

Pāli-Granthamala—3

BUDDHAGHOSĀCARIYA'S

VISUDDHIMAGGO

[Vol. 1]

WITH

PARAMATTHAMAÑJUSĀTĪKĀ

OF

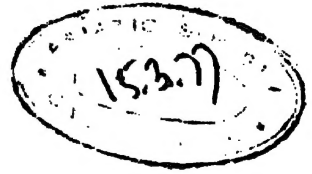
Bhaddantācariya Dhammapāla

General Editor

BADARI NĀTH SHUKLA

Director : Research Institute

Varanaseya Sanskrit Vishwavidyalaya

Edited & Revised

by

Dr. REWATADHAMMA

M. A., Ph. D.,

SĀSANADHAJA SIRIPAVARA DHAMMĀCARIYA

VARANASI.

1939

Published by:
Director: Research Institute,
Varanaseya Sanskrit Vishwavidyalaya,
Varanasi—2.

Pali
891-372
B 859 U.R

First Edition : 1000 Copies
Price Rs. 36/-

9894
SL NO. 081445

Printed by:
G. S. Upadhyaya
Manager.
Varanaseya Sanskrit Vishwavidyalaya Press,
Varanasi.

पालि-ग्रन्थमाला—३

बुद्धघोसाचरियविरचितो

विसुद्धिमग्गो

[पठमो भागो]

भदन्ताचरियधम्मपालत्थेरेन कता

परमत्थमण्डूसानामविसुद्धिमग्गमहाटीका

सहितो

पधानसम्पादको

पण्डितबदरीनाथशुक्लः

अनुसन्धानसंस्थानसञ्चालकः-

बाराणसेयसंस्कृतविश्वविद्यालयः, बाराणसी

सम्पादको संसोधको च

डॉ० रेवतधम्मो

एम० ए०, पीएच० डी०,

सासनधजसिरिपवरधम्माचरियो

बाराणसियं

१९३६

प्रकाशकः

सञ्चालकः

अनुसन्धानसंस्थानम्

वाराणसेयसंस्कृतविश्वविद्यालयः

वाराणसी-२

प्रथमसंस्करणम् १००० प्रतयः

मूल्यम् ३६) रूप्यकाणि

प्राप्तिस्थानम्

प्रकाशनविभागः

वाराणसेयसंस्कृतविश्वविद्यालयः

वाराणसी-२

मुद्रकः

चनइयाम उपाध्यायः

व्यवस्थापकः

वाराणसेयसंस्कृतविश्वविद्यालय मुद्रणालयः

वाराणसी-२

प्रारम्भिकं निवेदनम्

बौद्धसाहित्यं भारतीयसाहित्यस्य महनीयतमो भागः । भगवतो बुद्धस्य 'त्रिपिटक' संज्ञया संगृहीतमुपदेशवचनं तत्साहित्यस्यादिमं स्रोतः । तदाश्रयेण प्रवृत्तो विपुलो ग्रन्थराशि-भारतस्य भव्यतमा सम्पत् । तत्र भारतस्य मूलभूता शाश्वती जीवनदृष्टिः सविकासं वर्णिता । मानवतायाः वास्तवं स्वरूपं, तस्य पूर्णताया उपायः, तदायत्तीकरणस्य समग्रो विधिश्चैव-मादयो विषया बौद्धबौद्धमयस्य प्राधान्येन प्रतिपाद्याः । बहुजनहिताय बहुजनसुखाय च तस्य जगत्यवतारः प्रसारश्च । एतत्सर्वसम्मत्तं सत्यमाश्रित्यैव पालिवाङ्मयालङ्कारभूतः विसुद्धि-मग्न—विशुद्धिमार्ग—नामा ग्रन्थो बौद्धाचार्येण तत्र भवता बुद्धघोषेण प्रणीतः । यस्याभिनवं प्रकाशनं बौद्धज्ञानामृतपिपासूनां प्रमोदाय समुपक्रम्यमाणं विद्यते ।

बुद्धघोषः—

बुद्धघोषः पालिवाङ्मयस्य युगस्रष्टा परमाचार्यः । अनेन बुद्धदेशनाया व्यापकप्रचाराय चिरजीवनाय लोकजीवनेऽवतारणाय च यः प्रयासो विहितः स प्रायः सवनिव पालिसाहित्य-कारान् ततोऽवरान् प्रमापयति । चतुर्थशताब्द्याश्चरमे पञ्चमशताब्द्याः प्रथमे भागे च लङ्का प्रशासतो 'महानाम' नाम्नो नरेशस्य समये महास्थविरो बुद्धघोषो लङ्कामुपेत्य महास्थविर-महेन्द्रेण सिंहलीभाषायां संगृहीताः 'त्रिपिटकस्य' प्रामाणिकी अट्टकथाः—अर्थकथाः—व्याख्याः पालिभाषायामवतारयामासेति सुविश्रुतानुश्रुत्यनुसारेण स चतुर्थपञ्चमशताब्द्योरवत-तेतीतिवृत्तविद्भिः सप्रयत्नमवधारितम् ।

प्रकृतस्य 'विसुद्धिमग्न' नाम्नो ग्रन्थस्य निगमनभागे समुपलभ्यमानस्य "बुद्धघोसो ति गरुहि गहितनामधेय्येन थेरेन मोरण्डसेटकवत्तब्बेन कतो विसुद्धिमग्गो नाम" इति वचनस्य साक्ष्येण दक्षिणभारतस्थिते 'मोरण्डसेटक—मोरंढसेड़ा' नाम्नि ग्रामे,

मज्झिमनिकाय—मध्यमनिकाय—स्य अट्टकथा—अर्थकथा—यां प्राप्यमाणस्य

"आयाचितो सुमतिना थेरेन भवन्तबुद्धमित्तेन ।

पुब्बे मयूरवूतपट्टनम्हि सद्धि वत्तत्तेन" ॥

इत्यादिवचनस्यानुसारेण तेलगूप्रदेशस्थे 'मयूरवूतपट्टन' नामकग्रामे,

अंगुत्तरनिकाय—अङ्गोत्तरनिकाय—स्य अट्टकथा—अर्थकथा—यां सम्प्राप्यमाणस्य

"आयाचितो सुमतिना थेरेन भवन्तजोतिपात्तेन ।

कज्जिपुरादीसु मया पुब्बे सद्धि वत्तत्तेन" ।

इत्यादिवचनस्यानुसारेण काञ्चीपुरनाम्नि नगरे च बुद्धघोषस्यावस्थितेः परित्राय-मानतया तदोद्यजीवनस्याधिकतमो भागो दक्षिणभारते व्यतीयायेति निर्णयस्तोऽपीतिहासविदो

नास्त्राप्येतदवधारणे प्रभवोऽभूवन् यत्सेनात्मनो जनुषा भारतस्य दक्षिणोत्तरयोः कतरो भागो व्यभूष्यत । 'महावंस' ग्रन्थस्य परिशिष्टकल्पे 'बुलवंश' भागे समुपन्यस्तं

“बोधिमण्डसमीपम्हि जातो ब्राह्मणमाजयो ।”

इति वचनात्प्रतीयमानं बुद्धगयासमीपे तज्जन्मनो भवनं तस्य जन्मस्थानसमस्याया विषयतापादने पर्याप्तो हेतुः ।

बिसुद्धिमग्नो-विशुद्धिमार्गः—

अयं ग्रन्थो बुद्धबोधस्य सर्वेषां ग्रन्थानां मूर्धन्यः । यद्यप्येष संयुक्त-संयुक्त-निकायस्य

“अन्तो जटा बहि जटा जटाय जटिता पत्ता ।

तं तं गोतम पुच्छामि को इमं विजटये जटं” ति ? ॥

इति श्रावस्तमधिवसन्तं तथागतं प्रति देवपुत्रेणोपन्यस्तायाः प्रश्नगाथायाः,

“सीले पतिट्ठाय नरो सप्यञ्जो चित्तं पञ्चमं भाषयं ।

आतापी निपको भिक्खु, सो इमं विजटये जटं” ति ॥

इति भगवता तथागतेन देवपुत्रं प्रत्युपन्यस्ताया उत्तरगाथायाश्च व्याख्यात्मको ग्रन्थः, तथाप्यस्य रचना तथाऽस्ति, अत्र विषयाणामुपन्यासस्तथा विद्यते, बौद्धधर्मस्य बौद्ध-दर्शनस्य च सर्वेषां विषयं विस्तृतं च प्रतिपादनं तथा वर्तते यथाऽयं सर्वथा नूतनो नितान्तं मौलिकश्चेति निस्संशयं वक्तुं शक्यते ।

ग्रन्थोऽयं त्रयोविंशतिपरिच्छेदेषु विततो विद्यते । तत्राद्ययोः द्वयोः परिच्छेदयोः शीलस्य-सदाचारस्य, तृतीयादित्रयोदशान्तपरिच्छेदेषु समाधेः, चतुर्दशादित्रयोविंशत्यन्तपरिच्छेदेषु च प्रज्ञायाः निरूपणं निपुणतया कृतं वर्तते । तदिदं शीलस्कन्ध-समाधिस्कन्ध-प्रज्ञास्कन्धसंज्ञके स्कन्धत्रये प्राप्तविस्तरोऽयं महाग्रन्थो बौद्धधर्मस्य शीलसमाधिप्रज्ञात्मकं प्रसिद्धं शिक्षात्रयं परमरमणीयतयाऽवभासयन् समग्रां मानवजातिं सुचिरमुपकरोति ।

सोऽयं स्थविरवादवाङ्मयस्यानर्घ्यमणिस्वरूपो महानिबन्धोऽनुरूपव्याख्यया सार्धम-प्रकाशिततया विज्ञासुजनानामतितरां दुरवगाह आसीत् । अतो बुद्धबोधरचनानां रहस्यविदा एकादशशताब्द्यामवस्थितेन धम्मपाल-धर्मपालनाम्ना बौद्धाचार्येण अस्य ग्रन्थस्य परमस्थ-मञ्जुसा-परमोर्ध्वमञ्जूषा-नामिका महाटीका निर्मिता । किन्तु अस्य टीकाग्रन्थस्य प्रकाशनमद्यावधि कुत्रापि न जातम् । फलतया ग्रन्थस्य अनेकेऽंशाभिरं रहस्यतयैवाविद्यन्त । किं बहुना, १९४० तमे ख्रिष्टाब्दे श्रीधर्मालम्बकौशाम्बिमहोदयेन मुद्राप्य प्रकाशितो मूलग्रन्थोऽस्ति कुप्रपत्तां गतः शीलादिरत्नानां ज्योतिः प्रसारणाद् व्यरमत ।

तस्मिन् दुरवस्थां वृत्तिकुं कामेन बाराणसेयसंस्कृतविश्वविद्यालयस्य सुयोग्यस्नातकेन दमदिसस्य धर्माचार्येण ‘अवन्त श्रीरत्नधम्म’ महोदयेन ग्रन्थस्य कुप्रपत्ताया दुरवगाहतायाश्च परिहाराय आचार्य ‘धम्मपाल’ कृतया महाटीकाया सार्धं बौद्धाचार्य ‘श्रीबुद्धबोध’ प्रणीतस्य

‘विसुद्धिमण’ नाम्नो महनीयतमग्रन्थस्य पालिबीद्ववाङ्मयविश्वकोशकल्पस्य सम्पादनप्रकाशनयोरायोजनं विहितम् । तदीययोजनानुसारेण विश्वविद्यालयः स्वकीये मुद्रणालये ग्रन्थमेनं चतुर्षु भागेषु प्रकाशयितुं यतमान आस्ते । एतद्ग्रन्थरत्नप्रेप्तवो माऽधिकं प्रतीक्षाक्लेशेन कदर्थ्यैरन्निति धिया ग्रन्थस्य प्रथमो भागः शीलस्य समाधेऽप्राष्टपरिच्छेदानां निरूपणपरोऽधुना प्रकाश्यते । समाधेः शेषपरिच्छेदानां प्रतिपादनपरो द्वितीयो भागः, प्रज्ञानिरूपणपरस्तुतीयो भागः; भूमिकया, ग्रन्थस्य संक्षिप्तसारेः, भारतीयेतरवर्शनानां साधनाग्रन्थैरस्य ग्रन्थस्य तुलनात्मकाध्ययनेन पारिभाषिकशब्दानां निर्वचनादिना च प्रसाधयिष्यमाणश्चतुर्थो भागश्च क्रमेण शीघ्रतरमेव प्रकाशयिष्यते । एतद्ग्रन्थस्य प्रकाशनसम्बद्धान्यन्यानि ज्ञातव्यानि सम्पादकस्य श्रीरेवतधम्मस्य भूमिकया वेदितव्यानीति सप्रश्रयं विज्ञापयति

बदरीमाधुसुक्तः
(सञ्चालकः)

विज्जापनं

बिसुद्धिमग्गो नामयं गन्थो पिटकत्तयसारभूतो सकललोके पटिपत्तिदीपकगन्थानं अग्गो होति सेट्ठो पमुक्खो उत्तमो पवरो चाति पण्डितेहि पसत्थो । तत्थ हि सङ्गीतित्तया-
रुळ्हस्स तेपिटकबुद्धवचनस्स अत्थं संक्षिपित्वा सिक्खत्तयसङ्ग्रहितं ब्रह्मचरियं परिपुण्णं सुविसदं पकासितं च ।

अयं गन्थवरो आचरियबुद्धघोसत्थेरेन तेपिटकसङ्ग्रहद्रुकथाकारेन कतो । सो हि दसमे बुद्धवस्ससतके (पञ्चमे खरिसवस्ससतके-5th A. D.) दक्खिणभारते मोरण्डगाने ब्राह्मणकुले जातो । सो तीसु वेदेषु चैव सम्बविज्जासिप्पगन्थेषु च पारङ्गतो हुत्वा बुद्धसासनधम्मं सुत्वा तम्पि उगगण्हितुकामो तस्मिं येव दक्खिणभारते एकस्मिं धेरवादिक्-
विहारे महाविहारवासीनं भदन्तरेवत्थेरप्पमुखानं भिक्खूनां सन्तिके पम्बज्जञ्चैव उपसम्पदञ्च गण्हित्वा पिटकत्तयपाळि उगगण्हि ।

सो एवं पिटकत्तयपाळि उगगण्हन्तो येव अज्जासि—“अयमेकायनमग्गो दस्सन-
विसुद्धिया निम्बानसन्धिकिरियाया” ति । आचरियुपज्जाया च तस्स विसिट्ठानाणप्पभाव-
सम्पन्नभावं वत्वा “इमस्स बुद्धसासने कित्तिघोसो बुद्धस्स विय पवत्तिस्सती” ति सम्प-
स्समाना “बुद्धघोसो” ति नामं अकंसु । तथा हि तेन वुत्तं—“बुद्धघोसो ति गरुहि
गहितनामधेय्येना” ति ।

सो मद्रसनगरसमीपट्टानभूतो मयूरदूतपट्टनम्हि च कच्चिपुरादीमु च वसन्तो अन्ध-
कट्टकथाय परिचयं कत्वा ताथ असन्तुट्ठचित्तो सीहळट्टकथासु पि परिचयं कातुकामो ता
च पाळिभासायं समारोपेत्वा अभिनवीकातुं आसीसन्तो सीहळदीपं अगमासि । तस्मिं काले
सीहळदीपे महानामो नाम राजा रज्जं कारेति ।

आचरियो सीहळदीपं पत्तकाले महाविहारमेव गत्वा तत्थ सीहळमहाथेरानं
सन्तिके सीहळट्टकथायो सुणि । एवं सीहळट्टकथायो धुणन्तस्सेव आचरियबुद्धघोसस्स तिवक्ख-
गम्भीरजवनानाणप्पभावविसेससम्पन्नभावं वत्वा तंसवनकिञ्चपरिनिद्धितकाले संघपालादयो
थेरा तं विसुद्धिमग्गादिगन्थानं करणत्थाय आयार्चिसु ।

आचरियबुद्धघोसो संघपालत्थेरेन अज्जेसितो महाविहारस्स दक्खिणभागे पञ्चानघरे
महानिगमस्सामिनो पासादे वसन्तो विसुद्धिसङ्गातनिम्बानकामानं साधुजनानं सील-
समाधिपञ्चासङ्गातस्स विसुद्धिमग्गस्स याथावतो जाननत्थाय इमं गन्थवरं अकासि ।
तेन वुत्तं आचरियेन—

“सुबुल्लभं लभित्वान पम्बज्जं जिनसासने ।

सीलाविसङ्गहं खेमं उजुं मगं विसुद्धिया ॥

यथाभूतं अजानन्ता सुद्धिकामापि ये इष ।
 विसुद्धिं नाधिगच्छन्ति वायमन्तापि योगिनो ॥
 तेसं पामोज्जकरणं सुविसुद्धिविनिच्छयं ।
 महाविहारवासीनं देसनानयनिस्सितं ॥
 विसुद्धिमग्नं भासिस्सं तं मे सब्बकच्च भासतो ।
 विसुद्धिकामा सब्बे पि निसामयथ साधवो” ति ॥

तत्थ हि विसुद्धिमग्नं कुरुमानो आचरियो महाविहारवासीनं देसनानयसङ्घाता पञ्चन्नं पि निकायानं पोरणट्टकथायो निस्साय तासु वुत्तं गहेतब्बं सब्बं विनिच्छयं समा-
 हरित्वा अकासि । तस्मा या या एत्थ पदवण्णना वा विनिच्छयो वा साधकवत्थु वा
 दस्सीयति, तं सब्बं तस्स तस्स निद्वारितपाळिपदस्स निकायसंवण्णनाभूताय पोरणसीहल-
 ट्टकथातो आनेत्वा भासापरिवत्तनवसेनेव दस्सितं ति वेदितब्बं । अयं पि हि विसुद्धिमग्नो
 न आचरियस्स आणप्पभावेन कतो, विसुं पकरणभावेन च, अथ सो चतुन्नं पि
 आगमट्टकथानं अवयवभावेनेव कतो ति अधिप्पायो । आचरियो पन न केवलं इमं विसुद्धि-
 मगमेव, अञ्जा पि तिपिटकट्टकथायो अकासि ।

तादिसेहि गुणेहि समन्नागतो अयं विसुद्धिमग्नगन्थप्पवरो अनेकाहि टीकाहि परिशुतो
 आकासे नक्खत्तेहि परिशुतं चन्दमण्डलं विय बुद्धसासने पटिमण्डितो सुपाकटो च । तासु
 परमत्थमञ्जूसा नाम विसुद्धिमग्नस्स अत्थसंवण्णनाभूता महाटीका अतिवित्थारा विञ्चूहि
 पसंसिता च । सा हि पञ्चरसमे सोळसमे वा बुद्धवस्ससतके (दसमे एकादसमे वा खरिस-
 वस्ससतके—10th A. D. 11th A. D.) दक्खिणभारते बदरतित्थविहारवासिना
 नागपट्टने धम्मालोकमहाराजविहारवासिना वा भबन्ताच्चरियधम्मपालत्थेरेन कता । आचरियो
 हि तस्स विसुद्धिमग्नस्स गुल्हत्थं च विनिच्छयं च पकासेतुं पुरातनं कथामग्नं निस्साय
 इमं टीकं अकासि । तेन वुत्तं आचरियेन—

“आयाचितो सिद्धगामपरिवेणनिवासिना ।

येरेन दाठानागेन सुद्धाचारेन धीमता ॥

बदरतित्थविहारवासिना आचरियधम्मपालेन कता परमत्थमञ्जूसा नाम विसुद्धि-
 मग्नमहाटीका समत्ता” ति ।

अपि च आचरियधम्मपालेनेव रचितायं नेत्तिपकरणट्टकथायं पि—

“सद्धम्मोत्तरणट्टाने पट्टने नामसङ्ख्ये ।

धम्मालोकमहाराजविहारे वसता मया ॥

इति बदरतित्थविहारवासिना आचरियधम्मपालेन कता नेत्तिपकरणस्स अत्थ-
 संवण्णना समत्ता” ति श्रुतं । आचरियधम्मपालेन पन न केवलं परमत्थमञ्जूसा
 नाम विसुद्धिमग्नमहाटीका येव कता, अथ सो अनेका अट्टकथायो येव टीका-अनु-
 टीकायो च अकासि ।

विसुद्धिमग्गो नामयं गन्थप्पवरो आचरियधम्मानन्दकोसम्बिनामेन विचक्खणेन चसलीसाधिकएकूनवीसतिवस्ससतमे खरिससंवच्छरे (1910) भारते सम्पादेत्वा पकासितो । परमत्थमञ्जसा नाम विसुद्धिमग्गमहाटीका भारते अप्पकासितपुब्बा येव ।

मया सद्धम्मचिरट्टितिया बहुजनहिताय बहुजनसुखाय च ते सोधेत्वा सुनिम्मले सुपरिसुद्धे च कत्वा पकासनत्थाय एको उपक्कमो (Scheme) मुद्दणकम्मादिकिच्चं सुट्ठुतरं समत्थे चाराणसियसक्कटबिस्सविज्जालये समुद्दापितो । तस्मिं काले अस्स सक्कटबिस्स-विज्जालयस्स उपकुलपतिमहासयो तं उपक्कमं पुनप्पुनं विचारेत्वा मुद्दणादिभारं पग्गण्हितुं कतसन्निट्ठानो अहोसि । ततो परं तेन नानादेसियपोत्थकेहि संसन्दित्वा सम्पादनत्थाय आधुनिकनयेन पकासनत्थाय च मं सम्मानितसम्पादकभावेन उच्चिनित्वा विसोधन-पटिसोधनादिकम्मं मय्हं समप्पितं । अहं पन मरम्मरट्ठे (ब्रह्मदेसे) बुद्धसासनसमितिया मुद्दणयन्तालये मुद्दापितं छट्ठसङ्गायनमूलपोत्थकं निस्साय विसोधनपटिसोधनादिकम्मं कत्वा तं हत्थलिपि (Manuscript) सक्कटबिस्सविज्जालयमुद्दणयन्तालये समप्पेसि सुट्ठु मुद्दापणाय ।

अयं गन्थप्पवरो सुनियोजित-उपक्कमानुसारेण चतुसु भागेषु विभाजितो, यथा—
सीलनिद्देसतो अनुस्सतिकम्मट्ठाननिद्देसपरियन्तं अट्ठहि निद्देसेहि पटिमण्डितो पठमो भागो ।
ब्रह्मविहारनिद्देसतो इन्द्रियसच्चनिद्देसपरियन्तं अट्ठहि निद्देसेहि पटिमण्डितो दुतियो भागो ।
पञ्चाशुमिनिद्देसतो पञ्चाभावनानिसंसनिद्देसपरियन्तं सत्तहि निद्देसेहि पटिमण्डितो च ततियो भागो ।
चतुत्थभागो पन परिसिट्ठो विसेसभागो भविस्सति । तस्मिं भागे सवित्थार-निदानकथा, विसुद्धिमग्गस्स संखेपकथा, अञ्जेहि पटिपत्तिदीपकगन्थेहि संसन्दित्वा परि-सीलनं विनिच्छयकथा च, अन्ते पारिभासिकपदानं, गाथानं, उद्धरितगन्थादीनं सुट्ठु निबद्धा अनुक्कमणिका च भविस्सती ति ।

“यदेत्थ दिस्सते किञ्च पमादेन भमेन वा ।

खलितं अवसिट्ठं तं संसोधेन्तु विचक्खणा” ॥

चिरं तिष्ठतु सद्धम्मो

भवन्तरेवतधम्मो

विमुद्धिमग्गो

परमत्थमञ्जूसाटीका च

पठमो भागो

मातिका		पिड्डा
निर्दामादिकथावण्णना	... ..	१-२७
	१. सीलनिरेसो	२८-१४१
सीलसरूपादिकथावण्णना	... ..	२८-३५
सीलानिसंस्कथावण्णना	... ..	३५-३९
सीलप्पभेदकथावण्णना	... ..	३९-५२
पातिभोक्खसंवरसीलवण्णना	... ..	५२-६३
इन्द्रियसंवरसीलवण्णना	... ..	६४-७०
आजीवपारिसुद्धिसीलवण्णना	... ..	७०-८३
पच्चयसंनिस्सितसीलवण्णना	... ..	८३-९६
चतुपारिसुद्धिसम्पादनविधिवण्णना	... ..	९७-११६
पठमसीलपञ्चकवण्णना	... ..	११६-१२२
दुतियसीलपञ्चकवण्णना	... ..	१२३-१२९
सीलसंकिलेसवोदानवण्णना	... ..	१२९-१४१
	२. धुतङ्गनिरेसो	१४३-१८५
धुतङ्गनिरेसवण्णना	... ..	१४३-१४८
पंसुकूलिकङ्गकथावण्णना	... ..	१४९-१५२
तेचीवरिकङ्गकथावण्णना	... ..	१५३-१५५
पिण्डपातिकङ्गकथावण्णना	... ..	१५५-१५७
सपदानचारिकङ्गकथावण्णना	... ..	१५८-१५९
एकासनिकङ्गकथावण्णना	... ..	१६०-१६१
पत्तपिण्डिकङ्गकथावण्णना	... ..	१६१-१६३
खलुपच्छाभतिकङ्गकथावण्णना	... ..	१६३-१६४
अरम्मिकङ्गकथावण्णना	... ..	१६४-१६८
स्वस्समूलिकङ्गकथावण्णना	... ..	१६८-१७७

मातिका

पिड्डका

अम्भोकासिकङ्गकथावण्णना	...	...	१७०-१७२
सोसानिकङ्गकथावण्णना	...	...	१७२-१७५
यथासन्थतिकङ्गकथावण्णना	...	...	१७५-१७७
नेसज्जिकङ्गकथावण्णना	...	...	१७७-१७८
धुतङ्गपकिण्णककथावण्णना	...	...	१७९-१८५

३. कम्मट्टानग्गाहणनिहेसो

समाधिकथावण्णना	...	...	१८७-१९०
समाधिककदुकवण्णना	...	...	१९१-१९२
समाधितिकवण्णना	...	...	१९२-१९४
समाधिचतुक्कवण्णना	...	...	१९४-२००
दसपल्लिबोधकथावण्णना	...	...	२००-२१२
कम्मट्टानदायकवण्णना	...	...	२१२-२१८
चरियावण्णना	...	...	२१८-२३५
चत्तालीसकम्मट्टानवण्णना	...	...	२३५-२५१

४. पथबीकसिणनिहेसो

अननुरूपविहारवण्णना	...	...	२५३-३५८
अनुरूपविहारवण्णना	...	...	२५४-२५९
सुद्धकपल्लिबोधवण्णना	...	...	२६१
भावनाविधानवण्णना	...	...	२६१-२७१
सत्तसप्पायवण्णना	...	...	२७१-२७४
दसविध-अप्पनाकोसल्लवण्णना	...	...	२७४-२९२
निमित्ताभिमुखपटिपादनवण्णना	...	...	२९२-२९४
पठमज्झानकथावण्णना	...	...	२९४-३१०
पञ्चङ्गविपरिहीनादिवण्णना	...	...	३१०-३१३
तिविधकल्याणवण्णना	...	...	३१३-३२०
चिरट्टितिसम्पादनवण्णना	...	...	३२०-३२४
निमित्तवज्जननयवण्णना	...	...	३२५-३२७
पञ्चवसीकथावण्णना	...	...	३२७-३३०
दुतियज्झानकथावण्णना	...	...	३३०-३३७
ततियज्झानकथावण्णना	...	...	३३७-३४७
चतुर्थज्झानकथावण्णना	...	...	३४८-३५५
पञ्चकज्झानकथावण्णना	...	...	३५५-३५८

मातिका

पिड्डा

५. सेसकसिणनिहेसो

३५९-३७२

आपोकसिणकथावण्णना	...	...
तेजोकसिणकथावण्णना	...	...
वायोकसिणकथावण्णना	...	...
नीलकसिणकथावण्णना	...	...
पीतकसिणकथावण्णना	...	...
लोहितकसिणकथावण्णना	...	...
ओदातकसिणकथावण्णना	...	...
आलोककसिणकथावण्णना	...	...
परिच्छिन्नाकासकसिणकथावण्णना	...	...
पकिण्णककथावण्णना	...	...

३५९-३६०

३६०-३६१

३६१-३६२

३६३

३६४

३६४

३६५

३६५

३६६-३६७

३६७-३७२

६. असुभकम्मट्टाननिहेसो

३७३-४०८

उद्धुमातकादिपदत्थवण्णना	...	...
उद्धुमातककम्मट्टानवण्णना	...	...
विनिच्छेद्यकथावण्णना	...	...
विनीलकाबिकम्मट्टानवण्णना	...	...
पकिण्णककथावण्णना	...	...

३७३-३७५

३७५-३८७

३८७-३८८

३८८-४०२

४०२-४०८

७. छानुस्ससिनिहेसो

४०९-५०२

बुद्धानुस्सतिकथावण्णना	...	...
धम्मानुस्सतिकथावण्णना	...	...
संघानुस्सतिकथावण्णना	...	...
सीलानुस्सतिकथावण्णना	...	...
चागानुस्सतिकथावण्णना	...	...
देवतानुस्सतिकथावण्णना	...	...
पकिण्णककथावण्णना	...	...

४०९-४१८

४१८-४८४

४८४-४८०

४८०-४८२

४८३-४८६

४८६-४८८

४८८-५०२

८. अनुस्ससिकम्मट्टाननिहेसो

५०३-६२६

मरणस्सतिकथावण्णना	...	...
कायगतसतिकथावण्णना	...	...
कोट्टासववत्थापनकथावण्णना	...	...
आनापानस्सतिकथावण्णना	...	...
उपसमानुस्सतिकथावण्णना	...	...

५०३-५२२

५२२-५३६

५३६-५६२

५६२-६२१

६२१-६२६

संकेतविवरणं उद्धरितगन्धसूची च

अं०—१	अङ्गुत्तरनिकायो पठमो भागो, नालन्दापालिपकासनमण्डलेन पकासिता ।
अं०—२	अङ्गुत्तरनिकायो दुतियो भागो, नालन्दा ।
अं०—३	अङ्गुत्तरनिकायो ततियो भागो, नालन्दा ।
अं०—४	अङ्गुत्तरनिकायो चतुत्थो भागो, नालन्दा ।
अं० दृ०	अङ्गुत्तरनिकायट्टकथा, मरम्मरट्टे बुद्धसासनसमितिया पकासिता ।
अभि०	अभिघम्मपिटकं ।
अभि०—१	अभिघम्मपिटके धम्मसङ्गणियालि, नालन्दा ।
अभि०—२	अभिघम्मपिटके विमङ्गयालि, नालन्दा ।
अभि०—३	अभिघम्मपिटके धातुकथापालि, नालन्दा ।
अभि०—४	अभिघम्मपिटके पुगलपञ्चअत्तिपालि, नालन्दा ।
अभि०—५	अभिघम्मपिटके कथावत्थुपालि, नालन्दा ।
अभि०—६:१	अभिघम्मपिटके यमकपालि पठमो भागो, नालन्दा ।
अभि०—६:२	अभिघम्मपिटके यमकपालि दुतियो भागो, नालन्दा ।
अभि०—६:३	अभिघम्मपिटके यमकपालि ततियो भागो, नालन्दा ।
अभि०—७:१	अभिघम्मपिटके पट्टानपालि पठमो भागो, नालन्दा ।
अभि०—७:२	अभिघम्मपिटके पट्टानपालि दुतियो भागो, नालन्दा ।
अभि०—७:३	अभिघम्मपिटके पट्टानपालि ततियो भागो, नालन्दा ।
अभि०—७:४	अभिघम्मपिटके पट्टानपालि चतुत्थो भागो, नालन्दा ।
अभि०—७:५	अभिघम्मपिटके पट्टानपालि पञ्चमो भागो, नालन्दा ।
अभि०—७:६	अभिघम्मपिटके पट्टानपालि छट्ठो भागो, नालन्दा ।
अभि० दृ०—	अभिघम्मट्टकथा ।
अभि० दृ०—१	धम्मसङ्गणिट्टकथा, मरम्मरट्टे बुद्धसासनसमितिया पकासिता ।
अभि० दृ०—२	विमङ्गट्टकथा, मरम्मरट्टे बुद्धसासनसमितिया पकासिता ।
अभि० दृ०—३	पञ्चपकरणट्टकथा, मरम्मरट्टे बुद्धसासनसमितिया पकासिता ।
क०	कत्थचि पोत्थके ।
क० अ०	कत्थचि मरम्मपोत्थके ।
क० अ०	कत्थचि सीहलपोत्थके ।
कु०	बुद्धकनिकायो ।
कु०—१	बुद्धकनिकाये पठमो भागो, बुद्धपाठ-धम्मपद-उद्दान-इतिवृत्तक-सुत्तनिपा- तपालि, नालन्दा ।

- खु०—२ खुद्दकनिकाये दुतियोभागो, विमानवत्थु-पेतवत्थु, बेरगाथा-बेरीगाथापालि, नालन्दा ।
- खु०—३:१ खुद्दकनिकाये ततिये भागे पठमो खण्डो-जातकपालि (पठमो भागो), नालन्दा ।
- खु०—३:१ खुद्दकनिकाये ततियेभागे दुतियो खण्डो-जातकपालि (दुतियो भागो), नालन्दा ।
- खु०—४:१ खुद्दकनिकाये चतुत्थभागे पठमो खण्डो-महानिद्देसपालि, नालन्दा ।
- खु०—५ खुद्दकनिकाये पञ्चमो भागो, पटिसम्भिसामगपालि, नालन्दा ।
- खु०—६ खुद्दकनिकाये छट्ठो भागो, अपदानपालि (पठमो भागो), नालन्दा ।
- खु०—७ खुद्दकनिकाये सत्तमो भागो, अपदानपालि (दुतियो भागो), बुद्धवंसचरि-यापिटकपालि, नालन्दा ।
- खु०—११ खुद्दकनिकाये मिलिन्दपञ्चापालि, मरम्मरट्टे बुद्धसासनसमितिया पकासिता ।
- टु० अट्टकथा ।
- दी०—१ दीघनिकायपालि पठमो भागो, सीलक्खन्धवग्गो, नालन्दा ।
- दी०—२ दीघनिकायपालि दुतियो भागो, महावग्गो, नालन्दा ।
- दी०—३ दीघनिकायपालि ततियो भागो, पाथिकवग्गो नालन्दा ।
- दी० टु० दीघनिकायट्टकथा-मरम्मरट्टे बुद्धसासनसमितिया पकासिता ।
- ने०, नेत्ति० खुद्दकनिकाये नेत्तिपकरणपालि, मरम्मरट्टे बुद्धसासनसमितिया पका-सिता । अयं गन्थो नालन्दा देवनागरी पालिगन्धमालायं असङ्गहितं ।
- प० पत्तिसतब्बं ।
- म० मरम्मपोत्थके ।
- म०—१ मज्झिमनिकायपालि पठमो भागो (मूलपण्णासकं) नालन्दा ।
- म०—२ मज्झिमनिकायपालि दुतियो भागो (मज्झिमपण्णासकं), नालन्दा ।
- म०—३ मज्झिमनिकायपालि ततियो भागो (उपरिमपण्णासकं), नालन्दा ।
- म० टु० मज्झिमनिकायट्टकथा, मरम्मरट्टे बुद्धसासनसमितिया पकासिता ।
- महानि० टु० महानिद्देसट्टकथा, मरम्मरट्टे बुद्धसासनसमितिया पकासिता ।
- मि० पञ्हे० मिलिन्द पञ्हा, मरम्मरट्टे बुद्धसासनसमितिया पकासिता । अयं गन्थो पि नालन्दा देवनागरी पालिगन्धमालायं असङ्गहितं ।
- रो० रोमनपोत्थके देवनागरी विसुद्धिमग्गे च ।
- वि०—१ विनयपिटके पाराजिकपालि, नालन्दा ।
- वि०—२ विनयपिटके पाचिसियपालि, नालन्दा ।
- वि०—३ विनयपिटके महावग्गपालि, नालन्दा ।
- वि०—४ विनयपिटके चुल्लवग्गपालि, नालन्दा ।

वि०—५	विनयपिटके परिवारपालि, नालन्दा ।
वि० टु०	विनयपिटकट्टकथा, मरम्मरट्टे बुद्धसासनसमितिया पकासिता ।
विसु०	विसुद्धिमग्गो ।
विसु० महा०	विसुद्धिमग्गमहाटीका ।
सं०—१	संयुत्तनिकायपालि पठमो भागो (सगाथवग्गो), नालन्दा ।
सं०—२	संयुत्तनिकायपालि दुतियो भागो (निदानवग्गो खन्धवग्गो च), नालन्दा
सं०—३	संयुत्तनिकायपालि ततियो भागो (सळायतनवग्गो) नालन्दा ।
सं०—४	संयुत्तनिकायपालि चतुत्थो भागो (महावग्गो), नालन्दा ।
सं० टु०	संयुत्तनिकायट्टकथा, मरम्मरट्टे बुद्धसासनसमितिया पकासिता ।
सा० टी०	सारत्थदीपनी टीका, मरम्मरट्टे बुद्धसासनसमितिया पकासिता ।
सी०	सीहळपोत्थके ।
स्या०	स्यामपोत्थके ।

विसुद्धिमग्गो

[सीलनिद्देसतो अनुस्सतिकम्मङ्गाननिद्देसपरियन्तं]

विसुद्धिमग्गमहाटीका

[सीलनिद्देसवण्णनाय अनुस्सतिकम्मङ्गाननिद्देसवण्णनापरियन्तं]

नमो तस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स ।

विसुद्धिमग्गो

निदानादिकथा

“सोले पतिट्ठाय नरो सपण्णो
चित्तं पण्णञ्च भावयं ।
आतापो निपको भिक्खु
सो इमं विजट्ठये जट्ठं” ति’ ॥

विसुद्धिमग्गमहाटीका

गन्थारम्भकथा

सद्धम्मरंसिमाली यो विनेय्यकमलाकरे ।
विबोधेसि महामोहतमं हन्त्वान सन्वसो ॥
आणातिसयविम्बं तं विसुद्धकरुणारुणं ।
वन्दित्वा निरुपक्वलेसं बुद्धादिच्चं महोदयं ॥
लोकालोककरं धम्मं गुणरस्मिसमुज्जलं ।
अरियसंघञ्च सम्फुल्लं विसुद्धकमलाकरं ॥
वन्दनाजनितं पुञ्जं इति यं रतनत्तये ।
हतन्तरायो सन्वत्थं हुत्वाहं तस्स तेजसा ॥
सम्पन्नसीलाचारेण धीमता सुचिहुत्तिना ।
अज्जेसितो दाढानागत्येरेण थिरचेतसा ॥
विसुद्धचरितो नाथो यं विसुद्धिमनुत्तरं ।
पत्वा देसेसि करुणासमुत्साहितमानसो ॥
तस्सा अधिगमूपायो विसुद्धनयमण्डितो ।
विसुद्धिमग्गो यो शुत्तो सुविसुद्धपदकमो ॥

सुविसुद्धं असंकिण्णं निपुणत्थविनिच्छयं ।
 महाविहारवासीनं समयं अविलोमयं ॥
 तस्स निस्साय पोराणं कथामग्गं अनाकुलं ।
 तन्तिनयानुगं सुद्धं करिस्सामत्थवण्णनं ॥
 इति आकङ्खमानस्स सद्धम्मस्स चिरङ्घितिं ।
 विभजन्तस्स तस्सत्थं निसामयथ साधवो ति ॥

निदानादिकथावण्णना

१. स्वायं विसुद्धिमग्गे यं सुत्तपदं निस्साय पट्टपीयति, तं ताव निक्खिपित्वा तस्स निदानादिनिद्धारणमुखेन नानप्यकारतो अत्थं संवण्णेत्तुं—“सीले पतिट्ठाया” ति आदि आरब्धं । धम्मं संवण्णेन्तेन हि आदितो तस्स निदानं वत्तब्बं । ततो पयोजनं पिण्डत्थो पदत्थो सम्बन्धो अधि-
 प्पायो चोदना सोधनं वत्तब्बं । तथा चेव आचरियेन पटिपन्नं । एत्थ हि भगवन्तं किरा ति आदि देसनाय निदानपयोजननिद्धारणं, विसुद्धिमग्गं भासिस्सं ति आदि पिण्डत्थनिद्धारणं, सीले ठत्था ति आदि पदत्थसम्बन्धाधिप्पायविभावना । किं सीलं ति आदि चोदना, ततो परं सोधनं । समाधिपञ्चाकथासु पि एसेव नयो । कस्मा पनेत्थ विस्सज्जनगाथा आदिग्घि निक्खित्ता, न पुच्छागाथा । पुच्छापुण्डिका हि विस्सज्जना ति ? बुच्चते—तदत्थस्स मङ्गलभावतो, सासनस्स आदिकल्याणादिभावविभावनतो, भयादिउपह्वनिवारणेन अन्तरायविधमनतो, उपरि संवण्णे-
 तन्वधम्मसङ्ग्रहतो चा ति वेदितब्बं ।

एत्थाह—कस्मा पनायं विसुद्धिमग्गकथा वत्थुपुण्डिका आरब्धा, न सत्थुथोमनापुण्डिका ति ? बुच्चते—विसुद्धं असंवण्णनादिभावतो । सुमङ्गल विलासिनीआदयो विय हि दीघनि-
 कायादीनं नायं विसुद्धं संवण्णना, न पकरणन्तरं वा अभिधम्मावतारसुमतावतारादि विय । तासं वैव पन सुमङ्गलविलासिनीआदीनं विसेसभूता । तेनेवाह—“मङ्ग्लो विसुद्धिमग्गो” ति आदि^१ । अथ वा थोमनापुण्डिका पि चायं कथा न वत्थुपुण्डिका वा ति दट्ठब्बं । सासने हि वत्थु-
 कित्तनं न लोके विय केवलं होति, सासनसम्पत्तिकित्तनत्ता पन सत्थु अविपरीतधम्मदेसना-
 भावविभावनेन सत्थुगुणसंकित्तनं उल्लिङ्गन्तमेव पवत्तति । तथा हि वक्खति—“एत्तावता तिस्सो सिक्खा” ति आदि । सोत्तापञ्चादिभावस्स च कारणं ति एत्थ हि आदि-सद्देन सम्बसकदा-

इति हिदं बुचं, कस्मा पनेतं बुचं ? भगवन्तं किर सावत्थियं विहरन्तं
रत्तिमागे अञ्जतरो देवपुत्तो उपसङ्गमित्वा अत्तनो संसयसमुग्घाटत्थं—

“अन्तोजटा बहिजटा जटाय जटिता पजा,

तं तं गोतम पुच्छामि, को इमं विजटये जटं” ति ?

इमं पञ्च पुच्छि ।

गामिअन.गामिनो विय सब्बे पि अरहन्तो सङ्गहन्ति विभागस्स अनुद्धत्ता । तेन तिण्णप्पि बोधिसत्तानं निब्बेधभागिया सीळादयो इध “सीले पतिट्ठाया” ति आदिबचनेन सङ्गहिता ति दट्ठब्बं । तिण्णप्पि हि नेसं चरिमभवे विसेसतो संसारभयिक्खणं, यथासकं सीले पतिट्ठाय समथ-विपस्सने^१ उस्सुक्कापेत्वा तण्हाजटाविजटनपटिप्पत्ति च समाना ति । अथ वा “सो इमं विजटये जटं” ति साधारणवचनेन सातिसयं निरतिसयञ्च तण्हाजटाविजटनं गहितं । तत्थ यं निरतिसयं सवासनप्पहानताय । तेन सत्थु पहानसम्पदा कित्तिता होति, तन्निमित्ता आणसम्पदा च । तदुभयेन नानन्तरिकताय^३ आनुभावसम्पदादयो पी ति । एवम्पि थोमनापुब्बिकायं कथा ति वेदितब्बं । अथ वा थोमनापुब्बिका एवायं कथा ति दट्ठब्बं, “सब्बधम्मेषु अप्पटिहत्तआणचारो” ति आदिना सत्थु थोमनं पुरक्खत्वा संवण्णनाय आरद्धता । सा पनायं यस्मा पुच्छन्तस्स अञ्ज्ञासयानुरूपं व्याकरणसमत्थताय विभावनवसेन पवत्तिता, आचिण्णञ्चेतं आचरियस्स यदिदं संवण्णेतब्बधम्ममानुकूलं संवण्णनारम्भे सत्थु अभित्थवनं । तस्मा इमिना कारणेन एवमेत्थ थोमना पवत्तिता ति । थोमनाकारस्स बुद्धमानस्स कारणं उद्धरन्तेन पठमं विसज्जनगार्थं निक्खिपित्वा तस्सा निदानचोदनामुखेन पुच्छागार्थं सरूपतो च अत्थतो च दस्सेत्वा तस्सा पुच्छाय अविपरीतव्याकरणसमत्थभावावजोतनं भगवतो थोमनं पुरक्खत्वा यथाधिप्पेतधम्मसंवण्णना कता । तेनाह—“सीले पतिट्ठाया” ति आदि । तत्थ गाथाय अत्थो परतो आवि भविस्सति ।

इती ति आदीसु इती ति अयं इति-सद्दो हेतुपरिसमापनादिपदत्थविपरियाय पकाराव-धारणनिदस्सनादिअनेकत्थप्पमेदो । तथा हेस—“रुप्पती ति खो भिक्खवे तस्मा ‘रूपं’ ति बुच्छती” ति आदीसु^४ हेतुग्गि आगतो । “तस्मातिह मे भिक्खवे धम्मदायादा भवथ, मा आमिस-

१. सं० १-१४ ।

२. विपस्सनानि —त्या० ।

३. नन्तरिकताय—सी० ।

४. सं० २-३१२ ।

दायादा । अत्थि मे तुम्हेसु अनुकम्पा 'किं ति मे सावका धम्मदायादा भवेय्युं, नो आमिसदायादा' ति" आदीसु^१ परिसमापने । "इति वा इति एवरूपा नब्बगीतवादितविसूकदस्सना पटिविरतो"ति आदीसु^२ आदिअत्थे । "मागण्डियो ति तस्स ब्राह्मणस्स सङ्गा समञ्ञा पञ्ञत्ति वोहारो नामं नामकम्मं नामवेय्यं निरुत्ति व्यञ्जनं अभिलापो" ति आदीसु^३ पदत्थविपरियाये । "इति खो भिक्खवे सप्पट्ठिभयो बालो, अप्पट्ठिभयो पण्डितो । सउपद्दवो बालो, अनुपद्दवो पण्डितो । सउपसग्गो बालो, अनुपसग्गो पण्डितो" ति आदीसु^४ पकारे । "अत्थि इदप्पच्चया जरामरणं ति इति पुट्ठेन सता आनन्द अत्थी तित्स वचनीयं, किं पच्चया जरामरणं ति इति चे वदेय्य, जातिपच्चया जरामरणं ति इहस्स वचनीयं"ति आदीसु^५ अवधारणे, सन्निद्वाने ति अत्थो । "अत्थी ति खो कच्चान अयमेको अन्तो, नत्थी ति खो कच्चान अयं दुतियो अन्तो"ति आदीसु^६ निदस्सने । इधा पि निदस्सने दट्ठब्बो, पकारे ति पि वत्तुं वट्ठेव । पठमो पन इति-सद्वो परिसमापने दट्ठब्बो । ही ति अवधारणे । इदं ति आसन्नपच्चक्खवचनं यथाधिगतस्स सुत्तपदस्स अभिमुखीकरणतो ।

बुत्तं ति अयं बुत्त-सद्वो सउपसग्गो, अनुपसग्गो च वप्पनवापसमीकरणकेसोहारण-जीवितबुत्तिपमुत्तभावपावचनपवत्तितअञ्जेसनकथनादीसु दिस्सति । तथा हि अयं—

"गावो तस्स पजायन्ति खेत्ते बुत्तं विरुहति ।

बुत्तानं फलमस्सा ति यो मित्तानं न दुग्गमती" ति—

आदीसु^७ वप्पने आगतो । "नो च खो पट्टिबुत्तं" ति आदीसु^८ अट्ठदन्तकादीहि वापसमीकरणे । "कापट्टिको माणवो द्रो बुत्तसिरो"ति आदीसु^९ केसोहारणे । "पन्नलोमो परदत्त-बुत्तो मिगभूतेन चेतसा विहरती" ति आदीसु^{१०} जीवितबुत्तियं । "सेय्यथा पि नाम पण्डुपलासो बन्धना पबुत्तो अमब्बो हरितत्थाया" ति आदीसु^{११} बन्धनतो पमुत्तभावे । "येसमिदं एतरहि पोराणं मन्तपदं गीतं पबुत्तं समिहितं"ति आदीसु^{१२} पावचनभावेन पवत्तिते । लोके पन "बुत्तो गुणो बुत्तो पारायनो" ति आदीसु अञ्जेसने । 'बुत्तं खो पनेतं भगवता—'धम्मदायादा मे भिक्खवे भवथ, मा आमिसदायादा' ति" आदीसु^{१३} कथने । इधा पि कथने एव दट्ठब्बो ।

१. म०-१-१८ । २. दी०-१-८, ५७ (थोर्क विसदिसं) । ३. खु०-४-१-१५६ । ४. म०-३-१२४ । ५. दी०-२-४४ । ६. सं०-२-१७; ७. खु०-३-२-१५७ । ८. वि०-१-१८९ । ९. म०-२-४३१ । १०. वि०-४-२८२ । ११. म०-३-४८; वि०-२-२९१ । १२. दी०-१-९०, म०-२-४३३; वि०-३-२९५ । १३. म०-१-१८ ।

२. तस्सायं सङ्केपत्थो—जटा ति तण्हाय जालिनिया एतं अधिवचनं, सा हि रूपादीसु आरम्भणेषु हेट्ठु-परियवसेन पुनप्पुनं उप्पज्जनतो संसिञ्चनङ्गेन वेळुगुम्वादीनं साखाजालसङ्घाता जटा विया ति जटा, सा पनेसा सकपरिक्खार-परपरिक्खारेसु सकअत्तभाव-परअत्त-भावेसु अज्झत्तिकायतन-बाहिरायतनेसु च उप्पज्जनतो अन्तो जटाबहिजटा ति बुच्चति । ताय एव उप्पज्जमानाय जटाय जटिता पजा । यथा

तस्मा “इति हि एवमेव इदं सुत्तं देसितं”ति यथानिब्वित्तं गाथं देसितभावेन निदस्सेति । तस्सा वा देसिताकारं अवधारेति ।

कस्मा ति हेतुमिहि निस्सक्कं । पना ति वचनालङ्कारमत्तं । उभयेना पि कारणं पुच्छति । एतं ति यथावुत्तं सुत्तपदं पञ्चामसति । वुत्तां ति पुच्छानिमित्तं । तदत्थस्स अत्तनो बुद्धियं विपरिवत्तमानतं उपादाय “इदं” ति बत्वा पुन भगवता भासिताकारं सन्धाय “एतं” ति वुत्तं । सकलेन पनानेन वचनेन देसनाय निदानं जोतितं होति । परतो^१ तस्सा देसकदेसकाल-पटिग्गाहके विभावेतुं “भगवन्तां किरा”ति आदि वुत्तं । तत्थ किरा ति अनुत्सवनत्ये निपातो । तेन बुच्चमानस्सत्थस्स अनु अनु सुय्यमानतं दीपेति । रत्तिभागे ति रत्तिया एकस्मि कोट्ठासे, मब्बिम्मयामे ति अधिप्पायो । वेस्सवणादयो विय अपाकटनामधेय्यत्ता अळ्ळतरो । देवो एव देवपुत्तो । संसयसमुग्घाटत्थं ति विचिकिच्छासल्लसमुद्धरणत्थं पुच्छी ति योजना । “संसय-समुग्घाटत्थं” ति च इमिना पञ्चसु पुच्छासु अयं विमतिच्छेदनापुच्छा ति दस्सेति ।

२. येन अत्येन तण्हा “जटा” ति वुत्ता, तमेव अत्थं दस्सेतुं—“जालिनिया” ति आदि वुत्तं । सा हि अट्ठसततण्हाविचरितप्पमेदो अत्तनो अवयवभूतो एव जालो एतिस्सा अत्थी ति “जालिनी” ति बुच्चति ।

इदानीस्सा जटाकारेण पवत्ति दस्सेतुं—“सा ही” ति आदि वुत्तं । तत्थ रूपादीसु आरम्भणेषु ति तस्सा पवत्तिञ्चानमाह, रूपादिच्छारम्भणविनिमुत्तस्स तण्हाविसयस्स अभावतो । हेट्ठुपरियवसेना ति कदाचि रूपाय रम्भणे कदाचि याव धम्मारम्भणे कदाचि धम्मारम्भणे कदाचि याव रूपाय रम्भणे ति एवं हेट्ठा उपरि च पवत्तिवसेन । देसनाक्कमेन चेत्थ हेट्ठुपरियता दट्ठम्बा । कदाचि कामभवे कदाचि रूपभवे, कदाचि अरूपभवे कदाचि वा अरूपभवे...प...

नाम वेळुगुम्बजटादीहि वेळुआदयो, एवं ताय तण्हाजटाय सन्ना पि अयं सत्तनिकायसङ्गाता' पजा जटिता विनद्धा, संसिम्बिता ति अत्थो । यस्मा च एवं जटिता । तं तं गोतम पुच्छामी ति तस्मा तं पुच्छामी । गोतमा ति भगवन्तं गोतेन आलपति । को इमं विजटये जटं ति इमं एवं तेधातुकं जटत्वा ठितं जटं को विजटयेय, विजटेतुं को समत्थो ति पुच्छति ।

कदाचि कामभवे ति, एवमेत्थ हेट्ठपरियवसेन पवत्ति वेदितव्वा । सम्बसङ्कारानं खणे खणे भिज्जनसभावत्ता अपरापरुप्पत्ति एत्थ संसिम्बनं ति आह—“पुनपुनं उप्पज्जनतो” ति । “संसिम्बनट्ठेना” ति इदं येन सम्बन्धेन जटा विया ति जटा ति जटातण्हानं उपमूपमेय्यता, तं दस्सनं । अयं हेत्थ अत्थो—यथा जालिनो वेळुगुम्बस्स सात्ता, कोससङ्ख्यादयो च अत्तना अत्तनो अवयवेहि संसिम्बिता विनद्धा “जटा” ति बुच्चन्ति, एवं तण्हा पि संसिम्बनसभावेना ति, “संसिम्बितट्ठेना” ति वा पाठो, अत्तनाव अत्तनो संसिम्बितभावेना ति अत्थो । अयं हि तण्हा कोसकारकिमि विय अत्तनाव अत्तानग्गि संसिम्बन्ती पवत्तति । तेनाह भगवा—रूपतण्हा लोके पियरूपं सातरूपं एत्थेसा तण्हा उप्पज्जमाना उप्पज्जति, एत्थ निविसमाना निविसती” ति आदि^३ । इमे सत्ता “मम इदं” ति परिग्गहितं वत्थुं अत्तनिम्बिसेसं मज्झमाना अम्भन्तरिमं करोन्ति । अम्भन्तरत्थो च अन्तोसद्धो ति सकपरिक्खारे उप्पज्जमाना पि तण्हा “अन्तोजटा” ति बुत्ता । पब्बजितस्स पत्तादि, गहङ्गस्स हत्थिआदि सकपरिक्खारो ।

“अत्ता” ति भवति एत्थ अभिमानो ति^४ अत्तभावो, उपादानक्खन्धपञ्चकं । सरीरं ति केचि । मम अत्तभावो सुन्दरो, असुकस्स विय मम अत्तभावो भवेय्या ति वा आदिना सकअत्त-भावादीसु तण्हाय उप्पज्जमानाकारो वेदितव्वो । अत्तनो चक्खादीनि अज्झत्तिकायतनानि । अत्तनो परेसङ्ग रूपादीनि बाहिरायतनानि । परेसं सन्नानि वा सपरसन्ततिपरियापन्नानि वा चक्खादीनि अज्झत्तिकायतनानि । तथा रूपादीनि बाहिरायतनानि । परित्तमद्वग्गतभवेसु पवत्तिया पि तण्हाय अन्तोजटाबहिजटाभावो वेदितव्वो । कामभवो हि कस्सचि पि

१. सत्तकायसङ्गाता-सी० । २. पुच्छी ति-क० । ३. दी०—३—२३५; म०—१—८९

मरम्मपोत्थके, अयं पाठो देवनागरीपोत्थके न दिस्सति; अभि०—२—११० । ४. अभिधा-

नो ति-स्या० ।

३. एवं पुष्टो पनस्स सब्बधम्मेषु अप्पटिहत्तआणचारो देवदेवो सक्कानं अतिसक्को ब्रह्मानं अतिब्रह्मा चतुवेसारअविसारदो दसबलधरो अनावरणमाणो समन्तचक्खु भगवा, तमत्थं विस्सज्जेन्तो—

किलेसस्स अविक्खम्भितत्ता कथञ्चि पि अविमुत्तो अज्झत्तग्गहणस्स विसेसपञ्चवो ति “अज्झत्तां, अन्तो” ति च वुच्चति । तच्चिपरियायतो रूपारूपभवो “बहिद्धा, बही” ति च । तेनाह भगवा—“अज्झत्तसंयोजनो पुग्गलो, बहिद्धासंयोजनो पुग्गलो” ति^१ । विसयमेवेन पवत्तिआकारमेवेन च अनेकभेदमिन्नमपि तण्हं जटाभावसामञ्जेन एकं ति गहेत्वा “ताय एवं उप्पज्जमानाय जटाया” ति वुत्तां । सा पन “पजा” ति वुत्तसत्तसन्तानपरियापजा एव हुत्वा पुनपुनं तं जटेन्ती विनन्धन्ती पवत्तती ति आह—“जटाय जटिता पजा” ति । तथा हि परमत्थतो यदि पि अवयवव्यतिरेकेन समुदायो नत्थि । एकवेसो पन समुदायो नाम न होती ति अवयवतो समुदायं भिन्नं कत्था उपमूपमेय्यं दस्सेन्तो—“यथा नाम वेळुजटादीहि...प...संसिब्बिता” ति आह । इमं जटं ति सम्बन्धो । तीसु धातुसु एकमपि असेसेत्वा संसिब्बनेन तेषातुकं जटेत्वा ठितं । तेनस्सा महाविसयतं, विज्जटनस्स च सुवुक्करभावमाह—विज्जटेतुं को समत्थो” ति इमिना “विज्जटथे” ति पदं सत्तिअत्थं, न विधिआदि अत्थं ति दस्सेति ।

३. एवं “अन्तोजटा”ति आदिना पुष्टो पन अस्स देवपुत्तस्स इमं गाथमाहा ति सम्बन्धो । “एदिसो इमं पड्हं विसज्जेय्या”ति सत्थारं गुणतो दस्सेन्तो—“सब्बधम्मेषु अप्पटिहत्तआणचारो”ति आदिमाह । तत्थ सब्बधम्मेषू ति अतीतादिभेदमिन्नेसु सब्बेषु अय्यधम्मेषु । अप्पटिहत्तआणचारो ति अनवसेसअय्यावरणप्पहानेन निस्सङ्गचारत्ता नविहत्तआणपवत्तिको । एतेन तीसु कालेषु अप्पटिहत्तआणताविभावनेन आदितो तिण्णं आवेणिकधम्मानं गहणेनेव तदेकलक्खणताय तदविनाभावतो च भगवतो सेसावेणिकधम्मानमपि गहितभावो वेदितव्वो । दिव्वन्ति कामगुणादीहि कीळन्ति, लळन्ति, तेषु वा विहरन्ति । विजयसमत्थतायागेन पञ्चस्थिके विजेतुं इच्छन्ति । इस्सरियधनादिसक्कारदानग्गहणं, तं तं अत्थानुसासनञ्च करोन्ता वोहरन्ति, पुञ्जातिसययोगानुभावप्पत्ताय जुतिया जोतन्ति, पथाधिप्पेतञ्च विसयं अप्पटिघातेन गच्छन्ति, यथिच्छितनिष्फादने च सक्कोन्ती ति देवा । अथ वा देवनीया तं तं व्यसननित्थरणत्थिकेहि

“सीले पतिट्ठाय नरो सम्पञ्जो
चिरं पञ्जञ्च भावयं ।
आतापी निपको भिक्खु
सो इमं विजटये जटं” ति—

इमं गाथमाह ।

सरणं परायणन्ति गमनीया, अभित्थवनीया वा, सोभाविसेसयोगेन कमनीया ति वा देवा ।
ते तिविधा—सम्मुतिदेवा, उपपत्तिदेवा, विसुद्धिदेवा ति । भगवा पन निरतिसयाय, अभिञ्जा-
कीळाय उत्तमेहि दिम्बब्रह्मअरियविहारेहि सपरसन्तानगतपञ्चविधमारविजयिञ्छानिप्फत्तिया
चित्तिस्सरियसत्तधनादिसम्मापटिपत्ति अवेच्चपसादसककरदानगहणसङ्गातेन, धम्मसभावपुग्गल-
ज्ज्ञासयानुरूपानुसासनीसङ्गातेन च बोहारातिसयेन परमाय पञ्चासरीरप्पभासङ्गाताय ज़ुतिया,
अनञ्जसाधारणाय आणसरीरगतिया, मारविजयसम्बसम्बञ्जुगुणपरहितनिप्फादनेसु अप्पटिहताय
सत्तिया च समन्नागतत्ता सदेवकेन लोकेन “सरणं” ति गमनीयतो, अभित्थवनीयतो, भत्तिव-
सेन कमनीयतो च सम्बे ते देवे तेहि गुणेहि अभिभुय्य ठितत्ता तेसं देवानं सेट्ठो उत्तमो देवो ति
देवदेवो । सम्बदेवेहि पूजनीयतरो देवो ति वा, विसुद्धिदेवभावस्स वा सम्बञ्जुगुणालङ्कारस्स
वा अधिगतत्ता अञ्जेसं देवानं अतिसयेन देवो ति देवदेवो ।

अपरिमाणसु लोकात्तासु अपरिमाणानं सङ्कानं, महाब्रह्मानञ्च गुणामिभूवनतो अधिको
अतिसयो अतिरेकतरो वा सक्को ब्रह्मा चा ति सक्कानं अतिसक्को ब्रह्मानं अतिब्रह्मा ।
आणप्पहानवेसनाविसेसेसु सदेवके लोके केनचि अविकल्हम्भनीयङ्गानताय कुतोचि पि उन्नस्ताभावतो
चत्तुहि विसारज्जेहि विसारदो ति चत्तुविसारज्जविसारदो । यं सन्धाय जुत्तं—“सम्मासम्बुद्धस्स
ते पटिजानतो इमे धम्मा अनभिसम्बुद्धा ति तन्न वत मं समणो वा...प...विसारज्जप्पत्तो
विहरामी” ति^१ । ठानाठानआणादीहि दसहि आणवलेहि समन्नागतत्ता दसबलधरो । यं सन्धाय
जुत्तं—“इध तथागतो ठानञ्च ठानतो, अङ्गानञ्च अङ्गानतो यथाभूतं पजानाती” ति आदि^२ ।
यं किञ्चि ज्ञेय्यं नाम, तत्थ सम्बत्थेव अनावटआणताय अनावरणआणो । तञ्च सम्बं समन्ततो

१. म०—१—१०१; अं०—२—१८ ।

२. अं०—४—१२५; अमि०—२—३९८ ।

४. इमिस्सा दानि गाथाय,
कथिताय महेसिना ।
वण्णयन्तो यथाभूतं,
अत्थं सीलादि मेदनं ॥

सम्भाकारतो हत्थतले आमलकं विय पक्खक्खतो दस्सनसमत्थेन आणचक्खुना समन्नागतत्ता समन्तचक्खु, सम्बञ्जुं ति अत्थो । इमेहि पन द्वीहि पदेहि पच्छिमानि द्वे असाधारणआणानि गहितानि । भाग्यवन्ततादीहि कारणेहि भगवा । यं पनेत्थ वत्तब्बं, तं परतो बुद्धानुस्सति-निहेसे^१ वित्थारतो आगमिस्सति ।

एत्थ च “सम्ब धम्मेषु अप्पट्ठित्थप्राणचारो”ति इमिना तियद्धाकळ्हानं पुच्छानं भगवतो व्याकरणसमत्थताय दस्सिताय किं देवतानग्निं पुच्छं व्याकातुं समत्थो भगवा ति आसङ्काय तन्निवत्तनत्थं “देवदेवो” ति वुत्तं । देवानं अतिदेवो सक्को देवानमिन्दो देवतानं पञ्चं विस्स-ज्जेति । “ततो इमस्स को विसेसो ?” ति चिन्तेन्तानं तन्निवत्तनत्थं “सक्कानं अतिसक्को” ति वुत्तं । सक्केन पि पुच्छितमत्थं सनकुमारादयो ब्रह्मानो विस्सज्जेन्ति । “ततो इमस्स को अतिसयो”ति चिन्तेन्तानं तन्निवत्तनत्थं “ब्रह्मानं अतिब्रह्मा”ति वुत्तं । अयं चस्स विसेसो चतुर्वेसारब्बदसवलआणेहि पाकटो जातो ति दस्सनत्थं—“चतु...प...धरो” ति वुत्तं । इमिना च आणानि इमस्स आणद्वयस्स अधिगमेन सहेव सिद्धानी ति दस्सनत्थं “अनावरणआणो समन्त-चक्खु” ति वुत्तं । तयिदं आणद्वयं पुञ्ञआणसम्भारूपचयसिद्धाय भग्गदोसताय सिद्धं ति दस्सेन्तो “भगवा” ति अवोचा ति । एवमेतेसं पदानं गहणे पयोजनं, अनुपुब्बि च वेदितव्वा । यं पनेतं पच्छिमं अनावरणआणं सम्बञ्जुतआणं ति आणद्वयं, तं अत्थतो अभिन्नं । एकमेव हि तं आणं विसयपवत्तिमुखेन अज्जे हि असाधारणभावदस्सनत्थं द्विधा कत्वा वुत्तं । अनवसेससङ्कता-सङ्गतसम्मुतिधम्मारम्भणताय सम्बञ्जुतआणं तत्थावरणभावतो निसङ्गचारमुपादाय “अनावरण-आणं” ति पि वुत्तं । यं पनेत्थ वत्तब्बं, तं परतो बुद्धानुस्सतिनिहेसे^१ वक्खाम ।

४. महन्ते सीलक्खन्धादिके एसी गवेसी ति महेसि, भगवा । तेन महेसिना । वण्णयन्तो ति विवरन्तो वित्थारेन्तो । यथाभूतं ति अविपरीतं । सीलादिभेदनं ति सील-समाधिपञ्चादिविभागं । सुदुल्लभं ति अट्ठक्खणवज्जितेन नवमेन खणेन लद्धव्वत्ता सुदु बुल्लभं ।

१ उपरि छानुस्सतिनिहेसे पस्सितव्वं ।

सुदुल्लमं लभित्वान,
 पव्वज्जं जिनं सासने ।
 सीलादि सङ्गहं खेमं,
 उज्जुं मग्गं विमुद्धिया ॥
 यथाभूतं अजानन्ता,
 सुद्धिकामापि ये इध ।
 विमुद्धिं नाधिगच्छन्ति,
 वायमन्ता पि योगिनो ॥
 तेसं पामोज्जकरणं,
 सुविमुद्धं विनिच्छयं ।

सीलादिसङ्गहं ति सीलादिक्खन्धत्तयसङ्गहं । अरियमग्गे हि तीहि खन्धेहि सङ्गहितो सप्पदेसत्ता नगरं विय रज्जेन, न तयो खन्धा अरियमग्गेन निप्पदेसत्ता । वुत्तञ्हेतं—“न खो आवुसो विसाख अरियेन अट्ठङ्गिकेन मग्गेन तयो खन्धा सङ्गहिता । तीहि च खो आवुसो विसाख खन्धेहि अरियो अट्ठङ्गिको मग्गो सङ्गहितो”ति^१ । किलेसचोरेहि अपरिपन्थनीयताय^२ खेमं । अन्तद्वयपरिवज्जनतो मायादिक्कायवक्कादिप्पहानतो च उज्जुं । सब्बेसं संकिलेसधम्मनं मारणवसेन गमनतो पवत्तनतो, निब्बानस्स मग्गनतो, निब्बानत्थिकेहि मग्गितव्वतो च मग्गं । विमुद्धिया ति निब्बानाय, विमुद्धिभावाय वा, अरहत्ताया ति अत्थो ।

यथाभूतं अजानन्ता ति एवं सीलविमुद्धिआदिविमुद्धिपरम्पराय अधिगन्तव्वो एवरूपो एवंकिच्चको एवमत्थो ति याथावतो अनवबुज्झन्ता । सकलसंकिलेसतो, संसारतो च सुद्धिं विमुद्धिं कामेन्ति पत्थेन्ती ति सुद्धिकामा । अपि-सद्दो सम्भावने । तेन न केवलं सीलमत्तेन परितुट्ठा, अथ खो विमुद्धिकामा पि समाना ति दस्सेति । इध ति इमस्मिं सासने । भावनाय वुत्तपयुत्तताय योगिनो वायमन्ता पि विमुद्धिं उद्दिस्स पयोगं परवक्कमं करोन्ता पि उपायस्स अनधिगतत्ता विमुद्धिं नाधिगच्छन्ती ति योजना । तेसं ति योगीनं । कामञ्चायं विमुद्धिमग्गो, समन्तभट्टकत्ता सवनधारणपरिचयादिपसुतानं सब्बेसम्पि पामोज्जकरो, योगीनं पन सातिसयं

१. म०—१—३७१ ।

२. अपरिपन्थनीयताय—क० ।

महाविहार वासीनं,
 देसनानय निस्सितं ॥
 विसुद्धिमगं भासिस्सं,
 तं मे सक्कच्च भासतो ।
 विसुद्धिकामा सब्बे पि,
 निसामयथ साधवो ति ॥

५. तत्थ विसुद्धो ति सब्बमलविरहितं अच्चन्तपरिसुद्धं निब्बानं

पमोदहेत् ति अह—“तेसं पामोज्जकरणं”ति । बाहिरकनिकायन्तरलद्धोहि^१ असम्मिस्सताय सुद्विविसुद्धविनिच्छयत्ता सुविसुद्धविनिच्छयं । महाविहारवासीनं ति अत्तनो अपस्सयभूतं निकायं दस्सेति । देसनानयनिस्सितं ति धम्मसंवण्णनानयसंनिस्सितं । एत्थ च “तेसं पामोज्जकरणं” तिआदिना सब्बसंकिलेसमलविसुद्धताय विसुद्धिं निब्बानं पत्थेन्तानं योगीनं एकस्सेन तदावहत्ता पामोज्जकरो आणुत्तरेहि सम्मापटिपन्नेहि अधिद्धितत्ता^२ सुद्वु सम्माविसुद्धविनिच्छयो महाविहारवासीनं कथामग्गो ति दस्सेति । सक्कच्चं मे भासतो सक्कच्चं निसामयथा ति योजेतब्बं ।

एत्थ च “इमिस्सा दानि गाथाया”ति इमिना विसुद्धिमगगभासनस्स निस्सयं, “कथिताय महेसिना”ति इमिना तस्स पमाणभावं, “यथाभूतं अत्थं सीलादिमेदं”ति इमिना अविपरीतपिण्डत्थं, “सुदुल्लभं .....प .....योगिनो”ति इमिना निमित्तं, “तेसं पामोज्जकरणं” ति इमिना पयोजनं, “वण्णयन्तो अत्थं, सुविसुद्धविनिच्छयं महाविहारवासीनं देसनानयनिस्सितं, सक्कच्चं” ति च इमिना करणप्पकारं दस्सेत्वा, “विसुद्धिकामा सब्बे पि, निसामयथ साधवो” ति इमिना तत्थ सक्कच्चसवने साधुज्जेने नियोजेति । साधुकं सवनपटिबद्धा हि सासनसम्पत्ति ।

५. वचनतथविभावनेन पवेदितविसुद्धिमगगसामञ्जस्यस्स विसुद्धिमगगकथा बुद्धमाना अभिरुचिं उप्पादेती ति पदत्थतो विसुद्धिमगं विभावितुं—“तत्थ विसुद्धो” तिआदि आरब्धं । तत्थ तत्था ति यदिदं “विसुद्धिमगं भासिस्सं” ति, एत्थ विसुद्धिमगपद^३ वृत्तं, तत्थ ।

१. बाहिय०, बाहिर०—क० ।

२. अधिकतत्ता—स्या० ।

३. विसुद्धिपद—क० ।

वेदितव्यं । तस्मा विमुद्धिया मग्नो ति विमुद्धिमग्नो । मग्नो ति अधिगमूपायो वुच्चति । तं विमुद्धिमग्नं भासिस्सामी ति अत्थो ।

६. सो पनायं विमुद्धिमग्नो कत्थचि विपस्सनामत्तवसेनेव देसितो । यथाह—

“सब्बे सङ्कारा अनिच्चा ति,
यदा पञ्जाय पस्सति ।
अथ निब्बिन्दति दुक्खे,
एस मग्नो विमुद्धिया” ति ॥

सब्बमलविरहितं ति सब्बेहि रागादिमलेहि, सब्बेहि संकिलेसमलेहि च विरहितं विवित्तं । ततो एव अच्चन्तपरिसुद्धं; सब्बदा, सब्बथा च विमुद्धं ति अत्थो । यथावुत्तं विमुद्धिं मग्गति गवेसति अधिगच्छति एतेना ति विमुद्धिमग्नो । तेनाह—“मग्नो ति अधिगमूपायो वुच्चती” ति । विमुद्धिमग्नो ति च निप्परियायेन लोकुत्तरमग्नो वेदितव्यो, तदुपायत्ता पन पुब्ब भागमग्नो, तन्निस्सयो कथापबन्धो च तथा वुच्चति ।

६. स्वायं विमुद्धिमग्नो सत्थारा देसनाविलासतो, वेनेय्यज्झासयतो च नानानयेहि देसितो, तेषु अयमेको नयो गहितो ति दस्सेतुं—“सो पनायं” तिआदि आरद्धं । तत्थ कत्थचीं ति किस्मिञ्चि सुत्ते । विपस्सनामत्तवसेनेवा ति अवधारणेन समथं निवत्तेति । सो हि तस्सां पटियोगी, न सीलादि । मत्त-सद्देन च विसेसनिवत्तिअत्थेन सविसेसं समाधिं निवत्तेति । सो उपचारप्पनामेदो विपस्सनायानिकत्तस देसना ति कत्वा न समाधिमत्तं । न हि खणिकसमाधिं बिना विपस्सना सम्भवति । विपस्सना ति च तिविधा पि अनुपस्सना वेदितव्या, न अनिच्चानुपरस्सनाव । न हि अनिच्चदस्सनमत्तेन सच्चाभिसमयो सम्भवति । यं पन गाथायं अनिच्चलक्खणास्सेव गहणं कत्तं, तं यस्स तदेव सुद्धतरं पाकटं हुत्वा उपट्ठाति, तादिसस्स वसेन । सोपि हि इतरं लक्खणद्वयं विभूततरं कत्वा सम्मसित्वा विसेसं अधिगच्छति, न अनिच्चलक्खमेव ।

सब्बे सङ्कारा ति सब्बे तेभूमकसङ्कारा, ते हि सम्मसनीया । अनिच्चा ति न निच्चा अद्दुवा इत्तरा खणभङ्गुरा ति । पठ्ठवाया ति विपस्सनापञ्जाय । पस्सति सम्मसति । अथ पच्छा उदयव्ययणादीनं उप्पत्तिया उत्तरकाल^२ । निब्बिन्दति दुक्खे ति तस्मिं येव अनिच्चा-

कथञ्चि भानपळावसेन । यथाह—

“यस्मिं ज्ञानञ्च पज्जा च, स वे निब्बानसन्तिके” ति^१ ।

कथञ्चि कम्मविचसेन । यथाह—

“कम्मं विज्जाच धम्मो च, सीलं जीवितमुत्तमं ।

एतेन मच्चा सुज्जन्ति, न गोचेन धनेन वा” ति^२ ॥

कथञ्चि सीलाविचसेन । यथाह—

“सन्वदा सीलसम्पन्नो, पज्जवा सुसमाहितो ।

आरंद्धवीरियो पहितत्तो, ओधं तरति दुत्तर” ति^३ ॥

कारतो दिट्ठे “सन्वे सक्कारा” ति वुत्ते तेभूमके खन्धपञ्चकसङ्गाते दुक्खे निब्बिन्दति निब्बिदाभाणं पटिलमति । एस मग्गो विमुद्धिया ति एस निब्बिदानुपस्सनासङ्गातो विरागादीनं कारणभूतो निब्बानस्स अधिगमूपायो ।

ज्ञानपळावसेना ति समथविपस्सनावसेन । ज्ञानं ति चेत्य विपस्सनाय पादकभूतं ज्ञानं अधिप्पेतं । यम्ही ति यस्मिं पुग्गले । ज्ञानञ्च पळावा चा ति, एत्थायमत्यो—यो पुग्गलो ज्ञानं पादकं कत्वा विपस्सनं पट्टपेत्वा तं उत्सुकापेति । स वे निब्बानसन्तिके ति सो व्यत्तं निब्बानस्स समीपे एकन्ततो निब्बानं अधिगच्छती ति ।

कम्मं ति मग्गचेतना । सा हि अपचयगामिताय सत्तानं मुद्धि आवहति । विज्जा ति सम्मादिट्ठि । सीलं ति सम्मावाचाकम्मन्ता । जीवितमुत्तमं ति सम्मावाजीवो । धम्मो ति अवसेसा चत्तारो अरियमग्गधम्मा । अथ वा कम्मं ति सम्माकम्मन्तस्स गहणं । “या चावुसो विसाख सम्मादिट्ठि, यो “च सम्मासङ्कप्पो, इमे धम्मा पज्जाक्खन्वे सङ्गहिता” ति^४ वचनतो । विज्जा ति सम्मादिट्ठि-सम्मासङ्कप्पानं गहणं । धम्मो ति समाधि “एवं धम्मा ते भगवन्तो अहेसुं” तिआदीसु^५ विय । तग्गहणेनेव “यो चावुसो विसाख सम्मावायामो, या च सम्मासति, यो च सम्मासमाधि, इमे धम्मा समाधिक्खन्वे सङ्गहिता” ति^६ वचनतो सम्मावायामसतीनप्पि

१. सु०—१—५२ । २. म०—३—३५०; सं०—१—३२ । ३. सं०—१—५१ ।

४. म०—१—३७१ । ५. सं०—४—१३६ । ६. म०—१—३७१ ।

कथञ्चि सत्तिपट्टानादिवसेन । यथाह—

“एकायनो अयं भिक्खवे मग्गो सत्तानं विसुद्धिया^१ प^२ निब्बानस्स सञ्चिकिरियाय, यदिदं चत्तारो सत्तिपट्टाना” ति^३

सम्मप्यधानादीसु पि एसेव नयो । इमस्मिं पन पट्टाव्याकरणे^४ सीलादिवसेन देसितो ।

गहणं दहन्वं । सीलं ति सम्मावाचाजीवानं । जीवितमुत्तमं ति एवरूपस्स अरियपुग्गलस्स जीवितं उत्तमं जीवितं ति एवमेत्थ अट्ठङ्गिको अरियमग्गो बुत्तो ति वेदितब्बो ।

सीलादिवसेना ति सील-समाधि-पञ्चा-वीरियवसेन । सब्बदा ति समादानतो पभुति सब्बकालं । सीलसम्पन्नो ति चतुपारिसुद्धिसीलसम्पदाय सम्पन्नो समन्नागतो । पब्बवा ति लोक्कियलोकुत्तराय पञ्चाय समन्नागतो । सुसमाहितो ति तंसम्पयुत्तेन समाधिना सुदु समाहितो । आरद्धवीरियो ति अकुसलानं धम्मानं पहाणाय, कुसलानं धम्मानं उपसम्पदाय पग्गाहितवीरियो । पहित्तो ति निब्बानं पतिपेसितत्तताय काये च जीविते च निरपेक्खचित्तो । ओघं ति कामोघादिचतुर्विधमपि ओघं, संसारमहोघमेव वा ।

एकायनो ति एकमग्गो । मग्गपरिपायो हि इध अयन-सहो, तस्मा एकपथभूतो^५ अयं भिक्खवे मग्गो, न द्वेधापथभूतो ति अत्थो । एकं वा निब्बानं अयति गच्छती ति एकायनो, एकेन वा गणसङ्गणिकं पहाय विवेकद्वेन अयितब्बो पटिपज्जितब्बो ति एकायनो, अयं ति तेना ति वा अयनो, एकस्स सेट्ठस्स भगवतो अयनो ति एकायनो, तेन उप्पादितत्ता, एक्कस्मिं वा इमस्मिं येव धम्मविनये अयनो ति एकायनो । सत्तानं विसुद्धिया ति रागादिमलेहि, अभिज्झाविसमलौभादिउपक्किलेसेहि च सत्तानं विसुद्धत्थाय विसुज्जनत्थाय । यदिदं ति निपातो, ये इमे ति अत्थो । पुब्बे सरणलक्खणेन^४ मग्गद्वेन च मग्गो ति बुत्तस्सेव कायादिविसयभेदेन चतुर्विधत्ता “चत्तारो सत्तिपट्टाना” ति बुत्तं । सम्मप्यधानादीसू ति एत्थ आदि-सहेन अप्पमादाभिरतिआदीनं सङ्गहो वेदितब्बो । अप्पमादाभिरतिआदिवसेना पि हि कथञ्चि विसुद्धिमग्गो देसितो । यथाह—

“अप्पमादरतो भिक्खु पमावे भयइस्सि वा ।

अभब्बो परिहानाय निब्बानस्सेव सन्तिके” ति^५ ॥

१. दी०—२—२१७ ।

२. पट्टाव्याकरणे—सी० ।

३. मग्गभूतो—सी० त्था० ।

४. सरसलक्खणेन—त्था०, क० ।

५. खु०—१—२० ।

७. तत्रायं सङ्क्षेपवर्णना—सीले पतिट्ठाया ति सीले उत्त्वा, सीलं परि-
पूरयमानोयेव चेत्थ सीले ठितो^१ ति बुच्चति, तस्मा सीलपरिपूरणेन सीले
पतिट्ठहित्वा ति अयमेत्थ अत्थो । नरो ति सत्तो । सपञ्जो ति कम्मज^२-
तिहेतुकपटिसन्धिपञ्जाय पञ्जवा । चित्तं पञ्जञ्च भावयं ति समा-
धिञ्चेव विपस्सनञ्च भावयमानो, चित्तसीसेन हेत्थ समाधि निदिद्धो ।

७. तत्रा ति तस्सं गाथायं । उपरि बुच्चमाना गाथाय वित्थारसंवरणना निर्देसपटि-
निर्देसट्ठानिया, ततो संखिततरा अत्थवर्णना उद्देसट्ठानिया ति आह—“अयं सङ्क्षेपवर्णना”
ति । यथाउद्दिष्टस्स हि अत्थस्स निर्देसपटिनिर्देसा सुकरा, सुबोधा च होन्ती ति । सीले पतिट्ठाया
ति एत्थ सीले ति कुसलसीले । यदि पि “कतमे च थपति^३ अकुसला सीला” तिआदीसु
अकुसला धम्मा पि सीलं ति आगता । बुच्चमानाय पन चित्तपञ्चाभावनाय अधिद्वानायोग्यताय
किरियसीलानमि असम्भवो, कुतो इतरेसं ति कुसलसीलमेवेत्थ अधिपेतं । सीलं परिपूरय-
मानो तिआदीसु परिपूरयमानो ति परिपालेन्तो, परिवट्ठेन्तो वा, सब्बभागेहि संवरन्तो,
अवीतिकमन्तो चा ति अत्थो । तथा भूतो हि तं अविजहन्तो तत्थ पतिट्ठितो नाम होति ।
“सीले” ति हि इदं आधारे भुम्भं । पतिट्ठाया ति दुविधा पतिट्ठा निस्सयूपनिस्सयभेदतो । तत्थ
उपनिस्सयपतिट्ठा लोकिया, इतरा लोकुत्तरा अभिन्दित्वा गहणे । भिन्दित्वा पन गहणे यथा
लोकियचित्तुप्पादेसु सहजातानं पुरिमपच्छिमानञ्च वसेन निस्सयूपनिस्सयपतिट्ठा सम्भवति, एवं
लोकुत्तरेसु हेट्ठिममग्गफलसीलवसेन उपनिस्सयपतिट्ठा पि सम्भवति । “पतिट्ठाया” ति च पदस्य
यदा उपनिस्सयपतिट्ठा अधिपेता, तदा “सद्धं उपनिस्ताया” तिआदीसु^४ विय पुरिमकाल
किरियावसेन अत्थो वेदितव्वो । तेनाह—“पुब्बेव खो पनस्स कायकम्मं वचीकम्मं आजीवो
सुपरिसुद्धो होती” ति^५ । यदा पन निस्सयपतिट्ठा अधिपेता, तदा “चक्खुञ्च पटिञ्चा”
तिआदीसु^६ विय समानकालकिरियावसेन अत्थो वेदितव्वो । सम्भावाचादयो हि अत्तना
सम्पयुत्तानं सम्मादिट्ठिआदीनं सहजातवसेनेव निस्साय पब्बया होन्ती ति ।

१. पतिट्ठितो—सी० । २. कम्मजाय—सी० ।

३. गहपति—क०, म०—२—२५०—पिट्ठे पस्सितव्वं ।

४. अभि० ७-१—१३५ ।

५. म०—३—३९१ ।

६. म०—१—१४९; म० ३—३८१; सं०—३—२९ ।

पञ्जानामेन च विपस्सना ति । आतापी ति वीरियवा । वीरियञ्चि किले-
सानं आतापनपरितापनद्वेन आतापो ति बुच्चति । तदस्स अत्थी ति
आतापी । निपक्को ति नेपक्कं बुच्चति पञ्जा, ताय समन्नागतो ति अत्थो ।
इमिना पदेन पारिहारिकपञ्जं दस्सेति । इमस्मिञ्चि पञ्हाव्याकरणे
तिक्खुत्तुं पञ्जा आगता । तत्थ पठमा जाति पञ्जा, दुतिया विपस्सना पञ्जा,
ततिया सम्बकिच्चपरिणायिका पारिहारिकपञ्जा । संसारे भयं इक्खती ति

नरति नेती ति नरो, पुरिसो । यथा हि पठमपकतिभूतो सत्तो, इतराय पकतिया
सेट्ठेन पुरि उच्चे ठाने सेति पवत्तती ति “पुरिसो” ति बुच्चति । एवं नयनद्वेन “नरो” ति
बुच्चति । पुत्तभातुभूतो पि हि पुग्गलो मातुजेट्ठभगिनीनं नेतुद्धाने^२ तिद्धति, पगेव इतरो इतरासं ।
नरेन योगतो, नरस्स अयं ति वा नारी, इत्थी । सा पि चेत्य कामं तण्हाजटाविजटनसमत्थता
अत्थि, पधानमेव पन सत्तं दस्सेन्ती—“नरो” ति आह यथा—“सत्थादेव मनुस्सानं” ति^३ ।
अट्ठकथायं पन अविभागेन पुग्गलपरियायो अयं ति दस्सेतुं—“नरो ति सत्तो” ति बुत्तं ।
सपञ्जो ति विपाकभूताय सह पञ्जाय पवत्तती ति सपञ्जो । ताय हि आदितो पट्टाय सन्तान-
वसेन बहुलं पवत्तमानाय अयं सत्तो सविसेसं “सपञ्जो” ति वत्तब्बत्तं अरहति । विपाक-
पञ्जा पि हि सन्तानविसेसनेन भावनापञ्जुप्पत्तिया उपनिस्सयो होति अहेतुकद्विहेतुकानं
तदभावतो । सम्पजञ्जसङ्गाताय च तं तंकिञ्चकारिकाय पञ्जाय वसेन “सपञ्जो” ति वत्तुं वट्ठति ।
अट्ठकथायं पन निपकसद्देन पारिहारिकपञ्जा गह्वती ति विपाकपञ्जावसेनेवेत्थ अत्थो बुत्तो ।
कम्मजतिहेतुकपटिसन्धिपढ्वाया ति कम्मजाय तिहेतुकपटिसन्धियं पञ्जाया ति एवं तिहेतुक-
सद्दो पटिसन्धि-सद्देन सम्बन्धितब्बो, न पञ्जा-सद्देन; न हि पञ्जा तिहेतुका अत्थि । पटिसन्धितो
पभुति पवत्तमाना पञ्जा “पटिसन्धियं पञ्जा” ति बुत्ता तंमूलकता, न पटिसन्धिकत्वणे
पवत्ता एव ।

चित्तेति आरम्भणं उपनिज्झायती ति चित्तं, समाधि । सो हि सातिसयं उपनिज्झान-
किञ्चो । न हि वितक्कादयो विना समाधिना तमत्थं साधेन्ति, समाधि पन तेहि विना पि
साधेती ति । पगुणबलवभावापादनेन पञ्चयेहि चित्तं, तथा सन्तानं चिनोती ति पि चित्तं, समाधि ।

१. पारिहारिकपञ्जं—सी०, रो० ।

२. पितुद्धाने—स्था०, क० ।

३. वी०—१—४१, ७६ पिट्ठादीसु ।

भिक्षु^४ । सो इमं विजटये जटं ति सो इमिना च सीलेन इमिना च चित्तसीसेन निदिदुसमाधिना इमाय च तिविधाय पञ्जाय इमिना च आतापेना ति छहि धम्महेहि समन्नागतो भिक्षु । सेय्यथापि नाम पुरिसो पथवियं पतिट्ठाय सुनिसितं सत्थं उक्खिपित्वा महन्तं वेळुगुम्भं विजटेय्य, एवमेव सीलपथवियं पतिट्ठाय समाधिसिलायं सुनिसितं विपस्सनापञ्जासत्थं वोरियबलपमाहितेन पारिहारिकपञ्जाहत्थेन उक्खिपित्वा सब्बम्पि तं असनो

पठमज्झानादिवसेन चित्तविचित्ताय, इद्धिविधादिचित्तकरणेन च समाधि चित्तं ति विना पि. परोपदेसेनस्स' चित्तपरियायो लब्भतेव । अट्ठकथायं पन चित्त-सद्दो विज्जाणे निरुल्लहो ति कत्वा उक्तं—“चित्तसीसेन हेत्थ समाधि निद्धित्थो” ति । यथासभावं पकारेहि जानाती ति पब्ब्या । सा यदि पि कुसलादिभेदतो बहुविधा । “भावयं” ति पन वचनतो भावेतब्बा इधाधिप्पेता ति तं दस्सेतुं—“विपस्सनं” ति उक्तं । “भावयं” ति च इदं पच्चेकं योजेतब्बं—“चित्तञ्च भावयं, पञ्चञ्च भावयं” ति । तयिदं द्वयं किं लोकियं, उदाहु लोकुत्तरं ति ? लोकुत्तरं ति दट्ठब्बं उक्कट्ठनिद्देसतो । तं हि भावयमानो अरियमग्गक्खणे तण्हाजटं समुच्छेदवसेन विजटेती ति बुच्चति, न लोकियं । नानन्तरियभावेन पनेत्थ लोकिया पि गहिताव हौन्ति लोकियसमथविपस्सनाय विना तदभावतो । समथयानिकस्स हि उपचारप्पनाप्पमेदं समाधि, इतरस्स खणिकसमाधि, उभयेसमि विमोक्खमुखत्तयं विना न कदाचि पि लोकुत्तराधिगमो सम्भवति । तेनाह—“समाधिञ्चेव विपस्सनञ्च भावयमानो” ति । तत्थ यदा लोकिया समथविपस्सना अधिप्पेता, तदा “भावयं” ति इदं भावनाकिरियाय हेतुभावकथनं, भावनाहेतु ति अत्थो । तंभावनाहेतुका हि विजटनकिरिया ति । यदा पन लोकुत्तरा अधिप्पेता, तदा केवलं वत्तमान-भावनिद्देसो^२ । तदुभयभावनासमकालमेव हि तण्हाजटाविजटनं ।

“आतापी निपको” ति इदं यथावुत्तभावनाय उपकारकधम्मकित्तनं । कम्महानं अनु-
युञ्जन्तस्स हि वीरियं सति सम्पज्झंति इमे तयो धम्मा बहूपकारा । वीरियुपत्थद्वहिं कम्महानं
सतिसम्पज्झानुपालितं न परिपतति, उपरि च विसेसं आवहति । पतिट्ठासिद्धिथा चेत्थ सद्धासिद्धि,
सद्धपनिस्सयत्ता सीलस्स, वीरियादिसिद्धिया च । न हि सद्धेय्यवत्थुं असद्धन्तस्स यथावुत्त-

१. परापदेसेन—सी०, क० ।

२. विजटनभावनिहेसो—क० ।

9894

सन्ताने पतितं तण्हाजटं विजटेय्य सञ्छिन्देय्य सम्पदालेय्य । मग्गवखणे
पनेस तं जटं विजटेति नाम । फलवखणे विजटितजटो सदेवकस्स लोकस्स
अग्गदवखणेय्यो होति ।

वीरियादयो सम्भवन्ति, तथा समाधि पि । यथा हि हेतुभावतो वीरियादीहि सद्भासिद्धि, एवं
फलभावतो तेहि समाधिसिद्धि । वीरियादीसु हि सम्पज्जमानेसु समाधिसम्पन्नो व होति असमाधि-
तस्स तदभावतो । कथं पनेत्थ सतिसिद्धि ? निपक्कगहणतो । तिक्खविसदभावप्पत्ता हि सति
“नेपक्क” ति बुच्चति । यथाह—“परमेन सतिनेपक्केन समन्नागतो” ति । अट्ठकथायं पन
“नेपक्कं पञ्जा” ति अयमत्थो दस्सितो । तग्गहणेनेव सति पि गहिता व होति । न हि सतिविरहिता
पञ्जा अत्थी ति । अपरे पन “सपञ्जो” ति इमिनाव पारिहारिकपञ्जा पि गम्हती ति “निपको”
ति पदस्स “सतो” ति अत्थं वदन्ति । यदि पि किलेसानं पहानं आतापनं, तं सम्मादिट्ठिआदीनम्पि
अत्थेव । आतप्पसद्दो विय पन आताप-सद्दो वीरियेयेव निरुद्धो ति आह—“आतापी ति
वीरियवा” ति । अथ वा पटिपक्खप्पहाने सम्पयुत्तधम्मानं अब्भुत्सहनवसेन पवत्तमानस्स
वीरियस्स सातिसयं तदातापनं ति वीरियमेव तथा बुच्चति, न अञ्जे धम्मा । आतापी ति
चायमीकारो पसंसाय, अतिसयस्स वा दीपको । वीरियवा ति वा-सद्दो पि तदत्थो एव दट्ठब्बो ।
तेन सम्मप्पधानसमञ्जिता बुत्ता होति । तेनाह—“किलेसानं आतापनपरितापनट्ठेना”
ति । आतापनग्गहणेन चेत्थ आरम्भधातुमाह आदितो वीरियारम्भो ति कत्वा, परितापनग्गहणेन
निकमपरक्कमधातुयो सब्बसो पटिपक्खतो निक्खन्तत्तं, उपरूपरि विसेसप्पत्तिञ्च उपोदाय ।
निपयति विसोसेति पटिपक्खं, ततो वा अत्तानं निपाति रक्खती ति निपको, सम्पज्जानो ।
कम्मट्ठानस्स परिहरणे नियुत्ता ति पारिहारिका ।

अभिक्रमादीनि सब्बकिञ्चानि सात्थकसम्पज्जआदिवसेन परिच्छिज्ज नेती ति सब्बकिञ्च-
परिणायिका । कम्मट्ठानस्स वा उग्गहो परिपुच्छा भावनारम्भो मनसिकारविधि, तत्थ च
सक्ककारिता सातक्ककारिता सप्पायकारिता निमित्तकुसब्बता पहितत्तता अन्तराअसङ्कोचो
इन्द्रियसमत्तपटिपादना वीरियसमतापादनं वीरियसमतायोजनं ति एवमादीनं सब्बेसं किञ्चानं
परिणायिका सब्बकिञ्चपरिणायिका । भयं इक्खती ति भिक्खू ति साधारणतो भिक्खु-

तेनाह भगवा—

“सीले पतिट्ठाया नरो सपञ्जो,
चित्तं पञ्जञ्च भावयं ।
आतापी निपको भिक्खु,
सो इमं विजटये जटं” ति ॥

लक्षणकथनेन पटिपत्तियाव भिक्खुभावो, न भिक्खुकभिन्नपटधरादिभावेना ति दस्सेति । एवं हि कतकिञ्चानं सामणेरादीनं, पटिपन्नानञ्च अपब्बजितानग्निं सङ्गहो कतो होति । इध पन पटिपन्ननकवसेन अत्थो वेदितव्वो । भिन्दति पापके अकुसले धम्मे ति वा भिक्खु । सो इमं विजटये ति यो नरो सपञ्जो सीले पतिट्ठाया आतापी निपको चित्तं पञ्जञ्च भावयं ति वुत्तो, सो भिक्खु इमं तण्हाजटं विजटये ति सम्बन्धो । इदानीं तस्मिं विजटनं वेळुगुम्भविजटनेन उपमेत्वा दस्सेतुं गाथाय यथावुत्तो सीलादिधम्मे “इमिना च सीलेना” तिआदिना पञ्चामसति । तत्थ यस्मा योगावचरसन्तानगता नानाक्खणिका मिस्सका सीलादिधम्मा गाथाय गहिता, तस्मा ते एकञ्चं गण्हन्तो—“छहि धम्मेहि समन्नागतो” ति आह । न हि ते छ धम्मा एकस्मिं सन्ताने एकस्मिं खणे लब्धन्ति । यस्मा च पुग्गलाधिष्ठानेन गाथा भासिता, तस्मा पुग्गलाधिष्ठानमेव उपमं दस्सेन्तो—“सेय्यथापि नाम पुरिसो” ति आदिमाह । तत्थ सुनिसितं ति सुद्धु निसितं; अतिविय तिखणं ति अत्थो । सत्थस्स निसानसिलायं निसिततरभावकरणं, बाहुवलेन चत्थ उक्खिपनं ति उभयम्पेतं अत्थापन्नं कत्वा उपमा वुत्ता ति तदुभयं उपमेय्ये दस्सेन्तो—समाधिसीलायं सुनिसितं प...पञ्चाहत्थेन उक्खिपित्वा” ति आह । समाधिगुणेन हि पञ्चाय तिक्खभावो । तेनाह भगवा—“समाहितो यथाभूतं पजानाती” ति^१ । वीरियञ्चत्ता उपत्थम्भकं पग्गण्हनतो । विजटयेया ति विजटेतुं सककुणेय्य । वुद्धानगामिनिविपस्सनाय हि वत्तमानाय योगावचरो तण्हाजटं विजटेतुं समत्थो नाम । विजटनं चेत्य समुच्छेदवसेन पद्धानं ति आह—“सञ्छिन्देय्य सम्पदालेय्या” ति दक्खिणं अरहती ति दक्खिणेय्यो, अगो च सो दक्खिणेय्यो चा ति अगगदक्खिणेय्यो । अगगा वा दक्खिणा अगगदक्खिणा तं अरहती ति अगगदक्खिणेय्यो ।

८. तत्रायं याय पञ्जाय सपञ्जो ति वुत्तो, तत्रास्स करणीयं नत्थि । पुरिमकम्मानुभावेनेव हिस्स सा सिद्धा । आत्तापी निपको ति एत्थ वुत्तवीरियवसेन पन तेन सातच्चकारिना पञ्जावसेन च सम्पजानकारिना हुत्वा सीले पतिट्ठाय चित्तपञ्जावसेन वुत्ता समथविपस्सना भावेतब्बा ति इममत्र भगवा सीलसमाधिपञ्जामुखेन विसुद्धिमग्गं दस्सेति ।

९. एत्तावता हि तिस्सो सिक्खा तिविधकल्याणं सासनं, तेविज्जतादीनं उपनिस्सयो, अन्तद्वयवज्जनमज्झिमपटिपत्तिसेवनानि, अपायादिसम-
तिक्कमनुपायो, तीहाकारेहि किलेसप्पहानं, वीतिक्कमादीनं पटिपक्खो, संकिलेसत्तयविसोधनं, सोतापन्नादिभावस्स च कारणं पकासितं होति ।

८. तत्रा ति तस्सं गाथायं । अयं ति “नरो” ति च “भिक्खू” ति^१ च वुत्तो योगा-
वचरो । पुन तत्रा ति तस्सं पञ्जायं । अस्सा ति भिक्खुनो । कत्तरि चेतं सामिवचनं,
अनेना ति अत्थो । करणीयं नत्थि विसेसाधानस्स तिहेतुकपटिसन्धिपञ्जाय अभावतो । तेनाह—
“पुरिमकम्मानुभावेनेव हिस्स सा सिद्धा” ति । तेना ति योगिना । भावनायं सततपवत्ति-
वीरियताय सातच्चकारिना । पञ्जावसेना ति यथावुरानेपक्कसङ्गातपञ्जावसेन । यं किञ्चि
क्काब्बं, तस्स सब्बस्स सम्पजानवसेनेव करणसीलो, तत्थ वा सम्पजानकारो एतस्स अत्थि,
सम्पजानस्स वा असम्मोहस्स कारको उप्पादको ति सम्पजानकारी, तेन सम्पजानकारिना ।
अत्रा ति अस्सं गाथायं । सीलादिसम्पादने वीरियस्स तेसं अङ्गभावतो तं विसुं अङ्गहेत्वा
“सीलसमाधिपञ्जामुखेना” ति वुत्तं ।

९. “विसुद्धिमग्गं दस्सेती” ति अविभागतो देसनाय पिण्डत्थं वत्वा पुन तं विभागतो
दस्सेतुं—“एत्तावता” तिआदि वुत्तं । तत्थ एत्तावता ति एत्तकाय देसनाय । सिक्खा ति सिक्खि-
तब्बहेन सिक्खा । सिक्खनं चेत्य आसेवनं दट्ठब्बं । सीलादिधम्महेहि संवरणादिवसेन आसेवन्तो
ते सिक्खती ति वुच्चति । सासनं ति पटिपत्तिसासनं । उपनिस्सयो बलवकारणं । वज्जनं अनुप-
गमनं । सेवना भावना । पटिपक्खो ति पहायकपटिपक्खो । यदि पि गाथायं “सीले” ति
सामञ्जसो वुरां, न. “अधिसीले” ति । तं पन तण्हाजटाविज्जनस्स पतिट्ठाभूतं अधिप्येतं ति

१०. कथं ? एत्थ हि सीलेन अधिसीलसिक्खा पकासिता होति, समाधिना अधिचित्तसिक्खा, पञ्जाय अधिपञ्जासिक्खा ।

सीलेन च सासनस्स आदिकल्याणता पकासिता होति । “को चादि कुसलानं धम्मनं, सीलञ्च सुविसुद्धं” ति^१ हि वचनतो, “सब्बपापस्स अकरणं” ति^२ आदिवचनतो च सीलं सासनस्स आदि, तञ्च कल्याणं, अविप्पटिसारादिगुणावहत्ता । समाधिना मज्झेकल्याणता पकासिता होति । “कुसलस्स उपसम्पदा” ति^३ आदिवचनतो हि समाधि सासनस्स मज्जे,

आह—“सीलेन अधिसीलसिक्खा पकासिता” ति । भवगामि हि सीलं सीलमेव, विभवगामिसीलं अधिसीलसिक्खा । सामञ्जसोतना हि विसेसे अवतिट्ठती ति । एस नयो सेससिक्खामु पि ।

१०. सीलेना ति अधिसीलसिक्खाभूतेन सीलेन । तं हि अनञ्जसाधारणताय सासनस्स आदिकल्याणतं पकासेति, न यमनियमादिमरां । तेन वुत्तां—“सीलञ्च सुविसुद्धं, सब्बपापस्स अकरणं” ति च । कुसलानं ति मग्गकुसलानं । कुसलानं ति वा अनवज्जानं । तेन अरिय-फलधम्मनमि सङ्गहो सिद्धो होति । सब्बपापस्स अकरणं ति सब्बस्सा पि सावज्जस्स अकिरिया अनज्जापज्जनं । एतेन चारित्तवारित्तभेदस्स सब्बस्स सीलस्स गहणं कतं होति । कत्तब्बाकरणमि हि सावज्जमेवा ति । आदिवचनतो ति गाथायं वुत्तसमाधिपञ्जानं आदिमिह वचनतो । आदिभावो चस्स तम्मूलकत्ता उत्तरिमनुस्सधम्मनं । आदीनं वा वचनं आदिवचनं । आदि-सहेन चेत्य “सीलं समाधि पञ्जा च, विमुत्ति च अनुत्तरा” ति^३ एवमादीनं सङ्गहो दट्ठम्भो । सीलस्स विमुद्धता विप्पटिसारादिहेतून् दूरीकरणतो अविप्पटिसारादिगुणावहं । “अविप्पटिसारादिगुणावहत्ता” ति एतेन न केवलं सीलस्स कल्याणता व विभाविता, अथ खो आदिभावो पी ति दट्ठम्भं । तथा हिस्स मुत्ते^४ अविप्पटिसारादीनं विमुत्तिजाणपरियोसानानं परम्परपञ्चयता वुत्ता । समाधिना ति अधिचित्तसिक्खाभूतेन समाधिना । सकलं सासनं सङ्केत्ता पवत्ताय गाथाय आदिपदेन आदिमिह पटिपज्जितम्बस्स सीलस्स, ततियपदेन परियोसाने पटिपज्जितम्बाय पञ्जाय गहितत्ता मज्जे पटिपज्जितम्भो समाधि पारिसेसतो दुतियपदेन गय्हती ति

१. सं-४-१२३ ।

२. दी०-२-२९; खु०-१-३५ ।

३. दी०-२-९५ ।

४. वि०-५-२९०; दी०-३-२३३; अ०-१-२२५; अ०-३-९ ।

सो च कल्याणो, इद्विविधादिगुणावहत्ता । पञ्चाय सासनस्स परियोसान-
कल्याणता पकासिता होति । सच्चित्तपरियोदापनं, एतं बुद्धान सासनं” ति^१
हि वचनतो, पञ्चुत्तरतो च पञ्चा सासनस्स परियोसानं, सा च कल्याणं,
इड्डानिडेसु तादिभावावहनता ।

“सेलो यथा एकघनो, वातेन न समीरति ।

एवं निन्दापसंसासु, न समिञ्जन्ति पण्डिता” ति^२—

हि वुत्तं ।

११. तथा सीलेन तेविज्जताय उपनिस्सयो पकासितो होती । सील-
सम्पत्तिञ्चिह निस्साय तिस्सो विज्जा पापुणाति, न ततो परं । समाधिना

“कुसलस्स उपसम्पदा ति आदिवचनतो हि समाधि सासनस्स मज्झे” ति वुत्तं । न
कुसलसदस्स समाधिपरियायत्ता । पुब्बुपनिस्सयवतो हि समाहिततादिअट्ठङ्गसमन्नागमेन अभिनि-
हारक्खमता समाधिस्स इद्विविधादिगुणावहत्तं, अगमग्गपञ्चाय अधिगताय यदत्थं पब्बजति,
तं परियोसितं ति पञ्चा सासनस्स परियोसानं । तेनाह भगवा—“सिक्खानिसंसमिदं
भिक्षव्वे ब्रह्मचरियं वुत्सति सद्धाधिपतेय्यं पञ्चुत्तरं विमुत्तिसारं” ति^३ । सकं चित्तं सच्चित्तं,
सच्चितास्स सब्बसो किलेसानं समुच्छिन्दनेन विसोधनं सच्चित्तपरियोदापनं । एवं पन
पञ्चाकिच्चे मत्थकप्पत्ते उत्तरि करणीयाभावतो सासनस्स पञ्चुत्तरता वेदितव्वा । तादिभावावहनतो
ति यादिसो इडेसु, लाभादीसु च अनुनयाभावतो, तादिसो अनिडेसु, अलाभादीसु च
पटिघाभावतो । ततो एव वा यादिसो अनापाथगतेसु इड्डानिडेसु, तादिसो आपाथगतेसु पी ति
तादी । तस्स भावो तादिभावो, तस्स आवहनतो । वातेना ति वातहेतु । न समीरती ति
न चलति । न समिञ्जन्ती ति न फन्दन्ति, कुतो चलनं ति अधिप्पायो ।

११. तथा ति यथा सीलादयो अधिसीलसिक्खादीनं पकासका, तथा तेविज्जतादीनं
उपनिस्सयस्सा ति तेसं पकासनाकारूपसंहारत्थो तथा-सद्दो । यस्मा सीलं विमुज्झमानं सतिसम्प-
ज्जबलेन, कम्मस्सकतजाणबलेन च संकिलेसमलतो विमुज्झति पारिपूरिञ्च गच्छति, तस्मा
सीलसम्पदा सिज्झमाना उपनिस्सयसम्पत्तिभावेन सतिबलं, जाणबलञ्च पञ्चुपट्ठपेती ति तस्सा

सल्लभिञ्जताय उपनिस्सयो पकासितो होति । समाधिसम्पदञ्चिह निस्साय छ अभिञ्जा पापुणाति, न ततो परं । पञ्जाय पटिसम्भिदापमेदस्स उप-
निस्सयो पकासितो होति । पञ्जासम्पत्तिञ्चिह निस्साय चतस्सो पटिसम्भिदा
पापुणाति, न अञ्जेन कारणेन ।

सीलेन च कामसुखल्लिकानुयोगसङ्गातस्स अन्तस्स वज्जनं पकासितं
होति । समाधिना अत्तकिलमथानुयोगसङ्गातस्स । पञ्जाय मज्झिमाय
पटिपत्तिया सेवनं पकासितं होति ।

विज्जायूपनिस्सयता वेदितव्वा सभागहेतुसम्पादनतो । सतिनेपक्केन हि पुब्बेनिवासविज्जासिद्धि,
सम्पज्ज्जेन सम्बकिच्चेसु सुदिट्ठकारितापरिचयेन चुत्तूपपातआणानुबन्धाय दुतियविज्जासिद्धि,
वीतिक्कमाभावेन संकिलेसप्पहानसम्भावतो विवट्ठूपनिस्सयतावसेन अञ्जासयसुद्धिया ततियविज्जा-
सिद्धि । पुरेतं सिद्धानं समाधिपञ्जानं पारिपूरिं विना सीलस्स आसवक्खयआणूपनिस्सयता
सुक्खविपस्सकलीणासवेहि दीपेतव्वा । समाधिपञ्जा विय अभिञ्जापटिसम्भिदानं सीलं न
सभागहेतु ति कत्वा वुत्तं—“न ततो परं” ति । “समाहितो यथाभूतं पजानाती” ति^१
वचनतो समाधिसम्पदा छल्लभिञ्जताय उपनिस्सयो । पञ्जा विय पटिसम्भिदानं समाधि न
सभागहेतु ति वुत्तं—“न ततो परं” ति । “योगा वे जायते भूरी” ति^२ वचनतो पूब्बयोगेन,
गरुवासदेसमासाकोसल्लउग्गहपरिपुञ्छादीहि च परिभाविता पञ्जासम्पत्ति पटिसम्भिदापमेदस्य
उपनिस्सयो पच्चेकवोधिसम्मासम्भोधियो पि पञ्जासम्पत्तिसन्निस्सया ति पञ्जाय अनधिगन्तव्वस्स
विसेस्स अभावतो, तस्सा च पटिसम्भिदापमेदस्स एकान्तिककारणतो हेट्ठा विय “न ततो परं”
ति अवत्वा “न अञ्जेन कारणेना” ति वुत्तं ।

एत्थ च “सीलसम्पत्तिञ्चिह निस्साया” ति वुत्ता यस्स समाधिविज्जम्भनभूता अनवसेसा
छ अभिञ्जा न इज्जन्ति, तस्स उक्कट्ठपरिच्छेदवसेन न समाधिसम्पदा अत्थी ति । सति पि
विज्जानं अभिञ्जेकदेसभावे सीलसम्पत्तिसमुदागता एव तिस्सो विज्जा गहिता । यथा हि पञ्जा-
सम्पत्तिसमुदागता चतस्सो पटिसम्भिदा उपनिस्सयसम्पन्नस्स मग्गेनेव इज्जन्ति । मग्गक्खणे
एव तासं पटिलभितव्वतो, एवं सीलसम्पत्तिसमुदागता तिस्सो विज्जा समाधिसम्पत्तिसमुदागता

१. सं०—२-२५२, ३-७४; सं०—४-३५५; मि०—३८; ने०—५० ।

२. खु—१-४२ ।

१२. तथा सीलेन अपायसमतिक्रमनुपायो पकासितो होति, समाधिना कामधातुसमतिक्रमनुपायो, पञ्चाय सम्भवसमतिक्रमनुपायो ।

सीलेन च तदङ्गप्पहानवसेन किलेसप्पहानं पकासितं होति, समाधिना विक्खम्भनप्पहानवसेन, पञ्चाय समुच्छेदप्पहानवसेन ।

च छ अभिञ्जा उपनिस्सयसम्पन्नस्स मग्गेनेव इज्झन्ती ति मग्गाधिगमेनेव तासां अधिगमो वेदितब्बो । पच्चेकबुद्धानं, सम्भासम्बुद्धानञ्च पच्चेकबोधिसम्भासम्बोधिसमधिगमसदिसा हि इमेसं अरियाणं इमे विसेसाधिगमा ति । विनयसुत्ताभिधम्मेषु सम्मापटिपत्तिया तेविज्जतादीनं उपनिस्सयता पि यथावुत्ताविधिना वेदितब्बा ।

सम्पन्नसीलस्स कामसेवनाभावतो सीलेन पठमन्तविवज्जनं वुत्तं । येमुत्थेन हि सत्ता कामहेतु पाणातिपातादिवसेना पि असुद्धपयोगा होन्ति । ज्ञानसुखलाभिनो कायकिलमथस्स सम्भवो एव नत्थी ति समाधिना दुतियन्तविवज्जनं वुत्तं ज्ञानसमुद्धानपणीतरूपफुटकायत्ता । पञ्चाया ति मग्गपञ्चाय । उक्कट्टनिहेसेन हि एकंसतो अरियमग्गोव मज्झिमा पटिपत्ति नाम । एवं सन्ते पि लोकिपपञ्चावसेन पि अन्तद्वयविवज्जनं विभावेतब्बं ।

१२. सीलं तंसमङ्गिनो कामसुगतीसु' येव निब्बत्तापनतो चतुहि अपायेहि विमुत्तिया कारणं ति आह—“सीलेन अपायसमतिक्रमनुपायो पकासितो होती” ति । न हि पाणातिपातादिपटिविरति दुग्गतिपरिकिलेसं आवहति । समाधि तंसमङ्गिनो महग्गतभूमियं येव निब्बत्तापनेन सकलकामभवतो विमोचेती ति वुत्तं—“समाधिना कामधातुसमतिक्रमनुपायो पकासितो होती” ति । न हि कामावचरकम्मस्स अनुबलप्पदायीनं कामच्छन्दादीनं विक्खम्भकं ज्ञानं कामधातुपरिकिलेसावहं होति । न चेत्थ उपचारज्ज्ञानं निदस्सेतब्बं । “अप्पनासमाधिस्स अधिप्पेतत्ता । ना पि “सीलेनेव अतिक्रमितब्बस्स अपायभवस्स समाधिना अतिक्रमितब्बता” ति वचनोकासो । सुगतिभवम्पि अतिक्रमन्तस्स दुग्गतिसमतिक्रमेन का कथा ति । सम्भवसमतिक्रमनुपायो ति कामभवादीनं नवन्नम्पि भवानं समतिक्रमनुपायो सीलसमाधीहि अतिक्रन्ता पि भवा अनतिक्रन्ता एव, कारणस्स अपहीनत्ता । पञ्चाय पनस्स सुप्पहीनत्ता तेअतिक्रन्ता एव ।

तदङ्गप्पहानवसेना ति दीपालोकेनेव तमस्स .पुञ्जकिरियवत्थुगतेन तेन तेन कुसलक्केन तस्स तस्स अकुसलज्जस्स पहानवसेन । समाधिना विक्खम्भनप्पहानवसेना

१३. तथा सीलेन किलेसानं वीतिकमपटिपक्खो पकासितो होति, समाधिना परियुट्ठानपटिपक्खो, पञ्चाय अनुसयपटिपक्खो ।

सीलेन च दुष्चरितसंकिलेसविसोधनं पकासितं होति, समाधिना तण्हासंकिलेसविसोधनं, पञ्चाय दिट्ठिसंकिलेसविसोधनं ।

ति उपचारप्यनाभेदेन समाधिना पवत्तिनिवारणेन घटप्पहारेनेव जलतले सेवालस्स तेसं तेसं नीवरणादिधम्मानं पद्धानवसेन । पठ्ठयाया ति अरियमग्गपञ्चाय । समुच्छेदप्पहानवसेना ति चतुस्रं अरियमग्गानं भावितत्ता तं तं मग्गवतो अत्तनो सन्ताने “दिट्ठिगतानं पद्धानाया” तिआदिना^१ बुत्तस्स समुदयपक्खयस्स किलेसगणस्स अच्चन्तं अप्पवत्तिसङ्गातसमुच्छिन्दनप्पहानवसेन ।

१३. किलेसानं वीतिकमपटिपक्खो ति संकिलेसधम्मानं, कम्मकिलेसानं वा यो काय-वचीद्वारेसु वीतिकमो अज्झाचारो, तस्स पटिपक्खो सीलेन पकासितो होति, अवीतिकम-सभावत्ता सीलस्स । ओकासादानवसेन किलेसानं चित्ते कुसलप्पवत्तिं परियादित्वा उट्ठानं परियुट्ठानं । तं समाधिविक्खम्भेती ति आह—“समाधिना परियुट्ठानपटिपक्खो पकासितो होती” ति, समाधिस्स परियुट्ठानप्पहायकत्ता । अप्पहीनभावेन सन्ताने अनु अनु सयनतो^२ कारणलाभे उप्पत्तिरहा अनुसया, ते पन अनुरूपं कारणं लद्धा उप्पजनारहा थामगता कामरागादयो सत्त किलेसा वेदितव्वा । ते अरियमग्गपञ्चाय सम्बसो पहीयन्ती ति आह—“पठ्ठयाय अनुसयपटिपक्खो पकासितो होती” ति ।

कायदुष्चरितादि दुट्ठु चरितं, किलेसेहि वा दूसितं चरितं ति दुष्चरितं, तमेव यत्थ उप्पन्नं, तं सन्तानं संकिलेसेति विबाधति, उपतापेति चा ति संकिलेसो, तस्स विसोधनं सीलेन तदङ्गवसेन पद्धानं, वीतिकमपटिपक्खत्ता सीलस्स । तण्हासंकिलेसस्स विसोधनं विक्खम्भनवसेन पद्धानं परियुट्ठानपटिपक्खत्ता समाधिस्स, तण्हाय चस्स उज्जुविपन्निकभावतो । दिट्ठिसंकिलेसस्स विसोधनं समुच्छेदवसेन पद्धानं अनुसयपटिपक्खत्ता पञ्चाय, दिट्ठिगतानञ्च अय्यावावगाहीनं याथावगाहिनिना पञ्चाय उज्जुविपन्निकभावतो ।

१. अभि०—१-७४ ।

२. सयनका—सी०, स्या० ।

१४. तथा सीलेन सोतापन्नसकदागामिभावस्स कारणं पकासितं होति, समाधिना अनागामिभावस्स, पञ्जाय अरहत्तस्स । सोतापन्नो हि “सीलेसु परिपूरकारी” ति^१ बुत्तो, तथा सकदागामी । अनागामी पन “समाधिस्मिं परिपूरकारी” ति^२ । अरहा पन “पञ्जाय परिपूरकारी” ति^३ ।

१४. कारणं ति उपनिस्सयपच्चयो । सीलेसु परिपूरकारी ति मग्गब्रह्मचरियस्स आदि-भूतत्ता आदिब्रह्मचरियकानं पाराजिकसंवादिसेससङ्गातानं महासीलसिक्खापदानं अवीतिकमनतो खुद्धानुखुद्दकानं आपजने सहसा व तेहि बुद्धानेन सीलेसु यं कत्तब्बं, तं परिपूरं समत्थं करोती ति सीलेसु परिपूरकारी । तथा सकदागामी ति “सीलेसु परिपूरकारी” ति एतं उपसंहरति तथा-सदेन । एते हि द्वे अरिया समाधिपारिपन्थिकानं कामरागव्यापादानं पञ्जापारिपन्थिकस्स सच्चपटिच्छादकमोहस्स सब्बसो असमूहतत्ता समाधिं, पञ्चञ्च भावेन्ता पि समाधिपञ्जासु यं कत्तब्बं, तं मत्तसो पमाणेन पदेसमत्तमेव करोन्ती ति समाधिस्मिं पञ्जाय च मत्तसो कारिनो “सीलेसु परिपूरकारिनो” इच्चेव बुच्चन्ति । अनागामी पन कामरागव्यापादानं समुच्छिन्नत्ता समाधिस्मिं परिपूरकारी । अरहा सब्बसो सम्मोहस्स सुसमूहतत्ता पञ्चाय परिपूरकारी ।

बुत्तं हेतं भगवता—

“इध भिक्खवे भिक्खु सीलेसु परिपूरकारी होति, समाधिस्मिं मत्तसो कारी, पञ्जाय मत्तसो कारी; सो यानि तानि खुद्धानुखुद्दकानि सिक्खापदानि, तानि आपजति पि बुद्धाति पि । तं किस्स हेतु ? न हि मेत्थ भिक्खवे अभव्वता बुत्ता । यानि च लो तानि सिक्खापदानि आदिब्रह्मचरियकानि ब्रह्मचरियसारूपानि, तत्थ धुवसीलो च होति ठितसीलो च, समादाय सिक्खति सिक्खापदेसु । सो तिण्णं संयोजनानं परिक्खया सोतापन्नो होति अविनिपातधम्मो नियतो सम्बोधिपरायणो । इध पन भिक्खवे भिक्खु सीलेसु .....प ..... सो तिण्णं संयोजनानं परिक्खया रागदोसमोहानं तनुत्ता सकदागामी होति । सकिदेव इमं लोकं आगन्त्वा दुक्खस्सन्तं करोति । इध पन भिक्खवे भिक्खु सीलेसु परिपूरकारी होति, समाधिस्मिं परिपूरकारी, पञ्जाय मत्तसो कारी । सो यानि तानि ..... प ..... सिक्खति सिक्खापदेसु । सो पञ्चन्नं ओरम्मागियानं .....प ..... अनावत्तिधम्मो तस्मा लोका । इध पन भिक्खवे भिक्खु सीलेसु परिपूरकारी होति, समाधिस्मिं परिपूरकारी,

१५. एवं एत्तावता तिस्रो सिक्खा, तिविधकल्याणं सासनं, तेविज्ज-
तादीनं उपनिस्सयो, अन्तद्वयवज्जनमज्झिमपटिपत्तिसेदनानि, अपायादि-
समतिक्कमनुपायो, तीहाकारेहि किलेसप्पहानं, वीतिक्कमादीनं पटिपक्खो,
संकिलेसत्तयविसोधनं, सोतापन्नादिभावस्स च कारणं ति इमे नव, अञ्जे
च एवरूपा गुणत्तिका पकासिता होन्ती ति ।

पञ्चाय परिपूरकारी । सो यानि तानि खुदानुखुद्दकानि.....प.....सिक्खति
सिक्खापदेसु । सो आसवानं खया.....प.....उपसम्पज्ज विहरती” ति ।

१५. “कथं” ति पुच्छित्वा सिक्खादिके विभजित्वा वृत्तमेवत्थं निगमेतुं—“एवं” तिआदि
वृत्तं । तत्थ अञ्जे चा ति तयो विवेका, तीणि कुसलमूलानि, तीणि विमोक्खमुखानि, तीणि
इन्द्रियानी ति एवमादयो सिक्खत्तिकादीहि अञ्जे च गुणत्तिका । एवरूपा ति यादिसका सिक्खत्ति-
कादयो इध सीलादीहि पकासिता होन्ति, एदिसा ।

एत्थ हि विवट्टसन्निस्सितस्स सीलस्स इधाधिप्पेतत्ता सीलेन कायविवेको पकासितो
होति, समाधिना चित्तविवेको, पञ्चाय उपधिविवेको । तथा सीलेन अदोसो कुसलमूलं पकासितं
होति, तितिक्खप्पधानताय, अपरुपघातसभावताय च सीलस्स । समाधिना अलोभो कुसलमूलं,
लोभपटिपक्खतो, अलोभपधानताये च समाधिस्स । पञ्चाय पन अमोहो येव । सीलेन च
अनिमित्तविमोक्खमुखं पकासितं होति । अदोसप्पधानं हि सीलसम्पदं निस्साय दोसे आदीनव-
दस्सिनो अनिच्चानुपस्सना सुखेनेव इज्झति, अनिच्चानुपस्सना च अनिमित्तविमोक्खमुखं ।
समाधिना अप्पणिहितविमोक्खमुखं । पञ्चाय सुञ्जतविमोक्खमुखं । अलोभप्पधानं हि कामनिस्सरणं
समाधिसम्पदं निस्साय कामेसु आदीनवदस्सिनो दुक्खानुपस्सना सुखेनेव इज्झति, दुक्खानु-
पस्सना च अप्पणिहितविमोक्खमुखं । पञ्चासम्पदं निस्साय अनत्तानुपस्सना सुखेनेव इज्झति,
अनत्तानुपस्सना च सुञ्जतविमोक्खमुखं । तथा सीलेन अनञ्जातञ्जस्सामीतिन्द्रियं पकासितं
होति । तं हि सीलेसु परिपूरकारिनो अट्ठमकस्स इन्द्रियं । समाधिना अञ्जिन्द्रियं । तं हि उक्कंस-
गतं समाधिस्मि परिपूरकारिनो अनागामिनो, अगमग्गद्वस्स च इन्द्रियं । पञ्चाय अञ्जाता-
विन्द्रियं पकासितं होति । तदुपत्तिया हि अरहा पञ्चाय परिपूरकारी ति । इमिना नयेन अञ्जे च
एवरूपा गुणत्तिका सीलादीहि पकासेतब्बा ।

१—सीलनिद्देशो

सीलसरूपादिकथा

१६. एवं अनेकगुणसङ्गाहकेन सीलसमाधिपञ्चामुखेन देसितो पि पनेस विबुद्धिमग्गो अतिसङ्केपदेसितो येव होति । तस्मा नालं सब्बेसं उपकाराया ति वित्थारमस्स दस्सेतुं सीलं ताव आरब्ध इदं पञ्हाकम्मं^१ होति ।

किं सीलं ? केनट्ठेन सीलं ? कानस्स लक्खणरसपञ्चुपट्टानपदट्टानानि ? किमानिसंसं सीलं ? कतिविधं चेतं सीलं ? को चस्स संकिलेसो ? किं वोदानं ति ?

१. सीलनिद्देशवण्णना

सीलसरूपादिकथावण्णना

१६. एवं ति वुत्तप्पकारेन । अनेकगुणसङ्गाहकेना ति अधिसीलसिक्खादीनं, अञ्जे-सञ्च अनेकेसं गुणानं सङ्गाहकेन । सीलसमाधिपञ्चामुखेना ति “सब्बे सङ्गारा अनिच्चा” तिआदीसु^२ विय विपस्सनामत्तादिमुखेन सङ्केपतो अदेसित्वा सीलसमाधिपञ्चामुखेन देसितो पि, सत्तत्तिंसाय पि वा बोधिपक्खियधम्मनं विबुद्धिमग्गान्तोगधत्ता तत्थ सीलसमाधि-पञ्चामुखं पमुखं कत्वा देसितो पि । एतेन सीलसमाधिपञ्चासु अवसेसबोधिपक्खियधम्मनं सभावतो, उपकारतो च अन्तोगधभावो दीपितो ति वेदितव्वं । अतिसङ्केपदेसितो येव होति सभावविभागादितो अविभावितत्ता । नालं ति न परियत्तं न समत्थं । सब्बेसं ति नाति-सङ्केपनातिवित्थाररुचीनम्पि, विपञ्चितञ्चु^३ नेय्यानम्पि वा; सङ्केपदेसना हि संखितरुचीनं, उग्वटितञ्जूनं येव च उपकाराय होति, न पनितरेसं । अस्स विबुद्धिमग्गात्स । पुञ्छनट्ठेन पञ्हा, किरिया करणं कम्मं, पञ्हा व कम्मं पञ्हाकम्मं, पुञ्छनपयोगो ।

किं सीलं ति सरूपपुच्छा । केनट्ठेन सीलं ति केन अत्थेन सीलं ति वुच्चति, “सीलं” ति पदं कं अभिवेय्यं निस्साय पवत्तं ति अत्थो । तयिदं सीलं सभावतो, किच्चतो, उपट्टाना-

१. पञ्हाकम्मं—सी० ।

२. खु०—१-४३; खु०—२-३३७ ।

३. विपञ्चितञ्चु—सी०, स्या०; वित्थाररुचीचम्पि विपञ्चितञ्चु—क० ।

१७. तत्रिदं विस्सज्जनं । किं सीलं ति पाणातिपातादीहि वा विरमन्तस्स वत्तपटिपत्तिं वा पूरेन्तस्स चेतनादयो धम्मा । वुत्तब्हेतं पटिसम्मिदायं—“किं सीलं ति ? चेतना सीलं, चेतसिकं सीलं, संवरो सीलं, अवीतिकमो सीलं” ति ।

तत्थ चेतना सीलं नाम पाणातिपातादीहि वा विरमन्तस्स वत्तपटिपत्तिं वा पूरेन्तस्स चेतना । चेतसिकं सीलं नाम पाणातिपातादीहि विरमन्तस्स विरति । अपि च चेतना सीलं नाम पाणातिपातादीनि पजहन्तस्स सत्त कम्मपथचेतना । चेतसिकं सीलं नाम “अभिज्झं पहाय

कारतो, आसन्नकारणतो च कथं जानितब्बं ति आह—“कानस्स लक्खणरसपच्चुपट्टानपट्टानानी” ति । पटिपत्ति नाम दिट्ठानिसंसे एव होती ति आह—“किमानिसंसं” ति । कतिविधं ति पमेदपुच्छ । विभागवन्तानं हि सभावविभावनं विभागदस्सनमुखेनेव होती ति । बोदानं विमुद्धि । सा च संकिलेसमलविमुत्ति । तं इच्छन्तेन यस्मा उपायकोसल्लत्थिना अनुपायकोसल्लं विय संकिलेसो जानितब्बो ति आह—“को चस्स संकिलेसो” ति ।

१७. तत्रा ति तरिमं, तस्स वा पञ्चाकम्मस्स । विस्सज्जनं ति विवरणं । पुच्छितो हि अत्थो अविभावितत्ता निगुळ्हो मुट्ठियं कतो विय तिट्ठति । तस्स विवरणं विस्सज्जनं विभूतभावकारणतो । पाणातिपातादीहि ति एत्थ पाणो ति बोहारतो सत्तो, परमत्थतो जीवितिन्द्रियं । तस्स सरसेनेव पतनसभावस्स अन्तरे एव अतिव पातनं अतिपातो, सणिकं पतितुं अदत्ता सीधं पातनं ति अत्थो, अतिकम्म वा सत्थादीहि अभिभवित्वा पातनं अतिपातो, पाणघातो । आदि-सद्देन अदिन्नादानादिं सङ्गहाति । तेहि पाणातिपातादीहि दुस्सील्यकम्मेहि । विरमन्तस्सा ति समादानविरतिवसेन, सम्पत्तविरतिवसेन च ओरमन्तस्स । वत्तपटिपत्तिं ति उपज्झायवत्तादिवत्तकरणं । चेतनादयो धम्मा ति सङ्केपतो वुत्तमत्थं पाळिवसेन विभजित्वा दस्सेतुं—“वुत्तब्हेतं” तिआदि वुत्तं । तत्थ चेतयती ति चेतना, अत्तना सम्पयुत्तधम्मेहि सद्धिं आरम्भणे अभिसन्दहती ति अत्थो ।

चेतनाय अनुकूलवसेनेव हि तं सम्पयुत्ता धम्मा आरम्भणे पवत्तन्ति । चेतना कामं कुसलत्तिकसाधारणा; इध पन सीलचेतना अधिप्पेता ति कत्वा “कुसला” ति वेदितम्भा ।

विगताभिज्जेन चेतसा विहरती” ति^१ आदिना नयेन वृत्ता अनभिज्ज्ञा-
व्यापादसम्मादिद्विधम्मा । संवरो सीलं ति एत्थ पञ्चविधेन संवरो
वेदितब्बो पातिमोक्खसंवरो, सतिसंवरो, आणसंवरो, खन्तिसंवरो, वीरिय-
संवरो ति । तत्थ “इमिना पातिमोक्खसंवरेन उपेतो होति समुपेतो” ति^२ अयं
पातिमोक्खसंवरो । “रक्खति चक्खुन्दिअं, चक्खुन्दिअे संवरं आपज्जती”
ति^३ अयं सति संवरो ।

“यानि सोतानि लोकस्मिं (अजिता ति भगवा ।)

सति तेसं निवारणं ।

चेतसि नियुत्तं चेतसिकं, चित्तसम्पयुत्तं ति अत्थो । चेतनाय सति पि चेतसिकत्ते “चेतना
सीलं” ति विमुं गहितत्ता तदञ्चमेव विरति अनभिज्ज्ञादिकं चेतसिकं सीलं दट्ठब्बं गोबलीबद्ध-
आयेन । संवरणं संवरो । यथा अकुसला धम्मा चित्ते न ओतरन्ति, तथा पिदहनं । अवीतिकमो
वीतिकमस्स पटिपक्खभूता अवीतिकमवसेन पवत्तचित्तचेतसिका । तत्थ चेतना सीलं नामा
तिआदि यथावुत्तस्स^४ सुत्तपदस्स विवरणं । विरमन्तस्स चेतना ति विरतिसम्पयुत्तं पधानभूतं
चेतनमाह । पूरेन्तस्स चेतना ति वत्तपटिपत्ति आयूहिनी । विरमन्तस्स विरती ति
विरतिया पधानभावं गहेत्वा वुत्तं ।

एत्थ हि यदा “तिविधा भिक्खवे कायसञ्जेतना कुसलं कायकम्म” ति^५ आदि वचनतो
पाणातिपातादीनं पटिपक्खभूता तन्निवृत्तिविसिद्धा चेतना तथापवत्ता पधानभावेन पाणाति-
पातादिपटिविरतिसाधिका होति; तदा तंसम्पयुत्ता विरतिअनभिज्ज्ञादयो च चेतनापक्खिका
वा, अब्बोहारिका वा ति इममत्थं सन्धाय चेतनासीलं वुत्तं । यदा पन पाणातिपातादीहि
सङ्कोचं आपज्जन्तस्स ततो विरमणाकारेन पवत्तमाना चेतनाविसिद्धा विरति, अनभिज्ज्ञादयो
च तत्थ तत्थ पधानभावेन किञ्चसाधिका होन्ति; तदा तंसम्पयुत्ता चेतना विरतिआदिपक्खिका
वा होति, अब्बोहारिका वा ति इममत्थं सन्धाय चेतसिकसीलं वुत्तं ।

इदानीं सुत्ते आगतनयेन कुसलकम्मपथवसेन चेतनाचेतसिकसीलानि विभजित्वा
दस्सेवुं—“अपि चा” ति आदि वुत्तं । पज्जहन्तस्सा ति समादानवसेन “इतो पट्ठाय न करि-

१. दी० १-६३. ।

२. अभि० २-२६१. ।

३. दी० १-६२. ।

४. यथावत्तस्स—सी०, स्या० ।

५. अभि०—५-३४५ ।

सोतानं संवरं ब्रूमि, पञ्चायेते पिधिष्यरे” ति^१ ।

अयं आणसंवरो । पञ्चपटिसेवनम्पि एत्थेव समोधानं गच्छति । यो पनायं “खमो होति सीतस्स उण्हस्सा” ति आदिना^२ नयेन आगतो, अयं खन्तिसंवरो नाम । “यो चायं उप्पन्नं कामवितक्कं नाधिवासेती” ति आदिना^३ नयेन आगतो, अयं वीरियसंवरो नाम । आजीवपारिसुद्धिं पि एत्थेव समोधानं गच्छति । इति अयं पञ्चविधो पि संवरो, या च पापभीरुकानं कुलपुत्रानं सम्पत्तावत्थुतो विरति, सन्वम्पेतं संवरसीलं ति वेदितव्वं ।

स्सामी” ति सम्पत्तवत्थुकानि पि अनज्झाचरणेन पजहन्तस्स । सत्त कम्मपथचेतना ति पाणातिपातादिपहानसाधिका पटिपाटिया सत्त कुसलकम्मपथचेतना । अभिज्झादिवसेन यं परदारगमनादि करीयति, तस्स पहायका अनभिज्झादयो सीलं ति आह—“चेतसिकं सीलं नाम अनाभिज्झा प सम्मादिट्ठिधम्म” ति । यथा हि अभिज्झान्यापादवसेन मिच्छाचारपाणातिपातादयो करीयन्ति, एवं मिच्छादिट्ठिवसेना पि ते पुत्तमुखदस्सनादिअत्थं करीयन्ति । तेसञ्च पजहनका अनभिज्झादयो ति । पातिमोक्खसंवरो चारित्तवारित्तविभागं विनयपरियापन्नं सिक्खापटसीलं । सतिसंवरो मनच्छद्धानं इन्द्रियानं आरक्खा, सा च तथापवत्ता सति येव । आणसंवरो पञ्चा । खन्तिसंवरो अधिवासना, सा च तथापवत्ता अदोसपधाना खन्धा, अदोसो एव वा । वीरियसंवरो कामवितक्कादीनं विनोदनवसेन पवत्तं वीरियं । पातिमोक्खसंवरसतिसंवरादीसु यं वत्तव्वं, तं परतो आवि भविस्सति ।

सोतानी ति तण्हादिट्ठिअविजावुच्चरितअवसिद्धिकिलेससोतानि । “सोतानं संवरं ब्रूमी” ति वत्वा “पञ्चायेते पिधिष्यरे” ति वचनेन सोतानं संवरो पिदहनं समुच्छेदनं आणं ति विज्जायति ।

इदमत्थिकत्तं मनसि कत्वा येन आणेन योनिसो पञ्चवेक्खित्वा पञ्चया पटिसेवीयन्ति । तं पञ्चपटिसेवनम्पि आणसभावत्ता, एत्थेव आणसंवरे एव, समोधानं सङ्गहं गच्छति । खमति अधिवासेती ति खमो । उप्पन्नं ति तस्मिं तस्मिं आरम्भणे जातं निव्वत्तं । कामवितक्कं ति कामूपसंहितं वितक्कं । नाधिवासेती ति चित्तं आरोपेत्वा अब्भन्तरे न वासेति ।

१. पिधिष्यरे—स्या०; पिधीयरे—सी०; पिधीयरे—तो० । २. खु० १-४२४ पिट्ठे ।

३. म० १-१५ ; अ०-३-९८ ।

४. म०-१-१६ ; अ०-३-९८ ।

अवीतिकमो सीलं ति समादिन्नसीलस्स कायिकवाचसिको अनतिकमो ।
इदं ताव किं सीलं ति ? पण्डस्स विस्सज्जनं ।

१८. अवसेसेसु केनहेन सीलं ति सीलनहेन सीलं । किमिदं
सीलनं नाम ? समाधानं वा, कायकम्मादीनं सुसील्यवसेन अविप्पकिण्णता

आजीवपारिसुद्धि पी ति बुद्ध पटिकुट्टं मिच्छाजीवं पहाय अनवज्जेन पच्चयपरियेसनेन
सिज्जनकं आजीवपारिसुद्धिसीलम्पि, एत्थेव वीरियसंवरे एव, समोधानं गच्छति वीरियसाधनत्ता ।
एत्थ च यथा आणं तण्हादिसोतानं पवत्तिनिवारणतो पिदहनहेन संवरणतो संवरो च, परतो
पवत्तनकगुणानं आधारादिभावतो सीलनहेन सीलं; एवं खन्ति अनधिवासनेन उप्पज्जनक-
किल्लेसानं अधिवासनेन संवरणतो संवरो च, खमनहेतुउप्पज्जनकगुणानं आधारादिभावतो
सीलनहेन सीलं; वीरियं विनोदेतब्बानं पापधम्मानं विनोदनेन संवरणतो संवरो च,
विनोदनहेतुउप्पज्जनकगुणानं आधारादिभावतो सीलनहेन सीलं ति वेदितब्बं । यथा पन
पातिमोक्खसीलादि तस्स तस्स पापधम्मस्स पवत्तितुं अप्पदानवसेन संवरणं पिदहनं, तं उपादाय
संवरो; एवं असमादिन्नसीलस्स आगतवत्थुतो विरमणमी ति आह—“या च पापभीरु-
कानं प संवरसीलं ति वेदितब्बं” ति । न वीतिकमति एतेना ति अवीतिकमो ।
तथापवत्तो कुसलचित्तुप्पादो ।

१८. अवसेसेसु पन पण्डेसु । समाधानं सण्ठपनं । दुस्सील्यवसेन हि पवत्ता काय-
कम्मादयो सम्पति, आयतिञ्च अहितदुक्खावहा, न सम्मा ठपिता ति असण्ठपिता विप्पकिण्णा
विसया च नाम होन्ति; सुसील्यवसेन पन पवत्ता तन्निपरियायतो सण्ठपिता अविप्पकिण्णा
अविसया च नाम होन्ति यथा तं ओक्खित्तचक्खुता अवाहुप्पचालनादि । तेनाह—“काय-
कम्मादीनं सुसील्यवसेन अविप्पकिण्णता ति अत्थो” ति । एतेन समाधिकिच्चतो सीलनं
विसेसेति । तस्स हि समाधानं सम्पयुत्तधम्मानं अविकखेपहेतुता । इदं कायकम्मादीनं सण्ठपनं
संयमनं । उपधारणं अधिष्ठानं मूलभावो । तथा हिस्स आदिचरणादिभावो शुचो । तेन
पथवीधातुकिच्चतो सीलनं विसेसितं होति । सा हि सहजातरूपधम्मानं सन्धारणवसेन पवत्तति ।
इदं पन अनवज्जधम्मानं मूलाधिष्ठानभावेन । तेनाह—“कुसलानं धम्मानं” ति आदि ।

१. अवीतिकमो—सी० ।

२. संवरणप्पधानतं—सी०; पधानतं—स्या०, क० ।

३. अङ्गागत—सी० ।

४. समाधितो—क० ।

ति अत्थो । उपधारणं वा, कुसलानं धम्मानं पतिट्ठानवसेन आधारभावो ति अत्थो । एतदेव हेत्थ अत्थद्वयं सइलक्खणविद् अनुजानन्ति । अञ्जे पन सिरट्ठो^१ सीलत्थो, सीतलट्ठो^२ सीलत्थो ति एवमादिना पि नयेनेत्थ अत्थं वर्णयन्ति ।

१९. इदानीं कानस्स लक्खणरसपञ्चुपट्ठानपदट्ठानानी ति ?

एत्थ—

सीलनं लक्खणं तस्स भिन्नस्सा पि अनेकधा ।

सनिदस्सनचं रूपस्स यथा भिन्नस्सनेकधा ॥

यथा हि नीलपीतादिभेदेन अनेकधा भिन्नस्सा पि रूपायतनस्स सनिदस्सनचं लक्खणं, नीलादिभेदेन भिन्नस्सा पि सनिदस्सनभावान-

तत्थ कुसलधम्मा नाम सपुब्बभागा महग्गतानुत्तरा धम्मा । अञ्जे पन आचरिया । सिरट्ठो ति यथा सिरसि छिन्ने सब्बो अत्तभावो विनस्सति, एवं सीले भिन्ने सब्बं गुणसरीरं विनस्सति, तस्मा तस्स उत्तमज्झट्ठो सीलट्ठो । “सिरो सीस” ति वा वत्तब्बे निरुत्तिनयेन “सील” ति वुत्तं ति अधिप्पायो । सीतलट्ठो परिच्छाहवूपसमनट्ठो । तेन त-कारस्स लोपं कत्वा निरुत्तिनयेनेव “सील” ति वुत्तं ति दस्सेति । तथा हिंदं पयोगसम्पादितं सब्बकिलेसपरिच्छाह-वूपसमकरं होति । एवमादिना ति आदि-सहेन सयन्ति^३ अकुसला एतस्मिं सति अपविट्ठा^४ होन्ती ति सीलं, सुपन्ति वा तेन विहतुस्साहानि सब्बदुष्करितानी ति सीलं, सब्बेसं वा कुसल-धम्मनं पवेसारहसाला ति सीलं ति एवमादीनं सज्जहो दट्ठब्बो ।

१६. “सीलनट्ठेन सीलं” ति पुब्बे सदत्थुद्वारेन^५ पकासितो पि भावत्थो एवा ति आह—
“सीलनं लक्खणं तस्सा” ति । न हि तस्स चेतनादिभेदभिन्नस्स अनवसेसतो सक्काहको ततो अञ्जो अत्थो अत्थि, यो लक्खणभावेन बुज्जेय्य । ननु च अनेकभेदसक्काहकं सामञ्ज-लक्खणं नाम सिया, न विसेसलक्खणं ति अनुयीगं मनसि कत्वा आह—“सनिदस्सनचं रूपस्स, यथा भिन्नस्सनेकधा” ति ।

१. सिरत्थो—सी० ।

२. सीतलत्थो—सी०

३. सलन्ति—सी०, क० ।

४. अपविट्ठा—सी० ।

५. सदत्थद्वारेन—सी० ।

तिक्कमनतो । तथा सीलस्स चेतनादिमेदेन अनेकधा भिन्नस्सा पि यदेतं कायकम्मादीनं समाधानवसेन कुसलानञ्च धम्मानं पतिट्ठानवसेन पुत्तं सीलनं, तदेव लक्खणं; चेतनादिमेदेन भिन्नस्सा पि समाधानपतिट्ठानभावानतिकमनतो । एवं लक्खणस्स पनस्स—

दुस्सील्यविद्वंसनता अनवज्जरुणो तथा ।

किञ्चसम्पत्ति अत्थेन रसो नाम पवुच्चति ॥

तस्मा इदं सीलं नाम किञ्चट्टेन^१ रसेन दुस्सील्यविद्वंसनरसं, सम्पत्ति-अत्थेन रसेन अनवज्जरसं ति वेदितव्वं । लक्खणादीसु हि किञ्चमेव सम्पत्ति वा रसो ति बुच्चति ।

सोचेय्यपच्चुपट्टानं तयिदं तस्स विज्जुहि ।

ओचाप्पञ्च हिरी चेव पदट्टानं ति वणिणतं ।

यथा हि नीलादिवसेन अनेकमेदभिन्नस्सा पि रूपायतनस्स सनिदस्सनत्तं विसेसलक्खणं तदञ्जधम्मासाधारणतो । न अनिच्चतादि विय, रूपनं विय वा सामञ्जलक्खणं, एवमिधा पि दट्ठव्वं । किं पनेतं सनिदस्सनत्तं नाम ? दट्ठव्वता चक्खुविज्जाणस्स गोचरभावो । तस्स पन रूपायतनतो अनञ्जत्ते पि अञ्जेहि धम्मेहि रूपायतनं विसेसेतुं अञ्जं विय क्त्वा सह निदस्सनेन सनिदस्सनं ति बुच्चति । धम्मसभावसामञ्जेन हि एकीभूतेसु धम्मेसु यो नानत्तकरो सभावो, सो अञ्जं विय क्त्वा उपचरितुं युत्तो । एवं हि अत्यविसेभावबोधो होती ति । अथ वा “सह निदस्सनेना” ति एत्थ तम्भावत्थो सह-सहो यथा नन्दिरागसहगता ति^२ ।

दुस्सील्यविद्वंसनरसं ति कायिकअसंवरादिमेदस्स दुस्सील्यस्स विघमनकिञ्चं । अनवज्जरसं ति अगरय्दसम्पत्तिकं अगरहितव्वभावेन सम्पजनकं, अवज्जपटिपक्खभावेन वा सम्पजनकं । लक्खणादीसू ति लक्खणरसादीसु बुच्चमानेसु किञ्चमेव, सम्पत्ति वा रसो ति बुच्चति, न रसायतनरसादी ति अधिप्पायो । केचि पन “किञ्चमेवा” ति अवधारणं तस्स इतररसतो बलवभावदस्सनत्थं ति वदन्ति, तं तेसं मतिमत्तं । किञ्चमेव, सम्पत्ति एव वा रसो ति इमस्स अत्थस्स अधिप्पेतत्ता ।

१. किञ्च.थेन-सी० ।

२. सं०—४—३६१, वि०—३—१३, खु०—५—३९८ ।

तथिदं^१ सीलं “कायसोचेय्यं वचीसोचेय्यं मनोसोचेय्यं” ति^२ एवं बुधा-
सोचेय्यपच्चुपट्टानं, सोचेय्यभावेन पच्चुपट्टाति गहणभावं गच्छति । हिरोत्तप्यं
च पनस्स विञ्जूहि पदट्टानं ति वण्णितं, आसन्नकारणं ति अत्थो ।
हिरोत्तप्ये हि सति सीलं उप्पज्जति चेव तिट्ठति च । असति नेव उप्पज्जति,
न तिट्ठती ति । एवं सीलस्स लक्खणरसपच्चुपट्टानपदट्टानानि वेदितव्वानि ।

सीलानिसंसकथा

२०. किमानिसंसं सीलं ति अविप्पटिसारादिअनेकगुणपटिला-

सोचेय्यपच्चुपट्टानं ति कायादीहि सुचिभावेन पच्चुपट्टाति । गहणभावं ति गहे-
तव्वभावं । तेन उपट्टानाकारद्धेन पच्चुपट्टानं बुत्तं, फलद्धेन पन अविप्पटिसारपच्चुपट्टानं,^४
समाधिपच्चुपट्टानं वा । सीलं हि सम्पति येव अविप्पटिसारं पच्चुपट्टापेति, परम्पराय समाधिं ।
इमस्स पन आनिसंसफलस्स आनिसंसकथायं वक्खमानत्ता इध अगगहणं दट्ठव्वं । केचि पन
फलस्स अनिच्छितत्ता इध अगगहणं ति वदन्ति, तदयुत्तं फलस्स अनेकविधत्ता, लोकियादि-
सीलस्सा पि विभजियमानत्ता । तथा हि वक्खति—“निस्सितानिस्सितवसेना” ति आदि । यथा
पथवीधातुया कम्मादि दूरकारणं, सेसभूतत्तयं आसन्नकारणं, यथा च वत्थस्स तन्तवायतुरिवेम-
सलाकादि दूरकारणं, तन्तवो आसन्नकारणं, एवं सीलस्स सद्धम्मसवनादि दूरकारणं,
हिरीओत्तप्पमस्स आसन्नकारणं ति दस्सेन्तो आह—“हिरोत्तप्पञ्च पना” ति आदि ।
हिरोत्तप्पे ही ति आदि तस्स आसन्नकारणभावसाधनं । तत्थ उप्पज्जति समादानवसेन,
तिट्ठति अवीतिकमवसेना ति वेदितव्वं ।

सीलानिसंसकथावण्णना

२०. अविप्पटिसारादी ति एत्थ विप्पटिसारपटिपक्खो कुसलचित्तुप्पादो अविप्पटि-
सारो । सो पन विसेसतो “लाभा वत मे, सुलद्धं वत मे, यस्स मे सुपरिसुद्धं सीलं” ति

१. तथिदं—सी०, स्या० रो० ।

२. अं—१-२५२-२५३ । ३. सुचिभावेन—सी० रो० ।

४. सारादि०—स्या०, क० ।

भानिसंसं । वुत्तञ्हेतं—“अविप्पटिसारत्थानि खो आनन्द कुसलानि सीलानि अविप्पटिसारानिसंसानी” ति^१ ।

२१. अपरमि वुत्तं—“पञ्चिमे गहपतयो आनिसंसा सीलवतो सीलसम्पदाय । कतमे पञ्च ? इध गहपतयो सीलवा सीलसम्पन्नो अप्पमादाधिकरणं महन्तं भोगक्खन्धं अधिगच्छति, अयं पठमो आनिसंसो सीलवतो सीलसम्पदाय । पुन च परं गहपतयो सीलवतो सीलसम्पन्नस्स कल्याणो किञ्चित्सदो अब्भुगगच्छति, अयं दुतियो आनिसंसो सीलवतो सीलसम्पदाय । पुन च परं गहपतयो सीलवा सीलसम्पन्नो यज्जदेव परिसं उपसङ्कमति, यदि खत्तिपपरिसं यदि ब्राह्मणपरिसं यदि गहपतिपरिसं यदि समणपरिसं, विसारदो उपसङ्कमति अमङ्कुभूतो, अयं ततियो आनिसंसो सीलवतो सीलसम्पदाय । पुन च परं गहपतयो सीलवा सीलसम्पन्नो असम्मूळ्हो कालं करोति, अयं चतुत्थो आनिसंसो सीलवतो सीलसम्पदाय । पुन च परं गहपतयो सीलवा सीलसम्पन्नो कायस्स भेदा परं मरणा सुगतिं सगं लोकं उपपज्जति, अयं पञ्चमो आनिसंसो सीलवतो सीलसम्पदाया” ति^२ ।

अत्तनो सीलस्स पच्चवेक्खणवसेन पवत्तो ति वेदितव्वो । आदि-सहेन पामोज्जभोगसम्पत्तिकित्सिद्दादिं सङ्गण्हाति । अविप्पटिसारत्थानी ति अविप्पटिसारप्पयोजनानि । कुसलानी ति अनवज्जानि । अविप्पटिसारानिसंसानी ति अविप्पटिसारुद्धानि । एतेन अविप्पटिसारो नाम सीलस्स उद्दयमत्तं, संवड्ढितस्स रुक्खस्स छायापुप्फसदिसं । अज्जो एव पनानेन निष्फादेतव्वो समाधिआदिगुणो ति दस्सेति ।

२१. सीलवतो सीलसम्पदाया ति परिसुद्धं परिपुणं कत्वा सीलस्स सम्पादनेन सीलवतो, ताय एव सीलसम्पदाय । अप्पमादाधिकरणं ति अप्पमादकारणा । भोगक्खन्धं ति भोगरासिं । कल्याणो किञ्चित्सदो अब्भुगगच्छतो ति “इति पि सीलवा, इति पि कल्याणधम्मो” ति सुन्दरो थुतिघोसो उड्ढइति, लोकं पत्थरति । विसारदो ति अत्तनि किञ्चि गरहितव्वं

१. अ०—४-३५७-पिट्ठे ।

२. दी०—२-६९; अ०—२-४९२; वि०—३-२४३ ।

२२. अपरे पि—“आकङ्क्षेय्य चे भिक्खवे भिक्खु सन्नस्यचारीनं पियो च अस्सं मनापो च^१ गरु च भावनीयो चा ति, सीलेस्वेवस्स परिपूरकारी” ति^२ आदिना नयेन पियमनापतादयो आसवक्खयपरियोसाना अनेका सीलानिसंसा बुत्ता । एवं अविप्पटिसारादिअनेकगुणानिसंसं सीलं ।

२३. अपि च—

सासने कुलपुत्तानं, पतिट्ठा नत्थि यं विना ।

आनिसंसं परिच्छेदं, तस्स सीलस्स को वदे ॥

उपवदितव्वं अपस्सन्तो विगतसारज्जो निग्भयो । अमङ्कुभूतो ति अविलक्खो । असम्मूलहो ति “अकतं वत मे कल्याणं” ति^३ आदिना विप्पटिसारोभावतो, कुसलकम्मादीनं येव च तदा उपट्ठानतो अमूलहो पसन्नमानसो एव कालं करोति । कायस्स भेदा ति उपादिन्नक्खन्धपरिच्चागा, जीवित्तिन्द्रियस्स उपच्छेदा । परं मरणा ति चुत्तितो उदं । सुगतिं ति सुन्दरं गतिं । तेन मनुस्सगति पि सङ्गच्छति । सगं ति देवगतिं । सा हि रूपादीहि विसयेहि सुट्ठु अगो ति सगो, लोकियति एत्थ उल्लारं पुञ्जफलं ति लोको ति च बुच्चति ।

२२. आकङ्क्षेय्य चे ति यदि इच्छेय्य । पियो च अस्सं ति पियायितव्वो पियचक्खूहि पस्सितव्वो पेमनियो भवेय्यं ति अत्थो । मनापो ति सन्नस्यचारीनं मनवड्ढनको, तेसं वा मनेन पत्तव्वो, मेत्ताचित्तेन फरितव्वो ति बुत्तं होति । गरु ति गरुट्ठानियो पासाणछत्तसदिसो । भावनीयो ति “अद्वा अयमायस्मा जानं जानाति, पस्सं पस्सती” ति सम्भावनीयो । सीलेस्वेवस्स परिपूरकारी ति चतुपारिसुद्धिसीलेसु एव परिपूरकारी अस्स, अनूनकारी परिपूरणाकारेण समन्नागतो भवेय्य । “आदिना नयेना” ति एतेन “अज्झत्तं चेतोसमथमनुयुत्तो अनिराकतज्ज्ञानो विपस्सनाय समन्नागतो ब्रूहेता सुञ्जागारानं” ति^४ एवमादिके सीलथोमनसुत्तागते सत्तरस सीलानिसंसे सङ्गण्हाति ।

२३. इदानी न केवलमिमे एव अविप्पटिसारादयो, अथ खो अज्जे पि बहु सीलानिसंसा विज्जन्ती ति ते दस्सेतुं—“अपि चा” ति आदि आरब्धं । तत्थ सासने ति इमस्मिं सकललोकिय-

१. मनापो गरु—सी०; मनापो गरु च—रो०, क० ।

२. म० १-४४-पिट्ठे ।

३. म०—३-३३५ ।

४. म०—१-४४, ४७ ।

न गङ्गा यमुना चापि, सरभू वा सरस्वती ।
 निम्नगा वा चिरवती, मही वापि महानदी ॥
 सक्कुणन्ति विसोधेतुं, तं मलं इध पाणिनं ।
 विसोधयति सत्तानं, यं वै सीलजलं मलं ॥
 न तं सजलदा वाता, न चापि हरिचन्दनं ।
 नेव हारा न मणयो, न चन्दकिरणकुरा ॥
 समयन्तीध सत्तानं परिक्काहं सुरभिस्ततं ।
 यं समेति इदं अरियं सीलं अच्छन्तसीतलं ॥
 सीलगन्धसमो गन्धो, कुतो नाम भविस्सति ।
 यो समं अनुवाते च, पटिवाते च वायति ॥
 सगारोहणसोपानं, अञ्जं सीलसमं कुतो ।
 द्वारं वा पन निब्बाननगरस्स पवेसने ॥
 सोमन्तेवं न राजानो मुत्तामणिं विभूसिता ।
 यथा सोमन्ति यतिनो सीलभूसन भूसिता ॥

लोकुत्तरगुणावहे सत्युसासने । आचारकुलपुत्तानं यं सीलं विना' पतिट्ठा अवहानं नत्थि,
 तस्स एवं महानुभावस्स सीलस्स आनिसंसानं परिच्छेदं परिमाणं को वदे को वत्तुं सक्कुणय्या
 ति अत्थो । एतेन सब्बेसं येव लोकियलोकुत्तरानं गुणानं सीलमेव मूलभूतं ति दस्सेत्वा ततो
 परमि मलविसोधनेन, परिक्काहवूपसमनेन, मुच्चिगन्धवायनेन, सगनिब्बानाधिगमूपायभावेन,
 सोमालङ्कारसाधनताय भयविधमनेन, कित्तिपामोञ्जनेन च सीलसदिसं अञ्जं सत्तानं हित-
 मुक्खावहं नत्थी ति दस्सेन्तो—“न गङ्गा” ति आदिका गाथा अभासि ।

तथ सरभू ति एका नदी, “यं लोके सरभू”^२ ति वदन्ति । निम्नगा वा' चिरवती
 ति “अचिरवती” ति एवं नामिका नदी, वा ति सम्बत्थ वा-सद्धो अनियमत्यो । तेन अशुत्ता
 गोधावरीचन्दभागादिका सङ्गण्हाति । पाणनङ्गेन पाण्णेनं सत्तानं यं मलं सीलजलं विसोध-

१. सीलविनासे सामञ्जसो भंसनतो—सी० ।

२. सरयू—सी० ।

अक्षानुवादादिभयं विद्मस्यति सम्बसो ।
 जनेति किञ्चिद्वासञ्च, सीलं सीलवतं सदा ॥
 गुणानं मूलभूतस्स, दोसानं बलघातिनो ।
 इति सीलस्स विज्जेय्यं, आनिसंस कथामुखं ति ॥

सीलप्यभेदकथा

२४. इदानीं यं वृत्तं, कतिविधंचेतं सोलं ति, तत्रिदं विस्सज्जनं ।
 सम्बमेव ताव इदं सीलं अत्तनो सीलनलक्खणेन एकविधं ।

चारित्तवारित्तवसेन वुविधं, तथा आभिसमाचारिकआदिब्रह्मचरियक-
 वसेन, विरतिअविरतिवसेन, निस्सितानिस्सितवसेन, कालपरियन्त-
 आपाणकोटिकवसेन, सपरियन्तापरियन्तवसेन, लोकियलोकुत्तर-
 वसेन च ।

यति, तं मलं विसोवेतुं न सक्कुणं ति गङ्गादयो नदीयो ति पठमगाथाय न-कारं आनेत्वा
 सम्बन्धितम् । हारा ति मुत्ताहारा । मणयो ति वेळुरियादिमणयो । अरियं ति विसुद्धं ।
 सीलसमुद्धानो कित्तिसदो गन्धो मनोहरभावतो, दिसासु अभिव्यापनतो च “सीलगन्धो” ति
 वृत्तो । सो हि पटिवाते पि पवत्तति । तेनाह भगवा—“सतञ्च गन्धो पटिवातमेती” ति^१ । दोसानं
 बलं नाम वत्थुज्झाचारो, तं तेसं कातुं अदेन्तं सीलं दोसानं बलं घातेती ति वेदितम् ।

सीलप्यभेदकथावर्णना

२४. “कतिविधं” ति एत्थ द्विध-सदो कोट्टासपरियायो “एकविधेन रूपसङ्गहो”
 ति^२ आदीसु विय, पकारत्थो वा, कतिप्यकारं कित्तका सीलस्स पकारमेदा ति अत्थो ।
 सीलनलक्खणेना ति सीलनसङ्गातेन सभावेन ।

चरन्ति तेन सीलसु परिपूरकारितं उपगच्छन्ती ति चरित्तं, चरित्तमेव चारित्तं । वारि-
 ततो तेन अत्तानं तायन्ति रक्खन्ती ति वारित्तं । अधिको समाचारो अभिसमाचारो, तत्थ
 नियुत्तं, सो वा पयोजनं एतस्सा ति आभिसमाचारिकं । आदि ब्रह्मचरियस्सा ति आदिब्रह्म-

१. सु० १-२२, अ०—१-२१०, सु०—११—३१७, मि० पन्ने ।

२. अभि०—१—१४७ ।

तिविधं हीनमज्झिमपङ्गीतवसेन, तथा अत्ताधिपतेय्यलोकाधि-
पतेय्यधम्माधिपतेय्यवसेन, परामट्टापरामट्टपटिप्पस्सद्विवसेन, विसुद्धा-
विसुद्धवेमतिकवसेन, सेक्खासेक्खनेवसेक्खनासेक्खवसेन च ।

चतुर्विधं हानभागियठितिभागियविसेसभागिय निब्बेधभागिय-
वसेन, तथा भिक्खुभिक्खुनीअनुपसम्पन्नगहट्टसीलवसेन, पकतिआचार-
धम्मतापुब्बहेतुकसीलवसेन, पातिमोक्खसंवरइन्द्रियसंवरआजीवपारिसुद्धि-
पच्चयसन्निस्सितसीलवसेन च ।

पञ्चविधं परियन्तपारिसुद्धिसीलादिवसेन । वुत्तम्मि चेत्तं पटिसम्मि-
दायं—“पञ्च सीलानि, परियन्तपारिसुद्धिसीलं, अपरियन्तपारिसुद्धिसीलं,
परिपुण्णपारिसुद्धिसीलं, अपरामट्टपारिसुद्धिसीलं, पटिप्पस्सद्विपारिसुद्धिसीलं”
ति^१ । तथा पद्धानवेरमणीचेतनासंवरावीतिकमवसेन ।

चरियं, तदेव आदिब्रह्मचरियकं । विरमति एताय, सयं वा विरमति, विरमणं वा विरति,
न विरतो ति अचिरति । निस्सयती ति निस्सितं, न निस्सितं ति अनिस्सितं । परियन्तो एतस्स
अत्थी ति परियन्तं, कालेन परियन्तं कालपरियन्तं, यथापरिच्छिन्नो वा कालो परियन्तो
एतस्सा ति कालपरियन्तं । याव पाणनं जीवनं कोटि एतस्सा ति आपाणकोटिकं । अत्तनो
पच्चयेहि लोके नियुत्तं, तत्थ वा विदितं ति लोकियं । लोकं उत्तरती ति लोक्कुत्तरं । पच्चयतो
फलतो च मज्झिमपणीते हि निहीनं, तेसं वा गुणेहि परिहीनं ति हीनं । अत्तनो पच्चयेहि पद्धान-
भावं नीतं ति पणीतं । उभिन्नमेव वेमज्जे भवं मज्झिमं । अत्ताधिपतितो आगतं अत्ताधिप-
तेय्यं । सेसपदद्वये पि एसेव नयो । तण्हाय, दिट्ठिया वा परामट्टं पधंसितं ति परामट्टं ।
तप्पटिक्खेपतो अपरामट्टं । पटिप्पस्सद्विकिलेसं पटिप्पस्सद्वं । सिक्खासु जातं, सेक्खस्स इदं
ति वा सेक्खं । परिनिद्धितसिक्खा किच्चताय असेक्खधम्मपरियापन्नं असेक्खं । तदुभय-
पटिक्खेपेन नेवसेक्खनासेक्खं । हानं भजति, हानभागो वा एतस्स अत्थी ति हानभागियं ।
सेसेसु पि एसेव नयो । अप्पपरिमाणत्ता परियन्तवन्तं, पारिसुद्धिवन्तं च सीलं परियन्तपारिसुद्धि-
सीलं । अनप्पपरिमाणत्ता^२ अपरियन्तं, पारिसुद्धिवन्तं च सीलं अपरियन्तपारिसुद्धिसीलं ।
सम्बसो पुण्णं^३, पारिसुद्धिवन्तं च सीलं परिपुण्णपारिसुद्धिसीलं ।

१. सु० ५-४७ पटिसम्मिदायं ।

२. अपरिमाणत्ता—स्या०, क० ।

३. परिपुण्णं—क० ।

२५. तत्थ एकविधकोट्टासे अत्थो वुत्तनयेनेव वेदितव्वो । दुविध-
कोट्टासे यं भगवता “इदं कत्तव्वं” ति पञ्जत्तसिक्खापदपूरणं, तं
चारित्तं । यं “इदं न कत्तव्वं” ति पटिक्खित्तस्स अकरणं, तं वारित्तं ।
तत्रायं वचनत्थो—चरन्ति तस्मिं, सीलेसु परिपूरकारिताय पवत्तन्ती ति
चारित्तं । वारित्तं तायन्ति रक्खन्ति तेना ति वारित्तं । तत्थ सद्धावीरिय-
साधनं चारित्तं, सद्धासाधनं वारित्तं । एवं चारित्तवारित्तवसेन दुविधं ।

२६. दुतियदुक्के, अभिसमाचारो ति उत्तमसमाचारो । अभिसमाचारो
एव आभिसमाचारिकं । अभिसमाचारं वा आरब्ध पञ्जत्तं आभिसमा-

२५. वुत्तनयेना ति “सीलनट्ठेन सीलं” ति^१ आदिना हेट्ठा वुत्तेन नयेन । इदं कत्तव्वं
ति पञ्जत्तसिक्खापदपूरणं ति इदं आभिसमाचारिकं कत्तव्वं पटिपजितव्वं ति एवं पञ्ज-
त्तस्स सिक्खापदसीलस्स पूरणं । सिक्खापदसीलं हि पूरेन्तो सिक्खापदं पि पूरेति पालेति
नाम । सिक्खा एव वा सिक्खित्तव्वतो, पटिपजितव्वतो च सिक्खापदं । तस्स पूरणं ति पि
योजेतव्वं । इदं न कत्तव्वं ति पटिक्खित्तस्स अकरणं ति इदं दुच्चरित्तं न कत्तव्वं ति भगवता
पटिक्खित्तस्स अकरणं विरमणं । चरन्ति तस्मिं ति तस्मिं सीले तं समङ्गिनो चरन्ती ति सीलस्स
अधिकरणतं विभावेन्तो तेसं पवत्तिट्ठानभावं दस्सेति । तेनाह—“सीलेसु परिपूरकारिताय
पवत्तन्ती” ति । वारित्तं ति इदं न कत्तव्वं ति पटिक्खित्तं अकप्पियं । तायन्ती ति अकरणेनेव
तायन्ति । तेना ति वारित्तसीलमाह । वारेति वा सत्था एत्थ, एतेन वा ति वारित्तं, सिक्खा-
पदं । तं अविकोपेन्तो तायन्ति तेना ति वारित्तं । सद्धावीरियसाधनं ति सद्धाय, उट्ठान-
वीरियेन च साधेतव्वं । न हि असद्धो, कुसीतो च वत्तपटिपत्तिं परिपूरेति, सद्धो एव सत्थारा
पटिक्खित्ते अणुमत्तो पि वज्जे भयदस्सावी समादाय सिक्खति सिक्खापदेसु ति आह—“सद्धा-
साधनं वारित्तं” ति ।

२६. अधिसीलसिक्खापरियापन्नत्ता अभिविसिद्धो समाचारो ति अभिसमाचारो ति आह—
“उत्तमसमाचारो” ति । अभिसमाचारो व आभिसमाचारिकं, यथा वेनयिको ति^३ अधि-

१. सद्धासत्तिसाधनं—रो० ।

२. विसु०—१-३२ ।

३. अ०—३-२८९; वि०—१-५ ।

चारिकं, आजीवदृढमकतो अवसेससीलस्सेतं अधिवचनं । मग्गब्रह्मचरियस्स आदिभावभूतं ति आदिब्रह्मचरियकं, आजीवदृढमकसीलस्सेतं अधिवचनं । तस्मिं मग्गस्स आदिभावभूतं, पुब्बभागे येव परिसोधेतब्बतो । तेनाह—
“पुब्बेव खो पनस्स कायकम्मं वचीकम्मं आजीवो सुपरिसुद्धो होती” ति ।

यानि वा सिक्खापदानि “सुदानुसुद्धकानी” ति बुच्चानि, इदं आभिसमाचारिकसीलं । सेसं आदिब्रह्मचरियकं । उभतोविभङ्गपरियापन्नं वा आदिब्रह्मचरियकं । खन्धकत्तापरियापन्नं अभिसमाचारिकं । तस्स सम्पत्तिया आदिब्रह्मचरियकं सम्पज्जति । तेनेवाह—“सो वत भिक्खवे भिक्खु आभिसमाचारिकं धम्मं अपरिपूरेत्वा आदिब्रह्मचरियकं धम्मं परिपूरेस्सती ति नेतं ठानं विज्जती” ति । एवं आभिसमाचारिकआदिब्रह्मचरियकवसेन दुविधं ।

प्पायो । अभिसमाचारो उक्कट्टनिद्देसतो मग्गसीलं फलसीलञ्च, तं आरब्ध उद्दिस्स तदत्थं तप्पयोजनं पञ्चतं आभिसमाचारिकं । सुपरिसुद्धानि तीणि कायकम्मानी, चत्तारि वचीकम्मानी, सुपरिसुद्धो आजीवो ति इदं आजीवदृढमकं । तत्थ कामं आजीवहेतुकतो सत्तविधदुच्चरिततो विरति सम्माआजीवो ति सो पि सत्तविधो होति, सम्माजीवतासामञ्जेन पन तं एकं कत्वा बुत्तं । अथ वा ति विधकुहनवत्थुसन्नित्तयतो मिच्छाजीवतो विरतिं एकज्झं कत्वा बुत्तो—“आजीवो सुपरिसुद्धो” ति । सेट्ठचरियभावतो मग्गो एव ब्रह्मचरियं ति मग्गब्रह्मचरियं, तस्स आदिभावभूतं ति आदिग्घि भावेतब्बतं निष्पादेतब्बतं भूतं पचां आदिभावभूतं । किञ्चा पि देसनानुक्रमेण सम्मादिट्ठि आदि, पटिपत्तिक्रमेण पन आजीवदृढमकसीलं आदी ति । तस्स सम्पत्तिया ति आभिसमाचारिकस्स सम्पज्जेन परिपूरणेन आदिब्रह्मचरियकं सम्पज्जति । यो हि लहुकानि पि अप्पसावज्जानि परिवज्जेति, सो गरुक्कानि महासावज्जानि बह्वादीनवानि परिवज्जेस्सती ति वचन्वमेव नत्थी ति । सुत्तां पन एतमत्थं व्यतिरेकवसेन विभावेति । तत्थ धम्मं ति सीलं; तं हि उपरिगुणविसेसानं धारणत्थेन धम्मो ति बुच्चति ।

२७. ततियदुके, पाणातिपातादीहि वेरमणिमच्चं विरतिसीलं । सेसं चेत-
नादि अविरतिसीलं ति एवं विरतिअविरतिवसेन दुविधं ।

२८. चतुत्थदुके, निस्सयो ति द्वे निस्सया, तण्हानिस्सयो च दिट्ठि
निस्सयो च । तत्थ यं “इमिनाहं सीलेन देवो वा भविस्सामि, देवञ्जतरो वा”
ति एवं भवसम्पत्तिं आकङ्क्षमानेन पवत्तितं, इदं तण्हानिस्सितं । यं
“सीलेन सुद्धी” ति एवं सुद्धिदिट्ठिया पवत्तितं, इदं दिट्ठिनिस्सितं । यं पन
लोकुत्तरं लोकियञ्च तस्सेव सम्भारभूतं, इदं अनिस्सितं ति एवं निस्सिता-
निस्सितवसेन दुविधं ।

२९. पञ्चमदुके, कालपरिच्छेदं कत्वा समादिन्नं सीलं कालपरियन्तं ।
यावजीवं समादियित्वा तथेव पवत्तितं आपाणकोटिकं ति एवं काल-
परियन्तआपाणकोटिकवसेन दुविधं ।

२७. विरतिसीलस्स इतरसीलेन सति पि सम्पयोगादिके असम्भित्तकतादस्सनत्थं
“वेरमणिमच्चं” ति वुत्तं ।

२८. “निस्सितानिस्सितवसेना” ति एत्थ लब्धमाननिस्सयं ताव दस्सेतुं—“निस्सयो” ति
आदि वुत्तं । तत्थ तण्हाचरितेन निस्सयितव्वतो तण्हा व तण्हानिस्सयो । तथा दिट्ठिनिस्सयो ।
दिट्ठिचरितो हि असति पि दिट्ठिया तण्हाविरहे दिट्ठिनिस्सितो व पवत्तति । देवो ति चतुमहाराज-
सकसुमायादिपाकटदेवमाह । देवञ्जतरो ति अपाकटं । तण्हं एव निस्सितं ति तण्हानिस्सितं ।
तण्हाय निस्सितं ति च केचि वदन्ति । तेसं “द्वे निस्सया” ति आदिना विरुज्झति । सुद्धिदिट्ठिया
ति “इति संसारसुद्धि भविस्सती” ति एवं पवत्तदिट्ठिया, लोकुत्तरं सीलं ति अधिप्पायो । तस्सेवा
ति लोकुत्तरस्सेव सम्भारभूतं कारणभूतं, विवट्ठूपनिस्सयं ति अत्थो ।

२९. कालपरिच्छेदं कत्वा ति “इमञ्च रत्तिं, इमञ्च दिवं” ति^२ आदिना विय कालवसेन
परिच्छेदं कत्वा । कालपरिच्छेदं अकत्वा समादिन्नमि अन्तराविच्छिन्नं सम्पत्तविरतिवसेन याव-
जीवं पवत्तितमि आपाणकोटिकं न होती ति दस्सेतुं—“यावजीवं समादियित्वा तथेव
पवत्तितं” ति वुत्तं ।

१. दी०—३-१८५; म० १-१३८; अ० २-४५८, ३-१९५ पिट्ठेसु ।

२. अ०—३-३४७ ।

३०. छट्टदुके, लाभयसजातिअङ्गजीवितवसेन दिट्ठपरियन्तं सपरियन्तं नाम । विपरीतं अपरियन्तं । वुत्तमि चेतं पटिसम्मिदायं—“कतमं तं सीलं सपरियन्तं ? अत्थि सीलं लाभपरियन्तं, अत्थि सीलं यसपरियन्तं, अत्थि सीलं जातिपारियन्तं, अत्थि सीलं अङ्गपरियन्तं, अत्थि सीलं जीवितपरियन्तं । कतमं तं सीलं लाभपरियन्तं ? इधेकच्चो लाभहेतु लाभपच्चया लाभकारणा यथासमादिब्बं सिक्खापदं वीतिकमति, इदं तं सीलं लाभपरियन्तं” ति । एतेनेव उपायेन इतरानि पि वित्थारेतब्बानि । अपरियन्तविस्सज्जने पि वुत्तं—“कतमं तं सीलं न लाभपरियन्तं ? इधेकच्चो लाभहेतु लाभपच्चया लाभकारणा यथासमादिब्बं सिक्खापदं वीतिकमाय चित्तमि न उप्पादेति, किं सो वीतिकमिस्सति ? इदं तं सीलं न लाभपरियन्तं” ति । एतेनेव उपायेन इतरानि पि वित्थारेतब्बानि । एवं सपरियन्तापरियन्तवसेन दुविधं ।

३१. सत्तामदुके, सब्बमि सासवं सीलं लोकियं, अनासवं लोकुत्तरं । तत्थ लोकियं भवविसेसावहं होति, भवनिस्सरणस्स च सम्भारो । यथाह—“विनयो संवरत्थाय, संवरो अविप्पटिसारत्थाय, अविप्पटिसारो पामोज्जत्थाय, पामोज्जं पीतत्थाय, पीति पस्सद्धत्थाय, पस्सद्धि सुखत्थाय, सुखं

३०. लाभयसजातिअङ्गजीवितवसेना ति लाभयसानं अनुप्पन्नानं उप्पादनवसेन, उप्पन्नानं रक्खणवसेन चैव वट्ठनवसेन च जातिअङ्गजीवितानं अविनासनवसेन । किं सो वीतिकमिस्सती ति यो वीतिकमाय चित्तमि न उप्पादेति, सो कायवाचाहि वीतिकमिस्सती ति किं इदं, नत्थेतं ति अत्थो । पटिक्खेपे हि अयं किं—सद्दो ।

३१. आरम्भणभावेन वणो विय आसवे कामासवादिके पग्घरती ति सम्पयोगभावाभावे पि सहासवेही ति सासवं । तेभूमकधम्मजातं ति सीलं तप्परियापन्नं ति आह—“सासवं सीलं लोकियं” ति । भवविसेसा सम्पत्तिभवा । विनयो ति विनयपरियत्ति, तत्थ वा आगतसिक्खापदानि । पामोज्जं तरुणपीति । यथाभूतव्याणदस्सनं सपच्चयनामरूपदस्सनं, तदधि-

समाधत्थाय, समाधि यथाभूतजाणदस्सनत्थाय, यथाभूतजाणदस्सनं निब्बिद-
त्थाय, निब्बिदा विरागत्थाय, विरागो विमुत्तात्थाय, विमुत्ति विमुत्तिजाण-
दस्सनत्थाय, विमुत्तिजाणदस्सनं अनुपादापरिनिब्बानत्थाय । एतदत्था
कथा, एतदत्था मन्तना, एतदत्था उपनिसा, एतदत्थं सोतावधानं, यदिदं
अनुपादाचिरास्स विमोक्खो” ति लोक्कारं भवनिस्सरणावहं होति पच्च-
वेक्खणजाणस्स च भूमि ति एवं लोकियलोक्कारवसेन दुविधं ।

३२. तिकेसु पठमत्तिके, हीनेन छन्देन चित्तेन वीरियेन वीमंसाय
वा पवचितं हीनं । मज्झिमेहि छन्दादीहि पवचितं मज्झिमं । पणीतेहि पणीतां ।
यसकामताय वा समादिन्नं हीनं । पुञ्जफलकामताय मज्झिमं । कराब्बमेविदं
ति अरियभावं निस्साय समादिन्नं पणीतं । “अहमस्मि सीलसम्पन्नो”, इमे
पनञ्जे भिक्खू दुस्सीला पापधम्मा” ति एवं अत्तुकंसनपरवम्भनादीहि उपक्कि-
लिट्ठं वा हीनं । अनुपक्किलिट्ठं लोकियं सीलं मज्झिमं । लोक्कुत्तरं पणीतं ।

छाना वा तरुणविपस्सना । निब्बिदा ति निब्बिदाजाणं, तेन बलवविपस्सनमाह । विरागो
मग्गो । विमुत्ति अरहत्तफलं । विमुत्तिजाणदस्सनं पच्चवेक्खणा । कथा ति विनयकथा ।
मन्तना ति विनयविचारणा । उपनिसा ति यथावुत्तकारणपरम्परासङ्गातो उपनिस्सयो ।
लोक्कुत्तरं मग्गफलचित्तसम्पयुत्तं आजीवद्धमकसीलं । तत्थ मग्गसीलं भवनिस्सरणावहं होति,
पच्चवेक्खणजाणस्स च भूमि, फलसीलं पन पच्चवेक्खणाजाणस्सेव भूमि ।

३२. हीनाधिमुत्तिवसेन छन्दादीनम्पि हीनता । पणीताधिमुत्तिवसेन पणीतता । तदुभय-
वेमज्झतावसेन मज्झिमता । यथेव हि कम्मं आयूहनवसेन हीनादि मेदभिन्नं होति, एवं
छन्दादयो पि पवत्तिआकारवसेन; सो च नेसं पवत्तिआकारो अधिमुत्तिमेदेना ति दट्ठब्बं ।
यसकामताया ति कित्तिसिलोकाभिरतिया, परिवारिच्छाय वा । “कथं नाम मादिसो ईदिसं
करेय्या” ति पापजिगुच्छाय अरियभावं निस्साय । अनुपक्किलिट्ठं ति अत्तुकंसनपरवम्भनाहि,
अञ्जेहि च उपक्किलेसेहि अनुपक्किलिट्ठं । भवभोगत्थाया ति भवसम्पत्तिअत्थञ्चेव भोगसम्पत्ति-

तण्हावसेन वा भवभोगत्थाय पवत्तितं हीनं । अचानो विमोक्खत्थाय पवत्तितं मज्झिमं । सब्बसत्तानं विमोक्खत्थाय पवत्तितं पारमितासीलं पणीतं ति एवं हीनमज्झिमपणीतवसेन तिविधं ।

३३. दुतियचिके, अचानो अननुरूपं पजहितुकामेन अचागरुना अचानि-
गारवेन पवत्तितं अत्ताधिपतेय्यं । लोकापवादं परिहरितुकामेन लोकगरुना
लोके गारवेन पवत्तितं लोकाधिपतेय्यं । धम्ममहत्तं पूजेतुकामेन धम्म-
गरुना धम्मगारवेन पवत्तितं धम्माधिपतेय्यं ति एवं अचाधिपतेय्यादि-
वसेन तिविधं ।

३४. ततियचिके, यं दुकेसु निस्सितं ति बुत्तं, तं तण्हादिट्ठीहि परा-
मट्ठत्ता परामट्ठं । पुथुज्जनकल्याणकस्स मग्गसम्भारभूतं सेक्खानञ्च मग्गसम्प-
युत्तं अपरामट्ठं, सेक्खासेक्खानं फलसम्पयुत्तं पटिपस्सच्चं ति एवं परामट्ठा-
दिवसेन तिविधं ।

अत्थञ्च । अत्तनो विमोक्खत्थाय पवत्तितं ति सावकपञ्चेकबोधिसत्तसीलमाह । सब्ब-
सत्तानं विमोक्खत्थाया ति सब्बसत्तानं संसारबन्धनतो विमोचनत्थाय । पारमितासीलं
महाबोधिसत्तसीलं; या करुणूपायकोसल्लपरिग्गहिता महाबोधि आरम्भ पवत्ता परमुक्कंसगत-
सोचेय्यसल्लेखादेसकालसत्तादिविकप्परहिता सीलपारमिता ।

३३. अननुरूपं ति असारूपं । अत्ता एव गर अधिपति एतस्सा ति अत्तगरु,
लज्जाधिको । अत्ताधिपतितो आगतं अत्ताधिपतेय्यं । लोको अधिपति गर एतस्सा ति
लोकाधिपति, ओत्तप्पाधिको । धम्मो नामायं महानुभावो एकन्तनिय्यानिको; सो च पटिपत्तिया
व पूजेतव्वो । तस्मा “नं सीलसम्पदाय पूजेस्सामी” ति एवं धम्ममहत्तं पूजेतुकामेन ।

३४. परामट्ठत्ता ति पराभववसेन आमट्ठत्ता । तण्हादिट्ठियो हि “इमिनाहं सीलेन देवो वा
भविस्सामि देवञ्जतरो वा, इमिना मे सीलेन संसारसुद्धि भविस्सती” ति पवत्तस्स सीलं पराम-
सन्तियो तं पराभवं पापेन्ति मग्गस्स अनुपनिस्सयमावकरणतो । पुथुज्जनकल्याणकस्सा ति
पुथुज्जनेसु कल्याणकस्स । सो हि पुथुज्जनोव हुत्वा कल्याणेहि सीलादीहि समन्नागतो । परामसन-

३५. चतुर्थशिके, यं आपत्तिं अनापज्जन्तेन पूरितं, आपज्जित्वा वा पुन' कतपटिकम्मं, तं विसुद्धं । आपत्तिं आपन्नस्स अकतपटिकम्मं अविसुद्धं । वत्थुम्हि वा आपत्तिया वा अज्झाचारे वा वेमतिकस्स सीलं वेमतिकसीलं नाम । तत्थ योगिना अविसुद्धं सीलं विसोधेतब्बं, वेमतिके वत्थुज्झाचारं अकत्वा विमति पटिविनेतब्बा—“इच्चस्स फासु भविस्सती” ति एवं विसुद्धादिवसेन तिविधं ।

३६. पञ्चमतिके, चतूहि अरियमग्गेहि तीहि च सामञ्जफलेहि सम्पयुत्तं सीलं सेक्खं । अरहराफलसम्पयुत्तं असेक्खं, सेसं नेवसेक्खनासेक्खं ति एवं सेक्खादिवसेन तिविधं ।

किलेसानं विक्खम्भनतो, समुच्छिन्दनतो च तेहि न परामट्ठं ति अपरामट्ठं । तस्स तस्स किलेसदरथस्स पटिप्पस्सम्भनतो वूपसमनतो पटिप्पस्सद्धं ।

३५. कतपटिकम्मं ति बुद्धानदेसनाहि यथाधम्मं कतपटिकारं । एवं हि तं सीलं पटिपाक-तिकमेव होति । तेनाह—“तं विसुद्धं” ति । “कतपटिकम्मं” ति इमिना च “न पुनेवं करिस्सं” ति अधिष्ठानमपि सङ्गहितं ति दट्ठब्बं । “अच्छमंसं नु खो, सूकरमंसं नु खो” ति आदिना वत्थुम्हि वा, “पाचित्तियं नु खो, दुक्कटं नु खो” ति आदिना आपत्तिया वा, “मया तं वत्थु^२ वीतिक्कन्तं नु खो, न नु खो वीतिक्कन्तं” ति आदिना अज्झाचारे वा वेमतिकस्स संसयापन्नस्स । विसोधेतब्बं यथाधम्मं पटिकम्मेन । विमति एव वेमतिकं, तस्मिं वेमतिके सति, विमतिया उप्पन्नाया ति अत्थो । विमति पटिविनेतब्बा ति सयं वा तं वत्थुं विचारेत्वा, विनयधरे वा पुच्छित्वा कङ्गाविनोदेतब्बा । निकञ्जेन पन कप्पियं चे कातब्बं, अकप्पियं चे छुट्तेतब्बं । तेनाह—“इच्चस्स फासु भविस्सती” ति ।

३६. “चतूहि अरियमग्गेही” ति आदिना मग्गफलपरिपापन्नं सीलं मग्गफलसम्पयुत्तं युत्तं । समुदायेसु पवत्तवोहारा अवयवेसु पि पवत्तन्ती ति । सेसं ति सब्बं लोकियसीलं ।

३७. पटिसम्भिदायं पन, यस्मा लोके तेसं तेसं सरानं पकति पि सीलं
ति बुद्धति, यं सन्धाय—“अयं सुखसीलो, अयं दुःखसीलो, अयं कलहसीलो,
अयं मण्डनसीलो” ति भणन्ति, तस्मा तेन परियायेन—“तीणि सीलानि,
कुसलसीलं अकुसलसीलं अब्याकतसीलं” ति^१ । एवं कुसलादिबसेन पि तिविधं ति
बुद्धं । तत्थ अकुसलं इमस्मिं अत्थे अधिप्पेतस्स सीलस्स लक्खणादीसु एकेन
पि न समेती ति इध न उपनीतं, तस्मा बुत्तनयेनेवस्स तिविधता वेदितव्वा ।

३८. चतुक्केसु पठमचतुक्के,

योध सेवति दुस्सीले, सीलवन्ते न सेवति ।

वत्थुवीतिकमे दोसं न पस्सति अविद्सु ॥

मिच्छासङ्कप्पबहुलो इन्द्रियानि न रक्खति ।

एवरूपस्स वे सीलं जायते हानभागियं ॥

यो पनत्तमनो होति सीलसम्पत्तिया इध ।

कम्मट्ठानानुयोगस्मि न उप्पादेति मानसं ॥

तुट्ठस्स सीलमत्तेन अघटन्तस्स उत्तरि ।

तस्स तं ठितिभागियं सीलं भवति भिक्खुनो ॥

३७. पकति पी ति सभावो पि । सुखसीलो सखिलो सुखसंवासो । तेन परियायेना ति
पकतिअत्यवाचकत्वेन । एकच्चं अब्याकतं सीलं इधाधिप्पेतसीलेन एकसङ्गहं ति अकुसलस्सेवा-
युजमानतं दस्सेतुं—“तत्थ अकुसलं” ति आदि बुद्धं । तथा हि सेक्खत्तिकं इध गहितं, इध न
उपनीतं कुसलत्तिकं ति अधिप्पायो । बुत्तनयेनेवा ति बुत्तेनेव नयेन कुसलत्तिकं अगगहेत्वा
हीनत्तिकादीनं पञ्चनं तिकानं वसेन अस्स सीलस्स तिविधता वेदितव्वा ।

३८. योधा ति यो इध । वत्थुवीतिकमे ति आपत्तिया वत्थुनो वीतिकमने अज्झा-
चारे । कामसङ्कप्पादयो नव महावितका मिच्छासङ्कप्पा । एवरूपस्सा ति एदिसस्स ।
तस्स हि सीलवन्ते अनुपसङ्कमत्वा दुस्सीले सेवन्तस्स^१ ततो एव तेसं दिट्ठानुगतिं आपज्जनेन
पण्णत्तिवीतिकमे अदोसदस्साविनो मिच्छासङ्कप्पबहुलाय मनच्छद्धानि इन्द्रियानि अरक्खतो

सम्पन्नसीलो घटति समाधत्थाय यो पन ।
 विसेसभागियं सीलं होति एतस्स भिक्खुनो ॥
 अतुट्ठो सीलमत्तेन निब्बिदं योनुयुञ्जति ।
 होति निब्बेधभागियं सीलमेतस्स भिक्खुनो ति ॥

एवं हानिभागियादिवसेन चतुर्विधं ।

३९. दुतियचतुक्के, भिक्खू आरब्ध पञ्जत्तसिक्खापदानि, यानि च नेसं भिक्खुनीनं पञ्जत्तितो रक्खितब्बानि, इदं भिक्खुसोलं । भिक्खुनियो आरब्ध पञ्जत्तसिक्खापदानि, यानि च तासं भिक्खूनं पञ्जत्तितो रक्खितब्बानि, इदं भिक्खुनोसोलं । सामणेरसामणेरीनं दससीलानि^१ अनुप-
 सम्पन्नसोलं । उपासकउपासिकानं निच्चसीलवसेन पञ्चसिक्खापदानि, सति वा उस्साहे दस, उपोसथक्कवसेन अट्ठा ति इदं गहट्ठसोलं ति । एवं भिक्खुसीलादिवसेन चतुर्विधं ।

सीलं एकसेनेव हानभागियं होति, न ठितिभागियं, कुतो विसेसादिभगियता । सीलसम्पत्तिया ति सीलपारिपूरिया चतुपारिसुद्धिसीलेन । अघटन्तस्स उत्तारी ति उत्तरि विसेसाधिगमाय अवायमन्तस्स । ठितिभागियं सीलं भवति असमाधिसंवत्तनियत्ता । सम्पादिते हि समा-
 धिस्मि सीलस्स समाधिसंवत्तनियत्ता निच्छियति । समाधत्थाया ति समयवसेन समाधानत्थाय । निब्बिदं ति विपस्सनं, बलवविपस्सनादस्सनत्थं निब्बिदागहणं तावता पि सीलस्स निब्बेध-
 भागियभावसिद्धितो ।

३९. यनि च सिक्खापदानि नेसं रक्खितब्बानी ति सम्बन्धो, तानि पन असाधारण-
 पञ्जत्तितो अज्जानि^२ । नेसं ति “रक्खितब्बानी” ति पदं अपेक्खित्वा कत्तरि सामिवचनं, तेहि भिक्खूही ति अत्थो । सति वा उस्साहे ति उस्सक्खित्वा सीलानि रक्खितुं उत्साहे सति । दसा ति सामणेरेहि रक्खितव्वसीलमाह घटिकारादीनं विय । अट्ठा ति नच्चादिमालादिवेरमणिं एकं कत्वा सम्बपच्छिमवज्जानि अट्ठ ।

१. दससीलानि, इदं—सी० ।

२. एकज्जानि—सी० स्या० ।

४०. ततियचतुक्के, उत्तरकुलकानं मनुस्सानं अवीतिकमो पकत्तिसीलं । कुलदेसपासण्डानं अत्तनो अत्तनो मरियादाचारिचं आचारसीलं । “धम्मता एसा आनन्द यदा बोधिसत्तो मातुकुच्छिं ओकन्तो होति, न बोधिसत्तामातु पुरिसेसु मानसं उप्पज्जि कामगुणूपसंहितं” ति एवं वुत्तं बोधिसत्तामातुसीलं धम्मतासीलं । महाकस्सपादीनं पन सुद्धसत्तानं, बोधिसत्तास्स च तासु तासु जातीसु सीलं पुब्बहेतुकसीलं ति । एवं पकत्तिसीलादिवसेन चतुब्बिधं ।

४१. चतुत्थचतुक्के, यं भगवता “इध भिक्खु पातिमोक्खसंवरसंबुतो

४०. अवीतिकमो ति पञ्चजं सीलानं अवीतिकमो । पकत्तिसीलं ति सभावसीलं । तत्रूपपत्तिनियतं हि सीलं उत्तरकुलकानं । मरियादाचारिचं ति तस्स तस्स सावजस्स अकरणे मरियादभूतं, तत्थ तत्थ कुलादीसु पुब्बपुरिसेहि ठपितं चारितं । कुलदेसपासण्डधम्मो हि “आचारसीलं” ति अधिप्पेतं । तत्थ कुलधम्मा ताव ब्राह्मणादीनं अमज्जपानादि, देसधम्मो एकच्चजनपदवासीनं अहिंसनादि, पासण्डधम्मो तिस्थियानं यमनियमादि । तिस्थियमतं^१ हि दिट्ठिपासेन, तण्हापासेन च डेति पवत्तति, पासं वा बाधं अरियविनयस्स डेती ति “पासण्ड” ति वुत्तति । “पकत्तिया सीलवती होती” ति^२ वचनतो बोधिसत्तामातु पञ्चसिक्खापदसीलं परिपुण्णमेव । इदं पन उक्कंसगतं बोधिसत्तपितरि पि चित्तुप्पादमत्तेन पि असंकिल्हं “धम्मतासीलं” ति वुत्तं । कामगुणूपसंहितं ति कामकोट्ठासेसु अस्सादूपसंहितं कामस्सादगधितं । धम्मतासीलं ति धम्मताय कारणनियामेन आगतं सीलं । सीलपारमिं हि परमुक्कंसं पापेत्वा कुच्छिगतस्स महाबोधिसत्तस्स सीलतेजेन गुणानुभावेन बोधिसत्तामातु सरसेनेव परमसल्लेखपत्तं सीलं होति । महाकस्सपादीनं ति आदि-सद्देन भदादिके सज्जण्हाति । ते किर सुचिरं कालं सुपरिसुद्धसीला एव हुत्वा आगता । तेनाह—“सुद्धसत्तानं” ति । तासु तासु जातीसु ति सीलवराजमहिंसराजादिजातीसु । पूब्बे पुरिमजातियं सिद्धो हेतु एतस्सा ति पुब्बहेतुकसीलं । इदं पन पकत्तिसीलादिसमादानेन विना अवीतिकमलक्खणं सम्पत्तविरतिसङ्गहं दट्ठव्वं ।

४१. यं भगवता एवं वुत्तं सीलं ति सम्बन्धो । इधा ति वक्खमानसीलपरिपूरकस्स पुग्गलस्स

१. धम्मता एसा भिक्खवे यदा—दी० २-१२ पिट्ठे ; यदा आनन्द—म० ३-१८५ पिट्ठे ।

२. तिथकरमतं—क० ।

३. दी०—२-१२ ।

विहरति, आचारगोचरसम्पन्नो अणुमत्तेषु वज्जेसु भयदस्तावी समादाय
सिक्खति सिक्खापदेसू” ति एवं वुत्तं सीलं, इदं पातिमोक्खसंवरसीलं
नाम । यं पन “सो चक्खुना रूपं दिस्वा न निमिन्नागाही होति नानु-
व्यञ्जनगाही, यत्वाधिकरणमेनं चक्खुन्द्रियं असंबुतं विहरन्तं अभिज्ञा-
दोमनस्सा पापका अकुसला धम्मा अन्वास्सवेय्युं, तस्स संवराय पटिपज्जति,
रक्खति चक्खुन्द्रियं, चक्खुन्द्रिये संवरं आपज्जति । सोतेन सहं सुत्वा”
प” घानेन गन्धं घायित्वा” प” जिह्वाय रसं सायित्वा” प” कायेन फोड्डुपं
फुसित्वाप” प” मनसा धम्मं विज्जाय न निमिन्नागाही” प” मनिन्द्रिये संवरं
आपज्जती” ति वुत्तं, इदं इन्द्रियसंवरसीलं । या पन आजीवहेतुपज्ज-

सन्निस्सयभूतसासनपरिदीपनं, अज्जसासनस्स च तथाभावपटिसेधनं । वुत्तं हेतं “इधेव भिक्खवे
समणो” प” सुज्जा परप्पवादा समणेभि अज्जेही” ति^१ । भिक्खू ति तस्स सीलस्स परिपूरक-
पुग्गलपरिदीपनं । पातिमोक्खसंवरसंबुतो ति इदमस्स पातिमोक्खसीले पतिष्ठितभावपरि-
दीपनं । विहरती ति इदमस्स तदनुरूपविहारसमङ्गिभावपरिदीपनं । आचारगोचरसम्पन्नो
ति इदं पातिमोक्खसंवरस्स, उपरिअधिगन्तव्वगुणानञ्च उपकारकधम्मपरिदीपनं । अणुमत्तेसु-
वज्जेसु भयदस्तावी ति इदं पातिमोक्खतो अचवनभावपरिदीपनं । समादाया ति सिक्खा-
पदानं अनवसेसतो आदानपरिदीपनं । सिक्खती ति सिक्खाय समङ्गिभावपरिदीपनं ।
सिक्खापदेसू ति सिक्खितव्वधम्मपरिदीपनं । यं पनेत्थ वत्तव्वं तं परतो आवि भविस्सति ।

सो ति पातिमोक्खसंवरसीले पतिष्ठितभिक्खु । तेन यादिसस्स इन्द्रियसंवरसीलं
इच्छितव्वं, तं दस्सेति । चक्खुना ति यतो सो संवरो, तं दस्सेति । रूपं ति यत्थ सो संवरो,
तं दस्सेति । दिस्वा न निमिन्नागाही होति नानुव्यञ्जनगाही ति संवरस्स उपायं
दस्सेति । यत्वाधिकरण” प” अन्वास्सवेय्युं ति संवरस्स पटिपक्खं तत्थ आदीनवं दस्सेति ।
संवराय पटिपज्जती ति पगेव सतिया उपट्ठपेतव्वं दस्सेति । रक्खति चक्खुन्द्रियं ति
सतिया उपट्ठापनमेव चक्खुन्द्रियस्स आरक्खा ति दस्सेति । चक्खुन्द्रिये संवरं आपज्जती

१. अभि०—२-२९४; दी० १-५५ पिट्ठदीप्पु ।

२. म० १-१४, ३३०; दी० १-६२; अ० २-२२३ पिट्ठदीप्पु ।

३. दी—२-११७; म०—१-९०; अ०—२-२५३ ।

ज्ञानं छन्नं सिक्खापदानं वीतिकमस्स, “कुहना लपना नेमिषिकता निप्पे-
सिकता लामेन लाभं निजिगीसनता” ति एवमादीनञ्च पापधम्मनं वसेन
पवत्ता मिच्छाजीवा विरति, इदं आजोवपारिसुद्धिसीलं । “पटिसङ्गा
योनिसो चीवरं पटिसेवति, यावदेव सीतस्स पटिघाताया” ति^१ आदिना नयेन
बुत्तो पटिसङ्गानपरिसुद्धो चतुपच्चयपरिभोगो पच्चयसन्निस्सितसीलं नाम ।

पातिमोक्खसंवरसीलं

४२. तत्रायं आदितो पट्टाय अनुपुब्बपदवण्णनाय सद्धिं विनिच्छय-
कथा । इथा ति इमस्मिं सासने । भिक्खू ति संसारे भयं इक्खणताय

ति तथाभूता सतिथेवेत्थ संवरो ति दस्सेति । वीतिकमस्स वसेना ति सम्बन्धो । छन्नं सिक्खा-
पदानं ति “आजीवहेतु आजोवकारणा असन्तं अभूतं उत्तरिमनुस्सधम्मं उल्लपती” ति^२
आदिना आगतानं छन्नं पाराजिकादिपटिसंयुत्तानं सिक्खापदानं । सामन्तजप्पनादिना तिविधेन
कुहनवत्थुना विग्हापनं कुहना । अत्तानं दायकानं वा उक्खिपित्वा यथा सो किञ्चि ददाति,
एवं कथनं लपना । निमित्तं बुच्चति पच्चयदानसञ्जुप्पादकं कायवचीकम्मं, तेन निमित्तेन चरति,
निमित्तं वा करोती ति नेमिषिको, तस्स भावो नेमिषिकता । गन्धादयो विय लाभाय परेसं
अक्कोसनादिना निपिसती ति निप्पेसो, निप्पेसोव निप्पेसिको, तस्स भावो निप्पेसिकता ।
महिच्छताय अत्तना लद्धलामेन परतो लाभपरियेसना लामेन लाभं निजिगीसनता^३ ।
एवमादीनं ति आदि-सद्धेन अनुप्पियभाणिताचाटुकम्पतादिं सङ्गहाति । पटिसङ्गानेन
पच्चवेक्खणाय परिसुद्धो असंकिलिद्धो पटिसङ्गानपरिसुद्धो । चत्तारो पच्चया परिमुञ्जीयन्ति
एतेना ति चतुपच्चयपरिभोगो, तथापवत्ता अनवज्जेतना ।

पातिमोक्खसंवरसीलवण्णना

४२. तत्रा ति तेषु पातिमोक्खसंवरादीसु । आदितो पट्टाया ति “इध भिक्खू” ति^४
आदिना आगतवेसनाय आदितो पभुति । विनिच्छयकथा ति तत्थ संसयविधमनेन

१. म० १-१४; अ० २-९७ पिट्ठेसु । २. वि०—५-१८ ।

३. महादयो—सी०; भट्टादयो—क०—सी० ।

४. निजिगीसनता—सी०, स्या० ।

५. अभि०—२-२९४, दी०—१-५५ ।

वा भिन्नपटधरादिताय^१ वा एवं लद्धवोहारो सद्भापब्बजितो कुलपुत्तो ।
पातिमोक्खसंवरसंबुतो ति एत्थ पातिमोक्खं ति सिक्खापदसीलं । तं
हि यो नं पाति रक्खति, तं मोक्खेति, मोचयति आपायिकादीहि दुक्खेहि,
तस्मा पातिमोक्खं ति बुच्चति । संवरणं संवरो, कायिकवाचिकस्स

विनिच्छयावहा कथा । पठमस्स अत्थस्स सब्बसाधारणत्ता असाधारणं पब्बजितावेणिकं
परियायं दस्सेन्तो—“छिन्नभिन्नपटधरादिताय वा” ति आह । एवं हिस्स परिपुण्णपाति-
मोक्खसंवरयोग्यता दस्सिता होति । भिन्नपटधरादिभावो च नाम दल्लिहस्सा पि निग्गहितस्स^२
होती ति ततो विसेसेतुं—“सद्भा पब्बजितो” ति वत्वा पटिपत्तिया योग्यभावदस्सनत्थं “कुलपुत्तो”
ति बुत्तं । आचारकुलपुत्तो वा हि पटिपजितुं सक्कोति जातिकुलपुत्तो वा । सिक्खापदसीलं
ति चारित्तवारित्तप्पभेदं सिक्खापदवसेन पब्बत्तं सीलं । यो ति अनियमनिर्देशो यो कोचि पुग्गलो ।
नं ति विनयपरियापन्नं सीलं । तं ति पुग्गलं । मोक्खेति सहकारिकारणभावतो । अपाये भवानि
आपायिकानि । आदि-सहेन तदञ्चं सब्बसंसारदुक्खं सङ्गहाति । संवरणं कायवचीद्वारानं
पिदहनं । येन ते संबुता पिहिता होन्ति, सो संवरो । यस्मा पन सो सत्तन्नं आपत्तिकवन्धानं
अवीतिकमो वीतिकमपटिपक्खो ति कत्वा, तस्मा बुत्तं—“कायिकवाचिकस्स अवीतिक-
मस्सेतं नाम” ति । पातिमोक्खसंवरेन संबुतो ति पातिमोक्खसंवरेन पिहितकायवचीद्वारो ।
तथाभूतो च यस्मा तं उपेतो तेन च समङ्गी नाम होति, तस्मा बुत्तं—“उपगतो
समन्नागतो ति अत्थो” ति ।

अपरो नयो—किलेसानं बलवभावतो, पापकिरियाय सुकरभावतो, पुञ्ञकिरियाय च
दुकरभावतो बहुक्खत्तुं अपायेसु पतनसीलो ति पाती, पुथुज्जनो । अनिञ्चताय वा भवादीसु
कम्मवेगक्खित्तो घटियन्तं विय अनवद्धानेन परिब्भमनतो गमनसीलो ति पाती, मरणवसेन वा
तम्हि तम्हि सत्तानिकाये अचभावस्स पातनसीलो ति पाती, सत्तसन्तानो, चित्तमेव वा । तं
पातिनं संसारदुक्खतो मोक्खेती ति पातिमोक्खं । चित्तास्स हि विमोक्खेन सत्तो “विमुत्तो” ति
बुच्चति । बुत्तं हि “चित्तवोदाना विमुज्जन्ती” ति^३, “अनुपादाय आसवेहि चित्तां विमुत्तां”

१. छिन्नभिन्नपटधरादिताय—क० ।

२. निग्गतिकस्स—सी०; निगतिकस्स—स्या० ।

३. सं०—२—३६७ । [संयुक्तनिकाये—चित्तवोदाना सत्ता विमुज्जन्ती ति पाठो ।]

अवीतिक्रमस्सेतं नामं । पातिमोक्खमेव संवरो पातिमोक्खसंवरो । तेन पातिमोक्खसंवरेण संबुतो पातिमोक्खसंवरसंबुतो, उपगतो समभागतो ति अत्थो । विहरतो ति इरियति । आचारगोचरसम्पन्नो ति आदीनं अत्थो पाळियं आगतनयेनेव वेदितव्वो । वुचंहेतं—

ति^१ च । अथ वा अविज्जादिना हेतुना संसारे पतति गच्छति पवराती ति पाती । “अविज्जानी-वरणानं सत्तानं तण्हासंयोजनानं सन्धावतं संसरत्तं” ति^२ हि वुत्तं । तस्स पातिनो सत्तास्स तण्हादिसंकिलेसत्तायतो मोक्खो एतेना ति पातिमोक्खं । “कण्ठेकाळो” ति आदीनं वियस्स समाससिद्धि वेदितव्वो । अथवा पातेति विनिपातेति दुक्खेति पाती, चित्तं । वुत्तं हि “चित्तेन नीयति लोको, चित्तेन परिकस्सती” ति^३ । तस्स पातिनो मोक्खो एतेना ति पातिमोक्खं, पतति वा एतेन अपायदुक्खे संसारदुक्खे चा ति पाती, तण्हादि संकिलेसो । वुत्तं हि “तण्हा जनेति पुरिसं”, तण्हा दुत्थियो पुरिसो” ति^४ च आदि । ततो पातितो मोक्खो ति पातिमोक्खं । अथवा पतति एत्था ति पातीनि, छ अज्झत्तिकवाहिरानि आयतनानि । वुत्तं हि “छसु लोको सम्पुप्फो, छसु कुब्बति सन्धव” ति^५ । ततो छअज्झत्तिकवाहिरायतनसङ्घाततो पातितो मोक्खो ति पातिमोक्खं । अव वा पातो विनिपातो अस्स अत्थी ति पाती, संसारो । ततो मोक्खो ति पातिमोक्खं; अथ वा सब्बलोकधिपतिभावतो धम्मिस्सरो भगवा “पती” ति वुच्चति । मुच्चति एतेना ति मोक्खो, पतिनो मोक्खो तेन पज्जत्तत्ता ति पतिमोक्खो, पतिमोक्खो एव पातिमोक्खं । सब्बगुणानं वा मूलभावतो उत्तमहेन पति च सो यथावुत्तेनत्थेन मोक्खो चा ति पतिमोक्खो, पतिमोक्खो एव पातिमोक्खं । तथा हि वुत्तं “पातिमोक्खं ति मुखमेत्तं पमुखमेत्तं” ति^६ वित्थारो ।

अथ वा प-इति पकारे, अतो-ति अचन्तत्थे निपातो, तस्मा पकारेहि अचन्तं मोक्खेती ति पातिमोक्खं । इदं हि सीलं सयं तदङ्गवसेन, समाधिसहितं पज्जासहितं च विक्खम्भनवसेन, समुच्छेदवसेन च अचन्तं मोक्खे ति मोचेती ति पातिमोक्खं, पति पति मोक्खो ति वा पति-

१. वि०—३—२० ।

२. सं०—२—१५१ ।

३. सं०—१—३७ ।

४. सं०—१—३५ ।

५. खु०—१—१८९,

; अं०—२—१२; खु०—४—१—२८६; खु०—४—२—२२३ ।

६. सं०—१—३८; खु०—१—२९४ ।

७. वि०—३—१०६ ।

४३. “आचारगोचरसम्पन्नो ति अत्थि आचारो, अत्थि अनाचारो । तत्थ कतमो अनाचारो ? कायिको वीतिकमो, वाचसिको वीतिकमो, कायिकवाचसिको वीतिकमो, अयं बुच्चति अनाचारो । सम्बम्पि दुस्सील्यं अनाचारो । इधेक्खो वेळुदानेन वा पत्तदानेन वा पुण्णफलसिन्नानदन्तकट्टुदानेन वा चाटुकम्पताय वा मुग्गसूप्यताय वा पारिभट्टयताय वा जङ्घपेस-निकेन वा अञ्जतरञ्जतरेन वा बुद्धपटिकुट्टेन मिच्छाअजीवेन जीविकं कप्पेति, अयं बुच्चति अनाचारो ।

मोक्खो, तम्हा तम्हा वीतिकमदोसतो पच्चेकं मोक्खो ति अत्थो, पतिमोक्खो एव पातिमोक्खं । मोक्खो ति वा निब्बानं, तस्स मोक्खस्स पटिविम्बभूतो ति पतिमोक्खो । सीलसंवरो हि सूरियस्स अरुणुग्गमनं विय निब्बानस्स उदयभूतो तप्पटिभागो विय यथारहं किलेसनिब्बापनतो, पतिमोक्खो येव पातिमोक्खं । अथ वा मोक्खं पति वत्तति, मोक्खाभिमुखं ति वा पतिमोक्खं, पतिमोक्खमेव पातिमोक्खं ति एवमेत्थ पातिमोक्ख-सदस्स अत्थो वेदितव्वो । इरियती ति अत्तभावं पवत्तेति । “विहरती” ति इमिना पातिमोक्खसंवरसीले ठितस्स भिक्खुनो इरियापथ-विहारो दस्सितो । पाळियं ति ज्ञानविभङ्गपाळियं^१ ।

४३. तत्थ कामं समणचारं समणगोचरं च दस्सेतुं—“आचारगोचरसम्पन्नो” ति वुत्तं । यथा पन मग्गं आचिकखन्तो “वामं सुच्च, दक्खिणं गण्हा” ति वज्जेतव्वपुब्बकं गहेतव्वं वदेय्य, यथा वा ससीसन्धानेन पहीनसेदमलजल्लिकस्स मालागन्धविलेपनादिविभूसनसंविधानं युत्तरूपं, एवं पहीनपापधम्मस्स कल्याणधम्मसमायोगो युत्तरूपो ति “अत्थि आचारो, अत्थि अनाचारो” ति द्वयं उद्दिसित्वा अनाचारं ताव विभजितुं—“तत्थ कतमो अनाचारो” ति आदि वुत्तं । तत्थ कायिको वीतिकमो ति तिविधं कायदुच्चरित । वाचसिको वीतिकमो ति चतुर्विधं वचीदुच्चरित । कायिकवाचसिको ति तदुभयं ।

एवं आजीवद्धमकसीलस्स वीतिकमो दस्सितो । इदानीं मानसं अनाचारं दस्सेतुं—“सम्बम्पि दुस्सील्यं अनाचारो” ति वत्ता तत्थ एकच्चियं दस्सेन्तो—“इधेक्खो वेळुदानेन वा” ति आदिमाह । तत्थ वेळुदानेना ति पच्चयुप्पादनत्थेन वेळुदानेन । पत्तदानादीसु पि एसेव

१. अवित्तं—स्या०, ३०, ४० ।

२. अभि०—२—२९, ६ ।

तत्थ कतमो आचारो ? कायिको अवीतिकमो, वाचसिको अवीतिकमो, कायिकवाचसिको अवीतिकमो, अयं बुच्चति आचारो । सम्बोपि सीलसंवरो आचारो । इधेक्खो न वेळुदानेन वा न पत्त, न पुप्फ, न फल, न सिनान, न दन्तकट्टुदानेन वा न चाटुकम्पताय वा न मुग्गसूप्यताय वा न पारिभट्ठताय वा न जङ्घपेसनिकेन वा न अञ्जतरञ्जतरेन वा बुद्धपटिकुट्टेन मिच्छाआजीवेन जीविकं कप्पेति, अयं बुच्चति आचारो ।

गोचरो ति अत्थि गोचरो, अत्थि अगोचरो ।

नयो । वेळु ति मनुस्सानं पयोजनावहो यो कोचि वेळुदण्डो । पत्तं गन्धिकादीनं गन्धपल्लिवेठनादिअत्थं वा, तालनालिकेरादिपत्तं वा । पुप्फं यं किञ्चि मनुस्सानं पयोजनावहं । तथा फलं । सिनानं सिरीसत्तुणादिहानियत्तुणं । मत्तिका पि एत्थेव सङ्गहं गच्छति । दन्तकट्टं यं किञ्चि मुखसोधनत्थं दन्तपोनं । चाटुकम्पता अत्तानं दासं विय नीचद्वाने ठपेत्वा परस्स खलितवचनं सण्ठपेत्वा पियकामताय पग्गह्वचनं । मुग्गसूप्यता ति मुग्गसूपसमता^१ सञ्चालिकेन जीवितकप्पनं । यथा हि मुग्गसूपे पच्चन्ते बहू मुग्गा पच्चन्ति, कतिपया न पच्चन्ति, एवं सञ्चालिकेन जीवितकप्पने बहु अलिकं होति, अप्पकं सच्चं ति । परिभट्ठती ति परिभटो, परेसं दारके परिहरन्तो । परिभटस्स कम्मं पारिभट्ठं, सा एव पारिभट्ठता, अलङ्कारणादिना कुलदारकपरिहरणस्सेतं नामं । तेसं तेसं गिहीनं गामन्तरदेसन्तरादीसु सासनपटिसासनहरणं जङ्घपेसनिकं । अञ्जतरञ्जतरेना ति एतेसं वा वेळुदानादीनं वेज्जकम्मभण्डागारिककम्मपिण्डपटिपिण्डकम्मसंघुत्पादचेतियुत्पादपट्टपनादीनं वा मिच्छाजीवेन जीवितकप्पनकम्मभानं येन केनचि । बुद्धपटिकुट्टेना ति बुद्धेहि गरहितेन पटिसिद्धेन । मिच्छाजीवेना ति न सम्माआजीवेन । अयं बुच्चति अनाचारो ति अयं सम्बो पि “अनाचारो” ति कथीयति । आचारनिहेसो बुत्तपटिपक्खनयेनेव वेदितब्बो ।

गोचरनिहेसे पि पठमं अगोचरस्स वचने कारणं हेट्ठा बुत्तनयेनेव वेदितब्बं । गोचरो ति पिण्डपातादीनं अत्थाय उपसङ्गमितुं युत्तद्धानं । अयुत्तद्धानं अगोचरो । वेसिया गोचरो अस्सा ति वेसियागोचरो, मित्तसन्धववसेन उपसङ्गमितब्बद्धानं ति अत्थो । वेसिया नाम रूपूप-

तत्थ कतमो अगोचरो ? इधेकच्चो वेसियागोचरो वा होति, विधवा-
थुल्लकुमारिकापण्डकभिक्षुनीपानागारगोचरो वा होति, संसट्ठो विहरति
राजूहि राजमहामरोहि तिथियेहि, तिथियसावकेहि, अननुलोमिकेन
संसग्गेन^१, यानि वा पन तानि कुलानि अस्सद्धानि अप्पसन्नानि
अक्कोसकपरिभासकानि अनत्थकामानि अहितकामानि अफासुककामानि
अयोगक्खेमकामानि भिक्खुनं भिक्खुनीनं उपासकानं उपासिकानं,
तथारूपानि कुलानि सेवति भजति पयिरुपासति, अयं वुच्चति अगोचरो ।

तत्थ कतमो गोचरो ? इधेकच्चो न वेसियागोचरो वा होति...प...

जीविनियो, ता मित्तसन्थववसेन न उपसङ्कमितब्बा; समणभावस्स अन्तरायकरत्ता, परिसुद्धा-
सयस्सा पि गरहहेतुतो; तस्मा दक्खिणादानवसेन सति उपट्ठपेत्वा व उपसङ्कमितब्बा । विधवा
वुच्चन्ति मतपतिका, पवुत्थपतिका वा । थुल्लकुमारिका ति महल्लिका अनिविद्धकुमारियो^२ ।
पण्डका ति नपुंसका । ते हि उस्सन्नकिलेसा अबूपसन्तपरिळाहा लोकमिससन्निस्सितकथा-
बहुला, तस्मा न उपसङ्कमितब्बा । भिक्खुनियो नाम उस्सन्नब्रह्मचरिया । तथा भिक्खू पि ।
तेसं अञ्जमञ्जं विसभागवत्थुभावतो सन्थववसेन उपसङ्कमने कतिपाद्देनेव ब्रह्मचरियन्तरायो
सिया, तस्मा न उपसङ्कमितब्बा । गिलानपुच्छनादिवसेन उपसङ्कमने सतोकारिना भवितव्वं ।
पानागारं ति सुरापानघरं^३ । तं सोण्डजनेहि अविवित्तं होति । तत्थ तेहि सोण्डतादिवसेन न
उपसङ्कमितव्वं ब्रह्मचरियन्तरायकरत्ता । संसट्ठो विहरति राजूही ति आदीसु राजानो नाम
ये रज्जमनुसासन्ति । राजमहामत्ता राजिस्सरियसदिसाय इस्सरियमत्ताय समन्नागता । तिथिया
ति विपरीतदस्सना बाहिरकपरिब्बाजका । तिथियसावका ति तेसु दळ्हमत्ता पच्चयदायका ।
अननुलोमिकेन संसग्गेना ति तिस्सन्नं सिक्खानं अननुलोमिकेन पच्चनीकभूतेन संसग्गेन
संसट्ठो विहरति, येन ब्रह्मचरियन्तरायं वा सल्लेखपरिहानि वा पापुणाति ।

इदानी अपरेन पि परियायेन अगोचरं दस्सेतुं—“यानि वा पन तानी” ति आदि
शुरं । तत्थ अस्सद्धानी ति बुद्धादीसु सद्धाविरहितानि । ततो एव अप्पसन्नानि, कम्मकम्म-

१. गिहिसंसग्गेन—स्या०, रो०, क० ।

२. अनिविद्धकुमारियो—क० ।

३. सुरागारं—क०; अभि-ट्ट०—२-१२५; महानि-ट्ट०—४०१ पिट्ठेसु पस्सितव्वं ।

न पानागारगोचरो वा होति, असंसद्धो विहरति राजूहि...प...तिस्थियसाव-
 केहि अननुलोमिकेन संसग्गेन यानि वा पन तानि कुलानि सद्धानि
 पसन्नानि ओपानभूतानि कासावपज्जोतानि इसिवातपट्टिवातानि^१ अत्थ-
 कामानि...प...योगक्खेमकामानि भिक्खूनं...प...उपासिकानं, तथा-
 रूपानि कुलानि सेवति भजति पयिरूपासति, अयं वुच्चति गोचरो । इति
 इमिना च आचारेण इमिना च गोचरेण उपेतो होति समुपेतो उपगतो
 समुपगतो उपपन्नो सम्पन्नो समन्नागतो, तेन वुच्चति “आचारगोचर-
 सम्पन्नो” ति^२ ।

फलसद्भाय वा अभावेन अस्सद्धानि । रतनतयप्पसादाभावेन अप्पसन्नानि । अक्कोसकपरिभा-
 सकानी ति अक्कोसवत्तूहि अक्कोसकानि चेव भयदस्सनेन सन्तज्जनकानि च । अत्थं न इच्छन्ति
 अनत्थमेव इच्छन्ती ति अनत्थकामानि । हितं न इच्छन्ति अहितमेव इच्छन्ती ति
 अहितकामानि । फासुं न इच्छन्ति अफासुं येव इच्छन्ती ति अफासुककामानि । योगक्खेमं
 निम्भयं न इच्छन्ति^३, अयोगक्खेममेव इच्छन्ती ति अयोगक्खेमकामानि । भिक्खूनं ति
 एत्थ सामणेराण्यि सङ्गहो । भिक्खुनीनं ति एत्थ सिक्खमानसामणेरीनं । सब्बेसं हि
 सासनिकानं अनत्थकामतादीपनपदमिदं वचनं । तथारूपानि कुलानि ति तादिसानि खसिय-
 कुलादीनि । सेवती ति निस्साय जीवति । भजती ति उपसङ्कमति । पयिरूपासती ति
 पुनप्पुनं उपगच्छति । अयं वुच्चती ति अयं वेसियादिको, राजादिको, अस्सद्दकुलादिको च
 तं तं सेवन्तस्स तिप्पकारो पि अयुत्तो गोचरो ति अगोचरो । एत्थ हि वेसियादिको पञ्चकाम-
 गुणनिस्सयतो अगोचरो । यथाह—“को च भिक्खवे भिक्खुनो अगोचरो^४ परविसयो ? यदिदं
 पञ्च कामगुणा” ति^५ । राजादिको समणधम्मस्स अनुपनिस्सयतो, लाभसक्कारासनिविचक-
 निप्पोथनदिद्धिविपत्तिहेतुतो^६ च । अस्सद्दकुलादिको सद्दाहानिचित्तसन्तासावहतो अगोचरो ।

गोचरनिद्देसे “न वेसियागोचरो” ति आदीनि वुत्तपटिपक्खवसेन वेदितव्वानि ।
 ओपानभूतानी ति उदपानभूतानि भिक्खुसंघस्स भिक्खुनीसंघस्स च चतुमहापथे खतपोक्खरणी

१. इसिवातपरिवातानि--सी० ।

२. अभि० २-२९६ पिट्ठे ।

३. योगक्खेमन्ति निम्भयं, तं न इच्छन्ति—क० ।

४. अविसयो—क० ।

५. सं०—४—१२७ ।

६. लाभसक्कारपणिधिचक्क०—क० ।

४४. अपि चेत्थ इमिना पि नयेन आचारगोचरा वेदितव्वा । दुविधो हि अनाचारो, कायिको वाचसिको च । तत्थ कतमो कायिको अनाचारो ? “इधेक्कचो संघगतो पि अचिच्चीकारकतो थेरे भिक्खू घट्टयन्तो पि तिट्ठति, घट्टयन्तो पि निसीदति, पुरतो पि तिट्ठति, पुरतो पि निसीदति, उच्चे पि आसने निसीदति, ससीसं पि पारुपित्वा निसीदति, ठितको पि भणति, बाहाविकखेपको पि भणति थेरानं भिक्खूनं अनुपाहनानं चङ्कमन्तानं सउपाहनो चङ्कमति, नीचे चङ्कमे चङ्कमन्तानं उच्चे चङ्कमे चङ्कमति, छमायं चङ्कमन्तानं चङ्कमे चङ्कमति थेरे भिक्खू अनुपखज्जा पि तिट्ठति, अनुपखज्जा पि निसीदति, नवे पि भिक्खू आसनेन पटिवाहति, जन्ताघरे पि थेरे भिक्खू अनापुच्छा कट्ठं पक्खिपति, द्वारं पिदहति, उदकतित्थे पि थेरे भिक्खू घट्टयन्तो पि ओतरति, पुरतो पि ओतरति, घट्टयन्तो पि न्हायति, पुरतो पि न्हायति, घट्टयन्तो पि उत्तरति, पुरतो पि उत्तरति, अन्तरघरं पावसन्तो पि थेरे भिक्खू घट्टयन्तो पि गच्छति, पुरतो पि गच्छति, वोक्कम्म च थेरानं भिक्खूनं पुरतो पुरतो गच्छति, यानि पि तानि होन्ति कुलानं ओवरकानि गूळ्हानि च पटिच्छन्नानि च यत्थ कुलित्थियो कुलकुमारियो निसीदन्ति, तत्थ पि सहसा पविसति, कुमारकस्स पि सीसं परामसति”, अयं बुच्चति कायिको अनाचारो ।

विय यथासुखं ओगाहनक्खमानि । कासावपज्जोतानी ति भिक्खूनं भिक्खुनीनं च निवत्थ-
पारुतकासावानं येव पभाहि एकोभासानि । इसिवातपटिवातानी ति गेहं पविसन्तानं
निक्खमन्तानं च भिक्खुभिक्खुनीसङ्कातानं इसीनं चीवरवातेन चेव समिञ्जनपसारणादिजनित-
सरीरवातेन च पटिवातानि पवायितानि विनिद्धुकिब्बिसानि वा ।

४४. इदानीं निद्देशे आगतनयेना पि आचारगोचरे दस्सेतुं—“अपि चा” ति आदि आरब्धं । एत्था ति एतस्मिं पातिमोक्खसीलनिद्देशे । इमिना पि नयेना ति इदानीं बुद्ध्यमानविधिना पि । संघगतो ति संघसन्निपातं गतो । अचिच्चीकारकतो ति अकतचिच्चीकारो, अकतगारवो ति अत्यो । घट्टयन्तो ति सरीरेन चीवरेन वा घंसन्तो । पुरतो पि तिट्ठति अचिच्चीकारकतो ति सम्बन्धितव्वं । ठितको पी ति उपरि तिट्ठन्तो विय आसन्नतरङ्गाने ठितको पि भणति ।

तत्थ कतमो वाचसिको अनाचारो ? “इधेकच्चो संघगतो पि अचिचीकारकतो थेरे भिक्खू अनापुच्छा धम्मं भणति, पण्हं विस्सज्जेति, पातिमोक्खं उद्दिस्सति, ठितको पि भणति, बाहाविकखेपको पि भणति, अन्तरघरं पविट्ठो पि इत्थिं वा कुमारिं वा एवमाह—इत्थन्नामे, इत्थंगोत्ते, किं अत्थि ? यागु अत्थि ? भत्तं अत्थि ? खादनीयं अत्थि ? किं पि विस्साम ? किं खादिस्साम ? किं भुज्जिस्साम ? किं वा मे दस्सथा” ति विप्पलपति”, अयं बुच्चति वाचसिको अनाचारो । पटिपक्खवसेन पनस्स आचारो वेदितब्बो ।

४५. अपि च भिक्खु सगारवो सप्पतिस्सो हिरोत्तप्पसम्पन्नो सुनिवत्थो सुपारुतो, पासादिकेन अभिक्कन्तेन पटिक्कन्तेन आलोकितेन विलोकितेन समिज्जितेन^१ पसारितेन ओक्खित्तचक्खु इरियापथसम्पन्नो, इन्द्रियेषु गुत्तद्वारो,

बाहाविकखेपको ति बाहुं विकिखपन्तो । अनुपाहनानं ति अनादरे सामिवचनं । सउपाहानो ति उपाहनारुहो । थेरे भिक्खू अनुपखज्जा ति थेरानं भिक्खूनं ठितट्ठानं अनुपविसित्ता तेसं आसन्नतरट्ठानं उपगन्त्वा । कट्ठं पक्खिपति अगिगुण्डे । वोक्कम्मा ति पस्सतो अतिकमिन्ना । गूलहानि सभावतो पटिच्छन्नानि साणिपाकारादिना पटिच्छादितानि । अनापुच्छा ति अनापुच्छित्वा । अस्सा ति अनाचारस्स ।

४५. अपि च भिक्खू ति आदि सम्बत्सेव भिक्खुनो आचारदस्सनवसेन पवत्तं अट्ठकथावचनं, न निद्देसपाळि । सद्धासीलसुतचागादिगुणहेतुको गरुभावो गरुकरणं वा गारवो, सह गारवेना ति सगारवो । गरुट्ठानियेषु गारवसारजादिवसेन पटिस्सायना पतिस्सा, सप्पतिस्सवपटिपत्ति । सह पतिस्साया ति सप्पतिस्सो । सविसेसं हिरीमनताय, ओत्तप्पिभावेन च हिरोत्तप्पसम्पन्नो । सेखियधम्मपारिपूरिवसेन सुनिवत्थो सुपारुतो । पासादिकेना ति पसादावहेन, इत्थम्भूतलक्खणे चेत्तं करणवचनं । एसेव नयो इतो परेषु पि छसु पदेसु । अभिक्कन्तेना ति अभिक्कमेन । इरियापथसम्पन्नो ति सम्पन्न इरियापथो । तेन सेसइरियापथानग्गि पासादिकतमाह । इन्द्रियेषु गुत्तद्वारो ति चक्खुन्द्रियादीसु छसु द्वारेसु सुसंविहितारक्खो । भोजने मत्तब्बू ति

१. सु० ४:१—१९१ मद्धानिद्देसे तन्निस्सय पाळि ।

२. सम्मिज्जितेन—सी०, स्या० ।

भोजने मत्तञ्जू, जागरियमनुयुत्तो, सतिसम्पजञ्जेन समन्नागतो, अप्पिच्छो, सन्तुट्ठो, आरद्धवीरियो, आभिसमाचारिकेसु सकच्चकारी, गरुचिच्चीकार-बहुलो विहरति, अयं वुच्चति आचारो । एवं ताव आचारो वेदितव्वो ।

४६. गोचरो पन तिविधो—उपनिस्सयगोचरो आरक्खगोचरो उप-निबन्धगोचरो ति । तत्थ कतमो उपनिस्सयगोचरो ? दसकथावत्थुगुण-समन्नागतो कल्याणमित्तो, यं निस्साय अस्सुतं सुणाति, सुतं परियोदापेति, कङ्कं वितरति, दिट्ठिं उजुं करोति, चित्तं पसादेति । यस्स वा पन अनुसिक्ख-मानो सद्दाय वड्ढति, सीलेन, सुतेन, चागेन, पञ्ञाय वड्ढति, अयं वुच्चति उपनिस्सयगोचरो ।

परिभुज्जितव्वतो भोजनसज्जिते चतुब्बिधे पि पच्चये परियेसनपटिग्गहणपरिभोगादिवसेन सम्बसो पमाणञ्जू । जागरियमनुयुत्तो ति पुब्बरत्तापररत्तं भावनामनसिकारसङ्कातं जागरियं सातच्च-कारितावसेन अनु अनु युत्तो तत्थ युत्तपयुत्तो । सतिसम्पजञ्जेन समन्नागतो ति आदि यथावुत्तस्स आचारस्स सम्मारदस्सनं । तत्थ अप्पिच्छो ति निइच्छो । सन्तुट्ठो ति यथालाभादि-वसेन सन्तोसेन तुट्ठो । सकच्चकारी ति आदरकारी । गरुचिच्चीकारबहुलो ति गरुडानियेसु गरुकरणबहुलो । अयं वुच्चति आचारो ति अयं सगारवतादिअत्थकामेहि आचरितव्वतो आचारो ।

४६. सीलादीनं गुणानं उपनिस्सयभूतो उपनिस्सयगोचरो । सतिसङ्कातो चित्तस्स आरक्खभूतो एव गोचरो आरक्खगोचरो । कम्मट्ठानसङ्कातो चित्तस्स उपनिबन्धनट्ठानभूतो गोचरो उपनिबन्धगोचरो । अप्पिच्छतादीहि दसहि विवट्ठनिस्सिताय कथाय वत्थुभूतेहि गुणेहि समन्नागतो दसकथावत्थुगुणसमन्नागतो । ततो एव कल्याणो सुन्दरो मित्तो ति कल्याण-मित्तो । तस्स लक्खणं परतो आगमिस्सति । अस्सुतं सुतगेय्यादिं । सुणाती ति सुतमयं आणं उप्पादेति । सुतं परियोदापेती ति तमेव यथासुतं अविसदताय अपरियोदातं पुनप्पुनं परि-पुच्छनादिना विसोधेति निजटं निगुम्भं करोति । तत्थ च ये कङ्कट्टानिया धम्मा, तेसु संसयं छिन्दन्तो कङ्कं वितरति । कम्मकम्मफलेसु रतनत्तये च सम्मादिट्ठिया उज्जुकरणेन दिट्ठिं उजुं करोति । ततो एव च दुविधाय पि सद्दासम्पदाय चित्तं पसादेति । अथ वा यथासुतं धम्मं परियोदपेत्वा तत्थागते रूपारूपधम्मे परिग्गहेत्वा सपच्चयं नामरूपं परिग्गहन्तो सत्तादिट्ठिवट्ठ-

कतमो आरक्खगोचरो ? इध—भिक्षु अन्तरघरं पविट्ठो वीथिं पटिपन्नो ओक्खित्तचक्खु युगमत्तदस्सावी सुसंबुतो गच्छति, न हत्थि ओलोकेन्तो, न अस्सं, न रथं, न पत्तिं, न इत्थिं, न पुरिसं ओलोकेन्तो, न उद्धं उल्लोकेन्तो, न अधो ओलोकेन्तो, न दिसाविदिसं पेक्खमानो गच्छति, अयं बुच्चति आरक्खगोचरो ।

कतमो उपनिबन्धगोचरो ? चत्तारो सतिपट्ठाना यत्थ चित्तं उपनिबन्धति । बुत्ताहेतं भगवता—“को च भिक्षवे भिक्षुनो गोचरो सको पेत्तिको विसयो ? यदिदं चत्तारो सतिपट्ठाना” ति^१, अयं बुच्चति उपनिबन्धगोचरो । इति इमिना च आचारेण इमिना च गोचरेण उपेतो...प...समन्नागतो । तेन पि बुच्चति आचारगोचरसम्पन्नो ति ।

विधमनेन दिट्ठिं उजुं करोति । धम्मानं पच्चयपच्चयुप्पन्नतामत्तदस्सनेन तीसु पि अद्दासु कङ्कं चित्तरति । ततो परं च उदयब्बयजाणादिवसेन विपस्सनं वड्ढेत्वा अरियभूमिं ओक्कमन्तो अवेच्चपसादेन रतनत्थे चित्तं पसादेति । तथाभूतो व तस्स कल्याणमित्तस्स अनुसिक्खनेन सद्धादीहि गुणेहि न हायति, अञ्जदत्थु वड्ढत्तेव । तेनाह—“यस्स वा” ति आदि ।

अन्तरघरं ति अन्तरे अन्तरे घरानि एत्थ, तं एतस्सा ति वा “अन्तरघरं” ति लद्धनामं गोचरगामं पविट्ठो । तत्थ घरे घरे भिक्षापरियेसनाय वीथिं पटिपन्नो । ओक्खित्तचक्खु ति हेट्ठाखित्तचक्खु । किंत्तकेन पन ओक्खित्तचक्खु होती ति आह—“युगमत्तदस्सावी” ति । सुसंबुतो ति संयतो । यथा पनेत्थ सुसंबुतो नाम होति, तं दस्सेतुं—“न हत्थिं ओलोकेन्तो” ति आदि बुत्तं ।

यत्था ति येषु सतिपट्ठानेषु । चित्तं भावना चित्तं । उपनिबन्धती ति उपनेत्वा निबन्धति । बुत्ताहेतं—

“यथा थम्मे निबन्धेय्य वच्छं दमं नरो इध ।

बन्धेय्येवं सकं चित्तं सतियारम्भेण दळ्हं” ति^२ ॥

१. सं० ४-१२७ पिट्ठे ।

२. विसु० अनुस्सतिनिहेसे; दी० ६०—२-३५३; म० ६०—१-२५२; वि० ६०—२-१२; पटि० ६०—२-८८ पिट्ठेसु ।

४७. अणुमणेसु वज्जेसु भयदस्सावी ति अणुप्पमाणेसु असञ्चिच्च आपन्नसेखियअकुसलचित्तुप्पादादिभेदेसु वज्जेसु भयदस्सनसीलो । सम्मादाय सिक्खति सिक्खापदेसू ति यं किञ्चि सिक्खापदेसु सिक्खितब्बं, तं सब्बं सम्मा आदाय सिक्खति । एत्थ च “पातिमोक्खसंवरसंबुतो” ति एत्तावता च पुग्गलाधिष्ठानाय देसनाय पातिमोक्खसंवरसीलं दस्सितं । “आचारगोचरसम्पन्नो” ति आदि पन सब्बं यथापटिपन्नस्स तं सीलं सम्पज्जति, तं पटिपत्तिं दस्सेतुं वुत्तं ति वेदितब्बं ।

सतिपद्धानानं उपनिबन्धगोचरभावं दस्सेतुं—“वुत्तद्देहं” ति आदि वुत्तं । तथ सको पेत्तिको विसयो ति अत्तनो पितु सम्मासम्बुद्धस्स सन्तको, तेन दिट्ठो दस्सितो च विसयो ।

४७. अणुप्पमाणेसू ति परमाणुप्पमाणेसु । असञ्चिच्च आपन्नसेखियअकुसलचित्तुप्पादादिभेदेसू ति असञ्चिच्च आपन्नसेखियेसु अकुसलचित्तुप्पादादिभेदेसू ति एवं असञ्चिच्चगहणं सेखियविसेसनं दट्ठब्बं । सेखियगहणेन चेत्थ वत्तक्खन्धकादीसु^१ आगतवत्तादीनमि गहणं । ते पि हि सिक्खितब्बेन “सेखिया” ति इच्छिता । तथा हि मातिकायं पाराजिकादीनं विय सेखियानं परिच्छेदो न कतो । एवञ्च क्त्वा “असञ्चिच्च आपन्नसेखिया” ति असञ्चिच्चगहणं समत्थितं होति । न हि मातिकायं आगतेसु पञ्चसत्तिया सेखियेसु नोसञ्जाविमोक्खो नाम अत्थि । असञ्चिच्चगहणेनेव चेत्थ असतिअजाननानमि सङ्गहो कतो । केचि पनेत्थ असिञ्चिच्च आपन्नगहणेन अचित्तकापत्तियो गहिता ति वदन्ति । तं तेसं मतिमत्तं । गरुकापत्तीसु पि कासञ्चि अचित्तकभावसम्भावतो, अधिष्ठानाविकम्मस्स देसनाविकम्मस्सेव वा सन्वल्लहुकस्स वज्जस्स इधाधिप्पेतत्ता । तेनाह—“यानि तानि वज्जानि अप्पमत्तकानि ओरमत्तकानि लहुकानि लहु-सम्मतानी” ति आदि । आदि-सहेन पातिमोक्खसंवरविसुद्धत्थं अनतिक्रमनीयानं अनापत्ति-गमनीयानं सङ्गहो दट्ठब्बो । भयदस्सनसीलो ति परमाणुमत्तं वज्जं अट्ठसङ्घियोजनसतसहस्सुब्बेध-सिनेरुपब्बतसदिसं क्त्वा दस्सनसभावो, सन्वल्लहुकं वा दुब्भासितमत्तं पाराजिकसदिसं क्त्वा दस्सनसभावो । यं किञ्ची ति मूलपञ्जत्तिअनुपञ्जत्तिसब्बत्थपञ्चत्तिपदेसपञ्जत्तिआदिभेदं यं किञ्चि सिक्खितब्बं पटिपज्जितब्बं पूरेतब्बं सीलं । सम्मा आदाया ति सम्मदेव सक्कच्चं, सब्बसो च

१. एत्तावता—रो० ।

२. वि०—४-३११ ।

इन्द्रियसंवरसीलं

४८. यं पनेतं तदनन्तरं “सो चक्खुना रूपं दिस्वा” ति आदिना नयेन दस्सितं इन्द्रियसंवरसीलं, तत्थ सो ति सो पातिमोक्खसंवरसीले ठितो भिक्खु । चक्खुना रूपं दिस्वा ति कारणवसेन चक्खू ति लद्धवो-
हारेण रूपदस्सनसमत्थेन चक्खुविज्जाणेन रूपं दिस्वा । पोराणा पनाहु—
“चक्खु रूपं न पस्सति, अचिक्कक्ता; चिक्कं न पस्सति, अचक्खुक्ता;

आदियित्वा । अयं पन आचारगोचरसम्पदा किं पातिमोक्खसीले परियापन्ना, उदाहु अपरियापन्ना
ति ? परियापन्ना । यदि एवं तस्मा पुन वुत्ता ति चोदनं सन्धायाह—“एत्थ चा” ति आदि ।

इन्द्रियसंवरसीलवण्णना

४८. इन्द्रियसंवरसीलं पातिमोक्खसंवरसीलस्स सम्भारभूतं, तस्मिं सति येव इच्छि-
तव्वं ति वुत्तं “सो ति पातिमोक्खसंवरसीले ठितो भिक्खू” ति । सम्पादिते हि एतस्मिं
पातिमोक्खसंवरसीलं सुगुत्तं सुरक्खितमेव होति, सुसंविहितकण्टकवति विय सस्सं ति ।
कारणवसेना ति असाधारणकारणस्स वसेन । असाधारणकारणवसेन हि फलं अपदिसीयति,
यथा यवक्कुरो मेरिसद्दो ति । निस्सयवोहारेण वा एतं निस्सितवचनं, यथा मज्झा उक्कुट्ठिं करोन्ती
ति । रूपं ति रूपायतनं । चक्खुना रूपं दिस्वा ति एत्थ यदि चक्खु रूपं पस्सेय्य,
अज्जविज्जाणसमज्झिन्नो पि पस्सेय्युं, न चेत्तं अत्थि, कस्मा ? अचेतनत्ता चक्खुस्स । तेनाह—
“चक्खु रूपं न पस्सति अचिक्कक्ता” ति । अथ विज्जाणं रूपं पस्सेय्य, तिरोकुट्टादिगतमपि
न पस्सेय्य अप्पटिप्रभावतो, इदमपि नत्थि सब्बस्स विज्जाणस्स दस्सनाभावतो । तेनाह—“चिक्कं
न पस्सति अचक्खुक्ता” ति । तत्थ यथा चक्खुसन्निसितं विज्जाणं पस्सति, न यं किञ्चि ।
तच्च केनचि कुट्टादिना अन्तरिते न उप्पजति, यत्थ आलोकस्स विबन्धो । यत्थ पन न विबन्धो
फलिकगन्धपटलादिके, तत्थ अन्तरिते पि उप्पजतेव । एवं चक्खुविज्जाणाधिद्धितं चक्खु
पस्सति, न यं किञ्चि ति विज्जाणाधिद्धितं चक्खुं सन्धायेत्तं वुरां—“चक्खुना रूपं दिस्वा” ति ।

द्वारारम्मणसङ्कट्टे ति द्वारस्स आरम्मणेन संघट्टे सति, चक्खुस्स रूपारम्मणे
आपायगते ति अधिप्पायो । पसादवत्थुकेन चित्तेना ति चक्खुपसादवत्थुकेन तज्जित्साय
पवरोन विज्जाणेन, यं “चक्खुविज्जाणं” ति वुञ्जति । पस्सती ति ओलोकेति । चक्खु-

द्वारारम्भणसंधे पन चक्खुपसादवत्थुकेन चित्तेन पस्सति । ईदिसी पनेसा 'धनुना विज्झती' ति आदीसु विय ससम्भारकथा नाम होति, तस्मा चक्खु-विज्जाणेन रूपं दिस्वा ति अयमेवेत्थ अत्थो" ति । न निमित्तगगाही ति-इत्थिपुरिसनिमित्तं वा सुभनिमित्तादिकं वा किलेसवत्थुभूतं निमित्तं न गण्हाति, दिट्ठमत्ते येव सण्ठाति । नानुव्यञ्जनगगाही ति किलेसानं

पसादसन्निस्तये हि विज्जाणे आलोकानुगहितं रूपारम्भणं सन्निस्तयगुणेन ओभासेन्ते तंसमङ्गिपुग्गलो "रूपं पस्सती" ति बुद्धति । ओभासनञ्चेत्थ आरम्भणस्स यथासभावतो विभावनं, यं "पच्चक्खतो गहणं" ति बुद्धति । उसुना लक्खस्स वेवे सिज्झन्ते तस्स सम्भारभूतेन धनुना विज्झती ति वचनं विय विज्जाणेन रूपदस्सने सिज्झन्ते चक्खुना रूपं पस्सती ति ईदिसी ससम्भारकथा नामेसा होति । ससम्भारा कथा ससम्भारकथा, दस्सनस्स कारणसहिता ति अत्थो । ससम्भारस्स वा दस्सनस्स कथा ससम्भारकथा । तस्मा ति यस्मा केवलेन चक्खुना, केवलेन वा विज्जाणेन रूपदस्सनं नत्थि, तस्मा ।

इत्थिपुरिसनिमित्तं वा ति एत्थ इत्थिसन्ताननिस्सितरूपमुखेन गय्हमानं सण्ठानं थनमंसाविसदता निम्मस्सुमुखता केसवन्धनवत्थगगहणं अविसदहानगमनादि च सब्बं "इत्थी" ति सज्जाननस्स कारणभावतो इत्थिनिमित्तं । बुत्तविपरियायतो पुरिसनिमित्तं वेदितब्बं । सुभनिमित्तादिकं वा ति एत्थ रागुप्पत्तिहेतुभूतो इट्ठाकारो सुभनिमित्तं । आदि-सद्देन पटिप्पनिमित्तादीनं सज्जहो । सो पन दोसुप्पत्तिआदिहेतुभूतो अनिट्ठादिआकारो वेदितब्बो । कामञ्चेत्थ पाळियं अभिज्झादोमनस्साव सरूपतो आगता, उपेक्खानिमित्तस्सा पि पन सज्जहो इच्छितब्बो, असमपेक्खनेन उप्पज्जनकमोहस्सा पि असंवरभावतो । तथा हि वक्खति "मुट्ठसच्चं वा अज्जाणं वा" ति । उपेक्खानिमित्तं ति चेत्थ अज्जाणुपेक्खाय वत्थुभूतं आरम्भणं, तच्चस्स असमपेक्खनवसेन वेदितब्बं । एवं सज्जेपतो रागदोसमोहानं कारणं "सुभनिमित्तादिकं" ति बुत्तं । तेनाह—“किलेसवत्थुभूतं निमित्तं” ति । दिट्ठमत्ते येव सण्ठाती ति “दिट्ठे दिट्ठमत्तं भविस्सती” ति^१ सुत्ते बुत्तनयेन वण्णायतने चक्खुविज्जाणेन, वीथिचित्तेहि च गहित-मत्ते येव तिट्ठति, न ततो परं किञ्चि^२ सुभादिआकारं परिकम्पेति । पाकटभावकरणतो ति

१. सु०—१-७१ ।

२. यंकिञ्चि—स्या० ।

अनुअनुव्यञ्जनतो^१ पाकटभावकरणतो अनुव्यञ्जनं ति लङ्घवोहारं हृत्थपाद-
सितहसितकथितआलोकितविलोकितादिभेदं आकारं न गण्हाति, यं तत्त्व
भूतं, तदेव गण्हाति, चेतियपब्बतवासी महातिस्सत्थेरो विय ।

४९. थेरं^२ किर चेतियपब्बता अनुराधपुरं पिण्डचारत्थाय आगच्छन्तं
अञ्जतरा कुलसुण्हा सामिकेन सद्धिं मण्डित्वा सुमण्डितपसाधिता
देवकञ्जा विय कालस्सेव अनुराधपुरतो निक्खमित्वा जातिघरं गच्छन्ती
अन्तरामग्गे दिस्वा विपल्लत्थचिच्चा महाहसितं हसि । थेरो किमेतं ति
ओलोकेन्तो तस्सा दन्तट्टिके असुभसञ्जं पटिलमित्वा अरहचं पापुणि ।
तेन वुचं—

“तस्सा दन्तट्टिकं दिस्वा पुब्बसञ्जं अनुस्सरि ।

तत्थेव सो ठितो थेरो अरहचं अपापुणी” ति ॥

परिव्यत्तभावकरणतो विभूतभावकरणतो । विसभागवत्थुनो हि हृत्थादि अवयवेषु सुभादितो
परिकल्पेन्तस्स अपरापरं तत्थ उप्पज्जमाना किलेसा परिव्यत्ता होन्ती ति ते तेसं अनुव्यञ्जना
नाम । ते पन यस्मा तथा तथा सन्निविट्ठानं भूतपादायरूपानं सन्निवेसाकारो । न हि तं
मुञ्चित्वा परमत्थतो हृत्थादि नाम कोचि अत्थि । तस्मा वुचं—“हृत्थपाद...प...आकारं न
गण्हाती” ति । किं पन गण्हाती ति आह—“यं तत्थ भूतं, तदेव गण्हाती” ति । यं तस्मि
सरीरे विज्जमानं केसलोमादि भूतपादायमचं वा, तदेव याथावतो गण्हाति । तत्थ असुभाकार-
गहणस्स निदस्सनं दस्सेन्तो—“चेतियपब्बतवासी” ति आदिना महातिस्सत्थेरेवत्थुं आहरि ।

४९. तत्थ सुमण्डितपसाधिता ति सुट्ठु मण्डिता पसाधिता च । आभरणादीहि आहारि-
मेहि मण्डनं । सरीरस्स उच्छादनादिवसेन पटिसङ्करणं पसाधनं ति वदन्ति, आभरणेहि पन
वत्थालङ्कारादीहि च अलङ्करणं पसाधनं । ऊनट्ठानपूरणं मण्डनं । विपल्लत्थचिच्चा ति रागवलेन
विपरीतचित्ता । ओलोकेन्तो ति थेरो कम्मट्ठानमनसिकारेनेव गच्छन्तो सदक्कण्टकत्ता पुब्बभाग-
मनसिकारस्स हसितसद्धानुसारेण “किमेतं” ति ओलोकेन्तो । असुभसञ्जं ति अट्टिकसञ्जं ।

१. अनुव्यञ्जनतो— सी०, स्या० ।

२. तं—स्या० ।

सामिको पि खो पनस्सा अनुमग्गं गच्छन्तो थेरं दिस्वा “किञ्चि”
भन्ते इत्थि पस्सथा” ति पुच्छि । तं थेरो आह—

“नामिजानामि इत्थी वा पुरिसो वा इतो गतो” ।

अपि च अट्टिसङ्घातो गच्छतेसमहापथे” ति ॥

५०. यत्त्वाधिकरणमेनं ति आदिमिह यंकारणा यस्स चक्खुन्द्रियासंवरस्स हेतु एतं पुगलं सतिकवाटेन चक्खुन्द्रियं असंवृतं अपिहितचक्खुद्वारं हुत्वा विहरन्तं एते अभिज्झादयो धम्मा अन्वास्सवेय्युं, अनुबन्धेय्युं । तस्स संवराय पटिपज्जतो ति तस्स चक्खुन्द्रियस्स सतिकवाटेन पिदहनत्थाय पटिपज्जति । एवं पटिपज्जन्तो येव च रक्खति चक्खुन्द्रियं, चक्खुन्द्रिये संवरं आगज्जतो ति पि वुच्चति । तत्थ किञ्चापि चक्खुन्द्रिये संवरो वा असंवरो वा नत्थि । न हि चक्खुपसादं निस्साय सति वा मुट्टसच्चं वा उप्पज्जति ।

अट्टिकम्मद्वानं हि थेरो तदा परिहरति । अरहत्तां पापुणी ति थेरो किर तस्सा हसन्ति या दन्तद्विदस्सनेनेव पुब्बभागभावनाय सुभावितत्ता पटिभागनिमिंसां, सातिसयं च उपचारवृत्तानं लभित्वा यथाठितो व तत्थ पटमज्जानं अधिगन्त्वा तं पादकं कत्वा विपस्सनं षड्देत्वा मग्गपरम्पराय आसवक्खयं पापुणि । पुब्बसङ्ख्यं अनुस्सरी ति पुब्बकं यथारद्धं कालेन कालं अनुयुज्जियमानं अट्टिकम्मद्वानं अनुस्सरि समन्नाहरि । अनुमग्गं ति अनुपथं तस्सा पदानुपदं । थेरस्स किर भावनाय पगुणभावतो दन्तद्विदस्सनेनेव तस्सा सकलसरीरं अट्टिकसङ्घातभावेन उपट्ठासि । न तं “इत्थी” ति वा “पुरिसो” ति वा सज्जानि । तेनाह—“नामिजानामि” “प” “महापथे” ति ।

५०. “यस्स चक्खुन्द्रियासंवरस्स हेतू” ति वत्वा पुन “तस्स चक्खुन्द्रियस्स सतिकवाटेन पिदहनत्थाया” ति वुत्तं, न असंवरस्सा ति । यदिदं यं चक्खुन्द्रियासंवरस्स हेतु अभिज्झादिअन्वास्सवनं दस्सितं, तं असंवृतचक्खुन्द्रियस्सेव हेतु पवरां दस्सितं ति कत्वा वुरां । चक्खुद्वारिकस्स हि अभिज्झादिअन्वास्सवनस्स तंद्वारिकविज्जाणस्स विथ चक्खुन्द्रियं पधानकारणं^४ ।

१. कञ्चि—सी०, स्या०, रो० ।

२. इत्थि वा, परिसं वा इतो गतं—स्या० ।

३. अनुपबन्धेय्युं—सी०; अनुबन्धेय्युं अज्ज्ञोत्थरेय्युं—रो० ।

४. चक्खुन्द्रियं कारणं—सी०, स्या० ।

अपि च यदा रूपारम्भणं चक्षुस्स आपाथं आगच्छति, तदा भवङ्गे दिक्खत्तुं उप्पजित्वा निरुद्धे किरियमनोधातु आवज्जनकिच्चं साधयमाना उप्पजित्वा निरुज्झति । ततो चक्षुविज्जाणं दस्सनकिच्चं, ततो विपाकमनोधातु सम्पटिच्छनकिच्चं, ततो विपाकाहेतुकमनोविज्जाणधातु सन्तीरणकिच्चं, ततो किरियाहेतुकमनोविज्जाणधातु वोढुब्बनकिच्चं साधयमाना उप्पजित्वा निरुज्झति, तदनन्तरं जवनं जवति ।

५१. तत्रा पि नेव भवङ्गसमये, न आवज्जनादीनं अज्जतरसमये संवरो वा असंवरो वा अत्थि । जवनक्खणे पन सचे दुस्सील्यं वा मुट्ठसच्चं वा अज्जाणं वा अक्खन्ति वा कोसज्जं वा उप्पजति, असंवरो होति । एवं होन्तो पन सो चक्षुन्द्रिये असंवरो ति वुच्चति ।

चक्षुन्द्रियस्स असंवुततो सति ते अन्वास्सवन्ती ति असंवरियमानचक्षुन्द्रियहेतुको सो असंवरो तथा वुत्तो ति । यत्वाधिकरणं ति हि यस्स चक्षुन्द्रियस्स कारणा^१ ति अत्थो । कीदिसस्स च कारणा ति ? असंवुतस्स, किञ्च असंवुतं ? यस्स चक्षुन्द्रियासंवरस्स हेतु अभिज्झादयो अन्वास्सवन्ति, तस्स संवराया ति अयमेत्थ योजना ।

५१. जवनक्खणे पन सचे दुस्सील्यं वा ति आदि पुन अवचनत्थं इधेव सब्बं वुत्तं ति छसु द्वारेसु यथासम्भवं वेदितब्बं । न हि पञ्चद्वारे कायवचीदुच्चरितसङ्कातं दुस्सील्यं अत्थि, तस्मा दुस्सील्यासंवरो मनोद्वारवसेन, सेसासंवरो छद्वारवसेन योजेतब्बो । मुट्ठसच्चादीनं हि सतिपटिपक्खाकुसलधम्मादिभावतो सिया पञ्चद्वारे उप्पत्ति, न त्वेव कायिकवाचसिकवीतिक्रमभूतस्स दुस्सील्यस्स तत्थ उप्पत्ति, पञ्चद्वारिकजवनानं अविज्जतिजनकता । दुस्सील्यादयो चेत्थ पञ्च असंवरा सीलसंवरादीनं पञ्चन्नं संवरानं पटिपक्खभावेन वुत्ता । तस्मिं सती ति तस्मिं असंवरे सति ।

यथा किं ति येन पकारेन जवने उप्पजमानो असंवरो “चक्षुन्द्रिये असंवरो” ति वुच्चति, तं निदस्सनं किं ति अत्थो । यथा ति आदिना नगरद्वारे असंवरे सति तंसम्बन्धानं घरादीनं असंवुतता विय जवने असंवरे सति तंसम्बन्धानं द्वारादीनं असंवुतता ति एवं अज्जासंवरे अज्जासंवुतता सामज्जमेव निदस्सेति, न पुब्बापरसामज्जं, अन्तोबहिसामज्जं वा । सति

कस्मा ? यस्मा तस्मिं सति द्वारम्पि अगुप्तं होति, भवङ्गम्पि आव-
ज्जनादीनि पि वीथिचित्तानि । यथा किं ? यथा नगरे चतूसु द्वारेसु असं-
बुतेसु किञ्चापि अन्तोघरद्वारकोट्टकगम्भादयो सुसंबुता होन्ति, तथा पि
अन्तोनगरे सब्बं भण्डं अरक्खितं अगोपितमेव होति । नगरद्वारेन हि पवि-
सित्वा चोरा यदिच्छन्ति, तं करेय्युं, एवमेव जवने दुस्सील्यादीसु उप्पन्नेसु
तस्मिं असंवरे सति द्वारम्पि अगुप्तं होति, भवङ्गम्पि आवज्जनादीनि पि
वीथिचित्तानि ।

वा द्वारभवङ्गादिके पुन उप्पज्मानं जवनं बाहिरं विय कत्वा नगरद्वारसमानं बुत्तं, इतरञ्च अन्तो-
नगरे घरादिसमानं^१ । पच्चयभावेन हि पुरिमनिष्फन्नं जवनकाले असन्तम्पि भवङ्गादि चक्खादि
विय फलनिष्फरिया सन्तं येव नाम होति । न हि धरमानं येव “सन्तं” ति बुच्चति । “बाहिरं विय
कत्वा” ति च परमत्थतो जवनस्स बाहिरभावे, इतरस्स च अब्भन्तरभावे असति पि “पभस्सर-
मिदं भिक्खवे चित्तं, तञ्च खो आगन्तुकेहि उपक्खिलिद्धं” ति^२ आदि वचनतो आगन्तुकभूतस्स
कदाचि कदाचि उप्पज्मानस्स जवनस्स बाहिरभावो, तब्बिधुरस्सभावस्स इतरस्स अब्भन्तरभावो
एकेन^३ परियायेन होती ति कत्वा बुत्तं । जवने वा असंवरे उप्पन्ने ततो परं द्वारभवङ्गादीनं
असंवरहेतुभावापत्तितो । असंवरस्स हि उप्पत्तिया द्वारभवङ्गादीनं तस्स हेतुभावो पञ्चायती
ति । नगरद्वारसदिसेन जवनेन पविसित्वा दुस्सील्यादिचोरानं द्वारभवङ्गादीसु सुसनं कुसल-
भण्डविनासनं कथितं । यस्मिं हि द्वारे असंवरो उप्पज्जति, सो तत्थ द्वारादीनं संवरूपनिस्सयभावं
उपच्छिन्दन्तो येव पवत्तती ति । द्वारभवङ्गादीनं जवनेन सह सम्बन्धो एकसन्ततिपरियापन्नतो
दृढब्बो ।

एत्थ च चक्खुद्वारे रुपारम्भणे आपाथगते नियमितादिवसेन कुसलाकुसलजवने
सत्तक्खत्तुं उप्पजित्वा भवङ्गं ओतिण्णे तदनुरूपमेव मनोद्वारिकजवने तस्मिं येवारम्भणे सत्तक्खत्तुं
येव उप्पजित्वा भवङ्गं ओतिण्णे पुन तस्मिं येव द्वारे तदेवारम्भणं निस्साय “इत्थी पुरिसो” ति
आदिना ववत्थपेन्तं पसादरज्जनादिवसेन सत्तक्खत्तुं जवनं जवति । एवं पवत्तमानं जवनं सन्धाय—
“जवने दुस्सील्यादीसु उप्पन्नेसु तस्मिं असंवरे सति द्वारम्पि अगुप्तं” ति आदि बुत्तं ।

१. यदिच्छित्तं—क० ।

२. अन्तोनगरसमानं—सी०, स्या० ।

३. अं०—१-१० ।

४. एतेन—सी०, स्या० ।

५२. तस्मिं पन सीलादीसु उप्पब्बेसु द्वारम्पि गुत्तं होति, भवङ्गम्पि आवज्जनादीनि पि वीथिचित्तानि । यथा किं ? यथा नगरद्वारेसु सुसंवृतेसु किञ्चापि अन्तो घरादयो असंवृता होन्ति, तथा पि अन्तोनगरे सब्बं मण्डं सुरक्खितं सुगोपितमेव होति । नगरद्वारेसु हि पिहितेसु चोरानं पवेसो नत्थि, एवमेव जवने सीलादीसु उप्पब्बेसु द्वारम्पि गुत्तं होति, भवङ्गम्पि आवज्जनादीनि पि वीथिचित्तानि । तस्मा जवनक्खणे उप्पज्जमानो पि चक्खु-न्द्रिये संवरो ति वुत्तो ।

सोतेन सद्दं सुत्वा ति आदीसु पि एसेव नयो । एवमिदं सङ्खेपतो रूपादीसु किलेसानुबन्धनिमित्तादिग्गाहपरिवज्जनलक्खणं इन्द्रियसंवरसीलं ति वेदितब्बं ।

आजीवपारिसुद्धिसीलं

५३. इदानी इन्द्रियसंवरसीलानन्तरं वुत्ते आजीवपारिसुद्धिसीले

५२. तस्मिं पन जवने । सीलादीसू ति सीलसंवरसतिसंवरआणसंवरखन्तिसंवरवीरियसंवरेसु उप्पन्नेसु । यथा हि पगेव सतिआरक्खं अनुपट्ठेन्तस्स दुस्सीत्यादीनं उप्पत्ति, एवं पगेव सति-आरक्खं उपट्ठेन्तस्स सीलादीनं उप्पत्ति वेदितब्बा । सहादीसुपि यथारहं निमित्तानुब्यञ्जनानि वेदितब्बानि । सोतावज्जाणेन हि सद्दं सुत्वा “इत्थिसद्दो” ति वा “पुरिससद्दो” ति वा इट्ठानिट्ठादिकं वा किलेसवत्थुभूतं निमिच्चं न गण्हाति, सुतमत्ते एव सण्ठाति । यो च गीतसहादिकस्स किलेसानं अनु अनु व्यञ्जनतो “अनुव्यञ्जन” ति लद्धवोहारो मन्दतारादिवसेन ववत्थितो छज्जादिमेदमिज्जो आकारो, तम्पि न गण्हाती ति । एवं गन्धादीसु पि यथारहं वत्तब्बं । मनोद्वारे पन सावज्जनभवङ्गं मनोद्वारं तस्मिं द्वारे धम्मारम्मणे आपाथगते तं जवनमनसा व विज्जाय विज्जानित्वा ति आदिना योजेतब्बं । किलेसो अनुबन्धो एतस्सा ति किलेसानुबन्धो, सो एव निमित्तादिगाहो, ततो परिवज्जनलक्खणं किलेसानुबन्धनिमित्तादिग्गाहपरिवज्जनलक्खणं । आदि-सद्देन अनुव्यञ्जनं सङ्गण्हाति ।

आजीवपारिसुद्धिसीलवण्णना

५३. वुत्ते ति इधेव उद्देसवसेन पुब्बे वुत्ते । तथा हि “आजीववेत्ते पञ्चत्तानं छज्जं सिक्खापदानं” ति पट्ठद्वारं कत्वा तानि पाळिवसेनेव दस्सेत्तुं—“यानि तानो” ति आदि आरब्धं ।

आजीवहेतु पञ्चत्तानं छत्रं सिक्खापदानं ति यानि तानि “आजीवहेतु आजीवकारणा पापिच्छो इच्छापकतो असन्तं अभूतं उत्तरिमनुस्सधम्मं उल्लपति, आपत्तिपाराजिकस्स । आजीवहेतु आजीवकारणा सञ्चारित्तं समापज्जति, आपत्तिसंघादिसेसस्स । आजीवहेतु आजीवकारणा ‘यो ते विहारे वसति, सो भिक्खु अरहा’ ति भणति, पटिविजानन्तस्स आपत्ति थुल्लचयस्स । आजीवहेतु आजीवकारणा भिक्खु पणीतभोजनानि अगिलानो अत्तनो अत्थाय विज्जापेत्वा भुञ्जति, आपत्ति पाचित्तियस्स । आजीवहेतु आजीवकारणा भिक्खुनी पणीतभोजनानि अगिलाना अत्तनो अत्थाय विज्जापेत्वा भुञ्जति, आपत्ति पाटिदेसनियस्स । आजीवहेतु आजीवकारणा स्त्रपं वा ओदनं वा अगिलानो अत्तनो अत्थाय विज्जापेत्वा भुञ्जति, आपत्ति दुक्कटस्सा” ति एवं पञ्चत्तानि छत्रं सिक्खापदानि, इमेसं छत्रं सिक्खापदानं ।

तत्थ यानि तानि एवं पञ्चत्तानि छत्रं सिक्खापदानि ति सम्बन्धो । आजीवहेतू ति जीविकनिमित्तं, “एवाहं पञ्चयेहि अकिलमन्तो जीविस्सामी” ति अधिप्पायेन^२ । आजीवकारणा ति तस्सेव वेवचनं । पापिच्छो ति पापिकाय असन्तगुणसम्भावनिच्छाय समन्नागतो । इच्छापकतो ति इच्छाय अपकतो उपदुतो, अभिभूतो वा । असन्तं ति अविज्जमानं । अभूतं ति अनुपपन्नं । अनुपपन्नता हि तस्स तं असन्तं ति पुरिमस्स पच्छिमं कारणवचनं । उत्तरिमनुस्सधम्मं ति उत्तरिमनुस्सानं उक्कटपुरिसानं धम्मं, मनुस्सधम्मतो वा उत्तरि उक्कटं । उल्लपती ति उग्गतायुको लपति । सीलं हि भिक्खुनो आयु, तं तस्स तथालपनसमकाळमेव विगच्छति । तेनाह—“आपत्ति पाराजिकस्सा” ति पाराजिकसञ्जाता आपत्ति अस्स, पाराजिकसञ्चित्तस्स वा वीतिकमस्स आपज्जनं उल्लपनं ति अत्थो । सञ्चारित्तं समापज्जती ति सञ्चरणभावं आपज्जति, इत्थिया वा पुरिसमतिं, पुरिसस्स वा इत्थिमतिं आरोचेती ति अधिप्पायो । “इमेसं छत्रं सिक्खापदानं वीतिकमस्स वसेना” ति सम्बन्धो हेट्ठा दस्सितो एव ।

२. वि० ५-१८१ पिट्ठे । १. अधिप्पायो—स्या० ।

३. उत्तरि—स्या० ।

५४. कुहना ति आदीसु अयं पाळि—“तत्थ कतमा कुहना ? लाभ-
सकारसिलोकसन्निस्सितस्स पापिच्छस्स इच्छापकतस्स या पच्चयपटिसेवन-
सङ्घातेन^१ वा सामन्तजप्पितेन वा इरियापथस्स वा अट्ठपना, ठपना, सण्ठपना
भाकुटिका^२, भाकुटियं, कुहना, कुहायना, कुहितत्तं, अयं बुच्चति कुहना ।

तत्थ कतमा लपना ? लाभसकारसिलोकसन्निस्सितस्स पापि-
च्छस्स इच्छापकतस्स या परेसं आलपना, लपना, सल्लपना, उल्लपना,
समुल्लपना, उब्रहना, समुब्रहना, उक्काचना, समुक्काचना, अनुप्पियभाणिता,
चाडुकम्पता, मुग्गसूप्यता, पारिभट्ठता, अयं बुच्चति लपना ।

तत्थ कतमा नेमिच्चिकता ? लाभसकारसिलोकसन्निस्सितस्स
पापिच्छस्स इच्छापकतस्स यं परेसं निमिच्चं, निमिच्चकम्मं, ओभासो,
ओभासकम्मं, सामन्तजप्पा, परिकथा, अयं बुच्चति नेमिच्चिकता ।

तत्थ कतमा निप्पेसिकता ? लाभसकारसिलोकसन्निस्सितस्स
पापिच्छस्स इच्छापकतस्स या परेसं अकोसना, वम्भना, गरहना, उक्खेपना,
समुक्खेपना, खिपना, संखिपना, पापना, सम्पापना, अवण्णहारिका^३, परपिट्ठि-
मंसिकता, अयं बुच्चति निप्पेसिकता ।

तत्थ कतमा लाभेनलाभं निजिगीसनता ? लाभसकारसिलोक-
सन्निस्सितो पापिच्छो इच्छापकतो इतो लद्धं आमिसं अमुत्र हरति, अमुत्र
वा लद्धं आमिसं इध आहरति, या एदरूपा आमिसेन आमिसस्स एट्ठि,
गवेट्ठि, परियेट्ठि, एसना, गवेसना, परियेसना, अयं बुच्चति लाभेनलाभं
निजिगीसनता” ति^४ ।

५४. कुहना ति आदीसू ति हेडा उद्धिडपाळिया व पदुद्धारो । अयं पाळी ति अयं
विभङ्गे^५ आगता निदेसपाळि ।

१. पटिसेवनसङ्घातेन सी० (सम्बत्थ) ।

२. भाकुटिता—सी० ।

३. अवण्णहारिता—सी० ।

४. निजिगीसनता—सी०, स्या०, रो० ।

५. अभि० २-४२० पिट्ठे ।

६. अभि० २-४१९ ।

५५. इमिस्सा पन पाळिया एवं अत्थो वेदितव्वो । कुहननिहेसे ताव
लामसकारसिलोकसम्भित्तस्सा ति लामञ्च सकारञ्च कित्तिसद्वञ्च
सम्भित्तस्स, पत्थयन्तस्सा ति अत्थो । पापिच्छस्सा ति असन्त-
गुणदीपनकामस्स । इच्छापकतस्सा ति इच्छाय अपकतस्स, उपदुतस्सा
ति अत्थो ।

५६. इतो परं यस्मा पच्चयपटिसेवनसामन्तजप्पनहरियापथसम्भित्त-
वसेन महानिहेसे तिविधं कुहनवत्थु आगतं, तस्मा तिविधं पेतं दस्सेतुं
पच्चयपटिसेवनसङ्घातेन वा ति एवमादि आरब्धं । तत्थ चीवरादीहि निमन्ति-
तस्स, तदत्थिकस्सेव सतो पापिच्छन्तं निस्साय पटिक्खपनेन, ते च गह-
पतिके अत्तनि सुप्पतिष्ठितसद्वे अत्वा पुन तेसं “अहो अय्यो अप्पिच्छो, न
किञ्चि पटिग्गण्हितुं इच्छति, सुलब्धं वत नो अस्स सचे अप्पमत्तकं पि किञ्चि
पटिग्गण्हेय्या” ति नानाविधेहि उपायेहि पणीतानि चीवरादीनि उपनेन्तानं
तदनुग्गहकामतं येव आविक्त्वा पटिग्गहणेन च ततो पभुति अपि सकट-
भारेहि उपनामनहेतुभूतं बिम्हापन्नं पच्चयपटिसेवनसङ्घातं कुहनवत्थु ति
वेदितव्वं ।

५५. चीवरादिपच्चया लब्धन्ती ति लामा । ते एव सकच्चं आदरवसेन दिव्यमाना
सकारा । पत्थयसता कित्तिसदो । तं लामञ्च सकारञ्च कित्तिसद्वञ्च । सम्भित्तस्सा ति
एत्थ तण्हानिस्सयो अधिप्पेतो ति आह—“पत्थयन्तस्सा” ति । असन्तगुणदीपनकामस्सा ति
असन्ते अत्तनि अविज्जमाने सद्दादिगुणे सम्भावेतुकामस्स । असन्तगुणसम्भावनतालङ्घना,
पटिग्गहणे च अमत्तञ्जुतालङ्घना हि पापिच्छता । इच्छाय अपकतस्सा ति पापिकाय
इच्छाय सम्माआजीवतो अपेतो कतो ति अपकतो । तथाभूतो च आजीवूपद्वेन उपदुततो ति
क्त्वा आह—“उपदुतस्सा ति अत्थो” ति ।

५६. कुहनमेव पच्चयुप्पादनस्स वत्थु ति कुहनवत्थु । तिविधम्पेतं तत्थ आगतं तस्स
निस्सवभूताय इमाय पाळिया दस्सेतुं ति एवमत्थो दह्वो । तदत्थिकस्सेवा ति तेहि चीवरा-
दीहि अत्थिकस्सेव । पटिक्खपनेना ति चीवरादीनं पटिक्खपनहेतु । अस्सा ति भवेय्य ।
पटिग्गहणेन चा ति च-सहेन पूम्बे पुत्तं पटिक्खपनं समुत्तिनोति ।

५७. बुधज्ज्ञेयं महानिहरे—

“कतमं पञ्चयपटिसेवनसङ्घातं कुहनवत्थु ? इध गहपतिका भिक्खुं निमन्तेन्ति चीवरपिण्डपातसेनासनगिलानपञ्चयमेसजपरिक्खारेहि । सो पापिच्छो इच्छापकतो अत्थिको चीवर... प... परिक्खारानं भिय्योकम्यतं उपादाय चीवरं पञ्चक्खाति, पिण्डपातं पञ्चक्खाति, सेनासनं पञ्चक्खाति, गिलानपञ्चयमेसजपरिक्खारं पञ्चक्खाति । सो एवमाह—‘किं समणस्स महग्घेन चीवरेन ? एतं सारुप्यं यं समणो सुसाना वा सङ्कारकूटा वा पापणिका वा नन्तकानि उच्चिन्त्वा सङ्घाटिं कत्वा धारेय्य । किं समणस्स महग्घेन पिण्डपातेन ? एतं सारुप्यं यं समणो उच्छाचरियाय पिण्डियालोपेन जीविकं कप्पेय्य । किं समणस्स महग्घेन सेनासनेन ? एतं सारुप्यं यं समणो रुक्खमूलिको वा अस्स अम्भोकासिको वा । किं समणस्स महग्घेन गिलानपञ्चयमेसजपरिक्खारेन ? एतं सारुप्यं यं समणो पूतिमुत्तेन वा हरीटकीखण्डेन वा ओसधं करेय्या’ ति । तदुपादाय लूखं चीवरं धारेति, लूखं पिण्डपातं परिभुज्जति, लूखं सेनासनं पटिसेवति, लूखं गिलानपञ्चयमेसजपरिक्खारं पटिसेवति । तमेनं गहपतिका एवं जनन्ति—‘अयं समणो अप्पिच्छो सन्तुडो पविविचो असंसड्डो आरद्धवीरियो धुतवादो’ ति । भिय्यो भिय्यो निमन्तेन्ति चीवर...प...परिक्खारेहि । सो एवं आह—‘तिण्णं सम्मुखीभावा सद्धो कुलपुत्तो बहुं पुज्जं पसवति, सद्धाय सम्मुखीभावा सद्धो कुलपुत्तो बहुं पुज्जं पसवति, देय्यधम्मस्स...प...दक्खिणे-य्यानं सम्मुखीभावा सद्धो कुलपुत्तो बहुं पुज्जं पसवति । तुम्हाकञ्चेवायं सद्धा अत्थि, देय्यधम्मो च संविज्जति, अहञ्च पटिग्गाहको, सचेहं न पटिग्गाहेस्सामि,

५७. भिय्योकम्यतं ति बहुकामतं । यं ति किरियापरामसनं, तस्मा “धारेय्या” ति एत्थ यदेतं सङ्घाटिं कत्वा धारणं, एतं समणस्स सारुप्यं ति योजना । पापणिकानी ति आपणतो उच्चितानि । नन्तकानी ति अन्तरहितानि चोळखण्डानि । उच्चिन्त्वा ति उच्छनेन चिन्त्वा सङ्गहेत्वा । उच्छाचरियाया ति उच्छाचरियाय लब्धेन । गिलानस्स पञ्चयभूता मेसजसङ्घाता जीवितपरिक्खारा गिलानपञ्चयमेसजपरिक्खारा । पूतिमुत्तं ति पुराणस्स अपुराणस्स च

एवं तुम्हे पुञ्जेन परिबाहिरा भविस्सथ, न मय्हं इमिना अत्थो, अपि च तुम्हाकं येव अनुकम्पाय पटिग्गण्हामी' ति । तदुपादाय बहुम्पि चीवरं पटिग्गण्हाति, बहुम्पि पिण्डपातं...प...मेसजपरिक्खारं पटिग्गण्हाति । या एवरूपा भाकुटिका, भाकुटियं, कुहना, कुहायना, कुहित्तं, इदं पच्चय-पटिसेवनसङ्गातं कुहनवत्थू' ति ।

५८. पापिच्छस्सेव पन सतो उत्तरिमनुस्सधम्माधिगमपरिदीपनवाचाय तथा तथा विम्हापनं सामन्तजप्पनसङ्गातं कुहनवत्थू ति वेदितव्वं । यथाह—

“कतमं सामन्तजप्पनसङ्गातं कुहनवत्थू ? इधेकच्चो पापिच्छो इच्छापकतो सम्भावनाधिप्पायो, ‘एवं मं जनो सम्भावेस्सती’ ति अरिय-धम्मसन्निस्सितं वाचं भासति ‘यो एवरूपं चीवरं धारेति, सो समणो महेसक्खो’ ति भणति । ‘यो एवरूपं पत्तं, लोहयालकं, धम्मकरणं’, परिस्सावनं, कुञ्चिकं, कायबन्धनं, उपाहनं धारेति, सो समणो महेसक्खो’ ति

सव्वस्स गोमुत्तस्सेतं नामं । पूतिमुत्तेना ति पूतिभावेन मुत्तेन परेहि छड्डितेन, पूतिभूतेन वा गोमुत्तेन । धुतवादो ति परेसम्पि धुतगुणवादी । सम्मुखीभावा ति सम्मुखतो विजमानत्ता, लम्भमानताया ति अत्थो ।

५८. अत्तानं उत्तरिमनुस्सधम्माधिगमस्स सामन्ते कत्वा जप्पनं सामन्तजप्पनं । महेसक्खो ति महानुभावो, उत्तरिमनुस्सधम्माधिगमेना ति अधिप्पायो । “मित्तो” ति सामञ्जसो कत्वा पुन तं विसेसेति “सन्दिद्धो सम्मतो” ति । दिद्धमित्तो हि मित्तो सन्दिद्धो । दळ्ढभत्तिको सम्मतो । सहायो ति सह आयनको, सखा ति अत्थो । सत्तपदिनो हि “सखा” ति बुबन्ति । विहारो पाकारपरिच्छिन्नो सकलो आवासो । अद्ध्युगो दीघपासादो, गरुलसण्ठानपासादो ति पि वदन्ति । पासादो चतुरस्सपासादो । हम्मियं मुण्डच्छदनपासादो । कूटागारं द्वीहि कण्णिकाहि कत्तव्वपासादो । अट्ठो पटिराजूनम्पि पटिबाहनयोग्यो चतुपञ्चभूमको पटिस्सयविसेसो । माळो एककूटसङ्गहितो अनेककोणवन्तो पटिस्सयविसेसो । उद्दण्डो^३ अगम्भिका एकद्वारा दीघसाला

मणति । यस्स एवरूपो उपज्झायो, आचरियो, समानुपज्झायको, समाना-
चरियको, मित्तो, सन्दिद्धो, सम्मत्तो, सहायो^१ । यो एवरूपे विहारे वसति
अद्ध्युगो, पासादे, हम्मिबे, गुहायं, लेषे, कुटिया, कूटागारे, अट्टे, माळो,
उट्टण्डे^२, उपट्टानसालायं, मण्डपे, लवणसूते वसति, सो सयणो महेसक्खो
ति मणति । अथ वा कोरजिककोरजिको भाकुटिकभाकुटिको कुहककुहको,
लपकलपको, मुखसम्भाविको, अयं समणो इमासं एवरूपानं सन्तानं विहारसमा-
पत्तीनं लामी^३ ति तादिसं गम्भीरं गूळ्हं निपुणं पटिच्छन्नं लोकुत्तरं सुञ्जता-
पटिसंयुत्तं कथं कथेसि । या एवरूपा भाकुटिका, भाकुटियं, कुहना, कुहा-
यना, कुहितत्तं, इदं सामन्तजप्पनसङ्घातं कुहववत्थु^४ ति^३ ।

ति वदन्ति । अपरे पन मणन्ति—विहारो नाम दीघमुखपासादो । अद्ध्युगो एकपस्सेन
छदनकसेनासनं । तस्स किर एकपस्से भित्ति उच्चतरा होति, इतरपस्से नीचा, तेन तं एकपस्स-
छदनकं होति । पासादो आयतचतुरस्सपासादो । हम्मियं मुण्डच्छदनं चन्दिकङ्कणयुत्तं । गुहा
केवला पव्वतगुहा । लेणं द्वारवद्धं । कूटागारं यो कोचि कणिकावद्धपासादो । अट्टो बहल-
भित्तिगेहं । यस्स गोपानसियो अग्गहेत्वा इट्ठकाहि एव छदनं होति । अट्टालकाकारेन करीयती ति
पि वदन्ति । माळो वट्टाकारेन कतसेनासनं । उट्टण्डो एको पटिस्सयविसेसो । यो “मण्डसाला,
उदोसितं” ति पि वुच्चति । उपट्टानसाला सन्निपतनट्टानं ।

कुच्छितरजभूताय पापिच्छताय निरत्थकं कायवचीविप्पन्दनिग्गण्हनं कोरजं, तं एतस्स
अत्थो ति कोरजिको, कोहज्जेन संयतकायो^४, अतिविय अमिण्हं वा कोरजिको कोरजिक-
कोरजिको । अतिपरिसङ्कितो ति केचि । अतिविय कुहो कुहककुहको, सातिसयविग्गपको
ति अत्थो । अतिविय लपो लपनको लपकलपको । मुखसम्भाविको ति कोरजिककोरजिकादि-
भावेन पवत्तवचनेहि अत्तनो मुखमत्तेन अज्जेहि सम्भाविको । सो एवरूपो एवरूपताय एव
अत्तानं परं विय कत्वा “अयं समणो” ति आदीनि कथेति । गम्भीरं ति आदि तस्सा कथाय
उत्तरिमनुस्सधम्मपटिबद्धताय वुत्तं ।

१.—१. एवरूपा समानुपज्झायका...प०...सम्मत्ता । सहाया—खु० ४:१-१८९ ।

२. उट्टण्डे—स्या० रो०, क० ।

३. खु०—४:१-१८९ पिट्ठे ।

४. संयतकारो—स्या०, क० ।

५९. पापिच्छस्सेव पन सतो सम्भावनाधिप्पायकतेन इरियापथेन विम्हापनं इरियापथसञ्चिस्सितं कुहनवत्थु ति वेदितव्वं । यथाह—“कतमं इरियापथसङ्गातं कुहनवत्थु ? इधेकच्चो पापिच्छो इच्छापकतो सम्भावनाधिप्पायो ‘एवं मं जनो सम्भावेस्सती’ ति गमनं सण्ठपेति, ठानं सण्ठपेति, निसज्जं सण्ठपेति, सयनं सण्ठपेति, पणिधाय गच्छति, पणिधाय तिट्ठति, पणिधाय निसीदति, पणिधाय सेय्यं कप्पेति, समाहितो विय गच्छति, समाहितो विय तिट्ठति, निसीदति, सेय्यं कप्पेति, आपाथकज्झायी च होति, या एवरूपा इरियापथस्स अट्टपना, ठपना, सण्ठपना, भाकुटिका, भाकुटियं, कुहना, कुहायना, कुहितत्तं, इदं इरियापथसङ्गातं कुहनवत्थु” ति ।

६०. तत्थ पच्चयपटिसेवनसङ्गातेना ति पच्चयपटिसेवनं ति एवं सङ्गातेन पच्चयपटिसेवनेन वा सङ्गातेन । सामन्तजप्पितेना ति समीपभणितेन । इरियापथस्स वा ति चतुइरियापथस्स । अट्टपना ति आदि ठपना, आदरेन वा ठपना । ठपना ति ठपनाकारो । सण्ठपना ति अभिसङ्खरणा, पासादिकभावकरणं ति वुत्तं होति । भाकुटिका ति

५६. सम्भावनाधिप्पायकतेना ति “कथं नु खो मं जनो ‘अरियो’ ति वा ‘विसेसलाभी’ ति वा सम्भावेय्या” ति इमिना अधिप्पायेन कतेन । गमनं सण्ठपेती ति विसेसलाभीनं गमनं विय अत्तनो गमनं सक्कच्चं ठपेति, सतो सम्पजानो व गच्छन्तो विय होति । पणिधाय ति “अरहा ति मं जानन्दू” ति चित्तं सण्ठपेत्वा पत्थेत्वा वा । समाहितो विया ति ज्ञानसमाधिना समाहितो विय । आपाथकज्झायी ति मनुस्सानं आपाथकज्झाने समाधिसमापन्नो विय निसीदन्तो आपाथके जनस्स पाकटङ्गाने ज्ञायी । इरियापथसङ्गातं ति इरियापथसण्ठपनसङ्गातं ।

६०. पच्चयपटिसेवनसङ्गातेना ति अयीनिसो उप्पादितानं पच्चयानं पटिसेवनं ति एवं कथितेन, तेन वा पच्चयपटिसेवनेन सङ्गातत्वेन कथितत्वेन । अज्झं विय कत्वा अत्तनो समीपे

पधानपुरिमद्वितभावदस्सनेन^१ भाकुटिकरणं, सुस्ससङ्कोचो ति बुचं होति । भाकुटिकरणं सीलमस्सा ति भाकुटिको, भाकुटिकस्स भावो भाकुटियं । कुहना ति विम्हापना । कुहस्स आयना कुहायना । कुहितस्स भावो कुहितचं ति ।

६१. लपनानिहेसे आलपना ति विहारं आगते मनुस्से दिस्वा “किम-
त्थाय भोन्तो आगता ? किं भिक्खु निमन्तितुं ? यदि एवं^२ गच्छथ रे, अहं
पच्छतो पचं गहेत्वा^३ आगच्छामी” ति एवं आदितो व लपना । अथ वा
अत्तानं उपनेत्वा “अहं तिस्सो, मयि राजा पसन्नो, मयि असुको च असुको
च राजमहामन्नो पसन्नो” ति एवं अत्तुपनायिका लपना अलापना । लपना
ति पुट्टस्स सतो वुत्तप्पकारमेव लपनं^३ । सल्लपना ति गहपतिकानं उक्कण्ठने
भीतस्स ओकासं दत्वा दत्वा सुट्ठु लपना । उल्लपना ति महाकुदुम्बिको
महानाविको महादानपती ति एवं उद्धं कत्वा लपना । समुल्लपना ति
सन्वतोभागेन उद्धं कत्वा लपना ।

उल्लहना ति “उपासका पुब्बे ईदिसे काले नवदानं देथ, इदानि
किं न देशा” ति एवं याव “दस्साम भन्ते ओकासं न लभामा” ति
आदीनि वदन्ति, ताव उद्धं उद्धं नहना, वेठना ति बुचं होति । अथ वा

भणनं सामन्तजप्पितं । आ-कारस्स रस्सत्तं कत्वा “अट्टपना” ति बुत्तं । कुहनं कुहो, तस्स
अयना पवत्ति कुहायना, कुहस्स वा पुगलस्स अयना गति किरिया कुहायना । कुहेति
कुहेन वा इतो ति कुहितो, कुहको ।

६१. पुट्टस्सा ति “को तिस्सो, को राजपूजितो” ति पुट्टस्स । उद्धं कत्वा ति उक्खिपित्वा
विभवसम्पत्तिआदिना पगगहेत्वा ।

उल्लहना ति उद्धं उद्धं बन्धना पल्लिवेठना । द्वे किर भिक्खू एकं गामं पविसित्वा
आसनसालाय निसीदित्वा एकं कुमारिकं पक्कोसिंसु । ताय आगताय तत्रेको एकं पुच्छि “अयं

१. पधानपरिमथित०—सी०, रो०, पधानपरमद्वित०—स्या० ।

२-२. गच्छथ अहं पच्छतो गहेत्वा—सी०, रो०; गच्छथ अहं पच्छतो भिक्खु गहेत्वा—स्या०

३. लपन—सी०

उच्छुहत्थं दिस्वा “कुतो आमतं उपासका” ति पुच्छति । उच्छुखेरातो भन्ते ति । किं तत्थ उच्छु मधुरं ति ? स्वादित्वा भन्ते जानितव्वं ति । “न उपासक भिक्खुस्स उच्छुं देथा” ति वचुं वड्ढती ति । या एवरूपा निब्बेठेन्तस्सा पि वेठनकथा, सा उभहना । सब्बतोभागेन पुनप्पुनं उभहनाः समुभहना ।

उक्काचना ति “एतं कुलं मं येव जानाति । सचे एत्थ देय्यधम्मो उपपज्जति, मय्हमेव देती” ति एवं उक्खिपित्वा काचना उक्काचना । उद्दीपना ति बुचं होति । तेलकन्दरिकवत्थु चेत्थ वचाव्वं^२ । सब्बतोभागेन पन पुनप्पुनं उक्काचना समुक्काचना ।

अनुप्पियभाणिता ति सच्चानुरूपं धम्मानुरूपं वा अनपलोकेत्वा पुनप्पुनं पियभणनमेव । चाटुकम्यता ति नीचवुचिता अचानं हेड्डतो हेड्डतो ठपेत्वा वचनं । मुग्गसूप्यता ति मुग्गसूपसदिसता । यथा हि मुग्गेसु पच्चमानेसु कोचिदेव न पच्चति, अवसेसा पच्चन्ति, एवं यस्स पुग्गलस्स वचने किञ्चिदेव सच्चं होति, सेसं अलीकं, अयं पुग्गलो मुग्गसूप्यो ति बुचति, तस्स भावो मुग्गसूप्यता । पारिभट्ठ्यता ति पारिभट्ठ्यभावो । यो हि कुलदारके घाति विय अङ्गेन वा खन्धेन वा परिभट्ठति, धारेती ति अत्थो, तस्स परिभट्ठस्स कम्मं पारिभट्ठं, पारिभट्ठस्स भावो पारिभट्ठ्यता ति ।

भन्ते कस्स कुमारिका” ति । अग्गाकं उपट्ठायिकाय तेलकन्दरिकाय धीता, इमिस्सा माता मयि गेहं गते सप्पि ददमाना घटेनेव वेति, अयप्पि माता विय घटेन देती” ति उक्काचेसि^३ । इमं सन्धाय वुत्तं—“तेलकन्दरिकवत्थु चेत्थ वत्तव्वं” ति ।

धम्मानुरुपा वा ति मत्तावचनानुरूपं वा । मत्तावचनं हि “धम्मो” ति बुचति । यथाह—“सुभासितं उत्तममाहु सन्तो, धम्मं भणे नाधम्मं तं वुत्थियं” ति^४ । तेन ब्रह्मं विप्पलपनमाह, सब्बतो वा अज्जा सुभासिता वाचा “धम्मो” ति वेदितव्वो । मुग्गसूपसदिसकम्मो

१. पुनप्पुननहना—क०—सी० ।

२. कथेतव्वं—सी०; वेदितव्वं—क० ।

३. अभि० टु०—२-४३४ ।

४. सु०-१-३३३; सं०-१-१८९ ।

६२. नेमिशिकतानिद्देसे निमिषां ति यं किञ्चि परेसं पञ्चयदानसञ्जा-
जनकं कायवचीकम्मं । निमित्तकम्मं ति खादनीयं गहेत्वा गच्छन्ते
दिस्वा “किं खादनीयं लमित्था” ति आदिना नयेन निमिषाकरणं ।
ओभासो ति पञ्चयपटिसंयुक्तकथा । ओभासकम्मं ति वच्छपालके
दिस्वा “किं इमे वच्छा खीरगोवच्छा उदाहु तक्कगोवच्छा” ति पुच्छित्वा
“खीरगोवच्छा भन्ते ति” बुधे “न खीरगोवच्छा, यदि खीरगोवच्छा
सियुं, भिक्खु पि खीरं लभेय्युं” ति एवमादिना नयेन तेसं दारकानं माता-
पितॄन् निवेदेत्वा खीरदापनादिकं ओभासकरणं । सामन्तजप्पा ति समीपं
कत्वा जप्पनं । कुल्लपकभिक्खु वत्थु चेत्थ वचाब्बं ।

कुल्लपको किर भिक्खु भुञ्जितुकामो गेहं पविसित्वा निसीदि । तं
दिस्वा अदातुकामा घरणी “तण्डुला नत्थी” ति भणन्ती तण्डुले आहरितु-
कामा विय पटिविस्सकघरं गता । भिक्खु पि अन्तोगम्भं पविसित्वा ओलो-
केन्तो कवाटकोणे उच्छुं, भाजने गुळं, पिटके लोणमच्छफाले, कुम्भियं
तण्डुले, घटे घतं दिस्वा निक्खमित्वा निसीदि । घरणी “तण्डुले नालत्थं”
ति आगता । भिक्खु “उपासिके ‘अज्झ भिक्खा न सम्पजिस्सती’ ति पटि-
कचेव निमिषां अद्दसं” ति आह । किं भन्ते ति ? कवाटकोणे निक्खित्वा
उच्छुं विय सप्पं अद्दसं, ‘तं पहरिस्सामी’ ति ओलोकेन्तो भाजने ठपितं
गुळपिण्डं विय पासाणं, लेड्डुकेन पढटेन सप्पेन कतं पिटके निक्खित्तलोण-
मच्छफालसदिसं फणं, तस्स तं लेड्डुं डंसितुकामस्स कुम्भिया तण्डुलसदिसे

पुग्गलो मुग्गसूयो । तेनाह—“अयं पुग्गलो मुग्गसूयो ति बुद्धती” ति । परिभटस्स कम्मं
पारिभट्थं, तदेव पारिभट्थता ।

६२. निमित्तेन चरन्तो जीवन्तो वा निमित्तको, तस्स भावो नेमिशिकता । अत्तनो
इच्छाय पकासनं ओभासो । को पन सो ति ? “अज्झ भिक्खून् पञ्चा बुद्धभा जाता” ति
आदिका पञ्चयपटिसंयुक्तकथा । इच्छितवत्थुस्स समीपे कथनं सामन्तजप्पा ।

१. मातापितृन्—सी० ।

२. ठपितगुळपिण्डके विय पासाणलेड्डुके—सी०, ठपितगुळपिण्डकेन विय पासाणलेड्डुकेन—स्या० ।

दन्ते, अथस्स कुपितस्स घटे पक्खित्तवतसदिसं मुखतो निक्खमन्तं विसमिस्सकं खेळं ति । सा “न सका मुण्डकं वञ्चेतुं” ति उच्छुं दत्वा ओदनं पचित्वा घतगुळमच्छेहि सद्धिं सब्बं अदासी ति । एवं समीपं कत्वा जप्पनं सामन्तजप्पा ति वेदितब्बं^१ । परिकथा ति यथा तं लभति तस्स परिवरोत्वा कथनं ति ।

६३. निप्पेसिकतानिदेसे अक्कोसना ति दसहि अकोसवत्थूहि अक्कोसनं । वम्भना ति परिभवित्वा कथनं । गरहणा ति अस्सद्धो अप्पसन्नो ति आदिना नयेन दोसारोपना । उक्खेपना ति मा एतं एत्थ कथेथा ति वाचाय उक्खिपनं । सब्बतोभागेन सवत्थुकं सहेतुकं कत्वा उक्खेपना समुक्खेपना । अथ वा अदेन्तं दिस्वा “अहो^२ दानपती” ति एवं उक्खिपनं उक्खेपना । महादानपती ति एवं सुट्ठु उक्खेपना समुक्खेपना । खिपना ति किं इमस्स जीवितं बीजभोजिनो ति एवं उप्पण्डना । संखिपना ति किं इमं अदायको ति भणथ, यो निच्चकालं सब्बेसम्पि नत्थी ति वचनं देती ति सुट्ठुतरं उप्पण्डना । पापना ति अदायकत्तस्स अवण्णस्स वा पापनं । सब्बतोभागेन पापना सम्पापना । अवण्णहारिका ति एवं मे अवण्णभया पि दस्सती ति गेहतो गेहं, गामतो गामं, जनपदतो जनपदं अवण्णहरणं । परपिट्ठिमंसिकता ति पुरतो मधुरं भणित्वा परम्मुखे अवण्णभासिता । एसा हि अभिमुखं ओलोकेतुं असकोन्तस्स परम्मुखानं पिट्ठिमंसखादनमिव होति, तस्मा परपिट्ठिमंसिकता ति बुत्ता । अयं बुच्चति निप्पेसिकता ति अयं यस्मा वेळुपेसिका विय

६३. अक्कोसनभयेना पि ददेय्या ति दसहि अक्कोसवत्थूहि अक्कोसनं । तथा वम्भना-दयो । उपेक्खना उपासकानं दायकादिभावतो बहि छुत्तुना । खिपना ति खेपवचनं । तं पन अवहसित्वा वचनं होती ति आह—“उप्पण्डना” ति । पापना ति अदायकत्तस्स अवण्णस्स वा पतिट्ठापनं । परेसं पिट्ठिमंसखादनसीलो परपिट्ठिमंसिको, तस्स भावो परपिट्ठिमंसिकता ।

१. वेदितब्बा—स्या०, रो०, क०—सी० ।

२. अदेन्तं अहो—सी० ।

अभ्यङ्गं, परस्स गुणं निप्पेसेति निपुञ्छति, यस्मा वा गन्धजातं निपिसित्वा गन्धमग्गना विय परगुणे निपिसित्वा विचुण्णत्वा एसा लाभमग्गना होति, तस्मा निप्पेसिकता ति बुद्धती ति ।

६४. लामेन लाभं निजिगीसनतानिहेसे निजिगीसनत्ता ति मग्गना । इत्तो लद्धं ति इमम्हा गेहा लद्धं । अमुआ ति अमुकम्हि गेहे । एट्ठी ति इच्छना । गवेट्ठी ति मग्गना । परियेट्ठी ति पुनप्पुनं मग्गना । आदितो पट्ठाय लद्धं लद्धं भिक्खं तत्र तत्र कुलदारकानं दत्त्वा अन्ते खीरयागुं लभित्वा गतभिक्खुवत्थु चेत्थ कथेतब्बं । एसना ति आदीनि^२ एट्ठीआदीनमेव वेवचनानि । तस्मा एट्ठी ति एसना, गवेट्ठी ति गवेसना, परियेट्ठी ति परियेसना । इच्चवेमेत्थ योजना वेदितब्बा । अयं कुहनादीनं अत्थो ।

६५. इदानी एवमादीनञ्च पापधम्मानं ति एत्थ आदिसहेन “यथा वा पनेके भोन्तो समणब्राह्मणा सद्वादेय्यानि भोजनानि भुञ्जित्वा ते एवरूपाय तिरच्छानविज्जाय मिच्छाजीवेन जीविकं कप्पेन्ति । सेय्यथिदं—अङ्गं, निमित्तं, उप्पातं, सुपिनं, लक्खणं, मूसिकच्छिन्नं, अग्निहोमं, दब्बिहोमं” ति^३ आदिना नयेन ब्रह्मजाले बुत्तानं अनेकेसं पापधम्मानं गहणं वेदितब्बं ।

अभ्यङ्गं ति अभ्यङ्गनं । निपिसित्वा गन्धमग्गना विया ति अनिप्पिसिते अलम्भमानस्स गन्धस्स निपिसने लाभो विय परगुणे अनिप्पिसिते अलम्भमानानं पच्चयानं निपिसनेन लाभो दहब्बो ति ।

६४. निकत्तु अप्पेन लामेन बहुकं वञ्चेत्वा गहेतुं इच्छनं निजिगीसनं, तस्स भावो निजिगीसनत्ता । तस्सेव इच्छनस्स पवत्तिआकारो, तं सहजातं वा गवेसनकम्मं ।

६५. अङ्गं ति हत्यपादादिअङ्गानि उद्दिस्स पवत्तं विज्जं । निमित्तं ति निमित्तसत्थं । उप्पातं ति उक्कापातदिसाडाहभूमिचालादिउप्पातपटिबद्धविज्जं । सुपिनं ति सुपिनसत्थं । लक्खणं ति इत्थिपुरिसानं लक्खणजाननसत्थं । मूसिकच्छिन्नं ति कथादीनं असुकभागे

१. निपिसित्वा—सी०; निपिंसित्वा—स्या० ।

२. एसनादीनि—सी० ।

३. दी० १-९ ।

इति ध्यायं इमेसं आजीवहेतु पञ्जत्तानं छभं सिक्खापदानं वीतिकमवसेन,
इमेसञ्च “कुहना, लपना, नेमिचित्ता, निप्पेसिकता, लामेन लभं निज्झिगी-
सनता” ति एवमादीनं पापधम्मनं वसेन पवत्तो मिच्छाजीवो, या तस्मा
सब्बप्पकारा पि मिच्छाजीवा विरति, इदं आजीवपारिसुद्धिसीलं । तत्रायं
वचनत्थो—एतं आगम्म जीवन्ती ति आजीवो । को सो ? पञ्चपरियेसन-
वायामो । पारिसुद्धी ति परिसुद्धता । आजीवस्स पारिसुद्धि आजीव-
पारिसुद्धि ।

पञ्चयसन्निस्सितसीलं

६६. यं पनेतं तदनन्तरं पञ्चयसन्निस्सितसीलं वुत्तं, तत्थ पटिसङ्का
योनिस्सो ति उपायेन पथेन पटिसङ्काय अत्वा, पञ्चवेक्खित्वा ति अत्थो ।
एत्थ च सीतस्स पटिघाताया ति आदिना नयेन वुत्तपञ्चवेक्खणमेव
“योनिस्सो पटिसङ्का” ति वेदितब्बं ।

मूसिकच्छेदे सति इदं नाम फलं होती ति जाननकसत्थं । पलासङ्गिआदीसु इमिना नाम
अङ्गिना हुते इदं नाम होती ति अङ्गिवसेन होमविधानं अङ्गिहोमं । इमिना नयेन दब्बिहोमं
वेदितब्बं । आदि—सहेन थुसहोमादीनं, अञ्जेसञ्च वुत्ते आगतानं मिच्छाजीवानं सङ्गहो
दट्ठब्बो । वीरियसाधनत्ता आजीवपारिसुद्धिसीलस्स “पञ्चपरियेसनवायामो” ति वुत्तं । तस्स
पारिसुद्धि अनवजभावो, येन धम्मेन समेन पञ्चयलाभो होति । न हि अलसो आयेन पञ्चये
परियेसितुं सकोती ति ।

पञ्चयसन्निस्सितसीलवण्णना

६६. पटिसङ्का ति अयं “सयं अभिञ्जा” ति^१ आदीसु विय य—कारलोपेन निर्देशो ।
योनिस्सो ति चेत्थ उपायत्थो योनिस्सोसद्दो ति दस्सेन्तो आह—“उपायेन पथेना” ति ।
“पटिसङ्काय अत्वा” ति वत्वा तयिदं पटिसङ्कानं पञ्चवेक्खणं ति दस्सेतुं—“पञ्चवेक्खित्वा
ति अत्थो” ति आदि वुत्तं । यथा हि पञ्चवेक्खित्वा ति सीतपटिघातादिकं तं तं पयोजनं पति

तत्थ चीवरं ति अन्तरवासकादीसु यंकिञ्चि । पटिसेवती ति परिभुञ्जति, निवासेति वा पारुपति वा । यावदेवा ति पयोजनाधि-
परिच्छेदनियमवचनं, एत्तकमेव हि योगिनो चीवरपटिसेवने पयोजनं
यदिदं सीतस्स पटिघाताया ति आदि, न इतो भिद्यो । सीतस्सा ति
अज्झत्तधातुक्खोभवसेन वा बहिद्वाउतुपरिणामनवसेन वा उप्पन्नस्स यस्स
कस्सचि सीतस्स । पटिघाताया ति पटिहननत्थं । यथा सरीरे आबाधं
न उप्पादेति, एवं तस्स विनोदनत्थं । सीतम्भाहेते हि सरीरे विक्खित्तचित्तो
योनिस्सो पदहितुं न सक्कोति, तस्मा सीतस्स पटिघाताय चीवरं पटिसेवितब्बं
ति भगवा अनुञ्जासि । एस नयो सब्बत्थ । केवलं हेत्थ उण्हस्सा ति
अग्गिसन्तापस्स । तस्स वनदाहादीसु सम्भवो वेदितब्बो । ङंसमकस-
वातातपसरीसपसम्फस्सानं ति एत्थ पन ङंसा ति ङंसनमक्खिका,

पति अवेक्खित्वा, आणेन पस्सित्वा ति अत्थो, एवं पटिसङ्काया ति तदेव पयोजनं पति पति
सङ्काय, जानित्वा ति अत्थो । आणपरियायो हि इध सङ्का-सदो ति । एत्थ च “पटिसङ्का
योनिस्सो” ति आदि कामं पच्चयपरिभोगकालेन बुच्चति, धातुवसेन पन पटिकूलवसेन वा पच्च-
वेक्खणाय पच्चयसन्निस्सितसीलं सुज्झती ति अपरे, भिज्जती ति केचि, एके पन पठमं एव
परियत्तं ति वदन्ति, वीमंसितब्बं । “चीवरं” ति एकवचनं एकत्तमत्तं वाचकं ति अधिप्पायेन
“अन्तरवासकादीसु यंकिञ्चि” ति वुत्तं, जातिसहताय पन तस्स पाळियं एकवचनं ति यत्तकानि
चीवरानि योगिना परिहरितब्बानि, तेसं सब्बेसं एकज्झं गहणं ति सक्का विञ्जातुं, यंकिञ्चि ति
वा अनवसेसपरियादानमेतं, न अनियमवचनं । “निवासेति वा पारुपति वा” ति विक्कप्पनं
पन पटिसेवनपरियायस्स परिभोगस्स विभागदस्सनं ति तं पञ्जपेत्वा सयननिसीदनचीवर-
कुटिकरणादिवसेना पि परिभोगस्स सङ्गहो दट्ठब्बो ।

पयोजनानं मरियादा पयोजनावधि, तस्स परिच्छिन्दनवसेन यो नियमो, तस्स वचनं
पयोजना प वचनं । इदानीं तं नियमं विवरित्वा दस्सेतुं—“एत्तकमेव ही” ति आदि
वुत्तं । तत्थ अवधारणेन लीळाविभूसाविलम्बनानटम्बरादिवसेन वत्थपरिभोगं निसेधेति । तेनाह—

अन्धमक्खिका ति पि बुच्चन्ति । मकसा मकसा एव । वाता ति सरज-
अरजादिमेदा । आतपो ति सूरियांतपो । सरोसपा^१ ति ये केचि सरन्ता
गच्छन्ति दीघजातिका सप्पादयो, तेसं दट्ठसम्फस्सो च फुट्टसम्फस्सो चा
ति दुविधो सम्फस्सो, सो पि चीवरं पारुपित्वा निसिब्बं न बाधति, तस्मा
तादिसेसु ठानेसु तेसं पटिघातत्थाय पटिसेवति । यावदेवा ति पुन एतस्स
वचनं नियतपयोजनावधिपरिच्छेददस्सनत्थं, हिरिकोपीनपटिच्छादनं हि
नियतपयोजनं, इतरानि कदाचि कदाचि होन्ति । तत्थ हिरिकोपीनं ति
तं तं सम्बाधट्ठानं । यस्मिं यस्मिं हि अङ्गे विवरियमाने हिरी कुप्पति
विनस्सति, तं तं हिरिं कोपनतो हिरिकोपीनं ति बुच्चति । तस्स च हिरि-
कोपीनस्स पटिच्छादनत्थं ति हिरिकोपीनपटिच्छादनत्थं । हिरिकोपीनं
पटिच्छादनत्थं ति पि पाठो ।

“न इतो भिय्यो” ति । लीळावसेन हि एकच्चे सत्ता वत्थानि परिदहन्ति चेव उपसंविनन्ति^२
च । यथा तं योव्वने ठिता नागरिकमनुस्सा । एकच्चे विभूसनवसेन, यथा तं रूपूपजीविनि-
आदयो । विलम्बनवसेन विलम्बका । नटम्बरवसेन भोजादयो । अज्झत्ताधातुक्खोभो
सीतरोगादिउप्पादको । उतुपरिणामनवसेना ति उतुनो परिवत्तनवसेन विसभागसीतउतु-
समुद्धानेन । बा—सद्देन हेमन्तादीसु हिमपातादिवसेन पवत्तस्स सङ्गहो दट्ठब्बो, न उप्पादेति
सीतं ति अधिप्पायो । यदत्थं पन तं विनोदनं, तं मत्थकप्पत्तं दस्सेतुं—“सीतब्भाहते” ति
आदि वुत्तं । सम्बत्था ति “उण्हस्स पटिघाताया” ति आदीसु सम्बेसु सेसपयोजनेसु ।
यदि पि सूरियसन्तापो पि उण्हो व, तस्स पन आतपग्गहणेन गहितत्ता “अगिसन्तापस्सा” ति
वुत्तं । एकच्चो दावगिसन्तापो कार्यं चीवरेन पटिच्छादेत्वा सक्का विनोदेतुं ति आह—“तस्स
वनदाहादीसु सम्भवो वेदितब्बो” ति । डंसा ति पिङ्गलमक्खिका । ते पन यस्मा डंसन-
सीला, तस्मा वुत्तं “डंसनमक्खिका” ति । सप्पादयो ति सप्पसतपदिउण्णनाभिसरबू-
विच्छिकादयो । फुट्टसम्फस्सो ति फुट्टविसमाह । ति विधा हि सप्पा दट्ठविसा फुट्टविसा दिट्ठ-
विसा । तेसु पुरिमका द्वे एव गहिता । सतपदिआदीनग्गि तादिसानं सङ्गहन्तत्थं । नियत-

१. सिरिसपा—सी०, स्या० रो० ।

२. उपसंविनन्ति—स्या०; उपसंवरन्ति, उपसेवियन्ति—क० ।

६७. पिण्डपातं ति यंकिञ्चि आहारं । यो हि कोचि आहारो भिक्खुनो पिण्डोल्येन पत्ते पतितत्ता पिण्डपातो ति बुञ्चति । पिण्डानं वा पातो पिण्डपातो, तत्थ तत्थ लद्धानं भिक्खानं सन्निपातो समूहो ति बुच्चं होति । नेव दवाया ति न गामदारकादयो विय दवत्थं, कीळानिमित्तं ति बुच्चं होति । न मदाया ति न मुट्टिकमल्लादयो विय मदत्थं, बलमदनिमित्तं पोरिसमदनिमित्तञ्चा ति बुच्चं होति । न मण्डनाया ति

पयोजनं एकन्तिकं सन्वकालिकञ्च पयोजनं । हिरी कुप्पति निज्जता सण्ठाति । तेनाह—“विनस्सत्ती” ति । कूपावतरणं वा पटिच्छादनं अरहती ति कोपिनं । हिरियितव्वेन हिरी च तं कोपिनञ्चा ति हिरिकोपिनं ति एवमेत्थ अत्थो दडब्बो । तस्स चा ति च—सदो पुब्बे बुत्तपयोजनानं सम्पिण्डनत्थो ।

६७. यंकिञ्चि आहारं ति खादनीयभोजनीयादिभेदं यं किञ्चि आहरितव्ववत्थुं । पिण्डाय भिक्खाय उलती ति पिण्डोलो, तस्स कम्मं पिण्डोल्लं । तेन पिण्डोल्येन भिक्खाचरियाय । पतितत्ता ति पक्खिपितत्ता । पिण्डपातो पत्ते पक्खित्तभिक्खाहारो । पिण्डानं वा पातो ति घरे घरे लद्धभिक्खानं सन्निपातो । “नत्थि दवा” ति^२ आदीसु सहसा किरिया पि “दवा” ति बुञ्चति, ततो विसेसनत्थं “दवत्थं, कीळानिमित्तं ति बुच्चं होती” ति आह । मुट्टिकमल्ला मुट्टियुद्धयुज्जनका । आदि-सहेन निबुद्धयुज्जनकादीनं गहणं । बलमदनिमित्तं ति बलं निस्साय उप्पज्जनकमदो बलमदो । तं निमित्तं, बलस्स उप्पादनत्थं ति अत्थो । पोरिसमदनिमित्तं ति पोरिसमदो बुञ्चति पुरिसमानो “अहं पुरिसो” ति उप्पज्जनकमानो । असद्धम्मसेवनासमत्थत्वं निस्साय पवत्तो मानो, रागो एव वा पोरिसमदो ति केचि । तं निमित्तं । अन्तेपुरिका राजोरोधा । सन्नेसं सन्निवेशयोग्यताय वेसियो रूपपञ्जीविनियो । मण्डनं नाम इधावयव-पारिपूरी ति आह—“अङ्गपञ्चङ्गानं पीणभावनिमित्तं” ति, परिब्रूहनेत्ति ति अत्थो । नटा नाम रक्कनटा । नट्टका लङ्कादयो । विभूसनं सोभासमुप्पादनं ति आह—“पसन्नच्छविषण्णतानिमित्तं” ति ।

एतं पदं । मोहूपनिस्सयप्पहानत्थं ति मोहस्स उपनिस्सयतापहानाय । दवा हि मोहेन होति, मोहञ्च वड्ढेती ति तस्सा वज्जेन मोहस्स अनुपनिस्सयता । दोसूपनिस्सयप्पहानत्थं

न अन्तेपुरिकवेसियादयो विय मण्डनत्थं, अङ्गपच्चज्ञानं पोणनभावनिमिचं ति वुचं होति । न विभूसनाया ति न नटनच्चकादयो विय विभूसनत्थं, पसक्कञ्छिविवण्णतानिमिचं ति वुचं होति । एत्थ च नेव दवाया ति एतं मोहूपनिस्सयप्पहानत्थं वुचं । न मदाया ति एतं दोसूपनिस्सयप्पहानत्थं । न मण्डनाय न विभूसनाया ति एतं रागूपनिस्सयप्पहानत्थं । नेव दवाय न मदाया ति चेतं अत्तानो संयोजनुप्पत्तिपटिसेधनत्थं । न मण्डनाय न विभूसनाया ति एतं परस्स पि संयोजनुप्पत्तिपटिसेधनत्थं । चतूहि पि चेतेहि अयोनिस्सो पटिपत्तिया कामसुखल्लिकानुयोगस्स च पहानं वुचं ति वेदितव्वं ।

६८. यावदेवा ति वुत्तत्थमेव । इमस्स कायस्सा ति एतस्स चतु-
महाभूतिकस्स रूपकायस्स । ठितिया ति पबन्धद्वितत्थं । यापनाया

ति इदं बलमदस्स पुरिसमदस्स च दोसहेतुनो वसेन वुत्तं, इतरस्स पन वसेन “रागूपनिस्स-
यप्पहानत्थं” ति वत्तव्वं । मण्डनविभूसनपटिक्खेपो सिया मोहूपनिस्सयप्पहानाय पि, रागूपनिस्स-
यताय पन उज्जुपटिपक्खो ति वुत्तं—“रागूपनिस्सयप्पहानत्थं” ति । यदि पि एकच्चस्स दवमदे
आरब्भ परस्स पटिघसंयोजनादीनं उप्पत्ति होति येव मनोपदोसिकदेवादीनं विय, अत्तनो पन
दवमदे आरब्भ येसं सविसेसं रागमोहमानादयो पापधम्मा उप्पज्जन्ति । ते सन्धाय—“अत्तानो
संयोजनुप्पत्तिपटिसेधनत्थं” ति वत्त्वा मण्डनविभूसनानि पटिच्च सविसेसं परस्स पि राग-
मोहादयो पवत्तन्ती ति “परस्स पि संयोजनुप्पत्तिपटिसेधनत्थं” ति वुत्तं । अयोनिस्सो
पटिपत्तिया ति एत्थ कामसुखल्लिकानुयोगं मुञ्चित्वा सब्बा पि मिच्छापटिपत्ति अयोनिस्सो
पटिपत्ति । पुरिमेहि द्वीहि पदेहि अयोनिस्सो पटिपत्तिया, पच्छिमेहि द्वीहि कामसुखल्लिकानुयोगस्स
पहानं वुत्तं ति वदन्ति । “चतूहि पि चेतेही” ति पन वचनतो सब्बेहि उभिन्नग्नि पहानं वुत्तं
ति वेदितव्वं । कामकीळा पि दवन्तो गधा^२ होति येव, पुरिसमदो पि कामसुखल्लिकानुयोगस्स
हेतु येवा ति ।

६९. चातुमहाभूतिकस्सा ति चतुमहाभूते सन्निस्सितस्स । रूपकायस्सा ति चतुसन्तति-
रूपसमूहस्स । ठितिया ति ठितत्थं । सा पनस्स ठितिपबन्धवसेन इच्छिता ति आह—“पबन्ध-

ति पवत्तिया अविच्छेदत्थं, चिरकालद्वितत्थं वा । धरूपत्थम्भमिव हि जिण्णघरसामिको, अक्खम्भञ्जनमिव च साकटिको कायस्स ठितत्थं यापनत्थञ्चेस पिण्डपातं पटिसेवति, न दवमदमण्डनविभूसनत्थं । अपि च ठिती ति जीवितिन्द्रियस्सेतं अधिवचनं, तस्मा इमस्स कायस्स ठितिया यापनाया ति एत्तावता एतस्स कायस्स जीवितिन्द्रियपवत्तापनत्थं ति पि वुत्तं होती ति वेदितब्बं । विहिंसूपरतिया ति विहिंसा नाम जिघच्छा आबाधट्ठेन; तस्सा उपरमत्थम्पेस पिण्डपातं पटिसेवति, वणालेपनमिव उण्हसीतादीसु तप्पटिकारं विय च । ब्रह्मचरियानुग्गाहाया ति सकल-सासनब्रह्मचरियस्स च मग्गब्रह्मचरियस्स च अनुग्गाहत्थं । अयं हि

द्वितत्थं” ति । पवत्तिया ति जीवितिन्द्रियपवत्तिया । तथा हि जीवितिन्द्रियं “यापना वत्तना” ति’ च निहिद्धं । तस्सा च अविच्छेदो आहारूपयोगेन होति । कायस्स चिरतरं याव आयुकप्पो, ताव अक्खानं यापना ति दस्सेन्तो—“चिरकालद्वितत्थं वा” ति आह । इदानीं वुत्तमेवत्थं पाकटतरं कातुं—“धरूपत्थम्भमिवा ति आदि वुत्तं । तत्थायं योजना—यथा जिण्णघरसामिको घरस्स उपत्थम्भनं करोति तस्स अपतनत्थं, यथा च साकटिको अक्खम्भञ्जनं करोति तस्स सम्पवत्तनत्थं, एवमेस योगी कायस्स ठितत्थं यापनत्थञ्च पिण्डपातं पटिसेवति परिभुञ्जती ति । एतेन ठिति नाम अपतनं यापना पवत्ती ति दस्सेति । न दवमदमण्डनविभूसनत्थं ति इदं “यावदेवा” ति अवधारणेन निवत्तितत्थदस्सनं । तिष्ठन्ति उपादिन्नधम्मा एताया ति ठिति, आयू ति आह—“ठिती ति जीवितिन्द्रियस्सेतं अधिवचनं” ति । तथा हि तं आयु “ठिती” ति निहिद्धं, ठितिया यापनाया ति कायस्स ठितिहेतुताय “ठिती” ति लद्धवोहारस्स जीवितिन्द्रियस्स पवत्तनत्थं ति अत्थो । तेनाह—“जीवितिन्द्रियपवत्तापनत्थं” ति । आबाधट्ठेना ति विबाधनट्ठेन रागट्ठेन वा । जिघच्छापरमा हि रोगा । उपरमत्थं ति वूपसमत्थं । वणालेपनमिव वणिको । उण्हसीतादीसु अभिभवन्तेसु तप्पटिकारं सीतुण्हं विय पटिसेवती ति सम्बन्धो । मग्गब्रह्मचरियं ठपेत्वा सिक्खत्तयसङ्गहा सासनावचरितब्बा अनुसासनी सासन-ब्रह्मचरियं ति आह—“सकल सासन ब्रह्मचरियस्स च मग्गब्रह्मचरियस्स चा” ति । अनुग्गाहणत्थं ति अनु अनु गण्हनत्थं सम्पादनत्थं । कायबलं निस्साया ति यथासमारब्धं

पिण्डपातपटिसेवनपच्चया कायबलं निस्साय सिक्खत्तयानुयोगवसेन भवकन्तारनित्थरणत्थं पटिपज्जन्तो ब्रह्मचरियानुमाहाय पटिसेवति, कन्तार-नित्थरणत्थिका पुत्तमंसं^१ विय, नदीनित्थरणत्थिका कुल्लं^२ विय, समुह-नित्थरणत्थिका नावमिव च ।

६९. इति पुराणञ्च वेदनं पटिहङ्कामि नवञ्च वेदनं न उप्पा-
देस्सामी ति एतं इमिना पिण्डपातपटिसेवनेन पुराणञ्च जिघच्छावेदनं
पटिहङ्कामि, नवञ्च वेदनं अपरिमितभोजनपच्चयं आहरहत्थकअलंसाटक-
तत्रवट्टककाकमासकभुत्तावमितकब्राह्मणानं अज्जतरो विय न उप्पादेस्सामी

गुणविसेसपारिपूरिहेतुभूतं कायबलमत्तं निस्साय । तेनाह—“सिक्खत्तयानुयोगवसेना” ति
आदि । कन्तारनित्थरणत्थिका जायप्पत्तिका, नदीसमुहनित्थरणत्थिका च पुत्तमंसादीनि यथा
अगिद्धा अमुच्छिता केवलं तं तं अत्थसिद्धिमेव अवेक्खन्ता पटिसेवन्ति तेहि विना असिज्जनतो,
एवमयमि केवलं भवकन्तारनित्थरणत्थिको अगिद्धो अमुच्छितो तेन विना असिज्जनतो
पिण्डपातं पटिसेवती ति उपमासंसन्दनं ।

६६. इती ति पकारत्थे निपातपदं । तेन पटिसेवियमानस्स पिण्डपातस्स पटिसेवनाकारो
गच्छती ति आह—“एवं इमिना पिण्डपातपटिसेवनेना” ति । पुराणं ति भोजनतो
पुरिमकालिकत्ता पुरातनं । पटिहङ्कामी ति पटिहनिस्सामि । नवञ्च वेदनं न उप्पादेस्सामी
ति पटिसेवती ति योजना । कीदिसं, कथञ्चा ति आह—“अपरिमित” प” अज्जतरो
विया” ति । अपरिमितं अपरिमाणं भोजनं पच्चयो एतिस्सा ति अपरिमितभोजनपच्चया,
तं अपरिमितभोजनपच्चयं अत्तनो गहणीतेजपमाणतो अतिकन्तपमाणभोजनहेतुकं ति अत्थो ।
यो बहु भुजित्वा अत्तनो धम्मताय उट्ठातुं असक्कोन्ती “आहर हत्थं” ति वदति, अयं
आहरहत्थको । यो भुजित्वा अन्नुदुमातकुच्छिताय उट्ठितो पि साटकं निवासेतुं न सक्कोति,
अयं अलंसाटको । यो भुजित्वा उट्ठातुं असक्कोन्तो तत्थेव परिवत्तति, अयं तत्रवट्टको ।
यो यथा काकेहि आमसितुं सक्का, एवं याव मुखद्वारं आहारेति, अयं काकमासको । यो
भुजित्वा मुखे सन्धारेतुं असक्कोन्तो तत्थेव वमति, अयं भुत्तावमितको । एतेसं अज्जतरो विय ।
अथ वा पुराणवेदना नाम अभुत्तपच्चया उप्पज्जनकवेदना । तं “पटिहनिस्सामी” ति

ति पि पटिसेवति, मेसज्जमिव गिलानो । अथ वा या अधुना असप्पाया-
परिमितभोजनं निस्साय पुराणकम्मपञ्चयवसेन उपपज्जनतो पुराणवेदना
तिं बुञ्चति । सप्पायपरिमितभोजनेन तस्सा पञ्चयं विनासेन्तो तं पुराणं च
वेदनं पटिहङ्गामि । या चायं अधुना कतं अयुत्तपरिमोगकम्मपञ्चयं निस्साय
आयतिं उपपज्जनतो नववेदना ति बुञ्चति । युत्तपरिमोगवसेन तस्सा मूलं
अनिब्बत्तेन्तो तं नवञ्च वेदनं न उपपादेस्सामी ति एवम्पेत्य अत्थो दट्ठब्बो ।
एत्तावता युत्तपरिमोगसङ्गहो अत्तकिलमथानुयोगप्पहानं धम्मिकसुखा-
परिचागो च दीपितो होती ति वेदितब्बो ।

पटिसेवति । नववेदना नाम अतिभुत्तपञ्चयेन उपपज्जनकवेदना । तं “न उपपादेस्सामी” ति
पटिसेवति । अथ वा नववेदना नाम अभुत्तपञ्चयेन उपपज्जनकवेदना, तस्सा अनुप्पन्नाय
अनुपपज्जनत्थमेव पटिसेवति । अभुत्तपज्जया उपपज्जनका ति चेत्तं खुदाय विसेसनं । यस्सा अप्पवशि
भोजनेन कातब्बा, तस्सा दस्सनत्थं । अभुत्तपञ्चयेन भुत्तपञ्चयेन च उपपज्जनकानुपपज्जनक-
वेदनासु पुरिमा यथापवत्ता जिघच्छानिमित्ता वेदना । सा हि अभुञ्जन्तस्स भिय्योपवड्ढनवसेन
उपपज्जति । ण्छिमा पि खुदानिमित्ता व अङ्गदाहसूलादिवेदना पवत्ता । सा हि भुत्तपञ्चया पुब्बे
अनुपपन्ना व नुप्पज्जिस्सती ति अयमेतासं विसेसो । विहिंसानिमित्ता चेतासं विहिंसाय विसेसो ।

या वेदना । अधुना ति एतरहि । असप्पायापरिमितभोजनं निस्साया ति
असप्पायापरिमितस्स आहारस्स भुञ्जनपयोगं आगम्म उपपज्जती ति अत्थो । पुराणकम्मपञ्चय-
वसेना ति पुब्बे पुरिमजातियं कतत्ता पुराणस्स कम्मस्स पञ्चयतावसेन पयोगविपत्ति आगम्म
उपपज्जनारहताय तं वज्जेत्वा पयोगसम्पत्तिया उपट्ठापनं दुक्खवेदनापञ्चयघातो पटिहननञ्च
होती ति आह—“तस्सा पञ्चयं विनासेन्तो तं पुराणञ्च वेदनं पटिहङ्गामी” ति ।
अयुत्तपरिमोगो पञ्चये अपञ्चवेक्खित्वा परिमोगो । सो एव कतूपचितकम्मताय कम्मपञ्चयो ।
तं निस्साय पटिच्च आयतिं अनागते काले उपपज्जनतो या चायं “नववेदना” ति बुञ्चती ति
योजना । युत्तपरिमोगवसेना ति पञ्चवेक्खित्वा पञ्चयानं परिमोगवसेन, तस्सा नववेदनाय
मूलं अयुत्तपरिमोगकम्म अनिब्बत्तेन्तो सम्बेन सम्बं अनुप्पादेस्सो । एत्तावता ति “इति पुराणं”
ति आदिना बुत्तेन पदद्वयेन । “विहिंसूपरतिया” ति आदिना वा पदचतुष्केन युत्तपरिमोग-

७०. यात्रा च मे भविस्सती ति परिमितपरिभोगेन^१ जीवितिन्द्रिय-
पच्छेदकस्स इरियापथमञ्जकस्स वा परिस्सयस्स अभावतो चिरकालगमन-
सङ्घाता यात्रा च मे भविस्सति इमस्स पञ्चायरावुचिनो कायस्सा ति
पि पटिसेवति, याप्यरोगी विय तप्पचयं । अनवज्जता च फासुविहारो चा
ति अयुत्तपरियेसनपटिग्गहणपरिभोगपरिवज्जनेन अनवज्जता, परिमितपरिभोगेन

सङ्गहो पव्वजितानुच्छविकस्स पञ्चपरिभोगस्स वुत्तता । अत्तकिलमथानुयोगप्पहानं
जिषच्छादिदुक्खपटिघातस्स भासितत्ता । ज्ञानसुखादीनं पञ्चभूतस्स कायसुखस्स अविस्सज्जनतो
धम्मिकसुखापरिच्चागो च दीपितो होति ।

७०. असप्पायापरिमित्पयोगेन^२ जीवितिन्द्रियपच्छेदको इरियापथमञ्जनको वा सिया
परिस्सयो, सप्पायपरिमित्पयोगेन पन सो न होति । तथा सति चिरकालप्पवत्तिसङ्घाता
सरीरस्स यात्रा यापना भविस्सती ति इममत्थं दस्सेन्तो—“परिमितपरिभोगेन प”
भविस्सती” ति आह । यो रोगो साद्धो असाद्धो^३ च न होति, सो याप्यरोगो, सो एतस्स
अत्थी ति याप्यरोगी । सो हि निच्छकालं मेसज्जं उपसेवति, तथा अयम्पी ति । यदि यात्रा पि
यापना, पुब्बे पि “यापनाया” ति वुत्तं, को एत्थ विसेसो ति ? पुब्बे “यापनाया” ति
जीवितिन्द्रिययापना अधिप्पेता, इध पन चतुन्नम्पि इरियापथानं अविच्छेदसङ्घाता यापना
यात्रा ति अयमेत्थ विसेसो । बुद्धपटिकुट्टेन मिच्छाजीवेन पञ्चपरियेसना अयुत्तपरियेसना ।
दायकदेय्यधम्मानं, अत्तनो च पमाणं अजानित्वा पटिग्गहणं, सद्धादेय्यविनिपातनत्थं वा
पटिग्गहणं अयुत्तपटिग्गहणं, येन वा आपत्तिं आपज्जति । अपञ्चवेक्खित्वा परिभोगो
अयुत्तापरिभोगो । तेसं परिवज्जनं धम्मेन समेन पञ्चयुष्पादनादिवसेन वेदितव्वं । धम्मेन हि
पञ्चये परियेसित्वा धम्मेन पटिग्गहेत्वा पञ्चवेक्खित्वा परिभुञ्जनं अनवज्जता नाम ।

अरती ति उक्कण्ठा । पन्तसेनासनेसु अधिकुसलधम्मेसु च अनभिरति । तन्दी ति
पचलायिका निहा । विजम्भिता ति थिनमिद्धाभिभवने कायस्स विजम्भना । विञ्जूहि गरहा
बिच्छूगूरहा । एकच्चो हि अनवज्जं येव सावज्जं करोति, “लद्धं मे” ति पमाणाधिकं भुञ्जित्वा
तं जीरापेटुं असक्कोन्तो, उद्धंविरेचनअधोविरचनादीहि किलमति, सकलविहारे भिक्खू तस्स

१. हितपरिमितपरिभोगेन—सी० ।

२. -परिमितपरिभोगेन—क० ।

३. साध्यो असाध्यो—स्या०, याप्यो अयाप्यो—क० ।

फासुविहारो । असप्पायापरिमितपरिभोगपञ्चया अरतितन्दीविजम्भिता' । विञ्जुगरहादिदोसाभावेन वा अनवज्जता, सप्पायपरिमितभोजनपञ्चया काय-बलसम्भवेन फासुविहारो । यावदत्थउदरावदेहकभोजनपरिवज्जनेन वा सेय्य-सुखपस्ससुखमिद्वसुखानं प्हानतो अनवज्जता, चतुपञ्चालोपमत्तऊनभोजनेन चतुइरियापथयोग्यभावपटिपादनतो फासुविहारो च मे भविस्सती ति पि पटिसेवति । वुत्तम्पि हेतं—

सरीरपटिज्जगनमेसज्जपरियेसनापसुता होन्ति । अञ्जे ते “किं इदं” ति पुच्छित्वा “असुकस्स उदरं उद्धुमातं” ति आदीनि सुत्वा “निच्चकालमेस एवं पकतिको अत्तनो कुच्छिपमाणं नाम न जानाती” ति निन्दन्ति, एवं अनवज्जं येव सावज्जं करोति । एवं अकत्वा “अनवज्जता च भविस्सती” ति पटिसेवति । अत्तनो हि पकतिअग्निबलादिं जानित्वा “एवं मे अरतिआदीनं अभावेन काय-सुखता अगरहितम्भता च भविरसती” ति पमाणयुत्तमेव पटिसेवति । यावतको भोजनेन अत्थो, तस्स साधनेन यावदत्थं उदरस्स परिपूरणेन उदरावदेहकं भोजनं यावदत्थउदरावदेहकभोजनं, तस्स परिवज्जनेन । सेय्याय सयनेन लद्धम्भसुखं सेय्यसुखं, उभोहि पस्सेहि सम्परिवत्तनकं सयन्तस्स उप्पज्जनसुखं पस्ससुखं, मिद्वेन निहायनेन उप्पज्जनसुखं मिद्वसुखं, तेसं सेय्य...प... सुखानं प्हानतो चतुज्जं इरियापथानं योग्यभावस्स पटिपादनं कायस्स चतुइरियापथयोग्या-भावपटिपादनं, ततो । सुखो इरियापथविहारो फासुविहारो । पच्छिमे विकप्पे सम्भविकप्पेसु वा वुत्तं फासुविहारलक्खणं आगमेन समत्थेतुं—“वुत्तम्पि हेतं” ति आदि वुत्तं । तीसु पि विकप्पेसु आहारस्स ऊनपरिभोगवसेनेव हि फासुविहारो वुत्तो ति ।

एत्तावता ति “यात्रा” ति आदिना वुत्तेन पदत्तयेन । “यात्रा च मे भविस्सती” ति पयोजनपरिग्गहदीपना । यात्रा हि नं आहारूपयोगं पयोजेती ति । धम्मिकसुखापरिन्चाग-हेतुको फासुविहारो मज्झिमा पटिपदा अन्तद्वयपरिवज्जनतो । इमस्मिं पन ठाने अद्ध अज्झानि समोधानेतम्भानि—“नेव दवाया” ति एकं अज्झं, “न मदाया” ति एकं, “न मण्डनाया” ति एकं, “न विभूसनाया” ति एकं, “यावदेव इमस्स कायस्स ठितिया यापनाया” ति एकं, “विहिंसुपरतिया ब्रह्मचरियानुग्गाहाया” ति एकं, “इति पुराणञ्च वेदनं पटिइज्झामि, नवञ्च वेदनं न उप्पादेस्सामी” ति एकं, “यात्रा च मे भविस्सती” ति एकं । “अनवज्जता च

“चत्तारो पञ्च आलोपे अभुत्वा उदकं पिबे ।

अलं फासुविहाराय पटितत्तस्स भिक्खुनो” ति’ ॥

एतावता च पयोजनपरिमाहो मज्झिमा च पटिपदा दीपिता होती ति वेदितव्वा ।

७१. सेनासनं ति सेनश्च आसनश्च । यत्थ यत्थ हि सेति दिहारे वा अङ्गुयोगादिग्घि वा, तं सेनं । यत्थ यत्थ आसति निसीदति, तं आसनं । तं एकतो कत्वा सेनासनं ति वुच्चति । उतुपरिस्सयविनोदनपटिसञ्ज्ञानारामत्थं ति परिसहनट्टेन उतु येव उतुपरिस्सयो । उतुपरिस्सयस्स विनोदनत्थश्च पटिसञ्ज्ञानारामत्थश्च । यो सरीराबाधच्चिक्खिक्खेपकरो असप्पायो उतु सेनासनपटिसेवनेन विनोदेतव्वो होति, तस्स विनोदनत्थं एकीभाव-

फासुविहारो चा” ति अयमेत्थ भोजनानिसंसो । महासिक्खत्थेरो पनाह—“हेट्ठा चत्तारि अङ्गानि पटिक्खेपो नाम, उपरि पन अट्ठङ्गानि समोधानेतव्वानी” ति । तत्थ “यावदेव इमस्स कायस्स ठितिया” ति एकं अङ्गं, “यापनाया” ति एकं, “विहिंसूपरतिथा” ति एकं, “ब्रह्मचरियानुग्गहाया” ति एकं, इति पुराणञ्च वेदनं पटिहङ्गामी” ति एकं, “नवञ्च वेदनं न उप्पादेस्सामी” ति एकं, “यात्रा च मे भविस्सती” ति एकं, “अनवज्जता चा” ति एकं । फासुविहारो पन भोजनानिसंसो ति । एवं अट्ठङ्गसमन्नागतं आहारं आहारेन्तो पटिसञ्ज्ञा योनिसो पिण्डपातं पटिसेवति नाम ।

७१ यत्थ यत्था ति भुम्मनिहेसेन सेन-सदस्स अधिकरणत्थवुत्तिमाह । तथा आसन-सदस्सा ति । अङ्गुयोगादिग्घी ति आदि-सहेन पासादादिं मञ्चादिञ्च सङ्गण्हाति । यत्थ यत्थ विहारे वा अङ्गुयोगादिग्घि वा आसती ति विहारअङ्गुयोगादिके आनेत्वा सम्बन्धितव्वं । इध आदि-सहेन पीठसन्धतादीनग्घि सङ्गहो वेदितव्वो । परिसहनट्टेना ति अभिमवणट्टेन, विबाधनट्टेना ति अत्थो । उतु येव उतुपरिस्सयो ति सीतुण्हादि उतु येव असप्पायो वुत्तनयेन उतुपरिस्सयो, तस्स उतुपरिस्सयस्स विनोदनत्थं, अनुप्पन्नस्स अनुप्पादनत्थं, उप्पन्नस्स वूपसन्नत्थञ्चा ति अत्थो । नानारम्मणतो पटिसंहरित्वा कम्मद्वानभूते एकस्मिं येव आरम्मणे चित्तस्स सम्मदेव लयनं पटिसल्लानं, तत्थ आरामो अभिरति पटिसल्लानारामो, तदत्थं ।

सुखत्थञ्चा ति बुचं होति । कामञ्च सीतपटिघातादिना व उतुपरिस्सय-
विनोदनं बुचमेव । यथा पन चीवरपटिसेवने हिरिकोपीनपटिच्छादनं नियत-
पयोजनं, इतरानि कदाचि कदाचि भवन्ती ति बुचं, एवमिधापि नियतं
उतुपरिस्सयविनोदनं सन्धाय इदं बुचं ति वेदितव्वं । अथ वा अयं बुचाप्प-
कारो उतु उतु येव । परिस्सयो पन बुविधो पाकटपरिस्सयो च पटिच्छन्न-
परिस्सयो च' । तत्थ पाकटपरिस्सयो सीहव्यग्वादयो, पटिच्छन्नपरिस्सयो
रागदोसादयो । ये यत्थ अपरिगुत्तिया च असप्पायरूपदस्सनादिना च
आबाधं न करोन्ति, तं सेनासनं एवं जानित्वा पच्चवेक्खित्वा पटिसेवन्तो
भिक्खु पटिसङ्गा योनिसो सेनासनं उतुपरिस्सयविनोदनत्थं पटिसेवती ति
वेदितव्वो ।

७२. गिलानपच्चयभेसज्जपरिक्खारं ति एत्थ रोगस्स पटिअयनट्ठेन

सेनासनं हि विवित्तं योगिनो भावनातुकूलं सुञ्जागरभावतो । तं पनेतं अत्थद्वयं विभावितुं—
“यो सरीराबाधचित्तविकल्पेपकरो” ति आदि वुत्तं । तत्थ एकीभावसुखत्थं ति एकीभाव-
हेतुकं सुखं एकीभावसुखं, तदत्थं । गणसङ्गणिककिलेससङ्गणिकाभावेन उप्पजनकसुखं ।

यदि उतु येव उतुपरिस्सयो, “उतु च सीतुण्हं” ति सीतुण्हपटिघातं क्त्वा उतुपरिस्सय-
विनोदनं कस्मा वुत्तं ति चोदनं सन्धायाह—“कामञ्चा” ति आदि । तत्थ “नियतं उतुपरिस्सय-
विनोदनं” ति एतेन “सीतस्स पटिघाताय उण्हस्स पटिघाताया” ति एत्थ वुत्तं सीतुण्हं
अनियतं कदाचि कदाचि उप्पजनकं, उतुपरिस्सयो पन सम्बदाभावी अधिप्पेतो ति दस्सेति ।
वुत्तप्पकारो ति “सीतादिको, असप्पायो” ति च एवं वुत्तप्पकारो विवटङ्गणरुक्खमूलादीसु
निसिन्नस्स अपरिगुत्तिया असंवुतद्वारादिताय पाकटपरिस्सया, असप्पायरूपदस्सनादिना
अपाकटपरिस्सया च भिक्खुस्स कायचित्तानं आबाधं करेय्युं । यत्थ गुते सेनासने आबाधं
न करोन्ति । एवं जानित्वा ति उभयपरिस्सयरहितं ति एवं अत्वा पटिसेवन्तो भिक्खु
वेदितव्वो ति सम्बन्धो ।

७२. धातुक्खोभलक्खणस्स, तंहेतुकदुक्खवेदनालक्खणस्स वा रोगस्स पटिपक्खभावो
पटिअयनट्ठो । तेनाह—“पच्चनीकगमनट्ठेना ति अत्थो” ति, वूपसमनट्ठेना ति वुत्तं होति ।

पञ्चयो, पञ्चनीकगमनद्वेना ति अत्थो । यस्स कस्सचि सप्पायस्सेतं अधिवचनं । भिसक्कस्स कम्मं तेन अनुज्जातत्ता ति मेसज्जं । गिलान-पञ्चयो व मेसज्जं गिलानपञ्चयमेसज्जं, यंकिञ्चि गिलानस्स सप्पायं भिसक्क-कम्मं तेलमधुफाणितादी ति बुधं होति । परिक्खारो ति पन “सत्तहि नगरपरिक्खारेहि सुपरिक्खतं” होती” ति^२ आदीसु परिवारो वुच्चति । “रथो सीलपरिक्खारो ज्ञानक्खो चकवीरियो” ति^३ आदीसु अलङ्कारो । “ये च खो इमे” पञ्चजितेन जीवितपरिक्खारा समुदानेतब्बा” ति^४ आदीसु सम्भारो । इध पन सम्भारो पि परिवारो पि वट्टति । तं हि गिलानपञ्चयमेसज्जं जीवि-तस्स परिवारो पि होति, जीवितनासकाबाधुप्पत्तिया अन्तरं अदत्वा रक्ख-णतो सम्भारो पि । यथा चिरं पवत्तति, एवमस्स कारणभावतो, तस्मा परि-क्खारो ति वुच्चति । एवं गिलानपञ्चयमेसज्जञ्च तं परिक्खारो चा ति गिलानपञ्चयमेसज्जपरिक्खारो । तं गिलानपञ्चयमेसज्जपरिक्खारं । गिलानस्स

यस्स कस्सची ति सप्पिआदीसु यस्स कस्सचि । सप्पायस्सा ति हि तस्स विकारवृप्समेना ति अधिप्पायो । भिसक्कस्स कम्मं तेन विधातव्वतो । तेनाह—“तेन अनुज्जातत्ता” ति । नगरपरिक्खारेही ति नगरं परिवारेत्वा रक्खणकेहि । विवटपरिक्खेपो^५ परिक्खा उड्डापो पाकारो एसिका पल्लवो पाकारपथण्डिलं ति सत्त “नगर परिक्खारो” ति वदन्ति । सीलपरिक्खारो” ति सुविसुद्धसीलालङ्कारो । अरियमग्गो हि इध “रथो” ति अधिप्येतो । तस्स च सम्भावाचादयो अलङ्कारद्वेन “परिक्खारो” ति वुत्ता । जीवितपरिक्खारा ति जीवितस्स पवत्तिकारणानि । समुदानेतब्बा ति सम्मा उद्धं उद्धं आनेतब्बा परियेसितब्बा । परिवारो पि होति अन्तरायानं परितो वारणतो । तेनाह—“जीवितं...प...रक्खणतो” ति ।

तत्थ अन्तरं ति विवरं, ओकासो ति अत्थो । वेरिक्कानं अन्तरं अदत्वा अत्तनो सामिकानं परिवारेत्वा ठितसेवका विय रक्खणतो । अस्सा ति जीवितस्स । कारणभावतो

१. सुपरिक्खतं—सी०; सुपरिक्खित्तं (सम्बत्थ) पालि पन पस्सितब्बा ।

२. अ० ३-२३४ । ३. सं०—४-७ ।

४. येचिमे—स्या०; ये केचि—स्या०, रो०, क० ।

५. म० १-१४१ ।

६. कवाटपरिक्खेपो—सी०, तट्टपरिक्खेपो—स्या० ।

७. सेतपरिक्खारो—स्या०, क० ।

यंकिञ्चि सप्पायं मिसकानुञ्जातं तैलमधुफाणितादिजीवितपरिक्खारं ति वुत्तं होति ।

उप्पन्नानं ति जातानं भूतानं निब्बत्तानं । वेय्याबाधिकानं ति एत्थ व्याबाधो ति धातुक्खोभो, तं समुद्धाना च कुट्टगण्डपीळकादयो । व्याबाधतो उप्पन्नत्ता वेय्याबाधिका- । वेदनानं ति दुक्खवेदना अकुसल-विपाकवेदना । तासं वेय्याबाधिकानं वेदनानं । अन्याबज्झपरमतायां ति निदुक्खपरमताय । याव तं दुक्खं सब्बं पहीनं होति तावा ति अत्थो ।

एवमिदं सङ्केपतो पटिसङ्गा योनिसो पच्चयपरिभोगलक्खणं पच्चयसन्निस्सितसीलं वेदितब्बं । वचनत्थो पनेत्थ—चीवरादयो हि यस्मा ते पटिच्च निस्साय परिभुञ्जमाना पाणिनो अयन्ति एवत्तन्ति, तस्मा पच्चया ति वुच्चन्ति । ते पच्चये सन्निस्सितं ति पच्चयसन्निस्सितं ।

ति चिरप्पवत्तिा कारणभावतो । रसायनभूतं हि मेसज्जं सुचिरमि कालं जीवितं पवत्तेति येव । यदि पि अनुप्पन्ना एव दुक्खवेदना मेसज्जपरिभोगेन पटिहज्जन्ति, न उप्पन्ना तासं सरसेनेव भिज्जनतो, उप्पन्नसदिसा पन “उप्पन्ना” ति वुच्चन्ति । भवति हि तंसदिसेसु तन्वोहारो, यथा सा एव तित्तिरि, तानि येव ओसधानी ति । तस्मा वुत्तं—“उप्पन्नानं ति जातानं भूतानं निब्बत्तानं” ति । सञ्चयतो पद्दय सो धातुक्खोभो समुद्धानं एतेसं ति तंसमुद्धाना । “दुक्खवेदना” ति वत्ता सा अकुसलसमावा पि अत्थी ति ततो विसेसेतुं—“अकुसलविपाक-वेदना” ति वुत्तं । व्याबाधनहेन व्याबाधो, व्याबाधो व व्यावज्झं, दुक्खं ति अत्थो । नत्थि एत्थ व्यावज्झं ति अन्यावज्झं, निदुक्खता । तेनाह—“अन्यावज्झपरमताया” ति निदुदुक्खपरमताया ति । तं दुक्खं ति रोगनिमित्तकं दुक्खं ।

चीवरादीनं पच्चयानं निस्सयनं परिभोगो एवा ति दस्सेतुं—“ते पटिच्च निस्साया” ति वत्ता “परिभुञ्जमाना” ति वुत्तं । पवत्तन्ती ति जीवन्ति । जीवनमि हि पवत्तनं^१, यतो जीवितिन्द्रियं “पवत्तनरसं” ति वुच्चति ।

१. अन्यावज्झ—सी०, स्या०, रो०, अन्यावज्झ—क० ।

२. जीवनं पवत्तनं—सी०, स्या०; जीवनमि पवत्तनं—क० ।

चतुपारिसुद्धिसम्पादनविधि

७३. एवमेतस्मिं चतुर्विधे सीले सद्भाय पातिमोक्खसंवरो सम्पादे-
तब्बो । सद्धासाधनो हि सो, सावकविसयातीतत्ता सिक्खापदपञ्च-
त्तिया । सिक्खापदपञ्चत्तियाचनपटिक्खेपो चेत्य निदस्सनं । तस्मा यथा
पञ्चत्तं सिक्खापदं अनवसेसं सद्भाय समादियित्वा जीविते पि अपेक्खं
अकरोन्तेन साधुकं सम्पादेतब्बं । बुचाम्पि हेतं—

“किकी व अण्डं चमरी व बालधिं
पियं व पुत्तं नयनं व एककं ।
तथेव सीलं अनुरक्खमानका
सुपेसला होथ सदा सगारवा” ति ॥

चतुपारिसुद्धिसम्पादनविधिवर्णना

७३. एवं पातिमोक्खसंवरादिभेदेन निदिष्टं सीलं पुन साधनविभागेन दस्सेतुं—
“एवमेतस्मिं” ति आदिमारब्धं । तत्थ साधोयति सम्पादयति एतेना ति साधनं, सद्धा साधनं
एतस्सा ति सद्धासाधनो । ननु च वीरियसतिपञ्चाहि पि विना पातिमोक्खसंवरो न सिञ्जती
ति ? सच्चं न सिञ्जति, सद्भाय पन विसेसहेतुभावं सन्धाय एवं बुत्तं ति दस्सेन्तो आह—“सावक-
विसयातीतत्ता सिक्खापदपञ्चत्तिया” ति । गरुक्कल्लुकादिभेदे ओतिण्णे वत्थुस्मिं तस्स
तस्स अपराधस्स अनुरूपं सिक्खापदपञ्चापनं नाम सावकानं अविसयो, बुद्धानं एव विसयो ।
सिक्खापदपञ्चापनं ताव तिष्ठतु, तस्स कालो पि नाम सावकानं अविसयो, बुद्धानं एव विसयो
ति दस्सेन्तो—“सिक्खापदपञ्चत्तियाचनपटिक्खेपो चेत्य निदस्सनं” ति आह । तथा
हि बुत्तं—“आगमेहि त्वं सारिपुत्त, आगमेहि त्वं सारिपुत्त, तथागतोव तत्थ कालं जानिस्सती”
ति^१ । तत्थ च-सद्दो समुच्चयत्थो । तेन “अपञ्चत्तं न पञ्चपेम, पञ्चत्तं न समुच्छिन्दाम,
यथापञ्चत्तेसु सिक्खापदेसु समादाय वत्तामा” ति^२ एवमादीनं सङ्गहो दद्वब्बो । सद्भाया ति
सद्दहनेन^३ सत्थरि, धम्मे च सद्भाय पञ्चुपट्टापनेन^४ । जीविते पि पगेव जीवितपरिक्खारे
ति अधिप्पायो ।

१. वि०—१-१२ ।

२. वि०—१-३३० ।

३. सद्दागहनेन—क० ।

४. पञ्चुपट्टानेन—क० ।

७४. अपरम्य वुत्तं—“(००)” एवमेव खो पहाराद^१ यं मया साव-
कानं सिक्खापदं पञ्जरां, तं मम सावका जीवितहेतु पि नातिक्रमन्ती” ति^२ ।
इमस्मिञ्च पनत्थे अटवियं चोरेहि बद्धथेरानं वत्थुनि वेदितब्बानि ।

महावत्तनिअटवियं किर थेरं चोरा काळवल्लीहि बन्धित्वा निपज्जा-
पेसुं । थेरो यथानिपन्नो व सत्त दिवसानि विपस्सनं वड्ढेत्वा अनागामिफलं
पाप्पुणित्वा तत्थेव कालं कत्वा ब्रह्मलोके निब्बत्ति ।

७५. अपरम्य थेरं तम्बपणिदीपे पूतिलताय बन्धित्वा निपज्जापेसुं ।
सो वनदाहे आगच्छन्ते वल्लिं अच्छिन्दित्वा व विपस्सनं पट्टपेत्वा समसीसी

किक्की व अण्डं ति किक्कीसकुणिका विय अत्तनो अण्डं । सा किर जीवितमि
परिचजित्वा अण्डमेव रक्खति । चमरी व वालधिं ति चमरीमिगो^४ विय अत्तनो वालधिं ।
चमरीमिगा किर व्याघेन परिपातियमाना जीवितमि परिचजित्वा कण्डककुम्भादीसु लग्गं अत्तनो
वालमेव रक्खन्ति । पियं व पुत्तं एककं ति आनेत्वा सम्बन्धितब्बं । यथा हि एकपुत्तको
कुटुम्बिको तं एकपुत्तं, एकनयनो च^५ तं एकनयनं सुद्धतरं रक्खति । तथेव सीलं अनुरक्ख-
मानका ति अनुकम्पनवसेन वुत्तं । सुपेसला ति सुद्ध पियसीला । सदा सम्बकालं दहरमज्झि-
मथेरकालेसु । छन्नमि गारवानं वसेन सगारवा, गरुकारवन्तो ति अत्थो ।

७४. एवमेव खो ति यथा महासमुद्दो ठितधम्मो वेलं नातिक्रमति, एवमेव । मम
सावका ति अरियसावके सन्धायाह । ते हि धुवसीला । इमस्मि अत्थे ति जीवितहेतु पि
सीलस्स अवीतिक्रमने ।

महावत्तनिअटवी नाम विज्झाटवी । हिमवन्तपस्से अटवी ति केचि । थेरं ति
नामगोत्तवसेन अपञ्जातं एकं थेरं । निपज्जापेसुं गन्त्वा कस्सचि मा आरोचेय्या, ति ।

७५. पूतिलताया ति गळोचिलताय । समसीसी ति जीवितसमसीसी । यत्स हि
किलेससीसं अविजं मग्गपटिपाटिया अरहत्तमग्गो परियादियति, ततो एकूनवीसतिमे पच्चवेक्खण-

१. (सेय्यथापि महासमुद्दो ठितधम्मो वेलं नातिक्रमति) स्या० ।

२. महाराज—सी०, रो०, क० । ३. अं०—३-३०९ ।

४. मिगी—सी० ।

५. एकनयनोव—स्या० ।

हुत्वा परिनिब्बायि । दीघभाणकअभयत्थेरो पञ्चहि भिक्खुसतेहि सद्धिं
आगच्छन्तो^१ दिस्वा थेरस्स सरीरं ज्ञापेत्वा चेतिंयं कारापेसि । तस्मा अञ्जो
पि सञ्चो कुलपुत्तो—

पातिमोक्खं विसोधेन्तो अप्पेव जीवितं जहे ।

पञ्चचं लोकनाथेन न भिन्दे सीलसंवरं ॥

७६. यथा च पातिमोक्खसंवरो सद्भाय, एवं सतिया इन्द्रियसंवरो
सम्पादेतब्बो । सति साधनो हि सो, सतिया अधिष्ठितानं इन्द्रियानं
अभिज्झादीहि अनन्वास्सवनीयतो । तस्मा “वरं भिक्खवे तत्ताय
अयोसलाकाय आदिताय सम्पज्जलिताय सजोतिभूताय चक्खुन्द्रियं
सम्पलिमट्ठं, न त्वेव चक्खुविञ्जेय्येसु रूपेसु अनुव्यञ्जनसो निमित्तग्गाहो”
ति^२ आदिना नयेन आदितापरियायं समनुस्सरित्वा रूपादिसु विसयेसु चक्खु-
द्वारादिपवत्तस्स विञ्जाणस्स अभिज्झादीहि अन्वास्सवनीयं निमित्तादिग्गाहं

आणे पतिट्ठाय भवङ्कोत्तरणे वट्ठसीसं जीवितिन्द्रियं चुतिचिचं परियादियति, सो इमाय वारसमताय
“जीवितसमसीसी” ति वुच्चति । सो च थेरो तथा परिनिब्बायि । तेन वुचं—“समसीसी हुत्वा
परिनिब्बायी” ति । अभयत्थेरो किर महाभिञ्जो, तस्मा चेतिंयं कारापेसी ति वदन्ति ।
अप्पेवा ति अप्पेव नाम अत्तनो जीवितमि जहेय्य, न भिन्दे ति न भिन्देय्य, न वीतिकमेय्य ।

७६. सतिया अधिष्ठितानं ति पगेव उपट्ठिताय सतिया आरक्खवसेन अधिष्ठितानं
इन्द्रियानं । अनन्वास्सवनीयतो ति द्वारभावेन अभिज्झादीहि अननुबन्धितव्वतो । वरं ति
सेट्ठं । तत्ताया ति उण्हाय^३ । आदिताया ति आदितो पट्ठाय दिताय । सम्पज्जलिताया ति
समन्ततो जलन्तिता । सजोतिभूताया ति एकजालीभूताय । सम्पलिमट्ठं ति सब्बसो आमट्ठं,
अद्धितं ति अत्थो । न त्वेव वरं ति आनेत्वा सम्बन्धितव्वं । रूपेसू ति रूपारम्भेसु ।
अनुव्यञ्जनसो निमित्तग्गाहो ति किलेसानं अनु अनु व्यञ्जनवसेन उप्पादनेन पाकटीकरण-
वसेन^४ सुभादिनिमित्तग्गाहो, अथ वा अनुव्यञ्जनसो ति हत्थपादादिअनुव्यञ्जनतो, निमित्त-
ग्गाहो ति इत्थिपुरिसादिसुभादिनिमित्तग्गाहणं । चक्खुद्वारादिपवत्तस्सा ति चक्खुद्वारादीहि

१. गच्छन्तो—जो, स्या० ।

२. सं०—३-१५२ ।

३. दट्ठाय—क० ।

४. पाकटो—स्या०, क० ।

असम्पुट्टाय सतिया निसेधेन्तेन एस साधुकं सम्पादेतब्बो । एवं असम्पादिते हि एतस्मिं पातिमोक्खसंवरसीलम्पि अन्नद्वनियं होति अचिरद्वितिकं, असंविहितसाखापरिवारमिव सस्सं । हज्जते चायं किलेसचोरेहि, विवटद्वारो विय गामो परस्स हारीहि । चिचञ्चस्स रागो समतिविज्झति, दुच्छन्नमगारं बुद्धि विय । बुचाम्पि हेतं—

“रूपेसु सहेसु अथो रसेसु
गन्धेसु फस्सेसु च रक्ख इन्द्रियं ।
एते हि द्वारा विवटा अरक्खिता
हनन्ति गामं व परस्स हारिनो” ॥

“यथा अगारं दुच्छन्नं बुद्धी समतिविज्झति ।
एवं अभावितं चिचं रागो समतिविज्झती” ति^१ ॥

७७. सम्पादिते पन तस्मिं पातिमोक्खसंवरसीलम्पि अन्नद्वनियं होति चिरद्वितिकं, सुसंविहितसाखापरिवारमिव सस्सं । न हज्जते चायं किलेसचोरेहि, सुसंवुतद्वारो विय गामो परस्स हारीहि । न चस्स चिचं रागो समतिविज्झति, सुच्छन्नमगारं बुद्धि विय । बुचाम्पि चेत्—

पवत्तस्स । विज्ज्याणस्सा ति जवनविज्जाणस्स । निमित्तादिग्गाहं निसेधेन्तेन सम्पादेतब्बो ति सम्बन्धो । असंविहितसाखापरिवारं ति सम्मा अविहितवतिपरिक्खेपं । परस्स हारीही ति परसन्तकावहारकेहि चोरेहि । समतिविज्झती ति सम्बसो अतिविज्झति अनुपविसति ।

रूपेसू ति रूपहेतु रूपनिमित्तं । उप्पज्जनकअनत्थतो रक्ख इन्द्रियं ति सम्बन्धो । एषं सेसेसु । एते हि द्वारा ति एते चक्खादिद्वारा । सतिकवाटेन असंवुतत्ता विवटा । ततो एव अरक्खिता । किलेसुप्पत्तिया हेतुभावेन तंसमज्झिनं हनन्ती ति कारणूपचारेनेव वुत्तं । एते वा रूपादयो । किलेसानं आरम्भणभूता द्वारा चक्खादिद्वारा^२ । ते कीदिसा विवटा अरक्खिता असंवुतचक्खादिहेतुं तंसमज्झिनं हनन्ती ति कारणूपचारेनेव वुत्तं । अगारं ति गेहं । दुच्छन्नं ति न सम्मा छादितं । अभावितं ति लोक्कुत्तरभाषनारहितं ।

७७. सम्पादिते ति आदिस्स^३ वोदानपक्खस्स अथो वुत्तविपरियायेन वेदितब्बो ।

“रूपेसु सहेसु अथो रसेसु
गन्धेसु फस्सेसु च रक्ख इन्द्रियं ।
एते हि द्वारा पिहिता सुसंबुता
न हन्ति गामं व परस्स हारिनो” ॥

“यथा अगारं सुच्छन्नं बुद्धी न समतिविज्झति ।
एवं सुभावितं चित्तं रागो न समतिविज्झती” ति^१ ॥

७८. अयं पन अतिउक्कट्टदेसना । चित्तं नामेतं लहुपरिवचं, तस्मा
उप्पन्नं रागं असुभमनसिकारेण विनोदेत्वा इन्द्रियसंवरो सम्पादेतब्बो, अधुना-
पब्बजितेन वज्जीसत्थेरेण विय । थेरस्स किर अधुनापब्बजितस्स पिण्डाय
चरतो एकं इत्थिं दिस्वा रागो उप्पज्झति । ततो आनन्दत्थेरं आह—

“कामरागेण डय्हामि चित्तं मे परिडय्हति ।
साधु निब्बापनं ब्रूहि अनुकम्पाय गोतमा” ति^२ ॥

थेरो आह—

७८. अयं पन सब्बसो किलेसानं अनुप्पादो अतिउक्कट्टदेसना मग्गेनागतसदिसत्ता ।
सम्पादेतब्बो ति “न पुनेवं करिस्स” ति अधिद्धानसुद्धिया सम्पादेतब्बो ।

अधुनापब्बजितेना ति न चिरपब्बजितेन, नवपब्बजितेना ति अत्थो । काम-
रागेणडय्हामो ति कामरागंगिना परिडय्हामि । सो च पन दाहो इदानि चित्तगतो ति
दस्सेन्तो आह—“चित्तं मे परिडय्हती” ति । साधू ति आयाचना । निब्बापनं ति तस्स
निब्बापनुपायं । गोतमा ति थेरं गोत्तेन आरुपति ।

सब्बयाय विपरियेसा ति “असुभे सुभं” ति पवत्तसञ्जाविपरियेसहेतु विपरीत-
सञ्जानिमित्तं । निमित्तं परिवज्जेहि कीदिसं ? रागूपसब्धितं रागुप्पत्तिहेतुभूतं सुभनिमित्तं
परिवज्जेहि न मनसि करोहि । न केवलं सुभनिमित्तस्सामनसिकारो एव, अथ खो असुभभाव-
नाय अत्तनो चित्तं भावेहि । कथं ? एकग्गं सुसमाहितं यथा तं असुभारम्भे विक्खेपा-

“सञ्जाय विपरियेसा चित्तं ते परिडहति ।
 निमित्तं परिवज्जेहि सुभं रागूपसंहितं ।
 असुभाय चित्तं भावेहि एकग्गं सुसमाहितं ॥
 सङ्कारे परतो पस्स दुक्खतो नो च अत्ततो ।
 निब्बापेहि महारागं मा ङ्हित्थो पुनप्पुनं” ति ॥

थेरो रागं विनोदेत्वा पिण्डाय चरि ।

७९. अपि च इन्द्रियसंवरपूरकेन भिक्खुना कुरण्डकमहालेणवासिना चित्तगुत्तथेरेन विय चोरकमहाविहारवासिना महामित्तथेरेन विय च भवितव्वं । कुरण्डकमहालेणे किर सत्तामं बुद्धानं अभिनिक्खमनचिक्काकम्मं मनोरमं अहोसि, सम्बहुला भिक्खू सेनासनचारिकं आहिण्डन्ता चिक्काकम्मं दिस्वा “मनोरमं भन्ते चिक्काकम्मं” ति आहंसु । थेरो आह—“अतिरेकसद्धि मे आवुसो वस्सानि लेणे वसन्तस्स चिक्काकम्मं अत्थी ति पि न जानामि, अज्ज दानि चक्खुमन्ते निस्साय जातं” ति । थेरेन किर एत्तकं अद्धानं वसन्तेन चक्खुं उम्मीलेत्वा लेणं न उल्लोकितपुब्बं । लेणद्वारे चस्स महानागरुक्खो पि अहोसि । सो पि थेरेन उद्धं न उल्लोकितपुब्बो । अनुसंवच्छरं भूमियं केसरनिपातं दिस्वावस्स पुप्फितभावं जानाति ।

भावेन एकग्गं, सुट्ठु अप्पितभावेन सुसमाहितञ्च होति, एवं भावेही ति । एवं समथभावनाय कामरागस्स विक्खम्भनं दस्सेत्वा इदानि समुच्छेदनविधिं दस्सेतुं—“सङ्कारे” ति आदि वुत्तां । तत्थ सङ्कारे परतो पस्सा ति सब्बे पि सङ्कारे अविवेक्यक्ताय “परे” ति पस्स । अनिच्चताय पन उदयव्वयपटिपीळितत्ता दुक्खतो, अनत्तासभावत्ता अत्तविरहतो च नो अत्ततो पस्स । एवं लक्खणत्तयं आरोपेत्वा विपस्सनं वड्ढेन्तो मग्गपटिपाटिया चतुत्थमग्गेन सब्बसो निब्बापेहि महारागं तेभूमकस्स अभिभवन्तो महाविसयताय महारागं वूपसमेहि । यथा एतरहि, एवं मा ङ्हित्थो पुनप्पुनं ति दळ् इतरं रागविनोदने नियोजेसि ।

७६. एवं इन्द्रियसंवरसीलस्स सम्पादने विधिं दस्सेत्वा एवं तं सुसम्पादितं होती ति नयं दस्सेतु—“अपि चा” ति आदिना तत्थ परिपूरकारिनो थेरे निदस्सेति । तत्थ “लेणं न उल्लो-

राजा थेरस्स गुणसम्पत्तिं सुत्वा वन्दितुकामो तिवक्खत्तुं पेसेत्वा अनागच्छन्ते थेरे तस्मिं गामे तरुणपुत्तानं इत्थीनं थने बन्धापेत्वा लञ्छापेसि “ताव दारका थञ्जं मा लभिसु, याव थेरो न आगच्छती” ति । थेरो दारकानं अनुकम्पाय महागामं अगमासि । राजा सुत्वा “गच्छथ भणे थेरं पवेसेथ सीलानि गण्हिस्सामी” ति अन्तेपुरं अभिहरापेत्वा वन्दित्वा भोजेत्वा “अज्ज भन्ते ओकासो नत्थि, स्वे सीलानि गण्हिस्सामी” ति थेरस्स पत्तं गहेत्वा थोकं अनुगन्त्वा देविया सद्धिं वन्दित्वा निवत्ति । थेरो राजा वा वन्दतु देवी वा, “सुखी होतु महाराजा ति” वदति । एवं सचादिवसां गता । भिक्खु आहंसु—“किं भन्ते तुम्हे रज्जे पि वन्दमाने देविया पि वन्दमानाय, “सुखी होतु महाराज” इच्चेव वदथा ति । थेरो “नाहं आवुसो राजा ति वा देवी ति वा ववत्थानं करोमी” ति वत्वा सचाहातिकम्मेन “थेरस्स इध वासो दुक्खो” ति रज्जा विस्सज्जितो कुरण्डकमहालेणं गन्त्वा रत्तिभागे चङ्गमं आरूहि । नागरुक्खे अधिवत्था देवता दण्डदीपिकं गहेत्वा अट्ठासि । अथस्स कम्मट्ठानं अतिपरिसुद्धं पाकटं अहोसि । थेरो “किं नु मे अज्ज कम्मट्ठानं अतिविय पकासती” ति अचामनो मज्झिमयामसमनन्तरं सकलं पव्वतं उन्नादयन्तो अरहत्तं पापुणि । तस्मा अज्जो पि अत्तत्थकामोः कुलपुत्तो—

कितपुब्बं” ति इदं सम्बत्थेव थेरस्स युगमत्तदस्सिताय वुत्तं । किं पन थेरो सेनासनं न सोधेति ? उल्लोका पठमं ओहारेत्तब्बं” ति हि वुत्तं, अन्तेवासिकादयो एव किरस्स सेनासनं सोधेन्ति । अस्स नागरुक्खस्स ।

तस्मिं गामे ति महागामे । तरुणा थञ्जपिवनका पुत्तधीतरो यासं ता तरुणपुत्ता, तासं । लञ्छापेसी ति थनपट्टिकाय थने बन्धापेत्वा राजमुद्धिकाय लञ्छापेसि । राजा थेरं चिरतरं दट्ठुं कालविकल्हेपं करोन्तो—“स्वे सीलानि गण्हिस्सामी” ति आह । थेरो रज्जो^१ च देविया च वन्दनकाले सत्ताकारमत्तं गण्हाति । इत्थी पुरिसो ति पन विवेकं न करोति । तेनाह—“ववत्थानं न करोमी” ति । “अहो सुपरिसुद्धसीलो वतायं अय्यो” ति दण्डदीपिकं

मकटो व अरञ्जम्हि वने भन्तमिगो^१ विय ।

बालो विय च उन्नस्तो न भवे लोललोचनो ॥

अधो खिपेप्य चक्खुनि युगमत्तादसो सिया ।

वनमकटलोलस्स न चित्तास्स वसं वजे ॥

८०. महामित्थेस्सापि मातु विसगण्डकरोगो^२ उप्पज्जि, धीता पिस्सा भिक्खुनीसु पब्बजिता होति । सा तं आह—“गच्छ अय्ये भातु सन्तिकं गन्त्वा मम अफासुफभावं आरोचेत्वा मेसज्जं आहरा” ति । सा गन्त्वा आरोचेसि । थेरो आह—“नाहं मूलमेसज्जादीनि संहरित्वा मेसज्जं पचितुं जानामि, अपि च ते मेसज्जं आचिक्खिस्सं—अहं यतो पब्बजितो, ततो पट्टाय न मया लोभसहगतेन चित्तेन इन्द्रियानि भिन्दित्वा विसभागरूपं ओलोकितपुब्बं, इमिना सच्चवचनेन मातुया मे फासु होतु, गच्छ इदं वत्वा उपासिकाय सरीरं परिमज्जा” ति । सा गन्त्वा इममत्थं आरोचेत्वा तथा अकासि । उपासिकाय तं खणं येव गण्डो फेणपिण्डो विय विलीयित्वा अन्तरघायि, सा उद्धित्वा “सचे सम्मासम्बुद्धो धरेय्य, कस्मा मम पुत्तासदिसस्स भिक्खुनो जालविचित्रेन हत्थेन सीसं न परामसेय्या” ति अशमनवाचं निच्छारेसि । तस्मा—

कुलपुत्तमानि अञ्जो पि पब्बजित्वान सासने ।

मित्तथेरो व तिट्ठेय्य वरे इन्द्रियसंवरे ॥

गहेत्वा अट्ठासि । अतिपरिसुद्धं पाकटं ति सप्पायलामेन कम्मद्वानं अतिविय परिसुद्धं विभूतं अहोसि । सकलं पब्बतं उज्जादयन्तो ति पथविकम्पनेन सकलं पब्बतं एकं निज्जादं करोन्तो । तन्निवासिदेवतानं साधुकारदानेना ति केचि । भन्तो ति अनवद्धितो । बालो ति तरुणदारको । उन्नस्तो ति जातकेहि विनाभावेन सन्नस्तो ।

८०. विसगण्डकरोगो ति थनकन्दळरोगमाह । मासरोगादिको पि^३ विसगण्डकरोगो ति वदन्ति । यतो पब्बजितो, ततो पट्टाय पब्बजितकालतो पशुती ति अत्थो । इन्द्रियानी ति

१. भन्तो मिगो—स्या०, क० ।

२. विसगण्डरोगो—सी०, स्या० ।

३. पापरोगादिको—सी० ।

८१. यथा पन इन्द्रियसंवरो सतिया, तथा वीरियेन आजीवपारि-
सुद्धि सम्पादेतब्बा । वीरियसाधना हि सा, सम्मारद्ववीरियस्स मिच्छा-
जीवप्पहानसम्भवतो । तस्मा अनेसनं अप्पतिरूपं पहाय वीरियेन पिण्ड-
पातचरियादीहि सम्मा एसनाहि एसा सम्पादेतब्बा परिसुद्धुप्पादे येव
पच्चये पटिसेवमानेन अपरिसुद्धुप्पादे आसीविसे विय परिवज्जयता । तत्थ
अपरिग्गहितधुतङ्गस्स संघतो, गणतो, धम्मदेसनादीहि चस्स गुणेहि
पसन्नानं गिहीनं सन्तिका उप्पन्ना पच्चया परिसुद्धुप्पादा नाम । पिण्डपात-
चरियादीहि पन अतिपरिसुद्धुप्पादा येव । परिग्गहीतधुतङ्गस्स पिण्डपात-
चरियादीहि धुतगुणे^१ चस्स पसन्नानं सन्तिका धुतङ्गनियमानुलोमेन
उप्पन्ना परिसुद्धुप्पादा नाम । एकव्याधिवूपसमत्थञ्चस्स पृतिहरिटकी-
चतुमधुरेसु उप्पन्नेसु “चतुमधुरं अज्जे पि सन्नञ्चचारिनो परिशुद्धिस्सन्ती” ति

इन्द्रियसंवरसीलानि । तेषु हि भिन्नेसु इन्द्रियानि पि भिन्नानि ति बुच्चन्ति आरक्खाभावतो,
इन्द्रियानेव वा निमित्तानुव्यञ्जनग्गाहस्स द्वारभूतानि भिन्नानि नाम तंसमङ्गिनो अनत्थुप्पत्तितो,
विपरियायतो अभिन्नानि ति वेदितव्वानि । इन्द्रियानं वा अयोनिसो उपसंहारो भेदनं, योनिसो
उपसंहारो अमेदनं ति अपरे । मित्तत्थेरो वा ति महामित्तत्थेरो विय । वरे ति सेट्ठे ।

८२. तथा वीरियेना ति तथा—सहेन वीरियं विसेसेति । यथा सति अनवज्जलक्खणा व
इन्द्रियसंवरसाधनं, तथा वीरियं अनवज्जलक्खणं आजीवपारिसुद्धिसाधनं ति । वीरियापेक्खमेव
विसेसनं दट्ठव्वं । तेनेवाह—“सम्मरद्ववीरियस्सा” ति । अयुत्ता एसना अनेसना,
यथावुत्तमिच्छाजीवसङ्गहा^२ । सा एव सत्थुसासनस्स न पतिरूपा ति अप्पतिरूपं, तं अनेसनं
अप्पतिरूपं । अथ वा पतिरूपविरोधिनी अप्पतिरूपा, परिग्गहितधुतङ्गस्स धुतङ्गनियमविरोधिनी
यस्स कस्सचि सल्लेखविकोपिनी पटिपत्ति । इमस्मिं पक्खे च—सहो लुत्तनिहिट्ठो, अनेसनं
अप्पतिरूपं च पहाया ति । पटिसेवमानेन परिवज्जयता सम्पादेतब्बा ति सम्बन्धो । “परि-
सुद्धुप्पादे” ति इमिनाव धम्मदेसनादीनं परिसुद्धाय समुद्धानता दीपिता होती ति “धम्मदेसना-
दीहि चस्स गुणेहि पसन्नानं” ति बुत्तं । आदि—सहेन बाहुसच्चवत्तपरिपूरणइरियापथसम्पत्ति-

चिन्तेत्वा हरितकोखण्डमेव परिभुञ्जमानस्स धुतङ्गसमादानं पतिरूपं होति । एस हि “उत्तमअरियवंसिको भिक्खु” ति बुद्धति ।

ये पनेते चीवरादयो पच्चया, तेसु यस्स कस्सचि भिक्खुनो आजीवं परिसोधेन्तस्स चीवरे च पिण्डपाते च निमित्तोभासपरिकथा-विञ्जत्तियो न वड्ढन्ति । सेनासने पन अपरिग्गहितधुतङ्गस्स निमित्तोभास-परिकथा वड्ढन्ति ।

तत्थ निमित्तं नाम सेनासनत्थं भूमिपरिकम्मादीनि करोन्तस्स “किं भन्ते करियति, को कारापेती” ति गिहीहि बुत्ते “न कोची” ति पटिवचनं, यं वा पनञ्जम्पि एवरूपं निमित्तकम्मं । ओभासो नाम “उपासका तुम्हे कुहिं वसथा” ति ? पासादे भन्ते ति । “भिक्खूनं पन उपासका पासादो न वड्ढती” ति वचनं, यं वा पनञ्जम्पि एवरूपं ओभास-कम्मं । परिकथा नाम “भिक्खुसंघस्स सेनासनं सम्बाधं” ति वचनं, या वा पनञ्जा पि एवरूपा परियायकथा । भेसज्जे सब्बम्पि वड्ढति । तथा उप्पन्नं पन भेसज्जं रोगे वूपसन्ते परिभुञ्जितुं वड्ढति, न वड्ढती ति ?

आदीनं गहणं वेदितव्वं । धुतगुणे चस्स पसन्नानं ति एत्था पि एसेव नयो । पिण्डपात-चरियादीही ति आदि-सदेन मित्तसुहज्जपंसुकूलचरियादीनं सङ्गहो दट्ठव्वो । धुतङ्गनियमानु-लोमेना ति तं तं धुतङ्गनियताय^१ पटिपत्तिथा अनुलोमवसेन, अविकोपनवसेना ति, अत्थो । महिच्छस्सेव मिच्छाजीवेन जीविका, न अप्पिच्छस्स । अप्पिच्छताय उक्कंसगताय मिच्छाजीवस्स असम्भवो एवा ति दस्सेतुं—“एकब्ब्याधिवूपसमत्थं” ति आदि बुत्तं । तत्थ पूतिहरितकी ति पूतिमुत्तपरिभावितं, पूतिभावेन वा छड्ढितं हरितकं । अरियवंसो एतस्स अत्थी ति, अरियवंसे वा नियुत्तो ति अरियवंसिको, पच्चयगेधस्स दूरसमुस्सारितत्ता उत्तमो च सो अरियवंसिको चा ति उत्तमअरियवंसिको । यस्स कस्सची ति परिग्गहितापरिग्गहितधुतङ्गेसु यस्स कस्सचि ।

निमित्तं नाम पच्चये उद्दिस्स यथा अधिप्पायो आयति एवं निमित्तकम्मं । ओभासो नाम उज्जुकेमेव अकथेत्वा यथा अधिप्पायो विभूतो होति, एवं ओभासनं । परिकथा नाम परियायेन कथनं । तथा उप्पन्नं ति निमित्तादिवसेन उप्पन्नं ।

८२. तत्थ विनयधरा “भगवता द्वारं दिन्नं, तस्मा वट्ठती” ति वदन्ति । सुत्तन्तिका पन “किञ्चापि आपत्ति न होति, आजीवं पन कोपेति, तस्मा न वट्ठति” च्चेव वदन्ति ।

यो पन भगवता अनुज्जाता पि निमित्तोभासपरिकथाविज्जत्तियो अकरोन्तो अप्पिच्छतादिगुणे येव निस्साय जीवितक्खये पि पच्चुपट्ठिते अज्जत्रेव ओभासादीहि उप्पन्नपच्चये पटिसेवति, एस “परमसल्लेखवुत्ती” ति बुच्चति, सेय्यथा पि थेरो सारिपुत्तो ।

८३. सो किरायस्मा एकस्मिं समये पविवेकं ब्रूयमानो महामोग्गल्लान्त्येरेन सद्धिं अज्जतरस्मिं अरज्जे विहरति, अथस्स एकस्मिं दिवसे उदरवाताबाधो उप्पज्जित्वा अतिदुक्खं जनेसि । महामोग्गल्लान्त्येरो सायन्हसमये तस्सायस्मतो उपट्ठानं गतो थेरं निपन्नं दिस्वा तं पवत्तिं पुच्छित्वा “पुब्बे ते आवुसो केन फासु होती” ति पुच्छि । थेरो आह— “गिहिकाले मे आवुसो माता सप्पिमधुसकरादीहि योजेत्वा असम्भिन्न-खीरपायासं अदासि, तेन मे फासु अहोसी” ति । सो पि आयस्मा “होतु आवुसो, सचे मय्हं वा तुम्हं वा पुज्जं अत्थि, अप्पेव नाम स्वे लभिस्सामा” ति आह ।

८२. द्वारं दिन्नं ति रोगसीसेन परिभोगस्स द्वारं दिन्नं । तस्मा अरोगकाले पि परिभुज्जितुं वट्ठति, आपत्ति न होती ति अत्थो । तेनाह—“किञ्चापि आपत्ति न होती” ति आदि । न वट्ठती ति सल्लेख पटिपत्तिं ठितस्स न वट्ठति, सल्लेखं कोपेती ति अधिप्पायो । “आजीवं पन कोपेती” ति इमिना व सेनासनपटिसंयुतधुतङ्गधरस्स निमित्तादयो न वट्ठन्ती ति वदन्ति । तदज्जधुतङ्गधरस्सापि न वट्ठन्ति यैवा ति अपरे । अकरोन्तो ति यथासकं अनुज्जातविसये पि अकरोन्तो । अज्जत्रे वा ति ठपेत्वा एव ।

८३. गणवासं पहाय अरज्जायतने पटिप्पस्सद्विवेकस्स सुद्धभूताय अग्नफलसमापत्तिया विहरन्तो महायेरो “पविवेकं ब्रूयमानो” ति बुत्तो । उदरसन्निस्तितो वाताबाधो उदर-वाताबाधो । असम्भिन्नं खीरं एतस्सा ति असम्भिन्नखीरं, तदेव पायासं ति असम्भिन्नखीर-

इमं पन नेसं कथासल्लापं चङ्कमनकोटियं रुक्खे अधिवत्था देवता सुत्वा “स्वे अच्यस्स पायासं उप्पादेस्सामी” ति तावदेव थेरस्स उपट्ठाक-कुलं गन्त्वा जेट्टपुत्तस्स सरीरं आविसित्वा पीळं जनेसि । अथस्स तिकिच्छानिमित्तं सन्निपतिते जातके आह—“सचे स्वे थेरस्स एवरूपं नाम पायासं पटियादेथ, तं भुञ्चिस्सामी” ति । ते “तया अबुचे पि मयं थेरानं निवद्धं भिक्खं देमा” ति वत्वा दुतियदिवसे तथारूपं पायासं पटियादियिंसु ।

महामोग्गल्लानत्थेरो पातो व आगन्त्वा “आबुसो याव अहं पिण्डाय चरित्वा आगच्छामि, ताव इधेव होही” ति वत्वा गामं पाविसि । ते मनुस्सा पच्चुगन्त्वा थेरस्स पत्तं गहेत्वा वुत्तप्पकारस्स पायासस्स पूरेत्वा अदंसु । थेरो गमनाकारं दस्सेसि । ते “भुञ्जथ भन्ते तुम्हे, अपरम्पि दस्सामा” ति थेरं भोजेत्वा पुन पत्तपूरं अदंसु । थेरो गन्त्वा “हन्दाबुसो सारिपुत्त परिभुञ्जा” ति उपनामेसि । थेरो पि तं दिस्वा “अतिमनापो पायासो, कथं नु खो उप्पन्नो” ति चिन्तेन्तो तस्स उप्पत्तिमूलं दिस्वा आह—“आबुसो मोग्गल्लान अपरिभोगारहो^२ पिण्डपातो” ति । सो पायस्मा “मादिसेन नाम आभतं पिण्डपातं न परिभुञ्जती” ति चित्तम्पि

पायासं, उदकेन असम्मिस्सखीरेन पक्कपायासं ति अत्थो । तस्सा ति पायासस्स । उप्पत्तिमूलं ति “गिहिकले मे आबुसो माता सप्पिमधुसक्करादीहि योजेत्वा असम्मिन्नखीरपायासं अदासि, तेन मे फासु अहोसी” ति अत्तनो वचीनिच्छारणसङ्कातं उप्पत्तिहेतुं । “अपरिभोगारहो पिण्डपातो” ति कस्मा वुत्तं, ननु थेरस्स ओभासनादि चित्तुपत्ति येव नत्थी ति ? सच्चं नत्थि, अज्झासयं पन अबानन्ता एकच्चे पुयुज्जना तथा मज्जेय्युं, अनागते च सत्रहचारिनो एवं मम दिट्ठानुगतिं आपज्जेय्युं ति पटिक्खिपि । अपि च महाथेरस्स परमुक्कंसगता सल्लेखपटिपत्ति । तथा हि दहरभिक्खुनो “कस्स सम्पन्नं^३ न मनापं” ति^४ वचनं. निस्साय याव परिनिब्बाना पिट्ठखादनीयं न खादति ।

१. हराबुसो—स्या०, क०—सी० ।

२. अपरिभोगारहोयं—क०—सी० ।

३. रस सम्पन्नं—क० ।

४. वि०—२-१०३; १२३, २६०, ४८२, ४८४; वि०—४-२९७ ।

अनुष्णादेत्वा एकवचनेनेव पचं मुखवद्वियं गृहेत्वा एकमन्ते निवृज्येति ।
पायासस्स सह भूमियं पतिट्ठाना थेरस्स आवाधो अन्तरधायि, ततो पट्ठाय
पञ्चचत्तालीस वस्सानि^१ न पुन उप्पज्जि । ततो महामोग्गल्लानं आह—
“आवुसो वचीविज्जत्तिं निस्साय उप्पन्नो पायासो अन्तेसु निवस्समित्वा
भूमियं चरन्तेसु पि परिभुञ्जितुं अयुत्तरूपो” ति । इमञ्च उदानं उदानेसि—

“वचीविज्जत्तिविष्फारा उप्पन्नं मधुपायसं^२ ।

सचे भुत्तो भवेय्याहं साजीवो गरहितो मम ॥

यदि पि मे अन्तगुणं निवस्समित्वा बहि चरे ।

नेव भिन्देय्यमाजीवं चजमानो पि जीवितं” ॥

आराधेमि सकं चित्तं विवज्जेमि अनेसनं ।

नाहं बुद्धप्पटिक्कुट्टं काहामि च अनेसनं” ति ॥

८४. चिरगुम्बवासिकअम्बखादकमहातिस्सत्थेरवत्थु^३ पि चैत्थ कथेतब्बं ।
एवं सम्बथा पि ।

वचीविज्जत्तिविष्फारा ति वचीनिच्छारणहेतु । अत्थविज्जापनवसेन पवत्तमानो
हि सहो असति पि विज्जत्तिया तस्स केनचि पञ्चयेन पञ्चयभावे वचीविज्जत्तिवसेनेव पवत्तती
ति “वचीविज्जत्तिविष्फारो” ति वुच्चति । भुत्तो ति भुत्तवा सचे भवेय्यं अहं । सा ति
अस्स । अकारलोपेन हि निर्देशो “एवंस ते” ति^४ आदीसु विय । अन्तगुणं ति अन्तमोगो ।
बहिचरे ति आसयतो निवस्समित्वा गोचरग्राहणवसेन बहि यदि विचरेय्य । परमप्पिच्छं
दस्सेतुं लोकबोद्धरेनेवमाह । लोके हि अयुत्तमोजनं ओदरियं^५ गरहन्ता एवं वदन्ति “किंसु नाम
तस्स अन्तानि बहि चरन्ती” ति । आराधेमी ति आदितो पट्ठाय राधेमि^६, वसे वसेमी
ति अत्थो ।

८५. महातिस्सत्थेरो किर दुग्गिम्बकाले मग्गं गच्छन्तो भत्तच्छेदेन मग्गकिलमयेन च

१. चत्तालीसवस्सानि—क०—सी० ।

२. मधुपायासं—रो०, क० ।

३. चीवरगुम्ब० सी०, स्या० । चीरगुम्ब०—रो० ।

४. म०—१-१५; अ०—३-९७; अ०—३-२७८ पिट्ठादीसु ।

५. उदरियं—स्या० ।

६. साधेमि—सी०, क० ।

“अनेसनाय चिराम्पि अजनेत्वा विचक्खणो ।

आजीवं परिसोधेय्य सद्भापब्बजितो यती” ति ॥

८५. यथा च वीरियेन आजीवपारिसुद्धि, तथा पच्चयसन्निस्सितसीलं पञ्जाय सम्पादेतब्बं । पञ्जासाधनं हि तं, पञ्जवतो पच्चयेसु आदीनवानिसंसदस्सनसमत्थभावतो । तस्मा पहाय पच्चयगेधं धम्मेन समेन उप्पन्ने पच्चये यथावुत्तेन विधिना पञ्जाय पच्चवेक्खित्वा परिभुञ्जन्तेन सम्पादेतब्बं ।

किलन्तकायो दुब्बलो अञ्जसरस्स फलितस्स अम्बस्स मूले निपज्जि, बड्ढनि अम्बफलानि तहं तहं पतितानि होन्ति । तथेको बुड्ढतरो उपासको थेरस्स सन्तिकं उपगन्त्वा परिस्समं अत्वा अम्बपानं पायेत्वा अत्तनो पिट्ठि आरोपेत्वा वसनट्ठानं नेति । थेरो—

“न पिता न पि ते माता न आति न पि बन्धवो ।

करोतेतादिसं किच्चं सीलवन्तस्स कारणा” ति—

अत्तानं ओवदित्वा सम्मसनं आरभित्वा विपस्सनं वड्ढेत्वा तस्स पिट्ठिगतो एव मग्गपटिपाटिया अरहत्तं सञ्छाकासि । इमं सन्धाय वुत्तं—“अम्बखादकमहातिस्सत्थेरवत्थु पि चेत्थ कथेतब्बं” ति । सन्नत्था पी ति सन्नप्पकारेण पि अनेसनवसेन चित्तुप्पत्तिवसेन पि, पगेव कायवचीविप्फन्दितवसेना ति अधिप्पायो । तेनाह—“अनेसनाया” ति आदि ।

८५. अपच्चवेक्खितपरिभोगे इणपरिभोगआपत्तिआदीनवरस्स, तव्विपरियायतो पच्चवेक्खितपरिभोगे आनिसंसस्स च दस्सनं आदीनवानिसंसदस्सनं । तस्स पन पच्चयाधिकारो वुत्तं—“पच्चयेसु” ति । कारणकारणम्पि हि कारणभावेन वुच्चति यथा तिणेहि भत्तं सिद्धं ति । येन कारणेन भिक्खुनो अपच्चवेक्खितपरिभोगो नाम सिया, तस्मिं वज्जिते पच्चयसन्निस्सितसीलं सिज्झति विसुज्झति चा ति दस्सेत्तुं—“तस्मा” ति आदि वुत्तं । तत्थ पच्चयगेधं ति गेधगहणेनेव सम्मोहो पि गहितो ति दड्ढब्बो तेन सह पवत्तनतो तदुपनिस्सयतो च । धम्मेन समेन उप्पन्ने ति इदं पच्चयानं आगमनसुद्धिदस्सनं, न पच्चयसन्निस्सितसीलविसुद्धिदस्सनं । पच्चयानं हि इदमत्थितं उपधारेत्वा परिभुञ्जन् पच्चयसन्निस्सितसीलं । यस्मा पन ते पच्चया जायाधिगता एव भिक्खुना परिभुञ्जितत्वा, तस्मा वुत्तं—“धम्मेन समेन उप्पन्ने पच्चये” ति । यथावुत्तेन विधिना ति “सीतस्स पटिघाताया” ति^२ आदिना वुत्तविधिना ।

८६. तत्थ दुविधं पच्चवेक्खणं, पच्चयानं पटिलाभकाले परिभोग-
काले च । पटिलाभकाले पि हि धातुवसेन वा पटिकूलवसेन वा पच्च-
वेक्खित्वा ठपितानि चीवरादीनि ततो उशरि^१ परिभुञ्जन्तस्स अनवज्जो व
परिभोगो, परिभोगकाले पि । तत्रायं सन्निधानकरो विनिच्छयो—

८७. चत्तारो हि परिभोगा—थेय्यपरिभोगो, इणपरिभोगो, दायज-
परिभोगो, सामिपरिभोगो ति । तत्र संघमज्जे पि निसीदित्वा परिभुञ्जन्तस्स
दुस्सीलस्स परिभोगो थेय्यपरिभोगो नाम । सीलवतो अपच्चवेक्खित्वा^२
परिभोगो इणपरिभोगो नाम । तस्मा चीवरं परिभोगे परिभोगे पच्च-

८६. धातुवसेन वा ति “यथापच्चयं वत्तमानं धातुमत्तमेवेतं, यदिदं चीवरादि तदुप-
भुञ्जको च पुग्गलो” ति एवं धातुमनसिकारवसेन वा । पटिकूलवसेन वा ति पिण्डपाते ताव
आहारे पटिकूलसञ्जावसेन । “सब्बानि पन इमानि चीवरादीनि अजिगुच्छनीयानि, इमं पूतिकायं
पत्वा अतिविय जिगुच्छनीयानि जायन्ती” ति एवं पटिकूलमनसिकारवसेन वा । ततो उत्तरो
ति पटिलाभकालतो उपरि । अनवज्जो व परिभोगो आदितोव पञ्चाय परिसोधितत्ता
अधिद्वहत्वा ठपितपत्तचीवरानं विया ति । पच्चवेक्खणाय आदिसुद्धिदस्सनपरमेतं, न परिभोग-
काले पच्चवेक्खणपटिक्खेपपरं । तेनाह—“परिभोगकाले पी” ति आदि । तत्रा ति तस्मि
परिभोगकाले पच्चवेक्खणे । सन्निधानकरो ति असन्देहकरो एकन्तिको ।

८७. थेय्यपरिभोगो नाम अनरहस्स परिभोगो । भगवता पि अत्तनो सासने सीलवतो
पच्चया अनुज्जाता, न दुस्सीलस्स । दायकानमि सीलवतो एव परिच्चागो, न दुस्सीलस्स ।
अत्तनो कारानं महप्फलभावस्स पच्चासीसनतो । इति सत्थारा अननुज्जातत्ता दायकेहि च
अपरिच्चत्तत्ता दुस्सीलस्स परिभोगो थेय्याय परिभोगो थेय्यपरिभोगो । इणवसेन परिभोगो
इणपरिभोगो, पटिग्गाहकतो दक्खिणा विसुद्धिया अभावतो इणं गहेत्वा परिभोगो विया ति
अत्थो । तस्मा ति “सीलवतो” ति आदिना कुत्तमेवत्थं कारणभावेन पच्चाप्तसति । चीवरं
कायतो मोचेत्वा परिभोगे परिभोगे पुरेभत्त...प...पच्छिमयामेसु पच्चवेक्खित्तब्बं ति सम्बन्धो ।
तथा असक्कोन्तेन यथाशुत्तकालविसेसवसेन एकदिवसे चतुक्खत्तुं तिक्खत्तुं द्विक्खत्तुं सकिं यैव वा
पच्चवेक्खित्तब्बं । सचे अरुणं उग्गच्छति, इणपरिभोगाद्वाने तिद्वति । हिंयो यं मया

वेक्खितब्बं, पिण्डपातो आलोपे आलोपे, तथा असक्कोन्तेन पुरेभवापच्छामया
पुरिमयाममज्झिमयामपच्छिमयामेसु । सच्चस्स अपच्चवेक्खतो व अरुणं
उग्गच्छति, इणपरिभोगट्टाने तिट्ठति । सेनासनम्पि परिभोगे परिभोगे
पच्चवेक्खितब्बं । मेसज्जस्स पटिग्गहणे पि परिभोगे पि सतिपच्चयता व
वड्ढति । एवं सन्ते पि पटिग्गहणे सतिं कत्वा परिभोगे अकरोन्तस्सेव
आपशि, पटिग्गहणे पन सतिं अकत्वा परिभोगे करोन्तस्स
अनापशि ।

८८. चतुब्बिधा हि सुद्धि—देसनासुद्धि, संवरसुद्धि, परियेड्डिसुद्धि,
पच्चवेक्खणसुद्धी ति । तत्थ देसनासुद्धि नाम पातिमोक्खसंवरसीलं । तं
हि देसनाय सुज्जनतो देसनासुद्धी ति बुद्धति । संवरसुद्धि नाम इन्द्रिय-
संवरसीलं । तं हि “न पुन एवं करिस्सामी” ति चित्ताधिट्ठानसंवरेनेव

चीवरं परिभुत्तं, तं यावदेव सीतस्स पटिघाताय प...हिरिकोपीनपटिच्छादनत्थं । हिय्यो यो
मया पिण्डपातो परिभुत्तो, सो “नेव दवाया” ति आदिना सचे अतीतपरिभोगपच्चवेक्खणं
न करेय्या ति वदन्ति, तं वोमसितब्बं । सेनासनम्पि परिभोगे परिभोगे ति पवेसे पवेसे ।
सति पच्चयता ति सतिया पच्चयभावो पटिग्गहणस्स परिभोगस्स च पच्चवेक्खणसतिया
पच्चयभावो युज्जति, पच्चवेक्खित्वा व पटिग्गहेतब्बं परिभुज्जितम्बञ्जा ति अत्थो । तेनेवाह—
“सतिं कत्वा” ति आदि । एवं सन्ते पी ति यदि पि द्वीसु पि ठानेसु पच्चवेक्खणा युत्ता, एवं
सन्ते पि । अपरे पनाहु—सति पच्चयता ति सति मेसज्जपरिभोगस्स पच्चयभावे, सति पच्चये
ति अत्थो । एवं सन्ते पी ति पच्चये सति पी ति । तं तेसं मतिमत्तं । तथा हि पच्चयसन्निस्तित-
सीलं पच्चवेक्खणाय विसुज्जति, न पच्चयस्स भावमतेन ।

८९. एवं पच्चयसन्निस्तितसीलस्स विसुद्धिं दस्सेत्वा तेनेव पसङ्गेन सब्बा पि विसुद्धियो
दस्सेत्तुं—“चतुब्बिधा हि सुद्धी” ति आदिमाह । तत्थ सुज्जति पताया ति सुद्धि, यथाधम्मं
देसना व सुद्धि देसनासुद्धि । बुद्धानस्सा पि चेत्य देसनाय एव सङ्गहो दडम्बो । छिन्नमूलापत्तीनं^१
पन अभिक्खुतापटिज्जा व देसना^२ । अधिट्ठानविसिद्धो संवरो व सुद्धि संवरसुद्धि । धम्मेन समेन

सुज्जनतो संवरसुद्धो ति बुच्चति । परियेद्विसुद्धि नाम आजीवपारि-
सुद्धिसीलं । तच्चिह्ने अनेसनं पहाय धम्मेन समेन पच्चये उप्पादेन्तस्स
परियेसनाय सुद्धत्ता परियेद्विसुद्धी ति बुच्चति । पच्चवेक्खणसुद्धि नाम
पच्चयसन्निस्सितसीलं^१ । तच्चिह्ने बुत्ताप्पकारेण पच्चवेक्खणेण सुज्जनतो
पच्चवेक्खणसुद्धी ति बुच्चति । तेन बुत्तं—“पटिग्गहणे पन सत्तिं अकत्वा
परिभोगे करोन्तस्स अनापत्ती” ति ।

८९. सत्ताब्बं सेक्खानं पच्चयपरिभोगो दायज्जपरिभोगो नाम । ते हि
भगवतो पुत्ता, तस्मा पितुसन्तकानं पच्चयानं दायदा हुत्वा ते पच्चये
परिभुञ्जन्ति । किं पनेते भगवतो पच्चये परिभुञ्जन्ति, उदाहु गिहीनं
पच्चये परिभुञ्जन्ती ति ? गिहीहि दिन्ना पि भगवता अनुज्जातत्ता भगवतो
सन्तका होन्ति, तस्मा भगवतो पच्चये परिभुञ्जन्ती ति वेदितब्बा ।
धम्मदायादसुत्ताञ्चेत्थ साधकं । खीणासवानं परिभोगो सामिपरिभोगो
नाम । ते हि तण्हाय दासव्यं अतीतत्ता सामिनो हुत्वा परिभुञ्जन्ति ।

पच्चयानं परियेद्वि एव सुद्धि परियेद्विसुद्धि । चतूसु पि पच्चयेसु बुत्तविधिना पच्चवेक्खणा व
सुद्धि पच्चवेक्खणसुद्धि । एस ताव सुद्धीसु समासनयो । सुद्धिमन्तेसु पन देसना सुद्धि
एतस्सा ति देसनासुद्धि । सेसेसु पि एसेव नयो । सुद्धि-सहो पन बुत्तनयो व । एवं ति संवर-
मेदं सन्धायाह । पहाया ति वज्जेत्वा, अकत्वा ति अत्थो ।

८९. दातव्वहेन दायं, तं आदियन्ती ति दायदा । अननुज्जातेसु सब्बेन सब्बं
परिभोगाभावतो, अनुज्जातेसु एव च परिभोगसम्भवतो भिक्खूहि परिभुञ्जितव्वपच्चया भगवतो
सन्तका । “धम्मदायादा मे भिक्खवे भवथ मा आमिसदायादा । अत्थि मे तुम्हेसु अनुकम्पा
‘किं ति मे सावका धम्मदायादा भवेय्युं नो आमिसदायादा’ ति”^२ एवं पवत्तं धम्मदायाद-
सुत्तञ्च एत्थ एतस्मिं अत्थे साधकं ।

अवीतरागानं तण्हापरवसताय पच्चयपरिभोगे सामिभावो नत्थि, तदभावेन वीतरागानं
तत्थ सामिभावो यथारुचिपरिभोगसम्भवतो । तथा हि ते पटिकूलमि अप्पटिकूलाकारेण,

१. पच्चयपरिभोगसन्निस्सितसीलं—स्या०, क० ।

२. म०—१-१८ ।

९०. इमेसु परिभोगेसु सामिपरिभोगो च दायजपरिभोगो च सब्बेसं वड्ढति । इणपरिभोगो न वड्ढति । थेय्यपरिभोगे कथा येव नत्थि । यो पनार्य सीलवतो पच्चवेक्खितपरिभोगो, सो इणपरिभोगस्स पच्चनीकत्ता आणण्यपरिभोगो वा होति, दायजपरिभोगे येव वा सङ्गहं गच्छति । सीलवा पि हि इमाय सिक्खाय समन्नागतत्ता सेक्खो त्वेव संख्यं गच्छति । इमेसु पन परिभोगेसु यस्मा सामिपरिभोगो अग्गो, तस्मा तं पत्थयमानेन भिक्खुना वुत्तप्पकाराय पच्चवेक्खणाय पच्चवेक्खित्वा परिभुञ्जन्तेन पच्चयसम्मिस्सित-सीलं सम्पादेत्तब्बं । एवं करोन्तो हि किच्चकारी होति । वुत्तम्मि वेतं—

“पिण्डं विहारं सयनासनञ्च आपञ्च सङ्घाटिरज्जुपवाहनं^१ ।

सुत्वान धम्मं सुगतेन देसितं सङ्घाय सेवे वरपञ्जसावको ॥

अप्पटिकूलम्मि पटिकूलाकारेण, तदुभयम्मि वज्जेत्वा अञ्छपेक्खनाकारेण पच्चये परिभुञ्जन्ति, दायकानञ्च मनोरथं परिपूरेन्ति । तेनाह—“ते हि तण्हाय दासब्बं अतीतत्ता सामिनो हुत्वा परिभुञ्जन्ती” ति ।

९०. सब्बेसं ति अरियानं पुथुज्जनानञ्च । कथं पुथुज्जनानं इमे परिभोगा सम्भवन्ति ? उपचारवसेन । यो हि पुथुज्जनस्सा पि सल्लेखपटिपत्तियं ठितस्स पच्चयगेधं पहाय तत्थ अनुपल्लितेन चित्तेन परिभोगो, सो सामिपरिभोगो विय होति । सीलवतो पन पच्चवेक्खितपरिभोगो दायजपरिभोगो विय होति, दायकानं मनोरथस्स अविराधनतो । तथा हि वुत्तं—“दायजपरिभोगे येव वा सङ्गहं गच्छती” ति । कल्याण पुथुज्जनस्स परिभोगे वत्तब्बमेव नत्थि, तस्स सेक्खसङ्गहतो । सेक्खसुत्तं^२ हेतस्सत्थस्स साधकं । तेनाह—“सीलवा पि ही” ति आदि । पच्चनीकत्ता ति यथा इणाधिको अत्तनो रुचिया इच्छित-देसं गन्तुं न लभति, एवं इणपरिभोगयुत्तो लोकतो निस्सरितुं न लभती ति तप्पटिपक्खत्ता सीलवतो पच्चवेक्खितपरिभोगो आणण्यपरिभोगो ति आह—“आणण्यपरिभोगो वा” ति । एतेन निप्परियायतो चतुपरिभोगविनिमुत्तो विसुं येवायं परिभोगो ति दस्सेति । इमाय सिक्खाया ति सीलसङ्गाताय सिक्खाय । किच्चकारी ति पटिञ्जानुरूपं पटिपज्जनतो युत्तापत्तकारी ।

तस्मा हि पिण्डे सयनासने. च
 आपे च सङ्घाटिरजूपवाहने ।
 एतेसु धम्मेसु अनुपलितो
 भिक्खु यथा पोक्खरे वारिबिन्दु' ॥
 कालेन लद्धा परतो अनुग्गहा
 खजेसु भोजेसु च सायनेसु च ।
 मत्तं स^२ जञ्जा सततं उपट्ठितो
 वणस्स आलेपनरूहने यथा ॥

“कन्तारे पुत्तामंसं व अक्खस्सम्भञ्जनं यथा ।
 एवं आहारे^३ आहारं यापनत्थममुच्छित्तो” ति ॥

इदानीं तमेव किञ्चकारितं सुरापदेन विभावितुं—“बुत्तम्पि चेत्तं” ति आदि वुत्तं । तत्थ
 विहारं ति पतित्थयं । सयनासनं ति मञ्चादि । उभयेन पि सेनासनमेव वुत्तं । आपं ति
 उदकं । सङ्घाटिरजूपवाहनं ति पंसुमलादिनो सङ्घाटिगतरजस्स धोवनं । सुत्त्वान धम्मं
 सुगतेन देसितं ति चीवरादीसु^४ “पटिसङ्घा योनिस्सो चीवरं पटिसेवति सीतस्स पटिघाताया”
 ति^५ आदिना नयेन भगवता देसितं धम्मं सुत्वा । सङ्घाय सेवे वरपञ्चसावको ति “पिण्ड”
 ति वुत्तं पिण्डपातं, विहारादिपदेहि वुत्तं सेनासनं, “पिपासागेलञ्जस्स वूपसमनतो पानीयम्पि
 गिलानपञ्चयो” ति आपमुखेन दस्सितं गिलानपञ्चयं, सङ्घाटियादिचीवरं ति चतुब्बिधं पञ्चयं
 सङ्घाय “यावदेव इमस्स कायस्स ठितिया” ति^६ आदिना नयेन पञ्चवेक्खित्वा । सेवे^७ सेवितुं
 सककुण्ण्य उत्तमपञ्जस्स भगवतो सावको सेवो वा पुथुज्जो वा ।

यस्मा च सङ्घाय सेवी वरपञ्चसावको, तस्मा हि पिण्डे^८ “प” पोक्खरे वारिबिन्दु,
 तथा होति । कालेना ति अरियानं भोजनकाले । लद्धा ति लभित्वा । परतो ति अञ्जतो

१. सु०—१-३२६ ।

२. सो—स्या०, गे०, मत्तसो—क० ।

३. आहारे—रो०, क०, आहरि—सी०, स्या० ।

४. सव्वासवसंवरादीसु—सी० ।

५. म०—१-१४; अ०—२-९७; सु०—४-१-४३५ ।

६. म०—१-१५; म०—२-३३; म०—३-६२; सं०—३-९६; अ०—२-९७; अभि०—१-२९०;

सु०—४-१-४३५ ।

७. सचे पि—स्या०; क० ।

९१. इमस्स च पच्चयसन्निस्सितसीलस्स परिपूरकारिताय भागिनेय्य-
संघरक्खितसामणेस्स वत्थु कथेतब्बं । सो हि सम्मा पच्चवेक्खित्वा परि-
भुञ्जि । यथाह—

“उपज्झायो मं भुञ्जमानं सालिकूरं सुनिब्बुतं ।
मा हेव त्वं सामणेर जिह्वं ज्ञापेसि असञ्जतो ॥
उपज्झायस्स वचो सुत्वा संवेगमलभिं तदा ।
एकासने निसीदित्वा अरहत्तं अपाप्पणिं ॥
सो हं परिपुण्णसङ्कप्पो चन्दो पन्नरसो यथा ।
सब्बासवपरिक्खीणो नत्थि दानि पुनब्भवो” ति ॥
“तस्मा अञ्जो पि दुक्खस्स पत्थयन्तो परिक्खयं ।
योनिस्सो पच्चवेक्खित्वा पटिसेवेथ पच्चये” ति ॥

एवं पातिमोक्खसंवरसीलादिवसेन चतुब्बिधं ।

पठमसीलपञ्चकं

९२. पञ्चविधकोट्टासस्स पठमपञ्चके अनुपसम्पन्नसीलादिवसेन
अत्थो वेदितब्बो । वुत्ताहेतं पटिसम्भिदायं—

दायकतो । अनुग्गहा ति अनुकम्पाय बहुम्हि उपनीते मत्तं स जब्बा जानेय्य स्रततं
सव्वकालं उपट्ठितो उपट्ठितस्सति । आलेपनरूहने यथा ति भेसज्जलेपनेन वणस्स रुहने विय,
मत्तं जानेय्या ति योजना । आहरे ति आहरेय्य । आहरेय्याहार” ति वा पाठो । यापनत्थं
ति सरीरस्स यापनाय । अमुच्छित्तो ति तण्हामुच्छाय अमुच्छित्तो गेधं तण्हं अनापन्नो ।

९१. अत्तनो मातुलस्स संघरक्खितथेरत्सेव नामस्स गहितत्ता भागिनेय्यसंघरक्खित-
सामणेरो । सालिकूरं ति सालिभत्तं । सुनिब्बुतं ति सुसीतलं । असञ्जतो ति अपच-
वेक्खणं सन्धायाह । सब्बासवपरिक्खीणो ति परिक्खीणसब्बासवो ।

पठमसीलपञ्चकवर्णना

९२. परियन्तो एतेसं अत्थी ति परियन्तानि, परियन्तानि सिक्खापदानि येसं ते परियन्त-
सिक्खापदा, तेसं परियन्तसिक्खापदानं । उपसम्पन्नानं ति ठपेत्वा कल्याणपुत्थुजन.

“कतमं परियन्तपारिसुद्धिसीलं ? अनुपसम्पन्नानं परियन्तसिक्खा-
पदानं, इदं परियन्तपारिसुद्धिसीलं । कतमं अपरियन्तपारिसुद्धिसीलं ?
उपसम्पन्नानं अपरियन्तसिक्खापदानं, इदं अपरियन्तपारिसुद्धिसीलं । कतमं
परिपुण्णपारिसुद्धिसीलं ? पुथुज्जनकल्याणकानं कुसलधम्मं युत्तानं सेक्खपरि-
यन्ते परिपूरकारीनं काये च जीविते च अनपेक्खानं परिच्चराजीवितानं, इदं
परिपुण्णपारिसुद्धिसीलं । कतमं अपरामद्वपारिसुद्धिसीलं ? सच्चानं सेक्खानं, इदं
अपरामद्वपारिसुद्धिसीलं । कतमं पटिप्पस्सद्विपारिसुद्धिसीलं ? तथागतसावकानं
स्त्रीणासवानं पच्चेकबुद्धानं तथागतानं अरहन्तानं सम्मासम्बुद्धानं, इदं
पटिप्पस्सद्विपारिसुद्धिसीलं” ति ।

९३. तत्थ अनुपसम्पन्नानं सीलं गणनवसेन सपरियन्तत्ता परियन्त-
पारिसुद्धिसीलं ति वेदितव्वं । उपसम्पन्नानं—

“नव कोटिसहस्सानि असीति सतकोटियो ।

पञ्चास^३ सतसहस्सानि छत्तिंसा च पुनापरे ॥

सेक्खासेक्खे तदञ्जेसं उपसम्पन्नानं । सामञ्जसोतना पि हि विसेसे तिद्वति । कुसलाधम्मं
युत्तानं ति विपस्सनाचारे युत्तपयुत्तानं सेक्खधम्मा परियन्ता परमा मरियादा एतस्सा ति
सेक्खपरियन्तो । नामरूप परिच्छेदतो, कुसलधम्मसमादानतो वा पन पट्टाय याव गोत्रभू,
ताव पवत्तकुसलधम्मप्पबन्धो सेक्खधम्मं आहच्च ठितो सेक्खपरियन्तो । सेक्खधम्मानं वा
हेट्ठिमन्तभूता सिक्खितव्वा^४ लोकिया तिस्सो सिक्खा सेक्खपरियन्तो, तस्मिं सेक्खपरियन्ते ।
परिपूरकारीनं ति किञ्चि पि सिक्खं अहापेत्वा पूरेन्तानं । उपरिविसेसाधिगमत्थं काये च
जीविते च अनपेक्खानं । ततो एव सीलपारिपूरिअत्थं परिच्चत्तजीवितानं । दिट्ठिसंकिलेसेन
अपरामसनीयतो पारिसुद्धिवन्तं सीलं अपरामद्वपारिसुद्धिसीलं । किलेसानं सन्नसो पटि-
प्पस्सद्विया पारिसुद्धिवन्तं सीलं पटिप्पस्सद्विपारिसुद्धिसीलं ।

९३. अनुपसम्पन्नानं असेक्खानं सेक्खानं कल्याणपुथुज्जनानञ्च सीलं महानुभावताय
आनुभावतो अपरियन्तमेवा ति आह—“गणनवसेन सपरियन्तत्ता” ति । कायवाचानं

एते संवरविनया सम्बुद्धेन पकासिता ।

पेय्यालमुखेन निदिद्धा सिक्खा विनयसंवरे' ति ॥

एवं गणनवसेन सपरियन्तम्पि अनवसेसवसेन समादानभावश्च लाभ-
यसजातिअङ्गजीवितवसेन अदिट्ठपरियन्तभावश्च सन्धाय अपरियन्त-
पारिसुद्धिसीलं ति वुत्तं, चिरगुम्बवासिकअम्बखादकमहातिस्सत्थेरस्स
सीलमिव । तथा हि सो आयस्मा—

“धनं चजे^१ अङ्गवरस्स हेतु^२ अङ्गं चजे जीवितं रक्खमानो ।

अङ्गं धनं जीवितञ्चापि सब्बं चजे नरो धम्ममनुस्सरन्तो” ति ॥

इमं सप्पुरिसानुस्सतिं अविजहन्तो जीवितसंसये पि सिक्खापदं
अवीतिकम्म तदेव अपरियन्तपारिसुद्धिसीलं निस्साय उपासकस्स पिट्ठिगतो
व अरहत्तं पाप्पुणि । यथाह—

संवरणतो विनयनतो च संवरविनया । पेय्यालमुखेन निदिद्धा ति तत्थ तत्थ सत्थारा
देसितवित्थारनयेन यथावुत्तगणनतो निदिद्धा । सिक्खा ति सीलसङ्घाता सिक्खा । विनयसंवरे
ति विनयपिटके । गणनवसेन सपरियन्तम्पि उपसम्पन्नानं सीलं ति हेट्ठा वुत्तं आनेत्वा
सम्बन्धितब्बं । यंकिञ्चि हि उपसम्पन्नेन सिक्खितब्बं सीलं नाम, तत्थ कस्सचि पि अनवसेसतो
अनवसेसवसेन । समादानभावं ति समादानसम्भावं । लाभ प वसेन अदिट्ठ-
परियन्तभावो लाभादिहेतु सीलस्स अवीतिकम्मो ।

धनं चजे अङ्गवरस्स हेतु पारिपन्थिकचोरादीहि उपदुदुतो । अङ्गं चजे जीवितं
रक्खमानो सप्पदट्ठादिकाले । अङ्गं धनं जीवितञ्चापि सब्बं चजे नरो धम्ममनुस्सरन्तो
सुतसोममहाबोधिसत्तादयो विय । तेनाह—“इमं सप्पुरिसानुस्सतिं अविजहन्तो” ति ।
जिघ्र्छापरिस्समेन जीवितसंसये सति पि । सिक्खापदं अवीतिकम्मा ति अस्सामिकेसु
अम्बफलेसु भूमियं पतितेसु समीपे येव सन्तेसु पि पटिग्गाहकाभावेन अपरिमुञ्जन्तो पटिग्गाहण-
सिक्खापदं अवीतिकमित्वा ।

१. वेदितब्बं—सी०, स्या०, रो० ।

२-२. यो पन अङ्गहेतु—सी० ।

३. वि०—२-१२६ ।

“न पिता न पि ते माता न आति^१ न पि बन्धवो^२ ।
 करोतेतादिसं किञ्च सीलवन्तस्स कारणा ॥
 संवेगं जनयित्वान सम्मसित्वान योनिसो ।
 तस्स पिड्डिगतो सन्तो अरहत्तं अपाप्पणी^३” ति ॥

९४. पुथुज्जनकन्याणकानं सीलं उपसम्पदतो पट्ठाय सुधोतजातिमणि विय सुपरिकम्मकतसुवण्णं विय च अतिपरिसुद्धत्ता चित्तुप्पादमत्तकेन पि मलेन विरहितं अरहत्तस्सेव पदट्ठानं होति, तस्मा परिपुण्णपारिसुद्धी ति बुच्चति, महासंघरक्खितभागिनेय्यसंघरक्खितत्थेरानं विय ।

महासंघरक्खितत्थेरं किर अतिकन्तसद्विवस्सं मरणमञ्चे निपन्नं भिक्खुसंघो लोकुत्तराधिगमं पुच्छि । थेरो—“नत्थि मे लोकुचारधम्मो” ति आह । अथस्स उपट्ठाको दहरभिक्खु आह—“भन्ते तुम्हे परिनिब्बुता ति समन्ता द्वादसयोजना मनुस्सा सन्निपतिता, तुम्हाकं पुथुज्जनकाल-किरियाय महाजनस्स विप्पटिसारो भविस्सती” ति । आवुसो “अहं मेचेय्यं भगवन्तं पस्सिस्सामी” ति न विपस्सनं पट्ठपेसिं । तेन हि मं निसीदापेत्वा ओकासं करोही ति । सो थेरं निसीदापेत्वा बहि निक्खन्तो, थेरो तस्स सह निक्खमना^४ व अरहत्तं पत्वा अच्छरिकाय सज्जं अदासि । संघो सन्निपतित्वा आह—“भन्ते एवरूपे मरणकाले लोकुचारधम्मं निब्बरोन्ता दुक्करं करित्था” ति । नावुसो एतं दुक्करं, अपि च वो दुक्करं आचिक्खिस्सामि—“अहं आवुसो पब्बजितकालतो पट्ठाय असतिया

सीलवन्तस्सा ति सीलवन्तभावस्स कारणा, सीलवन्तस्स वा तुय्हं एतादिसं अंसेन वाहणादिकं किञ्च करोति, कारणा^५ सीलस्सा ति अधिप्पायो ।

९४. सुधोतजातिमणि विया ति चत्तुसु पासाणेसु^६ सम्मदेव धोतजातिमणि विय । महासंघरक्खितभागिनेय्यसंघरक्खितत्थेरानं विया ति महासंघरक्खितत्थेरस्स, तस्सेव

१. न आती—सी०, क० ।

२. न पि बन्धवा—स्या०, क० ।

३. अपाप्पणि—रो० ।

४. सह बहि निक्खमना—सी० ।

५. किस्स कारणा—स्या०, क० ।

६. चत्तुसु पि साणेसु—क० ।

अञ्जाणपकतं कम्मं नाम न पस्सामी”^१ ति । भागिनेय्यो पिस्स पञ्जास-
वस्सकाले एवमेव अरहत्तं पाप्पणी ति ।

“अप्पस्सुतो पि चे होति सीलेसु असमाहितो ।
उभयेन नं गरहन्ति सीलतो च सुतेन च ॥
अप्पस्सुतो पि चे होति सीलेसु सुसमाहितो ।
सीलतो नं पसंसन्ति तस्स^२ सम्पज्जते सुतं ॥
बहुस्सुतो पि चे होति सीलेसु असमाहितो ।
सीलतो नं गरहन्ति नास्स^३ सम्पज्जते सुतं ॥
बहुस्सुतो पि चे होति सीलेसु सुसमाहितो ।
उभयेन नं पसंसन्ति सीलतो च सुतेन च ॥
बहुस्सुतं धम्मधरं सप्पज्जं बुद्धसावकं ।
नेक्खं जम्बोनदस्सेव को तं निन्दितुमरहति ।
देवा पि नं पसंसन्ति ब्रह्मणा पि पसंसितो” ति^४ ॥

९५. सेक्खानं पन सीलं दिट्ठिवसेन अपरामङ्गत्ता, पुत्थुज्जनानं वा

भागिनेय्यसंघरक्खितत्थेरस्स विथ च । “किमत्थं मयं इधागता” ति महाजनस्स विप्पटिसारो
भविस्सती ति अधिप्पायो । अञ्छुरिकाया ति अञ्छुरिफोटनेन । असतिया ति सतिसम्मोसेन ।
अञ्जाणपकतं ति अञ्जाणेन अपरज्झित्वा कतं, अजानित्वा कतं ति अत्थो ।

अप्पस्सुतो पि चे होती ति सुत्तगेय्यादिसुतरहितो होति चे । सीलेसु असमाहितो
ति पातिमोक्खसंवरादिसीलेसु पि न सम्मा पतिट्ठितो होति चे । नास्स सम्पज्जते सुतं ति
अस्स सीलरहितस्स पुग्गलस्स सुतं अत्तनो परेसञ्च कत्थचि भवसम्पत्तिआवहं न होति ।
“दुस्सीलोयं पुरिसपुग्गलो” ति हि सिक्खाकामा न तस्स सन्तिकं उपसङ्कमन्ति । बहुस्सुतो पि
चे ति एत्थ चे—ति निपातमत्तं । पसंसितो ति पसंसितो एव नाम ।

९५. रागवसेन^५ अपरामङ्गहणेन तण्हापरामासाभावमाह । तथारूपं ति रागवसेन

१. न सरामी—सी०, स्या० । २. नास्स । ३. तस्स—सी०, स्या० क० ।

४. अ०—२-९ ।

५. भववसेन—सी०, क० ।

पन रागवसेन' अपरामद्वसीलं अपरामद्वपारिसुखो ति वेदितव्यं,
कुटुम्बियपुत्रातिस्तत्थेरस्स सीलं विय । सो हि आयस्सा तथारूपं सीलं
निस्साय अरहत्तो पतिट्ठातुकामो चेरिके आह—

“उभो पादानि भिन्दित्वा सञ्जपेस्सामि^१ वो अहं ।

अट्टियामि हरायामि सरागमरणं अहं” ति^२ ॥

“एवाहं चिन्तयित्वान सम्मसित्वान योनिसो ।

सम्पत्तो अरुणुग्गमिह अरहत्तं अपापुणिं” ति^३ ॥

अञ्जतरो पि महाथेरो बाळहगिलानो सहत्था आहारम्पि परि-
श्रुज्जितुं असक्कोन्तो सके मुचकरीसे पलिपन्नो सम्परिचति, तं दिस्वा
अञ्जतरो दहरो—“अहो दुक्खा जीवितसङ्कारा” ति आह । तमेनं महाथेरो
आह—“अहं आवुसो इदानि मिय्यमानो सग्गसम्पत्तिं लभिस्सामि,
नत्थि मे एत्थ संसयो, इमं पन सीलं भिन्दित्वा लद्धसम्पत्तिनाम सिक्खं
पच्चक्खाय पटिलद्धगिहिभावसदिसी” ति वत्वा “सीलेनेव सद्धिं मरिस्सामी”
ति तत्थेव निपन्नो तमेव रोगं सम्मसन्तो अरहत्तं पत्वा भिक्खुसंघस्स इमाहि
गाथाहि व्याकासि—

अपरामदं । भिन्दित्वा ति हनित्वा । सञ्जपेस्सामी ति सञ्जतिं करिस्सामि, अप्पकं वेळं
मं विस्सेज्जेतुं ति अधिप्पायो । अट्टियामी ति जिगुच्छामि । हरायामी ति लज्जामि ।

पलिपन्नो ति सीदन्तो, सम्मक्खितो वा । सीलेनेव सद्धिं मरिस्सामी ति सीलं
अविनासेन्तो तेन सहेव मरिस्सामि, न इदानि कदाचि पि तं परिच्चजिस्सामि । सति हि
भवादाने सीलेन वियोगो सिया, भवमेव नादियिस्सामी ति अधिप्पायो । रोगं सम्मसन्तो
ति रोगभूतं वेदनं वेदनामुखेन सेसारूपधम्म रूपधम्मे च परिगगहेत्वा विपस्सन्तो ।

१. भववसेन—सी०, स्या० ।

२. संसमेस्सामि—सी०; सञ्जमिस्सामि—स्या०; पञ्जपेस्सामि—क० ।

३. ति—सद्यो स्या० पोत्थके नत्थि । ४. दी-ट्ट०—२-३३९; म-ट्ट० १० सुत्ते च ।

५. ०सदिसं—क० ।

“कुट्टस्स मे अज्जतरेन व्याधिना
 रोगेन बाळ्हं दुस्सितस्स रुप्पतो ।
 परिसुस्सति खिप्पमिदं कळेवरं
 पुप्फं यथा पंसुनि आतपे कतं ॥
 अजज्जं जज्जसङ्कातं असुचिं सुचिसम्मत्तं ।
 नानाकुणपपरिपूरं जज्जरूपं अपस्सतो ॥
 धिरत्थु मं आतुरं पूतिकायं
 दुग्गन्धियं असुचिं व्याधिधम्मं ।
 यत्थप्पमत्ता अधिमुच्छिता पजा
 हापेन्ति मग्गं सुगतूपपत्तिया” ति ॥

९६. अरहन्तादीनं पन सीलं सब्बदरथप्पटिप्पस्सद्धिया परिसुद्धत्ता
 पटिप्पस्सद्धिपारिसुद्धी ति वेदितव्वं । एवं परियन्तपारिसुद्धिआदिवसेन
 पञ्चविधं ।

रुप्पतो ति विकारं आपादियमानसरीरस्स । परिसुस्सती ति समन्ततो सुस्सति ।
 यथा किं ? पुप्फं यथा पंसुनि आतपे कतं सूरियातपसन्तत्ते पंसुनि ठपितं सिरीसादिपुप्फं^१
 विया ति अत्थो । अजज्जं ति अमनुज्जं जिगुच्छनीयं । जज्जसङ्कातं ति बालेहि “जज्जं” ति
 एव कित्तं । जज्जरूपं अपस्सतो ति यथाभूतं अपस्सतो^३ अविदुसो “जज्जं” ति पसंसितं ।
 धिरत्थुमं ति धि अत्थु इमं, धि—सहयोगेन सब्बत्थ उपयोगवचनं, इमस्स पूतिकायस्स
 धिकारो होत् ति अत्थो । दुग्गन्धियं ति दुग्गन्धिकं दुग्गन्धवन्तं । यत्थ यथाबुत्ते पूतिकये
 रागहेतु पमत्ता पमादं आपन्ना । पजा ति सत्ता । हापेन्ति मग्गं सुगतूपपत्तिया ति
 सुगतूपपत्तिया मग्गं सीलस्य हापेन्ति, पगेव ज्ञानादिं ति अधिप्पायो ।

९६. केवलं “अरहन्तो” ति ब्रह्मणा सावकलीणासवा, इतरे पन पन्चेकबुद्धा
 सम्मासम्बुद्धा ति सह विसेसनेना ति आह—“अरहन्तादीनं” ति । सब्बदरथप्पटिप्पस्सद्धिया
 ति सब्बकिलेसदरथप्पटिप्पस्सद्धिया ।

१. ०च— रो०, क० ।

२. सिरीसपुप्फं—क० ।

३. अप्पस्सतो—म० ।

दुतियसीलपञ्चकं

१७. दुतियपञ्चके पाणातिपातादीनं पहानादिवसेन अत्थो वेदितव्वो ।
वुत्तञ्हेतं पटिसम्भिदायं—

“पञ्चसीलानि पाणातिपातस्स पहानं सीलं, वेरमणी सीलं, चेतना
सीलं, संवरो सीलं, अवीतिकमो सीलं । अदिन्नादानस्स, कामेसु मिच्छा-
चारस्स, मुसावादस्स, पिसुणाय वाचाय, फरुसाय वाचाय, सम्फप्पलापस्स,
अभिज्झाय, व्यापादस्स, मिच्छादिट्ठिया, नेक्खम्मेन कामच्छन्दस्स,
अव्यापादेन व्यापादस्स, आलोकसञ्जाय थिनमिद्धस्स, अविकस्सेपेन

दुतियसीलपञ्चकवज्जना

६७. पाणातिपातादीनं ति आदि-सहेन अदिन्नादानादीनं अग्गमग्गवज्जकिलेस-
परियोसानानं सज्जहो दड्ढव्वो । पहानादी ति आदि-सहेन वेरमणि आदीनं चतुञ्चं ।
केसुचि पोत्थकेसु “पहानवसेना” ति लिखन्ति, सा पमादलेखा । पाणातिपातस्स पहानं सीलं
ति हिरोत्ताप्पकरुणालोभादिपमुखेन येन कुसलचित्तुप्पादेन पाणातिपातो पहीयति, तं पाणाति-
पातस्स पहानं सीलनट्ठेन सीलं । तथा पाणातिपाता विरति वेरमणि सीलं । पाणातिपातस्स
पटिपक्खचेतना चेतना सीलं । पाणातिपातस्स संवरणं पवेसद्धारपिधानं संवरो सीलं ।
पाणातिपातस्स अवीतिकमनं अवीतिकमो सीलं । अदिन्नादानस्सा ति आदीसुपि एसेवनयो ।
अभिज्झादीनं पन अनभिज्झादिवसेन पहानं वेदितव्वं । वेरमणी चेतना तंसम्पयुक्ता
संवरावीतिकमा तप्पमुखा धम्मा ।

एवं दसकुसलकम्मपथवसेन पहानसीलादीनि दस्सेत्वा इदानीं सउपायानं अट्ठनं
समापत्तीनं, अट्ठारसन्नं महाविपस्सनानं, अरियमग्गानञ्च वसेन तानि दस्सेतुं—“नेक्खम्मेना” ति
आदि आरब्धं । तत्थ नेक्खम्मेना ति अलोभप्पधानेन कुसलचित्तुप्पादेन । कुसला हि धम्मा
कामपटिपक्खा इध “नेक्खम्म” ति अधिप्पेता । तेनाह—“कामच्छन्दस्स पहानं सीलं” ति
आदि । तत्थ पहानसीलादीनि हेट्ठा वुत्तनयेनेव वेदितव्वानि । विसेसमेव वक्खाम ।
अव्यापादेना ति मेत्ताय । आलोकसञ्जाया ति विभूतं कत्वा मनसिकरणेन उपट्ठितआलोक-
सञ्ज्ञानेन । अविकस्सेपेना ति समाधिना । धम्मववत्थानेना ति कुसलादिधम्मानं याथा-
वनिच्छयेन । सपञ्चयनामरूपववत्थानेना ति पि वदन्ति ।

उद्धवस्स, धम्मववत्थानेन विचिकिच्छाय, आणेन अविज्जाय, पामोज्जेन अरतिया, पठमेन ज्ञानेन नीवरणानं, दुतियेन ज्ञानेन वितक्कविचारानं, ततियेन ज्ञानेन पीतिया, चतुत्थेन ज्ञानेन सुखदुक्खानं, आकासानञ्चायतनसमापत्तिया रूपसञ्जाय पटिघसञ्जाय नानासञ्जाय, विज्जाणञ्चायतनसमापत्तिया आकासानञ्चायतनसञ्जाय, आकिञ्चञ्चायतनसमापत्तिया विज्जाणञ्चायतनसञ्जाय, नेवसञ्जानासञ्चायतनसमापत्तिया आकिञ्चञ्चायतनसञ्जाय,

एवं कामच्छन्दादिनीवरणप्पहानेन “अभिज्झं लोके पहाया” ति^१ आदिना वुत्ताय पठमज्ज्ञानाधिगमस्स उपायभूताय पुब्बभागपटिपदाय वसेन पहानसीलादीनि दस्सेत्वा इदानीं सउपायानं अट्ठसमापत्तिआदीनं वसेन दस्सेतुं—“आणेना” ति आदि वुत्तं । नामरूपपरिगगहकङ्का-वितरणानं हि विबन्धभूतस्स मोहस्स दूरीकरणेन आतपरिज्जाय ठितस्स अनिच्चसञ्जादयो सिज्जन्ति । तथा ज्ञानसमापत्तीसु अभिरतिनिमित्तेन पामोज्जेन । तत्थ अनभिरतिया विनोदि-ताय ज्ञानादीनं समधिगमो ति समापत्तिविपस्सनानं अरतिविनोदनअविज्जापदालनादिना उपायो ति—वुत्तं “आणेन अविज्जाय, पामोज्जेन अरतिया” ति । उप्पटिपाटिनिहेसो पन नीवरण-सभावाय अविज्जाय हेट्ठानीवरणेसु पि सङ्गहदस्सनत्थं ति दट्ठव्वं ।

“पठमेन ज्ञानेन नीवरणानं” ति आदीसु कथं ज्ञानानं सीलभावो, कथं वा तत्थ विरतिया सम्भवो । सुविमुद्धकायकम्मादिकस्स हि चित्तसमादानवसेन इमानि ज्ञानानि पवत्तन्ति, न परिताकुसलानि विय कायकम्मादिविसोधनवसेन, नापि मग्गफलधम्मा विय दुच्चरितदुराजीव-समुच्छेदपटिप्पसम्भनवसेना ति ? सच्चमेतं । महग्गतधम्मेसु निप्परियायेन नत्थि सीलनट्ठो, कुतो विरमणट्ठो । परियायेन पनेतं वुत्तं ति दट्ठव्वं । को पन सो परियायो ? यदग्गेन महग्गता कुसलधम्मा पटिपक्खे पजहन्ति, तदग्गेन ततो ओरता । ते च यथा चिरां नारोहन्ति, एवं संवुता^२ नाम होन्ति । परियुट्ठानसङ्गातो मनोद्वारे वीतिकमो नत्थि एतेसु ति अवीतिकमा ति च वुच्चन्ति, चेतना पन तंसम्पयुत्ता ति । सोयमत्थो परतो आगमिस्सति । एवञ्च कत्वा वितक्कादिपहानवचनमि समत्थितं होति । न हि निप्परियायतो सीलं कुसलधम्मानं पहायकं युजति, न चेत्थ अकुसलवितक्कादयो अधिप्पेता । किञ्चापि पठमज्ज्ञानूपचारे येव बुक्खस्स चतुत्थज्ज्ञानूपचारे च सुखस्स पहानं होति, अतिसयपहानं पन सञ्चाय वुत्तं—“चतुत्थेन

अनिञ्चानुपस्सनाय निञ्चसञ्जाय, दुक्खानुपस्सनाय सुखसञ्जाय, अनञ्चानु-
पस्सनाय अञ्चसञ्जाय, निब्बिदानुपस्सनाय नन्दिया, विरागानुपस्सनाय
रागस्स, निरोधानुपस्सनाय समुदयस्स, पटिनिस्सग्गानुपस्सनाय आदानस्स,
ख्यानपस्सनाय धनसञ्जाय, वयानुपस्सनाय आयूहनस्स, विपरिणामानु-
पस्सनाय ध्रुवसञ्जाय, अनिमित्तानुपस्सनाय निमित्तस्स, अप्पणिहितानुस्सनाय

ज्ञानेन सुखदुक्खानं पहानं” ति । “ आकासानञ्चायतनसमापत्तिया” ति आदीसु यं
वत्तब्बं तं आरुप्पकथायं^१ आगमिस्सति ।

अनिञ्चस्स, अनिञ्चं ति वा अनुपस्सना अनिञ्चानुपस्सना । तेभूमिकधम्मनं अनिञ्चतं
गहेत्वा पवत्ताय विपस्सनायेतं नामं । निञ्चसञ्जाया ति “सङ्गतधम्मा^२ निञ्चा सस्सता” ति
एवं पवत्ताय मिञ्छासञ्जाय, सञ्जागहणेनेव दिट्ठिचित्तानमि गहणं दट्ठब्बं । एस नयो इतो
परासु पि । निब्बिदानुपस्सनाया ति सङ्कारेसु निब्बिन्दनाकारेण पवत्ताय अनुपस्सनाय ।
नन्दिया ति सप्पीतिकतण्हाय । विरागानुपस्सनाया ति विरजनाकारेण पवत्ताय अनुपस्सनाय ।
रागस्सा ति सङ्कारेसु रागस्स । निरोधानुपस्सनाया ति सङ्कारानं निरोधस्स अनुपस्सनाय ।
यथा वा सङ्कारा निरुज्झन्ति येव, आयति पुनम्भवसेन न उप्पजन्ति, एवं अनुपस्सना निरोधानु-
पस्सना । तेनेवाह—“निरोधानुपस्सनाय निरोधे ति नो समुदेती” ति^३ । मुञ्चितुकामताय हि
अयं बलप्पत्ता । सङ्कारानं पटिनिस्सज्जनाकारेण पवत्ता अनुपस्सना पटिनिस्सग्गानुपस्सना ।
पटिसङ्कासन्तिट्ठना हि अयं । आदानस्सा ति निञ्चादिवसेन गहणस्स । सन्ततिसमूहकिञ्चारम्मण-
वसेन एकत्तगहणं धनसञ्जा, तस्सा धनसञ्जाय । आयूहनस्सा ति अभिसङ्करणस्स ।
सङ्कारानं अवत्थादिवसेसापत्ति विपरिणामो । ध्रुवसञ्जाया ति थिरभावगहणस्स ।
निमित्तस्सा ति समूहादिधनवसेन सकिञ्चपरिच्छेदताय च सङ्कारानं सविग्गहताय । पणिधिया
ति रागादिपणिधिया, तण्हावसेन सङ्कारेसु निज्जताया ति अत्थो । अभिनिवेसस्सा ति अन्तानु-
दिट्ठिया । अनिञ्चदुक्खादिवसेन सम्बतेभूमिकधम्मतिरणा अधिपञ्चाधम्मविपस्सना ।
साराद्धानाभिनिवेसस्सा ति असारसु सारगहणविपक्खासस्स । यथाभूतव्याणदस्सनं थिरभाव-
पत्ता अनिञ्चादि अनुपस्सना व । उदयव्ययमाणं ति केचि । सप्पच्चयनामरूपदस्सनं ति

१. विसु०—आरुप्पनिवेसे ।

२. सङ्गतधम्मसु—क० ।

३. खु०—९५ ।

पणिधिया, सुञ्जतानुपस्सनाय अभिनिवेसस्स, अविपज्जाधम्मविपस्सनाय सारादानाभिनिवेसस्स, यथाभूतजाणदस्सनेन सम्मोहाभिनिवेसस्स, आदीन-
वानुपस्सनाय आलयाभिनिवेसस्स, पटिसङ्खानुपस्सनाय अप्पटिसङ्काय,
विबट्टानुपस्सनाय संञ्जोगाभिनिवेसस्स, सोतापरिमग्गेन दिट्ठेकट्ठानं
किल्लेसानं, सकदागामिमग्गेन ओळारिकानं किल्लेसानं, अनागामिमग्गेन

अपरे । “इस्सरकुत्तादिवसेन^१ लोको समुप्पन्नो” ति अभिनिवेसो सम्मोहाभिनिवेसो ।
उच्छेदसस्सताभिनिवेसो ति केचि । “अहोसिं नु खो अहमतीतमद्धानं” ति^२ आदिनयप्पवत्ता
संसयापत्तिं सम्मोहाभिनिवेसो ति अपरे । सङ्कारेषु ताणलेणभावगहणं आलयाभिनिवेसो ।
“आलयरता आलयसम्मुदिता” ति^३ वचनतो आलयो तण्हा । सा एव चक्खादीसु रूपादीसु च
अभिनिविसनवसेन पवत्तिया आलयाभिनिवेसो ति अपरे । “एवं ठिता ते^४ सङ्कारा पटि-
निससजीयन्ती” ति पवत्तं जाणं पटिसङ्खानुपस्सना । अप्पटिसङ्का पटिसङ्काय पटिपक्खभूता
मोहप्पधाना अकुसलधम्मा । वहूतो विगतत्ता विवट्ठं निब्बानं, तत्थ निव्वभावसङ्कातेन अनु-
पस्सनेन पवत्ति विवट्टानुपस्सना, सङ्कारुपेक्खा चेव अनुलोमजाणञ्च । सब्बोगाभिनिवेसो
संयुजनवसेन सङ्कारेषु अभिनिविसनं ।

दिट्ठेकट्ठानं ति दिड्धिया सहजेकट्ठानञ्च पहानेकट्ठानञ्च । ओळारिकानं ति उपरिमग्ग-
वज्जे किल्लेसे उपादाय वुत्तं । अञ्जया दस्सनेन पहातन्वा पि दुतियमग्गवज्जेहि ओळारिका ।
अणुसहगतानं ति अणुभूतानं, इदं हेड्ढिमग्गवज्जे उपादाय वुत्तं । सब्बकिल्लेसानं ति
अवसिद्धसब्बकिल्लेसानं । न हि पठममग्गादीहि पहीना किल्लेसा पुन पहीयन्ति ।

“चित्तस्स अविप्पटिसाराय संबत्तन्ती” ति आदीसु संवरो अविप्पटिसारत्थाय ।
“अविप्पटिसारत्थानि खो आनन्द कुसलानि सीलानी” ति^५ वचनतो चेतसो अविप्पटिसारत्थाय
भवन्ति । अविप्पटिसारो पामोजत्थाय । “योनिस्सो मनसि करोतो पामोजं जायती” ति^६

१. इस्सरियकुत्तादिवसेन—स्या०; इस्सरियकुत्तादिवसेन—क० ।

२. म०—१-१३; सं०—२-२५; खु०—४:१-३६१ ।

३. दी०—२-३०; म०—१-२१७; म०—२-३३२; सं०—१-१३७; वि०—३-६, ८, ९ ।

४. ठिते—सी० ।

५. अं०—४-९९, ३५९ ।

६. म०—३-२३३ ।

अणुसहगतानं^१ किलेसानं, अरहचामग्गेन सम्बकिलेसानं पद्धानं सीलं, वेरमणी, चेतना, संवरो, अवीतिकमो सीलं । एवरूपानि सीलानि चिन्तास्स अविप्पटिसाराय संवत्तन्ति, पामोज्ञाय, पीतिया, पस्सद्विया, सोमनस्साय, आसेवनाय, भावनाय, बहुलीकम्माय, अलङ्काराय, परिक्खाराय, परिवाराय,

वचनतो पामोज्ञाय संवत्तन्ति । पामोज्ञं पीतिया । “पमुदितस्स पीति जायती” ति^२ वचनतो पीतिया संवत्तन्ति । पीति पस्सद्वत्थाय । “पीतिमनस्स कायो पस्सम्भती” ति^२ वचनतो पस्सद्विया संवत्तन्ति । पस्सद्वि सुखत्थाय । “पस्सद्विकायो सुखं वेवेती” ति^२ वचनतो सोमनस्साय संवत्तन्ती ति । “सुखत्थाय सुखं वेदेती” ति चेत्थ सोमनस्सं “सुखं” ति बुत्तं । आसेवनाया ति समाधिस्स आसेवनाय । निरामिसे हि सुखे सिद्धे “सुखिनो चित्तं समाधियती” ति^२ वचनतो समाधि सिद्धो येव होति, तस्मा समाधिस्स आसेवनाय पगुणबलव-भावाय संवत्तन्ती ति अत्थो । भावनाया ति तस्सेव समाधिस्स वड्डिया । बहुलीकम्माया ति पुनपुनं किरियाय । अलङ्काराया ति तस्सेव समाधिस्स पसाधनभूतसिद्धिन्धियादिनिष्फत्तिया अलङ्काराय संवत्तन्ति । परिक्खाराया ति अविप्पटिसारादिकस्स समाधिसम्भारस्स सिद्धिया तस्सेव समाधिस्स परिक्खाराय संवत्तन्ति । सम्भारत्थो हि इध परिक्खार-सदो । “ये च लो इमे पब्बजितेन जीवितपरिक्खारा समुदानेतब्बा” ति^३ आदीसु विय सम्भारो ति च पच्चयो वेदितब्बो । कामञ्चायं परिक्खार-सदो “रथो सीलपरिक्खारो” ति^४ आदीसु अलङ्कारत्थो । “सत्ता हि नगरपरिक्खारेहि सुपरिक्खत्तं होती” ति^५ आदीसु परिवारत्थो बुत्तो । इध पन अलङ्कारपरिवारानं विसुं गहितत्ता “सम्भारत्थो” ति बुत्तं । परिवाराया ति मूलकारणभावेनेव समाधिस्स परिवारभूत सतिवीरियादिधम्मविसेससाधनेन परिवारसम्पत्तिया संवत्तन्ति । पारि-पूरिया ति वसीभावसम्पापनेन, विपस्सनाय पदद्धानभावापादनेन च परिपुण्णभावसाधनतो समाधिस्स पारिपूरिया संवत्तन्ति ।

एवं सुपरिसुद्धसीलमूलकं सम्भाकारपरिपूरं समाधिं दस्सेत्वा इदानीं “समाहितो पब्बानाति पस्सति, यथाभूतं ज्ञानं पस्सं निब्बिन्दति, निब्बिन्दं विरज्जति, विरागा विमुञ्चती”

१. अनुसहगतानं—सी०, क० ।

२. दी०—१-१७५; दी०—३-२३३; अं०—१-२२५; अं०—३-९; अं०—४-३७३ ।

३. म०—१-१४१ ।

४. सं०—३-२३३ ।

५. अं०—३-२३५ ।

पारिपूरिया, एकन्तनिब्बिदाय, विरागाय, निरोधाय, उपसमाय, अमिञ्जाय, सम्बोधाय, निब्बानाय संवचन्ती' ति' ।

९८. एत्थ च पहानं ति कोचि धम्मो नाम नत्थि अञ्जत्र बुत्तप्प-कारानं पाणातिपातादीनं अनुप्पादमत्ततो । यस्मा पन तं तं पहानं तस्स तस्स कुसलधम्मस्स पतिट्ठानट्ठेन उपधारणं होति, विकम्पाभावकरणेन च समाधानं, तस्मा पुब्बे बुत्तेनेव उपधारणसमाधानसङ्गातेन सीलनट्ठेन सीलं ति बुत्तं । इतरे चचारो धम्मा ततो ततो वेरमणिवसेन, तस्स तस्स संवरवसेन, तद्बुभयसम्पयुषाचेतनावसेन, तं तं अदीतिकमन्तस्स अवीतिकमनवसेन च चेतसो पवत्तिसम्भावं सन्धाय बुत्ता । सीलट्ठो पन तेसं पुब्बे पकासितो येवा ति । एवं पहानसीलादिवसेन पञ्चविधं ।

ति^२ वचनतो सीलमूलकानि समाधिपदद्वानानि पयोजनानि दस्सेतुं—“एकन्तनिब्बिदाया” ति आदि बुत्तं । निब्बिदाय हि दस्सिताय तस्सा पदद्वानभूतं यथाभूतआणदस्सनं दस्सितमेव होति, तस्मि असति निब्बिदाय असिञ्जनतो । निब्बिदादयो अत्थतो विभत्ता एव । यथाभूतआणदस्सनं ति पनेत्थ सप्पच्चयनामरूपदस्सनं अधिप्पेतं । एवमेत्थ अमतमहानिब्बानपरियोसानं सीलस्स पयोजनं दस्सितं ति वेदितव्वं ।

९८. इदानीं पहानादीसु सीलत्थं दस्सेतुं—“एत्थ चा” ति आदि आरब्धं । तत्थ पञ्चहानं अनुप्पादनरोधो पहानं ति तस्स भावसाधनतं सन्धाय—“पहानं ति कोचि धम्मो नाम नत्थी” ति बुत्तं । यथा पनस्स धम्मभावो सम्भवति, तथा हेट्ठा संवणितमेव । एवं हिस्स सीलभावो सुट्ठु युज्जति । तं तं पहानं ति “पाणातिपातस्स पहानं, अदिन्नादानस्स पहानं” ति एवं बुत्तं तं तं पहानं । तस्स तस्स कुसलधम्मस्सा ति पाणातिपातस्स पहानं मेत्तादिकुसलधम्मस्स, अदिन्नादानस्स पहानं चागादिकुसलधम्मस्सा ति एवं तस्स तस्स कुसलधम्मस्स । पतिट्ठानट्ठेना ति पतिट्ठानभावेन । पहानं हि^३ तस्मि सति होति, असति न होति, तस्स “पतिट्ठान” ति वचव्वतं लभती ति क्त्वा यस्मि सन्ताने पाणातिपातादयो तस्स पकम्पहेतवो ति तप्पहानं विकम्पाभावकरणेन च समाधानं बुत्तं । एवं सेसपहानेसु पि वचव्वं । समाधानं

एसावता च किं सीलं ? केनट्ठेन सीलं ? कानस्स लक्खणरस-
पच्चुपट्टानपदट्टानानि ? किमानिसंसं सीलं ? कतिविधञ्चेतं सीलं ति इमेसं
पट्टानं विस्सज्जनं निव्वित्तं ।

सीलसंकिलेसबोदानं

९९. यं पन वुत्तं “को चस्स संकिलेसो किं बोदानं ? ” ति ।
तत्र वदाम—खण्डादिभावो सीलस्स संकिलेसो, अखण्डादिभावो बोदानं ।
सो पन खण्डादिभावो लाभयसादिहेतुकेन भेदेन च सचाविधमेथुनसंयोगेन
च सङ्गहितो । तथा हि यस्स सचासु आपत्तिक्खन्धेसु आदिमिह वा अन्ते
वा सिक्खापदं भिन्नं होति, तस्स सीलं परियन्ते छिन्नसाटको विय खण्डं
नाम होति । यस्स पन वेमज्जे भिन्नं, तस्स मज्जे छिद्दसाटको विय छिद्दं
नाम होति । यस्स पटिपाटिया द्वे तीणि भिन्नानि, तस्स पिट्टिया वा
कुच्छिया वा उट्ठितेन विसभागवण्णेन काळरचादीनं अञ्जतरसरीरवण्णा
गावी विय सबलं नाम होति । यस्स अन्तरन्तरा भिन्नानि, तस्स
अन्तरन्तरा विसभागवण्णधिन्दुविचित्रा गावी विय कम्मासं नाम होति ।
एवं ताव लाभोदिहेतुकेन भेदेन खण्डादिभावो होति ।

सण्ठपनं, संयमनं वा । इतरे चत्तारो ति वेरमणिआदयो चत्तारो धम्मा न पट्टानं विय
बोहारमत्तं ति अधिप्पायो । ततो ततो ति तग्हा तग्हा पाणातिपातादितो । तस्स तस्सा ति
पाणातिपातादिकस्स संवरणवसेन, तस्स तस्स वा संवरस्स वसेन । तदुभयसम्पयुत्तचेतनावसेना
ति वेरमणीहि संवरधम्मेहि च सम्पयुत्ताय चेतनाय वसेन । तं तं अभीतिकमन्तस्सा ति तं तं
पाणातिपातादिं अभीतिकमन्तस्स पुग्गलस्स, धम्मसमूहस्स वा वसेन चेतसो पवत्तिसब्भावं
सन्धाय वुत्ता । तस्मा एकक्खणे पि लब्धन्ती ति अधिप्पायो ।

सीलसंकिलेसबोदानवण्णना

६६. संकिलिस्सति तेना ति संकिलेसो । को पन सो ति आह—“खण्डादिभावो
सीलस्स संकिलेसो” ति । बोदायति विसुज्जति एतेना ति बोदानं, अखण्डादिभावो ।
लाभयसादी ति आदि—सदेन आतिअङ्गजीवितादीनं सङ्गहो । सत्तसु आपत्तिक्खन्धेसु
आदिमिह वा अन्ते वा वेमज्जे ति च इदं तेसं उद्देसादिपाळिवसेन वुत्तं । न हि अञ्जो कोचि

१००. एवं सचाविधमेथुनसंयोगवसेन । वुत्तञ्चि भगवता—

“इध ब्राह्मण एकच्चो समणो वा ब्राह्मणो वा सम्मा ब्रह्मचारी पटिजानमानो न हेव खो मातुगामेन सद्धिं द्वयं द्वयसमापत्तिं समापज्जति, अपि च खो मातुगामस्स उच्छादनं परिमदनं न्हापनं सम्बाहनं सादियति, सो तदस्सादेति, तं निकामेति, तेन च वित्तिं आपज्जति । इदम्पि खो ब्राह्मण ब्रह्मचरियस्स खण्डम्पि छिद्दम्पि सबलम्पि कम्मासम्पि । अयं वुत्तति ब्राह्मण अपरिसुद्धं ब्रह्मचरियं चरति संयुत्तो मेथुनेन संयोगेन, न परिमुत्तति जातिया । जराय मरणेन...प...न परिमुत्तति दुक्खस्मा ति वदामि ।

पुन च परं ब्राह्मण इधेकच्चो समणो वा...प...पटिजानमानो न हेव खो मातुगामेन सद्धिं द्वयं द्वयसमापत्तिं समापज्जति । न पि मातुगामस्स उच्छादनं...प...सादियति । अपि च खो मातुगामेन सद्धिं सञ्जग्घति संकीळति संकेलायति, सो तदस्सादेति...प...न परिमुत्तति दुक्खस्मा ति वदामि ।

पुन च परं ब्राह्मण इधेकच्चो समणो वा...प...न हेव खो मातुगामेन सद्धिं द्वयं द्वयसमापत्तिं समापज्जति । न पि मातुगामस्स उच्छा-

आपत्तिक्खन्धानं अनुत्तमो अत्थि । खण्डं ति खण्डवन्तं, खण्डितं वा । छिद्दं ति एत्था पि एसेव नयो । परियन्ते छिन्नसाटको विंया ति वत्थन्ते,^१ दसन्ते वा छिन्नवत्थं विथ ।

१००. एवं ति इदानि वुच्चमानाकारेन । मेथुनसंयोगवसेना ति रागपरियुद्धानेन सदिसभावापत्तिया मिथुनानं इदं ति मेथुनं, निबन्धनं^२ । मेथुनवसेन समायोगो मेथुनसंयोगो । इध पन मेथुनसंयोगो विथ ति मेथुनसंयोगो, तस्स वसेन । इधा ति इमस्मिं लोके । एकच्चो ति एको । समणो वा ब्राह्मणो वा ति पब्बज्जामत्तेन समणो वा जातिमत्तेन ब्राह्मणो वा । द्वयं द्वयसमापत्तिं ति द्वीहि द्वीहि समापज्जितब्बं, मेथुनं ति अत्थो । न हेव खो समापज्जती ति सम्बन्धो । उच्छादनं उव्वत्तनं । सम्बाहनं परिमदनं । सादियती ति अधिवासेति । तदस्सादेती ति तं उच्छादनादिं अभिरमति । निकामेती ति इच्छति । वित्तिं ति वुद्धिं ।

दनं...प...सादियति । न पि मातुगामेन सद्धिं सञ्जग्घति संकीळति संकेलायति । अपि च खो मातुगामस्स चक्खुना चक्खुं उपनिज्झायति पेक्खति, सो तदस्सादेति...प...न परिमुच्चति दुक्खस्मा ति वदामि ।

पुन च परं ब्राह्मण इधेक्कच्चो समणो वा...प...न हेव खो मातुगामेन । न पि मातुगामस्स । न पि मातुगामेन । न पि मातुगामस्स...प...पेक्खति । अपि च खो मातुगामस्स सद्दं सुणाति तिरोकुट्ठा वा तिरोपाकारा वा हसन्तिया वा भणन्तिया वा गायन्तिया वा रोदन्तिया वा, सो तदस्सादेति...प...दुक्खस्मा ति वदामि ।

पुन च परं ब्राह्मण इधेक्कच्चो समणो वा...प...न हेव खो मातुगामेन । न पि मातुगामस्स । न पि मातुगामेन । न पि मातुगामस्स...प...रोदन्तिया वा । अपि च खो यानिस्स तानि पुब्बे मातुगामेन सद्धिं हसितलपितकीळितानि, तानि अनुस्सरति, सो तदस्सादेति...प...दुक्खस्मा ति वदामि ।

पुन च परं ब्राह्मण इधेक्कच्चो समणो वा...प...न हेव खो मातुगामेन...प...न पि मातुगामस्स...प...न पि यानिस्स तानि पुब्बे मातुगामेन सद्धिं हसितलपितकीळितानि, तानि अनुस्सरति । अपि च

इदम्पि खो ति एत्थ इदं ति यथावुत्तं सादियनादिं खण्डभावादिवसेन एकं कत्वा वुत्तं । पि-सद्दो वक्खमानं उपादाय समुच्चयत्थो । खो-सद्दो अवधारणत्थो । इदं वुत्तं होति-यदेतं ब्रह्मचारीपटिञ्जस्स असति पि द्वयं द्वयसमापत्तियं मातुगामस्स उच्छादनन्हापनसम्भाहनसादियनादि, इदम्पि एकंसेन तस्स ब्रह्मचरियस्स खण्डादिभावापादनतो खण्डम्पि छिद्दम्पि सबलम्पि कम्मासम्पी ति । एवं पन खण्डादिभावापत्तिया सो अपरिसुद्धं ब्रह्मचरियं चरति, न परिसुद्धं, संयुत्तो मेथुनसंयोगेन, न विसंयुत्तो । ततो चस्स न जातिआदीहि परिमुत्ती ति दस्सेन्तो—“अयं वुष्मती” ति आदिमाह ।

सब्बजग्घती ति किलेसवसेन महाहसितं हसति । संकीळती ति कायसंसंगवसेन कीळति । संकेलायती ति सब्बसो मातुगामं केलायन्तो विहरति । चक्खुना ति अत्तनो

खो पस्सति गहपतिं वा गहपतिपुत्तं वा पञ्चहि कामगुणेहि समप्पितं समङ्गीभूतं परिचारयमानं, सो तदस्सादेति...प...दुक्खस्मा ति वदामि ।

पुन च परं ब्राह्मण इधेकच्चो समणो वा...प...न हेव खो मातुगामेन...प...न पि पस्सति गहपतिं वा गहपतिपुत्तं वा...प...परिचारयमानं । अपि च खो अञ्जतरं देवनिकायं पणिधाय ब्रह्मचरियं चरति 'इमिनाहं सीलेन वा वतेन वा तपेन वा ब्रह्मचरियेन वा देवो वा भविस्सामि देवञ्जतरो वा' ति । सो तदस्सादेति, तं निकामेति, तेन च वित्तिं आपज्जति । इदम्पि खो ब्राह्मण ब्रह्मचरियस्स खण्डम्पि छिद्दम्पि सबलम्पि कम्मासम्पी' ति' ।

एवं लाभदिहेतुकेन मेदेन च सत्तविधमेथुनसंयोगेन च खण्डादिभावो सङ्गहितो ति वेदितब्बो ।

१०१. अखण्डादिभावो पन सब्बसो सिक्खपादानं अमेदेन, भिन्नानञ्च सप्पटिकम्मानं पटिकम्मकरणेन, सत्तविधमेथुनसंयोगाभावेन च, अपराय

चक्खुना । चक्खुं ति मातुगामस्स चक्खुं । उपनिज्झायती ति उपेच्च निज्झायति ओलोकेति । तिरोकुट्टा ति कुट्टस्स परतो । तथा तिरोपाकारा । मत्तिकामया भित्ति कुट्टं, इट्टकामया पाकारो ति वदन्ति । या काचि वा भित्ति पोरिसतो दियद्वरतनुच्चप्पमाणा कुट्टं, कुट्टतो अधिको पाकारो ।

अस्सा ति ब्रह्मचारीपटिञ्जस्स । पुब्बे ति वतसमादानतो पुब्बे । कामगुणेही ति कामकोट्ठासेहि । समप्पितं ति सुट्ठु अप्पितं सहितं । समङ्गीभूतं ति समन्नागतं । परिचारयमानं ति कीलन्तं, उपट्ठहियमानं वा । पणिधाय ति पत्येत्वा । सीलेना ति आदीसु यमनियमादिसमादानवसेन सीलं । अवीतिकमवसेन वत्तं । उभयम्पि सीलं । दुक्करचरियवसेन पवत्तितं वत्तं । तंतंअकिच्चसम्मत्ततो वा निवत्तिलक्खणं सीलं । तंतंसमादानवतो वेसभोजन-किच्चकरणादिविसेसपटिपत्ति वत्तं । सब्बथा पि दुक्करचरिया तपो । मेथुनविरति ब्रह्मचरियं ।

१०१. सब्बसो ति अनवसेसतो, सब्बेसं वा । अमेदेना ति अवीतिकमेन । अपराय च पापधम्मानं अनुप्पत्तिया, गुणानं उप्पत्तिया सङ्गहितो ति योजना । तत्थ कुब्भनलक्खणो कोधो । उपनन्धनलक्खणो उपनाहो । परेसं गुणमक्खनलक्खणो मक्खो । युगगाहलक्खणो

च “कोधो उपनाहो मक्खो पळासो इस्सा मच्छरियं माया साठेय्यं थम्भो सारम्भो मानो अतिमानो मदो पमादो” ति आदीनं पापधम्मानं अनुप्पत्तिया, अप्पिच्छतासन्तुट्ठितासन्लेखतादीनञ्च गुणानं उप्पत्तिया सङ्गहितो ।

१०२. यानि हि सीलानि लाभादीनम्पि अत्थाय अभिन्नानि, पमाद-
दोसेन वा भिन्नानि पि पटिकम्मकतानि, मेथुनसंयोगेहि वा कोधूपनाहादीहि
वा पापधम्मेहि अनुपहतानि, तानि सब्बसो अखण्डानि अच्छिद्धानि
असबलानि अकम्मासानी ति वुचन्ति । तानि येव भुजिस्सभावकरणतो
च भुजिस्सानि, विञ्जूहि पसत्थत्ता विञ्जुपसत्थानि, तण्हादिट्ठीहि
अपरामट्ठत्ता अपरामट्ठानि, उपचारसमार्धिं वा अप्पनासमार्धिं वा संवत्त-
यन्ती ति समाधिसंवत्तनिकानि च होन्ति । तस्मा नेसं एस ‘अखण्डादि-
भावो वोदान’ ति वेदितव्वो ।

तं पनेतं वोदानं द्वीहाकारेहि सम्पज्जति—सीलविपत्तिया च
आदीनवदस्सनेन, सीलसम्पत्तिया च आनिसंसदस्सनेन । तत्थ “पञ्चिमे

पळासो । परसम्पत्तिउत्थयनलक्खणो इस्सा । अत्तसम्पत्तिनिगूहनलक्खणं मच्छरियं ।
सन्तदोसपटिच्छादनलक्खणा माया । असन्तगुणसम्भावनलक्खणं^१ साठेय्यं । चित्तस्स थद्ध-
भावलक्खणो थम्भो । करणुत्तरियलक्खणो सारम्भो । उन्नतिलक्खणो मानो । अग्भुज्जति-
लक्खणो अतिमानो । मज्जनलक्खणो मदो । चित्तवोसगलक्खणो पमादो । आदि—सद्देन
लोभमोहविपरीतमनसिकारादीनं सङ्गहो ।

१०२. इदानी “अखण्डादिभावो पना” ति आदिनावुत्तमेवत्थं पाकटतरंकातुं—“यानि ही”
ति आदिमाह । तत्थ अनुपहतानी ति अनुपदद्दुतानि । विवट्ठपनिस्सयताय तण्हादासव्यतो
मोचनेन भुजिस्सभावकरणं । अविञ्जूनं अप्पमाणत्ता वुत्तं—“विञ्जूहि पसत्थत्ता” ति ।
समाधिसंवत्तनं वा एतेसं पयोजनं, समाधिसंवत्तने वा निधुत्तानी ति समाधिसंवत्तनिकानि ।
निदानेन^२ सस्ससम्पत्ति विय पटिपक्खविगमेन सीलसम्पदा, सा च तत्थ सति दोसदस्सने ति

१. पभावलक्खणं—सी० ।

२. निसदानेन—स्या०, क० ।

भिक्षुवे आदीनवा दुस्सीलस्स सीलविपत्तिया” ति^१ एवमादिसुत्तनयेन सील-
विपत्तिया आदीनवो दट्ठन्वो ।

१०३. अपि च दुस्सीलो पुग्गलो दुस्सीन्यहेतु अमनापो होति देव-
मनुस्सानं, अननुसासनीयो सन्नद्धचारीनं, दुक्खितो दुस्सीन्यगरहासु, विप्पटि-
सारी सीलवतं पसंसासु, तां च पन दुस्सीन्यताय साणसाटको विय
दुब्बण्णो होति । ये खो पनस्स दिट्ठानुगतिं आपञ्जन्ति, तेसं दीघरत्तं
अपायदुक्खावहनतो दुक्खसम्फस्सो । येसं देय्यधम्मं पटिगण्हाति, तेसं न
महप्फलकरणतो अप्पग्घो । अनेकवस्सगणिकगूथकूपो विय दुब्बिसोधनो^२ ।
छवालातमिव उमतो परिबाहिरो । भिक्षुभावं पटिजानन्तो पि अभिक्षु
येव गोगणं अनुबन्धगद्रभो विय सत्तदुब्बिग्गो सब्बवेरिक्कपुरिसो विय ।
असंवासारहो मतकळेवरं^३ विय । सुतादिगुणयुत्तो पि सन्नद्धचारीनं अपूजारहो
सुसानग्गि विय ब्राह्मणानं । अभन्वो विसेसाधिगमे अन्धो विय रूपदस्सने ।

आह—“सीलविपत्तिया च आदीनवदस्सनेना” ति । निसम्मकारीनं पयोजनगरुक्ताय
दिट्ठगुणे येव सम्पापटिपत्ती ति बुत्तं—“सीलसम्पत्तिया च आनिसंसदस्सनेना” ति ।

१०३. तत्थ सीलविपत्तिया आदीनवो सीलसम्पदाय हेट्ठा दस्सितआनिसंसपटिपक्खतो
वेदितन्वो, तं सुविज्जेय्यं ति अवित्थारेत्वा पकारन्तरेहि दस्सेतुं—“अपि चा” ति आरब्धं ।
तत्थ यथा सीलसम्पदा सत्तानं मनुज्जभावकारणं, एवं सीलविपत्ति अमनुज्जभावकारणं ति आह—
“दुस्सीलो प... देवमनुस्सानं” ति । अननुसासनीयो जिगुच्छितन्वो । दुक्खितो ति
सज्जातदुक्खो । विप्पटिसारी ति “अकतं वत मे कल्याणं” ति आदिना पञ्चानुतापी । दुब्बण्णो
ति गुणवण्णेन कायवण्णेन च विरहितो । अस्सा ति दुस्सीलस्स । सम्फस्सितानं दुक्खो
दुक्खावहो सम्फस्सो एतस्सा ति दुक्खसम्फस्सो । गुणानुभावाभावतो अप्पं अग्घती ति
अप्पग्घो । अनेकवस्सगणिकगूथकूपो विया ति अनेकवस्ससमूहे सञ्चितुक्कारावाटो विय ।
दुब्बिसोधनो सोधेतुं असक्कुण्यो । छवालातं छवडाहे सत्तजनुम्मुक्कं । उमतो परिबाहिरो
ति सामज्जतो गिहिभोगतो च परिहीनो । सब्बेसं वेरी, सब्बे वा वेरी एतस्सा ति सब्बवेरी,

१. दी०—२-६९; अ०—२-४९१ पिट्ठादीसु ।

२. दुब्बिसोधो—स्या० ।

३. मतकळेवरं—सी० ।

निरासो सद्धम्मे चण्डालकुमारको विय रञ्जे । सुखितोस्मी ति मञ्जमानो पि दुक्खितो व अग्गिक्खन्धपरियाये वुत्तदुक्खभागिताय ।

१०४. दुस्सीलानं हि पञ्चकामगुणपरिभोगवन्दनमाननादिसुखस्साद-
गधितचित्तानं^१ तप्पच्चयं अनुस्सरणमत्तेनापि हृदयसन्तापं जनयित्वा
उण्हलोहितुगारप्पवत्तनसमत्थं अतिकदुकं दुक्खं दस्सेन्तो सञ्चाकारेन पञ्चक्ख-
कम्मविपाको भगवा आह—

“पस्सथ नो तुम्हे भिक्खवे अयं महन्तं अग्गिक्खन्धं आदिच्चं
सम्पञ्जलितं सजोतिभूतं ति ? एवं भन्ते ति । तं किं मञ्जथ भिक्खवे,
कतमं नु खो वरं यं अयं महन्तं अग्गिक्खन्धं आदिच्चं सम्पञ्जलितं
सजोतिभूतं आलिङ्गित्वा^२ उपनिसीदेय्य वा उपनिपज्जेय्य वा, यं खत्तिय-
कज्जं वा ब्राह्मणकज्जं वा गहपतिकज्जं वा मुदुतलुनहत्थपादं आलि-
ङ्गित्वा उपनिसीदेय्य वा उपनिपज्जेय्य वा ति ? एतदेव भन्ते वरं
यं खत्तियकज्जं वा...प...उपनिपज्जेय्य वा । दुक्खं हेतं भन्ते यं अयं
महन्तं अग्गिक्खन्धं...प...उपनिपज्जेय्य वा ति । आरोचयामि वो
भिक्खवे, पटिवेदयामि वो भिक्खवे, यथा एतदेव तस्स वरं दुस्सीलस्स
पापघम्मस्स असुचिसङ्कस्सरसमाचारस्स पटिच्छन्नकम्मन्तस्स अस्समणस्स

सो एव सब्बवेरिको, पुरिसो । संवासं नारहती ति असंवासारहो । सद्धम्मे ति पटिपत्ति-
सद्धम्मे पटिवेधसद्धम्मे च ।

१०४. “अग्गिक्खन्धपरियाये वुत्तदुक्खभागिताया” ति सङ्केपेन वुत्तामत्थं विव्थारतो
दस्सेतुं—“दुस्सीलानं ही” ति आदि आरब्धं । पञ्चकामगुणपरिभोगसुखे, परेहि कयिरमानवन्दन-
माननादिसुखे च अस्सादेन गधितचित्ता पञ्चकाम...प...गधितचित्ता, तेसं । ते
यथावुत्तसुखस्सादा पञ्चया एतस्सा ति तप्पच्चयं । दुक्खं ति सम्बन्धो ।

पस्सथ नो ति पस्सथ नु, अपि पस्सथ । महन्तं ति विपुलं । अग्गिक्खन्धं ति

१. सुखस्सादगधित०—सी० ।

२. आलिङ्गित्वा—सी०, त्या० ।

समणपटिञ्जस्स अब्रह्मचारिस्स ब्रह्मचारिपटिञ्जस्स अन्तोपूतिकस्स' अवस्सुतस्स कसम्बुजातस्स यं अमुं महन्तं अग्गिक्खन्धं...प...उपनिपज्जेय्य वा । तं किंस्स हेतु ? ततो निदानं हि सो भिक्खवे मरणं वा निगच्छेय्य मरणमणं वा दुक्खं, न त्वेव तप्पच्चया कायस्स मेदा परं मरणा अपायं दुग्गतिं विनिपातं निरयं उपपज्जेय्या" ति ।

एवं अग्गिक्खन्धुपमाय इत्थिपटिवद्वपञ्चकामगुणपरिमोगपच्चयं दुक्खं दस्सेत्वा एतेनेव उपायेन—

“तं किं मञ्जथ भिक्खवे, कतमं नु खो वरं यं बलवा पुरिसो दळ्हाय वाळरज्जुया उमो जङ्घा वेठेत्वा धंसेय्य, सा छविं छिन्देय्य, छविं छेत्वा चम्मं छिन्देय्य, चम्मं छेत्वा मंसं छिन्देय्य, मंसं छेत्वा न्हारुं छिन्देय्य, न्हारुं छेत्वा अट्ठिं छिन्देय्य, अट्ठिं छेत्वा अट्ठिमिञ्जं आहच्च तिठ्ठेय्य, यं वा खत्तिमहासालानं वा ब्राह्मणमहासालानं वा गहपतिमहासालानं वा अभिवादनं सादियेय्या” ति च ।

“तं किं मञ्जथ भिक्खवे, कतमं नु खो वरं यं बलवा पुरिसो तिण्हाय सत्थिया तेलधोताय पच्चोरस्मिं प्हरेय्य, यं वा खत्तिमहासालानं वा ब्राह्मणमहासालानं वा गहपतिमहासालानं वा अञ्जलिकम्मं सादियेय्या” ति च ।

अग्गिसमूहं । आदित्तं ति पदित्तं । सम्पज्जलितं ति समन्ततो पज्जलितं अच्छिविप्फुल्लिङ्गानि मुच्चन्तं । सजोतिभूतं ति सपभं समन्ततो उड्ढिताहि जालाहि एकपभासमुदयभूतं । तं किं मञ्जथ ति तं इदानी मया बुच्चमानमत्यं किं मञ्जथ ति अनुमतिगहणत्थं पुच्छति । आलिङ्गेत्वा ति उपगृह्णित्वा । उपनिसीदेय्या ति तेनेव आलिङ्गेनेन उपेच्च निसीदेय्य । यदत्थमेत्थ सत्था अग्गिक्खन्धालिङ्गनं कञ्जालिङ्गनञ्च आनेसि, तमत्यं विभावेतुं—“आरोचयामी” ति आदिमाह । तत्थ आरोचयामी ति आमन्तेमि । वो ति तुम्हे । पटिवेदयामी ति पबोधेमि । दुस्सीलस्सा ति निस्सीलस्स सीलविरहितस्स । पापधम्मस्सा ति दुस्सीलत्ता एव

१. अन्तोपूतिकस्स—सी०, स्या० ।

२. अ०—३-२५१ ।

“तं किं मज्झथ भिक्खवे, कतमं नु खो वरं यं बलवा पुरिसो तत्तेन अयोपट्टेन आदिचेन सम्पञ्जलितेन सजोतिभूतेन कायं सम्पलिबेठेय्य, यं वा खत्तियमहासालानं वा ब्राह्मणमहासालानं वा गहपतिमहासालानं वा सद्दादेय्यं चीवरं परिभुञ्जेय्या” ति च ।

“तं किं मज्झथ भिक्खवे, कतमं नु खो वरं यं बलवा पुरिसो तत्तेन अयोसङ्कुना आदिचेन सम्पञ्जलितेन सजोतिभूतेन मुखं विवरित्वा तत्तं लोहगुळं आदिशं सम्पञ्जलितं सजोतिभूतं मुखे पक्खिपेय्य, तं तस्स ओढुम्पि डहेय्य, मुखम्पि, जिह्वम्पि, कण्ठम्पि, उदरम्पि डहेय्य; अन्तम्पि अन्तगुणम्पि आदाय अधोभागं निक्खमेय्य, यं वा खत्तिय, ब्राह्मण, गहपतिमहासालानं वा सद्दादेय्यं पिण्डपातं परिभुञ्जेय्या” ति च ।

“तं किं मज्झथ भिक्खवे, कतमं नु खो वरं यं बलवा पुरिसो सीसे वा गहेत्वा खन्धे वा गहेत्वा तत्तं अयोमञ्चं वा अयोपीठं वा आदिशं सम्पञ्जलितं सजोतिभूतं अभिनिसीदापेय्य वा अभिनिपञ्जापेय्य वा, यं वा खत्तिय, ब्राह्मण, गहपतिमहासालानं वा सद्दादेय्यं मञ्चपीठं परिभुञ्जेय्या” ति च ।

हीनज्झासयताय लोमकसभावस्स । असुचिसङ्कस्सरसमाचारस्सा ति अपरिसुद्धकायसमाचारा-
दिताय असुचिस्स हुत्वा सङ्काय सरितम्बसमाचारस्स । दुस्सीलो हि किञ्चिदेव असारुपं दिस्वा
“इदं असुकेन कतं भविस्सती” ति परेसं आसङ्कनीयोव होति, केनचिदेव वा करणीयेन
मन्तयन्ते भिक्खू दिस्वा “कच्चि नु खो इमे मया कतं कम्मं जानित्वा मन्तेन्ती” ति अत्तनो येव
सङ्काय सरितम्बसमाचारो ति । पटिच्छन्नकम्मन्तस्सा ति लज्जितम्बताय पटिच्छादेतम्ब-
कम्मन्तस्स । अस्समणस्सा ति न समणस्स । सलाकगगहणादीसु “अहम्पि समणो” ति
मिच्छापटिञ्जाय समणपटिञ्जस्स । असेट्ठचारिताय अब्रह्मचारिस्स । उपोसथादीसु “अहम्पि
ब्रह्मचारी” ति मिच्छापटिञ्जाय ब्रह्मचारिपटिञ्जस्स । पूतिना कम्मेन सीलविप्पसिया अन्तो
अनुपविट्ठा अन्तोपूतिकस्स । छहि द्वारेहि रागादिकिलेसानुवस्सनेन तिन्तत्ता अब्बसुतस्स ।

“तं किं मञ्जथ भिक्खवे, कतमं नु खो वरं यं बलवा पुरिसो उद्धंपादं अधोसिरं गहेत्वा तत्ताय अयोकुम्भिया पक्खिपेय्य आदिशाय सम्पज्जलिताय सजोतिभूताय, सो तत्थ फेणुदेहकं पचमानो सकिम्पि उद्धं गच्छेय्य, सकिम्पि अधो गच्छेय्य, सकिम्पि तिरियं गच्छेय्य, यं वा खुरिय, ब्राह्मण, गहपतिमहासालानं वा सद्वादेय्यं विहारं परिभुञ्जेय्या” ति चा ति’ ।

१०५. इमाहि बालरज्जुतिण्हसणिअयोपट्टअयोगुलअयोमअअयोपीठ-अयोकुम्भीउपमाहि अभिवादनअञ्जलिकम्मचीवरपिण्डपातमअपीठविहार-परिभोगपच्चयं दुक्खं दस्सेसि ।

तस्मा—

अग्गिक्खन्धालिङ्गन-दुक्खादिकदुक्खकदुकफलं ।
 अविजहतो कामसुखं सुखं कुतो भिन्नसीलस्स ॥
 अभिवादनसादने^१ किं नाम सुखं विपन्नसीलस्स ।
 दळ् ह्वाळरज्जुघंसन-दुक्खाधिकदुक्खभागिस्स ॥
 सद्धानं अञ्जलिकम्मसादने^२ किं सुखं असीलस्स ।
 सत्तिप्पहारदुक्खाधिमत्तदुक्खस्स यं हेतु ॥
 चीवरपरिभोगसुखं किं नाम असंयतस्स येन चिरं ।
 अनुभवितव्वो निरये जलितअयोपट्टसम्फत्सो ॥

सञ्जातरागादिकचवत्ता, सीलवन्तेहि छुत्तव्वत्ता च कसम्बुजातस्स । अग्गिक्खन्धूपमाय हीनूपमभूताया ति अत्थो । तेनाह भगवा—“एतदेव तस्स वरं” ति । भगवा दुक्खं दस्सेत्वा दुक्खं दस्सेती ति सम्बन्धो ।

१०५. बालरज्जुया ति बालेहि कतरज्जुया । सा हि खरतरा होति । घंसेय्या ति पघंसनवसेन घंसेय्य । तेलघोताया ति तेलेन निस्सिताय । पचोरस्मि ति पतिउरस्मि उराभिमुखं, उरमज्जे ति अधिप्पायो । अयोसकुना ति सण्डासेन । फेणुदेहकं ति फेणं उदेहेत्वा, अनेकवारं फेणं उट्टपेत्वा ति अत्थो ।

मधुरोऽपि पिण्डपातो ह्लाहलविस्मयमो असीलस्स ।
 आदिशागिलित्वा अयोगुळा येन चिररचं ॥
 सुखसम्मतोऽपि दुक्खो असीलिनो मञ्चपीठपरिमोगो ।
 यं वाधिस्सन्ति चिरं जलितअयोमञ्चपीठानि ॥
 दुस्सीलस्स विहारे सद्वादेय्यम्हि का निवासरति ।
 जलितेसु निवसितब्बं येन अयोकुम्भिमज्जेसु ॥
 सङ्कसरसमाचारो कसम्बुजातो अवस्सुतो पापो ।
 अन्तोपूती ति च यं निन्दन्तो आह लोकगरु ॥
 धी जीवितं' असञ्जतस्स तस्स समणजनवेसधारिस्स ।
 अस्समणस्स उपहतं खतमत्तानं वहन्तस्स ॥
 गूथं विय कुणपं विय मण्डनकामा विवज्जयन्तीध ।
 यं नाम सीलवन्तो सन्तो किं जीवितं तस्स ॥
 सब्बभयेहि अमुत्तो मुत्तो सब्बेहि अधिगमसुखेहि ।
 सुपिहितसग्गद्वारो अपायमग्गं समारूढो ॥
 करुणाय वत्थुभूतो कारुणिकजनस्स नाम को अञ्जो ।
 दुस्सीलसमो दुस्सीलताय इति बहुविधा^२ दोसा ति ॥

१०६. एवमादिना पच्चवेक्खणेन सीलविपरियं आदीनवदस्सनं
 बुत्ताप्पकारविपरीततो सीलसम्परिया आनिसंसदस्सनञ्च वेदितब्बं ।

अगिक्खन्धालिङ्गनदुक्खतोऽपि अधिमत्तदुक्खताय कटुकभूतं दुक्खं फलं एतस्सा ति
 अगिक्खन्धालिङ्गनदुक्खाधिकदुक्खकटुकफलां । कामसुखं अविजहतो भिन्नसीलस्स
 दुस्सीलस्स कुतो तस्स सुखं नत्थेवा ति अधिप्पायो । सादने ति सादियने । यं ति अञ्जलि-
 कम्मसादनं । असीलिनो ति दुस्सीलस्स । उपहतं ति सीलव्यसनेन उपद्वुतं । खतं ति
 कुसलमूलानं खणनेन खतं, खणितं वा गुणं सरीरे ति अधिप्पायो । सब्बभयेही ति अत्तानु-
 वादादिसब्बभयेहि । उपचारज्ज्ञानं उपादाय सब्बेहि अधिगमसुखेहि ।

१०६. बुत्तप्पकारविपरीततो ति सीलविपरियं बुत्ताकारपटिपक्खतो “मनापो होति

अपि च—

तस्स पासादिकं होति पशचीवरधारणं ।
 पन्बज्जा सफला तस्स यस्स सीलं सुनिम्मलं ॥
 अचानुवादादिभयं सुद्धसीलस्स भिक्खुनो ।
 अन्धकारं विय रविं हृदयं नावगाहति ॥
 सोलसम्पत्तिया भिक्खु सोभमानो तपोवने ।
 पभासम्पत्तिया चन्दो गगने विय सोभति ॥
 कायगन्धो पि पामोज्जं सीलवन्तस्स भिक्खुनो ।
 करोति अपि देवानं सीलगन्धे कथा व का ॥
 सब्बेसं गन्धजातानं सम्पत्तिं अभिभूय्यति ।
 अविघाती दिसा सब्बा^१ सीलगन्धो पवायति ॥
 अप्पका पि कता कारा सीलवन्ते महप्फला ।
 होन्ती ति सीलवा होति पूजासकारभाजनं ॥
 सीलवन्तं न बाधन्ति आसवा दिट्ठधम्मिका ।
 सम्परायिकदुक्खानं मूलं खणति सीलवा ॥
 या मनुस्सेसु सम्पत्तिं या च देवेषु सम्पदा ।
 न सा सम्पन्नसीलस्स इच्छतो होति दुल्लभा ॥
 अचन्तसन्ता पन या अयं निब्बानसम्पदा ।
 मनो सम्पन्नसीलस्स^२ तमेव अनुधावति ॥
 सब्बसम्पत्तिमूलमिह सीलमिह इति पण्डितो ।
 अनेकाकारवोकारं आनिसंसं विभावये ति ॥

देवमनुस्सानं” ति आदिना । कायगन्धो पि पामोज्जं, सीलवन्तस्स भिक्खुनो । करोति
 अपि देवानं ति एत्थ “गन्धो हसीनं चिरदिक्खितानं” ति^३ आदिका गाय्या वित्थारेतब्बा ।
 अविघाती ति अप्पटिघाती । बधवन्धादिपरिकिसेसा दिट्ठधम्मिका आसवा उपद्वा ।

१. दसदिसा—सी०, स्या० ।

२. सम्पन्नसीलस्स मनो—सी०, स्या० ।

३. सु०—३:२-८ ।

एवं हि विभावयतो सीलविपश्चितो उन्विज्जित्वा सीलसम्पत्तिनिर्णयं
मानसं होति । तस्मा यथावुचं इमं सीलविपश्चिया आदीनवं इमञ्च सील-
सम्पत्तिया आनिसंसं दिस्वा सब्बादरेण सीलं वोदापेतब्बं ति ॥

एचावता च “सीले पतिट्ठाय नरो सपञ्जो” ति इमिस्सा गाथाय
सीलसमाधिपञ्जागुत्तेन देसिते विसुद्धिमग्गे सीलं ताव परिदीपितं होति ।

इति साधुजनपामोज्जत्थाय कते विसुद्धिमग्गे
सीलनिर्देशो नाम पठमो परिच्छेदो ।

सम्परायिकदुक्खानं मूलं नाम दुस्सील्यं । अन्तमतिक्रान्तं अच्चन्तं, अच्चन्तं सन्ता
अच्चन्तसन्ता किलेसपरिळाहसङ्गातदरथानं अभावेन सब्बदा सन्ता । उन्विज्जित्वा ति
आणुवासेन उत्तसित्वा । वोदापेतब्बं ति विसोषेतब्बं ।

परमत्थमञ्जुसायं विसुद्धिमग्गसंवण्णनायं
सीलनिर्देशवर्णना निट्ठिता ।

२-धुतङ्गनिर्देशो

१. इदानीं येहि अपिच्छतासन्तुद्धितादीहि गुणेहि वुराप्यकारस्स
सीलस्स बोदानं होति, ते गुणे सम्पादेतुं यस्मा समादिण्णसीलेन योगिना
धुतङ्गसमादानं कातब्बं एवं हिस्स अपिच्छतासन्तुद्धितासल्लेखपविवेकापचय-
विरियारम्भसुभरतादिगुणसलिलविकखालितमलं सीलञ्चैव सुपरिसुद्धं भविस्सति,
वतानि च सम्पज्जिस्सन्ति । इति अनवज्जसीलब्धतगुणपरिसुद्धसब्बसमाचारो
पोराणे अरियवंसत्तये पतिट्ठाय चतुत्थस्स भावनारामतासङ्गातस्स अरियव-
सस्स अधिगमारहो भविस्सति, तस्मा धुतङ्गकथं आरभिस्साम ।

२-धुतङ्गनिर्देशवण्णना

१. अप्पा इच्छा एतस्सा ति अपिच्छो, पच्चयगेधरहितो । तस्स भावो अपिच्छता,
अलोभञ्जासयता ति अत्थो । समं तुद्धि, सन्तेन सकेन वा तुद्धि सन्तुद्धि । सन्तुद्धि एव सन्तुद्धिता,
अज्जं अपत्येत्वा यथालब्धोह इतरीतरेहि पच्चयेहि परितुस्सना । सन्तुद्धितादीही ति त-कारो वा
पदसन्धि करो । “सन्तुद्धिआदीही” ति वा पाठो । ते गुणे ति ते सीलबोदानस्स हेतुभूते
अपिच्छतादिगुणे । सम्पादेतुं ति सम्पन्ने कातुं । ते हि सीलविसुद्धिया पटिलब्धमत्ता हुत्वा धुत-
धम्मेहि सम्पन्नतरा होन्ति । धुतङ्ग समादानं ति किलेसानं धुननकअज्ज्ञानं विद्धसनकारणानं
सम्मदेव आदानं । एवं ति एवं सन्ते, धुतङ्गसमादाने कते ति अत्थो । अस्स योगिनी ।
सल्लेखो किलेसानं सम्मदेव लिखना छेदना तनुकरणं । पविवेको चित्तविवेकस्स उपायभूता
विवेकद्वकायता । अपचयो यथा पट्टिपज्जनतो किलेसा नं अपचिनं ति न आचिनं ति, तथा
पटिपज्जना । वीरियारम्भो अनुपपन्नानं पापधम्मानं अनुप्पादनादिवसेन आरद्धवीरियता ।
सुभरता यथावुत्तअपिच्छभावादिसिद्धा उपट्टकानं सुखभरणीयता सुपोसता । आवि-सद्देन
अपकिञ्चतासल्लङ्घकवुत्तिआदिके सङ्गण्हाति । सीलञ्चैव यथासमादिशं पटिपक्खधम्मानं
दूरीभावेन सुपरिसुद्धं भविस्सति । वतानि च धुतधम्मा च सम्पज्जिस्सन्ति सम्पन्ना
भविस्सन्ति, निष्फज्जिस्सन्ति वा । या थिरभूता इतरीतरचीवरपिण्डपातसेनासनसन्तुद्धि वीराणां
बुद्धादीनं अरियानं पवेणिभावेन ठिता, तत्थ पतिट्ठिताभावं सन्धायाह—“पोराणे अरियव-

२. भगवता हि परिषत्तलोकामिसानं काये च जीविते च अनपेक्खानं अनुलोमपटिपदं येव आराधेतुकामानं कुलपुत्तानं तेरसधुतङ्गानि अनुञ्जातानि । सेट्थथिदं—पंसुकूलिकङ्गं, तेचीवरिकङ्गं, पिण्डपातिकङ्गं, सपदान-चात्तिकङ्गं, एकासनिकङ्गं, पचापिण्डिकङ्गं, खलुपच्छामत्तिकङ्गं, आरब्धिकङ्गं, लम्बसमूलिकङ्गं, अब्भोकासिकङ्गं, सोसानिकङ्गं, यथासन्थतिकङ्गं, नेसज्जिकङ्गं ति ।

तत्थ—

अत्थतो लक्खणादीहि समादानविधानतो ।

पमेदतो मेदतो च तस्स तस्सानिसंसतो ॥

कुसलत्तिकतो वेव धुतादीनं विभागतो ।

समासव्यासतो चापि विञ्जातब्बो विनिच्छयो ॥

३. तत्थ अत्थतो ति ताव रथिकसुसानसंकारकूटादीनं यत्थ कत्थचि पंसनं उपरि ठितत्ता अब्भुगतट्ठेन तेसुतेसु पंसुकूलमिवा ति पंसुकूलं । अथ वा पंसु विय कुच्छितभावं उलती ति पंसुकूलं, कुच्छितभावं गच्छती ति धुत्तं होति । एवं लङ्घनिब्वचनस्स पंसुकूलस्स धारणं पंसुकूलं, तं सीलमस्सा

सत्तये पटिद्वाया” ति । भावना आरमितव्वट्ठेन आरामो एतस्सा ति भावनाराप्पो, तम्भावो भावनाराप्पता, समथविपस्सनाभावनासु युत्तप्पयुत्तता । यस्मा अधिगमारहो भविस्सति, तस्सा ति सम्बन्धो ।

२. लामसकारादितण्हाय आमसितव्वतो लोकपरियापन्नताय च लोकामिसं । निब्बानाधिगमस्स अनुलोमतो अनुलोमपटिपदा विपस्सनाभावना । अत्थतो ति वचनत्थतो । पमेदतो ति विभागतो । मेदतो ति विनासतो । धुतादीनं ति धुतधुतवादधुतधम्मधुतङ्गानं । लम्बसमूलिकसतो ति सज्जेपवित्थारतो ।

३. रथिका ति रच्छा । सङ्कारकूटादीनं ति निद्धारणे सामिवचनं । अब्भुगतट्ठेना ति उल्लिखितेन । “नत्थिया कूल” ति आदीसु विय समुत्सयत्थो कूल-सदो ति आह—“पंसुकूलमिवा पंसुकूलं” ति । कु-सदो कुच्छायं उल-सदो गति अत्थो ति आह—“कुच्छितभावं गच्छती ति धुत्तं होती” ति, पंसु विय कुच्छितं उलति पवत्तती ति वा पंसुकूलं । पंसुकूलस्स

ति पंसुकूलिको । पंसुकूलिकस्स अङ्गं पंसुकूलिकङ्गं । अङ्गं ति कारणं
बुञ्चति । तस्मा येन समादानेन सो पंसुकूलिको होति, तस्सेतं अधिवचनं
ति वेदितव्वं । एतेनेव नयेन संघाटिउत्तरासङ्गअन्तरवासकसङ्कातं तिचीवरं
सीलमस्सा ति तेचीवरिको । तेचीवरिकस्स अङ्गं तेचीवरिकङ्गं ।

भिक्षासङ्कातानं पन आभिसपिण्डानं पातो ति पिण्डपातो, परेहि
दिक्खानं पिण्डानं पत्ते निपतनं ति बुचं होति । तं पिण्डपातं उञ्छति तं
तं कुलं उपसङ्गमन्तो गवेसती ति पिण्डपातिको । पिण्डाय वा पतितुं
वतमेतस्सा ति पिण्डपाती, पतितुं ति चरितुं, पिण्डपाती एव पिण्डपातिको ।
पिण्डपातिकस्स अङ्गं पिण्डपातिकङ्गं ।

दानं बुञ्चति अवखण्डनं, अपेतं दानतो ति अपदानं, अनवखण्डनं
ति अत्थो । सह अपदानेन सपदानं, अवखण्डनरहितं अनुधरं ति बुचं
होति । सपदानं चरितुं इदमस्स सीलं ति सपदानचारी, सपदानचारी एव
सपदानचारिको । तस्स अङ्गं सपदानचारिकङ्गं ।

धारणं पंसुकूलं उत्तरपदलोपेन, तं सीलमस्सा ति पंसुकूलिको, यथा—“आपूपिको” ति ।
अङ्गति अत्तनो फलं पटिच्च हेतुभावं गच्छती ति अङ्गं, कारणं । येन पुगलो “पंसुकूलिको”
ति बुञ्चति, सो समादानचेतनासङ्कातो धम्मो पंसुकूलिकस्स अङ्गं ति पंसुकूलिकङ्गं ।
तेनाह—“पंसुकूलिकस्सा” ति आदि । तस्सा ति समादानस्स । समादियति एतेना ति
समादानं, चेतना ।

एतेनेव नयेना ति यथा पंसुकूलधारणं पंसुकूलं, तं सीलो पंसुकूलिको, तस्स अङ्गं
समादानचेतना “पंसुकूलिकङ्गं” ति बुचं । एवं एतेनेव वचनत्थनयेन तिचीवरधारणं तिचीवरं,
तं सीलो तेचीवरिको, तस्स अङ्गं समादानचेतना “तेचीवरिकङ्गं” ति वेदितव्वं । संघाटि-
आदीसु एव तीसु चीवरेसु तिचीवरसमञ्जा, न कण्णुपटिञ्छादिवस्सिकसाटिकादीसु ति तानि
सरूपतो दस्सेन्तो—“संघाटिउत्तरासङ्गअन्तरवासकसङ्कातं” ति आह ।

तं पिण्डपातं ति परेहि दिव्यमानानं पिण्डानं पत्ते पतनसङ्कातं पिण्डपातं, तं
उञ्छती ति पिण्डपातिको, यथा बादरिको सामाफिको । पिण्डपाति एव पिण्डपातिको,

एकासने भोजनं एकासनं, तं सीलमस्सा ति एकासनिको । तस्स अङ्गं एकासनिकङ्गं ।

दुतियभाजनस्स पटिक्खित्ता केवलं एकस्मिं येव पत्ते पिण्डो पत्त-
पिण्डो । इदानीं पत्तपिण्डगहणे पत्तपिण्डसञ्जं कत्वा पत्तपिण्डो सीलमस्सा
ति पत्तपिण्डिको । तस्स अङ्गं पत्तपिण्डिकङ्गं ।

खलू ति पटिसेधनत्थे निपातो । पवारितेन सता पच्छा लद्धं भत्तं
पच्छाभत्तं नाम, तस्स पच्छाभत्तस्स भोजनं पच्छाभत्तभोजनं, तस्मिं पच्छा-
भत्तभोजने पच्छाभत्तसञ्जं कत्वा पच्छाभत्तं सीलमस्सा ति पच्छाभत्तिको ।
न पच्छाभत्तिको खलुपच्छाभत्तिको । समादानवसेन पटिक्खितातिरिक्त-
भोजनस्सेतं नामं । अट्ठकथायं पन वुत्तं—खलू ति एको सङ्गणो, सो मुखेन
फलं गहेत्वा तस्मिं पतिते पुन अञ्जं न खादति, तादिसो अयं ति खलु-
पच्छाभत्तिको । तस्स अङ्गं खलुपच्छाभत्तिकङ्गं ।

अरञ्जे निवासो सीलमस्सा ति आरञ्जिको । तस्स अङ्गं
आरञ्जिकङ्गं ।

रुक्खमूले निवासो रुक्खमूलं । तं सीलमस्सा ति रुक्खमूलिको ।
रुक्खमूलिकस्स अङ्गं रुक्खमूलिकङ्गं । अब्भोकासिकसोसानिकङ्केसु
पि एसेव नयो ।

यथा भद्दो एव भद्दो । अवखण्डनं विच्छिन्दनं निरन्तरमप्पवत्ति । तप्पटिक्खेपतो
अनवखण्डनं अविच्छिन्दनं निरन्तरमप्पवत्ति । सह अपदानेना ति सह अनवखण्डनेन ।
सपदानं ति पदस्स किरिया विसेसनभावं यत्थ च तं अनवखण्डनं, तच्च दस्सेतुं—
“अवखण्डनरहितं अनुधरं ति वुत्तं होती” ति वुत्तं । एकासने ति इरियापथन्तरेन
अनन्तरिताय एकाय येव निसजाय । पत्ते पिण्डो ति एत्थ वत्थुमेदो इधाधिप्पेतो, न सामञ्जं ।
एव-कारो च लुत्तनिहिद्धो ति दस्सेन्तो—“केवलं एकस्मिं येव पत्ते” ति आह । उत्तरपदलोपं
कत्वा अयं निहेसो ति दस्सेन्तो—“पत्तपिण्डगहणे पत्तपिण्डसञ्जं कत्वा” ति आह ।
एस नयो इतो परेसु पि ।

पच्छाभत्तं नाम पवारणतो पच्छा लद्धभत्तं एव । खलू—सहस्स पटिसेधत्थवाक्कत्ता
तेन समानत्थं न-कारं गहेत्वा आह—“न पच्छाभत्तिको” ति । सिक्खापदस्स विसयो

यदेव सन्थतं यथासन्थतं, इदं तुय्हं पापुणाती ति एवं पठमं उद्दिष्टेनासनस्सेतं अधिवचनं । तस्मिं यथासन्थते विहरितुं सीलमस्सा ति यथासन्थतिको । तस्स अङ्गं यथासन्थतिकङ्गं ।

सयनं पटिक्खपित्वा निसज्जाय विहरितुं सीलमस्सा ति नेसज्जिको । तस्स अङ्गं नेसज्जिकङ्गं ।

४. सम्बानेव पनेतानि तेन तेन समादानेन धुतकिलेसत्ता धुतस्स भिक्खुनो अङ्गानि, किलेसधुननतो वा धुतं ति लद्धवोहारं जाणं अङ्गं एतेसं ति धुतङ्गानि । अथ वा धुतानि च तानि पटिपक्खनिद्धुननतो अङ्गानि च पटिपत्तिया ति पि धुतङ्गानि । एवं तावेत्थ अत्थतो विज्जा-तब्बो विनिच्छयो ।

सम्बानेव* पनेतानि समादानचेतनालक्खणानि । वुत्तम्पि चेतं—
“यो समादियति, सो पुग्गलो । येन समादियति, चित्तचेतसिका एते

सिक्खापदेनेव पटिक्खितो । यो तस्स अविसयो, सो एव समादानस्स विसयो ति आह—
“समादानवसेन पटिक्खित्तातिरित्तभोजनस्सा” ति । अब्भोकासे निवासो अब्भोकासो । सुसाने निवासो सुसानं, तं सीलं अस्सा ति आदिना सम्बं वत्तब्बं ति आह—“एसेव नयो” ति यथासन्थतं विय यथासन्थतं, आदितो यथा उद्दिष्टं । तं हेस “इदं बहुमङ्गुणं^२ दुग्गन्ध-पवातं” ति आदि वसेन अप्पटिक्खपित्वाव सम्पटिच्छति । तेनेवाह—“इदं तुय्हं” ति आदि । सयनं ति निपज्जनमाह ।

४. तेन तेन समादानेना ति तेन तेन पंसुकूलिकङ्गादिकस्स समादानेन । धुतकिलेसत्ता ति विद्धसितकिलेसत्ता, तदङ्गवसेन पहीनसण्हुपादानादिपापधम्मत्ता ति अत्थो । येहि तं किलेस-धुननं, तानि येव इध धुतस्स भिक्खुनो अङ्गानी ति अधिप्पेतानि, न अज्ज्ञानि यानि कानिचि, अज्जेन वा धुतस्सा ति अयमत्थो अत्थतो आपन्नो । “जाणं अङ्गं एतेसं” ति इमिना जाणपुब्बकतं तेसं समादानस्स विभावे ति । पटिपत्तिया ति सीलादिसम्मापटिपत्तिया । समादियति एतेना ति समादानं, समादानवसेन पवत्ता चेतना, तं लक्खणं एतेसं ति समादानचेतनालक्खणानि । वुत्तम्पि चेतं अट्ठकथायं—“समादानकिरियाय साधक-

धम्मा । या समादानचेतना, तं धृतज्ञं । यं पटिक्खिपति, तं वत्थु” ति ।
सम्मानेव च लोलुप्पविद्धंसनरसानि, निल्लोलुप्पभावपञ्चुपट्टानानि, अप्पिच्छ-
तादिअरियधम्मपदट्टानानि । एवमेत्थ लक्खणादीहि वेदितब्बो
विनिच्छयो ।

५. समादानविधानतो ति आदीसु पन पञ्चसु सम्मानेव धृतज्ञानि
धरमाने भगवति भगवतो व सन्तिके समादातब्बानि । परिनिब्बुते महा-
सावकस्स सन्तिके । तस्मिं असति खीणासवस्स, अनागामिस्स, सकदा-
गामिस्स, सोतापन्नस्स, तिपिटकस्स, द्विपिटकस्स, एकपिटकस्स, एकसंगीति-
कस्स, अट्ठकथाचरियस्स । तस्मिं असति धृतज्ञधरस्स, तस्मिं अपि असति
चेतियङ्गणं सम्मज्झित्वा उकुटिकं निसीदित्वा सम्मासम्बुद्धस्स सन्तिके
वदन्तेन विय समादातब्बानि । अपि च सयम्पि समादातुं वट्ठति एव ।
एत्थ च चेतियपब्बते द्वे भातिकत्थेरानं जेट्ठकभातु धृतज्ञप्पिच्छताय वत्थु कथे-
तब्बं । अयं ताव साधारणकथा ।

तमभावतो । सम्पयुत्तधम्मा येना ति करणभावेन दस्सिता” ति । समादानचेतनाय गहणं
तमूलकत्ता परिहरणचेतना पि धृतज्ञमेव । अत्तना परम्मुखेन च कुसलभण्डस्स भुसं विलुप्पनट्ठेन
लोलुप्पं तण्हाचारो, तस्स विधंसनकिञ्चत्ता लोलुप्पविद्धंसनरसानि । ततो एव निल्लोलुप्प-
भावेन पञ्चुपटिहन्ति, तं वा पञ्चुपट्टापेन्ती ति निल्लोलुप्पभावपञ्चुपट्टानानि ।
अरियधम्मपदट्टानानी ति परिसुद्धसीलदिसद्धम्मपदट्टानानि ।

५. भगवतो व सन्तिके समादातब्बानी ति इदं अन्तरा अविच्छेदनत्थं वुत्तं,
रज्जो सन्तिके पटिञ्जातारहस्स अत्थस्स तदुपचीविनो एकंसतो अविस्वादनं विय ।
सेसानं सन्तिके समादाने पि एसेवनयो । एकसङ्गितिकस्सा ति पञ्चसु दीषनिकायादीसु
निकायेसु एकनिकायिकस्स । अट्ठकथाचरियस्सा ति यस्स अट्ठकथातन्ति येव विसेसतो
पगुणा, तस्स । एत्था ति अत्तना पि समादानस्स रहने । जेट्ठकभातु धृतज्ञप्पिच्छताय
वत्थु ति सो फिर थेरो नेसज्झिको, तस्स तं न कोचि जानाति । अथेकदिवसं रत्तिया सयनपिट्ठे

१—पंसुकूलिकङ्कथा

६. इदानीं एकैकस्स समादानविधानप्यभेदभेदानिसंसे वण्णयिस्साम । पंसुकूलिकङ्कं ताव “गहपतिदानचीवरं पटिक्खिपामि, पंसुकूलिकङ्कं समादियामी” ति इमेसु द्वीसु वचनेसु अञ्जतरेण समादिन्नं होति । इदं तावेत्थ समादानं ।

७. एवं समादिन्नधुतङ्गेण पन तेन सोसानिकं, पापणिकं, रथियचोळं, सङ्कारचोळं, सोत्थियं, न्हानचोळं, तित्थचोळं, गतपच्चागतं, अग्गिडड्डं, गोखायितं, उपचिकाखायितं, उन्दूरखायितं, अन्तच्छिन्नं, दसाच्छिन्नं, धजाहटं, थूपचीवरं, समणचीवरं, आभिसेकिकं, इद्धिमयं, पन्थिकं, वाताहटं, देवदणियं, सामुद्धियं ति एतेसु अञ्जतरं चीवरं गहेत्वा फालेत्वा दुब्बलट्ठानं पहाय थिरट्ठानानि धोवित्वा चीवरं कत्वा पोराणं गहपतिचीवरं अपनेत्वा परिभुञ्जितव्वं ।

निसिन्नं विञ्जुलतोभासेन दिस्वा इतरो पुच्छि—“किं भन्ते तुम्हे नेसज्जिका” ति । थेरो धुतङ्गप्पिच्छताय तावदेव निपजित्वा पच्छा समादियी ति एवमागतं वत्थु ।

१—पंसुकूलिकङ्कथावर्णना

६. गहपतिदान चीवरं ति एत्थ दायकभावेन समणा पि उक्कट्टस्स गहपतिपक्खं येव पविट्ठा ति दट्ठव्वं । “पब्बजितो गण्हिस्सती” ति ठपितकं सिया गहपतिचीवरं, न पन गहपतिदानचीवरं ति तादिसं निवत्तेतुं दानग्गहणं । अट्ठत्तरेणा ति एत्थ समादानवचनेन ताव समादिन्नं होतु, पटिक्खेपवचनेन पन कथं ति ? अत्थतो आपन्नत्ता । यथा “देवदत्तो दिवा न भुञ्जती” ति बुत्ते “रत्तियं भुञ्जती” ति अत्थतो आपन्नमेव होति, तस्स आहारेण विना सरीरद्विति नत्थी ति, एवमिधापि भिक्खुनो गहपतिदानचीवरे पटिक्खितो तदञ्जचीवरप्पटिग्गहो अत्थतो आपन्नो एव होति, चीवरेण विना सासने ठिति नत्थी ति ।

७. एवं समादिन्नधुतङ्गेणा ति आदिविधानं पंसुकूलिकङ्के पटिपज्जनविधि । सुसाने लब्धं सोसानिकं । तं पन यस्मा तत्थ केनचि छजितत्ता पतितं होति, तस्मा बुत्तं—“सुसाने-

तत्थ सोसानिकं ति सुसाने पत्तितकं । पापणिकं ति आपणद्वारे पत्तितकं । रथियचोळं ति पुञ्जत्थिकेहि वातपानन्तरेण रथिकाय छड्ढितचोळकं । सङ्कारचोळं ति सङ्कारद्वाने छड्ढितचोळकं । सोत्थियं ति गम्भमलं पुञ्जित्वा छड्ढितवत्थं । तिस्सामच्चमाता किर सतग्घनकेन वत्थेण गम्भमलं पुञ्जापेत्वा “पंसुकूलिका गण्हिस्सन्ती” ति तालवेळिमग्गे छड्ढापेसि । भिक्खु जिण्णकट्टानत्थमेव गण्हन्ति । न्हानचोळं ति यं भूतवेज्जेहि ससीसं न्हापिता काळकण्णिचोळं ति छड्ढेत्वा गच्छन्ति । तित्थचोळं ति न्हानतित्थे छड्ढितपिलोतिका । गतपच्चागतं ति यं मनुस्सा सुसानं गन्त्वा पच्चागता न्हत्वा^१ छड्ढेन्ति । अग्गिडड्डं ति अग्गिना डड्डप्पदेसं । तं हि मनुस्सा छड्ढेन्ति । गोस्वायितादोनि पाकटानेव । तादिसानि पि हि मनुस्सा छड्ढेन्ति । धजाहटं ति नावं आरोहन्ता धजं बन्धित्वा आरुहन्ति । तं तेसं दस्सनातिकमे गहेतुं वड्ढति । यम्पि युद्धभूमियं धजं बन्धित्वा ठपितं, तं द्विन्नम्पि सेनानं गतकाले गहेतुं वड्ढति ।

थूपचोवरं ति वम्मिकं परिक्खित्वा बलिकम्मं कतं । समणचोवरं ति भिक्खुसन्तकं । आभिसेकिकं ति रज्जो अभिसेकद्वाने छड्ढितचीवरं । इड्ढिमयं ति एहिभिक्खुचीवरं । पन्थिकं ति अन्तरामग्गे पत्तितकं । यं पन सामिकानं सतिसम्मोसेन पत्तितं, तं थोकं रक्खित्वा गहेतब्बं । वाताहटं ति वातेन पहरित्वा दूरे पातितं । तं पन सामिके अपस्सन्तेन गहेतुं वड्ढति । देवदत्तियं ति यं अनुरुद्धत्थेरस्स विय देवताहि दिन्नकं । सामुद्धियं ति समुद्दयीचीहि थले उस्सारितं ।

पत्तितकं” ति । एवं पापणिकम्पि दड्डब्बं । तालवेळिमग्गे नाम महागामे एका वीथि । अनुराधपुरे ति च वदन्ति । डड्डो पदेसो एतस्सा ति डड्डपदेसं, वत्थं । मग्गे पत्तितकं बहुदिवसातिक्कन्तं गहेतब्बं ति वदन्ति । “द्वत्तिदिवसातिक्कन्तं” ति । अपरे । थोकं रक्खित्वा ति कतिपयं कालं आगमेत्वा । वाताहतम्पि सामिकानं सतिसम्मोसेन पत्तितसदिसं ति—“सामिके अपस्सन्तेन गहेतुं वट्टती” ति वुत्ता । तस्मा थोकं आगमेत्वा गहेतब्बं ।

८. यं पन संघस्स देमा ति दिन्नं, चोळकभिक्षुवाय वा चरमानेहि लद्धं, न तं पंसुकूलं । भिक्षुदत्तिये पि यं वस्सग्गेन गाहेत्वा वा दीयति, सेनासनचीवरं वा होति, न तं पंसुकूलं । नो गाहापेत्वा दिन्नमेव पंसुकूलं । तत्र पि यं दायकेहि भिक्षुस्स पादमूले निक्खित्तं, तेन पन भिक्षुना पंसुकूलिकस्स हत्थे ठपेत्वा दिन्नं, तं एकतोसुद्धिकं नाम । यं भिक्षुनो हत्थे ठपेत्वा दिन्नं, तेन पन पादमूले ठपितं, तस्मि एकतोसुद्धिकं । यं भिक्षुनो पि पादमूले ठपितं, तेनापि तथेव दिन्नं, तं उभतोसुद्धिकं । यं हत्थे ठपेत्वा लद्धं, हत्थे येव ठपितं, तं अनुकङ्कचीवरं नाम । इति इमं पंसुकूलमेदं जत्वा पंसुकूलिकेन चीवरं परिभुञ्जितव्वं ति इदमेत्थ विधानं ।

९. अयं पन पभेदो—तयो पंसुकूलिका, उक्कट्टो मज्झिमो मुदू ति । तत्थ सोसानिकं येव गण्हन्तो उक्कट्टो होति । पब्बजिता गण्हिस्सन्ती ति ठपितकं गण्हन्तो मज्झिमो । पादमूले ठपेत्वा दिन्नकं गण्हन्तो मुदू ति ।

१०. तेसु यस्स कस्सचि अत्तनो रुचिया गिहिदिन्नकं सादितक्खणे धुतङ्गं भिज्जति । अयमेत्थ भेदो ।

८-१०. “संघस्स देमा” ति दिन्नं, चोळकभिक्षुवासेन लद्धञ्च लद्धकालतो पट्टाय “समणचीवरं सिया नु खो, नो” ति आसङ्गं निवत्तेतुं—“न तं पंसुकूलं” ति वुत्तं । न हि तं तेवीसतिया उप्पत्तिट्ठानेसु कत्थचि परियापन्नं । इदानी इमिना व पसङ्गेन यं भिक्षुदत्तिये लक्खणपत्तं पंसुकूलं, तस्स च उक्कट्टानुकङ्कविभागं दस्सेतुं—“भिक्षुदत्तिये पी” ति आदि वुत्तं । तत्थ गाहेत्वा वा दीयती ति संघस्स वा गणस्स वा देन्तेहि यं चीवरं वस्सग्गेन पापेत्वा भिक्षुनं दीयति । सेनासनचीवरं ति सेनासनं कारेत्वा^१ “एतस्मि सेनासने वसन्ता परिभुञ्जन्” ति दिन्नचीवरं । न तं पंसुकूलं ति अपंसुकूलभावो पुब्बे वुत्तकारणतो, गाहेत्वा दिन्नत्ता च । तेनाह—“नो गाहापेत्वा दिन्नमेव पंसुकूलं” ति । तत्र पी ति यं गाहेत्वा न दिन्नं भिक्षुदत्तियं, तत्र पि येन भिक्षुना चीवरं दीयति, तस्स लाभे दाने च विसुं विसुं उभयत्थ आदरगारवानं सम्भावतो, तदभावतो च भिक्षुदत्तियस्स एकतोसुद्धि उभतोसुद्धि

१. पब्बजितो गण्हिस्सती ति—स्या०, रो० । पब्बजितो गण्हिस्सती ति—क० ।

२. करित्वा—रया० ।

११. अयं पनानिसंसो—“पंसुकूलचीवरं निस्साय पब्बज्जा” ति^१ वचनतो निस्सयानुरूपपटिपत्तिसम्भावो, पठमे अरियवंसे पतिट्ठानं, आरक्ख-
दुक्खाभावो, अपरायत्तावुत्तिता, चोरमयेन अभयता, परिभोगतण्हाय अभावो,
समणसारूपपरिक्खारता, “अप्पानि”^२ चेव सुलमानि च तानि च अन-
वज्जानी”^३ ति भगवता संवणितपच्चयता, पासादिकता, अप्पिच्छतादीनं
फलनिष्फत्ति, सम्मापटिपत्तिया अनुब्रूहं, पच्छिमाय जनताय दिट्ठानुगति-
आपादनं ति ।

मारसेनाविधाताय पंसुकूलधरो यति ।
सम्भद्वकवचो युद्धे खत्तियो विय सोमति ॥
पहाय कासिकादीनि वरदत्थानि धारितं ।
यं लोकगरुणा को तं पंसुकूलं न धारये ।
तस्मा हि अत्तानो भिक्खु पटिञ्जं समनुस्सरं ।
योगाचारानुकूलमिह पंसुकूले रतो सिया ति ॥

अयं ताव पंसुकूलिकङ्गे समादानविधानप्यभेदभेदानिसंसवण्णना ।

अनुकङ्कता होन्ती ति इममत्थं दस्सेतुं—“यं दायकेही” ति आदि धृतं, पादमूले ठपेत्वा
दिक्कं समणेना ति अधिप्पायो । यस्स कस्सची ति उक्कडादीसु यस्स कस्सचि । रुत्तिया ति
छन्देन । खन्तिया ति निज्झानक्खन्तिया ।

११. निस्सयानुरूपपटिपत्तिसम्भावो ति उपसम्पन्नसमनन्तरं आचरियेन
धृतसु चतूसु निस्सयेसु अत्तना यथापटिञ्जातधृतियनिस्सयानुरूपाय पटिपत्तिया विज्रमानता ।
आरक्खदुक्खाभावो ति चीवरारक्खनदुक्खस्स अभावो पंसुकूलचीवरस्स अलोभनीयत्ता ।
परिभोगतण्हाय अभावो सविसेसल्लखसभावत्ता । पासादीकता ति परेसं पसादावहता ।
अप्पिच्छतादीनं फलनिष्फत्ति धृतङ्गपरिहरणस्स अप्पिच्छतादीहि येव निष्फादेतब्बतो ।
धृतधम्मे समादाय वचनं यावदेव उपरि सम्मापटिपत्तिसम्पादनाया ति धृतं—“सम्मापटिपत्तिया
अनुब्रूहं” ति । मारसेनाविधाताया ति मारस्स मारसेनाय च विहननाय विद्धंसनाय ।
कायवाचाचित्तेहि यतो संयतो ति अत्ति, भिक्खु । धारितं यं लोकगरुणा पंसुकूलं, तं को न

२-तेचीवरिकङ्ककथा

१२. तदनन्तरं पन तेचीवरिकङ्कं “चतुत्थकचीवरं पटिक्खिपामि, तेचीवरिकङ्कं समादियामी” ति इमेसं अञ्जतरवचनेन समादिब्बं होति ।

१३. तेन पन तेचीवरिकेन चीवरदुस्सं लभित्वा याव अफासुकभावेन कातुं वा न सक्कोति, विचारकं वा न लभति, सूचिआदीसु वास्सः किञ्चि न सम्पज्जति, ताव निक्खिपितब्बं । निक्खित्तपच्चया दोसो नत्थि । रजित-कालतो पन पट्टाय निक्खिपितुं न वट्ठति, धुतङ्गचोरो नाम होति । इदमस्स विधानं ।

१४. पभेदतो पन अयम्पि तिविधो होति । तत्थ उक्कट्टेन रजन-काले पठमं अन्तरवासकं वा उत्तरासङ्गं वा रजित्वा तं निवासेत्वा इतरं रजितब्बं । तं पारुपित्वा सङ्काटि रजितब्बा । सङ्काटिं पन निवासेतुं न वट्ठति । इदमस्स गामन्तसेनासने वत्तं । आरञ्जके पन द्वे एकतो धोवित्वा रजितुं वट्ठति । यथा पन किञ्चि दिस्वा सक्कोति कासावं आकड्ढित्वा उपरि कातुं, एवं आसन्ने ठाने निसीदितब्बं । मज्झिमस्स रजनसालायं

धारये, यस्मा वा लोकगरुना पंसुकूलं धारितं, तस्मा को तं न धारये ति योजना, यं तं सदानं एकन्तसम्बन्धिभावतो । पटिब्बं समनुस्सरं ति उपसम्पदमाळे “आम भन्ते” ति आचरियपमुखस्स संघस्स सम्मुखा दिब्बं पटिब्बं समनुस्सरन्तो ।

इति पंसुकूलिकङ्ककथावण्णना

२-तेचीवरिकङ्ककथावण्णना

१२-१६. चतुत्थकचीवरं ति निवासनपारुपनयोग्यं चतुत्थकचीवरं ति अधिष्ठायो, अंसकासावस्स अप्पटिक्खिपितव्वतो । अञ्जतरवचनेना ति एत्थ यं वत्तब्बं, तं हेट्ठा बुत्तानयमेव । याव न सक्कोति, याव न लभति, याव न सम्पज्जती ति पच्चेकं याव-सहो सम्बन्धितव्वो । न सम्पज्जती ति न सिज्जति । निक्खित्तपच्चया दोसो नत्थी ति निचय-सन्निधिधुतङ्गसंकिलेसदोसो नत्थि । आसन्ने ति चीवरस्स आसन्ने ठाने । रजनक्खणे

१. वार्थ—स्या०, रो०, क० ।

२. मज्झिमस्स पन—स्या०, रो० क० ।

रजनकासावं नाम होति, तं निवासेत्वा वा पारुपित्वा वा रजनकम्मं कातुं वड्ढति । सुबुक्कस्स सभागभिव्वुनं चीवरानि निवासेत्वा वा पारुपित्वा वा रजनकम्मं कातुं वड्ढति । तत्रट्ठकपच्चत्थरणम्पि तस्स वड्ढति, परिहरितुं पन न वड्ढति । सभागभिव्वुनं चीवरम्पि अन्तरन्तरा परिभुञ्जितुं वड्ढति । धुतङ्गत्तेचीवरिकस्स पन चतुत्थं वत्तमानं अंसकासावमेव वड्ढति । तच्च खो वित्थारतो विदत्थि, दीघतो तिहत्थमेव वड्ढति ।

१५. इमेसं पन तिण्णम्पि चतुत्थकचीवरं सादितक्खणे येव धुतङ्गं भिज्जति । अयमेत्थ भेदो ।

१६. अयं पनानिसंसो—तेचीवरिको भिव्वु सन्तुट्ठो होति काय-परिहारिकेन चीवरेन, तेनस्स पक्खिनो विय समादा येव गमनं, अप्प-समारम्भता, वत्थसन्निधिपरिवज्जनं, सल्लहुक्खुत्तिता, अतिरेकचीवरलोलुप्प-प्पहानं, कप्पिये मत्तकारिताय सन्नेल्लवुत्तिता, अप्पिच्छतादीनं फलनिप्फत्ती ति एवमादयो गुणा सम्पज्जन्ती ति ।

अतिरेकवत्थतण्हं पहाय सन्निधिविवज्जितो धीरो ।
सन्तोससुखरसञ्जू तिचीवरधरो भवति योगी ॥
तस्मा सपत्तचरणो पक्खी व सचीवरो व योगिवरो ।
सुखमनुविचरितुकामो चीवरनियमे रतिं कयिरा ति ॥
अयं तेचीवरिकङ्गे समादानविधानप्पमेदभेदानिसंसवण्णना ।

परिभुञ्जनकासावं रजनकासावं । तत्रट्ठकपच्चत्थरणं नाम अत्तनो, परस्स वा सन्तकं सेनासने पच्चत्थरणवसेन अधिहितं । “अंसकासावं परिकल्हारचोळं होति, इति पच्चत्थरणं, अंसकासावं ति इमानि द्वे पि अतिरेकचीवरद्वाने ठितानि पि धुतङ्गमेदं न करोन्ती” ति अट्ठकथायं धुतं ति वदन्ति । परिहरितुं पन न वड्ढती ति रजनकाले एव अनुज्जातत्ता निच्चपरिभोगवसेन न वड्ढति तेचीवरिकस्स । अंसकासावं ति खन्वे ठपेतब्बकासावं । कायपरिहारिकेना ति वातातपादिपरिस्सयतो कायस्स परिहरणमत्तेन । समादाये वा ति गहेत्वा एव । अप्पसमारम्भता ति अप्पक्किच्चता । कप्पिये मत्तकारिताया ति निसीदनादिवसेन परिकल्हारचोळवसेन

३—पिण्डपातिकङ्कथा

१७. पिण्डपातिकङ्कम्पि “अतिरेकलाभं पटिक्खपामि, पिण्डपातिकङ्कं समादियामी” ति इमेसं अञ्जतरवचनेन समादिन्नं होति ।

१८. तेन पन पिण्डपातिकेन “संघभत्तं, उद्देसभत्तं, निमन्तनभत्तं, सलाकभत्तं, पक्खिक्कं, उपोसथिकं, पाटिपदिकं, आगन्तुकभत्तं, गमिकभत्तं, गिलानभत्तं, गिलानुपट्ठाकभत्तं, विहारभत्तं, धुरभत्तं, वारकभत्तं ति एतानि जुइस भत्तानि न सादितव्वानि । सचे पन “संघभत्तं गण्हथा” ति आदिना नयेन अवत्वा “अम्हाकं गेहे संघो भिक्खं गण्हातु, तुम्हे पि भिक्खं गण्हथा” ति वत्वा दिन्नानि होन्ति, तानि सादितुं वड्डन्ति । संघतो निरामिससलाका पि विहारे पक्कभत्तम्पि वड्डति येवा ति । इदमस्स विधानं ।

१९. पभेदत्तो पन अयम्पि तिविधो होति । तत्थ उक्कट्ठो पुरतो पि पच्छतो पि आहट्ठभिक्खं गण्हति, पत्तद्वारे^२ ठत्वा पत्तं गण्हन्तानम्पि

च बहुसु चीवरेसु अनुज्जातेसु पि तिचीवरमत्ते ठितत्ता । सह पत्तचरणाया ति सपत्तचरणो । पक्खी सपक्खको ।

इति तेचीवरिकङ्कथावण्णना

३—पिण्डपातिकङ्कथावण्णना

१७—२०. अतिरेकलाभं ति “पिण्डयालोपभोजनं निस्साया” ति^३ एवं बुत्त-भिक्खाहारलाभतो अतिरेकलाभं, संघभत्तादिं ति अत्थो । सकलस्स संघस्स दातव्वभत्तं संघभत्तं । कतिपये भिक्खू उद्दिस्सित्वा दातव्वभत्तं उद्देसभत्तं । एकस्मिं पक्खे एकदिवसं दातव्वभत्तं पक्खिक्कं । उपोसथे उपोसथे दातव्वभत्तं उपोसथिकं । पटिपददिवसे दातव्वभत्तं पाटिपदिकं । विहारं उद्दिस्स दातव्वभत्तं विहारभत्तं । धुरगेहे एव ठपेत्वा दातव्वभत्तं धुरभत्तं । गामवासीआदीहि वारेन दातव्वभत्तं वारकभत्तं । “संघभत्तं गण्हथा ति आदिना”

१. भिक्खम्पि—स्या०, रो०, क० ।

२. पद्वारे—क०—त्ती०; परद्वारं—स्या०; बद्धिद्वारं—रो०, क० ।

३. वि०—३-५५, १०० ।

देति, पटिक्कमनं^१ आहरित्वा दिक्कमिक्खम्पि गण्हति, तं दिवसं पन निसी-
दित्वा मिक्खं न गण्हति । मज्झिमो तं दिवसं निसीदित्वा पि गण्हति,
स्वातनाय पन नाधिवासेति । मुदुको स्वातनाय पि पुनदिवसाय पि
मिक्खं अधिवासेति । ते उभो पि सेरिविहारसुखं न लभन्ति, उक्कट्टो व^२
लभति । एकस्मिं किर गामे अरियवंसो होति, उक्कट्टो इतरे आह—
“आयामावुसो धम्मसवनाया” ति । तेसु एको एकेनमिह भन्ते मनुस्सेन
निसीदापितो ति आह । अपरो मया भन्ते स्वातनाय एकस्स मिक्खा अधि-
वासिता ति । एवं ते उभो परिहीना । इतरो पातो व पिण्डाय
चरित्वा गन्त्वा धम्मरसं पटिसंवेदेसि ।

२०. इमेसं पन तिण्णम्पि संघभत्तादिअतिरेकलाभं सादितक्खणे व
धुतङ्गं भिज्जति । अयमेत्थ भेदो ।

२१. अयं पनानिसंसो—“पिण्डियालोपभोजनं निस्साय पब्बजा”
ति^३ वचनतो निस्सयानुरूपपटिपत्तिसम्भावो, दुतिये अरियवंसे पतिट्ठानं,

ति आदि—सद्देन उद्देसभत्तादिं सङ्गण्हाति । सादितुं वट्टन्ती ति मिक्खापरियायेन वुत्तता ।
मेसज्जादिपटिसंयुत्ता निरामिससलाका । याव कालिकवज्जा ति च वदन्ति । बिहारे पक्कभत्तम्पी
ति उपासका इधेव भत्तं पचित्वा “सब्बेसं अय्यानं दस्सामा” ति बिहारे येव भत्तं सम्पादेन्ति,
तं पिण्डपातिकानम्पि वट्टति । आहरित्वा ति पत्तं गहेत्वा गेहतो आनेत्वा । तं दिवसं निसी-
दित्वा ति “मा भन्ते पिण्डाय चरित्थ, बिहारे येव मिक्खा आनीयती” ति वदन्तानं
सम्पटिच्छनेन तं दिवसं निसीदित्वा । सेरिविहारसुखं ति अपरायत्तविहारितासुखं । अरियवंसो
ति अरियवंससुत्त^४पतिसंयुत्ता धम्मकथा । धम्मरसं ति धम्मूपसञ्चितं पामोब्जादिरसं ।

२१. जङ्घबलं निस्साय पिण्डपरियेसनतो कोसज्जनिम्महन्ता । “यथा पि भमरो
पुष्पं” ति^५ आदिना वुत्तविधिना आहारपरियेसनतो परिसुद्धाजीवता । निच्च अन्तरघरं पवि-

१. पटिक्कमने—स्या०; पटिक्कमं—रो०, ।

२. उक्कट्टो पन—रो०, सी०, उक्कट्टो—क० ।

४. दी०—३-१७५, अ०—२-३० ।

३. वि०—३-५५, १०० ।

५. खु०—१-२२ ।

अपरायत्तवृत्तिता, “अप्यानि चैव सुलभानि च तानि च अनवज्जानी”^१ ति भगवता संवणितपच्चयता, कोसज्जनिम्महनता^२, परिसुद्धाजीवता, सेखिय-पटिपत्तिपूरणं, अपरपोसिता, परानुग्गहकिरिया, मानप्पहानं, रसतण्हा-निवारणं, गणभोजनपरम्परभोजनचारित्तसिक्खापदेहि अनापत्तिता, अप्पिच्छ-तादीनं अनुलोमवृत्तिता, सम्मापटिपत्तिब्रूहं, पच्छिमजनतानुकम्पनं ति ।

पिण्डियालोपसन्तुट्ठो अपरायत्तजीविको ।
पहीनाहारलोलुप्पो होति चातुद्दिसो यति ॥
विनोदयति कोसज्जं आजीवस्स विसुज्झति ।
तस्मा हि नातिमज्जेय्य भिक्खाचरियाय सुमेधसो ॥

एवरूपस्स हि—

“पिण्डपातिकस्स भिक्खुनो अत्तभरस्स अनज्जपोसिनो ।
देवापि पिहयन्ति तादिनो नो चे लाभसिलोकनिस्सितो”^३ ति ॥
अयं पिण्डपातिकङ्गं समादानविधानप्पभेदभेदानिसंसवण्णना ।

सन्तस्सेव सुप्पटिच्छन्नगमनादयो सेखियधम्मा सम्पजन्ती ति सेखियपटिपत्तिपूरणं । पटिग्ग-हणे मत्तञ्जुताय संसद्विहारभावतो च अपरपोसिता । कुले कुले अप्पकअप्पकपिण्डगहणेन परानुग्गहकिरिया । अन्तिमाय जीविकाय अवट्ठानेन मानप्पहानं । वुत्तञ्हेतं—“अन्तमिदं भिक्खवे जीविकानं, यदिदं पिण्डोल्लयं” ति^४ आदि । मिस्सकभत्तेन यापनतो रसतण्हानिवारणं । निमन्तनासम्पटिच्छनतो गणभोजनादिसिक्खापदेहि अनापत्तिता ।

अप्पटिहतवृत्तिताय चतूसु पि दिसासु वत्तनट्ठेन चातुद्दिसो । आजीवस्स विसुज्झती ति आजीवो अस्स विसुज्झति । अत्तभरस्सा ति अप्पानवज्जसुलभरूपेहि पच्चयेहि अत्तनो भरणतो अत्तभरस्स । ततो एव एकविहारिताय सद्धिविहारिकादीनम्पि अज्जेसं अपोसनतो अनवज्जपोसिनो । पदद्वयेनापि कायपरिहारिकेन चीवरेण कुच्छिपरिहारिकेन पिण्डपातेन विचरणतो सत्तहुक्कवृत्तितां, सुभरतं, परमअप्पिच्छतं, सन्तुट्ठिञ्च दस्सेति । देवा पि पिहयन्ति

१. अ०—२-२९; खु०—१-२५२ ।

२. ० निम्मथनता—स्या० ।

३. सद्धिसिलोकनिस्सितो ति—खु०—१-९८ ।

४, खु०—१-२४२; सं—२-२१९ ।

४—सपदानचारिकङ्ककथा

२२. सपदानचारिकङ्कम्पि “लोलुप्पचारं पटिक्खियामि, सपदान-
चारिकङ्कं समादियामी” ति इमेसं अञ्जतरवचनेन समादिषं होति ।

२३. तेन पन सपदानचारिकेन गामद्वारे ठत्वा परिस्सयाभावो
सल्लक्खेतब्बो । यस्सा रच्छाय वा गामे वा परिस्सयो होति, तं पहाय
अञ्जत्थ चरितुं वड्ढति । यस्मिं घरद्वारे वा रच्छाय वा गामे वा किञ्चि न
लभति, अगामसञ्जं कत्वा गन्तब्बं । यत्थ किञ्चि लभति, तं पहाय गन्तुं
न वड्ढति । इमिना च भिक्खुना कालतरं पविसितब्बं, एवं हि अफासुकट्ठानं
पहाय अञ्जत्थ गन्तुं सक्खिस्सति । सचे पनस्स विहारे दानं देन्ति,
अन्तरामग्गे वा आगच्छन्ता मनुस्सा पत्तं गहेत्वा पिण्डपातं देन्ति वड्ढति ।
इमिना च मग्गं गच्छन्तेनापि भिक्खाचारवेलायं सम्पत्तगामं अनतिक्रमित्वा
चरितब्बमेव । तत्थ अलमित्वा वा थोकं लमित्वा वा गामपटिपाटिया
चरितब्बं ति । इदमस्स विधानं ।

२४. पभेदतो पन अयम्पि तिविधो होति । तत्थ उक्कट्ठो पुरतो
आहट्ठभिक्खम्पि पच्छतो आहट्ठभिक्खम्पि पटिक्कमनं आहरित्वा दिट्ठ-

तादिनो ति तादिस्स भुसं अतिविय सन्तकायवचीमनोकम्मताय उपसन्तस्स परमेन सतिने-
पक्केन समन्नागमतो सम्बकालं सतिमतो पिण्डपातिकस्स भिक्खुस्स सक्कादयो देवा पि पिहयन्ति
पत्येन्ति । तस्स सीलादिगुणेषु बहुमानं उप्पादेन्ता आदरं जनेन्ति, पगेव मनुस्सा । सचे सो
ल्लभसङ्कारसिलोकसन्निस्सितो न होति, तदभिकङ्गी न होती ति अत्थो ।

इति पिण्डपातिकङ्ककथावण्णना

४—सपदानचारिकङ्ककथावण्णना

२२-२६. इमिना ति सपदानचारिकेन । कालतरं ति कालस्सेव । अफासुकट्ठानं ति
सपरिस्सयादिवसेन दुप्पवेसनट्ठानं । पुरतो ति वीथियं गच्छन्तस्स पुरतो घरं अपविद्धस्सेव ।
पत्तबिस्सट्ठट्ठानं ति पेसकारवीथियं पेसकारभावं निम्मिनित्वा ठितस्स सक्कस्स घरद्वारे पत्त-
विस्सट्ठट्ठानं । उक्कट्ठपिण्डपातिको तं दिवसं न भिक्खं आगमयमानो निसीदति, तस्मा तं

मानमि न गण्हति, पत्तद्वारे^१ पन पत्तं विस्सजेति । इमस्मि हि धुतङ्गे महाकस्सपत्थेरेन सदिसो नाम नत्थि । तस्स पि पत्तविस्सड्डुट्ठानमेव पञ्जायति^२ । मज्झिमो पुरतो वा पच्छतो वा आहटमि पटिकमनं आहटमि गण्हति, पत्तद्वारे पि पत्तं विस्सजेति, न पन भिक्खं आगमयमानो निसीदति । एवं सो उक्कट्टपिण्डपातिकस्स अनुलोमेति । मुदुको तं दिवसं निसीदित्वा आगमेति ।

२५. इमेसं पन तिण्णमि लोलुप्पचारो उप्पन्नमचो धुतङ्गं भिज्जति । अयमेत्थ भेदो ।

२६. अयं पनानिसंसो—कुलेसु निचनवकता, चन्दूपमता, कुलमच्छेरप्पहानं, समानुकम्पिता^३, कुलूपकादीनवाभावो, अव्हानानभिनन्दना, अभिहारेन अनत्थिकता, अप्पिच्छतादीनं अनुलोमवुत्तिता ति ।

चन्दूपमो निचनवो कुलेसु अमच्छरी सब्बसमानुकम्पो ।
कुलूपकादीनवविप्पमुचो होतीध भिक्खु सपदानचारी ॥
लोलुप्पचारश्च पहाय^४ तस्मा ओक्खिचाचक्खु युगमत्तदस्सी ।
आकङ्कमानो भुवि सेरिचारं चरेय्य धीरो सपदानचारं ति ॥

अयं सपदानचारिकङ्गे समादानविधानप्पभेदभेदानिसंसवण्णना ।

अनुलोमेति । कत्थचि पि कुले निबद्धं उपसङ्कमनाभावतो परिचयाभावेन कुलेसु निचनवकता । सब्बत्थ अलग्गमानसताय च सोम्मभावेन च चन्दूपमता । कुलेसु परिग्गहचित्ता भावेन तत्थ मच्छेरप्पहानं । हितेसिताय विभागाभावतो समानुकम्पिता । कुलानं सङ्गण्हनसंसद्धतादयो कुलूपकादीनवा । अव्हानानभिनन्दना ति निमन्तनवसेन अव्हानस्स असम्पटिच्छना । अभिहारेना ति भिक्खाभिहारेन । सेरिचारं ति यथारुचि विचरणं ।

इति सपदानचारिकङ्गकथावण्णना

१. परद्वारे—स्या०; सद्वारे—रो०, क० । २. खु०—१-९६, ९६ ।

३. समानानुकम्पिता—क० । ४. लोलुप्पचारं पजहाय—स्या०; लोलुप्पचारं उपहाय—क० ।

५—एकासनिकङ्ककथा

२७. एकासनिकङ्कम्पि “नानासनभोजनं पटिक्खिपामि, एकासनिकङ्कं समादियामी” ति इमेसं अञ्जतरवचनेन समादिबं होति ।

२८. तेन पन एकासनिकेन आसनसालायं निसोदन्तेन थेरासने अनिसीदित्वा इदं मय्हं पापुणिस्सती ति पटिरूपं आसनं सल्लक्खेत्वा निसीदितब्बं । सच्चस्स विप्पकते भोजने आचरियो वा उपज्झायो वा आगच्छति, उट्ठाय वचं कातुं वट्ठति । तिपिटकचूळाभयत्थेरो पनाह— “आसनं वा रक्खेय्य भोजनं वा, अयश्च विप्पकतभोजनो, तस्मा वचं करोतु, भोजनं पन मा भुञ्जतू” ति । इदमस्स विधानं ।

२९. पमेदतो पन अयम्पि तिविधो होति । तत्थ उक्कट्ठो अप्पं वा होतु बहु वा, यम्हि भोजने हत्थं ओतारेति, ततो अञ्जं गण्हितुं न लभति । सचे पि मनुस्सा “थेरेन न किञ्चि भुत्तं” ति सप्पिआदीनि आहरन्ति, मेसज्जत्थमेव वट्ठन्ति, न आहारत्थं । मज्झिम्भो याव परो भचं न खीयति, ताव अञ्जं गण्हितुं लभति । अयं हि भोजनपरियन्तिको नाम होति । मुट्ठको याव आसना न बुट्ठाति, ताव भुञ्जितुं लभति । सो हि उदक-

५—एकासनिकङ्ककथावण्णा

२७—३१. नानासनभोजनं ति अनेकस्मिं आसने भोजनं, एक निसजाय एव अभुञ्जित्वा विसुं विसुं निसज्जासु आहारपरिभोगं ति अत्थो । पतिरूपं ति युत्तरूपं अनुट्ठापनीयं । वत्तं कातुं वट्ठती ति वत्तं कातुं युजति । वत्तं नाम गरुडानीये कत्तब्बमेव । तत्थ पन पटिपज्जनविधिं दस्सेतुं यं थेरवादं आह— “आसनं वा रक्खेय्य भोजनं वा” ति आदि । तस्सत्थो— एकासनिकं भिक्खुं भुञ्जन्तं आसनं वा रक्खेय्य, धुतङ्गमेदतो याव भोजनपरियोसाना न बुट्ठातब्बं ति वुत्तं होति । भोजनं वा रक्खेय्य धुतङ्गमेदतो, अभुञ्जियमानं^१ याव भुञ्जितुं नाभति, ताव बुट्ठातब्बं ति अत्थो । यस्मा तयिदं द्वयं इध नत्थि, तस्मा वत्तकरणं धुतङ्गं न रक्खती ति

परियन्तिको वा होति याव पशधोवनं न गण्हाति ताव भुञ्जनतो,
आसनपरियन्तिको वा याव न बुद्धाति ताव भुञ्जनतो ।

३०. इमेसं पन तिण्णम्पि नानासनभोजनं भुराक्खणे धुतङ्गं भिज्जति ।
अपमेत्थ मेदो ।

३१. अयं पनानिसंसो—अप्पाबाधता, अप्पातङ्कता, लहुट्टानं,
बलं, फासुविहारो, अनतिरिपच्चया अनापत्ति, रसतण्हाविनोदनं,
अप्पिच्छतादीनं अनुलोमवुत्तिता ति ।

एकासनभोजने रतं न यतिं भोजनपच्चया रुजा ।

विसहन्ति रसे अलोलुपो परिहापेति न कम्ममत्तनो ॥

इति फासुविहारकारणे सुचिसन्लेखरतूपसेविते ।

जनयेथ विसुद्धमानसो रतिमेकासनभोजने यती तिः ॥

अयं एकासनिकङ्के समादानविधानप्पमेदमेदानिसंसवण्णना ।

६—पत्तपिण्डिकङ्ककथा

३२. पत्तपिण्डिकङ्कम्पि “दुतियभाजनं पटिक्खिपामि, पत्तापिण्डि-
कङ्कं समादियामी” ति इमेसं अञ्जतरवचनेन समादिभं होति ।

अधिप्पायो । तेनाह—“अयञ्चा” ति आदि । “मेसजत्थमेवा” ति इमिना मेसजपरिभोग-
वसेनेव सप्पिआदीनि पि वट्टन्ती ति दस्सेति । अप्पाबाधता ति अरोगता । अप्पातङ्कता ति
अकिञ्छजीविता सरीरबुक्खाभावो । लहुट्टानं ति कायस्स लहुपरिबत्तिता । बलं ति सरीरबलं ।
फासुविहारो ति सुखविहारो । सम्बमेतं बहुक्खत्तुं भुञ्जनपच्चया उप्पज्जनविकारपटिक्खेपपदं^१ ।
रुजा ति रोगा । न कम्ममत्तनो ति अत्तनो योगकम्मं पुरेभत्तं पच्छाभत्तं च न परिहापेति,
बहुसो भोजने अव्यावटभावतो अरोगभावतो चा ति अधिप्पायो ।

इति एकासनिकङ्ककथावण्णना

६—पत्तापिण्डिकङ्ककथावण्णना

३२—३६. अप्पटिकूलं कत्वा भुञ्जितुं वट्टति पटिकूलस्स भुत्तस्स अगण्हनम्पि^२ सिया ति

३३. तेन पन पत्तपिण्डिकेन यागुपानकाले भाजने ठपेत्वा व्यञ्जने लद्धे व्यञ्जनं वा पठमं खादितब्बं, यागु वा पातब्बा । सचे पन यागुयं पक्खिपति, पूतिमच्छकादिमिह व्यञ्जने पक्खिरो यागु पटिकूला होति । अप्पटिकूलमेव च कत्वा परिभुञ्जितुं वड्ढति । तस्मा तथारूपं व्यञ्जनं सन्धाय इदं वुत्तं । यं पन मधुसक्करादिकं अप्पटिकूलं होति, तं पक्खिपितब्बं । गण्हन्तेन च पमाणयुत्तमेव गण्हितब्बं । आमकसाकं हत्थेन गहेत्वा खादितुं वड्ढति । तथा पन अकत्वा पचे येव पक्खिपितब्बं । दुतियकभाजनस्स पन पटिक्खित्तत्ता अञ्जं रुक्खपण्णम्पि न वड्ढती ति । इदमस्स विधानं ।

३४. पभेवतो पन अयम्पि तिविधो होति । तत्थ उक्कट्टस्स अञ्जत्र उच्छुखादनकाला कचवरम्पि छड्ढेतुं न वड्ढति, ओदनपिण्डमच्छमंसपूवे पि मिन्दित्वा खादितुं न वड्ढति । मज्झिमस्स एकेन हत्थेन मिन्दित्वा खादितुं वड्ढति, हत्थयोगी नामेस । सुषुको पन पत्तयोगी नाम होति, तस्स यं सका होति पचे पक्खिपितुं, तं सव्वं हत्थेन वा दन्तेहि वा मिन्दित्वा खादितुं वड्ढति ।

३५. इमेसं पन तिण्णम्पि दुतियकभाजनं सादितक्खणे धुतञ्जं भिज्जति । अयमेत्थ भेदो ।

३६. अयं पमामिसंसो—नानारसतण्हाविनोदनं, अत्रिच्छताय पहानं, आहारे पयोजनमत्तदस्सिता, थालकादिपरिहरणखेदामावो, अविक्खित्ता-भोजिता, अप्पिच्छतादीनं अनुलोमवुत्तिता ति ।

अधिप्पायो । पमाणयुत्तमेव गण्हितब्बं ति “एकभाजनमेव गण्हामी” ति वहुं गहेत्वा न छुत्तेव्वं । नानारसतण्हाविनोदनं ति नानारसभोजने तण्हाय विनोदनं । अत्र अत्र नानाभाजने ठिते नानारसे इच्छा एतस्सा ति अत्रिच्छो, तस्स भावो अत्रिच्छता, तस्सा अत्रिच्छताय पहानं । आहारे पयोजनमत्तदस्सिता ति असम्भिनानारसे गेधं अकत्वा आहारे सत्थारा अनुञ्जातपयोजनमत्तदस्सिता । विहुं विहुं भाजनेसु ठितानि व्यञ्जनानि गण्हती

नानाभाजनविक्खेपं हित्वा ओक्खित्तालोचनो ।

खणन्तो विय मूलानि रसतण्हाय सुब्बतो ॥

सरूपं विय सन्तुट्ठिं धारयन्तो सुमानसो ।

परिभुज्जेय्य आहारं को अज्जो पत्तापिण्डिको ति ॥

अयं पत्तापिण्डिकङ्गे समादानविधानप्पमेदमेदानिसंसवण्णना ।

७—खलुपच्छाभक्तिकङ्ककथा

३७. खलुपच्छाभक्तिकङ्कम्पि “अतिरिक्ताभोजनं पटिक्खिपामि, खलुपच्छाभक्तिकङ्कं समादियामी” ति इमेसं अज्जतरवचनेन समादिक्कं होति ।

तेन पन खलुपच्छाभक्तिकेन पवारत्वा पुन भोजनं कप्पियं कारेत्वा न भुञ्जितब्बं । इदमस्स विधानं ।

३९. पभेदतो पन अयम्पि तिविधो होति । तत्थ उक्कट्ठो यस्मा पठमपिण्डे पवारणा नाम नत्थि, तस्मि पन अज्जोहरियमाने अज्जं पटिक्खिपतो होति, तस्मा एवं पवारितो पठमपिण्डं अज्जोहरित्वा दुतियपिण्डं न भुञ्जति । मज्झिमो यस्मिं भोजने पवारितो, तदेव भुञ्जति । सुदुको पन याव आसना न बुद्धाति ताव भुञ्जति ।

तत्थ तत्थ सामोगताय सिया विक्खित्ताभोजिता, न तथा इमस्स एकपत्तागतसज्जिनो ति वुत्तं—
“अविक्खित्तभोजिता” ति । ओक्खित्तालोचनो ति पत्तासज्जिताय हेट्ठाखित्तचक्खु ।
परिभुज्जेय्या ति परिभुज्जितुं सकुण्येय्य ।

इति पत्तापिण्डिकङ्ककथावण्णना

७—खलुपच्छाभक्तिकङ्ककथावण्णना

३७-४१. भुञ्जन्तस्स यं उपनीतं, तस्स पटिक्खेपेन तं अतिरिक्तं भोजनं ति अतिरिक्त-
भोजनं । पुन भोजनं कप्पियं कारेत्वा न भुञ्जितब्बं, तच्चिसयत्ता इमस्स धुतङ्गस्स ।
तेनाह—“इदमस्स विधानं” ति । यस्मिं भोजने ति यस्मिं भुञ्जियमाने भोजने । तदेव
भुञ्जति, न अज्जं । अनतिरिक्तभोजनपत्तया आपत्ति अनतिरिक्तभोजनापत्ति, ततो दूरी-

४०. इमेसं पन तिण्णम्मि पवारितानं कप्पियं कारापेत्वा भुण्णवस्वणे धुतङ्गं मिज्जति । अयमेत्थ भेदो ।

४१. अयं पनानिसंसो—अनतिरिक्तामोजनापत्तिया दूरभावो, ओदरिक्ताभावो, निरामिससन्निधिता, पुनपरियेसनाय अभावो, अप्पिच्छतादीनं अनुलोमवुत्तिता ति ।

परियेसनाय खेदं न याति न करोति सन्निधिं धीरो ।

ओदरिक्तं पजहति खलुपच्छाभक्तिको योगी ॥

तस्मा सुगतपसत्थं सन्तोसगुणादिवुद्धिसञ्जननं ।

दोसे विधुनितुकामो भजेय्य योगी धुतङ्गमिदं ति ॥

अयं खलुपच्छाभक्तिकङ्गे समादानविधानप्यभेदभेदानिसंसवण्णना ।

८-आरञ्जिकङ्ककथा

४२. आरञ्जिकङ्कम्मि “गामन्तसेनासनं पटिक्खिपामि, आरञ्जिकङ्कं समादियामी” ति इमेसं अञ्जतरवचनेन समादिक्कं होति ।

भावो अनापज्जनं । ओदरिक्तं घस्मरभावो^१ कुच्छिपूरकता, तस्स अभावो एकपिण्डेना पि यापनतो । निरामिससन्निधिता निहितस्स अमुञ्जनतो । पुन परियेसनवसेन परियेसनाय खेदं न याति । अभिसल्लेखकानं सन्तोसगुणादीनं बुद्धिया सञ्जननं सन्तोसगुणादिवुद्धिसञ्जननं । इदं ति खलुपच्छाभक्तिकङ्कं ।

इति खलुपच्छाभक्तिकङ्ककथावण्णना

८-आरञ्जिकङ्ककथावण्णना

४२-४६. गामन्तसेनासनं पहाय अरञ्जे अरुणं उट्ठापेतब्बं ति एत्थ गामन्तं, अरञ्जं सरूपतो दस्सेतुं—“तत्थ सद्धि उपचारेना” ति आदि आरब्धं । तत्थ गामपरियापन्नत्ता गामन्तसेनासनस्स “गामो येव गामन्तसेनासनं” ति वुत्तं । यो कोचि सत्थो पि गामो नामा ति सम्बन्धो । इन्दुखीला ति उम्मारा । तस्सा ति लेडुपातस्स । विनयपरियायैन

४३. तेन पन आरञ्जिकेन गामन्तसेनासनं पहाय अरञ्जे अरुणं उट्ठापेतब्बं ।

तत्थ सद्धिं उपचारेन गामो येव गामन्तसेनासनं । गामो नाम यो कोचि एककुटिको वा अनेककुटिको वा परिक्षिप्तो वा अपरिक्षिप्तो वा समनुस्सो वा अमनुस्सो वा अन्तमसो अतिरेकचातुमासनिविट्ठो यो कोचि सत्थो पि ।

गामूपचारो नाम परिक्षिप्तास्स गामस्स सचे अनुराधपुरस्सेव द्वे इन्दस्खीला होन्ति, अब्भन्तरिमे इन्दस्खीले ठितस्स थाममज्झिमस्स पुरिसस्स लेड्डुपातो । तस्स लक्खणं यथा तरुणमनुस्सा अचानो बलं दस्सेन्ता बाहं पसारेत्वा लेड्डुं खिपन्ति, एवं खिप्तास्स लेड्डुस्स पतनट्टानब्भन्तरं ति विनयधरा । सुत्तान्तिका पन काकनिवारणनियमेन खिप्तास्सा ति वदन्ति । अपरिक्षिप्तगामे यं सब्बपच्चन्तिमस्स घरस्स द्वारे ठितो मातुगामो भाजनेन उदकं छुट्तेति, तस्स पतनट्टानं धरूपचारो । ततो बुचानयेन एको लेड्डुपातो गामो, दुतियो गामूपचारो ।

अरञ्जं पन विनयपरियाये^१ ताव “ठपेत्वा गामं च गामूपचारं च सब्बमेतं अरञ्जं” ति^२ बुचं । अभिधम्मपरियाये^३ “निकस्वमित्वा बहि इन्दस्खीला, सब्बमेतं अरञ्जं” ति^४ बुचं । इमस्मिं पन सुत्तान्तिकपरियाये^५ “आरञ्जकं नाम सेनासनं पञ्चधनुसतिकं पच्छिमं ति इदं लक्खणं । तं आरोपितेन आचरियधनुना परिक्षिप्तास्स गामस्स इन्दस्खीलतो अपरि-

अरञ्जलक्खणं अदिन्नादानपाराजिके^६ आगतं । तत्थ हि “गामा वा अरञ्जा वा” ति अनवसेसतो अवहारट्टानपरिगंहे तदुभयं असङ्करतो दस्सेतुं—“ठपेत्वा गामञ्चा” ति आदि बुचं । गामूपचारो हि लोके गामसङ्गमेव गच्छती ति । निप्परियायतो पन गामविनिमुत्तं ठानं अरञ्जमेव होती ति अभिधम्मे^७ गामा “निकस्वमित्वा बहि इन्दस्खीला, सब्बमेतं अरञ्जं” ति

१. विनयपरियायेन—सी० ।

२. वि०—१-५७ ।

३. अभिधम्मपरियायेन—सी०, स्या० ।

४. अमि०—२-३०२ ।

५. परिियायेन—सी०, स्या० ।

६. वि०—१-५७ । ७. अमि०—२-३०२ ।

विस्वत्तस्स पठमलेड्डुपाततो पट्टाय याव बिहारपरिक्खेपा मिनित्वा ववत्थपेतब्बं ।

सचे पन दिहारो अपरिविस्वत्तो होति, यं सब्बपठमं सेनासनं वा भत्तासाला वा धुवसन्निपातट्टानं वा बोधि वा चेति यं वा दूरे चे पि सेनासनतो होति, तं परिच्छेदं कत्वा मिनितब्बं ति विनयङ्कथास्तु वुत्तं । मज्झिमङ्कथायं पन विहारस्स पि गामस्सेव उपचारं नीहरित्वा उभिन्नं लेड्डुपातानं अन्तरा मिनितब्बं ति वुत्तं । इदमेत्थ पमाणं । सचे पि आसन्ने गाभो होति, बिहारे ठितेहि मानुसकानं सद्दो सुय्यति, पब्बतनदीआदीहि पन अन्तरितत्ता न सका उज्जुं गन्तुं । यो तस्स पक्कतिमग्गो होति, सचे पि नावाय सञ्चरितब्बो, तेन मग्गेन पञ्चधनुसतिकं गहेतब्बं । यो पन आसन्नगामस्स अङ्गसम्पादनत्थं ततो ततो मग्गं पिदहति, अयं धुतङ्गचोरो होति ।

सचे पन आरञ्जिकस्स भिक्खुनो उपज्झायो वा आचरियो वा गिलानो होति, तेन अरञ्जे सप्पायं अलमन्तेन, गामन्तसेनासनं नेत्वा उपट्ठातब्बो । कालस्सेव पन निक्खमित्वा अङ्गयुत्ताट्टाने अरुणं उट्ठापेतब्बं । सचे अरुणुट्टानवेलायं तेसं आबाधो वड्ढति, तेसं येव किञ्चं कातब्बं । न धुतङ्गसुद्धिकेन भवितब्बं ति । इदमस्स विधानं ।

४४. पभेदतो पन अयम्पि तिविधो होति । तत्थ उक्कट्टेन सब्बकालं अरञ्जे अरुणं उट्ठापेतब्बं । मज्झिमो चचारो बस्सिके मासे गामन्ते वसितुं लभति । सुदुको हेमन्तिके पि ।

वुत्तं । सुत्तन्तिकपरियायेन आरञ्जकसिक्खापदे “पञ्चधनुसतिकं पच्छिमं” ति आगतं आरञ्जिकं भिक्खुं सन्धाय । न हि सो विनयपरियायिके “अरञ्जे वसनतो आरञ्जिको पन्तसेनासनो” ति सुत्ते वुत्तो । अयञ्च सुत्तसंवण्णना ति इध सब्बत्थं सुत्तन्तिकथा व पमाणं । तस्मा तत्थ आगतमेव लक्खणं गहेतब्बं ति दस्सेन्तो—“तं आरोपितेन आचरियधनुना” ति आदिना भिननविधि आह । तेनेव हि मज्झिमङ्कथानयो व^२ इदमेत्थ पमाणं ति च वुत्तो ।

४५. इमेसं पम तिण्णम्मि यथापरिच्छिन्ने कालं अरञ्जतो आगन्त्वा गामन्तसेनासने धम्मस्सवन्नं^१ सुणन्तानं अरुणे उड्डिते पि धुतङ्गं न भिज्जति । सुत्वा गच्छन्तानं अन्तरामग्गे उड्डिते पि न भिज्जति । सचे पन उड्डिते पि धम्मकथिके मुहुत्तं निपज्जित्वा गमिस्सामा ति निदायन्तानं अरुणं उड्डहति, अत्तनो वा रुचिया गामन्तसेनासने अरुणं उड्डपेन्ति, धुतङ्गं भिज्जती ति अयमेत्थ भेदो ।

४६. अयं पनानिसंसो—आरम्भिको भिक्षु अरञ्जसञ्जं मनसि-
करोन्तो भब्बो अलद्धं वा समाधिं पटिलद्धुं, लद्धं वा रक्खितुं, सत्था पिस्स
अत्तमनो होति । यथाह—“तेनाहं नागित तस्स भिक्षुनो अत्तमनो होमि
अरञ्जविहारेना”^२ ति । पन्तसेनासनवासिनो चस्स असप्पायरूपादयो चित्तं
न विक्खिपन्ति, विगतसन्तासो होति, जीवितनिकन्ति जहति, पविवेक-
सुखरसं अस्सादेति, पंसुकूलिकादिभावो पि चस्स पतिरूपो होती ति ।

पविवित्तो असंसद्धो पन्तसेनासने रतो ।

आराधयन्तो नाथस्स वनवासेन मानसं ॥

एको अरञ्जे निवसं यं सुखं लभते यति ।

रसं तस्स न विन्दन्ति अपि देवा सइन्दका ॥

ततो ततो मग्गं ति तत्थ तत्थ खुदकमग्गं पिबहति । धुतङ्गमुद्धिकेन धुतङ्ग-
सोधनपधुतेन । यथा परिच्छिन्ने काले ति उक्कटस्स तयो पि उत्त, मज्झिमस्स द्वे, मुहुक्कस्स
एको उतु । तत्थ पि धुतङ्गं न भिज्जति सत्तस्साहत्ता । निपज्जित्वा गमिस्सामा ति
चित्तस्स सिथिलभावेन धुतङ्गं भिज्जती ति वुत्तं । अरञ्जसञ्जं मनसि करोन्तो ति “अहं
विवेकवासं वसिस्सामि, यथालद्धो व कायविवेको सात्थको कातब्बो” ति मनसिकारसम्भावतो
“भब्बो...प...रक्खितुं” ति वुत्तं । अस्स आरम्भिकस्स चित्तं न विक्खिपन्ति आपाथ-
मनुपगमनतो । विगतसन्तासो होति विवेकपरिचयतो । जीवितनिकन्ति जहति
बहुपरिस्सये अरञ्जे निवासेनेव मरणभयस्स दूरीकरणतो । पविवेकसुखरसं अस्सादेति

पंसुकूलं च एसो व कवचं विय धारयं ।

अरञ्जसङ्गामगतो अवसेसधुतायुधो ॥

समत्थो न चिरस्सेव जेतुं मारं सवाहिनिं ।

तस्मा अरञ्जवासम्हि रतिं कयिराथ पण्डितो ति ॥

अयं आरञ्जिकङ्गे समादानविधानप्यभेदभेदानिसंसवण्णना ।

९—रुक्खमूलिकङ्गकथा

४७. रुक्खमूलिकङ्गम्पि “छन्नं पटिक्खिपामि, रुक्खमूलिकङ्गं समादियामी” ति इमेसं अञ्जतरवचनेन समादिन्नं होति ।

४८. तेन पन रुक्खमूलिकेन सीमन्तरिकरुक्खं, चेतियरुक्खं, निर्यासरुक्खं, फलरुक्खं, वग्गुलिरुक्खं, सुसिररुक्खं, विहारमज्जे ठितरुक्खं ति इमे रुक्खे विवज्जेत्वा विहारपचन्ते ठितरुक्खो गहेत्त्वो ति । इदमस्स विधानं ।

४९. पभेदतो पन अयम्पि तिविधो होति । तत्थ उक्कट्टो यथा-रुचितं रुक्खं गहेत्वा पटिजग्गापेतुं न लभति । पादेन पण्णसटं^२ अपनेत्वा

अनुभवति जनसंसङ्गाभावतो । आराधयन्तो ति अनुनयन्तो^३ । यथानुसिद्धं पटिपत्तिया विवेकस्स अधिद्वानभावतो आरञ्जिकङ्गयोगिनो वाहनसदिसं ति कत्वा वुत्तं—“अवसेसधुतायुधो” ति, अवसिद्धधुतधम्मायुधो ति अत्थो ।

इति आरञ्जिकङ्गकथावण्णना

९—रुक्खमूलिकङ्गकथावण्णना

४७-५०. छन्नं ति इड्काछदनादीहि छादितं, आवसथं ति अत्थो । सीमन्तरिकरुक्खो ति द्विजं राजूतं रजसीमाय ठितरुक्खो । तत्थ हि तेसं राजूतं बलकायो उपगन्त्वा अन्तरन्तरा युद्धं करेय्य, चोरा पि पारिपन्थिका समोसरन्ता भिक्खुस्स सुखेन निसीदितुं न वेन्ति । चेतियरुक्खो “देवताधिद्धितो” ति मनुस्सेहि सम्मतरुक्खो पूजेतुं उपगतेहि मनुस्सेहि

१. सवाहिणि—सी; सवाहन—स्या०, रो०, क० ।

२. पण्णसटं—क० ।

३. आनन्दयन्तो—सी० ।

वसितब्बं । मज्झिमो तं ठानं सम्पत्तेहि येव पटिजग्गापेतुं लभति । मुदुकेन
आरामिकसमणुदेसे पक्कोसित्वा सोधापेत्वा समं कारापेत्वा बालुकं ओकिरा-
पेत्वा पाकारपरिक्खेपं कारापेत्वा द्वारं योजापेत्वा वसितब्बं । महदिवसे
पन रुक्खमूलिकेन तत्थ अनिसीदित्वा अञ्जत्थ पटिच्छन्ने ठाने निसीदितब्बं ।

५०. इमेसं पन तिण्णम्पि छन्ने वासं कप्पितक्खणे धुतङ्गं भिज्जति ।
जानित्वा छन्ने अरुणं उट्ठापितमत्ते ति अङ्गुत्तरभाणका । अयमेत्थ भेदो ।

५१. अयं पनानिसंसो—“रुक्खमूलसेनासनं निस्साय पब्बज्जा”
ति^१ वचनतो निस्सयानुरूपपटिपणिसम्भावो, अप्पानि चेव सुलभानि च
तानि च अनवज्जानी ति^२ भगवता संवणितपच्चयता, अभिण्हं तरुपण्णविकार-
दस्सनेन अनिच्चसञ्जासमुट्ठापनता, सेनासनमच्छेरकम्मरामतानं अभावो,
देवताहि सहवासिता, अप्पिच्छतादीनं अनुलोमवुचिता ति ।

वण्णितो बुद्धसेट्ठेन निस्सयो ति च भासितो ।

निवासो पवित्रिचस्स रुक्खमूलसमो कुतो ॥

आवासमच्छेरहरे देवता परिपालिते ।

पवित्रिचे वसन्तो हि रुक्खमूलमिह सुब्बतो ॥

अविवित्तो होति । निरय्यासरुक्खो सज्जरुक्खादि । वग्गुलिरुक्खो वग्गुलिनिसेवितो ।
सीमन्तरिकरुक्खादयो सपरिस्सया दुल्लभविवेका चा ति आह—“इमे रुक्खे विवज्जेत्त्वा”
ति । पण्णसटं ति रुक्खतो पतितपण्णं । पटिच्छन्ने ठाने निसीदितब्बं रुक्खमूलिकभावस्स
पटिच्छादनत्थं । छन्ने वासकप्पना धम्मस्सवनादीनमत्थाय पि होति । तस्मा “जानित्वा अरुणं
उट्ठापितमत्ते” ति वुत्तं ।

५१. अभिण्हं तरुपण्णविकारदस्सनेना ति अभिक्खणं तरुसु, तरुनं वा पण्णेसु
विकारस्स खणभङ्गस्स दस्सनेन । सेनासनमच्छेरकम्मरामतानं ति आवासमच्छेरियनव-
कम्मरतभावानं । देवताही ति रुक्खदेवताहि । ता पि हि रुक्खद्विमानेसु वसन्तियो रुक्खेसु
वसन्ति । अयम्पि रुक्खे ति सहवासिता । वण्णितो ति “अप्पानि चेवा” ति आदिना

१. बालिकं—सी०, रो० ।

२. वि०—३-१०० ।

३. अ०—२-२९, खु०—१-२५२ ।

४. सज्जुलरुक्खादि—स्या०, क० ।

अभिरत्नानि नीलानि पण्डूनि पतितानि च ।

पस्सन्तो तरुपण्णानि निच्चसञ्जं पनूदति ॥

तस्मा हि बुद्धदायज्जं भावनाभिरतालयं ।

विविचं नातिमञ्जेय्य रुक्खमूलं विचक्खणो ति ॥

अयं रुक्खमूलिकङ्गे समादानविधानप्यमेदमेदानिसंसवण्णना ।

१०—अब्भोकासिकङ्गकथा

५२. अब्भोकासिकङ्गमिपि “छन्नञ्च रुक्खमूलञ्च पटिक्खिपामि, अब्भोकासिकङ्गं समादियामी” ति इमेसं अञ्जतरवचनेन समादिषं होति ।

५३. तस्स पन अब्भोकासिकस्स धम्मस्सवनाय^१ वा उपोसथत्थाय वा उपोसथागारं पविसितुं वड्ढति । सचे पविट्ठस्स देवो वस्सति, देवे वस्समाने अनिक्खमित्वा वस्सपरमे निक्खमित्त्वं । भोजनसालं वा अग्नि-

पसंसितो । “रुक्खमूलत्वेनासनं निस्ताय पब्बजा” ति^२ एवं निस्सयो ति च भासितो । अभिरत्नानि तरुणकाले, नीलानि मज्झिमकाले, पण्डूनि जिण्णकाले । पतितानि मिलायन-वसेन । एवं पस्सन्तो तरुपण्णानि पचक्खतो एव निच्चसञ्जं पनूदति पजहति, अनिच्चसञ्जा एवस्स सण्ठाति । यस्मा भगवतो जातिबोधिधम्मचक्रपवत्तनपरिनिब्बानानि रुक्खमूले येव जातानि, तस्मा वुत्तं—“बुद्धदायज्जं रुक्खमूलं” ति ।

इति रुक्खमूलिकङ्गकथावण्णना

१०—अब्भोकासिकङ्गकथावण्णना

५२-५३. “रुक्खमूलं पटिक्खिपामी” ति एतके वुत्ते छन्नं अप्पटिक्खित्तमेव होती ति “छन्नञ्च रुक्खमूलञ्च पटिक्खिपामी” ति वुत्तं । धुतङ्गस्स सब्बसो पटियोगिपटिक्खेपेन हि समादानं इज्जति, नो अञ्जथा ति । “धम्मस्सवनाया” ति इमिना व धम्मं कथेन्तेनापि उपोसथदिवसादीसु सुणन्तानं चित्तानुरक्खणत्थं तेहि याचितेन छन्नं पविसितुं वड्ढति, धम्मं पन कथेत्वा अब्भोकासो व गन्तव्वो । रुक्खमूलिकस्सापि एसेव नयो । उपोसथत्थाया ति

सालं वा पविसित्वा वचं कातुं, भोजनसालाय थेरे भिक्खू भचेन आपु-
च्छितुं, उद्दिसन्तेन वा उद्दिसापेन्तेन वा छन्नं पविसितुं, बहि दुब्भिक्षित्तानि
मञ्चपीठादीनि अन्तोपवेसेतुञ्च वट्टति । सचे मग्गं गच्छन्तेन बुद्धतरानं
परिक्खारो गहितो होति, देवे वस्सन्ते मग्गमज्जे ठितं सालं पविसितुं
वट्टति । सचे न किञ्चि गहितं होति, सालाय ठस्सामी ति^१ वेगेन गन्तुं
न वट्टति । एकतिगतिया गन्त्वा पविट्ठेन पन याव वस्सपरमा ठत्वा गन्तब्बं
ति । इदमस्स विधानं । रुक्खमूलिकस्सापि एसेव नयो ।

५४. पम्भेदतो पन अयम्पि तिविधो होति । तत्थ उक्कट्टस्स रुक्खं
वा पम्बतं वा गेहं वा उपनिस्साय वसितुं न वट्टति । अब्भोकासे येव चीवर-
कुटिं कत्वा वसितब्बं । मज्झिमस्स रुक्खपम्बतगेहानि उपनिस्साय अन्तो
अप्पविसित्वा वसितुं वट्टति । मुदुकस्स अच्छन्नमरियादं पम्भारम्पि साखा-
मण्डपो पि पीठपटो पि खेचारक्खकादीहि छड्ढिता तत्रद्वककुटिका पि
वट्टती ति ।

५५. इमेसं पन तिण्णम्पि वासत्थाय छन्नं वा रुक्खमूलं वा^२ पविट्ठ-

उपोसथकम्माय । उद्दिसन्तेना ति परेसं उद्देसं देन्तेन । उद्दिसापेन्तेना ति सयं उद्देसं
गण्हेन्तेन । मग्गमज्जे ठितं सालं ति सीहळदीपे विय मग्गा अनोक्कम्म उजुकमेव पविसितम्ब-
सालं । वेगेन गन्तुं न वट्टति असारुप्पत्ता । याव वस्सपरमा ठत्वा गन्तब्बं, न ताव
धुतङ्गमेदो होती ति अधिप्पायो ।

५४. रुक्खस्स अन्तो नाम रुक्खमूलं । पम्बतस्स पन पम्भारसदिसो पम्बतपदेसो ।
अच्छन्नमरियादं ति यथा वस्सोदकं अन्तो न पविसति, एवं छदनसङ्केपेन उपरि
अकतमरियादं । अन्तो पन पम्भारस्स वस्सोदकं पविसति चे, अब्भोकाससङ्केपमेवा ति तत्थ
पविसितुं वट्टति । साखामण्डपो ति रुक्खसाखाहि विरळच्छन्नमण्डपो । पीठपटो
खलित्थद्वसाट्को ।

५५-५६. पविट्ठक्खणे धुतङ्गं भिज्जति यथावुत्तपम्भारादिके ठपेत्वा ति अधिप्पायो ।

क्वणो धुतङ्गं भिज्जति । जानित्वा तत्थ अरुणं उट्ठापितमचे ति अङ्गुत्तर-
भाणका । अयमेत्थ भेदो ।

५६. अयं पनानिसंसो—आवासपलिबोधुपच्छेदो, थिनमिद्धपनूदनं,
“मिगा विय असङ्गचारिनो, अनिकेता विहरन्ति भिक्खवो” ति^१ पसंसाय
अनुरूपता, निस्सङ्गता, चातुदिसता, अप्पिच्छतादीनं अनुलोमवुत्तिता ति ।

अनगारियभावस्स अनुरूपे अदुल्लभे ।

तारामणिवितानमिह चन्ददीपप्पभासिते ॥

अब्भोकासे वसं भिक्खु मिगभूतेन चेतसा ।

थिनमिद्धं विनोदेत्वा भावनारामतं सितो ॥

पविवेकरसस्सादं नचिरस्सेव विन्दति ।

यस्मा तस्मा हि सप्पञ्जो अब्भोकासरतो सिया ति ॥

अयं अब्भोकासिकङ्गे समादानविधानप्पभेदभेदानिसंसवण्णना ।

११—सोसानिकङ्गकथा

५७. सोसानिकङ्गम्पि “न सुसानं पटिक्खपामि, सोसानिकङ्गं समा-
दियामी” ति इमेसं अञ्जतरवचनेन समादिन्नं होति ।

जानित्वा ति धम्मस्सवनादिअर्थं छन्नं रुक्खमूलं पविसित्वा निसिन्नो “इदानीं अरुणो
उट्ठहती” ति जानित्वा । रुक्खमूले पि कत्थञ्चि अत्येव निवासफासुकता ति सिया तत्थ आसङ्ग-
पुण्णको^२ आवासपलिबोधो, न पन अब्भोकासे ति इधेव आवासपलिबोधुपच्छेदो आनिसंसो
वुत्तो । पसंसायानुरूपता ति अनिकेता ति वुत्तपसंसाय अनालयभावेन अनुच्छविकता ।
निस्सङ्गता ति आवासपरिग्गहाभावेनेव तत्थ निस्सङ्गता । असुकदिसाय वसनट्ठानं नत्थि,
तस्मा तत्थ गन्तुं नेव सक्का ति एदिसस्स परिवितक्कस्स अभावतो चातुदिसो । मिगभूतेना ति
परिग्गहाभावेन मिगस्स विय भूतेन । सितो ति निस्सितो । विन्दती ति लभति ।

इति अब्भोकासिकङ्गकथावण्णना

११—सोसानिकङ्गकथावण्णना

५७-६०. न सुसानं ति असुसानं । अञ्जत्थो न-कारो, सुसानलक्खणरहितं वसनट्ठानं

५८. तेन पन सोसानिकेन यं मनुस्सा गामं निवेसन्ता “इदं सुसानं” ति ववत्थपेन्ति, न तत्थ वसितब्बं । न हि मतसरीरे अज्झापिते तं सुसानं नाम होति, झापितकालतो पन पट्ठाया सचे पि द्वादसवस्सानि छड्डितं, तं सुसानमेव ।

तस्मिं पन वसन्तेन चङ्कमण्डपादीनि कारेत्वा मञ्चपीठं पञ्जपेत्वा पानीयपरिभोजनीयं उपट्ठापेत्वा धम्मं वाचेन्तेन न वसितब्बं । गरुक्कं हि इदं धुतङ्गं, तस्मा उपपन्नपरिस्सयविधातत्थाय संघत्थेरं वा राजयुत्तकं वा जानापेत्वा अप्पमत्तेन वसितब्बं । चङ्कमन्तेन अद्दक्खिकेन आळाहनं ओलोकेन्तेन चङ्कमितब्बं ।

सुसानं गच्छन्तेनापि महापथा उक्कम्म उप्पथमग्गेन गन्तब्बं । दिवा येव आरम्भणं ववत्थपेतब्बं । एवञ्चिहस्स तं रत्तिं भयानकं न भविस्सति, ति अधिप्पायो । न तत्था ति “सुसानं” ति ववत्थपितमत्ते ठाने न वसितब्बं । न हि नाममत्तेन सुसानलक्खणं सिज्झति । तेनाह—“न ही” ति आदि । झापितकालतो पन पट्ठाया प... सुसानमेव छवेन सयितमत्ताय सुसानलक्खणप्पत्तितो । छवसयनं हि “सुसानं” ति बुच्चति ।

सोसानिकेन नाम अप्पकिच्चेन सल्लङ्घकवुत्तिना भवितब्बं ति दस्सेतुं—“तस्मिं पन वसन्तेना” ति आदि वुत्तं । गरुक्कं ति कुप्परिहारं । तमेव हि कुप्परिहारभावं दस्सेतुं—“तस्मा” ति आदि वुत्तं । तत्थ उपपन्नपरिस्सयविधातत्थाया ति “सुसानं नाम मनुस्स-राहस्सेय्यकं” ति चोरा कतकम्मा पि अकतकम्मा पि ओसरन्ति, तत्थ चोरेसु मण्डसामिके दिस्वा भिक्खुसमीपे मण्डं छड्डेत्वा पल्लतेसु मनुस्सा भिक्खुं “चोरो” ति गहेत्वा पोथेय्युं, तस्मा विहारे संघत्थेरं वा गोचरगामे रज्जा नियुत्तं राजयुत्तकं वा अत्तनो सोसानिकभावं जानापेत्वा यथा तादिसो, अज्जो वा परिस्सयो न होति, तथा अप्पमत्तेन वसितब्बं । चङ्कमन्तस्स यदा आळाहनं अभिमुखं न होति, तदा पि संवेगजननत्थं तत्थ दिट्ठि^२ विस्सज्जेतब्बा ति दस्सेतुं—“अद्दक्खिकेन आळाहनं ओलोकेन्तेना” ति वुत्तं ।

१. निवेसेत्वा—मी० ।

२. अत्तादिट्ठि—स्था०, क० ।

अमनुस्सा रत्तिं विरवित्वा विरवित्वा आहिण्डन्ता पि न केनचि पहरितब्बा । एकदिवसम्पि सुसानं अगन्तुं न वड्ढति । मज्झिमयामं सुसाने खेपेत्वा पच्छिमयामे पटिकमितुं वड्ढती ति अङ्गुत्तरमाणका । अमनुस्सानं पियं तिलपिट्टमासभत्तमच्छमंसखीरतेलगुळादिखअभोज्जं न सेवितब्बं । कुलगेहं न पविसितब्बं ति । इदमस्स विधानं ।

५९. पभेदतो पन अयम्पि तिविधो होति । तत्थ उक्कट्टेन यत्थ धुवडाहधुवकुणपधुवरोदनानि अत्थि, तत्थेव वसितब्बं । मज्झिमस्स तीसु एकस्मिम्पि सति वड्ढति । सुदुकस्स वुत्तनयेन सुसानलक्खणं पत्तमणे वड्ढति ।

६०. इमेसं पन तिण्णाम्पि न सुसानम्हि वासं कप्पनेन धुतङ्गं भिज्जति । सुसानं अगतदिवसे ति अङ्गुत्तरमाणका । अयमेत्थ भेदो ।

६१. अयं पनानिस्सो—मरणस्सतिपटिलाभो, अप्पमादविहारिता, असुभनिमिप्पाधिगमो, कामरागविनोदनं, अभिण्हं कायसभावदस्सनं, संवेग-

उप्पथमग्गेन गन्तब्बं अत्तनो सोसानिकभावस्स अपाकतभावत्थं । आरम्भणं ति तस्मिं सुसाने “अयं वम्मिको, अयं रुक्खो, अयं खाणुको” ति आदिना दिग्धा येव आरम्भणं ववत्थपेतब्बं । भयानकं ति भयजनकं वम्मिकादिं । केनचि लेड्डुपासाणादिन्ना आसन्ने विचरन्ती ति न पहरितब्बा । तिलपिट्टं वुच्चति पल्लं । मासमिस्सं भत्तं मासभत्तं । गुळादी ति आदि—सद्देन तिलसंगुलिकादिघनपुवञ्च^१ सङ्गण्हाति । कुलगेहं न पविसित-
तब्बं ति पेतधूमेन वासितत्ता, पिसाचानुबन्धत्ता च कुलगेहस्स अब्भन्तरं न पविसितब्बं । देवसिकं छवडाहो धुवडाहो । मतआतकानं तत्थ गन्त्वा देवसिकं रोदनं धुवरोदनं । वुत्तनयेना ति “झापितकालतो पन पट्टाया” ति वुत्तनयेन । “पच्छिमयामे पटिकमितुं वड्ढती” ति इच्छितत्ता “सुसानं अगतदिवसे” ति अङ्गुत्तरमाणका ।

६१. सुसाने निच्चकालं सिवथिकदस्सनेन मरणस्सतिपटिलाभो । ततो एव अप्पमादविहारिता । तत्थ छड्डितस्स मतकळेवरस्स दस्सनेन असुभनिमिप्पाधिगमो ।

बहुलता, आरोग्यमदादिप्यहानं, भयभेरवसहनता, अमनुस्सानं गरुभावनीयता, अप्यिच्छतादीनं अनुलोमबुक्षिता ति ।

सोसानिकञ्चि मरणानुसतिप्यभावा
निदागतम्यि न फुसन्ति पमाददोसा ।
सम्पस्सतो च कुणपानि बहूनि तस्स
कामानुभाववसगम्यि^१ न होति चित्तं ॥
संवेगमेति विपुलं न मदं उपेति
सम्मा अथो घटति निब्बुतिमेसमानो ।
सोसानिकङ्कमितिनेक- गुणावहचा
निब्बाननिम्भहदयेन निसेवितब्बं ति ॥

अयं सोसानिकङ्के समादानविधानप्यभेदभेदानिसंसवण्णना ॥

१२—यथासन्धतिकङ्ककथा

६२. यथासन्धतिकङ्कम्यि “सेनासनलोलुप्यं पटिक्खिपामि, यथा-
सन्धतिकङ्कं समादियामी” ति इमेसं अज्जतरवचनेन समादिब्बं होति ।

ततो एव कामरागविनोदनं । बहुलं सरीरस्स असुचिदुग्गन्धजेगुच्छभावसल्लक्खणतो अभिण्हं
कायसभावदस्सनं । ततो मरणस्सतिपटिलामतो च संवेगबहुलता । व्याधिकानं
जराज्जिण्णानञ्च मतानं तत्थ दस्सनेन आरोग्ययोब्बनजीवितमद्वप्पहानं । खुदकस्स
महतो च भयस्स अभिभवनतो भयभेरवसहनता । संविग्गस्स योनिसो पदहनं सम्भवती ति
अमनुस्सानं गरुभावनीयता । निदागतम्पी ति सुत्तम्यि, सुपिनन्ते पी ति अधिप्पायो ।

इति सोसानिकङ्ककथावण्णना

१२—यथासन्धतिकङ्ककथावण्णना

६२-६६. सेनासनगाहणे परे उट्ठापेत्वा गहणं, “इदं सुन्दरं, इदं न सुन्दरं” ति
परितुल्यित्वा पुच्छना ओलोकना च सेनासनलोलुप्यं । तुट्ठब्बं ति दुस्सितब्बं । विहारस्स
परियन्तभावेन दूरे ति वा बहून् सज्जिपातट्टानादीनं अणासन्ने ति वा पुच्छित्तुं न लभति,

६३. तेन पन यथासन्थतिकेन यदस्स सेनासनं “इदं तुय्हं पापु-
णाती” ति गाहितं होति, तेनेव तुट्ठब्बं, न अञ्जो उट्ठापेतब्बो । इदमस्स
विधानं ।

६४. पभेवत्तो पन अयम्पि तिविधो होति । तत्थ उक्कट्ठो अचानो
पत्तसेनासनं दूरे ति वा अच्चासन्ने ति वा अमनुस्सदीघजातिकादीहि उपदु-
तं ति वा उण्हं ति वा सीतलं ति वा पुच्छितुं न लभति । मज्झिमो
पुच्छितुं लभति । गन्त्वा पन ओलोकेतुं न लभति । मुदुको गन्त्वा
ओलोकेत्वा सचस्स तं न रुच्चति, अञ्जं गहेतुं लभति ।

६५. इमेसं पन तिण्णम्पि सेनासनलोलुप्पे उप्पन्नमत्ते धुतङ्गं भिज्जती
ति । अयमेत्थ भेदो ।

६६. अयं पनानिसंसो—“यं लद्धं तेन तुट्ठब्बं” ति^१ वुचोवाद-
करणं, सन्नस्यचारीनं हितेसिता, हीनपणीतविकप्पपरिच्चागो, अनुरोधविरोध-
प्पहानं, अत्रिच्छताय द्वारपिदहनं, अप्पिच्छतादीनं अनुलोमवुत्तिता ति ।

यं लद्धं तेन सन्तुट्ठो यथासन्थतिको यति ।

निब्बिकप्पो सुखं सेति तिणसन्थरकेसु पि ॥

न सो रज्जति सेट्ठमिहि हीनं लद्धा न कुप्पति ।

सन्नस्यचारिनवके हितेन अनुकम्पति ॥

पुच्छनेन पित्स धुतङ्गस्स संकिलिस्सनतो । ओलोकेतुं ति लोलुप्पवसेन पस्सितुं । स चस्स तं
न रुच्चती ति अस्स यथासन्थतिकस्स तं यथागाहितं सेनासनं अफासुकभावेन सचे न रुच्चति,
मुदुकस्स असति रोगे यथागाहितं पहाय अञ्जस्स सेनासनस्स गहणं लोलुप्पं, मज्झिमस्स गन्त्वा
ओलोकना, उक्कट्ठस्स पुच्छना । सब्बेसम्पि उट्ठापेत्वा गहणे वत्तब्बमेव नत्थि ।

उपट्ठापनीयानम्पि अनुट्ठापनेन सन्नस्यचारीनं हितेसिता । तां कवणाविहारानु-
गुणता । मुन्दरासुन्दरविभागाकरणतो हीनपणीतविकप्पपरिच्चागो । तेन तादिल्लखणा-

तस्मा अरियसताचिण्णं मुनिपुङ्गववणिण्तं ।
 अनुयुञ्जेथ मेधावी यथासन्थतरामतं ति ॥
 अयं यथासन्थतिकङ्गे समादानविधानप्पमेदमेदानिसंसवण्णना ।

१३—नेसज्जिकङ्गकथा

६७. नेसज्जिकङ्गम्पि “सेय्यं पटिक्खिपामि, नेसज्जिकङ्गं समादि-
 यामी” ति इमेसं अञ्जतरवचनेन समादिबं होति ।

६८. तेन पन नेसज्जिकेन रत्तिया तीसु यामेसु एकं यामं उट्ठाय
 चङ्कमितब्बं । इरियापथेसु हि निपज्जितुमेव न वट्ठति । इदमस्स विधानं ।

६९. पभेदतो पन अयम्पि तिविधो होति । तत्थ उक्कट्टस्स नेव
 अपस्सेनं, न दुस्सपल्लत्थिका, न आयोगपट्टो वट्ठति । मज्झिमस्स इमेसु
 तीसु यंकिञ्चि वट्ठति । सुदुकस्स अपस्सेनम्पि दुस्सपल्लत्थिका पि आयोग-
 पट्टो पि बिब्बोहनम्पि पञ्चङ्गो पि सत्तङ्गो पि वट्ठति । पञ्चङ्गो पन पिट्ठिअपस्सयेन

नुगुणता । ततो एव अनुरोधविरोधप्पहानं । द्वारपिदहनं ओकासादानतो । यथा-
 सन्थतरामतं ति यथागाहिते यथानिदिट्ठे सेनासने अभिरतभावं ।

इति यथासन्थतिकङ्गकथावण्णना

१३—नेसज्जिकङ्गकथावण्णना

६७-७०. सेय्यं ति इरियापठलक्खणं सेय्यं । तप्पटिक्खेपेनेव हि तदत्था “मञ्जो
 भिसी” ति एवमादिका^१ सेय्या पटिक्खित्ता एव होन्ति । “नेसज्जिको” ति च सयनं पटिक्खि-
 पित्वा निसजाय एव विहरितुं सीलमस्सा ति इमस्स अत्थस्स इध अधिपेतत्ता सेय्या एवेत्थ
 पटियोगिनी, न इतरे तथा अनिद्धत्ता असम्भवतो च । कोसजपक्खियो हि इरियापथो इध
 पटियोगिभावेन इच्छितो, न इतरे । न च सक्का ठानगमनेहि विना निसजाय एव यापेतुं तथा
 पवत्तेतुं ति सेय्यावेत्थ पटियोगिनी । तेनाह—“तेन पना” ति आदि । चङ्कमितब्बं न
 “नेसज्जिको अहं” ति सम्बरत्तिं निसीदितब्बं । इरियापथन्तरानुगहितो हि काथो मनसिका-
 रक्खमो होति ।

सद्धिं कतो । सत्तङ्गो नाम पिट्ठिअपस्सयेन च उभतोपस्सेसु अपस्सयेहि च सद्धिं कतो । तं किर मिळाभयत्थेरस्स अकंसु । थेरो अनागामी हुत्वा परिनिब्बायि ।

७०. इमेसं पन तिण्णम्पि सेट्ठयं कप्पितमत्ते धुतङ्गं भिज्जति । अयमेत्थ मेदो ।

७१. अयं पनानिसंसो—“सेट्ठयसुखं पस्ससुखं मिद्धसुखं अनुयुत्तो विहरती” ति^१ वुत्तस्स चेतसो विनिबन्धस्स उपच्छेदनं, सब्बकम्मट्टानानु-योगसप्पायता, पासादिकइरियापथता, वीरियारम्भानुकूलता, सम्मापटि-पत्तिया अनुब्रूहनं ति ।

आश्रुजित्वान पल्लङ्गं पणिधाय उजुं तनुं ।

निसीदन्तो विकम्पेति मारस्स हृदयं यति ॥

सेट्ठयसुखं मिद्धसुखं हित्वा आरद्धवीरियो ।

निसज्जाभिरतो भिक्खु सोभयन्तो तपोवनं ॥

निरामिसं पीतिसुखं यस्मा समधिगच्छति ।

तस्मा समनुयुञ्जेट्ठय धीरो नेसज्जिकं वतं ति ॥

अयं नेसज्जिकङ्गे समादानविधानप्पमेदामेदानिसंसवण्णना ।

चत्तारो पादा पिट्ठिअपस्सयो चा ति इमेहि पञ्चहि अङ्गेहि पञ्चङ्गो । चतूहि अट्ठ-नीहि पिट्ठिअपस्सयेन च पञ्चङ्गो ति अपरे । उभोसु पस्सेसु पिट्ठिपस्से च यथासुखं अपस्साय विहरतो नेसज्जिकस्स “अनेसज्जिकतो को विसेतो” ति गाहं निवारेतुं अभयत्थेरो निदस्सितो “थेरो अनागामी हुत्वा परिनिब्बायी” ति ।

७१. उपच्छेदीयति एतेना ति उपच्छेदनं ति विनिबन्धुपच्छेदस्स साधकतमभावो दट्ठब्बो । सब्बकम्मट्टानानुयोगसप्पायता अलीनानुद्धच्चपक्खिकत्ता निसज्जाय । ततो एव पासादिकइरियापथता । वीरियारम्भानुकूलता वीरियसमतायोजनस्स अनुच्छविकता । ततो एव सम्मापटिपत्तिया अनुब्रूहनता । पणिधाया ति ठपेत्वा । तनुं ति उपरिमकार्यं । विकम्पेती ति चालेति, इच्छाविघातं करोती ति अधिप्पायो । वतं ति धुतङ्गं ।

इति नेसज्जिकङ्गकथावण्णना

धुतङ्गपकिण्णककथा

७२. इदानी—

कुसलत्तिकतो चेव धुतादीनं विभागतो ।

समासव्यासतो चापि विज्जातब्बो विनिच्छयो ति ॥

इमिस्सा गाथाय वसेन वण्णना होति ।

तत्थ कुसलत्तिकतो ति सम्बानेव हि धुतङ्गानि सेक्खपुथुज्जन-
खीणासवानं वसेन सिया कुसलानि, सिया अब्याकतानि, नत्थि धुतङ्गं
अकुसलं ति ।

यो पन वदेय्य “पापिच्छो इच्छापकतो आरज्जिको होती ति
आदिवचनतो’ अकुसलम्पि धुतङ्ग” ति । सो वत्तब्बो—न मयं “अकुसल-
चित्तेन अरज्जे न वसती” ति वदाम । यस्स हि अरज्जे निवासो, सो
आरज्जिको । सो च पापिच्छो वा भवेय्य अप्पिच्छो वा । इमानि पन तेन

धुतङ्गपकिण्णककथावण्णना

७२. सेक्खपुथुज्जनानं वसेन सिया कुसलानि, खीणासवानं वसेन सिया अब्या-
कतानि । तत्थ सेक्खपुथुज्जना पटिपत्तिपूरणत्थं, खीणासवा फासुविहारत्थं धुतङ्गानि परिहरन्ति ।
अकुसलम्पि धुतङ्गं ति अकुसलचित्तेनापि धुतङ्गसेवना अत्थी ति अधिप्पायो । तं न युत्तं,
येन अकुसलचित्तेन पब्बजितस्स आरज्जिकत्तं, तं धुतङ्गं नाम न होति । कस्मा ? लक्खणा-
भावतो । यं हिदं किलेसानं धुननतो धुतस्स पुग्गलस्स जाणस्स चेतनाय वा अज्झत्तं, न तं
अकुसलधम्मेषु सम्भवति । तस्मा अरज्जवासादिमरोन आरज्जिकादयो ताव होन्तु, आरज्जि-
कङ्गादीनि पन न होन्ती ति इममत्थं दस्सेतुं—“न मयं” ति आदि वुत्तं । तत्थ इमानी ति
धुतङ्गानि । वुत्तं हेट्ठा वचनत्थनिर्देशे । न च अकुसलेन कोचि धुतो नाम होति,
किलेसानं धुननहेता ति अधिप्पायो । यस्स भिक्खुनो एतानि समादानानि अङ्गानि । एतेन
पठमेना पि अत्थविकपेन “नत्थि अकुसलं धुतङ्गं” ति दस्सेति । न च अकुसलं किञ्चि
धुनाती ति अकुसलं किञ्चि पापं न च धुनाति एव, अप्पटिपक्खतो । येसं समादानानं तं

तेन समादानेन धुतकिलेसत्ता धुतस्स भिक्खुनो अङ्गानि, किलेसधुननतो वा धुतं ति लद्धवोहारं जाणं अङ्गमेतेसं ति धुतङ्गानि । अथ वा धुतानि च तानि पटिपक्खनिद्धुननतो अङ्गानि च पटिपत्तिया ति पि धुतङ्गानी ति वुत्तं । न च अकुसलेन कोचि धुतो नाम होति, यस्सेतानि अङ्गानि भवेय्युं, न च अकुसलं किञ्चि धुनाति, येसं तं अङ्गं ति कत्वा धुतङ्गानी ति वुच्चेय्युं । नापि अकुसलं चीवरलोलुप्पादीनि चैव निद्धुनाति, पटिपत्तिया च अङ्गं होति, तस्मा सुवुत्तामिदं “नत्थि अकुसलं धुतङ्गं” ति ।

“येसम्पि कुसलचिकविनिमुत्तं धुतङ्गं, तेसं अत्थतो धुतङ्गमेव नत्थि । असन्तं कस्स धुननतो धुतङ्गं नाम भविस्सति । धुतगुणे समादाय वचाती ति वचनविरोधो पि च नेसं आपज्जति, तस्मा तं न गहेतब्बं” ति अयं ताव कुसलचिकतो वण्णना ।

७३. धुतादीनं विभागतो ति धुतो वेदितब्बो, धुतवादो वेदितब्बो, धुतधम्मा वेदितब्बा, धुतङ्गानि वेदितब्बानि, कस्स धुतङ्गसेवना सप्पाया ति वेदिब्बं ।

अकुसलं जाणं विय अङ्गं ति कत्वा तानि धुतङ्गानी ति वुच्चेय्युं । इमिना दुत्तियेनापि अत्थविकप्पेन “नत्थि अकुसलं धुतङ्गं” ति दस्सेति । नापि अकुसलं ति आदि ततिय-अत्थविकप्पवसेन योजना । तस्मा ति आदि वुत्तस्सेवत्थस्स निगमनं ।

येसं ति अभयगिरिवासिके सन्धायाह । तेहि धुतङ्गं नाम पज्जती ति वदन्ति । तथा सति तस्स परमत्थतो अविज्जमानत्ता किलेसानं धुननद्धो पि न सिया, समादातब्बता चा ति तेसं वचनं पाळिया विरुज्जती ति दस्सेतुं—“कुसलत्तिकविनिमुत्तं” ति आदि वुत्तं । तस्मा ति यस्मा पज्जत्तिपक्खे एते दोसा दुन्निवारा, तस्मा तं तेसं वचनं न गहेतब्बं । वुत्तनयो चेतनापक्खो येव गहेतब्बो ति अत्थो । यस्मा एते धुतगुणा कुसलत्तिके पठमततिय-पदसङ्गहिता, तस्मा सिया सुखाय वेदनाय सम्पयुत्ता, सिया अदुक्खमसुखाय वेदनाय सम्पयुत्ता, सिया विपाकधम्मधम्मा, सिया नेवविपाकनविपाकधम्मधम्मा, सिया अनुपादिन्नुपादानिया, सिया असंकिलिद्धसंकिलेसिका ति एवं सेसतिकदुक्कपदेहि पि नेसं यथारहं सङ्गहो विभावेतब्बो ।

७३-७६. कामं सब्बो पि अरहा धुतकिलेसो, इध पन धुतङ्गसेवनामुखेन किलेसे विधुनित्वा ठितो खीणासवो “धुतकिलेसो पुग्गलो” ति अधिप्पेतो । तथा सब्बो पि अरियमग्गो

७४. तत्थ धुतो ति धुतकिलेसो वा पुग्गलो किलेसधुननो वा धम्मो ।

७५. धुतवादो ति एत्थ पन अत्थि धुतो न धुतवादो, अत्थि न धुतो धुतवादो, अत्थि नेव धुतो न धुतवादो, अत्थि धुतो चेव धुतवादो च ।

तत्थ यो धुतङ्गेन अचानो किलेसे धुनि, परं पन धुतङ्गेन न ओवदति, नानुसासति बाक्कुलत्थेरो विय, अयं धुतो न धुतवादो । यथाह—“तयिदं आयस्मा बाक्कुलो धुतो न धुतवादो” ति । यो पन न धुतङ्गेन अचानो किलेसे धुनि, केवलं अज्जे धुतङ्गेन ओवदति अनुसासति उपनन्दत्थेरो विय, अयं न धुतो धुतवादो । यथाह—“तयिदं आयस्मा उपनन्दो सक्यपुत्तो न धुतो धुतवादो” ति । यो उभयविपन्नो लाळुदायी^१ विय, अयं नेव धुतो न धुतवादो । यथाह—“तयिदं आयस्मा लाळुदायी नेव धुतो न धुतवादो” ति । यो पन उभयसम्पन्नो धम्मसेनापति विय, अयं धुतो चेव धुतवादो च । यथाह—“तयिदं आयस्मा सारिपुत्तो धुतो चेव धुतवादो चा” ति ।

निप्परियायेन किलेसधुननो धम्मो, विसेसतो अग्गमग्गो । परियायेन पन विपस्सनाजाणादि । हेट्ठिमपरिच्छेदेन धुतङ्गचेतनासम्पयुत्तजाणं दट्ठब्बं । एवं धुतं दस्सेत्वा धुतवादं दस्सेतब्बं यस्मा धुतवादभेदेन धुतो विय धुतभेदेन धुतवादो पि दुविधो, तस्मा तेसं तदुभयपटिक्खेपस्स च वसेन चतुक्कमेत्थ सम्भवती ति तं दस्सेतुं—“अत्थि धुतो” ति आदि बुत्तं ।

तयिदं ति निपातो, तस्स “सो अयं” ति अत्थो । धुतधम्मा नामा ति धुतङ्गसेवनाय पटिपक्खभूतानं पापधम्मानं धुननवसेन पवत्तिया “धुतो” ति लब्धनामाय धुतङ्गचेतनाय उपकारका धम्मा ति कत्वा धुतधम्मा नाम । असम्पत्तसम्पत्तेसु पब्बयेसु अलुब्भनाकारेन पवत्तनतो अप्पिच्छता सन्तुट्ठिता च अत्थतो अलोभो^२ । पच्चयगेधादिहेतुकानं लोलादीनं संकिलेसानं सम्मदेव लिखनतो छेदनतो गणसङ्गणिकादिभेदतो संसग्गतो चित्तस्स विवेचनतो सल्लेखता पविवेकता च अलोभो अमोहो ति^३ इमेसु द्वीसु धम्मेसु अनुपत्तं ति तदन्तो गधा तप्परियापन्ना होन्ति, तदुभयस्सेव पवत्तिविसेसभावतो । इमेहि कुसलधम्मेहि अत्थी इदमत्थी,

१. ओळुदायि—स्या०; लाळुदायि—क० ।

२. अलोभे—सी० ।

३. अलोभे अमोहे—सी० ।

७६. धुतधम्मा वेदितब्बा ति अप्पिच्छता, सन्तुड्डिता, सल्लेखता, पविवेकता, इदमत्थिता ति इमे धुतङ्गचेतनाय परिवारका पञ्च धम्मा “अप्पिच्छतं येव निस्साया” ति^१ आदि वचनतो धुतधम्मा नाम, तत्थ अप्पिच्छता च सन्तुड्डिता च अलोभो^२ । सल्लेखता च पविवेकता च द्वीसु धम्मेसु अनुपतन्ति अलोभे च अमोहे च । इदमत्थिता जाणमेव । तत्थ च अलोभेन पटिक्खेपवत्थूसु लोभं, अमोहेन तेस्वेव आदीनवपटिच्छादकं मोहं धुनाति । अलोभेन च अनुज्जातानं पटिसेवनमुखेन पवत्तं काम-सुखानुयोगं, अमोहेन धुतङ्गेसु अतिसल्लेखमुखेन पवत्तं अचाकिलमथानुयोगं धुनाति । तस्मा इमे धम्मा धुतधम्मा ति वेदितब्बा ।

७७. धुतङ्गानि वेदितब्बानि ति तेरसधुतङ्गानि वेदितब्बानि—पंसुकूलिकङ्गं...प...नेसज्जिकङ्गं ति । तानि अत्थतो लक्खणादीहि च वुचानेव ।

७८. कस्स धुतङ्गसेवना सप्पाया ति रागचरितस्स चैव मोहचरितस्स च । कस्मा ? धुतङ्गसेवना हि दुक्खापटिपदा चैव सल्लेखविहारो च ।

येन जाणेन पब्बजितेन नाम पंसुकूलिकङ्गादीसु पतिष्ठितेन भवितव्वं ति यथानुसिद्धं धुतगुणे समादियति चैव परिहरति च, तं जाणं इदमत्थिता । तेनाह—“इदमत्थिता जाणमेवा” ति । पटिक्खेपवत्थूसू ति गहपतिचीवरादीसु तेहि तेहि धुतङ्गेहि पटिक्खिपितवत्थूसु । लोभं ति तण्हं । तेस्वेव वा ति पटिक्खेपवत्थूसु एव । आदीनवपटिच्छादकं ति आरक्खदुक्ख-पराधीनवुत्तिचोरभयादिआदीनवपटिच्छादकं । अनुज्जातानं ति सत्थारा निच्छन्दराग-परिभोगवसेन अनुज्जातानं सुखसम्पत्स्स अत्थरणपावुरणादीनं । पटिसेवनमुखेना ति पटिसेवन-द्वारेन, तेन लेसेना ति अत्थो । अतिसल्लेखमुखेना ति अतिविय सल्लेखपटिपत्तिमुखेन, उक्कटस्स वत्तनकानम्पि पटिक्खिपनवसेना ति अत्थो ।

७७-७८. सुखुमकरणसन्निससयो^२ रागो दुक्खाय पटिपत्तिया पतिष्ठं न लभती ति आह—“दुक्खापटिपदञ्च निस्साय रागो वूपसम्मती” ति । सल्लेखो नाम सम्पजानस्स

दुक्खापटिपदञ्च निस्साय रागो वूपसम्मति । सल्लेखं निस्साय अप्पमणास्स मोहो पहीयति । आरञ्जिकङ्गरुक्खमूलिकङ्गपटिसेवना वा एत्थ दोसचरितस्सापि सप्पाया । तत्थ हिस्स असंघट्टियमानस्स विहरतो दोसो पि वूपसम्मती ति अयं धुतादीनं विभागतो वण्णना ।

७९. समासव्यासतो ति इमानि पन धुतङ्गानि समासतो तीणि सीसङ्गानि, पञ्च असम्भिन्नङ्गानि ति अट्ठेव होन्ति । तत्थ सपदानचारिकङ्गं, एकासनिकङ्गं अब्भोकासिकङ्गं ति इमानि तीणि सीसङ्गानि । सपदानचारिकङ्गञ्चिह रक्खन्तो पिण्डपातिकङ्गमपि रक्खिस्सति । एकासनिकङ्गञ्च रक्खतो पचापिण्डिकङ्गखलुपच्छाभारिकङ्गानि पि सुरक्खनीयानि भविस्सन्ति । अब्भोकासिकङ्गं रक्खन्तस्स किं अत्थि रुक्खमूलिकङ्गयथासन्थतिकङ्गेषु रक्खितव्वं नाम । इति इमानि तीणि सीसङ्गानि; आरञ्जिकङ्गं, पंसुकूलिकङ्गं, तेचीवरिकङ्गं, नेसज्जिकङ्गं, सोसानिकङ्गं ति इमानि पञ्च असम्भिन्नङ्गानि चा ति अट्ठेव होन्ति ।

पुन द्वे चीवरपटिसंयुत्तानि, पञ्च पिण्डपातपटिसंयुत्तानि, पञ्च सेनासनपटिसंयुत्तानि, एकं वीरियपटिसंयुत्तं ति एवं चचारो व होन्ति । तत्थ नेसज्जिकङ्गं वीरियपटिसंयुत्तं । इतरानि पाकटानेव ।

पुन सब्बानेव निस्सयवसेन द्वे होन्ति पच्चयनिस्सितानि द्वादस, वीरियनिस्सितं एकं ति । सेवितव्वासेवितव्ववसेन पि द्वे येव होन्ति । यस्स हि धुतङ्गं सेवेन्तस्स कम्मट्ठानं वड्ढति, तेन सेवितव्वानि । यस्स सेवतो हायति, तेन न सेवितव्वानि । यस्स पन सेवतो पि असेवतो पि वड्ढतेव, न हायति, तेनापि पच्छिमं जनतं अनुकम्पन्तेन सेवितव्वानि । यस्सापि

होति, सतिसम्पज्जे मोहो अपतिट्ठो व अप्पमादसम्भवतो ति शुत्तं—“सल्लेखं निस्साय अप्पमत्तस्स मोहो पहीयतो” ति । एत्था ति एतेसु धुतङ्गेषु । तत्था ति अरञ्जरुक्खमूलेसु ।

७९. सीसङ्गानी ति सीसभूतानि अङ्गानि, परेसमि केसञ्चि नानन्तरिकताय सुकरताय च सङ्गहनतो उत्तमङ्गानी ति अत्थो । असम्भिन्नङ्गानी ति केहिचि सम्मेदरहितानि, विसुं येव अङ्गानी ति शुत्तं होति । कम्मट्ठानं वड्ढति रागचरितस्स मोहचरितस्स दोसचरितस्सापि,

सेवतो पि असेवतो पि न वडुति, तेनापि सेवितव्वानि येव आयतिं वासनत्थाया ति ।

एवं सेवितव्वासेवितव्ववसेन दुविधानि पि सब्बानेव चेतनावसेन एकविधानि होन्ति । एकमेव हि धृतज्ञं समादानचेतना ति । अट्ठकथायम्पि वुत्तं—“या चेतना, तं धृतज्ञं ति वदन्ती” ति ।

८०. व्यासतो पन भिक्खुनं तेरस, भिक्खुनीनं अट्ठ, सामणेराणं द्वादस, सिक्खमानसामणेरीनं सत्ता, उपासकउपासिकानं द्वे ति द्वाचत्तालीस होन्ति । सचे पन अब्भोकासे आरब्जिकङ्गसम्पन्नं सुसानं होति, एको पि भिक्खु एकप्पहारेण सब्बधुतङ्गानि परिभुञ्जितुं सक्कोति । भिक्खुनीनं पन आरब्जिकङ्गं खलुपच्छाभत्तिकङ्गञ्च द्वे पि सिक्खापदेनेव पटिक्खित्तानि; अब्भोकासिकङ्गं, रुक्खमूलिकङ्गं, सोसानिकङ्गं ति इमानि तीणि दुप्परिहारानि । भिक्खुनिया हि दुतियिकं विना वसितुं न वडुति । एवरूपे च ठाने समानच्छन्दा दुतियिका दुल्लभा । सचे पि लभेय्य संसट्ठविहारतो न मुच्चेय्य । एवं सति यस्सत्थाय धृतज्ञं सेवेय्य, स्वेवस्सा अत्थो न सम्पजेय्य । एवं परिभुञ्जितुं असक्कुणेय्यताय पञ्च हापेत्वा भिक्खुनीनं अट्ठेव होन्ती ति वेदितव्वानि । यथावुत्तेसु पन ठपेत्वा तेचीवरिकङ्गं सेसानि द्वादस

तं एकञ्च धृतज्ञं सेवन्तस्सा ति अधिप्पायो । हायति कम्मट्ठानं सुकुमारभावेन दुल्लपटिपत्तिं असहन्तस्स । वडुतेव महापुरिसजातिकस्सा ति अधिप्पायो । न वडुति कम्मट्ठानं उपनिस्सयरहितस्स । एकमेव हि धृतज्ञं यथा किलेसधुननट्ठेन, एवं चेतनासभावत्ता । तेनाह—
“समादानचेतना” ति ।

८०. तेस्सा पि धुतङ्गानि समादाय परिहरन्तानं पुग्गळानं वसेन “द्वाचत्तालीस होन्ती” ति वत्वा भिक्खून् तेरसजम्पि परिहरणस्स एकज्जं येव सम्भवं दस्सेतुं—“सचे ही” ति आदि वुत्तं । तत्थ “एकप्पहारेण सब्बधुतङ्गानि परिभुञ्जितुं सक्कोती” ति वुत्तं । कथं अब्भोकासे विहरन्तस्स रुक्खमूलिकङ्गं ? “छन्नं पटिक्खित्तपामि, रुक्खमूलिकङ्गं समादियामी”^४

१. एकायेव हि धृतज्ञ—स्या० ।

२. दुल्लभाव—क० ।

३. परिहरितुं—क—सी० ।

४. विसु०—१९८ ।

सामणेरां, सत्त सिक्खमानसामणेरीं वेदितव्वानि । उपासकउपासिकानं पन एकासनिकङ्ग, पत्तपिण्डिकङ्गं ति इमानि द्वे पतिरूपानि चेव सक्का च परिभुञ्जितुं ति द्वे धुतङ्गानी ति एवं व्यासतो द्वेचरालीस होन्ती ति अयं समासव्यासतो वर्णना ।

एचावता च “सीले पट्टिद्वाय नरो सपञ्जो” ति इमिस्सा गाथाय सोलसमाधिपञ्चाशुखेन देसिते विसुद्धिमग्गे येहि अप्पिच्छतासन्तुडितादीहि गुणेहि बुचाप्पकारस्स सीलस्स वोदानं होति, तेसं सम्पादनत्थं समादातव्व-धुतङ्गकथा भासिता होति ।

इति साधुजनपामोज्जत्थाय क्ते विसुद्धिमग्गे
धुतङ्गनिर्देशो नाम दुतियो परिच्छेदो ।

ति वचनतो छन्ने अरुणं उत्थापितमत्ते धुतङ्गं भिजति, न अब्भोकासे, तस्मा भेदहेतुना अभावेन तस्मि अरोगमेव । तथा सेनासनलोलुपस्स अभावेन यथासन्थतिकङ्गं ति दट्ठव्वं । आरब्बिकङ्गं गणम्हा ओहीयनसिक्खापदेन^१ पटिक्लत्तं, खलुपच्छाभत्तिकङ्गं अनति-रित्तभोजनसिक्खापदेन^२ । पवारिताय हि^३ भिक्खुनिया अतिरित्तं कत्वा भुञ्जितुं न लब्भति । कप्पिये च वत्थुस्मि लोलतापहानाय धुतङ्गसमादानं, न अकप्पिये, सिक्खापदेनेव पटिक्लत्तत्ता । अट्ठेव होन्ति भिक्खुनिया संकच्चिकचीवरादीहि सद्धिं पञ्च पि तिचीवरसङ्गमेव गच्छन्ती ति कत्वा । यथा बुत्तेसू ति भिक्खूनां बुत्तेसु तेरससु तिचीवराधिद्वानविनयकम्माभावतो ठपेत्वा तेचीवरिकङ्गं द्वादस सामणेरां । सत्ता ति भिक्खुनीनां बुत्तेसु अट्ठसु एकं पहाय सत्त तिचीवराधिद्वानविनयकम्माभावतो । “ठपेत्वा तेचीवरिकङ्गं” ति हि इमं अनुवत्तमानमेव कत्वा “सत्त सिक्खमानसामणेरीं” ति बुचं । पतिरूपानी ति उपासकभावस्स अनुच्छविकानि ।

परमत्थमञ्जुसायं विसुद्धिमग्गसंवण्णनायं

धुतङ्गनिर्देशवर्णना निद्धिता

१. कथिता—सी०; स्या० ।

२. वि०—२-३०६ ।

३. वि०—२-११६ ।

४. परिहायति—स्या०, क० ।

३-कम्मट्टानग्गहणनिद्देशो

समाधिकथा

१. इदानीं यस्मा एवं धुतङ्गपरिहरणसम्पादितेहि अप्पिच्छतादीहि गुणेहि परियोदाते इमस्मिं सीले पतिट्ठितेन “सीले पतिट्ठाय नरो सपञ्जो चित्तं पञ्जञ्च भावय” ति वचनतो चित्तसीसेन निहिट्ठो समाधि भावेतब्बो । सो च अतिसङ्गेपदेसितत्ता विज्झातुं पि ताव न सुकरो, पणेव भावेतुं, तस्मा तस्स वित्थारं च भावनानयं च दस्सेतुं इदं पञ्हाकम्मं होति ।

को समाधि ? केनट्ठेन समाधि ? कानस्स लक्खणरसपच्चुपट्टान-पदट्टानानि ? कतिविधो समाधि ? को चस्स संकिल्लेसो ? किं वोदानं ? कथं भावेतब्बो ? समाधिभावनाय को आनिसंसो ति ?

२. तत्रिदं विसज्जनं—को समाधी ति ? समाधि बहुविधो नानप्प-कारको । तं सब्बं विभावयितुं आरब्भमानं विस्सज्जनं अधिप्पेतं चेव अत्थं

३-कम्मट्टानग्गहणनिद्देशसवण्णना

समाधिकथावण्णना

१. अप्पिच्छतादीही ति अप्पिच्छतासन्तुट्ठिसल्लेखपविवेकापचयवीरियारम्भादीहि । परियोदाते ति सुविसुद्धे निरुपकिल्लेसे । इमस्मिंसीले ति यथावुत्ते चतुपारिसुद्धिसीले । “चित्तं भावय” ति इममेव देसनं सन्धायाह—“अतिसङ्गेपदेसितत्ता” ति । को समाधी ति सरूपपुञ्छा । केनट्ठेन समाधी ति केन अत्थेन समाधी ति बुद्धति, “समाधी” ति पदं कं अभिवेय्यत्थं निस्साय पवत्तं ति अत्थो । कतिविधो ति पमेदपुञ्छा ।

२. “को समाधी” ति कामज्जायं सरूपपुञ्छा, विभागवन्तानं पन सरूपविभावनं विभागदस्सनमुखेनेव होती ति विभागो ताव अनवसेसतो दस्सेतब्बो । तंदस्सने च अयमादीनवो ति दस्सेतुं—“समाधि बहुविधो” ति आदि वुत्तं । तत्थ बहुविधो ति कुसलादिवसेन अनेकविधो । नानप्पकारको ति आलम्बनमनसिकारछन्दपणिधिअधिमोक्ख-अभिनीहारसज्जानानत्तादिनानप्पकारो^१ । न सावेय्या ति लोकियसमाधिस्स भावना इव

न साधेय्य, उत्तरि च विक्खेपाय संवरोय्य, तस्मा इधाधिप्पेतमेव सन्धाय वदाम, कुसलचिरोकगता समाधि ।

३. केनट्टेन समाधो ति ? समाधानट्टेन समाधि । किमिदं समाधानं नाम ? एकारम्मणे चित्तचेतसिकानं समं सम्मा च आधानं, ठपनं ति बुचं होति । तस्मा यस्स धम्मस्सानुभावेन एकारम्मणे चित्तचेतसिका समं सम्मा च अविक्खिपमाना अविप्पकिष्णा च हुत्वा तिट्ठन्ति, इदं समाधानं ति वेदितव्वं ।

अधिप्पेतत्थो, तच्च न साधेय्य । ज्ञानविमोक्खादीसु हि समाधि उद्धरित्वा तस्स लब्धमानेहि विभागोहि विस्सज्जेने करियमाने ज्ञानविभङ्गादीसु^१ आगतो सब्बो समाधिपभेदो विस्सज्जेतव्वो सिया । तथा च सति ख्यायं लोकियसमाधिस्स भावनाविधि अधिप्पेतो, तस्स विस्सज्जनाय ओकासो व न भवेय्य । किच्च येनस्स तिकचकुक्कज्ञानिकेन हीनादिभेदभिन्नेन पवत्तिविभागेन ब्रह्मपारिसज्जादिवसेन नवविधो, पञ्चमज्ज्ञानिकेन वेहप्फलादिवसेन दसविधो वा एकादसविधो वा भवप्पभेदो निप्पज्जति^२ । स्वास्स^३ पवत्तिविभागो अयं सो ति निद्धारेत्वा बुद्धमानो विक्खेपाय सिया, यथा तं अविसये । तेनाह—“उत्तरि च विक्खेपाय संवरोय्या” ति । कुसलचित्तैकगता ति कुसला अनवजसुखविपाकलक्खणा चित्तेकगता ।

३. चित्तचेतसिकानं समं अविसारवसेन^४ सम्पिण्डेन्तस्स विय आधानं समाधानं । अविसारलक्खणो^५ हि समाधि, सम्पिण्डनरसो च । सम्मा अविक्खिपनवसेन आधानं समाधानं । अविक्खेपलक्खणो वा हि समाधि, विक्खेपविद्धंसनरसो चा ति । स्वायं यस्मा एकारम्मणे चित्तस्स ठितिहेतु, तस्मा “ठपनं ति बुत्तं होती” ति आह । तथा हेस “चित्तस्स ठिति सण्ठिति अवट्ठिती” ति^६ निदिद्धो । एकारम्मणग्गहणं चेत्य समाधिस्स सन्तानद्धिति-भावदस्सनत्थं । तथा हिस्स अट्ठकथायं^७ दीपच्चिद्धिति^८ निदस्सिता । आनुभावेना ति बलेन, पञ्चयभावेना ति अत्थो । अविक्खिपमाना ति न विक्खिपमाना वूपसममाना । उपसमपञ्चु-

१. अभि०—३-२९४-पिट्ठादीसु ।

२. निप्पज्जति—क०-सी० ।

३. स्वायं—क० ।

४. अविसरण०—सी० ।

५. अविसरण०—सी० ।

६. अभि०—१-२० ।

७. अभि० टु०—१-१६२ ।

८. दीपच्चिचिरद्धिति—सी०; चिरद्धिती ति—क०-सी० ।

४. कानस्स लक्खणरसपच्चुपट्टानपट्टानानी ति एत्थ पन अविकखेपलक्खणो समाधि, विक्खेपविद्धंसनरसो, अविकम्पनपच्चुपट्टानो । “सुखिनो चित्तं समाधियती” ति^१ वचनतो पन सुखमस्स पट्टानं ।

५. कतिविधो समाधो ति ? अविकखेपलक्खणेन ताव एकविधो । उपचारअप्पनावसेन दुविधो, तथा लोकियलोकुत्तरवसेन सप्पीतिकनिप्पीतिक-पट्टानो हि समाधि । एतेनस्स विक्खेपपटिपक्खतं दस्सेति । अविप्पकिण्णा ति अविषया । एतेन अविसारलक्खणतं ।

४. सयं^२ न विक्खिपति, सम्पयुत्ता वा न विक्खिपति एतेना ति अविकखेपो । सो लक्खणं एतस्सा ति अविकखेपलक्खणो । विक्खेपं विद्धंसेति, तथा वा सम्पज्जती ति विक्खेप-विद्धंसनरसो । उद्धच्चे अविकम्पनवसेन पच्चुपटिद्वति, सम्पयुत्तानं वा तं पच्चुपट्टेती ति अविकम्पनपच्चुपट्टानो । सुखं ति निरामिसं सुखं दट्ठब्बं ।

५. अविकखेपलक्खणं नाम समाधिस्स आवेणिको सभावो, न तेनस्स कीचि विभागो लब्धती ति आह—“अविकखेपलक्खणेन ताव एकविधो” ति सम्पयुत्तधम्मो आरम्भणे अप्पेन्तो विद्य पवत्तती ति वितक्को अप्पना । तथा हि सो “अप्पना व्यप्पना” ति^३ निहिद्धो । तप्पमुखतावसेन पन सन्नस्मि महग्गतानुत्तरे ज्ञानधम्मो “अप्पना” ति अट्ठकथावोहारो । तथा तस्स अनुप्पत्तिज्ञानभूते परित्तज्ञाने उपचारवोहारो । गामादीनं समीपट्टाने गामूपचारादिसमञ्जा विया ति आह—“उपचारप्पनावसेन दुविधो” ति । इध पन समाधिवसेन वेदितव्वं । लुज्जन-पलुज्जनट्टेन लोको ति वुच्चति वट्ठं, तप्परियापन्नताय लोके नियुत्तो, तत्थ वा विदितो ति लोकियो । तत्थ अपरियापन्नताय लोकतो उत्तरो उत्तिण्णो ति लोकुत्तरो । कामञ्चेत्थ लोकियसमाधि भवि-तव्वभावेन गइहति, उभयं पन एकज्झं गइहेत्वा ततो इतरं निद्वारेत्तुं—“लोकियलोकुत्तरवसेन दुविधो” ति वुत्तं । सप्पीतिकनिप्पीतिकवसेना ति सह पीतिया वत्तती ति सप्पीतिको, पीति-सम्पयुत्तो । नत्थि एतस्स पीती ति निप्पीतिको, पीतिविप्पयुत्तो । तेसं वसेन । सुखेन सह एकुप्पादादिभावं गतो ति सुखसहगतो, सुखसम्पयुत्तो ति अत्थो । उपेक्खासहगते पि एसेव नयो । उपेक्खा ति चेत्थ अदुक्खमसुखवेदना अधिप्पेता । सा हि सुखदुक्खाकारपवत्तिं उपेक्खति

वसेन सुखसहगतउपेक्खासहगतवसेन च । तिविधो हीनमज्झिमपणीत-
वसेन, तथा सबितकसविचारादिवसेन पीतिसहगतादिवसेन परिचमहमात-
प्पमाणवसेन च । चतुन्विधो दुक्खापटिपदादन्धाभिञ्जादिवसेन, तथा
परित्तपरित्तारम्मणादिवसेन चतुश्चानङ्गवसेन हानमागियादिवसेन कामा-
वचरादिवसेन अधिपतिवसेन च । पञ्चविधो पञ्चकनये पञ्चज्ञानङ्ग-
वसेना ति ।

मज्झन्ताकारसण्ठितत्ता । सुखसहगत-पदेन चेत्य सप्पीतिको, निप्पीतिकेकपदेसो च सङ्गहितो,
उपेक्खासहगत-पदेन पन निप्पीतिकेकपदेसो वा ति अयमेतेसं पदानं विसेसो ।

सभावतो पञ्चयतो फलतो च मज्झिमपणीतेहि निहीनो, तेसं वा गुणेहि
परिहीनो ति हीनो । अत्तनो पञ्चयेहि पधानभावं नीतो पणीतो । उभिन्नं मज्झे
भवो मज्झिमो । सम्पयोगवसेन पवत्तमानेन सह वितक्केन सवितक्को, सह विचारेन सविचारो,
सवितक्को च सो सविचारो चा ति सबितकसविचारो । आदि—सदेन अवितक्कविचारमत्तो,
अवितक्काविचारो च गहितो । तत्थ विचारतो उत्तरि वितक्केन सम्पयोगाभावतो अवितक्को च सो
विचारमत्तो चा ति अवितक्कविचारमत्तो । विसेसनिवत्तिअत्थो वा मत्त-सद्वो । सवितकसविचारो
हि समाधि वितक्कविसेद्धेन विचारेन सविचारो, अयं पन विचारमत्तेन वितकसङ्गातविसेसरहितेन,
तस्मा अवितक्कविचारमत्तो । अथ वा भावनाय पहीनत्ता वितक्कभावेनायं विचारमत्तो, न विचारतो
अञ्जस्स अत्तनो सम्पयुत्तधम्मस्स कस्सचि अभावा ति दस्सेतुं अवितक्क-वचनेन विचारमत्तं-पदं
विसेसेत्वा बुत्तं । उभयरहितो अवितक्कविचारो । पीतिसहगतादिवसेना ति पीतिसहगतसुख-
सहगतउपेक्खासहगतवसेन । यदेत्थ वत्तञ्चं, तं सुखसहगतदुके बुत्तनयमेव । पटिपक्खेहि समन्ततो
खण्डितत्ता परित्तो । परित्तं ति वा अप्पमत्तकं बुद्धति, अयमि अप्पानुभावताय परित्तो विया ति
परित्तो । किलेसविकल्मभनतो, विपुलफलतो, दोषसन्तानतो च महन्तभावं गतो, महन्तेहि वा
उल्लारच्छन्दादीहि गतो पटिपन्नो ति महग्गतो । आरम्मकरणवसेनापि नत्थि एतस्स पमाण-
करधम्मा, तेसं वा पटिपक्खो ति अप्पमाणो ।

पटिपज्जति ज्ञानं एताया ति पटिपदा, पुन्वभागभावना । दुक्खा किञ्छा पटिपदा एतस्सा ति
दुक्खापटिपदो । पकतिपञ्जाय अभिषित्तिहत्ता अभिञ्जा नाम अप्पनावहा भावनापञ्जा, दन्धा
मन्दा अभिञ्जा एतस्सा ति दन्धाभिञ्जो । दुक्खापटिपदो च सो दन्धाभिञ्जो चा ति दुक्खा-

समाधि एककदुकानि

६. तत्थ एकविधकोट्ठासो उत्तानत्थो येव । दुविधकोट्ठासे छन्नं अनुस्सतिट्ठानानं मरणस्सतिया उपसमानुस्सतिया आहारे पटिकूलसञ्जाय चतुधातुववत्थानस्सा ति इमेसं वसेन लद्धचित्तेकग्गता, या च अप्पनासमाधीनं पुब्बभागे एकग्गता, अयं उपचारस्समाधि । “पठमस्स ज्ञानस्स परिकम्मं पठमस्स ज्ञानस्स अनन्तरपच्चयेन पच्चयो” ति आदि वचनतो पन या परिकम्मानन्तरा एकग्गता, अयं अप्पनासमाधी ति एवं उपचारप्पनावसेन दुविधो ।

७. दुतियदुके—तीसु भूमिसु कुसलचित्तेकग्गता लोकियो समाधि । अरियमग्गसम्पयुत्ता एकग्गता लोक्कुत्तरो समाधी ति एवं लोकियलोक्कुत्तरवसेन दुविधो ।

८. ततियदुके—चतुक्कनये द्वीसु पञ्चकनये तीसु ज्ञानेसु एकग्गता सप्पीतिको समाधि । अवसेसेसु द्वीसु ज्ञानेसु एकग्गता निप्पीतिको समाधि ।

पटिपदादन्धाभिच्छो, समाधि । तदादिवसेन । चतुज्ज्ञानङ्गवसेना ति चतुज्ज्ञानानं अङ्गभाववसेन, चतुक्कनयवसेन चेतं बुत्तं । हानभागियादिवसेना ति हानकोट्ठासिकादिवसेन ।

समाधि एककदुकवण्णना

६. छन्नं अनुस्सतिट्ठानं ति बुद्धानुस्सातिआदीनं छन्नं अनुस्सतिकम्मट्ठानानं । इमेसं वसेना ति इमेसं दसन्नं कम्मट्ठानानं वसेन । “पुब्बभागे एकग्गता” ति इमिना अप्पनाय उपकारकनानावज्जनुपचारस्स पि सङ्गहो दट्ठव्वो, न एकावज्जनस्सेव । अप्पनासमाधीनं ति उपकत्तव्वउपकारकसम्बन्धे सामिवचनं “पुरिसस्स अत्थो” ति आदीसु विय । परिकम्मं ति गोत्रसु । अपरित्तो समाधी ति दत्तेतुं—“पठमस्य ज्ञानस्सा” ति आदि बुत्तं ।

७-८ तीसु भूमिसु ति कामरूपारूपभूमिसु । कुसलचित्तेकग्गताय अधिप्पेतत्ता “अरियमग्गसम्पयुत्ता” ति बुत्तं । सिया सप्पीतिको, सिया निप्पीतिको ति अनियमवचनं उपचारसमाधिसामञ्जेन सम्बेसम्पि वा ज्ञानानं नानावज्जनवीथियं उपचारसमाधि सिया सप्पीतिको,

उपचारसमाधि पन सिया सप्पीतिको, सिया निप्पीतिको ति एवं सप्पीतिक-
निप्पीतिकवसेन दुविधो ।

९. चतुत्थदुके—चतुक्कनये तीसु पञ्चकनये चतसु ज्ञानेसु एकग्गता
सुखसहगतो समाधि । अवसेसस्मिं उपेक्खासहगतो समाधि । उपचार-
समाधि पन सिया सुखसहगतो, सिया उपेक्खासहगतो ति एवं सुखसहगत-
उपेक्खासहगतवसेन दुविधो ।

समाधितिकानि

१०. तिकेसु पठमत्तिके—पटिलद्धमत्तो हीनो, नातिसुभावितो
मज्झिमो, सुभावितो वसिप्पतो पणीतो ति एवं हीनमज्झिमपणीतवसेन
तिविधो ।

सिया निप्पीतिको । एकावजनवीथियं पन आदितो दुक्तिकज्झानानं उपचारसमाधि सप्पीतिको
व, इतरेसं निप्पीतिको व, विसभागवेदनस्स चित्तस्स आसेवनपञ्चयताभावतो, एकवीथियं वेदना-
परिवत्तनाभावतो च । सिया सुखसहगतो, सिया उपेक्खासहगतो ति एत्थापि बुत्तनयेनेव
अत्थो वेदितव्वो । तत्थ पन “दुक्तिकज्झानानं” ति बुत्तं, इध “तिकचतुक्कज्झानानं” ति
वत्तव्वं ।

समाधितिकवण्णना

१०. पटिलद्धमत्तो ति अधिगतमत्तो अनासेवितो अबहुलीकतो । सो हि परिदुब्बल-
भावेन हीनो होति । नातिसुभावितो ति अतिविय पगुणमावं अपापितो । सुभावितो ति सुट्ठ
भावितो सम्मदेव पगुणतं उपनीतो । तेनाह—“वसिप्पत्तो” ति । छन्दादीनं हीनतादिवसेनापि
इमेसं हीनादिता वेदितव्व्वा । तथा हि उल्लापुञ्जफलकामतावसेन पवत्तितो हीनो, लोकियाभिञ्जा
सम्पादनाय पवत्तितो मज्झिमो, विवेककामताय अरियभावे ठितेन पवत्तितो पणीतो । अत्त-
हिताय भवसम्पत्तिअत्थं पवत्तितो वा हीनो, केवलं अलोभज्झासयेन पवत्तितो मज्झिमो, परहिताय
पवत्तितो पणीतो । वट्टज्झासयेन वा पवत्तितो हीनो, विवेकज्झासयेन पवत्तितो मज्झिमो,
विवट्टज्झासयेन लोकुत्तरपादकत्थं पवत्तितो पणीतो ।

११. दुतियधिके—पठमज्ज्ञानसमाधि सद्धि उपचारसमाधिना सवितकसविचारो । पञ्चकनये दुतियज्ज्ञानसमाधि अवितकविचारमत्तो । यो हि वितकमत्ते येव आदीनवं दिस्वा विचारे अदिस्वा केवलं दितकप्पहानमणं आकम्मानो पठमज्ज्ञानं अतिकमति, सो अवितकविचारमत्तं समाधिं पटिलमति । तं सन्धायेत्तं वुत्तं । चतुक्कनये पन दुतियादीसु, पञ्चकनये ततियादीसु तीसु ज्ञानेसु एकग्गता अवितकाविचारो समाधी ति एवं सवितकसविचारादिवसेन तिविधो ।

१२. ततियत्तिके—चतुक्कनये आदितो द्वीसु पञ्चकनये च तीसु ज्ञानेसु एकग्गता पीतिसहगतो समाधि । तेस्वेव ततिये च चतुत्थे च ज्ञाने एकग्गता सुखसहगतो समाधि । अवसाने उपेक्खासहगतो । उपचारसमाधि पन पीतिसुखसहगतो वा होति उपेक्खासहगतो वा ति एवं पीतिसहगतादिवसेन तिविधो ।

१३. चतुत्थत्तिके—उपचारभूमियं एकग्गता परित्तो समाधि । रूपाव-

११. सद्धि उपचारसमाधिना ति सब्बेसम्मि ज्ञानानं उपचारसमाधिना सह । वितकमत्ते येव आदीनवं दिस्वा ति वितके येव ओल्लारिकतो उपइहन्ते “चित्तस्स खोभकरधम्मो अयं” ति आदीनवं दिस्वा विचारस्स सन्ततो मनसिकरित्वा । तेनाह—“विचारे अदिस्वा” ति । तं सन्धाया ति तं एवं पटिलं समाधिं सन्धाय । एत्तं “अवितकविचारमत्तो समाधी” ति दुतियपदं वुत्तं । तीसु ति आदितो तीसु ।

१२. तेस्वेवा ति तेंसु एव चतुक्कपञ्चकनयेसु । ततिये चतुत्थे ति चतुक्कनये ततिये, पञ्चकनये चतुत्थे ति योजेतब्बं । अवसाने ति द्वीसु पि नयेसु परियोसानज्ज्ञाने । यथाक्कम्मं चतुत्थे, पञ्चमे वा । पीतिसुखसहगतो वा ति एत्थापि हेद्धा वुत्तनयेनेव अत्थो वेदितब्बो । एत्थ च सति पि पीतिसहगतस्सापि समाधिस्स सुखसहगतत्ते तीणि पि पदानि असङ्करतो दस्सेतुं निष्पीतिकसुखतो सप्पीतिकसुखस्स विसेसदस्सनत्थं सत्थु पीतिसुखदेसना ति निष्पीतिकस्सेव सुखस्स वसेन सुखसहगतो समाधि गहितो ति दइब्बो ।

१३. उपचारभूमियं ति उपचारज्ज्ञानसम्पयुत्तचित्तुप्पादे । चित्तुप्पादो हि सहजातधम्मानं

चरारूपावचरकुसले एकज्जाता महग्गतो समाधि । अरियमग्गसम्पयुत्ता एक-
ज्जाता अप्पमाणो समाधी ति एवं परित्तमहग्गातप्पमाणवसेन तिविधो ।

समाधिचतुक्कानि

१४. चतुक्केसु पठमचतुक्के—अत्थि समाधि दुक्खापटिपदो दन्धा-
भिज्जो, अत्थि दुक्खापटिपदो खिप्पाभिज्जो, अत्थि सुखापटिपदो दन्धा-
भिज्जो, अत्थि सुखापटिपदो खिप्पाभिज्जो ति ।

तत्थ पठमसमज्जाहारतो पट्टाय याव तस्स तस्स ज्ञानस्स उपचारं
उप्पज्जति, ताव पवत्ता समाधिभावना पटिपदा ति बुच्चति । उपचारतो
पन पट्टाय याव अप्पना, ताव पवत्ता पज्जा अभिज्जा ति बुच्चति । सा
पनेसा पटिपदा एकच्चस्स दुक्खा होति, नीवरणादिपच्चनीकधम्मसमुदाचार-
गहणताय किञ्छा असुखासेवना ति अत्थो । एकच्चस्स तदभावेन सुखा ।
अभिज्जा पि एकच्चस्स दन्धा होति मन्दा असीधप्पवत्ति । एकच्चस्स
खिप्पा अमन्दा सीधप्पवत्ति ।

तत्थ यानि परतो सप्पायासप्पायानि च पल्लिबोधुपच्छेदादीनि पुब्ब-
किच्चानि च अप्पनाकोसल्लानि च वण्णयिस्साम, तेसु यो असप्पायसेवी
होति, तस्स दुक्खा पटिपदा दन्धा च अभिज्जा होति । सप्पायसेविनो
सुखा पटिपदा खिप्पा च अभिज्जा । यो पन पुब्बभागे असप्पायं सेवित्वा

उप्पत्तिद्वानताय “भूमी” ति बुच्चति “सुखभूमियं कामावचरे” ति^१ आदोसु विय । परित्तो
समाधि कामावचरभावतो ।

समाधिचतुक्कवण्णना

१५. पठमसमज्जाहारो भावनं आरभन्तस्स “पथवी पथवी” ति आदिना कम्मडाने
पठमाभिनिवेसो । तस्स तस्स ज्ञानस्स उपचारं ति नीवरणवितक्कविचारनिकन्तिआदीनं रूपसमे-
थिरभूतं कामावचरज्ज्ञानं । “याव अप्पना” ति इमिना पुब्बभागपज्जाय एव अभिज्जाभावो बुत्तो
विय दिस्सती ति वदन्ति । अप्पनापज्जा पन अभिज्जा व । यदग्गेन हि पुब्बभागपज्जाय दन्ध-

अपरभागे सप्पायसेवी होति, पुब्बभागे वा सप्पायं सेवित्वा अपरभागे असप्पायसेवी, तस्स बोमिस्सकता वेदितव्वा । तथा पलिबोधुपच्छेदादिकं पुब्बकिच्च असम्पादेत्वा भावनमनुयुत्तस्स दुक्खा पटिपदा होति विपरियायेन सुखा । अप्पनाकोसल्लानि पन असम्पादेन्तस्स दन्धा अभिञ्जा होति । सम्पादेन्तस्स खिप्पा ।

अपि च तण्हाअविज्जावसेन समथविपस्सनाधिकारवसेन चापि एतासं पमेदो वेदितव्वो । तण्हाभिभूतस्स हि दुक्खा पटिपदा होति । अनभिभूतस्स सुखा । अविज्जाभिभूतस्स च दन्धा अभिञ्जा होति । अनभिभूतस्स खिप्पा । यो च समथे अकताधिकारो, तस्स दुक्खा पटिपदा होति । कताधिकारस्स सुखा । यो पन विपस्सनाय अकताधिकारो होति, तस्स दन्धा अभिञ्जा होति, कताधिकारस्स खिप्पा ।

सीधता, तदग्गेन अप्पनापञ्जाय पी ति । समुदाचारगहणताया ति समुदाचारस्स गहणभावेन, पवत्तिबाहुल्लतो ति अत्थो । असुखासेवना ति कसिरभावना ।

पलिबोधुपच्छेदादीनी ति आदि-सहेन भावनाविधानपरिहापनादिं सङ्गण्हाति । असप्पायसेवी ति उपचाराधिगमतो पुब्बे असप्पायसेविताय दुक्खा पटिपदा । पच्छा असप्पायसेविताय दन्धा अभिञ्जा होति । सप्पायसेविनो ति एत्था पि एसेव नयो । पुब्बभागे ति उपचारज्ज्ञानाधिगमतो ओरभागे । अपरभागे ति ततो उदं । तस्स बोमिस्सकता ति यो पुब्बभागे असप्पायं सेवित्वा अपरभागे सप्पायसेवी, तस्स दुक्खा पटिपदा खिप्पाभिञ्जा । इतरस्स सुखा पटिपदा दन्धाभिञ्जा होति । एवं पठमचतुत्थानं बोमिस्सकताय दुतियततिया ति अत्थो । अकत-पलिबोधुपच्छेदस्स सपरिपन्थताय पटिपदा दुक्खा होति, इतरस्स सुखा । असम्पादितअप्पनाकोसल्लस्स आणस्स अविषदताय दन्धा अभिञ्जा होति, विषदताय खिप्पा अभिञ्जा ।

तण्हाअविज्जावसेना ति तण्हाअविज्ज्ञानं अभिभवानभिभववसेन । समथविपस्सनाधिकारवसेना ति समथविपस्सनासु असतो सतो च अधिकारस्स वसेन । तण्हाय समाधिस्स उल्लुपटिपक्खत्ता सा समथपटिपदाय परिपन्थिनी^१ ति आह—“तण्हाभिभूतस्स हि दुक्खा पटिपदा होती” ति । अभिभवो चत्ता इतरकिल्लेसेहि अधिकताय अनभिभूतस्स तण्हाया ति

किलेसिन्द्रियवसेन चापि एतासं पमेदो वेदितव्वो । तिब्बकिलेसस्स हि शुदिन्द्रियस्स दुक्खा पटिपदा होति दन्धा च अभिञ्जा, तिक्खिन्द्रियस्स पन खिप्पा अभिञ्जा । मन्दकिलेसस्स च शुदिन्द्रियस्स सुखा पटिपदा होति दन्धा च अभिञ्जा । तिक्खिन्द्रियस्स पन खिप्पा अभिञ्जा ति ।

इति इमासु पटिपदाअभिञ्जासु यो पुग्गलो दुक्खाय पटिपदाय दन्धाय च अभिञ्जाय समाधिं पाप्पुणाति, तस्स सो समाधि दुक्खापटिपदो दन्धाभिञ्जो ति बुच्चति । एस नयो सेसत्तये पो ति एवं दुक्खापटिपदा दन्धाभिञ्जादिवसेन चतुब्बिचो ।

१५. बुत्तियचतुके—अत्थि समाधि परित्तो परित्तरम्मणो, अत्थि परित्तो अप्पमाणारम्मणो, अत्थि अप्पमाणो परित्तरम्मणो, अत्थि अप्पमाणो अप्पमाणारम्मणो ति । तत्थ यो समाधि अप्पगुणो उपरिज्ञानस्स पच्चयो अधिकारतो वेदितव्वं । तथा अविज्जा पञ्जाय उज्जुपटिपक्खा ति तदभिभूतस्स दन्धाभिञ्जता बुत्ता । अकताधिकारो ति भवन्तरे अकतपरिचयो यथा पगुणं कत्वा विस्सट्ठगन्थो अप्पमत्तकेन पयोगेन सुप्पवत्ति वाचुग्गतो व होति, एवं पुब्बे कतपरिचयस्स भावना अप्पकसिरेनेव इज्झती ति आह—“कताधिकारस्स सुखा” ति । स्वायं अकतो कतो च अधिकारो समथनिसिस्तो पटिपदायं बुत्तो समाधिप्पधानत्ता पटिपदाय । विपस्सनानिसिस्तो अभिञ्जायं जाणप्पधानत्ता अप्पनाय । किलेसिन्द्रियवसेना ति तिक्खातिक्खानं किलेसिन्द्रियानं वसेन । तेनाह—“तिब्बकिलेसस्सा” ति आदि । तत्थ किलेसा कामछन्दादयो, इन्द्रियानि सद्दादीनि ।

यथाबुत्ता पटिपदाभिञ्जा पुग्गलाधिष्ठाना ति धम्मनिहेसग्गि पुग्गलाधिष्ठानमुखेन दस्सेतुं—“यो पुग्गलो” ति आदि बुत्तं ।

१५. अप्पगुणो ति न सुभावितो वसीभावं अपापितो । तेनाह—“उपरिज्ञानस्स पच्चयो भवितुं न सक्कोती” ति । अयं परित्तो ति अयं समाधि अप्पानुभावताय परित्तो । अवद्धिते ति एकक्कलद्वक्कलमत्तग्गि न वद्धिते यथाउपद्धिते आरम्मणे । एकक्कलमत्तग्गि हि वद्धितं अप्पमाणमेवा ति वदन्ति । “पगुणो सुभावितो” ति वत्वा “उपरिज्ञानस्स पच्चयो भवितुं सक्कोती” ति इमिना यथा पगुणो पि उपरिज्ञानस्स पच्चयो भवितुं असक्कोन्तो समाधि परित्तो येव होति, न अप्पमाणो, एवं जाणुत्तरस्स एकासनेनेव उपरिज्ञाननिब्बत्तनेना ति सुभावितो पि उपरिज्ञानस्स पच्चयभावसङ्गाताय सुभावितकिञ्चसिद्धिया “अप्पमाणो” त्वेव बुच्चति । अपरे पन सचे

भवितुं न सक्कोति, अयं परित्तो । यो पन अवड्डिते आरम्मणे पवत्तो, अयं परित्तारम्मणो । यो पगुणो सुभावितो, उपरिज्ञानस्स पच्चयो भवितुं सक्कोति, अयं अप्पमाणो । यो च वड्डिते आरम्मणे पवत्तो, अयं अप्पमाणारम्मणो । वुत्तलक्खणवोमिस्सताय पन वोमिस्सकनयो वेदितब्बो । एवं परित्तपरित्तारम्मणादिवसेन चतुब्बिधो ।

१६. ततियचतुक्के—विक्खम्मितनीवरणानं वितक्कविचारपीतिसुख-समाधीनं वसेन पञ्चङ्गिकं पठमं ज्ञानं, ततो वूपसन्तवितक्कविचारं तिवङ्गिकं दुतियं, ततो विरत्तपीतिकं दुवङ्गिकं ततियं, ततो पहीनसुखं उपेक्खावेदना-सहितस्स समाधिनो वसेन दुवङ्गिकं चतुर्थं । इति इमेसं चतुब्बं ज्ञानानं अङ्गभूता चत्तारो समाधी होन्ति । एवं चतुज्ज्ञानङ्गवसेन चतुब्बिधो ।

१७. चतुत्थचतुक्के—अत्थि समाधि हानभागियो, अत्थि ठित्ति-भागियो, अत्थि विसेसभागियो, अत्थि निब्बेधभागियो । तत्थ पच्चनीक-

सुभावितो पगुणो वसीभावं पत्तो उपरिज्ञानस्स पच्चयो अहोन्तो पि अप्पमाणो एव, पमाणकरानं रागादिपटिपक्खानं सुविदूरभावतो ति वदन्ति । वुत्तलक्खणवोमिस्सताया ति सो अप्पगुणो उपरिज्ञानस्स पच्चयो भवितुं न सक्कोति, वड्डिते आरम्मणे पवत्तो, अयं परित्तो अप्पमाणारम्मणो । यो पन पगुणो उपरिज्ञानस्स पच्चयो भवितुं सक्कोति, अवड्डिते आरम्मणे पवत्तो, अयं अप्पमाणो परित्तारम्मणो ति एवं पठमचतुत्थसमाधीनं वुत्तलक्खणस्स वोमिस्सकभावेन दुतिय-ततियसमाधिसङ्गाहको वोमिस्सकनयो वेदितब्बो ।

१६. ततो ति ततो पठमज्ज्ञानतो उद्धं । विरत्तपीतिकं ति अतिकन्तपीतिकं वा जिगुच्छि-तपीतिकं वा । अवयवो समुदायस्स अङ्गं ति बुच्चति, “सेनङ्गं रथङ्गं” ति आदीसु विया ति आह—“चतुब्बं ज्ञानानं अङ्गभूता चत्तारो समाधी” ति ।

१७. हानं भजती ति हानभागियो, हानभागो वा एतस्स अत्थी ति हानभागियो, परिहानकोट्टासिको ति अत्थो । आलयस्स अपेक्खाय अपरिञ्चजनतो ठित्तिं भजती ति ठित्तिभागियो । विसेसं भजती ति विसेसभागियो । पच्चनीकसमुदाचारवसेना ति तस्स तस्स ज्ञानस्स पच्चनी-कार्णं नीवरणवितक्कविचारादीनं पवत्तिवसेन । तदनुधम्मताया ति तदनुरूपभूताय सतिया । सण्ठान-वसेना ति सण्ठहनवसेन पतिट्ठानवसेन । “सा पन तदस्सादसङ्गाता, तदस्सादसम्पयुत्तक्कवन्ध-

समुदाचारवसेन हानभागियता, तदनुधम्मताय सतिया सण्ठानवसेन ठिति-
भागियता, उपरिविसेसाधिगमवसेन विसेसभागियता, निब्बिदासहगत-
सञ्जामनसिकारसमुदाचारवसेन निब्बेधभागियता च वेदितव्वा । यथाह—
पठमस्स ज्ञानस्स लामी कामसहगता सञ्जामनसिकारा समुदाचरन्ति हान-
भागिनी पञ्जा । तदनुधम्मता सति सन्तिवृत्ति ठितिभागिनी पञ्जा ।
अवितक्कसहगता सञ्जामनसिकारा समुदाचरन्ति विसेसभागिनी पञ्जा ।
निब्बिदासहगता सञ्जामनसिकारा समुदाचरन्ति विरागूपसंहिता, निब्बेध-
भागिनी पञ्जा” ति^१ । ताय पन पञ्जाय सम्पयुत्ता समाधी पि चत्तारो
होन्ती ति । एवं हानभागियादिवसेन चतुब्बिधो ।

१८. पञ्चमचतुक्के—कामावचरो समाधि, रूपावचरो समाधि, अरूपाव-
चरो समाधि, अपरियापन्नो समाधी ति एवं चत्तारो समाधी । तत्थ सब्बा-

सङ्काता वा मिच्छासती” ति सम्मोहविनोदनियं^२ वुत्तं । तत्थ सापेक्खस्स उपरि विसेसं निब्बत्तेतुं
असक्कुण्णेत्या अविगतनिकन्तिका तं तं परिहरण सती ति पि वत्तुं वट्टति । एवञ्च कत्वा “सतिया
वा निकन्तियावा” ति विकप्पवचनञ्च वुत्तं होति । विसेसाधिगमवसेना ति विसेसाधिगमस्स
पच्चयभाववसेन, विसेसं वा अधिगच्छति एतेना ति विसेसाधिगमो, तस्स वसेन । निब्बिदासह-
गतसञ्जामनसिकारसमुदाचारवसेना ति आदीनवदस्सनपुब्बङ्गमनिब्बिन्दनआणसम्पयुत्त-
सञ्जाय आमोगस्स च पवत्तिवसेन । निब्बेधभागियता ति सच्चानं निब्बिज्जनपक्खिकता
विपत्तनाय संवत्तती ति अत्थो ।

कामसहगता ति कामारम्भणा, कामसञ्जाहि वा वोक्किणा । अवितक्कसहगता ति
“कथं नु खो मे अवितक्कं ज्ञानं भावेय्या” ति एवं अवितक्कारम्भणा अवितक्कविसया । कामञ्चायं
“पठमस्स ज्ञानस्सा” ति आदिको पाठो पञ्जावसेन आगतो, समाधिस्सापि पनेत्थ सङ्गहो
अत्थेवा ति उदाहरणस्स सात्थकत्वं दस्सेतुं—“ताय पन पञ्जाय सम्पयुत्ता समाधी पि
चत्तारो होन्ती” ति तेसं वसेन एवं वुत्तं ति अत्थो ।

१८-१९. भावनामयस्स समाधिस्स इधाधिप्पेतत्ता उपचारेकगता “कामावचरो
समाधी” ति वुत्तं । अधिपत्तिं करित्वा ति “छन्दवतो चे समाधि होति, मय्हम्पि एवं होती” ति

पि उपचारेकगता कामावचरो समाधि, तथा रूपावचरादिकुसलचित्तेकगता इतरे तयो ति एवं कामावचरादिवसेन चतुर्विधो ।

१९. छट्चतुष्के—“छन्दं चे भिक्षु अधिपतिं करित्वा लभति समाधिं, लभति चित्तस्सेकगतं, अयं वुच्चति छन्दसमाधिं...प...वीरियं चे भिक्षु...प...चिरं चे भिक्षु...प...वीमंसं चे भिक्षु अधिपतिं करित्वा लभति समाधिं, लभति चित्तस्सेकगतं, अयं वुच्चति वीमंसासमाधी” ति एवं अधिपतिवसेन चतुर्विधो ।

२०. पञ्चके—यं चतुष्कभेदे वुत्तं दुतियं ज्ञानं, तं वितक्कमचातिकमेन दुतियं, वितक्कविचारातिकमेन ततियं ति एवं द्विधा भिन्दित्वा पञ्च ज्ञानानि वेदितव्वानि । तेसं अङ्गभूता च पञ्च समाधी ति एवं पञ्चज्ञानङ्गवसेन पञ्चविधता वेदितव्वा ।

२१. को चस्स संकिलेसो किं वोदानं ति एत्थ पन विस्सज्जनं विभङ्गे वुत्तामेव । वुत्ताम्हि तत्थ—“संकिलेसं ति हानभागियो धम्मो ।

छन्दं अधिपतिं, छन्दं धुरं जेष्ठकं पुण्वङ्गमं कत्वा । लभति समाधिं ति एवं यं समाधिं लभति, अयं वुच्चति छन्दसमाधिं, छन्दाधिपतिसमाधी ति अत्थो । एवं वीरियसमाधिआदयो पि वेदितव्वो ।

२०. चतुष्कभेदे ति चतुष्कवसेन समाधिप्पभेदनिर्देशे । अज्जत्थ सम्पयोगवसेन विचारेन सह वत्तमानो वितक्को पञ्चकनये दुतियज्ज्ञाने वियोजितो पि न सुट्ठु वियोजितोति, तेन सद्धिं येव विचारसमतिकमं दस्सेतुं वुत्तं—वितक्कविचारातिकमेन ततियं” ति । द्विधा भिन्दित्वा चतुष्कभेदे वुत्तं दुतियं ज्ञानं ति योजना । पञ्चज्ञानङ्गवसेना ति पञ्चज्ञं ज्ञानानं अङ्गभाववसेन समाधिस्स पञ्चविधता वेदितव्वा ।

२१. विभङ्गे ति आणविभङ्गे । तत्थ हि “ज्ञानविमोक्खसमाधिसमापत्तीनं^१ संकिलेस-वोदानं” ति, एत्थ “संकिलेसं” ति आदि वुत्तं । तत्थ हानभागियो धम्मो ति

१. अमि०—२-२६४; सं०—२-४८७ पिट्ठेसु पस्सितव्वं ।

२. ज्ञानसमाधि०—सी० ।

वोदानं ति विसेसभागियो धम्मो” ति^१ । तत्थ “पठमस्स ज्ञानस्स लाभो कामसहगता सञ्जामनसिकारा समुदाचरन्ति हानभागिनी पञ्चा” ति^२ इमिना नयेन हानभागियधम्मो वेदितब्बो । “अवितक्कसहगता सञ्जामनसिकारा समुदाचरन्ति विसेसभागिनी पञ्चा” ति^३ इमिना नयेन विसेसभागियधम्मो वेदितब्बो ।

दसपल्लिवोधकथा

२२. कथं भावेतब्बो ति एत्थ पन यो ताव अयं लोकियलोकुत्तरवसेन दुविधो ति आदीसु अरियमग्गसम्पयुत्तो समाधि कुत्तो, तस्स भावनानयो पञ्चाभावनानयेनेव सङ्गहितो । पञ्चाय हि भाविताय सो भावितो होति । तस्मा तं सन्धाय एवं भावेतब्बो ति न किञ्चि विसुं वदाम ।

अपगुणेहि पठमज्ज्ञानादीहि बुद्धितस्स सञ्जामनसिकारानं कामादिअनुपक्खन्दनं^४ । विसेसभागियो धम्मो ति पगुणेहि पठमज्ज्ञानादीहि बुद्धितस्स सञ्जामनसिकारानं दुतियज्ज्ञानादिअनुपक्खन्दनं । तेनाह—“पठमस्स ज्ञानस्स लाभो” ति आदि । तस्सत्थो^५—अपगुणस्स पठमस्स ज्ञानस्स लाभो^६ ततो बुद्धितं आरम्भणवसेन कामसहगता हुत्वा सञ्जामनसिकारा समुदाचरन्ति चोदेन्ति तुदन्ति, तस्स कामानुपक्खन्दनं सञ्जामनसिकारानं वसेन सा पठमज्ज्ञानपञ्चा हायति, तस्मा हानभागिनी पब्बा । अवितक्कसहगता ति अवितक्कं दुतियं ज्ञानं सन्ततो पणीततो मनसि करोतो आरम्भणवसेन अवितक्कसहगता समुदाचरन्ति पगुणपठमज्ज्ञानतो बुद्धितं दुतियज्ज्ञानाधिगमत्थाय चोदेन्ति तुदन्ति, तस्स दुतियज्ज्ञानानुपक्खन्दनं सञ्जामनसिकारानं वसेन पठमज्ज्ञानपञ्चा विसेसभूतस्स दुतियज्ज्ञानस्स उप्पत्तिया पदट्ठानताय विसेसभागिनी पब्बा । तं सम्पयुत्ता समाधि इधाधिप्पेतो । इमिना नयेना ति इमिना पठमज्ज्ञाने बुत्तेन विधिना दुतियज्ज्ञानादीसु पि हानभागियधम्मो विसेसभागियधम्मो च वेदितब्बो ।

दसपल्लिवोधकथावण्णना

२२-२४. अरियमग्गसम्पयुत्तो ति लोकुत्तरअप्पमाणअपरियापन्नग्गहणेन लोकियेहि

१. अभि०—२-४०६ ।

२. अभि०—२-३९२ ।

३. पक्खन्तानं—सी०, पक्खनानं—क०—सी० । ४. अभि० टु०—२-४४४ । ५. लाभो, तं—क० ।

२३. यो यनायं लोकियो, सो वुचनयेन सीलानि विसोधेत्वा सुपरिसुद्धे सीले पतिट्ठितेन द्वास्स दससु पलिबोधेषु पलिबोधो अत्थि, तं उपच्छिन्दित्वा कम्मट्ठानदायकं कल्याणमिदं उपसङ्गमित्वा अशानो चरियानुकूलं चरालीसाय कम्मट्ठानेसु अब्जतरं कम्मट्ठानं गहेत्वा समाधिभावनाय अननुरूपं विहारं पहाय अनुरूपे विहारे विहरन्तेन सुदकपलिबोधुपच्छेदं कत्वा सब्बं भावनाविधानं अपरिहापेन्तेन भावेतब्बो ति अयमेत्थ सङ्केपो ।

२४. अयं पन वित्थारो, यं ताव वुचं—“द्वास्स दससु पलिबोधेषु पलिबोधो अत्थि, तं उपच्छिन्दित्वा” ति, एत्थ—

आवासो च कुलं लाभो गणो कम्मं च पञ्चमं ।

अट्ठानं जाति आबाधो गन्थो इद्धी ति ते दसा ति ॥

इमे दस पलिबोधा नाम । तत्थ आवासो येव आवासपलिबोधो । एस नयो कुलादीसु ।

२५. तत्थ आवासो ति एको पि ओवरको वुच्चति एकं पि परिवेणं सकलो पि संघारामो । स्वायं न सब्बस्सेव पलिबोधो होति । यो पनेत्थ नवकम्मादीसु उस्सुकं वा आपज्जति, बहुभण्डसन्निचयो वा होति, येन केनचि वा कारणेन अपेक्खवा पटिवद्धचित्तो, तस्सेव पलिबोधो होति, न इतरस्स ।

असाधारणतो, सम्पीतिकादिगहणेन साधारणतो च अरियमग्गसम्पयुत्तो समाधि वुत्तो । भावित्तो होति सञ्जाय सम्पयुत्तत्ता । तं ति अरियमग्गसमाधि । विसुं ति पञ्जाभावनाय विसुं कत्वा न वदाम ।

कम्मट्ठानभावनं परिबुन्धेति उपरोधेति पवत्तिंतु न देती ति पलिबोधो र-कारस्स ल-कारं कत्वा, परिपन्थो^२ ति अत्थो । उपच्छिन्दित्वा ति समापनेन, सङ्गहणेन वा उपरन्धित्वा, अपलिबोधं कत्वा ति अत्थो ।

२५. आवसन्ति एत्था ति आवासो । परिच्छेदवसेन वेणियति^३ दिस्सती ति परिवेणं ।

तत्रिदं वत्थु—द्वे किर कुलपुत्रा अनुराधपुरा निक्खमित्वा अनुपुब्बेन थूपारामे पव्वर्जिसु । तेसु एको द्वेमातिका पगुणा कत्वा पञ्चवस्सिको हुत्वा पवारेत्वा पाचीनखण्डराजिं नाम गतो । एको तत्थेव वसति । पाचीनखण्डराजिगतो तत्थ चिरं वसित्वा थेरो हुत्वा चिन्तेसि “पटिसल्लानसारुप्पमिदं ठानं, हन्द नं सहायकस्सापि आरोचेमी” ति । ततो निक्खमित्वा अनुपुब्बेन थूपारामं पाविसि । पविसन्तं येव च नं दिस्वा समानवस्सिकत्थेरो पच्चुग्गन्त्वा पचाचीवरं पटिग्गहेत्वा वचं अकासि ।

आगन्तुकत्थेरो सेनासनं पविसित्वा चिन्तेसि “इदानी मे सहायो सप्पि वा फाणितं वा पानकं वा पेसेस्सति । अयं हि इमस्मि नगरे चिरनिवासी” ति । सो रचिं अलद्धा पातो चिन्तेसि “इदानी उपट्ठाकेहि गहितं यागुखज्जकं पेसेस्सती” ति । तं पि अदिस्वा “पहिणन्ता नत्थि, पविट्ठस्स मज्जे दस्सती” ति पातो व तेन सद्धिं गामं पाविसि । ते द्वे एकं वीथिं चरित्वा उळ्ळुक्कमचं यागुं लभित्वा आसनसालायं निसीदित्वा पिविसु ।

ततो आगन्तुको चिन्तेसि “निबद्धयागु मज्जे नत्थि, भत्ताकाले इदानी मनुस्सा पणीतं भचं दस्सन्ती” ति । ततो भत्ताकाले पि पिण्डाय चरित्वा लद्धमेव भुञ्जित्वा इतरो आह—“किं भन्ते सब्बकालं एवं यापेथा” ति ? आमावुसो ति । भन्ते पाचीनखण्डराजि फासुका, तत्थ गच्छामा ति । थेरो नगरतो दक्खिणद्वारेन निक्खमन्तो कुम्भकारगाममग्गं पटिपज्जि । इतरो आह—“किं पन भन्ते इमं मग्गं पटिपन्नत्था” ति ? ननु त्वं

विहारे भिक्खून् तं तं वसनट्ठानं । स्वायं आवासो । नवकम्मादीसू ति आदि-सहेन आवासस्स तदञ्चं अभिवुद्धिकारणं^२ सक्कण्हाति । कारणेना ति “छायूदकसम्पन्नं सुलभभिक्खं” ति आदिना कारणेन । अपेक्खवा ति सालयो ।

तत्रा ति तस्मिं पल्लिबोधामावे । पाचीनखण्डराजिं ति पुरत्थिमदिसायं पव्वतखण्डानं अन्तरे वनराजिट्ठानं । “नामा” ति इमिना तस्स पदेसस्स अयं समञ्ञा ति दस्सेति । पटिसा-मित्तमेवा ति निच्चकालं पटिसामेत्वा व विहारतो निक्खमामी ति दस्सेति । धातुनिधानट्ठानं ति

आवुसो पाचीनखण्डराजिया वण्णं अभासी ति ? किं पन भन्ते तुम्हाकं एराकं कालं वसितट्टाने न कोचि अतिरेकपरिक्खारो अत्थी ति ? आमावुसो मञ्चपीठं संधिकं, तं पटिसामितमेव, अञ्जं किञ्चि नत्थी ति । मय्हं पन भन्ते कचारदण्डो तेलनाळिउपाहनत्थविका च तत्थेवा ति । तथा आवुसो एकदिवसं वसित्वा एराकं ठपितं ति ? आम भन्ते ।

सो पसन्नचिचो थेरं वन्दित्वा “तुम्हादिसानं भन्ते सब्बत्थ अरञ्ज-वासो येव । थूपासो चतुन्नं बुद्धानं धातुनिधानट्टानं, लोहपासादे सप्पायं धम्मस्सवनं महाचेतियदस्सनं थेरदस्सनं च लब्भति, बुद्धकालो विय पवराति । इधेव तुम्हे वसथा” ति दुतियदिवसे पचाचीवरं गहेत्वा सयमेव अगमासी ति । ईदिसस्स आवासो न पल्लिवोधो होति ।

२६. कुलं ति आतिकुलं वा उपट्ठाककुलं वा । एकच्चस्स हि उपट्ठाक-कुलं पि “सुखितेसु सुखितो” ति^१ आदिना नयेन संसट्ठस्स विहरतो^२ पल्लिवोधो होति, सो कुलमानुसकेहि विना धम्मस्सवनाय सामन्तविहारं पि न गच्छति । एकच्चस्स मातापितरो पि पल्लिवोधा न होन्ति, कोरण्डक-विहारवासित्थेरस्स भागिनेय्यदहरभिक्षुनो विय ।

सो किर उद्देसत्थं रोहणं अगमासि । थेरभगिनी पि उपासिका सदा थेरं तस्स पवत्तिं पुच्छति । थेरो एकदिवसं दहरं आनेस्सामी ति रोहणा-भिमुखो पायासि ।

कायबन्धनधम्मकरण्हानसाटिकअक्खकधातुसङ्कातानं परिभोगसरीरधातूनं निदक्षितट्टानं । ईदिसस्स अयं थेरो विय अलगाचित्तस्स । एतेन “भिक्षुना नाम आवासे एवरूपेन भवितव्वं” ति ओवादो दिन्नो होति । इतो परेसु पि वत्थूसु एसेव नयो ।

२६. कुलं ति कुलग्रहणेन कुलमनुस्सानं ग्रहणं गामग्रहणेन गामवासीनं विय । उपट्ठाक-कुलं पी ति पि-सद्देन पगेव आतिकुलं ति दस्सेति । उद्देसत्थं ति उद्दिसापनत्थं, पाठं उद्दिसापेत्वा

दहरो पि “चिरं मे इधं” वुत्थं, उपज्झायं दानि पस्सित्वा उपासिकाय च पवत्तिं अत्वा आगमिस्सामी” ति रोहणतो निक्खमि । ते उभो पि गङ्गातीरे समागच्छिंसु । सो अज्जतरस्मिं रुक्खमूलं थेरस्स वरं कत्वा “कुहिं यासी” ति पुच्छितो तमत्थं आरोचेसि । थेरो सुद्धु ते कतं, उपासिका पि सदा पुच्छति, अहं पि एतदत्थमेव आगतो, गच्छ त्वं, अहं पन इधेव इमं वस्सं वसिस्सामी ति तं उय्योजेसि । सो वस्सपनायिकदिवसे येव तं विहारं पत्तो । सेनासनं पिस्स पितरा कारितमेव पचं ।

अथस्स पिता दुतियदिवसे आगन्त्वा “कस्स भन्ते अम्हाकं सेनासनं पत्तं” ति पुच्छन्तो “आगन्तुकस्स दहरस्सा” ति सुत्वा तं उपसङ्गमित्वा वन्दित्वा आह—“भन्ते अम्हाकं सेनासने वस्सं उपगतस्स वरं अत्थी” ति । किं उपासका ति ? तेमासं अम्हाकं येव घरे भिक्खं गहेत्वा पवारेत्वा गमनकाले आपुच्छितब्बं ति । सो तुण्णिभावेन अधिवासेसि । उपासको पि घरं गन्त्वा “अम्हाकं आवासे एको आगन्तुको अय्यो उपगतो सकच्चं उपट्ठातब्बो” ति आह । उपासिका “साधू” ति सम्पटिच्छित्वा पणीतं खादनीयं भोजनीयं पटियादेसि । दहरो पि भत्तकाले जातिघरं अगमासि । न नं कोचि सज्जानि ।

सो तेमासं पि तत्थ पिण्डपातं परिभुञ्जित्वा वस्संवुत्थो “अहं गच्छामी” ति आपुच्छि । अथस्स जातका “स्वे भन्ते गच्छथा” ति^२ दुतियदिवसे घरे येव भोजेत्वा तेलनाळिं पूरेत्वा एकं गुलपिण्डं नवहत्थं च साटकं दत्वा “गच्छथ भन्ते” ति आहंसु । सो अनुमोदनं कत्वा रोहणा-

सज्जायितुं ति अत्थो । इधेवा ति इमस्मिं येव पदेसे, यत्थ कत्थचि विहारेति अत्थो । तं विहारं ति तं कोरण्डकविहारं ।

उपगतो ति वस्सं उपगतो । सदा ति गतकालतो पशुति विसेसतो पवारितदिवसतो पट्टाय सब्बदा दिवसे दिवसे । परिदेवमाना ति तं तं विलपनवसेनं विविधं परिदेवन्ती । सब्बं पवत्तिं ति भत्तना तत्थ दिट्ठकालतो पट्टाय पच्छा समागमपरियोसानं दहरस्स सब्बं पवत्तिं ।

भिमुखो पायासि ।

उपज्झायो पिस्स पवारत्वा पटिपथं आगच्छन्तो पुब्बे दिट्ठद्वाने येव तं अहस । सो अञ्जतरस्मिं रुक्खमूले थेरस्स वचां अकासि । अथ नं थेरो पुच्छि “किं भद्रेमुख दिट्ठा ते उपासिका” ति ? सो “आम भन्ते” ति सब्बं पवत्तिं आरोचेत्वा तेन तेलेन थेरस्स पादे मक्खेत्वा गुळेन पानकं कत्वा तं पि साटकं थेरस्सेव दत्वा थेरं वन्दित्वा “मय्हं भन्ते रोहणं येव सप्पायं” ति अगमासि । थेरो पि विहारं आगन्त्वा दुतियदिवसे कोरण्डकगामं पाविसि ।

उपासिका पि “मय्हं भाता मम पुचां गहेत्वा इदानि आगच्छती” ति सदा मग्गं ओलोकयमाना व तिट्ठति । सा तं एकमेव आगच्छन्तं दिस्वा “मतो मे मज्जे पुत्तो, अयं^२ थेरो एको व आगच्छती” ति थेरस्स पादमूले निपतित्वा परिदेवमाना रोदि^३ । थेरो “नूनं^४ दहरो अप्पिच्छताय अत्तानं अजानापेत्वा व गतो” ति तं समस्सासेत्वा सब्बं पवत्तिं आरोचेत्वा पचात्थविकतो तं साटकं नीहरित्वा दस्सेति ।

उपासिका पसीदित्वा पुत्तेन गतदिसाभिमुखा उरेन निपज्जित्वा नमस्समाना आह—“मय्हं पुत्तसदिसं वत मज्जे भिक्खुं कायसक्खि कत्वा भगवा रथविनीतपटिपदं^५, नालकपटिपदं^६, तुवट्टकपटिपदं^७, चतुपच्चयसन्तोस-

कायसक्खिं ति “पस्स इमं” ति मुखपटिगहकं कत्वा । रथविनीतपटिपदं ति दसकथा-वत्थुकित्तनपुब्बिकं रथविनीतूपमाहि विभावितं रथविनीतसुत्ते^८ आगतं सत्तविसुद्धिपटिपदं । नालकपटिपदं ति “मोनेय्यं ते उपज्जिस्स” ति^९ आदिना सत्थारा नालकथेरस्स देसितपटिपदं । तुवट्टकपटिपदं ति “मूलं पपञ्चसङ्काया” ति^{१०} आदिना भगवता देसितपटिपदं । तत्थ हि यथाक्कमं—

१. आगच्छिस्सती—रो० ।

२. वं—सी० ।

३. परोदि—सी० ।

४. ननु—स्या०, रो०, क० ।

५. म०—१-१९२ ।

६. खु०—१-३७७-३७८ ।

७. खु०—१-४१०-४११ ।

भावनारामतादीपकं महाअरियवंसपटिपदं^१ च देसेसि । विजातमातुया नाम गेहे तेमासं भुञ्जमानो पि 'अहं पुत्तो त्वं माता' ति न वक्खति, अहो अच्छरियमनुस्सो" ति । एवरूपस्स मातापितरो पि पलिबोधा न होन्ति; पगेव अञ्जं उपट्ठाककुलं ति ।

२७. लाभो ति चचारो पच्चया । ते कथं पलिबोधा होन्ति ? पुञ्ज-
वन्तस्स हि भिक्खुनो गतगतद्वाने मनुस्सा महापरिवारे पच्चये देन्ति । सो
तेसं अनुमोदेन्तो धम्मं देसेन्तो समणधम्मं कातुं ओकासं न लभति । अरुण-
ग्गमनतो याव पठमयामो, ताव मनुस्ससंसग्गो न उपच्छिज्जति । पुन बलव-
पच्चूसे येव बाहुल्लिकपिण्डपातिका^२ आगन्त्वा "भन्ते असुको उपासको
उपासिका अमच्चो अमच्चधीता तुम्हाकं दस्सनकामा^३" ति वदन्ति । सो
गण्ह आबुसो पचाचीवरं ति गमनसज्जो व होती ति निच्चब्यावटो ।
तस्वेव ते^४ पच्चया पलिबोधा होन्ति । तेन गणं पहाय यत्थ नं न जानन्ति,
तत्थ एकेकेन चरितव्वं । एवं सो पलिबोधो उपच्छिज्जती ति ।

“न मुनी गाममागम्म कुलेसु सहसा चरे ।

घासेसनं छिन्नकथो न वाचं पयुतं भणे”^५

“गामे च नामिसज्जेय्य, लाभकम्या जनं न लपयेय्या” ति^६ ।

एवमादिका परमप्पिच्छकथा आगता । चतुपच्चयसन्तोसभावनारामतादीपकं ति
चीवरादीसु चतूसु पच्चयेसु सन्तोसस्स, भावनारामताय च पकासकं ।

२७. लब्धती ति लाभो । तेनाह—“चत्तारो पच्चया” ति । महापरिवारे ति विपुल-
परिवारे । पिण्डपातं ताव देन्ता बुद्धपूजापत्तचीवरादीनि तस्स परिवारानि कत्वा देन्ति, तथा
चीवरादिदाने पि । बाहुल्लिकपिण्डपातिका ति पिण्डपातिका हुत्वा पच्चयबाहुल्लिका । वदन्ती ति
पुरिमदिवसे भिक्खाय आहिण्डनकाले यथासुतं वदन्ति । निच्चब्यावटो उपासकादीनं सङ्गण्हने ।

१. अं—२-३०; दी०—३-१७५-१७६ ।

२. दट्टकामा—क० ।

५. खु०—१-३७७ ।

२. बाहुल्लिक०—सी० ।

४. तस्सेवं ते—सी०, रो०; तस्सेवन्ते—स्या०

६. खु०—१-४११ ।

२८. गणो ति सुचान्तिकगणो वा आभिधम्मिकगणो वा, यो तस्स उद्देसं वा परिपुच्छं वा देन्तो समणधम्मस्स ओकासं न लभति, तस्सेव गणो पलिबोधो होति, तेन सो एवं उपच्छिन्दितब्बो—सचे तेसं भिक्खून् बहु^१ गहितं होति, अप्पं अवसिट्ठं, तं निट्ठपेत्वा अरञ्जं पविसितब्बं । सचे अप्पं गहितं, बहु अवसिट्ठं, योजनतो परं अगन्त्वा अन्तोयोजनपरिच्छेदे अञ्जं गणवाचकं उपसङ्कमित्वा “इमे आयस्मा उद्देसादीहि सङ्गण्हतू” ति वचब्बं । एवं अलभमानेन “मय्हं आवुसो एकं किच्चं अत्थि, तुम्हे यथाफासुकट्टानानि गच्छथा” ति गणं पहाय अचानो कम्मं कचब्बं ति ।

२९. कम्मं ति नवकम्मं । तं करोन्तेन वड्ढकीआदीहि लद्धालद्धं जानितब्बं, कताकते उस्सुक्कं आपज्जितब्बं ति सब्बदा^२ पलिबोधो होति । सो पि एवं उपच्छिन्दितब्बो—सचे अप्पं अवसिट्ठं होति निट्ठपेतब्बं । सचे बहु, संधिकं चे नवकम्मं, संधस्स वा संधभारहारकभिक्खून् वा निर्यादेतब्बं^३ । अत्तनो सन्तकं चे, अचानो भारहारकानं निर्यादेतब्बं । तादिसे अलभन्तेन संधस्स परिञ्जित्वा गन्तब्बं ति ।

३०. अब्धानं ति मग्गागमनं । यस्स हि कत्थचि पब्बज्जापेक्खो वा होति, पच्चयजातं वा किञ्चि लद्धब्बं होति । सचे तं अलभन्तो न सक्कोति

२८. तस्सा ति गणस्स । सो ति गणपलिबोधो । एवं ति इदानीं बुच्चमानाकारेण गणवाचकस्स परियेसनम्पि लहुकमेव इच्छितब्बं ति आह—“योजनतो परं अगन्त्वा” ति । अत्तनो कम्मं ति समणधम्ममाह ।

२९. कताकते ति कते च अकते च कम्मे जाननवसेन उस्सुक्कं आपज्जितब्बं, कताकते ति वा अप्पके च महन्ते च कते, यथा “फलाफले” ति । सचे बहु अवसिट्ठं ति सम्बन्धो । भारहारा संधकिञ्चपरिणायका ।

३०. पब्बज्जापेक्खो ति सीहलदीपे किर कुलदारकानं पब्बजा आवाहविवाहसदिसा, तस्मा तं परिञ्जितदिवसं अतिक्रमेतुं न सक्का । “सचे तं अलभन्तो न सक्कोति अधि-

१. बहु—रो० (सम्बन्ध) ।

२. सब्बथा पि—सी०, स्या० ।

३. निर्यातेतब्बं—क० ।

अधिवासेतुं, अरञ्जं पविसित्वा समणधम्मं करोन्तस्स पि गमिकच्चिं नाम दुप्पटिविनोदनीयं^१ होति, तस्मा गन्त्वा तं किच्चं तीरेत्वा व समणधम्मो उस्सुक्कं कातब्बं ति ।

३१. ज्ञाती ति विहारे आचरियुपज्झायसद्विविहारिकअन्ते-वासिकसमानुपज्झायकसमानाचरियका, धरे माता पिता भाता ति एवमादिका । ते गिलाना इमस्स पलिबोधा होन्ति, तस्मा सो पलिबोधो उपट्ठ-हित्वा तेसं पाकतिककरणेन उपच्छिन्दितब्बो ।

तत्थ उपज्झायो ताव गिलानो सचे ल्हुं न बुद्धाति, यावजीवम्पि पटि-जग्गितब्बो । तथा पब्बज्जाचरियो उपसम्पदाचरियो सद्विविहारिको उपसम्पा-दितपब्बाजितअन्तेवासिकसमानुपज्झायका च । निस्सयाचरियउद्देसाचरिय-निस्सयन्तेवासिकउद्देसन्तेवासिकसमानाचरियका पन याव निस्सयउद्देसा अनु-पच्छिन्ना, ताव पटिजग्गितब्बा । प्होन्तेन ततो उद्धम्पि पटिजग्गितब्बा एव ।

मातापितूसु उपज्झाये विय पटिपज्जितब्बं । सचे पि हि ते रज्जे ठिता होन्ति, पुत्ततो च उपट्ठानं पच्चासीसन्ति^२, कातब्बमेव । अथ तेसं मेसज्जं नत्थि, अत्तनो सन्तकं दातब्बं । असति भिक्खाचरियाय परियेसित्वा पि दातब्बमेव । भातुभगिनीनं पन तेसं सन्तकमेव योजेत्वा दातब्बं । सचे नत्थि अत्तनो सन्तकं तावकालिकं दत्त्वा पच्छा लभन्तेन गण्हितब्बं । अल-भन्तेन न चोदेत्वा । अज्जातकस्स भगिनिसामिकस्स^३ मेसज्जं नेव कातुं न दातुं वद्धति । “तुय्हं सामिकस्स देही” ति वत्वा पन भगिनिया दातब्बं ।

वासेतुं” ति आदिना समापनेन पलिबोधुपच्छेदो बुत्तो, व्यतिरेकतो पन “सचे तं अलभन्तो सक्कोति अधिवासेतुं, अरञ्जं पविसित्वा समणधम्मो व कातब्बो” ति अयमत्थो दस्सितो ति सङ्ग-हणेन पलिबोधुपच्छेदो वेदितब्बो । एस नयो सेसेसु पि ।

३१. तथा ति यथा उपज्झायो गिलानो यावजीवं उपट्ठतब्बो, तथा उपसम्पादितअन्ते-वासिको अत्तनो कम्मवाचं वत्वा उपसम्पादितो ।

१. दुप्पटिविनोदर्थ—सी० ।

२. पच्चासिसन्ति—सी०, स्या०; पच्चासिसन्ति—क० ।

३. भगिनिया—सी० ।

मातुजायाय पि एसेव नयो । तंसं पन पुत्ता इमस्स मातका एवा ति तेसं कातुं वड्ढती ति ।

३२. आबाधो ति यो कोचि रोगो । सो बाधयमानो पलिबोधो होति, तस्मा मेसज्जकरणेन उपच्छिन्दितब्बो । सचे पन कतिपाहं मेसज्जं करोन्तस्स पि न वूपसम्मति, “नाहं तुय्हं दासो, न भट्को, तं येव हि पोसेन्तो अनमतग्गे संसारवड्ढे दुक्खं पत्तो” ति अत्ताभावं गरहित्वा समण-धम्मो कातब्बो ति ।

३३. गन्थो ति परियत्तिहरणं । तं सज्झायादीहि निच्चव्यावटस्स पलिबोधो होति, न इतरस्स । तत्रिमानि वत्थूनि—मज्झिमभाणकदेव-त्थेरो^१ किर मलयवासिदेवत्थेरस्स^२ सन्तिकं गन्त्वा कम्मट्ठानं याचि । थेरो कीदिसोसि आवुसो परियत्तियं ति पुच्छि । मज्झिमो मे भन्ते पगुणो ति । आवुसो मज्झिमो नामेसो दुप्परिहारो, मूलपण्णासं सज्झायन्तस्स मज्झिमपण्णासको आगच्छति, तं सज्झायन्तस्स उपरिपण्णासको, कुतो तुय्हं कम्मट्ठानं ति ? भन्ते तुम्हाकं सन्तिके कम्मट्ठानं लभित्वा पुन न ओलोके-स्सामी ति कम्मट्ठानं गहेत्वा एकूनवीसतिवस्सानि सज्झायं अकत्वा वीस-तिमे वस्से अरहचं पत्वा सज्झायत्थाय आगतानं भिक्खूनं “वीसति” मे आवुसो वस्सानि परियत्तिं अनोलोकेन्तस्स, अपि च खो कतपरिचयो अह-मेत्थ आरभथा” ति वत्वा आदितो पट्ठाय याव परियोसाना एकव्यञ्जन-पिस्स कट्ठा नाहोसि ।

३२. यो कोचि रोगो ति मूलभूतो अनुबन्धो वा अत्तनो उप्पन्नो । अनमतग्गे ति अनु अनु अमतग्गे अनादिमति ।

३३. “गन्थो” ति इमिना गन्थपलिबोधो इध वुत्तो ति आह—“परियत्तिहरणं”ति । सज्झायादीही ति सज्झायधारणपरिचयपुच्छादीहि । इतरस्सा ति अब्यावटस्स । यस्स गन्थधुरं विस्सज्जेत्वा ठितस्सापि गन्थो वत्ततेव, न तस्स गन्थो पलिबोधो । यथा तग्धि तग्धि वत्थुग्धि

१. परियत्तिपरिहरणं—सी०, स्वा०, री०, क० ।

२. ०रेवत्थेरो—री०, क० ।

३. ०रेवत्थेरस्स—री०, क० ।

४. वीसति—सी० ।

करुण्यगिरिवासीनागत्येरो' पि अट्टारसवस्सानि परियत्तिं छुट्त्वा भिक्खुनं धातुकथं उद्दिसि । तेसं गामवासिकत्येरेहि सद्धिं संसन्देन्तानं एक-पङ्गहो पि उप्पट्टिपाटिया आगतो नाहोसि ।

महाविहारे पि तिपिटकचूलाभयत्येरो नाम अट्टकथं अनुगगहेत्वा व पञ्चनिकायमण्डले तीणि पिटकानि परिवत्तेस्सामी ति सुवण्णभेरिं पहरापेसि । भिक्खुसंधो कतमाचरियानं उग्गहो, अत्तनो आचरियुग्गहञ्जेव वदतु, इत-रथा वत्तुं न देमा ति आह । उपज्झायो पि नं अत्तनो उपट्टानं आगतं पुच्छि “त्वं आवुसो भेरिं पहरापेसी” ति ? आम भन्ते । किं कारणा ति ? परियत्तिं भन्ते परिवत्तेस्सामी ति । आवुसो अभय आचरिया इदं पदं कथं वदन्ती ति ? एवं वदन्ति भन्ते ति । थेरो हुं ति पटिवाहि । पुन सो अञ्जेन अञ्जेन परियायेन एवं वदन्ति भन्ते ति तिव्वत्तुं आह । थेरो सब्बं हुं ति पटिवाहित्वा “आवुसो तया पठमं कथितो एव आचरियमग्गो, आच-रियमुखतो पन अनुगगहितत्ता, एवं आचरिया वदन्ती ति सण्ठातुं नासक्खि । गच्छ अत्तनो आचरियानं सन्तिके सुणाही” ति । कुहिं भन्ते गच्छामी ति ? गङ्गाय परतो रोहणजनपदे तुलाधारपब्बतविहारे सब्बपरियत्तिको महाधम्म-रक्खितत्येरो नाम वसति, तस्स सन्तिकं गच्छा ति । साधु भन्ते ति थेरं वन्दित्वा पञ्चहि भिक्खुसतेहि सद्धिं थेरस्स सन्तिकं गन्त्वा वन्दित्वा निसीदि । थेरो कस्मा आगतोसी ति पुच्छि । धम्मं सोतुं भन्ते ति । आवुसो अभय दीघ-मज्झिमेसु मं कालेन कालं पुच्छन्ति । अवसेसं पन मे तिसमत्तानि वस्सानि

आगतत्येरानं, नापि सब्बेन सब्बं अगन्थपसुतस्स । मज्झिमपण्णासको आगच्छति, सुत्तपदे-सानं वारानञ्च सदिसताय व्यामुद्दनतो । पुन न आलोकेस्सामी ति कम्मद्वानं गहेत्वा गन्थधुरं विस्सज्जेमी ति अत्थो ।

गामवासिकत्येरेही ति अनुराधपुरवासीहि । अनुगगहेत्वा ति अगगहेत्वा तत्थ परिचयं अकत्वा । पञ्चनिकायमण्डले ति दीघागमादिके पञ्च पि निकाये सिक्खितपरिसाय । परिवत्ते-स्सामी ति वण्णयिस्सामि । सुवण्णभेरिं ति सेट्ठभेरिं । कतमाचरियानं उग्गहो ति कतमेसं

न ओलोकितपुब्बं । अपि च त्वं रत्तिं मम सन्तिके परिवचोहि । अहं ते दिवा कथयिस्सामी ति । सो साधु भन्ते ति तथा अकासि ।

परिवेणद्वारे महामण्डपं कारेत्वा गामवासिनो दिवसे दिवसे धम्मसव-
नत्थाय आगच्छन्ति । थेरो रत्तिं परिवचि । तं दिवा कथयन्तो अनुपुब्बेन
देसनं निदुपेत्वा अभयत्थेरस्स सन्तिके तट्टिकाय निसीदित्वा “आवुसो मय्हं
कम्मट्ठानं कथेही” ति आह । भन्ते किं भणथ ? ननु मया तुम्हाकमेव
सन्तिके सुतं ? किमहं तुम्हेहि अज्जातं कथेस्सामी ति ? ततो नं थेरो अज्जो
एस आवुसो गतकस्स मग्गो नामा ति आह ।

अभयत्थेरो किर तदा सोतापन्नो होति । अथस्स सो कम्मट्ठानं दत्त्वा
आगन्त्वा लोहपासादे धम्मं परिवचोन्तो थेरो परिनिब्बुतो ति अस्सोसि ।
सुत्वा “आहरथावुसो चीवरं” ति चीवरं पारुपित्वा “अनुच्छविको आवुसो
अम्हाकं आचरियस्स अरहत्तमग्गो । आचरियो नो आवुसो उज्जु आजानोयो ।
सो अत्तनो धम्मन्तेवासिकस्स सन्तिके तट्टिकाय निसीदित्वा ‘मय्हं कम्मट्ठानं
कथेही’ ति आह । अनुच्छविको आवुसो थेरस्स अरहत्तमग्गो” ति । एवरूपानं
गन्थो पलिबोधो न होती ति ।

३४. इद्धी ति पोथुज्जनिक्का इद्धि । सा हि उत्तानसेय्यकदारको विय
तरुणसस्सं विय च दुप्परिहारा होति । अप्पमच्चेनेव भिज्जति । सा पन विप-

आचरियानं उग्गहो, केन परिवत्तीयती ति अधिप्पायो । आचरियमग्गो ति आचरियानं कथामग्गो ।
अत्तनो आचरियानं ति अत्तनो कथेतुं युत्तानं आचरियानं । सुविनिच्छिता सन्वा तिपिटक-
परियत्ति एतस्मिं अत्थी ति सब्बपरियत्तिको, तेपिटको ति अत्थो । पीठे निसिन्नो ततो ओत-
रित्वा भूमियं तट्टिकाय निसीदित्वा । गतकस्सा ति पटिपत्तिगमनेन गतस्स दिट्ठसब्बस्स ।
चीवरं पारुपित्वा ति आचरियस्स अपचित्तिदत्तनत्थं परिमण्डलं चीवरं पारुपित्वा । साठेय्या-
भावतो उज्जु । कारणाकारणस्स आबाननतो आजानीयो ।

३५. पोथुज्जनिक्का ति पुथुज्जेन भवा । दुप्परिहारा बहुपरिस्सयताय । तथा हिस्सा
उत्तानसेय्यकदारको तरुणसस्सञ्च निदस्सितं । विपस्सनाय पलिबोधो समययानिकस्स,

स्सनाय पलिबोधो होति, न समाधिस्स, समाधिं पत्वा पचाब्बतो । तस्मा^१ विपस्सनत्थिकेन इद्धिपलिबोधो उपच्छिन्दितब्बो, इतरेन अवसेसा ति । अयं ताव पलिबोधकथाय वित्थारो ।

कम्मट्ठानदायको

३५. कम्मट्ठानदायकं कल्याणमित्तं उपसङ्कमित्वा ति एत्थ पन दुविधं कम्मट्ठानं, सब्बत्थककम्मट्ठानं पारिहारिककम्मट्ठानं च । तत्थ सब्बत्थककम्मट्ठानं नाम भिक्खुसंघादीसु मेत्ता मरणस्सति च । असुभसञ्जा ति पि एके ।

कम्मट्ठानिकेन हि भिक्खुना पठमं ताव परिच्छिन्दित्वा सीमट्ठक-भिक्खुसंघे सुखिता होन्तु अब्यापज्जा ति मेत्ता भावेतब्बा । ततो सीमट्ठक-देवतासु, ततो गोचरगामग्निह इस्सरज्जे, ततो तत्थ मनुस्से उपादाय सब्ब-सरोसु । सो हि भिक्खुसंघे मेत्ताय सहवासीनं मुदुचित्ततं जनेति । अथस्स ते सुखसंवासा होन्ति । सीमट्ठकदेवतासु मेत्ताय मुदुकतचिन्नाहि देवताहि धम्मिकाय रक्खाय सुसंविहितरक्खो^२ होति । गोचरगामग्निह इस्सरज्जे मेत्ताय मुदुकतचिन्नासन्तानेहि^३ इस्सरेहि धम्मिकाय रक्खाय सुरक्खितपरि-क्खारो होति । तत्थ मनुस्सेसु मेत्ताय पसादितचिन्नेहि तेहि अपरिभूतो हुत्वा न विपस्सनायानिकस्स । येभुय्येन हि ज्ञानलाभी समथयानिको व होति विपस्सनासुखतो^४ । इतरेना ति समथत्थिकेन । अवसेसा नव पलिबोधा ।

कम्मट्ठानदायकवण्णना

३५. कम्मट्ठाने नियुत्तो कम्मट्ठानिको, भावनमनुयज्जन्तो । तेन कम्मट्ठानिकेन । परि-च्छिन्दित्वा ति “इमस्मि विहारे सब्बे भिक्खू” ति एवं परिच्छिन्दित्वा । सहवासीनं भिक्खून् । मुदुचित्ततं ति अत्तिन मुदुचित्ततं जनेति । अयञ्च सहवासीनं चित्तमद्वयजननादिअत्थो “मनुस्सानं पियो होती” ति आदिनयप्पवत्तेन मेत्तानिसंससुत्तेन^५ दीपेतब्बो । अनोलीन-

१. तस्मा हि—स्या०, क० ।

२. सुसंविहितारक्खो—सी०, स्या०, रो० ।

३. मुदुकतसन्तानेहि—रो०, क० ।

४. सुक्खतो—क०—सी० ।

५. अं०—४—३८३; खु०—५—३७९; खु०—११—१९५ ।

विचरति । सब्बसरोसु मेत्ताय सब्बत्थ अप्पटिहृतचारो होति । मरणस्सतिया पन अबस्सं मया मरितब्बं ति चिन्तेन्तो अनेसनं पहाय उपरूपरि वड्डमानसंवेगो अनोलीनवुत्तिको होति । असुभसञ्जापरिचितचित्तस्स पनस्स दिब्बानि पि आरम्मणानि लोभवसेन चित्तं न परियादियन्ति ।

एवं बहूपकारत्ता सब्बत्थ अत्थयितब्बं इच्छितब्बं ति च अधिप्पेतस्स योगानुयोगकम्मस्स ठानं चा ति सब्बत्थककम्मद्वानं ति वुच्चति ।

३६. चत्तालीसाय पन कम्मद्वानेसु यं यस्स चरियानुकूलं, तं तस्स निच्चं परिहरितब्बत्ता उपरिमस्स च उपरिमस्स भावनाकम्मस्स पदद्वानत्ता पारिहारियकम्मद्वानं ति वुच्चति । इति इमं दुविधं पि कम्मद्वानं यो देति, अयं कम्मद्वानदायको नाम, तं कम्मद्वानदायकं ।

३७. कल्याणमिच्चं ति—

“पियो गरु भावनीयो वत्ता च वचनक्खमो ॥

गम्भीरं च कथं कत्ता नो चट्टाने नियोजको” ति ॥

एवमादिगुणसमन्नागतं एकन्तेन हितेसिं बुद्धिपक्खे ठितं कल्याणमिच्चं ।

वुत्तिको होति सम्मापटिपत्तिथं । दिब्बानि पि आरम्मणानि पगेव इतरानि । सब्बत्थ सब्बस्मि समणकरणीये, सब्बस्मि वा कम्मद्वानानुयोगे । पुब्बासेवनवसेन अत्थयितब्बं । योगस्स भावनाय अनुयुञ्जनं योगानुयोगो, तदेव करणीयद्वेन कम्मं, तस्स योगानुयोगकम्मस्स ठानं निष्पत्तिहेतु ।

३६-३७. निष्खं परिहरितब्बत्ता ति सब्बत्थककम्मद्वानं विय एकदा व अननुयुञ्जित्वा सब्बकालं परिहरणीयत्ता अनुयुञ्जितब्बत्ता । एवमादिगुणसमन्नागतं ति पियभावादीहि गुणेहि सम्पन्नं । कल्याणमित्तो हि सद्दासम्पन्नो होति सीलसम्पन्नो सुतसम्पन्नो चागसम्पन्नो वीरियसम्पन्नो सतिसम्पन्नो समाधिसम्पन्नो पञ्चासम्पन्नो । तत्थ सद्दासम्पत्तिया सद्दहति तथागतस्स बोधिं कम्मफलञ्च, तेन सम्मासम्बोधिया हेतुभूतं सत्तेसु हितेसितं न परिञ्चति । सीलसम्पत्तिया सत्तानं पियो होति गरु भावनीयो चोदको पापगरही वत्ता वचनक्खमो, सुतसम्पत्तिया सब्बपटिच्चसमुप्पादादिपटिसंयुत्तानं गम्भीरानं कथानं कत्ता होति, चाग-

३८. “ममं हि आनन्द कल्याणमिच्चं आगम्म जातिधम्मा सत्ता जातिया परिमुच्चन्ती” ति^१ आदिवचनतो पन सम्मासम्बुद्धो येव सब्बाकार-सम्पन्नो कल्याणमिच्चो । तस्मा तस्मिं सति तस्सेव भगवतो सन्तिके गहित-कम्मट्ठानं सुगहितं होति । परिनिब्बुते पन तस्मिं असीतिया महासावकेसु यो धरति, तस्स सन्तिके गहेतुं वड्ढति । तस्मिं असति यं कम्मट्ठानं गहेतुकामो होति, तस्सेव वसेन चतुक्कपञ्चकज्झानानि निब्बत्तेत्वा ज्ञानपद-ट्ठानं विपस्सनं वड्ढेत्वा आसवक्खयप्पत्तस्स^२ खीणासवस्स सन्तिके गहेतव्वं ।

किं पन खीणासवो अहं खीणासवो ति अत्तानं पकासेती ति ? किं वत्तव्वं ? कारकभावं हि जानित्वा पकासेति । ननु अस्सगुत्तत्थेरो आरद्ध-कम्मट्ठानस्स भिक्खुनो “कम्मट्ठानकारको अयं”^३ ति जानित्वा आकासे चम्म-खण्डं पञ्जापेत्वा तत्थ पल्लङ्केन निसिन्नो कम्मट्ठानं कथेसी ति ?

तस्मा सच्चै खीणासवं लभति, इच्चेतं कुसलं । नो चै लभति, अना-गामिसकदागामिसोतापन्नज्ञानलामीपुथुअनतिपिटकधरद्विपिटकधरएकपिटक-

सम्पत्तिया अप्पिच्छो होति सन्तुद्धो पविवित्तो असंसद्धो, वीरियसम्पत्तिया आरद्धवीरियो होति अत्तहितपरहितपटिपत्तियं, सतिसम्पत्तिया उपट्ठितस्सति होति, समाधिसम्पत्तिया अविक्खित्तो समाहितचित्तो, पञ्चासम्पत्तिया अविपरीतं पजानाति । सो सतिया कुसलाकुसलानं धम्मानं गतियो समन्नेसमानो पञ्चाय सत्तानं हिताहितं यथाभूतं जानित्वा समाधिना तत्थ एकग्गचित्तो हुत्वा वीरियेन सत्ते अहितं निसेधेत्वा हिते नियोजेति । तेनवुत्तं—“पियो...प...नियोजको ति एवमादि-गुणसमन्नागतं” ति ।

३९. तं पन कल्याणमिच्चं परमुक्कंसगतं दस्सेतुं—“ममं ही” ति आदि वुत्तं । कारकभावं योगकम्मस्स । पकासेति अत्तानं पटिपत्तिया अमोघभावदस्सनेन समुत्तेजनाय सम्पहंसनाय च, ननु कथेसि पवेणिपालनत्थं ति अधिप्पायो । एवरूपो ति पेसलो हुत्वा बहुस्सुतो । तन्तिधरो ति सुत्तधरो तत्थ केहिचि पि असंहीरो । वंसानुरक्खको ति बुद्धानुबुद्धवंसस्स अनुरक्खको । पवेणिपालको ति

१. सं०-१-८७, सं०-४-४ ।

२. आसवक्खयं पत्तस्स-सी० रो० ।

३. आरद्ध इमस्स भिक्खुनो कम्मट्ठानं, कारको अयं-सी०, स्या० ।

धरेसु पुरिमस्स पुरिमस्स सन्तिके । एकपिटकधरे पि असति, यस्स एकसङ्गीति पि अट्ठकथाय सिद्धिं पगुणा, सयं च लज्जी होति, तस्स सन्तिके गहेतब्बं । एवरूपो हि तन्तिधरो वंसानुरक्खको पवेणीपालको आचरियो आचरियमतिको व होति, न अत्तनोमतिको होति । तेनेव पोराणकत्थेरा “लज्जी रक्खिस्सति लज्जी रक्खिस्सती” ति तिक्खत्तुं आहंसु ।

३९. पुब्बे वुत्तखीणासवादयो चेत्थ अत्तना अधिगतमग्गमेव आचिक्खन्ति । बहुस्सुतो पन तं तं आचरियं उपसङ्गमित्वा उग्गहपरिपुच्छानं विसोधितत्ता इतो चितो च सुत्तं च कारणं च सल्लक्खेत्वा सप्पायासप्पायं योजेत्वा गहनट्टाने गच्छन्तो महाहत्थी विय महामग्गं दस्सेन्तो कम्मट्ठानं कथेस्सति । तस्मा एवरूपं कम्मट्ठानदायकं कल्याणमिच्चं उपसङ्गमित्वा तस्स वत्तपटिपत्तिं कत्वा कम्मट्ठानं गहेतब्बं ।

४०. सचे पनेतं एकविहारे येव लभति, इच्चेतं कुसलं । नो चे लभति, यत्थ सो वसति, तत्थ गन्तब्बं । गच्छन्तेन च न धोतमक्खितेहि पादेहि उपाहना आरूढित्वा छत्तं गहेत्वा तेलनाळिमधुफाणितादीनि गाहापेत्वा अन्तेदासिकपरिवुतेन गन्तब्बं । गमिकवच्चं पन पूरेत्वा अत्तनो पत्तचीवरं सयमेव गहेत्वा अन्तरामग्गे यं यं विहारं पविसति सब्बत्थ वत्तपटिपत्तिं कुरुमानेन सल्लहुकपरिक्खारेण परमसल्लेखवुत्तिना हुत्वा गन्तब्बं ।

तं विहारं पविसन्तेन अन्तरामग्गे येव दन्तकट्टं कप्पियं कारापेत्वा गहेत्वा पविसितब्बं । न च “मुहुत्तं विस्समित्वा पादधोवनमक्खनादीनि कत्वा आचरियस्स सन्तिकं गमिस्सामी” ति अञ्जं परिवेणं पविसितब्बं । कस्मा ? सचे हिस्स तत्र आचरियस्स विसभागा भिक्खू भवेद्युं, ते आगमन-

पवेणिया आचरियुग्गहणस्स अनुपालको । आचरियमतिको ति आचरियमतिथं नियुत्तो तस्सा अनतिवत्तनतो । न अत्तनोमतिं पकासेति कथेती ति न अत्तनोमतिको, अत्तनो मतिं पग्गय्ह वत्ता न होती ति अत्थो ।

३६-४५ “पुब्बे वुत्तखीणासवादयो” ति आदि एकवल्लीणासवतो बहुस्सुतो व कम्मट्ठानदाने सेय्यो ति दस्सनत्थं आरब्धं । तत्थ पुब्बे वुत्तखीणासवादयो ति “यं कम्मट्ठानं गहेत्तुकायो”

कारणं पुच्छित्वा आचरियस्स अवण्णं पकासेत्वा—“नट्ठोसि सचे तस्स सन्तिकं आगतो” ति विप्पटिसारं उप्पादेय्युं, येन ततो व पटिनिवत्तेय्य । तस्मा आचरियस्स वसनट्ठानं पुच्छित्वा उज्जुं तत्थेव गन्तब्बं ।

४१. सचे आचरियो दहरतरो होति, पत्तचीवरपटिग्गहणादीनि न सादितब्बानि । सचे बुद्धतरो होति, गत्त्वा आचरियं वन्दित्वा ठातब्बं । “निक्खिपावुसो पत्तचीवरं” ति बुत्तेन निक्खिपितब्बं । “पानीयं पिवा” ति बुत्तेन सचे इच्छति पातब्बं । “पादे धोवाही” ति बुत्तेन न ताव पादा धोवितब्बा । सचे हि आचरियेन आभतं उदकं भवेय्य, न सारुप्पं सिया । “धोवाहावुसो न मया आभतं, अज्जेहि आभतं” ति बुत्तेन पन यत्थ आचरियो न पस्सति, एवरूपे पटिच्छन्ने वा ओकासे, अब्भोकासे विहारस्सां पि वा एकमन्ते निसीदित्वा पादा धोवितब्बा ।

४२. सचे आचरियो तेलनाळिं आहरति, उट्ठित्वा उभोहि हत्थेहि सकच्चं गहेतब्बा । सचे हि न गण्हेय्य, “अयं भिक्खु इतो एव पट्टाय सम्भोगं कोपेती ति आचरियस्स अज्जथत्तं भवेय्य । गहेत्वा पन न आदितो व पादा मक्खेतब्बा । सचे हि तं आचरियस्स गत्तम्भञ्जनतेलं भवेय्य, न सारुप्पं सिया । तस्मा सीसं मक्खेत्वा खन्धादीनि मक्खेतब्बानि । “सब्बपारिहारियतेलमिदं आवुसो, पादे पि मक्खेही” ति बुत्तेन पन थोकं सीसे कत्वा पादे मक्खेत्वा “इमं तेलनाळिं ठपेमि भन्ते” ति वत्वा आचरिये गण्हन्ते दातब्बा ।

४३. आगतदिवसतो पट्टाय कम्मद्वानं मे भन्ते कथेथ इच्चेवं न वत्तब्बं । दुतियदिवसतो पन पट्टाय, सचे आचरियस्स पकतिउपट्ठाको

ति आदिना बुत्तखीणासवादिका । उग्गहपरिपुच्छानं विसोधितत्ता ति उग्गहेतब्बतो “उग्गहो” ति लद्धनामाय कम्मद्वानुपकाराय पाळिया, तदत्थं परिपुच्छन्तो “परिपुच्छा” ति लद्धसमञ्जाय अत्थसंवण्णनाय च विसेसतो सोधितत्ता निग्गुम्भं निज्जटं कत्वा गहितत्ता । इतो चितो च सुत्तञ्च कारणञ्च सल्लक्खेत्वा ति पञ्चसु पि निकायेसु इतो चितो च तस्स तस्स कम्मद्वानस्स अनुरुपं

अत्थि, तं याचित्वा वत्तं कातब्बं । सचे याचितो पि न देति, ओकासे लद्धे येव कातब्बं । करोन्तेन च खुद्दकमज्झिममहन्तानि तीणि दन्तकट्टानि उपनामेतब्बानि । सीतं उण्हं ति दुंविधं मुखधोवनउदकं च न्हानोदकं च पट्टियादेतब्बं । ततो यं आचरियो तीणि दिवसानि परिशुञ्जति, तादिसमेव निच्चं उपनामेतब्बं । नियमं अकत्वा यं वा तं वा परिशुञ्जन्तस्स यथालद्धं उपनामेतब्बं । किं बहुना वुत्तेन ? यं तं भगवता “अन्तेवासिकेन भिक्खवे आचरियमिह सम्मा वत्तितब्बं । तत्रायं सम्मा वत्तना । कालस्सेव उट्ठाय उपाहना ओमुञ्चित्वा एकंसं उत्तरासङ्गं करित्वा दन्तकट्टं दातब्बं, मुखोदकं दातब्बं, आसनं पञ्जापेतब्बं । सचे यागु होति, भाजनं धोवित्वा यागु उपनामेतब्बा” ति^१ आदिकं खन्धके सम्मा वत्तं पञ्जत्तं, तं सब्बम्पि कातब्बं ।

४४. एवं वत्तसम्पत्तिया गरुं आराधयमानेन सायं वन्दित्वा याही ति विस्सजितेन गन्तब्बं । यदा सो किस्सागतोसी ति पुच्छति, तदा आगमनकारणं कथेतब्बं । सचे सो नेव पुच्छति, वत्तं पन सादियति, दसाहे वा पक्खे वा वीतिवत्ते एकदिवसं विस्सजितेनापि अगन्त्वा ओकासं कारेत्वा आगमनकारणं आरोचेतब्बं । अकाले वा गन्त्वा किमत्थं आगतोसी ति पुट्ठेन आरोचेतब्बं । सचे सो पातो व आगच्छा ति वदति, पातो व गन्तब्बं ।

४५. सचे पनस्स ताय वेलाय पित्ताबाधेन वा कुच्छि परिड्हति,

सुत्तपदञ्चेव सुत्तानुगतं युत्तिञ्च सुट्ठ उपलक्खेत्वा । सप्पायासप्पायं योजेत्वा ति यस्स कम्मट्ठानं आचिक्खति, तस्स उपकारानुपकारं युत्तिं मग्गनेन योजेत्वा, समादाय वा सम्मदेव हृदये ठपेत्वा ति अत्थो । महामग्गं दस्सेन्तो ति कम्मट्ठानविधिं^२ महामग्गं कत्वा दस्सेन्तो ।

सब्बत्था ति तत्थ तत्थ विहारे । वत्तपटिपत्तिं कुरुमानेना ति पविट्ठकाले आगन्तुकवत्तं, निक्खमनकाले गमिकवत्तं ति यथारहं तं तं वत्तं पूरेन्तेन । सब्बपारिहारियतेलं ति सब्बेसं

अग्निमन्दताय वा भूतं न जीरति, अज्जो वा कोचि रोगो बाधति, तं यथा-
भूतं आविक्त्वा^१ अत्तनो सप्पायवेलं आरोचेत्वा ताय वेलाय उपसङ्गमितब्बं ।
असप्पायवेलाय हि बुच्चमानं पि कम्मट्ठानं न सका होति मनसिकातु ति ।
अयं कम्मट्ठानदायकं कल्याणमिच्चं उपसङ्गमित्वा ति एत्थ वित्थारो ।

चरिया

४६. इदानीं अत्तनो चरियानुकूलं ति एत्थ चरिया ति छ चरिया
रागचरिया, दोसचरिया, मोहचरिया, सद्धाचरिया, बुद्धिचरिया, वितक-
चरिया ति । केचि पन रागादीनं संसग्गसन्निपातवसेन अपरा पि चतस्सो,
तथा सद्धादीनं ति इमाहि अट्ठहि सद्धिं चुइस इच्छन्ति । एवं पन भेदे
बुच्चमाने रागादीनं सद्धादीहि पि संसग्गं कत्वा अनेका चरिया होन्ति ।

अङ्गानं, सन्नेसं वा भिक्खूनं अत्थाय परिहरितव्वतेलं । ठपेमी ति अनुजानापनं । यं तं सम्मावत्तं
पञ्चत्तं ति सम्बन्धो । एकदिवसं सायं विस्सज्जितेनापी ति योजना । आरोचेतव्वं आगमन-
कारणं । सप्पायवेला सरीरचित्तानं कल्लसमयो ।

चरियावण्णना

४६. सन्ताने रागस्स उस्सन्नभावेन चरणं पवत्ति रागचरिया, सा सस्सतासयादयो विय
दट्ठव्वा । तथा दोसचरियादयो । संसग्गो सम्पयोगारहवसेन वेदितव्वो, यथा “रागमोहचरिया
दोसमोहचरिया” ति आदि । सन्निपातो एकसन्ततिपरियापन्नतावसेन, यथा “रागदोसचरिया
रागदोसमोहचरिया” ति आदि । इमा एव हि सन्धाय “अपरा पि चतस्सो” ति बुत्तं । तथा ति यथा
रागादीनं, तथा सद्धादीनं संसग्गसन्निपातवसेन सद्धाबुद्धिचरिया सद्धावितकचरिया बुद्धिवितक-
चरिया सद्धाबुद्धिवितकचरिया ति इमा अपरा पि चतस्सो । एवं ति संसग्गसन्निपातवसेन । संसग्गं
ति संसज्जनं मिस्सीकरणं “रागसद्धाचरिया दोससद्धाचरिया” ति आदिना । अनेका ति तेसद्धि, ततो
अतिरेका पि वा, ता पन असम्भोहन्तेन संयुत्तसुत्तटीकायं वित्थारतो दस्सिता ति तत्थ बुत्तनयेन
वेदितव्वा । “पक्खी” ति इमिना असति पटिपक्खभावनायं तत्थ तत्थ सन्ताने चरियाय सभाव-

तस्मा सङ्क्षेपेन छळेव चरिया वेदितव्या । चरिया, पकति, उस्सन्नता ति अत्थतो एकं । तासं वसेन छळेव पुग्गला होन्ति रागचरितो, दोसचरितो, मोहचरितो, सद्धाचरितो, बुद्धिचरितो, वितकचरितो ति ।

४७. तत्थ यस्मा रागचरितस्स कुसलप्पवत्तिसमये सद्धा बलवती होति, रागस्स आसन्नगुणत्ता । यथा हि अकुसलपक्खे रागो सिनिद्धो^१ नातिल्लखो, एवं कुसलपक्खे सद्धा । यथा रागो वत्थुकामे परियेसति, एवं सद्धा सीलादिगुणे । यथा रागो अहितं न परिच्चजति, एवं सद्धा हितं न परिच्चजति, तस्मा रागचरितस्स सद्धाचरितो सभागो ।

४८. यस्मा पन दोसचरितस्स कुसलप्पवत्तिसमये पञ्ञा बलवती होति, दोसस्स आसन्नगुणत्ता । यथा हि अकुसलपक्खे दोसो निस्सिनेहो न आर-

भूततं दस्सेति । उस्सन्नता अञ्जघम्मेहि रागादीनं अधिकता, यथा रागचरियादीनं पक्खयसमवाये रागादयो बलवन्तो होन्ति, अभिण्हञ्च पवत्तन्ति । तासं वसेना ति छन्नं मूलचरियानं वसेन छळेव पुग्गला होन्ति । अञ्जथा अनेकपुग्गला सियुं, तथा च सति अधिप्पेतत्थसिद्धि च न सिया ति अधिप्पायो ।

४७. सद्धा बलवती होति रागुस्सन्ने सन्ताने तदनुगुणस्स धम्मस्स नियोगतो अधिकभाव-सम्भवतो । तेनाह—“रागस्स आसन्नगुणत्ता” ति, सिनेहपरियेसनापरिच्चजनेहि सभागधम्म-त्ता ति अत्थो । सभागो हि दूरे पि आसन्ने येवा ति सभागतालक्खणमिध आसन्नगहणं । तत्थ सद्धाय सिनिद्धनं पसादवसेन अकालुस्सियं अल्लुखता, रागस्स पन रञ्जनवसेन । सद्धाय परियेसनं अधिमुच्चनवसेन तन्निन्नता, रागस्स तण्हायनवसेन । सद्धाय अपरिच्चजनं ओक्कप्पनवसेन अनुपक्ख-न्दनं, रागस्स अभिसङ्गवसेना ति एवं भिन्नसभावानग्गि तेसं यथा अल्लुखतादिसामञ्जेन सभागता, एवं तंसमङ्गीनग्गि पुग्गलानं ति आह—“रागचरितस्स सद्धाचरितो सभागो” ति ।

४८. पञ्ञा बलवती होति दोसुस्सन्ने सन्ताने तदनुगुणस्स धम्मस्स नियोगतो अधिक-भावसम्भवतो । तेनाह—“दोसस्स आसन्नगुणत्ता” ति, अनङ्गीयनपरियेसनपरिचजनेहि सभाग-धम्मत्ता ति अत्थो । तत्थ पञ्ञाय आरम्भणस्स अनङ्गीयनं तस्स यथासभाववबोधवसेन विसं-

म्मणं अल्लीयति, एवं कुसलपक्खे पञ्ञा । यथा च दोसो अभूतं पि' दोसमेव परियेसति, एवं पञ्ञा भूतं दोसमेव । यथा दोसो सत्तपरिवज्जनाकारेण पवत्तति, एवं पञ्ञा सङ्खारपरिवज्जनाकारेण, तस्मा दोसचरितस्स बुद्धिचरितो सभागो ।

४९. यस्मा पन मोहचरितस्स अनुप्पन्नानं कुसलानं धम्मनं उप्पादाय वायममानस्स येभ्य्येन अन्तरायकरा वितक्का उप्पज्जन्ति, मोहस्स आसन्नलक्खणत्ता । यथा हि मोहो परिव्याकुलताय अनवट्ठितो, एवं वितक्को नानप्पकारवितक्कनताय । यथा च मोहो अपरियोगाहनताय चञ्चलो, तथा वितक्को लहुपरिकप्पनताय, तस्मा मोहचरितस्स वितक्कचरितो सभागो ति ।

५०. अपरे तण्हामानदिट्ठिवसेन अपरा पि तिस्सो चरिया वदन्ति ।

सद्धता, दोसस्स पन व्यापज्जनवसेन । पञ्ञाय परियेसनं यथाभूतदोसपविचयो, दोसस्स अभूतदोसनिजिगीसा । पञ्ञाय परिवज्जनं निब्बिन्दनादिवसेन आणुत्तासो, दोसस्स अहिताधानवसेन छड्डुनं ति एवं भिन्नसभावानम्पि तेसं यथा अनल्लीयनादिसामञ्जेन सभागता, एवं तंसमङ्गीनम्पि पुग्गलानं ति आह—“दोसचरितस्स बुद्धिचरितो सभागो” ति ।

४९. अन्तरायकरा वितक्का ति मिच्छावितक्का मिच्छासङ्कप्पा उप्पज्जन्ति मोहुस्सवे सन्ताने तदनुगुणस्स धम्मस्स येभ्य्येन पवत्तिसम्भावतो । तेनाह—“मोहस्स आसन्नलक्खणत्ता” ति, अनवट्ठानचञ्चलभावेहि सभागधम्मत्ता ति अत्थो । तत्थ वितक्कस्स अनवट्ठानं परिकप्पवसेन सविप्फारताय, मोहस्स सम्मूलहतावसेन व्याकुलताय । तथा वितक्कस्स लहुपरिवितक्कनेन तदङ्गचलताय चञ्चलता, मोहस्स अनोगाल्हाताया ति एवं भिन्नसभावानम्पि तेसं यथा अनवट्ठानादिसामञ्जेन सभागता, एवं तंसमङ्गीनम्पि पुग्गलानं ति आह—“मोहचरितस्स वितक्कचरितो सभागो” ति ।

५०. तण्हा रागो येव सभावतो, तस्मा रागचरियाविनिमुत्ता तण्हाचरिया नत्थी ति अत्थो । तंसम्पयुत्तो ति तेन रागेन सम्पयुत्तो, दोसादयो विय तेन विप्पयुत्तो नत्थी ति अधिप्पायो । तदुभयं ति तण्हामानद्वयं । नातिवत्तती ति सभावतो सम्पयोगवसेन च न अतिकमित्वा वट्ठति । कामञ्चेत्थ यथा रागदोसेहि सम्पयोगवसेन सह वत्तमानस्स पि मोहस्स उत्सन्नतावसेन विदुं चरियाभावो, न

तत्थ तण्हा रागो येव, मानो च तंसम्पयुत्तो ति तदुभयं रागचरियं नाति-
वत्तति । मोहनिदानत्ता च दिट्ठिया दिट्ठिचरिया मोहचरियमेव
अनुपतति ।

५१. ता पनेता चरिया किं निदाना ? कथं च जानितब्बं 'अयं
पुग्गलो रागचरितो, अयं पुग्गलो दोसादीसु अञ्जतरचरितो' ति ? किं चरि-
तस्स पुग्गलस्स किं सप्पायं ति ?

५२. तत्र पुरिमा ताव तिस्सो चरिया पुब्बाचिण्णनिदाना धातुदोस-
निदाना चा ति एकच्चे वदन्ति । पुब्बे किर इट्ठप्पयोगसुभकम्मबहुलो राग-
चरितो होति, सग्गा वा चवित्वा इधूपपन्नो । पुब्बे छेदनवधबन्धनवेरकम्म-
बहुलो दोसचरितो होति, निरयनागयोनीहि वा चवित्वा इधूपपन्नो । पुब्बे
मज्जपानबहुलो सुतपरिपुच्छाविहीनो च मोहचरितो होति, तिरच्छानयोनिया
वा चवित्वा इधूपपन्नो ति एवं पुब्बाचिण्णनिदाना ति वदन्ति । द्विअं
पन धातूनं उस्सन्नत्ता पुग्गलो मोहचरितो होति, पथवीधातुया च आपो-
धातुया च । इतरासं द्विअं उस्सन्नत्ता दोसचरितो । सब्बासं समत्ता पन

केवलं मोहस्सेव, तथा सद्वाबुद्धिवितक्कानं । एवं रागेन सति पि सम्पयोगे मानस्सा पि विसुं चरिया-
भावो युत्तो सिया, एवं सन्ते पि रागपटिघमानदिट्ठिविचिकिच्छाविज्जानं विय अनुसयद्धो
इमेसं रागादीनं येव आवेणिको चरियद्धो ति, नत्थेव मानचरिया । यतो चरिया "पकती" ति
वुत्ता । पकति च सभावो ति । एतेनेव दिट्ठिया पि विसुं चरियाभावाभावो संवणितो ति दट्ठब्बो ।
अट्ठकथायं पन मोहचरियन्तोगधा व दिट्ठिचरिया ति दस्सेतुं—"मोहनिदानत्ता चा" ति
आदि वुत्तं । तत्थ च—सद्देन सम्पयोगं समुच्चिनोति मोहनिदानत्ता, मोहसम्पयुत्तत्ता चा ति ।

५१-५२. किं सप्पायं ति कीदिसं सेनासनादिसप्पायं । पुब्बाचिण्णं पुरिमजातीसु
आचरितं । एकच्चे ति उपतिस्सत्थेरं सन्धायाह । तेन हि विमुत्तिमग्गे तथा वुत्तं । पुब्बे किरा
ति किर-सद्दो अरुचिसूचनत्थो । इट्ठप्पयोगो मनापकिरिया । सुभकम्मबहुलो येसुय्येन
सोभनकम्मकारी । न सब्बे रागचरिता एव होन्ति, अल्लुदानप्पि पुब्बे इट्ठप्पयोगसुभकम्म-

रागचरितो ति । दोसेसु च सेम्हाधिको रागचरितो होति । वाताधिको मोहचरितो सेम्हाधिको वा मोहचरितो । वाताधिको रागचरितो ति एवं धातुदोसनिदाना ति वदन्ति ।

५३. तत्थ यस्मा पुब्बे इट्ठप्पयोगसुभकम्मवहुला^१ पि सग्गा चवित्वा इधूपपन्ना^२ पि च न सब्बे रागचरिता येव होन्ति, न इतरे वा दोसमोहचरिता । एवं धातूनं च यथावुत्तेनेव नयेन उस्सदनियमो नाम नत्थि । दोसनियमे च रागमोहद्वयमेव वुत्तं, तं पि च पुब्बापरविरुद्धमेव । सद्वाचरियादीसु च एकस्सा पि निदानं न वुत्तमेव, तस्मा सब्बमेतं अपरिच्छिन्नवचनं ।

५४. अयं पनेत्थ अट्ठकथाचरियानं मतानुसारेण विनिच्छयो, वुत्त-

बहुलतासम्भवतो सग्गा चवित्वा इधूपपत्तिसम्भवतो च । एतेन असति पुब्बहेतुनियामे यथावुत्तकारणमत्तेन न तेसं छुद्धता छुद्धभावहेतुका च रागचरिया ति इममत्थं दस्सेति ।

५३. इतरे ति छेदनादिकम्मवहुला निरयादितो इधूपपन्ना च न सब्बे दोसमोहचरिता एव होन्ती ति योजना । इधा पि यथावुत्तकारणस्स कोधनभावे, मूलहभावे च अनेकन्तिकत्ता दोसमोहचरिताय पि अनेकंसिकता वेदितव्वा । धातूनं उस्सदनियमो यदि पमाणतो, सो नत्थि, अथ सामत्थियतो, सो पि एकंसिको न उपलब्धती ति दस्सेन्तो आह—“यथावुत्तेनेव नयेन उस्सदनियमो नाम नत्थी” ति । तत्थ यथावुत्तेनेवा ति “द्विजं पन धातूनं” ति आदिना वुत्तप्पकारेणैव । दोसनियमे ति सेम्हादिदोसाधिकताय रागादिचरितो होती ति दोसवसेन चरियानियमे “सेम्हाधिको रागचरितो” ति वत्वा पुन “सेम्हाधिको मोहचरितो” ति, “वाताधिको मोहचरितो” ति वत्वा पुन “वाताधिको रागचरितो” ति च वुत्तत्ता तं पि दोसवसेन नियमवचनं पुब्बापरविरुद्धमेव । अपरिच्छिन्नवचनं ति परिच्छेदकारिकाय पञ्जाय न परिच्छिन्दित्वा वुत्तवचनं, अनुपपरिक्खितवचनं ति अत्थो ।

५४. उस्सदक्कित्ते ति विपाककथायं गहितउस्सदक्कित्ते । पुब्बहेतुनियामेना ति पुरिमभवे पवत्तलोभादिहेतुनियामेन । नियामो ति च तेसं येव लोभादीनं पट्टिनियतो छुब्भनादिसभावो दट्ठव्वो । लोभो उस्सदो एतेसं ति लोभुस्सदा, उस्सन्नलोभा लोभाधिका ति

ज्हेतं उस्सदक्कित्ते' "इमे सत्ता पुब्बहेतुनियामेन लोभुस्सदा, दोसुस्सदा, मोहुस्सदा, अलोभुस्सदा, अदोसुस्सदा, अमोहुस्सदा च होन्ति ।

५५. यस्स हि कम्मायूहनक्खणे लोभो बलवा होति अलोभो मन्दो, अदोसामोहा बलवन्तो दोसमोहा मन्दा, तस्स मन्दो अलोभो लोभं परियादातुं न सक्कोति । अदोसामोहा पन बलवन्तो दोसमोहे परियादातुं सक्कोति । तस्मा सो तेन कम्मेन दिन्नपटिसन्धिवसेन निब्बत्तो लुद्धो होति सुखसीलो अक्कोधनो पज्जवा वजिरूपमग्गणो ।

५६. यस्स पन कम्मायूहनक्खणे लोभदोसा बलवन्तो होन्ति

अथो । अमोहुस्सदा चा ति एत्थ च—सद्दो सम्पिण्डनथो । तेन ये इमे लोभुस्सदादीनं पच्चेकं वोमिस्सतो च चुद्दस पमेदा इच्छिता, ते अनवसेसतो सम्पिण्डेति यथावुत्तेसु छस्वेव तेसं अन्तोगधत्ता । फलभूता चेत्थ लोभुस्सदादयो दट्ठन्वा ।

५५. इदानीं तं नेसं लोभुस्सदादीनं पच्चेकं वोमिस्सकतादिं विभागेन दस्सेतुं—
“यस्स ही” ति आदि आरब्धं । कम्मायूहनक्खणे ति कम्मकरणवेलायं । लोभो बलवा ति लोभो तज्जाय पच्चयसामग्गिया सामत्थियतो अधिको होति । अलोभो मन्दो ति तप्पटिपक्खो अलोभो दुब्बलो । कथं पनेते लोभालोभा अज्जमज्जं उज्जुविपच्चनीकभूता एकक्खणे पवत्तन्ती ति ? न खो पनेतं एवं दट्ठब्बं “एकक्खणे पवत्तन्ता” ति । निकन्तिक्खणं पन आयूहनपक्खियमेव कत्वा एवं वुत्तं । एसेव नयो सेसेसु पि । परियादातुं ति अभिमवितुं न सक्कोति । यो हि “एवंमुन्दरं एवंपिपुलं एवमहग्गच्च न सक्का दातुं” ति आदिना अमुत्तचागतादिवसेन पवत्ताय चेतनाय सम्पयुत्तो अलोभो, सो सम्मदेव लोभं परियादातुं न सक्कोति । दोसमोहानं अनुप्पत्तिया, तादिसपच्चयलामेन च अदोसामोहा बलवन्तो । तस्मा ति लोभादोसामोहानं बलवभावतो, अलोभदोसमोहानञ्च दुब्बलभावतो ति वुत्तमेव कारणं पच्चासति । सो ति तंसमङ्गीपुग्गलो । तेन कम्मेना ति तेन लोभादिउपनिस्सयवता कुसलकम्मुना । सुखसीलो ति सखिलो । तमेवत्थं “अक्कोधनो” ति परियायेन वदति ।

५६-६२. पुरिमनयेनेवा ति पुब्बे वुत्तनयानुसारेण मन्दा अलोभादोसा लोभदोसे परियादातुं न सक्कोन्ति, अमोहो पन बलवा मोहं परियादातुं सक्कोती ति एवं तत्थ तत्थ वारे

अलोभादोसा मन्दा, अमोहो बलवा मोहो मन्दो, सो पुरिमनयेनेव लुद्धो चेव होति दुद्धो च । पञ्जवा पन होति वजिरूपमवाणो दत्ताभयत्थेरो विय ।

५७. यस्स^१ कम्मायूहनक्खणे लोभादोसमोहा बलवन्तो होन्ति इतरे मन्दा, सो पुरिमनयेनेव लुद्धो चेव होति दन्धो च, सीलको^२ पन होति अकोधनो बाकुलत्थेरो विय^३ ।

५८. तथा यस्स कम्मायूहनक्खणे तयो पि लोभदोसमोहा बलवन्तो होन्ति अलोभादयो मन्दा, सो पुरिमनयेनेव लुद्धो चेव होति, दुद्धो च मूलो^४ च ।

५९. यस्स पन कम्मायूहनक्खणे अलोभदोसमोहा बलवन्तो होन्ति इतरे मन्दा, सो पुरिमनयेनेव अलुद्धो अप्पकिलेसो होति, दिब्बारम्मणं पि दिस्वा निच्चलो, दुद्धो पन होति दन्धपञ्जो च ।

६०. यस्स पन कम्मायूहनक्खणे अलोभादोसमोहा बलवन्तो होन्ति

यथारहं अतिदेसत्थो वेदितब्बो । दुद्धो ति कोधनो । दन्धो ति मन्दपञ्जो । सीलको ति सुखसीलो ।

एत्थ च लोभवसेन, दोस, मोह, लोभदोस, लोभमोह, दोसमोह, लोभदोसमोहवसेना ति तयो एकका, तयो दुका, एको तिको ति लोभादिउस्सदवसेन अकुसलपक्खे येव सत्तवारा, तथा कुसलपक्खे अलोभादिउस्सदवसेना ति चुद्दसवारा लब्भन्ति । तत्थ अलोभदोसामोहा, अलोभा दोसमोहा, अलोभदोसमोहा बलवन्तो ति आगतेहि कुसलपक्खे ततियदुतियपठमवारेहि दोसुस्स-दमोहुस्सददोसमोहुस्सदवारा गहिता एव होन्ति, तथा अकुसलपक्खे लोभादोसमोहा, लोभदोसा-मोहा लोभादोसामोहा बलवन्तो ति आगतेहि ततियदुतियपठमवारेहि अदोसुस्सदमोहुस्सद-अदोसामोहुस्सदवारा गहिता एवा ति अकुसलकुसलपक्खेसु तयो तयो वारे अन्तो गघे कत्वा अट्ठेव वारा दस्सिता । ये पन उभयेसं मिस्सतावसेन लोभालोभुस्सदवारादयो अपरे एकूनपञ्जास वारा दस्सेतब्बा, ते अलब्भनतो एव न दस्सिता । न हि एकस्मिं सन्ताने अन्तरेण अवत्थन्तरं “लोभो च

१. यस्स पन—क० ।

२. सुखसीलको—अभि०ट्ठ०—१, म०ट्ठ०—२ ।

३. बहुलत्थेरो विय—रो०, सी०, स्या० बीत्यकेसु पन अर्थ उपमा नत्थि ।

इतरे मन्दा, सो पुरिमनयेनेव अलुद्धो चेव होति अदुद्धो सीलको च, दन्धो पन होति ।

६१. तथा यस्स कम्मायूहनक्खणे अलोभदोसामोहा बलवन्तो होन्ति इतरे मन्दा, सो पुरिमनयेनेव अलुद्धो चेव होति पञ्जवा च, दुद्धो च पन होति कोधनो ।

६२. यस्सः पन कम्मायूहनक्खणे तयो पि अलोभादोसामोहा बलवन्तो होन्ति लोभादयो मन्दा, सो पुरिमनयेनेव महासंघरक्खितत्थेरो विय, अलुद्धो अदुद्धो पञ्जवा च होती” ति ।

६३. एत्थ च यो लुद्धो ति वुत्तो, अयं रागचरितो । दुद्धदन्धा दोसमोहचरिता । पञ्जवा बुद्धिचरितो । अलुद्धअदुद्धा पसन्नपकतिताय

बलवा, अलोभो चा” ति आदि युज्जती ति, पटिपक्खवसेन वा हि एतेसं बलवदुब्बलभावो, सहजात-धम्मवसेन वा । तत्थ लोभस्स ताव पटिपक्खवसेन अलोभेन अनधिभूतताय बलवभावो, तथा दोसमोहानं अदोसामोहेहि । अलोभादीनं पन लोभादिअभिभवन्तो, सब्बेसञ्च समानजातिय-मभिभुय्य पवत्तिवसेन सहजातधम्मतो बलवभावो । तेन वुत्तं अट्ठकथायं—“लोभो बलवा अलोभो मन्दो, अदोसामोहा बलवन्तो दोसमोहा मन्दा” ति । सो च नेसं मन्दबलवभावो पुरिमूपनिस्सयतो तथा आसयस्स परिभावितताय वेदितब्बो ।

६३. यो लुद्धोति वुत्तो ति यो उस्सदकित्तेन “लुद्धो” ति वुत्तो, अयं इध चरियाविचारे “रागचरितो” ति वेदितब्बो । दुद्धदन्धा ति “दुद्धो, दन्धो” ति च वुत्ता यथाक्रमं दोसमोह-चरिता । पञ्जवा ति सातिसयं सम्पञ्जो । यतो सद्भावितक्केसु विज्जमानेसु पि बुद्धिचरितो ति वुच्चति । अलोभादोसानं बलवभावो सद्दूपनिस्सयताय विना न होती ति आह—“अलुद्धअदुद्धा पसन्नपकतिताय सद्भाचरिता” ति ।

अयञ्च नयो साधारणतो वुत्तो ति निब्बत्तितपुब्बहेतुनियामवसेनेव बुद्धिचरितादिके पि दस्सेत्तुं—“यथा वा” ति आदि वुत्तं । तत्थ अमोहपरिवारेना ति अमोहपरिक्खित्तेन, उपनिस्सयतो सम्पयोगतो च पञ्जाय अभिसङ्गतेना ति अत्थो । सेसपदत्तये पि एसेव नयो ।

सद्वाचरिता । यथा वा अमोहपरिवारेण कम्मणा निब्बत्तो बुद्धिचरितो, एवं बलवसद्वापरिवारेण कम्मणा निब्बत्तो सद्वाचरितो, कामवितक्कादिपरिवारेण कम्मणा निब्बत्तो वितक्कचरितो, लोभादिना बोमिस्सपरिवारेण कम्मणा निब्बत्तो बोमिस्सचरितो ति । एवं लोभादीसु अञ्जतरञ्जतरपरिवारं पटि-
सन्धिजनकं कम्मं चरियानं निदानं ति वेदितव्वं ।

६४. यं पण वुत्तं कथं च जानितव्वं अयं पुग्गलो रागचरितो ति आदि । तत्रायं नयो—

इरियापथतो किञ्चा भोजना दस्सनादितो ।

धम्मप्पवत्तितो चेव चरियायो विभावये ति ॥

लोभादिना बोमिस्सपरिवारेणा ति एत्थ लोभमोहादिना अञ्जमञ्जअविरुद्धबोमिस्सपरिवारेणा ति अत्थो । अविरोधो च युग्गाहवसेन अप्पवत्तिया वेदितव्वो । तथा हि सद्धानुसारिधम्मानु-
सारिगोत्तानि अञ्जमञ्जग्गि भिन्नसभाषानेव । एकंसेन च मिस्सकचरिया पि सम्पटिच्छित्तव्वा पुब्बहेतुनियामेन चरियासिद्धितो । तथा चेव उस्सदक्कित्तनं पवत्तं यथारहं लोभालोभादीनं विपाकस्स पच्चयभावतो । तेनाह पटिसन्धिदामग्गे—

“गतिसम्पत्तिया जाणसम्पयुत्ते कतमेसं अट्ठन्नं हेतूनं पच्चया उपपत्ति होति ? कुसलकम्मस्स जवनक्खणे तथो हेतू कुसला तस्मिं खणे जातचेतनाय सहजातपच्चया होन्ति, तेन वुच्चति कुसलमूलपच्चया पि सङ्गारा । निकन्तिक्खणे द्वे हेतू अकुसला तस्मिं खणे जातचेतनाय सहजातपच्चया होन्ति, तेन वुच्चति अकुसलमूलपच्चया पि सङ्गारा । पटिसन्धिक्खणे तथो हेतू अन्याकता तस्मिं खणे जातचेतनाय सहजातपच्चया होन्ति, तेन वुच्चति नामरूपपच्चया पि विज्जाणं, विज्जाणपच्चया पि नामरूपं” ति—

आदि । पुब्बहेतुनियामेन च यथा तिहेतुकस्स पञ्चावेय्यत्तियं, न तथा दुहेतुकस्स । यथा च दुहेतुकस्स इतिकत्तव्वता नेपक्कं, न तथा अहेतुकस्स । एवं लोभुस्सदादयो पुमाला रागचरिता-
दयो होन्ती ति निट्ठमेत्थ गन्तव्वं ति । यथावुत्तमत्थं निगमवसेन दस्सेतुं—“एवं लोभादीसू” ति आदि वुत्तं ।

६४-६५. तत्रा ति तस्मिं पुच्छावचने । नयो ति जानननयो । पुग्गलाधिद्वानेन वुत्तो पि अत्थो धम्ममुखेनेव पञ्जायती ति धम्माधिद्वानेनाह—“चरियायो विभावये” ति । पक्कति-

६५. तत्थ इरियापथतो ति रागचरितो हि एकतिगमनेन गच्छन्तो चातुरियेन गच्छति, सणिकं पादं निक्खिपति, समं निक्खिपति, समं उद्धरति, उक्कुटिकं चस्स पदं होति । दोसचरितो पादग्गेहि खणन्तो विय गच्छति, सहसा पादं निक्खिपति, सहसा उद्धरति, अनुकङ्कितं चस्स पदं होति । मोहचरितो परिब्बाकुलाय गतिया गच्छति, छम्भितो विय पदं निक्खिपति, छम्भितो विय उद्धरति, सहसानुपीळितं चस्स पदं होति । वुत्तं पि चेत्तं मागण्डियसुत्तुप्पत्तिर्यं—

“रत्तस्स हि उक्कुटिकं पदं भवे
दुट्ठस्स होति अनुकङ्कितं पदं^२ ।
भूळ्हस्स होति^३ सहसानुपीळितं,
विवट्ठच्छदस्स इदमीदिसं^४ पदं^५ ति^५ ॥

ठानं पि रागचरितस्स पासादिकं होति मधुराकारं, दोसचरितस्स थद्धाकारं, मोहचरितस्स आकुलाकारं । निसज्जाय पि एसेव नयो । रागचरितो च अतरमानो समं सेय्यं पञ्जापेत्वा सणिकं निपज्जित्वा अङ्गपच्चङ्गानि समोधाय पासादिकेन आकारेण सयति, बुट्ठापियमानो च सीधं अबुट्ठाय सङ्कितो विय सणिकं पटिवचनं देति । दोसचरितो तरमानो यथा वा तथा वा सेय्यं पञ्जापेत्वा पक्खित्तकायो भाकुटिं कत्वा सयति, बुट्ठापिय-

गमनेना ति अकित्तिमेन सभावगमनेन । चातुरियेना ति चातुरभावेन सिङ्गारेण । उक्कुटिकं ति असम्फुट्टमज्झं । खणन्तो विया ति भूमिं खणन्तो विय । अनुकङ्कितं ति पादनिक्खेपसमये कङ्कन्तो विय पादं निक्खिपति । तेनस्स पदं अनुकङ्कितं पच्छतो अञ्चितं होति । परिब्बाकुलाया ति परितो आलुळिताय । छम्भितो विया ति वित्थायन्तो विय । भीतो विया ति केचि । सहसानुपीळितं ति अगगपादेन, पण्हिया च सहसात्र सन्निरज्जितं । विवट्ठच्छदस्सा ति विनिवट्ठच्छदनस्स पहीनकिलेसस्स । इदमीदिसं पदं ति भगवतो पदं दिस्वा वदति ।

१. मागन्धिय०—सी०, रो०; मागन्धिय०—क० ।

२. पदं अनुकङ्कितं—क० ।

३. पदं—क० ।

४. विवट्ठच्छदस्सी दमीदिसं—सी० ।

५. सुत्तनिपातद्वयार्थ ।

मानो च सीधं बुद्धाय कुपितो विय पटिवचनं देति । मोहचरितो दुस्सण्ठानं सेय्यं पञ्जापेत्वा विक्खित्तकायो बहुलं अधोमुखो सयति, बुद्धापियमानो च हुङ्कारं करोन्तो दन्धं बुद्धाति । सद्धाचरितादयो पन यस्मा रागचरितादीनं सभागा, तस्मा तेसं पि तादिसो व इरियापथो होती ति । एवं ताव इरियापथतो चरियायो विभावये ।

६६. किच्चा ति सम्मज्जनादीसु च किच्चेसु रागचरितो साधुकं सम्मज्जनिं गहेत्वा अतरमानो वालिकं अविप्पकिरन्तो 'सिन्दुवारकुसुमसन्थर-मिव' सन्थरन्तो सुद्धं समं सम्मज्जति । दोसचरितो गाळ्हं सम्मज्जनिं गहेत्वा तरमानरूपो उमतो वालिकं उस्सारेन्तो खरेन सद्देन असुद्धं विसमं सम्मज्जति । मोहचरितो सिथिलं सम्मज्जनिं गहेत्वा सम्परिवत्तकं आलोळयमानो असुद्धं विसमं सम्मज्जति ।

यथा सम्मज्जने, एवं चीवरधोवनरजनादीसु पि सब्बकिच्चेसु निपुण-मधुरसमसकच्चकारी रागचरितो, गळ्हथद्धविसमकारी दोसचरितो, अनि-पुणव्याकुलविसमापरिच्छिन्नकारी मोहचरितो । चीवरधारणं पि च राग-चरितस्स नातिगाळ्हं नातिसिथिलं होति पासादिकं परिमण्डलं । दोस-चरितस्स अतिगाळ्हं अपरिमण्डलं । मोहचरितस्स सिथिलं परिब्याकुलं । सद्धाचरितादयो तेसं येवानुसारेण वेदितव्वा, तंसभागत्ता ति । एवं किच्चतो चरियायो विभावये ।

पासादिकं ति पसादावहं । मधुराकारं ति इड्डाकारं । थद्धाकारं ति यम्भिताकारं । अतरमानो ति नतरमानो, सणिकं ति अत्थो । समोधाया ति सम्मदेव ओघाय अविक्खित्त्वा । निपज्जित्वा ति कायपसारणलम्बणाय निपज्जाय सेय्याय निपजित्वा सयति निदायति । पक्खित्तकायो ति अवक्खित्तकायो अवसो विय सहसा पतितकायो । दुस्सण्ठानं ति विरूपसन्निवेशं । विक्खित्तकायो ति इतो चितो च खित्तअङ्गपञ्चङ्गो ।

६६. सम्परिवत्तकं ति सम्परिवत्तित्वा । आलोळयमानो वालिकाकचवरानि आकुळयन्तो ।

६७. भोजना ति रागचरितो सिनिद्धमधुरभोजनपियो^१ होति, भुञ्जमानो च नातिमहन्तं परिमण्डलं आलोपं कत्वा रसपटिसंवेदी^२ अतरमानो भुञ्जति, किञ्चिदेव च सादुं लभित्वा सोमनस्मं आपञ्जति । दोसचरितो लूखअम्बिलभोजनपियो होति, भुञ्जमानो च मुखपूरकं आलोपं कत्वा अरसपटिसंवेदी तरमानो भुञ्जति, किञ्चिदेव च असादुं लभित्वा दोमनस्मं आपञ्जति । मोहचरितो अनियतरुचिको होति, भुञ्जमानो च अपरिमण्डलं परिचमालोपं कत्वा भाजने छड्डेन्तो मुखं मक्खेन्तो विक्खित्तचित्तो तं तं वितक्केन्तो भुञ्जति । सद्वाचरितादयो पि तेसं येवानुसारेण वेदितव्वा, तं सभागत्ता ति । एवं भोजनतो चरियायो विभावये ।

६८. दस्सनादितो ति रागचरितो ईसकं पि मनोरमं रूपं दिस्वा विम्हयजातो विय चिरं ओलोकेति, परिचे पि गुणे सज्जति, भूतं पि दोसं न गण्हाति, पक्कमन्तो पि अमुञ्चितुकामो व हुत्वा सापेक्खो पक्कमति । दोसचरितो ईसकं पि अमनोरमं रूपं दिस्वा किलन्तरूपो विय न चिरं ओलोकेति, परित्ते पि दोसे पटिहज्जति, भूतं पि गुणं न गण्हाति, पक्कमन्तो पि मुञ्चितुकामो व हुत्वा अनपेक्खो पक्कमति । मोहचरितो यं किञ्चि रूपं दिस्वा परपच्चयिको होति, परं निन्दन्तं सुत्वा निन्दति, पसंसन्तं सुत्वा पसंसति, सयं पन अज्जाणुपेक्खाय उपेक्खको व होति । एस नयो सहसवनादीसु पि । सद्वाचरितादयो पन तेसं येवानुसारेण वेदितव्वा, तं सभागत्ता ति । एवं दस्सनादितो चरियायो विभावये ।

निपुणमधुरसमसक्कचकारी ति सुकोसल्लं सुन्दरं अविममं सामिसङ्कारञ्च करणसीलो । गाळ्हथद्धविसमकारी ति थिरं असिथिलं विसमञ्च करणसीलो । अपरिचित्ठन्नं अपरिनिद्धितं ।

६७. मुखपूरिकं ति मुखस्स पूरणं महन्तं । अरसपटिसंवेदी ति नरसपटिसंवेदी । भाजने छड्डेन्तो ति भोजनभाजने सित्थानि छड्डेन्तो । मुखं मक्खेन्तो ति बहिमुखं मक्खेन्तो ।

६८. किलन्तरूपो विया ति तस्स असहनेन खेदप्पत्तो विय । अज्जाणुपेक्खाया ति अज्जाणभूताय उपेक्खाय । अज्जाणसङ्गाताय उपेक्खाया ति केचि ।

६९. धम्मप्पवत्तितो चेवा ति रागचरितस्स च माया, साठेय्यं, मानो, पापिच्छता, महिच्छता, असन्तुट्ठिता, सिङ्गं, चापल्यं ति एवमादयो धम्मा बहुलं पवत्तन्ति । दोसचरितस्स कोधो, उपनाहो, मक्खो, पळासो, इस्सा, मच्छरियं ति एवमादयो । मोहचरितस्स थिनं, मिद्धं, उद्धच्चं, कुकुच्चं, विचिकिच्छा, आदानग्गाहिता, दुप्पटिनिस्सग्गिता ति एवमादयो । सद्धाचरितस्स मुत्तचागता, अरियानं दस्सनकामता, सद्धम्मं सोतुकामता, पामोज्जबहुलता, असठता, अमायाविता, पसादनीयेसु ठानेसु पसादो ति एवमादयो । बुद्धि चरितस्स सोवचस्सता, कल्याणमित्तता, भोजने मत्तञ्जता, सतिसम्पज्झं, जागरियानुयोगो, संवेजनीयेसु ठानेसु संवेगो, संविग्गस्स च योनिसो पधानं ति एवमादयो । वितकचरितस्स भस्सबहुलता,

६६. मायादीसु सन्तदोसपटिच्छदनलक्खणा माया । असन्तगुणपकासनलक्खणं साठेय्यं । उन्नतिलक्खणो मानो । असन्तगुणसम्भावनामुखेन पटिग्गहणे अमत्तञ्जुतालक्खणा पापिच्छता । सन्तगुणसम्भावनामुखेन पटिग्गहणे अमत्तञ्जुतालक्खणा महिच्छता । सकलामेन असन्तुस्सनलक्खणा असन्तुट्ठिता । विज्झनट्ठेन सिङ्गं, सिङ्गारतानागरिकभावसङ्गातं किलेससिङ्गं । अत्तनो सरीरस्स, चीवरादिपरिक्खारस्स च मण्डनवसेन पवत्तं लोलुप्यं चापल्यं । एवमादयो ति एत्थ आदि-सहेन अहिरिकानोत्तप्पमदप्पमादादयो सङ्गयन्ति ।

परापराधस्स उपनय्हनलक्खणो उपनाहो । परेसं गुणमक्खणलक्खणो मक्खो । परस्स गुणे ङसित्वा अपनेन्तो विय युगग्गाहलक्खणो पळासो । परसम्पत्तिउसूयनलक्खणा इस्सा । अत्तसम्पत्तिनिगूहनलक्खणं मच्छरियं । इध आदि-सहेन दोवचस्सतापापमित्ततादीनं सङ्गहो दट्ठब्बो ।

अनुत्साहनं^१ थिनं । असत्तिविधातो^२ मिद्धं चेतसोअवूपसमो उद्धच्चं । विप्पटिसारो कुक्कुच्चं । संसयो विचिकिच्छा । अयोनिसो दळ्हग्गाहो आधानग्गाहिता । यथागहितस्स मिच्छागाहस्स दुब्बिवेठियता दुप्पटिनिस्सग्गिता । इध आदि-सहेन मुट्ठसच्चअसम्पज्झादीनं सङ्गहो दट्ठब्बो ।

मुत्ताचागता ति विस्सट्ठचागता निस्सङ्गं परिच्चागो । यथा मायादयो, तथा पवत्ता अकुसलक्खन्धा, यथा अरियानं दस्सनकामतादयो, तथा पवत्ता कुसलक्खन्धा वेदितव्वा ।

गणारामता, कुसलानुयोगे अरति, अनवट्टितक्किच्चता^१, रत्तिं धूमायना^२, दिवा पज्जलना, हुराहुरं धावना ति एवमादयो धम्मा बहुलं पवत्तन्ती ति । एवं धम्मप्पवत्तितो चरियायो विभावये ।

७०. यस्मा पन इदं चरियाविभावनविधानं सब्बाकारेण नेव पाळियं, न अट्ठकथायं आगतं, केवलं आचरियमतानुसारेण बुचं, तस्मा न सारतो पच्चेतब्बं । रागचरितस्स हि बुत्तानि इरियापथादीनि दोसचरितादयो पि अप्पमादविहारिनो कातुं सक्कोन्ति । संसट्ठचरितस्स च पुग्गलस्स एकस्सेव भिन्नलक्खणा इरियापथादयो न उपपज्जन्ति^३ । यं पनेतं अट्ठकथासु चरिया-विभावनविधानं बुचं, तदेव सारतो पच्चेतब्बं । बुचब्हेतं—“चेतोपरिय-जाणस्स लाभो आचरियो चरियं जत्वा कम्मट्ठानं कथेस्सति, इतरेण अन्ते-वासिको पुच्छितब्बो” ति । तस्मा चेतोपरियजाणेन वा तं वा पुग्गलं पुच्छित्वा जानितब्बं, अयं पुग्गलो रागचरितो, अयं दोसादीसु अज्जतर-चरितो ति ।

पसादनीयट्ठानं नाम वत्थुत्तथं । संवेजनीयट्ठानानि जातिआदीनि । कुसलानुयोगे ति कुसलधम्मभावनायं । “एवञ्च एवञ्च करिस्सामी” ति किञ्चानं रत्तिभागे परिवितक्कनं रत्तिं धूमायना । तथावितक्कितानं तेसं दिवसभागे अनुट्ठानं दिवा पज्जलना । हुराहुरं धावना ति इतो चितो च तत्थ तत्थ आरम्भणे चित्तवोसग्गो । तेनेवाह—“इदं पुरे चित्तमचारिचारिकं, येनिच्छकं यत्थकामं यथासुखं” ति^४ “चित्तमस्स विधावीत” ति^५ च ।

७०. धम्मप्पवत्तिदस्सनादि च पाळियं, अट्ठकथायञ्च अनागतमेवा ति न सक्का वत्तुति “सब्बाकारेणा” ति बुचं । किञ्चि किञ्चि आगतमि अत्येवा ति हि अधिप्पायो । “न सारतो पच्चेतब्बं” ति वत्ता तत्थ कारणं दस्सेन्तो—“रागचरितस्स ही” ति आदिमाह । अप्पमाद-विहारिनो ति तत्थ विनिघाय भावं पटिपज्जनेन अप्पमादकारिनो । भिन्नलक्खणा इरियापथा-द्वयोति चातुरियेन अचातुरियेन सणिकं सहसा च गमनादयो । न उपपज्जन्ती ति न युजन्ति । पुच्छित्वा जानितब्बं ति धम्मप्पवत्तिआदिं पुच्छित्वा जानितब्बं ।

१. अनवट्टितचित्ता—सी० ।

२. धूमायना—सी०, रो० ।

३. सम्पज्जन्ति—सी० ।

४. सु०—१-४७ ।

५. सं०—१-३५ ।

७१. किं चरितस्स पुग्गलस्स किं सप्पायं ति एत्थ पन सेनासनं ताव रागचरितस्स अधोतवेदिकं भूमट्टकं अकतपम्भारकं तिणकुटिकं पण्णसालादीनं अञ्जतरं रजोकिण्णं जतुकाभरितं ओलुग्गविलुग्गं अतिउच्चं वा अतिनीचं वा उज्जङ्गलं सासङ्कं असुचिविसममग्गं, यत्थ मञ्चपीठं पि मङ्कुणभरितं^१ दुरुपं दुब्बण्णं, यं ओलोकेन्तस्सेव जिगुच्छा उपपज्जति, तादिसं सप्पायं । निवासनपारुपनं अन्तच्छिन्नं ओलम्बविलम्बसुत्तकाकिण्णं जालपूवसदिसं साणि विय खरसम्फस्सं किलिट्ठं भारिकं किच्छपरिहरणं सप्पायं । पत्तो पि दुब्बण्णो मत्तिकापत्तो वा आणिगण्ठिकाहतो अयोपत्तो वा गरुको दुस्सण्ठानो सीसकपालमिव जेगुच्छो वड्ढति । भिक्खाचारमग्गो पि अमनापो अनासन्नगामो विसमो वड्ढति । भिक्खाचारगामो पि यत्थ मनुस्सा अपस्सन्ता विय चरन्ति, यत्थ एककुले पि भिक्खं अलभित्वा निक्खमन्तं “एहि भन्ते” ति आसनसालं पवेसेत्वा यागुभचं दत्वा गच्छन्ता गावी विय वजे पवेसेत्वा अनवलोकन्ता गच्छन्ति, तादिसो वड्ढति । परिविसकमनुस्सा पि दासा वा कम्मकरा वा दुब्बण्णा दुद्दसिका किलिट्ठवसना दुग्गन्धा जेगुच्छा, ये अचिच्चीकारेण यागुभचं छड्ढन्ता विय परिविसन्ति, तादिसा सप्पाया । यागुभत्तखज्जकं पि लूखं दुब्बण्णं सामाककुद्रूसककणाजकादिमयं पूतितकं बिलङ्गं जिण्णसाकसूपेय्यं यं किञ्चिदेव केवलं उदरपूरमचं वड्ढति । इरियापथो पिस्स ठानं वा चङ्कमो वा वड्ढति । आरम्मणं नीलादीसु वण्णकसिणेषु यं किञ्चि अपरिसुद्धवण्णं ति । इदं रागचरितस्स सप्पायं ।

७२. दोसचरितस्स सेनासनं नातिउच्चं नातिनीचं छायूदकसम्पन्नं सुविभत्तमित्तिथम्भसोपानं सुपरिनिद्धितमालाकम्मलताकम्मं नानाविध-

७१-७२. सप्पायं हितं, किलेसविधाती ति अत्थो । अधोतवेदिकं ति अपरिसुद्धपरिकखे-पवेदिकं । भूमट्टकं ति भूमितले येव उट्ठापितं उपरिमत्तरहितं । एकतो ओनतस्स पम्बतपादस्स हेट्ठाभागो अकतमित्तिभूमिपरिकम्मो अकतपम्भारो । जनुकाभरितं ति अधोमुखाहि ओलम्ब-

चित्राकम्मसमुज्जलं समसिनिद्धमुदुभूमितलं, ब्रह्मविमानमिव कुसुमदाम-
विचित्रवण्णचेलवितानसमलङ्कृतं सुपञ्जत्तसुचिमनोरमत्थरणमश्चपीठं तत्थ
तत्थ वासत्थाय निक्खिवाकुसुमवासगन्धसुगन्धं यं दस्सनमचेनेव पीति-
पामोज्जं जनयति, एवरूपं सप्पायं ।

तस्स पन सेनासनस्स मग्गो पि सब्बपरिस्सयविमुत्तो सुचिसमतलो
अलङ्कृतपटियत्तो व वड्ढति । सेनासनपरिक्खारो पेट्थ कीटमङ्कुणदीघजाति-
मूसिकानं^१ निस्सयपरिच्छिन्दनत्थं नातिबहुको, एकमश्चपीठमचामेव
वड्ढति । निवासनपारुपनं^२ पिस्स चीनपट्टसोमारपट्टकोसेय्यकप्पासिक-
सुखुमखोमादीनं यं यं पणीतं, तेन तेन एकपट्टं वा दुपट्टं वा सल्लहुकं
समणसारूपेण सुरचं सुद्ववण्णं वड्ढति । पत्तो उदकपुण्ड्रमिव^३ सुस-
ण्ठानो मणि विय सुमट्टो निम्मलो, समणसारूपेण सुपरिसुद्ववण्णेणो अयो-
मयो वड्ढति । भिक्खाचारमग्गो परिस्सयविमुत्तो समो मनापो नातिदूर-
नाचासन्नगामो वड्ढति । भिक्खाचारगामो पि यत्थ मनुस्सा “इदानि अय्यो
आगमिस्सती” ति सित्तसम्मट्ठे पदेसे आसनं पञ्जापेट्वा पच्चुगगन्त्वा पचं
आदाय घरं पवेसेत्वा पञ्जत्तासने निसीदापेट्वा सकच्चं सहत्था परिविसन्ति,
तादिसो वड्ढति ।

परिवेसका पनस्स ये होन्ति अभिरूपा पासादिका सुन्हाता सुविलित्ता
धूपवासकुसुमगन्धसुरभिणो^४ नानाविरागसुचिमनुज्जवत्थाभरणपटिमण्डिता
सकच्चकारिनो, तादिसा सप्पाया । यागुभत्तखज्जकं पि वण्णगन्धरससम्पन्नं

मानमुखाहि खुदकवग्गुलीहि परिपुण्णं । ओलुग्गविलुग्गं ति छिन्नभिन्नं । उज्जङ्गलं लखधूसरं
छापूदकरहितं । सीहव्यग्धादिभयेन सासङ्कं । दुरूपं ति विरूपं । दुब्बवण्णं ति असुन्दरवण्णं,
दुस्सण्ठानं वा । जालाकारेण कतपूवं जालपूवं । साणि विय खरसम्फस्सं ति साणिफलको
विय दुक्खसम्फस्सं । भारिकभावेन, अन्तरन्तरा तुल्लकरणेन च किच्छपरिहरणं । आणिगण्ठ-

१. ०मूसिकादीनं—सी० ।

२. पापुरणं—क०—सी० ।

३. बुब्बुलमिव—सी०, रो०; बुब्बुलमिव—स्या० ।

४. धूमवास०—क० ।

ओजवन्तं मनोरमं सन्वाकारपणीतं यावदत्थं वड्ढति । इरियापथो पिस्स सेय्या वा निसज्जा वा वड्ढति, आरम्मणं नीलादीसु वण्णकसिणोसु यं किञ्चि सुपरिसुद्धवण्णं ति । इदं दोसचरितस्स सप्पायं ।

७३. मोहचरितस्स सेनासनं दिसामुखं असम्भार्थं वड्ढति, यत्थ निसि-
क्कस्स विवटा दिसा खायन्ति^१, इरियापथेसु चङ्कमो वड्ढति । आरम्मणं
पनस्स परिचं सुप्पमचं सरावमचं वा खुद्दकं^२ न वड्ढति । सम्भार्थस्मिं हि
ओकासे चिचं भिय्यो सम्मोहं आपज्जति, तस्मा विपुलं महाकसिणं वड्ढति ।
सेसं दोसचरितस्स बुत्तसदिसमेवा ति । इदं मोहचरितस्स सप्पायं ।

७४. सद्धाचरितस्स सब्बं पि दोसचरितम्हि बुत्तविधानं सप्पायं ।
आरम्मणेसु चस्स अनुस्सतिट्ठानं पि वड्ढति ।

७५. बुद्धिचरितस्स सेनासनादीसु इदं नाम असप्पायं ति नत्थि ।

७६. वितक्कचरितस्स सेनासनं विवटं दिसामुखं यत्थ निसिक्कस्स
आरामवनपोक्खरणीरामणेय्यकानि गामनिगमजनपदपटिपाटियो^३ नीलो-
मासा च पब्बता पञ्जायन्ति, तं न वड्ढति । तं हि वितक्कविधावनस्सेव
पच्चयो होति, तस्मा गम्भीरे दरीमुखे^४ वनपटिच्छन्ने हत्थिक्कुच्छिपब्भार-
महिन्दगुहासदिसे सेनासने वसितब्बं । आरम्मणं पिस्स विपुलं न वड्ढति ।

काहतो ति आणिना गण्ठिया च हतसोभो । इदं रागचरितस्स सप्पायं, एवमस्स किलेससमुदा-
चारो न होतो ति अधिप्पायो । एसेव नयो सेसेसु पि ।

७३-७६. दिसामुखं ति दिसाभिमुखं, अब्भोकासामिमुखं ति अधिप्पायो । महाकसिणं
ति महन्तं कसिणमण्डलं । सेसं सेनासनादीसु यं वचब्बं मोहचरितस्स, तं दोसचरितस्स
बुत्तसदिसमेव ।

वितक्कविधानस्सेव पच्चयो होति यथा तं आयस्मतो मेघियत्थेरस्स । दरीमुखे
ति पब्बतविवरे । परिचं ति सुप्पसरावमचं ।

१. पञ्जायन्ति—सी० ।

२. खुद्दकं—स्या०, रो०; क० पोत्यकेसु अयं सद्दो न दिस्सति ।

३. पटिपाटिया—क० ।

४. दरीमुखे—स्या० क० ।

तादिसं हि वितक्कवसेन सन्धावनस्स' पण्यो होति । परिणं पन वट्ठति ।

सेसं रागचरितस्स बुचासदिसमेवा ति । इदं वितक्कचरितस्स सप्पायं । अयं अचानो चरियानुकूलं ति एत्थ आगतचरियानं पमेदनिदानविभावन-सप्पायपरिच्छेदतो वित्थारो । न च ताव चरियानुकूलं कम्मट्टानं सञ्चाकारेन आविकत्तं । तं हि अनन्तरस्स मातिकापदस्स वित्थारे सयमेव आवि-भविस्सति ।

चत्तालीसकम्मट्टानानि

७७. तस्मा यं बुचं चत्तालीसाय कम्मट्टानेसु अञ्जतरं कम्मट्टानं गहेत्वा ति एत्थ सङ्गातनिर्देशतो, उपचारप्पनावहतो, ज्ञानप्पभेदतो, समत्तिकमतो, वट्ठनावट्ठनतो, आरम्भणतो, भूमितो, गहणतो, पण्यतो, चरियानुकूलतो ति इमेहि ताव दसहाकारेहि कम्मट्टानविनिच्छयो वेदितव्वो ।

पमेदपरिच्छेदतो निदानपरिच्छेदतो विभावनपरिच्छेदतो सप्पायपरिच्छेदतो पच्चकं परिच्छेद-सहो योजेतव्वो । विभावना ति “अयं रागचरितो” ति आदिना ज्ञानविभावना । एकच्चकसिणानुस्सतिट्ठानमतस्स पसङ्गेन कथितत्ता बुत्तं—“न च ताव चरियानुकूलं कम्मट्टानं सञ्चाकारेन आविकत्तं”ति ।

चत्तालीसकम्मट्टानवण्णना

७७. सङ्गातनिर्देशतो ति सङ्गातानं “चत्तालीसाया” ति सङ्ख्यावसेन गहितानं उद्दिष्टानं निर्देशतो । “एत्थ एत्तकानि उपचारज्ज्ञानावहानि, एत्तकानि अप्पनाज्ज्ञानावहानी” ति उपचारप्पनावहतो । “एत्तकानि एकज्ज्ञानिकानि, एत्तकानि दुक्कतज्ज्ञानिकानि, एत्तकानि सकलज्ज्ञानिकानी” ति ज्ञानप्पभेदतो । “एतेसु अङ्गसमत्तिकमो, एतेसु आरम्भणसमत्तिकमो” ति एवं समत्तिकमतो । “एत्तकानेत्थ वट्ठेतव्वानि, एत्तकानि न वट्ठेतव्वानी” ति वट्ठनाव-ट्ठनतो । आरम्भणतो ति सभावधम्मनिमित्त नवत्तव्ववसेन, चलिताचलितवसेन च आरम्भण-विभागतो । भूमितो ति कामावचरादिभूमिविभागतो । गहणतो ति दिट्ठादिवसेन गहण-विभागतो । पण्यतो ति आरुप्पादीनं यथारहं पण्यभावतो । चरियानुकूलतो ति रागचरियादीनं अनुकूलभावतो ।

७८. तत्थ सङ्कातनिद्देसतो ति चणालीसाय कम्मट्ठानेसु ति हि धुत्तं, तत्रिमानि चणालीस कम्मट्ठानानि दस कसिणा, दस असुभा, दस अनुस्सतियो, चत्तारो ब्रह्मविहारा, चत्तारो आरुप्पा, एका सञ्जा, एकं ववत्थानं ति ।

तत्थ पथवीकसिणं, आपोकसिणं, तेजोकसिणं, वायोकसिणं, नील-
कसिणं, पीतकसिणं, लोहितकसिणं, ओदातकसिणं, आलोककसिणं, परि-
च्छिन्नाकासकसिणं ति इमे दस कसिणा । उद्धुमातकं, विनीलकं, विपुब्बकं,
विच्छिद्दकं, विक्खायितकं, विक्खिक्काकं, हतविक्खितकं, लोहितकं,
पुळुवकं, अट्टिकं ति इमे दस असुभा । बुद्धानुस्सति, धम्मनुस्सति,
संघानुस्सति, सीलानुस्सति, चागानुस्सति, देवतानुस्सति, मरणानुस्सति,
कायगतासति, आनापानस्सति, उपसमानुस्सती ति इमा दस अनुस्सतियो ।
मेत्ता, करुणा, मुदिता, उपेक्खा ति इमे चत्तारो ब्रह्मविहारा । आकासान-
आयतनं, विञ्जाणआयतनं, आकिञ्चञ्जायतनं, नेवसञ्जानासञ्जायतनं ति
इमे चत्तारो आरुप्पा । आहारे पटिकूलसञ्जा एका सञ्जा । चतुधातु-
ववत्थानं एकं ववत्थानं ति एवं सङ्कातनिद्देसतो विनिच्छयो
वेदितव्वो ।

७९. उपचारप्पनावहत्तो ति ठपेट्वा कायगतासतिं च आना-
पानस्सतिं च अवसेसा अट्ठ अनुस्सतियो, आहारे पटिकूलसञ्जा, चतुधातु-
ववत्थानं ति इमानेव हेत्थ दस कम्मट्ठानानि उपचारावहानि, सेसानि
अप्पनावहानि । एवं उपचारप्पनावहत्तो ।

८०. भानप्पभेदतो ति अप्पनावहेसु चेत्थ आनापानस्सतिया
सद्धिं दस कसिणा चतुक्कज्झानिका होन्ति । कायगतासतिया सद्धिं दस
असुभा पठमज्झानिका । पुरिमा तयो ब्रह्मविहारा तिकज्झानिका । चतुत्थ-

७८-८०. कम्मट्ठानानि ति आरम्भणभावेन योगकम्मस्स पवत्तिट्ठानानि । चतुक्कज्झा-

१. मरणसति—सी० (प्राद्विषा समेति) ।

२. आनापानसति—सी०, रो० (सम्बत्थ) ।

ब्रह्मविहारो चत्तारो च आरुप्या चतुत्थज्ज्ञानिका ति एवं ज्ञानप्प-
मेदतो ।

८१. समतिकमतो ति द्वे समतिकमा अज्जसमतिकमो च
आरम्मणसमतिकमो च । तत्थ सब्बेसु पि तिकचतुक्कज्ज्ञानिकेसु कम्म-
द्वानेसु अज्जसमतिकमो होति वितक्कविचारादीनि ज्ञानज्ज्ञानि समतिककमित्वा
तेस्वेवारम्मणेसु दुतियज्ज्ञानादीनं पत्तब्बतो, तथा चतुत्थब्रह्मविहारे । सो
पि हि मेत्तादीनं येव आरम्मणे सोमनस्सं समतिककमित्वा पत्तब्बो ति ।
चतूसु पन आरुप्पेसु आरम्मणसमतिकमो होति । पुरिमेसु हि नवसु
कसिण्णेषु अज्जतरं समतिककमित्वा आकासानञ्चायतनं पत्तब्बं,
आकासादीनि च समतिककमित्वा विज्जाणञ्चायतनादीनि । सेसेसु
समतिकमो नत्थी ति एवं समतिककमतो ।

८२. वड्डनावड्डनतो ति इमेसु चत्तालीसाय कम्मद्वानेसु दस
कसिणानेव वड्डेतब्बानि । यत्तकं हि ओकासं कसिणेन फरति, तदब्भन्तरे
दिब्बाय सोतधातुया सद्दं सोतुं, दिब्बेन चक्खुना रूपानि पस्सितुं, परसत्तानं
च चेतसा चित्तमज्जातुं समत्थो होति ।

कायगतासति पन असुभानि च न वड्डेतब्बानि । कस्मा ? ओका-
सेन परिच्छिन्नत्ता आनिसंसाभावा च । सा च नेसं ओकासेन
परिच्छिन्नत्ता भावनानये आविभविस्सति । तेसु पन वड्डितेसु कुण-
परासि येव वड्डति, न कोचि आनिसंसो अत्थि । वुत्तं पि चेतं सोपाक-
पज्झाव्याकरणे—“विभूता भगवा रूपसज्जा, अविभूता अट्टिकसज्जा”

निका ति चतुन्निधरुपावचरज्ज्ञानवन्तो, तेसं आरम्मणभूता ति अत्थो । चतुक्कनयवसेन चेतं वुत्तं ।

८१. तिकचतुक्कज्ज्ञानिकेसु ति तिकज्ज्ञानिकेसु पुरिमेसु ब्रह्मविहारेसु, चतुक्कज्ज्ञानिकेसु
आनापानकसिण्णेषु । सेसेसु ति वुत्तावसेसेसु एकवीसतिया कम्मद्वानेसु ।

८२. दिब्बचक्खुना दिट्ठदृश्यरूपस्स सत्तस्स चित्तं आदिकम्मिको चेतोपरियजाणेन परि-
च्छिन्दितुं सक्कोति, न इतरस्सा ति कसिणफरणं चेतोपरियजाणस्स पब्बयो होति । तेन वुत्तं—
“परसत्तानं च चेतसा चित्तमज्जातुं समत्थो होती” ति । ओकासेन परिच्छिन्नत्ता ति

ति । तत्र हि निमित्तवद्बुनवसेन रूपसञ्जा विभूता ति वुत्ता, अट्टिकसञ्जा अवद्बुनवसेन विभूता ति वुत्ता ।

यं पनेतं “केवलं अट्टिकञ्जाय अफरी पथविं इमं” ति^१ वुत्तं, तं लाभिस्स सतो उपट्टानाकारवसेन वुत्तं । यथेव हि धम्मासोककाले करवीकसकुणो समन्ता आदासभितीसु अत्तनो छायं दिस्वा सब्बदिसासु करवीकसञ्जी हुत्वा मधुरं गिरं निच्छारेसि, एवं थरो पि अट्टिकञ्जाय लाभिता सब्बदिसासु उपट्टितं निमित्तं पस्सन्तो केवला पि पथवी अट्टिकभरिता ति चिन्तेसी ति ।

यदि एवं या असुभज्झानानं अप्पमाणारम्मणता वुत्ता सा विरुज्झती ति । सा च न विरुज्झति । एकञ्चो हि उद्बुमातके वा अट्टिके वा महन्ते निमिचं गण्हाति, एकञ्चो अप्पके । इमिना परियायेन एकच्चस्स परित्तारम्मणं ज्ञाणं होति, एकच्चस्स अप्पमाणारम्मणं ति । यो वा एतं वड्डने आदीनवं अपस्सन्तो वड्डेति । तं सन्धाय “अप्पमाणारम्मणं” ति वुत्तं । आनिसंसभावा पन न वड्डेतब्बानी ति ।

अत्तनो ठितोकासेन परिच्छिन्नत्ता । तथा उग्गाहकोसल्लस्स सम्पादितत्ता परिच्छिन्नाकारेनेव तानि उपतिट्ठन्ति, तस्मा न तत्थ वड्डना ति अधिप्पायो । सच्चे पन कोचि वड्डेय्य, न तेन कोचि गुणो ति दस्सेन्तो आह—“आनिसंसभावा चा” ति । “तेसु पना” ति आदिना तमेव आनिसंसभावं विवरति । यस्मा वड्डितेसु कुणपरासि येव वड्डति, अवड्डिते पि कामरागविक्खम्भना होति येव, तस्मा आनिसंसभावो । विभूता ति विपुलारम्मणताय सुपाकटा, वड्डितनिमित्तताय अप्पमाणारम्मणभावेन परिब्यत्ता ति अत्थो ।

केवलं ति सकलं अनवसेसं । “पथविं इमं” ति वचनं उपट्टानाकारेन वुत्तं, न निमित्तस्स वड्डनेना ति अधिप्पायो । लाभिन्ता ति सातिसयं लाभिताय, उक्कंसगतवसिभावतो ति अत्थो । थेरो हि परमाय वसिपत्तिया अस्समण्डले अस्सं सारेन्तो विय यत्थ तत्थ निसिन्नो पि ठितो पि तं ज्ञानं

यथा च एतानि, एवं सेसानि पि न वड्ढेतब्बानि । कस्मा ? तेसु हि आनापाननिमित्तं ताव वड्ढयतो वातरासि येव वड्ढति, ओकासेन च परिच्छिन्नं । इति सादीनवत्ता ओकासेन च परिच्छिन्नत्ता न वड्ढेतब्बं । ब्रह्मविहारा सत्तारम्मणा, तेसं निमित्तं वड्ढयतो सत्तरासि येव वड्ढेय्य, न च तेन अत्थो अत्थि, तस्मा तं पि न वड्ढेतब्बं । यं पन वुत्तं—“मेत्तासहगतेन चेतसा एकं दिसं फरित्वा” ति आदि, तं परिग्गहवसेनेव वुत्तं । एकावासद्वि-आवासादिना हि अनुकमेन एकस्सा दिसाय सत्ते परिग्गहेत्वा भावेन्तो एकं दिसं फरित्वा ति वुत्तो । न निमित्तं वड्ढेन्तो । पटिभागनिमित्तमेव चेत्य नत्थि । यदयं वड्ढेय्य, परित्तअप्पमाणरम्मणता पेत्थ परिग्गहवसेनेव वेदितब्बा ।

आरुप्पारम्मणेसु पि आकासं कसिणुग्घाटिमत्ता । तं हि कसिणापगमवसेनेव मनसि कातब्बं । ततो परं वड्ढयतो पि न किञ्चि होति । विज्जाणं सभावधम्मत्ता । न हि सब्का सभावधम्मं वड्ढेतुं । विज्जाणापगमो विज्जाणस्स अभावमत्तत्ता । नेवसज्जानासज्जायतनारम्मणं सभावधम्मत्ता येव न

समापज्जेतेव । तेनस्स समन्ततो निमित्तं वड्ढितं वियं उपट्ठासि । तेन वुत्तं—“सब्बदिसास” ति आदि ।

वुत्ता ति धम्मसङ्गहे^२ वुत्ता । महन्ते ति विपुले । निजथलादिवसेन हि एकदेसे अट्ठत्वा समन्ततो गहणवसेन सकलसरीरे निमित्तं गण्हन्तस्स तं महन्तं होति । महन्ते वा सरीरे । अप्पके ति सरीरस्स एकदेसे निमित्तं गण्हाती ति योजना । अप्पके वा खुद्दे दारकसरीरे । एनं ति असुभनिमित्तं । आदीनवं ति “असुभरासि एव वड्ढति, न च कोचि आनिसंसो” ति वुत्तं आदीनवं ।

सेसानि पि न वड्ढेतब्बानी ति सङ्केपतो वुत्तमत्थं उपपत्तितो विवरितुं “कस्मा” ति आदि वुत्तं । पिच्चुपिण्डादिवसेन उपट्ठहन्तम्पि निमित्तं वातसङ्कातसन्निससयं ति कत्वा वुत्तं—“वातरासि येव वड्ढती” ति । ओकासेन परिच्छिन्नं ति नासिकगमुखनिमित्तादिओकासेन

वद्धेतब्बं । सेसानि अनिमित्तत्ता । पटिभागनिमित्तं हि वद्धेतब्बं नाम भवेय्य । बुद्धानुस्सतिआदीनं च नेव पटिभागनिमित्तं आरम्भणं होति । तस्सा तं न वद्धेतब्बं ति एवं वद्धनावद्धुनतो ।

८३. आरम्भणतो ति इमेसु च चत्तालीसाय कम्मद्वयानुसङ्गं दस कसिणा, दस असुभा, आनापानस्सति, कायगतासती ति इमानि द्वावीसति पटिभागनिमित्तारम्भणानि, सेसानि न पटिभागनिमित्तारम्भणानि । तथा दससु अनुस्सतीसु ठपेत्वा आनापानस्सतिं च कायगतासतिं च अवसेसा अद्दु अनुस्सतियो, आहारे पटिकूलसञ्जा, चतुधातुववत्थानं, विञ्जाणञ्जायतनं, नेवसञ्जानासञ्जायतनं ति इमानि द्वादस सभावधम्मरम्भणानि । दस कसिणा, दस असुभा, आनापानस्सति, कायगतासती ति इमानि द्वावीसति

सपरिच्छेदं । वायोकसिणवद्धुने विय न एत्थ कोचि गुणो, केवलं वातवद्धुनमेवा ति आह—“सादी-
नवत्ता” ति । तेसं ति ब्रह्मविहारानं । निमित्तं ति आरम्भणं । न च तेन अत्थो अत्थी ति
तेन सत्तरासिवद्धुने पथवीकसिणादिवद्धुने विय किञ्चि पयोजनं नत्थि । परिग्गाहवसेना ति
अपरिग्गाहितस्स भावनाविसयस्स परिग्गाहवसेन, न निमित्तवद्धुनवसेन । तेनाह—“एकाद्वा-
सद्विआधासादिना”ति आदि । एत्था ति ब्रह्मविहारभावनायं । यद्वयं ति यं पटिभागनिमित्तं
अयं योगी । सीमासम्भेदेनेव हेत्थ उपचारज्ज्ञानुप्पत्ति, न निमित्तुप्पत्तिया । यदि एवं कथं
परित्तादिआरम्भणता ज्ञानस्सा ति आह—“परित्तअप्पमाणारम्भणता पेत्थ परिग्गाहवसेना”
ति, कतिपये सत्तं परिग्गाहेत्वा पवत्ता मेत्तादयो परित्तारम्भणा, बहुके अप्पमाणारम्भणा ति
अत्थो । आकासं कसिणुग्घाटिमत्ता न वद्धेतब्बं ति योजना । वक्खति वा यं तेन सम्बन्धि-
तब्बं । परिकप्पजमेव आरम्भणं वद्धेतुं सका, न इतरं ति आह—“न हि सक्का सभावधम्मं
वद्धेतु” ति । आरुप्पानं परित्तअप्पमाणारम्भणता परित्तकसिणुग्घाटिमाकासे, विपुलकसिणुग्घा-
टिमाकासे च पवत्तिया वेदितब्बा । सेसानि बुद्धानुस्सतिआदीनि दस कम्मद्वयानानि । अनि-
मित्तत्ता ति पटिभागनिमित्ताभावा ।

८३. पटिभागनिमित्तारम्भणानी ति पटिभागनिमित्तभूतानि आरम्भणानि । सेसानि
अद्वारस । सेसानि छा ति चत्तारो ब्रह्मविहारा, आकासानञ्जायतनं, आकिञ्चञ्जायतनं ति इमानि
सेसानि छ । विस्सन्दमानपुब्बताय बिपुब्बकं । पग्घरमानलोहितताय लोहितकं, किमीनं पचल-

निमित्तारम्मणानि । सेनानि छ न वत्तब्बारम्मणानि । तथा विपुब्बकं, लोहितकं, पुळुवकं, आनापानस्सति, आपोकसिणं, तेजोकसिणं, वायोकसिणं, यं च आलोककसिणे सूरियादीनं ओभासमण्डलारम्मणं ति इमानि अट्ट चलितारम्मणानि, तानि च खो पुब्बभागे, पटिभागं पन सन्निसिन्नमेव होति । सेसानि न चलितारम्मणानी ति एवं आरम्मणतो ।

८४. भूमितो ति एत्थ च दस असुभा, कायगतासति, आहारे पटिकूलसञ्जा ति इमानि द्वादस देवेषु नप्पवत्तन्ति । तानि द्वादस आनापानस्सति चा ति इमानि तेरस ब्रह्मलोके नप्पवत्तन्ति । अरूपभवे पन ठपेत्वा चत्तारो आरूपे अञ्जं नप्पवत्तति । मनुस्सेसु सब्बानि पि पवत्तन्ती ति एवं भूमितो ।

८५. गह्वणतो ति दिट्ठफुट्टसुतग्गहणतो पेत्य विनिच्छयो वेदितब्बो । तत्र ठपेत्वा वायोकसिणं सेसा नव कसिणा, दस असुभा ति इमानि एकूनवीसति दिट्ठेन गहेतब्बानि । पुब्बभागे चक्खुना ओलोकेत्वा निमित्तं नेसं गहेतब्बं ति अत्थो । कायगतासतियं तच्चपञ्चकं दिट्ठेन, सेसं सुतेना ति एवं तस्सा आरम्मणं दिट्ठसुतेन गहेतब्बं । आनापानस्सति

नेन पुळुवकं, चलितारम्मणं वुत्तं । वातपानविवरादीहि अन्तोपविट्ठस्स सूरियालोकादिकस्स चलनाकारो पञ्जायती ति ओभासमण्डलारम्मणं पि चलितारम्मणं वुत्तं । पुब्बभागे ति पटिभागनिमित्तप्पवत्तिया पुब्बभागे । सन्निसिन्नमेवा ति सन्तं निब्बलमेव ।

८४. देवेषु ति कामावचरदेवेषु, तथ असुभानं पटिकूलस्स च आहारस्स अभावतो । अस्सासपत्तासानं ब्रह्मलोके अभावतो “आनापानस्सति चा” ति वुत्तं ।

८५. दिट्ठेना ति दिट्ठेन वत्थुना कारणभूतेन । गहेतब्बानि ति उग्गहेतब्बानि, उप्पादेतब्बउग्गहनिमित्तानी ति अत्थो । तेनाह—“पुब्बभागे” ति आदि । तस्सा ति कायगतासतिया । उच्छुसस्सादीनं पत्तेसु पचलमानवण्णग्गहणमुखेन वा तस्स गहेतब्बत्ता वुत्तं—“वायोकसिणं दिट्ठफुट्ठेना” ति । न आदिकम्मिकेन गहेतब्बानी ति आदिकम्मिकेन

फुडेन, वायोकसिणं दिट्ठफुडेन, सेसानि अट्टारस सुतेन गहेतब्बानि । उपे-
कखाब्रह्मविहारो चचारो आरुप्पा ति इमानि चेत्थ न आदिकम्मिकेन
गहेतब्बानि, सेसानि पञ्चतिस गहेतब्बानी ति एवं गहणतो ।

८६. पञ्चयतो ति इमेसु पन कम्मद्वानेसु ठपेत्वा आकासकसिणं
सेसा नव कसिणा आरुप्पानं पञ्चया होन्ति । दस कसिणा अभिञ्जानं । तयो
ब्रह्मविहारा चतुत्थब्रह्मविहारस्स । हेट्ठिमं हेट्ठिमं आरुप्पं उपरिमस्स उपरिमस्स ।
नेवसञ्जानासञ्जायतनं निरोधसमापत्तिया । सब्बानि पि सुखविहारविपस्सना-
भवसम्पत्तीनं ति एवं पञ्चयतो ।

८७. चरियानुकूलतो ति चरियानं अनुकूलतो पेत्थ विनिच्छयो
वेदितब्बो । सेय्यथिदं—रागचरितस्स ताव एत्थ दस असुभा कायगतासती
ति एकादस कम्मद्वानानि अनुकूलानि । दोसचरितस्स चचारो ब्रह्मविहारा
चचारि वण्णकसिणानी ति अट्ठ । मोहचरितस्स वितक्कचरितस्स च एकं
आनापानस्सतिकम्मद्वानमेव । सद्दाचरितस्स पुरिमा छ अनुस्सतियो ।
बुद्धिचरितस्स मरणसति उपसमानुस्सति चतुधातुवत्थानं आहारे

न गहेतब्बानि, भावनारम्भवसेन न पट्टपेतब्बानि, हेट्ठिमे तयो ब्रह्मविहारे, कसिणेषु रुपावचर-
चतुत्थज्ज्ञानञ्च अनधिगन्त्वा सम्पादेतुं असक्कुण्यत्ता ।

८६. इमेसु पन कम्मद्वानेसू ति एत्थ कम्मद्वानग्गहणेन यथारहं आरम्भणानं,
ज्ञानानञ्च गहणं वेदितब्बं । सुखविहारस्सा ति दिट्ठधम्मसुखविहारस्स ।

८७. “एकादस कम्मद्वानानि अनुकूलानी” ति उज्जुविपञ्चनीकवसेन चेतं वुत्तं । एवं
सेसेसु पि । वक्खति हि “सन्नञ्चेतं” ति आदि । अनुकूलानि रागविकल्मभनस्स उपायभावतो ।
अट्ठ अनुकूलानी ति योजना । एवं सेसेसु । एकं ति इदं अनुस्सतिअपेक्खं अनुस्सतीसु एकं ति, न
मोहचरितवितक्कचरितापेक्खं तेसं अञ्जस्सापि अनुकूलस्स अलम्भनतो ।

“सद्दाचरितस्स पुरिमा छ अनुस्सतियो” ति इदं अतिसप्पायवसेन वुत्तं । इमस्सेव
उज्जुविपञ्चनीकं इमस्स अतिसप्पायं ति गहेतब्बस्स विसेसस्स अभावतो सब्बचरितानं
अनुकूलानि । परित्तं ति सरावमत्तं, अप्पमाणं ति ततो अधिकपमाणं । परित्तं वा सुप्पसराव-
मत्तं, अप्पमाणं अधिकपमाणं खलमण्डलादिकसिणभावेन परिगहितं ।

पटिकूलसञ्जा ति चत्तारि । सेसकसिणानि चत्तारो च आरुप्या सब्बचरितानं अनुकूलानि । कसिणेषु च यंकिञ्चि परित्तं वितक्कचरितस्स, अप्पमाणं मोहचरितस्सा ति ।

एवमेत्थ चरियानुकूलतो विनिच्छयो वेदितब्बो ति सब्बं चेतं उज्जु-
विपच्चनीकवसेन च अतिसप्पायवसेन च वुत्तं । रागादीनं पन अविकल्हम्भिका
सद्धादीनं वा अनुपकारा कुसलभावना नाम नत्थि । वुत्तं पि चेतं मेधिय-
सुत्ते—“चत्तारो धम्मा उत्तरि^१ भावेतब्बा । असुभा भावेतब्बा रागस्स
पहानाय । मेत्ता भावेतब्बा व्यापादस्स पहानाय । आनापानस्सति भावे-
तब्बा वितक्कपच्छेदाय । अनिच्चसञ्जा भावेतब्बा अस्मिमानसमुग्घा-
ताया” ति^२ ।

राहुलसुत्ते पि—“भेतं राहुल भावनं भावेही” ति^३ आदिना नयेन
एकस्सेव सत्त कम्मद्वानानि वुत्तानि । तस्मा वचनमचे अभिनिवेसं अकत्वा
सब्बत्थ अधिप्पायो परियेसितब्बो ति । अयं कम्मद्वानं गहेत्वा ति एत्थ
कम्मद्वानकथाविनिच्छयो ।

चत्तारो धम्मा ति चत्तारो मनसिकरणीया धम्मा । उत्तरी ति सीलसम्पदा, कल्याण-
मित्तता, सप्पायधम्मस्सवनं, वीरियं, पञ्चा ति इमेसु पञ्चसु धम्मेसु पतिट्ठानतो उपरि । असुभा
ति असुभभावना एकादससु असुभकम्मद्वानेषु भावनानुयोगा । मेत्ता ति अनोधिसो, ओधिसो
वा पवत्ता मेत्ताभावना । आनापानस्सती ति सीलसवत्थुका आनापानस्सतिसमाधिभावना ।
वितक्कपच्छेदाया ति मिच्छावितकानं उपच्छिन्दनत्थाय । अनिच्चसञ्जा ति “सब्बे सङ्कारा
अनिच्चा” ति^४ एवं पवत्ता अनिच्चानुपस्सना । अस्मिमानसमुग्घाताया ति “अस्मी” ति उप्पज्ज-
नकस्स नवविधस्सापि भानस्स समुच्छिन्दनाय । एत्थ हि एकस्सेव चत्तारो धम्मा भावेतब्बा
वुत्ता, न एकस्स चतुचरियताय । तेन विज्जायति “सब्बानि पि कम्मद्वानानि सब्बाकुसल-
विकल्हम्भनानि सब्बकुसलपरिवूहणानी” ति ।

१. उत्तरि—सी०, स्या०, रो० ।

२. अस्मिमानस्स समुग्घाताया ति—रो०, क० (खु०—१-१०५) ।

३. म०—२—१०४ ।

४. अं०—१-२९९, खु०—१-४१, खु०—४-१-७८ ।

८८. गहेत्वा ति इमस्स पन पदस्स अयमत्थदीपना^१ । “तेन योगिना कम्मद्वानदायकं कल्याणमित्तं उपसङ्कमित्वा” ति एत्थ वुत्तनयेनेव वुत्तप्पकारं कल्याणमित्तं उपसङ्कमित्वा, बुद्धस्स वा भगवतो, आचरियस्स वा अत्तानं निर्यातेत्वा सम्पन्नज्झासयेन सम्पन्नाधिष्ठातिना च हुत्वा कम्मद्वानं याचितव्वं ।

८९. तत्र “इमाहं भगवा अत्तभावं तुम्हाकं परिचजामी” ति एवं बुद्धस्स भगवतो अत्ता निर्यातेतव्वो । एवं हि अनिर्यातेत्वा पन्तेसु सेनासनेसु विहरन्तो मेरवारम्मणे आपाथमागते सन्थम्भितुं असक्कोन्तो गामन्तं ओसरित्वा गिहीहि संसङ्को हुत्वा अनेसनं आपजित्वा अनयव्यसनं पापुणेय्य^२ । निर्यातितत्तभावस्स पनस्स मेरवारम्मणे आपाथमागते पि भयं न उप्पज्जति । “ननु तथा पण्डित पुरिममेव^३ अत्ता बुद्धानं निर्यातितो” ति पञ्चवेक्खतो पनस्स^४ सोमनस्समेव उप्पज्जति ।

यथा हि पुरिसस्स उत्तमं कासिकवत्थं भवेय्य । तस्स तस्मिं मूसिकाय वा कीटेहि वा खादिते उप्पजेय्य दोमनस्सं । सचे पन तं अचीवरकस्स भिक्खुनो ददेय्य, अथस्स तं तेन भिक्खुना खण्डाखण्डं करियमानं दिस्वा पि सोमनस्समेव उप्पजेय्य । एवं सम्पदमिदं वेदितव्वं ।

९०. आचरियस्स निर्यातेन्तेना पि “इमाहं भन्ते अत्तभावं तुम्हाकं परिचजामी” ति वत्तव्वं । एवं अनिर्यातितत्तभावो हि अत्तज्जनीयो वा होति

एकस्सेव सत्त कम्मद्वानानि वुत्तानि, न चायस्मा राहुलो सन्वचरितो ति अधिप्पायो । वचनमत्तो ति “असुककम्मद्वानं असुकचरितस्स अनुकूलं” ति एवं वुत्तवचनमत्ते । अधिप्पायो ति तथावचनस्स अधिप्पायो । सो पन “सव्वं चेत्तं” आदिना विभावितो एव ।

८८-९१. “पियो गरू” ति^५ आदिना वुत्तप्पकारं कल्याणमित्तं । “अत्तनो पत्तचीवरं सयमेव गहेत्वा” ति आदिना वुत्तनयेन उपसङ्कमित्वा । सोमनस्समेव उप्पज्जति “एवं बहुपरिस्स-योयं अत्तभावो ठाने येव मया निर्यातितो” ति । तेनाह—“यथा ही” ति आदि ।

१. अयमत्थपरिदीपना—सी०, स्या० ।

२. आपजेय्य—रो०, क० ।

३. पुरिमदिवसमेव—सी०, स्या० ।

४. च पनस्स—रो०, क० ।

५. अ०-३-१७७ ।

दुब्बचो वा अनोवादकरो, येन कामङ्गमो वा आचरियं अनापुच्छा व यत्थि-
च्छति तत्थ गन्ता । तमेनं आचरियो आमिसेन वा धम्मेन वा न सङ्ग-
णाति, गूळ्हं गन्थं न सिक्खापेति । सो इमं दुविधं सङ्गहं अलभन्तो
सासने पतिट्ठं न लभति, न चिरस्सेव दुस्सीन्यं वा गिहिभावं वा पापुणाति ।
निय्यातित्तभावो पन नेव अतज्जनीयो होति, न येन कामङ्गमो, सुवचो
आचरियायचवुत्ति येवं होति । सो आचरियतो दुविधं सङ्गहं लभन्तो
सासने बुद्धिं विरूळ्हिं वेपुळ्ळं पापुणाति चूळपिण्डपातिकतिस्सत्थेरस्स
अन्तेवासिका विय ।

९१. थेरस्स किर सन्तिकं तयो भिक्खू आगमंसु । तेसु एको “अहं
भन्ते तुम्हाकमत्थाया” ति वुत्ते सतपोरिसे पपाते पतितुं उस्सहेय्यं ति आह ।
दुतियो “अहं भन्ते तुम्हाकमत्थाया” ति वुत्ते इमं अत्ताभावं गण्हितो पट्ठाया
पासाणपिट्ठे घंसेन्तो निरवसेसं खेपेतुं उस्सहेय्यं ति आह । ततियो “अहं
भन्ते तुम्हाकमत्थाया” ति वुत्ते अस्सासपस्सासे उपरुन्धित्वा^२ कालकिरियं
कातुं उस्सहेय्यं ति आह । थेरो भग्नावतिमे भिक्खू ति कम्मट्ठानं कथेसि ।
ते तस्स ओवादे ठत्वा तयो पि अरहणं पापुणिस्स ति अयमानिसंसो

अतज्जनीयो ति न तज्जेतब्बो न निग्गहेतब्बो । स्वायं अतज्जनीयभावो दोवच्चसताय
वा सिया, आचरिये अनिविद्धपेमताय वा ति तदुभयं दस्सेतुं—“दुब्बचो वा” ति आदि वुत्तं ।
यो हि आचरियेन तज्जियमानो कोपं च दोसं च अपवच्चं च पातुकरोति, यो वा “किमस्स सन्तिके
वासेना” ति पक्कमति, अयं दुविधो पि अतज्जनीयो । धम्मेना ति ओवादानुसासनिधम्मेन ।
गूळ्हं गन्थं ति कम्मट्ठानगन्थं सम्पटिक्खसमुप्पादादिसहितं गम्भीरं सुञ्जतापटिसंयुत्तं च ।

तुम्हाकमत्थाया ति वुत्ते ति “सतपोरिसे पपाते पतनेन तुम्हाकं कोचि अत्थो होती”
ति केनचि वुत्ते । घंसेन्तो ति “मनुस्सकक्केन तुम्हाकं कोचि अत्थो” ति वुत्ते घंसेन्तो निरवसेसं
अत्ताभावं खेपेतुं उस्सहेय्यं । “मम अस्सासपस्सासानिरुन्धनेन” तुम्हाकं कोचि रोगवूपसमादिको

१. वुत्तिरेव—सी०, री०; देव—क० । २. उपरुन्धित्वा—क०; सन्निरुन्धित्वा—स्या० ।

३. कालं किरियं—क० ।

४. ०सं निरुन्धनेन—सी०, ०संनिरुद्धनेन—स्या० ।

अशानिन्यातने । तेन बुधं—“बुद्धस्स वा भगवतो आचरियस्स वा अशानं निन्यातेत्वा” ति ।

९२. सम्पन्नज्झासयेन सम्पन्नाधिमुत्तिना च हुत्वा ति एत्थ पन तेन योगिना अलोभादीनं वसेन छहाकारेहि सम्पन्नज्झासयेन भवितव्वं । एवं सम्पन्नज्झासयो हि तिस्सन्नं बोधीनं अञ्जतरं पाप्पुणाति । यथाह—“छ अज्झासया बोधिसत्तानं बोधिपरिपाकाय संवशन्ति, अलोभ-

अत्थो अत्थी” ति केनचि बुत्ते । तीहि पि भिक्खूहि आचरिये भत्तिपवेदनमुखेन वीरियारम्भो एव पवेदितो ।

६२. अञ्जत्थ पवत्तिवा पि चित्तं आगम्भ यत्थ सेति, सो तस्स आसयो “मिगासयो” विय, आसयो एव अज्झासयो । सो बुविधो विपन्नो सम्पन्नो ति । तत्थ विपन्नो सत्सतादिमिच्छाभिनिवेसनिस्सितो । सम्पन्नो बुविधो वट्टनिस्सितो, विवट्टनिस्सितो ति । तेसु विवट्टनिस्सितो अज्झासयो “सम्पन्नज्झासयेना” ति इधाधिप्पेतो । इदानीं न विभागेन दस्सेतुं—“अलोभादीनं वसेना” ति आदि बुत्तं । तत्थ छहाकारेही ति अलुब्धनादीहि छहि आकारेहि । सम्पन्नज्झासयेना ति पुब्बभागियानं सीलसम्पदादीनं साधनवसेन लोकुत्तरानं उपनिस्सयभावेन च सम्पन्नो अज्झासयो एतस्सा ति सम्पन्नज्झासयो, तेन । अलोभादयो हि अनेकदोसविधमनतो अनेकगुणावहतो च सत्तानं बहुकारा विसेसतो योगिनो । तथा हि अलोभादयो मच्छेरमलादीनं पटिपक्खभावेन पवत्तन्ति । बुत्तं हेतं—

“अलोभो मच्छेरमलस्स पटिपक्खो, अदोसो दुस्सील्यमलस्स, अमोहो कुसलेसु धम्मेसु अभावनाय । अलोभो चेत्य दानहेतु, अदोसो सीलहेतु, अमोहो भावनाहेतु । तेसु च अलोभेन अनधिकं गण्हाति लुद्धस्स अधिकग्गाहणतो, अदोसेन अनूनं बुद्धस्स ऊनग्गाहणतो, अमोहेन अविपरीतं मूळहस्स विपरीतग्गाहणतो ।

अलोभेन चेत्य विज्जमानं दोसं दोसतो धारेन्तो दोसे पवत्ति, लुद्धो हि दोसं पटिच्छादेति । अदोसेन विज्जमानं गुणं गुणतो धारेन्तो गुणे पवत्ति, बुद्धो हि गुणं मक्खेति । अमोहेन याथावसभावं याथावसभावतो^१ धारेन्तो याथावसभावे पवत्ति, मूळ हो हि

ज्ज्ञासया च बोधिसत्ता लोभे दोसदस्साविनो । अदोसज्ज्ञासया च बोधिसत्ता दोसे दोसदस्साविनो । अमोहज्ज्ञासया च बोधिसत्ता मोहे दोसदस्साविनो । नेक्खम्मज्ज्ञासया च बोधिसत्ता घरावासे दोसदस्साविनो । पविवेकज्ज्ञासया च बोधिसत्ता सङ्गणिकाय दोसदस्साविनो । निस्सरण-

तच्छं “अतच्छं” ति, अतच्छं च “तच्छं” ति गण्हाति । अलोमेन च पियविप्पयोगदुक्खं न होति छुद्धस्स पियसम्भावतो पियविप्पयोगासहनतो च, अदोसेन अप्पियसम्पयोगदुक्खं न होति दुद्धस्स अप्पियसम्भावतो अप्पियसम्पयोगासहनतो च, अमोहेन इच्छितालभदुक्खं न होति, अमूळ्हस्स हि “तं कुतेत्थ लब्भा” ति एवमादिपच्चवेक्खणसम्भावतो ।

अलोमेन चेत्थ जातिदुक्खं न होति अलोभस्स तण्हापटिपक्खतो तण्हामूलकत्ता च जातिदुक्खस्स, अदोसेन जरादुक्खं न होति तिक्खदोसस्स खिप्पं जरासम्भवतो, अमोहेन मरणदुक्खं न होति, सम्मोहमरणञ्चि दुक्खं, न च तं अमूळ्हस्स होति । अलोमेन च गह्व्हानं, अमोहेन पम्बजितानं, अदोसेन पन सम्बेसं पि सुखसंवासता होति ।

विसेसतो चेत्थ अलोमेन पेत्तिविसये उपपत्ति न होति, येभुय्येन हि सत्ता तण्हाय पेत्तिविसयं उपपज्जन्ति, तण्हाय च पटिपक्खो अलोभो । अदोसेन निरये उपपत्ति न होति, दोसेन हि चण्डजातिताय^१ दोससदिसं निरयं उपपज्जन्ति, दोसस्स च पटिपक्खो अदोसो । अमोहेन तिरच्छानयोनियं निम्बत्ति न होति, मोहेन हि निच्चसम्मूळ्हं तिरच्छानयोनिं उपपज्जन्ति, मोहपटिपक्खो च अमोहो । एतेसु च अलोभो रागवसेन उपगमनस्स अभावकरो, अदोसो दोसवसेन अपगमनस्स, अमोहो मोहवसेन अमज्जन्तभावस्स ।

तोहि पि चेतेहि यथापटिपाटिया नेक्खम्मसज्जा अब्यापादसज्जा अविहिंससज्जा ति इमा तिस्सो, असुभसज्जा अप्पमाणसज्जा धातुसज्जा ति इमा च तिस्सो सज्जायो होन्ति । अलोमेन पन कामसुखल्लिकानुयोगअन्तस्स, अदोसेन अत्तकिलमथानुयोगअन्तस्स परिवज्जनं होति, अमोहेन मज्झिमाय पटिपत्तिया पटिपज्जनं, तथा अलोमेन अभिज्ज्ञाकायगन्थस्स पमेदनं होति, अदोसेन व्यापादकायगन्थस्स, अमोहेन सेसगन्थद्वयस्स । पुरिमानि च द्वे सतिपट्टानानि पुरिमानं द्विजं आनुभावेन, पच्छिमानि पच्छिमस्सेव आनुभावेन इज्जन्ति ।

ज्ज्ञासया च बोधिसत्ता सब्बभवगतीसु दोसदस्साविनो” ति । ये हि केष्णि
अतीतानागतपच्चुप्पन्ना सोतापन्नसकदागामिअनागामिस्त्रीणासवपच्चेक-
बुद्धसम्मासम्बुद्धा, सब्बे ते इमेहेव छहाकारेहि अत्तना अत्तना
पत्तब्बं विसेसं पत्ता । तस्मा इमेहि छहाकारेहि सम्पन्नज्ज्ञासयेन
भवितव्वं ।

अलोभो चेत्थ आरोग्यस्स पच्चयो होति, अलुद्धो हि लोभनीयं पि असप्पायं न सेवति,
तेन अरोगो होति । अदोसो योन्ननस्स, अदुद्धो हि वलितपलितावहेन दोसग्गिना अड्डय्मानो
दीघरत्तं युवा होति । अमोहो दीघायुकताय, अमूळ्हो हि हिताहितं अत्ता अहितं परिवज्जेन्तो,
हितं च पटिसेवमानो दीघायुको होति ।

अलोभो चेत्थ भोगसम्पत्तिया पच्चयो चागेन भोगपटिलाभतो, अदोसो मित्तसम्पत्तिया
मेत्ताय मित्तानं पटिलाभतो अपरिहानतो च, अमोहो अत्तसम्पत्तिया, अमूळ्हो हि अत्तनो
हितमेव करोन्तो अत्तानं सम्पादेति । अलोभो च दिम्बविहारस्स पच्चयो होति, अदोसो
ब्रह्मविहारस्स, अमोहो अरियविहारस्स ।

अलोभेन चेत्थ सकपक्खेसु सत्तसङ्कारेसु निम्बुतो होति तेसं विनासेन अभिसङ्गहेतुकस्स
दुक्खस्स अभावा, अदोसेन परपक्खेसु, अदुद्धस्स हि वेरीसु पि वेरिसञ्जाय अभावतो, अमोहेन
उदासीनपक्खेसु अमूळ्हस्स सन्नाभिसङ्गताय अभावतो ।

अलोभेन च अनिच्चदस्सनं होति, लुद्धो हि उपभोगासाय अनिच्चे पि सङ्कारे
अनिच्चतो न पस्सति । अदोसेन दुक्खदस्सनं, अदोसज्ज्ञासयो हि परिच्चत्ताभावातवत्थुपरिग्गहो
सङ्कारे येव दुक्खतो पस्सति । अमोहेन अनत्तदस्सनं, अमूळ्हो हि याथावगहणकुसलो
अपरिणायकं खन्धपञ्चकं अपरिणायकतो बुज्झति । यथा च एतेहि अनिच्चदस्सनादीनि, एवं एते
पि अनिच्चदस्सनादीहि होन्ति । अनिच्चदस्सनेन हि अलोभो होति, दुक्खदस्सनेन अदोसो,
अनत्तदस्सनेन अमोहो । को हि नाम “अनिच्चमिदं” ति सम्मा अत्ता तस्सत्थाय पिहं उप्पादेय्य,
सङ्कारे वा “दुक्खं” ति जानन्तो अपरं पि अन्वन्ततिखिणं कौधदुक्खं उप्पादेय्य, अत्तसुज्जतं च
बुज्झित्वा पन सम्मोहं आपज्जेय्या ति^१ ।

तेन बुत्तं — “पुब्बभागियानं सीलसम्पदादीनं साधनवसेन लोकुत्तरानं उपनिस्सयभावेन

तदधिमुक्ताय पन अधिमुक्तिसम्पन्नेन भवितव्वं । समाधाधिमुक्तेन समाधिगरुकेन समाधिपम्भारेन, निब्बानाधिमुक्तेन निब्बानगरुकेन निब्बान-पम्भारेन च भवितव्वं ति अत्थो ।

९३. एवं सम्पन्नज्ज्ञासयाधिमुत्तिनो पनस्स कम्मद्वानं याचतो चेतो-परियव्वाणलाभिना आचरियेन चित्ताचारं ओलोकेत्वा चरिया जानितव्वा । इतरेण किं चरितोसि ? के वा ते धम्मा बहुलं समुदाचरन्ति ? किं वा ते

च सम्पन्नो अज्ज्ञासयो एतस्सा ति सम्पन्नज्ज्ञासयो” ति । तेनाह—“एवं तिस्सन्नं बोधीनं अकम्मतं पापुणा ती” ति ।

इदानीं ते अज्ज्ञासये पाळिया व विभावेतुं “यथाहा” ति आदि वुत्तं । तत्थ छा ति गणन-परिच्छेदो । अज्ज्ञासया ति परिच्छिन्नधम्मनिदस्सनं । उभयं पन एकज्ज्ञं कत्वा छन्विधा अज्ज्ञासया ति अत्थो । बोधिसत्ता ति बुज्झनकसत्ता, बोधिया वा नियतभावेन सत्ता लग्गा, अधिमुक्ता तन्निजा तप्पोणा ति अत्थो । बोधिपरिपाकाय संबत्तन्ती ति यथाभिनीहारं अत्तना पत्तव्व-बोधिया परिपाचनाय भवन्ति । अलोभज्ज्ञासया ति अलुब्भनाकारेण पवत्तअज्ज्ञासया, आदितो “कथं नु खो मयं सब्बत्थ सब्बदा च अलुद्धा एव हेत्सामा” ति मज्झे च अलुब्भनवसेनेव पच्छा च तस्सेव रोचनवसेन पवत्तअज्ज्ञासया । लोभे दोसदस्साविनो ति लुब्भनलक्खणे लोभे सब्बप्पकारेण आदीनवदस्साविनी । इदं तस्स अज्ज्ञासयस्स एकदेसतो ब्रूह्नाकारदस्सनं । लोभे हि आदीनवत्, अलोभे च आनिसंसं पत्तन्तस्स अलोभज्ज्ञासयो पदिवड्ढति, स्वायं तत्थ आदीनवानि-संसदस्सनविधि विभावितो येव । सेसपदेसु पि इमिना नयेन अत्थो वेदितव्वो । अयं पन विसेसो—नेक्खम्मं ति इध पम्बज्जा । पविवेको तदङ्गविवेको विक्खम्भनविवेको कायविवेको चित्तविवेको च । निस्सरणं निब्बानं । सब्बभग्वगीतसू ति सब्बेसु भवेसु सब्बासु च गतीसु । तदधिमुक्तासाया ति यदत्थं भावनानुयोगो यदत्था च पम्बज्जा, तदधिमुत्तेन । तेनेवाह—समाधि-मुत्तेना” ति आदि ।

९३. “किं चरितोसी” ति पुच्छितो सचे “न जानामी” ति वदेय्य, “के वा ते धम्मा बहुलं समुदाचरन्ती” ति पुच्छितव्वो । किं वा ति किं असुभं वा अनुस्सतिट्ठानं वा अच्यं वा । किं ते मनसिकरोतो फासु होती ति चित्तस्स एकगमाभावेन सुखं होति । चित्तं नमती ति पकतिया

मनसिकरोतो फासु होति ? कतरस्मिं वा सै कम्मट्ठाने चित्तं नमती ति एवमादीहि नयेहि पुच्छित्वा जानितव्वा । एवं अत्वा चरियानुकूलं कम्मट्ठानं कथेतव्वं ।

९४. कथेन्तेन च तिबिधेन कथेतव्वं । पकतिया उग्गहितकम्मट्ठानस्स एकं द्वे निसज्जानि सज्झायं कारेत्वा दातव्वं । सन्तिके वसन्तस्स आगतागत-क्खणे कथेतव्वं । उग्गहेत्वा अञ्जत्र गन्तुकामस्स नातिसञ्चित्तं नातिवित्थारिकं कत्वा कथेतव्वं ।

तत्थ पथवीकसिणं ताव कथेन्तेन चत्तारो कसिणदोसा, कसिणकरणं, कतस्स भावनानयो, दुविधं निमित्तं, दुविधो समाधि, सत्तविधं सप्पाया-सप्पायं, दसविधं अप्पनाकोसल्लं, वीरियसमता, अप्पनाविधानं ति इमे नव आकारा कथेतव्वा । सेसकम्मट्ठानेषु पि तस्स तस्स अनुरूपं कथेतव्वं । तं सव्वं तेसं भावनाविधाने आविभविस्सति ।

९५. एवं कथियमाने पन कम्मट्ठाने तेन योगिना निमित्तं गहेत्वा सोतव्वं ।

निमित्तं गहेत्वा ति इदं हेट्ठिमपदं, इदं उपरिमपदं, अयमस्स अत्थो, अयमधिप्पायो, इदमोपम्मं ति एवं तं तं आकारं उपनिबन्धित्वा ति

व अभिरतिवसेन नमति । एवमादीही ति आदि-सद्देन हरियापथादीनं सङ्गहो दह्वो । ते पि हि न सव्वस्स एकंसतो व्याभिचारिनो एव । तथा हि समुदाचारो पुच्छितव्वो वुत्तो । “असुकं च असुकं च मनसिकारविधिं कतिपयदिवसं अनुयुञ्जाही” ति च वत्तव्वो ।

६४-६५. “पकतिया उग्गहितकम्मट्ठानस्सा” ति इदं यं कम्मट्ठानं गहेतुकामो, तत्थ सज्झायवसेन वा मनसिकारवसेन वा कतपरिचयं सन्धाय वुत्तं । एकं द्वे निसज्जानी ति एकं वा द्वेवा उण्हासनानि । सज्झायं कारेत्वा अत्तनो समुखा व अधीयापेत्वा दातव्वं । सो चे अञ्जत्थ गन्तुकामो ति अधिप्पयो । तेनाह—“सन्तिके वसन्तस्सा” ति । आगतागतक्खणे कथेतव्वं, पवत्तिं सुत्वा ति अधिप्पायो ।

पथवीकसिणं ति पथवीकसिणकम्मट्ठानं । कतस्सा ति कतस्स कसिणस्स । तं तं आकारं ति आचरियेन कम्मट्ठाने वुच्चमाने पदपदत्थाधिप्पायऔपम्मादिकं अत्तनो जाणस्स पञ्चुपडितं

अत्थो । एवं निमित्तं गहेत्वा सकच्चं सुणन्तेन हि कम्मट्टानं सुगहितं
होति । अथस्स तं निस्साय विसेसाधिगमो सम्पज्जति, न इतरस्सा ति ।
अयं गहेत्वा ति इमस्स पदस्स अत्थपरिदीपना ।

एत्तावता कल्याणमित्तं उपसङ्गमित्त्वा अत्तनो चरियानुकूलं
चत्तालोसाय कम्मट्टानेसु अरुअतरं कम्मट्टानं गहेत्वा ति इमानि
पदानि सब्बाकारेण वित्थरितानि होन्ती ति ।

इति साधुजनपामोज्झत्थाय कते विमुद्धिमग्गे समाधिभावनाधिकारे
कम्मट्टानगगहणनिर्देशो नाम ततियो परिच्छेदो ।

तं तं आकारं, यं यं निमित्तं ति वुत्तं । उपनिबन्धित्वा ति उपनेत्वा निबद्धं विय कत्वा, हृदये
ठपेत्वा अपमुस्सन्तं कत्वा ति अत्थो । एवं सुद्धु उपद्धितस्सतिताय निमित्तं गहेत्वा तत्थ
सम्पज्जानकारिताय सकच्चं सुणन्तेन । तं ति तं यथावुत्तं सुगहितं निस्साय । इतरस्सा ति तथा
अगण्हन्तस्स । सब्बाकारेणा ति कस्सचि पि पकारस्स तत्थ असेसितत्ता वुत्तं ।

परमत्थमञ्जूसारं विमुद्धिमगगसंवण्णनायं

कम्मट्टानगगहणनिर्देशवण्णना

निर्दिता ।

४-पथवीकसिणनिद्देसो

१. इदानीं यं वृत्तं “समाधिभावनाय अननुरूपं विहारं पहाय अनुरूपे विहारे विहरन्तेना” ति एत्थ^१ यस्स ताव आचरियेन सद्धिं एकविहारे वसतो फासु होति, तेन तत्थेव कम्मट्ठानं परिसोघेन्तेन वसितब्बं । सत्थे तत्थ फासु न होति, यो अज्जो गाबुते वा अङ्गुयोजने वा योजनमत्ते पि वा सप्पायो विहारो होति, तत्थ वसितब्बं । एवं हि सति कम्मट्ठानस्स किस्मिच्चिदेव ठाने सन्देहे वा सतिसम्मोसे वा जाते कालस्सेव विहारे वत्तं कत्वा अन्तरामग्गे पिण्डाय चरित्वा भत्तकिच्चपरियोसाने येव आचरियस्स वसनट्ठानं गन्त्वा तं दिवसं आचरियस्स सन्तिके कम्मट्ठानं सोधेत्वा दुतियदिवसे आचरियं वन्दित्वा निक्खमित्वा अन्तरामग्गे पिण्डाय चरित्वा अकिलमन्तो येव अत्तनो वसनट्ठानं आगन्तुं सक्खिस्सति । यो पन योजनप्पमाणे पि फासुकट्ठानं न लभति, तेन कम्मट्ठाने सब्बं गण्ठिट्ठानं छिन्दित्वा सुविसुद्धं आवज्जनपटिवद्धं कम्मट्ठानं कत्वा दूरं पि गन्त्वा समाधिभावनाय अननुरूपं विहारं पहाय अनुरूपे विहारे विहातब्बं ।

४. पथवीकसिणनिद्देसवण्णना

१. फासु होती ति आवाससप्पायादिलाभेन मनसिकारफासुता भावनानुकूलता होति । परिसोघेन्तेना ति तेसं तेसं गण्ठिट्ठानानं छिन्दनवत्सेन विसोघेन्तेन । अकिलमन्तो येवा ति अकिलन्तकायो एव । सति हि कायकिलमये सिया कम्मट्ठानमनसिकारस्स अन्तरायो ति अधिप्पायो । गण्ठिट्ठानं ति अत्यतो अधिप्पायतो च दुब्बिनिवेधतांय गण्ठिभूतं ठानं । छिन्दित्वा ति याथावतो अत्यस्स अधिप्पायस्स च विभावनेन छिन्दित्वा, विभूतं सुपाकटं कत्वा ति अधिप्पायो । सुविसुद्धं ति सुद्धु विसुद्धं, निगुम्भं निज्जटं ति अत्थो ।

अननुरूपविहारो

२. तत्थ अननुरूपो नाम अट्टारसब्बं दोसानं अज्जतरेण समभागतो । तत्रिमे अट्टारस दोसा—महत्तं, नवत्तं, जिण्णत्तं, पन्थनिस्सितत्तं, सोण्डी, पण्णं, पुप्फं, फलं, पत्थनीयता, नगरसब्बिस्सितता, दारुसब्बिस्सितता, खेत्तसब्बिस्सितता, विसमागानं पुग्गलानं अत्थिता, पड्डनसब्बिस्सितता, पञ्चन्तसब्बिस्सितता, रज्जसीमसब्बिस्सितता, असप्पायता, कन्याणमित्तानं अलाभो ति इमेसं अट्टारसब्बं दोसानं अज्जतरेण दोसेन समभागतो अननुरूपो नाम, न तत्थ विहातब्बं ।

३. कस्मा ? महाविहारे ताव बहू नानाछन्दा सन्निपतन्ति । ते अज्जमज्जं पटिविरुद्धताय वत्तं न करोन्ति, बोधियङ्गणादीनि^१ असम्मट्टानेव होन्ति, अनुपट्ठापितं पानीयं परिभोजनीयं । तत्रायं गोचरगामे पिण्डाय चरिस्सामी ति पत्तचीवरं आदाय निक्खन्तो सचे पस्सति वत्तं वा अकत्तं, पानीयघटं वा रिच्चं, अथानेन वत्तं कातब्बं होति, पानीयं उपट्ठापेतब्बं । अकरोन्तो वत्तमेदे दुक्कटं आपज्जति, करोन्तस्स कालो अतिक्रमति, अतिदिवा पविट्ठो निट्ठिताय भिक्खाय किञ्चि न लभति । पटिसिद्धानगतो पि सामणेर-दहरभिक्खुनं उच्चासदेन संघकम्मेहि^२ च विक्खिपति । यत्थ पन सव्वं वत्तं कतमेव होति, अवसेसा पि च संघट्टना नत्थि । एवरूपे महाविहारे पि विहातब्बं^३ ।

४. नवविहारे बहू^४ नवकम्मं होति, अकरोन्तं उज्झायन्ति । यत्थ^५

अननुरूपविहारवण्णना

२-५. अज्जतरेणा ति अज्जतरेणा पि, पगेव अनेकेही ति अधिप्पायो । महन्तभावो महत्तं । तथा सेसेसु । सोण्डवा सोण्डी । तथा पण्णं ति आदीसु । बोधियङ्गणादीसु कातब्बं इध “वत्तं” ति अधिप्पेतं ति आह—“पानीयघटं वा रिच्चं” ति । निट्ठिताया ति

१. बोधिअङ्गणादीनि—सी०, रो० ।

२. सङ्घट्टनकम्मेहि—स्या० ।

३. न विहातब्बं—क० ।

४. बहू—सी०, स्या०, रो० ।

५. यत्थ—स्या०, क० ।

पन भिक्षू एवं वदन्ति “आयस्मा यथासुखं समणधम्मं करोतु, मयं नवकम्मं करिस्सामा” ति एवरूपे विहातब्बं ।

५. जिण्णविहारे पन बहु पटिजग्गतब्बं होति, अन्तमसो अत्तनो सेनासनमचं पि अप्पटिजग्गन्तं उज्झायन्ति, पटिजग्गन्तस्स कम्मट्ठानं परिहायति ।

६. पन्थनिस्सिते महापथविहारे रणिन्दिवं आगन्तुका सञ्चिपतन्ति । विकाले आगतानं अत्तनो सेनासनं दत्त्वा रुक्खमूले वा पासाणपिट्ठे वा वसितब्बं होति, पुनदिवसे^१ पि एवमेवा ति कम्मट्ठानस्स ओकासो न होति । यत्थ पन एवरूपो आगन्तुकसम्बाधो न हांति, तत्थ विहातब्बं ।

७. सोण्णो नाम पासाणपोक्खरणी होति । तत्थ पानीयत्थं महाजनो समोसरति, नगरवासीनं राजकुलूपकत्थेरानं अन्तेवासिका रजनकम्मत्थाय आगच्छन्ति, तेसं भाजनदारुदोणिकादीनि पुच्छन्तानं असुके च असुके च ठाने ति दस्सेतब्बानि होन्ति, एवं सब्बकालं पि निच्चव्यावटो होति ।

८. यत्थ नानाविधं साकपण्णं होति, तत्थस्स कम्मट्ठानं गहेत्वा दिवाविहारं निसिन्नस्सा पि सन्तिके साकहारिका गायमाना पण्णं उच्चि-
नन्तियो विसभागसद्वसंधट्टनेन कम्मट्ठानन्तरायं करोन्ति ।

९. यत्थ पन नानाविधा मालागच्छा सुपुप्फिता होन्ति, तत्रा पि तादिसो येव उपद्दो ।

१०. यत्थ नानाविधं अम्भजम्बुपनसादिफलं होति, तत्थ फलत्थिका

पविट्ठपविट्ठानं दानेन परिक्लीणाय । जिण्णविहारे पि यत्र भिक्षू एवं वदन्ति—“आयस्मा यथा-
सुखं समणधम्मं करोतु, मयं पटिजग्गिस्सामा” ति । एवरूपे विहातब्बं ति अयम्पि नयो लब्धति,
उत्तनयत्ता पन न बुत्तो ।

६-१०. महापथविहारे ति महापथसमीपे विहारे । भाजनदारुदोणिकादीनी ति रजनभाजनानि, रजनत्थाय दारु, दारुमय दोणिका, रजनपचनट्टानं, धोवनफलकं ति एवमादीनि ।

आगन्त्वा याचन्ति, अदेन्तस्स कुज्झन्ति, बलकारेण वा गण्हन्ति । सायन्ह-
समये विहारमज्जे चङ्कमन्तेन ते दिस्वा “किं उपासका एवं करोथा” ति
बुत्ता यथारुचि अक्कोसन्ति । अवासाय पिस्स परक्कमन्ति ।

११. पत्थनीये पन लेणसम्मते^१ दक्खिणागिरिहत्थिकुच्छिचेतिय-
गिरिचिरालपब्बतसदिसे विहारे विहरन्तं अयमरहा ति सम्भावेत्वा वन्दि-
तुकामा मनुस्सा समन्ता ओसरन्ति, तेनस्स न फासु होति । यस्स पन तं
सप्पायं होति, तेन दिवा अञ्जत्र^२ गन्त्वा रणिं वसितब्बं ।

१२. नगरसन्निस्सिते विसभागारम्मणानि आपाथमागच्छन्ति,
कुम्भदासियो पि घटेहि निघंसन्तियो गच्छन्ति, ओक्कमित्वा मग्गं न देन्ति,
इस्सरमनुस्सा पि विहारमज्जे साणिं परिकिखपित्वा निसीदन्ति ।

१३. दारुसन्निस्सये पन यत्थ कट्टानि च दब्बूपकरणरुक्खा च
सन्ति, तत्थ कट्टहारिका पुब्बे बुत्तसाकपुण्हहारिका विय अफासुं करोन्ति,
विहारे रुक्खा सन्ति, ते छिन्दित्वा घरानि करिस्सामा ति मनुस्सा आग-
न्त्वा छिन्दति । सचे सायन्हसमयं पधानघरा निक्खमित्वा विहारमज्जे
चङ्कमन्तो ते दिस्वा “किं उपासका एवं करोथा” ति वदति, यथारुचि
अक्कोसन्ति, अवासाय^३ पिस्स परक्कमन्ति ।

साकहारिका ति साकहारिनियो इत्थियो । विसभागसद्दो कामगुणूपसंहितो गीतसद्दो
ति वदन्ति, केवलो पि इत्थिसद्दो विसभागसद्दो एव । तत्रा ति पुण्हवन्ते विहारे । तादिसो येवा
ति “तत्थस्स कम्मट्ठानं गहेत्वा” ति आदिना यादिसो पण्णवन्ते विहारे उपदवो बुत्तो,
तादिसो येव । “पुण्हहारिकायो पुण्हं ओचिनन्तियो” ति पन वत्तब्बं । अयमिध विसेसो ।

११. पत्थनीये ति तत्थ वसन्तेसु सम्भावनावसेन उपसङ्कमनादिना पत्येतब्बे ।
तेनाह—“लेणसम्मते^४” ति । दक्खिणागिरिहो ति मगधविसये दक्खिणागिरी ति वदन्ति ।

१२-१३. विसभागारम्मणानि इट्ठानि अनिट्ठानि च । अनिट्ठानं हि दस्सनत्थं
“घटेहि निघंसन्तियो” ति आदि बुत्तं । दब्बूपकरणयोगा रुक्खा दब्बूपकरणरुक्खा ।

१. लोक०—रो०, क० ।

२. अञ्जत्र—सी०, रो० ।

३. अनावासाय—स्या० ।

४. लोकसम्मते—सी०, स्या०, क० ।

१४. यो पन खेरासभिस्सितो होति समन्ता खेरोहि परिवारितो, तत्थ मनुस्सा विहारमज्जे येव खलं कत्वा घञ्जं महन्ति, पणुत्तेसु सयन्ति, अञ्जं पि बहुं अफासुं करोन्ति । यत्रा पि महासंघभोगो होति, आरामिका कुलानं गावो रुन्धन्ति, उदकवारं परिसेधेन्ति, मनुस्सा वीहिसीसं गहेत्वा “पस्सथ तुम्हाकं आरामिकानं कम्म” ति संघस्स दस्सेन्ति, तेन तेन कारणेन राजराजमहामत्तानं घरद्वारं गन्तव्वं होति । अयं पि खेरासभिस्सितेनेव सङ्गहितो ।

१५. विसभागानं पुग्गलानं अत्थिता ति यत्थ अञ्जमञ्जं विस-
भागवेरीभिक्खु विहरन्ति, ये कलहं करोन्ता मा भन्ते एवं करोथा ति वारियमाना एतस्स पंसुकूलिकस्स आगतकालतो पट्ठाय नट्टाम्हा ति वत्तारो भवन्ति ।

१६. यो पि उदकपट्टनं वा थलपट्टनं वा निस्सितो होन्ति, तत्थ अभिण्हं नावाहि च सत्थेहि च आगतमनुस्सा ओकासं देथ, पानीयं देथ, लोणं देथा ति घट्टयन्ता अफासुं करोन्ति ।

१७. पच्चन्तसभिस्सिते पन मनुस्सा बुद्धादीसु अप्पसम्भा होन्ति ।

१८. रज्जसीमसभिस्सिते राजभयं होति । तं हि पदेसं एको राजा न मय्हं वसे वत्ततो ति पहरति, इतरो पि न मय्हं वसे वत्तती ति । तत्रायं भिक्खु कदाचि इमस्स^१ रज्जो विजिते विचरति, कदाचि एतस्स^२ । अथ नं “चरपुरिसो अयं” ति मञ्जमाना अनयव्यसनं पापेन्ति ।

१४-१५. यो पन विहारो । खलं ति घञ्जकरण्डानं । गावो रुन्धन्ति “सस्सं खादिस्स” ति । उदकवारं ति केदारेषु सस्सानं दातव्वउदकवारं । अयं पी ति महासंघभोगो पि विहारो । वारियमाना कम्मट्ठानिकेन भिक्खुना ।

१६-१८. समुद्दसानुद्धिकनदीनिस्सितं उदकपट्टनं । महानगरानं आयद्वारभूतं अट-
विमुत्तादिनिस्सितं थलपट्टनं । अप्पसम्भा होन्ति । तेनस्स तत्थ फासुविहारो न होती ति अधिप्पायो । मञ्जमाना राजमनुस्सा ।

१९. असप्पायता ति विसभागरूपादिआरम्भणसमोसरणेन वा अमनुस्सपरिमाहितताय वा असप्पायता । तत्रिदं वत्थु—एको किर थेरो अरब्भे वसति । अथस्स एका यक्खिनी पण्णसालद्वारे ठत्वा गायि । सो निक्खमित्वा द्वारे अट्ठासि । सा गन्त्वा चङ्कमनसीसे गायि । थेरो चङ्कमनसीसं अगमासि । सा सतपोरिसे पपाते ठत्वा गायि । थेरो पटिनिवसि । अथ नं सा वेगेनागन्त्वा गहेत्वा “मया भन्ते न एको न द्वे तुम्हादिसा खादिता” ति आह ।

२०. कल्याणमित्तानं अलाभो ति यत्थ न सक्का होति आचरियं वा आचरियसमं वा उपज्झायं वा उपज्झायसमं वा कल्याणमित्तं लद्धं । तत्थ सो कल्याणमित्तानं अलाभो महादोसो येवा ति इमेसं अट्टारसकं दोसानं अज्जतरेन समन्नागतो अननुरूपो ति वेदितब्बो । बुत्तं पि चेत्तं अट्ठकथासु—

“महावासं नवावासं जरावासं च पन्थनिं ।

सोण्डि पण्णं च पुप्फं च फलं पत्थितमेव च ॥

नगरं दारुना खेचं विसभागेन पट्टनं ।

पण्णन्तसीमासप्पायं यत्थ मित्तो न लब्भति ॥

१६. समोसरणेना ति इतो चित्तो सञ्चरणेन । पपाते ति पपातसीसे ठत्वा गायि “गीतसहेन इधागतं पपाते पातेत्वा खादिस्सामी” ति । वेगेन गहेत्वा ति वेगेनागन्त्वा “कुहि यासी” ति खन्वे गहेत्वा ।

२०. यत्था ति यस्मिं विहारे, विहारसामन्ता वा न सक्का होति कल्याणमित्तं लद्धं, तत्थ विहारे सो अलाभो महादोसो ति योजना ।

पन्थनिं ति पन्थे नीतो पवत्तितो ति पन्थनी, मग्गनिस्सितो विहारो, तं पन्थनिं । सोण्डि ति सोण्डिसहितो विहारो सोण्डी, तं सोण्डिं । तथा पण्णं ति आदीसु । नगरनिस्सितं नगरं ति बुत्तं उत्तरपदलोपेन यथा “भीमसेनो भीमो” ति । दारुना ति दारुनिस्सितेन सह । विसभागेना ति यो विसभागेहि बुसीयति, विसभागानं वा निवासो, सो विहारो विसभागो । तेन विसभागेन सद्धिं । पण्णन्तनिस्सितं च सीमानिस्सितं च असप्पायं च पण्णन्तसीमासप्पायं ।

अट्टारसेतानि ठानानि इति विञ्जाय पण्डितो ।
आरका परिवर्ज्येयं मग्गं सप्पटिभयं^१ यथा^२ ति ॥

अनुरूपविहारो

२१. यो पन गोचरगामतो नातिदूरनाच्चासन्नतादीहि पञ्चहि अङ्गेहि समन्नागतो, अयं अनुरूपो नाम । वुचञ्हेतं भगवता—“कथञ्च भिक्खवे सेनासनं पञ्चङ्गसमन्नागतं होति ? इध भिक्खवे सेनासनं नातिदूरं होति नाच्चासन्नं गमनागमनसम्पन्नं, दिवा अप्पाकिण्णं^३ रत्तिं अप्पसइं अप्पनिग्घोसं, अप्पडंसमकसवातातपसरीसपसम्फस्सं, तस्मिं खो पन सेनासने विहरन्तस्स अप्पकसिरेनेव उप्पज्जन्ति चीवरपिण्डपातसेनासनगिलानपच्चय-भेसज्जपरिक्खारा, तस्मिं खो पन सेनासने थेरा भिक्खू विहरन्ति बहुस्सुता

यत्थ मित्तो न लब्धमिति, तं पी ति सब्बत्थ ठान-सद्दापेक्खाय नपुंसकनिर्देशो । इति विञ्जाया ति “भावनाय अनुरूपानी” ति एवं विजानित्वा ।

अनुरूपविहारवर्णना

२१. अयं अनुरूपो नामा ति अयं विहारो भावनाय अनुरूपो नाम । नातिदूरं ति गोचरद्वान्तो अट्टगावुत्ततो ओरभागताय न अतिदूरं । नाच्चासन्नं ति पच्छिमेन पमाणेन गोचरद्वान्तो पञ्चधनुसतिकताय न अतिआसन्नं । ताय च पन नातिदूरनाच्चासन्नताय गोचरद्वानं परिस्सयादिरहितमग्गताय च गमनस्स च आगमनस्स च युत्तरूपत्ता गमनागमन-सम्पन्नं । दिवसभागे महाजनसंकिण्णताभावेन दिवा अप्पाकिण्णं । अभावत्यो हि अयं अप्प-सद्दो “अप्पिच्छो” ति^४ आदीसु विध । रत्तिं जनालापसद्दाभावेन रत्तिं अप्पसइं । सब्बदा पि जनसन्निपातनिग्घोसाभावेन अप्पनिग्घोसं । अप्पकसिरेना ति अकसिरेन मुल्लेनेव । सीलादिगुणानं धिरभावप्पत्तिथा थेरा । सुत्तगेय्यादि बहु सुतं एतेसं ति बहुस्सुता । वायुगगतकरणेन, सम्मदेव गरुणं सन्तिके आगमितभावेन च आगतो परियत्तिधम्मसङ्गातो

१. पट्टिभयं—सा०, २५०, रो० ।

२. आपोकिण्णं—क०—सी०, रो०, क०; अप्पाकिण्णं—क०—सी०, स्या० ।

३. ०होति (सब्बत्थ)—पाळि पन पस्सितम्भा ।

४. म०—१—२६५ ।

आगतागमा धम्मधरा विनयधरा मातिकाधरा, ते कालेन कालं उपसङ्ग-
मित्रा परिपुच्छति परिपञ्चति 'इदं भन्ते कथं इमस्स को अत्थो' ति,
तस्स ते आयस्मन्तो अविवटञ्चेव विवरन्ति, अनुत्तानीकतश्च उत्तानीकरोन्ति,
अनेकविहितेषु च कङ्कटानियेषु धम्मेसु कङ्कं पटिविन्देन्ति । एवं खो
भिक्षवे सेनासनं पञ्चङ्गसमन्नागतं होती" ति । अयं "समाधिभावनाय
अननुरूपं विहारं पहाय अनुरूपे विहारे विहरन्तेना" ति एत्थ वित्थारो ।

खुद्दकपल्लिवोधा

२२. खुद्दकपल्लिवोधुपच्छेदं कत्वा ति एवं पतिरूपे विहारे विह-
रन्तेन ये पिस्स ते होन्ति खुद्दकपल्लिवोधा, ते पि उपच्छिन्दितब्बा ।
सेय्यथिदं—दीधानि केसनखलोमानि छिन्दितब्बानि । जिण्णचीवरेसु
दळ्हीकम्मं वा तुन्नकम्मं वा कातब्बं । किलिङ्गानि वा रजितब्बानि । सचे
पत्ते मलं होति, पत्तो पचितब्बो । मञ्चपीठादीनि सोधेतब्बानी ति । "अयं
खुद्दकपल्लिवोधुपच्छेदं कत्वा" ति एत्थ वित्थारो ।

आगमो एतेसं ति आगतागमा । सुत्ताभिधम्मसङ्घातस्स धम्मस्स धारणेन धम्मधरा ।
विनयस्स धारणेन विनयधरा । तेसं येव धम्मविनयानं मातिकाय धारणेन मातिकाधरा । तत्थ
तत्थ धम्मपरिपुच्छाय परिपुच्छति । अत्थपरिपुच्छाय परिपञ्चति वीमंसति विचारेति । इदं
भन्ते कथं इमस्स को अत्थो ति परिपुच्छनपरिपञ्चाकारदस्सनं । अविवटञ्चेव पाळिया
अत्थं पदेसन्तरपाळिदस्सनेन आगमतो विवरन्ति । अनुत्तानीकतं च युत्तिविभावेनेन उत्तानी
करोन्ति । कङ्कटानियेषु धम्मेसु संसयुप्पत्तिया हेतुताय गण्ठिद्वानभूतेसु पाळिपदेसेसु
याथावतो विनिच्छयदानेन कङ्कं पटिविन्देन्ति । एत्थ च "नातिदूरं, नाच्चासन्नं, गमना-
गमनसम्पन्नं" ति एकं अङ्गं, "दिवा अप्पाकिण्णं, रत्तिं अप्पसद्दं अप्पनिग्घोसं" ति एकं,
"अप्पडंसमकसवातातपसरीसपसम्फस्सं" ति एकं, "तस्मिं खो पन सेनासने विहरन्तस्स...प...
परिक्खारा" ति एकं, "तस्मिं खो पन सेनासने थेरा...प...कङ्कं पटिविन्देन्ती" ति एकं ।
एवं पञ्च अङ्गानि वेदितब्बानि ।

भावनाविधानं

२३. इदानीं सव्यं भावनाविधानं अपरिहापेन्तेन भावेतव्योति एत्थ अयं पथवीकसिणं आदिं कत्वा सव्यकम्मट्टानवसेन वित्थारकथा होति । एवं उपच्छिन्नखुदकपलिबोधेन हि भिक्खुना पच्छाभत्तं पिण्डपातपटिकन्तेन भत्तसम्मदं पटिविनोदेत्वा पविवित्ते ओकासे सुखनिसिन्नेन कताय वा अकताय वा पथविया निमित्तं गण्हितव्वं ।

२४. वुत्तव्हेतं—

“पथवीकसिणं उग्गण्हन्तो पथवियं निमित्तं गण्हाति कते वा

खुदकपलिबोधवर्णना

२२. खुदकपलिबोधुपच्छेदे पयोजनं परतो आगमिस्सति । अग्गलअनुवातपरिभण्डदानादिना दळ्हीकम्मं वा । तन्तच्छेदादीसु तुन्नकम्मं वा कातव्वं ।

भावनाविधानवर्णना

२३. सव्यकम्मट्टानवसेना ति अनुकमेन निहिसियमानस्स चत्तालीसविधस्स सबस्स कम्मट्टानस्स वसेन । पिण्डपातपटिकन्तेना ति पिण्डपातपरिभोगतो पटिनिवत्तेन, पिण्डपातभुत्ताविना ओनीतपत्तपाणिना ति अत्थो । भत्तसम्मदं पटिविनोदेत्वा ति भोजननिमित्तं परिस्समं विनोदेत्वा । आहारे हि आसयं पविट्ठमत्ते तस्स आगन्तुकताय येभुय्येन सिया सरीरस्स कोचि परिस्समो, तं वूपसमेत्वा । तस्मिं हि अबूपसन्ते सरीरखेदेन चित्तं एकगतं न लमेय्या ति । पविवित्ते ति जनविवित्ते । सुखनिसिन्नेना ति पल्लङ्गं आभुजित्वा उज्जं कायं पणिधाय निसज्जाय सुखनिसिन्नेन । वुत्तव्हेतं ति यं “कताय वा” ति आदिना पथविया निमित्तगगहणं इध वुच्चति, वुत्तं हेतं पोरणकथायं ।

२४. इदानीं तं अट्ठकथापाळिं दस्सेन्तो—“पथवीकसिणं उग्गण्हन्तो” ति आदिमाह । तत्थायं सङ्केपत्थो—पथवीकसिणं उग्गण्हन्तो ति उग्गहनिमित्तभावेन पथवीकसिणं गण्हन्तो आदियन्तो, उग्गहनिमित्तभूतं पथवीकसिणं उप्पादेन्तो ति अत्थो । उप्पादनं चेत्थ तथानिमित्तस्स उपट्ठापनं दट्ठव्वं । पथवियं ति वक्खमानविसेसे पथवीमण्डले । निमित्तं गण्हाती ति तत्थ चक्खुना आदासतले मुखनिमित्तं विय भावनाभाणेन वक्खमानविसेसं

अकते वा सान्तके नो अनन्तके, सकोटिये नो अकोटिये, सबड्डुमे नो अबड्डुमे, सपरियन्ते नो अपरियन्ते, सुप्पम्मत्ते वा सरावमत्ते वा । सो तं निमिच्चं सुग्गहितं करोति, सूपधारितं उपधारेति, सुववत्थितं ववत्थपेति । सो तं निमिच्चं सुग्गहितं कत्वा सूपधारितं उपधारेत्वा सुववत्थितं ववत्थपेत्वा आनिसंसदस्सावी रतनसञ्जी हुत्वा चित्तीकारं उपट्ठपेत्वा सम्पियायमानो तस्मिं आरम्मणे चिच्चं उपनिबन्धति 'अद्वा इमाय पटिपदाय जरामरणम्हा मुच्चिस्सामी' ति । सो विविच्चेव कामेहि पठमं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरती' ति ।

पथवीनिमित्तं गण्हाति । “पथवियं” ति वत्वा पि मण्डलापेक्खाय नपुंसकनिद्देशो । कते ति वक्खमानविधिना अभिसङ्गते ति अत्थो । वा-सदो अनियमत्थो । अकते ति पाकतिके खल-मण्डलादिके पथवीमण्डले । सान्तके ति सअन्तके एव, सपरिच्छेदे एवा ति अत्थो । सावधारणञ्हेतं वचनं । तथा हि तेन निवर्त्तितं दत्तेतुं—“नो अनन्तके” ति वुत्तं । सकोटिये ति आदीनि पि तस्सेव वेवचनानि । सुप्पम्मत्ते वा ति आदीसु सुप्पसरावानि सम्प्यमाणानि इच्छितानि । केचि पन वदन्ति “सरावमत्तं विदत्थिच्चतुरङ्गलं होति, सुप्पम्मत्तं ततो अधिकप्पमाणं ति । कित्तिमं कसिणमण्डलं हेडिमपरिच्छेदेन सरावमत्तं, उपरिमपरिच्छेदेन सुप्पम्मत्तं, न ततो अधो उद्धं वा ति परित्तप्पमाणमेदसङ्गण्हनत्थं—‘सुप्पम्मत्ते वा सरावमत्ते वा’ ति वुत्तं” ति । यथाउपहिते आरम्मणे एकङ्गलमत्तं पि वज्जितं अप्पमाणमेवा ति वुत्तो वायमत्थो । केचि पन “छत्तमत्तं पि कसिणमण्डलं कातब्बं” ति वदन्ति ।

सो तं निमित्तं सुग्गहितं करोती ति सो योगावचरो तं पथवीमण्डलं सुग्गहितं निमित्तं करोति । यदा चक्खुं उम्मीलेत्वा ओलोकेत्वा तत्थ निमित्तं गहेत्वा निम्मीलेत्वा आवज्जेन्तस्स उम्मीलेत्वा ओलोकितक्खणे विय उपट्ठाति, तदा सुग्गहितं करोति नाम । अथेत्थ सति सूपट्ठितं कत्वा अबहिगतेन मानसेन पुनप्पुनं सल्लक्खेन्तो सूपधारितं उपधारेति नाम । एवं उपधारितं पन नं पुनप्पुनं आवज्जेन्तो मनसि करोन्तो तमेवारब्ध आसेवनं भावनं बहुलं पवत्तेन्तो सुववत्थितं ववत्थपेति नाम । तस्मिं आरम्मणे ति एवं सुग्गहितकरणादिना

२५. तत्थ येन अतीतभवे पि सासने वा इसिपब्बआय वा पब्बजित्वा पथवीकसिणे चतुक्कपञ्चकज्झानानि निब्बत्तितपुब्बानि, एवरूपस्स पुञ्चवतो उपनिस्सयसम्पन्नस्स अकताय पथविया कसितट्टाने वा खलमण्डले वा निमित्तं उपपज्जति, मल्लुकत्थेरस्स विय । तस्स किरायस्मतो कसितट्टानं ओलोकेन्तस्स तंठानप्पमाणमेव निमित्तं उदपादि । सो तं वट्ठेत्वा पञ्चकज्झानानि निब्बत्तेत्वा ज्ञानपदट्टानं विपस्सनं पट्टपेत्वा अरहणं पाप्पुणि ।

२६. यो पनेवं अकताधिकारो होति, तेन आचरियस्स सन्तिके उग्गहितकम्मट्टानविधानं अविराधेत्वा चत्तारो कसिणदोसे परिहरन्तेन कसिणं कातब्बं । नीलपीतलोहितओदातसम्भेदवसेन हि चत्तारो पथवीकसिणदोसा । तस्मा नीलादिवण्णं मत्तिकां अग्गहेत्वा गङ्गावहे मत्तिकासदिसाय अरुणवण्णाय मत्तिकाय कसिणं कातब्बं । तच्च खो विहारमज्जे सामणेरादीनं सञ्चरणट्टाने न कातब्बं । विहारपच्चन्ते पन पटिच्छन्नट्टाने पम्भारे वा पण्णसालाय वा संहारिमं वा तत्रट्टकं वा कातब्बं ।

सम्भदेव उपाङ्गिते तस्मिं पथवीकसिणसञ्जिते आरम्भणे । चित्तं उपनिबन्धती ति अत्तनो चित्तं उपचारज्झानं उपनेत्वा निबन्धति अञ्जारम्मणतो विनिवत्तं करोति । अद्धा इमाया ति आदि आनिसंसदस्सावितादस्सनं ।

२५. इदानीं यथादस्सितस्स अट्ठकथापाठस्स अत्थप्पकासनेन सद्धिं भावनाविधिं विभावेतुकामो अकते ताव निमित्तगगहणं दस्सेन्तो—“तत्थ येन अतीतभवे पी” ति आदिमाह । तत्थ तत्था ति तस्मिं अट्ठकथापाठे । चतुक्कपञ्चकज्झानानि ति चतुक्कपञ्चकनयवसेन वदति । पुञ्चवतो ति भावनामयपुञ्चवतो । उपनिस्सयसम्पन्नस्सा ति तादिसेनेव उपनिस्सयेन समन्नागतस्स । खलमण्डले ति मण्डलाकारे धञ्जरुणट्टाने । तंठानप्पमाणमेवा ति ओलोकितट्टानप्पमाणमेव ।

२६. अविराधेत्वा ति अविरज्झित्वा वृत्तविधिना एव । नीलपीतलोहितओदातसम्भेदवसेना ति नीलादिवण्णाहि मत्तिकाहि पम्भेकं एकज्झं च संसग्गवसेन । गङ्गावहे ति गङ्गासोते । सीहळदीपे किर रावणगङ्गा^१ नाम नदी, तस्सा सोतेन छिन्नतट्टाने मत्तिका अरुण-

तत्र संहारिमं चतूसु दण्डकेसु पिलोतिकं वा चम्मं वा कटसारकं वा बन्धित्वा तत्थ अपनीततिणमूलसक्खरकथलिकाय सुमहिताय मत्तिकाय वुत्तप्पमाणं वट्टं लिम्पेत्वा कातब्बं । तं परिकम्मकाले भूमियं अत्थरित्वा ओलोकेतब्बं । तत्रट्टकं भूमियं पदुमकणिकाकारेण खाणुके आकोटेत्वा वल्लीहि विनन्धित्वा कातब्बं । यदि सा मत्तिका नप्पहोति, अधो अञ्जं पक्खिपित्वा उपरिभागे सुपरिसोधिताय अरुणवण्णाय मत्तिकाय विदत्थिचतुरङ्गुलवित्थारं वट्टं कातब्बं । एतदेव हि पमाणं सन्धाय—“सुप्पमत्तं वा सरावमत्तं वा” ति वुत्तं । “सान्तके नो अनन्तके” ति आदि पनस्स परिच्छेदत्थाय^१ वुत्तं ।

२७. तस्मा एवं वुत्तप्पमाणपरिच्छेदं कत्वा रुक्खपाणिक्का^२ विसभागवण्णं समुट्ठपेति, तस्मा तं अग्गहेत्वा—पासाणपाणिक्काय धंसेत्वा समं मेरीतलसदिसं कत्वा तं ठानं सम्मब्धित्वा न्हत्वा आगन्त्वा कसिणमण्डलतो अङ्गुतेय्यहत्थन्तरे पदेसे पञ्जत्ते विदत्थिचतुरङ्गुलपादके सुअत्थते पीठे निसीदितब्बं । ततो दूरतरे निसिञ्जस्स हि कसिणं न उपट्ठाति, आसन्नतरे

वण्णा । तं सन्धाय वुत्तं—“गङ्गावहे मत्तिकासदिसाय अरुणवण्णाय” ति । अरुणवण्णाय अरुणनिभाय, अरुणप्पभावण्णाय ति अत्थो ।

एवं कसिणदोसे दस्सेत्वा इदानीं कसिणकरणादिके सेसाकारे दस्सेतुं—“तच्च खो” ति आदि वुत्तं । संहारिमं ति संहारितब्बं गहेत्वा चरणयोगं । तत्रट्टकं ति यत्र कतं, तत्थेव तिट्ठनकं । वुत्तप्पमाणं ति “सुप्पमत्ते वा सरावमत्ते वा” ति वुत्तप्पमाणं । वट्टं ति मण्डलसण्ठानं । परिकम्मकाले ति निमित्तुग्गहणाय भावनाकाले । एतदेवा ति यं विदत्थिचतुरङ्गुलवित्थारं, एतदेव पमाणं सन्धाय—“सुप्पमत्तं वा सरावमत्तं वा” ति वुत्तं । सुप्पं हि नातिमहन्तं सरावं च महन्तं^३ चाटिपिधानप्पहोतकं ति समप्पमाणं होति ।

२७. तस्मा ति परिच्छेदत्थाय वुत्तत्ता । एवं वुत्तप्पमाणं परिच्छेदं ति यथा-वुत्तप्पमाणं विदत्थिचतुरङ्गुलवित्थारं परिच्छेदं कत्वा, एवं वुत्तप्पमाणं वा कसिणमण्डलं विसभागवण्णेन परिच्छेदं कत्वा । रुक्खपाणिक्का ति कुचन्दनादिरुक्खपाणिक्का अरुणवण्णस्स विसभागवण्णं समुट्ठपेति । तस्मा तं अग्गहेत्वा ति वुत्तं । पकतिरुक्खपाणिक्का पन

कसिणदोसा पञ्चायन्ति^१ । उच्चतरे निसिन्नेन गीवं ओनमित्वा^२ ओलोकेतब्बं होति, नीचतरे जण्णुकानि रुजन्ति ।

२८. तस्मा वुत्तनयेनेव निसीदित्वा “अप्पस्सादा कामा” ति आदिना नयेन कामेसु आदीनवं पञ्चवेक्खित्वा कामनिस्सरणे सब्बदुक्खसमतिक्रमस्स उपायभूते नेक्खम्मि जाताभिलासेन बुद्धधम्मसंघगुणानुस्सरणेन पीतिपामोज्जं जनयित्वा “अयं दानि सा सब्बबुद्धपच्चेकबुद्धारियसावकेहि पटिपन्ना नेक्खम्मपटिपदा” ति पटिपत्तिया सञ्जातगारवेन

पासाणपाणिकागतिका व । निब्रुवतट्टानाभावेन भेरीतलसदिसं कत्वा । ततो दूरतरे ति आदि यथावुत्ततो पदेसतो पीठतो च अञ्जस्मि आदीनवदस्सनं । कसिणदोसा ति इत्थपाणिपदादयो इध कसिणदोसा ।

२९. वुत्तनयेनेवा ति “अट्ठतेय्यहत्थन्तरे पदेसे, विदत्थिचतुरङ्गुलपादके पीठे” ति च वुत्तविधिना व । कामेसु आदीनवं ति “कामा नामेते अट्ठिकङ्कलूपमा निरस्सादङ्गेन, तिणुकूपमा अनुदहनङ्गेन, अङ्गारकासूपमा महाभितापङ्गेन, सुपिनकूपमा इत्तरपच्चुपट्टानङ्गेन, याचितकूपमा तावकालिकङ्गेन, बक्खफलूपमा सब्बङ्गपच्चङ्गपलिभञ्जनङ्गेन, असिसूनूपमा अधिकट्टनङ्गेन, सत्तिमूलूपमा विनिविज्जनङ्गेन, सप्पसिरूपमा सपटिभयङ्गेना” ति^३ आदिना “अप्पस्सादा कामा बहुदुक्खा बहुपायासा” ति^४ आदिना “काममुखं च नामेतं बहुपरिस्सयं, सासङ्कं, सभयं, संकिलिद्धं, मीळहपरिभोगसदिसं^५, हीनं, गम्मं, पोथुज्जनिकं, अनरियं, अनत्थसंहितं” ति आदिना च अनेकाकारवोकारं वत्थुकामकिलेसकामेसु आदीनवं दोसं पञ्चवेक्खित्वा । कामनिस्सरणे ति कामानं निस्सरणभूते, तेहि वा निस्सटे । अगमगस्स पादकभावेन सब्बदुक्ख समतिक्रमस्स उपायभूते । नेक्खम्मि ति ज्ञाने । जाताभिलासेन सञ्जातच्छन्देन । “सम्मासम्बुद्धो वत भगवा अविपरीतधम्मदेसनत्ता, स्वाक्खातो धम्मो एकन्तनित्थानिकत्ता, सुप्पटिपन्नो संघो यथानुसिद्धं पटिपज्जनतो” ति एवं बुद्धधम्मसंघगुणानुस्सरणेन

१. ०दीसो पञ्चायति—सी० ।

२. ओणमित्वा—क० ।

३. वि० ६०—३-१३९; म० ६०—२-१० पिट्ठादीसु ।

४. वि०—२-१८१ । म०—१-१७४ । म०—२-३३ पिट्ठादीसु ।

५. पीळ०—स्था०, क० ।

“अद्धा इमाय पटिपदाय’ पविवेकसुखरसस्स भागी भविस्सामी” ति उस्साहं जनयित्वा समेन आकारेन चक्खुनि उम्मीलेत्वा निमित्तं गण्हन्तेन भावेतब्बं ।

२९. अतिउम्मीलयतो हि चक्खु किलमति, मण्डलञ्च अतिविभूतं होति, तेनस्स निमित्तं नुप्पज्जति । अतिमन्दं उम्मीलयतो मण्डलं अविभूतं होति, चित्तञ्च लीनं होति, एवमपि निमित्तं नुप्पज्जति । तस्मा आदा-

रतनत्तयविसयं पीतिपामोज्जं जनयित्वा । नेक्खम्मं पटिपज्जति एताया ति नेक्खम्म-पटिपदा । सउपचारस्स ज्ञानस्स विपस्सनाय मग्गस्स निब्बानस्स च अधिगमकारणं ति अत्थो । पुब्बे पन पठमज्ज्ञानमेव नेक्खम्मं ति वुत्तत्ता वुत्तावसेसा सब्बे पि नेक्खम्मधम्मा । यथाह—

“पग्गज्जा पठमं ज्ञानं निब्बानं च विपस्सना ।

सब्बे पि कुसला धम्मा ‘नेक्खम्मं’ ति पवुच्चरे” ति^२ ॥

पविवेकसुखरसस्सा ति चित्तविवेकादिविवेकजस्स सुखरसस्स । एवमेतेहि—पञ्चहि पदेहि “आनिसंसदस्सावी” ति आदीनं पदानं अत्थो दस्सितो ति दड्ढम् । समेन आकारेना ति अतिउम्मीलनअतिमन्दालोचनानि वज्जेत्वा नातिउम्मीलननातिमन्दालोचनसङ्कातेन समेन आलोचनाकारेन । निमित्तं गण्हन्तेना ति पथवीकसिणे चक्खुना गहितनिमित्तं मनसा गण्हन्तेन । भावेतब्बं ति तथापवत्तं निमित्तगगहणं वड्ढेतब्बं आसेवितब्बं बहुली-कातब्बं ।

२९. चक्खु किलमति अतिसुखं अतिभासुरं च रूपगतं उपनिज्झायतो विय । अतिविभूतं होति अत्तनो सभावाविभावतो । तथा च वण्णतो वा लक्खणतो वा उपतिट्ठेय्य । तेन वुत्तं—“तेनस्स निमित्तं नुप्पज्जती” ति । अविभूतं होति गबनिम्मीलनेन पेक्खन्तस्स रूपगतं विय । चित्तं च लीनं होति दस्सने मन्दव्यापारताय कोसज्जपाततो । तेनाह—“एवं पि निमित्तं नुप्पज्जती” ति । आदासतले मुखनिमित्तदस्सिना विद्या ति यथा आदासतले मुखनिमित्तदस्सी पुरिसो न तत्थ अतिगाढ्हं उम्मीलति, नापि अतिमन्दं, न आदासत-लस्स वण्णं पञ्चवेक्खति, नापि लक्खणं मनसि करोति, अथ खो समेन आकारेन ओलेकेन्तो

सतले मुखनिमित्तदस्सिना विय समेन आकारेन चक्खुनि उम्मीलेत्वा निमित्तं गण्हन्तेन भावेतब्बं ।

न वर्णो पञ्चवेक्खितब्बो, न लक्खणं मनसि कातब्बं । अपि च वर्णं अमुञ्चित्वा निस्सयसवण्णं कत्वा उस्सदवसेन पण्णत्तिधम्मे चित्तं पटुपेत्वा मनसि कातब्बं । पथवी^१, मही, मेदिनी, भूमि, वसुधा, वसुन्धरा ति आदीसु पथवीनामेसु यं इच्छति, यदस्स सञ्जानुकूलं होति, तं वत्तब्बं । अपि च पथवी ति एतदेव नामं पाकटं, तस्मा पाकटवसेनेव पथवी पथवी ति भावेतब्बं । कालेन उम्मीलेत्वा कालेन निम्मीलेत्वा आव-

अत्तनो मुखनिमित्तमेव पस्सति, एवमेव अयं पि पथवीकसिणं समेन आकारेन ओलोकेन्तो निमित्तगहणप्पसुतो येव होति, तेन वुत्तं—“समेन आकारेना” ति आदि । न वर्णो पञ्चवेक्खितब्बो ति यो तत्थ पथवीकसिणे अरुणवण्णो, सो न चिन्तेतब्बो । चक्खुविञ्जाणेन पन गहणं न सक्का निवारेतुं । तेनेवेत्थ ‘न ओलोकेतब्बो’ ति अवत्वा पञ्चवेक्खणगहणं कतं । न लक्खणं मनसि कातब्बं ति यं तत्थ पथवीधातुया थल्लक्खणं, तं न मनसि कातब्बं ।

दिस्वा गहेतव्वत्ता “वर्णं अमुञ्चित्वा” ति वत्वा पि वर्णवसेनेत्थ आमोगो न कातब्बो, सो पन वर्णो निस्सयगतिको कातब्बो ति दस्सेन्तो आह—“निस्सयसवण्णं कत्वा” ति । निस्सयेन समानाकारसन्निस्सितो सो वर्णो तां पथविया समानगतिकं कत्वा, वर्णेन सहेव “पथवी” ति मनसि कातब्बं ति अत्थो । उस्सदवसेन पण्णत्तिधम्मे ति पथवीधातुया उस्सन्नभावेन सत्तितो अधिकभावेन ससम्भारपथवियं “पथवी” ति यो लोकवोहारो, तस्मिं पण्णत्तिधम्मे चित्तं पटुपेत्वा “पथवी पथवी” ति मनसि कातब्बं । यदि लोकवोहारेण पण्णत्तिमत्ते चित्तं ठपेतब्बं, नामन्तरवसेन पि पथवी मनसि कातब्बा भवेत्थ्या, ति होतु कं दोसो ति दस्सेन्तो—“मही मेदिनी” ति आदिमाह । तत्थ यं इच्छती ति यं नामं वच् इच्छति, तं वत्तब्बं । तं च खो यदस्स सञ्जानुकूलं होति यं नामं अस्स योगिनो पुत्तं तत्थ गहितसञ्जावसेन अनुकूलं पञ्चुरताय, पगुणताय वा आगच्छति, तं वत्तब्बं । वत्तब्ब ति च पठमसमवाहारे कस्सचि वच्चीमेदो पि होती ति कत्वा वुत्तं, आचरियेन वा वत्तब्ब-

१—पथवी—सी०, स्या० । २—मेदिनी—स्या०, क० ।

ज्जितब्धं । याव उग्गाहनिमित्तं बुप्पज्जति, ताव कालसतम्बि काल-
सहस्सम्पि ततो भिय्यो पि एतेनेव नयेन भावेतब्धं ।

३० तस्सेवं भावयतो यदा निम्मीलेत्वा आवज्जन्तस्स उम्मीलितकाले
विय आपाथं आगच्छति, तदा उग्गाहनिमित्तं जातं नाम होति । तस्स
जातकालतो पट्टाय न तस्मिं ठाने निसीदितब्धं । अत्तनो वसनट्टानं पबि-
सित्वा तत्थ निसिन्नेन भावेतब्धं । पादधोवनपणञ्चपरिहारत्थं एनस्स
एकपटलिक्कुपाहना च कत्तरदण्डो च इच्छितब्धो । अथानेन सचे तस्सो
समाधि केनचिदेव असप्पायकारणेन नस्सति, उपाहना आहन्त्वा
कत्तरदण्डं गहेत्वा तं ठानं गन्त्वा निमित्तं आदाय आगन्त्वा
सुखनिसिन्नेन भावेतब्धं, पुनप्पुनं समन्नाहरितब्धं, तक्काहतं वितक्काहतं
कातब्धं ।

सन्धाय । किं वा बहुना, पाकटभावो येवेत्थ पमाणं ति दस्सेतुं—“अपि चा” ति आदि वुत्तं ।
कालेन उम्मीलेत्वा कालेन निम्मीलेत्वा ति किञ्चि कालं चक्खुं उम्मीलेत्वा निमित्तगगण-
वसेन पथवीमण्डलं ओलोकेत्वा पुन किञ्चि कालं चक्खुं निम्मीलेत्वा आवज्जितब्धं । येनाकारेन
ओलोकेत्वा गहितं, तेनाकारेन पुन तं समन्नाहरितब्धं ।

३०. आपाथमागच्छती ति मनोद्वारिकजवनानं गोचरभावं उपगच्छति । तस्स
उग्गाहनिमित्तस्स । न तस्मिं ठाने निसीदितब्धं । कस्मा ? यदि उग्गाहनिमित्तं जाते पि पथवी-
मण्डलं ओलोकेत्वा भावेति, पटिभागनिमित्तुप्पत्ति न सिया । समीपेन च न ओलोकेतुं न
सक्का । तेन वुत्तं—“अत्तनो वसनट्टानं पबिसित्वा” ति आदि । निस्सदभावाय एकपटलि-
क्कूपाहना गहणं, परिस्सयविनोदनत्थं कत्तरदण्डगगणं । सचे नस्सति, अथानेन भावेतब्धं
ति सम्बन्धो । वक्खमानेसु असप्पायेसु केनचिदेव असप्पायेन कारणभूतेन । निमित्तं आदाया
ति यथाजातं उग्गाहनिमित्तं गहेत्वा । समन्नाहरितब्धं ति आवज्जितब्धं निमित्तं ति अधिप्पायो,
सम्मा वा अनु अनु आहरितब्धं कम्मट्टानं ति अत्थो । तक्काहतं वितक्काहतं ति तक्कनतो, सविसेसं
तक्कनतो च “तक्को, वितक्को” ति च एवं लब्धनामेन भाषनाचित्तसम्पद्युत्तेन सम्मासुद्धयेन
आहननपरियाहननकिञ्चेन अपरापरं वत्तमानेन कम्मट्टानं आहतं परियाहतं च कातब्धं,

तस्स एवं करोन्तस्स अनुक्कमेन नीवरणानि विक्खम्भन्ति, किलेसा सन्निसीदन्ति, उपचारसमाधिना चित्तं समाधियति, पटिभागनिमित्तं उपपज्जति ।

३१. तत्रायं पुरिमस्स च उग्गहनिमित्तस्स इमस्स च विसेसो । उग्गहनिमित्ते कसिणदोसो पञ्जायति । पटिभागनिमित्तं थविकतो नीहटा-
दासमण्डलं विय सुधोतसङ्गथालं विय बलाहकन्तरा निक्खन्तचन्दमण्डलं
विय, मेघमुखे बलाका विय, उग्गहनिमित्तं पदालेत्वा निक्खन्तमिव ततो
सत्तगुणं सहस्सगुणं सुपरिसुद्धं हुत्वा उपट्ठाति । तच्च खो^२ नेव वण्णवन्तं,
न सण्ठानवन्तं । यदि हि तं ईदिसं भवेय्य, चक्खुविज्जेय्यं सिया ओळारिकं
सम्मसनुपगं तिलक्खणम्भाहतं । न पनेतं तादिसं । केवलं हि समाधिलाभिना
उपट्ठानाकारमत्तं सञ्जजमेतं ति ।

बलप्यत्तवित्तको मनसिकारो बहुलं पवत्तेतब्बो ति अत्थो । एवं करोन्तस्सा ति एवं कम्मङ्गानं
तक्काहतं वितक्काहतं करोन्तस्स । यथा भावना पुब्बेनापरं विसेसं आवहति, एवं अनुयुज्जन्तस्स ।
अनुक्कमेना ति भावनानुक्कमेन । यदा सद्वादीनि इन्द्रियाणि सुविसदानि तिक्खानि पवत्तन्ति,
तदा अस्सद्धियादीनं दूरीभावेन सातिसयथामप्यत्तेहि सत्तहि बलेहि लद्धुपत्थम्भानि वितक्कादीनि
कामावचरानेव ज्ञानज्ज्ञानि बहूनि हुत्वा पातुभवन्ति । ततो एव तेसं उज्जुविपन्ननीकभूता
कामच्छन्दादयो सद्धिं तदेकट्ठेहि पापधम्मेहि विदूरी भवन्ति, पटिभागनिमित्तुप्पत्तिया सद्धिं तं
आरम्भ उपचारज्ज्ञानं उपपज्जति । तेन वुत्तं—“नीवरणानि विक्खम्भन्ती” ति आदि ।
तत्थ सन्निसीदन्ती ति सम्मदेव सीदन्ति, उपसमन्ती ति अत्थो ।

३१. इमस्सा ति पटिभागनिमित्तस्स । अङ्गुलिपदपाणिपदादिको कसिणदोसो ।
आदासमण्डलूपमादीहि उग्गहनिमित्ततो पटिभागनिमित्तस्स सुपरिसुद्धतं सण्हसुखुमतं च दस्सेति ।
तं च खो पटिभागनिमित्तं नेव वण्णवन्तं न सण्ठानवन्तं अपरमत्थसभावत्ता । ईदिसं ति
वण्णसण्ठानवन्तं । तिलक्खणम्भाहतं ति उप्पादादिलक्खणत्तयानुपविद्धं, अनिच्चतादिलक्खणत्त-
यङ्कितं वा । यदि न पनेतं तादिसं वण्णादिवन्तं, कथं ज्ञानस्स आरम्भभावो ति आह—

३२ उपपन्नकालतो च पनस्स पड्डाय नीवरणानि विक्खम्भितानेव होन्ति, किलेसा सन्निसिन्ना व, उपचारसमाधिना चित्तं समाहितमेवा ति ।

३४. दुविधो हि समाधि उपचारसमाधि च अप्पनासमाधि च । द्वीहा-
कारेहि चित्तं समाधियति, उपचारभूमियं वा पटिलाभभूमियं वा । तत्थ
उपचारभूमियं नीवरणप्पहानेन चित्तं समाहितं होति, पटिलाभभूमियं
अङ्गपातुभावेन ।

३४. द्विचं पन समाधीनं इदं नानाकरणं । उपचारे अङ्गानि न थाम-
जातानि होन्ति, अङ्गानं अथामजातत्ता, यथा नाम दहरो कुमारको उक्खि-
पित्वा ठपियमानो पुनप्पुनं भूमियं पतति, एवमेव उपचारे उपपन्ने चित्तं
कालेन निमित्तं आरम्भणं करोति, कालेन भवङ्गं ओतरति । अप्पनायं पन
अङ्गानि थामजातानि होन्ति, तेसं थामजातत्ता, यथा नाम बलवा पुरिसो
आसना बुड्डाय दिवसम्पि तिट्ठेय्य, एवमेव अप्पनासमाधिम्हि उपपन्ने चित्तं

“केवलं ही” ति आदि । सञ्ज्वजं ति भावनासञ्जाजनितं, भावनासञ्जाय सञ्जातमत्तं ।
न हि असभावस्स कुतोचि समुद्धानं अत्थि । तेनाह—“उपट्टानाकारमत्तं” ति ।

३२-३३. विक्खम्भितानेव सन्निसिक्खा व, न पन तदत्थं उस्साहो कातब्बो ति
अधिप्पायो । “उपचारसमाधिना” ति बुत्ते इतरो पि समाधि अत्थी ति अत्थतो आपन्नं ति
तं पि दस्सेतुं—“दुविधो हि समाधी” ति आदि आरब्धं । द्वीहाकारेही ति ज्ञानधम्मानं
पटिपक्खदूरीभावो थिरभावप्पत्ति चा ति इमेहि द्वीहि कारणेहि । इदानि तानि कारणानि
अवत्थामुत्तेन दस्सेतुं—“उपचारभूमियं वा” ति आदि बुत्तं । उपचारभूमियं ति उपचारा-
वत्थायं । यदि पि तदा ज्ञानङ्गानि पटुतरानि महग्गतभावप्पत्तानि न उपपज्जन्ति, तेसं पन
पटिपक्खधम्मानं विक्खम्भनेन चित्तं समाधियति । तेनाह—“नीवरणप्पहानेन चित्तं समाहितं
होती” ति । पटिलाभभूमियं ति ज्ञानस्स अधिगमावत्थायं । तदा हि अप्पनापत्तानं ज्ञान-
धम्मानं उपपत्तिया चित्तं समाधियति । तेनाह—“अङ्गपातुभावेना” ति । चित्तं समाहितं होती
ति सम्बन्धो ।

३४. न थामजातानी ति न जातथामानि, न भावनाबलं पत्तानी ति अत्थो । चित्तं
ति ज्ञानचित्तं । केवलं पि रत्तिं केवलं पि दिवसं तिट्ठती ति समापत्तिवेलं सन्धायाह ।

सकिं भवज्जवारं छिन्दिस्वा केवलं पि रत्तिं केवलं पि दिवसं तिष्ठति,
कुसलजवनपटिपाटिवसेनेव पवत्तती ति ।

तत्र यदेतं उपचारसमाधिना सद्धिं पटिभागनिमित्तं उपपन्नं, तस्स
उप्पादनं नाम अतिदुष्करं । तस्मा सचे तेनेव पङ्कजेन तं निमित्तं बद्धेस्वा
अप्पनं अधिगन्तुं सक्कोति, सुन्दरं । नो चे सक्कोति, अशानेन तं निमित्तं
अप्पमत्तेन चक्कवत्तिगम्भो विथ रक्खितब्बं । एवं हि—

निमित्तं रक्खतो लद्धपरिहानि न विज्जति ।

आरक्खम्हि असन्तम्हि लद्धं लद्धं विनस्सति ॥

सत्तसप्पाया

३५. तत्रायं रक्खणविधि—

आवासो गोचरो भस्सं पुग्गलो भोजनं उतु ।

इरियापथो ति सत्तेते असप्पाये विवज्जये ॥

सप्पाये सत्त सेवेथ एवं हि पटिपज्जतो ।

नचिरेनेव कालेन होति कस्सचि अप्पना ॥

तत्रस्स यस्मिं आवासे वसन्तस्स अनुप्पन्नं वा निमित्तं नुपज्जति,
उप्पन्नं वा विनस्सति, अनुपट्ठिता च सति न उपट्ठाति, असमाहितञ्च चित्तं
न समाधियति, अयं असप्पायो । यत्थ निमित्तं उपपज्जति चेव थावरञ्च
होति, सति उपट्ठाति, चित्तं समाधियति नागपब्बतवासीपधानियतिस्सत्थे-

उपचारधूमियं निमित्तवट्ठनं शुत्तं ति कत्वा शुत्तं—“निमित्तं बद्धेस्वा” ति । लद्धपरिहानी
ति लद्धउपचारज्ज्ञानपरिहानि । निमित्ते अविमस्सन्ते तदारम्भणप्पानं पि अपरिहीनमेव होति,
निमित्ते पन आरक्खाभावेन विनद्धे लद्धं लद्धं ज्ञानं पि विनस्सति तदायत्तवुत्तितो । तेनाह—
“आरक्खम्ही” ति आदि ।

सप्पायवण्णना

३५. “थावरं च होती” ति कत्वा यथा थावरं होति, तं दस्सेतुं—“सति उपट्ठाति,
चित्तं समाधियती” ति शुत्तं । यथालद्धञ्चि निमित्तं तत्थ सति सुपट्ठितं कत्वा एकगत्तं

रस्स विय, अयं सप्पायो । तस्मा यस्मिं विहारे बहू आवासा होन्ति, तत्थ एकमेकस्मिं तीणि तीणि दिवसानि वसित्वा यत्थस्स चित्तं एकमां होस्सि तत्थ वसितम्बं । आवाससप्पायताय हि तम्बपणिदीपम्हि चूलजागलेणे वसन्ता तत्थेव कम्मडानं गहेत्वा पञ्चसता भिक्षू अरहतं पापुणिसु । सोतापन्नादीनं पन अञ्जत्थ अरियभूमिं एत्वा तत्थ अरहतपत्तानञ्च गमन्ता नत्थि । एवं अञ्जेसु पि चित्तलपम्बतविहारादीसु ।

३६ गोचरगामो पन यो सेनासनतो उत्तरेन वा दक्खिणेन वा नातिदूरे दियङ्गुकोसम्बन्तरे होति सुलभसम्पन्नभिक्षो, सो सप्पायो । विपरीतो असप्पायो ।

३७. भस्सं ति द्वात्तिसतिरच्छानकथापरियापन्नं असप्पायं । तं हिस्स निमित्तन्तरधानाय संवत्तति । दसकथावत्थुनिस्सितं सप्पायं, तम्पि मत्ताय भासितम्बं ।

३८. पुरगल्लो पि अतिरच्छानकथिको सीलादिगुणसम्पन्नो, यं

विन्दन्तस्स थिरं नाम होति, सुरक्खितं च । सति—गृहणेन चेत्य सम्पन्नञ्च, समाधिगृहणेन वीरियं च सङ्गहितं होति नानन्तरियभावतो । तत्था ति तेसु आवासेसु । तीणि तीणी ति एकेकस्मिं आवासे अवुत्थअवुत्थद्वाने वसननियामेन तयो तयो दिवसे वसित्वा ।

३६. उत्तरेन वा दक्खिणेन वा ति वुत्तं गमनागमने सुरियाभिमुखभावनिवारणत्थं ति । सहस्सधनुप्पमाणं दियङ्गुकोसं ।

३७. द्वात्तिस तिरच्छानकथा ति राजकथादिके^१ सन्धायाह । ता हि पाळियं सरूपतो अनागता पि अरञ्जपम्बतनदीदीपकथा इति—सदेन सङ्गहेत्वा सगमोक्त्वा तिरच्छानभावतो “द्वात्तिस तिरच्छानकथा” ति वुत्ता । दसकथावत्थुनिस्सितं ति “अप्यिच्छता, सन्नुद्धि, पविवेको, असंसगो, वीरियारम्भो, सीलसमाधिपञ्चाविमुत्तिविमुत्तिजाणदस्सन्” ति इमानि अप्यिच्छकथादीनं वत्थुनि, तन्निस्सितं भस्सं सप्पायं ।

३८. अतिरच्छानकथिको ति नतिरच्छानकथिको, तिरच्छानकथा विधुरं धम्मिकं

निस्सत्तप असमाहितं वा चित्तं समाधियति, समाहितं वा चित्तं धिरतरं
होति, एवरूपो सप्पायो । कायदळ्हीबहुलो पन तिरच्छानकधिको
असप्पायो । सो हि तं कइमोदकमिव अञ्चं उदकं, मलीनमेव करोति,
तादिसञ्च आगम्म कोटपन्वतवासीदहरस्सेव समापत्ति पि नस्सति, पगेव
निमित्तं ।

३९. भोजनं पन कस्सचि मधुरं, कस्सचि अम्बिलं सप्पायं होति ।
उत्तु पि कस्सचि सीतो, कस्सचि उण्हो सप्पायो होति । तस्मा यं भोजनं
वा उत्तु वा सेवन्तस्स फासु होति, असमाहितं वा चित्तं समाधियति,
समाहितं वा चित्तं धिरतरं होति, तं भोजनं सो च उत्तु सप्पायो । इतरं
भोजनं इतरो च उत्तु असप्पायो ।

४०. इरियापथेसु पि कस्सचि चङ्गमो सप्पायो होति, कस्सचि
सयनङ्गाननिसज्जानं अञ्जतरो । तस्मा तं आवासं विय तीणि दिवसानि
उपपरिक्खित्वा यस्मिं इरियापथे असमाहितं वा चित्तं समाधियति, समा-

कम्मङ्गानपटिसंयुत्तमेव कथं कथेतीति अधिप्पायो । सीलादिगुणसम्पन्नो ति सीलसमाधि-
आदिगुणसम्पन्नो । यो हि समाधिकम्मङ्गानिको, समाधिकम्मङ्गानस्स वा पारं पत्तो, सो इमस्स
योगिनो सप्पायो । तेनाह—“यं निस्साया” ति आदि । कायदळ्हीबहुलो ति कायस्स
सन्तप्पनपोसनप्पसुतो । यं सन्धाय वुत्तं—“यावदत्थं उदरावदेहकं भुञ्जित्वा सेय्यसुखं पत्तसुखं
मिदसुखं अनुयुत्तो विहरती”^२ ति ।

३९. भोजनं येसुय्येन मधुरम्बिलरसवसेन सत्तानं उपयोगं गच्छति दधिआदीसु तथा
दत्तनतो । कटुकादिरसा पन केवलं अभिसङ्गारका एवा ति आह—“कस्सचि मधुरं,
कस्सचि अम्बिलं सप्पायं होती” ति ।

४०. यस्मिं इरियापथे आधारभूते वत्तमाने वा यस्मिं वा इरियापथे पवत्तमानस्स ।
निमित्तासेवनबहुलस्सा ति निमित्ते आसेवनाबहुलस्स पटिभागनिमित्ते विसयभूते भावना-

१—कायदळ्हीबहुलो—सी० ।

२. सी०—३—१८५ । म०—१—१३८ । बं०—१—४८८ पिडावीसु ।

हितं वा चित्तं शिरतरं होति, सो सप्पायो । इतरो असप्पायो ति वेदितव्वो ।

इति इमं सत्तविधं असप्पायं वज्जेत्वा सप्पायं सेवितव्वं । एवं पटिपक्खस्स हि निमित्तासेवनबहुलस्स नचिरेनेव कालेन होति कस्सपि अप्पना ।

दसविध-अप्पनाकोसल्लं

४१. यस्स पन एवमपि पटिपज्जतो न होति, तेन दसविधं अप्पना-कोसल्लं सम्पादेतव्वं । तत्रायं नयो—दसहाकारेहि अप्पनाकोसल्लं इच्छितव्वं, वत्थुविसदकिरियतो, इन्द्रियसमत्तपटिपादनतो, निमित्तकुसलतो, यस्मिं समये चित्तं पग्गहेतव्वं तस्मिं समये चित्तं पग्गण्हाति, यस्मिं समये चित्तं निग्गहेतव्वं तस्मिं समये चित्तं निग्गण्हाति, यस्मिं समये चित्तं सम्पहंसितव्वं तस्मिं समये चित्तं सम्पहंसेति, यस्मिं समये चित्तं अज्झुपेक्खितव्वं तस्मिं समये चित्तं अज्झुपेक्खति, असमाहितपुग्गलपरिवज्जनतो, समाहितपुग्गलसेवनतो, तदधिमुत्तितो ति ।

४२. तत्थ वत्थुविसदकिरिया नाम अज्झत्तिकवाहिरानं वत्थूनं विसदभावकरणं । यदा हिस्स केसनखलोमानि दीधानि होन्ति, सरीरं वा सेदमलग्गहितं, तदा अज्झत्तिक वत्थु अविसदं होति अपरिसुद्धं । यदा पन

मनसिकारं बहुलं आसेवन्तस्स, निमित्तस्स वा गोचरासेवन वसेन आसेवनावहुलस्स । येन हि भावेन्तस्स भावनासेवना, तेन गोचरासेवना पि इच्छितव्वा ति ।

दसविध-अप्पनाकोसल्लवण्णना

४१. न होति अप्पना । येन विधिना अप्पनायं कुसलो होति, सो दसविधो विधि अप्पनाकोसल्लं, तन्नित्तं वा आणं । वत्थुविसदकिरियतो ति वत्थूनं विसदभावकरणतो अप्पनाकोसल्लं इच्छितव्वं ति सम्बन्धो । एवं सेसेसु पि ।

४२. चित्तचेतसिकानं हि पवत्तिट्ठानभावतो सरीरं, तप्पटिवद्धानि चीवरादीनि च इह “वत्थूनी” ति अधिप्पेतानि । तानि यथा चित्तस्स सुखावहानि होन्ति, तथा करणं तेषं विसदभावकरणं । तेन पुत्तं—“अज्झत्तिकवाहिरानं” ति आदि । सरीरं वा ति वा-सदो

अस्स चीवरं जिण्णं किलिङ्गं दुग्गन्धं होति, सेनासनं वा उक्कापं होति, तदा बाहिरवत्थु अविसदं होति अपरिसुद्धं । अज्झत्तिकवाहिरे च वत्थुम्हि अविसदे उप्पभेसु चित्तचेतसिकेसु आणम्पि अपरिसुद्धं होति, अपरिसुद्धानि दीप-कपल्लिकवड्डितेलानि निस्साय उप्पन्नदीपसिखाय ओभासो विय । अपरिसुद्धेन आणेन सङ्गारे सम्मसतो सङ्गारा पि अविभूता होन्ति, कम्मट्ठानमनुयुञ्जतो कम्मट्ठानम्पि बुद्धिं विरूळिहं वेपुल्लं न गच्छति । विसदे पन अज्झत्तिकवाहिरे वत्थुम्हि उप्पभेसु चित्तचेतसिकेसु आणम्पि विसदं होति परिसुद्धं, परिसुद्धानि दीपकपल्लिकवड्डितेलानि निस्साय उप्पन्नदीपसिखाय ओभासो विय । परिसुद्धेन च आणेन सङ्गारे सम्मसतो सङ्गारा पि विभूता होन्ति, कम्मट्ठानमनुयुञ्जतो कम्मट्ठानम्पि बुद्धिं विरूळिहं वेपुल्लं गच्छति ।

अट्ठानप्युत्तो, सरीरं सेदमलगाहितं वा अञ्जेन वा अवस्तुतकिञ्चेन विबाधितं ति अधिप्पायो । सेनासनं वा ति वा-सदेन पत्तादीनं पि सङ्गहो दड्ढवो । ननु चायं नयो खुद्वकपल्लिवोधुपच्छेदेन सङ्गहितो, पुन कस्मा बुत्तो ? ति सच्चं सङ्गहितो, सो च लो भावनाय आरम्भकाले । इध पन आरब्धकम्मट्ठानस्स उपचारज्ज्ञाने ठत्वा अप्पनापरिवासं वसन्तस्स कालन्तरे जाते तथापटिपत्ति अप्पनाकोसल्लाय बुत्ता । अविसदे सति, विसयभूते वा । कथं भावनमनुयुञ्जन्तस्स तानि विसयो ? अन्तरन्तरा पवत्तनकचित्तुप्पादवसेनेवं बुत्तं । ते हि चित्तुप्पादा चित्तेकग्गताय अपरिसुद्धभावाय संवत्तन्ति । चित्तचेतसिकेसु निस्सयादिपण्यभूतेसु । आणं पी ति पि-सदो सम्पिण्डने । तेन “न केवलं तं वत्थु येव, अथ लो तस्मिं अपरिसुद्धे आणं पि अपरिसुद्धं होती” ति दस्सितं । तंसम्पयुत्तानं पन अपरिसुद्धता अबुत्तसिद्धा, आणस्स च विदुं गहणं अप्पनाय बहुकारत्ता । तथा हि ज्ञानं “दन्वामिञ्चं, खिप्पामिञ्चं” ति आणमुत्तेन निदिद्धं । निस्सय-निस्सयो पि निस्सयोत्वेव बुद्धती ति आह—“दीपकपल्लिकवड्डितेलानि निस्साया” ति । आणे अविसदे विपस्सनाभावना विय समाधिभावना पि परितुब्बहा होती ति दस्सेतुं—“अपरिसुद्धेन आणेना” ति आदि बुत्तं । तत्थ कम्मट्ठानं ति समयकम्मट्ठानं आह । बुद्धिं अङ्गपानुभावेन, विरूळिहं गुणभावेन, वेपुल्लं सम्बलो वसिभावप्पत्तिया वेदितव्वं । विसदे पना ति सुक्कपक्खो, तस्स बुत्तविपरियायेन अत्थो वेदितव्वो ।

४३. इन्द्रियसमस्तपटिपावनं नाम सद्वादीनं इन्द्रियानं समभाव-
करणं । सचे हिस्स सद्धिन्द्रियं बलवं होति इतरानि मन्दानि, ततो वीरि-
यिन्द्रियं पग्गहकिच्चं, सतिन्द्रियं उपट्ठानकिच्चं, समाधिन्द्रियं अविक्खेप-
किच्चं, पड्डिअन्द्रियं दस्सनकिच्चं कातुं न सक्कोति, तस्मा तं धम्मसभाव-
पञ्चवेक्खणेन वा यथा वा मनसिकरोतो बलवं जातं, तथा अमनसिकारेन
हापेतब्बं । वक्कलित्थेरवत्थु चेत्थ निदस्सनं । सचे पन वीरियिन्द्रियं बलवं
होति, अथ नेव सद्धिन्द्रियं अधिमोक्खकिच्चं कातुं सक्कोति, न इतरानि
इतरकिच्चमेदं, तस्मा तं पस्सद्वादिभावनाय हापेतब्बं । तत्रापि सोणत्थेर-

४३. समभावकरणं ति किञ्चित्तो अनूनाधिकभावकरणं । यथापञ्चयं सद्देय्यवत्पुस्सिं
अधिमोक्खकिच्चस्स पटुतरभावेन, पञ्चाय अविसदताय, वीरियादीनं च सिथिलतादिना
सद्धिन्द्रियं बलवं होति । तेनाह—“इतरानि मन्दानी” ति । ततो ति तस्मा सद्धिन्द्रियस्स
बलवभावतो इतरेसं च मन्दत्ता । कोसज्जपक्खे पटितुं अदत्त्वा सम्पयुत्तधम्मानं पग्गण्हनं
अनुबलप्यदानं पग्गहो, पग्गहो व किच्चं, पग्गहकिच्चं कातुं न सक्कोती ति सम्बन्धितब्बं ।
आरम्भणं उपगन्त्वा ठानं अनिस्सज्जनं वा उपट्ठानं, विक्खेपपटिपक्खो । येन वा सम्पयुत्ता
अविक्खित्ता होन्ति, सो अविक्खेपो । रुपगतं विय चक्खुना येन याथावतो विसयसभावं
पस्सति, तं दस्सनकिच्चं कातुं न सक्को ति बलवता सद्धिन्द्रियेन अभिभूतत्ता । सहजातधम्मेषु
हि इन्दुं कारेन्तानं सहपवत्तमानानं धम्मानं एकरसतावसेनेव अत्थसिद्धि, न अज्जथा । तस्मा
ति शुत्तमेवत्थं कारणभावेन पञ्चामसति । तं ति सद्धिन्द्रियं । धम्मसभावपञ्चवेक्खणेना ति
यस्स सद्देय्यवत्पुनो उट्ठारतादिगुणे अधिमुज्जनस्स सातिसयप्पवत्तिथा सद्धिन्द्रियं बलवं जातं,
तस्स पञ्चयपञ्चयुप्पत्तादिविभागतो याथावतो वीमंसनेन । एवञ्चि एवंधम्मतानयेन सभावसरतो
परिगण्यमाने सविप्फारो अधिमोक्खो न होति, “अयं इमेसं धम्मानं सभावो” ति परिजानन-
वसेन पञ्चाव्यापारस्स सातिसयत्ता । धुरियधम्मेषु हि यथा सद्वाय बलवभावे पञ्चाय मन्दभावो
होति, एवं पञ्चाय बलवभावे सद्वाय मन्दभावो होती ति । तेन शुत्तं—“तं धम्मसभाव-
पञ्चवेक्खणेन हापेतब्बं” ति ।

तथा अमनसिकारेना ति येनाकारेन भावनमनुयुज्जन्तस्स सद्धिन्द्रियं बलवं होति,
तेनाकारेन भावनाय अननुयुज्जन्ततो ति शुत्तं होति । इध बुधिषेन सद्धिन्द्रियस्स बलवभावो,

वत्थु दस्सेतब्बं । एवं सेसेसु पि एकस्स बलवभावे सति इतरेसं अत्तनो किञ्चेषु असमत्थता वेदितब्बा । विसेसतो पनेत्थ सद्वापञ्जानं समाधि-
वीरियानञ्च समतं पसंसन्ति । बलवसद्दो हि मन्दपञ्जो मुदप्पसब्बो होति,
अवत्थुस्मिं पसीदति । बलवपञ्जो मन्दसद्दो केराटिकपक्खं भजति, मेसज्ज-
समुद्धितो विय रोगो अतेकिञ्छो होति । उभिषं समताय वत्थुस्मिं वेव
पसीदति । बलवसमाधिं पन मन्दवीरियं समाधिस्स कोसज्जपक्खत्ता
कोसज्जं अभिभवति । बलववीरियं मन्दसमाधिं वीरियस्स उद्वच्चपक्खत्ता

अत्तनो वा पञ्चयविसेसतो किञ्चुत्तरियेन^१ वीरियादीनं वा मन्दकिञ्चताय । तत्थ पटमविकप्पे
हापनविधि दस्सितो, दुतियविकप्पे पन यथा मनसि करोतो वीरियादीनं मन्दकिञ्चताय सद्धिन्त्रियं
बलवं जातं, तथा अमनसिकारेन वीरियादीनं पट्टकिञ्चभावावहेन मनसिकारेन सद्धिन्त्रियं तेहि
समरसं करोन्तेन हापेतब्बं । इमिना नयेन सेसिन्त्रियेषु पि हापनविधि वेदितब्बो ।

वक्कलित्थेरवत्थू ति सो हि आयस्मा सद्वाधिसुत्तताय कताधिकारो सत्थु रूपकम्भ-
दस्सनप्पसुतो एव हुत्वा विहरन्तो सत्थारा “किं ते वक्कलि इमिना पूतिकार्येन दिङ्गेन । यो लो
वक्कलि धम्मं पस्सति, सो मं पस्सती” ति आदिना^२ ओवदित्वा कम्मद्धाने नियोजितो पि तं
अननुयुञ्जन्तो पणामितो अत्तानं विनिपातेत्तुं पपातद्धानं अभिरुद्धि । अथ नं सत्था यथानिसिञ्जो
व ओभासं विसज्जेन्तो अत्तानं दस्सेत्वा—

“पामोच्चबहुलो भिक्खु पसब्बो बुद्धसासने ।

अधिगच्छे पदं सन्तं सङ्गारूपसमं सुखं” ति^३ ॥

गाथं वत्वा “एहि वक्कली” ति आह । सो तेन अमतेनेव अभिसित्तो इद्धुत्तो हुत्वा
विपस्सनं पट्टपेसि । सद्दाय पन बलवभावतो विपस्सना वीरियं न ओतरि । तं अत्वा भगवा
इन्द्रियसमतं पटिपादेन्तो कम्मद्धानं सोवेत्वा अदासि । सो सत्थारा दिङ्गनयेन विपस्सनं उल्लुक्का-
पेत्वा मग्गपटिपाटिया अरहत्तं पापुणि । तेन जुत्तं—“वक्कलित्थेरवत्थु चेत्थ निदस्सनं” ति ।

इतरकिञ्चभेदं ति उपद्धानादिकिञ्चविसेसं । पस्सद्वादी ति आदि-सहेन समाधि-
उपेक्खासम्भोज्जङ्गानं सङ्गहो दहब्बो । हापेतब्बं ति यथा सद्धिन्त्रियस्स बलवभावो धम्म-
सभावपञ्चवेक्खणेन हायति, एवं वीरियिन्त्रिस्स अधिमत्तता पस्सद्वादिभावनाय हायति,

उद्धब्धं अभिमवति । समाधिः पन वीरियेन संयोजितो कोसज्जे पतितुं न लभति । वीरियं समाधिना संयोजितं उद्धब्धे पतितुं न लभति, तस्मा तदुभयं समं कातब्धं । उभयसमताय हि अप्पना होति ।

अपि च समाधिकम्मिकस्स बलवती पि सद्धा वड्ढति । एवं सहहन्तो ओकप्पेन्तो अप्पनं पाप्पुणिस्सति । समाधिपञ्चासु पन समाधिकम्मिकस्स एकग्गता बलवती वड्ढति । एवं हि सो अप्पनं पाप्पुणाति । विपस्सनाकम्मि-

समाधिपक्खियत्ता तस्सा । तथा हि सा समाधिन्द्रियस्स अधिमत्ततं कोसज्जपाततो रक्खन्ती वीरियादिभावना विय वीरियिन्द्रियस्स अधिमत्ततं उद्धच्चपाततो रक्खन्ती, एकंसतो हापेति । तेन वुत्तं—“पस्सद्धादिभावनाय हाप्पेतब्धं” ति ।

सोणत्थेरस्स वत्थु ति^१ सुकुमारस्स सोणत्थेरस्स वत्थु । सो हि आयस्सा सत्थु सन्तिके कम्मद्धानं गहेत्वा सीतवने विहरन्तो “मम सरीरं सुखुमालं, न च सक्का सुखेनेव सुखं अधिगन्तुं, कायं किलमेत्वा पि समणधम्मो कातब्धो” ति ठानचङ्कममेव अधिङ्गाय पधानमनुयुञ्जन्तो पादतलेसु फोटेसु उद्धितेसु पि वेदनं अण्णुपेक्खित्वा दल्लहं वीरियं करोन्तो अच्चारद्धवीरियताय विसेसं निम्बत्तेतुं नासक्खि । सत्था तत्थ गन्त्वा वीणोवादेन ओवदित्वा वीरियसमतायोजनविधिं दस्सेन्तो कम्मद्धानं सोवेत्वा गिञ्जकूटं गतो । थेरो पि सत्थारा दिन्ननयेन वीरियसमतं योजेन्तो विपस्सनं उस्सुक्कापेत्वा अरहत्ते पतिट्ठासि । तेन वुत्तं—“सोणत्थेरस्स वत्थु दस्सेतब्धं” ति ।

सेसेसु पी ति सतिसमाधिपञ्चिन्द्रियेसु पि । एकस्सा ति एकेकस्स । सामञ्जनिहेसोवायं दड्ढब्धो । एवं पञ्चन्नं इन्द्रियानं पञ्चेकं अधिमत्तताय पन हापनवसेन समतं दस्सेत्वा इदानीं तत्थ येसं विसेसतो असाधारणतो साधारणतो च समता इच्छितब्बा, तं दस्सेतुं—“विसेसतो पना” ति आदि वुत्तं । एत्था ति एतेसु पञ्चसु इन्द्रियेसु । समतं ति सद्धापञ्चानं अञ्जमञ्जं अनूनाधिकभावं । तथा समाधिवीरियानं । यथा हि सद्धापञ्चानं विसुं विसुं धुरियधम्मभूतानं किञ्चित्तो अञ्जमञ्जानतिवत्तनं विसेसतो इच्छितम्बमेव, यतो नेसं समधुरताय अप्पना सम्पज्जती ति, एवं समाधिवीरियानं कोसज्जउद्धच्चपक्खिक्कानं समरसताय सति अञ्जमञ्ज-पत्थम्भनतो सम्पयुत्तधम्मानं अन्तद्वयपाताभावेन सम्मदेव अप्पना इज्झति । “बलवसहो ही” ति आदि निदस्सनवसेन वुत्तं । तस्सत्थो—यो बलवतिया सद्धाय समन्नागतो अविसदभाणो,

कस्स पञ्ञा बलवती वट्ठति । एवं हि सो लक्खणपटिवेधं पापुणाति । उभिन्नं पन समताय पि अप्पना होति येव । सति पन सब्बत्थ बलवती वट्ठति । सति हि चित्तं उद्धच्चपक्खिकानं सद्धावीरियपञ्ञानं वसेन उद्धच्चपाततो कोसज्जपक्खेन च समाधिना कोसज्जपाततो रक्खति, तस्मा सा लोण-धूपनं विय सब्बव्यज्जनेसु, सब्बकम्मिकअमच्चो विय च सब्बराजकिस्सेसु सब्बत्थ

सो मुद्धप्पसन्नो होति, न अवेच्चप्पसन्नो । तथा हि सो अबत्थुस्मिं पसीदति सेप्पयापि तिथियसावका । केराटिकपक्खं ति साठेय्यपक्खं भजति । सद्धाहीनाय पञ्ञाय अतिधावन्तो “देय्यवत्थुपरिच्चागेन विना चित्तुप्पादमत्तेन पि दानमयं पुञ्ञं होती” ति आदीनि परिकप्पेति हेतुपरिरूपकेहि वञ्चितो । एवंभूतो पन सुक्खतक्कविलुत्तचित्तो पण्डितानं वचनं नादियति, सञ्ञत्तिं न गच्छति । तेनाह—“भेसज्जसमुट्ठितो विय रोगो अतेकिच्छो होती” ति । यथा चेत्थ सद्धापञ्ञानं अञ्ञमञ्ञविरहो न अत्थावहो अनत्थावहो च, एवमिधा पि समाधि-वीरियानं अञ्ञमञ्ञविरहो न अविक्खेपावहो विक्खेपावहो चा ति वेदितव्वं । कोसज्जं अभिभवति, तेन अप्पनं न पापुणाती ति अधिप्पायो । उद्धच्चं अभिभवती ति एत्थापि एसेव नयो । तदुभयं ति तं सद्धापञ्ञाद्वयं समाधिवीरियद्वयं च । समं कातव्वं ति समरसं कातव्वं ।

समाधिकम्मिकस्सा ति समथकम्मट्ठानिकस्स । एवं ति एवं सन्ते, सद्धाय तेसं बलवभावे सती ति अत्थो । सद्दहन्तो ति “पथवी पथवी” ति मनसिकरणमत्तेन कथं ज्ञानुप्पत्ती ति अचिन्तेत्वा “अद्धा सम्मासम्बुद्धेन वुत्तविधि इज्झिस्सती” ति सद्दहन्तो सद्धं ज्ञेन्तो । ओकप्पेन्तो ति आरम्मणं अनुपविसित्वा विय अधिमुच्चनवसेन ओकप्पेन्तो पक्खन्दन्तो । एकगता बलवती वट्ठति समाधिपधानत्ता ज्ञानस्स । उभिन्नं ति समाधिपञ्ञानं, समाधि-कम्मिकस्स समाधिनो अधिमत्तता पि इच्छितव्वा ति आह—“समतायपी” ति, समभावेनापी ति अत्थो । अप्पना ति इधाधिप्पेतअप्पना । तथा हि “होति येवा” ति सासङ्कं वदति, लोक्कुत्तरप्पना पन तेसं समभावेनेव इच्छिता । यथाह—“समथविपस्सनं युगनद्धं भावेती” ति^१ ।

यदि विसेसतो सद्धापञ्ञानं समाधिवीरीयानं च समता इच्छिता, कथं सती ति आह—“सति पन सब्बत्थ बलवती वट्ठती” ति । सब्बत्था ति लीनुद्धच्चपक्खेसु पञ्ञसु इन्द्रि-

इच्छितव्या । तेनाह—“सति च षन सम्बत्थिका वुत्ता भगवता । किं कारणा ? चित्तं हि सतिपटिसरणं, आरक्खपच्चुपट्टाना च सति, न विना सतिथा चित्तस्स पग्गहनिग्गहो होती” ति ।

४४. निमित्तकोसल्लं नाम पथबीकसिणादिकस्स चित्तेकग्गता-
निमित्तस्स अकतस्स करणकोसल्लं, कतस्स च भावनाकोसल्लं, भावनाय
लद्धस्स रक्खणकोसल्लञ्च, तं इध अधिप्पेतं ।

४५. कथञ्च यस्मिं समये चित्तं पग्गहेतव्वं, तस्मिं समये चित्तं
पग्गणह्माति ? यदास्स अतिसिथिलवीरियतादीहि लीनं चित्तं होति, तदा
पस्सद्विसम्बोज्झङ्गादयो तयो अभावेत्वा धम्मविचयसम्बोज्झङ्गादयो भावेति ।
वुत्तञ्हेतं भगवता—

येसु । उद्धच्चपक्खिये^१ गण्हन्तो—“सद्धावीरियपक्ख्यानं” ति आह । अञ्जथा पी ति च गहेतव्वा
सिया । तथा हि “कोसज्जपक्खेन समाधिना” इच्चेव वुत्तं, न “पस्सद्विसमाधिउपेक्खाही”
ति । सा सति । सम्बेसु राजकम्मेसु नियुत्तो सम्बक्कम्मिको । तेन कारणेन सम्बत्थ
इच्छितव्वत्थेन । आह अट्ठकथायं । सम्बत्थ नियुत्ता सम्बत्थिका, सम्बेन वा लीनुद्धच्चपक्खियेन
बोष्णङ्गगहणेन अत्येतव्वा सम्बत्थिया, सम्बत्थिया च सम्बत्थिका । चित्तं ति कुसलचित्तं ।
तस्स हि सति पटिसरणं परायणं अप्पत्तस्स पत्तिया अनधिगतस्स अधिगमाय । तेना—
“आरक्खपच्चुपट्टाना” ति आदि ।

४४. चित्तेकग्गतानिमित्तस्सा ति चित्तेकग्गताय निमित्तस्स चित्तेकग्गतासङ्गातस्स च
निमित्तस्स । चित्तस्स हि समाहिताकारं सङ्गक्खेत्वा समथनिमित्तं रक्खन्तो येव कसिणनिमित्तं
रक्खति । तस्मा पथबीकसिणादिकस्सा ति आदि-सद्देन न केवलं पटिभागनिमित्तस्सेव, अथ
खो समथनिमित्तस्सापि गहणं दट्ठव्वं । तं ति रक्खणकोसल्लं । इध अप्पनाकोसल्लकथायं
“निमित्तकोसल्लं” ति अधिप्पेतं, करणभावनाकोसल्लानं पगेव सिद्धत्ता ति अधिप्पायो ।

४५. अतिसिथिलवीरियतादीही ति आदि-सद्देन पमोदनसंवेचनविपरियाये^२
सङ्गण्हाति । लीनं ति सङ्कुचितं कोसज्जपक्खपतितं । चित्तं ति भावनाचित्तं । धम्म-

“सेय्यथापि भिक्खवे पुरिसो परित्तं अग्निं उज्जालेतुकामो अस्स, सो तत्थ अल्लानि चैव तिणानि पक्खिपेय्य, अल्लानि च गोमयानि पक्खिपेय्य, अल्लानि च कड्डानि पक्खिपेय्य, उदकवातञ्च ददेय्य, पंसुकेन च ओकिरेय्य, भब्बो नु खो सो भिक्खवे पुरिसो परित्तं अग्निं उज्जालेतुं ति ? नो हेतं भन्ते । एवमेव खो भिक्खवे यस्मिं समये लीनं चित्तं होति, अकालो तस्मिं समये पस्सद्विसम्बोज्झङ्गस्स भावनाय, अकालो समाधिपपपपअकालो उपेक्खासम्बोज्झङ्गस्स भावनाय । तं किस्स हेतु ? लीनं भिक्खवे चित्तं, तं एतेहि धम्मेहि दुसङ्खट्ठापयं होति । यस्मिञ्च खो भिक्खवे लीनं चित्तं होति, कालो तस्मिं समये धम्मविचयसम्बोज्झङ्गस्स भावनाय, कालो वीरियसम्बोज्झङ्गस्स भावनाय, कालो पीतिसम्बोज्झङ्गस्स भावनाय । तं किस्स हेतु ? लीनं भिक्खवे चित्तं, तं एतेहि धम्मेहि सुसङ्खट्ठापयं होति । सेय्यथापि भिक्खवे पुरिसो परित्तं अग्निं उज्जालेतुकामो अस्स, सो तत्थ सुक्खानि चैव तिणानि पक्खिपेय्य, सुक्खानि च गोमयानि पक्खिपेय्य, सुक्खानि च कड्डानि पक्खिपेय्य, सुखवातञ्च ददेय्य, न च पंसुकेन ओकिरेय्य, भब्बो नु

विचय सम्बोज्झादयो भावेती ति एत्थ “तयो” ति पदं भानेत्वा सम्बन्धितत्वं । यथा पन ते भावेतब्बा, तं सयमेव वक्खति ।

परित्तं ति अपक्कं । उज्जालेतुकामो ति पदीपेतुकामो । उदकवातं ददेय्या ति उदकमिस्सं वातं उपनेय्य । अकालो ति नकालो, अयुत्तकालो वा । सतिआदिधम्मसामग्गि-
सङ्काताय बोधिया बुज्झति एताया ति कत्वा तंसमङ्गिनो वा बुज्झती ति बोधिनी योगिनी अङ्गं ति
बोज्झङ्गो, पसत्थो सुन्दरो वा बोज्झङ्गो सम्बोज्झङ्गो । कायचित्तदरथवूपसमलक्खणा पस्सद्धिं यैव
सम्बोज्झङ्गो पस्सद्धिसम्बोज्झङ्गो, तस्स पस्सद्धिसम्बोज्झङ्गस्स । समाधिसम्बोज्झङ्गादीसु पि
एतेव नयो । अयं पन विसेसो—समाधिस्स ताव पदस्थलक्खणानि हेड्ढा आगतानेव । उपपत्तितो
इक्खती ति उपेक्ख्हा । सा पनायं अत्थतो तत्रमज्झत्तुपेक्खा व इध बोज्झङ्गुपेक्खा वेदि-
तम्बा । दुसमुद्दापयं ति समुद्दापेतुं उप्पादेतुं असक्कुणेय्यं । धम्मानं धम्मेसु वा विचियो

खो सो भिक्खवे पुरिसो परिचं अग्गि उज्जालेतुं ? ति एवं भन्ते” ति^१ ।

एत्थ च यथासकं आहारवसेन धम्मविचयसम्बोज्झङ्गादीनं भावना वेदितव्वा । वुत्तञ्हेतं—

“अत्थि भिक्खवे कुसलाकुसला धम्मा सावज्जानवज्जा धम्मा हीन-
प्पणीता धम्मा कण्हसुक्कसप्पटिभागा धम्मा । तत्थ योनिसो मनसिकार-
बहुलीकारो, अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा धम्मविचयसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय
उप्पन्नस्स वा धम्मविचयसम्बोज्झङ्गस्स भिय्योभावाय वेपुल्लाय भावनाय
पारिपूरिया संबत्तती” ति^२ ।

तथा “अत्थि भिक्खवे आरम्भधातु निक्कमधातु परकमधातु ।
तत्थ योनिसो मनसिकारबहुलीकारो, अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा वीरिय-
सम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय उप्पन्नस्स वा वीरियसम्बोज्झङ्गस्स भिय्योभावाय
वेपुल्लाय भावनाय पारिपूरिया संबत्तति” ति^२ ।

तथा “अत्थि भिक्खवे पीतिसम्बोज्झङ्गट्टानिया धम्मा । तत्थ
योनिसो मनसिकारबहुलीकारो, अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा पीतिसम्बोज्झङ्गस्स

धम्मविचयो, पज्जा ति अत्थो । वीरस्स भावो कम्मं वा विधिना वा ईरेतब्बं पवत्तेतब्बं ति
वीरियं उत्साहो । पीणेति कायं चित्तं च सन्तप्पेती ति पीति ।

यं यं सकं यथासकं, अत्तनो अत्तनो ति अत्थो । आहारवसेना ति पञ्चवसेन ।
भावना ति उप्पादना वड्डना च । कुसलाकुसला ति कोसलसम्भूतद्वेन कुसला, तप्पटिपक्खतो
अकुसला । ये अकुसला, ते सावज्जा । ये कुसला, ते अनवज्जा । अकुसला हीना, इतरे पणीता ।
कुसला पि वा हीनेहि छन्दादीहि । आरद्धा हीना, इतरे पणीता । कण्हा ति काळका चित्तस्स
अपमस्सरभावकरणा, सुक्का ति ओदाता चित्तस्स पमस्सरभावकरणा । कण्हाभिजातिहेतुतो वा
कण्हा, सुक्काभिजातिहेतुतो सुक्का । ते एव सप्पटिभागा । कण्हा हि उज्ज्विपच्चनीकताय
सुक्केहि सप्पटिभागा । तथा सुक्का पि इतरेहि । अथ वा कण्हा च सुक्का च सप्पटिभागा च
कण्हसुक्कसप्पटिभागा । सुखा हि वेदना दुक्खाय वेदनाय सप्पटिभागा, दुक्खा च वेदना सुखाय
सप्पटिभागा ति । अनुप्पन्नस्सा ति अनिब्बत्तस्स । उप्पादाया ति उप्पादनत्थाय । उप्पन्नस्सा ति

उप्पादाय उप्पन्नस्स वा पीतिसम्बोज्झस्स भिय्योभावाय वेपुल्लाया भावनाय पारिपूरिया संवत्तती” ति ।

४६. तत्थ सभावसामञ्जलक्खणपटिवेधवसेन पवत्तमनसिकारो कुसलादीसु योनिसो मनसिकारो नाम । आरम्भधातुआदीनं उप्पादन-
वसेन पवत्तमनसिकारो आरम्भधातुआदीसु योनिसो मनसिकारो
नाम । तत्थ आरम्भधातू ति पठमवीरियं वुच्चति । निक्कमधातू ति
कोसज्जतो निक्खन्तत्ता ततो बलवतरं । परक्कमधातू ति परं परं ठानं
अक्कमनतो ततो पि बलवतरं । पीतिसम्बोज्झस्स ठानिया धम्मा ति पन

निव्वत्तस्स । भिय्योभावाया ति पुनप्पुनभावाय । वेपुल्लाया ति विपुलभावाय । भावनाया
ति वड्डिया । पारिपूरिया ति परिपूरणत्थाय ।

४६. तत्था ति “अत्थि भिक्खवे” ति आदिना दस्सितपाठे । सभावसामञ्ज-
लक्खणपटिवेधवसेना ति एकज्झं कत्वा गहणे अनवज्जसुखविपाकादिकस्स विसुं विसुं पन
फुसनादिकस्स सभावलक्खणस्स अनिच्चादिकस्स सामञ्जलक्खणस्स च पटिविज्जनवसेन ।
पवत्तमनसिकारो ति कुसलादीनं तंतंसभावलक्खणादिकस्स याथावतो अबुज्जनवसेन उप्पन्न-
ज्वनचित्तुप्पादो । सो हि अविपरीतमनसिकारताय “योनिसो मनसिकारो” ति वुत्तो ।
तदाभोगताय आवज्जना पि तग्गतिका व । रुप्पनलक्खणादिकं पि इध सामञ्जलक्खणेनेव
सज्जहितं ति दट्ठब्बं । कुसलकिरियाय आदिआरम्भवसेन पवत्तवीरियं धितिसभावताय “धातू” ति
वुत्तं ति आह—“आरम्भधातू ति पठमवीरियं वुच्चती” ति । लद्धासेवनं वीरियं बलप्पत्तं
हुत्वा पटिपक्खं विधमती ति आह—“कोसज्जतो निक्खन्तत्ता ततो बलवतरं” ति ।
अधिमत्ताधिमत्तरानं पटिपक्खधम्मानं विधमनसमत्थं पटुपटुतरादिभावप्पत्तं होती ति वुत्तं—
“परं परं ठानं अक्कमनतो ततो पि बलवतरं” ति । तिष्ठति पवत्तति एत्था ति ठानिया,
पीतिसम्बोज्झस्स ठानिया पीतिसम्बोज्झस्स ठानिया । ठातब्बो वा ठानियो पीतिसम्बोज्झस्सो
ठानियो एतेसू ति पीतिसम्बोज्झस्स ठानिया । अपरापरं वत्तमाना पीतिसम्बोज्झस्सम्पयुता
धम्मा । यस्मा पन तेसु पीति येव पीतिसम्बोज्झस्स विसेसकारणं, तस्मा वुत्तं—“पीतिया एव

पीतिया एव एतं नामं । तस्सापि उप्पादकमनसिकारो व योनिस्सो मनसिकारो नाम ।

४७. अपि च सत्त धम्मा धम्मविचयसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय संवत्तन्ति परिपुच्छकता, वत्थुविसदकिरिया, इन्द्रियसमत्तपटिपादना, दुप्पञ्ज-पुग्गलपरिवज्जना, पञ्चवन्तपुग्गलसेवना, गम्भीरआणचरियपच्चवेक्खणा, तदधिमुत्तता ति ।

४८. एकादस धम्मा वीरियसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय संवत्तन्ति अपायादिभयपच्चवेक्खणता, वीरियायत्तलोकियलोकुत्तरविसेसाधिगमानिसंस-

एतं नामं” ति । उप्पादकमनसिकारो ति यथा मनसि करोतो अनुप्यन्ना पीतिसम्बोज्झङ्गो उपपज्जति, उपपन्नो च वड्ढति, तथा पवत्तमनसिकारो ।

४७. परिपुच्छकता ति परियोगाहेत्वा पुच्छकभावो । पञ्च पि हि निकाये उग्गहित्वा आचरिये परियुपासित्वा तस्स तस्स अत्थं परिपुच्छन्तस्स ते वा सह अट्ठकथाय परियोगाहेत्वा यं यं तत्थ गण्ठिहानं, तं तं “इदं भन्ते कथं, इमस्स को अत्थो” ति पुच्छन्तस्स धम्मविचय-सम्बोज्झङ्गो उपपज्जती ति । वत्थुविसदकिरिया इन्द्रियसमत्तपटिपादना सङ्केपतो वित्थारतो च पकासिता एव । तत्थ पन समाधिसंवत्तनियभावेन आगता, इध, पञ्चासंवत्तनियभावेन । यदग्गेन हि समाधिसंवत्तनिका, तदग्गेन पञ्चासंवत्तनिका समाधिस्स आणपच्चुप्पट्टानतो । “समाहितो यथाभूतं पजानाती” ति’ बुत्तं । दुप्पञ्जपुग्गलपरिवज्जना नाम दुप्पञ्जानं मन्दबुद्धीनं भत्तनिक्खित्तकाकमंसनिक्खित्तसुनखसदिसानं मोहपुग्गलानं दूरतो परिचज्जना । पञ्चवन्तपुग्गलसेवना नाम पञ्चाय कताधिकारानं सच्चपटिच्चसमुप्पादादीसु कुसलानं अरियानं विपस्सनाकम्मिकानं वा महापञ्चानं कालेन कालं उपसङ्कमनं । गम्भीरआणचरियपच्चवेक्खणा ति गम्भीरआणेहि चरितब्भानं खन्धायतनधातादीनं सच्चपच्चयाकारादिदीपनानं वा सुञ्जता-पटिसंयुत्तानं सुत्तन्तानं पच्चवेक्खणा । तदधिमुत्तता ति पञ्चाधिमुत्तता पञ्चाय निज्जपोण-पम्भारता ति अत्थो ।

४८. अपायादी ति आदि-सहेन जातिआदिं अतीते वट्टमूलकं दुक्खं, अनागते वट्टमूलकं दुक्खं, पच्चुप्पन्ने आहारपरियेड्ढिमूलकं च दुक्खं सङ्गण्हाति वीरियायत्तस्स लोकिय-

दस्सिता, “बुद्धपञ्चैकबुद्धमहासावकेहि गतमग्गो मया गन्तब्बो, सो च न सब्का कुसीतेन गन्तु” ति एवं गमनवीथिपञ्चवेक्खणता, दायकानं महप्फलभावकरणेन पिण्डापचायनता, “वीरियारम्भस्स वण्णवादी मे सत्था सो च अनतिक्कमनीयसासनो, अम्हाकश्च बहूपकारो, पटिपत्तिया च पूजियमानो पूजितो होति, न इतरथा” ति एवं सत्थु महत्तपञ्चवेक्खणता, “सद्धम्मसङ्कातं मे महादायज्जं गहेतब्बं, तश्च न सब्का कुसीतेन गहेतु” ति एवं दायज्जमहत्तपञ्चवेक्खणता, आलोकसञ्जामनसिकारइरियापथपरिवत्तनअम्भोकाससेवनादीहि थिनमिद्धविनोदनता, कुसीतपुग्गलपरिवज्जनता, आरद्धवीरियपुग्गलसेवनता, सम्मप्यधानपञ्चवेक्खणता, तदधिमुत्तता ति ।

४९. एकादस धम्मा पीतिसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय संवत्तन्ति, बुद्धानुस्सति, धम्म...संघ...सील...चाग...देवतानुस्सति, उपसमानुस्सति, लोकुत्तरविसेसस्स अधिगमो एव आनिसंसो, तस्स दस्सनसीलता वीरियायत्त...प...दस्सिता । सपुब्बभागो निब्बानगामिमग्गो गमनवीथि गन्तब्बा पटिपज्जितब्बा पटिपदा ति कत्वा । दायकानं महप्फलभावकरणेन पिण्डापचायनता ति पञ्चयदायकानं अत्तनि कारस्स अत्तनो सम्मापटिपत्तिया महप्फलकारभावस्स करणेन पिण्डस्स भिक्खाय पटिपूजना । इतरथा ति आभिसपूजाय । कुसीतपुग्गलपरिवज्जनता ति अलसानं भावनाय नाममत्तं पि अजानन्तानं कायदल्लहीबहुलानं यावदत्थं भुज्जित्वा सेय्यसुखादिअनुयुज्जनकानं तिरच्छानकथिकानं पुग्गलानं दूरतो परिच्चजना । आरद्धवीरियपुग्गलसेवनता ति “दिवसं चङ्कमेन निसज्जाया” ति^१ आदिना भावनारम्भवसेन आरद्धवीरियानं दल्लहपरक्कमानं पुग्गलानं कालेन कालं उपसङ्कमना । सम्मप्यधानपञ्चवेक्खणता ति चतुग्विधसम्मप्यधानानुभावस्स पञ्चवेक्खणता । तदधिमुत्तता ति तस्मिं वीरियसम्बोज्झङ्गं अधिमुत्ति सन्निरियापथेसु निन्नपोणपम्भारता । एत्थ च थिनसिद्धविनोदनकुसीतपुग्गलपरिवज्जनआरद्धवीरियपुग्गलसेवनतदधिमुत्तता पटिपक्खविधमनपञ्चयूपसंहारवसेन अपायादिभयपञ्चवेक्खणादयो समुत्तेजनवसेन वीरियसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादका दढब्बा ।

४६. बुद्धादीसु पसादसिनेहाभावेन थुसखरहदया^२ लूखपुग्गला, तन्निरियायेन सिनिद्धपुग्गला वेदितब्बा । बुद्धादीनं गुणपरिदीपना सम्पसादनीयसुत्तादयो^३ पसादनीय-

१. अमि०—२-३०० । अं०—१-१०५ ।

२. थुसखरहदया—सी०, थुसखरहदया—स्या० ।

३. दी०—३-७७ ।

लूखपुगगलपरिवज्जनता, सिनिद्धपुगगलसेवनता, पसादनियमुत्तन्तपच्चवेक्ख-
णता, तदधिमुत्तता ति । इति इमेहि आकारेहि एते धम्मो उप्पादेन्तो
धम्मविचयसम्बोज्झङ्गादयो भावेति नाम । एवं यस्मिं समये चित्तं पग्गहेतब्बं
तस्मिं समये चित्तं पग्गण्हाति ।

५०. कथं यस्मिं समये चित्तं निग्गहेतब्बं तस्मिं समये चित्तं
निग्गण्हाति ? यदास्स अच्चारद्धवीरियतादीहि उद्धतं चित्तं होति, तदा
धम्मविचयसम्बोज्झङ्गादयो तयो अभावेत्वा पस्सद्विसम्बोज्झङ्गादयो भावेति ।

बुत्तज्हेतं भगवता—

“सेय्यथापि भिक्खवे पुरिसो महन्तं अग्गिक्खन्धं निब्बापेतुकामो
अस्स, सो तत्थ सुक्खानि चैव तिणानि पक्खिपेय्य...प...न च पंसुकेन
आकिरेय्य, भब्बो नु खो सो भिक्खवे पुरिसो महन्तं अग्गिक्खन्धं
निब्बापेतुं ति ? नो हेतं भन्ते । एवमेव खो भिक्खवे यस्मिं समये उद्धतं
चित्तं होति, अकालो तस्मिं समये धम्मविचयसम्बोज्झङ्गस्स भावनाय,
अकालो वीरिय...प...अकालो पीतिसम्बोज्झङ्गस्स भावनाय । तं किस्स
हेतु ? उद्धतं भिक्खवे चित्तं, तं एतेहि धम्मोहि दुव्वपसमयं होति । यस्मिं च
खो भिक्खवे समये उद्धतं चित्तं होति, कालो तस्मिं समये पस्सद्विसम्बो-
ज्झङ्गस्स भावनाय, कालो समाधिसम्बोज्झङ्गस्स भावनाय, कालो उपेक्खा-
सम्बोज्झङ्गस्स भावनाय । तं किस्स हेतु ? उद्धतं भिक्खवे चित्तं, तं एतेहि
धम्मोहि सुव्वपसमयं होति । सेय्यथापि भिक्खवे पुरिसो महन्तं अग्गिक्खन्धं
निब्बापितुकामो अस्स, सो तत्थ अल्लानि चैव तिणानि पक्खिपेय्य...प...

मुत्तन्ता । इमे हि आकारेही ति यथाबुत्तेहि कुसलादीमं सभावसामञ्जलक्खणपटिविज्जनादि-
आकारेहि चैव परिपुच्छकतादिआकारेहि च । एते धम्मो ति एते कुसलादीसु योनिसोमनसि-
कारादिके चैव धम्मत्यञ्जुतादिके च ।

५०. अच्चारद्धवीरियतादीही ति अतिविय पग्गहितवीरियतादीहि । आदि—सहेन

पंसुकेन च ओकिरेय्य, भब्बो नु खो सो भिक्खवे पुरिसो महन्तं
अग्गिक्खन्धं निब्बापेतुं ति ? एवं भन्ते” ति^१ ।

एत्थापि यथासकं आहारवसेन पस्सद्विसम्बोज्झङ्गादीनं भावना
वेदितब्बा ।

वुत्तञ्हेतं भगवता—

“अत्थि भिक्खवे कायपस्सद्वि चित्तपस्सद्वि । तत्थ योनिसो
मनसिकारबहुलीकारो, अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा पस्सद्विसम्बोज्झङ्गस्स
उप्पादाय, उप्पन्नस्स वा पस्सद्विसम्बोज्झङ्गस्स भिय्योभावाय वेपुल्लाय
भावनाय पारिपूरिया संवत्तती” ति^२ ।

तथा “अत्थि भिक्खवे समथनिमित्तं अब्यग्गनिमित्तं । तत्थ योनिसो
मनसिकारबहुलीकारो, अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा समाधिसम्बोज्झङ्गस्स
उप्पादाय, उप्पन्नस्स वा समाधिसम्बोज्झङ्गस्स भिय्योभावाय वेपुल्लाय
भावनाय पारिपूरिया संवत्तती” ति^३ ।

तथा “अत्थि भिक्खवे उपेक्खासम्बोज्झङ्गट्टानिया धम्मा । तत्थ
योनिसो मनसिकारबहुलीकारो, अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा उपेक्खा-
सम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय, उप्पन्नस्स वा उपेक्खासम्बोज्झङ्गस्स भिय्योभावाय
वेपुल्लाय भावनाय पारिपूरिया संवत्तती” ति^४ ।

५१. तत्थ यथास्स पस्सद्विआदयो उप्पन्नपुब्बा, तं^५ आकारं
सल्लक्खेत्वा तेसं उप्पादनवसेन पवत्तमनसिकारो^६ व तीसु पि पदेसु

संवेजनपमोदनादिं सङ्गह्णाति । उद्धतं ति समाधिआदीनं मन्दताय अवूपसन्तं । दुवूपसमयं ति
वूपसमेतुं समाधातुं असक्कुण्णय्यं ।

५१. तं आकारं सल्लक्खेत्वा ति येनाकारेण अस्स योगिनो पस्सद्वि समाधि उपेक्खा
ति इमे पस्सद्विआदयो धम्मा पुब्बे यथारहं तस्मिं तस्मिं काले उप्पन्नपुब्बा, तं चित्ततंसम्पयुत्त-
धम्मानं पस्सद्वाकारं समाहिताकारं अज्झपेक्खिताकारं च उपलक्खेत्वा उपधारेत्वा । तीसु पि

योनिसो मनसिकारो नाम । समथनिमित्तं ति च समथस्सेवेतं अधिवचनं । अविकल्हेपट्ठेन च तस्सेव अब्यग्गनिमित्तं ति ।

५२. अपि च सत्त धम्मा पस्सद्विसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय संबत्तन्ति पणीतभोजनसेवनता, उतुसुखसेवनता, इरियापथसुखसेवनता, मज्झाचपयोगता, सारद्धकायपुग्गलपरिवज्जनता, पस्सद्धकायपुग्गलसेवनता, तदधिमुत्तता ति ।

५३. एकादस धम्मा समाधिसम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय संबत्तन्ति वत्थुविसदता, निमित्तकुसलता, इन्द्रियसमत्तपटिपादनता, समये चित्तस्स निग्गहणता, समये चित्तस्स पग्गहणता, निरस्सादस्स चित्तस्स सद्धासंवैग-

पदेसू ति “अत्थि भिक्खवे कायप्पस्सद्धी” ति आदिना आगतेसु तीसु पि वाक्येसु, तेहि वा पकासितेसु तीसु धम्मकोट्टासेसु । यथासमाहिताकारं सत्त्वक्खेत्वा गच्छमानो समयो एव समथनिमित्तं ति आह—“समथनिमित्तं ति च समथस्सेवेतमधिवचनं” ति । नानारम्भणे परिब्भमनेन विविधं अग्गं एतस्सा ति ब्यग्गो, विकल्हेपो । तथा हि सो अनवट्टानरसो भन्तता-पच्चुप्पट्टानो च वुत्तो । एकगताभावतो ब्यग्गपटिपक्खो ति अब्यग्गो, समाधि । सो एव निमित्तं ति पुब्बे विय वत्तब्बं । तेनाह—“अविकल्हेपट्ठेन च तस्सेव अब्यग्गनिमित्तं ति अधिवचनं” ति ।

५२. सरीरावत्थं^१ जत्वा मत्तसो परिभुत्तो पणीताहारो काललहुतादीनं समुट्ठापनेन पस्सद्विया पच्चयो होति, तथा उतुसप्पायं इरियापथसप्पायं च सेवितं, पयोगो च कायिको पवत्तिो ति आह—“पणीतभोजनसेवनता” ति आदि । पयोगसमतादीनं अभावेन सदरथकायचित्ता पुग्गला सारद्धपुग्गला । वुत्तविपरियायेन पस्सद्धकाया पुग्गला वेदितव्वा ।

५३. निरस्सादस्सा ति भावनस्सादरहितस्स । भावना हि वीथिपटिपन्ना पुब्बेनापरं विसेसवती पवत्तमाना चित्तस्स अस्सादं उपसममुखं आवहति, तदभावतो निरसादं चित्तं होति । सद्धासंवैगवसेना ति सद्धावसेन संवैगवसेन च । सम्पहंसनता ति सम्मदेव पहंसनता संवेजनपुब्बकपसादुप्पादनेन भावनाचित्तस्स तोसना । सम्मापवत्तस्सा ति लीनुद्धच्चविरहेन समथवीथिपटिपत्तिया च समं सविसेसं च पवत्तिया सम्मदेव पवत्तस्स भावना-

वसेन सम्पहंसनता, सम्मापवत्तस्स अज्झुपेक्खणता, असमाहितपुग्गलपरिवज्जनता, समाहितपुग्गलसेवनता, ज्ञानविमोक्खपच्चवेक्खणता, तदधिमुत्तता ति ।

५४. पञ्च धम्मा उपेक्खासम्बोज्झङ्गस्स उप्पादाय संवत्तन्ति सत्तमज्झत्तता, सङ्खारमज्झत्तता, सत्तसङ्खारकेलायनपुग्गलपरिवज्जनता, सत्तसङ्खारमज्झत्तपुग्गलसेवनता, तदधिमुत्तता ति । इति इमेहाकारेहि एते धम्मे उप्पादेन्तो पस्सद्विसम्बोज्झङ्गादयो भावेति नाम । एवं यस्मिं समये चित्तं निग्गहेतब्बं तस्मिं समये चित्तं निग्गण्हाति ।

५५. कथं यस्मिं समये चित्तां सम्पहंसितब्बं तस्मिं समये चित्तां सम्पहंसेति ? यदास्स पञ्चापयोगमन्दताय वा उपसमसुखानधिगमेन वा निरस्सादं चित्तं होति, तदा नं अट्ठसंवेगवत्थुपच्चवेक्खणेन संवेजेति । अट्ठ संवेगवत्थूनि नाम जातिजराव्याधिमरणानि चत्तारि, अपायदुक्खं पञ्चमं, अतीते वट्ठमूलकं दुक्खं, अनागते वट्ठमूलकं दुक्खं, पच्चुप्पन्ने

चित्तस्स । अज्झुपेक्खनता ति पग्गनिग्गहसम्पहंसनेसु अब्यावटता । ज्ञानविमोक्खपच्चवेक्खणता ति पठमादीनि ज्ञानानि पच्चनीकधम्मेहि सुट्ठ विमुत्ततादिना ते येव विमोक्खा तेसं “एवं भावना एवं समापज्जना एवं अधिष्ठानं एवं बुद्धानं एवं संकिलेसो एवं वोदानं” ति पति पति अवेक्खणा ।

५६. सत्तमज्झत्तता ति सत्तेसु पियट्ठानियेसु पि गहट्ठपण्वजितेसु मज्झत्ताकारो अज्झुपेक्खना । सङ्खारमज्झत्तता ति अज्झत्तिकेसु चक्खादीसु बाहिरेसु पत्तचीवरादीसु मज्झत्ताकारो अज्झुपेक्खना । सत्तसङ्खारानं ममायनं सत्तसङ्खारकेलायनं । इमेहाकारेही ति इमेहि यथावुत्तेहि कायचित्तानं पस्सद्वाकारसल्लक्खणादिआकारेहि चैव सप्पायाहारसेवनादिआकारेहि च । एते धम्मे ति एते पस्सद्विआधिधम्मे ।

५७. पञ्चापयोगमन्दताया ति पञ्चाव्यापारस्स अप्पभावेन । यथा हि दानसीलानि अलोभादोसप्पधानानि, एवं भावना अमोहप्पधाना विसेसतो अप्पनावहा । तत्थ यदा पञ्चान ब्रलवती होति, तदा भावनाचित्तस्स अनभिसङ्गतो विय आहारो पुरिसस्स अभिरुच्चि न बनेति, तेन तं निरस्सादं होति । यदा च भावना पुब्बेनापरं विसेसावहा न होति सम्मदेव अवीथिपटिपत्तिया, तदा उपसमसुखस्स अलमेन चित्तं निरस्सादं होति । तदुभयं सन्धायाह—

आहारपरियेद्विमूलकं दुक्खं ति । बुद्धधम्मसंघगुणानुस्सरणेन चस्स पसादं जनेति । एवं यस्मिं समये चित्तं सम्पहंसितब्बं तस्मिं समये चित्तं सम्पहंसेति ।

५६. कथं यस्मिं समये चित्तं अज्झुपेक्खितब्बं तस्मिं समये चित्तं अज्झुपेक्खति ? यदास्स एवं पटिपज्जतो अलीनं अनुद्धतं अनिरस्सादं आरम्भणे समप्पवत्तं समथवीथिपटिपन्नं चित्तं होति, तदास्स पग्गहनिग्गहसम्पहंसनेसु न व्यापारं आपज्जति, सारथि विय समप्पवत्तेसु अस्सेसु । एवं यस्मिं समये चित्तं अज्झुपेक्खितब्बं तस्मिं समये चित्तं अज्झुपेक्खति ।

५७. असमाहितपुग्गलपरिवज्जनता नाम नेक्खम्मपटिपदं अनाकूळपुब्बानं अनेककिच्चपसुतानं विक्खित्तहृदयानं पुग्गलानं आरका परिचागो ।

५८. समाहितपुग्गलसेवनता नाम नेक्खम्मपटिपदं पटिपन्नानं समाधिलाभीनं पुग्गलानं कालेन कालं उपसङ्कमनं ।

“पञ्चापयोगमन्दताया” ति आदि । नं ति चित्तं । जातिजराव्याधिमरणानि यथारहं सुगतियं दुग्गतियं च होन्ती ति तदञ्जमेव पञ्चविधबन्धनादिखुप्पिपासादिअञ्जमञ्जविधाधनादिहेतुकं अपायदुक्खं दट्ठब्बं । तयिदं सन्नं तेसं तेसं सत्तानं पच्चुप्पन्नभवनिस्सितं गहितं ति अतीते अनागते च काले वट्टमूलकदुक्खानि विसुं गहितानि । ये पन सत्ता आहारूपजीविनो, तत्थ च उट्ठानफलूपजीविनो, तेसं अञ्जेहि असाधारणं जीवितदुक्खं अट्ठमं संवेगवत्थुं वुत्तं ति दट्ठब्बं ।

५६. अस्सा ति चित्तस्स । अलीनं ति आदीसु कोसजपक्खियानं धम्मानं अनधिमत्तताय अलीनं । उद्धञ्चपक्खिकानं धम्मानं अनधिमत्तताय अनुद्धतं । पञ्चापयोगसम्पत्तिया उपसमसुखादिगमेन च अनिरस्सादं । पुब्बेनापरं अविसेसं ततो एव आरम्भणे समप्पवत्तं समथवीथिपटिपन्नं च । तत्थ अलीनताय पग्गहे, अनुद्धतताय निग्गहे, अनिरस्सादताय सम्पहंसने न व्यापारं आपज्जति । अलीनानुद्धतताय हि आरम्भणे समप्पवत्तं अनिरस्सादताय समथवीथिपटिपन्नं । समप्पवत्तिया वा अलीनं अनुद्धतं, समथवीथिपटिपत्तिया अनिरस्सादं ति दट्ठब्बं ।

५७-५८. नेक्खम्मपटिपदं ति ज्ञानपटिपत्ति ।

५९. तदधिमुत्तता नाम समाधि अधिमुत्तता, समाधिगरुसमाधि-
निन्नसमाधिपोणसमाधिपम्भारता ति अत्थो ।

एवमेतं दसविधं अप्पनाकोसल्लं सम्पादेतब्बं ।

६०. एवं हि सम्पादयतो अप्पनाकोसल्लं इमं ।
पटिलद्धे निमित्तस्मिं अप्पना सम्पवत्ति ॥
एवं हि पटिपन्नस्स सचे सा नप्पवत्ति ।
तथा पि न जहे योगं वायमेथेव पण्डितो ॥
हित्वा हि सम्मावायामं विसेसं नाम मानवो ।
अधिगच्छे परित्तम्पि ठानमेतं न विज्जति ॥
चित्तप्पवत्तिआकारं तस्मा सल्लवन्खयं बुधो ।
समतं वीरियस्सेव योजयेथ पुनप्पुनं ॥
ईसकम्पि लयं यन्तं पग्गण्हेथेव मानसं ।
अच्चारद्धं निसेधेत्वा सममेव पवत्तये ॥
रेणुम्हि उप्पलदले सुत्ते नावाय नाळिया ।
यथा मंधुकरादीनं पवत्ति सम्मवण्णिता' ॥

५९. समाधिअधिमुत्तता ति समाधिनिव्वत्तने ज्ञानाधिगमे युत्तप्पयुत्तता । सा
पन यस्मा समाधिं गच्छं कत्वा तत्थ निन्नपोणपम्भारभावेन पवत्तिया होति, तस्मा “समाधिगरु”
ति आदि वुत्तं ।

६०. पटिलद्धे निमित्तस्मिं एवं हि सम्पादयतो अप्पनाकोसल्लं इमं अप्पना सम्पवत्तती
ति सम्बन्धो । सा ति अप्पना । हित्वा ही ति हि-सदो हेतुअत्थो । यस्मा ठानमेतं न
विज्जति, तस्मा चित्तप्पवत्तिआकारं भवनाचित्तस्स लीनुद्धतादिवसेन पवत्तिआकारं,
सल्लवन्खयं उपधारेन्तो । समतं वीरियस्सेव वीरियस्स समाधिना समरसतं येव योजयेथ ।
कथं पन योजयेथा ति आह—“ईसकं पी” ति आदि । तत्थ लयं ति लीनभावं, सक्कोचं ति
अत्थो । यन्तं ति गच्छन्तं, पग्गण्हेथेव समभावाया ति अधिप्पायो । तेनाह—“अच्चारद्धं
निसेधेत्वा सममेव पवत्तये” ति । कथं पन सममेव पवत्तये ति आह—“रेणुम्ही” ति आदि ।
यथा ति रेणुमादीसु यथा मधुकरादीनं पवत्ति उपमाभावेन अङ्कथायं सम्मवण्णिता,

लीनउद्धतभावेहि मोचयित्वान सम्बसो ।

एवं निमित्ताभिमुखं मानसं पटिपादयेति ॥

निमित्ताभिमुखपटिपादनं

६१. तत्रायं अत्थदीपना—यथा हि अछेको^१ मधुकरो असुकस्मिं रुक्खे पुप्फं पुप्फितं ति अत्वा तिवखेन वेगेन पक्खन्दो^२ तं अतिकमित्वा पटिनिवत्तेन्तो खीणे रेणुम्हि सम्पापुणाति । अपरो अछेको मन्देन जवेन पक्खन्दो खीणे येव सम्पापुणाति । छेको पन समेन जवेन पक्खन्दो सुखेन पुप्फरासिं सम्पत्वा यावदिच्छकं^३ रेणुं आदाय मधुं सम्पादेत्वा मधुरसं अनुभवति ।

६२. यथा च सल्लकत्तअन्तेवासिकेसु उदकथालगते उप्पलपत्ते सत्थ-
कम्मं सिक्खन्तेसु एको अछेको वेगेन सत्थं पातेन्तो उप्पलपत्तं द्विधा वा
छिन्दति, उदके वा पवेसेति । अपरो अछेको छिज्जनपवेसनभया सत्थकेन

एवं लीनउद्धतभावेहि मोचयित्वा वीरियसमतायौजनेन निमित्ताभिमुखं मानसं पटिपादये
पटिभागनिमित्ताभिमुखं भावनाचित्तं सम्पादेय्या ति अत्थो ।

निमित्ताभिमुखपटिपादनवण्णना

६१. तत्रा ति तस्मिं “रेणुम्ही” ति आदिना वुत्तगाथाद्वये । अत्थदीपना उपमूप-
मेय्यत्थविभावना । अछेको ति अकुसलो । पक्खन्दो ति धावितुं आरद्धो । विकसनक्खणे येव
सरसं कुसुमपरागं^४ होति, पच्छा वातादीहि परिपतति, विरसं वा होति । तस्मा निवत्तने रेणु
खीयती ति आह—“खीणे रेणुम्हि सम्पापुणाती” ति । पुप्फरासिं ति रुक्खसाखासु
निस्सितं पुप्फसञ्चयं ।

६२. सल्लकत्तअन्तेवासिकेसु ति सल्लकत्तआचरियस्स अन्तेवासिकेसु । उदक-
थालगते ति उदकथालयं ठपिते । सत्थकम्मं ति सिरावैधनादिसत्थकम्मं । फुसितुं पि उप्पलपत्तं

१—अतिछेको—सी०; अतिच्छेको—स्या०; अच्छेको—रो०, (एवमुपरि पि)

२—पक्खन्तो—सी०, स्या०, रो० [सम्बत्थ] ।

३—यावतिच्छकं—सी०, स्या० ।

४. सरागं कुसुमं सरसं—स्या०, क० ।

फुसितुम्पि न विसहति । छेको पन समेन पयोगेन तत्थ सत्थपहारं^१ दस्सेत्वा परियोदातसिप्पो हुत्वा तथारूपेसु ठानेसु कम्मं कत्वा लाभं लभति ।

६३. यथा च यो चतुव्यामप्पमाणं मक्कटकसुत्तं आहरति, सो चत्तारि सहस्सानि लभती ति रज्जा वुत्ते एको अछेकपुरिसो वेगेन मक्कटकसुत्तं आकङ्खन्तो तर्हि तर्हि छिन्दति येव । अपरो अछेको छेदनभया हत्थेन फुसितुम्पि न विसहति । छेको पन कोटितो पट्ठाय समेन पयोगेन दण्डके वेधेत्वा आहरित्वा लाभं लभति ।

६४. यथा च अछेको नियामको^२ बलववाते लङ्कारं^३ पूरेन्तो नावं विदेसं पक्खन्दापेति । अपरो अछेको मन्दवाते लङ्कारं ओरोपेन्तो नावं तत्थेव ठपेति । छेको पन मन्दवाते लङ्कारं पूरेत्वा बलववाते अङ्गुलङ्कारं कत्वा^४ सोत्थिना इच्छितद्धानं पापुणाति ।

६५. यथा च यो तेलेन अछङ्खेन्तो नाळिं पूरेति, सो लाभं लभती ति आचरियेन अन्तेवासिकानं वुत्ते एको अछेको लाभलुद्धो वेगेन पूरेन्तो तेलं छङ्खेति । अपरो अछेको तेलछङ्खनभया आसिञ्चितुम्पि न विसहति । छेको पन समेन पयोगेन पूरेत्वा लाभं लभति ।

६६. एवमेव एको भिक्खु उप्पब्बे निमित्ते सीधमेव अप्पनं पापुणिस्सामी ति गाळ्हं वीरियं करोति । तस्स चित्तं अच्चारद्वीरियत्ता उद्दब्बे

ति सम्बन्धो । समेना ति पुरिमका विय गरं मन्दं च पयोगं अकत्वा समप्पमाणेन पयोगेन । तत्था ति उप्पलपत्ते । परियोदातसिप्पो ति सुविसुद्धसिप्पो निप्फन्नसिप्पो ।

६३-६६. मक्कटकसुत्तं ति दूतसुत्तं । नियामको नावासारथी । लङ्कारं ति किल्लञ्जादिमयं नावाकटसारकं । तेलेन अछङ्खेन्तो नाळिं पूरेती ति सरावादिगतेन तेलेन अछङ्खेन्तो सुखुमच्छिद्दकं तेलनाळिं पूरेति । एवमेवा ति यथा ते आदितो वुत्तमधुकरसल्लकत्तअन्तेवासिसुत्ताकङ्कनियामकतेलपूरका वेगेन पयोगं करोन्ति, एवमेव यो भिक्खु “सीधं अप्पनं

१-सत्थपदं-सी०, स्या० ।

२-निय्यामको-स्या०, रो०; नीय्यामको-सी० ।

३-लङ्कारं-सी०, स्या० ।

४-पूरेत्वा-रो०, क० ।

पतति, सो न सक्कोति अप्पनं पापुणितुं । एको अच्चारद्वीरियताय दौसं दिस्वा, किं दानि मे अप्पनाया ति वीरियं हापेति । तस्स चित्तं अतिलीन-वीरियत्ता कोसज्जे पतति, सो पि न सक्कोति अप्पनं पापुणितुं । यो पन ईसकम्पि लीनं लीनभावतो उद्धतं उद्धत्तो मोचेत्वा समेन पयोगेन निमित्ताभिमुखं पवत्तेति, सो अप्पनं पापुणाति । तादिसेन भवित्तब्बं ।

इममर्थं सन्धाय एतं वुत्तं—

रेणुमिह उप्पलदले सुत्ते नावाय नाळिया ।

यथा मधुकरादीनं पवत्ति सम्मवण्णिता ॥

लीनउद्धतभावेहि मोचयित्वान सब्बसो ।

एवं निमित्ताभिमुखं मानसं पटिपादयेति ॥

पठमज्झानकथा

६७. इति एवं निमित्ताभिमुखं मानसं पटिपादयतो पनस्स इदानि अप्पना इज्झिस्सती ति भवङ्गं उपच्छिन्दित्वा पथवी पथवी ति अनुयोग-वसेन उपट्ठितं तदेव पथवीकसिणं आरम्मणं कत्वा मनोद्वारावज्जनं उप्प-ज्जति । ततो तस्मिं येवारम्मणे चत्तारि पञ्च वा जवनानि जवन्ति । तेषु अवसाने एकं रूपावचरं, सेसानि कामावचरानि । पकतिचित्तेहि बलवतर-

पापुणिस्सामी” ति गाळ्हं वीरियं करोति, यो मज्जे वुत्तमधुकरादयो विय वीरियं न करोति इमे द्वे पि वीरियसमताभावेन अप्पनं पापुणितुं न सक्कोन्ति । यो पन अवसाने वुत्तमधुकरादयो विय सम्पयोगो, अयं अप्पनं पापुणितुं सक्कोति वीरियसमतायोगतो ति उपमासंसन्दनं वेदित्तब्बं । तेन वुत्तं—“एको भिक्खू” ति आदि । लीनं भावनाचित्तं ति अधिप्पायो ।

पठमज्झानकथावण्णना

६७. एवं ति वुत्तप्पकारेन । वीरियसमतायोजनवसेन वीथिपटिपन्नं भावना मानसं पटिभागनिमित्ते येव ठपनवसेन निमित्ताभिमुखं पटिपादयतो अस्स योगिनो । इज्झिस्सती ति समिज्झिस्सति, उप्पज्झिस्सती ति अत्थो । अनुयोगवसेना ति भावनावसेन । सेसानी ति सेसानि तीणि, चत्तारि वा । पकतिचित्तेही ति पाकतिकेहि कामावचरचित्तेहि । बलवत्

वितक्कविचारपीतिसुखचित्तेकग्गतानि यानि अप्पनाय परिकम्मत्ता परि-
कम्मानी ति पि, यथा गामादीनं आसन्नपदेसो गामूपचारो नगरूपचारो ति
बुद्धति, एवं अप्पनाय आसन्नत्ता समीपचारित्ता वा उपचारानी ति पि,
इतो पुब्बो परिकम्मानं, उपरि अप्पनाय च अनुलोमतो अनुलोमानी ति
पि बुच्चन्ति । यञ्चेत्थ सब्बन्तिमं, तं परित्तगोत्ताभिभवन्तो महग्गतगोत्त-
भावनतो च गोत्रभू ति पि बुच्चति ।

अग्गहितग्गहणेन पनेत्थ पठमं परिकम्मं, दुतियं उपचारं, ततियं
अनुलोमं, चतुत्थं गोत्रभू । पठमं वा उपचारं, दुतियं अनुलोमं, ततियं
गोत्रभू, चतुत्थं पञ्चमं वा अप्पनाचित्तं । चतुत्थमेव हि पञ्चमं वा अप्पेति,
तञ्च खो खिप्पाभिञ्जदन्धाभिञ्जवसेन । ततो परं जवनं पतति, भवञ्जस्स
वारो होति ।

प...चित्तेकग्गतानि भावनाबलेन पटुतरसभावप्पत्तिया । परिकम्मत्ता ति पटिसङ्कारक्ता ।
यदि आसन्नत्ता उपचारता, गोत्रभुनो एव उपचारसमञ्जा सिया ति आह—“समीपचारित्ता
वा” ति । अनञ्चासन्नो पि हि नातिदूरपवत्ती समीपचारी नाम होति । अप्पनं उपेच्चं चरन्ती
ति उपचारानि । इतो पुब्बे परिकम्मानं ति नानावज्जनवीथियं परिकम्मानं । एत्था ति
एतेसु परिकम्मुपचारानुलोमसञ्जितेसु । सब्बन्तिमं ति ततियं, चतुत्थं वा । परित्तगोत्ताभि-
भवन्तो ति परित्तस्स गोतस्स अभिभवन्तो । गं तायती ति हि गोत्तं, “परित्तं” ति पवत्तमानं
अभिधानं बुद्धिं च एकंसिक्कविसयताय रक्खती ति परित्तगोत्तं । यथा हि बुद्धि आरम्भणभूतेन
अत्थेन विना न पवत्तति, एवं अभिधानं अभिधेय्यभूतेन । तस्मा सो तानि तायति रक्खती ति
बुद्धति । तं पन महग्गतानुत्तरविधुरं कामतण्हाय गोचरभूतं कामावचरधम्मानं आवेणिकरूपं
दढ्ढवं । महग्गतगोत्ते पि इमिना नयेन अत्थो वेदितव्वो । भावनत्तो ति उप्पादनतो ।

अविसेसेन सब्बेसं सब्बा समञ्जा ति पठमनयो गहितग्गहणं होती ति आह—
“अग्गहितग्गहणेना” ति आदि । नानावज्जनपरिकम्ममेव परिकम्मं ति अबिप्पायेन “पठमं
वा उपचारं” ति आदि कुत्तं । चतुत्थं अप्पनाचित्तं पञ्चमं वा अप्पनाचित्तं पुब्बे
कुत्तनयेन सचे चतुत्थं गोत्रभू होती ति अत्थो । पञ्चमं वा ति वा सद्दो अनियमे । स्वायं
अनियमो इमिना कारणेना ति दस्सेतुं—“तञ्च खो खिप्पाभिञ्जदन्धाभिञ्जवसेना” ति

६८. आभिधम्मिकगोदत्तत्थेरो पन “पुरिमा पुरिमा कुसला धम्मा पच्छिमानं पच्छिमानं कुसलानं धम्मानं आसेवनपच्चयेन पच्चयो” ति^१ इमं सुत्तं वत्वा आसेवनपच्चयेन पच्छिमो पच्छिमो धम्मो बलवा होति, तस्मा छट्ठे पि सत्तमे पि अप्पना होती ति आह । तं अट्ठकथासु अत्तनो मतिमत्तं थेरस्सेतं ति वत्वा पटिक्खित्तं ।

चतुत्थपञ्चमेसु येव पन अप्पना होति, परतो जवनं पतितं नाम होति, भवङ्गस्स आसन्नत्ता ति वुत्तं । तं एवं विचारेत्वा वुत्तत्ता न सका पटिक्खित्तं । यथा हि पुरिसो छिन्नपपाताभिमुखो^२ धावन्तो ठातुकामो पि परियन्ते पादं कत्वा ठातुं न सक्कोति पपाते एव पतति, एवं छट्ठे वा सत्तमे वा अप्पेतुं न सक्कोति, भवङ्गस्स आसन्नत्ता । तस्मा चतुत्थपञ्चमेसु येव अप्पना होती ति वेदितव्वा ।

वुत्तं । तत्थ खिप्पाभिञ्जस्स चतुत्थं अप्पेति, दन्धाभिञ्जस्स पञ्चमं । कस्मा पन चतुत्थं पञ्चमं वा अप्पेति, न ततो परं ति आह—“ततो परं जवनं पतती” ति । ततो पञ्चमतो परं छट्ठं सत्तमं च जवनं पतन्तं विय होति परिक्खीणजवत्ता ति अधिप्पायो ।

६८. यथा अलद्धासेवनं पठमजवनं दुब्बलत्ता गोत्रमुं न उप्पादेति, लद्धासेवनं पन बलवभावतो दुतियं, ततियं वा गोत्रमुं उप्पादेति, एवं लद्धासेवनताय बलवभावतो छट्ठं, सत्तमं पि अप्पेती ति थेरस्स अधिप्पायो । तेनाह—“तस्मा छट्ठे पि सत्तमे पि अप्पना होती” ति । तं ति थेरस्स वचनं । सुत्तसुत्तानुलोमआचरियवादेहि अनुपत्थम्भितत्ता वुत्तं—“अत्तनोमतिमत्तं” ति । “पुरिमा पुरिमा कुसला धम्मा” ति^१ पन सुत्तपदमकारणं आसेवनपच्चयलामस्स बलवभावे अनेकन्तिकत्ता । तथा हि अलद्धासेवना पि पठमचेतना दिट्ठधम्मवेदनीया होति, लद्धासेवना दुतिय-चेतना याव छट्ठचेतना अपरापरियवेदनीया । चतुत्थपञ्चमेसु येवा ति आदि वुत्तस्सेवत्थस्स युत्तिदस्सनमुखेन निगमनत्थं वुत्तं । तत्थ यदि छट्ठसत्तमं जवनं पतितं नाम होति परिक्खीण-जवत्ता, कथं सत्तमजवनचेतना उपपजवेदनीया आनन्तरिया च होती ? ति नायं विसेसो आसेवनपच्चयलामेन बलप्पत्तिया । किञ्चरहि किरियावत्थाविसेसतो । किरियावत्था हि आरम्भ-मज्झपरियोसानवसेन तिविधा । तत्थ च परियोसानवत्थाय सज्झिक्कापकचेतनाभावेन उपपज-

९६. सा च पन एकचित्तक्खणिका येव । सत्तासु हि ठानेसु अद्धान-
परिच्छेदो नाम नत्थि पठमप्पनायं, लोकियाभिञ्जासु, चतुसु मग्गेसु,
मग्गानन्तरे फले, रूपारूपभवेसु भवङ्गज्ज्ञाने, निरोधस्स पच्चये नेवसञ्जाना-
सञ्जायतने, निरोधा बुद्धहन्तस्स फल समापत्तिर्यं ति । एत्थ मग्गानन्तरं
फलं तिण्णं उपरि न होति । निरोधस्स पच्चयो^१ नेवसञ्जानासञ्जायतनं
द्विन्नं उपरि न होति । रूपारूपेसु भवङ्गस्स परिमाणं नत्थि । सेसट्टानेसु
एकमेव चिचं ति । इति एकचित्तक्खणिका येव अप्पना, ततो भवङ्गपातो ।
अथ भवङ्गं वोच्छिन्दित्वा ज्ञानपच्चवेक्खणत्थाय आवज्जनं, ततो ज्ञानपच्च-
वेक्खणं^२ ति ।

एत्तावता च^३ पनेस “विवच्चेव कामेहि विविच्च अकुसलेहि धम्मेहि
सवितकं सविचारं विवेकजं पीतिसुखं पठमं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरति”^४ ।
एवमनेन पञ्चङ्गविप्पहीनं पञ्चङ्गसमभागतं तिविधकल्याणं दसलक्खणसम्पन्नं
पठमं ज्ञानं अधिगतं होति पथवीकसिणं ।

वेदनीयादिता होति, न बलवभावेना ति दट्ठब्बं । पटिसन्धिया अनन्तरपच्चयभाविनो विपाक-
सन्तानस्स अनन्तरपच्चयभावेन तथा अभिसङ्गतत्ता ति च वदन्ति । तस्मा छट्सत्तमानं
पपाताभिमुखताय परिकलीणज्वता न सक्का निवारेतुं । तथा हि “यथा हि पुरिसो” ति
आदि वुत्तं ।

९६. सा च पन अप्पना । अद्धानपरिच्छेदो ति कालपरिच्छेदो । सो पनेत्थ सत्तासु
ठानेसु कत्थचि अपरिमाणचित्तक्खणताय, कत्थचि अतिइत्तरखणताय नत्थी ति वुत्तो । न
हेत्थ सम्पुण्णजवनवीथि अद्धा लब्भति । तेनेवाह—“एत्थ मग्गानन्तरफल” ति आदि ।
सेसट्टानेसू ति पठमप्पना लोकियाभिञ्जा मग्गक्खणो निरोधा बुद्धहन्तस्स फलक्खणो ति एतेसु
चतुसु ठानेसु ।

एत्तावत्ता ति एत्तकेन भावनाकमेन एस योगावचरो पठमं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरति ।
एवं विहरता च अनेन तदेव पठमं ज्ञानं अधिगतं होति पथवी कसिणं ति सम्बन्धो ।

१. पच्चय—स्या०, क० ।

२. वेक्खणा—सी० ।

३. स्या० पोत्यके नत्थि ।

४. अभि०—१-४५; दी—१-३५ ।

७०. तत्थ विविच्चेव कामेही ति कामेहि विविच्चित्वा विना हुत्वा अपक्कमित्वा । यो पनायमेत्थ एवकारो, सो नियमत्थो ति वेदितब्बो । यस्मा च नियमत्थो, तस्मा तस्मिं पठमज्झानं उपसम्पज्ज विहरणसमये अविज्जमानानमि कामानं तस्स पठमज्झानस्स पटिपक्खभावं कामपरिच्चागेनेव चस्स अधिगमं दीपेति ।

कथं ? विविच्चेव कामेही ति एवं हि नियमे करियमाने इदं पञ्जायति, नून ज्ञानस्स कामा पटिपक्खभूता येसु सति इदं नप्पवराति, अन्धकारे सति पदीपोभासो विय । तेसं परिच्चागेनेव चस्स अधिगमो होति, ओरिमतीरपरिच्चागेन पारिमतीरस्सेव, तस्मा नियमं करोती ति ।

७१. तत्थ सिया—कस्मा पनेस पुब्बपदे येव वुत्तो, न उत्तरपदे ? किं अक्कुसलेहि धम्मेहि अविविच्चा पि ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरेय्या ति ? न खो पनेतं एवं दट्ठब्बं । तं निस्सरणतो हि पुब्बपदे एस वुत्तो । कामधातुसमतिक्कमनतो हि कामरागपटिपक्खतो च इदं ज्ञानं कामानमेव निस्सरणं । यथाह—“कामानमेतं निस्सरणं यदिदं नेक्खम्मं” ति । उत्तरपदे पि पन

७०. तत्था ति तस्मिं ज्ञानपाठे । विविच्चित्वा ति विबुद्धिं हुत्वा । तेनाह—“विना हुत्वा अपक्कमित्वा” ति, पञ्चनवसेन अपसक्कित्वा ति अत्थो । विविच्चेव कामेही ति एत्थ “विविच्चा” ति इमिना विवेचनं ज्ञानक्खणे कामानं अभावमत्तं वुत्तं । “विविच्चेवा” ति पन इमिना एकंसतो कामानं विवेचेतब्बतादीपनेन तप्पटिपक्खता ज्ञानस्स कामविवेकस्स च ज्ञानाधिगमूपायता दस्सिता होती ति इममत्थं दस्सेतुं—“पठमं ज्ञानं” ति आदिं क्त्वा तमेवत्थं पाकटतरं कातुं—“कथं” ति आदि वुत्तं । “अन्धाकारे सति पदीपोभासो विया” ति एतेन यथा पदीपोभासाभावेन रत्तियं अन्धकाराभिभवो, एवं ज्ञानाभावेन सत्तसन्ततियं कामाभिभवो ति दस्सेति ।

७१. एतं ति पुब्बपदे येव अवधारणवचनं । न खो पन एवं दट्ठब्बं “कामेहि एवा” ति अवधारणस्स अकतत्ता । निस्सरन्ति निगच्छन्ति एतेन एत्थ वा ति निस्सरणं । के निगच्छन्ति ? कामा, तेसं कामानं निस्सरणं पद्धानं तज्झिस्सरणं, ततो । कथं पन समाने विक्खम्मेन कामानमेवेतं निस्सरणं, न व्यापादादीनं ति चोदनं युत्तितो आगमतो च सोवेतुं—“कामधातू” ति

यथा “इधेव भिक्खवे समणो, इधं दुतियो समणो” ति^१ । एत्थ एवकारो आनेत्वा बुद्धति, एवं वराब्बो । न हि सका इतो अञ्जेहि पि नीवरण-सङ्गातेहि अकुसलेहिं धम्मेहि अविविच्च ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरितुं । तस्मा “विविच्चेव कामेहि विविच्चेव अकुसलेहि धम्मेही” ति एवं पदद्वये पि एस दट्ठब्बो । पदद्वये पि च किञ्चापि विविच्चा ति इमिना साधारणवचनेन तदङ्गविवेकादयो कायविवेकादयो च सब्बे पि विवेका सङ्गहं गच्छन्ति, तथा पि कायविवेको चित्तविवेको विक्खम्भनविवेको ति तयो एव इध दट्ठब्बा ।

७२. कामेही ति इमिना पन पदेन ये च निर्देशे “कतमे वत्थु-कामा ? मनापिया रूपा” ति^२ आदिना नयेन वत्थुकामा वुत्ता, ये च तत्थेव विभङ्गे च “छन्दो कामो, रागो कामो, छन्दरागो कामो, सङ्कप्पो

आदि वुत्तं । तत्थ कामधातु—समतिक्कमनतो ति सकलस्सपि कामभवस्स समतिक्रमपटि-पदाभावतो । तेन इमस्स ज्ञानस्स कामपरिज्झाभावमाह । कामरागपटिपक्खतो ति वक्ख-मानविभागस्स किलेसकामस्स पञ्चत्थिकभावतो । तेन यथा मेत्ता व्यापादस्स करुणा विहिंसाय, एवमिदं ज्ञानं कामरागस्स उज्जुविपञ्चनीकभूतं ति दस्सेति । एवमत्तनो पवत्तिया विपाकप्पवत्तिया च कामरागतो कामधातुतो च विनिवत्तसभावत्ता इदं ज्ञानं विसेसतो कामानमेव निस्सरणं । स्वायमत्थो पाठगतो एवा ति आह—“यथाहा” ति आदि । कामञ्चेतमत्थं दीपेतुं पुरिमपदे-येव अवधारणं गहितं, उत्तरपदे पि पन तं गहेतब्बमेव तथा अत्यसम्भवतो ति दस्सेतुं—“उत्तर-पदेपी” ति आदि वुत्तं । इतो ति कामच्छन्दतो । एस नियमो । साधारणवचनेना ति अविसेसवचनेन । तदङ्गविक्खम्भनसमुच्छेदप्यटिपस्सद्धिनिस्सरणविवेका तदङ्गविवेकादयो । चित्तकायउपधिविवेका चित्तविवेकादयो । तयो एव इध ज्ञानकथायं दट्ठब्बा समुच्छेद-विवेकादीनं असम्भवतो ।

७२. निर्देशे ति महानिर्देशे^३ । तत्थ हि “उद्धानतो द्वे कामा वत्थुकामा किलेसकामा चा” ति उद्दिसित्वा “तत्थ कतमे वत्थुकामा ? मनापिया रूपा...प...मनापिया फोड्ढब्बा” ति आदिना वत्थुकामा निर्दिष्टा । ते पन कामीयन्ती ति कामा ति वेदितब्बा । तत्थेवा ति

कामो, रागो कामो, सङ्कप्परागो कामो इमे वुचन्ति कामा” ति एवं किलेसकामा वुत्ता, ते सब्बे पि सङ्गहिता इच्चेव दट्ठ्वा । एवं हि सति विविच्चेव कामेही ति वत्थुकामेहि पि विविच्चेवा ति अत्थो युज्जति, तेन कायविवेको वुत्तो होति । विविच्च अकुसलेहि धम्ममेही ति किलेसकामेहि सब्बाकुसलेहि वा विविच्चा ति अत्थो युज्जति, तेन चित्तविवेको वुत्तो होति । पुरिमेन चेत्थ वत्थुकामेहि विवेकवचनतो एव कामसुखपरिचागो, दुतियेन किलेसकामेहि विवेकवचनतो नेक्खम्मसुखपरिग्गहो विभावितो होति ।

एवं वत्थुकामकिलेसकामविवेकवचनतो येव च एतेसं पठमेन संकिलेसवत्थुप्पहानं, दुतियेन संकिलेसप्पहानं । पठमेन लोलभावस्स हेतु-

निहेसे एव । विभङ्गे ति ज्ञानविभङ्गे^२ । पत्थनाकारेण पवत्तो दुब्बलो लोभो छन्दनद्वेण छन्दो, ततो बलवा रज्जनद्वेण रागो, ततो पि बलवतरो बहलरागो छन्दरागो । निमित्तानुव्यञ्जनानि सङ्कप्पेति एतेना ति सङ्कप्पो, तथापवत्तो लोभो, ततो बलवा रज्जनद्वेण रागो, सङ्कप्पनवसेनेव पवत्तो ततो पि बलवतरो सङ्कप्परागो ति । स्वायं पमेदो एकस्सेव लोभस्स पवत्तिआकारवसेन अवत्थाभेदवसेन च वेदितव्वो यथा “वच्छो दम्भो बलीबहो” ति । इमे किलेसकामा । कामेन्ती ति कामा, कामेन्ति एतेही ति वा ।

एवंहि सती ति एवं उभयेसं पि कामानं सङ्गहे सति । वत्थु कामेहि धी ति “वत्थु कामेहि विविच्चेवा” ति पि अत्थो युज्जती ति एवं युज्जमानत्थन्तरसमुच्चयत्थो पि-सहो, न किलेसकामसमुच्चयत्थो । कस्मा ? इमस्मिं अत्थे किलेसकामेहि विवेकस्स दुतियपदेन वुत्तत्ता । तेना ति वत्थुकामविवेकेन । कायविवेको वुत्तो होति पुत्तदारादिपरिग्गहविवेकदीपनतो । पुरिमेना ति कायविवेकेन । एत्था ति “विविच्चेव कामेहि, विविच्च अकुसलेहि धम्ममेही” ति एतस्मिं पदद्वये, इतो वा निद्वारिते विवेकद्वये । अकुसल-सद्वेण यदि पि किलेसकामा सब्बाकुसला पि वा गहिता, सब्बथा पन किलेसकामेहि विवेको वुत्तो ति आह—“दुतियेन किलेसकामेहि विवेकवचनतो” ति । दुतियेना ति च चित्तविवेकेना ति अत्थो । एतेसं ति यथावुत्तानं द्विजं पदानं, निद्वारणे चेत्तं सामिवचनं । तण्हादिसंकिलेसानं वत्थुनो पहानं

परिचागो, दुतियेन बालभावस्स । पठमेन च पयोगसुद्धि, दुतियेन आसय-
पोसनं विभावितं होती ति विज्जातब्बं । एस ताव नयो कामेही ति एत्थ
वुत्तकामेसु वत्थुकामपक्खे ।

७३. किलेसकामपक्खे पन छन्दो ति च रागो ति च एवमादीहि
अनेकभेदो कामच्छन्दो येव कामो ति अधिप्पेतो । सो च अकुसलपरियापन्नो
पि समानो “तत्थ कतमो कामो ? छन्दो कामो” ति आदिना नयेन
विभङ्गे ज्ञानपटिपक्खतो विसुं वुत्तो । किलेसकामत्ता वा पुरिमपदे वुत्तो,
अकुसलपरियापन्नत्ता दुतियपदे । अनेकभेदतो चस्स कामतो ति अवत्वा
कामेही ति वुत्तं ।

७४. अज्जेसम्पि च धम्मानं अकुसलभावे विज्जमाने “तत्थ कतमे
अकुसला धम्मा ? कामच्छन्दो” ति आदिना नयेन विभङ्गे उपरि ज्ञानज्ञानं

संकिलेसवत्थुप्पहानं । लोलभावो नाम तत्थ तत्थ रूपादीसु तण्हुप्पादो, तस्स हेतु वत्थुकामा
एव वेदितब्बा । बालभावो अविज्जा, दुच्चिन्तितचिन्तितादि वा, तस्स अयोनिसोमनसिकारो
सब्बे पि वा अकुसला धम्मा हेतु । कामगुणाधिगमहेतु पि पाणातिपातादिअसुद्धपयोगो होती ति
तन्निवेकेन पयोगसुद्धि विभाविता । तण्हासंकिलेससोधनेन विवद्दूपनिस्सयसंवड्डनेन च
अज्जासयविसोधनं आसयपोसनं । कामे नू ति निद्वारणे भुम्मं ।

७३. अनेकभेदो ति कामासवकामरागसंयोजनादिवसेन रूपतण्हादिवसेन च अनेकप्प-
मेदो । कामच्छन्दो येवा ति कामसभावो येव छन्दो, न कत्तुकम्यताछन्दो, ना पि कुसलच्छन्दो
ति अधिप्पायो । ज्ञानपटिपक्खतो ति ज्ञानस्स पटिपक्खभावतो तंहेतु तन्निमित्तं विसुं वुत्तो ।
अकुसलभावसामज्जेन अगगहेत्वा विसुं सरूपेन गहितो । यदि किलेसकामो व पुरिमपदे वुत्तो
कथं बहुवचनं ति आह—“अनेकभेदतो” ति आदि ।

७४. अब्बेसं पि दिड्ढिमानअहिरिकानोत्तप्पादीनं तंसहितफस्सादीनं च । उपरि
वुच्चमानानि ज्ञानज्ञानि उपरिज्ञानज्ञानि, तेसं अत्तनो पच्चनीकानं पटिपक्खभावदस्सनतो
तप्पच्चनीकनीवरणवचनं । नीवरणानि हि ज्ञानपञ्चनीकानि तेसं पवत्तिनिवारणतो ।

पञ्चनीकपटिपक्खभावदस्सनतो नीवरणानेव बुत्तानि । नीवरणानि हि ज्ञानङ्गपञ्चनीकानि, तेसं ज्ञानज्ञानेव पटिपक्खानि, विद्दंसकानि विघातकानी ति बुत्तं होति । तथा हि “समाधि कामच्छन्दस्स पटिपक्खो, पीति व्यापादस्स, वितको थिनमिद्धस्स, सुखं उद्धच्चकुक्कुच्चस्स, विचारो विचिकिच्छाया” ति पेटके^१ बुत्तं ।

एवमेत्थ विविच्चेव कामेही ति इमिना कामच्छन्दस्स विक्खम्भन-विवेको बुत्तो होति । विविच्च अकुसलेहि धम्मेही ति इमिना पञ्चअग्गि नीवरणानं, अगहितगहणेन पन पठमेन कामच्छन्दस्स, दुतियेन सेसनीवरणानं । तथा पठमेन तीसु अकुसलमूलेसु पञ्चकामगुणभेदविसयस्स लोभस्स, दुतियेन आघातवत्थुभेदादिविसयानं दोसमोहानं । ओघादीसु वा धम्मेसु पठमेन कामोघकामयोगकामासवकामुपादानअभिज्झाकायगन्थकामरागसंयोजनानं, दुतियेन अवसेसओघयोगासवउपादानगन्थसंयोजनानं । पठमेन च तण्हाय तंसम्पयुत्तकानञ्च, दुतियेन अविज्जाय तंसम्पयुत्तकानञ्च । अपि च पठमेन लोभसम्पयुत्तानं अट्टभं चित्तुप्पादानं, दुतियेन सेसानं चतुर्भं अकुसलचित्तुप्पादानं विक्खम्भनविवेको बुत्तो होती ति वेदितव्यो ।

समाधि कामच्छन्दस्स पटिपक्खो रागप्पणिधिया उज्जुविपच्चनीकभावतो, नानारम्मणेहि पलोभितस्स परिभ्रमन्तस्स चित्तस्स समाधानतो च । पीति व्यापादस्स पटिपक्खा पामोञ्जेन समानयोगक्खेमत्ता । वितक्को थिनमिद्धस्स पटिपक्खो योनिसोसङ्कप्पनवसेन सविप्फारपवसितो । सुखं अवूपसमानुतापसभावस्स उद्धच्चकुक्कुच्चस्स पटिपक्खं वूपसन्तसीतलसभावत्ता । विचारो विचिकिच्छाय पटिपक्खो आरम्मणे अनुमज्जनवसेन पञ्चापटिरूपसभावत्ता । महाकञ्चानत्थेरेन देसितं पिटकानं संवण्णना पेटकं, तस्मिं पेटके ।

पञ्चकामगुणभेदविसयस्सा ति रूपादिपञ्चकामगुणविसेसविसयस्स । आघातवत्थु-भेदादिविसयानं ति व्यापादविवेकवचनेन “अनत्थं मे अचरी” ति^२ आदि आघातवत्थुभेद-विसयस्स दोसस्स, मोहादिकेहि थिनमिद्धादीहि विवेकवचनेन पटिच्छादनवसेन दुक्खादिपुब्बन्तादिभेदविसयस्स मोहस्स विक्खम्भनविवेको बुत्तो । कामरागव्यापादतदेकद्वयथिनमिद्धादिविक्खम्भ-

अयं ताव विविच्चेव कामेहि विविच्च अकुसलेहि धम्मही ति एत्थ अत्थ-
प्पकासना ।

७५. एत्तावता च पठमस्स ज्ञानस्स पहानङ्गं दस्सेत्वा इदानीं सम्प-
योगङ्गं दस्सेतुं सवितकं सविच्चारं ति आदिं वुत्तं । तत्थ वितकनं
वितक्को, ऊहनं ति वुत्तं होति । स्वायं आरम्मणे चित्तस्स अभिनिरोपन-
लक्खणो, आहननपरियाहननरसो । तथा हि तेन योगावचरो आरम्मणं
वितकाहतं वितकपरियाहतं करोती ति वुत्तति । आरम्मणे चित्तस्स आनयन-
पच्चुपट्टानो ।

कञ्चेतं सब्बाकुसलपटिपक्खसभावत्ता । सब्बाकुसलानं तेन सभावेन सब्बाकुसलप्पहायकं होति,
होन्तं पि कामरागादिविक्खम्भनसभावमेव होति तंसभावत्ता ति अविसेसेत्वा नीवरणाकुसल-
मूलादीनं “विक्खम्भनविर्वेको वुत्तो होती” ति आह ।

७५. यथापच्चयं पवत्तमानानं सभावधम्मानं नत्थि काचि वसवत्तिता ति वसवत्तिभाव-
निवारणत्थं “वितकनं वितक्को” ति वुत्तं । तयिदं “वितकनं ईदिसमिदं” ति आरम्मणस्स
परिकप्पनं ति आह—“ऊहनं ति वुत्तं होती” ति । यस्मा चित्तं वितकबलेन आरम्मणं अभि-
निच्छहं विय होति, तस्मा सो आरम्मणाभिनिरोपनलक्खणो वुत्तो । यथा हि कोचि
राजवत्तमं तंसम्भन्धिनं मित्तं वा निस्साय राजगेहं आरोहति अनुपविसति, एवं वितकं
निस्साय चित्तं आरम्मणं आरोहति । यदि एवं कथं अवितकं चित्तं आरम्मणं आरोहती ति ?
वितकबलेनेव । यथा हि सो पुरिसो परिचयेन तेन विना पि निरासङ्को राजगेहं पविसति एवं
परिचयेन वितककेन विना पि अवितकं चित्तं आरम्मणं आरोहति । परिचयेना ति च सन्ताने
पवत्तवितकभावनासङ्गातेन परिचयेन । वितकस्स हि सन्ताने अभिण्हं पवत्तस्स वसेन चित्तस्स
आरम्मणाभिरुहणं चिरपरिचित्तं । तेन तं कदाचि वितककेन विना पि तत्थ पवत्ततेव । यथा तं
आणसहितं हुत्वा सम्मसनवसेन चिरपरिचित्तं कदाचि आणविरहितं पि सम्मसनवसेन पवत्तति,
यथा वा किलेससहितं हुत्वा पवत्तं सब्बसो किलेसरहितं पि परिचयेन किलेसवासनावसेन पवत्तति,
एवं सम्पदमिदं दद्वब्बं । आदितो अभिमुखं वा हननं आहननं । परितो परिवत्तेत्वा वा आहननं
परियाहननं । “रूपं रूपं, पथवी पथवी” ति आकोटेन्तस्स विय पवत्ति “आहननं परियाहननं”
ति च वेदितव्वं । आनयनं चित्तस्स आरम्मणे उपनयनं, आकङ्खनं वा ।

७६. विचरणं विचारो, अनुसञ्चरणं ति वुचं होति । स्वायं आरम्भणानुमज्जनलक्खणो, तत्थ सहजातानुयोजनरसो, चित्तस्स अनुप्यबन्धनपच्चुपट्टानो ।

७७. सन्ते पि च नेसं कत्थचि अविप्पयोगे, ओळारिकट्टेन पुब्बङ्गमट्टेन च घण्डाभिघातो विय चेतसो पठमाभिनिपातो वितक्को । सुखुमट्टेन अनुमज्जनसभावेन च घण्डानुरवो विय अनुप्यबन्धो विचारो । विप्फारवा चेत्य वितक्को पठमुप्पत्तिकाले परिप्फन्दनभूतो चित्तस्स, आकासे उप्पतितु-कामस्स पक्खिनो पक्खविक्खेपो विय, पदुमाभिमुखपातो विय च गन्धानुबन्ध-चेतसो भमरस्स । सन्तवुत्ति विचारो नातिपरिप्फन्दनभावो चिंचस्स, आकासे उप्पतितस्स पक्खिनो पक्खप्पसारणं विय, परिब्भमनं विय च पदुमाभिमुख-पतितस्स भमरस्स पदुमस्स उपरिभागे ।

दुकनिपातट्टकथायं पन “आकासे गच्छतो महासकुणस्स उभोहि पक्खेहि वातं गहेत्वा पक्खे सन्निसीदापेत्वा गमनं विय आरम्भणे चेतसो अभिनिरोपनभावेन पवत्तो वितक्को । वातग्गहणत्थं पक्खे फन्दापयमानस्स

७६. अनुसञ्चरणं अनुपरिब्भमनं । स्वायं विसेसो सन्तानग्गि लब्भमानो एव सन्ताने पाकटो होती ति दट्ठब्बो । सेसेसु पि एसेव नयो । अनुमज्जनं आरम्भणे चित्तस्स अनुमसनं, परिमज्जनं ति अत्थो । तथा हि विचारो “परिमज्जनहत्थो विय, सञ्चरणहत्थो^१ विथा” ति च वुत्तो । तत्था ति आरम्भणे । सहजातानं अनुयोजनं आरम्भणे अनुविचारणसङ्गातानुमज्जन-वसेनेव वेदितव्वं । अनुप्यबन्धनं आरम्भणे चित्तस्स अविच्छिन्नस्स विय पवत्ति । तथा हि सो “अनुसन्धानता” ति^२ निहिट्ठो । तेनेव च “घण्डानुरवो विय, परिब्भमनं विया” ति च वुत्तो ।

७७. कत्थची ति पठमज्ज्ञाने परित्तचित्तुप्पादेसु च । विचारतो ओळारिकट्टेन विचारस्सेव च पुब्बङ्गमट्टेन अनुवतो ओळारिको तस्स च पुब्बङ्गमो घण्डाभिघातो विय वितक्को । यथा हि घण्डाभिघातो पठमाभिनिपातो होति, एवं आरम्भणाभिमुखनिरोपनट्टेन वितक्को चेतसो पठमाभिनिपातो होति । अभिघात-ग्गहणेन चेत्य अभिघातवो सहो गहितो ति वेदितव्वो । विप्फारवा ति विचलनयुत्तो सपरिप्फन्दो । परिब्भमनं विय परिस्सया-

गमनं विय अनुमज्जनभावेन^१ पवत्तो विचारो” ति वुत्तं, तं अनुप्पबन्धेन पवत्तियं युज्जति । सो पन नेसं विसेसो पठमदुतियज्ज्ञानेसु पाकटो होति ।

७८. अपि च मलमाहितं कंसभाजनं एकेव हत्थेन दळ्हं गहेत्वा इतरेन हत्थेन चुण्णतेलवालण्डुपकेन परिमज्जन्तस्स दळ्हगहणहत्थो विय वितको, परिमज्जनहत्थो विय विचारो । तथा कुम्भकारस्स दण्डप्पहारेन चकं भमयित्वा भाजनं करोन्तस्स उप्पीळनहत्थो विय वितको, इतो चितो च सञ्चरणहत्थो विय विचारो । तथा मण्डलं करोन्तस्स मज्झे सम्भिरुम्भित्वा^२ ठितकण्टको विय अभिनिरोपनो वितको, बहि परिब्भमनकण्टको विय अनुमज्जनो विचारो ।

इति इमिना च वितकेन इमिना च विचारेन सह वत्तति रुक्खो विय पुप्फेन फलेन चा ति इदं ज्ञानं “सवितकं सविचारं” ति वुत्तति । विभङ्गे पन “इमिना च वितकेन इमिना च विचारेन उपेतो होति समु-

भाववीमंसनत्थं । अनुप्पबन्धेन पवत्तियं ति उपचारे वा अप्पनायं वा सन्तानेन पवत्तियं । तत्थ हि वितको निच्चलो हुत्वा आरम्भणं अनुपविसित्वा विय पवत्तति, न पठमाभिनिपाते । पाकटो होती ति वितकस्स विसेसो अभिनिरोपनाकारो ओळारिकत्ता पठमज्ज्ञाने पाकटो होति, तदभावतो पञ्चकनये दुतियज्ज्ञाने विचारस्स विसेसो अनुमज्जनाकारो पाकटो होति ।

७८. बालण्डुपकं एळकलोमादीहि कतचुम्भटकं । उप्पीळनहत्थो ति पिण्डस्स उप्पीळनहत्थो । तस्सेव इतो चितो च सञ्चरणहत्थो । मण्डलं ति कंसभाजनादीसु किञ्चि मण्डलं वड्डलेखं करोन्तस्स । यथा पुप्फफलसात्वादिअवयवविनिमुत्तो अविज्जमानो पि रुक्खो “सपुप्फो, सफलो” ति वोहरीयति, एवं वितकादिअङ्गविनिमुत्तं अविज्जमानं पि ज्ञानं “सवितकं, सविचारं” ति वोहरीयती ति दस्सेतुं—“रुक्खो विया” ति आदि वुत्तं । ज्ञानभावनाय पुग्गलवसेन वेसेतव्वत्ता “इध भिक्खु विविधेव कामेही” ति आदिना पुग्गलाधिद्वानेन ज्ञानानि उद्दिद्वानीति । यदि पि विभङ्गे^३ पुग्गलाधिद्वाना देसना कता, अत्थो पन तत्रा पि विभङ्गे पि यथा

१. अनुमज्जनसभावेन, स्या०, रो० क० ।

२. सम्भिरुम्भित्वा—रो०, क० ।

३. अभि०—२-३०९ ।

पेतो” ति आदिना नयेन पुग्गलाधिट्टाना देसना कता । अत्थो पन तत्रा पि एवमेव दट्ठब्बो ।

७६. विवेकजं ति एत्थ विवित्ति विवेको, नीवरणविगमो ति अत्थो । विवित्तो ति वा विवेको, नीवरणविवित्तो ज्ञानसम्पयुत्ताधम्म-रासी ति अत्थो । तस्मा विवेका, तस्मिं वा विवेके जातं ति विवेकजं ।

८०. पीत्तिस्सुखं ति एत्थ पीणयती ति पीति । सा सम्पियायन-लक्खणा, कायचित्तपीणनरसा, फरणरसा वा, ओदग्यपच्चुपट्टाना । सा पनेसा खुट्ठिकापीति, खणिकापीति, ओक्कन्तिकापीति, उब्बेगापीति, फरणापीती ति पञ्चविधा होति । तत्थ खुट्ठिकापीति सरीरे लोमहंसमच-मेव कातुं सकोति । खणिकापीति खणे खणे विज्जुप्पादसदिसा होति । ओक्कन्तिकापीति समुद्दीरं वीचि विय कायं ओक्कमित्वा ओक्कमित्वा भिज्जति । उब्बेगापीति बलवती होति, कायं उद्धग्गं कत्वा आकासे लङ्कापनप्यमाणप्यत्ता ।

तथा हि पुण्णवल्लिकवासी महातिस्सत्थेरो पुण्णमदिवसे सायं चेति-यज्जणं गन्त्वा चन्दालोकं दिस्वा महाचेतियाभिमुखो हुत्वा “इमाय वत

इध “इमिना च वितक्केना” ति आदिना धम्मवसेन बुत्तो, एवमेव दट्ठब्बो, परमत्थतो पुग्गलस्सेव अभावतो ति अधिप्पायो । अत्थो प...दट्ठब्बो ज्ञानसमङ्गिनो वितक्कविचार-समङ्गितादस्सनेन ज्ञानस्सेव च सवितक्कसविचारताय बुत्तत्ता ति एवं वा एत्थ अत्थो दट्ठब्बो ।

७६. विवेका ति विवेका हेतुभूता ति विवेक-सदस्स भावसाधनतं सन्धायाह । विवेके ति कत्तुसाधनतं, कम्मसाधनतं वा । “विवित्तो” ति हि इमिना नीवरणेहि विनाभूतो तेहि विवेचित्तो ति च साधनद्वयं पि सङ्गहितमेवा ति ।

८०. पीणयती ति तप्पेति, वड्ढेति वा । सम्पियायनलक्खणा ति परितुस्सन-लक्खणा । पीणनरसा ति परिब्रूहनरसा । फरणरसा ति पणीतरूपेहि कायस्स व्यापनरसा ।

बैलाय चतस्सो परिसा महाचेतियं वन्दती” ति पकतिया दिट्ठारम्मणवसेन बुद्धारम्मणं उब्बेगापीति उप्पादेत्वा सुधातले पट्टचित्रगेण्डुको विय आकासे उपपत्तिवा महाचेतियङ्गणे येव पतिट्ठासि ।

तथा गिरिकण्डकविहारस्स उपनिस्सये वत्तकालकगामे एका कुल-
धीता पि वत्तवबुद्धारम्मणाय उब्बेगापीतिया आकासे लब्धेसि ।

८१. तस्सा किर मातापितरो सायं धम्मस्सवनत्थाय विहारं गच्छन्ता
“अम्म त्वं गरुभारा अकाले विचरितुं न सक्कोसि, मयं तुय्हं पत्तिं कत्वा
धम्मं सोस्सामा” ति अगमंसु । सा गन्तुकामा पि तेसं वचनं पटिवाहितुं
असक्कोन्ती घरे ओहीयित्वा घराजिरे ठत्वा चन्दालोकेन गिरिकण्डके
आकासचेतियङ्गणं ओलोकेन्ती चेतियस्स दीपपूजं अइस, चतस्सो च
परिसा मालागन्धादीहि चेतियपूजं कत्वा पदविस्खणं करोन्तियो भिक्खु-
संघस्स च गणसज्जायसइं अस्सोसि । अथस्सा “धज्जा वति मे ये विहारं
गन्त्वा एवरूपे चेतियङ्गणे अनुसञ्चरितुं, एवरूपञ्च मधुरधम्मकथं सोतुं
लभन्ती” ति भुत्तरासिसदिसं चेतियं पस्सन्तिया एव उब्बेगापीति उदपादि ।
सा आकासे लब्धित्वा मातापितूनं पुरिमतरं येव आकासतो चेतियङ्गणे
ओरूय्ह चेतियं वन्दित्वा धम्मं सुणमाना अट्ठासि ।

अथ नं मातापितरो आगन्त्वा “अम्म त्वं कतरेन मग्गेन आग-

उदग्गभावो ओदग्गं । खुट्टिका लहुं लोमहंसनमत्तं कत्वा भिन्ना न पुन उपपज्जति ।
स्वणिका बहुलं उपपज्जति । उब्बेगतो फरणा निम्बलत्ता चिरद्धितिकत्ता च पणीततरा ।
चेतियङ्गणं गन्त्वा ति पुण्णवत्तिकविहारे चेतियङ्गणं गन्त्वा । पकतिया दिट्ठारम्मणवसेना ति
पुब्बे महाचेतियं गहितारम्मणवसेन । चित्रगेण्डुको विचित्राकारेन कतगेण्डुको । उपनिस्सये
ति समीपे, तस्स वा विहारस्स निस्सयभूते, गोचरद्धानभूते ति अत्थो ।

८१. घराजिरे ति गेहङ्गणे । पम्बतसिखरे कतचेतियं “आकासचेतियं”^१ ति वुत्तं ।
गहितनिमिस्सेनेवा ति चेतियवन्दनं धम्मस्सवनं च उट्ठिस्स “धज्जा वतिमे” ति आदिना

१. ०चेतिव—तो० ।

२. आकासचेतियङ्गणं—अट्टकथाव. वुत्तं ।

तासी” ति पुच्छिषु । सा “आकासेन आगतामिह, न मग्गेना” ति भवत्वा
 “अम्म आकासेन नाम खीणासवा सञ्चरन्ति, त्वं कथं आगता” ति बुधा
 आह—“मय्हं चन्दालोकेन चेतियं ओलोकेन्तिथा ठिताय बुद्धारम्भणा बलव-
 पीति उण्णञ्जि । अवाहं नेव अत्तनो ठितभावं, न निसिक्खभावं अञ्जासि,
 गहितनिमित्तेनेव पन आकासे लब्धित्वा चेतियज्जणे पतिट्ठिताम्ही” ति । एवं
 उब्बेगापीति आकासे लब्धायमप्यमाणा होति ।

करणापीतिया पन उण्णमाय सकलसरीरं धमित्वा पूरितवत्थि विय
 महता उदकोधेन पक्खन्दपम्बतकुच्छि विय च अनुपरिप्फुटं होति ।

८२. सा पनेसा पञ्चविधा पीति गम्भं गण्हन्ती परिपाकं गच्छन्ती
 दुविधं पस्सद्धिं परिपूरेति, कायपस्सद्धिञ्च चित्तपस्सद्धिञ्च । पस्सद्धि गम्भं
 गण्हन्ती परिपाकं गच्छन्ती दुविधमपि सुखं परिपूरेति, कायिकञ्च चेतसि-
 कञ्च । सुखं गम्भं गण्हतं परिपाकं गच्छन्तं तिविधं समाधिं परिपूरेति—
 खणिकसमाधिं, उपचारसमाधिं, अप्पनासमाधिं ति । तासु या अप्पना-
 समाधिस्स मूलं हुत्वा बहुमाना समाधिसम्पयोगं गता करणापीति, अयं
 इवस्मि अत्थे अचिप्पेता पीती ति ।

८३. इतरं पन सुखं सुखं, सुट्ठ वा खादति खणति च काय-
 चित्तावस्थं ति सुखं । तं सातलक्खणं, सम्पयुत्तानं उपब्रूहनरसं, अनुग्गह-

गहितकुसलनिमित्तेनेवकारणभूतेन । गहितं वा निमित्तं एतेना ति गहितनिमित्तं, वुत्ताकारेन
 पवत्तच्चित्तं, तेन गहितनिमित्तेनेव चित्तेन सह । पक्खन्दं ति अनुपविडं । अनुपरिप्फुटं ति
 अनु अनु समन्ततो फुटं, सन्नसो अनुविसटं ति अत्थो ।

८२. पस्सद्धिया निमित्तभावेन गम्भं गण्हन्ती । परिपाचनवसेन परिपाकं गच्छन्ती ।
 अप्पनासम्पयुक्ता व पीति अप्पनासमाधिपूरिका । खणिकसमाधिपूरिका च उपचारसमाधि-
 पूरिका च अप्पनासमाधिस्स विपूरसरा ति तदुभयं अनायसन्तो “तासु या अप्पनासमा-
 धिस्सा” ति आदिमाह । समाधिसम्पयोगं गता ति पुब्बे उपचारसमाधिना सम्पयुक्ता हुत्वा
 अनुक्रमेण वड्डित्वा अप्पनासमाधिना सम्पयोगं गता ।

८३. सुखयती ति सुखं, अत्तना सम्पयुत्तधम्मे लब्धत्वादे करोती ति अत्थो । स्वायं

पञ्चुपट्टानं । सति पि च नेसं कथञ्चि अबिण्ययोमे इट्ठारम्मणपटिलाभ-
तुट्ठि पीति । पटिलद्धरसानुभवनं सुखं । यत्थ पीति, तत्थ सुखं । यत्थ
सुखं, तत्थ न नियमतो पीति । सङ्गारक्खन्धसङ्गहिता पीति । वेदनाक्खन्ध-
सङ्गहितं सुखं । कन्तारखिअस्स वनन्तुदकदस्सनसवनेसु विय पीति । वनच्छाया-
पवेसनउदकपरिमोहेसु विय सुखं । तस्मिं तस्मिं समये पाकटभावतो चेतं वुचं
ति वेदितव्वं । इति अयञ्च पीति इदञ्च सुखं अस्स ज्ञानस्स, अस्मिं वा ज्ञाने
अत्थी ति इदं ज्ञानं पीतिसुखं ति वुच्चति ।

८४. अथ वा पीति च सुखञ्च पीतिसुखं, धम्मविनयादयो विय ।
विवेकजं पीतिसुखमस्स ज्ञानस्स, अस्मिं वा ज्ञाने अत्थी ति एवमपि विवेकजं
पीतिसुखं । यथेव हि ज्ञानं, एवं पीतिसुखमप्येतथ विवेकजमेव होति ।

कत्तुनिहेसो परिआयलद्धो धम्मतो अञ्जस्स कत्तु निवत्तनत्थो, निप्परियायेन पन भावसाधनमेव
लब्धती ति “सुखनं सुखं” ति वुचं । इड्ढसभावत्ता तंसमङ्गीपुण्णलं सम्पयुत्तधम्मं वा अत्तनि
सादयती ति सातं द-कारस्स त-कारं क्त्वा । सातं “मधुरं” ति वदन्ति । सातं लक्खणं एतस्सा
ति सातलक्खणं । उपब्रूहं सम्पयुत्तधम्मानं संवड्ढनं । वुक्खं विय अबिस्सजेत्वा अदुक्खम-
मुत्ता विय अनञ्जुपेक्खित्वा अनु अनु गण्हनं, उपकारिता वा अनुगगहो । कथञ्चि पठमज्झा-
नादिके । पटिलाभतुट्ठी ति पटिलाभवत्तेन उप्पज्जनकतुट्ठि । पटिलद्धरसानुभवन्नं ति
पटिलद्धस्स आरम्मणरसस्स अनुभवनं ति सभावतो पीतिसुखानि विभजित्वा दस्सेति । यत्थ पीति,
तत्थ सुखं ति वितक्कस्स विय इतरेण पीतिया सुखेन अब्बन्तसंयोगमाह । “यत्थ सुखं,
तत्थ न नियमतो पीती” ति विचारस्स विय वितक्केन सुखस्स पीतिया अनब्बन्तसंयोगं । तेन
अब्बन्तानब्बन्तसंयोगिताय पीतिसुखानं विसेसं दस्सेति । कं तारेन्ति एत्था ति कन्तारं, निरु-
दकमवड्ढनं । वनमेव वनन्तं । तस्मिं तस्मिं समये ति इट्ठारम्मणस्स पटिलाभसमये
पटिलद्धस्स रसानुभवनसमये वनच्छायादीनं सवनदस्सनसमये पवेसपरिमोहसमये च । पाकट-
भावतो ति यथाकमं पीतिसुखानं विभूतभावतो ।

८५. विवेकजं पीतिसुखं ति एत्थ पुरिमस्मिं अत्थे विवेकजं ति ज्ञानं वुचं । पीति-
सुखसइतो च अत्थि अत्थविसेसतो “अस्स ज्ञानस्स, अस्मिं वा ज्ञाने” ति एत्थ अ-कारो

तश्चास्स अत्थि, तस्मा एकपदेनेव “विवेकजं पीतिसुखं” ति पि वक्तुं युज्जति । विभङ्गे पन “इदं सुखं इमाय पीतिया सहगतं” ति^१ आदिना नयेन वुत्तं । अत्थो पन तत्था पि एवमेव दट्ठब्बो ।

८५. पठमं भानं ति इदं परतो आविभविस्सति । उपसम्पज्जा ति उपगन्त्वा, पापुणित्वा ति वुत्तं होति । उपसम्पादयित्वा वा, निष्फादेत्वा ति वुत्तं होति । विभङ्गे पन “उपसम्पज्जा ति पठमस्स ज्ञानस्स लाभो पटिलाभो पत्ति सम्पत्ति फुसना सच्छिकिरिया उपसम्पदा” ति^२ वुत्तं । तस्सा पि एवमेव अत्थो दट्ठब्बो ।

विहरती ति तदनुरूपेण इरियापथविहारेण इतिवुत्तप्यकारज्ञानसमङ्गी हुत्वा अत्तभावस्स इरियं वुत्ति पालनं यपनं यापनं चारं विहारं अभि- निष्फादेति । वुत्ताच्चेतं विभङ्गे—“विहरती ति इरियति वत्तति पालेति यपेति यापेति चरति विहरति, तेन वुत्तति विहरती” ति^३ ।

पञ्चङ्गविप्पहीनादि

८६. यं पन वुत्तं “पञ्चङ्गविप्पहीनं पञ्चङ्गसमन्नागतं ति, तत्थ

दट्ठब्बो । वुत्तिये पीतिसुखमेव विवेकजं । “विवेकजं पीतिसुखं” ति च अज्जपदत्थसमासो, पञ्चत्तनिहेसस्स च अलोपो क्तो । लोपे वा सति “विवेकजपीतिसुखं” ति पाठो ति अयं विसेसो ।

८७. “उपसम्पज्जा ति एत्थ उप-सं-सद्वा “उपलब्धति, संभुज्जती” ति आदीसु विय निरत्थका ति दस्सेतुं—“उपगन्त्वा” ति आदि वत्वा पुन तेसं सात्थकभावं दस्सेतुं—“उप- सम्पादयित्वा” ति आदि वुत्तं, तस्मा पत्वा, साधेत्वा ति वा अत्थो । इरियं ति किरियं । वुत्ति आदीनि तस्सेव वेवचानि । पालना ति हि एकं इरियापथ बाधनं इरियापथन्तरेहि रक्खणा ।

पञ्चङ्गविप्पहीनादिवण्णना

८८. पञ्च अङ्गानि विक्खम्भनवसेन पहीनानि एतस्सा ति पञ्चङ्गविप्पहीनं । “अग्या-

कामच्छन्दो, व्यापादो, शिनमिद्धं, उद्धञ्चकुक्कुच्चं, विचिकिच्छा ति इमेसं पञ्चङ्गं नीवरणानं पद्धानवसेन पञ्चङ्गविष्यहीनता वेदितव्या । न हि एतेसु अप्यहीनेसु ज्ञानं उपपज्जति । तेनस्सेतानि पद्धानज्जानी ति वुचन्ति । किञ्चापि हि ज्ञानवस्त्रणे अज्जे पि अकुसला धम्मा पहीयन्ति, तथा पि एतानेव विसेसेन ज्ञानन्तरायकरानि ।

कामच्छन्देन हि नानाविसयप्यलोभितं चित्तं न एकत्तारम्मणे समाधियति । कामच्छन्दाभिभूतं वा तं न कामधातुप्यहानाय पटिपदं पटिपज्जति । व्यापादेन चारम्मणे पटिहज्जमानं न निरन्तरं पवत्तति । शिनमिद्धाभिभूतं अकम्मज्जं होति । उद्धञ्चकुक्कुच्चपरेतं अवूपसन्तमेव हुत्वा परिब्भमति । विचिकिच्छाय उपहतं ज्ञानाधिगमसाधिकं पटिपदं नारोहति । इति विसेसेन ज्ञानन्तरायकरत्ता एतानेव पद्धानज्जानी ति वुत्तानी ति ।

हितो” ति एत्थ आहित-सदस्स विय विष्यहीन-सदस्सेत्थ परवचनं दद्वग्गं, पञ्चहि अज्जेहि विष्यहीनं ति वा पञ्चङ्गविष्यहीनं । ननु अज्जे पि अकुसला धम्मा इमिना ज्ञानेन पहीयन्ति, अथ कस्मा पञ्चङ्गविष्यहीनता व वुचती ति आह—“किञ्चापी” ति आदि । ज्ञानलाभिनो पि अज्ञानसमङ्गिकाले ज्ञानपटिपक्खलोभचित्तादीनं पवत्तिसम्भावतो “ज्ञानवस्त्रणे” ति वुत्तं । पहीयन्तो ति विगच्छन्ति, नप्यवत्तन्ती ति अत्थो । एकत्तारम्मणे ति पथवीकसिणादिवसेन एकसभावे, एकगतासङ्गाते एकत्तावहे वा आरम्मणे । तं ति तं नानाविसयप्यलोभितं चित्तं । कामधातुप्यहानाया ति नानाविसयसमूपब्यूळ्हाय कामधातुया पद्धानाय समतिक्रमाय पटिपदं ज्ञानं नप्यटिपज्जति । निरन्तरं ति विक्खेपेन अनन्तरितं, सहितं^१ ति अत्थो । अकम्मज्जं ति अकम्मनीयं, भावनाकम्मस्स अयोग्यं ति अत्थो । उद्धञ्चकुक्कुच्चपरेतं ति उद्धञ्चकुक्कुच्चेन अभिभूतं । परिब्भमति अनवद्धानतो, अवद्धानस्स समाधानस्स अभावतो ति अत्थो । विचिकिच्छाय उपहतं ति सातिसयस्स विचारस्स अभावतो “सम्मासम्मुदो नु खो भगवा, ननु खो” ति, “पथवी पथवी” ति आदिना मनसिकारेण, “ज्ञानं सिया नु खो, ननु खो” ति आदिना च पवत्ताय विचिकिच्छाय उपहतं । नारोहति अप्यटिपत्तिनिमित्ता । विसेसेन ज्ञानन्तरायकरत्ता ति समाधिआदीनं उज्जुविपक्खनीकभावेन ज्ञानाधिगमस्स अन्तरायकरणतो ।

८७. यस्मा पन वितक्को आरम्भणे चित्तं अभिनिरोपेति, विचारो अनुपबन्धति, तेहि अविवस्त्रेपाय सम्पादितपयोगस्स चेतसो पयोगसम्पत्ति-सम्भवा पीति पीणनं, सुखञ्च उपब्रूहनं करोति । अथ नं ससेससम्पयुत्तधम्मं एतेहि अभिनिरोपनानुपबन्धनपीणनउपब्रूहनेहि अनुगहिता एकग्गता एकत्तारम्भणे समं सम्मा च आधियति, तस्मा वितक्को विचारो पीति सुखं चित्तेकग्गता ति इमेसं पञ्चञ्चं उपपत्तिवसेन पञ्चङ्गसमन्नागतता वेदितव्वा ।

उपपन्नेसु हि एतेसु पञ्चसु भानं उपपन्नं नाम होति । तेनस्स एतानि पञ्च समन्नागतङ्गानी ति बुद्धान्ति । तस्मा न एतेहि समन्नागतं अञ्जदेव ज्ञानं नाम अत्थी ति गहेतव्वं । यथा पन अङ्गमत्तवसेनेव चतुरङ्गिनी सेना, पञ्चङ्गिकं तुरियं, अट्टङ्गिको च मग्गो ति बुद्धान्ति, एवमिदम्पि अङ्गमत्तवसेनेव पञ्चङ्गिकं ति वा पञ्चङ्गसमन्नागतं ति वा बुद्धान्ति ति वेदितव्वं ।

८८. एतानि च पञ्चङ्गानि किञ्चापि उपचारक्खणे पि अत्थि, अथ खो उपचारे पकतिचित्ततो बलवतरानि । इध पन उपचारतो पि बलवतरानि

८९. तेही ति ज्ञानाधिगमस्स पञ्चयभूतेहि वितक्कविचारेहि । अविवस्त्रेपाय सम्पा-दितपयोगस्सा ति ततो एवं समाधानाय निष्पादितभावनापयोगस्स । चेतसो पयोग-सम्पत्तिसम्भवा ति यथावुत्तभावनापयोगसम्पत्तिसमुद्धाना । पीति पीलनं भावनावसेन तप्पनं । उपब्रूहनं भावनावसेन परिबुद्धिं चेतसो करोती ति सम्बन्धो । नं ति चित्तं । ससेससम्पयुत्त-धम्मं ति अवसिद्धफस्सादि धम्मसहितं, समं सम्मा च आधियती ति सम्बन्धो । इन्द्रियसमता-वसेन समं, पटिपक्खधम्मानं । दूरीभावे लीनुद्धवाभावेन सम्मा च ठपेती ति अत्थो । एकग्गता हि समाधानकिञ्चेन चित्तं सम्पयुत्तधम्मं च अत्तानं अनुवत्तापेन्ती ज्ञानक्खणे सातिसयं समाहिते करोती ति । उपपत्तिवसेना ति यथापबन्धं उपपज्जनवसेन । एतेसु वितक्कादीसु ज्ञानं उपपन्नं नाम होति तत्थेव ज्ञानवोहारतो । तेनाह—“तस्मा” ति आदि । “यथा पना” ति आदिना पि उपमावसेन तमेवत्थं पाकटतरं करोति ।

९०. पकतिचित्ततो ति पाकतिकफामावचरचित्ततो । सुविसदेना ति सुद्धु, विसदेन,

रूपावचरलक्षणपञ्चानि । एत्थ हि वितक्को सुविसदेन^१ आकारेन आरम्भणे चित्तं अभिनिरूपयमानो उप्पज्जति । विचारो अतिविद्य आरम्भणं अनुमज्जमानो । पीतिसुखं सम्भावन्तस्मिं कायं फरमानं । तेनेवाह—“नास्स किञ्चि सम्भावतो कायस्स विवेकजेन पीतिसुखेन अप्फुटं^२ होती” ति^३ । चित्तेकगता पि हेट्ठिमन्दि सङ्गुग्गपटलं उपरिमं सङ्गुग्गपटलं विय आरम्भणेसु फुसिता हुत्वा उप्पज्जति, अन्यमेतेसं इतरेहि विसेसो ।

तत्थ चित्तेकगता किञ्चापि सवितकं सविचारं ति इमस्मिं पाठे न निदिद्धा, तथा पि विभङ्गे “ज्ञानं ति वितक्को विचारो पीति सुखं चित्तस्सेकगता” ति^३ एवं वुत्तत्ता अङ्गमेव । येन हि अधिप्पायेन भगवता उद्देशो कतो, सो येव तेन विभङ्गे पकासितो ति^४ ।

तिविधकल्याणं

८९. तिविधकल्याणं दसलक्षणसम्पन्नं ति एत्थ पन आदिमज्झ-

पदुतरेना ति अत्थो । सम्भावन्तं ति सम्भावयवन्तं, अनवसेसं ति अत्थो । अप्फुटं ति असप्फुटं । आरम्भणेसु फुसिता ति अप्यनावसेन पवत्तमाना चित्तेकगता समन्ततो आरम्भणं फरन्ती विय होती ति कत्वा वुत्तं । कस्मा पनेत्थ ज्ञानपाठे अग्गहिता चित्तेकगता गहिता ति अनुयोगं सन्धाय—“तत्थ चित्तेकगता” ति आदि वुत्तं । तत्था ति तेषु ज्ञानङ्गेषु । न निदिद्धा ति सरूपतो न निदिद्धा, सामञ्जसतो पन ज्ञानग्गहणेन गहिता । एवं वुत्तत्ता ति^१ सरूपेनेव वुत्तत्ता, अङ्गमेव चित्तेकगता ति सम्बन्धो । येन अधिप्पायेना ति येन वितक्कादीहि सह वत्तन्तं धम्मं दीपेतुं तस्स पकासनाधिप्पायेन “सवितकं, सविचारं” ति आदिना उद्देशो कतो । सो एव अधिप्पायो तेन भगवता विभङ्गे “चित्तेकगता” ति निदिसन्नेन पकासितो । तस्मा सा ज्ञानपाठे अग्गहिता ति न चिन्तेतब्बं ।

तिविधकल्याणवर्णना

८९. आदिमज्झपरियोसानवसेना ति ज्ञानस्स आदिमज्झपरियोसानवसेन ।

१. सुविसुद्धेन—सी० ।

२. दी०—१-३५ ।

३. अभि०—२-३०९ ।

४. पकासितो होती ति—सी०; पकासितो होति—स्या० ।

परियोसानवसेन तिविधकन्याणता । तेसं येव च आदिमज्झपरियोसानानं
लक्खणवसेन दसलक्खणसम्पन्नता वेदितव्वा ।

तत्रायं पाळि—

“पठमस्स ज्ञानस्स पटिपदाविसुद्धि आदि, उपेक्खानुब्रूहना मज्झे,
सम्पहंसना परियोसानं, पठमस्स ज्ञानस्स पटिपदाविसुद्धि आदि, आदिस्स
कति लक्खणानि ? आदिस्स तीणि लक्खणानि, यो तस्स परिपन्थो,
ततो चित्तं विसुज्झति, विसुद्धत्ता चित्तं मज्झिमं समथनिमित्तं
पटिपज्जति, पटिपन्नत्ता तत्थ चित्तं पक्खन्दति । यच्च परिपन्थतो चित्तं
विसुज्झति, यच्च विसुद्धत्ता चित्तं मज्झिमं समथनिमित्तं पटिपज्जति, यच्च
पटिपन्नत्ता तत्थ चित्तं पक्खन्दति । पठमस्स ज्ञानस्स पटिपदाविसुद्धि
आदि, आदिस्स इमानि तीणि लक्खणानि । तेन बुच्चति पठमं ज्ञानं
आदिकन्याणश्चेव होति तिलक्खणसम्पन्नञ्च ।

पठमस्स ज्ञानस्स उपेक्खानुब्रूहना मज्झे, मज्झस्स कति लक्खणानि ?
मज्झस्स तीणि लक्खणानि, विसुद्धं चित्तं अज्झुपेक्खति, समथपटिपन्नं
अज्झुपेक्खति, एकत्तुपट्टानं अज्झुपेक्खति । यच्च विसुद्धं चित्तं अज्झुपेक्खति,
यच्च समथपटिपन्नं अज्झुपेक्खति, यच्च एकत्तुपट्टानं अज्झुपेक्खति । पठमस्स
लक्खणवसेना ति तेसं येव अप्पनायं लक्खितव्वभाववसेन ।

तत्रा ति तस्मिं कन्याणतालक्खणानं विभावने । पटिपदाविसुद्धी ति पटिपज्जति
ज्ञानं एताया ति पटिपदा, गोत्रभुपरियोसानो पुव्वभागियो भावनानयी । परिपन्थतो विसुज्जनं
विसुद्धि, पटिपदाय विसुद्धि पटिपदाविसुद्धि । सा पनायं यस्मा ज्ञानस्स उप्पादकत्वे लब्धति,
तस्यां बुत्तं—“पटिपदाविसुद्धि आदी” ति । उपेक्खानुब्रूहना ति विसोधेतव्वतादीनं
अभावतो ज्ञानपरियापन्नाय तत्रमज्झत्तुपेक्खाय किञ्चनिप्पत्तिया अनुब्रूहना । सा पनायं विस्सेतो
ज्ञानस्स ठितिकत्वे लब्धति । तेन बुत्तं—“उपेक्खानुब्रूहना मज्झे” ति । सम्पहंसना ति
तत्थ धम्मानं अनतिवचनादिसाधकस्स आणस्स किञ्चनिप्पत्तिवसेन परियोदपना । सा पन यस्मा
ज्ञानस्स ओसानकत्वे पाकटा होति, तस्यां बुत्तं—“सम्पहंसना परियोसानं” ति । इमानि
तीणि लक्खणानि ति परिपन्थतो चित्तस्स विसुज्जनाकारो, मज्झिमस्स समथनिमित्तस्स

ज्ञानस्स उपेक्खानुब्रूहना मज्झे, मज्झस्स इमानि तीणि लक्खणानि । तेन वुच्चति पठमं ज्ञानं मज्झेकल्याणञ्चैव होति तिलक्खणसम्पन्नञ्च ।

पठमस्स ज्ञानस्स सम्पहंसना परियोसानं, परियोसानस्स कति लक्खणानि ? परियोसानस्स चचारि लक्खणानि, तत्थ जातानं धम्मनं अनतिवचनट्टेन सम्पहंसना, इन्द्रियानं एकरसट्टेन सम्पहंसना, तदुपगवीरियवाहनट्टेन सम्पहंसना आसेवनट्टेन सम्पहंसना । पठमस्स ज्ञानस्स सम्पहंसना परियोसानं, परियोसानस्स इमानि चचारि लक्खणानि । तेन वुच्चति पठमं ज्ञानं परियोसानकल्याणञ्चैव होति चतुलक्खणसम्पन्नञ्चा” ति ।

९०. तत्र पटिपदाविसुद्धि नाम ससम्भारिको उपचारो । उपेक्खानुब्रूहना नाम अप्पना । सम्पहंसना नाम पञ्चवेक्खणा ति एवमेके वर्णयन्ति । यस्मा पन “एकचगतं चित्तं पटिपदाविसुद्धिपक्खन्दञ्चैव होति

पटिपज्जनाकारो, तत्थ पक्खन्दनाकारो ति इमानि तोणि ज्ञानस्स आदितो उप्पादक्खणे अप्पनापत्तिलक्खणानि तेहि आकारेहि विना अप्पनापत्तिया अभावतो असति च अप्पनाय तदभावतो । आदिकल्याणं चैव विसुद्धिपटिपदत्ता । यथावुत्तेहि लक्खणेहि समन्नागतत्ता सम्पन्नलक्खणत्ता च तिलक्खणसम्पन्नं च । इमिना नयेन मज्झपरियोसनलक्खणानं च योजना वेदितव्वा ।

९०. सम्भरीयति ज्ञानं एतेना ति सम्भारो, नानावज्जनपरिकम्मं । सह सम्भारेना ति ससम्भारो, सो एव ससम्भारिको । उपचारो ति एकावज्जनूपचारमाह । पग्गहादिकिञ्चस्स पुब्बभागे भावनाय एव साधितत्ता या तत्थ एकावज्जनूपचारे सिद्धा अज्झुपेक्खना, सा ज्ञानक्खणे परिब्रूहिता नाम होती ति वुत्तं—“उपेक्खानुब्रूहना नाम अप्पना” ति । यथाधिगतं ज्ञानं निस्साय यो पहङ्गाकारो चित्तस्स परितोसो, तं पञ्चवेक्खणवसेन पवत्तं सन्धायाह—“सम्पहंसना नाम पञ्चवेक्खणा” ति । एके ति अभयगिरिवासिनो । ते हि एवं पटिपदाविसुद्धिआदिके वर्णयन्ति, तदयुत्तं । तथा हि सति अज्ज्ञानधम्मेहि ज्ञानस्स गुणसंकिन्नं नाम कर्तं होति । न हि भूमन्तरं भूमन्तरपरियापन्नं होति । पाळिया चेतं विरुद्धं ति दस्सेतुं—“यस्मा

उपेखानुब्रूहितश्च बाणेन च सम्पहंसितं^२ ति पाळियं बुचं, तस्मा अन्तो-
अप्पनायमेव आगमनवसेन पटिपदाविसुद्धि, तत्रमज्झत्तुपेक्खाय किञ्चवसेन
उपेखानुब्रूहना, धम्मानं अनतिवत्तनादिभावसाधनेन परियोदापकस्स बाणस्स
किञ्चनिप्फचिवसेन सम्पहंसना च वेदितब्बा ।

९१. कथं ? यस्मिं हि वारे अप्पना उप्पज्जति, तस्मिं यो नीवरण-
सङ्कातो किलेसगणो तस्स ज्ञानस्स परिपन्थो, ततो चित्तं विसुज्जति । विसु-
द्धत्ता आवरणविरहितं हुत्वा मज्झिमं समथनिमित्तं पटिपज्जति । मज्झिमं
समथनिमित्तं नाम समप्पवत्तो अप्पनासमाधि येव । तदनन्तरं पन पुरिम-

पना” ति आदि बुत्तं । तत्थ एकत्तगतं चित्तं ति इन्द्रियानं एकरसभावेन एकगताय च
सिक्खाप्पत्तिया तदनुगुणं एकत्तं गतं ति एकत्तगतं, ससम्पयुत्तं अप्पनापत्तचित्तं । तस्सेव
पटिपदाविसुद्धिपक्खन्दतादि अनन्तरमेव बुच्चति । तस्मा ति यस्मा एकस्मिं येव अप्पना-
चित्तक्खणे पटिपदाविसुद्धिआदि पाळियं बुत्तं, तस्मा आगमनवसेना ति परिकम्मागमनवसेन ।
अनतिवत्तनादी ति आदि-सद्देन इन्द्रियैकरसतातदुपगवीरियवाहनसेवनानि सङ्गण्हाति ।
परियोदापकस्सा ति परिसोधकस्स पभस्सरभावकरस्स । अनतिवत्तनादिभावसाधनमेव
चेत्थ बाणस्स किञ्चनिप्फत्ति वेदितब्बा ।

९१. तस्मिं ति तस्मिं वारे, चतुपञ्चचित्तपरिमाणाय अप्पनावोधियं ति अत्थो । ततो
परिपन्थतो । चित्तं विसुज्जती ति यदि पि आगमनं गहेतुं अविसेसेन विय बुत्तं, परिकम्म-
विसुद्धितो पन अप्पनाविसुद्धि सातिसया व । तेनाह—“विसुद्धत्ता” ति आदि । आवरण-
विरहितं हुत्वा ति येनावरणेन आवटत्ता चित्तं ततो पुब्बे मज्झिमं समथनिमित्तं पटिपज्जितुं
न सक्कोति, तेन विवित्तं हुत्वा, तं विक्खम्भेत्वा ति अत्थो । लीनुद्धञ्चसङ्कातानं उभिन्नं अन्तानं
अनुपगमनेन मज्झिमो, सविसेसं पच्चनीकधम्मानं वूपसमनतो समथो योगिनो सुखविसेसानं
कारणभावतो निमित्तं चा ति मज्झिमं समथनिमित्तं । तेनाह—“समप्पवत्तो अप्पना-
समाधि येवा” ति । तदनन्तरं पन पुरिमचित्तं ति तस्स अप्पनाचित्तस्स अनन्तरपच्चयभूतं
पुरिमं चित्तं, गोत्रभुचित्तं ति अत्थो । एकसन्ततिपरिणामनयेना ति यथा “तदेव खीरं

चित्तं एकसन्ततिपरिणामनयेन तथत्तं उपगच्छमानं मज्झिमं समथनिमित्तं पटिपज्जति नाम एवं पटिपन्नत्ता तथत्तमुपगमनेन तत्थ पक्खन्दति नाम । एवं ताव पुरिमचित्ते विज्जमानाकारनिष्फादिका पठमस्स ज्ञानस्स उप्पाद-
क्खणे येव आगमनवसेन पटिपदाविसुद्धि वेदितव्वा ।

९२. एवं विसुद्धस्स पुन तस्स पुन विसोधेतव्वाभावतो विसोधने व्यापारं अकरोन्तो विसुद्धं चित्तं अज्झुपेक्खति नाम । समथभावुपगमनेन समथपटिपन्नस्स पुन समाधाने व्यापारं अकरोन्तो समथपटिपन्नं अज्झु-
पेक्खति नाम । समथपटिपन्नभावतो एव चस्स किलेससंसग्गं पहाय एकत्तेन उपट्ठितस्स पुन एकत्तुपट्टाने व्यापारं अकरोन्तो एकत्तुपट्टानं अज्झुपेक्खति नाम । एवं तत्रमज्झत्तुपेक्खाय किञ्चवसेन उपेक्खानुब्रूहना वेदितव्वा ।

दधिसम्पन्नं” ति, एवं सति पि परित्तमहगतभावभेदे पच्चयपच्चयुपपन्नभावभेदे च एकस्सा एव सन्ततिया परिणामूपगमननयेन एकत्तनयवसेन । तथत्तं ति तथभावं अप्पनासमाधिवसेन समाहितभावं । एवं पटिपन्नत्ता ति बुत्ताकारेण पटिपज्जमानत्ता । यस्मिञ्चि खणे तथत्तं मज्झिमं समथनिमित्तं पटिपज्जति, तस्मिं येव खणे तथत्तुपगमनेन अप्पनासमाधिना समाहितभावुपगमनेन तत्थ पक्खन्दति नाम । पुरिमचित्ते ति अप्पनाचित्तस्स पुरिमस्मिं चित्ते गोत्रभुचित्ते । विज्जमा-
नाकारनिष्फादिका ति तस्मिं चित्ते विज्जमानानं परिपन्थविसुद्धिमज्झिमसमथपटिपत्तिपक्खन्दना-
कारानं निष्फादिका, तेनाकारेण निष्फज्जमाना ति अत्थो । ते येव हि आकारा पच्चयविसेसतो ज्ञानक्खणे निष्फज्जमाना “पटिपदाविसुद्धी” ति लद्धसमञ्जा ज्ञानस्स तं विसेसं निष्फादेन्ता विय बुत्ता । उप्पादक्खणे येवा ति अत्तलाभवेलायमेव । यदि एवं कथं ते आकारा निष्पज्जन्ती ति आह—“आगमनवसेना” ति ।

९२. तस्सा ति चित्तस्स । “विसुद्धं चित्तं अज्झुपेक्खती” ति पात्त्रियं पुग्गलाधिद्वानेन आगता ति “व्यापारं अकरोन्तो” ति आह । समथपटिपत्तितथत्तुपगमनं च इध समथ-
भावापत्ति यैवा ति आह—“समथभावुपगमनेना” ति । किलेससंसग्गं पहाय एकत्तेन उपट्ठितस्स ति पुब्बे “कथं नु खो किलेससंसग्गं पज्जेत्थं” ति पटिपन्नस्स इदानीं समथ-
पटिपत्तिया तस्स पहीनत्ता किलेससङ्गणिकाभावेन एकत्तेन उपट्ठितस्स ज्ञानचित्तस्स । परिपन्थ-

९३. ये पनेते एवं उपेक्खानुब्रूहिते तत्थ जाता समाधिपञ्जासङ्काता युगनद्धधम्मा अञ्जमञ्जं अनतिवत्तमाना हुत्वा पवत्ता, यानि च सद्वादीनि इन्द्रियाणि नानाकिलेसेहि विमुत्तत्ता विमुत्तिरसेन एकरसानि हुत्वा पवत्तानि, यञ्चेस तदुपगं तेसं अनतिवत्तनएकरसभावानं अनुच्छविकं वीरियं वाहयति, या चस्स तस्मिं खणे पवत्ता आसेवना, सब्बे पि ते आकारा यस्मा गाणेन संकिलेसवोदानेसु तं तं आदीनवञ्च आनिसंसञ्च दिस्वा तथा तथा सम्पहंसितत्ता विसोधितत्ता परियोदापितत्ता निप्फन्ना व, तस्मा “धम्मानं अनतिवत्तनादिभावसाधनेन परियोदापकस्स गाणस्स किञ्चनिप्फत्तिवसेन सम्पहंसना वेदितब्बा” ति वुत्तं ।

९४. तत्थ यस्मा उपेक्खावसेन गाणं पाकटं होति । यथाह—“तथा-पग्गाहितं चित्तं साधुकं अज्झुपेक्खति, उपेक्खावसेन पञ्जावसेन पञ्जिन्द्रियं विमुद्धिमज्झिमसमथपटिपत्तिपक्खन्दनेहि बुद्धिप्पत्तिया अनुब्रूहिते ज्ञानचित्ते लद्धोकासा तत्र-मज्झत्तुपेक्खा सम्पयुत्तेसु समवाहितभावेन पवत्तमाना ते अनुब्रूहेन्ती विय होती ति आह—“तत्र मज्झत्तुपेक्खाय किञ्चवसेन उपेक्खानुब्रूहना वेदितब्बा” ति ।

९३. ये पनेते युगनद्धधम्मा ति सम्बन्धो । तत्था ति तस्मिं ज्ञानचित्ते । अञ्ज-मञ्जानतिवत्तनवसेन किञ्चकरणतो युगे नद्धा बद्धा विय युगनद्धा । विमुत्तिरसेना ति विमुच्चन-किञ्चेन, विमुच्चनसम्पत्तिया वा । एस योगी । वाहयती ति पवत्तेति । अस्सा ति ज्ञानचित्तस्स । तस्मिं खणे ति भङ्गखणे । उप्पादक्खणे अतीते हि ठितिकखणतो पट्ठाय आसेवना पवत्तति नाम । ते आकारा ति अञ्जमञ्जानतिवत्तनादयो तत्थ धम्मानं पवत्तिआकारा । आसेवना पि हि आसेवनपञ्चयभावीनं धम्मानं पवत्तिआकारो येव । संकिलेसवोदानेसू ति समाधि-पञ्जानं समरसताय अकरणं भावनाय संकिलेसो, करणं वोदानं । तथा सेसेसु पि । एवमेतेसु संकिलेसवोदानेसु तं तं आदीनवञ्च दोसं आनिसंसं गुणं पुरेतरं पाटिहारियजानेन दिस्वा यथा अञ्जमञ्जानतिवत्तनादयो होन्ति, तथा भावनाय सम्पहंसितत्ता तेनेव गाणेन विसोधितत्ता । विसोधनं हेत्थ सम्पहंसनं । ते आकारा यस्मा निप्फन्ना, तस्मा “धम्मानं...प...वेदितब्बा ति वुत्तं” ति लक्खणसंवण्णनाय आदिग्घि वुत्तं निगमनवसेन दस्सेति ।

९४. “यस्मा उपेक्खावसेन गाणं पाकटं होती” ति को सम्बन्धो । कस्मा सम्पहंसना व परियोसानं ति वुत्ता, न उपेक्खानुब्रूहना ति चोदनं सन्धाय—“तत्थ यस्मा उपेक्खावसेन

अधिमत्तं होति, उपेक्खावसेन नानाकिलेसेहि चिरं विमुच्चति, विमोक्ख-
वसेन पञ्जावसेन पञ्चिन्द्रियं अधिमत्तं होति । विमुत्तारा ते धम्मा एकरसा
होन्ति । एकरसद्वेन भावना^१ ति । तस्मा जाणकिञ्चभूता सम्पहंसना परियो-
सानं ति बुत्ता ।

आणं पाकटं होती^२ ति बुत्तं । तत्था ति तस्मिं भावनाचित्ते । उपेक्खावसेन आणं पाकटं
होती ति अप्पनाकाले भावनाय सम्पवत्तिता पटिपक्खस्स च पदानतो पग्गहादीसु व्यापारस्स
अकातम्बतो अज्झुपेक्खना व होति । यं सन्धाय बुत्तं—“समये चित्तस्स अज्झुपेक्खना, विसुद्धं
चित्तं अज्झुपेक्खती” ति च आदि । सा पनार्यं अज्झुपेक्खना जाणस्स किञ्चसिद्धिया होति,
विसेसतो जाणसाधनत्ता अप्पनाव्यापारस्सा ति फलेन कारणानुमानायेन । यस्मा उपेक्खावसेन
आणं पाकटं होति, तस्मा जाणकिञ्चभूता सम्पहंसना परियोसानं ति बुत्ता ति सम्बन्धो ।

इदानीं यथाबुत्तमर्थं पाळिया समत्थेतुं—“यथाहा” ति आदि बुत्तं । तथापग्गहितं
चित्तं ति यथा भावनाचित्तं कोसज्जपक्खे न पतति, तथा विरियसम्बोज्झङ्गानियानं धम्मानं
बहुलीकारवसेन पग्गहितं । साधुकं अज्झुपेक्खती ति पग्गण्हन्तेना पि समाधिस्स वीरिय-
समतायोजनवसेन पग्गहितत्ता सक्कच्चं अज्झुपेक्खति, तत्रमज्झत्तुपेक्खा ओकासं लभति । तं
पन अज्झुपेक्खनं उपेक्खावसेन पुब्बे पवत्तपारिहारियपञ्जावसेन अप्पनापञ्जाय किञ्चाधिकता
ति आह—“पञ्जावसेन पञ्चिन्द्रियं अधिमत्तं होती” ति । तस्स अधिमत्तत्ता एव
अज्झुपेक्खन्तस्सेव नानासभावेहि नीवरणपमुखेहि किलेसेहि अप्पना चित्तं विमुच्चति ।
विमोक्खवसेन विमुच्चनवसेन । पञ्जावसेना ति पुब्बे पवत्तपारिहारियपञ्जावसेन ।
विमुत्तत्ता ति नानाकिलेसेहि विमुत्तत्ता एव । ते धम्मा सद्वादयो विसेसतो सद्वापञ्जावीरिय-
समाधयो च एकरसा समानकिञ्चा होन्ति । एवमर्थं इन्द्रियानं एकरसद्वेन भावना निष्फज्ज
माना जाणव्यापारो ति आह—“जाणकिञ्चभूता सम्पहंसना परियोसानं” ति । एवं
तिविधाय पटिपदाविमुद्धिया लद्धविसेसाय तिविधाय उपेक्खानुब्रूनाय सातिसयं पञ्चिन्द्रियस्स
अधिमुत्तभावेन चतुर्विधा पि सम्पहंसना सिज्जती ति आगमनुपेक्खा जाणकिञ्चवसेन दस पि
आकारा ज्ञाने एव वेदितव्वा ।

९५. इदानीं पठमं ज्ञानं अधिगतं होति पथवीकसिणं ति एत्थ गणनानुपुब्बता पठमं, पठमं उप्पन्नं ति पि पठमं । आरम्मणूप-निज्ज्ञानतो पच्चनीकज्ञापनतो वा ज्ञानं । पथवीमण्डलं पन सकलट्टेन पथवी-कसिणं ति वुच्चति, तं निस्साय पटिलद्धनिमित्तम्पि, पथवीकसिणनिमित्तो-पटिलद्धज्ञानम्पि । तत्र इमस्मिं अत्थे ज्ञानं पथवीकसिणं ति वेदितव्वं । तं सन्धाय वुचं—“पठमं ज्ञानं अधिगतं होति पथवीकसिणं” ति ।

चिरट्टितिसम्पादनं

९६. एवमधिगते पन एतस्मिं तेन योगिना बालवेधिना विय सूदेन विय च आकारा परिग्गहेतव्वा । यथा हि सुकुसलो धनुग्गहो बालवेधाय कम्मं कुरुमानो यस्मिं वारे बालं विज्झति, तस्मिं वारे अकन्तपदानञ्च

९५. गणनानुपुब्बता ति गणनानुपुब्बताय, गणनानुपुब्बतामत्तं वा पठमं ति इदं ति अत्थो । तेन देसनाक्कमं उल्लिङ्गंति । “पठमं उप्पन्नं ति पठमं” ति इमिना पटिपत्तिक्कमं, उप्पन्नं ति हि अधिगतं ति अत्थो । “पठमं समापज्जितव्वं ति पठमं” ति इदं पन न एकन्त-लक्खणं ति अट्ठकथायं पटिसिद्धता इध न गहितं । आरम्मणूपनिज्ज्ञानं लक्खणूपनिज्ज्ञानं ति दुविधे ज्ञाने इधाधिप्पेतज्ज्ञानमेव दस्सेतुं—“आरम्मणूपनिज्ज्ञानतो” ति वुत्तं । पथवी-कसिणसञ्जातस्स अत्तनो अत्तनो आरम्मणस्स रूपं विय चक्खुना उपनिज्ज्ञायनतो । पच्चनी-कज्ञापनतो ति नीवरणादीनं पच्चनीकधम्मानं दहनतो विक्खम्भनवसेन पजहनतो । सकलट्टेना ति वेट्ठा वुत्तनयेन कते वा अकते वा परिच्छिज्ज गहिते पथवीभागे पथवीमण्डले सकलारम्मण-करणट्टेन । न हि तस्स एकदेसमारम्मणं करीयति । पथवीकसिणसन्निस्सयताय निमित्तं पथवीकसिणं यथा—“मञ्जा उक्कुट्ठिं करोन्ती” ति । तंसहचरणतो ज्ञानं पथवीकसिणं यथा—“कुन्ता पचरन्ती” ति ।

चिरट्टितिसम्पादनवण्णना

९६. लक्खण्णाने ठितं सरेन बालं विज्झती ति बालवेधी । इध पन अनेकधाभिन्नस्स बालस्स अंसुं विज्झन्तो “बालवेधी” ति अधिप्पेतो । तेन बालवेधिना । सूदेना ति भत्तकारेन ।

धनुदण्डस्स च जियाय च सरस्स च आकारं परिग्गहेय्य । “एवं मे ठितेन एवं धनुदण्डं एवं जियं एवं सरं गहेत्वा वालो विद्धो” ति । सो ततो पट्टाय तथेव ते आकारे सम्पादेन्तो अविराघेत्वा वालं विज्जेय्य । एवमेव योगिना पि “इमं नाम मे भोजनं भुञ्जित्वा एवरूपं पुग्गलं सेवमानेन एवरूपे सेनासने इमिना नाम इरियापथेन इमस्मिं काले इदं अधिगतं” ति एते भोजनसम्पायादयो आकारा परिग्गहेतव्वा । एवं हि सो नट्टे वा तस्मिं ते आकारे सम्पादेत्वा पुन उप्पादेतुं, अप्पगुणं वा पगुणं करोन्तो पुनप्पुनं अप्पेतुं सक्खिस्सति ।

९७. यथा च कुसलो सूदो भत्तारं परिविसन्तो तस्स यं यं रुचिया भुञ्जति, तं तं सल्लक्खेत्वा ततो पट्टाय तादिसं येव उपनामेन्तो लामस्स भागी होति, एवमयम्पि अधिगतक्खणे भोजनादयो आकारे गहेत्वा ते सम्पादेन्तो नट्टे नट्टे पुनप्पुनं अप्पनाय लामी होति । तस्मा तेन वालवेधिना विय सूदेन विय च आकारा परिग्गहेतव्वा ।

वुत्तम्पि चेतं भगवता—

“सेय्यथा पि भिक्खवे पण्डितो व्यत्तो कुसलो सूदो राजानं वा राजमहामचं वा नानच्चयेहि सूपेहि पच्चुपट्टितो अस्स

“आकारा परिग्गहेतव्वा” ति सङ्केपतो वुत्तमत्थं विवितुं “यथा ह्री” ति आदि वुत्तं । तत्थ सुकुसलो ति सुहु छेको । धनुग्गहो ति इस्सासो । कम्मं ति योग्यं । अक्कन्तपदानं ति विज्झनकाले अक्कमनवसेन पवत्तपदानं । आकारं ति धनुजियासरानं गहिताकारं । परिग्गहेय्या ति उपधारेय्य । भोजनसम्पायादयो ति आदि—सद्दो अवुत्ताकारानं पि सङ्गाहको दट्ठव्वो । तेन उतुभावनानिमित्तादीनं^१ पि परिग्गहनं वुत्तं होति । तस्मिं ति तस्मिं तरुणसमाधिग्धि ।

९७. भत्तारं ति सामिनं, भस्सवेत्तनादीहि पोसकं ति अत्थो । परिविसन्तो ति भोजेन्तो । तस्स रुच्चित्वा भुञ्जनाकारं सल्लक्खेत्वा तस्स उपनामेन्तो ति योजना । अयं पि योगी । अधिगतक्खणे भोजनादयो आकारे ति पुब्बे ज्ञानस्स अधितक्खणे किच्चसाधके

अम्बिलग्गेहि पि तित्तकग्गेहि पि कडुकग्गेहि पि मधुरग्गेहि पि खारिकेहि
 पि अखारिकेहि पि लोणिकेहि पि अलोणिकेहि पि । स खो सो भिक्खवे
 पण्डितो व्यत्तो कुसलो स्रदो सकस्स भत्तु निमित्तं उग्गण्हाति 'इदं वा मे
 अज्ज भत्तु सूपेय्यं रुच्चति, इमस्स वा अभिहरति, इमस्स वा बहुं गण्हाति,
 इमस्स वा वर्णं भासति, अम्बिलग्गं वा मे अज्ज भत्तु सूपेय्यं रुच्चति,
 अम्बिलग्गस्स वा अभिहरति, अम्बिलग्गस्स वा बहुं गण्हाति, अम्बिलग्गस्स
 वा वर्णं भासति' प' अलोणिकस्स वा वर्णं भासती' ति । स खो सो
 भिक्खवे पण्डितो व्यत्तो कुसलो स्रदो लाभो चेव होति अच्छादनस्स,
 लाभो वेतनस्स, लाभो अभिहारानं । तं किस्स हेतु ? तथा हि सो भिक्खवे
 पण्डितो व्यत्तो कुसलो स्रदो सकस्स भत्तु निमित्तं उग्गण्हाति । एवमेव
 खो भिक्खवे इधेकच्चो पण्डितो व्यत्तो कुसलो भिक्खु काये कायानुपस्सी
 विहरति । वेदनासु वेदना । चित्ते चित्ता । धम्मेषु धम्मानुपस्सी
 विहरति आतापी सम्पजानो सतिमा विनेय्य लोके अभिज्झादोमनस्सं ।
 तस्स धम्मेषु धम्मानुपस्सिनो विहरतो चित्तं समाधियति, उपकिलेसा पही-
 यन्ति, सो तं निमित्तं उग्गण्हाति । स खो सो भिक्खवे पण्डितो व्यत्तो
 कुसलो भिक्खु लाभो चेव होति दिट्ठधम्मसुखविहारानं, लाभो सतिसम्प-
 जज्जस्स । तं किस्स हेतु ? तथा हि सो भिक्खवे पण्डितो व्यत्तो कुसलो
 भिक्खु सकस्स चित्तस्स निमित्तं उग्गण्हाती" ति ।

भोजनादिगते आकारे । गहेत्वा ति परिगहेत्वा सल्लक्खेत्वा । नट्ठे नट्ठे समाधिग्धि पुनप्पुनं
 अप्पनाय ।

महानसविज्जापरिचयेन पण्डितो । तत्थ विसदञ्चाणताय व्यत्तो । ठानुप्पत्तिककोसल्ल-
 योगेन कुसलो । नानच्चयेही ति नानच्चयेहि नानासभावेहि, नानारसेही ति अत्थो ।
 तेनाह—“अम्बिलग्गेही” ति आदि । सूपेही ति व्यञ्जनेहि । अम्बिलग्गेही ति अम्बिल-
 कोट्ठासेहि, ये वा अम्बिलरसा हुत्वा अग्गाभूता, तेहि चतुरम्बिलादिमिस्सेहि । एस नयो
 तित्तकग्गादीसु पि । खारिकेही ति वातिक्कणकळीरादिमिस्सेहि । निमित्तं ति आकारं

९८. निमित्तगहणेन चस्स पुन ते आकारे सम्पादयतो अप्पनामत्तमेव इज्झति, न चिरट्ठानं । चिरट्ठानं पन समाधिपरिपन्थानं धम्मानं सुविसोधितत्ता होति ।

यो हि भिक्षु कामादीनवपञ्चवेक्खणादीहि कामच्छन्दं न सुदुर्विक्खम्भेत्वा, कायपस्सद्विवसेन कायदुदुल्लं न सुप्पटिपस्सद्धं^१ कत्वा, आरम्भधातुमनसिकारादिवसेन थिनमिद्धं न सुट्ठुपटिविनोदेत्वा, समथनिमित्तमनसिकारादिवसेन उद्धच्चकुच्चं न सुसमूहतं^२ कत्वा, अञ्जे पि समाधिपरिपन्थे धम्मे न सुट्ठु विसोधेत्वा ज्ञानं समापज्जति, सो अविसोधितं आसयं पविट्ठममरो विय अविसुद्धं^३ उय्यानं पविट्ठराजा विय च खिप्पमेव निक्खमति । यो पन समाधिपरिपन्थे धम्मे सुट्ठु विसोधेत्वा ज्ञानं समापज्जति,

रुच्चनवसेन भुञ्जनाकारं । उग्गण्हाती ति उपरूपरि गण्हाति उपधारेति । इमस्स वा सूपेय्यस्स अत्थाय हत्थं अभिहरति । अभिहारानं ति अभिमुखेन हरितव्यानं पण्णाकारानं, पूजाभिहारानं वा । निमित्तं उग्गण्हाती ति “एवं मे चित्तं समाहितं अहोसी” ति निमित्तं गण्हाति सल्लक्खेति ।

९८. समाधिपरिपन्थानं ति समाधिस्स परिपन्थभूतानं । धम्मानं ति कामच्छन्दादीनीवरणधम्मानं । सुविसोधितत्ता ति सुदुर्विक्खम्भनवसेनेव सम्मदेव पहीनत्ता ति अत्थी । कामादीनवपञ्चवेक्खणादीही ति आदि-सद्देन असुभमनसिकारनेक्खम्मनिसंसपञ्चवेक्खणादीनि सङ्गण्हाति । नेक्खम्मगुणदस्सनेनापि हि तस्स विबन्धभूते कामच्छन्दे आदीनवो विसेसतो पाकटो होती ति । कायदुदुल्लं ति कायदरथं सारद्धकायतं । तेन कायचित्तानं सारम्भनिमित्तस्स व्यापादनीवरणस्स न विसोधनमाह । आरम्भधातुमनसिकारादी ति आदि-सद्देन वीरियसम्बोज्झङ्गनिमित्तानं आलोकसञ्जादीनं च सङ्गहो दट्ठवो । समथनिमित्तमनसिकारादी ति आदि-सद्देन समाधिसम्बोज्झङ्गानियानं धम्मानं सङ्गहो दट्ठवो । अट्ठे पि समाधिपरिपन्थे ति विचिकिच्छाद्वानिये मदमानादिके च सन्धायाह । आसयं ति वसनकुसिरं । सुपरिसुद्धं ति आसङ्कनीयत्ताभावेन सुदुर्विक्खं । एत्थाह—ननु चार्यं पगेव

१. समाधिपरिपन्थानं— म० ।

२. सुट्ठु पटिपस्सद्धं—क० ।

३. सुट्ठु समूहतं—स्या०, रो०, क० ।

४. असुद्धं—सी० ।

सो सुविसोधितं आसयं पविट्टभमरो विय सुपरिसुद्धं उय्यानं पविट्टराजा
विय च सकलम्पि दिवसभागं अन्तोसमापत्तियं येव होति ।

९९. तेनाहु पोराणा—

“कामेसु छन्दं पटिधं विनोदये,
उद्धच्चमिद्धं विचिकिच्छपञ्चमं ।
विवेकपामोज्जकरेन चेतसा
राजा व सुद्धन्तगतो तहिं रमे” ति ॥

तस्मा चिरद्वितिकामेन परिबन्धकधम्मे^१ विसोधेत्वा ज्ञानं समापज्जित-
तब्बं । चित्तभावनावेपुल्लत्थञ्च यथालद्धं पटिभागनिमित्तं वड्ढेतब्बं । तस्स द्वे
वड्ढनाभूमियो उपचारं वा अप्पनं वा । उपचारं पत्वा पि हि तं वड्ढेतुं
वड्ढति अप्पनं पत्वा पि । एकस्मिं पन ठाने अवस्सं वड्ढेतब्बं । तेन
बुत्तं—“यथालद्धं पटिभागनिमित्तं वड्ढेतब्बं” ति ।

कामादीनवं पञ्चवेक्खित्वा समथपटिपदं पटिपन्नो उपचारक्खणे येव ज्ञानेन नीवरणानि
विक्खग्मित्तानि, अथ कस्मा पुन कामादीनवपञ्चवेक्खणादि गहितं ? ति सच्चमेतं । तं पन
पहानमत्तं ति ज्ञानस्स चिरद्वितिया अतिसयपहानत्थं पुन गहितं ।

६६. उद्धच्चमिद्धं ति कुक्कुच्चं थिनं च तदेकद्वताय गहितमेवा ति कत्वा बुत्तं ।
सुद्धन्तगतो ति सुपरिसुद्धपरियन्तं सब्बसो विसोधितकोणपरियन्तं उय्यानं गतो । तहिं रमे
ति तस्मिं ज्ञाने रमेय्य दिवसभागं पि ज्ञानसमङ्गी एव भवेय्य ।

चित्तभावनावेपुल्लत्थं ति समाधिभावनाय विपुलभावाय । यथा हि भावनावसेन
निमित्तस्स उपपत्ति, एवमस्स भावनावसेनेव वड्ढनं पि । तस्मा एकङ्गुलादिबसेन निमित्तं वड्ढेन्तस्स
पुनप्पुनं बहुलीकारेण ज्ञानं भावना पि बुद्धिं विरुद्धिं वेपुल्लं आपज्जति । तेन बुत्तं—
“चित्तभावनावेपुल्लत्थं च यथालद्धं पटिभागनिमित्तं वड्ढेतब्बं” ति । तस्सा ति
पटिभागनिमित्तस्स ।

निमित्तवङ्गनयो

१००. तत्रायं वङ्गनयो—तेन योगिना तं निमित्तं पक्षवङ्गनपूर्व-
वङ्गनभक्तवङ्गनलतावङ्गनदुस्सवङ्गनयोगेन अवहेत्वा यथा नाम कस्सको
कसितव्वद्धानं नङ्गलेन परिच्छिन्दित्वा परिच्छेदवन्तरे कसति, यथा वा पन
भिक्षु सीमं बन्धन्ता पठमं निमित्तानि सल्लक्खेत्वा पच्छा बन्धन्ति, एव-
मेव तस्स यथालद्धस्स निमित्तस्स अनुक्रमेण एकङ्गुलद्वङ्गुलतिवङ्गुलचतु-
रङ्गुलमत्तं मनसा परिच्छिन्दित्वा यथापरिच्छेदं वहेत्तव्वं । अपरिच्छिन्दित्वा
पन न वहेत्तव्वं । ततो विदत्थि रतनपमुखपरिवेणविहारसीमानं गाम-
निगमजनपदरज्जसमुद्दसीमानञ्च परिच्छेदवसेन वङ्गयन्तेन चकवाळपरि-
च्छेदेन वा ततो वा पि उत्तरि परिच्छिन्दित्वा वहेत्तव्वं ।

१०१. यथा हि हंसपोतका पक्खानं उड्डितकालतो पट्टाय परिचं
परिचं पदेसं उप्पतन्ता परिचयं कत्वा अनुक्रमेण चन्दिमसूरियसन्तिकं
गच्छन्ति, एवमेव भिक्षु वुत्तनयेन निमित्तं परिच्छिन्दित्वा वहेन्तो याव-
चकवाळपरिच्छेदा ततो वा उत्तरि वहेति । अथस्स तं निमित्तं वड्डितवड्डित-
ट्टाने पथविया उक्कूलविकूलनदीविदुग्गपब्बतविसमेसु सङ्कुसतसमम्भाहतं
उसभचम्मं विय होति ।

निमित्तवङ्गनयवर्णना

१००. तत्रा ति सामिअत्ये भुम्मवचनं, तस्सा ति अत्यो । अवहेत्वा ति यथा
कुम्भकारो मत्तिकाय पत्तं करोन्तो पठमं अपरिच्छिन्दित्वा व पत्तं वहेति, एवं पक्षवङ्गनयोगेन
पक्षवङ्गनयुत्तिया अवहेत्वा पूर्विकस्स पूर्ववङ्गनं । भत्तस्स उपरि भत्तपक्खिपनं भत्तवङ्गनं ।
वत्थस्स तिन्तस्स अञ्छनादि दुस्सवङ्गनं । पच्चेकं योग-सद्दो योजेतव्वो । अपरिच्छिन्दित्वा न
वहेत्तव्वं सपरिच्छेदे एव भावनापवत्तितो । तथा हि वुत्तं—“सान्तके नो अन्नन्तेक” ति^४ ।

१०१. हंसपोतका ति जवनहंसपोतका । उक्कूलं उन्नतद्वानं । विकूलं निजद्वानं ।
नदीसोतेन कतं विदुग्गं नदीविदुग्गं । विसमाकारेण ठितो पब्बतपदेसो पब्बतविसमो ।

१. परिच्छिन्दित्वा परिच्छिन्दित्वा—सी० ।

२. यथापरिच्छिन्नपरिच्छेदं—तो० ।

३. परिच्छिन्दित्वा परिच्छिन्दित्वा—?

४. विसु०—४-२४ ।

१०२. तस्मिं पन निमित्ते पत्तपठमज्झानेन आदिकम्मिकेन समापज्जनबहुलेन भवितव्वं, न पच्चवेक्खणबहुलेन । पच्चवेक्खणबहुलस्स हि ज्ञानज्ञानि थूलानि दुब्बलानि हुत्वा उपट्ठहन्ति । अथस्स तानि एवं उपट्ठितत्ता उपरि उस्सुकनाय^१ पच्चयतं आपज्जन्ति^२ । सो अप्पगुणे ज्ञाने उस्सुकमानो^३ पत्तपठमज्झाना च परिहायति, न च सकोति दुतियं पाप्पणितुं ।

तेनाह भगवा—

“सेय्याथा पि भिक्खवे गावी पब्बतेय्या बाला अब्यत्ता अखेत्तञ्जू अकुसला विसमे पब्बते चरितुं । तस्सा एवमस्स ‘यंनूनाहं अगतपुब्बञ्चेव दिसं गच्छेय्य, अखादितपुब्बानि च तिणानि खादेय्य, अपीतपुब्बानि च पानीयानि पिवेय्य’ ति । सा पुरिमं पादं न सुप्पतिट्ठितं पतिट्ठापेत्वा पच्छिमं पादं उद्धरेय्य, सा न चेव अगतपुब्बं दिसं गच्छेय्य, न च अखादितपुब्बानि तिणानि खादेय्य, न च अपीतपुब्बानि पानीयानि पिवेय्य । यस्मिञ्चस्सा पदेसे ठिताय एवमस्सा ‘यंनूनाहं अगतपुब्बञ्चेव’ प...पिवेय्य’ ति । तञ्च पदेसं न सोत्थिना पच्चागच्छेय्य । तं किस्स हेतु ? तथा हि सा भिक्खवे गावी पब्बतेय्या बाला अब्यत्ता अखेत्तञ्जू अकुसला विसमे पब्बते चरितुं, एवमेव खो भिक्खवे इधेक्खो भिक्खु बालो अब्यत्तो अखेत्तञ्जू अकुसलो विविच्चेव कामेहि...प...पठमं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरितुं । सो तं निमित्तं नासेवति, न भावेति, न बहुलीकरोति, न स्वाधिड्ठितं

१०२. थूलानि हुत्वा उपट्ठहन्ति पच्चवेक्खणाबाहुल्लेन विभूतभावतो । दुब्बलानि हुत्वा उपट्ठहन्ति पगुणबलवभावस्स अनापादिकत्ता । उपरि उस्सुकनाया ति भावनाय उपरि आरोहनाय, दुतियज्झानाधिगमाया ति अत्थो ।

पब्बतेय्या ति पब्बते बहुलचारिणी । अखेत्तञ्जू ति अगोचरञ्जू । समाधिपरिपन्थानं विसोधनानभिज्जाताय बालो । ज्ञानस्स पगुणभावापादनवेय्यत्तियस्स अभावेन अब्यत्तो । उपरिज्ञानस्स पदट्ठानभावानवबोधेन अखेत्तञ्जू । सब्बथा पि समापत्तिकोसल्लाभावेन अकुसलो । समाधिनिमित्तस्स वा अनासेवनाय बालो । अभावनाय अब्यत्तो ।

१. उस्सुकनाय—रो० ।

२. न आपज्जन्ति—स्या०; नापज्जन्ति—रो०, क० ।

३. उस्सुकमानो—रो० ।

अधिष्ठाति । तस्स एवं होति 'यंनूनाहं वितकविचारानं वूपसमा...प...
दुतियं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरेय्यं' ति । सो न सक्कोति वितकविचारानं
वूपसमा...प...दुतियं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरितुं । तस्सेवं होति 'यंनूनाहं
विविच्चेव कामेहि...प...पठमं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरेय्यं' ति । सो न
सक्कोति विविच्चेव कामेहि...प...पठमं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरितुं । अयं
बुच्चति भिक्खवे भिक्खु उभतो भट्ठो, उभतो परिहीनो, सेय्यथा पि गावी
पब्बतेय्या बाला अब्यत्ता अखेत्तञ्जू अकुसला विसमे पब्बते चरितुं" ति ।

तस्मानेन तस्मिं येव ताव पठमज्ज्ञाने पञ्चहाकारेहि चिण्णवसिना भवितव्वं ।

पञ्चवसीकथा

१०३. तत्रिमा पञ्च वसियो—आवज्जनवसी, समापज्जनवसी अधि-
ष्ठानवसी, बुद्धानवसी, पञ्चवेक्खणवसी ति । पठमं ज्ञानं यत्थिच्छकं यदिच्छकं
यावदिच्छकं आवज्जेति, आवज्जनाय दन्धायितत्तं नत्थी ति आवज्जनवसी ।
पठमं ज्ञानं यत्थिच्छकं...प...समापज्जति, समापज्जनाय दान्धयितत्तं नत्थी
ति समापज्जनवसी । एवं सेसापि वित्थारेतव्वा ।

अबहुलीकारेन अखेत्तञ्जू । सम्मदेव अनधिष्ठानतो अकुसलो ति योजेतव्वं । उभतो भट्ठो
ति उभयतो ज्ञानतो भट्ठो । सो हि अप्पगुणताय न सुप्पतिट्ठितताय सउत्साहो पि विनासतो
असामत्थियतो च ज्ञानद्वयतो परिहीनो । चिण्णवसिना ति आसेवितवसिना ।

पञ्चवसीकथावर्णना

१०३. वसनं वसी ति धातुनिर्देशताय किरियानिर्देशो ति अधिप्पयायेनाह "वसियो"
ति, यथावच्चि पवत्तियो ति अत्थो । आवज्जनाय वसी आवज्जनायसेन वा वसी आवज्जन-
वसी । ज्ञानं आवज्जितुं यत्थ यत्थ पदेसे इच्छा यत्थिच्छकं । यदा यदा यस्मिं यस्मिं
वा ज्ञानज्जे इच्छा यदिच्छकं । याव याव इच्छा यावदिच्छकं, द-कारो पदसन्धिकरो ।
"यावा" ति च इदं बहून् जवनवारानं निरन्तरं विय तथापवत्तनं सन्धाय वुत्तं, न एकमेव ।
सो हि परिच्छिन्नचित्तक्खणो ति । आवज्जनाय दन्धायितत्तं नत्थी ति वुत्तनयेन यत्थ कत्थच्चि
ठाने यदा यदा यं किञ्चि ज्ञानञ्जं आवज्जेन्तस्स यथिच्छतं कालं आवज्जनाय आवज्जनप्पवत्तिया

१०४. अयं पनेत्थ अत्थप्पकासना । पठमज्झानतो बुद्धाय पठमं वितकं आवज्जयतो भवङ्गं उपच्छिन्दित्वा उप्पन्नावज्जनानन्तरं वितकारम्मणानेव चत्तारि पञ्च वा जवनानि जवन्ति, ततो द्वे भवङ्गानि, ततो पुन विचारारम्मणं आवज्जनं, वुत्तनयानेव जवनानी ति एवं पञ्चसु ज्ञानङ्गेषु यदा निरन्तरं चित्तं पेसेतुं सक्कोति, अथस्स आवज्जनवसी सिद्धा होति । अयं पन मत्थकप्पत्ता वसी भगवतो यमकपाटिहारिये लब्भति, अञ्जेसं वा एवरूपे काले । इतो परं सीघतरा आवज्जनवसी नाम नत्थि ।

१०५. आयस्मतो पन महामोग्गल्लानस्स नन्दोपनन्दनागराजदमने दन्धायित्तं वित्थायित्तं चिरायित्तं वा नत्थि । एवं आवज्जनवसी सिद्धा नाम होती ति अत्थो । सेसा ति बुद्धानधिष्ठानपञ्चवेकखणावसियो ।

१०४. अङ्गसमुदायभावतो ज्ञानस्स ज्ञाने आवज्जनवसि निष्पादेतुकामेन पटिपाटिया ज्ञानङ्गानि आवज्जेतव्वानी ति आह —“पठमं वितकं आवज्जयतो” ति । यदि पि आवज्जनमेवेत्थ इच्छितं आवज्जनवसिया अधिप्पेतत्ता, आवज्जनाय पन उप्पन्नाय जवनेहि भवितव्वं । तानि च खो आवज्जनतप्परताय चित्ताभिनीहारस्स यथावज्जितज्ञानङ्गारम्मणानि कतिपयानेव होन्ति, न परिपुण्णानी ति वुत्तं—“वितक्कारम्मणानेव चत्तारि पञ्च वा जवनानि जवन्ती” ति । चत्तारि तिक्विन्द्रियस्स । पञ्च नातितिक्विन्द्रियस्सा ति दट्ठव्वं । निरन्तरं ति विसभागेहि निरन्तरं । अयं पना ति भवङ्गद्वयन्तरिता चतुजवनचित्ता यथावुत्ता आवज्जनवसी । अञ्जेसं वा धम्मसेनापतिआदीनं । एवरूपे काले ति उद्धाय समुद्धाय लहुतरं आवज्जनवसीनिव्वत्तनकाले । सा च खो इत्तरा परित्तकाला, न सत्थु यमकमहापाटिहारिये विय चिरतरप्पवन्धवती । तथा हि तं सावकेहि असाधारणं वुत्तं । अधिगमेन समं ससम्पयुत्तस्स ज्ञानस्स सम्मा आपज्जनं पटिपज्जनं समापज्जनं, ज्ञानसमङ्गिता ।

१०५. सीघं ति एत्थ समापज्जितुकामतानन्तरं द्वीसु भवङ्गेषु उप्पन्नेसु भवङ्गं उपच्छिन्दित्वा उप्पन्नावज्जनानन्तरं समापज्जनं सीघं समापज्जनसंमत्थता । अयं च मत्थकप्पत्ता समापज्जनवसी सत्थु धम्मदेसनाय लब्भति । यं सन्धाय वुत्तं—“सो खो अहं अग्गिवेस्स न तस्सा एव कथाय परियोसाने तस्मिं येव पुरिमस्मिं समाधिनिमित्ते अज्झत्तमेव चित्तं सण्ठपेमि सन्निसादेमि एकोदिं करोमि समादहामि येनस्सुदं निच्चकप्पं विहरामी” ति^१ । इतो

विय सीधं समापज्जनसमत्थता समापज्जनवसी नाम ।

१०६. अच्छरामत्तं वा दसच्छरामत्तं वा खणं ठपेतुं समत्थता अधि-
द्वानवसी नाम ।

१०७. तथेव लहुं बुद्धातुं समत्थता बुद्धानवसी नाम । तदुभयदस्सनत्थं
बुद्धरक्खितत्थेरस्स वत्थुं कथेतुं वड्ढति ।

सो हायस्मा उपसम्पदाय अट्ठवस्सिको हुत्वा थेरम्बत्थले^१ महा-
रोहणगुत्तत्थेरस्स गिलानुपट्ठानं आगतानं तिसमत्तानं इद्धिमन्तसहस्सानं मज्झे
निसिन्नो, थेरस्स यागुं पटिग्गाहयमानं उपट्ठाकनागराजानं गहेस्सामी ति
आकासतो पक्खन्दन्तं सुपण्णराजानं दिस्वा तावदेव पब्बतं निम्मिनित्वा
नागराजानं बाहायं गहेत्वा तत्थ पाविसि । सुपण्णराजा पब्बते पहारं दत्वा
पलायि । महाथेरो आह—“सचे आवुसो बुद्धरक्खितो नाभविस्स, सब्बे व
गारह्हा अस्सामा ति ।

सीधतरा हि समापज्जनवसी नाम नत्थि । जुण्हाय रत्तिया न बोरोपितेहि केसेहि कपोतकन्दरायं
विहरन्तस्स आयस्मतो सारिपुत्तस्स यक्खेन महन्तं पि पब्बतकूटं पदालेतुं समत्थे पहारे सीसे
दिन्ने समापज्जनम्पेत्थ निदस्सेतब्बं । तथा हि वक्खति “तदा थेरो तस्स पहरणसमये समापत्तिं
अप्पेसी” ति^३ पाळियं पन “अञ्जतरं समाधिं समापज्जित्वा निसिन्नो” ति^४ बुत्तं । इमे पन
थेरा “समापत्तितो बुद्धानसमकालं तेन पहारो दिन्नो” ति वदन्ति ।

१०६-१०७. अच्छरामत्तं ति अङ्गुलिफोटमत्तं खणं । ठपेतुं ति सेतु विय सीधसोताय
नदिया ओघं वेगेन पवतितुं अदत्वा यथाबुत्तक्खणं ज्ञानं ठपेतुं समत्थता । अभिभुय्य ठपनं
अधिद्वानं विया ति वा अधिद्वानं । तत्थ वसी अधिद्वानवसी । तथेव लहुं बुद्धातुं ति
अच्छरामत्तं वा दसच्छरामत्तं वा लहुं खणं ज्ञानसमङ्गी हुत्वा ज्ञानतो बुद्धातुं समत्थता । भवङ्ग-
चित्तुप्पत्ति येव हेत्थ ज्ञानतो बुद्धानं नाम । एत्थ च यथा “एत्तकमेव खणं ज्ञानं ठपेस्सामी” ति
पुब्बपरिकम्भवसेन अधिद्वानसमत्थता अधिद्वानवसी, एवं “एत्तकमेव खणं ज्ञानसमङ्गी हुत्वा
ज्ञानतो बुद्धहिस्सामी” ति पुब्बपरिकम्भवसेन बुद्धानसमत्थता बुद्धानवसी वेदितब्बा । या समापत्ति
“बुद्धानकुसलता” ति बुच्चति । तदुभयदस्सनत्थं ति अधिद्वानबुद्धानवसी दस्सनत्थं ।

१. थेरप्पत्तलेणे—क० ।

२. रक्खितो—सी०, रो० ।

३. विसु०—इद्धिविधनिहेसे ।

४. खु०—१-१०८ ।

१०८. पञ्चवेक्खणवसी पन आवज्जनवसिया एव वुत्ता । पञ्चवेक्खणजवनानेव हि तत्थ आवज्जनानन्तरानो ति ।

दुतियज्ज्ञानकथा

१०९. इमासु पन पञ्चसु वसीसु चिण्णवसिना पगुणपठमज्ज्ञानतो वुट्ठाय “अयं समापत्ति आसन्ननीवरणपच्चत्थिका, वितक्कविचारानं ओळारिक्ता अङ्गदुब्बला” ति च तत्थ दोसं दिस्वा दुतियं ज्ञानं सन्ततो मनसिक्त्वा पठमज्ज्ञाने निकन्ति परियादाय दुतियाधिगमाय योगो कातब्बो ।

अथस्स यदा पठमज्ज्ञाना वुट्ठाय सतस्स सम्पजानस्स ज्ञानज्ज्ञानि पञ्चवेक्खतो वितक्कविचारा ओळारिक्तो उपट्ठहन्ति, पीतिसुखञ्चैव चित्तेकगता च सन्ततो उपट्ठाति, तदास्स ओळारिक्कप्पहानाय सन्तअङ्गपटिलाभायं च तदेव निमिच्चं “पथवी पथवी” ति पुनप्पुनं मनसिकरोतो “इदानीं दुतियज्ज्ञानं उपपजिस्सती” ति भवङ्गं उपच्छिन्दित्वा तदेव पथवीकसिणं आरम्भणं कत्वा मनोद्वारावज्जनं उपपज्जति ततो तस्मिं येवारम्भणे चत्तारि पञ्च वा जवनानि जवन्ति, येसं अवसाने एकं रूपावचरं दुतियज्ज्ञानिकं । सेसानि वुत्तप्पकारानेव कामावचरानी ति ।

तत्था ति तस्मिं निम्मितपब्बते तस्स विवरे । किञ्चापि एकं येव तं अभिञ्चाचित्तं येन पब्बतं निम्मिनेय्य, अभिञ्जापादकस्स पन ज्ञानस्स लहुतरं ठपनं वुट्ठानं च इध निदस्सितं ति दट्ठब्बं । “एत्तका इद्धिमन्ता एकं उपट्ठाकं गच्छतो रक्खितुं न सक्खिंस्सु” ति गारय्हा अस्साम ।

१०८. आवज्जनानन्तरानी ति आवज्जनवसीभावाय यथाक्कमं वितक्कादीनं ज्ञानज्ज्ञानं आवज्जनाय परतो यानि जवनानि पवत्तानि, तानि तेसं पञ्चवेक्खणानि । यदग्गेन आवज्जनवसीसिद्धि, तदग्गेन पञ्चवेक्खणावसीसिद्धि वेदितब्बा ।

दुतियज्ज्ञानकथावण्णना

१०९. नीवरणप्पहानस्स तप्पठमताय आसन्ननीवरणपच्चत्थिका । थूलं नाम विपुल्लं पि फेगु विय सुखभज्जनीयं ति आह—“ओळारिक्ता अङ्गदुब्बला” ति । सन्ततो मनसि करित्वा ति पठमज्ज्ञानं विय अनोळारिक्कत्ता सन्तधम्मसमङ्गिताय च “सन्तं” ति मनसि

एतावता चेस “वितक्कविचारानं वूपसमा अज्झत्तं सम्पसादनं चेतसो एकोदिभावं अवितक्कं अविचारं समाधिजं पीतिसुखं दुतियं ज्ञानं उपसम्पन्नं विहरति । एवमनेन द्वज्जविप्पहीनं तिवज्जसमन्नागतं तिविधकल्याणं दसलक्खणसम्पन्नं दुतियं ज्ञानं अधिगतं होति पथवीकसिणं ।

११०. तत्थ वितक्कविचारानं वूपसमा ति वितक्कस्स च विचारस्स चा ति इमेसं द्विन्नं वूपसमा समतिक्रमा, दुतियज्ज्ञानक्खणे अपातुभावा ति वुत्तं होति । तत्थ किञ्चापि दुतियज्ज्ञाने सब्बे पि पठमज्ज्ञानधम्मना सन्ति । अज्जे येव हि पठमज्ज्ञाने फस्सादयो, अज्जे इध । ओळारिकस्स

क्त्वा । ये हि धम्मा दुतियज्ज्ञाने पीतिसुखादयो, कामं ते पठमज्ज्ञाने पि सन्ति, तेहि पन ते सन्ततरा चेव पणीततरा च भवन्ती ति । निकस्ति ति निकामनं, अपेक्खं ति अत्थो । परियादाया ति खेपेत्वा । चत्तारि पञ्चा ति वा सदो लुत्तनिदिट्ठो । दुतियज्ज्ञानं एतस्स अत्थी ति दुतियज्ज्ञानिकं । वुत्ताप्पकारानेवा ति पठमज्ज्ञाने वुत्ताप्पकारानि येव, परिकम्मादिनामकानी ति अत्थो ।

११०. वूपसमा ति वूपसमहेतु, वूपसमो ति चेत्थ पहानं अधिप्पेतं, तं च वितक्कविचारानं । अतिक्रमो अत्थतो दुतियज्ज्ञानक्खणे अनुप्पादो ति आह—“समतिक्रमा” ति आदि । कतमेसं पनेत्थ वितक्कविचारानं वूपसमो अधिप्पेतो, किं पठमज्ज्ञानिकानं, उदाहु दुतियज्ज्ञानिकानं ति ।

किञ्चेत्थ यदि पठमज्ज्ञानिकानं, नत्थि तेसं वूपसमो । न हि कदाचि पठमज्ज्ञानं वितक्कविचाररहितं अत्थि । अथ दुतियज्ज्ञानिकानं, एवं पि नत्थेव वूपसमो, सब्बेन सब्बं तेसं तत्थ अभावतो ? ति वुच्चते—येहि वितक्कविचारेहि पठमज्ज्ञानस्स ओळारिकता, तेसं समतिक्रमा दुतियस्स ज्ञानस्स समधिगमो, न सभावतो अनोळारिकानं फस्सादीनं समतिक्रमा ति अयमत्थो “वितक्कविचारानं वूपसमा” ति एतेन दीपितो । तस्मा “किं पठमज्ज्ञानिकानं वितक्कविचारानं वूपसमो इधाधिप्पेतो, उदाहु दुतियज्ज्ञानिकानं” ति एदिसी चोदना अनोकासाव । यस्मा दिट्ठादीनवस्स तंतंज्ञानक्खणे अनुप्पत्तिधम्मतापादनं वूपसमनं अधिप्पेतं । वितक्कादयो एव ज्ञानज्झूता तथा करीयन्ति, न तंसम्पयुक्ता फस्सादयो, तस्मा वितक्कादीनं येव वूपसमादिवचनं आयागतं । यस्मा पन वितक्कादीनं विय तंसम्पयुत्तधम्मानं पि एतेन “एतं ओळारिकं” ति

पन ओळारिकस्स अङ्गस्स समतिक्कमा पठमज्झानतो परेसं दुतियज्झानादीनं अधिगमो होती ति दीपनत्थं “वितक्कविचारानं वूपसमा” ति एवं वुत्तं ति वेदितब्बं ।

१११. अज्झत्तं ति इध नियकज्झत्तं अधिप्पेतं । विभङ्गे पन “अज्झत्तं पच्चरं” ति एत्तकमेव वुत्तं । यस्मा च नियकज्झत्तं अधिप्पेतं, तस्मा अत्तनि जातं, अत्तनो सन्ताने निव्वरं ति त्रयमेत्थ अत्थो । सम्पसादनं ति सम्पसादनं वुच्चति सद्धा । सम्पसादनयोगतो ज्ञानमिप्पि सम्पसादनं । नीलवण्णयोगतो नीलवत्थं विया । यस्मा वा तं ज्ञानं सम्प-

आदीनवदस्सनं सुत्ते आगतं, तस्मा अविसेसेन वितक्कादीनं तंसहगतानं च वूपसमादिके वत्तब्बे वितक्कादीनं येव वूपसमो वुच्चमानो अधिकवचनं अञ्जं अत्थं बोधेती ति कत्वा किञ्चि विसेसं दीपेती ति दस्सेतुं अट्ठकथायं “ओळारिकस्स पना” ति आदि गहितं ति इध “येहि वितक्कविचारेही” ति आदि वुत्तं ति दट्ठब्बं । “पीतिया च विरागा” ति आदीसु पि एसेव नयो । तस्मा वितक्कविचारपीतिसुखसमतिक्कमवचनानि ओळारिकोळारिकङ्गसमतिक्कमा दुतियादि-अधिगमदीपकानी ति तेसं एकदेसभूतं वितक्कविचारसमतिक्कमवचनं तंदीपकं वुत्तं । विसुं विसुं ठिते पि हि वितक्कविचारसमतिक्कमवचनादिके पहेय्यङ्गनिहेसतासामञ्जेन चित्तेन समूहतो गहिते वितक्कविचारवूपसमवचनस्स तदेकदेसता दट्ठब्बा । अयं च अत्थो अवयवेन समुदायोप-लक्खणनयेन वुत्तो । अथ वा वितक्कविचारवूपसमवचनेनेव तंसमतिक्कमा दुतियाधिगमदीपकेन पीतिविरागादिवचनानं पीतिआदिसमतिक्कमा ततियादिअधिगमदीपकता दीपिता होती ति तस्स तंदीपकता वुत्ता ।

१११. नियकज्झत्तमधिप्पेतं न अज्झत्तज्झत्तादि । तत्थ कारणमाह—“विभङ्गे पना” ति आदि । नीलवण्णयोगतो नीलवत्थं विया ति नीलयोगतो वत्थं नीलं विया ति अधिप्पायो । येन सम्पसादनेन योगा ज्ञानं सम्पसाद्वनं । तस्मिं दस्सिते “सम्पसादनं ज्ञानं” ति समानाधिकरणनिहेसेनेव तंयोगा ज्ञाने तंसहव्वत्ति दस्सिता ति अविरोधो वुत्तो । एकोदिभावे कथं ति एकोदिग्धि दस्सिते एकोदिभावं ज्ञानं ति समानाधिकरणनिहेसेनेव ज्ञानस्स

सादनसमन्नागतत्ता वितक्कविचारक्खोभवूपसमनेन च चेतसो सम्पसादयति, तस्मा पि सम्पसादनं ति वुचं । इमस्मिञ्च अत्थविकप्पे सम्पसादनं चेतसो ति एवं पदसम्बन्धो वेदितव्यो । पुरिमस्मिं पन अत्थविकप्पे चेतसो ति एतं एकोदिभावेन सद्धिं योजेतव्वं ।

११२. तत्रायं अत्थयोजना—एको उदेती ति एकोदि, वितक्क-विचारेहि अनज्झारूढत्ता अगो सेट्ठो हुत्वा उदेती ति अत्थो । सेट्ठो पि हि लोके एको ति वुच्चति । वितक्कविचारविरहतो^१ वा एको असहायो हुत्वा इति पि वत्तुं वट्ठति । अथ वा सम्पयुत्तधम्मो उदायती ति उदि, उट्ठापेती ति अत्थो । सेट्ठेन एको च सो उदि चा ति एकोदि, समाधि-स्सेतं अधिवचनं । इति इमं एकोदिं भावेति वट्ठेती ति इदं दुतियज्ज्ञानं एकोदिभावं । सो पनायं एकोदि यस्मा चेतसो, न सचास्स, न जीवस्स, तस्मा एतं चेतसो एकोदिभवं ति वुचं ।

एकोदिवट्ठनता वुत्ता होति ति चे ? “एकोदिभावं” ति पदं उद्धरित्वा एकोदिस्स निद्देशो न कातव्वो सिया ति एकोदिभावसदो एव समाधिग्धि पवत्तो सम्पसादनसदो विय ज्ञाने पवत्तती ति युत्तं । इमस्मिं च अत्थविकप्पे ति “चेतसो सम्पसादयती” ति एतस्मिं पक्खे “चेतसो” ति च उपयोगत्थे सामिवचनं । पुरिमस्मिं ति “सम्पसादनयोगतो ज्ञानं सम्पसादनं” ति वुत्तपक्खे । चेतसो ति सम्बन्धे सामिवचनं ।

११२. सेट्ठो पि लोके “एको” ति वुच्चति “याव परे एकाहं ते^२ करोमी” ति आदीसु । एको अबुतियो “एकाकीमि खुद्दकेहि जितं” ति आदीसु असहायत्थो पि एक-सदो दिट्ठो ति आह—“एको असहायो हुत्वा” ति । सद्धादयो पि कामं सम्पयुत्तधम्मानं साधारणतो असाधारणतो च पच्चया होन्ति येव, समाधि पन ज्ञानक्खणे सम्पयुत्तधम्मानं अविकल्प-लक्खणे इन्दड्ढकरणेन सातिसयं पच्चयो होती ति दस्सेन्तो—“सम्पयुत्तधम्मो...प... अधिवचनं ति आह ।

१. ०विरहितो—सी०, स्या०, रो० ।

२. एकभते—सी० ।

११३. ननु चायं सद्धा पठमज्ज्ञाने पि अत्थि, अयञ्च एकोदिनामको समाधि, अथ कस्मा इदमेव “सम्पसादनं चेतसो एकोदिभावञ्चा” ति वुत्तं ? ति । वुत्तते—अदुब्धि पठमज्ज्ञानं वितक्कविचारक्खोभेन वीचितरङ्गसमाकुलमिव जलं न सुप्पसन्नं होति, तस्मा सतिया पि सद्धाय “सम्पसादनं” ति न वुत्तं । न सुप्पसन्नत्ता येव चेत्थ समाधि पि न सुट्ठ पाकटो, तस्मा “एकोदिभावं” ति पि न वुत्तं । इमस्मिं पन ज्ञाने वितक्कविचारपल्लिबोधाभावेन लद्धोकासा बलवती सद्धा, बलवसद्धासहायपटिलाभेनेव च समाधि पि पाकटो, तस्मा इदमेव एवं वुत्तं ति वेदितव्वं । विभङ्गे पन “सम्पसादनं ति या सद्धा सदहना ओकप्पना अभिप्पसादो । चेतसो एकोदिभावं ति या चित्तस्स ठिति...प...सम्मासमाधी” ति एत्तकमेव वुत्तं । एवं वुत्तेन पन तेन सद्धिं अयं अत्थवण्णना यथा न विरुज्झति, अञ्जदत्थुं संसन्दति चेव समेति च, एवं वेदितव्वं ।

११३. “सम्पसादनं, चेतसो एकोदिभावं” ति विसेसनद्वयं ज्ञानस्स अतिसयवचनिच्छावसेन गहितं । स्वायमतिसयो यथा इमस्मिं ज्ञाने लब्धति, न तथा पठमज्ज्ञाने ति इमं विसेसं दस्सेतुं—“ननु चा” ति आदि वुत्तं । आरम्भणे आहननपरिहाननवसेन अनुमज्जनअनुयोजनवसेन च पवत्तमाना धम्मा सति पि नीवरणप्पहानेन किलेसकालुस्सियापगमे सम्पयुत्तकानं कञ्चि खोभं करोन्तो विय तेहि च ते न सन्निसिन्ना होन्ती ति वुत्तं—“वितक्कविचारक्खोभेन न सुप्पसन्नं” ति खुद्धिका ऊमियो वीचियो । महतियो तरङ्गा । सति पि इन्द्रियसमत्ते वीरियसमताय च तेनेव खोभेन सम्पसादाभावेन च समाधि पि न सुट्ठ पाकटो बहले विय जले मच्छो । यथावुत्तक्खोभो एव पल्लिबोधो । एवं वुत्तेना ति यस्सा सद्धाय वसेन सम्पसादनं यस्सा च चित्तेकगताय वसेन एकोदिभावं ति च ज्ञानं वुत्तं । तासं एव “सदहना” ति आदिना पवत्तिआकारस्स विसेसविभावनावसेन वुत्तेन । तेन विभङ्गपाठेन । “सम्पसादनयोगतो सम्पसादनतो वा सम्पसादनं, एकोदि भावेती ति एकोदिभावं ति ज्ञानं वुत्तं” ति एवं पवत्ता अयं अत्थवण्णना न विरुज्झति । यथा पन अविरोधो, सो वुत्तो एव ।

११४. अवितक्कं अविचारं ति भावनाय पहीनत्ता एतस्मिं, एतस्स वा वितक्को नत्थी ति अवितक्कं । इमिना व नयेन अविचारं । विभज्जे पि वुत्तं—“इति अयश्च वितक्को अयश्च विचारो सन्ता होन्ति समिता वूपसन्ता अत्थङ्गता अब्भत्थङ्गता अप्पिता ब्यप्पिता सोसिता विसोसिता ब्यन्तिकता, तेन वुच्चति अवितक्कं अविचारं” ति ।

११५. एत्थाह—“ननु च वितक्कविचारानं वूपसमा ति इमिना पि अयमत्थो सिद्धो, अथ कस्मा पुन वुत्तं अवितक्कं अविचारं” ति ? वुच्चते—एवमेतं सिद्धोवायमत्थो, न पनेतं तदत्थदीपकं । ननु अबोच्चुम्ह “ओळारिकस्स पन ओळारिकस्स अङ्गस्स समतिक्कमा पठमज्ज्ञानतो परेसं दुतियज्ज्ञानादीनं समधिगमो होती ति दस्सनत्थं वितक्कविचारानं वूपसमा ति एवं वुत्तं” ति ।

अपि च वितक्कविचारानं वूपसमा इदं सम्पसादनं, न किलेसकालुस्सियस्स । वितक्कविचारानश्च वूपसमा एकोदिभावं, न उपचारज्ज्ञानमिव नीवरणप्पहाना, पठमज्ज्ञानमिव च न अङ्गपातुभावा ति एवं सम्पसादन-एकोदिभावानं हेतुपरिदीपकमिदं वचनं । तथा वितक्कविचारानं वूपसमा इदं अवितक्कं अविचारं, न ततियचतुत्थज्ज्ञानानि विय चक्खुविज्जाणा-

११४. सन्ता ति समं निरोधं गता । समिता ति भावनाय समं गमिता निरोधिता । वूपसन्ता ति ततो एव सुद्धु उपसन्ता । अत्थङ्गता ति अत्थं विनासं गता । अब्भत्थङ्गता ति उपसङ्गेन पदं वड्ढेत्वा वुत्तं । अप्पिता ति विनासं गमिता । सोसिता ति पवत्ति-सङ्कातस्स सन्तानस्स अभावेन सोसं सुखभावं इता । ब्यन्तिकता ति विगतन्तकता ।

११५. अयमत्थो ति भावनाय पहीनत्ता वितक्कविचारानं अभावो । चोदकेन वुत्तमत्थं सम्पटिच्छित्वा परिहरितुं “एवमेतं सिद्धोवायमत्थो” ति वत्वा “न पनेतं” ति आदि वुत्तं । तत्थ एतं ति “वितक्कविचारानं वूपसमा” ति एतं वचनं । तदत्थदीपकं ति तस्स वितक्कविचाराभावमत्तसङ्कातस्स अत्थस्स दीपकं । अयञ्हेत्थ अत्थो—दुतियज्ज्ञानादिअधि-गमूपायदीपकेन अज्झत्तसम्पसादनताय चेतसो एकोदिभावताय च हेतुदीपकेन, अवितक्क-अविचारभावहेतुदीपकेन च वितक्कविचारवूपसमवचनेनेव वितक्कविचाराभावो दीपितो ति किं

दीनि विय च अभावा ति एवं अविक्कविचारभावस्स हेतुपरिदीपकञ्च, न वितक्कविचारभावमत्तपरिदीपकं । वितक्कविचाराभावमत्तपरिदीपकमेव पन “अविक्कविचारं” ति इदं वचनं । तस्मा पुरिमं वत्वा पि वचब्बमेवा ति ।

११६. समाधिजं ति पठमज्ज्ञानसमाधितो सम्पयुत्तसमाधितो वा जातं ति अत्थो । तत्थ किञ्चापि पठमम्पि सम्पयुत्तसमाधितो जातं, अथ खो अयमेव समाधि “समाधी” ति वचब्बतं अरहति वितक्कविचारक्खो-भविरहेन अतिविय अचलत्ता, सुप्पसन्नत्ता च । तस्मा इमस्स वण्णभणनत्थं इदमेव “समाधिजं” ति वुत्तं । पोत्तिस्सुखं ति इदं वुत्तनयमेव ।

११७. दुतियं ति गणनानुपुब्बता दुतियं । इदं दुतियं समापज्जती ति पि दुतियं । यं पन वुत्तं—“द्वङ्गविप्पहीनं तिवङ्गसमन्नागतं” ति, तत्थ वितक्कविचारानं प्हानवसेन द्वङ्गविप्पहीनता वेदितब्बा । यथा च पठमज्ज्ञानस्स उपचारक्खणे नीवरणानि पहीयन्ति, न तथा इमस्स वितक्कविचारा । अप्पनाक्खणे येव पनेतं विना तेहि उप्पज्जति । तेनस्स ते “प्हानङ्गं” ति वुत्तति । पीत्ति सुखं चित्तेक्कगता ति इमेसं पन तिण्णं उप्पत्तिवसेन तिवङ्गसमन्नागतता वेदितब्बा । तस्मा यं विभङ्गे “ज्ञानं ति

पुन अविक्कविचारवचनेन कतेना ति ? न, अदीपितत्ता । न हि वितक्कविचार वूपसमवचनेन वितक्कविचारानं अप्पवत्ति वुत्ता होति । वितक्कविचारेसु हि तण्हाप्पहानं एतेसं वूपसमनं, ये च सङ्कारेसु तण्हाप्पहानं करोन्ति, तेसु मग्गेसु पहीनतण्हेसु च फलेसु सङ्कारपवति होति एव, एवमेविधा पि विक्कम्भितवितक्कविचारतण्हेस्स दुतियज्ज्ञानस्स वितक्कविचारसम्पयोगो पुरिमेन न निवारितो सिया ति तं निवारणत्थं आवज्जितुकामतादिअतिक्रमो व तेसं वूपसमो ति दस्सनत्थं च “अचित्तकं अविचारं” ति वुत्तं ।

११६. पठमम्पी ति पठमं ज्ञानं पि ।

११७. “दुतियं उप्पन्नं ति पि दुतियं” ति वत्तु वट्ठति येव । न तथा इमस्स वितक्कविचारा ति यथा पठमज्ज्ञानस्स उपचारक्खणे नीवरणानि पहीयन्ति, तथा इमस्स दुतियज्ज्ञानस्स उपचारक्खणे वितक्कविचारा न पहीयन्ति असंकिलिद्धसभावत्ता, उपचारभावनाय च ते पहातं असमत्थभावतो । यदि पि ताय तेसु तण्हा पहीयति, न पन सविसेसं । सविसेसञ्चि तत्थ

सम्पसादो पीति सुखं चित्तस्स एकग्गता”^१ ति वुत्तं तं सपरिक्खारं ज्ञानं दस्सेतुं परियायेन वुत्तं । उपेत्वा पन सम्पसादनं निप्परियायेन उपनिज्ज्ञान-लक्खणप्पत्तानं अज्ज्ञानं वसेन तिवज्झिकमेव एतं होति । यथाह—“कतमं तस्मिं समये तिवज्झिकं ज्ञानं होति, पीति सुखं चित्तस्स एकग्गता”^२ ति । सेसं पठमज्ज्ञाने वुत्तनयमेव ।

ततियज्ज्ञानकथा

११८. एवमधिगते पन तस्मिम्पि वुत्तनयेनेव पञ्चहाकारेहि चिण्ण-वसिना हुत्वा पगुणदुतियज्ज्ञानतो वुट्ठाय “अयं समापत्ति आसन्नवितक्क-विचारपच्चत्थिका, ‘यदेव तत्थ पीतिगतं चेतसो उप्पिलावितं^३, एतेनेतं ओळारिकं अक्खायती”^४ ति वुत्ताय पीतिया ओळारिकत्ता अङ्गदुब्बला” ति च तत्थ दोसं दिस्वा ततियज्ज्ञानं सन्ततो मनसिकरित्वा दुतियज्ज्ञाने निकन्ति परियादाय ततियाधिगमाय योगो कातब्बो । अथस्स यदा दुतियज्ज्ञानतो वुट्ठाय सतस्स सम्पजानस्स ज्ञानज्ज्ञानि पच्चवेक्खतो पीति ओळारिको उपट्ठाति, सुखञ्चैव एकग्गता च सन्ततो उपट्ठाति । तदास्स ओळारिकङ्गप्पहानाय सन्तअङ्गपटिलाभाय च तदेव निमित्तं “पथवी पथवी” ति पुनप्पुनं मनसिकरोतो “इदानीं ततियज्ज्ञानं उप्पज्जिस्सती” ति भवङ्गं उपच्छिन्दित्वा तदेव पथवीकसिणं आरम्मणं कत्वा मनोद्वारावज्जनं तण्हाप्पहानं अप्पनाय एव होति । तेन वुत्तं “अप्पनाक्खणे येवा” ति आदि । पहानङ्गता पि अतिसयप्पहानवसेनेव वेदितब्बा यथा नीवरणानं पठमज्ज्ञानस्स । तस्मा ति यस्मा तिवज्ज-मेवेतं ज्ञानं, तस्मा । तं ति विभङ्गे वचनं । रथस्स पण्डुकम्बलं विय सम्पसादो ज्ञानस्स परिक्खारो, न ज्ञानङ्गं ति आह—“सपरिक्खारं ज्ञानं दस्सेतुं” ति ।

ततियज्ज्ञानकथावण्णना

११८. उप्पिलावितं ति कामञ्चायं परिग्गहेसु अपरिच्चत्तपेमस्स अनादीनवदस्सिनो तण्हासहगताय पीतिया पवत्तिआकारो, इध पन दुतियज्ज्ञानपीति अधिप्पेता । तथा पि

१. अमि०—२-३११ ।

२. अमि०—१-४६-पेय्याले; अमि०—२-३१९ ।

३. उब्बिल्लावितं—सी०; उब्बिलावितं—स्या०, रो० ।

४. दी०—१-३३ ।

उप्पज्जति । ततो यस्मिं येवारम्मणे चत्तारि पञ्च वा जवनानि जवन्ति, येसं अबसाने एकं रूपावचरं ततियज्झानिकं, सेसानि वुत्तनयेनेव कामावचरानी ति । एत्तावता च पनेस पीतिया च विरागा उपेक्खको च विहरति सतो च सम्पजानो, सुखञ्च कायेन पटिसंवेदेति, यं तं अरिया आचिक्खन्ति उपेक्खको सतिमा सुखविहारी ति, ततियं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरती” ति^१ । एवमनेन एकङ्गविप्पहीनं दुवङ्गसमन्नागतं तिविधकल्याणं दसलक्खणसम्पन्नं ततियं ज्ञानं अधिगतं होति पथवीकसिणं ।

११९. तत्थ पीतिया च विरागा ति विरागो नाम वुत्तप्पकाराय पीतिया जिगुच्छनं वा समतिक्रमो वा । उभिन्नं पन अन्तरा च सद्दो सम्पिण्डनत्थो, सो वूपसमं वा सम्पिण्डेति वितक्कविचारानं वूपसमं वा । तत्थ यदा वूपसममेव सम्पिण्डेति, तदा “पीतिया च विरागा किञ्च भिय्यो वूपसमा चा” ति एवं योजना वेदितव्या । इमिस्सा च योजनाय विरागो जिगुच्छनत्थो होति, तस्मा “पीतिया जिगुच्छना च वूपसमा चा” ति अयमत्थो दट्ठव्वो । यदा पन वितक्कविचारवूपसमं सम्पिण्डेति, तदा “पीतिया च विरागा, किञ्च भिय्यो वितक्कविचारानञ्च वूपसमा” ति एवं योजना वेदितव्या । इमिस्सा च योजनाय विरागो समतिक्रमनत्थो होति, तस्मा “पीतिया च समतिक्रमा वितक्कविचारानञ्च वूपसमा ति अयमत्थो दट्ठव्वो ।

सब्बसो पीतियं अविरत्तं, सा पि अनुबन्धेय्या ति वुत्तं । उप्पिलवितं विया ति वा उप्पिलवितं । आदीनवं हि तत्थ पाकटतरं कत्वा दस्सेतुं एवं वुत्तं ति दट्ठव्वं ।

११९. विरज्जनं विरागो । तं पन विरज्जनं निब्बिन्दनमुखेन हीलनं वा तप्पटिबद्ध-रागप्पहानं वा ति तदुभयं दस्सेतुं—“वुत्तप्पकाराय पीतिया जिगुच्छनं वा समतिक्रमो वा” ति आह । वुत्तप्पकाराया ति “यदेव तत्थ पीति” ति आदिना वुत्तप्पकाराय । सम्पिण्डनं समुच्चयो ।

१२०. कामञ्चेते वितक्कविचारा दुतियज्ज्ञाने येव वूपसन्ता, इमस्स पन ज्ञानस्स मग्गपरिदीपनत्थं वण्णभणनत्थञ्चेतं वुत्तं । वितक्कविचारानञ्च वूपसमा ति हि वुत्ते इदं पञ्जायति, नूनं^१ वितक्कविचारवूपसमो मग्गो इमस्स ज्ञानस्सा ति । यथा च ततिये अरियमग्गे अप्पहीनानम्पि सक्काय-दिट्ठादीनं “पञ्चन्नं ओरम्भागियानं संयोजनानं पहाना”^२ ति^३ एवं पहानं वुत्तमानं वण्णभणनं होति, तदधिगमाय उस्सुक्कानं उस्साहजनकं, एवमेव इध अवूपसन्तानम्पि वितक्कविचारानं वूपसमो वुत्तमानो वण्णभणनं होति । तेनायमत्थो वुत्तो—“पीतिया च समतिक्कमा वितक्कविचारानञ्च वूपसमा” ति ।

१२१. उपेक्खको च विहरती ति एत्थ उपपत्तितो इक्खती ति उपेक्खा । समं पस्सति, अपक्खपतिता हुत्वा पस्सती ति अत्थो । ताय विसदाय विपुलाय थामगताय समन्नागतत्ता ततियज्ज्ञानसमङ्गी उपेक्खको ति वुत्तति ।

उपेक्खा पन दसविधा होति छल्लुपेक्खा, ब्रह्मविहारुपेक्खा, वोज्झङ्गुपेक्खा, वीरियुपेक्खा, सङ्कारुपेक्खा, वेदनुपेक्खा, विपस्सनुपेक्खा, तत्र-मज्झत्तुपेक्खा, ज्ञानुपेक्खा, पारिसुद्धपेक्खा ति ।

१२२. तत्थ या “इध भिक्खवे^४ भिक्खु चक्खुना रूपं दिस्वा नेव सुमनो होति, न दुम्मनो, उपेक्खको च विहरति सतो सम्पजानो”^५ ति

१२०. मग्गो ति उपायो । तदधिगमाया ति ततियमग्गाधिगमाय ।

१२१. उपपत्तितो ति समवाहितभावेन पतिरूपतो । ज्ञानुपेक्खा पि समवाहितमेव अन्तोनीतं कत्वा पक्कती ति आइ—“समं पस्सती” ति । विसदाया ति परिव्यत्ताय संकिलेसविगमेन । विपुलाया ति महतिया सातिसयं महग्गतभावप्पत्तिया । थामगताया ति पीतिविगमेन थिरभावप्पत्ताय ।

१. ननु—क० ।

२. परिक्खया—पाळित्थं; पहानाय—म०—२-११७-८ ।

३. दी०—१-१३३, म०—२-११७-८, सं०—४-६६, अं०—१-२१६—पिट्ठादीसु ।

४. क्षीणासवो (सम्बत्थ) पाळिया संसन्देतब्बं ।

५. अं०—३-३ ।

एवमागता खीणासवस्स छसु द्वारेसु इट्ठानिड्ढळारम्मणपाथे परिसुद्धपकति-
भावाविजहनाकारभूता उपेक्खा, अयं छळुपेक्खा नाम ।

१२३. या पन “उपेक्खासहगतेन चेतसा एकं दिसं फरित्वा विहरती”^१
ति एवमागता सत्तेसु मज्झत्ताकारभूता उपेक्खा, अयं ब्रह्मविहारुपेक्खा नाम ।

१२४. या “उपेक्खासम्भोज्झङ्गं भावेति विवेकनिस्सितं”^२ ति
एवमागता सहजातधम्मानं मज्झत्ताकारभूता उपेक्खा, अयं बोज्झङ्गु-
पेक्खा नाम ।

१२५. या पन “कालेन कालं उपेक्खानिमित्तं मनसिकरोती”^३ ति
एवमागता अनच्चारद्धनातिसिथिलवीरियसङ्घाता उपेक्खा, अयं वीरियु-
पेक्खा नाम ।

१२६. या “कति सङ्खारुपेक्खा समथवसेन”^४ उप्पज्जन्ति ? कति

१२२. परिसुद्धपकति खीणासवपकति निक्किलेसता ।

१२३. सत्तेसु कम्मस्सकतादस्सनहेतुको समभावदस्सनाकारो मज्झत्ताकारो ब्रह्म-
विहारुपेक्खा ।

१२४. सहजातधम्मानं ति निद्वारणे सामिवचनं । समप्पवत्तिया भावनाय वीथि-
पटिपन्नाय अलीनानुद्धता निरस्सादताय पग्गहनिग्गहसम्पहंसनेसु ब्यापाराभावतो सम्पयुत्तधम्मेसु
मज्झत्ताकारभूता बोज्झङ्गुपेक्खा ।

१२५. उपेक्खानिमित्तं ति एत्थ लीनुद्धच्चपक्खपातरहितं मज्झत्तं वीरियं उपेक्खा ।
तदेव तं आकारं गहेत्वा पवत्तेतब्बस्स तादिसस्स वीरियस्स निमित्तभावतो उपेक्खानिमित्तं भाव-
नाय समप्पवत्तिकाले उपेक्खीयती ति उपेक्खा, वीरियमेव उपेक्खा वीरियुपेक्खा ।

१२६. “पठमं ज्ञानं पटिलाभत्थाय नीवरणे”^५ “नेवसञ्जानासञ्जायतनसमापत्तिं
पटिलाभत्थाय आकिञ्चञ्जायतनसञ्जं पटिसङ्गा सन्तिट्ठना पञ्चा सङ्खारुपेक्खालु ज्ञाणं” ति^६
एवमागता इमा अट्ठ समाधिबसेन उप्पज्जन्ति । “सोतापत्तिमग्गं पटिलाभत्थाय उप्पादं पवत्तं

१. दी०—१-३७७, म०—१-५१—पिट्ठादीसु ।

२. म०—१-१६—पिट्ठादीसु ।

३. अं०—१-२३८ ।

४. समाधिबसेन—सम्बत्थ ।

५. खु०—५-७१ ।

सङ्कारूपेक्खा विपस्सनावसेन उप्पज्जन्ति ? अट्ट सङ्कारूपेक्खा समाधिवसेन उप्पज्जन्ति । दस सङ्कारूपेक्खा विपस्सनावसेन उप्पज्जन्ती”^१ ति एवमागता नीवरणादिपटिसङ्कासन्तिट्ठाना गहणे मज्झत्तभूता उपेक्खा, अयं सङ्कारूपेक्खा नाम ।

१२७. या पन “यस्मिं समये कामवचरं कुसलं चित्तं उप्पन्नं होति

निमित्तं आयूहनं पटिसन्धिं गतिं निब्बन्ति उपपत्तिं जातिं जरं व्याधिं मरणं सोकं परिदेवं उपायासं । सोतापत्तिफलसमापत्तथाय उप्पादं पवत्तं...प...अरहत्तमगं पटिभाभत्थाय उप्पादं...प...उपायासं...प...अरहत्तफलसमापत्तथाय सुञ्जताविहारसमापत्तथाय अनिमित्त-विहारसमापत्तथाय उप्पादं पवत्तं निमित्तं आयूहनं पटिसन्धिं गतिं निब्बन्ति उपपत्तिं जातिं जरं व्याधिं मरणं सोकं परिदेवं उपायासं पटिसङ्का सन्तिट्ठाना पञ्चा सङ्कारूपेक्खासु आणं” ति^२ एवमागता इमा दसविपस्सनावसेन उप्पज्जन्ति । एत्थ च पठमज्ज्ञानादीहि विक्खम्भितानि नीवरणवितक्कविचारादीनि पटिसङ्काय सभावतो उपपरिक्खित्वा सन्निट्ठानवसेन तिट्ठमाना नीवरणादिपटिसङ्कासन्तिट्ठाना दिट्ठादीनवत्ता तेसं गहणे उप्पादने अञ्छुपेक्खन्ती त्रिपस्सना-पञ्चा गहणे मज्झत्तभूता उपेक्खा ।

तत्थ उप्पादं ति पुरिमकम्मपच्चया खन्धानं इध उप्पत्तिमाह । पवत्तं ति तथाउप्पन्नस्स पवत्तिं । निमित्तं ति सब्बं पि तेभूमकसङ्कारगतं निमित्तभावेन उपट्ठानतो । आयूहनं ति आयतिं पटिसन्धिहेतुभूतं कम्मं । पटिसन्धिं ति आयतिं उप्पत्तिं । गतिं ति याय गतिया सा पटिसन्धि होति । निब्बन्ति ति खन्धानं निब्बत्तनं । उपपत्तिं ति “समापन्नस्स वा उपपन्नस्स वा” ति^३ एत्थ “उपपन्नस्सा” ति वुत्तविपाकप्पवत्तिं । जातिं ति जरादीनं पच्चयभूतं भवपच्चया जातिं । जराव्याधिमरणादयो पाकटा एव । एत्थ च उप्पादादयो पञ्चेव सङ्कारूपेक्खाआणस्स विसयवसेन वुत्ता, सेसा तेसं वेवचनवसेन । “निब्बन्ति, जाती” ति इदञ्चिद्वयं उप्पादस्स चैव पटिसन्धिया च वेवचनं, “गति, उपपत्ति चा” ति इदं द्वयं पवत्तस्स, जरादयो निमित्तस्सा ति वेदितब्बं । अप्पणिहितविमोक्खवसेन मग्गुप्पत्तिहेतुभूता चतस्सो, तथा फलसमापत्तिया चतस्सो सुञ्जतविहारअनिमित्तविहारवसेन द्वेति दस सङ्कारूपेक्खा ।

१२७-१२८. या ति विपस्सनापञ्चा । यदत्थी ति यं अनिच्चादिलक्खणत्तयं उपलभमति ।

यं भूतं ति यं पच्चयनिब्बत्तता भूतं खन्धपञ्चकं । तं पजहती ति अनिच्चानुपस्सनादीहि

उपेक्खासहगतं”^१ ति एवमागता अदुक्खमसुखसञ्जिता उपेक्खा, अयं वेदनुपेक्खा नाम ।

१२८. या “यदत्थि यं भूतं, तं पजहति, उपेक्खं पटिलभती”^२ ति एवमागता विचिनने मज्झात्तभूता उपेक्खा, अयं विपस्सनुपेक्खा नाम ।

१२९. या पन छन्दादीसु येवापनकेसु आगता सहजातानं समवाहितभूता उपेक्खा, अयं तत्रमज्झात्तुपेक्खा नाम ।

१३०. या “उपेक्खको च विहरती”^३ ति एवमागता अग्सुखे पि तस्मिं अपक्खपातजननी उपेक्खा, अयं ज्ञानुपेक्खा नाम ।

१३१. या पन “उपेक्खासतिपारिसुद्धिं चतुत्थं ज्ञानं” ति^४ एवमागता सब्बपच्चनीकपारिसुद्धा पच्चनीकवूपसमने पि अब्यापारभूता उपेक्खा, अयं पारिसुद्धिउपेक्खा नाम ।

१३२. तत्र छळ्ळुपेक्खा च ब्रह्मविहारुपेक्खा च बोज्झाङ्गुपेक्खा च तत्रमज्झात्तुपेक्खा च ज्ञानुपेक्खा च पारिसुद्धुपेक्खा च अत्थतो एका, तत्रमज्झात्तुपेक्खा व होति । तेन तेन अवत्थामेदेन पनस्सा अयं भेदो । एकस्सा पि सतो सत्तस्स कुमारयुवथेरसेनापतिराजदिवसेन भेदो विय ।

निच्चसञ्जादयो पजहन्तो सम्मदेव दिट्ठादीनवत्ता तप्पटिबद्धच्छन्दरागप्पहानेन पजहति, यथा आयति आदानं न होति, तथा पटिपत्तिया पजहति । तथाभूतो च तत्थ उपेक्खं पटिलभति । विचिनने ति अनिच्चादिवसेन सम्मसने पि ।

१२६. सम्पयुत्तधम्मनं सम्पवत्तिहेतुताय समवाहितभूता ।

१३१. नीवरणवितक्कविचारादिसब्बपच्चनीकेहि विमुत्तता सब्बपच्चनीक पारिसुद्धा । तेसं वूपसन्तत्ता पच्चनीकवूपसमने पि अब्यापारभूता अब्यापारभावेन पवत्ता, अब्यापारतं वा पत्ता ।

१३२. यदि अत्थतो एका, कथमयं भेदो ति आह—“तेन तेना” ति आदि । तस्मा ति यस्मा सति पि सभावतो अमेदे येहि पन पच्चयविसेसेहि स्वायमिमासं अवत्थामेदो ।

१. अमि०—१-४१ ।

२. म०—३-५९, अ०—३-२०७ ।

३. दी०—१-६७, अमि०—१-४७—पिट्ठादीसु ।

तस्मा तासु यत्थ छळङ्गुपेक्खा, न तत्थ बोज्झङ्गुपेक्खादयो । यत्थ वा पन बोज्झङ्गुपेक्खा, न तत्थ छळङ्गुपेक्खादयो होन्ती ति वेदितव्वा ।

१३३. यथा चेतासमत्थतो एकीभावो, एवं सङ्कारुपेक्खाविपस्सनुपेक्खानम्पि । पज्जा एव हि सा किञ्चवसेन द्विधा भिन्ना । यथा हि पुरिसस्स सायं गेहं पविट्ठं सप्पं अजपददण्डं गहेत्वा परियेसमानस्स तं थुसकोट्टके निपन्नं दिस्वा “सप्पो नुखो, नो” ति अवलोकेन्तस्स सोवत्तिकत्तयं दिस्वा निब्बेमतिकस्स “सप्पो, न सप्पो” ति विचिन्ने मज्झत्तता होति, एवमेव या आरद्धविपस्सकस्स विपस्सनाजाणेन लक्खणत्तये दिट्ठे सङ्कारानं अनिच्चभावादिविचिन्ने मज्झत्तता उपपज्जति, अयं विपस्सनुपेक्खा नाम । यथा पन तस्स पुरिसस्स अजपददण्डेन गाळ्हं सप्पं गहेत्वा “किं ताहं इमं सप्पं अविहेठेन्तो अत्तानञ्च इमिना अडंसापेन्तो मुञ्चेय्यं” ति मुञ्चनाकारमेव परियेसतो गहणे मज्झत्तता होति । एवमेव या लक्खणत्तयस्स दिट्ठत्ता आदित्ते विय तयो भवे पस्सतो सङ्कारगहणे मज्झत्तता, अयं सङ्कारुपेक्खा नाम । इति विपस्सनुपेक्खाय सिद्धाय सङ्कारुपेक्खा पि सिद्धा व होति । इमिना पनेसा विचिन्नगहणेसु मज्झत्तसङ्कातेन किञ्चेन द्विधा भिन्ना ति । वीरियुपेक्खा पन वेदनुपेक्खा च अज्जमज्जञ्च अवसेसाहि च अत्थतो भिन्ना एवा ति ।

तेसं एकज्झं अप्पवत्तितो न तासं अमेदो, एकज्झं वा पवत्ति, तस्मा । तेनाह—“यत्थ छळङ्गुपेक्खा” ति आदि ।

१३३. एकीभावो ति एकता । सति पि मज्झत्ताभावसामञ्जे विसयमेदेन पनस्सा मेदो । यमत्थं सन्धाय—“किञ्चवसेन द्विधा भिन्ना” ति वुत्तं, तं वित्थारतो दस्सेन्तो—“यथा ही” ति आदिमाह । अयं विपस्सनुपेक्खा । यं सन्धाय वुत्तं पाळियं “यदत्थि यं भूतं, तं पजहति, उपेक्खं पटिलभती” ति । तत्थ यदत्थि यं भूतं ति खन्धपञ्चकं, तं मुञ्चिदुक्कम्यताजाणेन पजहति । दिट्ठसोवत्तिकत्तयस्स सब्बलक्खणविचिन्ने विय दिट्ठलक्खणत्तयस्स भूतस्स सङ्कारलक्खणविचिन्ने उपेक्खं पटिलमति । सङ्कारानं अनिच्चादिलक्खणस्स सुदिट्ठत्ता

१३४. इति इमासु उपेक्खासु ज्ञानुपेक्खा इध अधिप्पेता । सा मज्झत्तलक्खणा, अनाभोगरसा, अब्यापारपच्चुपट्टाना, पीतिविरागपदट्टाना ति । एत्थाह—ननु च अयं अत्थतो तत्रमज्झत्तुपेक्खा व होति, सा च पठम-
दुतियज्झानेसु पि अत्थि । तस्मा तत्रा पि उपेक्खको च विहरती ति एव-
मयं वत्तव्वा सिया, सा कस्मा न वुत्ता ति ? अपरिब्यत्तकिच्चतो । अपरि-
ब्यत्तज्झि तस्सा तत्थ किच्चं वितक्कादीहि अभिभूतत्ता । इध पनायं
वितक्कविचारपीतीहि अनभिभूतत्ता उक्खित्तसिरा विय हुत्वा परिब्यत्त-
किच्चा जाता, तस्मा वुत्ता ति ।

निट्ठिता “उपेक्खको च विहरती” ति एतस्स सब्बसो अत्थवण्णना ।

१३५. इदानि सतो च सम्पजानो ति एत्थ सरती ति सतो ।
सम्पजानाती ति सम्पजानो । पुग्गलेन सति च सम्पजज्जञ्च वुत्तं । तत्थ
सरणलक्खणा सति, असम्मुस्सनरसा, आरक्खपच्चुपट्टाना । असम्मोह-
लक्खणं सम्पजज्जं, तीरणरसं, पविचयपच्चुपट्टानं ।

तेसं विचिनने मज्झत्तभूताय विपस्सनुपेक्खाय सिद्धाय तथा दिट्ठादीनवानं तेसं गहणे पि
अज्झपेक्खना सिद्धा व होति, सब्बसो विसङ्खारनिज्जत्ता अज्झासयस्स ।

१३४. अनाभोगरसा ति पणीतमुखे पि तस्मिं अवनतिपटिपक्खकिच्चा ति अत्थो ।
अव्यापारपच्चुपट्टाना ति सति पि सुखपारमिप्पत्तिथं तस्मिं सुखे अब्यावटा हुत्वा पच्चुपटिट्ठति,
सम्पयुत्तानं वा तत्थ अव्यापारं पच्चुपट्टपेती ति अत्थो । सम्पयुत्तधम्मानं खोभं उपिल्लवं च
आवहन्तेहि वितक्कादीहि अभिभूतत्ता अपरिब्यत्तं । तत्थ तत्रमज्झत्तताय किच्चं । तदभावतो
इध परिब्यत्तं ।

निट्ठिता “उपेक्खको च विहरती” ति एतस्स सब्बसो अत्थवण्णना ।

१३५. “सरती ति सतो” ति पदस्स कत्तुसाधनतमाह । सम्पजानाती ति सम्मदेव
पजानाति । सरणं चिन्तनं उपट्टानं लक्खणमेतिस्सा ति सरणलक्खणा । सम्मुस्सनपटिपक्खो
असम्मुस्सनं, तं किच्चं एतिस्सा ति असम्मुस्सनरसा । किलेसेहि आरक्खा हुत्वा पच्चुपटिट्ठति,
ततो वा आरक्खं पच्चुपट्टपेती ति आरक्खपच्चुपट्टाना । असम्मुद्दनं सम्मदेव पजाननं-
सम्मोहपटिपक्खो वा असम्मोहो । तीरणं किच्चस्स पारगमनं । पविचयो वीमंसा ।

१३६. तत्थ किञ्चापि इदं सतिसम्पज्जं पुरिमज्ज्ञानेसु पि अत्थि । सुद्धसतिस्स हि असम्पज्ज्ञानस्स उपचारमत्तम्पि न सम्पज्जाति, पगेव अप्पना । ओळारिकत्ता पन तेसं ज्ञानानं भूमियं विय पुरिसस्स चित्तस्स गति सुखा होति, अब्बत्तं तत्थ सतिसम्पज्जकिच्चं । ओळारिकङ्गप्पहानेन पन सुखुमत्ता इमस्स ज्ञानस्स पुरिसस्स खुरधारायं विय सतिसम्पज्जकिच्चपरिग्गहिता एव चित्तस्स गति इच्छितब्बा ति इधेव वुत्तं । किञ्च भिय्यो, यथा धेनुपगो वच्छो धेनुतो अपनीतो अरक्खियमानो पुनदेव धेनुं उपगच्छति, एवमिदं ततियज्ज्ञानसुखं पीतितो अपनीतं, तं सतिसम्पज्जआरक्खेन अरक्खियमानं पुनदेव पीतिं उपगच्छेय्य, पीतिसम्पयुत्तमेव सिया । सुखे वा पि सत्ता सारज्जन्ति, इदञ्च अतिमधुरं सुखं, ततो परं सुखाभावा । सतिसम्पज्जानुभावेन पनेत्थ सुखे असारज्जना होति, नो अज्जथा ति इमम्पि अत्थविसेसं दस्सेतुं इदं इधेव वुत्तं ति वेदितब्बं ।

१३७. इदानी सुखञ्च कायेन पटिसंवेदेती ति एत्थ किञ्चापि

१३६. कामं उपचारज्ज्ञानादीनि उपादाय पठमदुतियज्ज्ञानानि पि सुखुमानेव, इमं पन उपरिज्ञानं उपादाय “ओळारिकत्ता” ति वुत्तं । सा च ओळारिकता वितक्कादिथूलङ्गताय वेदितब्बा । केचि “बहुचेतसिकताया” ति च वदन्ति । गति सुखा होति तत्थ ज्ञानेसु ति अधिप्पायो । अब्बत्तं तत्थ सतिसम्पज्जकिच्चं “इदं नाम दुक्करं करीयती” ति वत्तब्बस्स अभावतो । ओळारिकङ्गप्पहानेन सुखुमत्ता ति अयमत्यो कामं दुतियज्ज्ञाने पि सम्भवति, तथा पि येभ्य्येन अविप्पयोगीभावेन वत्तमानेसु पीतिसुखेसु पीतिसङ्कातस्स ओळारिकङ्गस्स पहानेन सुखुमताय इध सातिसयो सतिसम्पज्जअव्यापारो ति वुत्तं—“पुरिसस्सा” ति आदि । पुनदेव पीतिं उपगच्छेय्या ति हानभागियं ज्ञानं सिया दुतियज्ज्ञानमेव सम्पज्जेय्या ति अत्थो । तेनाह—“पीतिसम्पयुत्तमेव सिया” ति । “इदं च अतिमधुरं सुखं” ति ततियज्ज्ञानसुखं सन्धायाह । अतिमधुरता चस्स पहासोदग्यसभावाय पीतिया अभावेनेव वेदितब्बा । इदं ति “सतो, सम्पज्ज्ञानो” ति पदद्वयं ।

१३७. तस्मा एतमत्थं दस्सेन्तो ति यस्मा तस्स ज्ञानसमङ्गिनो यं नामकायेन सम्प-

ततियज्ज्ञानसमङ्गिनो सुखपटिसंवेदनाभोगो नत्थि । एवं सन्ते पि यस्मा तस्स नामकायेन सम्पयुत्तं सुखं । यं वा तं नामकायसम्पयुत्तं सुखं, तंसमुद्धानेनस्स यस्मा अतिपणीतेन रूपेण रूपकायो फुटो^१, यस्स फुटत्ता^२ ज्ञाना बुद्धितो पि सुखं पटिसंवेदेय्य । तस्मा एतमत्थं दस्सेन्तो, सुखञ्च कायेन पटिसंवेदेती ति आह ।

१३८. इदानीं यं तं अरिया आचिक्खन्ति उपेक्खको सतिमा सुखविहारी ति एत्थं यंज्ञानहेतुं यंज्ञानकारणां तं ततियज्ज्ञानसमङ्गि-पुग्गलं बुद्धादयो अरिया आचिक्खन्ति देसेन्ति पञ्जपेन्ति पट्टपेन्ति विवरन्ति विभजन्ति उत्तानीकरोन्ति पकसेन्ति, पसंसन्ती ति अधिप्पायो । किन्ति ? उपेक्खको सतिमा सुखविहारी ति । तं ततियं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरती ति एवमेत्थं योजना वेदितव्वा ।

युत्तं सुखं, तं सो पटिसंवेदेय्य । यं वा तं ति अथ वा यं तं यथावुत्तं नामकायसम्पयुत्तं सुखं । तं समुद्धानेन ततो समुद्धितेन अतिपणीतेन रूपेण अस्स ज्ञानसमङ्गिनो रूपकायो यस्मा फुटो । यस्स रूपकायस्स फुटत्ता ज्ञाना बुद्धितो पि ज्ञानसमङ्गी कायिकं सुखं पटिसंवेदेय्य । तस्मा एतं चेतसिककायिकसुखपटिसंवेदनसङ्गातं अत्थं दस्सेन्तो—“सुखं च कायेन पटिसंवेदेती ति आहा” ति योजना । अयञ्हेत्थं सङ्केपत्थो—नामकायेन चेतसिकसुखं कायिकसुखहेतुरुपसमुद्धानेन कायिकसुखं च ज्ञानसमङ्गी पटिसंवेदेती ति वुच्चति । फुटत्ता ति व्यापितत्ता ति अत्थो । यथा हि उदकेन फुटसरिरस्स तादिसे नातिपच्चनीके वातादिफोद्धव्वे फुटे सुखं उप्पज्जति । एवमेतेहि फुटसरिरस्सा ति । अपरो नयो—सुखं च कायेन पटिसंवेदेती ति एत्थं कथमाभोगेन विना सुखपटिसंवेदना ति चोदनायं “किञ्चापि...प...एवं सन्ते पी” ति । यस्मा तस्स नामकायेन सम्पयुत्तं सुखं, तस्मा सुखं च कायेन पटिसंवेदेती ति योजना । इदानीं सहा पि आभोगेन सुखपटिसंवेदनं दस्सेतुं—“यं वा तं” ति आदि वुत्तं ।

१३८. यं ति हेतुअत्थे निपातो, यस्मा ति अत्थो । तेनाह—यंज्ञानहेतू” ति । “आचिक्खन्ती” ति आदीनि पदानि कित्तनत्थानी ति अधिप्पायेनाह—“पसंसन्ती ति अधिप्पायो” ति । किन्ती ति पसंसनाकारपुच्छा । एदिसेसु ठानेसु सतिगहणेनेव

१३९. कस्मा पन तं ते एवं पसंसन्ती ति ? पसंसारहतो । अयञ्चिह यस्मा अतिमधुरसुखे सुखपारमिप्पत्ते पि ततियज्ज्ञाने उपेक्खको, न तत्थ सुखाभिसङ्गेन आकङ्खियति । यथा च पीति न उप्पज्जति, एवं उपड्वित्त-सतिताय सतिमा । यस्मा च अरियकन्तं अरियजनसेवितमेव च असंकि-लिडं सुखं नामकायेन पटिसंवेदेति, तस्मा पसंसारहो होति । इति पसं-सारहतो नं अरिया ते एवं पसंसाहेतुभूते गुणे पकासेन्तो “उपेक्खको सतिमा सुखविहारी” ति एवं पसंसन्ती ति वेदितब्बं ।

१४०. ततियं ति गणनानुपुब्बता ततियं, इदं ततियं समापज्जती ति ततियं । यं पन वुत्तं “एकङ्गविप्पहीनं दुवङ्गसमन्नागतं” ति, एत्थ पीतिया पहानवसेन एकङ्गविप्पहीनता वेदितब्बा । सा पनेसा दुतियज्ज्ञानस्स वितक-विचारा विय अप्पनाक्खणे येव पहीयति । तेन नस्स सा पहानङ्गं ति वुच्चति । सुखं चित्तेकग्गता ति इमेसं पन द्विन्नं उप्पत्तिवसेन दुवङ्गसमन्नागतता वेदितब्बा । तस्मा यं विभङ्गे—“ज्ञानं ति उपेक्खा सति सम्पज्जञ्जं सुखं चित्तस्सेकग्गता”^१ ति वुत्तं, तं सपरिक्खारं ज्ञानं दस्सेतुं परियायेन वुत्तं । ठपेत्वा पन उपेक्खासतिसम्पज्जञ्जानि निप्परियायेन उपनिज्ज्ञानलक्खणप्प-त्तानं अज्ज्ञानं वसेन दुवङ्गिकमेवेतं होति । यथाह—“कतमं तस्मिं समये दुवङ्गिकं ज्ञानं होति ? सुखं चित्तस्सेकग्गता”^२ ति सेसं पठमज्ज्ञाने वुत्त-नयमेव ।

सम्पज्जञ्जं पि गहितं होती ति इध पाळियं सतिया एव गहितत्ता एवं उपड्वित्तसतिताय “सतिमा” इच्चेव वुत्तं, “सम्पज्जानो” ति वेद्धा वुत्तत्ता वा ।

१३९. ज्ञानक्खणे चेतसिक्खुलमेव लब्धती ति “सुखं नामकायेन पटिसंवेदेती” ति च वुत्तं ।

१४०. ततियं ति गणनानुपुब्बता ति इतो पट्टाय दुतियततियज्ज्ञानकथाहि अविसेसो विसेसो च वुत्तो ति ।

चतुर्थज्ज्ञानकथा

१४१. एवमधिगते पन तस्मिन्पि वुचनयेनेव पञ्चहाकारेहि चिण्ण-
 वसिना हुत्वा पगुणततियज्ज्ञानतो बुद्धाय “अयं समापत्ति आसन्नपीति-
 पञ्चत्थिका, यदेव तत्थ सुखमिति चेतसो आभोगो, एतेनेतं ओळारिक-
 मक्खायती” ति एवं वुचास्स सुखस्स ओळारिकत्ता अङ्गदुब्बला” ति च
 तत्थ दोसं दिस्वा चतुर्थज्ज्ञानं सन्ततो मनसिकत्वा ततियज्ज्ञाने निकन्तिं
 परियादाय चतुत्थाधिगमाय योगो कातब्बो । अथस्स यदा ततियज्ज्ञानतो
 बुद्धाय सतस्स सम्पजानस्स ज्ञानङ्गानि पञ्चवेक्खतो चेतसिकसोमनस्ससङ्घातं
 सुखं ओळारिकतो उपट्ठाति, उपेक्खावेदना चेव चिरोकगता च सन्ततो
 उपट्ठाति, तदास्स ओळारिकङ्गपहानाय सन्तङ्गपटिलाभाय च तदेव निमित्तं
 “पथवी पथवी” ति पुनप्पुनं मनसिकरोतो “इदानीं चतुर्थज्ज्ञानं उप्पज्झि-
 स्सती” ति भवङ्गं उपच्छिन्दित्वा तदेव पथवीकसिणं आरम्भणं कत्वा मनो-
 द्वारावज्जनं उप्पज्जति । ततो तस्मिं येवारम्भणे चत्तारि पञ्च वा जवनानि
 उप्पज्जन्ति, येसं अवसाने एकं रूपावचरं चतुर्थज्ज्ञानिकं, सेसानि वुचाप्प-
 कारानेव कामावचरानि । अयं पन विसेसो—यस्मा सुखवेदना अदुक्ख-
 मसुखाय वेदनाय आसेवनपच्चयेन पच्चयो न होति, चतुर्थज्ज्ञाने च
 अदुक्खमसुखाय वेदनाय उप्पज्जितब्बं, तस्मा तानि उपेक्खावेदनासम्प-
 युत्तानि होन्ति । उपेक्खासम्पयुत्तत्ता येव चेत्य पीति पि परिहायती ति ।
 एत्तावता चेस सुखस्स च पहाना दुक्खस्स च पहाना पुब्बेव सोमनस्स-
 दोमनस्सानं अत्थङ्गमा अदुक्खमसुखं उपेक्खासतिपारिसुद्धिं चतुर्थं ज्ञानं

चतुर्थज्ज्ञानकथावण्णना

१४१. इदानीं निम्बत्तितविसेसं दस्सेन्तो—“अयं पन विसेसो” ति वत्वा “यस्मा”
 ति आदिमाह । आसेवनपच्चयेन पच्चयो न होति, अनिद्धे ठाने पदन्तरसङ्गहितस्स आसेवन-

उपसम्पज्ज विहरति^१ । एवमनेन एकङ्गविप्पहीनं दुवङ्गसमन्नागतं तिविध-
कल्याणं दसलक्खणसम्पन्नं चतुत्थं ज्ञानं अधिगतं होति पथवीकसिणं ।

१४२. तत्थ सुखस्स च पहाना दुक्खस्स च पहाना ति कायिक-
सुखस्स च कायिकदुक्खस्स च पहाना । पुब्बे वा ति तच्च खो पुब्बेव, न
चतुत्थज्ज्ञानक्खणे । सोमनस्सदोमनस्सानं अत्थङ्गमा ति चेतसिक-
सुखस्स च चेतसिकदुक्खस्स चा ति इमेसम्पि द्विन्नं पुब्बेव अत्थङ्गमा,
पहाना इच्चेव वुत्तं होति ।

कदा पन नेसं पहानं होती ? ति चतुन्नं ज्ञानानं उपचारक्खणे ।
सोमनस्सं हि चतुत्थज्ज्ञानस्स उपचारक्खणे येव पहीयति । दुक्खदोमनस्स-
सुखानि पठमदुतियततियज्ज्ञानानं^२ उपचारक्खणेसु । एवमेतेसं पहानकमेन
अवुत्तानम्पि इन्द्रियविभङ्गे पन इन्द्रियानं उद्देसकमेनेव इधापि वुत्तानं सुख-
दुक्खसोमनस्सदोमनस्सानं पहानं वेदितब्बं ।

१४३. यदि पनेतानि तस्स तस्स ज्ञानस्स उपचारक्खणे येव पही-
यन्ति, अथ कस्मा “कत्थ चुप्पन्नं दुक्खिन्द्रियं अपरिसेसं निरुज्झति ? इध
भिक्खवे भिक्खु विविच्चेव कामेहि...प...पठमं ज्ञानं उपसम्पज्ज विह-
रति । एत्थचुप्पन्नं दुक्खिन्द्रियं अपरिसेसं निरुज्झति । कत्थ चुप्पन्नं

पच्चयत्ताभावतो । अदुक्खमसुखाय वेदनाय उप्पज्जितब्बं सातिसयं सुखविरागभावना-
भावतो । तानी ति अप्पनावीथियं जवनानि सन्धायाह ।

१४२. “पुब्बेवा” ति वुत्तत्ता कदा पन तेसं पहानं होती ति चोदनायं आह—
“चतुन्नं ज्ञानानं उपचारक्खणे” ति । एवं वेदितब्बं ति सम्बन्धो । पहानक्कमो नाम
पहायकधम्मानं उप्पत्तिपटिपाटि । तेन पन वुच्चमाने “दुक्खं दोमनस्सं सुखं सोमनस्सं” ति
वत्तब्बं सिया । कस्मा इतो अज्जथा वचनं ति आह—“इन्द्रियविभङ्गे” ति आदि । अथ
कस्मा ज्ञानेस्वेव निरोधो वुत्तो ति सम्बन्धो ।

१४३. कत्थ चुप्पन्नं दुक्खिन्द्रियं ति अत्तनो पक्खेहि उप्पन्नं दुक्खिन्द्रियं । कत्थ च
अपरिसेसं निरुज्झती ति निरोधज्ञानं पुञ्छति । तेन “कत्था” ति पुञ्छायं, “एत्था” ति

दोमनस्सिन्द्रियं सुखिन्द्रियं सोमनस्सिन्द्रियं अपरिसेसं निरुज्झति, इध भिक्खवे भिक्खु सुखस्स च पहाना...प...चतुत्थं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरति, एत्थचुप्पन्नं सोमनस्सिन्द्रियं अपरिसेसं निरुज्झती” ति एवं ज्ञानेस्वेव निरोधो वुत्तो ति ? अतिसयनिरोधत्ता । अतिसयनिरोधो हि नेसं पठमज्झानादीसु, न निरोधो येव । निरोधो येव पन उपचारक्खणे, नातिसयनिरोधो ।

१४४. तथा हि नानावज्जने पठमज्झानुपचारे निरुद्धस्सा पि दुक्खिन्द्रियस्स ङंसमकसादिसम्फस्सेन वा विसमासनुपतापेन वा सिया उप्पत्ति, न त्वेव अन्तोअप्पनायं । उपचारे वा निरुद्धम्पेतं न सुट्ठु निरुद्धं होति, पटिपक्खेन अविहतत्ता । अन्तोअप्पनायं पन पीतिफरणेन सब्बो कायो सुखोक्कन्तो होति, सुखोक्कन्तकायस्स च सुट्ठु निरुद्धं होति दुक्खिन्द्रियं, पटिपक्खेन विहतत्ता । नानावज्जने येव च दुतिज्झानुपचारे पहीनस्स दोम-

विस्सज्जने हेतुम्हि भुम्मवचनं दट्ठब्बं । ज्ञानानुभावनिमित्तं हि अनुप्पज्जन्तं “दुक्खिन्द्रियं अपरिसेसं निरुज्झती” ति वुत्तं । अतिसयनिरोधो सुट्ठु पहानं उज्जुपटिपक्खेन वूपसमो ।

१४५. नानावज्जने ति येन आवज्जनेन अप्पनावीथि, ततो भिन्नावज्जने, अनेकावज्जने वा । अप्पनावीथियं हि उपचारो एकावज्जनो, इतरो अनेकावज्जनो अनेकक्खत्तुं पवत्तनतो । विसमनिसज्जाय उप्पन्नकिलमथो विसमासनुपतापो । पीतिफरणेना ति पीतिया फरणसत्ता पीतिसमुद्धानानं वा पणीतरूपानं कायस्स व्यापनतो वुत्तं । तेनाह— सब्बो कायो सुखोक्कन्तो होती” ति । वितक्कविचारपञ्चये पी ति पि-सदो अट्ठानप्पयुत्तो, सो “पहीनस्सा” ति एत्थ आनेत्वा सम्बन्धितब्बो “पहीनस्सा पि दोमनस्सिन्द्रियस्सा” ति । एतं दोमनस्सिन्द्रियं उप्पज्जती ति सम्बन्धो । “तस्स मय्हं अतिचिरं वितक्कयतो विचारयतो कायो पि किलमि चित्तं पि उहङ्ग्री” ति^३ वचनतो कायचित्तखेदानं वितक्कविचारप्पञ्चयता वेदितब्बा । “वितक्कविचारभावे उप्पज्जति दोमनस्सिन्द्रियं” ति आनेत्वा सम्बन्धितब्बं । तत्थस्स सिया उप्पत्ती ति तत्थ दुतियज्झानूपचारे अस्स दोमनस्सस्स उप्पत्ति भवेय्य ।

नस्सिन्द्रियस्स यस्मा एतं वितक्कविचारपच्चये पि कायकिलमथे चित्तुपघाते च सति उप्पज्जति । वितक्कविचाराभावे च नेव उप्पज्जति । यत्थ पन उप्पज्जति, तत्थ वितक्कविचारभावे, अप्पहीना एव च दुतियज्ज्ञानुपचारे वितक्कविचारा ति तत्थस्स सिया उप्पत्ति, न त्वेव दुतियज्ज्ञाने, पहीनपच्चयत्ता । तथा ततियज्ज्ञानुपचारे पहीनस्सा पि सुखिन्द्रियस्स पीतिसमुट्ठानपणीतरूपफुटकायस्स सिया उप्पत्ति, न त्वेव ततियज्ज्ञाने । ततियज्ज्ञाने हि सुखस्स पच्चयभूता पीति सब्बसो निरुद्धा ति । तथा चतुर्थज्ज्ञानुपचारे पहीनस्सा पि सोमनस्सिन्द्रियस्स आसन्नत्ता अप्पनाप्पत्ताय उपेक्खाय अभावेन सम्मा अनतिकन्तत्ता च सिया उप्पत्ति, न त्वेव चतुर्थज्ज्ञाने । तस्मा

एत्थ च यदेके^१ “तत्थस्स सिया उप्पत्ती” ति वदन्तेन ज्ञानलाभीनं पि दोमनस्सुप्पत्ति अत्थी ति दस्सितं होति । तेन च अनीवरणसभावो लोभो विय दोसो पि अत्थी ति दीपेति । न हि दोसेन विना दोमनस्सं पवत्तति । न चेत्थ पट्ठानपात्रिया^२ विरोधो चिन्तेतब्बो । यस्मा तत्थ परहीनं ज्ञानं आरम्मणं कत्वा पवत्तमानं दोमनस्सं दस्सितं, अपरिहानज्ज्ञानमारम्मणं कत्वा उप्पज्जमानस्स दोमनस्सस्स असम्भवतो । ज्ञानलाभीनं सब्बसो दोमनस्सं नुप्पज्जती ति च न सक्का वत्तु अट्ठसमापत्तिलाभिनो अपि तस्स^३ उप्पन्नत्ता । न हेव खो सो पहीनज्ज्ञानो अहोसी ति वदन्ति, तं अयुत्तं अनीवरणसभावस्स दोसस्स^४ अभावतो । यदि सिया, रूपारूपावचरसत्तान पि उप्पज्जेय्य । न च उप्पज्जति । तथा हि “अरूपे कामच्छन्दनीवरणं पटिच्चथिनमिद्धनीवरणं उद्धच्चनीवरणं अविज्जानीवरणं” ति आदीसु^५ ब्यापादकुक्कुच्चनीवरणानि अनुद्धयानि । न चेत्थ नीवरणत्ता परिहारो, कामच्छन्दादीनं पि अनीवरणानंयेव नीवरणसदिसताय नीवरणपरियायस्स वुत्तत्ता । यं पन वुत्तं—“अट्ठसमापत्तिलाभिनो अपि तस्स उप्पन्नत्ता” ति । तं पि अकारणं उप्पज्जमानेन च दोमनस्सेन ज्ञानतो परिहायनतो । लड्डुकेन पन पच्चयेन परिहीनं तादिसा^६ अप्पकसिरेनेव पटिपाकतिकं करोन्ती ति दट्ठब्बं । ‘तत्थस्स सिया उप्पत्ती’ ति इदं पन परिकप्पवचनं उपचारक्खणे दोमनस्सस्स अप्पहीनभावदस्सनत्थं^७ । तथा हि वुत्तं

१. सी० पोत्थके नत्थि ।

२. अभि०—७:१—१२४ ।

३. असितस्स—सी० ।

४. दोमनस्सस्स—सी०, क० ।

५. अभि० ७:३—३०२ ।

६. तादिसानं—स्या०; तादिसं—क० ।

७. असुप्पहीन०—सी० ।

एव च एत्थुप्पन्नं दुक्खिन्द्रियं अपरिसेसं निरुज्झती ति तत्थ तत्थ अपरि-
सेसग्गहणं कतं ति ।

१४५. एत्थाह—“अथेवं तस्स तस्स ज्ञानस्सुपचारे पहीना
पि एता वेदना इध कस्मा समाहटा” ति ? सुखग्गहणत्थं । या हि अयं
अदुक्खमसुखं ति एत्थ अदुक्खमसुखा वेदना वुत्ता, सा सुखुमा दुविब्बेय्या
न सक्का सुखेन गहेतुं, तस्मा यथा नाम दुट्ठस्स यथा व तथा वा उपसङ्कमित्रा
गहेतुं असक्कुण्येयस्स गोणस्स सुखग्गहणत्थं गोपो एकस्मिं वजे सब्बा गावो
समाहरति, अथेकेकं नीहरन्तो पटिपाटिया आगतं “अयं सो गणहत्थ नं”
ति तम्पि गाहयति, एवमेव भगवा सुखग्गहणत्थं सब्बा एता समाहरि ।
एवञ्चि समाहटा एता दस्सेत्वा यं नेव सुखं न दुखं न सोमनस्सं न दोम-
नस्सं, अयमदुक्खमसुखा वेदना ति सक्का होति एसा गाहयितुं ।

१४६. अपि च अदुक्खमसुखाय चेतोविमुत्तिया पच्चयदस्सनत्थञ्चा
पि एता वुत्ता ति वेदितब्बा । दुक्खप्पहानादयो हि तस्सा पच्चया ।
यथाह—चत्तारो खो आवुसो पच्चया अदुक्खमसुखाय चेतोविमुत्तिया समा-

“न त्वेव अन्तोअप्पनाय” ति । यदि पन तदा दोमनस्सं उप्पज्जेय्य, पठमज्ज्ञानम्पिस्स
परिहीनमेवा ति दट्ठब्बं । पहीनं पि सोमनस्सिन्द्रियं पीति विय न दूरे ति कत्वा “आसन्नत्ता”
ति वुत्तं । नानावज्जनूपचारे पहीनं पि पहानङ्गं पटिपक्खेन अविहत्ता अन्तरन्तरा उप्पज्जेय्य
वा ति इममत्थं दस्सेन्तो—“अप्पनाप्पत्ताया” ति आदिमाह । तादिसाय आसेवनाय
इच्छितव्यत्ता यथा मग्गवीथितो पुब्बे द्वे तयो जवनवारा सदिसानूपस्सना व पवत्तन्ति,
एवमिधा पि अप्पनावारतो पुब्बे द्वे तयो जवनवारा उपेक्खासहगता व पवत्तन्ती ति बदन्ति ।

१४५. समाहटा ति समानीता, सङ्गहेत्वा वुत्ता ति अत्थो । सुखदुक्खानि विय
अनोळारिक्ता अविभूतताय सुखुमा । ततो एव अनुमिनितव्वसभावत्ता दुविब्बेय्या ।
दुट्ठस्सा ति ति दुट्ठपयोगस्स, दुट्ठम्मस्सा ति अत्थो । सक्का होति एसा गाहयितुं
अञ्जापोहनयेना ति अधिप्पायो ।

१४६. अदुक्खमसुखाय चेतोविमुत्तिया ति इदमेव चतुत्थज्ज्ञानं दट्ठब्बं । पच्चयदस्स-

परिया । इधावुसो भिक्खु सुखस्स च पहाना^१ प^२ चतुत्थं ज्ञानं उप-
सम्पज्झ विहरति । इमे खो आवुसो चचारो पच्चया अदुक्खमसुखाय चेतो-
विमुत्तिया समापत्तिया^३ ति ।

९४७. यथा वा अज्जत्थ पहीना पि सक्कायदिट्ठिआदयो ततिय-
मग्गस्स वण्णभणनत्थं तत्थ पहीना ति बुत्ता, एवं वण्णभणनत्थम्पेतस्स
ज्ञानस्सेता इध^४ बुत्ता ति पि वेदितब्बा ।

पच्चयघातेन वा एत्थ रागदोसानमतितूरभावं दस्सेतुम्पेता बुत्ता ति
वेदितब्बा । एतासु हि सुखं सोमनस्सस्स पच्चयो, सोमनस्सं रागस्स ।
दुक्खं दोमनस्सस्स पच्चयो, दोमनस्सं दोसस्स । सुखादिघातेन चस्स
सप्पच्चया रागदोसा हता ति अतिदूरे होन्ती ति ।

१४८. अदुक्खमसुखं ति दुक्खाभावेन अदुक्खं । सुखाभावेन
असुखं । एतेनेत्थ दुक्खसुखपटिपक्खभूतं ततियवेदनं दीपेति, न दुक्ख-

नत्थं ति अधिगमस्स उपायभूतपच्चयदस्सनत्थं । तेनाह—“दुक्खप्पहानादयो हि तस्सा
पच्चया” ति । दुक्खप्पहानादयो ति च सोपचारा पठमज्झाना दयोवेत्थ अधिप्पेता ।

१४७. पहीना ति बुत्ता “पञ्चन्नं ओरम्मागियानं सज्जोजनानं परिकखया” ति ।
एता ति सुखादयो वेदना ।

सोमनस्सं रागस्स पच्चयो । बुत्तञ्चि—“सुखाय खो आवुसो विसाख वेदनाय
रागानुसयो अनुसेती” ति^१ । दोमनस्सं दोसस्स पच्चयो । बुत्तं पि चेतं “दुक्खाय खो आवुसो
विसाख वेदनाय पटिधानुसयो अनुसेती” ति^२ । सुखादिघातेना ति सुखादीनं पहानेन ।
अस्स ज्ञानस्स ।

१४८. न दुक्खं ति अदुक्खं, दुक्खविधुरं । यस्मा तत्थ दुक्खं नत्थि, तस्मा बुत्तं
“दुक्खाभावेना” ति । असुखं ति एत्थ पि एसेव नयो । एतेना ति दुक्खसुखपटिक्खेप-
वचनेन । पटिपक्खभूतं” ति इदं इध ततियवेदनाय दुक्खादीनं समतिक्रमवसेन पत्तव्वत्ता
बुत्तं, न कुसलाकुसलानं विय उज्जुविपच्चनीकताय । इट्ठानिट्ठविपरीतस्स मज्झत्तारम्मणस्स

१. म०—१-३६६ ।

२. ज्ञानस्स ता इध—सी०, स्या०, रो०; ज्ञानस्सिध—क० ।

३. म०—१-३७४ ।

सुखाभावमत्तं । ततियवेदना नाम अदुक्खमसुखा, उपेक्खा ति पि वुच्चति । सा इट्ठानिड्विपरीतानुभवनलक्खणा, मज्झत्तरसा, अविभूतपच्चुपट्टाना, सुखदुक्खनिरोधपदट्टाना ति वेदितब्बा ।

१४९. उपेक्खासतिपारिसुद्धिं ति उपेक्खाय जनितसतियापारिसुद्धिं । इमस्मिञ्चि ज्ञाने सुपरिसुद्धा सति, या च तस्सा सतिया पारिसुद्धि, सा उपेक्खाय कता, न अञ्जेन । तस्मा एतं “उपेक्खासतिपारिसुद्धिं” ति वुच्चति । विभङ्गे पि वुत्तं—“अयं सति इमाय उपेक्खाय विसदा होति परिसुद्धा परियोदाता । तेन वुच्चति उपेक्खासतिपारिसुद्धी” ति । याय च उपेक्खाय एत्थ सतिया पारिसुद्धि होति, सा अत्थतो तत्रमज्झत्तता ति वेदितब्बा । न केवलञ्चेत्थ ताय सति येव परिसुद्धा, अपि च खो सब्बे पि सम्पयुत्तधम्मा, सतिसीसेन पन देसना वुत्ता ।

तत्थ किञ्चापि अयं उपेक्खा हेट्ठा पि तीसु ज्ञानेसु विज्जति । यथा पन दिवा सूरियप्पभाभिभवा सोम्मभावेन च अत्तनो उपकारकत्तेन वा सभागाय रत्तिया अलाभा दिवा विज्जमाना पि चन्दलेखा अपरिसुद्धा होति अपरियोदाता, एवमयम्पि तत्रमज्झत्तुपेक्खा चन्दलेखा वितक्कादिपच्चनीक-धम्मतेजाभिभवा सभागाय च उपेक्खावेदनारत्तिया अप्पटिलाभा विज्ज-

इट्ठानिड्विपरीतं वा मज्झत्ताकारेन अनुभवनलक्खणा इट्ठानिड्विपरीतानुभवनलक्खणा । ततो एव मज्झत्तारसा । अविभूतपच्चुपट्टाना ति सुखदुक्खानि विय न विभूताकारा, पिट्ठिपासाणे मिगगतमग्गो विय तेहि अनुमातब्बा अविभूताकारोपट्टाना । सुखनिरोधो नाम इध चतुत्थज्झानूपचारो, सो पदट्टानं एतिस्सा ति सुखनिरोधपदट्टाना ।

१४९. “उपेक्खासतिपारिसुद्धिं” ति पुरिमपदे उत्तरपदलोपेनेतं समासपदं ति आह—“उपेक्खाय जनितसतिपारिसुद्धिं” ति । सब्बपच्चनीकधम्मपरिसुद्धाय पच्चनीकसमने पि अब्यावटाय पारिसुद्धिउपेक्खाय वत्तमानाय चतुत्थज्झाने सति सम्पहंसनपञ्चा विय सुपरिसुद्धा सुविसदा च होती ति आह—या च तस्सा सतिया पारिसुद्धि, सा उपेक्खाय कता, न अञ्जेना” ति । यदि तत्रमज्झत्तता इध ‘उपेक्खा’ ति अधिप्पेता, कथं सति येव “परिसुद्धा” ति वुत्ता ति आह—“न केव ३” ति आदि ।

माना पि पठमादिज्ञानभेदेसु अपरिसुद्धा होति । तस्सा च अपरिसुद्धाय दिवा अपरिसुद्धचन्द्रलेखाय पमा विय सहजाता पि सतिआदयो अपरिसुद्धा व होन्ति । तस्मा तेसु एकस्मि “उपेक्खासतिपारिसुद्धिं” ति न वुत्तं । इध पन वितक्कादिपच्चनीकधम्मतेजाभिभावामावा सभागय च उपेक्खावेदना-रत्तिया पटिलाभा अयं तत्र मज्झत्तुपेक्खा चन्दलेखा अति विय परिसुद्धा । तस्सा परिसुद्धत्ता परिसुद्धचन्दलेखाय पमा विय सहजाता पि सतिआदयो परिसुद्धा होन्ति परियोदाता । तस्सा इदमेव “उपेक्खासतिपारिसुद्धिं” ति वुत्तं ति वेदितव्वं ।

१५०. चतुर्थं ति गणनानुपुब्बता चतुर्थं । इदं चतुर्थं समापज्जती ति चतुर्थं । यं पन वुत्तं “एकङ्गविप्पहीनं दुवङ्गसमन्नागतं” ति, तत्थ सोमनस्सस्स प्हानवसेन एकङ्गविप्पहीनता वेदितव्वा । तच्च पन सोम-नस्सं एकवीथियं पुरिमजवनेसु येव पहीयति । तेनस्स तं प्हानङ्गं ति वुच्चति । उपेक्खावेदना चित्तस्सेकगता ति इमेसं पन द्विन्नं उप्पत्तिवसेन दुवङ्गसमन्नागतता वेदितव्वा । सेसं पठमज्ज्ञाने वुत्तनयमेव । एस ताव चतुक्कज्ज्ञाने नयो ।

एवं पि कस्मा अयमेव सति “उपेक्खासतिपारिसुद्धी” ति वुत्ता ति अनुयोगं सन्धाय “तत्थ किञ्चापी” ति आदि वुत्तं । तत्थ हेट्ठा तीसु ज्ञानेसु विज्जमानाय पि तत्रमज्झत्तताय पच्चनीकाभिभवतो सहायपच्चयवेकल्लतो च अपारिसुद्धि, तथा तंसम्पयुत्तानं । तदभावतो इध पारिसुद्धी ति इममर्थं रूपकवसेन दस्सेतुं—“यथा पना” ति आदि वुत्तं । सूरियप्पभाभिभवा ति सूरियप्पभाय अभिमुय्यमानत्ता । अतिक्खताय चन्दलेखा विय रत्ति पि सोम्मसमावा सभागाय रत्तियमेव च चन्दलेखा समुज्जलती ति सा सस्सा सभागा ति दस्सेन्तो—“सोम्मभावेन च अत्तनो उपकारकत्तेन वा सभागाय रत्तिया” ति आह ।

१५०. “एकवीथियं” ति इदं तत्थ सोमनस्सस्स एकसेन अभावतो वुत्तं, न ततो पुरिमतरेसु एकसेन भावतो । यथा पन वितक्कादयो वुत्तियादिज्ञानक्खणे येव पहीयन्ति, न

पञ्चकज्ज्ञानकथा

१५१. पञ्चकज्ज्ञानं पन निब्वचेन्तेन पगुणपठमज्ज्ञानतो बुद्धाय “अयं समापत्ति आसन्ननीवरणपच्चत्थिका, वितक्कस्स ओळारिकत्ता अङ्गदुब्बला” ति च तत्थ दोसं दित्वा दुतियज्ज्ञानं सन्ततो मनसिकरित्वा पठमज्ज्ञाने निकन्तिं परियादाय दुतियाधिगमाय योगो कातब्बो । अथस्स यदा पठमज्ज्ञाना बुद्धाय सतस्त सम्पजानस्स ज्ञानङ्गानि पच्चवेक्खतो वितक्कमरां

तेसं एकवीथियं पुरिमज्जवनेसु, न एवमेतं ति दस्सेतुं बुत्तं । चतुक्कज्ज्ञाने ति चतुक्कनयवसेन निब्वत्तितज्ज्ञानचतुक्के ।

पञ्चकज्ज्ञानकथावण्णना

१५१. तत्था ति पठमज्ज्ञाने । चतुक्कनयस्स दुतियज्ज्ञाने विया ति चतुक्कनय-सम्बन्धिनि दुतियज्ज्ञाने विय । तं द्विधा भिन्दित्वा चतुक्कनये दुतियं “अवितक्कं विचारमत्तं, अवितक्कं अविचारं” ति च एवं द्विधा भिन्दित्वा पञ्चकनये दुतियं चेव ततियं च होति अभिधम्मे ति^१ अधिप्पायो । सुत्तन्तेसु पन सरूपतो पञ्चकनयो न गहितो ।

कस्मा पनेत्थ नयद्वयविभागो गहितो ? ति अभिधम्मे नयद्वयवसेन ज्ञानानं देसितत्ता । कस्मा च तत्थ तथा तानि देसितानि ? पुग्गलज्ज्ञासयतो देसनाविलासतो च । सन्निपतित देवपरिसाय^२ किर येसं यथादेसिते पठमज्ज्ञाने वितक्को एव ओळारिकतो उपट्ठासि, इतरे सन्ततो । तेसं अज्ज्ञासयवसेन च चतुरङ्गिकं अवितक्कं विचारमत्तं ज्ञानं देसितं । येसं विचारो येसं पीति येसं सुखं ओळारिकतो उपट्ठासि, इतरे सन्ततो । तेसं तेसं अज्ज्ञासयवसेन ततियादीनि ज्ञानानि देसितानि । अयं ताव पुग्गलज्ज्ञासयो ।

यस्सा पन धम्मधातुया सुप्पटिविद्धत्ता भगवा यस्मा देसनाविलासप्पतो, तस्मा जाण-महन्तताय देसनाय सुकुसलो यं यं अङ्गं लब्धति, तस्स तस्स वसेन यथारुचिं देसनं नियमेन्तो चतुक्कनयनवसेन पञ्चकनयवसेन च । तत्थ च पञ्चकिकं पठमं चतुरङ्गिकं दुतियं तिव ज्ञकं ततियं दुवज्जिकं चतुत्थं दुवज्जिकमेव पञ्चमं ज्ञानं देसेती ति अयं देसनाविलासो । एत्थ च पञ्चकनये दुतियज्ज्ञानं चतुक्कनये दुतियज्ज्ञानपक्खिकं कत्वा विभत्तं “यस्मिं समये रूपप-पत्तिया मग्गं भावेति अवितक्कं विचारमत्तं समाधिजं पीतिसुखं दुतियं ज्ञानं उपसम्पज

ओळारिकतो उपट्टाति, विचारादयो सन्ततो । तदास्स ओळारिकङ्गप्पहानाय सन्तङ्गपटिलाभाय च तदेव निमित्तं “पथवी पथवी” ति पुनप्पुनं मनसिकरोतो वुत्तनयेनेव दुतियज्झानं उप्पज्जति । तस्स वितक्कमरामेव प्हानङ्गं । विचारादीनि चत्तारि समन्नागतानि । सेसं वुत्तप्पकारमेव ।

एवमधिगते पन तस्मिम्पि वुत्तनयेनेव पञ्चहाकारेहि चिण्णवसिना हुत्वा पगुणदुतियज्झानतो बुट्ठाय “अयं समापत्ति आसन्नवितक्कपच्चत्थिका, विचारस्स ओळारिकत्ता अङ्गदुब्बला” ति च तत्थ दोसं दिस्वा ततियज्झानं सन्ततो मनसिकरित्वा” दुतियज्झाने निकन्ति परियादाय ततियाधिगमाय योगो कातब्बो । अथस्स यदा दुतियज्झानतो बुट्ठाय सतस्स सम्पजानस्स ज्ञानङ्गानि पच्चवेक्खतो विचारमत्तं ओळारिकतो उपट्टाति, पीतिआदीनि सन्ततो । तदास्स ओळारिकङ्गप्पहानाय सन्तङ्गपटिलाभाय च तदेव निमित्तं “पथवी पथवी” ति पुनप्पुनं मनसिकरोतो वुत्तनयेनेव ततियज्झानं उप्पज्जति । तस्स विचारमत्तमेव प्हानङ्गं, चतुक्कनयस्स दुतियज्झाने विय पीतिआदीनि तीणि समन्नागतङ्गानि । सेसं वुत्तप्पकारमेव ।

विहरती” ति^१ । कस्मा ? एकत्तकायनान्तसञ्जीसत्तावासफलताय दुतियज्झानेन समान-फलत्ता पठमज्झानसमाधितो जातत्ता च । पठमज्झानमेव हि “कामेहि अकुसलेहि च विवित्तं” ति तदभावा न इध ‘विविच्चेव कामेहि विविच्च अकुसलेही’ ति सक्का वत्तुं, ना पि “विवेकजं” ति । सुत्तन्तदेसनासु च पञ्चकनये दुतियततियज्झानानि दुतियज्झानमेव भजन्ति वितक्कवूपसमा विचारवूपसमा अवितक्कत्ता अविचारत्ता च । एवं च कत्वा सुत्तन्तदेसनाय पि पञ्चकनयो लब्भतेवा ति सिद्धं होति । ननु सुत्तन्ते चत्तारि येव ज्ञानानि विभत्तानी ति पञ्चकनयो न लब्भती ? ति न, “सावितक्कसविचारो समाधी” ति^२ आदिना समाधित्तयापदेसेन पञ्चकनयस्स लब्भमानत्ता । चतुक्कनयनिस्सितो पदकत्वा पञ्चकनयो विभत्तो ति सुत्तन्तदेसनाय पि पञ्चकनयो निहारेतब्बो । “वितक्कविचारानं वूपसमा” ति हि वितक्कस्स विचारस्स वितक्कविचारानं च “वितक्कविचारानं” ति सक्का वत्तुं । तथा “अवितक्कं अवि-

१५२. इति यं चतुक्कनये दुतियं, तं द्विधा भिन्दित्वा पञ्चकनये दुतियञ्चैव ततियञ्च होति । यानि च तत्थ ततियचतुत्थानि, तानि च चतुत्थपञ्चमानि होन्ति । पठमं पठममेवा ति ।

इति साधुजनपामोज्जत्थाय कते बिसुद्धिमग्गे समाधिभावनाधिकारे पथवीकसिणनिद्देसो नाम चतुत्थो परिच्छेदो ।

चारं” ति च विना, सह च विचारेण वितक्कप्पहानेन अवितक्कं, सह विना च वितक्केन विचारप्पहानेन अविचारं ति अवितक्कं अविचारं अवितक्कं च अविचारं चा ति वा तिविधं पि सक्का सङ्गहेतुं ।

१५२. दुतियं ति च वितक्करहिते वितक्कविचारद्वयरहिते च आयागता देसना दुतियं अधिगन्तव्वत्ता विचारमत्तरहिते पि द्वयप्पहानाधिगतसमानधम्मत्ता । एवं च कत्वा पञ्चकनयनिद्देसे दुतिये वूपसन्तो पि वितक्को सहायभूतविचारवूपसमेन न सम्मा वूपसन्तो ति वितक्कविचारद्वयरहिते विय विचारवूपसमेनेव तदुपसमं सेसधम्मानं समानतं च दस्सेन्तेन वितक्कविचारानं वूपसमा अज्झत्तं सम्पसादनं चेतसो एकोदिभावं अविचारं समाधिजं पीतिसुखं ततियं ज्ञानं उपसम्पज विहरती” ति ततियं चतुक्कनये दुतियेन निब्बिसेसं विभत्तं । दुविधस्सा पि सहायविरहेन अज्झथा च वितक्कप्पहानेन अवितक्कत्तं समाधिजं पीतिसुखं च समानं ति समानधम्मता पि दुतियं ति निद्देसो । विचारमत्तं पि हि वितक्कविचारद्वयरहितं विय यस्मिं सभये रूपूपत्तिया मग्गं भावेति अवितक्कं विचारमत्तं समाधिजं पीतिसुखं दुतियं ज्ञानं उपसम्पज विहरती” ति^१ अवितक्कं समाधिजं पीतिसुखं विभत्तं । पठमज्ज्ञाने वा सहचारीसु वितक्कविचारेसु एकं अतिकमित्त्वा दुतियं पि तत्रद्विसेव दोसतो दिस्वा उभयं पि सहातिक्रमन्तस्स पञ्चकनये ततियं वुत्तं ततियं अधिगन्तव्वत्ता, पठमतो अनन्तरभावेन पनस्स दुतियभावो च उपपज्जती ति । कस्मा पनेवं सरूपतो पञ्चकनयो न विभत्तो ? ति विनेय्यव्ज्ञासयतो । यथानुलोमदेसना हि सुत्तन्तदेसना ति ।

परमत्थमज्जूसायं बिसुद्धिमग्गसंवण्णनायं

पथवीकसिणनिद्देसवण्णना निद्धिता

-:०:-

५. सेसकसिणनिद्देशो

आपोकसिणकथा

१. इदानीं पथवीकसिणानन्तरे आपोकसिणे वित्थारकथा होति । यथेव हि पथवीकसिणं, एवं आपोकसिणमपि भावेतुकामेन सुखनिसिन्नेन आपस्मिं निमित्तं गण्हितब्बं, कते वा अकते वा ति सब्बं वित्थारेतब्बं । यथा च इध, एवं सब्बत्थ । इतो परं हि एत्तकमपि अवत्वा विसेसमत्तमेव वक्खाम ।

२. इधा पि पुब्बेकताधिकारस्स पुञ्जवतो अकते आपस्मिं पोक्खरणिंया वा तळाके वा लोणियं वा समुद्दे वा निमित्तं उपपज्जति चूळसीवत्थेरस्स विय । तस्स किरायस्मतो लाभसकारं पहाय विवित्तवासं वसिस्सामी ति महातित्थे नावं आरूढित्वा जम्बुदीपं गच्छतो अन्तरा महासमुद्दं ओलोऽयतो तप्पट्ठिभागं कसिणनिमित्तं उदपादि ।

३. अकताधिकारेण चत्तारो कसिणदोसे परिहरन्तेन नीलपीत-लोहितोदातवण्णानं अञ्जतरवण्णं आपं अगहेत्वा यं पन भूमिं असम्पत्तमेव आकासे सुद्धवत्थेन गहितं उदकं, अञ्जं वा तथारूपं विप्पसन्नं अनाविलं,

५—सेसकसिणनिद्देशवण्णना

आपोकसिणकथावण्णना

१-२. यथावित्थारितस्स अत्थस्स अतिदेसो पि वित्थारद्धाने येव तिद्धती ति आह—
“वित्थारकथा होती” ति । आपोकसिणं ति आपोकसिणज्ज्ञानं, आपोकसिणकम्मद्धानं वा । सब्बं वित्थारेतब्बं ति पथवीकसिणकम्मद्धाने वुत्तनयेन वित्थारेतब्बं । एत्तकम्पी ति “कते वा अकते वा ति सब्बं वित्थारेतब्बं” ति एत्तकं पि अवत्वा । सामुद्दिकेन लोणुदकेन भरितो बलासयो लोणी ।

३ नीलादिवण्णसङ्करपरिहरणत्थं “सुद्धवत्थेन गहितं” ति वुत्तं । अब्बं ति भूमिं सम्पत्तं । तथारूपं ति यादिसं आकासजं उदकं, तादिसं । तेनाह—“विप्पसन्नं अनाविलं”

तेन पत्तं वा कुण्डिकं वा समतित्तिकं पूरेत्वा विहारपच्चन्ते वुत्तप्पकारे पटिच्छन्ने ओकासे ठपेत्वा सुखनिसिन्नेन न वण्णो पच्चवेक्खितब्बो । न लक्खणं मनसि कातब्बं । निस्सयसवण्णमेव कत्वा उस्सदवसेन पण्णात्तिधम्मं चित्तं ठपेत्वा अम्बु, उदकं, वारि, सलिलं ति आदीसु आपोनामेसु पाकटनाम-वसेनेव “आपो आपो” ति भावेतब्बं ।

४. तस्सेवं भावयतो अनुक्रमेण वुत्तनयेनेव निमित्तद्वयं उप्पज्जति । इध पन उग्गाहनिमित्तं चलमानं विय उपट्ठाति, सचे फेणपुप्फुळकमिस्सं उदकं होति, तादिसमेव उपट्ठाति, कसिणदोसो पज्जायति । पटिभागनिमित्तं पन निप्परिनिप्फन्दं आकासे ठपितमणितालवण्टं विय मणिमयादासमण्डलं विय च हुत्वा उपट्ठाति । सो तस्स सह उपट्ठानेनेव उपचारज्झानं, वुत्तनयेनेव चतुक्कपञ्चकज्झानानि च पाप्पुणाती ति । आपोकसिणं ।

तेजोकसिणकथा

५. तेजोकसिणं भावेतुकामेना पि तेजस्मिं निमित्तं गण्हितब्बं । तत्थ कताधिकारस्स पुज्जवतो अकते निमित्तं गण्हन्तस्स दीपसिखाय वा उद्धने वा पत्तपचनट्टाने वा दवदाहे वा यत्थ कत्थचि^३ अग्गिजालं ओलोकेन्तस्स निमित्तं उप्पज्जति चित्तगुत्तत्थेरस्स विय । तस्स हायस्मतो धम्मस्सवन-दिवसे उपोसथागारं पविट्ठस्स दीपसिखं ओलोकेन्तस्सेव निमित्तं उप्पज्जि ।

ति, यं पन उदकं ति सम्बन्धो । “न वण्णो पच्चवेक्खितब्बो” ति आदीसु यं वत्तब्बं, तं पथवीकसिणकथायं वुत्तमेव । लक्खणं पन इध पग्घरणलक्खणं वेदितब्बं ।

४. वुत्तनयेनेवा ति पथवीकसिणभावनायं वुत्तनयेनेव । तरङ्गट्टानादि फेण मिस्सतादि च इध कसिणदोसो । सो ति योगावचरो । तस्सा ति पटिभागनिमित्तस्स ।

तेजोकसिणकथावण्णना

५. सिनिद्धानि सिनेहवन्तानि । सारदारूनि न फेणुदारूनि । जालाय चिरद्धितत्थं

१. फेणुवुब्बक०—सी०, रो० ।

२. परिप्फन्दनं—क-सी०, क० ।

३. यत्थ कत्थचिदव—क-सी०, स्या०, रो० ।

६. इतरेण पण कातब्बं । तत्रिदं करणविधानं—सिनिद्धानि सारदारुणि फालेत्वा सुक्खापेत्वा घटिकं घटिकं कत्वा पटिरूपं रुक्खमूलं वा मण्डपं वा गन्त्वा पत्तपचनाकारेण रासिं कत्वा आलिम्पेत्वा कटसारके वा चम्मे वा पटे वा विदत्थिचतुरङ्गुलप्पमाणं छिदं कातब्बं । तं पुरतो ठपेत्वा वुत्तनयेनेव निसीदित्वा हेट्ठा तिणकट्ठं वा उपरि धूमसिखं वा अमनसिकरित्वा वेमज्झे घनजालाय निमित्तं गण्हितब्बं, नीलं ति वा पीतं ति वा ति आदिवसेन वण्णो न पच्चवेक्खितब्बो, उण्हत्तवसेन लक्खणं न मनसि कातब्बं । निस्सयसवण्णमेव कत्वा उस्सदवसेन पण्णत्तिधम्मे चित्तं ठपेत्वा पावको, कण्हवत्तनी, जातवेदो, हुतासनो ति आदीसु अग्गिनामेसु पाकटनामवसेनेव “तेजो तेजो” ति भावेतब्बं ।

७. तस्सेवं भावयतो अनुक्कमेन वुत्तनयेनेव निमित्तद्वयं उप्पज्जति । तत्थ उग्गहनिमित्तं जालं छिज्जित्वा छिज्जित्वा पतनसदिसं हुत्वा उपट्ठाति । अकते गण्हन्तस्स पण कसिणदोसो पञ्जायति, अलातखण्डं वा अङ्गारपिण्डो वा छारिका वा धूमो वा उपट्ठाति । पटिभागनिमित्तं निच्चलं आकासे ठपितरत्तकम्बलखण्डं विय सुवण्णतालवण्टं विय कञ्चनत्थम्भो विय च उपट्ठाति । सो तस्स सह उपट्ठानेनेव उपचारज्ज्ञानं, वुत्तनयेनेव चतुक्क-पञ्चकज्ज्ञानानि पापुणानी ति । तेजोकसिणं ।

वायोकसिणकथा

८. वायोकसिणं भावेतुकामेना पि वायुस्मिं निमित्तं गण्हितब्बं । सिनिद्धसारदारुगहणं । घटिकं घटिकं कत्वा ति खन्धसो करित्वा । आलिम्पेत्वा ति जालेत्वा । घनजालाया ति अविरळवसेन पवत्तअग्गिजालायं ।

७. पतनसदिसं ति पतमानसदिसं । अकते गण्हन्तस्सा ति वुत्तनयेन यथ कसिणमण्डलं पञ्जायति, एवं अनाभसङ्कते केवले तेजस्मिं निमित्तं गण्हन्तस्स ।

वायोकसिणकथावण्णना

८. वुत्तब्हेतं ति एत्थ हि-सदो हेतु अत्थो, यस्मा ति अत्थो । तस्स “तस्मा”

तच्च स्वो दिट्ठवसेन वा फुट्ठवसेन वा । वुत्तञ्हेतं अट्ठकथासु—“वायो कसिणं उग्गण्हन्तो वायुस्मिं निमित्तं गण्हाति, उच्छग्गं वा एरितं समेरितं उपलब्धेति, वेळ्ळं वा...प...रुक्खं वा केसग्गं वा एरितं समेरितं उपलब्धेति, कायस्मिं वा फुट्ठं उपलब्धेति” ति । तस्मा समसीसट्ठितं धनपत्तं उच्छुं वा वेळुं वा रुक्खं वा चतुरङ्गुलप्पमाणं धनकेसस्स पुरिसस्स सीसं वा वातेन पहरियमानं दिस्वा “अयं वातो एतस्मिं ठाने पहरती” ति सतिं ठपेत्वा, यं वा पनस्स वातपानन्तरिकाय वा भित्तिच्छिदेन वा पधिसित्वा वातो कायप्पदेसं पहरति, तत्थ सतिं ठपेत्वा वातमालुतअनिलादीसु वायुनामेसु पाकटनामवसेनेव “वातो वातो” ति भावेतब्बं । इध उग्गहनिमित्तवद्दनतो ओतारितमत्तस्स पायासस्स उसुमवट्ठिसदिसं चलं हुत्वा उपट्ठाति । पटिभागनिमित्तं सन्निसिन्नं होति निच्चलं । सेसं वुत्तनयेनेव वेदितब्बं ति । वायोकसिणं ।

ति इमिना सम्बन्धो । उच्छग्गं ति उच्छुखेत्ते यथाठितानं अग्गं । एरितं ति वातेन चलितं । समेरितं ति सन्वसो चलितं । तस्सा ति यस्मा वायोकसिणं...प...उपलब्धेति”ति एवं शुत्तं अट्ठवाथायं, तस्मा । समसीसट्ठितं ति उपरिपत्तानं वसेन समसीसं हुत्वा ठितं । वेळुं वा रुक्खं वा ति एत्था पि “समसीसं ठितं धनपत्तवेळुं वा धनपत्तरुक्खं वा” ति आनेत्वा योजेतब्बं । एकङ्गुलादिप्पमाणेसु केसेसु रस्सभावतो, दीधतरेसु ओलम्बनतो, विरळेसु अनुप्पवेसतो वातप्पहारो न पञ्जायती ति चतुरङ्गुलप्पमाणं ग्गहणं, धनं ग्गहणञ्च कतं । एतस्मिं ठाने पहरती ति सतिं ठपेत्वा ति उच्छग्गादीनं पचलनाकारग्गहणमुखेन तेसं पहारके वातसङ्घाते सति उपट्ठपेत्वा । तत्थ सतिं ठपेत्वा ति तस्मिं कायपदेसस्स सङ्घट्टनवसेने पवत्ते वायुपिण्डे सङ्घट्टनाकारग्गहणमुखेन सति उपट्ठपेत्वा । ‘उसुमवट्ठिसदिसं’ ति एतेन पुरिम-कसिणस्स विय इमस्सा पि निमित्तस्स संविग्गहतं दस्सेति । “निच्चलं ति इमिना निच्चल-भावो येव उग्गहनिमित्ततो इमस्स विसेसो ति पटिभागनिमित्तस्सा पि उसुमवट्ठिसदिसत्ताव विभाविता होती ।

नीलकसिणकथा

९. तदनन्तरं पन नीलकसिणं उग्गण्हन्तो नीलकस्मिं निमित्तं गण्हाति पुप्फस्मिं वा वत्थस्मिं वा वण्णधातुया वा ति वचनतो कत्ताधिकारस्स पुञ्जवतो ताव तथारूपं मालागच्छं वा पूजाठानेसु पुप्फसन्थरं वा नीलवत्थमणीनं वा अञ्जतरं दिस्वा व निमित्तं उपपज्जति । इतरेन नीलुप्पलगिरिकणिकादीनि पुप्फानि गहेत्वा यथा कैसरं वा वण्टं वा न पञ्जायति, एवं चङ्गोटकं वा करण्डपटलं वा पत्तेहि येव समतित्तिकं पूरेत्वा सन्थरितब्बं । नीलवण्णेन वा वत्थेन भण्डिकं बन्धित्वा पूरेतब्बं । मुखवट्टियं वा अस्स भेरितलमिव बन्धितब्बं । कंसनीलपलासनीलअञ्जननीलानं वा अञ्जतरेन धातुना पथवीकसिणे वुत्तनयेन संहारिमं वा भित्तिं येव वा कसिणमण्डलं कत्वा विसभागवण्णेन परिच्छिन्दितब्बं । ततो पथवीकसिणे वुत्तनयेन “नीलं नीलं” ति मनसिकारो पवत्तेतब्बो । इधा पि उग्गहनिमित्ते कसिणदोसो पञ्जायति, कैसरदण्डकपत्तन्तरिकादीनि उपट्ठहन्ति । पटिभागनिमित्तं कसिणमण्डलतो मुञ्चित्वा आकासे मणितालवण्टसदिसं उपट्ठाति । सेसं वुत्तनयेनेव वेदितब्बं ति । नीलकसिणं ।

नीलकसिणकथावण्णना

६. अञ्जनराजिवट्ठादिं वण्णधातुया वा । तथारूपं मालागच्छं ति अविरळधिकसितनीलवण्णपुप्फसञ्छन्नं पुप्फगच्छं । इतरेना ति अकताधिकारेन । गिरिकणिकगहनेन नीलं गिरिकणिकमाह । करण्डपटलं समुग्गपिधानं । पत्तेहि येवा ति नीलुप्पलादीनं कैसरवण्टानि अपनेत्वा केवलेहि पत्तेहि येव । पूरेतब्बं ति नीलवण्णं वत्थं गहेत्वा भण्डिकं विय बन्धित्वा यथा नीलमण्डलं हुत्वा पञ्जायति, तथा चङ्गोटकं वा करण्डपटलं वा पूरेतब्बं । मुखवट्टियं वा अस्सा ति अस्स चङ्गोटकस्स, करण्डपटलस्स वा मुखवट्टियं बन्धितब्बं । मणितालवण्टं इन्दनीलमणिमयं तालवण्टं ।

पीतकसिणकथा

१०. पीतकसिणे पि एसेव नयो । वुत्तञ्हेतं—पीतकसिणं उग्गण्हन्तो पीतकस्मिं निमित्तं गण्हाति पुप्फस्मिं वा वत्थस्मिं वा वण्णधातुया वा ति । तस्मा इधा पि कताधिकारस्स पुञ्जवतो तथारूपं मालागच्छं वा पुप्फसन्थरं वा पीतवत्थधातूनं वा अञ्जतरं दिस्वा व निमित्तं उप्पज्जति चित्तगुत्तथेरस्स विय । तस्स किरायस्मतो चित्तलपव्वते पत्तङ्गपुप्फेहि कतं आसनपूजं पस्सतो सह दस्सनेनेव आसनप्पमाणं निमित्तं उदपादि । इतरेण कणिकार-पुप्फादिना वा पीतवत्थेन वा धातुना वा नीलकसिणे वुत्तनयेनेव कसिणं कत्वा “पीतकं पीतकं” ति मनसिकारो पवत्तेव्वो । सेसं तादिसमेवा ति । पीतकसिणं ।

लोहितकसिणकथा

११. लोहितकसिणे पि एसेव नयो । वुत्तञ्हेतं—लोहितकसिणं उग्गण्हन्तो लोहितकस्मिं निमित्तं गण्हाति पुप्फस्मिं वा वत्थस्मिं वा वण्णधातुया वा ति । तस्मा इधा पि कताधिकारस्स पुञ्जवतो तथारूपं बन्धुजीवकादिमालागच्छं वा पुप्फसन्थरं वा लोहितकवत्थमणिधातूनं अञ्जतरं दिस्वा व निमित्तं उप्पज्जति । इतरेण जयसुमनबन्धुजीवकरत्त-कोरण्डकादिपुप्फेहि वा रत्तवत्थेन वा धातुना वा नीलकसिणे वुत्तनयेनेव कसिणं कत्वा “लोहितकं लोहितकं” ति मनसिकारो पवत्तेव्वो । सेसं तादिसमेवा ति । लोहितकसिणं ।

पीतकसिणकथावण्णना

१०. पीतकसिणे मालागच्छं ति इक्कटादिमालागच्छं । हरितालं, मनोसिला वा धातु । पत्तङ्गपुप्फेही ति पत्तङ्गनामिका पीतवण्णपुप्फा एका गच्छजाति, तस्स पुप्फेहि । आसनपूजं ति चेतियङ्गणे कतं आसनपूजं । कणिकारपुप्फादिना ति आदि—सहेन आकुलिकिञ्जिरातपुप्फादीनं सङ्गहो दट्ठव्वो ।

लोहितकसिणकथावण्णना

११. लोहितमणि लोहितङ्गमणि आदि । लोहितधातु नेरुक्कजातिहिङ्गुलिकादि ।

ओदातकसिणकथा

१२. ओदातकसिणे पि ओदातकसिणं उग्गण्हन्तो ओदातस्मिं निमित्तं गण्हाति पुप्फस्मिं वा वत्थस्मिं वा वण्णधातुया वा ति वचनतो कताधिकारस्स ताव पुञ्जवतो तथारूपं मालागच्छं वा वस्सिकसुमनादिपुप्फसन्थरं वा कुमुदपदुमरासिं वा ओदातवत्थधातूनं वा अञ्जतरं दिस्वा व निमित्तं उप्पज्जति, तिपुमण्डलरजतमण्डलचन्दमण्डलेसु पि उप्पज्जति येव । इतरेन वुत्तप्पकारेहि ओदातपुप्फेहि वा ओदातवत्थेन वा धातुना वा नीलकसिणे वुत्तनयेनेव कसिणं कत्वा “ओदातं ओदातं” ति मनसिकारो पवत्तेतब्बो । सेसं तादिसमेवा ति । ओदातकसिणं ।

आलोककसिणकथा

१३. आलोककसिणे पन आलोककसिणं उग्गण्हन्तो आलोकस्मिं निमित्तं गण्हाति भित्तिच्छिदे वा तालच्छिदे वा वातपानन्तरिकाय वा ति वचनतो कताधिकारस्स ताव पुञ्जवतो यं भित्तिच्छिदादीनं अञ्जतरेन सूरियालोको वा चन्दालोको वा पविसित्वा भित्तिर्यं वा भूमिर्यं वा मण्डलं समुट्ठापेति, घनपण्णरुक्खसाखन्तरेन वा घनसाखामण्डपन्तरेन वा निक्ख-

ओदातकसिणकथावणना

१२. ओदातकसिणे मालागच्छं ति नन्दियावत्तादिमालागच्छं । धातु कक्कटि-मुत्तसेत्तिकादि^१ ।

आलोककसिणकथावणना

१३. तथा असक्कोन्तेना ति यथा सूरियालोकादिवसेन ओभासनिमित्तुप्पादनं वुत्तं, तस्स ओभासमण्डलस्स न चिरद्धित्ताय^२ तथा निमित्तुप्पादनं कातुं असक्कोन्तेन । घटमुखेन निग्गच्छनकओभासस्स महन्तभावतो “घटमुखं पिदद्धित्वा” ति वुत्तं । भित्तिमुखं

१. कक्खतिमुत्तसेत्तिआदि—स्या०, क० ।

२. चिरट्ठायिताय—सी०, क० ।

मित्वा भूमियमेव मण्डलं समुद्धापेति, तं दिस्वा व निमित्तं उप्पज्जति । इतरेणा पि तदेव वुत्तप्पकारं ओभासमण्डलं “ओभासो ओभासो” ति वा “आलोको आलोको” ति वा भावेतब्बं । तथा असक्कोन्तेन घटे दीपं जालेत्वा घटमुखं पिदहित्वा घटे छिद्दं कत्वा भित्तिमुखं ठपेतब्बं । तेन छिद्देन दीपालोको निक्खमित्वा भित्तिं मण्डलं करोति, तं आलोको आलोको ति भावेतब्बं । इदं इतरेहि चिरट्टितिकं होति । इध उग्गहनिमित्तं भित्तिं वा भूमियं वा उट्ठितमण्डलसदिसमेव होति । पटिभागनिमित्तं घनविप्पसन्नं आलोकपुञ्जसदिसं । सेसं तादिसमेवा ति । आलोककसिणं ।

परिच्छिन्नाकासकसिणकथा

१४. परिच्छिन्नाकासकसिणे पि आकासकसिणं उग्गहन्तो आकासस्मिं निमित्तं गण्हाति भित्तिछिद्दे वा तालच्छिद्दे वा वातपानन्तरिकाय वा ति वचनतो कताधिकारस्स ताव पुञ्जवतो भित्तिछिदादीसु अञ्जतरं दिस्वा व निमित्तं उप्पज्जति । इतरेन सुच्छन्नमण्डपे वा चम्मकटसारकादीनं वा अञ्जतरस्मिं विदत्थिचतुरङ्गुलप्पमाणं छिद्दं कत्वा तदेव वा भित्तिछिदादिभेदं छिद्दं “आकासो आकासो” ति भावेतब्बं । इध उग्गहनिमित्तं सद्धिं भित्ति-

ति भित्तिअभिमुखं । उट्ठितमण्डलसदिसं ति भित्तिआद सु उट्ठितपाकतिकआलोकमण्डलसदिसं । घनविप्पसन्नं आलोकपुञ्जसदिसं ति भगवतो व्यामप्पभा विय बहलो विप्पसन्नो च हुत्वा पुञ्जभूतो आलोको अत्थि चेव, तं सदिसो ति अत्थो ।

परिच्छिन्नाकासकसिणकथावण्णना

१४. छिद्दसदिसमेव होती ति येहि भित्तिपरियन्तादीहि परिच्छिन्नं, तं छिद्दं, तं सदिसं, तेनेवाकारेण उग्गहनिमित्तं उपट्ठाती ति अत्थो । “वड्ढियमानं पि न वड्ढती” ति उग्गहनिमित्तस्स अवड्ढनीयतं दस्सेतुं वुत्तं । सब्बं पि हि उग्गहनिमित्तं वड्ढियमानं न वड्ढति येव । सति पि च वड्ढेतुकामतायं वड्ढना न सम्भवति भावनाय परिदुब्बलत्ता । भावनावसेन हि निमित्तवड्ढना । पटिभागनिमित्तं पन तस्मिं उप्पन्ने भावना थिरा ति कत्वा “वड्ढियमानं वड्ढती” ति वुत्तं ।

परियन्तादीहि छिद्दसदिसमेव होति, वड्डियमानम्पि न वड्डति । पटिभाग-
निमित्तं आकासमण्डलमेव हुत्वा उपट्ठाति, वड्डियमानश्च वड्डति । सेसं
पथवीकसिणे वुत्तनयेनेव वेदितव्वं ति । परिच्छिन्नाकासकसिणं ।

इति कसिणानि दसबलो दस यानि अबोच सब्बधम्मदसो ॥

रूपावचरम्हि चतुक्कपञ्चकज्झानहेतूनि ॥

एवं तानि च तेसञ्च भावनानयमिमं विदित्वान् ।

तेस्वेव अयं भिय्यो पकिष्णककथा पि विज्जेय्या ॥

पकिष्णककथा

१५. इमेसु हि पथवीकसिणवसेन एको पि हुत्वा बहुधा होती
ति आदिभावो, आकासे वा उदके वा पथविं निम्मिनित्वा पदसा गमनं,
ठाननिसज्जादिकप्पनं वा, परित्तअप्पमाणनयेन अभिभायतनपटिलाभो ति
एवमादीनि इज्झन्ति ।

१६. आपोकसिणवसेन पथवियं उम्मुज्जननिमुज्जनं, उदकवुड्ढि-
समुप्पादनं, नदीसमुद्दादिनिम्मानं, पथवीपव्वतपासादादीनं कम्पनं ति
एवमादीनि इज्झन्ति ।

किञ्चापि पालियं 'पथवीकसिणादीनि रूपज्ञानारम्भणानि अट्टेव कसिणानि सरूपतो
आगतानि, ओदातकसिणे पन आलोककसिणं आकासकसिणे च परिच्छिन्नाकासकसिणं
अन्तोगधं कत्वा देसना कता' ति अधिप्पायेनाह— 'इति कसिणानि दसबलो, दस यानि
अबोचा' ति । पकिष्णककथा पि विज्जेय्या ति पुब्बे विय असाधारणं तस्मिं तस्मिं
कसिणे पटिनियतमेव अत्थं अग्गहेत्वा असाधारणतो साधारणतो च तत्थ तत्थ पकिष्णकं
विसटं अत्थं गेहत्वा पवत्ता पकिष्णककथा पि विजानितव्वा ।

पकिष्णककथावर्णना

१५. आदिभावो ति एत्थ आदि-सहेन यस्स कस्सचि पथवीपक्खियस्स वत्थुनो
निम्मानादिं सज्झहाति । ठाननिसज्जादिकप्पनं वा ति एत्था पि "आकासे वा उदके वा"

१७. तेजोकसिणवसेन धूमायना, पञ्जलना, अङ्गारवुट्टिसमुत्पादनं, तेजसा तेजोपरियादानं, यदेव सो इच्छति तस्स डहनसमत्थता, दिब्बेन चक्खुना रूपदस्सनत्थाय आलोककरणं, परिनिब्बानसमये तेजोधातुया सरीरज्ज्ञापनं ति एवमादीनि इज्झन्ति ।

१८. वायोकसिणवसेन वायुगतिगमनं, वातवुट्टिसमुत्पादनं ति एवमादीनि इज्झन्ति ।

१९. नीलकसिणवसेन नीलरूपनिम्मानं, अन्धकारकरणं, सुवण्ण-दुब्बण्णनयेन अभिभायतनपटिलाभो, सुभविमोक्खाधिगमो ति एवमादीनि इज्झन्ति ।

२०. पीतकसिणवसेन पीतकरूपनिम्मानं, सुवण्णं ति अधिमुच्चना, वुत्तनयेनेव अभिभायतनपटिलाभो, सुभविमोक्खाधिगमो चा ति एवमादीनि इज्झन्ति ।

२१. लोहितकसिणवसेन लोहितकरूपनिम्मानं, वुत्तनयेनेव अभिभायतनपटिलाभो, सुभविमोक्खाधिगमो ति एवमादीनि इज्झन्ति ।

२२. ओदातकसिणवसेन ओदातरूपनिम्मानं, थिनमिद्धस्स दूरभाव-
ति आनेत्वा सम्बन्धितब्बं । परित्तअप्पमाणनयेना ति नीलादिवण्णं अनामसित्त्व परित्तअप्प-
माणनयेनेव । एवमादीनी ति आदि-सद्देन सरीरतो उदकधारानिम्मानादिं सङ्गण्हाति ।

१७. यदेव सो इच्छति तस्स डहनसमत्थता ति बहूसु कप्पासपिच्चुसारदाक-
आदीसु एकज्झं रासिभूतेसु ठितेसु यं यदेव इच्छति, तस्स तस्सेव डहनसमत्थता । इध आदि
सद्देन अन्धकारविधमनादिं सङ्गण्हाति ।

१८. वायुगतिगमनं वायुगतिगमनं, अतिसीधगमनं । इध आदि-सद्देन यदिच्छित-
देसन्तरं पापुणनादिं सङ्गण्हाति ।

२०. सुवण्णं ति अधिमुच्चना सुवण्णभावाधिद्वानं सेयथापि आयस्मा पिलिन्द-
वञ्छो^१ तिणण्डुपगपासादादीनं । वुत्तनयेना ति सुवण्णदुब्बण्णनयेन ।

करणं, अन्धकारविधमनं दिब्बेनचक्खुना रूपदस्सनत्थाय आलोककरणं ति एवमादीनि इज्झन्ति ।

२३. आलोककसिणवसेन सप्पभारूपनिम्मानं थिनमिद्धस्स दूर-
भावकरणं, अन्धकारविधमनं, दिब्बेन चक्खुना रूपदस्सनत्थं आलोककरणं ति
एवमादीनि इज्झन्ति ।

२४. आकासकसिणवसेन पटिच्छन्नानं विवटकणं, अन्तोपथवी-
पब्बतादीसु पि आकासं निम्मिनित्वा इरियापथकप्पनं, तिरोकुड्ढादीसु असज्ज-
मानगमनं ति एवमादीनि इज्झन्ति ।

२५. सब्बानेव उद्धं अधो तिरियं अद्वयं अप्पमाणं ति इमं पभेदं
लभन्ति । वुत्तञ्हेतं—“पथवीकसिणमेको सज्जानाति । उद्धमधोतिरियं
अद्वयमप्पमाणं” ति आदि ।

२६. तत्थ उद्धं ति उपरि गगनतलाभिमुखं । अधो ति हेट्ठाभूमि-
तलाभिमुखं । तिरियं ति खेत्तमण्डलमिव समन्ता परिच्छिन्दितं ।
एकच्चो हि उद्धमेव कसिणं वड्ढेति, एकच्चो अधो, एकच्चो समन्ततो । तेन तेन
वा कारणेन एवं पसारेति । आलोकमिव दिब्बचक्खुना रूपदस्सनकामो ।
तेन वुत्तं उद्धमधोतिरियं ति । अद्वयं ति इदं पन एकस्स अज्जभावानुप-
गमनत्थं वुत्तं । यथा हि उदकं पविट्ठस्स सब्बदिसासु उदकमेव होति, न

२४. वण्णकसिणेषु तत्थ तत्थ आदि-सद्देन नीलोभासनिम्मानादीनं सज्जहो दड्ढव्वो ।
पथवीपब्बतादी ति आदि सद्देन समुदादीनं सज्जहो दड्ढव्वो ।

२५. सब्बानेव दस पि कसिणानि । इमं पभेदं लभन्ती ति इमं वड्ढनादिविसेसं
पापुणन्ति । एको ति एकच्चो । सब्बजानाती ति भावनापञ्चाय सज्जानाति । आदि-सद्देन
“आपोकसिणं” ति आदि पालिं सज्जण्हाति ।

२६. उपरिगगनतलाभिमुखं “पथवीकसिणमेको सज्जानाती” ति पालिपदानि आनेत्वा
सम्बन्धितत्वं । तं च खो वड्ढनवसेन । तेनाह—“एकच्चो हि उद्धमेव कसिणं वड्ढेती”
ति । हेट्ठाभूमितलाभिमुखं ति आदीसु पि एसेव नयो । पुब्बे वड्ढनकाले पयोजनं अनपे-
क्खित्वा वड्ढन्तानं वसेन शुत्ता इदानी “तेन तेन वा कारणेन एवं पसारेती” ति आह,

अञ्जं, एवमेव पथवीकसिणं पथवीकसिणमेव होति, नत्थि तस्स अञ्जो कसिणसम्भेदो ति । एसेव नयो सब्बत्थ । अप्पमाणं ति इदं तस्स फरण-
अप्पमाणवसेन वुचं । तच्चि चेतसा फरन्तो सकलमेव फरति । न अयमस्स
आदि इदं मज्झं ति पमाणं गण्हाती ति ।

२७. ये च ते सत्ता कम्मावरणेन वा समन्नागता किलेसावरणेन वा
समन्नागता विपाकावरणेन वा समन्नागता असद्धा अच्छन्दिक्का दुप्पञ्जा
अभब्बा नियामं ओकमितुं कुसलेसु धम्मेसु सम्मतं ति वुत्ता, तेसमेकस्सा-
पेककसिणे पि भावना न इज्झति ।

२८. तत्थ कम्मावरणेन समन्नागता ति आनन्तरियकम्म-
समङ्गिनो । किलेसावरणेन समन्नागता ति नियतमिच्छादिट्टिका

कसिणं वड्ढेती ति अत्थो । यथा किन्ति आह—“आलोकमिव दिब्बचक्खुना रूपदस्स-
नकामो” ति । उद्धच्चे रूपं दट्ठुकामो उद्धं आलोकं पसारेति, अधो चे रूपं दट्ठुकामो
अधो आलोकं पसारेति, समन्ततो चे रूपं दट्ठुकामो समन्ततो आलोकं पसारेति, एवमयं
कसिणं ति अत्थो ।

एकस्सा ति पथवीकसिणादीसु एकेकस्स । अञ्जभावानुपगमनत्थं ति अञ्जकसिणभा-
वानुपगमनदीपनत्थं, न अञ्जं पथवी-आदि । न हि उदकेन त्रितट्ठाने ससम्भारपथवी अत्थि । अञ्जो-
कसिणसम्भेदो ति आपोकसिणादिना सङ्करो । सब्बत्था ति सब्बेसु आपोकसिणादीसु सेसकसि-
णेषु । एकदेसे अट्ठत्वा अनवसेसेन फरणप्पमाणस्स अग्गहणतो फरणं अप्पमाणं । तेनेव हि नेसं
कसिणसमञ्जा । तथा चाह “तब्बही” ति आदि । तत्थ चेतसा फरन्तो ति भावनाचित्तेन
आलम्बनं करोन्तो । भावनाचित्तञ्चि कसिणं परित्तं वा विपुलं वा एकक्खणे सकलमेव मनसि
करोति, न एकदेसं ति ।

२८. आनन्तरियकम्मसमङ्गिनो ति पञ्चसु आनन्तरियकम्मेसु येन केनचि समन्ना-
गता । नियतमिच्छादिट्टिका ति अहेतुकदिट्ठि अकिरियदिट्ठि नत्थिकदिट्ठि ति तीसु मिच्छा-
दिट्ठीसु याय कायचि नियताय मिच्छादिट्ठिया समन्नागता । उभतोव्यञ्जनकपण्णका ति
उभतोव्यञ्जनका पण्णका च । कामञ्चेते अहेतुकपटिसन्धिकत्ता विपाकावरणेन समन्नागता
होन्ति, तथा पि तिब्बकिलेसत्ता किलेसावरणेन समन्नागता वुत्ता

येव उमतोव्यञ्जनकपण्डका च । विपाकावरणेन समन्नागता ति अहेतुक-
द्विहेतुकपटिसन्धिका । असद्वा ति बुद्धादीसु सद्वाविरहिता । अच्छन्दिका
ति अपचनीकपटिपदायं छन्दविरहिता । दुप्पञ्जा ति लोकियलोकुत्तर-
सम्मादिद्विया विरहिता । अभब्बा नियामं ओक्कमितुं कुसलेसु
धम्मेसु सम्मत्तं ति कुसलेसु धम्मेसु नियामसङ्घातं सम्मतसङ्घातश्च अरिय-
मग्गं ओक्कमितुं अभब्बा ति अत्थो । न केवलञ्च कसिणे येव, अज्जेसु पि
कम्मट्टानेसु एतेसं एकस्स पि भावना न इज्झति । तस्मा विगतविपाकावरणेन
पि कुलपुत्तेन कम्मावरणञ्च किलेसावरणञ्च आरका परिवज्जेत्वा सद्धम्मस्सवन-
सप्पुरिस्सपनिस्सयादीहि सद्धञ्च छन्दञ्च पञ्जञ्च वड्ढेत्वा कम्मट्टानानुयोगे
योगो करणीयो ति ।

इति साधुजनपामोज्जत्थाय कते विसुद्धिमग्गे समाधिभाषनाधिकारे
सेसकसिणनिहेसो नाम पञ्चमो परिच्छेदो ।

—:०:—

पटिसन्धिका ति अहेतुकपरिसन्धिका द्विहेतुकपटिसन्धिका च । दुहेतुकपटिसन्धिकानग्निं हि
अरियमग्गपटिवेधो ज्ञानपटिलाभो च नत्थि, तस्मा ते पि विपाकावरणेन समन्नागता एव ।

अपचनीकपटिपदायं ति मग्गस्स अनुलोमपटिपदायं सच्चानुलोमिकायं विपस्स-
नायं । अच्छन्दिका ति “कत्तुकम्पताछन्दरहिता” ति सम्मोहविनोदनियं वुत्तं, तग्गि-
निब्बानाधिगमत्थमेव कत्तुकम्पताछन्दं सन्धाय वुत्तं ति दड्ढब्बं । उत्तरकुरका पि मनुस्सा मारादयो
विय अच्छन्दिकट्टानं पविट्ठा निब्बुतिछन्दरहितत्ता । दुप्पञ्जा ति भवङ्गपञ्चाय परिहीना ।
“भवङ्गपञ्चाय परिपुण्णाय पि यस्स भवङ्गं लोकुत्तरस्स पादकं न होति, सो पि दुप्पञ्जो येवा”
ति सम्मोहविनोदनियं वुत्तं । यस्मिं हि भवङ्गे वत्तमाने तंसन्ततियं लोकुत्तरं निब्बत्तति, तं
तस्स पादकं नाम होति ।

कुसलेसु धम्मेसु ति अनवज्जधम्मेसु सुखविपाकधम्मेसु वा । ओक्कमितुं ति अधिगन्तुं ।
कसिणे येवा ति कसिणकम्मट्टाने येव । एतेसं ति कम्मावरणसमन्नागतादीनं । तस्मा ति
यस्मा एते विपाकन्तरायादयो एवं अत्थजानिकरा अनत्थहेतुभूता च, तस्मा । तिण्णमेव चेत्य
अन्तरायानं गहणं इतरस्स सप्पटिकारत्ता, कम्मन्तरायपक्खिकत्ता वा ति दड्ढब्बं । सप्पुरिस्सूप-

निस्सयादीहि ति आदि-सहेन तज्जं योनिसोमनसिकारादिं सङ्गण्हाति । सद्धं ति कम्मफलसद्धं रतनत्तयसद्धं च । छन्दं ति भावनानुयोगे तिन्वक्तुकम्यतासङ्गातं कुसल्लच्छन्दं । पब्बं ति पारिहारियपब्बं । वड्ढेत्वा ति यथा भावना इज्झति, तथा परिब्रूहेत्वा । यं पनेत्थ अत्यतो न विभत्तं, तं सुविज्जेय्यत्ता हेट्ठा वुत्तनयत्ता च न विभत्तं ।

परमत्थमञ्जूसायं विसुद्धिमग्गसंवण्णनायं

सेसकसिणनिहेसवण्णना निद्धिता

—:०:—

६-असुभकम्मट्टाननिद्देशो

उद्धुमातकादिपदस्थानि

१. कसिणानन्तरं उद्दिष्टेसु पन उद्धुमातकं, विनीलकं, विपुब्बकं, विच्छिद्दकं, विक्खायितकं, विक्खिचकं, हतविक्खिचकं, लोहितकं, पुळवकं^१ अट्टिकं ति दससु अविज्जाणकासुमेसु भस्ता विय वायुना उद्धं जीवितपरियादाना यथानुक्कमं समुग्गतेन सूनभावेन उद्धुमातत्ता^२ उद्धुमातं, उद्धुमातमेव उद्धुमातकं । पटिक्कूलत्ता वा कुच्छितं उद्धुमातं ति उद्धुमातकं । तथारूपस्स छवसरीरस्सेतं अधिवचनं ।

२. विनीलं वुच्चति विपरिभिन्ननीलवण्णं, विनीलमेव विनीलकं ।

६. असुभकम्मट्टाननिद्देशवण्णना

उद्धुमातकादिपदस्थवण्णना

१. “अविज्जाणकासुमेसू” ति इदं उद्धुमातकादीनं सभावदस्सनवसेन वुत्तं । तस्मा भूतकथनमत्तं दट्ठब्बं, न सविज्जाणकअसुभस्स अकम्मट्टानभावतो । तथा हि वक्खति “न केवलं मतसरीरं” ति आदि । उद्धं जीवितपरियादाना ति जीवितक्खयतो उपरि मरणतो परं । समुग्गतेना ति उद्धितेन । उद्धुमातत्ता ति उद्धं उद्धं धुमातत्ता सूनत्ता । उद्धुमातमेव उद्धुमातकं ति क-कारेण पदवट्ठनमाह अनत्यन्तरतो यथा “पीतकं लोहितकं” ति । पटिक्कूलत्ता ति जिगुच्छनीयत्ता । कुच्छितं उद्धुमातं उद्धुमातकं ति कुच्छनत्ये वा अयं क-कारो ति दस्सेतुं वुत्तं यथा “पापको कित्सद्दो अब्भुग्गच्छती” ति^३ । तथारूपस्सा ति “भस्ता^४ विय वायुना” ति आदिना यथारूपं वुत्तं, तथारूपस्स ।

१. पुळवकं—स्या०, रो०, क० ।

२. मातत्ता—क० ।

३. वि०—३—२४३; वि०—५—२३६; दी०—२—६९; अं०—२—४९१ पिट्ठेसु ।

४. भस्स—सी० ।

पटिक्कूलत्ता वा कुच्छितं विनीलं ति विनीलकं । मंसुस्सदद्धानेसु रत्ता-
वण्णस्स, पुब्बसन्निच्चयद्धानेसु सेतवण्णस्स, येधुय्येन च नीलवण्णस्स, नील-
द्धाने नीलसाटकपारुतस्सेव छवसरीरस्सेतं अधिवचनं ।

३. परिभिन्नद्धानेसु विस्सन्दमानं पुब्बं विपुब्बं, विपुब्बमेव विपुब्बकं ।
पटिक्कूलत्ता वा कुच्छितं विपुब्बं ति विपुब्बकं । तथारूपस्स छवसरीरस्सेतं
अधिवचनं ।

४. विच्छिद्दं वुच्चति द्विधा छिन्दनेन अपधारितं, विच्छिद्दमेव
विच्छिद्दकं । पटिक्कूलत्ता वा कुच्छितं विच्छिद्दं ति विच्छिद्दकं । वेमज्जे
छिन्नस्स छवसरीरस्सेतं अधिवचनं ।

५. इतो च एतो च विविधाकारेण सोणसिङ्गालादीहि खादितं ति
विक्खायितं, विक्खायितमेव विक्खायितकं । पटिक्कूलत्ता वा
कुच्छितं विक्खायितं ति विक्खायितकं । तथारूपस्स छवसरीरस्सेतं
अधिवचनं

६. विविधं खित्तं विक्खित्तं, विक्खित्तमेव विक्खित्तकं । पटिक्कूलत्ता
वा कुच्छितं विक्खित्तं ति विक्खित्तकं । अज्जेण हत्थं अज्जेण पादं अज्जेण
सीसं ति एवं ततो ततो खित्तस्स छवसरीरस्सेतं अधिवचनं ।

२. सेतरस्सेहि परिभिन्नं विमिस्सितं नीलं वीनीलं, पुरिमवण्णविपरिणामभूतं वा
नीलं विनीलं ।

३. परिभिन्नद्धानेसु काककङ्कादीहि । विस्सन्दमानपुब्बं ति विस्सवन्तपुब्बं, तहं
तहं पग्घरन्तपुब्बं ति अत्थो ।

४. अपधारितं ति विवटं उग्घाटितं ।

६. खित्तं ति छड्डितं, सोणसिङ्गालादीहि विसुं कत्वा खादनेन सरीरसङ्घाततो
छड्डित्वा तहं तहं छड्डितं । विविधं खित्तं ति विक्खित्तं ।

७. हतश्च तं पुरिमनयेनेव विक्खित्तकश्चा ति हतविक्खित्तकं । काकपदाकारेण अङ्गपच्चङ्गेसु सत्थेण हनित्वा वुचनयेण विक्खित्तास्स छव-सरीरस्सेतं अधिवचनं ।

८. लोहितं किरति विक्खित्तपति इतो चितो च पग्घरती ति लोहितकं । पग्घरितलोहितमक्खित्तस्स छवसरीरस्सेतं अधिवचनं ।

९. पुळवा^१ वुच्चन्ति किमयो । पुळवे^२ किरती ति पुळवकं । किमि-परिपुण्णस्स छवसरीरस्सेतं अधिवचनं ।

१०. अट्ठि येव अट्ठिकं । पट्टिकूलत्ता वा कुच्छित्तं अट्ठी ति अट्ठिकं । अट्ठिसङ्कलिकाय पि एकट्ठिकस्स पि एतं अधिवचनं ।

इमानि च पण उद्धृमातकादीनि निस्साय उप्पन्ननिमिच्चानम्पि निमि-चोसु पटिलद्धज्झानानम्पि एतानेव नामानि ।

उद्धृमातककम्मट्टानं

११. तत्थ उद्धृमातकसरीरे उद्धृमातकनिमित्तं उप्पादेत्वा उद्धृमातक-सङ्घातं ज्ञानं भावेतुकामेण योगिना पथवीकसिणो वुचनयेनेव वुचप्पकारं

७. पुरिमनयेना ति “विविधं खित्तं” ति आदिना पुब्बे वुत्तनयेन । सत्थेण हनित्वा ति वेरीहि खग्गकरवालादिना सत्थेण पहरित्वा । वुत्तनयेना ति “अज्जेण हत्थं” ति आदिना पुब्बे वुत्तनयेन ।

८. अभन्तरतो निक्खमन्तेहि किमीहि पग्घरन्तकिमिकुलं पुळवकं ति आह “किमि-परिपुण्णस्सा” ति ।

१०. उद्धृमातकादीनि आमकसुसानादीसु छड्डितासुभानि । निस्साया ति पटिच्च तानि पि आरब्ध । निमित्तानं ति उग्गहपटिभागनिमित्तानं । एतानेव उद्धृमातकादीनेव नामानि ।

उद्धृमातककम्मट्टानवण्णना

११. भावेतुकामेना ति उप्पादेतुकामेण । तेना ति आचरियेण । अस्सा ति योगिनो ।

१. पुळवा—स्या०, रो०, क० ।

२. पुळवे—रो०, क०; पुळवेत्थ—स्या० ।

आचरियं उपसङ्कमित्वा कम्मट्ठानं उग्गहेतब्बं । तेनस्स कम्मट्ठानं कथेन्तेन असुभनिमित्तत्थाय गमनविधानं, समन्ता निमित्तुपलक्खणं एकादसविधेन निमित्तग्गाहो, गतागतमग्गपच्चवेक्खणं ति एवं अप्पनाविधानपरियोसानं सब्बं कथेतब्बं । तेना पि सब्बं साधुकं उग्गहेत्वा पुब्बे वुत्ताप्पकारं सेनासनं उपगन्त्वा उद्धुमातकनिमिच्चं परिथेसन्तेन विहातब्बं ।

१२. एवं विहरन्तेन च असुकस्मिं नाम गामद्वारे वा अटबिमुखे वा पन्थे वा पब्बतपादे वा रुक्खमूले वा सुसाने वा उद्धुमातकसरीरं निक्खित्तं ति कथेन्तानं वचनं सुत्वा पि न तावदेव अतित्थेन पक्खन्दन्तेन विय गन्तब्बं ।

कस्मा ? असुभं हि नामेतं वाळमिगाधिद्धितम्पि अमनुस्साधिद्धितम्पि होति । तत्रस्स जीवितन्तरायो पि सिया । गमनमग्गो वा पनेत्थ गामद्वारेन वा नहानतित्थेन वा केदारकोटिया वा होति । तत्थ विसभागरूपं आपाथमागच्छति, तदेव वा सरीरं विसभागं होति । पुरिसस्स हि इत्थिसरीरं इत्थिया च पुरिससरीरं विसभागं, तदेतं अधुनामतं सुमतो पि उपट्ठाति, तेनस्स ब्रह्मचरियन्तरायो पि सिया । सचे पन “नयिदं मादिसस्स भारियं” ति अचानं तक्कयति, एवं तक्कयमानेन गन्तब्बं ।

असुभनिमित्तत्थाया ति असुभनिमित्तस्स उग्गहन्त्याय, असुमे वा उग्गहनिमित्तस्स अत्थाय । गमनविधानं ति गमनविधि । येन विधिना गन्तब्बं, सो विधि । उग्गहनिमित्तस्स उपपन्नकालतो पढाय पथवीकसिणे वुत्तं पटिपज्जनविधिं सन्धायाह “अप्पनाविधान-परियोसानं” ति ।

१२. तावदेवा ति सुतक्खणे येव । अतित्थेनं पुण्णनदीआदिं पक्खन्दन्तेन विय अनुपविसन्तेन विय । केदारकोटिया ति केदारमरियादाय । विसभागरूपं ति खेत्तरक्खित्ता-दिविसभागवत्युरूपं । सरीरं ति उद्धुमातककल्लेवरं । अधुनामतं ति अचिरमतं उद्धुमातकभावं अप्पत्तं । तक्कयती ति सम्भावेति भारियं कत्वा न मञ्जति ।

१३. गच्छन्तेन च संघत्थेरस्स वा अज्जतरस्स वा अभिज्जातस्स भिक्खुनो कथेत्वा गब्बं । कस्मा ? सच्चे हिस्स सुसाने अमनुस्ससीह-
व्यग्धादीनं रूपसद्दादिअनिट्टारम्मणाभिभूतस्स अङ्गपच्चङ्गानि वा पवेधेन्ति^२
भुत्तं वा न परिसण्ठाति, अज्जो वा आबाधो होति । अथस्स सो विहारे
पत्तचीवरं सुरक्खितं करिस्सति । दहरे वा सामणेरे वा पहिणित्वा तं भिक्खुं
पटिजग्गिस्सति ।

अपि च सुसानं नाम निरासङ्कटानं ति मज्जमाना कतकम्मा पि
अकतकम्मा पि चोरा समोसरन्ति । ते मनुस्सेहि अनुवद्वा^३ भिक्खुस्स
समीपे भण्डकं छड्ढेत्वा पि पलायन्ति । मनुस्सा “सहोड्डं चोरं अदस्सामा”
ति भिक्खुं गहेत्वा विहेठेन्ति । अथस्स सो “मा इमं विहेठयित्थ, ममायं
कथेत्वा इमिना नाम कम्मेन गतो” ति ते मनुस्से सज्जापेत्वा सोत्थिभावं
करिस्सति । अयं आनिसंसो कथेत्वा गमने ।

तस्मा बुत्तप्पकारस्स भिक्खुनो कथेत्वा असुभनिमित्तदस्सने सज्जाता-
भिलासेन, यथा नाम खत्तियो अभिसेकट्टानं, यजमानो यज्जसालं, अधनो
वा पन निधिट्टानं पीतिसोमनस्सजातो गच्छति, एवं पीतिसोमनस्सं
उप्पादेत्वा अट्ठकथासु बुत्तेन विधिना गन्तव्वं ।

१३. रूपसद्दादी ति एत्थ मनुस्सानं रूपेहि, सीहव्यग्धादीनं सद्दादीहि, अमनुस्सानं
पि वा रूपसद्दादीहि । तथा सीहव्यग्धादीनं ति यथारहं योजेतव्वं । अनिट्टारम्मणाभि-
भूतस्सा ति मेरवादिभावेन अनिट्ठेहि आरम्मणेहि अभिभूतस्स अज्जोत्थट्ठस्स । न पटिसण्ठाती
ति विदाहवसेन आसथे न तिट्ठति, उच्छड्ढेतव्वं होती ति अत्थो । अज्जो ति अमनुस्सादीनं
वसेन वा अज्जथा वा बुत्तप्पकारती अज्जो आबाधो होति । सो ति संघत्थेरो, अभिज्जातभिक्खु
वा । यस्सानेन आरोचितं, सो । कतकम्मा ति कतथेय्यकम्मा । अकतकम्मा ति थेय्यकम्मं
कातुकामा । कतकम्मा पन इधाधिप्पेता । तस्सा ते ति कतकम्मा चोरा । सह ओड्ढेना ति

१. अज्जस्स—सी० ।

२. ववेधन्ति—स्या० ।

३. अनुवन्धा—स्या०, रो० क० ।

४. सहोड्डं—सी०, स्या० ।

१४. बुत्तञ्हेतुं—

“उद्धमातकं असुभनिमिचं उग्गण्हन्तो एको अदुतियो गच्छति, उपडिताय सतिया असम्मुट्टाय अन्तोगतेहि इन्द्रियेहि अबहिगतेन मानसेन, गतागतमग्गं पच्चवेक्खमानो । यस्मिं पदेसे उद्धमातकं असुभनिमिचं निक्खिचं होति, तस्मिं पदेसे पासाणं वा वम्मिकं वा रुक्खं वा गच्छं वा लतं वा सनिमिचं करोति, सारम्मणं करोति । सनिमिचं कत्वा सारम्मणं कत्वा उद्धमातकं असुभनिमिचं सभावभावतो उपलक्खेति, वण्णतो पि लिङ्गतो पि सण्ठानतो पि दिसतो पि ओकासतो पि परिच्छेदतो पि सन्धितो विवरतो निम्मतो थलतो समन्ततो । सो तं निमिचं सुग्गहितं करोति, सूपधारितं उपधारेति, सुववत्थितं ववत्थपेति । सो तं निमिचं सुग्गहितं कत्वा सूपधारितं उपधारेत्वा सुववत्थितं ववत्थपेत्वा एको अदुतियो गच्छति उपडिताय सतिया असम्मुट्टाय अन्तोगतेहि इन्द्रियेहि अबहिगतेन मानसेन गतागतमग्गं पच्चवेक्खमानो । सो चङ्कमन्तो पि तब्भागियञ्जेव चङ्कमं अधिद्धाति । निसीदन्तो पि तब्भागियञ्जेव आसनं पञ्जपेति ।

सहोदुं, येनेत्वा गहियमाणभण्डेन सद्धिं ति अत्थो । यजमानो ति यज्जं यजन्तो यज्जसामिको, “अद्धा इमाय पटिपत्तिया जरामरणतो मुच्चिस्सामी” ति पतिसोमनस्सं उप्पादेत्वा ।

एवं गमनविधानं एकदेसेन क्त्वा इदानी अट्ठकथासु आगतनयेन तं दस्सेतुं—
“अट्ठकथासु बुत्तेन विधिना” ति आदिमाह ।

१४. तत्थ उग्गण्हन्तो ति उग्गण्हनहेतु । एको ति अयं एक-सहो असहायत्थो, न अज्जादिअत्थो ति “अदुतियो” ति बुत्तं । यथा वण्णादितो ववत्थानं एकंसतो समुदितमेव इच्छितब्बं सब्बत्थकभावतो, न तथा सन्धिआदितो ति दस्सनत्थं — “वण्णतो पी” ति आदिना छसु ठानेसु सम्पिण्डनत्थो पि-सहो गहितो । पुन एको अदुतियो ति आदि गहितानमित्तस्स योगिनो निवत्तित्वा वसनट्टानगमनं सन्धाय बुत्तं । तब्भागियञ्ज्वा ति तप्पक्खियं येव असुभनिमित्तमनसिकारसहितमेव । आसनं पञ्जपेती ति निसज्जं कप्पेति । यं पन “असुभनिमित्तदिसाभिमुखे भूमिप्पदेसे” ति वक्खति, तम्पि हममेवत्थं सन्धाय बुत्तं । न हि केवळेन दिसाभिमुखभावेन किञ्चि इज्झति ।

समन्ता निमित्तुपलक्खणा किमत्थिया किमानिसंसा ति ? समन्ता निमित्तुपलक्खणा असम्मोहत्था असम्मोहानिसंसा । एकादसविधेन निमिचाग्गाहो किमत्थियो किमानिसंसो ति ? एकादसविधेन निमिचाग्गाहो उपनिबन्धनत्थो उपनिबन्धनानिसंसो । गतागतमग्गपच्चवेक्खणा किमत्थिया किमानिसंसा ति ? गतागतमग्गपच्चवेक्खणा वीथिसम्पटिपादनत्था वीथिसम्पटिपादनानिसंसा ।

सो आनिसंसदस्सावी रतनसञ्जी हुत्वा चिचीकारं उपट्टपेत्वा सम्पियाथमानो तस्मिं आरम्मणे चित्तं उपनिबन्धति ‘अद्धा इमाय पटिपदाय जरामरणम्हा परिमुच्चिस्सामी’ ति । सो विविच्चेव कामेहि...प... पठमं ज्ञानं उपसम्पज्ज विहरति । तस्साधिगतं होति रूपावचरं पठमं ज्ञानं दिब्बो च विहारो भावनामयञ्च पुञ्जकिरियवत्थुं” ति ।

१५. तस्मा यो चित्तसञ्जत्थाय सिवथिकदस्सनं गच्छति, सो घण्डिं पहरित्वा गणं सन्निपातेत्वा पि गच्छतु । कम्मट्टानसीसेन पन गच्छन्तेन एककेन अदुतियेन मूलकम्मट्टानं अविस्सज्जेत्वा तं मनसिकरोन्तेनेव

समन्ता निमित्तुपलक्खणा ति उद्धृमातकस्स समन्ता पासाणादि निमित्तसल्लक्खणा । असम्मोहत्था ति उग्गहनिमित्ते उपट्टिते उप्पज्जनकसम्मोहविगमत्था । एकादसविधेना ति वण्णादिवसेन एकादसविधेन । उपनिबन्धनत्थो ति असुभारम्मणे चित्तं उपनेत्वा निबन्धनत्थो । वीथिसम्पटिपादनत्था ति कम्मट्टानवीथिया सम्मदेव पटिपादनत्था । पुञ्जकिरियवत्थु अधिगतं होती ति सम्बन्धो ।

१५. तस्मा ति यस्मा असुभनिमित्तस्स उग्गण्हनं अरियमग्गपदट्टानस्स पठमज्ज्ञानस्स अधिगमुपायो, यस्मा वा “असुभनिमित्तं उग्गण्हन्तो एको अदुतियो गच्छती” ति वुत्तं, तस्मा । चित्तसञ्जत्थाया ति सरीरसभावसल्लक्खणेन संवेगजननेन च अत्तनो चित्तस्स सञ्जत्ति-अत्थं सञ्जापनत्थं । “चित्तसञ्जत्थाया” ति वा पाठो, किलेसवसेन असंयतस्स चित्तस्स संयमनत्थं दमनत्थं, न कम्मट्टानत्थं ति अत्थो । कम्मट्टानसीसेना ति कम्मट्टानेन सीसभूतेन, तं उत्तमङ्गं पधानं कारणं कत्वा । मूलकम्मट्टानं ति पकतिया अत्तना कालेन कालं परिहरियमानं बुद्धानुस्सतिआदिसव्वत्थकम्मट्टानं । “कम्मट्टानसीसेन गच्छामी” ति तं

सुसाने सोणादिपरिस्सयविनोदनत्थं कचारदण्डं वा यद्धिं वा गहेत्वा, सुपट्टितभावसम्पादनेन असम्मुट्ठं सति कत्वा मनच्छद्धानञ्च इन्द्रियानं अन्तोगतभावसम्पादनतो अबहिगतमनेन हुत्वा गन्तब्बं ।

१६. विहारतो निक्खमन्तेनेव असुकदिसाय असुकद्वारेन निक्खन्तोम्ही ति द्वारं सल्लक्खेतब्बं । ततो येन मग्गेन गच्छति, सो मग्गो ववत्थपेतब्बो, अयं मग्गो पाचिनदिसाभिमुखो वा गच्छति, पच्छिमउत्तरदक्खिणदिसाभिमुखो वा विदिसाभिमुखो वा ति । इमस्मिं पन ठाने वामतो गच्छति, इमस्मिं ठाने दक्खिणतो, इमस्मिञ्चस्स ठाने पासाणो, इमस्मिं वम्मिको, इमस्मिं रुक्खो, इमस्मिं गच्छो, इमस्मिं लता ति एवं गमनमग्गं ववत्थपेन्तेन निमित्तद्धानं गन्तब्बं । नो च खो पटिवातं । पटिवातं गच्छन्तस्स हि कुणपगन्धो धानं पहरित्वा मत्थलुङ्गं वा सङ्कोमेय्य, आहारं वा छद्दापेय्य, विप्पटिसारं वा जनेय्य “ईदिसं नाम कुणपद्धानं आगतोम्ही” ति । तस्मा पटिवातं वज्जेत्वा अनुवातं गन्तब्बं । सचे अनुवातमग्गेन न सक्का होति गन्तुं, अन्तरा पब्बतो वा पपातो वा पासाणो वा वति वा कण्टकद्धानं वा उदकं वा चिक्खल्लं वा होति, चीवरकण्णेन नासं पिदहित्वा गन्तब्बं । इदमस्स गमनवत्तं ।

अविस्सज्जेत्वा । तेनाह—तं मनसिकरोन्तेनेवा” ति । सुपट्टितभावसम्पादनेना ति मूलकम्मद्वाने सुट्ठु उपट्टितभावस्स सम्पादनेन । एवं हि सति असम्मुट्ठा नाम होति । बहिद्धा पुत्थुत्तारम्मणे अप्पवत्तित्वा कम्मद्वाने येव पवत्तमानं मानसं अबहिगतं नाम । तथाभूतेन चानेन रूपिन्द्रियानि अप्पवत्तकिञ्चानि कतानि होन्ती ति आह—“मनच्छद्धानं” प... गन्तब्बं” ति ।

१६. द्वारं सल्लक्खेतब्बं ति विहारे पुरत्थिमादीसु दिसासु असुकदिसाय इदं द्वारं, ततो एव ताय दिसाय सल्लक्खितेन असुकद्वारेन निक्खन्तोम्ही ति द्वारं उपधारेतब्बं । ततो ति द्वारसल्लक्खणतो पच्छा । येन मग्गेन गच्छति सयं । निमित्तद्धानं ति असुकनिमित्तस्स गण्हनद्धानं । आहारं छद्दापेय्या ति वमनं कारापेय्य । कण्टकद्धानं ति कण्टकवन्तं ठानं ।

१७. एवं गतेन पन न ताव असुभनिमित्तं ओलोकेतब्बं । दिसा ववत्थपेतब्बा । एकस्मिं हि दिसाभागे ठितस्स आरम्मणञ्च न विभूतं हुत्वा खायति, चित्तञ्च न कम्मनियं होति । तस्मा तं वज्जेत्वा यत्थ ठितस्स आरम्मणञ्च विभूतं हुत्वा खायति, चित्तञ्च कम्मनियं होति, तत्थ ठातब्बं । पटिवातानुवातञ्च पहातब्बं । पटिवाते ठितस्स हि कुणपगन्धेन उब्बाळ्हस्स चित्तं विधावति । अनुवाते ठितस्स सचे तत्थ अधिवत्था अमनुस्सा होन्ति, ते कुज्झित्वा अनत्थं करोन्ति । तस्मा ईसकं उक्कम्म नातिअनुवाते ठातब्बं ।

एवं तिष्ठमानेना पि नातिदूरे नाच्चासन्ने नानुपादं नानुसीसं ठातब्बं । अतिदूरे ठितस्स हि आरम्मणं अविभूतं होति । अच्चासन्ने भयं उप्पज्जति । अनुपादं वा अनुसीसं वा ठितस्स सब्बं असुभं समं न पज्जायति । तस्मा नातिदूरे नाच्चासन्ने ओलोकेन्तस्स फासुकट्टाने सरीरवेमज्झभागे ठातब्बं ।

१८. एवं ठितेन “तस्मिं पदेसे पासाणं वा...प...लतं वा सनिमित्तं करोती” ति एवं वुत्तानि समन्ता निमित्तानि उपलक्खेतब्बानि । तत्रिदं उपलक्खणविधानं—सचे तस्स निमित्तस्स समन्ता चक्खुपथे पासाणो होति, सो “अयं पासाणो उच्चो वा नीचो वा खुद्दको वा महन्तो वा तम्बो वा कालो वा सेतो वा दीघो वा परिमण्डलो वा” ति ववत्थपेतब्बो । ततो “इमस्मिं नाम ओकासे अयं पासाणो इदं असुभनिमित्तं, इदं असुभनिमित्तं अयं पासाणो” ति सल्लक्खेतब्बं ।

१७. दिसा ववत्थपेतब्बा ति सङ्केपतो वुत्तमत्थं विवरितुं “एकस्मिं ही” ति आदि वुत्तं । खायती ति उपट्ठाति । कम्मनीयं ति भावनाय कम्मक्खमं । उब्बाळ्हस्सा ति बाधितस्स । विधावती ति नानारम्मण विसरति । उक्कम्मा ति उज्जुक्कं अनुवाततो अपक्कम्म । मतकलेवरं पृथुज्जनस्स येभ्युत्थेन भयतो उपट्ठाती ति आह—“अच्छासन्ने भयमुप्पज्जती” ति । अनुपदं ति पादसमीपं । यत्थ ठितस्स सुखेन ओलोकेतुं सक्का, तं ओलोकेन्तस्स फासुकट्टानं ।

१८. समन्ता ति समन्ततो । पुन समन्ता ति सामन्ता समीपे । कच्छको ति

सचे वम्मिको होति, सो पि “उच्चो वा नीचो वा खुद्दको वा महन्तो वा तम्बो वा काळो वा सेतो वा दीघो वा परिमण्डलो वा” ति ववत्थपेतब्बो । ततो “इमस्मिं नाम ओकासे अयं वम्मिको इदं असुभनिमित्तं” ति सल्लक्खेतब्बं ।

सचे रुक्खो होति, सो पि “अस्सत्थो वा निग्रोधो वा कच्छको वा कपीतनो वा उच्चो वा नीचो वा खुद्दको वा महन्तो वा, तम्बो वा काळो वा सेतो वा” ति ववत्थपेतब्बो । ततो “इमस्मिं नाम ओकासे अयं रुक्खो इदं असुभनिमित्तं” ति सल्लक्खेतब्बं ।

सचे गच्छो होति, सो पि “सिन्दि वा करमन्दो वा कणवीरो वा कुरण्डको वा उच्चो वा नीचो वा खुद्दको वा महन्तो वा” ति ववत्थपेतब्बो । ततो “इमस्मिं नाम ओकासे अयं गच्छो इदं असुभनिमित्तं” ति सल्लक्खेतब्बं ।

सचे लता होति, सा पि “लाबु वा कुम्भण्डी वा सामा वा काळवल्लि वा पूतिलता वा” ति ववत्थपेतब्बा । ततो “इमस्मिं नाम ओकासे अयं लता इदं असुभनिमित्तं, इदं असुभनिमित्तं अयं लता” ति सल्लक्खेतब्बं ।

१९. यं पन वुचं सनिमित्तं करोति सारम्मणं करोती ति, तं इधेव अन्तोगधं । पनप्पुनं ववत्थपेन्तो हि सनिमित्तं करोति नाम । अयं पासाणो

काळकच्छको । “पिलक्खो”^१ ति पि वदन्ति । कपीतनो ति विप्पलिरुक्खो । सिन्दी ति खुद्दकखज्जुरी । करमन्दादयो पाकटा एव । सामा ति सामलता । काळवल्लि ति काळवण्णा अपत्तिका एका लताजाति । पूतिलता ति जीवनवल्लि, या “गलोची” ति वुच्चति ।

१६. तं निमित्तकरणादि इधेव यथावुत्ते पासाणादिनिमित्तकरणे एव अन्तोगधं परियापन्नं । सनिमित्तं करोती ति सह निमित्तं करोति, असुभं पासाणादिनिमित्तेन सह करोति ववत्थपेति । अथ वा असुभनिमित्तं पासाणादिनिमित्तं च सह एकज्झं करोन्तो ववत्थपेन्तो “सनिमित्तं करोती” ति वुत्तो । समानकालतादीपकेन हि सह-सद्देन अयं समासो

इदं असुभनिमित्तं, इदं असुभनिमित्तं अयं पासाणो ति एवं द्वे द्वे समासेत्वा समासेत्वा ववत्थपेन्तो सारम्मणं करोति नाम ।

एवं सनिमित्तं सारम्मणञ्च कत्वा पन सभावभावतो ववत्थपेती ति बुत्तत्ता खास्स सभावभावो अनञ्जसाधारणो अत्तनियो उद्धुमातकभावो, तेन मनसिकातब्बं । वणितं उद्धुमातकं ति एवं सभावेन सरसेन ववत्थपेतब्बं ति अत्थो ।

२०. एवं ववत्थपेत्वा वण्णतो पि लिङ्गतो पि सण्ठानतो पि दिसतो पि ओकासतो पि परिच्छेदतो पी ति छव्विधेन निमित्तं गहेतब्बं ।

कथं ? तेन हि योगिना इदं सरीरं काळस्स वा ओदातस्स वा मङ्गुरच्छविनो वा ति वण्णतो ववत्थपेतब्बं ।

लिङ्गतो पन इत्थिलिङ्गं वा पुरिसलिङ्गं वा ति अववत्थपेत्वा पठमवये वा मज्झिमवये वा पच्छिमवये वा ठितस्स इदं सरीरं ति ववत्थपेतब्बं ।

यथा “सच्चकं देही” ति । तयिदं निमित्तकरणं अपरापरं सल्लक्खणे । होति, न एकवारमेवा ति आह—“पुनप्पुनं ववत्थपेन्तो हि सनिमित्तं करोती” ति । द्वे ति पासाणासुभनिमित्तानि । समासेत्वा सङ्गहेत्वा एकज्ज्ञं कत्वा । सारम्मणं ति असुभारम्भेन सद्धिं पासाणादिं समानारम्मणं करोति, सह वा आरम्मणं करोति, एकारम्मणं विय उभयं आरम्मणं करोति, एकज्ज्ञं विय च अपरापरं सल्लक्खेन्तो पासाणादिं असुभनिमित्तञ्चा ति द्वयं आरम्मणं करोती ति अत्थो ।

अत्तनियो ति सको । वणितं ति सूतं । सभावेन सरसेना ति उद्धुमातकभावसङ्गातेन अत्तनो लक्खणेन, परेसं जिगुच्छुप्पादनसङ्गाते । अत्तनो किच्चेन च । सभावो एव वा तथा निष्फज्जनतो “रसो” ति बुत्तो ।

२०. छव्विधेन निमित्तं गहेतब्बं ति वण्णादिना छप्पकारेन ताव उद्धुमातक-असुभनिमित्तं गहेतब्बं । केचि “कळेवरस्स दीधरस्सादिप्पमाणेन सद्धिं सत्तविधेना” ति वदन्ति, तं अट्ठकथायं नत्थि । लिङ्गतो ति एत्थ लिङ्गं नाम वयो लिङ्गं, न थनमस्सुआदि इत्थिपुरिसलिङ्गं ति दस्सेन्तेन “इत्थिलिङ्गं वा” ति आदि बुत्तं । ठितस्स अत्थस्स इदं सरीरं ति सम्बन्धो । उद्धुमातकसण्ठानवसेनेष, न पाकतिकसण्ठानवसेन । एतेन यदि

सण्ठानतो उद्धमातकस्स सण्ठानवसेनेव इदमस्स सीससण्ठानं, इदं गीवासण्ठानं, इदं हत्थसण्ठानं, इदं उदरसण्ठानं, इदं नाभिसण्ठानं, इदं कटिसण्ठानं, इदं उरुसण्ठानं, इदं जङ्घासण्ठानं, इदं पादसण्ठानं ति ववत्थपेतब्बं ।

दिसतो पन इमस्मिं सरीरे द्वे दिसा नाभिया अधो हेट्ठिमदिसा, उद्धं उपरिमदिसा ति ववत्थपेतब्बं । अथ वा अहं इमिस्सा दिसाय ठितो असुभनिमित्तं इमिस्सा ति ववत्थपेतब्बं ।

ओकासतो पन इमस्मिं नाम ओकासे हत्था, इमस्मिं पादा, इमस्मिं सीसं, इमस्मिं मज्झिमकायो ठितो ति ववत्थपेतब्बं । अथ वा अहं इमस्मिं ओकासे ठितो असुभनिमित्तं इमस्मिं ति ववत्थपेतब्बं ।

परिच्छेदतो इदं सरीरं अधो पादतलेन उपरि केसमत्थकेन तिरियं तचेन परिच्छिन्नं, यथापरिच्छिन्ने च ठाने द्वात्तिसकुणपभरितमेवा ति ववत्थपेतब्बं । अथ वा अयमस्स हत्थपरिच्छेदो, अयं पादपरिच्छेदो, अयं सीसपरिच्छेदो, अयं मज्झिमकायपरिच्छेदो ति ववत्थपेतब्बं । यत्तकं वा पन ठानं गण्हति, तत्तकमेव इदं ईदिसं उद्धुमातकं ति परिच्छिन्दितब्बं ।

तत्थ कोचि अनुद्धुमातकभावप्पत्तो पदेसो सिया, सो न गहेतब्बो ति दस्सेति । ओल्लारिकावयववसेन इदं सण्ठानववत्थान, न सुखुमावयववसेना ति सीससण्ठानादिकं नन्नविधमेव सण्ठानं गहितं ।

इमिस्सा दिसाया ति इमिस्स पुरत्थिमाण, दक्खिणपच्छिमउत्तराय दिसाय, अनुदिसाय वा ठितो ति योजना । इमस्मिं नाम ओकासे हत्था ति इमस्मिं नाम भूमिप्पदेसे इमस्स कळेवरस्स हत्था ठिता ति ववत्थपेतब्बं ति योजना ।

अधो पादतलेना ति आदि नाभिया हेट्ठा अधो, ततो उद्धं उपरी ति इमस्स ववत्थानस्स वसेन वुत्तं । हत्थपरिच्छेदो हेट्ठा अङ्गुलिअग्गेन. उपरि अंसकूटसन्धिना तिरियं तचपरियन्तेन गहेतब्बो । एस नयो पादपरिच्छेदादीसु पि । यत्तकं वा पन ठानं गण्हती ति सचे सब्बं सरीरं परिच्छिन्दित्वा गहेतुं न सक्कोति, पदेसो तस्स उद्धुमातो, सो यत्तकं सरीरप्पदेसं उद्धुमातकवसेन आणेन परिगण्हाति, तत्तकमेव यथापरिगण्हितमेव । इदं ईदिसं ति इदं हत्थादिकं ईदिसं एवमाकारं । उद्धुमातकं ति यथासभावतो परिच्छिन्दितब्बं ।

पुरिसस्स पन इत्थिसरीरं, इत्थिया वा पुरिससरीरं न वट्ठति । विस-
भागे सरीरे आरम्मणं न उपट्ठाति, विण्णन्दनस्सेव पच्चयो होति । “उग्घा-
टिता पि हि इत्थी पुरिसस्स चित्तं परियादाय तिट्ठती” ति मज्झिमवुक्कथायं
बुत्तं । तस्मा सभागसरीरे येव एवं छब्बिधेन निमित्तं गण्हतब्बं ।

२१. यो पन पुरिमबुद्धानं सन्तिके आसेवितकम्मट्ठानो परिहृतधुतङ्गो
परिमदितमहाभूतो परिग्गहितसङ्कारो ववत्थापितनामरूपो उग्घाटित-
सत्तसञ्जो कतसमणधम्मो वासितवासनो भावितभावनो सबीजो आणुत्तरो
अप्पकिलेसो कुलपुत्तो, तस्स ओलोकितोलोकितट्ठाने येव पटिभागनिमित्तं
उपट्ठाति । नो चे एवं उपट्ठाति, अथेवं छब्बिधेन निमित्तं गण्हतो उप-
ट्ठाति । यस्स पन एवमपि न उपट्ठाति, तेन सन्धितो विवरतो निन्नतो
थलतो समन्ततो ति पुन पि पञ्चविधेन निमित्तं गहेतब्बं ।

विसभागे सरीरे आरम्मणं ति कम्मट्ठानं पटिककूलाकारो न उपट्ठाति न खायति, सुभतो
उपट्ठहेय्य । तेनाह—“विण्णन्दनस्सेव पच्चयो होती” ति किलेसपरिण्णन्दनस्सेव निमित्तं
होती ति अत्थो । उग्घाटिका पी ति उद्धुमन्तभावप्पत्ता ति पि सब्बसो कुत्थतसरीरा पी ति वा
अत्थो । स्वायमत्थो पठमपाराजिके^२ विनीतवत्थुं दीपेतब्बो ।

२१. आसेवितकम्मट्ठानो ति असुभकम्मट्ठाने कतपरिचयो । सोसानिकङ्गादीनं
वसेन परिहृतधुतङ्गो । चतुधातुववत्थानवसेन परिमदितमहाभूतो । सलक्खणतो आणेन
परिग्गहितसङ्कारो । पच्चयपरिग्गहवसेन ववत्थापितनामरूपो । सलक्खणारम्मणिकविपस्स-
नाय उक्कंसनेन सुञ्जतानुपस्सनाबलेन उग्घाटितसत्तसञ्जो । विपस्सनाय पतिपदाआणद-
स्सनविमुद्धिसम्पापनेन कतसमणधम्मो । ततो एव सब्बसो कुसलवासनाय कुसलभावनाय
च पूरणेन वासितवासनो भवतिभावनो । विवट्ठूपनिस्सयकुसलबीजेन सबीजो । आणस्स
परिपक्कभावेन आणुत्तरो । यथावुत्ताय पटिपत्तिया किलेसानं तनुकरणेन अप्पकिलेसो ।
ओलोकितोलोकितट्ठाने येवा ति उद्धुमातकादिअसुभस्स यत्थ यत्थ ओलोकितोलोकितट्ठाने
एव, तादिसस्स कालविसेसो, असुभस्स पदेसविसेसो वा अपेक्खितब्बो नत्थो ति अत्थो ।
नो चे एवं उपट्ठाती ति एवं यथावुत्तपुरिसविसेसस्स विय पटिभागनिमित्तं नो चे उपट्ठाति ।

२२. तत्थ सन्धितो ति असीतिसतसन्धितो । उद्धुमातके पन कथं असीतिसतसन्धियो ववत्थपेस्सति ? तस्मानेन तयो दक्खिणहत्थसन्धी, तयो वामहत्थसन्धी, तयो दक्खिणपादसन्धी, तयो वामपादसन्धी, एको गीवसन्धि, एको कटिसन्धी ति एवं चुद्दसमहासन्धिवसेन सन्धितो ववत्थपेतब्बं ।

विवरतो ति विवरं नाम हत्थन्तरं पादन्तरं उदरन्तरं कण्णन्तरं ति एवं विवरतो ववत्थपेतब्बं । अक्खीनम्पि निम्मीलितभावो वा उम्मीलितभावो वा मुखस्स च पिहितभावो वा विवटभावो वा ववत्थपेतब्बो ।

निन्नतो ति यं सरीरे निन्नट्टानं अक्खिणूपो वा अन्तोमुखं वा गल-वाटको वा, तं ववत्थपेतब्बं । अथ वा अहं निन्ने ठितो, सरीरं उन्नते ति ववत्थपेतब्बं ।

थलतो ति यं सरीरे उन्नतट्टानं जण्णुकं वा उरो वा नलाटं वा, तं ववत्थपेतब्बं । अथ वा अहं थले ठितो सरीरं निन्ने ति ववत्थपेतब्बं ।

एवं छब्बिधेना ति एवं बुत्ताकारेन वण्णादिवसेन छब्बिधेन । पुन पी ति पि-सद्दो सम्पिण्ड-नत्थो । तेभ निमित्तग्गहणविधिं सम्पिण्डेति, न पञ्चविधतं । छब्बिधेन हि पुब्बे निमित्तग्गहणं विहितं ।

२२. असीतिसतसन्धितो ति सब्बे पि सन्धयो तद्वा पि अत्थे वा ति दस्सन्तं वत्वा उद्धुमातभावेन येभुय्येन न पञ्जायन्ति । ये पन पञ्जायन्ति, ते ववत्थपेतब्बा ति दस्सेतुं—“उद्धु-मातके पना” ति आदि बुत्तं । तत्थ तयो दक्खिणहत्थसन्धी ति अंसकप्परमणिबन्धानं वसेन तयो दक्खिणहत्थसन्धयो । तथा वामहत्थसन्धयो । कटिजण्णुगोप्फकानं वसेन तयो दक्खिण-पादसन्धयो । तथा वामपादसन्धयो । एको कटिसन्धी ति कटिया सद्धिं पिट्टिकण्टकसन्धि सन्धाय वदति । हत्थन्तरं ति दक्खिणहत्थदक्खिणपस्सानं वामहत्थवामपस्सानं च अन्तरं विवरं । पादन्तरं ति उभिन्नं पादनं वेमज्झं । उदरन्तरं ति नाभिञ्चानसज्झितं कुञ्चिवेमज्झं, उदरस्स वा अब्भन्तरं । कण्णन्तरं ति कण्णच्छिद्दं । इति-सद्दो आदि अत्थो, तेन नासञ्छिद्दा-दीनम्पि सज्झो दट्ठब्बो । अक्खीनं मुखस्स च वसेना पि विवरं लब्धते वा ति दस्सेतुं—“अक्खी-नम्पी” ति आदि बुत्तं । समन्ततो ति एवं सन्धिआदितो उद्धुमातकं ववत्थपेत्तस्स चे निमित्तं

समन्ततो ति सब्बं सरीरं समन्ततो ववत्थपेतब्बं । सकलसरीरे आणं चारेत्वा यं ठानं विभूतं हुत्वा उपट्ठाति, तत्थ “उद्धुमातकं उद्धुमातकं” ति चित्तं ठपेतब्बं । सचे एवम्पि न उपट्ठाति उदरपरियोसानं अतिरेकं उद्धुमातकं होति, तत्थ “उद्धुमातकं उद्धुमातकं” ति चित्तं ठपेतब्बं ।

विनिच्छयकथा

२३. इदानीं सो तं निमित्तं सुग्गहितं करोती ति आदीसु अयं विनिच्छयकथा—

तेन योगिना तस्मिं सरीरे यथावुत्तनिमित्तगाहवसेन सुट्ठु निमित्तं गण्हितब्बं, सतिं सूपट्ठितं कत्वा आवज्जितब्बं, एवं पुनप्पुनं करोन्तेन साधुकं उपधारेतब्बञ्चेव ववत्थपेतब्बञ्च । सरीरतो नातिदूरे नाच्चासब्बे पदेसे ठितेन वा निसिन्नेन वा चक्खुं उम्मीलेत्वा ओलोकेत्वा निमित्तं

उपतिट्ठति, इच्चेतं कुसलं । नो चे, समन्ततो ववत्थपेतब्बं ति ववत्थापनविधिं दस्सेतुं—“सकल-सरीरे” ति आदिं वुत्तं । तत्थ व्याणं चारत्वा ति सब्बत्थकमेव सरीरं आवज्जेत्वा तत्थ पटिक्कूलाकारसहितं उद्धुमातकभावं आरम्भं निरन्तरं भावनायाणं पवत्तेत्वा । यं ठानं ति एवं पन आणं चारन्तस्स तस्मिं सरीरे यो पदेसो विभूतो हुत्वा उद्धुमातकाकारेण विभूतभावेन उपट्ठाति । उदरपरियोसानं उपरिमसरीरं ।

विनिच्छयकथावण्णना

२३. विनिच्छयकथा ति विनिच्छयसहिता अत्यवण्णना^१ । यथावुत्तनिमित्तगाह-वसेना ति वण्णादितो सन्धिआदितो च वुत्तप्पकारउद्धुमातकनिमित्तगाहणवसेन । सुट्ठु निमित्तं गण्हितब्बं ति यथा उग्गहनिमित्तं उपट्ठहति, एवं सम्मदेव असुभनिमित्तं गहेतब्बं । इदानीं तमेव निमित्तस्स सुट्ठु गहणाकारं उपदिसन्तो “सतिं सूपट्ठितं कत्वा” ति आदिमाह । तत्थ एवं पुनप्पुनं करोन्तेना ति “यथा इमाय पटिपदाय जरामरणतो मुच्चित्तामी” ति सञ्जातादरेण सतिसम्पज्जञ्च सुट्ठु उपट्ठपेत्वा उद्धुमातकअसुभं पठमं आवज्जितं, एवं पुनप्पुनं तत्थ आवज्जनं करोन्तेन । साधुकं उपधारेतब्बञ्चेव ववत्थपेतब्बञ्चा ति

१. अत्यकथा अत्यवण्णना—सी०, क० ।

गणितब्बं । “उद्धमातकपटिकूलं उद्धमातकपटिकूलं” ति सत्तक्खत्तुं सह-
स्सक्खत्तुं उम्मीलेत्वा ओलोकेतब्बं, निम्मीलेत्वा आवज्जितब्बं ।

एवं पुनप्पुनं करोन्तस्स उग्गहनिमित्तं सुग्गहितं होति । कदा सुग्गहितं
होति ? यदा उम्मीलेत्वा आलो न्तस्स निम्मीलेत्वा आवज्जेतस्स च एक-
सदिसं हुत्वा आपाथं आगच्छति, तदा सुग्गहितं नाम होति ।

२४. सो तं निमित्तं एवं सुग्गहितं कत्वा सूपधारितं उपधारेत्वा
सुववत्थितं ववत्थपेत्वा सचे तत्थेव भावनापरियोसानं पत्तुं न सक्कोति,
अथानेन आगमनकाले वुत्तनयेनेव एककेन अदुतियेन तदेव कम्मट्ठानं
मनसिकरोन्तेन सूपड्डितं सति कत्वा अन्तोगतेहि इन्द्रियेहि अवहिगतेन
मानसेन अत्तनो सेनासनमेव गन्तब्बं ।

सुसाना निक्खमन्तेनेव च आगमनमग्गो ववत्थपेतब्बो—येन मग्गेन
निक्खन्तोस्मि, अयं मग्गो पाचीनदिसाभिमुखो वा गच्छति, पच्छिमउत्तर-

सक्कच्चं सतिआ सल्लक्खेतब्बञ्चेव पञ्ञाय निच्छेतब्बञ्च सति हि “धारणा” ति निदिट्ठा,
धारणञ्चेत्थ सल्लक्खणं । पञ्ञा “पविचयो” ति^२ निदिट्ठा, पविचयो चेत्थ निच्छयो ति ।
अथ वा उपधारेतब्बं ति सतिपुब्बङ्गमाय पञ्ञाय उपलक्खेतब्बं । न हि कदाचि सतिरहिता
पञ्ञा अत्थि । ववत्थपेतब्बं ति पञ्ञापुब्बङ्गमाय सतिआ निच्छिन्तितब्बं । पञ्ञासहिता एव
हि सति इधाधिप्पेता, न तन्निरहिता । अद्धक्खिअपञ्ञादिवसेना पि ओलोकनं अत्थि ति
“उम्मीलेत्वा ओलोकेत्वा” ति वुत्तं । तेन परिव्यत्तमेव ओलोकनं दस्सेति । एवं पुनप्पुनं
करोन्तस्सा ति वुत्तप्पकारेण चक्खुं उम्मीलेत्वा निम्मीलेत्वा ओलोकनं आवज्जनञ्च अपरापरं
अनेकवारं करोन्तस्स । उग्गहनिमित्तं ति उद्धमातके उग्गहनिमित्तं । सुग्गहितं ति सुद्ध
गहितं, यथा न विनस्सति न पमुट्ठं होति, एवं गहितं । एकसादिसं ति समानसदिसं । समान-
न्तो हि अयं एक-सदो, यथा “अरियविनये ति वा, सप्पुरिसविनये ति वा एसेसे एके एकट्ठे समे
समभागे तज्जाते तज्जेवा” ति ।

२४. आगमनकाले ति विहारतो सुसानं उद्दिस्स आगमनकाले । वुत्तनयेनेवा
ति अतिदेसवसेन दीपितप्पि अत्थं “एककेना” ति आदिना सरूपतो दस्सेति । तत्थ तदेव

दक्खिणदिसाभिमुखो वा गच्छति, विदिसाभिमुखो वा गच्छति, इमस्मिं पन ठाने वामतो गच्छति, इमस्मिं दक्खिणतो, इमस्मिं चस्स ठाने षासाणो, इमस्मिं वम्मिको, इमस्मिं रुक्खो इमस्मिं गच्छो, इमस्मिं लता ति एवं आगमनमग्गं ववत्थपेत्वा आगतेन चङ्कमन्तेना पि तब्भागियो व चङ्कमो अधिट्ठातव्यो । अगुभनिमित्तदिसाभिमुखे भूमिप्पदेसे चङ्कमितव्वं ति अत्थो । निसीदन्तेन आसनम्पि तब्भागियमेव पञ्जपेतव्वं । सचे पन तस्सं दिसायं सोब्भो वा पपातो वा रुक्खो वा वति वा कललं वा होति, न सक्का तंदिसाभिमुखे भूमिप्पदेसे चङ्कमितुं, आसन्नम्पि अनोका-सत्ता न सक्का पञ्जपेतुं । तं दिसं अनपलोकेन्तेना पि ओकासानुरूपे ठाने चङ्कमितव्वञ्चेव निसीदितव्वञ्च । चित्तं पन तंदिसाभिमुखं येव कातव्वं ।

२५. इदानीं समन्ता निमित्तुपलक्खणा किमत्थिया ति आदि-पञ्चानं असम्मोहत्था ति आदि विस्सज्जने अयं अधिप्पायो । यस्स हि अवेलायं उद्धमातकनिमित्तद्वानं गन्त्वा समन्ता निमित्तुपलक्खणं कत्वा निमित्तग्गहणत्थं चक्खुं उम्मीलेत्वा ओलोकेन्तस्सेव तं मतसरीरं उट्ठित्वा ठितं विय अज्झोत्थरमानं विय अनुबन्धमानं विय च हुत्वा उपट्ठाति, सो तं बीभच्छं भेरवारम्मणं दिस्वा विक्खित्तचित्तो उम्मत्तको विय होति, भयं छम्भितत्तं लोमहंसं पापुणाति । पाळियं हि विभत्तअट्ठतिसारम्मणेसु अज्जं

कम्मद्वानं ति उद्धमातककम्मद्वानं । मूलकम्सद्वानं ति एके, तदयुत्तं । उपट्ठितनिमित्तं हि कम्मद्वानं विस्सज्जेत्वा कम्मद्वानन्तरमनसिकारो रज्जो रज्जं छड्ढेत्वा विदेसगमनं विद्या ति । आगतेना ति अत्तनो वसनद्वानं आगतेन ।

२५. अवेलायं ति सज्जावेलादिअयुत्तवेलायं । बीभच्छं ति विरुपं । भेरवारम्मणं ति वेताळसदिसं भयानकं विसयं । विक्खित्तचित्तो ति भीरुपुरिसो विय पिसाचादिं दिस्वा चित्तविकल्पे पत्तो । उम्मत्तको विया ति यक्खुग्गत्तको विय एकच्चो होति । ज्ञान-विबुधन्तको ति ज्ञानतो विच्चुतको सीलविबुधन्तकमन्तविबुधन्तका विय । सन्थम्भेत्वा ति उप्पन्न-

एवरूपं मेरवारम्माणं नाम नत्थि । इमस्मिं हि कम्मद्वाने ज्ञानविबन्धन्तको नाम होति । कस्मा ? अतिमेरवत्ता कम्मद्वानस्स । तस्मा तेन योगिना सन्धम्भित्वा सति सूपड्डितं कत्वा मतसरीरं उड्डहित्वा अनुबन्धकं नाम नत्थि । सचे हि सो “एतस्स समीपे ठितो पासाणो वा लता वा आच्छेय्य, सरीरम्पि आगच्छेय्य यथा पन सो पासाणो वा लता वा नागच्छति, एवं सरीरम्पि नागच्छति । अयं पन तुय्हं उपड्डानाकारो सञ्जजो सञ्जासम्भवो, कम्मद्वानं ते अज्ज उपड्डितं, मा भायि भिक्खू” ति तासं विनोदेत्वा हासं उप्पादेत्वा तस्मिं निमित्ते चित्तं सञ्चरापेतब्बं । एवं विसेसं अधिगच्छति । इदमेतं सन्धाय वुत्तं—“समन्ता निमित्तुपलक्खणा असम्मोहत्था” ति ।

२६. एकादसविधेन पन निमित्तग्गाहं सम्पादेन्तो कम्मद्वानं उपनिबन्धति । तस्स हि चक्खूनि उम्मीलेत्वा ओलोकनपच्चया उग्गहनिमित्तं उप्पज्जति, तस्मिं मानसं चारेन्तस्स पटिभागनिमित्तं उप्पज्जति । तत्थ मानसं चारेन्तो अप्पनं पापुणाति । अप्पनायं ठत्वा वियस्सनं वड्ढेन्तो

परित्तासवूपसमनेन विगतकम्पताय^२ निच्चलो हुत्वा । सति सूपड्डितं ति आदि सन्धम्भनस्स उपायदस्सनं । मतसरीरं उड्डहित्वा अनुबन्धनकं नाम नत्थि असति तादिसे मन्तप्पयोगे । सो पि उड्डुमातकादिभावमप्पत्ते अविनङ्करूपे एव इज्जति, तथा देवताधिग्गहो । न एवरूपे ति अधिप्पायो । सञ्जजो ति भावनापरिकम्पसञ्जाय^३ जातो । ततो एव सञ्जासम्भवो सञ्जामत्तसमुद्धानो । तासं विनोदेत्वा निमुत्तुपड्डाननिमित्तं उप्पन्नचित्तसन्तासं वुत्तप्पकारेण विनोदेत्वा वूपसमेत्वा । “इदानीं तव परिस्समो सप्फलो जातो” ति हासं पीतिं पमोदनं उप्पवित्वा । चित्तं सञ्चरापेतब्बं ति भावनाचित्तं पवत्तेतब्बं मनसिकातब्बं ।

२६. निमित्तग्गाहं ति निमित्तस्स उग्गण्हनं, उग्गहनिमित्तं । सम्पादेन्तो ति साधेन्तो निष्पादेन्तो । कम्मद्वानं उपनिबन्धती ति भावनं यथावुत्ते निमित्ते उपनेन्तो निबन्धति । योगकम्मं हि योगिनो सुखवित्तेसानं कारणभावतो, “कम्मद्वानं” ति अधिप्पेतं, योगकम्मस्स वा पवत्तिङ्गामताय यथा उपड्डितनिमित्तं कम्मद्वानं, तं भावना चित्ते उपनिबन्धति ।

१. वड्ढेत्वा—क० ।

२. विगतगतकम्पताय—स्या०, क० ।

३. भावनापरिकम्पसञ्जायस्या०, क० ।

अरहतं सच्छिकरोति । तेन वुत्तं—एकादसविधेन निमित्तग्गाहो उपनिबन्धनत्थो ति ।

२७. गतागतमग्गपच्चवेक्खणा वीथिसम्पटिपादनत्था ति एत्थ पन या गतमग्गस्स च आगतमग्गस्स च पच्चवेक्खणा वुत्ता, सा कम्मट्ठानवीथिया सम्पटिपादनत्था ति अत्थो । सचे हि इमं भिक्खुं कम्मट्ठानं गहेत्वा आगच्छन्तं अन्तरामग्गे केचि अज्ज भन्ते कतिमीं ति दिवसं वा पुच्छति, पच्चं वा पुच्छति, पटिसन्थारं वा करोन्ति, अहं कम्मट्ठानिको ति तुण्हीभूतेन गन्तुं न वट्ठति । दिवसो कथेतब्बो । पच्चो विस्सज्जेतब्बो । सचे न जानति न जानामी ति वत्तब्बं । धम्मिको पटिसन्थारो कातब्बो । तस्सेवं करोन्तस्स उग्गाहितं तरुणनिमित्तं नस्सति । तस्मिं नस्सन्ते पि दिवसं पुट्ठेन कथेतब्बमेव । पच्चं अजानन्तेन न जानामी ति वत्तब्बं । जानन्तेन एकदेसेन कथेतुम्पि वट्ठति । पटिसन्थारो पि कातब्बो । आगन्तुकं पन भिक्खुं दिस्वा आगन्तुकपटिसन्थारो कातब्बो व । अवसेसानि पि चेतियङ्गणवत्तयोधियङ्गणवत्ताउपोसथागारवत्त भोजनसालाजन्ताघरआचरियुपज्झाय-आगन्तुकगमिकवत्तादीनि सब्बानि खन्धकवत्तानि पूरेतब्बानेव । तस्स तानि तं पनस्स उपनिबन्धन सन्धाय चित्तं सच्चरापेतब्बं । एवं “विसेसमाधगच्छती” ति वुत्तं ति दस्सेन्तो—“तस्स ही” ति आदिमाह । तत्थ तस्सा ति योगिनो, तस्स वा उद्धुमातका-सुभस्स । मानसं चारेन्तस्सा तं भावनाचित्तं अपरापरं पवत्तेन्तस्स, उग्गाहनिमित्तं पुनपुनं मनसि करोन्तस्सा ति अत्थो ।

२७. “वीथिसम्पटिपादनत्था” ति पदस्स “कम्मट्ठानवीथिया सम्पटिपादनत्था” ति अत्थं वत्ता तं पन कम्मट्ठानवीथिं, तस्सा च सम्पटिपादनविधिं वित्थारतो दस्सेतुं—“सचे ही” ति आदि वुत्तं । तत्थ कतिमी ति पक्खस्स कतमी, किं दुतिया, ततियादीसु वा अज्जतरा ति अत्थो । तुण्हीभूतेन गन्तुं न वट्ठति पुच्छन्तानं चित्तस्स अज्जथत्तपरिहरणत्थं । अप्पसज्जानड्ढि पसादाय पसज्जानं च भिय्योभाषाय सासनसम्पटिपत्ति । नस्सती ति न दिस्सति, न उपट्ठाती ति अत्थो । “आगन्तुकपटिसन्थारो कातब्बो”ति इमिना आगन्तुकवत्तं एकदेसेन

पूरेन्तस्सा पि तं तरुणनिमित्तं नस्सति, पुन गन्त्वा निमित्तं गण्हिस्सामी ति गन्तुकामस्सा पि अमनुस्सेहि वा वाळमिगेहि वा अधिद्धितत्ता सुसानम्पि गन्तुं न सका होति, निमित्तं वा अन्तरधायति । उद्धुमातकं हि एकमेव वा द्वे वा दिवसे ठत्वा विनीलकादिभावं गच्छति । सब्बकम्मट्ठानेसु एतेन समं दुल्लभं कम्मट्ठानं नाम नत्थि । तस्मा एवं नट्टे निमित्ते तेन भिक्खुना रत्तिट्ठाने वा दिवाठाने वा निसीदित्वा अहं इमिना नाम द्वारेण विहारा निक्खमित्त्वा असुकदिसाभिमुखं मग्गं पटिपज्जित्वा असुकस्मिं नाम ठाने वामं गण्हि, असुकस्मिं दक्खिणं । तस्स असुकस्मिं ठाने पासाणो, असुकस्मिं वम्मिकरुक्खगच्छलतानं अज्जतरं । सोहं तेन मग्गेन गन्त्वा असुकस्मिं नाम ठाने असुभं अहसं तत्थ असुकदिसाभिमुखो ठत्वा एवञ्चेवञ्च समन्ता निमित्तानि सल्लक्खित्वा एवं असुभनिमित्तं उग्गहेत्वा असुकदिसाय सुसानतो निक्खमित्त्वा एवरूपेण नाम मग्गेन इदञ्चिदञ्च करोन्तो आगन्त्वा इध निसिन्नो ति एवं याव पल्लङ्कं आभुजित्वा निसिन्नट्ठानं, ताव गतागतमग्गो पच्चवेक्खितब्बो । तस्सेवं पच्चवेक्खितो तं निमित्तं पाकटं होति,

दस्सितं ति “अवसेसानि पी” ति वत्त्वा आगन्तुकवत्तं परिपुण्णं गहेतुं पुन आगन्तुक-गहणं कतं । गमिकवत्तादीनी ति आदि-सहेन आवासिकअनुमोदनपिण्डचारिकअनुमोदनपिण्ड-चारिकआरज्जिकसेनासनवच्चकुटिवत्तादीनं सङ्गहो दट्ठब्बो । वत्तक्खन्धके’ हि आगतानि महावत्तानि इध “खन्धकवत्तानी” ति वुत्तानि । तज्जनीयकम्मकतादिकाले पन पारिवासिकादिकाले च चरितव्यानि इमस्स भिक्खुनो असम्भवतो इध नाधिप्येतानि । निमित्तं वा अन्तरधायती ति सुसाने ठितं असुभनिमित्तं उद्धुमातकभावापगमेन अन्तरधायति । तेनाह— “उद्धुमातक” ति आदि । तस्मा ति तेन कारणेन । इमस्स कम्मट्ठानस्स दुल्लभत्ता ति अत्थो । निसीदित्वा पच्चवेक्खितब्बो ति सम्बन्धो ।

निमित्तं गहेत्तं गहेतुं गमने विथ निमित्तं गहेत्वा निवत्तने पि यथासल्लक्खितदिसादि-पच्चवेक्खणं याव निमित्तविनासा पवत्तितकिरियाय अविच्छेदेन उपधारणत्थं । सति हि तस्स निरन्तरूपधारणे विहारं पविसित्वा निसिन्नकाले कम्मट्ठानस्स उपट्ठिताकारो समयनि-

पुरतो निबिस्सुत्तं विय उपट्ठाति । कम्मट्ठानं पुरिमाकारेनेव वीथिं पटिपज्जति । तेन बुत्तं—गतागतमग्गपच्चवेक्खणा वीथिसम्पटिपादनत्था ति ।

३८. इदानी आनिसंसदस्सावी रतनसञ्जी हुत्वा चित्तीकारं उपट्ठपेत्वा सम्पियायमानो तस्मिं आरम्मणे चित्तं उपनिबन्धतीति एत्थ उद्धुमातकपटिककूले मानसं चारेत्वा ज्ञानं निब्वरोत्वा ज्ञानपदट्ठानं विपस्सनं वड्ढेन्तो “अद्वा इमाय पटिपदाय जरामरणम्हा परिमुच्चिस्सामी” ति एवं आनिसंसदस्साविना भवितव्वं ।

यथा पन दुग्गतो पुरिसो महग्घं मणिरतनं लभित्वा दुल्लभं वत मे लद्धं ति तस्मिं रतनसञ्जी हुत्वा गारवं जनेत्वा विपुलेन पेमेन सम्पियायमानो तं रक्खेय्य, एवमेव “दुल्लभं मे इदं कम्मट्ठानं लद्धं, दुग्गतस्स महग्घमणिरतनसदिसं । चतुधातुकम्मट्ठानिको हि अत्तनो चत्तारो महाभूते परिग्गण्हाति, आनापानकम्मट्ठानिको अत्तनो नासिकवातं परिग्गण्हाति, कसिणकम्मट्ठानिको कसिणं कत्वा यथासुखं भावेति, एवं इतरानि कम्मट्ठानानि सुलभानि । इदं पन एकमेव वा द्वे वा दिवसे तिड्ढति, ततो परं विनीलकादिभावं पापुणाती ति नत्थि इतो दुल्लभतरं” ति तस्मिं रतनसञ्जिना हुत्वा चित्तीकारं उपट्ठपेत्वा सम्पियायमानो तं निमित्तं

मित्तस्स गहणे चित्तस्स समाहिताकारो विय पाकटो हुत्वा उपतिट्ठेय्या ति । तेनाह—तस्सेवं... प...वीथिं पटिपज्जती” ति । पुरिमाकारेन निमित्तस्स पाकटभावेन उपट्ठित्ता पुरिमाकारेनेव कम्मट्ठानमनसिकारो भावनावीथिं पटिपज्जति ।

३८. उद्धुमातकं नाम अतिविय असुचिदुग्गन्धजेषुच्छपटिककूलं बीभच्छं भयानकं च, एवरूपे आरम्मणे भावनामनुयुञ्जन्तस्स एवं आवद्धपरिकम्मस्स थिरीभूतस्सेव योगिनो अधिप्पायो समिज्जाती ति दस्सेहुं—“आनिसंसदस्सावी” ति आदि बुत्तं । एवं ति एवमेव बुत्तप्पकारेनेव आनिसंसदस्साविना । तं रक्खेय्या ति “अद्वा इमिना सुखं जीविस्सामी” ति अत्तनो जीवितं विय तं मणिरतनं रक्खेय्य । चतुधातुकम्मट्ठानिको ति आदि नेसं कम्मट्ठानानं सुलभतादस्सनं । तत्थ चतुधातुकम्मट्ठानिको ति चतुधातुकम्मट्ठानं वा तत्थ वा नियुत्तो,

रक्खितब्बं । रत्तिट्ठाने च दिवाठाने च “उद्धमातकपटिक्कूलं उद्धमात-
कपटिक्कूलं” ति तत्थ पुनप्पुनं चित्तं उपनिबन्धितब्बं । पुनप्पुनं तं निमित्तं
आवज्जितब्बं, मनसिकातब्बं, तक्काहतं विकक्काहतं कातब्बं ।

२९. तस्सेवं करोतो पटिभागनिमित्तं उपपज्जति । तत्रिदं निमित्त-
द्वयस्स नानाकरणं । उग्गहनिमित्तं विरूपं बीमच्छं मेरवदस्सनं हुत्वा
उपट्ठाति । पटिभागनिमित्तं पन यावदत्थं भुञ्जित्वा निपक्को थूलङ्गपच्चङ्ग-
पुरिसो विय ।

चतुधातुकम्मद्वानं वा परिहरन्तो । इतरानी ति बुत्तावसिद्धानि अनुस्सतिव्रह्मविहारादीनि । तं
निमित्तं ति तं यथा लब्धं उग्गहनिमित्तं । “रक्खितब्बं” ति वत्वा रक्खणविधिं पुन दस्सेतुं—
“रत्तिट्ठाने” ति आदिं बुत्तं ।

२९. नाना करीयति एतेना ति नानाकरणं, मेदो बीमच्छं मेरवदस्सनं हुत्वा
उपट्ठाति मनसिकारस्स अनुळारताय अनुपसन्तताय च आरम्भणस्स । तच्चपरियायतो
“पटिभागनिमित्तं थूलङ्गपच्चङ्गपुरिसो विय उपट्ठाती” ति आनेत्वा सम्बन्धितम् । बहिद्धा
ति गोचरञ्जत्ततो बहिद्धा । कामानं अमनिकारा ति असुभभावानुभावेन कामसञ्जाय दूर-
समुत्सारितत्ता कामगुणे आरब्ध मनसिकारस्सेव अभावा । अमनसिकारा ति वा मनसिकार-
पटिपक्खहेतु । याय हि कामसञ्जाय वसेन सत्ता कामे मनसि करोन्ति, तस्स पटिपक्खभूता
असुभसञ्जा कामानं अमनसिकारो, तन्निमित्तं ति अत्थो । तेनाह—“विकल्हम्भनवसेन
कामच्छन्दो पहीयती” ति । पटिभागनिमित्तारम्भणाय हि असुभसञ्जाय सद्धिं बलप्पत्तो
समाधि उपपज्जमानो व कामच्छन्दं विकल्हमेति, अनुरोधमूलको आघातो मूलकारेण
विकल्हम्भिते विकल्हम्भितो येव होती ति आह—“अनुनयं प” पहीयती” ति । न हि
कदाचि पहीनानुनयस्स व्यापादो सम्भवति । यथावुत्तअसुभसञ्जासहगता हि पीति
सातिसया पवत्तमाना व व्यापादं विकल्हमेन्ती पवत्तति । तथा आरद्धवीरियताया ति
यथा उपचारज्ज्ञानं उपपज्जति, तथा कम्मद्वानमनसिकारवसेन पग्गहितवीरियताय । वीरियञ्चि
पग्गण्हन्तस्स सम्मासङ्कप्पो मिच्छासङ्कप्पं विय सविप्फारताय थिनमिद्धं विकल्हमेन्तमेव
उपपज्जति ।

विप्पटिसारो पच्छानुतापो, तप्पटिपक्खतो अबिप्पटिसारो, दरथपरिळाहाभावेन
चित्तस्स निब्बुतता । तस्स अबिप्पटिसारस्स पच्चयभूतं सीलं तंसहगता तदुपनिस्सया च

तस्स पटिभागनिमित्तपटिलाभसमकालमेव वहिद्धा कामानं अमनसि-
कारा विक्खम्भन वसेन कामच्छन्दो पहीयति । अनुनयप्पहानेनेव चस्स
लोहितप्पहानेन पुब्बो विय व्यापादो पि पहीयति । तथा आरद्धवीरियताय
थिनमिद्धं, अबिप्पटिसारकरसन्तधम्मानुयोगवसेन उद्धच्चकुक्कुच्चं, अधिगत-
विसेसस्स पच्चक्खताय पटिपत्तिदेसके सत्थरि पटिपत्तियं पटिपत्तिफले च
विचिकिच्छा पहीयती' ति पञ्च नीवरणानि पहीयन्ति ।

३०. तस्मिञ्जेव च निमित्ते चेतसो अभिनिरोपनलक्खणो वितक्को,
निमित्तानुमज्जनकिच्चं साधयमानो विचारो, पटिलद्धविसेसाधिगमपच्चया
पीतिपस्सद्धि सुखादयो सभावतो हेतुता च^१ सन्तसभावा, तेसं अनुयुञ्जनेन अबुपसन्तसभावं
उद्धच्चकुक्कुच्चं पहीयती ति आह—“अबिप्पटिसारकरसन्तधम्मानुयोगवसेन उद्धच्च-
कुक्कुच्चं पहीयती” ति । भावनाय हि पुब्बेनापरं विसेसं आवहन्ति या यं सातिसयं सुखं
लभति, तं अनुपसन्तसभावं उद्धच्चकुक्कुच्चं विक्खम्भन्तेमेव उप्पज्जति । अधिगतविसेसस्सा
ति यथाधिगतस्स भावनाविसेसस्स । पच्चक्खताया ति पटिपज्जन्तस्स योगिनो पच्चक्खभावतो
“सम्मासम्बुद्धो वत सो भगवा, यो एवरूपिं सम्भापटिपत्तिं देसेती” ति पटिपत्तिदेसके
सत्थरि । पटिपत्तियं ति पटिपज्जमानज्ज्ञानपटिपत्तियं । पटिपत्तिफले ति ताय साधेतब्बे
लोफियलोकुत्तरफले । विचिकिच्छा पहीयति धम्मन्वयविचाराहितबलेन । विचारबलेन इति पञ्च
नीवारणानि पहीयन्ती ति एवं पटिभागनिमित्तपटिलाभसमकालमेव हेद्धा पवत्तभावनानुभाव-
निष्फलेहि समाधिआदीहि कामच्छन्दादीनि पञ्च नीवरणानि विक्खम्भनवसेन पहीयन्ति ।
न हि पटिपक्खेन विना पहातब्बस्स पहानं सम्भवति, पटिपक्खा च समाधिआदयो कामच्छ-
न्दादीनं । यथाह पेटके—“समाधि कामच्छन्दस्स पटिपक्खो” ति आदि ।

३०. तेनेव च “इमेहि तेसं नीवरणानं पहानं” ति पहानपरिदीपनमुखेन ज्ञानज्ञानि
सरूपतो दस्सेतुं—“तस्मिञ्जेव चा” ति आदिं वुत्तं । तत्थ तस्मिञ्जेव चा ति यं तं यथाउपडित्तं
उग्गाहनिमित्तं भिन्दित्वा विय उपडित्तं, तस्स पटिच्छन्नभूतं पटिभागनिमित्तं, तस्मिञ्जेव निमित्ते ।
चेतसो ति अत्तना सम्पयुत्तचित्तस्स । अभिनिरोपनलक्खणो ति आरोपनलक्खणो, अप्पना-

१. पहीयती—अयं पाठो सी० रो० पोत्थके नस्ति ।

२. हेतुतो ताव— स्या०, क० ।

पीति, पीतिमनस्स पस्सद्धिसम्भवतो पस्सद्धि, तंनिमित्तं सुखं, सुखितस्स चित्तसमाधिसम्भवतो सुखनिमित्ता एकगता चा ति ज्ञानज्ञानि पातुभवन्ति । एवमस्स पठमज्ज्ञानपटिबिम्बभूतं उपचारज्ज्ञानमपि तं खणं येव निब्बत्तति । इतो परं याव पठमज्ज्ञानस्स अप्पना चेव वसिप्पत्ति च, ताव सब्बं पथवी-
कसिणे वुचानयेनेव वेदितब्बं ।

विनीलकादिकम्मट्टानं

३१. इतो परेसु पन विनीलकादीसु पि यं तं “उद्धमातकं असुभ-
निमित्तं उग्गण्हन्तो एको अदुतियो गच्छति उपट्ठिताय सति या” ति
आदिना नयेन गमनं आदिं कत्वा लक्खणं वुत्तं, तं सब्बं “विनीलकं असुभ-
निमित्तं उग्गण्हन्तो, विपुब्बकं असुभनिमित्तं उग्गण्हन्तो” ति एवं तस्स तस्स
वसेन तत्थ तत्थ उद्धमातकपदमत्तं परिवत्तेत्वा वुचानयेनेव सविनिच्छया-
धिप्पायं वेदितब्बं ।

सभावो ति अत्थो । निमित्तानुमज्जनं पटिभागनिमित्ते अनुविचरणं । आरम्भणे हि भयरस्स
पटुमस्सूपरि अनुपरिब्भमनं विय विचारस्स अनुविचारणाकारेन पवत्ति अनुमज्जनकिच्चं ।
विसेसो एव अधिगन्तव्वतो विसेसाधिगमो, पटिलद्धो च सो विसेसाधिगमो चा ति पटि...प...
गमो, तप्पच्चया तं हेतुका पटिलद्धविसेसाधिगमपच्चया पीति । पीतिमनस्स पीतिसहित-
चित्तस्स । पस्सद्धिसम्भवतो ति कायचित्तपस्सद्धीनं संसिज्जनतो । “पीतिमनस्स कायो
पस्सम्भन्ती” ति^१ हि वुत्तं । पस्सद्धिनिमित्तं पस्सद्धिहेतुकं सुखं “पस्सद्धकायो सुखं वेदियती”
ति वचनतो । सुखानिमित्ता सुखपच्चया एकगता । “सुखिनो चित्तं समाधियती” ति^१
हि वुत्तं । इति ज्ञानज्ञानि पातुभवन्ती ति एवं एतानि वितक्कादीनि ज्ञानज्ञानि तस्मिं येव
निमित्ते उपपज्जन्ति । पठमज्ज्ञानपटिबिम्बभूतं ति पठमज्ज्ञानस्स पटिच्छन्नभूतं । तद्ध-
णञ्जेव पटिभागनिमित्तपटिलाभसमकालमेव उपचारज्ज्ञानमपि निब्बत्तति, न नीवरणप्पहान-
मेवा ति अधिप्पायो ।

विनीलकादिकम्मट्टानवण्णना

३१. विनीलकादीसु पि कम्मट्टानेषु । लक्खणं वुत्तं ति यं तं निमित्तगाहणलक्खणं

३२. अयं पन विसेसो—विनीलके “विनीलकपटिककूलं विनीलक-पटिककूलं” ति मनसिकारो पवरोतब्बो । उग्गहनिमित्तञ्चेत्थ कबरकबरवणं हुत्वा उपट्ठाति । पटिभागनिमित्तं पन उस्सदवसेन उपट्ठाति ।

३३. विपुब्बके “विपुब्बकपटिककूलं विपुब्बकपटिककूलं” ति मनसिकारो पवरोतब्बो । उग्गहनिमित्तं पनेत्थ पग्घरन्तमिव उपट्ठाति । पटिभाग-निमित्तं निच्चलं सन्निसिन्नं हुत्वा उपट्ठाति ।

३४. विच्छिद्दकं युद्धमण्डले वा चोराटवियं वा सुसाने वा यत्थ राजानो चोरे छिन्दापेन्ति । अरञ्जे वा पन सीहव्यग्घेहि छिन्नपुरिसट्ठाने लब्धमिति । तस्मा तथारूपं ठानं गन्त्वा सचे नानादिसायं पतितम्पि एकावज्जनेन आपाथं आगच्छति, इच्चेतं कुसलं, नो चे आगच्छति, सयं हत्थेन न परामसितब्बं । परामसन्तो हि विस्सासं आपज्जति । तस्मा आरामिकेन वा समणुद्देसेन वा अञ्जेन वा केनचि एकट्ठाने कारेतब्बं । अलभन्तेन कत्तरयट्ठिया वा दण्डकेन वा एकज्जुलन्तरं कत्वा उपनामेतब्बं । एवं उपनामेत्वा “विच्छिद्दकपटिककूलं विच्छिद्दकपटिककूलं” ति मनसिकारो पवत्तेतब्बो । तत्थ उग्गहनिमित्तं मज्झे छिद्दं विय उपट्ठाति । पटिभाग-निमित्तं पन परिपुण्णं हुत्वा उपट्ठाति ।

वुत्तं । वुत्तनयेनेवा ति उद्धुमातके वुत्तनयेनेव । सह विनिच्छयेन अधिप्पायेन चा ति सवि-निच्छयाधिप्पायं । तं सब्बं लक्खणं वेदितब्बं ति सम्बन्धो ।

३२. कबरकबरवणं ति येभुय्येन सबलवणं । उस्सदवसेना ति रत्तसेतनीलवणेषु उस्सदस्स वणस्स वसेन ।

३३. सन्निसिन्नं ति निच्चलभावेनेव सब्बसो थिरतं ।

३४. चोराटवियं ति चोरेहि परियुद्धितअरञ्जे । यत्था ति यस्मिं आघातने । छिन्न-पुरिसट्ठाने ति छिन्नपुरिसवन्ते ठाने । नानादिसायं पतितम्पी ति छिन्नं हुत्वा सरीरस्स खण्डद्वयं विसुं दिसासु पतितम्पि । एकावज्जनेना ति एकसमन्नाहारेन । आपाथमागच्छती

३५. विक्खायितके “विक्खायितपटिक्कूलं विक्खायितपटिक्कूलं” ति मनसिकारो पवत्तेतब्बो । उग्गहनिमित्तं पनेत्थ तहिं तहिं खायितसदिसमेव उपट्ठाति । पटिभागनिमित्तं परिपुण्णं व हुत्वा उपट्ठाति ।

३६. विक्खित्तकम्पि विच्छिद्दके वुत्तनयेनेव अङ्गुलङ्गुलन्तरं कारेत्वा वा कत्वा वा “विक्खित्तकपटिक्कूलं विक्खित्तकपटिक्कूलं” ति मनसिकारो पवत्तेतब्बो । एत्थ उग्गहनिमित्तं पाकटन्तरं हुत्वा उपट्ठाति । पटिभागनिमित्तं पन परिपुण्णं व हुत्वा उपट्ठाति ।

३७. हतविक्खित्तकम्पि विच्छिद्दके वुत्तप्पकारेसु येव ठानेसु लब्भति । तस्मा तत्थ गन्त्वा वुत्तनयेनेव अङ्गुलङ्गुलन्तरं कारेत्वा वा कत्वा वा “हतविक्खित्तकपटिक्कूलं हतविक्खित्तकपटिक्कूलं” ति मनसिकारो पवत्तेतब्बो । उग्गहनिमित्तं पनेत्थ पञ्चायमानं पहारमुखं विय होति, पटिभागनिमित्तं परिपुण्णमेव हुत्वा उपट्ठाति ।

३८. लोहितकं युद्धमण्डलादीसु लद्धप्पहारानं हत्थपादादीसु वा छिन्नेसु भिन्नगण्डपीळकादीनं वा मुखतो पग्घरमानकाले लब्भति । तस्मा तं दिस्वा “लोहितकपटिक्कूलं लोहितकपटिक्कूलं” ति मनसिकारो पवत्तेतब्बो । एत्थ उग्गनिमित्तं वातप्पहता विय रत्तपटाका चलमानाकारं उपट्ठाति । पटिभागनिमित्तं पन सन्निसिन्नं हुत्वा उपट्ठाति ।

ति एकज्झं आपाथं आगच्छति । विस्सासं आपज्जती ति अजेगुच्छितं उपगच्छेय्य सेय्यथा पि छवडाहको । सहत्था अपरामसने जिगुच्छा सण्ठाति येवा ति आह—“कत्तरयद्धिया वा दण्डकेन वा...प...उपनामेतब्बं” ति । विच्छिद्दकभावपञ्चायनत्थं एकङ्गुलन्तरकरणं । उपनामेतब्बं ति उपनेतब्बं ।

३५. खायितसदिसमेवा ति खायितासुभसदिसमेव ।

३६-३७. अङ्गुलङ्गुलन्तरं ति विविधं खित्तं सरीरावयवं अङ्गुलन्तरं अङ्गुलन्तरं । कत्वा वा ति कत्तरयद्धिया वा दण्डकेन वा सयं कत्वा वा ।

३८. लद्धप्पहारानं ति लद्धावुधप्पहारानं मुखतो ति सम्बन्धो । मुखतो ति पहारादि-मुखतो । पग्घरमानकाले ति लोहितं पग्घरमानकाले । लोहितकं लब्भती ति योजना ।

३९. पुळ्वकं द्वीहतीहचयेन कुणपस्स नवहि वणमुखेहि किमि-
रासिपघरणकाले होति । अपि च तं सोणसिङ्गालअमनुस्सगोमहिंस-
इत्थिअस्सअजगरादीनं सरीरप्पमाणमेव हुत्वा सालिभत्तरासि विय तिड्ढति ।
तेसु यत्थ कत्थचि “पुळ्वकपटिककूलं पुळ्वकपटिककूलं” ति मनसिकारो
पवत्तेतब्बो । चूळपिण्डपातिकतिस्सत्थेरस्स हि काळदीधवापिया अन्तो
हत्थिबुणपे निमित्तं उपट्ठासि । उग्गहनिमित्तं पनेत्थ चलमानं विय उप-
ट्ठाति । पटिभागनिमित्तं सालिभत्तपिण्डो विय सन्निसिन्नं हुत्वा उपट्ठाति ।

४०. अट्ठिकं “सो’ पस्सेय्य सरीरं सीवथिकाय छट्ठितं अट्ठिसङ्गलिकं
समंसलोहितं न्हारुसम्बन्धं” नि^२ आदिना नयेन नानप्पकारतो बुत्तं ।
तत्थ यत्थ तं निक्खित्तं होति, तत्थ पुरिमनयेनेव गन्त्वा समन्ता पासाणा-
दीनं वसेन सनिमित्तं सारम्मणं कत्वा इदं अट्ठिकं ति सभावभावतो उप-
लक्खित्वा वण्णादिवसेन एकादसहाकारेहि निमित्तं उग्गहेतब्बं ।

४१. तं पन वण्णतो सेतं ति ओलोकेन्तस्स न उपट्ठाति, ओदात-
कसिणसम्भेदो होति । तस्मा अट्ठिकं ति पटिककूलवसेनेव ओलोकेतब्बं ।

लिङ्गं ति इध हत्थादीनं नामं । तस्मा हत्थपादसीसउरवाहुकटि-
उरुजङ्घानं वसेन लिङ्गतो ववत्थपेतब्बं । दीघरस्सवट्ठचतुरस्सखुइक-
महन्तवसेन पन सण्ठानतो ववत्थपेतब्बं । दिसोकासा बुत्तनया एव ।
तस्स तस्स अट्ठिनो परियन्तवसेन परिच्छेदतो ववत्थपेत्वा यदेवेत्थ पाकटं

३६. तं ति पुळ्वकं । तेसु ति सोणादिसरीरेसु ।

४०. अट्ठिकं ति अट्ठिकअमुभं नानप्पकारतो बुत्तं ति सम्बन्धो । पुरिमनयेनेवा ति
पुब्बे उद्धुमातके बुत्तनयेनेव ।

४१. तं ति अट्ठिकं । न उपट्ठाती ति सभावतो न उपट्ठाति, पटिककूलवसेन न उपट्ठाती
ति अत्थो । तेनाह—“ओदातकसिणसम्भेदो होती” ति । अट्ठिके पठमवयादिसंलक्खणं न
सक्का ति “लिङ्गं ति इध हत्थादीनं नाम” ति बुत्तं । अट्ठिकसङ्गलिका पन अयं दहरस्स,
अयं योव्वने ठितस्स, अयं अवयवेहि बुद्धिप्पत्तिस्सा” ति एवं वयवसेन ववत्थपेतुं सक्कुण्य्या व,

हुत्वा उपड्ढाति, तं गहेत्वा अप्पना पापुणितब्बा । तस्स तस्स अट्ठिनो
निन्नद्वानथलद्वानवसेन पन निन्नतो च थलतो च ववत्थपेतब्बं । पदेस-
वसेना पि अहं निन्ने ठितो अट्ठि थले, अहं थले अट्ठि निन्ने ति पि ववत्थ-
पेतब्बं । द्विन्नं पन अट्ठिकानं घटितघटितद्वानवसेन सन्धितो ववत्थ-
पेतब्बं । अट्ठिकानं येव अन्तरवसेन विवरतो ववत्थपेतब्बं । सब्बत्थेव
पन जाणं चारेत्वा इमस्मिं ठाने इदमट्ठी' ति समन्ततो ववत्थपेतब्बं ।
एवम्पि निमित्ते अनुपट्ठहन्ते नलाटट्ठिम्हि चित्तं सण्ठपेतब्बं ।

४२. यथा चेत्थ, एवं इदं एकादसविधेन निमित्तगहणं इतो पुरिमेसु
पुल्लवकादीसु पि युज्जमानवसेन सल्लक्खेतब्बं ।

इदञ्च पन कम्मद्वानं सकलाय पि अट्ठिकसङ्कलिकाय एकस्मिम्पि
अट्ठिके सम्पज्जति । तस्मा तेसु यत्थ कत्थचि एकादसविधेन निमित्तं
उग्गहेत्वा “अट्ठिकपटिक्कूलं अट्ठिकपटिक्कूलं” ति मनसिकारो पवत्तेतब्बो ।
इध उग्गहणित्तम्पि पटिभागनिमित्ताम्पि एकसदिसमेव होती ति वुत्तं, तं

अव्यापिताय पन न गहितं ति वेदितब्बं । यदि पि अट्ठिकसङ्कलिकायं सन्धितो ववत्थापनं
लब्धति, अट्ठिके पन न लब्धती ति तस्स अनियतभावदीपनत्थं कमविलङ्घनं कत्वा “तस्स
तस्स अट्ठिनो निन्नद्वानथलद्वानवसेना” ति आदि वुत्तं । तत्थ निन्नद्वानं नाम अट्ठि १
विनतप्पदेसो । थलद्वानं उन्नतप्पदेसो । घटितघटितद्वानवसेना ति अनुपेगतन्हाक्खन्धानं
इतरेस च अञ्जमञ्जं संकिलिद्धसंकिलिद्धद्वानवसेन । अन्तरवसेना ति अञ्जमञ्जस्स अन्तरवसेन
सुसिरवसेन च । सब्बत्थेवा ति सकलाय अट्ठिसङ्कलिकाय, सब्बस्मिं वा अट्ठिके ।

४२. एत्था ति एतस्मिं अट्ठिकासुभे । युज्जमानवसेन सल्लक्खेतब्बं ति यं निमित्त-
गहणं यत्थ पुज्जति, तं तत्थ उग्गहणत्थं निमित्तगहणवसेन उपलक्खेतब्बं । सकलाया ति
अनवसेसभागाय परिपुण्णावयवाय । सम्पज्जति निमित्तपद्वानवसेन । तेसू ति अट्ठितसङ्कलि-
कट्टिकेसु । वुत्तं अट्ठकथायं । तं ति “एकसदिसमेवा” ति वचनं । एकस्मिं अट्ठिके युत्तं ति
इदं यथा विनीलकादीसु उभिन्नं निमित्तानं यथारहं वण्णविसेसतो परिपुण्णापरिपुण्णतो सविवरा
विवरतो चलाचलतो च विसेसो लब्धति, न एवमेतस्सा ति कत्वा वुत्तं, न पन सब्बेन सब्बं विसेसा-

एकस्मिं अट्टिके युत्तं । अट्टिकसङ्कलिकाय पन उग्गहनिमित्ते पञ्जायमाने विवरता । पटिभागनिमित्ते परिपुण्णभावो युज्जति । एकट्टिके पि च उग्ग-
निमित्तेन बीभच्छेन भयानकेन भवितव्वं । पटिभागनिमित्तेन पीतिसोमनस्स-
जनकेन, उपचारावहत्ता ।

४३. इमस्मिं हि ओकासे यं अट्टकथासु बुत्तं, तं द्वारं दत्वा व
बुत्तं । तथा हि तत्थ “चतूसु ब्रह्मविहारेसु दससु च असुमेसु पटिभाग-
निमित्तं नत्थि । ब्रह्मविहारेसु हि सीमसम्भेदो येव निमित्तं । दससु च
असुमेसु निब्बिकप्पं कत्वा पटिक्कूलभावे येव दिट्ठे निमित्तं नाम होती”
ति वत्वा पि पुन अन्तरन्तरमेव, “दुविधं इध निमित्तं—उग्गहनिमित्तं,
पटिभागनिमित्तं । उग्गहनिमित्तं विरूपं बीभच्छं भयानकं हुत्वा उपट्ठाती” ति
आदि बुत्तं । तस्मा यं विचारेत्वा अवोचुम्ह, इदमेवेत्थ युत्तं ।

अपि च महातिस्सत्थेरस्स दन्तट्टिकमत्तावलोकनेन सकलित्थि-
सरीरस्स अट्टिसङ्कातभावेन उपट्ठानादीनि चेत्थ निदस्सनानी ति ।

भावतो । तेनेवाह—“एकट्टिके पि चा”ति आदि । तत्थ बीभच्छेना ति सुविभूतअट्टिरूपत्ता
अट्टिभावेनेव विरूपेन । भयानकेना ति तेनेव पाकतिकसत्तानं भयावहेन । पीतिसोमनस्सज-
नकेना ति सण्हमट्टभावेन उपट्ठानतो, भावनाय च सविसेसत्ता पीतिया, सोमनस्सस्स च
उप्पादकेन । तेनेवाह—“उपचारावहत्ता” ति ।

४३. इमस्मिं ओकासे ति उग्गहपटिभागनिमित्तानं बुत्तट्ठाने । द्वारं दत्वा वा ति
“पटिक्कूलभावे येव दिट्ठे निमित्तं नाम होती” ति एत्तके एव अट्ठत्वा अनन्तमेव “दुविधं इध
निमित्तं ति आदिना उग्गहपटिभागनिमित्तानि विभजित्वा वचनेन यथाबुत्तस्स निमित्तविभा-
गस्स द्वारं दत्वा व बुत्तं । निब्बिकप्पं ति “सुभं” ति विकप्पेन निब्बिकप्पं, असुभन्त्वे वा ति
अत्थो । विचारेत्वा ति “एकस्मिं अट्टिके युत्तं” ति आदिना विचारेत्वा ।

महातिस्सत्थेरस्सा ति चेतियपम्बतवासीमहातिस्सत्थेरस्स । निदस्सनानी ति दन्तट्टिक
मत्तदस्सनेन सकलस्सा पि तस्सा इत्थिया सरीरस्स अट्टिसङ्कातभावेन उपट्ठानादीनि एत्थ
अट्टिककम्मट्ठाने उग्गहपटिभागनिमित्तानं विसेसविभावानानि उदाहरणानि ।

इति असुभानि सुभगुणो दससतलोचनेन थुतकित्ति ।
 यानि अवोच दसवलो एकेकज्ज्ञानहेतुनी ति ॥
 एवं तानि च तेसश्च भावनानयमिमं विदित्वान ।
 तेस्वेव अयं भिय्यो पकिण्णककथा पि विञ्जेय्या ॥

पकिण्णककथा

४४. एतेसु हि यत्थ कत्थञ्चि अधिगतज्ज्ञानो सुविक्खम्भितरागता वीतरागो विय निल्लोलुप्पचारो होति । एवं सन्ते पि य्वायं असुभप्पभेदो वुत्तो, सो सरीरसभावप्पत्तिवसेन च रागचरितभेदवसेन चा ति वेदितव्वो ।
 छवसरीरं हि पटिक्कूलभावं आपज्जमानं उद्धमातकसभावप्पत्तं वा सिया, विनीलकादीनं वा अञ्जतरसभावप्पत्तं । इति यादिसं यादिसं सका होति लद्धं, तादिसे तादिसे उद्धमातकपटिक्कूलं विनीलकपटिक्कूलं ति एवं निमित्तं गण्हितव्वं एवा ति सरीरसभावप्पत्तिवसेन दसधा असुभप्पभेदो वुत्तो ति वेदितव्वो ।

सुभगुणो ति सवासनानं किलेसानं पहीनत्ता सुपरिसुद्धगुणो । दससतलोचनेना ति सहस्सक्खेन देवानभिन्देन । सो हि एकासनेनेव सहस्सअत्थानं विचारणसमत्थेन पञ्चाकक्खुना समन्नागतत्ता “सहस्सक्खो” ति वुच्चति । थुतकित्ति ति “यो धीरो सब्बधि दन्तो” ति आदिना^१ अभित्युतकित्तिसद्दो ।

पकिण्णककथावण्णना

४४. उज्जुपटिपक्खेन पहीनभावं सन्धायाह—“सुविक्खम्भितरागता” ति । असुभप्पभेदो ति उद्धमातकादिसुभविभागो । सरीरसभावप्पत्तिवसेना ति सरीरस्स अत्तनो सभावूपगमनवसेन । सरीरञ्चि विनस्समानं अञ्जरूपेन ठितस्स रक्खसस्स विय सभावप्पत्तिवसेनेव विनस्सति । रागचरितभेदवसेना ति रागचरितविभागवसेन । यदि सरीरसभावप्पत्तिवसेन अयमसुभप्पभेदो वुत्तो, महासतिपट्ठानादीसु^२ कथं नवप्पभेदो ? ति सो सरसतो एव सभावप्पत्तिवसेन वुत्तो । अयं पन परूपक्कमेना पि । तत्थ च इधगतसु दससु असुमेसु एकच्चानेव गहितानि, अट्ठिकं च पञ्चविधा विभत्तं । तानि च विपस्सनावसेन, इमानि समथवसेना ति पाकटोयं भेदो ति ।

४५. विसेसतो चेत्य उद्धुमातकं सरीरसण्ठानविपत्तिप्यकासनतो सण्ठानरागिनो सप्पायं । विनीलकं छविरागविपत्तिप्यकासनतो सरीरवर्णरागिनो सप्पायं । विपुब्बकं कायवर्णपटिवद्धस्स दुग्गन्धभावस्स पकासनतो मालागन्धादिवसेन समुद्घापितसरीरगन्धरागिनो सप्पायं । विच्छिदकं अन्तोसुसिरभावप्यकासनतो सरीरे घनभावरागिनो सप्पायं । विक्खायितकं मंसूपचयसम्पत्तिविनासप्यकासनतो थनादीसु सरीरपदेसेसु मंसूपचयरागिनो सप्पायं । विक्खित्तकं अङ्गपच्चङ्गानं विक्खेपप्यकासनतो अङ्गपच्चङ्गलीलारागिनो सप्पायं । हतविक्खित्तकं सरीरसङ्घातभेदविकारप्यकासनतो सरीरसङ्घातसम्पत्तिरागिनो सप्पायं । लोहितकं लोहितमक्खितपटिवक्कूलभावप्यकासनतो अलङ्कारजनितसोभारागिनो सप्पायं । पुळ्वकं कायस्स अनेककिमिकुलसाधारणभावप्यकासनतो काये ममत्तरागिनो सप्पायं । अट्टिकं सरीरट्टीनं पटिवक्कूलभावप्यकासनतो दन्तसम्पत्तिरागिनो सप्पायं ति एवं रागचरितभेदवसेना पि दसधा असुभप्पभेदो वुत्तो ति वेदितब्बो ।

४५. इमेसं पन दस्सनं पि असुभभावसामञ्जेन सति पि अविसेसतो रागचरितानं सप्पायभावे यं वुत्तं “रागचरितभेदवसेन चा” ति, तं विभजित्वा दस्सेतुं—“विसेसतो” ति आदि वुत्तं । सुनभावेन सुसण्ठितम्पि शरीरं दुस्सण्ठितमेव होती ति उद्धुमातकसरीरे सण्ठानविपत्तिं दोपेती ति आह—“सरीरसण्ठानविपत्तिप्यकासनतो” ति । सण्ठानसम्पत्तिर्यं रत्तो सण्ठानरागी, तस्स सप्पायं सण्ठानरागस्स विक्खम्मनुपायभावतो । कायो एव कायवर्णो,^१ तत्थ पटिवद्धस्स निस्सितस्स । सुसिरभावप्यकासनतो ति सुसिरस्स विवरस्स अर्त्थभावप्यकासनतो । सरीरे घनभावरागिनो ति सरीरे अङ्गपच्चङ्गानं थिरभावं पटिवउप्पन्ननकरागवतो । विक्खेपप्यकासनतो ति सोणसिङ्गालादीहि इतो चितो च विक्खेपस्स पकासनतो अङ्गपच्चङ्गलीलारागिनो सप्पायं । ईदिसानं किर अनवद्धितरूपानं अवयवानं को^२ लीळाविलासो ति विरागसम्भवतो । सङ्घातभेदविकारप्यकासनतो ति सङ्घातस्स अङ्गपच्चङ्गानं संहतभावस्स सुसम्बन्धताय भेदो एव विकारो सङ्घातभेदविकारो, तस्स पकासनतो । लोहितं मक्खितं हुत्वा पटिवक्कूलभावो लोहितमक्खितपटिवक्कूलभावो, तस्स पकासनतो ।

४६. यस्मा पन दसविधे पि एतस्मिं असुमे सेय्यथापि नाम अपरिसिण्ठितजलाय सीधसोताय नदिया अरितबलेनेव नावा तिद्वति, विना अरित्तेन न सक्का ठपेतुं, एवमेव दुब्बलत्ता आरम्मणस्स वितक्कबलेनेव चित्तं एकगं हुत्वा तिद्वति, विना वितक्केन न सक्का ठपेतुं, तस्मा पठमज्झानमेवेत्थ होति, न दुतियादीनि ।

४७. पटिक्कूले पि च एतस्मिं आरम्मणे “अद्धा इभाय पटिपदाय जरामरणम्हा परिमुच्चिस्सामी” ति एवं आनिसंसदस्साविताय चैव नीवरण-सन्तापप्पहानेन च पीतिसोमनस्सं उप्पज्जति, बहुं दानि वेतनं लभिस्सामी ति आनिसंसदस्साविनो पुप्फल्लङ्कस्स गूथरासिम्हि विय उस्सन्नव्याधि-दुक्खस्स रोगिनो वमनविरेचनप्पवत्तियं विय च ।

ममत्तरागिनो ति “मम अयं ति उप्पज्जनकरागवतो । दन्तसम्पत्तिरागिनो ति दन्तसम्पत्तियं रज्जनसीलस्स ।

४६. कस्मा पनेत्थ उद्धुमाताकादिके पठमज्झानमेव उप्पज्जति, न दुतियादीनी^३ ति अनुयोगं मनसि कत्वा आह—“यस्मा पना” ति आदि । अपरिसिण्ठितजलाया ति सोतवसेन पवत्तिया समन्ततो अद्वितजलाय असन्निसिन्नसलिलाय । अरित्तबलेना ति पाजनदण्डबलेन । दुब्बलत्ता आरम्मणस्सा ति पटिक्कूलभावेन अत्तनि चित्तं ठपेतुं असमत्थभावो आरम्मणस्स दुब्बलता । पटिक्कूले हि आरम्मणे सरसतो चित्तं पवत्तितुं न सक्को ति, अभिनिरोपनलक्खणेन पन वितक्केन अभिनिरोपियमानमेव चित्तं एकगतं लभति । न विना वितक्केना ति वितक्करहितानि दुतियादिज्झानानि तत्थ पतिट्ठं न लभन्ति । तेनाह—“वितक्कबलेने वा” ति आदि ।

४७. यदि पटिक्कूलभावतो उद्धुमातादिआरम्मणे दुतियादिज्झानानि न पवत्तन्ति, एवं सन्ते पठमज्झानेना पि तत्थ न उप्पज्जितब्बं । न हि तत्थ पीतिसोमनस्सानं सम्भवो युत्तो ति चोदनं सन्धायाह—“पटिक्कूले पि च एतस्मिं” ति आदि । तत्थ आनिसंसदस्साविता, नीवरणसन्तापरोगवूपसमानं यथाक्कमं पुप्फल्लङ्कवमनविरेचनउपमा योजेतब्बा ।

४८. दसविधम्पि चेत् असुभं लक्षणतो' एकमेव होति । दसविधस्सा पि हेतस्स असुचिदुग्गन्धजेगुच्छपटिक्कूलभावो एवं लक्षणं । तदेतं इमिना लक्षणेन न केवलं मतसरीरे, दन्तट्टिकदस्साविनो पन चेतिपपब्बतवासिनो महातिस्सत्थेरस्स विय हत्थिक्खन्धगतं राजानं ओलोकेन्तस्स संघरक्खितत्थेरूपट्टाकसामणेस्स विय च जीवमानकसरीरे पि उपट्ठाति । यथेव हि मतसरीरं एवं जीवमानकम्पि असुभमेव । असुभ-लक्षणं पनेत्थ आगन्तुकेन अलङ्कारेण पटिच्छन्नत्ता न पञ्जायति । पकतिया पन इदं सरीरं नाम अतिरेकतिसतअट्टिकसमुस्सयं असीतिसतसन्धिसङ्कटितं नवन्हारुसतनिबन्धनं नवमंसपेसिसतानुलितं अल्लचम्मपरियोनद्धं छविया पटिच्छन्नं छिदावच्छिदं मेदकथालिका विय निच्चुग्घरितपग्घरितं किमि-संघनिसेवितं रोगानं आयतनं दुक्खधम्मानं वत्थु परिभिन्नपुराणगण्डो विय नवहि वणमुखेहि सततविस्सन्दनं यस्स उभोहि अक्खीहि अक्खिगूथको पग्घरति, कण्णबिलेहि कण्णगूथको, नासापुटेहि सिङ्घाणिका, मुखतो आहारपित्तसेम्हरुधिरानि, अधोद्वारेहि उच्चारपस्सावा, नवनवुतिया लोमकूप-सहस्सेहि असुचिसेदयूसो पग्घरति । नीलमक्खिकादयो सम्परिवारेन्ति । यं दन्तकड्ढमुखधोवनसीसमक्खनन्हाननिवासनपारुपनादीहि^१ अपटिजग्गित्वा यथाजातो व फरुसविप्पकिष्णकेसो हुत्वा गामेन गामं विचरन्तो राजा पि

४८. यथावुत्तकारणेन दसधा ववत्थितम्पि सभावतो एकविधमेवा ति दस्सेतुं “दसविधम्पि चेत्” ति आदिं वत्ता स्वायं सभावो यथा अविज्जाणकेसु, एवं विज्जाणकेसु पि लब्धतेव । तस्मा तत्था पि योनिसोमनसिकारवतो भावना इज्जते वा ति दस्सेन्तो “तदेतं इमिना लक्षणेना” ति आदिमाह । एत्था ति एतस्मि जीवमानकसरीरे । अलङ्कारेणा ति पटिजग्गानपुब्बकेन अलङ्कारेण । न पञ्जायति पञ्चुरजनस्सा ति अधिप्पायो । अतिरेकतिसतअट्टिकसमुस्सयं दन्तट्टिकेहि सद्धिं, तेहि पन विना “तिमत्तानि अट्टिसतानी,

१. असुभलक्षणतो—सी० ।

२. ०निबद्धं—सी० ।

३. ०पापुरणादीहि—सी० । (०पादुरणादीहि—अर्थ पाठो पि युक्तो व) ।

पुष्पछट्टकचण्डालादीसु अञ्जतरो पि समसरीरपटिककूलताय निब्विसेसो होति, एवं असुचिदुग्धाधजेगुच्छपटिककूलताय रञ्जो वा चण्डालस्स वा सरीरेवेमत्तं^१ नाम नत्थि ।

दन्तकट्टमुखधोवनादीहि पनेत्थ दन्तमलादीनि पमज्जित्वा नानावत्थेहि हिरिकोपीनं पटिच्छादेत्वा नानावण्णेन सुरभिविलेपनेन विलिम्पित्वा पुष्पाभरणादीहि अलङ्कारित्वा अहं ममं ति गहेतब्बाकारप्पत्तं करोन्ति । ततो इमिना आगन्तुकेन अलङ्कारेण पटिच्छन्नत्ता तदस्स याथावसरसं असुभलक्खणं असञ्जानन्ता पुरिसा इत्थिसु, इत्थियो च पुरिसेसु रतिं करोन्ति । परमत्थतो पनेत्थ रज्जितब्बकयुत्ताड्डानं नाम अणुमत्ताम्पि नत्थि ।

तथा हि केसलोमनखदन्तखेळसिङ्घाणिकउच्चारपस्सावादीसु एककोट्टासम्पि सरीरतो बहि पतितं सत्ता हत्थेन छुपितुम्पि^२ न इच्छन्ति, अट्टियन्ति, हरायन्ति, जिगुच्छन्ति । यं यं पनेत्थ अवसेसं होति, तं तं एवं पटिककूलम्पि समानं, अविज्जन्धकारपरियोनद्धा अत्तसिनेहरागरत्ता, इडं कन्तां निच्चं सुखं अत्ता ति गण्हन्ति । ते एवं गण्हन्ता अटवियं किं सुकरुक्खं दिस्वा रुक्खतो अपतितापुष्पं “अयं मंसपेसी” ति विहञ्जमानेन जरसिङ्गालेन समानतं आपज्जन्ति ।

ति कायगतासयं वक्खति । छिद्वावच्छिद्ं ति खुद्धानुखुदछिद्वन्तं । मेदकथालिका मेदभरितभाजनं । निच्चुग्घरितपग्घरितं ति निच्चालं उपरि हेट्ठा च विस्सवन्तं । एवमत्तं ति नानत्तं । नानावत्थेही ति नानावण्णेहि वत्थेहि । हिरिया लज्जाय कोपनतो विनासनतो हिरिकोपिनं, उच्चारपस्सावमग्गं । याथावसरसं ति यथाभूतं सभावं । याथावतो रसीयति आयती ति हि रसो, सभावो । रतिं ति अभिरतिं अभिरुचिं । अत्तसिनेहसङ्कातेन रागेन रत्ता अत्तसिनेहरागरत्ता । विहञ्जमानेना ति इच्छितालामेन विघातं आपज्जन्तेन ।

१. सरीरेवेमत्तं—रो० ।

२. फुसितुम्पि—सी० ।

३. अपतितं अपतितं पुष्पं “अयं मंसपेसि अयं मंसपेसी” ति—सी०, रो० ।

४९. तस्मा—

यथा पिं पुप्फितं दिस्वा सिङ्गालो किंसुकं वने ।
मंसरुक्खो मया लद्धो इति गन्त्वान वेगसा ॥
पतितं पतितं पुप्फं ङंसित्वा अतिलोलुपो ।
नयिदं मंसं अदुं मंसं यं रुक्खस्मिं ति गण्हाति ॥
कोट्ठासं पतितं येव असुभं ति तथा बुधो ।
अग्गहेत्वान गण्हेय्य सरीरट्ठम्पि न तथा
इमं हि सुभतो कायं गहेत्वा तत्थ मुच्छिता ।
बाला करोन्ता पापानि दुक्खा न परिमुच्चरे ॥
तस्मा पस्सेय्य मेधावी जीवतो वा मतस्स वा ।
सभावं पूतिकायस्स सुभभावेन वज्जितं ॥

५०. वुत्तञ्हेतं—

“दुग्गन्धो असुचि कायो कुणपो उक्करूपमो ।
निन्दितो चक्खुभूतेहि कायो बालाभिनन्दितो ॥
अल्लचम्मपटिच्छन्नो नवद्वारो महावणो ।
समन्ततो पग्घरति असुचि पूतिगन्धियो ॥
सचे इमस्स कायस्स अन्तो बाहिरको^१ सिया ।
दण्डं नून गहेत्वान काके सोणे निवारये^२” ति ॥

४९. किं सुकं ति पालिभदकं,^४ पलासो ति केचि, सिम्बली ति अपरे । अतिलोलुपो ति अतिविय लोभसभावो । अदुं ति एतं । नं ति केसादिसरीरकोट्ठासं । मुच्छिता ति मोहिता, मुच्छापापिकाय वा तण्हाय वसेन मुच्छं पत्ता । सभावं ति पटिकूलभावं ।

५०. उक्करूपमो ति उच्चारपस्सावडानसमो, वच्चकूपसमो वा । चक्खुभूतेही ति चक्खुं पत्तेहि पटिलद्धपञ्जाचक्खुके हि, लोकस्स वा चक्खुभूतेहि । अल्लचम्मपटिच्छन्नो ति अल्लचम्मपरियोन्दो । दण्डजातिकेना ति उत्तरिमनुस्सघम्मे पटिलद्धं भव्वरूपेन ।

१. हि—सी० ।

२. बाहिरतो—सी०, स्या० ।

३. काके सोणे च वारये—सी०; काकसोणे निवारये—स्या० ।

४. पारिभदकं—सी० ।

तस्मा दब्बजातिकेन भिक्खुना जीवमानसरीरं वा होतु मतसरीरं वा
यत्थ यत्थ असुभाकारो पञ्जायति, तत्थ तत्थेव निमित्तं गहेत्वा कम्मट्टानं
अप्पनं पापेतब्बं ति ।

इति साधुजनपामोज्जत्थाय कते विसुद्धिमग्गे समाधिभावनाधिकारे
असुभकम्मट्टाननिहेसो नाम छट्ठो परिक्खेदो ।

— : ० : —

यत्थ यत्थ सरीरे, सरीरस्स वा यत्थ यत्थ कोट्ठासे । निमित्तं गहेत्वा ति असुभाकारस्स
सुट्ठु सल्लक्खणवसेन यथा उग्गहनिमित्तं उप्पज्जति, एवं उग्गहणवसेन निमित्तं गहेत्वा,
उग्गहनिमित्तं उप्पादेत्वा ति अत्थो । कम्मट्टानं अप्पनं पापेतब्बं ति यथाळद्धे उग्गहनिमित्ते
कम्मं करोन्तेन पटिभागनिमित्तं उप्पादेत्वा उपचारज्ज्ञाने ठितेन तमेव भावनं उस्सुक्कापेन्तेन
असुभकम्मट्टानं अप्पनं पापेतब्बं । अधिगतप्पनो हि पठमज्ज्ञाने ठितो तमेव ज्ञानं पादकं
क्त्वा विपस्सनं आरभित्वा सङ्कारे सम्मसन्तो नचिरस्सेव सन्नासवे खेपेती ति ।

परमन्थमञ्जुसायं विसुद्धिमग्गसंवण्णनायं
असुभकम्मट्टाननिहेसवण्णना निद्धिता ।

— : ० : —

७-छानुस्सतिनिद्देशो

बुद्धानुस्सतिकथा

१. असुभानन्तरं उद्दिट्ठासु पन दससु अनुस्सतीसु पुनप्पुनं उप्पज्जनतो सति येव अनुस्सति । पवत्तितब्बट्ठानमिह येव वा पवत्तत्ता सद्धापब्बजितस्स कुलपुत्तस्स अनुरूपा सती ति पि अनुस्सति । बुद्धं आरब्भ उप्पन्ना अनुस्सति बुद्धानुस्सति । बुद्धगुणारम्मणाय सतिया एतं अधिवचनं । धम्मं आरब्भ उप्पन्ना अनुस्सति धम्मानुस्सति । स्वाक्खात-तादिधम्मगुणारम्मणाय सतिया एतं अधिवचनं । संघ आरब्भ उप्पन्ना अनुस्सति संघानुस्सति । सुप्पटिपन्नतादिसंघगुणारम्मणाय सतिया एतं अधिवचनं । सीलं आरब्भ उप्पन्ना अनुस्सति सीलानुस्सति । अखण्डतादि-सीलगुणारम्मणाय सतिया एतं अधिवचनं । चागं आरब्भ उप्पन्ना अनुस्सति चागानुस्सति । मृत्तचागतादिचागगुणारम्मणाय सतिया एतं अधिवचनं । देवता आरब्भ उप्पन्ना अनुस्सति देवतानुस्सति । देवता सक्खिट्ठाने ठपेत्वा अत्तनो सद्धादिगुणारम्मणाय सतिया एतं अधिवचनं ।

७. छानुस्सतिनिद्देशवण्णना

१. बुद्धानुस्सतिकथावण्णना

१. असुभानन्तरं ति असुभकम्मट्ठानानन्तरं । अनुस्सतीसू ति अनुस्सतिकम्मट्ठानेसु । “अनु अनु सति अनुस्सती” ति इममत्थं दस्सेतुं—“पुनप्पुनं उप्पज्जनतो” ति क्त्वा न एत्थ धनु—सद्दयोजेन सति-सद्दो अत्थन्तरवाचको ति दस्सेतुं—“सति येव अनुस्सती” ति वुत्तं । तेन नायमनु-सद्दो “उपलम्भाती” ति आदीसु उग-सद्दो विय अनत्थको, ना पि “सज्जाननं पजाननं” ति आदीसु सं-सद्दादयो विय अत्थन्तरदीपको ति दस्सेति । “पवत्तितब्बट्ठानमिह येव वा पवत्तत्ता” ति इमिना च अनुस्सतिया अनुस्सरितब्बानुरूपता वुत्ता होती ति पवत्तकस्सेव अनुरूपतं दस्सेतुं—“कुलपुत्तस्स अनुरूपा” ति वुत्तं, सद्धापब्बजितस्स वा कुलपुत्तस्स । अनुरूपता नाम पवत्तितब्बट्ठानस्स अनुरूपताय एव होती ति पवत्तकस्सेव अनुरूपता वुत्ता, न

मरणं आरब्ध उपपन्ना अनुस्सति मरणानुस्सति' । जीवितान्द्रियुपच्छेदा-
रम्मणाय सति या एतं अधिवचनं । केसादिभेदं रूपकायं गता, काये वा
गता ति कायगता, कायगता च सा सति चा ति कायगतसती ति वत्तब्बे
रस्सं अक्त्वा कायगतासती ति बुत्ता । केसादिकायकोट्टासनिमित्ता-
रम्मणाय सति या एतं अधिवचनं । आनापाने आरब्ध उपपन्ना सति
आनापानस्सति । अस्सासपस्सासनिमित्तारम्मणाय सति या एतं
अधिवचनं । उपसमं आरब्ध उपपन्ना अनुस्सति उपसमानुस्सति ।
सब्बदुक्खूपसमारम्मणाय सति या एतं अधिवचनं ।

२. इति इमासु दससु अनुस्सतीसु बुद्धानुस्सतिं ताव भावेतुकायेन
अवेचप्यसादसमन्नागतेन योगिना पतिरूपे सेनासने रहोगतेन पटिसल्लीनेन
'इति पि सो भगवा अरहं सम्मासम्बुद्धो विज्जाचरणसम्पन्नो सुगतो

उभयस्स । अनुरूपा ति च युता ति अत्थो । बुद्धं ति ये गुणे उपादाय भगवति "बुद्धो" ति
पञ्चति, ते गुणे एकज्झं गहेत्वा वुत्तं । तेनाह—“बुद्धगुणारम्मणाय सति या एतमधिवचनं”
ति । आरब्धा ति आलम्बित्वा । धम्मं ति परियत्तिधम्मेन सद्धिं नवविधमपि लोकुत्तरधम्मं ।
ननु च निब्बानं विसुं कम्मद्वानभावेन वक्कति ? किञ्चापि वक्कति, धम्मभावसामञ्जेन पन
मग्गफलेहि सद्धिं इध पालिया सङ्गहितत्ता तस्सा पि धम्मनुस्सतिकम्मद्वाने गहणं दङ्कब्बं, अस-
ङ्गतामतादिभावेन पन मग्गफलेहि विसिद्धताय तस्स विसुं कम्मद्वानभावेन गहणं कतं । सीला-
नुस्सति आदीनं पन तिस्सन्नं अनुस्सतीनं विसुं कम्मद्वानभावेन गहणं योगावचरस्स अत्तनो
एव सीलस्स, चागस्स, सद्धादीनं च अनुस्सतिद्वानभावेन गहेतव्वत्ता । रूपकायं गता ति अत्तनो
कारजकायं आरब्ध आरम्मणकरणवसेन पवत्ता । काये ति काये विसयभूते । कोट्टासनिमि-
त्तारम्मणाया ति केसादिकोट्टासेसु पटिक्कूलनिमित्तारम्मणाया । इतो पुरिमासु सत्तसु अनुस्स-
तीसु नत्थि निमित्तुप्पत्ति, इध अत्थी ति दस्सनत्थं निमित्त-ग्गहणं । तथा अस्सासपस्सास-
निमित्तारम्मणाया ति एत्था पि । उपसमं ति सब्बसङ्कारूपसमं निब्बानं ति अत्थो ।

२. अवेच बुद्धगुणे याथावतो अत्वा उपपन्नो पसादो अवेचप्यसादो अरियमग्गेन
आगतप्यसादो, तंसदिमो पि वा यो दिङ्गितवातेहि अचलो असम्पक्कमियो, तेन समन्नागतेन ।
तादिसस्स बुद्धानुस्सतिभावना इज्झति, न इतरस्स । पतिरूपसेनासने ति यथावुत्त अट्टारस-

लोकविद् अनुत्तरो पुरिसदम्भसारथि सत्था देवमनुस्सानं बुद्धो भगवा" ति' एवं बुद्धस्स भगवतो गुणा अनुस्सरित्वा ।

३. तत्रायं अनुस्सरणनयो—सो भगवा इति पि अरहं, इति पि सम्मासम्बुद्धो...प...इति पि भगवा ति अनुस्सरति । इमिना च इमिना च कारणेना ति वुत्तं होति ।

४. तत्थ आरक्ता अरीनं अरानञ्च हतात्ता पञ्चयादीनं अरहत्ता पापकरणे रहाभावा ति इमेहि ताव कारणेहि सो भगवा अरहं ति अनुस्सरति ।

दोसवज्जिते पञ्चङ्गसमन्नागते सेनासने । रहोगतेना ति रहसि गतेन । तेन कायविवेकं दस्सेति । पटिसल्लीनेना ति नानारम्मणतो पटिसल्लीनेन, बहिद्धा पुथुत्ता रम्मणतो पटिक्क-मापेत्वा कम्मद्वाने सल्लीनेन, सुसिलिद्धचित्तेना ति अत्थो । एवं ति इमाय पालिया आगतनयेन ।

३. सो भगवा ति एत्थ सो ति यो सो समर्तिस पारमियो पूरेत्वा सम्बकिलेसे भञ्जित्वा अनुत्तरं सम्मासम्बोधि अभिसम्बुद्धो देवानं अतिदेवो ब्रह्मानं अतिब्रह्मा लोकनाथो भाग्यवन्ततादीहि कारणेहि सदेवके लोके "भागवा" ति पत्थटकित्तिसद्दो, सो । भगवा ति इदं सत्थु नामकित्तनं । तथा हि वुत्तं "भगवा ति नेतं नामं मातरा कतं" ति अपि^२ । परतो पन भगवा ति गुणकित्तनं । अरहं ति आदीसु नवसु ठानेसु पञ्चेकं इति पि-सद्दं योजेत्वा बुद्धगुणा अनुस्सरित्वा ति दस्सेन्तो—"इति पि अरहं...प...इति पि भगवा ति अनुस्सरती" ति आह । "इतिपेतं भूतं इतिपेतं तच्छं" ति आदीसु^३ विय इति-सद्दो आसन्नपञ्चक्ख-करणत्थो, पि-सद्दो झम्पिण्डनत्थो । तेन नेसं बहुभावो दीपितो, तानि च गुणसल्लक्खणकारणानि भावेन्तेन चित्तस्स सम्मुखीभूतानि कातव्वानी ति दस्सेन्तो—"इमिना च इमिना च कारणेना ति वुत्तं होती" ति आह ।

४. दूरता नाम आसन्नता विय उपादायुपादाय वुच्चती ति परमुक्कंसगतं दूरभावं दस्सेन्तो—"सुविदूरविदूरे"ति आह, सुद्ध विदूरभावेनेव विदूरे ति अत्थो । सा पनस्स किलोसतो दूरता तेसं सम्बसो पहीनत्ता ति दस्सेन्तो आह—"मग्गेन किलेसानं विद्धंसितत्ता" ति ।

१. अं०-३-८ ।

२. खु०-४:१-४२१, खु०-४:२-२८ ।

३. दी०-१-५ ।

आरका हि सो सब्बकिलेसेहि सुविदूरविदूरे ठितो मग्गेन सवासनानं
किलेसानं विद्धंसितत्ता ति आरकत्ता अरहं ।

सो ततो आरका नाम यस्स येनासमंजिता ।

असमङ्गी च दोसेहि नाथो तेनारहं मतो ति ॥

१. ते च अनेन किलेसारयो मग्गेन हता ति अरीनं हतत्ता
पि अरहं ।

यस्मा रागादिसङ्घाता सब्बे पि अरयो हता ।

पञ्चासत्थेन नाथेन तस्मा पि अरहं मतो ति ॥

६. यञ्चेतं अविज्जाभवतण्हामयनाभि पुञ्जादिअभिसङ्कारारं
जरामरणेभि आसवसमुदयमयेन अक्खेन विज्झित्वा तिभवरथे समायोजितं

ननु अञ्जेसम्पि खीणासवानं ते पहीना एवा ति अनुयोगं मनसि कत्वा वुत्तं—“सवासनानं”ति ।
न हि भगवन्तं ठपेत्वा अञ्जे सहवासनाय किलेसे पहातुं सक्कोन्ति, एतेन अञ्जेहि असाधारणं भग-
वतो अरहत्तं ति दस्सितं होति । का पनायं वासना नाम ? पहीनकिलेसस्सा पि अप्पहीनकिले-
सस्स पयोगसदिसपयोगहेतुभूतो किलेसनिहितो सामत्थियविसेसो आयस्मतो पिलिन्दवच्छस्स^१
वसलसमुदाचारनिमित्तं विय । कथं पन “आरका” ति वुत्ते “किलेसेही” ति अयमत्थो लब्धती
ति ? सामञ्जसोतनाय विसेसे अवट्टानतो, विसेसत्थिना च विसेसस्स अनुपयोजेतन्वतो, “आर-
कास्स होन्ति पापका अकुसला धम्मा” ति आदीनि^२ सुत्तपदानेत्य उदाहरितन्त्रानि । आरका
ति चेत्थ आ-कारस्स रस्सत्तं, क-कारस्स च ह-कारं सानुसारं कत्वा निरुत्तिनयेन “अरहं” ति
पदसिद्धिं वेदितव्वं । वुत्तमेवत्थं सुखग्गहणत्थं “सो ततो आरका नामा” ति गाथाबन्धमाह ।
तत्थ समञ्जनसीलो समङ्गी, न समज्जिता असमज्जिता^३ असमन्नागमो असहवुत्तिता ।

५. अनत्थचरणेन^४ किलेसा एव अरयो ति किलेसारयो । “अरीनं हतत्ता अरिहा”
ति वत्तव्वे निरुत्तिनयेन “अरहं” ति वुत्तं ।

६. यञ्चेतं संसारचक्कं ति सम्बन्धो । रथचक्कस्स नामि विय मूलावयवभूतं अन्तो
वहि च समवट्ठितं अविज्जाभवतण्हामयं द्वयं ति वुत्तं—“अविज्जाभवतण्हामयनाभि” ति ।

१. वि०-१-३५४,

२. म०-१-३४३ ।

३. समङ्गीति असमज्जिता-सी०,

स्या०, समङ्गीति न समज्जिता असमज्जिता-क० ।

४. हरणेन-स्या० ।

अनादिकालप्पवत्तं संसारचक्कं, तस्सानेन बोधिमण्डे वीरियपादेहि सील-
पथवियं पतिट्ठाया सद्धाहत्येन कम्मक्खयकरं जाणफरसुं गहेत्वा सब्बे अरा
हता ति अरानं हतत्ता पि अरहं ।

७. अथ वा संसारचक्कं ति अनमतगं संसारवट्ठं वुच्चति । तस्स
च अविज्जा नाभि मूलत्ता, जरामरणं नेमि परियोसानत्ता, सेसा दसधम्मा
अरा अविज्जामूलकत्ता जरामरणपरियन्तत्ता च ।

नामिया नेमिया च सम्बन्धा अरसदिसा पच्चयफलभूतेहि अविज्जातण्हाजरामरणेहि सम्बन्धा
पुञ्जादिसङ्कारा ति वुत्तं—“पुञ्जादिअभिसङ्कारारं” ति । तत्थ तत्थ भवे परियन्तभावेन
पाकटं जरामरणं ति तं नेमिद्वानियं कत्वा आह—“जरामरणेनेमी” ति । यथा च रथचक्कप-
वत्तिया पधानकारणं अक्खो, एवं संसारचक्कपवत्तिया आसवसमुदयो ति आह—“आसवसमु-
दयमयेन अक्खेन विज्झित्वा” ति । आसवा एव अविज्जादीनं कारणत्ता आसवसमुदयो ।
यथाह—“आसवसमुदया अविज्जासमुदयो” ति^१ । विपाककटत्तारूपप्पमेदो कामभवादिको
तिभवो एव रथो, तस्मिं तिभवरथे । अत्तनो पच्चयेहि समं, सब्बसो वा आदितो पट्ठाया
योजितं ति समायोजितं । आदिरहितं कालं पवत्तती ति कत्वा अनादिकालप्पवत्तं ।

“खन्धानं च पटिपाति धातुआयतनान च ।

अन्वोच्छिन्नं वत्तमाना संसारो ति पवुच्चती” ति^२ ।

एवं वुत्तसंसारोव संसारचक्कं । अनेना ति भगवता । बोधिमण्डे ति बोधिसङ्गातस्स
जाणस्स मण्ठभावप्पत्ते ठाने, काले वा । वीरियपादेही ति संकिलेसवोदानपक्खियेसु सन्नि-
रुम्भनसन्निक्खिपनकिच्चताय द्विधा पवत्तेहि अत्तनो वीरियसङ्गातेहि पादेहि । सीलपथवियं
ति पतिट्ठेनेन सीलमेव पथवी, तस्सं । पतिट्ठाया ति सम्पादनवसेन पतिट्ठहित्वा । सद्धाहत्येना
ति अनवज्जधम्मादानसाधनतो सद्धा व हत्थो, तेन । कम्मक्खयकरणं ति कायकम्मादिमेदस्स
सब्बस्स पि कम्मस्स खयकरणतो कम्मक्खयकरं । जाणफरसुं ति समाधिसिलायं मुनिसित-
मग्गजाणफरसुं गहेत्वा ।

७. एवं “अरानं हतत्ता” ति एत्थ वुत्तअरघाते संसारं चक्कं विय चक्कं ति गहेत्वा
अत्थयोजनं कत्वा इदानीं पटिच्चसमुप्पादघेसनाक्कमेन पि तं दस्सेतुं—“अथ वा” ति आदि

१. म०-१-७४ । २. दी० टु०-२-८६, सं० टु०-२-८९, अं० टु०-२-३८६-पिट्ठादिसु ।

३. वुत्तं अरसङ्गातं—सारत्थ० दी०-१-२१८—पिट्ठे ।

तत्थ दुक्खादीसु अज्जाणं अविज्जा । कामभवे च अविज्जा कामभवे सङ्कारानं पच्चयो होति । रूपभवे अविज्जा रूपभवे सङ्कारानं पच्चयो होति । अरूपभवे अविज्जा अरूपभवे सङ्कारानं पच्चयो होति । कामभवे सङ्कारा कामभवे पटिसन्धिविज्जाणस्स पच्चया होन्ति । एस नयो इतरेसु । कामभवे पटिसन्धिविज्जाणं कामभवे नामरूपस्स पच्चयो होति । तथा रूपभवे । अरूपभवे नामस्सेव पच्चयो होति । कामभवे नामरूपं कामभवे सळायतनस्स पच्चयो होति । रूपभवे नामरूपं रूपभवे तिण्णं आयतनानं पच्चयो होति । अरूपभवे नामं अरूपभवे एकस्स आयतनस्स पच्चयो होति । कामभवे सळायतनं कामभवे छब्बिधस्स फस्सस्स पच्चयो होति । रूपभवे तीणि आयतनानि रूपभवे तिण्णं फस्सानं पच्चया होन्ति । अरूपभवे एकं आयतनं अरूपभवे एकस्स फस्सस्स पच्चयो होति । कामभवे छ फस्सा कामभवे छन्नं वेदनानं पच्चया होन्ति । रूपभवे तयो फस्सा तत्थेव तिस्सन्नं ।

वुत्तं । तत्थ अनमतगं संसारवट्टं ति अनु अनु अमतगं अविज्जातकोटिकं संसारमण्डलं । सेसा दस धम्मा सङ्कारादयो जातिपरियोसाना अरा । कथं ? नाभिया अविज्जाय मूलतो, नेमिया जरामरणेन अन्ततो सम्बन्धत्ता ति दस्सेन्तो आह—“अविज्जामूलकत्ता जरामरणपरियन्तत्ता चा” ति । दुक्खादीसू ति दुक्खसमुदयनिरोधमग्गेषु । तत्थ दुक्खे, अज्जाणं तदन्तोगधत्ता तप्पटिच्छादनतो च, सेसेसु पटिच्छादनतो व । दुक्खं ति चेत्थ दुक्खं अरियसच्चं अधिप्पेतं ति तं कामभवादिवसेन तिधा भिन्दित्वा तथा तप्पटिच्छादिकं अविज्जं, अविज्जादिपच्चये तीसुभवेसु सङ्कारादिके च पटिपाटिया दस्सेन्तो—“कामभवे च अविज्जा” ति आदिमाह । तत्थ कामभवे अविज्जा ति कामभवे आदीनवप्पटिच्छादिका अविज्जा । रूपभवे अरूपभवे अविज्जा ति एत्था पि एसेव नयो । कामभवे सङ्कारानं ति कामभूमिपरियापन्नानं सङ्कारानं, कामभवे वा निष्पादेतब्बा ये सङ्कारा, तेसं कामभवूपपत्तिनिव्वत्तकसङ्कारानं ति अत्थो । पच्चयो होती ति पुज्जामिसङ्कारानं ताव आरम्भणपच्चयेन चैव उपनिस्सयपच्चये न चा ति द्विधा पच्चयो होति । अपुज्जामिसङ्कारेषु सहजातस्स सहजातदिवसेन, असहजातस्स अनन्तरसमनन्तरादिवसेन, नानन्तरस्स पन आरम्भणवसेन चैव उपनिस्सयवसेन च पच्चयो होति । अरूपभवे सङ्कारानं ति आनेज्जामिसङ्कारानं । पच्चयो होति उपनिस्सय-

अरूपमवे एको तत्थेव एकस्सा वेदनाय पच्चयो होति । काममवे छ वेदना काममवे छन्नं तण्हाकायानं पच्चया होन्ति । रूपमवे तिस्सो तत्थेव तिण्णं । अरूपमवे एका वेदना अरूपमवे एकस्स तण्हाकायस्स पच्चयो होति । तत्थ तत्थ सा सा तण्हा तस्स तस्स उपादानस्स, उपादानादयो भवादीनं ।

८. कथं ? इधेक्खो कामे परिभुज्जिस्सामी ति कामुपादानपच्चया कायेन दुच्चरितं चरति, वाचाय दुच्चरितं चरति, मनसा दुच्चरितं चरति, दुच्चरितापारिपूरिया अपाये उपपज्जति । तत्थस्स उपपत्तिहेतुभूतं कम्मं कम्मभवो, कम्मनिब्बत्ता खन्धा उपपत्तिभवो, खन्धानं निब्बत्ति जाति, परिपाको जरा, मेदो भरणं ।

अपरो सग्गसम्पत्तिं अनुभविस्सामी ति तत्थेव सुचरितं चरति, सुचरितापारिपूरिया सग्गे उपपज्जति । तत्थस्स उपपत्तिहेतुभूतं कम्मं कम्मभवो ति सो एव नयो ।

९. अपरो पन ब्रह्मलोकसम्पत्तिं अनुभविस्सामी ति कामुपादान-वसेनेव । इमस्मिं पनत्थे एत्थ वित्थारियमाने अतिप्पपञ्चो होति, सयमेव च परतो आगमिस्सती ति न नं वित्थारयाम ।

तिण्णं आयतनानं ति चक्खुसोतमनायतनानं । एकस्सायतनस्सा ति मनायतनस्स । इमिना नयेन फस्सादीनमि विभागो वेदितब्बो । तत्थ तत्थ सा सा तण्हा ति रूपतण्हा-दिभेदा तत्थ तत्थ कामभवादीसु उपपज्जनका तण्हा ।

८. तण्हादिमूलिका कथा अतिसङ्खित्ता ति तं उपादानमवे च विभजित्वा वित्थारेत्वा दस्सेतुं—“कथं” ति आति बुत्तं । तत्थ “कामे परिभुज्जिस्सामी” ति इमिना कामतण्हा-पवत्तिमाह । तथा “सग्गसम्पत्तिं अनुभविस्सामी” ति आदीहि । सा पन तण्हा यस्मा भुस-मादानवसेन पवत्तमाना कामुपादानं नाम होति, तस्मा बुत्तं—“कामुपादानपच्चया” ति । तथे वा ति कामुपादानपच्चया एव ।

९. ब्रह्मलोकसम्पत्तिं ति रूपीब्रह्मलोके सम्पत्तिं । “सब्बे पि तेभूमका धम्मा कामनीयङ्गेन कामा” ति^१ वचनतो भवरागो पि कामुपादानमेवा ति कत्वा “कामुपादानपच्चया

१. उपपज्जति—सी०, त्या०, रो० ।

२. उपपत्तिहेतुभूतं—सी०, त्या० ।

३. सु०—४:१—३, सु०—४:१—३९, पिट्ठादीसु थोकं विसविसं ।

पञ्चया एवमेतं भावेति, करुणं मुदितं उपेक्खं भावेति, भावनापारि-
पूरिया ब्रह्मलोके निव्वत्तति । तत्थस्स निव्वत्तिहेतुभूतं कम्मं कम्मभवो ति
सो एव नयो ।

अपरो अरूपभवे सम्पत्तिं अनुभविस्सामी ति तथेव आकासानञ्चाय-
तनादिसमापत्तियो भावेति, भावनापारिपूरिया तत्थ तत्थ निव्वत्तति,
तत्थस्स निव्वत्तिहेतुभूतं कम्मं कम्मभवो, कम्मनिव्वत्ता खन्धा उपपत्तिभवो,
खन्धानं निव्वत्ति जाति, परिपाको जरा, मेदो मरणं ति । एस नयो
सेसुपादानमूलिकासु पि योजनासु ।

१०. एवं अयं “अविज्जा हेतु सङ्कारा हेतुसमुप्पन्ना, उभो पेटे हेतु-
समुप्पन्ना ति पच्चयपरिग्गहे पञ्जा धम्मद्वितिगणं । अतीताम्पि अद्धानं

एव मेत्तं भावेती” ति आदि वुत्तं । सेसुपादानमूलिकासु पी ति एत्थायं योजना—
इधेक्कचो “नत्थि परो लोको” ति नात्थिकदिट्ठिं गण्हाति, सो दिट्ठुपादानपच्चया कायेन
दुच्चरतं चरती ति आदि वुत्तनयेन योजेतब्बं । अपरो “असुकस्मि सम्पत्तिभवे अत्ता उच्छि-
ज्जती” ति उच्छेददिट्ठिं गण्हाति, सो तत्रूपपत्तिया कायेन सुचरितं चरती ति आदि वुत्तनयेनेव
योजेतब्बं । अपरो “रूपी मनोमयो हुत्वा अत्ता उच्छिज्जती” ति रूपूपपत्तिया मग्गं भावेति ।
भावनापारिपूरिया ति सब्बं वुत्तनयेनेव वेदितब्बं । अपरो “अरूपभवे उप्पज्जित्वा अत्ता
उच्छिज्जती” ति अरूपूपपत्तिया मग्गं भावेति । भावनापारिपूरिया ति सब्बं वुत्तनयेनेव
वेदितब्बं । एताहि यैव अत्तवादुपादानमूलिका पि योजना संवण्णिता ति दट्ठब्बं । एवं दिट्ठधम्म-
निब्बानवादवसेना पि योजना वेदितब्बा । अपरो “सीलेन सुद्धी” ति ‘असुद्धिमग्गं सुद्धिमग्गो’
ति परामसन्तो सीलव्वतुपादानपच्चया कायेन दुच्चरितं चरती ति आदिना सब्बं वुत्तनयेनेव
योजितब्बं ।

१०. इदानीं ख्यायं संसारचक्रं दस्मन्तेन “कामभवे अविज्जा कामभवे सङ्कारानं
पच्चयो होती” ति आदिना अविज्जादीनं पच्चयभावो, सङ्कारादीनं पच्चयुप्पन्नभावो च दस्सितो,
तमेव पटिसम्भिद्दामग्गापाळि^१ आनेत्वा निगमनवसेन दस्सन्तो—“एवं अयं” ति
आदिमाह । तत्थ यथा सङ्कारा होतुनिव्वत्ता, एवं अविज्जा पि कामासवादिना सहेतुका एवा ति

अनागतम्पि अद्धानं अविज्जा हेतु, सङ्कारा हेतुसमुपपन्ना, उभो पेते हेतुसमुपपन्ना ति पच्चयपरिग्गहे पञ्जा धम्मट्ठित्तिजाणं” ति एतेनेव नयेन सम्बपदानि वित्थारेतब्बानि ।

११. तत्थ अविज्जासङ्कारा एको सङ्केपो, विज्जाणनामरूपसत्तायतन-फस्सवेदना एको, तण्हुपादानभवा एको, जातिजरामरणं एको । पुरिम-सङ्केपो चेत्थ अतीतो अद्दा द्वे मज्झिमा पच्चुपपन्नो, जातिजरामरणं अनागतो । अविज्जासङ्कारग्गहणेन चेत्थ तण्हुपादानभवा गहिता व होन्ती ति इमे पञ्च धम्मा अतीते कम्मवट्ठं, विज्जाणादयो पञ्च एतरहि विपाकवट्ठं, तण्हुपादानभवाग्गहणेन अविज्जासङ्कारा गहिताव होन्ती ति इमे पञ्च धम्मा एतरहि कम्मवट्ठं, जातिजरामरणापदेसेन विज्जाणादीनं निदिट्ठत्ता इमे पञ्च धम्मा आयत्तिं विपाकवट्ठं । ते आकारतो वीसतिविधा होन्ति । सङ्कार-

आह—“उभोपेत हेतुसमुपपन्ना” ति । पच्चयपरिग्गहे ति नामरूपस्स पच्चयानं अविज्जादीनं परिच्छिज्ज गहणे, निष्पादेतब्बे भुम्मं । पब्बा ति कङ्कावितरणविसुद्धिसङ्काता पकारतो णना । धम्मट्ठित्तिजाणं ति पटिच्चसमुप्पादावबोधो । इदं च धम्मट्ठित्तिजाणं यस्मा अद्दात्तये सङ्कामलवितरणवसेन पवत्तति, तस्मा “अतीतम्पि अद्धानं” ति आदि वुत्तं । एतेनेव नयेना ति एतेन “अविज्जा हेतू” ति आदिना अविज्जायं वुत्तेन नयेन । “सङ्कारा हेतु, विज्जाणं हेतुसमुपपन्नं” ति आदिना सम्बपदानि वित्थारेतब्बानि ।

११. संखिप्पं ति एत्थ अविज्जादयो विज्जाणादयो चा ति सङ्केपो; हेतु विपाको च । हेतु विपाको ति वा संखिप्पती ति सङ्केपो, अविज्जादयो विज्जाणादयो च । सङ्केपभावसामञ्जेन पन एकवचनं कतं ति दट्ठब्बं । तेन पन सङ्केपा अतीते हेतु, एतरहि विपाको, एतरहि हेतु, आयत्तिं विपाको ति एवं कालविभागेन चत्तारो जाता । तेनाह—“पुरिम-सङ्केपो चेत्थ अतीतो अद्दा” ति आदि । सङ्केप-सद्दो वा भागाधिवचनं ति अतीतो हेतुभागे पठमो सङ्केपो । एस नयो सेसेसु पि । तण्हुपादान भवा गहिता व होन्ति किलेसकम्मभाव-सामञ्जतो, तेहि विना अविज्जासङ्कारानं सकिच्चाकरणतो च । कम्मं तण्हा च तस्स सहकारी-कारणं हुत्वा वट्ठनत्येन कम्मवट्ठं ।

विज्जाणानञ्चेत्थ अन्तरा एको सन्धि, वेदनातण्हानमन्तरा एको, भवजातीन-
मन्तरा एको ति ।

इति भगवा एतं चतुसङ्केपं तियद्धं वीसताकारं तिसन्धि पटिच्च-
समुप्पादं सञ्चाकारतो जानाति पस्सति अज्जाति पटिविज्जति । “तं
आतट्ठेन आणं, पजाननट्ठेन पज्जा, तेन वुच्चति “पच्चयपरिगहे पज्जा
धम्मट्ठित्तिआणं” ति । इमिना धम्मट्ठित्तिआणेन भगवा ते धम्मे यथाभूतं
वत्वा तेसु निब्बिन्दन्तो विरञ्जन्तो विमुच्चन्तो वुत्तप्पकारस्स इमस्स
संसारचक्कस्स अरे हनि विहनि विद्धंसेसि । एवम्पि अरानं हतात्ता अरहं ।

अरा संसारचक्कस्स हता आणासिना यतो ।

लोकनाथेन तेनेस अरहं ति पवुच्चति ॥

विज्जाणानामरूपसलायतनफस्सवेदनानं जातिजराभङ्गादत्था “जातिजराभरणं” ति वुत्ता
ति आ — “जातिजरामरणापदेसेन विज्जाणादीनं निहिट्ठत्ता” ति । इमे ति विज्जा-
णादयो । आयतिं विपाकवट्टं पच्चुप्पन्नहेतुतो भावीनं अनागतानं गहितत्ता । ते ति
अविज्जादयो । आकारतो ति सरूपतो अवुत्ता पि तस्मिं तस्मिं सङ्गहे आकिरीयन्ति अविज्जा-
सङ्कारादिगगणेहि पकासीयन्ती ति आकारा, अतीतहेतुआदीनं वा पकारा आकारा, ततो
आकारतो । वीसतिविधा होन्ति अतीतेहेतुपञ्चकादिमेदतो ।

सङ्कारविज्जाणानं अन्तरा एको सन्धी ति हेतुतो फलस्स अविच्छेदप्पवत्तिभावतो
हेतुफलसम्बन्धभूतो एको सन्धी । तथा भवजातीनमन्तरा । वेदनातण्हानमन्तरा पन
फलतो हेतुनो अविच्छेदप्पवत्तिभावतो फलहेतुसम्बन्धभूतो एको सन्धि । फलभूतो पि हि धम्मो
अज्जस्स हेतुसभावस्स धम्मस्स पच्चथो होती ति ।

इती ति वुत्तप्पकारपरामसनं । तेनाह — “चतुसङ्केपं” ति आदि । सञ्चाकारतो
ति इध वुत्तेहि अबुत्तेहि च पटिच्चसमुप्पादविभङ्गे’ अनन्तनयसमन्तपङ्कानादीसु च आगतेहि
सन्वेहि आकारेहि । जानाती ति अवबुज्जति । पस्सती ति दस्सनभूतेन आणचक्खुना
पच्चक्खतो पस्सति । अज्जाति पटिविज्जती ति, तेसं येव वेवचनं । तं ति तं जाननं ।
आतट्ठेना ति यथासभावतो जाननट्ठेन । पजानट्ठेना ति अनिच्चादीहि पकारेहि
पटिविज्जनट्ठेन ।

१२. अग्गदक्खिण्येयत्ता च चीवरादिपच्चये अरहति, पूजाविसेसञ्च । तेनेव च उप्पन्ने तथागते ये केचि महेसक्खा देवमनुस्सा, न ते अञ्जत्थ पूजं करोन्ति, तथा हि ब्रह्मा सहम्पति सिनेरुमत्तेन रतनदामेन तथागतं पूजेसि । यथाबलञ्च अञ्जे देवा मनुस्सा च विम्बिसारकोसलराजादयो । परिनिब्बुताम्पि च भगवन्तं उद्दिस्स छन्नवुतिकोटिधनं विस्सज्जेत्वा असोक-महाराजा सकलजम्बुदीपे चतुरासीतिविहारसहस्सानि पतिट्ठापेसि । को पन वादो अञ्जेसं पूजाविसेसानं ति पच्चयादीनं अरहत्ता पि अरहं ।

पूजाविसेसं सह पच्चयेहि यस्मा अयं अरहति लोकनाथो ।

अत्थानुरूपं अरहं ति लोके तस्मा जिनो अरहति नाममेतं ॥

१३. यथा च लोके ये केचि पण्डितमानिनो बाला असिलोकभयेन रहो पापं करोन्ति, एवमेस न कदाचि करोती ति पापकरणे रक्षाभावतो पि अरहं ।

इदानीं यदत्यमिदं भवचक्कं इधानीतं, तं दस्सेतुं—“इमिना” ति आदि वुत्तं । तत्थ ते धम्मो ति ते अविज्जादिके धम्मो । यथाभूतं बत्त्वा ति महावज्जिआणेन याथावतो जानित्वा । निब्बिन्दन्तो बलवविपस्सनाय विरज्जन्तो विमुच्चन्तो अरियमग्गेहि अरे हनी ति योजना । तत्थ यदा भगवा विरज्जति विमुच्चति, तदा अरे हनति नाम । ततो परं पन अभिसम्बुद्धक्खणं गहेत्वा वुत्तं—“हनि विहनि विद्धंसेसी” ति ।

१२. चक्कवत्तिनो अचेतने चक्करतने उप्पन्ने तथेव लोको पूजं करोति, अञ्जत्थ पूजाविसेसा पच्छिज्जन्ति, किमङ्गं पन सम्मासम्बुद्धे उप्पन्ने ति दस्सेन्तो “उप्पन्ने तथागतो” ति आदिमाह । को पन वादो अञ्जेसं पूजाविसेसानं ति यथावुत्ततो अञ्जेसं अमहेसक्खेहि देवमनुस्सेहि करियमानानं नातिउळारानं पूजाविसेसानं अरहमावे का नाम कथा । अत्थानुरूपं ति अरहत्तत्थस्स अनुरूपं अन्वत्थं ।

१३. असिलोकभयेना ति अकित्तिभयेन । रहो पापं करोन्ति “मा नं” कोचि बज्जा” ति एस भगवा न कदाचि करोति पापहेतुनं बोधिमण्डे एव सुप्पहीनत्ता । अपरो नयो—आरका ति अरहं, सुविदूरभावतो इच्चेव अत्यो । कुतो पन सुविदूरभावतो ति ? ये

यस्मा नत्थि र्हो नाम पापकम्मेसु तादिनो ।
रहाभावेन तेनेस अरहं इति विस्सुतो ॥

एवं सब्बथा पि—

आरकत्ता हतत्ता च किलेसारीन सो मुनि ।
हतसंसारचकारो पच्चयादीन चारहो ।
न र्हो करोति पापानि अरहं तेन बुच्चती ति ॥

अभावितकाया अभावितसीला अभावितचित्ता अभावितपञ्जा, ततो एव अप्पहीनरागदोसमोहा अरियधम्मस्स अकोविदा अरियधम्मे अविनीता अरियधम्मस्स अदस्साविनो अप्पटिपन्ना मिच्छापटिपन्ना च, ततो सुविदूरभावतो । वुत्तद्देतं भगवता—

“सङ्खटिकण्णे चे पि मे भिक्खवे भिक्खु गहेत्वा पिड्डितो पिड्डितो अनुबन्धो अस्स पादे पदं निक्खिपन्तो, सो च होति अभिज्झाल्लु कामेनु तिब्बसारागो ब्यापन्नचित्तो पदुड्डमनसङ्कप्पो मुद्धस्सति असम्पजानो असमाहितो विग्भन्तचित्तो पाकतिन्द्रियो । अथ खो सो आरका व मय्हं, अहं च तस्स । तं किस्स हेतु ? धम्मं हि सो भिक्खवे भिक्खु न पस्सति, धम्मं अपस्सन्तो मं न पस्सति” ति^१ ।

यथावुत्तपुग्गला हि सचे पि सार्यं पातं सत्थु सन्तिकावचरा व सियुं, न ते तावता “सत्थु सन्तिका” ति वत्तन्वा, तथा सत्था पि नेसं । इति असप्पुरिसानं आरका दूरेति अरहं ।

“सम्मा न पटिपज्जन्ति ये निहीनासया नरा ।

आरका तेहि भगवा दूरे तेनारहं मतो ति ॥

तथा आरका ति अरहं, आसन्नाभावतो ति अत्थो । कुतो पन आसन्नभावतो ति ? ये भावितकाया भावितसीला भावितचित्ता भावितपञ्जा, ततो एव पहीनरागदोसमोहा अरियधम्मस्स कोविदा अरियधम्मे सुविनीता अरियधम्मस्स दस्साविनो समापटिपन्ना, ततो आसन्नभावतो । वुत्तग्गि चेतं भगवता—

“योजनसते चे पि मे भिक्खवे भिक्खु विहरेय्य, सो च होति अनभिज्झाल्लु कामेसु न तिब्बसारागो अब्यापन्नचित्तो अप्पदुड्डमनसङ्कप्पो उपद्धितस्सति सम्पजानो समाहितो पक्कगचित्तो वुत्तिन्द्रियो । अथ खो सो सन्तिके व मय्हं, अहं च तस्स ।

तं किस्स हेतु ? धम्मं हि सो भिक्खवे भिक्खु पस्सति, धम्मं पस्सन्तो मं पस्सती ति^१ ।

तथारूपा हि पुग्गला सत्थु योजनसहस्सन्तरिका पि होन्ति, न तावता ते “सत्थु दूरचारिनो” ति वत्तन्वा, तथा सत्था पि नेसं । इति सप्पुरिसानं आरका आसन्ने ति अरहं ।

ये सम्मा पटिपज्जन्ति सुप्पणीताधिमुत्तिका ।

आरका^२ तेहि आसन्ने तेना पि अरहं जिनो ॥

ये इमे रागादयो पापधम्मा यस्मि सन्ताने उप्पज्जन्ति, तस्स दिट्ठधम्मिकमपि सम्परायिकमपि अनत्थं आवहन्ति । निब्बानगामिनिया पटिपदाय एकंसेनेव उज्जुविपच्चनीकभूता च, ते अत्तहितं परहितं च परिपूरेतुं सम्मा पटिपज्जन्तेहि साधूहि दूरतो रहितन्वा परिच्चजितन्वा पहातन्वा ति रहा नाम, ते च यस्मा भगवतो बोधिमूले येव अरियमग्गेन सब्बसो पहीना समुच्छिन्ना । यथाह—

“तथागतस्स खो ब्राह्मण रागो पहीनो दोसो मोहो, सब्बे पि पापका अकुसला धम्मा पहीना उच्छिन्नमूला तालावत्थुकता अनभावकता आयतिं अनुप्पादधम्मा” ति^३ ।

तस्मा सब्बसो न सन्ति एतस्स रहा ति अरहो ति वत्तन्वे ओकारस्स सानुसारं अकारादेसं कत्वा “अरहं” ति वुत्तं ।

पापधम्मा रहा नाम साधूहि रहितन्वतो ।

तेसं सुद्ध पहीनत्ता भगवा अरहं मतो ॥

ये ते सब्बसो परिज्जातक्खन्धा पहिनकिलेसा भावितमग्गा सच्छिकतनिरोधा अरहन्तो खीणासेवा, ये च सेक्खा अप्पत्तमानसा अनुत्तरं योगक्खेमं पत्थयमाना विरहन्ति, ये च परिसुद्धपयोगा कल्याणज्झासया सद्धासीलमुतादिगुणसम्पन्ना पुग्गला, तेहि न रहितन्वो न परिच्चजितन्वो, ते च भगवता ति अरहं । तथा हि अरियपुग्गला सत्थारा दिट्ठधम्मस्स पच्चक्खकरणतो सत्थु धम्मसरीरेन अविरहिता एव होन्ति । यथाह आयस्मा पिङ्गियो—

“पस्सामि नं मनसा चक्खुना व रत्तिन्दिवं ब्राह्मण अप्पमत्तो ।

नमस्समानो विवसेमि रत्ति तेनेव मज्झामि अविप्पवासं ।

१. खु०—१-२४३ ।

२. भगवा—मूलपण्णासके साल्लेय्यकसुतटिकायं ।

३. वि०—१-५, अं०-३-२८८ पिट्ठेसु अत्थतो समानं ।

सद्धा च पीति च मनो सति च नापेन्तिमे गोतमसासनम्हा ।

यं यं दिसं वजति भूरिपञ्चो स तेन तेनेव नतोहमस्मी” ति^१ ।

तेनेव च ते अञ्जं सत्थारं न उद्दिंसन्ति । यथाह—

“अट्ठानमेतं भिक्खवे अनवकासो, यं दिट्ठसम्पन्नो पुग्गलो अञ्जं सत्थारं उद्दिसेय्या ति नेतं ठानं विज्जती” ति^२ ।

कल्याणपुथुज्जना पि येभुय्येन सत्थरि निच्चलसद्धा एव होन्ति । इज्जि सुप्पटिपन्नेहि पुरिसविसेसेहि अविरहितव्वतो तेसं च अविरहनतो न सन्ति एतस्स रहा परिच्चजनका, नत्थि वा एतस्स रहो साधूहि परिच्चजितव्वता पि अरहं ।

“ये सच्छकतसद्धम्मा अरिया सुद्धगोचरा ।

न तेहि रहितो होति नाथो तेनारहं मतो” ति ॥

रहो ति च गमनं वुच्चति, भगवतो च नानागतीसु परिब्भमनसङ्कातं संसारे गमनं नत्थि कम्मक्खयकरेन अरियमग्नेन बोधिमूले येव सब्बसो ससम्भारस्स कम्मवट्ठस्स विद्धंसितत्ता । यथाह—

“येन देवूपपत्यस्स गन्धब्बो वा विरहङ्गमो ।

यक्खत्तं येन गच्छेय्यं मनुस्सत्तञ्च अब्बजे ।

ते मय्हं आसवा खीणा विद्धस्ता विनिळीकता” ति^३ ।

एवं नत्थि एतस्स रहोगमनं गतीसु पच्चाजाती ति पि अरहं ।

रहो वा गमनं यस्स संसारे नत्थि सब्बसो ।

पहीनजातिभरणो अरहं सुगतो मतो ॥

पासंसत्ता वा भगवा अरहं । अक्खरचिन्तका हि पसंसायं अरह-सहं वण्णेन्ति । पासंस-भावो च भगवतो अनञ्जलाधारणो यथाभुच्चगुणाधिगतो सदेवके लोके सुप्पतिट्ठितो । तथा हेस अनुसरेन सीलेन अनुत्तरेण समाधिना अनुत्तराय पञ्चाय अनुत्तराय विमुत्तिया असमो असम-समो अप्पटिमो अप्पटिभागो अप्पटिपुग्गलो ति एवं तस्मिं तस्मिं गुणे विभजित्वा वुच्चमाने पण्डितपुरिसेहि देवेहि ब्रह्मेहि भगवता वा पन परियोसापेतुं असक्कुणेय्यरूपो । इति पासंसत्ता पि भगवा अरहं ।

गुणेहि सदिसो नत्थि यस्मा लोके सदेवके ।

तस्मा पासंसियत्ता पि अरहं द्विपदुत्तमो ॥

१४. सम्मा सामञ्च सब्बधम्मानं बुद्धत्ता पन सम्मासम्बुद्धो ।
तथाहि एस सब्बधम्मे सम्मा सामञ्च बुद्धो^१, अभिञ्जेय्ये धम्मे अभि-
ञ्जेय्यतो बुद्धो, परिञ्जेय्ये धम्मे परिञ्जेय्यतो, पहातब्बे धम्मे पहातब्बतो,
सच्छिकातब्बे धम्मे सच्छिकातब्बतो, भावेतब्बे धम्मे भावेतब्बतो ।
तेनेव चाह—

“अभिञ्जेय्यं अभिञ्जातं भावेतब्बञ्च भावितां ।
पहातब्बं पहीनं मे तस्मा बुद्धोस्मि ब्राह्मणा ति” ॥

एवं सब्बथा पि—

“आरका मन्दबुद्धीनं आरका^२ च विजानतं ।
रहानं सुप्पहीनत्ता विदूनमरहेय्यतो ।
भवेसु च रहाभावा पाससा अरहं जिनो”ति ॥

१४. सम्मा ति अविपरीतं । सामं ति सयमेव । सम्बुद्धो ति हि एत्थ सं—सद्दो
“सयं” ति एतस्स अत्थस्स बोधको दट्ठब्बो । सब्बधम्मानं ति अनवसेसानं ज्ञेय्यधम्मानं ।
कथं पनेत्थ सब्बधम्मावबोधो लब्धतो ति ? एकदेसस्स अग्गहणतो । पदेसग्गहणे हि असति
गहेतब्बस्स निप्पदेसता व विञ्जायति यथा “दक्खितो^४ न ददाती” ति । एवञ्च कत्वा अत्थ-
विसेसनापेक्खा कत्तरि एव बुद्धसदसिद्धि वेदितव्वा कम्मवचनिच्छाय अभावतो । “सम्मा
सामं बुद्धत्ता सम्मासम्बुद्धो” ति एत्तकमेव हि इध सदतो लब्धति, “सब्बधम्मानं” ति पन
अत्थतो लब्धमानं गहेत्वा वुत्तं । न हि बुज्झनकिरिया अविशया युज्जति ।

इदानीं तस्मा विसयं “सब्बधम्मे” ति सामञ्जसतो वुत्तं विभजित्वा दस्सेतुं—“अभिञ्जेय्यं
धम्मे”ति आदि वुत्तं । तत्थ अभिञ्जेय्ये ति अभिविसिद्धेन आणन बानितब्बे । के पन ते ति ?
चतुससब्बधम्मे । अभिञ्जेय्यतो बुद्धो ति अभिञ्जेय्यभावतो बुज्झि । पुण्वभागे विपस्सनापञ्जाय,
अधिगमक्खणे मग्गपञ्जाय, अपरभागे सब्बञ्जुतआणादीहि अञ्जासी ति अत्थो । इतो परेसु पि
एसेव नयो । परिञ्जेय्यधम्मे ति दुक्खं अरियसम्बमाह । पहातब्बे ति समुदययक्खिये ।
सच्छिकातब्बे ति निब्बानं सन्धायाह । बहुवचननिहेसो पन सोपादिसेसादिकं परियायसिद्धं
मेवं गहेत्वा कतो, उद्देसो वा अयं चतुससब्बधम्मानं ति । तथा हि वक्खति “चक्खु दुक्खसच्चं” ति

१. सब्बधम्मे सम्मासम्बुद्धो—सी० ।

२. म०—२-४००; खु०—१-३५८ ।

३. आसन्ना-मूलपण्णासके । सालेय्यक-सुत्तट्ठिकायं ।

४. दक्खितो—स्या०; सद्दनीतिधातुमाला पस्सितव्वा ।

१५. अपि च चक्खुं दुक्खसच्चं, तस्स मूलकारणभावेन समुट्ठापिका पुरिमतण्हा समुदयसच्चं, उभिन्नं अप्पवत्ति निरोधसच्चं, निरोधपजानना पटिपदा मग्गसच्चं ति एवं एकेकपदुद्धारेणा पि सब्बधम्मो सम्मा सामञ्च बुद्धो । एस नयो सोतधानजिह्वाकायमनेसु ।

एत्तेनेव नयेन रूपादीनि छ आयतनानि, चक्खुविज्जाणादयो छ विज्जाणकाया, चक्खुसम्फस्सादयो छ फस्सा, चक्खुसम्फस्सजादयो छ वेदना, रूपसञ्जादयो छ सञ्जा, रूपसञ्चेतनादयो छ चेतना, रूपतण्हादयो छ तण्हाकाया, रूपवित्कादयो छ वित्का, रूपविचारादयो छ विचारा, रूपक्खन्धादयो पञ्चक्खन्धा, दस कसिणानि, दस अनुस्सतियो, उद्दुमातक-

आदि । उद्देसो च अविनिच्छित्तत्थपरिच्छेदस्स धम्मस्स वसेन करीयति । उद्देसेन हि उद्दिसियमानानं धम्मानं अत्थितामत्तं वुच्चति, न परिच्छेदो ति अपरिच्छेदेन बहुवचनेन वुत्तं यथा “अप्पच्चया धम्मा, असङ्कता धम्मा” ति^१ । सच्छिकातब्बे ति वा फलविमुत्तीनम्पि गहणं, न निब्बानस्सेवा ति बहुवचननिद्देशो कतो । एवञ्च भावेतब्बे ति एत्थ ज्ञानानम्पि गहणं दट्ठब्बं ।

गाथायं भावेतब्बञ्चा ति एत च-सदो अवुत्तसमुच्चयत्थो, तेन सच्छिकातब्बस्स गहणं वेदितब्बं । तस्मा बुद्धोस्मी ति यस्मा चत्तारि सच्चानि मया बुद्धानि, सच्चविनिमुत्तं च किञ्चि ज्ञेय्यं नत्थि, तस्मा सब्बम्पि ज्ञेय्यं बुद्धोस्मि, अब्भञ्जासिं ति अत्थो ।

१५. एवं सच्चवसेन सामञ्जसो वुत्तमत्थं द्वारारम्भणेहि सद्धिं द्वारप्पवत्तधम्मोहि खन्धादीहि च सच्चवसेनेव विभजित्वा दस्सेतुं—“अपि चा ति आदि आरद्धं । तत्थ मूलकारणभावेना ति सन्तेसु पि अविज्जादीसु अज्जेसु कारणेसु तेसं पि मूलभूतकारणभावेन । तण्हा हि कम्मस्स विचित्तभावहेतुतो सहायभावूपगमनतो च दुक्खविचित्ताय पधानकारणं । समुट्ठापिका ति उप्पादिका । पुरिमतण्हा ति पुरिमभवसिद्धा तण्हा । उभिन्नं ति चक्खुस्स तं समुदयस्स च । अप्पवत्ती ति अप्पवत्तिनिमित्तं । निरोधपजानना ति सच्छिकिरियाभिसमयवसेन निरोधस्स पटिविज्झना । एकेकपदुद्धारेणा ति “चक्खुं चक्खुसमुदयो” ति आदिना एकेककोट्टासनिद्वारणेन । तण्हाय पि परिज्झेय्यभावसम्भावतो उपादानक्खन्ध तोगधत्ता च दुक्खसच्चसङ्गहं दस्सेतुं—“रूपतण्हादयो छतण्हाकाया” ति वुत्तं । कसिणानी ति ककिण-

सञ्जादिवसेन दस सञ्जा, केसादयो द्वत्तिसाकारा, द्वादसायतनानि, अट्टारस धातुयो, कामभवादयो नव भवा, पठमादीनि चत्तारि ज्ञानानि, मेत्ताभावनादयो चतस्सो अप्पमञ्जा, चतस्सो अरूपसमापत्तियो, पटिलोमतो जरामरणादीनि, अनुलोमतो अविज्जादीनि पटिच्चसमुप्पादङ्गानि च योजेतब्बानि ।

१६. तत्रायं एकपदयोजना—“जरामरणं दुक्खसच्चं, जाति समुदय-सच्चं, उभिन्नम्पि निस्सरणं निरोधसच्चं, निरोधपजानना पटिपदा मग्गसच्चं” ति । एवं एकेकपदद्वारेण संबधम्मि सम्मा सामञ्च बुद्धो अनुबुद्धो पटिबुद्धो ।

ज्ञानानि । द्वत्तिसाकारा ति द्वत्तिस कोट्ठासा तदारम्भणज्ज्ञानानि च । नव भवा ति कामभवादयो तयो सञ्जीभवादयो तयो, एकवोकारभवादयो तयो ति नव भवा । चत्तारी ज्ञानानी ति अग्गाहितारम्भणविसेसानि चत्तारि रूपावचरज्ज्ञानानि, विपाकज्ज्ञानानं वा एतं गहणं । एत्थ च कुसलधम्मानं उपनिस्सयभूता तण्हा समुट्ठापिका पुरिमतण्हा ति वेदितब्बा । किरियधम्मानं पन यत्थ ते तस्स अत्तभावस्स कारणभूता ।

१६. अनुबुद्धो ति बुज्झितव्वधम्मस्स अनुरूपतो बुद्धो । तेना ति तस्मा, यस्मा सामञ्जतो विसेसतो च एकेकपदद्वारेण संबधम्मि बुद्धो, तस्मा वुत्तं । किं ति आह—“सम्मा सामञ्च संबधम्मनं बुद्धत्ता” ति, संबधस्स पि ज्येयस्स सव्वाकारतो अधिपरीतं सयमेव अभिसम्बुद्धत्ता ति अत्थो । इमिनास्स परोपदेसरत्तिस्स सव्वाकारेण संबधम्मावबोधनसमत्थस्स आकङ्क्षपटिबद्धवुत्तिनो अनावरणजाणसङ्गातस्स संबञ्जुतजाणस्स अधिगमो दस्सितो ।

ननु च संबञ्जुतजाणतो अञ्जं अनावरणजाणं, अञ्जथा “छ असाधरणजाणानि बुद्धजाणानी”ति वचनं विरुज्जेय्या ति ? न विरुज्जति विसयपवत्तिभेदवसेन अञ्जेहि असाधारणभाव स्सनत्थं एकस्तेव जाणस्स द्विधा वुत्तत्ता । एकमेव हि तं जाणं अनवसेससङ्गता-सङ्गतसम्मुतिधम्मविसयताय संबञ्जुतजाणं, तत्थ च आवरणाभावतो निस्सङ्गचारमुपादाय “अनावरणजाणं”ति वुत्तं । यथाह पटिसम्भिदार्यं—“सव्वं सङ्गतमसङ्गतं अनवसेसं जानाती ति संबञ्जुतजाणं, तत्थ आवरणं नत्थी ति अनावरणजाणं” ति आदि^२ । तस्मा नत्थि नेसं अत्थतो भेदो, एकन्तेन चेतं एवमिच्छितव्वं । अञ्जथा संबञ्जुतानावरणजाणानं साधारणता, असंबधम्मारम्भणता च आपज्जेय्य । न हि भगवतो जाणस्स अणुमत्तम्पि आवरणं अत्थि,

तेन वुत्तं—“सम्मा सामञ्च सब्बधम्मानं बुद्धत्ता पन सम्मासम्बुद्धो” ति ।

अनावरणआणस्स च असब्बधम्मारम्मणभावे यत्थ तं न पवत्तति, तत्थावरणसम्भावतो अनावरणभावो येव न सिया । अथ वा पन होतु अञ्जमेव अनावरणआणं सब्बञ्जुतआणतो, इध पन सब्बत्थ अप्पटिहतवुत्तिताय अनावरणआणं ति सब्बञ्जुतआणमेव अधिप्पेतं । तस्स चाधिगमने भगवा “सब्बञ्जू, सब्बविदू, सम्मासम्बुद्धो”ति च वुच्चति न सक्कियेव सब्बधम्मावबोधतो । तथा च वुत्तं पटिसम्भिदायं^१ “विमोक्खन्तिकमेतं बुद्धानं भगवन्तानं बोधिया मूले सह सब्बञ्जुतआणस्स पटिलाभा सच्छिका पञ्चति यदिदं “बुद्धो”ति । सब्बधम्मावबोधनसमत्थआणसमधिगमेन हि भगवतो सन्ताने अनवसेसधम्मे पटिविज्झितं समत्थता अहोसी ति ।

एत्थाह—किं पनिदं आणं पवत्तमानं सक्कियेव सब्बस्मिं विसये पवत्तति, उदाहु कमेना ति ? किञ्चेत्थ—यदि ताव सक्कियेव सब्बस्मिं विसये पवत्तति, अतीतानागतपच्चुपन्नअज्झत्तबहिद्धादिमेदमिन्नानं सङ्कतधम्मानं असङ्कतसम्मुतिधम्मानञ्च एकज्झं उपट्टाने दूरतो चित्तपटं पेक्खन्तस्स विय पटिविभागेनावबोधो^२ न सिया, तथा च सति “सब्बे धम्मा अनत्ता”ति विपस्सन्तानं अनत्ताकारेण विय सब्बधम्मा अनिरूपितरूपेण भगवतो आणस्स विसया होन्ती ति आपज्जति । ये पि “सब्बजेय्यधम्मानं ठितलक्खणविसयं विकप्परहितं सब्बकालं बुद्धानं आणं पवत्तति, तेन ते ‘सब्बविदू’ति वुच्चन्ति, एवञ्च कत्वा ‘चरं समाहितो नागो, तिष्ठन्तो पि समाहितो’ ति इदम्पि वचनं सुवत्तं होती”ति वदन्ति, तेसम्पि वुत्तदोसा नातिवत्ति, ठितलक्खणारम्मणताया च अतीतानागतसम्मुतिधम्मानं तदभावतो एकदेसविसयमेव भगवतो आणं सिया । तस्मा सक्कियेव आणं पवत्तती ति न युज्जति ।

अथ कमेन सब्बस्मिं विसये अणं पवत्तति ? एवम्पि न युज्जति । न हि जातिभूमिसभावादिवसेन दिसादेसकालादिवसेन च अनेकमेदमिन्ने जेय्ये कमेन गय्हमाने तस्स अनवसेसपटिवेधो सम्भवति, अपरियन्ताभावतो जेय्यस्स । ये पन “अत्थस्स अविसंवादनतो जेय्यस्स एकदेसं पञ्चक्खं कत्वा ‘सेसे पि एवं’ ति अधिमुच्चित्वा ववत्थापनेन सब्बञ्जू भगवा, तञ्च आणं न अनुमानिकं संसयाभावतो । संसयानुबद्धं हि लोके अनुमानआणं” ति वदन्ति, तेसम्पि तं न युत्तं । सब्बस्स हि अप्पच्चक्खभावे अत्थाविसंवादनेन जेय्यस्स एकदेसं पञ्चक्खं कत्वा “सेसे पि एवं” ति अधिमुच्चित्वा ववत्थापनस्स असम्भवतो । यञ्चि तं सेसं, तं अप्पच्चक्खं ति ।

१७. विज्जाहि पन चरणेन च सम्पन्नत्ता विज्जाचरणसम्पन्नो । तत्थ विज्जा ति तिस्सो पि विज्जा, अट्ठ पि विज्जा । तिस्सो विज्जा भयमेरवसुत्ते^१ वुत्तनयेनेव विदितब्बा, अट्ठ अम्बट्ठसुत्ते^२ । तत्र हि विपस्सनावाणेन मनोमयिद्धिया च सह छ अभिज्जा परिग्गहेत्वा अट्ठ विज्जा वुत्ता ।

अथ तस्मिन् पञ्चकख, तस्स सेसभावे एव न सिया ति ? सब्बमेतं अकारणं । कस्मा ? अविसयविचारणभावतो । वुत्तं हेतं भगवता “बुद्धविसयो भिक्खवे अचिन्तेय्यो न चिन्तेतब्बो । यो चिन्तेय्य, उम्मादस्स विघातस्स भागी अस्सा”ति^३ । इदं पनेत्थ सन्निद्धानं—यं किञ्चि भगवता जातुं इच्छितं सकलं, एकदेसो वा, तत्थ अप्परिहृतवुत्तिताय पञ्चकखतो जाणं पवत्तति, निच्चसमाधानञ्च विक्खेपाभावतो । जातुं इच्छितस्स च सकलस्स अविसयभावे तस्स आकङ्खप्पटिबद्धवुत्तिता न सिया, एकन्तेनेव सा इच्छितत्वा “सब्बे धम्मा बुद्धस्स भगवतो आवज्जनप्पटिबद्धा आकङ्खप्पटिबद्धा मनसिकारप्पटिबद्धा चित्तुप्पादप्पटिबद्धा”ति^४ वचनतो । अतीतानागतविसयस्मि भगवतो जाणं अनुमानागमतक्कगहणविरहितत्ता पञ्चकखमेव ।

ननु च एतस्मिं पक्खे यदा सकलं जातुं इच्छितं, तदा सकियेव सकलविसयताय अनिरूपितरूपेण भगवतो जाणं पवत्तेय्या ति वुत्तदोसा नातिवत्ति यैवा ति ? न, तस्स विसोधितत्ता । विसोधितो हि सो बुद्धविसयो अचिन्तेय्यो ति । अञ्जथा पचुरब्जनजाणसमानवुत्तिताय बुद्धानं भगवन्तानं जाणस्स अचिन्तेय्यता न सिया । तस्मा सकलधम्मारम्माणस्मि तं एकधम्मारम्माणं विय सुवक्कथापिते यैव ते धम्मे कत्वा पवत्तती ति इदमेत्थ अचिन्तेय्यं । वुत्तद्देतं—“यावतकं जेय्यं तावतकं जाणं । यावतकं जाणं, तावतकं जेय्यं । जेय्यपरियन्तिकं जाणं, जाणपरियन्तिकं जेय्यं”ति^५ । एवमेकल्लं, विसुं सकिं कमेन वा इच्छानुरूपं सग्गा सामञ्च सब्बधम्मानं बुद्धत्ता सम्मासम्बुद्धो ।

१७. विज्जाही ति एत्थ विन्दियं विन्दती ति विज्जा, याथावतो उपलब्धती ति अत्थो । अत्तनो वा पटिपक्खस्स विज्जनहेन विज्जा । तमोक्खन्धादिकस्स पदाल्लनहेना ति अत्थो । ततो एव अत्तनो विसयस्स विदितकरणहेन पि विज्जा । सम्पन्नत्ता ति समन्नागतत्ता । परिपुण्णत्ता वा, अविकलत्ता ति अत्थो । तिस्सन्नं अट्ठन्नं च विज्जानं तत्थ तत्थ वुत्ते गहणं ।

१. म०—१-२९ ।

२. दी०—१-८७ ।

३. अ०—२-८४ ।

४. खु०—४:१-१५०; ४:२-१८६; खु०—५-४५६ ।

चरणं ति सीलसंवरो, इन्द्रियेषु गुत्तद्वारता, भोजने मत्तञ्जुता, जागरियानुयोगो, सत्त सद्धम्मा, चत्तारि रूपावचरणञ्ज्ञानानी ति इमे पन्नरस धम्मा वेदितव्वा । इमे येव हि पन्नरस धम्मा, यस्मा एतेहि चरति अरियसावको गच्छति अमतां दिसं, तस्मा चरणं ति बुत्ता । यथाह—
“इध महानाम अरियसावको सीलवा होती” ति सब्बं मज्झिमपण्णासके^१ बुत्तनयेनेव वेदितव्वं । भगवा इमाहि विज्जाहि इमिना च चरणेन समन्नागतो, तेन बुच्चति विज्जाचरणसम्पन्नो ति ।

१८. तत्थ विज्जासम्पदा भगवतो सब्बञ्जुतं पूरेत्वा ठिता, चरणसम्पदा महाकारुणिकतां । सो सब्बञ्जुताय सब्बसत्तानं अत्थानत्थं अत्वा महाकारुणिकताय अनत्थं परिवज्जेत्वा अत्थे नियोजेति, यथा तं विज्जाचरणसम्पन्नो । तेनस्स सावका सुप्पटिपन्ना होन्ति, नो दुप्पटिपन्ना विज्जाचरणविपन्नानं^२ सावका अत्तन्तपादयो विय ।

विनेय्यञ्ज्ञासयवसेना ति दट्ठव्वं । सत्त सद्धम्मा नाम सद्धा हिरी ओत्तप्पं बाहुसत्तं वीरियं सति पञ्चा च । ये सन्धाय बुत्तं—“इध भिक्खु सद्धो होती” ति^३ आदि । चत्तारि ज्ञानानी ति यानि कानिचि चत्तारि रूपावचरणञ्ज्ञानानि ।

कस्मा पनेत्थ सीलादयो पन्नरसेव “चरणं” ति बुत्ता ति चोदनं सन्धायाह “इमे येव ही” ति आदि । तेन तेसं सिक्खत्तयसङ्गहतो निब्बानुपगमने एकंसतो साधनभावमाह । इदानि तदत्थसाधनाय आगमं दस्सेन्तो “यथाहा” ति आदिमाह । भगवा ति आदि बुत्तस्सेवत्थस्स निगमनवसेन बुत्तं ।

१८. ननु चायं विज्जाचरणसम्पदा सावकेषु पि लब्धती ति ? किञ्चापि लब्धति, न पन तथा, यथा भगवतो ति दस्सेतुं—“तत्थ विज्जासम्पदा” ति आदि बुत्तं । चरणधम्मपरियापन्नता करुणाब्रह्मविहारस्स, सो चेत्थ महग्गतभावप्पत्ता साधारणभावो ति आह—“चरणसम्पदा महाकारुणिकतां पूरेत्वा ठिता” ति । यथा सत्तानं अनत्थं परिवज्जेत्वा अत्थे नियोजनं पञ्जाय विना न होति, एवं नेसं अत्थानत्थजाननं सत्थु करुणाय विना न होती ति उभयमपि उभयत्थ सकिञ्चकमेव सिया । यत्थ पन यस्सा पधानभावो, तं दस्सेतुं “सो सब्बञ्जुताया” ति आदि बुत्तं । तत्थ यथा तं विज्जाचरणसम्पन्नो ति यथा

१९. सोभनगमनत्ता सुन्दरं ठानं गतत्ता, सम्मा गतत्ता, सम्मा च गदत्ता सुगतो । गमनम्पि हि गतं ति बुच्चति, तच्च भगवतो सोभनं परिसुद्धमनवज्जं । किं पन तं ति ? अरियमग्गो । तेन हेस गमनेन खेमं दिसं असज्जमानो गतो ति सोभनगमनत्ता सुगतो । सुन्दरश्चेस ठानं गतो अगतं निब्बानं ति सुन्दरं ठानं गतत्ता पि सुगतो ।

अज्जो पि विज्जाचरणसम्पन्नो, तेन विज्जाचरणसम्पन्नस्सेवार्य आवेणिकापटिपत्ती ति दस्सेति । सा पनायं सत्थु विज्जाचरणसम्पदा सासनस्स निव्यानिकताय सावकानं सम्पापटिपत्तिाय एकन्तकारणं ति दस्सेतुं—“तेनस्सा” ति आदि बुत्तं । तं सुविज्जेय्यमेव ।

एत्थ च विज्जासम्पदाय सत्थु पज्जामहत्तं पकासितं होति, चरणसम्पदाय करुणामहत्तं । तेसु पज्जाय भगवतो धम्मरज्जप्पत्ति, करुणाय धम्मसंविभागो । पज्जाय संसारदुक्खनिव्विदा, करुणाय संसारदुक्खसहनं । पज्जाय परिदुक्खपरिनिर्णनं, करुणाय परदुक्खपतिकारारम्भो । पज्जाय परिनिब्बानाभिमुखभावो, करुणाय तदधिगमो । पज्जाय सयं तरणं, करुणाय परेसं तारणं । पज्जाय बुद्धभावसिद्धि, करुणाय बुद्धकिञ्चसिद्धि । करुणाय वा बोधिसत्तभूमियं संसारभिमुखभावो पज्जाय तत्थ अनभिरति । तथा करुणाय परेसं अभिसापनं, पज्जाय सयं परेहि अभायनं । करुणाय परं रक्खन्तो अत्तानं रक्खति, पज्जाय अत्तानं रक्खन्तो परं रक्खति । तथा करुणाय अपरन्तपो, पज्जाय अनन्तन्तपो । तेन अत्तहिताय पटिपन्नादीसु चतूसु पुग्गलेसु चतुत्थपुग्गलभावो सिद्धो होति । तथा करुणाय लोकनाथता, पज्जाय अत्तनाथता । करुणाय चस्स निन्नताभावो, पज्जाय उन्नताभावो । तथा करुणाय सग्गसत्तेसु ज्जितानुग्गहो पज्जानुगतत्ता न च न सब्बत्थ विरत्तचित्तो, पज्जाय सब्बधम्मेषु विरत्तचित्तो करुणानुगतत्ता न च न सब्बसत्तानुग्गहाय पवत्तो । यथा हि करुणा भगवतो सिनेहसोकविरहिता, एवं पज्जा अहंकारममंकारविमिमुत्ता ति अज्जमज्ज विसोधिता परमविशुद्धा गुणविसैसा विज्जाचरणसम्पदाहि पकासिता ति दद्वब्बं ।

१६. गमनम्पि हि गतं ति बुच्चति “गते ठिते” ति आदीसु^१ । सोभनं ति सुभं । सुभभावो^२ विसुद्धताय, विसुद्धता दोसविगमेना ति आह—“विसुद्धमनवज्जं” ति । गमनञ्च नाम बहुविधं ति इधाधिप्येतं गमनं दस्सेन्तो—“अरियमग्गो” ति आह । सो हि निब्बानस्स

सम्मा च गतो तेन तेन मग्गेन पहीने किलेसे पुन अपच्चागच्छन्तो ।
 बुत्तञ्हेतं—“सोतापत्तिमग्गेन ये किलेसा पहीना । ते किलेसे न पुनेति
 न पच्चेति न पच्चागच्छती ति सुगतो...प...अरहत्तमग्गेन ये किलेसा
 पहीना, ते किलेसे न पुनेति न पच्चेति न पच्चागच्छती ति सुगतो” ति^१ ।
 सम्मा वा गतो दीपङ्करपादमूलतो पभुति याव बोधिमण्डा ताव समत्तिस-
 पारमीपूरिकाय सम्मापटिपत्तिया सब्बलोकस्स हितसुखमेव करोन्तो सस्सतं,
 उच्छेदं, कायसुखं, अत्तकिलमथं ति इमे च अन्ते अनुपगच्छन्तो गतो ति
 सम्मा गतत्ता पि सुगतो ।

गति अधिगमो ति क्त्वा ‘गतं, गमनं’ ति च बुच्चति । इदानी तस्सेव गहणे कारणं दस्सेतुं—
 “तेन हेसा” ति आदि बुत्तं । खेमं दिसं ति निब्बानं । असज्जमानो ति परिपन्थाभावेन
 सुगतिगमने पि असज्जन्तो सङ्गं अकरोन्तो, पगेव इतरत्थ । अथ वा एकासने निसीदित्वा
 खिप्पभिञ्जावसेनेव चतुन्नप्पि मग्गानं पटिलद्धभावतो असज्जमानो असज्जन्तो गतो । यं गमनं
 गच्छन्तो सब्बमनत्थं अपहरति,^२ सब्बञ्च उनुत्तरं सम्पत्तिं आवहति, तदेव सोभनं नाम । तेन
 च भगवा गतो ति आह—“इति सोभनगमनत्ता सुगतो” ति सोभनत्थो सु—सद्दो
 ति क्त्वा ।

असुन्दरानं दुक्खानं सङ्खारप्पवत्तीनं अभावतो अच्चन्तसुखत्ता एकन्ततो सुन्दरं नाम
 असङ्कता धातु ति आ—“सुन्दरञ्चेस ठानं गतो अमत्तं निब्बानं” ति । तेनाह भगवा
 “निब्बानं परमं सुखं” ति^३ । सम्मा ति सुट्ठु । सुट्ठु गमनञ्च नाम पटिपक्खेन अनभिभूतस्स
 गमनं ति आह—“पहीने किलेसे पुन अपच्चागच्छन्तो” ति । इदञ्च सिखाप्पत्तं सम्मागमनं,
 याय आगमनीयपटिपदाय सिद्धं, सा पि सम्मागमनमेवा ति एवम्पि भगवा सुगतो ति दस्सेतुं—
 “सम्मा वा गतो” ति आदि बुत्तं । सम्मापटिपत्तिया ति सम्मासम्बोधििया सम्पापने अविपरी-

१. ४:१—९६ ।

२. आपोहति—स्या०, क० ।

३. म०—२—२०६, खु०—१—३६ ।

सम्मा चेस गदति युत्तङ्गाने युत्तमेव वाचं भासती ति सम्मा गदत्ता पि सुगतो ।

२०. तत्रिदं साधकसुत्तं—“यं तथागतो वाचं जानाति अभूतं अतच्छं अनत्थसंहितं, सा च परेसं अप्पिया अमनापा, न तं तथागतो वाचं भासति । यम्पि तथागतो वाचं जानाति भूतं तच्छं अनत्थसंहितं, सा च परेसं अप्पिया अमनापा, तम्पि तथागतो वाचं न भासति । यञ्च खो तथागतो वाचं जानाति भूतं तच्छं अत्थसंहितं, सा च परेसं अप्पिया अमनापा, तत्र कालञ्जू तथागतो होति तस्सा वाचाय वेय्याकरणाय । यं तथागतो वाचं जानाति अभूतं अतच्छं अनत्थसंहितं, सा च परेसं पिया मनापा, न तं तथागतो वाचं भासति । यम्पि तथागतो वाचं जानाति भूतं तच्छं अनत्थसंहितं,

तपट्पत्तिया । “सब्बलोकस्स हितसुखमेव करोन्तो” ति एतेन महाबोधिया^१ पट्पदा अविभागेन सब्बसत्तानं सब्बदा हितसुखावहभावेनेव पवत्तती ति दस्सेति । “सस्सतं उच्छेदं ति इमे अन्ते अनुपगच्छन्तो गतो” ति एतेन पटिच्चसमुप्पादगतिं दस्सेति । “कामसुखं अत्तकिलमथं ति इमे अनुगच्छन्तो गतो” ति एतेन अरियमग्गगतिं दस्सेति ।

२०. तत्रा ति युत्तङ्गाने युत्तस्सेव भासने निष्पादेतब्बे, साधेतब्बे चेत्तं भुग्मं । अभूतं ति अभूतत्थं । अत्थमुखेन हि वाचाय अभूतता, भूतता वा । अतच्छं ति तस्सेव वेवचनं । अभूतं ति वा असन्तं अविज्जमानं । अतच्छं ति अतथाकारं अज्जथासन्तं । अनत्थसंहितं ति दिट्ठधम्मिकेन सम्परायिकेन वा अनत्येन सञ्चितं, अनत्थावहं । न अत्थो ति अनत्थो, अत्थस्स पटिपक्खो अभावो च । तेन सञ्चितं, पिसुणवाचं सम्फप्पलापञ्चा ति अत्थो । एवमेत्थ चतुब्धिधत्ता पि वचीदुच्चरितस्स सङ्गहो दट्ठब्बो । एत्थ च पठमा वाचा सीलवन्तं “दुस्सीलो” ति, अचण्डालादिमेव “चण्डालो” ति आदिना भासमानस्स दट्ठवा । दुतिया दुस्सीलं “दुस्सीलो” ति, चण्डालादिमेव “चण्डालो” ति आदिना अविनयेन भासमानस्स । ततिया नेरयिकादिकस्स नेरयिकादिभावविभावनीकथा यथा “आपायिको देवदत्तो नेरयिको” ति आदिका^२ । चतुत्थी “वेदविहितेन यज्जविधिना पाणातिपातादिकत्तं सुगतिं

सा च परेसं पिया मनापा, तम्पि तथागतो वाचं न भासति । यञ्च खो
तथागतो वाचं जानाति भूतं तच्छं अत्थसंहितं, सा च परेसं पिया मनापा,
तत्र कालञ्जू तथागतो होति तस्सा वाचाय वेय्याकरणाया” ति’ एवं
सम्मा गदत्ता पि सुगतो ति वेदितब्बो ।

२१. सब्बथा पि विदितलोकत्ता पन लोकविदू । सो हि भगवा
सभावतो समुदयतो निरोधतो निरोधूपायतो ति सब्बथा लोकं अवेदि

आवहती” ति लोकस्स ब्यामोहनकथा । पञ्चमी भूतेन पेसुञ्जूपसंहारादिकथा । छद्वा युत्तप्पत्तद्धाने
पवत्तिता दानसीलादिकथा वेदितब्बा । एवं सम्मा गदत्ता ति यथावुत्तं अभूतादिं
वज्जेत्वा भूतं तच्छं अत्थसंहितं पियं मनायं ततो एव सम्मा सुदु गदनतो सुगतो द-कारस्स
त-कारं कत्वा । आपाथगमनमत्तेन कस्सचि अप्पियमि हि भगवतो वचनं पियं मनापमेव
अत्थसिद्धिया लोकस्स हितसुखावहत्ता ।

अपि च सोभनं गतं गमनं एतस्सा ति सुगतो । भगवतो हि वेनेय्यजनुपसङ्कमनं
एकन्तेन तेसं हितसुखनिष्पादनतो सोभनं भद्दकं । तथा लक्खणानुब्यञ्जनपटिमण्डितरूपकायताय
दुतविलम्बितखलितानुकङ्कननिष्पीलनुक्कुटिककुटिलाकुलतादिदोसरहितविलासितराजहंस वसभवा-
रणमिगराजगमनं कायगमनं जाणगमनञ्च विपुलनिम्मलकरुणासतिवीरियादिगुणविसेस-
सहितं अभिनीहारतो याव महाबोधि अनवज्जताय सत्तानं हितसुखावहताय च सोभनमेव ।
अथवा सयम्भूजाणेन सकलमि लोकं परिञ्चाभिसमयवसेन परिजानन्तो सम्मा गतो अवगतो ति
सुगतो । तथा लोकसमुदयं पद्धानाभिसमयवसेन पज्जहन्तो अनुप्पत्तिधम्मत्तं आपादेन्तो सम्मा गतो
अतीतो ति सुगतो । लोकनिरोधं निब्बानं सच्छिकिरियाभिसमयवसेन सम्मा गतो अधिगतो
ति सुगतो । लोकनिरोधगामिनिं पटिपदं भावनाभिसमयवसेन सम्मा गतो परिपन्नो ति सुगतो ।
तथा यं इमस्म सदेवकस्स लोकस्स िद्धं सुतं मुतं विञ्जातं पत्तं परियेसितं अनुविचरितं
मनसा, सब्बं तं हत्थतले आमलकं विस सम्मा पच्चक्खतो गतो अब्भञ्जासी ति सुगतो ।

२१. सब्बथा ति सब्बप्पकारेन । यो यो लोको यथा यथा वेदितब्बो, तथा तथा ।
ते पन पकारे दस्सेतुं—“सभावतो”ति आदि वुत्तं । तत्थ सभावतो ति दुक्खसभावतो ।
सब्बो हि लोको दुक्खसभावो । यथाह—“संखित्तेन पञ्चुपादनक्खन्धा दुक्खा”ति^२ । समुदयतो
ति यतो सो समुदेति, ततो तण्हादितो । निरोधतो ति यत्थ सो निरुज्झति, ततो विसङ्कारतो ।

अञ्जासि पटिविज्झि । यथाह—“तत्थ खो आवुसो न जायति न जीयति न मीयति न चवति न उपपज्जति, नाहं तं गमनेन लोकस्स अन्तं जातेय्यं दहेय्यं पत्तेय्यं ति वदामि, न चाहं आवुसो अप्पत्वा व लोकस्स अन्तं दुक्खस्स अन्तकिरियं वदामि । अपि चाहं आवुसो इमस्मिं येव न्याममत्ते कळे वरे ससञ्जिम्हि समनके लोकश्च पज्जपेमि, लोकसमदयश्च लोक-निरोधश्च लोकनिरोधगामिनिश्च पटिपदं ।

“गमनेन न पत्तब्बो लोकस्सन्तो कुदाचनं ।
न च अपत्वा लोकन्तं दुक्खा अत्थि पमोचनं ।
तस्मा हवे लोकविदू सुमेधो लोकन्तगू वूसितब्रह्मचरियो ।
लोकस्स अन्तं समितावि जत्वा नासीसती लोकमिमं परश्चा” ति^१ ।

निरोधूपायतो ति येन विधिना सो निरोधो पत्तब्बो, ततो अरियमगातो, इतो अञ्जस्स प्रकारस्स अभावा ।

इति “सम्बथा लोकं अवेदी”ति क्त्वा तदत्यसाधकं सुत्तं दस्सेन्तो, “यत्था खो आवुसो” ति आदिमाह । तत्थ “न जायती” ति आदिना उज्जुक्कं जातिआदीनि पटिक्खित्वा “न चवति न उपपज्जती”ति पदद्वयेन अपरापरं चवनुपपज्जनानि पटिक्खित्वा । केचि पन “न जायती ति आदि गम्भसेय्यकवसेन वुत्तं, इतरं ओपपातिकवसेना”ति वदन्ति । तं ति जातिआदिरहितं । गमनेना ति पदसा गमनेन । जातेय्यं ति जानितब्बं । “जाताय”ति वा पाठो जाता अयं निब्बानत्थिको ति अधिप्पायो ।

कामं पादगमनेन गन्त्वा लोकस्सन्तं जातुं, दह्मं, पत्तुं वा न सक्का अपि च परिमित-परिच्छिन्नद्वाने तं पज्जापेत्वा दस्सेमी ति दस्सेन्तो—“अपि चा”ति आदिमाह । तत्थ ससञ्जिम्ही ति सञ्जासहिते । ततो एव समनके अविज्जाणके । अविज्जाणके पन उतु-समुद्धारूपसमुदायमत्ते पज्जापेतुं न सक्का ति अधिप्पायो । लोकं ति खन्धादिलोकं । लोक-निरोधं ति तस्स लोकस्स निरुज्झनं, निब्बानमेव वा । अदेसमि हि तं येसं निरोधो, तेसं वसेन उपचारतो, देसतो पि निद्वितीयति यथा “चक्खुं लोके पियरूपं, सातरूपं एत्थेसा तण्हा पहीय-माना पहीयति, एत्थ निरुज्झमाना निरुज्झती”ति^२ ।

२२. अपि च तयो लोका—सङ्खारलोको, सत्तलोको, ओकासलोको ति । तत्थ “एको लोको सब्बे सत्ता आहारद्वितिका” ति^१ आगतद्वाने सङ्खारलोको वेदितब्बो । सस्सतो लोको ति वा असस्सतो लोको ति वा” ति^२ आगतद्वाने सत्तलोको ।

गमनेना ति पाकतिकगमनेन । लोकरसन्तो ति सङ्खारलोकस्स अन्तो अन्तकिरिया-हेतुभूतं निम्बानं । कुदाच्चनं ति कदाचि पि । अपत्वा ति अगगमग्गेन अनधिगन्त्वा । पमोचनं ति पमुत्ति निस्सरणं । तस्मा ति यस्मा लोकस्सन्तं अपत्वा वट्टदुक्खतो मुत्ति नत्थि, तस्मा । ह्वे ति निपातमत्तं । लोकविदू ति सभावादितो सब्बं लोकं जानन्तो । सुमेधो ति सुन्दरपञ्चो । लोकन्तगू ति परिञ्जाभिसमयेन लोकं विदित्वा पहानाभिसमयेन लोकन्तगू । मग्गब्रह्मचरि-वासस्स परिनिद्वितत्ता वुत्तित्थिब्रह्मचरियो । सब्बेसं किलेसानं समितत्ता, चतुसच्चधम्मानं वा अभिसमितत्ता समितावी । नासिसत्ति न पत्थेति । यथा इमं लोकं एवं परञ्च लोकं अप्पटि-सन्धिकत्ता ।

२२. एवं यदि पि लोकविदुता अनवसेसतो दस्सिता सभावतो दस्सितत्ता, लोको पन एकदेसेनेव वुत्तो ति तं अनवसेसतो दस्सेतुं—“अपि च तयो लोका”ति आदि वुत्तं । तत्थ इन्द्रियवद्धानं खन्धानं समूहो सन्तानो च सत्तलोको । रूपादीषु सत्तविसत्तताय सत्तो, लोकी-यन्ति एत्थ कुसलाकुसलं तब्बिपाको चा ति लोको ति । अनिन्द्रियवद्धानं रूपादीनं समूहो सन्तानो च ओकासलोको लोकीयन्ति एत्थ तसा, थावरा च, तेसञ्च ओकासभूतो ति । तदाधारताय हेस “भाजनलोको” ति पि वुत्तति । उभये पि खन्धा सङ्खारलोको पञ्चयेहि सङ्खारीयन्ति, लुज्जन्ति पलुज्जन्ति चा ति । आहारद्वितिका ति पञ्चयद्वितिका, पञ्चयायस-वुत्तिकाति अत्थो । पञ्चयत्थो हेत्थ आहार-सदो “अयमाहारो अनुप्पन्नस्स वा कामञ्छन्दस्स उपादाया”ति आदीषु^३ विय । एवं हि “सब्बे सत्ता”ति इमिना असञ्चसत्ता पि परिगगहिता होत्ति । सा पनायं आहारद्वितिकता निप्परि-यायतो सङ्खारधम्मो, न सत्तधम्मो ति आह—“आहारद्वितिका ति आगतद्वाने सङ्खारलोको वेदितब्बो”ति ।

यदि एवं “सब्बे सत्ता”ति इदं कथं ति ? पुग्गाधिद्वाना देसना ति नायं दोसो । यथा अञ्जत्था पि “एकधम्मे भिक्खवे भिक्खु सम्मा निब्बिन्दमानो सम्मा विरज्जमानो सम्मा

“यावता चन्दिमसूरिया परिहरन्ति दिसा भन्ति विरोचमाना^१ ।
ताव सहस्सधा लोको एत्थ ते वत्तती वसो” ति^२ ॥
आगतद्वाने ओकासलोको ।

२३. तम्पि भगवा सब्बथा अवेदि । तथा हिस्स “एको लोको सब्बे सत्ता
आहारद्वितिका । द्वे लोका नामञ्च रूपञ्च । तयो लोका तिस्सो वेदना ।
चत्तारो लोका चत्तारो आहारा । पञ्च लोका पञ्चुप्पादानक्खन्धा ।
छ लोका छ अज्झत्तिकानि आयतनानि । सत्त लोका सत्तविज्जाणद्वितियो ।

विभुच्चमानो सम्मा परियन्तदस्सानी सम्मदत्थं अभिसमेच्च दिट्ठेव धम्मे दुक्खस्सन्तकरो होति ।
कतमस्मिं एकधम्मे ? सब्बे सत्ता आहारद्वितिका”ति^३ । दिट्ठितिकानं सस्सतादिवसेन “अत्ता
लोको” ति च परिकप्पना येभुय्येन सत्तविसया, न सङ्कारविसया ति आह—“सस्सतो लोको
ति वा असस्सतो लोको ति वा आगतद्वाने सत्तलोको वेदितब्बो”ति ।

यावता चन्दिमसूरिया परिहरन्ती ति यत्तके ठाने चन्दिमसूरिया परिवत्तन्ति परि-
ब्भमन्ति । दिसा भन्ति विरोचमाना ति तेसं परिब्भमनेनेव ता दिसा पभस्सरा दुत्ता
विरोचन्ति । ताव सहस्सधा लोको ति तत्तकं सहस्सप्यकारो ओकासलोको, सहस्सलोकधातुयो
ति अत्थो । “ताव सहस्स वा”ति वा पाठो ।

२३ तम्पी ति तं तिविधम्पि लोकं । तथा हिस्स सब्बथा पि विदितो ति सम्बन्धो । एको
लोको ति “सब्बे सत्ता आहारद्वितिका” ति याय पुग्गलाधिष्ठानाय कथाय सब्बेसं सङ्कारानं
पञ्चयायत्तवुत्तिता बुत्ता, ताय सब्बो सङ्कारलोको एको एकविधो पकारान्तरस्स अभावतो । द्वे
लोका ति आदीसु पि इमिना नयेन अत्थो वेदितब्बो । नाम-ग्गहणेन चेत्थ निब्बानस्स
अग्गहणं, तस्स अलोकसभावत्ता । ननु च “आहारद्वितिका”ति एत्थ पञ्चयायत्त-
वुत्तिताय मग्गफलधम्मानम्पि लोकता आपज्जती ति ? नापज्जति, परिज्जेय्यानं दुक्खसच्च-
धम्मानं इध “लोको”ति अधिप्पेतत्ता । अथ वा “न छज्जति न पछज्जती” ति यो गहितो तथा
न होति, सो लोको ति तंगहणरहितानं लोकुत्तरानं नत्थि लोकता । उपादानानं आरम्भणभूता
खन्धा उपादानक्खन्धा । दसायतनानी ति दस रूपायतनानि ।

१. विरोचना—सी०, स्या० ।

२. म०—१—४०२ ।

३. अं०—४—१३९ ।

अट्ट लोका अट्ट लोकधम्मा । नव लोका नव सत्तावासा । दस लोका दसायतनानि । द्वादस लोका द्वादसायतनानि । अट्टारस लोका अट्टारस धातुयो' ति अयं सङ्खारलोको पि सब्बथा विदितो ।

२४. यस्मा पनेस सब्बेसम्मि सत्तानं आसयं जानाति, अनुसयं

एत्थ च “आहारद्वितिका”ति पच्चयायत्तवृत्तितावचनेन सङ्खारानं अनिच्चता । तां च “यदनिच्चं, तं दुक्खं । यं दुक्खं, तदनत्ता”ति^२ वचनतो दुक्खानत्ता च पकासिता होन्ती, ति तीणि पि सामञ्जसलक्षणानि गहितानि । नामं ति चत्तारो अरूपिनो खन्धा, ते च अत्थतो फस्सादयो । रूपं ति भूतपादायरूपानि, तानि च अत्थतो पथवीआदयो ति अविसेसेनेव सलक्षणतो सङ्खारा गहिता । तग्गहणेनेव ये तेसं विसेसा कुसलादयो हेतुआदयो च, ते पि गहिता एव होन्ती ति आह—“इति अयं सङ्खारलोको पि सब्बथा विदितो”ति ।

२४. आगम्म चित्तं सेति एत्था ति आसयो मिगासयो विय । यथा मिगो गोचराय गत्वा पच्चागन्त्वा तत्थेव वनगहने सयती ति सो तस्स आसयो, एवं अञ्जथा पवत्तित्वा पि चित्तं आगम्म यत्थ सेति, सो तस्स आसयो ति बुच्चति । सो पन सस्सतदिट्ठिआदिवसेन चतुब्बिधो । वुत्तञ्च—

“सस्सतुच्छेददिट्ठि च खन्ति चवानुलोमिका ।

यथाभूतञ्च यं आणं एतं आसयसहितं”ति ॥

तत्थ सब्बदिट्ठिनीं सस्सतुच्छेददिट्ठिहि सङ्गहितत्ता सब्बे पि दिट्ठिगतिका सत्ता इमा एव द्वे दिट्ठियो सन्निस्सिता । यथाह—“द्वयनिस्सितो ख्वायं कच्चान लोको येभुय्येन अत्थितञ्च नत्थिञ्चा” ति^३ । अत्थिता ति सस्सतग्गाहो अधिप्पेतो, नत्थिता ति उच्छेदग्गाहो । अयं ताव वट्ठनिस्सितानं पुत्थुज्जनानं आसयो । विवट्ठनिस्सितानं पन सुद्धसत्तानं अनुलोमिका खन्ति, यथाभूतआणं ति दुविधो आसयो ।

आसयं जानाती ति चतुब्बिधम्मि सत्तानं आसयं जानाति । जानन्तो च तेसं दिट्ठिगतानं तेसञ्च आणानं अप्पवत्तिकवणे पि जानाति । वुत्तञ्हेतं—

“कामं सेवन्तञ्चेव जानाति ‘अयं पुग्गलो कामगरुको कामासयो कामाधिमुत्तो’ ति, कामं

जानाति, चरितं जानाति, अधिमुत्तिं जानाति, अप्परजक्खे महारजक्खे, तिक्खिन्द्रिये मुदिन्द्रिये, स्वाकारे द्वाकारे, सुविज्जापये दुविज्जापये, भब्बे

सेवन्तञ्जेव जानाति, 'अयं पुग्गलो नेक्खम्मगरुको नेक्खम्मासयो नेक्खम्माधिमुत्तो' ति" आदि^१ ।

अप्पहीनभावेन सन्ताने अनु अनु सयन्ती ति अनुसया, अनुरूपं कारणं लभित्वा उप्पज्जन्ती ति अत्थो । एतेन नेसं कारणलामे उप्पज्जनारहतं दस्सेति । अप्पहीना हि किलेसा कारणलामे सति उप्पज्जन्ति । के पन ते ? रागादयो सत्त अनागता किलेसा, अतीता पच्चुप्पन्ना च तंसभावत्ता तथा वुच्चन्ति । न हि धम्मानं कालभेदेन सभावभेदो अत्थि । तं सत्तविधं अनुसयं तस्स तस्स सत्तस्स सन्ताने परोपरभावेन पवत्तमानं जानाति ।

चरितं ति मुचरितदुच्चरितं । तं हि विभङ्गे^२ चरितनिर्देसे निदिद्धं । अथ वा चरितं ति चरिया बेदितब्बा । ता पन रागदोसमोहसद्धाबुद्धिवितक्कवसेन छ मूलचरिया, तासं अपरियन्तो अन्तरभेदो, संसग्गभेदो पन तेसद्धिविधो । तं चरितं सभावतो संकिलेसवोदानतो समुद्धानतो फलतो निस्सन्तो ति एवमादिना पकारेण जानाति ।

अधिमुत्ति अज्झासयधातु । सा दुविधा हीनाधिमुत्ति पणीताधिमुत्ति ति । याय हीनाधिमुत्तिका सत्ता हीनाधिमुत्तिके येव सेवन्ति, पणीताधिमुत्तिका च पणीताधिमुत्तिके येव । सा अज्झासयधातु अज्झासयसभावो अधिमुत्ति । तं अधिमुत्तिं जानाति "इमस्स अधिमुत्ति हीना, इमस्स पणीता" ति, तत्था पि "इमस्स मुदु, इमस्स मुदुतरा, इमस्स मुदुतमा" ति आदिना । इन्द्रियानं हि तिक्खमुदुभावादिना यथारहं अधिमुत्तिया तिक्खमुदुभावादिको वेदितब्बो । तथा हि वुत्तं सम्मोहविनोदनीयं^३ "हेट्ठा गहिता पि अधिमुत्ति इध सत्तानं तिक्खिन्द्रियमुदिन्द्रियभावदस्सन्तथं पुन गहिता" ति ।

अप्परजं अक्खं एतेसं ति अप्परजक्खा, अप्पं वा रजं पज्जामये अक्खिग्गि एतेसं ति अप्परजक्खा, अनुस्सदरागादिरजा सत्ता, ते अप्परजक्खे । महाराजक्खे ति एत्था पि एसेव नयो । उस्सदरागादिरजा महारजक्खा । तिक्खिन्द्रिये ति तिक्खिणेहि सद्धादीहि इन्द्रियेहि समन्नागते । मुदिन्द्रिये ति मुदुकेहि सद्धादीहि इन्द्रियेहि समन्नागते । उपनिस्सयइन्द्रियानि

अभब्बे सत्ते जानाति, तस्मास्स सत्तलोको पि सब्बथा विदितो ।

२५. यथा च सत्तलोको एवं ओकासलोको पि । तथा हेस एकं चक्कवाळं आयामतो च वित्थारतो च योजनानं द्वादससतसहस्सानि चतुर्तिससतानि च पञ्जासश्च योजनानि । परिक्खेपतो पन—

सब्बं सतसहस्सानि छत्तिसपरिमण्डलं ।

दस चेवं सहस्सानि अड्डुड्डानि सतानि च ॥

तत्थ—

दुवे सतसहस्सानि चत्तारि नहुतानि च ।

एत्तकं बहलत्तेन सङ्गातायं वसुन्धरा ॥

नाम इधाधिप्येतानि । स्वाकारे ति सुन्दराकारे कल्याणपकतिके, विवट्टञ्जासये ति अत्थो । सुविब्बापये ति सम्मत्तनियामं विञ्जापेतुं मुकुरे सद्धे, पञ्चवन्ते च । भब्बे अभब्बे ति एत्थ भब्बे ति कम्मावरणकिलेसावरणविपाकावरणरहिते । वुत्तविपरियायेन द्वाकारदुविब्बापयाभब्बा वेदितब्बा । एत्थ च “इमस्स रागरजो अप्पो, इमस्स दोसरजो अप्पो” ति आदिना अप्परज-क्खेसु ज्ञाननं वेदितब्बं । सेसेसु पि एसेव नयो । तस्मा ति यस्मा भगवा अपरिमाणे सत्ते आसयादितो अनवसेसेत्वा जानाति, तस्मा अस्स भगवतो अत्तलोको पि सब्बथा विदितो ।

ननु च सत्तेसु पमाणादि पि जानितब्बो अत्थी ति ? अत्थि । तस्स पन ज्ञाननं न निब्बदाय विरागाय निरोधाय ति इध न गहितं, भगवतो पन तग्गि सुविदितं सुववत्थापितमेव, पयोज्जनाभावा देसनं नारुळ्हं । तेन वुत्तं—

‘अथ खो भगवा परित्तं नखसिखायं पंसुं आरोपेत्वा भिक्खू आमन्तेसि तं किं मञ्जथ भिक्खवे, कतमं नु खो बहुतरं, यो वायं मया परित्तो नखसिखायं पंसुं आरोपितो, अयं वा महापथवी ति’ आदि^१ ।

२५. ओकासलोको पि सब्बथा विदितो ति सम्मन्धो । चक्कवाळं ति लोकाधत्तु^२ । सा हि नेमिमण्डलसदिसेन चक्कवाळपब्बतेन समन्ततो परिक्खित्तता ‘चक्कवाळ’ ति वुच्चति ।

तस्सा एव सन्धारकं—

चत्तारि सतसहस्सानि अट्ठेव नहुतानि च ।
एत्तकं बहलत्तेन जलं वाते पतिट्ठितं ॥

तस्सा पि सन्धारको—

नव सतसहस्सानि मालुतो नभमुग्गतो ।
सट्ठिञ्चेव सहस्सानि एसा लोकस्स सण्ठिति ॥

२६. एवं सण्ठिते चेत्थ योजनानं—

चतुरासीति सहस्सानि अज्झोगाळ्हो महण्णवे ।
अच्चुग्गतो तावदेव सिनेरु पब्बतुत्तमो ॥
ततो उपड्डुपड्डेन पमाणेन यथाक्कमं ।
अज्झोगाळ्हुग्गता दिब्बा नानारतनचित्तिता' ॥

चतुर्तिससतानि चा ति चतुर्अधिकानि तिससतानि, तीणिसहस्सानि चत्तारिसतानि चा ति अत्थो । अट्ठुत्तानी ति उपड्डुचतुत्थानि, तीणिसतानि पञ्चासञ्चा ति अत्थो । नहुतानी ति दससहस्सानि । सङ्काता ति कथिता । सण्ठिती ति हेट्ठा उपरितो चा ति सम्बसो ठिति ।

२६. एवं सण्ठिते ति एवमवद्धिते । एत्था ति चक्कवाळे । अच्चुग्गतो तावदेवा ति तत्तकमेव चतुरासीति योजनसहस्सानि येव उब्बेधो । न केवलं चेत्थ उब्बेधो व, अथ खो आयामवित्थारा पिस्स तत्तका येव । वुत्तञ्जेतं—

“सिनेरु भिक्खवे पब्बतराजा चतुरासीति योजनसहस्सानि आयामेन, चतुरासीति योजनसहस्सानि वित्थारेना” ति^२ ।

ततो ति सिनेरुस्स हेट्ठा उपरि च वुत्तप्पमाणतो । उपड्डुपड्डेना ति उपड्डेन उपड्डेन । इदं वुत्तं होति—द्वाचत्तालीसयोजनसहस्सानि समुद्दे अज्झोगाळ्हो तत्तकमेव च उपरि उग्गतो युगन्धरपब्बतो, एकवीस योजनसहस्सानि समुद्देअज्झोगाळ्हो तत्तकमेव च उपरि उग्गतो ईसधरो पब्बतो ति इमिना नयेन सेसेसु पि उपड्डुपड्डुपमाणता वेदितम्बा । यथा महासमुद्दो याव चक्कवाळपादमूला अनुपुब्बनिच्चो, एवं याव सिनेरुपादमूला ति हेट्ठा सिनेरु-

युगन्धरो ईसधरो करवीको सुदस्सनो ।
 नेमिन्धरो विनतको अस्सकण्णो गिरि ब्रह्म ॥
 एते सत्त महासेला सिनेरुस्स समन्ततो ।
 महाराजानमावासा देवयक्खनिसेविता ॥
 योजनानं सतानुच्चो हिमवा पञ्च पब्बतो ।
 योजनानं सहस्सानि तीणि आयतवित्थतो ॥
 चतुरासीतिसहस्सेहि कूटेहि पटिमण्डितो ।
 तिपञ्चयोजनक्खन्धपरिक्खेपा नगव्हया ॥
 पञ्जासयोजनक्खन्धसाखायामा समन्ततो ।
 सतयोजनवित्थिणा तावदेव च उग्गता ॥
 जम्बू यस्सानुभावेन जम्बुदीपो पकासितो ।

यश्चेतं जम्बुया पमाणं, एतदेव असुरानं चित्रपाटलिया, गरुळानं
 सिम्बलिरुक्खस्स, अपरगोयाने कदम्बस्स, उत्तरकुरुसु कप्परुक्खस्स, पुब्बविदेहे
 सिरीसस्स, तावतिसेसु^१ पारिच्छत्तकस्सा ति । तेनाहु पोराना—

पमाणतो उपट्ठपमाणो पि युगन्धरपब्बतो पथवियं सुप्पतिट्ठितो, एवं ईसधरादयो पी ति दट्ठव्वं ।
 बुत्तं हेतं “महासमुद्धो भिक्खवे अनुपुब्बनिन्नो अनुपुब्बपोणो अनुपुब्बपम्भारो” ति^२ ।
 सिनेरुयुगन्धरादीनं अन्तरे सीदन्तरसमुद्धा^३ नाम । ते वित्थारतो यथाक्कमं सिनेरु-
 आदीनं अञ्चुग्गतसमानपरिमाणा ति वदन्ति । ब्रह्मा ति महन्तो ।

सिनेरुस्स समन्ततो ति परिक्खिपनवसेन सिनेरुस्स समन्ततो ठिता । सिनेरुं ताव
 परिक्खिपित्वा ठितो युगन्धरो, तं परिक्खिपित्वा ईसधरो । एवं तं तं परिक्खिपित्वा ठिता
 “सिनेरुस्स समन्ततो” ति बुत्ता ।

योजनानं सतानुच्चो, हिमवा पञ्च पब्बतो ति हिमवा पब्बतो पञ्च योजनानं
 सतानि उच्चो उब्बेधो । नगव्हया ति नग-सद्धेन अन्हातब्बा रक्खाभिधाना । पञ्जासयो-
 जनक्खन्धसाखायामा ति उब्बेधतो पञ्जासयोजनक्खन्धायामा, उब्बेधतो, समन्ततो च

१. तावतिसे—क० ।

२. खु०—१—१२४, वि०—४—३५४, अ०—३—३०७ । ३. सीदन्तसमुद्धा—सी० ।

“पटली सिम्बली जम्बू देवानं पारिच्छत्तको ।
कदम्बो कप्परुक्खो च सिरीसेन भवति सत्तमं ति ॥
द्वेअसीति सहस्सानि अज्झोगाळ्हो महण्वे ।
अच्चुगतो तावदेव चक्कवाळसिलुच्चयो ॥
परिक्खिपित्वा तं सब्बं लोकधातुमयं ठितो” ति ।

२७. तत्थ चन्दमण्डलं एकूनपञ्चासयोजनं । सूरियमण्डलं पञ्चा-
सयोजनं । तावतिसभवनं दससहस्सयोजनं । तथा असुरभवनं अवीचि-
महानिरयो जम्बुदीपो च । अपरगोयानं सतसहस्सयोजनं । तथा
पुब्बविदेहं उत्तरकुरु अद्वसहस्सयोजनं । एकमेको चेत्थ महादीपो
पञ्चसतपञ्चसतपरित्तिदीपपरिवारो । तं सब्बमि एकां चक्कवाळं, एका
लोकधातु । तदन्तरेसु लोकन्तरिकनिरया ।

पञ्चासयोजनसाखायामा च । ततो एव सतयोजनवित्थिणा, तावदेव च उगता ।
यस्सानुभावेना ति यस्सा महन्तता कप्पट्ठायितादिप्पकारेन पभावेन ।

गरुळानं सिम्बलिरुक्खो सिनेरस्स दुतियपरिभण्डे पतिष्ठितो ।

सिरीसेनाति पञ्चत्ते करणवचनं । सत्तमं ति लिङ्गविपल्लासेन वुत्तं, सिरीसो भवति
सत्तमो ति अत्थो ।

२७. तत्थ चण्डमण्डलं हेट्ठा, सूरियमण्डलं उपरि । तस्स आसन्नभावेन चन्दमण्डलं
अत्तनो छायाय विकलभावेन उपट्ठाति । तानि योजनन्तरिकानि युगन्धरगगपमाणे आकासे
विचरन्ति । असुरभवनं सिनेरस्स हेट्ठा, अवीचि जम्बुदीपस्स । जम्बुदीपो सकटसण्ठानो ।
अपरगोयानं आदाससण्ठानो । पुब्बविदेहो अद्वचन्दसण्ठानो । उत्तरकुरु पीठसण्ठानो ।
तं तं निवासीनं, तं तं परिवारदीपवासीनञ्च मनुस्सानं मुखमि तं तं सण्ठानं ति वदन्ति ।
तदन्तरेसू ति तेसं चक्कवाळानं अन्तरेसु । तिण्णं हि पत्तानं अज्जमज्जआसन्नभावेन ठपितानं
अन्तरसदिसे तिण्णं तिण्णं चक्कवाळानं अन्तरे एकेको लोकन्तरनिरयो ।

अनन्तानी ति अपरिमाणानि, “एत्तकानी” ति अज्जेहि मिनिंतुं असक्कुण्येय्यानि ।
भगवा अनन्तेन बुद्धभाणेन अवेदि “अनन्तो आकासो, अनन्तो सत्तनिकायो, अनन्तानि
चक्कवाळानी” ति तिविधमि अनन्तं बुद्धआणं परिच्छिन्दति सयमि अनन्तत्ता । यावत्तकं हि

एवं अनन्तानि चक्रवाळानि अनन्ता लोकधातुयो भगवा अनन्तेन बुद्धाणेन अवेदि अञ्जासि पटिविज्झि । एवमस्स ओकास-लोको पि सब्बथा विदितो । एवम्पि सब्बथाविदितलोकत्ता लोकविद् ।

२८. अत्तना पन गुणेहि विसिद्धतरस्स कस्सचि अभावतो नत्थि एतस्स उत्तरो ति अनुत्तरो । तथा हेस सीलसुणेना पि सब्बलोकं अभिभवति, समाधिपञ्चाविमुत्तिविमुत्तिआणदस्सनगुणेना पि । सीलगुणेना पि असमो असमसमो अप्पटिमो अप्पटिभागो अप्पटिपुग्गलो...प...

अेय्यं, तावतकं आणं । यावतकं आणं, तावतकं अेय्यं । अेय्यपरियन्तिकं आणं, आणपरियन्तिकं अेय्यं ति । तेन वुत्तं— अनन्तेन बुद्धाणेन अवेदी” ति । अनन्तता चस्स अनन्तअेय्यपटि-विज्झनेनेव वेदितव्वा तत्थ अप्पटिहत्तचारत्ता । ननु चेत्थ विवट्ठादीनम्पि विदितता वत्तव्वा ति ? सच्चं वत्तव्वं, सा पन परतो अभिञ्जाकथायं आगमिस्सती ति इध न गहिता ।

२८. अत्तना ति निस्सक्कवचनमेतं । गुणेहि अत्तना विसिद्धतरस्सा ति सम्भन्धो । तर-ग्गहणं चेत्थ “अनुत्तरो” ति पदस्स अत्थनिहेसताय कतं, न विसिद्धस्स कस्सचि अत्थिताय । सदेवके हि लोके सदिसक्कप्पो पि नाम कोचि तथागतस्स नत्थि, कुतो सदिसो । विसिद्धे पन का कथा । कस्सची ति कस्सचि पि । अभिभवती ति सीलसम्पदाय उपनिस्सयभूतानं हिरोत्तप्प-मेत्ताकरुणानं, विसेसपच्चयानं सद्धासतिवीरियपञ्जानञ्च उक्कंसप्पत्तिआ समुदागमतो पडाय अनञ्जसाधारणो सवासनपटिपक्खस्स पहीनत्ता उक्कंसपारमिप्पत्तो सत्थु सीलगुणो । तेन भगवा सदेवकं लोकं अञ्जदत्थु अभिभुय्य पवत्तति, न सयं केनचि अभिभुय्यती ति अधिप्यायो । एवं समाधिगुणादीसु पि यथारहं वत्तव्वं । सीलादयो चेते लोकीयलोकुत्तरमिस्सका वेदितव्वा । विमुत्तिआणदस्सनं पन लोकीयं कामावचरमेव ।

यदि एवं कथं तेन सदेवकं लोकं अभिभवती ति ? तस्सा पि आनुभवतो असदिसत्ता । तम्पि हि विसयतो पवत्तितो पवत्तिआकारतो च उत्तरितरमेव । तं हि अनञ्जसाधारणं सत्थु विमुत्तिगुणं आरब्भ पवत्तति, पवत्तमानञ्च अतक्कावचरं परमगम्भीरं सण्हसुसुमं सविसयं पटि-पक्खधम्मानं सुप्पहीनत्ता सुद्धु पाकटं विभूततरं कत्वा पवत्तति, सम्भदेव च वसीभावस्स पापि-तच्चा भवङ्गपरिवासस्स च अतिपरित्तकत्ता लद्धं लद्धं पवत्तती ति ।

विष्णुत्तिव्राणदस्सनगुणेना पि । यथाह—“न खो पनाहं समनुपस्सामि सदेवके लोके समारके...प...सदेवमनुस्साय पजाय अत्तना सीलसम्पन्नतरं” ति वित्थारो । एवं अग्गप्पसादसुत्तादीनि “न मे आचरियो अत्थी” ति आदिका^१ गाथायो च वित्थारेतब्बा ।

एवं सीलादिगुणेहि भगवतो उत्तरितरस्स अभावं दस्सेत्वा इदानीं सदिसस्सा पि अभावं दस्सेतुं—“असमो” ति आदि वुत्तं । तत्थ असमो ति एकस्मिं काले नत्थि एतस्स सीलादिगुणेन समा सदिसा ति असमो । तथा असमेहि अतीतानागतबुद्धेहि समो, असमा वा समा एतस्सा ति असमसमो । सीलादिगुणेन नत्थि एतस्स पटिमा ति अप्पटिमो । सेसपदद्वये पि एसेव नयो । तत्थ उपमामत्तं पटिमा, सदिसूपमा पटिभागो, युगग्गाहवसेन ठितो पटिपुग्गळो वेदितब्बो ।

न खो पनाहं समनुपस्सामी ति मम समन्तच्चक्षुना हत्थतले आमल्लं विय सब्बलोकं पस्सन्तो पि तत्थ सदेवके...प...पजाय अत्तना अत्ततो सीलसम्पन्नतरं सम्पन्नतरसीलं कच्चि पुग्गलं न खो पन पस्सामि, तादिसस्स अभावतो ति अभिप्पायो । अग्गप्पसादसुत्तादीनी ति एत्थ—

“यावता भिक्खवे सत्ता अपदा वा द्विपदा वा चतुप्पदा वा बहुप्पदा वा रूपिनो वा अरूपिनो वा सज्जिनो वा असज्जिनो वा नेवसज्जिनासज्जिनो वा, तथागतो तेसं अग्गमक्खायति अरहं सम्मासम्बुद्धो । ये भिक्खवे बुद्धे पसन्ना, अग्गे ते पसन्ना । अग्गे खो पन पसन्नानं अग्गो विपाको होती”ति^२—

इदं अग्गप्पसादसुत्तं । आदि-सद्वन—

“सदेवके...प...देवमनुस्साय तथागतो अभिभू अनभिभूतो अज्जदत्थुदसो वसवच्ची, तस्मा ‘तथागतो’ ति वुच्चती”ति^३ ।

एवमादीनि सुत्तपदानि वेदितव्यानि । आदिका गाथायो ति एत्थ—

“अहं हि अरहा लोके अहं सत्था अनुसरो ।

एकोहि सम्मासम्बुद्धो सीतिभूतोस्मि निष्णुतो” ॥

दन्तो दमयतं सैद्धो सन्तो समयतं इसि ।

मुत्तो मोचयतं अग्गी तिण्णो तारयतं वरो” ॥

१. अं०—२-३७; खु०—१-२४१ ।

२. म०—१-२२२, वि०—३-११ ।

३. अं०—२-३७, अं०—२-३०१, अं०—४-११५, खु०—१-२४८ ।

४. अं०—१-२-२६

दी०—३-१०४ ।

५. वि०—३-११, म०—१-२२१, म०—२-३३६ ।

६. खु०—१-२६४ ।

२९. पुरिसदम्मे सारेती ति पुरिसदम्मसारथि । दमेति विनेती ति वुत्तं होति । तत्थ पुरिसदम्मा ति अदन्ता दमेतुं युत्ता तिरच्छानपुरिसा पि मनुस्सपुरिसा पि अमनुस्सपुरिसा पि । तथा हि भगवता तिरच्छान-पुरिसा पि अपलालो नागराजा, चूळोदरो, महोदरो, अग्गिसिखो, धूमसिखो, अरवाळो नागराजा, धनपालको हत्थी ति एवमादयो दमिता निब्बिसा कता सरणेषु च सीलेसु च पतिट्ठापिता । मनुस्सपुरिसा पि सच्चकनिगण्ठपुत्ताअम्बट्टमाणवपोक्खरसातिसोणदण्डकूटदन्तादयो, अमनुस्स-पुरिसा पि आळवकस्सचिलोमखरलोमयक्खसक्कदेवराजादयो दमिता विनीता विचित्रेहि विनयनूपायेहि । “अहं खो केसि पुरिसदम्मे सण्हेन पि विनेमि, फलसेन पि विनेमि, सण्हफलसेन पि विनेमी” ति इदञ्चेत्थ सुत्तं^१ वित्थारेतब्बं ।

नयिमरिम लोके परस्मि वा पन ।

बुद्धेन सेट्ठो सदिसो च विज्जति ॥

यमाहु दक्खिणेष्यानं अगगतं गतो ।

पुञ्जत्थिकानं विपुलफलेसिनं” ति^२ ॥

एवमादिका गाथा वित्थारेतब्बा ।

२९. दमेती ति समेति, कायसमादीहि योजेती ति अत्थो । तं पन कायसमादीहि योजनं यथारहं तदङ्गविनयादीसु पतिट्ठापनं होतो ति आह—“विनेती ति वुत्तं होती”ति । दमेतुं युत्ता ति दमनारहा । अमनुस्सपुरिसा ति एत्थ न मनुस्सा ति अमनुस्सा । तंसदि-सता एत्थ^३ जोतीयति, तेन मनुस्सत्तमत्तं नत्थि, अञ्जं समान ति यक्खादयो अमनुस्सा”ति अधिप्पेता न ये केचि मनुस्सेहि अञ्जे । तथा हि तिरच्छानपुरिसानं विसुं गहणं कत्तं, यक्खादयो एव च निदिट्ठा । अपलासो हिमवन्तवासी । चूळोदरमहोदरा नागदीपवासिनो । अग्गिसिख-धूमसिखा सीहलदीपवासिनो । निब्बिसा कता दोसविस्स विनोदनेन । तेनाह—“सरणेषु च सीलेसु च पतिट्ठापिता”ति । कूटदन्तादयो ति आदि—सहेन षोटमुख^४उपालिगह-पति आदीनं सङ्गहो दट्ठब्बो । सक्कदेवराजादयो ति आदि-सहेन अज्जकलापयक्खवक्कप्रहा-दीनं सङ्गहो दट्ठब्बो । इदं चेत्थ सुत्तं ति इदं केसिसुत्तं । विनीता विचित्रेहि विनयनूपा-येही ति एतस्मिं अत्थे वित्थारेतब्बं यथारहं सण्हादीहि उपाहि विनयस्स दीपनतो ।

१. अं०—२—११२ ।

२. सु०-२-९९, अमि०-५-४७९ ।

३. एत्थ न-कारेन-क० ।

४. घोरमुखर-स्या०, घोरमुख-क०, म०-२-४१४ पिट्ठे पस्सितब्बं ।

३०. अपि च भगवा विमुद्धसीलादीनं पठमज्झानादीनि सोता-
पन्नादीनञ्च उचारिमग्गपटिपदं आचिक्खन्तो दन्ते पि दमेति येव ।

३१. अथ वा अनुत्तरो पुरिसदम्मसारथी ति एकमेविदं अत्थपदं ।
भगवा हि तथा पुरिसदम्मे सारेति, यथा एकपल्लङ्केनेव निसिन्ना अट्ठ दिसा
असज्जमाना धावन्ति । तस्मा अनुत्तरो पुरिसदम्मसारथी
ति बुबुधति । “हत्थिदमकेन भिक्खवे हत्थिदम्मो सारितो एकं येव दिसं
धावती” ति इदञ्चेत्थ सुत्तं वित्थारेतब्बं ।

३२. दिट्ठधम्मिकसम्परायिकपरमत्थेहि यथारहं अनुसासती ति
सत्था । अपि च “सत्था विया ति” सत्था, भगवा सत्थवाहो । यथा

३०. विमुद्धसीलादीनं पठमज्झानादीनी ति “विमुद्धसीलस्स पठमज्झानं, पठम-
ज्झानलाभिनो दुत्थियज्झानं” ति आदिना तस्स तस्स उपरूपरि विसेसं आचिक्खन्तो ति
सम्बन्धो । सोतापन्नादीनं ति एत्था पि एसेव नयो । “दन्ते पि दमेति येवा” ति इदं
पुब्बे “सब्बेन सब्बं दमथं अनुपगता पुरिसदम्मा” ति बुत्ता ति कत्वा बुत्तं । ये पन विप्पकत-
दम्मभावा सब्बथा दमेतब्बतं नातिवत्ता, ते सत्ते सन्धाय “दन्ते पि दमेति येवा” ति बुत्तं । ते
पि हि पुरिसदम्मा एवा ति, यतो ने सत्था दमेति ।

३१. अत्थपदं ति अत्थाभिव्यञ्जकपदं, वाक्यं ति अत्थो । वाक्येन हि अत्थाभि-
व्यक्ति, न नामादिपदमत्तेन । एकपदभावेन च अनञ्जसाधारणो सत्थु पुरिसदम्मसारथिभावो
दस्सितो होति : तेनाह —“भगवा ह्री” ति आदि । अट्ठ दिसा ति अट्ठ समापत्तियो । ता
हि अञ्जमञ्जसम्बन्धा पि असंकिण्णभावेन दिस्सन्ति अपदिस्सन्ती ति दिसा, दिसा विया ति
वा दिसा । असज्जमाना ति न सज्जमाना वसीभावप्पत्तिया निस्सङ्गचारा । धावन्ति जवन-
युत्तियोगतो । एकं येव दिसं धावति, अत्तनो कायं अपरिवत्तेन्तो ति अधिप्पायो । सत्थारा
पन दमिता पुरिसदम्मा एकिरियापयेनेव अट्ठ दिसा धावन्ति । तेनाह—“एकपल्लङ्केनेव निसिन्ना”
ति । अट्ठ दिसा ति च निदस्सनमत्तमेतं लोकियेहि अगतपुब्बं निरोधसमापत्तिदिसं अमतदि-
सञ्च पक्खन्दनतो ।

३२. दिट्ठधम्मो बुबुधति पच्चक्खो अत्तभावो, तत्थ नियुत्तो ति दिट्ठधम्मिको, इध
लोकत्थो । कम्मकिलेसवसेन सम्परेतब्बतो सम्मा गन्तब्बतो सम्परायो, परलोको, तत्थ नियुत्तो

सत्थवाहो सत्थे कन्तारं तारेति, चोरकन्तारं तारेति, वाळकन्तारं तारेति, दुब्भिवस्सकन्तारं तारेति, निरुदककन्तारं तारेति, उत्तारेति, नित्तारेति, पतारेति, खेमन्तभूमिं सम्पापेति, एवमेव भगवा सत्था सत्थवाहो सत्थे कन्तारं तारेति, जातिकन्तारं तारेती” ति आदिना निहेसनयेन पेत्य अत्थो वेदितव्वो ।

३३. देवमनुस्सानं ति देवानञ्च मनुस्सानञ्च । उक्कट्टपरिच्छेद-
वसेन भव्वपुग्गलपरिच्छेदवसेन चेत्तं वुत्तं । भगवा पन तिरच्छानगतानम्पि

ति सम्परायिको, परलोक्त्थो । परमो उत्तमो अत्थो परमत्थो, निब्बानं । तेहिं दिट्ठधम्मिकस-
म्परायिकपरमत्थेहि । यथारहं ति यथानुरूपं । तेसु अत्थेसु यो यो पुग्गलो यं यं अरहति,
तदनुरूपं । अनुसासती ति विनेति तस्मिं अत्थे पतिट्ठपेति, सह अत्थेन वत्तती ति सत्थो ।
भण्डमूलेन वाणिज्जाय वेसन्तरं गच्छन्तो जनसमूहो । हितुपदेसादिक्सेन परिपालेतव्वो सासि-
तव्वो सो एतस्स अत्थी ति सत्था, सत्थवाहो । सो विय भगवा ति आह—“सत्था विया ति
सत्था, भगवा सत्थवाहो”ति ।

इदानीं तमत्थं निहेसपाळिनयेन दस्सेदुं—“अथा सत्थवाहो”ति आदि वुत्तं । तत्थ
सत्थे ति सत्थिके जने । कं तारेन्ति एत्था ति कन्तारो, निरुदको अरञ्जप्पदेसो । रुळहीवसेन
पन इतरो पि अरञ्जप्पदेसो तथा वुत्तवति । चोरकन्तारं ति चोरेहि अधिकृतकन्तारं । तथा
वाळकन्तारं । दुब्भिवस्सकन्तारं दुल्लभभिवस्सं कन्तारं । तारेती ति अखेमन्तद्धानं अतिक्का-
मेति । उत्तारेती ति आदि उपसग्गेन पदं वट्ठेत्वा वुत्तं । अथवा उत्तारेती ति खेमन्तभूमिं
उपनेन्तो तारेति । नित्तारेती ति अखेमन्तद्धानतो निक्खामेन्तो तारेति । पतारेती ति परि-
गहेत्वा तारेति, इत्थेन परिगहेत्वा विय तारेती ति अत्थो । सम्बन्धेत्तं तारणुत्तारणादि खेमद्धाने
ठपनमेवा ति आह—“खेमन्तभूमिं सम्पापेती”ति । सत्ते ति वेनेप्प्यसत्ते । महागहनताय,
महानत्थताय, दुन्नित्थरणसाव च जाति येव कन्तारो, जातिकन्तारो, तं जातिकन्तारं ।

३३. उक्कट्टपरिच्छेदवसेना ति उक्कट्टसत्तपरिच्छेदवसेन । देवमनुस्सा एव हि
उक्कट्टसत्ता, न तिरच्छानादयो । भव्वपुग्गलपरिच्छेदवसेना ति सम्मत्तनियामोक्कमनस्स

अनुसासनिप्यदामेन सत्त्वा येव । ते पि हि भगवतो धम्मस्सवनेन उपनिस्सय-
सम्पत्तिं पत्वा तां एव उपनिस्सयसम्पत्तिया दुत्तिथे वा तत्तिथे वा अत्ता-
भावे अग्गफलाधिगमो होन्ति । मण्डूकदेवपुत्तादयो वेत्थ निदस्सनं ।

३४. भगवति किर गंगाराय पोक्खरणिंया तीरे चम्पानगरवासोन्
धम्मं देसियमाने एको मण्डूको भगवतो सरे निमित्तं अग्गहेसि । तं एको
बच्छपालको दण्डं ओलुब्धं तिडन्तो सीसे सन्निरुम्भित्वा अट्ठासि । सो
तावदेव कालं कत्वा तावत्तिसभवने द्वादसयोजनिके कनकविमाने निव्वत्ति ।
सुत्तप्पबुद्धो विय च तत्थ अच्छरासंघपरिवुत्तं अत्तानं दिम्वा “अरे अहम्मि
नाम इध निव्वत्तो, किं नु खो कम्मं अकासिं” ति आवजेन्तो न अज्झं
किञ्चि अहस, अज्झन्न भगवतो सरे निमित्तग्गाहा । सो तावदेव सह
विमानेन आगन्त्वा भगवतो पादे सिरसा वन्दि । भगवा जानन्तो व पुच्छि—

“को मे वदन्ति पादानि इद्धिया यससा जलं ।

अभिवक्कन्तेन वण्णेन सब्बा ओभासयं दिसा” ति ॥

योग्यपुग्गलस्स परिच्छिन्दनवसेन । एतं ति “देवमनुत्सानं”ति एतं वचनं । भगवतो ति
निस्सक्कवचनं यथा “उपज्झायतो अज्जेतो”ति, भगवतो सन्तिके ति वा अत्थो । उपनिस्सय-
सम्पत्तिं ति तिहेतुकपटिसन्धिआदिकं अग्गफलाधिगमस्स बलवकारणं ।

३४. गंगाराया ति गंगाराय नाम रज्जो देविया, तां वा कारितत्ता “गंगरा”ति
लब्धनामाय । सरे निमित्तं अग्गहेसी ति “धम्मो एसो बुच्चतो” ति धम्मसज्जाय सरे
निमित्तं गण्ढि, गण्ढन्तो च पसन्नचित्तो परिसपरियन्ते निपविज । सन्निरुम्भित्वा अट्ठासी
ति तस्स सीसे दण्डस्स ठपितभावं अपस्सन्तो तत्थ दण्डं उप्पीळित्वा अट्ठासि । मण्डूको पि
दण्डे ठपिते पि उप्पीळिते पि धम्मगतेन पसादेन विस्सरमकरोन्तो व कालमकासि । देवलोके
निव्वत्तसत्तानं अयं धम्मता, या “कुतोहं इध निव्वत्तो, तत्थ किं नु खो कम्ममकासिं”ति
आवक्कना । तस्मा असनो पुरिममवस्स दिट्ठत्ता आह—“अरे अहम्मि नाम इध निव्वत्तो”
ति । भगवतो पादे वन्दि कतञ्जुतासंवट्ठितेन^१ पेमगारववड्डुमानेन ।

“मण्डूकोहं पूरे आसिं उदके वारिगोचरो ।

तव धम्मं सुणन्तस्स अबधि वच्छपालको” ति ॥

भगवा तस्स धम्मं देसेसि । चतुरासीतिया पाणसहस्सानं धम्माभिसमयो अहोसि । देवपुत्तो पि सोतापत्तिफले पतिट्ठाय सितं कत्वा पक्कमी ति ।

भगवा जानन्तो व महाजनस्स कम्मफलं बुद्धानुभावं च पच्चक्खं कातुकामो “को मे वन्दती”ति गाथाय पुच्छि । तत्थ को ति देवनागयक्खगन्धब्बादीसु को, कतमो ति अत्थो । मे ति मम । पादानी ति पादे । इद्धिया ति इमाय एवरुपाय देविद्धिया । “यससा” ति इमिना एदिसेन परिवारेन, परिच्छेदेन च । जलं ति विज्जोतमानो । अभिक्कन्तेना ति अतिविय कन्तेन कमनीयेन सुन्दरेन । वण्णेना ति छविवण्णेन सरीरवण्णनिभाय । सब्बा ओभासयं विसा ति सब्बा दस पि दिसा पभासेन्तो, चन्दो विय सूरियो विय च एकोभासं एकाळोकं करोन्तो ति अत्थो ।

एवं पन भगवता पुच्छितो देवपुत्तो अत्तानं पवेदेन्तो “मण्डूकोहं पूरे असिं” ति गाथमाह । तत्थ पूरे ति पुरिमजातीयं । “उदके” ति इदं तदा अत्तनो उत्पत्तिट्ठानदस्सनं । “उदके मण्डूको” ति एतेन उद्धमायिकादिकस्स थले मण्डूकस्स निवत्तनं कतं होति । गावो चरन्ति एत्था ति गोचरो गुन्नं घासेसनट्ठानं । इध पन गोचरो विया ति गोचरो, वारि उदकं गोचरो एतस्सा ति वारिगोचरो । उदकचारी पि हि कोचि कच्छपादि अवारिगोचरो पि होती ति “वारिगोचरो”ति विसेसेत्वा बुत्तं । तव धम्मं सुणन्तस्सा ति ब्रह्मस्सरेन करवीकस्तमञ्जुना देसेन्तस्स तव धम्मं “धम्मो एसो बुच्चती” ति सरे निमित्तगाहवसेन सुणन्तस्स । अनादरे चेत्तं सामिवच्चनं । अबधि वच्छपालको ति वच्छे रक्खन्तो गोपालदारको मम समीपं आगन्त्वा दण्डमोलुम्भ तिट्ठन्तो मम सीसे दण्डं सन्निरम्भित्वा मं मारेसी ति अत्थो ।

सितं कत्वा ति “तथा परित्ततरेना पि पुञ्ञानुभावेन एवं अतिविय उल्लारा लोक्किय-लोकुत्तरा सम्पत्तियो लब्भन्ती”ति पीतिसोमनस्सजातो भासुरतरधवलविप्फुरन्तदस्सनकिरणावलीहिं भिय्योसो मत्ताय तं पवेसं ओभासेन्तो सितं कत्वा । पीतिसोमनस्सवसेन हि सो—

“मुहुत्तं चित्तपसादस्स इद्धि पस्स यसञ्च मे ।

आनुभावञ्च मे पस्स वण्णं पस्स सुत्तिञ्च मे ॥

३५. यं पन किञ्चि अत्थि जेय्यं नाम सब्बस्सेव बुद्धत्ता विमोक्खन्तिकआणवसेन बुद्धो । यस्मा वा चत्तारि सच्चानि अत्तना पि बुज्झि, अज्जे पि सत्ते बोधेसि, तस्मा एवमादीहि पि कारणेहि बुद्धो । इमस्स च पनत्थस्स विज्जापनत्थं “बुज्झिता सच्चानी ति बुद्धो । बोधेता पजाया ति

ये च ते दीघमद्धानं धम्मं अस्सोसुं गोतम ।

पत्ता ते अचेलद्धानं यत्थ गत्वा न सोचरे”^१ ति ॥

इमा द्वे गाथा वत्ता पक्कामि ।

३५. यं पन किञ्ची ति एत्थ यं ति अनियमितवचनं । तथा किञ्ची ति । पना ति वचनाङ्कारमत्तं । तस्मा यं किञ्ची ति जेय्यस्स अनवसेसपरियादानं कतं होति । पना ति विसेसत्थदीपको निपातो । तेन “सम्मासम्बुद्धो”ति इमिना सङ्केपतो वित्थारतो च सत्थु चतुसञ्चाभिसम्बोधो वुत्तो । “बुद्धो”ति पन इमिना तदज्जस्म पि जेय्यस्तावबोधो । पुरिमेन वा सत्थु पटिउधआणानुभावो, पच्छिमेन देसनाआणानुभावो । पी ति उपरि वुच्चमानो विसेसो बोधीयति । सब्बसो पटिपक्खेहि विमुच्चती ति विमोक्खो, अग्गमग्गो । तस्स अन्तो अग्गफलं, तत्थ भवं तस्मिं लद्धे लद्धवतो विमोक्खन्तिकआणं, सब्बञ्जुतआणेन सद्धिं सब्बप्पि बुद्धआणं । एवं पवत्तो ति एत्थ—

“सब्वञ्जुताय बुद्धो, सब्वदस्साविताय बुद्धो, अनञ्जनेय्यताय बुद्धो, विसविताय बुद्धो, खीणासवसङ्गातेन बुद्धो, निरुपलेपसङ्गातेन बुद्धो, एकन्तवीतरागो ति बुद्धो, एकन्तवीतदोसो ति बुद्धो, एकन्तवीतमोहो ति बुद्धो, एकन्तनिक्किलेसो ति बुद्धो, एकायनमग्गं गतो ति बुद्धो, एको अनुत्तरं सम्मासम्बोधिं अभिसम्बुद्धो ति बुद्धो, अबुद्धिविहतत्ता बुद्धिपटिलाभा बुद्धो । बुद्धो ति नेतं नामं मातरा कतं, न पिआरा कतं, न भातरा कतं, न भगिनिया कतं, न मित्तामञ्चेहि कतं, न आतिसालोहितेहि कतं, न समणब्राह्मणेहि कतं, न देवताहि कतं, विमोक्खन्तिकमेतं बुद्धानं भगवन्तानं बोधिया मूले सह सब्वञ्जुतआणस्स पटिलाभा सच्छिका पज्जत्ति यदिदं बुद्धो”ति^२—

अयं निहसपालिनबो । यस्मा चेत्थ तस्सा पटिसम्भिदापालिया भेदो नत्थि, तस्मा

बुद्धो” ति एवं पवत्तो सब्बो पि निद्देसनयो^१, पटिसम्भिदानयो^२ वा विस्थारेतब्बो ।

३६. भगवा ति इदं पनस्स गुणविसिद्धसब्बसत्तुत्तमगरुगारवाधि-
वचनं^३ । तेनाहु पोराणा —

द्वीसु एकेना पि अत्थसिद्धी ति दस्सनत्थं “पटिसम्भिदानयो वा”ति अनियमत्थो वा-
सद्दो बुत्तो ।

तत्थ यथा लोके अवगन्ता “अवगतो”ति बुच्चति, एवं बुज्झिता सच्चानी ति बुद्धो
सुद्धकत्तुवसेन । यथा पण्णसोसा वाता “पण्णसुसा”ति बुच्चन्ति, एवं बोधेता पजाया ति बुद्धो
हेतुकत्तुवसेन, हेतुअत्थो चेत्थ अन्तोनीतो ।

सब्बब्बुताय बुद्धो ति सब्बधम्मबुज्झनसमत्थाय बुद्धिया बुद्धो ति अत्थो ।
सब्बदस्साविताय बुद्धो ति सब्बधम्मानं आणचक्खुना दिद्धत्ता^४ बुद्धो ति अत्थो ।
अनब्बवनेय्यताय बुद्धो ति अग्गेन अबोधनीतो सयमेव बुद्धत्ता बुद्धो ति अत्थो ।
विसवित्ताय बुद्धो ति नानागुणविसवनतो पदुममिव विकसनहेन^५ बुद्धो ति अत्थो ।
स्त्रीणासवसङ्गातेन बुद्धो ति एवमादीहि छहि परियायेहि निहक्खयविबुद्धो पुरिसो विय
सब्बकिलेसनिहक्खयविबुद्धत्ता बुद्धो ति बुत्तं होति । एकायनमगं गतो ति बुद्धो ति गमनत्थानं
बुद्धिअत्थताय बुद्धिअत्थानमि गमनत्थता लभती ति एकायनमगं गतत्ता बुद्धो ति
बुच्चती ति अत्थो । एको अनुत्तरं सम्मासम्बोधिं अभिसम्बुद्धो ति बुद्धो ति
न परेहि बुद्धत्ता बुद्धो, अथ खो सयमेव अनुत्तरं सम्मासम्बोधिं अभिसम्बुद्धत्ता बुद्धो ति
अत्थो । अबुद्धिविहतत्ता बुद्धिपटिलाभा बुद्धो ति बुद्धि बुद्धं बोधो ति अनन्यन्तरं ।
तत्थ यथा रत्तगुणयोगतो रत्तो पट्टो, एवं बुद्धगुणयोगतो बुद्धो ति आपनत्थं बुत्तं ।
ततो परं बुद्धो ति नेतं नामं ति आदि अत्थानुगतायं पज्जती ति बोधनत्थं बुत्तं ति
एवमेत्थ इमिना पि कारणेन भगवा बुद्धो ति वेदितव्वं ।

३६. अस्सा ति भगवतो । गुणविसिद्धसब्बसत्तुत्तमगरुगारवाधिवचनं ति
सब्बेहि लोलादिगुणेहि विसिद्धस्स ततो एव सब्बसत्तेहि उच्चमस्स गरुनो गाखवसेन

१. सु०—४:१-१७६ । २. सु०—५-२०२ । ३. गुणविसिद्धसत्तुत्तम०—सी०, स्या०, वि०

दु०—१-९४ । ४. सब्ब-धम्मबोधनसमत्थाय बुद्धिया—स्या०, क०, सारत्थ० टी०-१-२९६-पिट्ठेपि ।

५. विसवनट्टेव-सी० ।

भगवा ति वचनं सेट्ठं भगवा ति वचनमुत्तमं ।

गरुगारवयुत्तो सो भगवा तेन वुच्चती” ति ॥

चतुब्बिधं वा नाम—आवत्थिकं लिङ्गिकं नेमित्तिकं अधिच्च-
समुप्पन्नं ति । अधिच्चसमुप्पन्नं नाम लोकीयबोहारेण यदिच्छकं ति वुत्तं
होति । तत्थ वच्छो दम्मो बलीबहो ति एवमादि आवत्थिकं । दण्डी
छत्ती सिखी करी ति एवमादि लिङ्गिकं । तेविज्जो छळभिज्जो ति एवमादि
नेमित्तिकं । सिरिवड्डको धनवड्डको ति एवमादि वचनत्थं अनपेक्खित्वा
पवत्तं अधिच्चसमुप्पन्नं ।

इदं पन भगवा ति नामं नेमित्तिकं । न महामायाय, न सुद्धोदनमहा-
राजेन, न असीतिया जातिसहस्सेहि कत्तं, न सक्कसन्तुसितादीहि देवता-

वुत्तवचनमिदं^१ भगवा ति । तथा हि लोकनाथो अपरिमितनिरुपमप्पभावसीलादिगुणविसेस-
समङ्गिताय सम्मानत्थपरिहारपुण्वङ्गमाय निरवसेसहितसुखविधानतप्पराय निरतिसताय पयोग-
सम्पत्तिया सदेवमनुस्साय पजाय अच्चन्तुपकारिताय च अपरिमाणसु लोकधातुसु अपरिमाणानं
सत्तानं उत्तमगारवद्धानं ति ।

भगवा ति वचनं सेट्ठं ति सेट्ठवाचकं वचनं सेट्ठगुणसहचरणतो “सेट्ठ” ति वुत्तं ।
अथ वा वुच्चती ति वचनं, अत्थो । तस्मा यो “भगवा” ति वचनेन वचनीयो अत्थो, सो
सेट्ठो ति अत्थो । भगवा ति वचनमुत्तमं ति एत्था पि एसेव नयो । गारवयुत्तो ति
गरुभावयुत्तो गरुगुणयोगतो, गरुकरणं वा सातिसयं अरहती ति गारवयुत्तो, गारवारहो ति अत्थो ।

गुणविसेसहेतुकं “भगवा” ति इदं भगवतो नामं ति सङ्गेषतो वुत्तमत्थं
वित्थारतो विभजितुकामो नामं येव ताव अत्थुद्धारतवसेन दस्सेन्तो “चतुब्बिधं वा नामं”
ति आदिमाह । तत्थ आवत्थिकं ति अवत्थाय विदितं तं तं अवत्थं उपादाय पञ्चतं
बोहरितं । तथा लिङ्गिकं तेन तेन लिङ्गेन बोहरितं । नेमित्तिकं ति निमित्ततो आगतं ।
अधिच्चसमुप्पन्नं ति यदिच्छाय पवत्तं, यदिच्छाय आगतं यदिच्छकं । पठमेन आदि
सहेन बालो, युवा, बुद्धो ति एवमादिं सङ्गण्हाति । वुत्तियेन मुण्डी, जटी ति एवमादिं,

विसेसेहि । बुचाम्पि चेतं धम्मसेनापतिना—“भगवा ति नेतं नामं मातरा कतां...पे...विमोक्खन्तिकमेतं बुद्धानं भगवन्तानं बोधिया मूले सह सम्बञ्जुतआणस्स पटिलाभा सच्छिक्का पञ्जत्ति यदिदं भगवा” ति ।

३७. यंगुणनेमित्तिकञ्चेतं नामं, तेसं गुणानं पकासनत्थं इमं गाथं वदन्ति—

“भगी भजी भागि विभत्तवा इति ।

अकासि भग्गं ति गरू ति भाग्यवा ॥

बहूहि जायेहि सुभावितत्तनो ।

भवन्तगो सो भगवा ति बुच्चती” ति ॥

ततियेन बहुस्तुतो, धम्मकथिको, ज्ञाया ति एवमादि, चतुत्थेन अवभरिसनं पा चनं ति एवमादि सङ्गण्हाति । “नेमित्तिकं” ति बुत्तमत्थं व्यतिरेकवसेन पतिष्ठापेतुं “न महामायाया” ति आदिवुत्तं । “विमोक्खन्तिकं” ति इमिना इदं नामं अरियाय जातिया ज्ञातक्खणे येव ज्ञातं ति दस्सेति । यदि विमोक्खन्तिकं, अथ कस्मा अञ्जेहि खीणासवेहि असाधारणं ति आह—“सह सम्बञ्जुतआणस्स पटिलाभा” ति । बुद्धानिहि अरहत्तफलं निष्पञ्जमानं सम्बञ्जुतआणादीहि सम्बेहि बुद्दगुणेहि सदिं येव निष्पञ्जति । तेन वुरां—“विमोक्खन्तिकं” ति । सच्छिक्का पञ्जत्ती ति सत्त्वधम्मानं सच्छिकिरियानिमित्ता पञ्जति । अथ वा सच्छिक्का पञ्जत्ती ति पञ्चक्खसिद्धा पञ्जत्ति । यं गुणनिमित्ता हि सा ते सत्थु पञ्चक्खभूता ति गुणा विय सा पि सञ्चकता एव नाम होति, न परेसं बोहारमत्तेना ति अधिप्पायो ।

३७. वदन्ती ति महायेरस्स गरुभावतो बहुवचनेनाह, सङ्गीतिकारेहि वा कतमनुवादं सन्धाय । इस्सरियादिमेदो भगो अत्स अत्थी ति भगी । अकासि भग्गं ति रागादिपापधम्मं भग्गं अकासि, भग्गवा ति अत्थो । बहूहि जायेही ति कायभावनादिकेहि अनेकेहि भावनाक्कमेहि । सुभावितत्तनो ति सम्मदेव भावितसभावस्स । पञ्चत्ते चेतं सामिवचनं ।

निद्देसे वुत्तनयेना ति एत्थायं निद्देसनयो—

“भगवा ति गारवाधिवचनमेतं । अपि च भग्गरागो ति भगवा, भग्गदोसो ति भगवा भग्गमोहो ति भगवा, भग्गमानो ति भगवा, भग्गदिद्धी ति भगवा, भग्गतण्हो ति भगवा, भग्गकिल्लेसो ति भगवा, भजि विभजि पविभजि धम्मरतनं ति भगवा, भवानं अन्तकरो ति भगवा, भावितकायो भावितसीलो भावितचित्तो भावितपञ्जो ति भगवा, भजि वा भगवा अरञ्जवनपत्थानि पन्तानि सेनासनानि अप्पसद्धानि अप्पनिग्घोसानि

निर्देशे^१ बुत्तनयेनेव चेत्य तेसं तेसं पदानं अत्थो दट्ठब्बो ।

३८. अयं पन अपरो नयो ।

भाग्यवा भग्गवा बुत्तो भगेहि च विभग्गवा ।

भत्तवा वन्तगमनो भवेसु भगवा ततो ति ॥

विभक्तानि मनुस्सरा स्तेय्यकानि पटिसल्लानसारूप्यानी ति भगवा, भागी वा भगवा
चीवरपिण्डपातघ्सेनासनगिलानपञ्चयमेसञ्जपरिकलरानं ति भगवा, भागी वा भगवा अत्थरसस्स
धम्मरसस्स विमुत्तिरस्स अधिसीलस्स अधिचित्तस्स अधिपञ्जाया ति भगवा, भागी वा भगवा
चतुन्नं ज्ञानानं चतुन्नं अप्पभञ्जानं चतुन्नं अरूपसमापत्तीनं ति भगवा, भागी वा भगवा अट्ठन्नं
विमोक्खानं अट्ठन्नं अभमायतनानं नवन्नं अनुपुब्बविहारसमापत्तीनं ति भगवा, भागी वा
भगवा दसन्नं सञ्जाभावानानं दसन्नं कसिणभमापत्तीनं आनापानस्सतिसमाधिस्स असुभसमापत्तिया
ति भगवा, भागी वा भगवा चतुन्नं सतिपट्टानानं चतुन्नं सम्मप्पधानानानं चतुन्नं इद्धिपादानं
पञ्चन्नं इन्द्रियानं पञ्चन्नं बलानं सत्तन्नं बोण्णञ्जानं अरियस्स अट्ठङ्गिकस्स मग्गस्सा ति भगवा, भागी
वा भगवा दसन्नं तथागतबलानं चतुन्नं वेसारज्जानं चतुन्नं पटिसम्भिदानं छन्नं अभिञ्जानं छन्नं
बुद्धधम्मानं ति भगवा, भगवा ति नेतं नामं ‘‘प ‘‘सञ्छिका पञ्जस्ति यदिदं भगवा’ ति^२ ।

एत्थ च ‘‘गारवाधिबच्चनं’’ ति आदीनि यदि पि गाथायं आगतपदानुक्कमेन न
नि दट्ठानि, यथारहं पन तेसं सब्बेसम्पि निर्देशभावेन वेदितव्वानि । तत्थ गारवाधिबच्चनं ति
गरुन्नं गरुभाववाचकं वचनं । भजी ति भागसो कथेसि । तेनाह—‘‘विभजी’’ ति ।
धम्मरतनं ति मग्गफलादिअरियधम्मरतनं । पुन भजी ति सेवि । भागी ति भागधेय्यवा ।
पुन भागी ति भजनसीलो । अत्थरसस्सा ति अत्थसन्निस्सयस्स रसस्स । विमुत्तायतनसीसे हि
ठत्वा धम्मं कथेन्तस्स सुणन्तस्स च तदत्थं आरब्भ उप्पज्जनकपीतिसीमनस्सं अत्थरसो ।
धम्मं आरब्भ धम्मरसो ; यं सन्धाय बुत्तं ‘‘लभति अत्थवेदं, लभति धम्मवेदं’’ ति^३ ।
विमुत्तिरसस्सा ति विमुत्तिभूतस्स, विमुत्तिसन्निस्सयस्स वा रसस्स । सट्ठ्वाभावानानं ति
अनिच्चसञ्जादीनं दसन्नं सञ्जाभावानानं । छन्नं बुद्धधम्मानं ति छ असाधारणजाणानि सन्धाय
बुत्तं । तत्थ तत्थ ‘‘भगवा’’ ति सहसिद्धि निरुत्तिनयेन वेदितव्वानि ।

३८. यदि पि ‘भाग्यवा’ ति आदीहि पदेहि बुच्चमानो अत्थो ‘भगी भजी’ ति
निर्देशगाथाय सङ्गहितो एव, तथा पि पदसिद्धि अत्थविभागअत्थयोजनादिसहितो संवणनानयो

तत्थ “वण्णागमो वण्णविपरिययो” ति आदिकं निरुत्तिलक्खणं गहेत्वा सद्दनेन वा पिसोदरादिपक्खेपलक्खणं गहेत्वा यस्मा लोकीय-लोकुत्तरसुखाभिनिव्वत्तकं दानसीलादिपारप्पत्तं भाग्यमस्स अत्थि, तस्मा भाग्यवा ति वच्चाब्बे भगवा ति वुच्चती ति जातब्बं ।

३९. यस्मा पन लोभदोसमोहविपरीतमनसिकारअहिरिकानोत्तप-कोधूपनाहमक्खपल्लासइस्सामच्छरियमायासाठेय्यथम्मसारम्भमानातिमानमद-पमादतण्हाअविज्जातिविधाकुसलमूलदुच्चरितसंकिलेसमलविसमसञ्जावितक्कप -

ततो अञ्जाकारो ति वुत्तं—“अयं पन अपरो नयो” ति । आदिकं ति आदि सद्देन वण्णविकारो, वण्णलोपो, धातुअत्थेन नियोजनञ्चा ति इमं तिविधं लक्खणं सङ्गहति । सद्दनेना ति व्याकरणनेन । पिसोदरादीनं सद्दानं आकतिगणभावतो वुत्तं—“पिसोदरादिपक्खेपलक्खणं गहेत्वा” ति । पक्खपनमेवं लक्खणं । तप्परियापन्नाताकरणं हि पक्खपन । पारप्पत्तं ति परमुक्कंसगतं पारमिभावप्पत्तं । भाग्यं ति कुसलं । तत्थ मग्गकुसलं लोकुत्तरसुखनिव्वत्तकं, इतरं लोकियसुखनिव्वत्तकं, इतरप्पि वा विवट्ठपनिस्सयं परियायतो लोकुत्तरसुखनिव्वत्तकं सिया ।

३६. लोभादयो एकक्वसेन गहिता । तथा विपरीतमनसिकारो विपल्लासभाव सामञ्जेन, अहिरिकादयो दुक्वसेन । लोभादयो च पुन “तिविधाकुसलमूलं” ति तिक्वसेन गहिता । कायदुच्चरितादितण्हासंकिलेसादिरागमलादिरागविसमादिकामसञ्जादिकामवितक्कादि-तण्हापपञ्चादयो तिविधदुच्चरितादयो । सुभसञ्जादिका चतुन्विधविपरियेसा । “चीवरहेतु वा भिक्खुनो तण्हा उप्पज्जमाना उप्पज्जति, पिण्डपात, सेनासन, इतिभवाभवहेतु वा” ति^१ एव-मागता चत्तारो तण्हुप्पादा । “बुद्धे कङ्कति, धम्मे, संघे, सिक्खाय, सब्बञ्चारीसु कुपितो होति अनत्तमनो आहतचित्तो खीलजातो” ति^२ एवमागतानि पञ्च चेतोखीलानि । “कामे अवीत-रागो होति, काये अवीतरागो, रूपे अवीतरागो, यावदत्थं उदरावदेहकं भुञ्जित्वा सेय्यसुखं पत्तसुखं मिद्धसुखं अनुयुत्तो विहरति, अञ्जतरं देवनिकायं पणिधाय ब्रह्मचरियं चरती” ति^३ आगता पञ्च विनिबन्धा । रूपाभिनन्दनादयो पञ्चाभिनन्दना । कोधो, मक्खो, इस्सा, साठेय्यं, पापिच्छता, सन्दिद्धिपरामासो ति इमानि छ विवाद्मूलानि । रूपतण्हादयो छ तण्हाकाया ।

१. अं०—२—११ । २—दी०—३—१८५ म०—१—१३७ । अं०—२—४८८, अं०—४—९३,

अभि०—२—४५३ । ३. दी०—३—१८५, म०—१—१३९ ।

पञ्चचतुर्विधविपरियेसआसवगन्धओघयोगअगतितणहुप्पादुपादानपञ्चचेतो -
खिलविनिबन्धनीवरणाभिनन्दनाछविवादमूलतण्हाकायसत्तानुसयअट्टमिक्खत्त-
नवतण्हामूलकदसाकुसलकम्मपथद्वासट्ठिदिट्ठिगतअट्टसततण्हाविचरितप्पभेद -
सब्बदरथपरिळाहकिलेससतसहस्सानि, सङ्केपतो वा पञ्च किलेसखन्ध-
अभिसङ्कारदेवपुत्तमच्चुमारे अभञ्जि, तस्मा भग्गत्ता एतेसं परिस्सयानं
भग्गवा ति वत्तब्बे भग्गवा ति बुच्चति ।

कामरागपटिघदिट्ठिविचिकिच्छाभवरागमानाविजा सत्तानुसया । मिच्छादिट्ठिआदयो
अट्ट मिच्छत्ता । “तण्हं पटिच्च परियेसना, परियेसनं पटिच्च लाभो, लाभं पटिच्च विनिच्छयो,
विनिच्छयं पटिच्च छन्दरागो, छन्दरागं पटिच्च अज्झोसानं, अज्झोसानं पटिच्च परिग्गहं,
परिग्गहं पटिच्च मच्छरियं, मच्छरियं पटिच्च आरक्खा, आरक्खाधिकरणं दण्डादानादयो” ति'
एते नव तण्हामूलका । चत्तारो सस्सतवादा, चत्तारो एकच्चसस्सतवादा, चत्तारो अन्तानन्तिका,
चत्तारो अमराविकल्हेपिका, द्वे अधिच्चसमुप्पन्निका, सोळस सज्जीवादा, अट्ट असज्जीवादा,
अट्ट नेवसज्जीनासज्जीवादा, सत उच्छेदवादा, पञ्च परमदिट्ठधम्मनिब्बानवादा ति एतानि
द्वासट्ठि दिट्ठिगतानि । अज्झत्तिकस्स उपादाय “अस्मी” ति होति^२ ‘इत्थस्मी’ ति, “एवस्मी”
ति ‘अज्जथास्मी’ ति, ‘भविस्स’ ति, ‘इत्थं भविस्स’ ति ‘एवं भविस्स’ ति ‘अज्जथा भविस्स’
‘असस्मी’ ति, ‘सातस्मी’ ति, ‘सियं’ ति ‘इत्थं सियं’ ति, ‘एव सियं’ ति, ‘अज्जथा सियं ति,
‘अपाहं सियं’ ति “अपाहं इत्थं सियं” ति, “अपाहं एवं सियं” ति, ‘अपाहं अज्जथा सियं’
ति होती ति अट्ठारस, बाहिरस्सुपादाय ‘इमिना अस्मी’ ति होति, ‘इमिना इत्थस्मी’ ति, ‘इमिना
एवस्मी’ ति ‘इमिना अज्जथास्मी’ ति आदिका^३ बुत्तनया अट्ठारसा ति छत्तिस, अतीता छत्तिस,
अनागता छत्तिस, पच्चुप्पन्ना छत्तिसा ति अट्टसततण्हाविचरितानि । पभेद—सदो पच्चेकं
संबन्धितब्बो । तत्थायं योजना—लोभप्पभेदा दोसप्पभेदा याव अट्टसततण्हाविचरितप्पभेदा
ति । सब्बानि सत्तानं दरथपरिळाहकरानि किलेसानं अनेकानि सतसहस्सानि अभज्जी ति
योजना । आरम्भणादिविभागतो हि पवत्तिआकारविभागतो च अनन्तप्पभेदो किलेसा ति ।
सङ्केपतो ति एत्थ समुच्छेदप्पहानवसेन सब्बसो अप्पवत्तिकरणेन किलेसमारं, समुदयप्पहान-
परिञ्चावसेना खन्धमारं, सहायवेकल्लकरणवसेन सब्बथा अप्पवत्तिकरणेन अभिसङ्कारमारं,

आह चेत्थ

“भग्गारागो भग्गदोसो भग्गामोहो अनासवो ।

भग्गास्स पापका धम्मा भग्गवा तेन वुच्चती” ति ॥

४०. भाग्यवताय चस्स सतपुञ्जलक्खणधरस्स रूपकायसम्पत्ति दीपिता होति । भग्गदोसताय धम्मकायसम्पत्ति । तथा लोकीयसरिक्खकानं बहुमतभावो, गहट्टपब्बजितेहि अभिगमनीयता, अभिगतानञ्च नेसं काय-चित्तदुक्खापनयने पटिबलभावो, आमिसदानधम्मदानेहि उपकारिता, लोकीयलोकुत्तरसुखेहि च सञ्जोजनसमत्थता दीपिता होति ।

बलविधमनविसयातिक्कमनवसेन देवपुत्तमच्चुमारञ्च अभञ्जि भग्गे अकासि । परिस्सथानं ति उपह्वानं । सम्पत्ति आयतिञ्च सत्तानं अनत्थावहत्ता मारणट्ठेन विवाधनट्ठेन किलेसा व मारो ति किलेसमारो । वधकट्ठेन खन्धा व मारो ति खन्धमारो । तथा हि वुत्तं—“वधकं रूपं ‘वधकं रूपं’ ति यथाभूतं नप्पजानाती” ति आदि’ । जातिजरादिमहान्वसननिब्बत्तनेन अभिसङ्कारो व मारो ति अभिसङ्कारमारो । संकिलेसनिमित्तं हुत्वा गुणमारणट्ठेन देवपुत्तो व मारो ति देवपुत्तमारो । सत्तानं जीवितस्स जीवितपरिक्खारानञ्च जानिकरणेन महाबाधरूपत्ता मच्चु एव मारो ति मच्चुमारो ।

४०. सतपुञ्जलक्खणधरस्सा ति अनेकसतपुञ्जनिब्बत्तमहापुरिसलक्खणवहतो रूपकायसम्पत्ति दीपिता होति, इतरासं फलसम्पदानं मूलभावतो अधिट्ठानभावतो च । धम्मकायसम्पत्ति दीपिता होति, पहानसम्पदापुब्बकत्ता जाणसम्पदादीनं । ‘भाग्यवताय लोकीयानं बहुमतभावो । भग्गदोसताय परिक्खकानं बहुमतभावो ति योजना । एवं इतो परेसु पि यथासङ्कथं योजेतब्बं । पुञ्जवन्तं हि गहट्ठा खत्तियादयो अभिगच्छन्ति, पहीनदोसं पब्बजित तापसपरिन्वाजकादयो ‘दोसविनयाय धम्मं देसेती’ ति । अभिगतानञ्च नेसं कायचित्तदुक्खापनयने पटिबलभावो, अभिसदानधम्मदानेहि उपकारसम्भावतो । रूपकायं तस्स पसादचक्खुना, धम्मकायं पञ्चाचक्खुना दिस्वा दुक्खद्वयस्स पटिप्पस्सम्भनतो उपगतानञ्च तेसं आमिसदानधम्मदानेहि उपकारिता; “पुब्बे आमिसदानधम्मदानेहि मया अयं लोकगभावो अधिगतो, तस्मा दुम्हेहि पि एवमेव पटिपज्जितब्बं” ति एवं सम्मापटिपत्तियं नियोजनेन अभिगतानं लोकीयलोकुत्तरसुखेहि सञ्जोजनसमत्थता च दीपिता होति ।

४१. यस्मा च लोके इस्सरियधम्मयससिरिकामपयत्तेसु छसु धम्मेसु भगसदो पवत्तति, परमञ्चस्स सकचित्ते इस्सरियं, अणिमालङ्घि-
मादिकं वा लोकियसम्मत्तं सब्बाकारपरिपूरं अत्थि । तथा लोकुत्तरो धम्मो ।
लोकत्तयव्यापको यथाभुच्चगुणाधिगतो अति विय परिसुद्धो यसो । रूप-
कायदस्सनव्यावटजननयनप्पसादजननसमत्था सब्बाकारपरिपूरा सब्बज्ज-
पच्चङ्गसिरी । यं यं एतेन इच्छितं पत्थितं अराहितं परहितं वा तस्स तस्स तथेव
अभिनिप्फभत्ता इच्छितत्थनिब्बत्तिसञ्जितो कामो । सब्बलोकगरुभावप्पत्ति-
हेतुभूतो सम्मावायामसङ्गातो पयत्तो च अत्थि । तस्मा इमेहि भगेहि युत्तत्ता
पि भगा अस्स सन्ती ति इमिना अत्थेन भगवा ति बुच्चति ।

४१. सकचित्ते इस्सरियं अत्तनो चित्तस्स वसीभावापादनं, येन पटिक्कूलादीसु
अप्पटिक्कूलसञ्जितादिविहारसिद्धिं अधिट्ठानिद्धिआदिको इद्धिविधो पि चित्तिस्सरियमेव
चित्तभावनाय वसीभावप्पत्तिया इज्जनतो । अणिमालङ्घिमादिकं^१ ति आदि-सद्देन महिमा पत्ति
पाकम्मं ईसिता वसिता यत्थकामावसायिता ति इमे छ पि सङ्गहिता, तत्थ कायस्स अणुभावकरणं
अणिमा । लङ्घुभावो लङ्घिमा^२ आकासे पदसा गमनादिना । महत्तं महिमा कायस्स मन्त-
तापादनं । इट्ठवेसप्पत्ति पत्ति । अधिट्ठानादिवसेन इच्छितनिष्पादनं पाकम्मं । सयंवसिता
इस्सरभावो ईसिता । इद्धिविधे वसीभावो वसिता । आकासेन वा गच्छतो, अञ्जं वा किञ्चि
करोतो यत्थ कत्थञ्चि वोसानप्पत्ति यत्थकामावसायिता । “कुमारकरूपादिदस्स-” ति पि
वदन्ति । एवमिदं अट्ठविधं लोकियसम्मत्तं इस्सरियं । तं पन भगवतो इद्धिविधन्तो गधं,
अनञ्जसाधारणञ्चा ति आह—“सब्बाकार परिपूरं अत्थी” ति ।

केसञ्चि पदैसवुत्ति, अयथाभूतगुणसन्निस्सयत्ता अपरिसुद्धो च यसो होति न एवं तथा-
गतस्सा ति दस्सेतुं—“लोकत्तयव्यापको” ति आदि बुत्तं । तत्थ इध अधिगतसत्थुगुणानं आरुप्ये
उप्पन्नानं “इति पि सो भगवा” ति आदिना भगवतो गुणे अनुस्सरन्तानं यसो पाकटो होती ति
आह—“लोकत्तयव्यापको” ति । यथाभुच्चगुणाधिगतत्ता एव अतिविय परिसुद्धो । अनवसेस-
लक्खणानुव्यञ्जनादिसम्पत्तिया सब्बाकारपरिपूरा । सब्बज्जपच्चङ्गसिरी सब्बेसं अज्जपच्च-
ज्ज्ञानं सोमा । “तिण्णो तारेय्यं, ति आदिना यं यं एतेन लोकनाथेन इच्छितं मनोवचीपणिधान-

४२. यस्मा पन कुलादीहि भेदेहि सम्बधम्मे, खन्धायतनधातु-
सम्बन्धइन्द्रियपटिच्चसमुत्पादादीहि वा कुसलादिधम्मे, पीळनसङ्गतसन्ताप-
विपरिणामद्वयेन वा दुक्खं अरियसच्चं, आयूहननिदानसंयोगपटिबोधद्वेन
समुदयं, निस्सरणविवेकासङ्गतअमत्तद्वेन निरोधं, निर्यानिक्कहेतुदस्सनाधि-
पतेय्यद्वेन मग्गं विभत्तवा, विभजित्वा विवरित्वा देसितवा ति वुत्तं होति—
तस्मा विभत्तवा ति वत्तब्बे भगवा ति वुत्तति ।

वसेन, पत्थितं कायपणिधानवसेन । तथे वा ति पणिधानानुरूपमेव । धीरियपारमिभावप्पत्तो,
अरियमग्गपरियापन्नो च सम्मावायामसङ्गातो पयत्तो ।

४२. भेदेही ति सम्बन्धिकदुक्खपदसंहितेहि पमेदेहि । पटिच्चसमुत्पादादीही ति
आदि-सद्देन न केवलं विभङ्गपात्रियं आगता सतिपद्धानादयो व सङ्गहिता, अथ खो सङ्गहा-
दयो, समयवित्तादयो ठपनादयो, तिकपद्धानादयो च सङ्गहिता ति वेदितव्वं । दुक्खसच्चस्स
पीळनद्वो तंसमङ्गिनो सत्तस्स हिंसनं अविष्फारिकताकरणं । सङ्गतद्वो समेच्च सम्भूय पच्चयेहि
कतभावो । सन्तापद्वो दुक्खदुक्खतादीहि सन्तप्पनं परिदहनं । विपरिणामद्वो जराय मरणेन
चा ति द्विधा विपरिणामेतव्वता । समुदयस्स आयूहनद्वो दुक्खस्स निव्वत्तनवसेन सम्पिण्डनं ।
निदानद्वो “इदं तं दुक्खं” ति निददन्तस्स विय समुद्वापनं । संयोगद्वो संसारदुक्खेन
संयोजनं । पल्लिबोधद्वो मग्गाधिगमस्स निवारणं । निरोधस्स निस्सरणद्वो सम्बुपधीनं पटि-
निस्सग्गसभावत्ता ततो विनिस्सट्ता, तन्निस्सरणदिमत्तता वा । विवेकद्वो सम्बसङ्कारविसं-
युत्तता । असङ्गतद्वो केनचि पि पच्चयेन अनभिसङ्गतता । अमत्तद्वो निच्चसभावत्ता मरण-
भावो, सत्तानं मरणभावहेतुता वा । मग्गस्स निर्यानद्वो वट्टदुक्खतो निग्गमनद्वो । हेतु अत्थो
निव्वानस्स सम्पापकभावो । दस्सनद्वो अच्चन्तसुखुमस्स निव्वानस्स सच्छिकरणं । आधिपते-
य्यद्वो चतुसच्चदस्सने सम्पयुत्तानं आधिपच्चकरणं, आरम्भणाधिपतिभावो वा विसेसतो मग्गा-
धिपतिवचनतो । सति पि हि ज्ञा दीनं आरम्भणाधिपतिभावे ज्ञानाधिपतिनो धम्मा”ति
एवमादिं अवत्वा “मग्गाधिपतिनो धम्मा” इच्चेव वुत्तं, तस्मा विज्झायति “अत्थि मग्गस्स
आरम्भण धिपतिभावे विसेसो”ति । एते च पीळनादयो सोळसाकारा नाम । कस्मा पनेत्थ
अञ्जेसु रोगगण्ठादिआकारेसु विज्जमानेसु एतेव परिगय्हन्ती ति ? सलक्खणतो च सच्चन्तर-
दस्सनतो च आविभावतो । स्वायमत्थो परतो सच्चकथायमेव आवि भविस्सति ।

४३. यस्मा च एस दिव्वब्रह्मअरियविहारे कायचित्तउपधिविवेके सुञ्जतप्पणिहितानिमित्तविमोक्खे अञ्जे च लोकियलोकुत्तरे उत्तरिमनुस्स-धम्ममे भजि सेवि बहुलं अकासि, तस्मा भत्तवा ति वत्तब्बे भगवा ति बुच्चति ।

४४. यस्मा पन तीसु भवेसु तण्हासङ्कातं गमनं अनेन वन्तं, तस्मा भवेसु वन्तगमनो ति वत्तब्बे भवसदतो भ-कारं गमनसदतो ग-कारं वन्तसदतो व-कारञ्च दीधं कत्वा आदाय भगवा ति बुच्चति, यथा लोके मेहनस्स खस्स माला ति वत्तब्बे मेखला ति ।

४३. दिव्यविहारो कसिणादिआरम्भणानि रूपावचरज्ज्ञानानि । मेत्तादिज्ज्ञानानि ब्रह्मविहारो । फलसमापत्ति अरियविहारो । कामेहि विवेककथायतावसेन एकीभावो काय-विवेको । पठमज्ज्ञानादिना नीवरणादीहि विविचचित्तता चित्तविवेको । उपधिविवेको निब्बानं । अञ्जे ति लोकियाभिञ्जादिके ।

४४. किलेसामिसङ्कारवसेन भवेसु परिभमनं, सो च तण्हाप्पञ्चानो ति वुत्तं—“तण्हा-सङ्कातं गमनं” ति । वन्तं ति अरियमगगमुखेन उरिगरितं पुन अपञ्चावमनवसेनं छड्डितं । भगवा ति वुच्चति निरुत्तिनयेना ति दस्सेन्तो आह—“यथा...प...मेखला”ति ।

अपरो नयो—भागवा ति भगवा, भतवा ति भगवा, भागे वनी ति भगवा, भगे वनी ति भगवा, भत्तवा ति भगवा, भगे वमी ति भगवा । भागे वमी ति भगवा ।

भागवा भतवा भागे भगे च वनि भत्तवा ।

भगे वमि तथा भागे वमी ति भगवा जिनो ॥

तत्थ कथं भागवा ति भगवा ? ये ते सीलादयो धम्मकखन्धा गुणकोट्टासा, ते अन-ञ्जसाधारणा निरतिसया तथागतस्स अत्थि उपलब्धन्ति । तथा हिस्स सीलं समाधि पञ्चा विमुत्ति विमुत्तिआणदस्सनं, हिरी ओत्तप्पं, सद्धा वीरियं, सति सम्पज्झं, सीलविसुद्धि दिट्ठिविसुद्धि, समथो विपस्सना, तीणि कुसलमूलानि, तीणि सुचरितानि, तथो सम्मावितक्का, तिस्सो अनवण्णसञ्ज्ञा, तिस्सो धातुयो, चत्तारो सतिपट्ठाना, चत्तारो सम्मप्यधाना, चत्तारो इद्धिपादा, चत्तारो अरियमग्गा, चत्तारि अरियफलानि, चतस्सो पटिसम्भिदा, चतुर्योनिपरिच्छेदकआणानि, चत्तारो अरियवसा, चत्तारि वेसरज्जआणानि, पञ्च पधानियङ्गानि, पञ्चङ्गिको सम्मासमाधि, पञ्चआणिको सम्मासमाधि,

पञ्चिन्द्रियाणि, पञ्च बलानि, पञ्च निस्सारणीया धातुयो, पञ्च विमुत्तायतनजाणानि, पञ्च विमुत्ति-
परिपाचनीया सञ्जा, छ अनुस्सिद्धानानि, छ गारवा, छ निस्सारणीया धातुयो, छ सततविहारा,
छ अनुत्तरियानि, छ निब्बेषमागिया सञ्जा, छ अभिञ्जा, छ असाधारणजाणानि, सत्त अपरि-
हानिया धम्मा, सत्त अरियधम्मा, सत्त अरियधनानि, सत्त बोज्झङ्गा, सत्त पप्पुरिसधम्मा,
सत्त निज्जरवत्थूनि, सत्त सञ्जा, सत्त दक्खिण्येय्यपुग्गलदेसना, सत्तविञ्जाणद्धित्तिदेसना, सत्त
खीणासव्वलदेसना, अट्ठ पञ्जापटिलाभहेतुदेसना, अट्ठ सम्मत्तानि, अट्ठ लोकधम्मातिक्कमा,
अट्ठ आरम्भवत्थूनि, अट्ठ अक्खणदेसना, अट्ठ महापुरिसवितक्का, अट्ठ अभिभायतनदेसना,
अट्ठ विमोक्खा, नव योनिसोमनसिकारमूलका धम्मा, नव पारिसुद्धिपधानियङ्गानि, नव सत्तावास-
देसना, नव आघातपटिविनया, नव सञ्जा, नव नानत्ता, नव अनुपुब्बविहारा, दस
नाथकारणा धम्मा, दस कसिणायतनानि, दस कुसलकम्मपथा, दस सम्मत्तानि,
दस अरियवासा, दस असेक्खधम्मा, दस तथागतबलानि, एकादस मेत्तानिसंसा^१ ।
द्वादस धम्मचक्काकारा, तेरस धुतगुणा, चुद्दस बुद्धजाणानि, पञ्चदस विमुत्तिपरिपाच-
नीया धम्मा, सोळसविधा आनापानस्सति, सोळस अपरन्तपनीया धम्मा,^२ अट्ठारस बुद्धधम्मा,
एकून्वीसति पञ्चवेक्खणजाणानि, चतुच्चत्तालीस जाणवत्थूनि, पञ्जास उदयव्वयजाणानि,
परोपञ्जास कुसलधम्मा, सत्तसत्तति जाणवत्थूनि, चतुर्वीसतिकोटिसतसहस्ससमापत्तिसञ्चा-
रिमहावज्जिराणं, अनन्तनयसमन्तपट्टानपविचयपञ्चवेक्खणदेसनाजाणानि, तथा अनन्तासु
लोकधातूसु अनन्तानं सत्तानं आसयादिविभावनजाणानि चा ति एवमादयो अनन्तापरिमाणमेदा
अनञ्जसाधारणा निरतिसया गुणभागा गुणकोट्टासा संविज्जन्ति उपलब्धन्ति । तस्मा यथा-
वुत्तविभागा गुणभागा अस्स अत्थी ति भागवा ति वत्तब्बे आ-कारस्स रस्सत्तं क्त्वा “भगवा”ति
बुत्तो । एवं ताव मल्लवा ति भगवा ।

यस्मा सीलादयो सब्बे गुणभागा असेसतो ।

विज्जन्ति सुगते तस्मा “भगवा”ति पबुच्चति ॥

कथं भतवा ति भगवा ? ये ते सब्बलोकहिताय उस्सुक्कमाप्नेहि मनुस्सत्तादिके
अट्ठ धम्मे समोधानेत्वा सम्मासम्बोधिआ कतमहाभिनीहारेहि महानोधिस्सत्तेहि परिपूरेतब्बा
दानपारमी, सील, नेक्खम्म, पञ्जा, वीरिय, खन्ति, सच्च, अधिद्धान, मेत्ता, उपेक्खापारमी
ति दस पारमियो, दस उपपारमियो, दस परमत्थपारमियो ति समत्तिस पारमियो, दानादीनि

१—एकादस सीलानिसंसा ति सी० पोत्थके अतिरेकपाठो ।

२—सोळस सञ्चाकारा ति सी० पोत्थके अतिरेकपाठो ।

चत्तारि सङ्गहवत्थूनि, सच्चादीनि^१ चत्तारि अधिष्ठानानि, अत्तपरिच्चागो, नयन, धन, रज्ज, पुत्तदारपरिच्चागो ति पञ्च महापरिच्चागा, पुब्बयोगो, पुब्बचरिया, धम्मक्खानं, आतत्थचरिया लोकत्थचरिया, बुद्धत्थचरिया^२ ति एवमादयो, सङ्केपतो वा सब्बे पुञ्ञसम्मारजाणसम्मार-बुद्धकारकधम्मा, ते महाभिनीहारतो पट्ठाय कप्पानं सतसहस्साधिकानि चत्तारि असङ्केय्यानि यथा हानभागिया, संकिलेसभागिया, ठितिभागिया वा न होन्ति, अथ खो उत्तरुत्तरि विसेस-भागियाव होन्ति, एवं सक्कच्चं निरन्तरं अनवसेसतो भता सम्भता अस्स अत्थो ति “भतवा” ति वत्तब्बे भगवा ति वुत्तो निरुत्तिनयेन त-कारस्स ग-कारं कत्वा । अथ वा भतवा ति ते येव यथावुत्ते बुद्धकारकधम्मे वुत्तनयेन भरि सम्भरि, परिपूरेसी ति अत्थो । एवम्पि भतवा ति भगवा ।

सम्मासम्बोधिआ सब्बे दानपारमिआदिके ।

सम्भारे भतवा नात्थो तस्मा पि भगवा मतो ॥

कथं भागे वनी ति भगवा ? ये ते चतुर्वीसतिकोटिसतसहस्ससङ्का देवसिकं वल्लञ्जनक-समापत्तिभागा, ते अनवसेसतो लोकहितत्थं अत्तनो च दिट्ठधम्मसुखविहारत्थं निच्चकप्पं निच्चकप्पं वनि भजि सेवि बहुलमकासी ति भागे वनी ति भगवा । अथ वा अभिञ्जेय्यधम्मेषु कुसलादीसु, खन्धादीसु च ये ते परिञ्जेय्यादिवसेन सङ्केपतो वा चतुर्विधा अभिसमयभागा, वित्थारतो पन “चक्खुं परिञ्जेय्यं...प...जरामरणं परिञ्जेय्यं” ति आदिना^३ अनेकपरिञ्जेय्यभागा, “चक्खुस्स समुदयो पहातब्बो . प...जरामरणस्स समुदयो पहातब्बो”ति आदिना पहातब्ब-भागा “चक्खुस्स निरोधो . प...जरामरणस्स निरोधो सच्छिकातब्बो” ति आदिना सच्छि-कातब्बभागा, “चक्खुस्स निरोधगामिनी परिपदा”ति आदिना, “चत्तारो सतिपट्ठाना”ति आदिना च अनेकमेदा भावेतब्बभागा च धम्मा, ते सब्बे वनि भजि यथारहं गोचरभावना-सेवनानं वसेन सेवि । एवम्पि भागे वनी ति भगवा । अथ वा ये इमे सीलादयो धम्मक्खन्धा सावकेहि साधारणा गुणकोट्टासा गुणभागा, “किन्ति नु खो ते वेनेय्यसन्तानेषु पतिट्ठपेय्यं”ति^४ महाकरुणाय वनि अभिपत्त्ययि सा चस्स अभिपत्त्यना यथाधिप्पेतफलावहा अहोसि । एवम्पि भागे वनी ति भगवा ।

यस्मा जेय्यसमापत्तिगुणभागे तथागतो ।

भजि पत्थयि सत्तानं हिताय मग्गवा ततो ॥

१—सी० पोत्थकेनत्थि, पञ्जादिनी—दी०-३-१७९ ।

२—बुद्धिचरिया—सी०, क० ।

३—सु०-५-२६-पिट्ठे परिसम्भिदामग्गे ।

४—पतिट्ठपेय्यं ति-स्था०, क० ।

कथं भगे वनी ति भगवा ? समासतो ताव कतपुञ्जेहि पयोगसम्पत्तेहि यथाविमवं भजीयन्ती ति भगा, लोकियलोकुत्तरसम्पत्तियो । तत्थ लोकिये ताव तथागतो सम्बोधिती पुब्बे बोधिसत्तभूतो परमुक्कंसगते वनि भजि सेवि, यत्थ पतिट्ठाय निरवसेसतो बुद्धकारकधम्ममे समन्ना-
नेन्तो बुद्धधम्ममे परिपाचेसि । बुद्धभूतो पन ते निरवज्जसुखूपसंहिते अनञ्जसाधारणे लोकुत्तरे पि वनि भजि सेवि । वित्थारतो पन पदेसरज्जइस्सरियचक्कवत्तिसम्पत्तिदेवरज्जसम्पत्तिआदिवसेन ज्ञानविमोक्खसमाधिसमापत्तिआणदस्सनमग्गभावनाफलसच्छिकिरियादिउत्तरिमनुस्सधम्मवसेन च अनेकविहिते अनञ्जसाधारणे भगे वनि भजि सेवि । एवमि भगे वनी ति भगवा ।

या ता सम्पत्तियो लोके या च लोकुत्तरा पुथू ।

सब्बा ता भजि सम्बुद्धो तस्मा पि भगवा मतो ॥

कथं भत्तवा ति भगवा ? भत्ता दळ्हभत्तिका अस्स बहू अत्थी ति भत्तवा । तथागतो हि महाकरुणासम्बञ्जुतभाणादिअपरिमितनिरुपमप्पभावगुणविसेससमङ्गिभावतो^१ सम्बसत्तुत्तमो सम्बानत्थपरिहारपुब्बङ्गमाय निरवसेसहितसुखविधानतप्पराय निरतिसयाय पयोगसम्पत्तिया सदेव-
मनुस्साय पजाय अच्चन्पकारिताय द्वत्तिसमहापुरिसलक्खणअसीतिअनुव्यञ्जनव्यामप्पमादि-
अनञ्जसाधारणगुणविसेसपटिमण्डितरूपकायताय यथाभुच्चगुणाधिगतेन “इति पि सो भगवा” ति आदिनयप्पवत्तेन लोकत्तयव्यापिना सुविपुलेन, सुविसुद्धेन च शुतिघोसेन समन्नागतत्ता, उक्कंसपारमिप्पत्तासु अप्पिच्छतासन्तुट्ठिआदीसु सुपतिट्ठितभावतो, दसबलचतुवेसारज्जादिनिरति-
सयगुणविसेससमङ्गिभावतो च “रूपप्पमाणो रूपप्पसन्नो, घोसप्पमाणो घोसप्पसन्नो, लूखप्पमाणो लूखप्पसन्नो, धम्मप्पमाणो धम्मप्पसन्नो” ति एवं चतुप्पमाणिके लोकसन्निवासे सम्बत्था पि पसादावहभावेन समन्तपासादिकत्ता अपरिमाणानं सच्चानं सदेवमनुस्सानं आदरबहुमानगारवा-
यतनताय परमपेमसम्मत्तिट्ठानं । ये तस्स ओवादे पतिट्ठिता अवैच्चप्पसादेन समन्नागता होन्ति, केनचि असंहारिया तेसं सम्भत्ति समणेन वा ब्राह्मणेन वा देवेन वा मारेन वा ब्रम्हुना वा ति । तथा हि ते अत्तनो जीवितपरिच्चागे पि तत्थ पसादं न परिच्चजन्ति, तस्स वा आणं दळ्हभत्ति-
भावतो । तेनेवाह—

“यो वे कत्तञ्जु कतवे दि धीरो ।

कल्याणमिच्चो दळ्हभत्ति च होती” ति^१ ॥

सेय्यथा पि भिक्खवे महासमुद्धो ठितधम्मो बेलं नातिवत्तति, एवमेव खो भिक्खवे यं मया सावकानं सिक्खापदं पञ्चत्तं, तं मम सावका जीवितहेतु पि नातिक्कमन्ती” ति^१ च ।

एवं भत्तवा ति भगवा निरुत्तिनयेन एकस्स त-कारस्स लोपं कत्वा इतरस्स ग-कारं कत्वा ।

गुणातिसययुत्तस्स यस्मा लोकहितेसिनो ।

सम्भत्ता बहवो सत्थु भगवा तेन वुच्चति ॥

कथं भगे वमी ति भगवा ? यस्मा तथागतो बोधिसत्तभूतो पि पुरिमासु जातीसु पारमियो पूरेन्तो भगसङ्गातं सिरिं, इस्सरियं, यसञ्च वमि उग्गिरि खेलपिण्डं विय अनपेक्खो छडुयि । तथा हिस्स सोमनस्सकुमारकाले^२ हत्थिपालकुमारकाले^३ अयोधरपण्डितकाले^४ मूग-पक्खपण्डितकाले^५ चूलसुतसोमकाले^६ ति एवमादीसु नेक्खम्मपारमिपूरणवसेन देवरज-सदिसाय रज्जसिरिया परिच्चत्तअत्तभावानं परिमाणं नत्थि । चरिमत्तभावे पि हत्थगतं चक्कव-त्तिसिरिं देवलोकाधिपच्चसदिसं चतुदीपिस्सरियं, चक्कवत्तिसम्पत्तिसन्निस्सयं सत्तरतनसमुज्जलं यसञ्च तिणाय पि अमञ्जमानो निरपेक्खो पहाय अभिनिक्खमित्वा सम्मासम्बोधिं अभिसम्बुद्धो, तस्मा इमे सिरिआदिके भगे वमी ति भगवा । अथ वा भानि नाम नक्खत्तानि, तेहि सम् गच्छन्ति पवत्तन्ती ति भगा, सिनेरुयुगन्धरउत्तरकुरुहिमवन्तादिभाजनलोकविसेससन्निस्सया सोभा कप्पट्टियभवतो । ते पि भगवा वमि तन्निवाससत्तावाससमतिकमनतो तप्पटिबद्धछन्दरा-गप्पहानेन पजही ति । एवम्पि भगे वमी ति भगवा ।

चक्कवत्तिसिरिं यस्मा यसं इस्सरियं सुखं ।

पहासि लोकचित्तञ्च सुगतो भगवा ततो ॥

कथं भागे वमी ति भगवा ? भागा नाम सभावधम्मकोट्टासा, ते खन्धायतनधाता-दिवसेन, तत्था पि रूपवेदनादिवसेन, अतीतादिवसेन च अनेकविधा, ते च भगवा “सब्बं पपञ्चं, सब्बं योगं, सब्बं गन्थं, सब्बं संयोजनं समुच्छिन्दित्वा अमतं धातुं समधिगच्छन्तो वमि उग्गिरि अनपेक्खो छडुयि न पच्चावमि^७ । तथा हेस सब्बत्थकमेव पथविं आपं तेजं वार्य,

१. अं०—३—३१३, खु०—१—१२६, वि०—४—३५६ ।

२. खु०—३:१—३३१ पिट्ठे ।

३. खु०—३:१—३४८ पिट्ठे जातके ।

४. खु०—३:१—३५२ पिट्ठे जातके ।

५. खु०—३:२—१५६ पिट्ठे जातके ।

६. खु०—३:२—२६ पिट्ठे जातके ।

७. न पच्चावमि—स्या०, इतिवृत्त—ट्ट०—१०, सारत्थ० टी०—१—३१९—पिट्ठेसु पस्सितम्बं ।

चक्खुं सोतं धानं जिह्वं कायं मनं, रूपे सहे गन्धे रसे फोद्वन्धे धम्मो, चक्खुविज्झाणं...प...
मनोविज्झाणं, चक्खुसम्पस्सं...प...मनोसम्पस्सं, चक्खुसम्पस्सजं वेदनं...प...मनोसम्प-
स्साजं वेदनं, चक्खुसम्पस्साजं सज्जं...प...मनोसम्पस्सजं सज्जं, चक्खुसम्पस्सजं चेतनं...
प...मनोसम्पस्सजं चेतनं, रूपतण्हं...प...धम्मतण्हं, रूपवितक्कं...प...धम्मवितक्कं,
रूपविचारं...प...धम्मविचारं” ति आदिना अनुपदधम्मविभागवसेन पि सन्धे व धम्मकोट्टासे
अनवसेसतो वमि उगिगारि अनपेक्खपरिच्चागेन छद्दुयि । वुत्तं हेतं—

“यं तं आनन्द चत्तं वन्तं मुत्तं पहीनं पटिनिस्सहं, तं तथागतो पुन पञ्चावमिस्सती
ति नेतं ठानं विज्जती” ति^१ ।

एवमपि भागे वमी ति भगवा । अथ वा भागे वमी ति सन्धे पि कुसळाकुसळे
सावज्जानवज्जे हीनपणीते कण्हसुक्कसपटिभागे धम्मो अरियमग्गजाणमुत्थेन वमि उगिगारि
अनपेक्खो परिच्चजि पजहि, परेसज्ज तथत्ताय धम्मं देसेसि । वुत्तमपि चेतं—

“धम्मा पि वं, भिक्खवे पहातन्वा पगेव अधम्मा^२ । कुल्लपमं वो भिक्खवे धम्मं
देसेस्सामि नित्थरणत्थाय, नो गहणत्थाया” ति आदि^३ ।

एवमपि भागे वमी ति भगवा ।

खन्धायतनधातादिधम्मभेदा महेसिना ।

कण्हा सुक्का यतो वन्ता ततो पि भगवा मतो ॥

तेन वुत्तं—

“भागवा भतवा भागे भगे च वनि भत्तवा ।

भगे वमि तथा भागे वमी ति भगवा जिनो” ति ॥

एत्थ च यस्मा सङ्केपतो अत्तहितसम्पत्तिपरहितपटिपत्तिवसेन दुविधा बुद्धगुणा, तासु
अत्तहितसम्पत्ति पद्धानसम्पदाजाणसम्पदामेदतो दुविधा, आनुभावसम्पदादीनं तदविनाभावेन
तदन्तो गधत्ता । परहितपटिपत्ति पयोगासयमेदतो दुविधा । तत्थ पयोगतो लाभसक्कारादिनिरपे-
क्खचित्तस्स सज्जदुक्खनिय्यानिक्कधम्मूपदेसो, आसयतो पटिविरुद्धेसु पि निज्जं हितेसिता,
जाणपरिपाक्कालागमनादिपरहितपटिपत्ति च, आमिसपटिग्गहणादिना पि अत्थचरिया परहित-

४५. तस्सेवं इमिना च इमिना च कारणेन सो भगवा
अरहं...प...इमिना च इमिना च कारणेन भगवा ति बुद्धगुणे अनुस्सरतो
नेव तस्मिं समये रागपरियुद्धितं चित्तं होति, न दोसपरियुद्धितं, न मोहपरि-
युद्धितं चित्तं होति । उज्जुगतमेवस्स तस्मिं समये चित्तं होति तथागतं आरम्भं ।
पटिपत्ति होति येव । तस्मा तेसं विभावनवसेन पाळियं “अरहं” ति आदीनं पदानं गहणं
वेदितव्वं ।

तत्थ “अरहं” ति इमिना पदेन पदानसम्पदावसेन भगवतो अत्तहितसम्पत्ति विभा-
विता । “सम्मासम्बुद्धो, लोकविदू” ति च इमेहि पदेहि आणसम्पदावसेन । ननु च “लोक-
विदू” ति इमिना पि सम्मासम्बुद्धता विभावीयती ति ? सच्चं विभावीयति, अत्थि पन
विश्लेषो, “सम्मासम्बुद्धो” ति इमिना सम्बञ्जुतआणानुभावो विभावितो, “लोकविदू” ति
पन इमिना आसयानुसयआणादीनस्मि आनुभावो विभावितो ति । “विज्जाचरणसम्पन्नो” ति
इमिना सम्बा पि भगवतो अत्तहितसम्पत्ति विभाविता । “सुगतो” ति पन इमिना समुदागमतो
पक्काय भगवतो अत्तहितसम्पत्ति परहितपटिपत्ति च विभाविता । “अनुत्तरो पुरिसदम्मसारथि
सत्था देवमनुस्सानं” ति इमेहि पदेहि भगवतो परहितपटिपत्ति विभाविता । “बुद्धो” ति
इमिना भगवतो अत्तहितसम्पत्ति परहितपटिपत्ति च विभाविता । एवञ्च कत्वा “सम्मासम्बुद्धो”
ति कत्वा “बुद्धो” ति वचनं समत्थितं होति । तेनेवाह—‘अत्तना पि बुज्झि अञ्जो पि सत्ते
बोवेसी’ ति आदि । “भगवा” ति च इमिना पि समुदागमतो पक्काय भगवतो सम्बा अत्तहित-
सम्पत्ति परहितपटिपत्ति च विभाविता ।

अपरो नयो—हेतुफलसत्तूपकारवसेन सङ्केपतो तिविधा बुद्धगुणा । तत्थ “अरहं सम्मा-
सम्बुद्धो विज्जाचरणसम्पन्नो लोकविदू” ति इमेहि पदेहि फलसम्पत्तिवसेन बुद्धगुणा विभाविता ।
‘अनुत्तरो पुरिसदम्मसारथि सत्था देवमनुस्सानं’ ति इमेहि सत्तूपकारवसेन बुद्धगुणा पकासिता ।
“बुद्धो” ति इमिना फलवसेन, सत्तूपकारवसेन च बुद्धगुणा विभाविता । “सुगतो भगवा”
ति पन इमेहि पदेहि हेतुफलसत्तूपकारवसेन बुद्धगुणा विभाविता ति वेदितव्वं ।

४६. तस्सा ति बुद्धानुस्सतिकम्पट्टानिकस्स योगिनो । एवं ति “तत्रायं नयो” ति
आदिना वुत्तप्यकारेन, तस्मिं समये ति बुद्धगुणानुस्सरणसमये । रागपरियुद्धितं ति रागेन
परियुद्धितं, परियुद्धानप्यत्तेहि रागेहि सहितं चित्तं अरञ्जमिव चोरेहि तेन परियुद्धितं ति वुत्तं,

इच्छा एवं रागादिपरियुद्धानाभावेन विक्लव्यमितनीवरणस्य कम्मद्वाना-
भिमुखताय उज्जुगतचित्तस्य बुद्धगुणपोणा वितक्कविचारा पवत्तन्ति ।
बुद्धगुणे अनुवितक्कयतो अनुविचारयतो पीति उप्पज्जति, पीतिमनस्स
तस्स परियुद्धान्नानभावतो, परियुद्धितरागं ति अत्थो । यं वा रागस्स परियुद्धानं, तं तंसहिते
चित्ते उपचरितं ति दट्ठब्बं । एतस्मिं पक्खे रागेना ति रागेन हेतुना ति अत्थो । उज्जुगतमेवा
ति पगेव कायवङ्कादीनं अपनीतत्ता, चित्तस्स च अनुजुभावकरानं मायादीनं अभावतो, रागादि-
परियुद्धानाभावेन वा ओनतिउन्नतिविरहतो उज्जुभावमेव कतं । अथ वा उज्जुगतमेवा ति कम्म-
द्धानस्स वीरिथि ओतिण्णताय लीनुद्धच्चविगमनतो मज्झिमसमथनिमित्तपटिपत्तिया उज्जुभावमेव
गतं । तथागतं आरब्भा ति तथागतगुणे आरम्भणं क वा ।

इच्छास्सा ति इति अस्स । “सो भगवा इति पि अरहं” ति आदिना पुब्बे वुत्तप्पकारेण
बुद्धगुणे अनुवितक्कयतो ति सम्बन्धो । एवं ति “नेव तस्मिं समये” ति आदिना वुत्तनयेन ।
बुद्धगुणपोणा ति बुद्धगुणनिन्ना । “वितक्कविचारा पवत्तन्ती” ति एतेन बुद्धगुणसङ्घातं
कम्मद्धानं वितक्काहतं, वितक्कपरियाहतं, पुनप्पुनं अनुमज्जनञ्च करोती ति दस्सेति । पीति
उप्पज्जती ति भावनावसेन उपचारज्ज्ञाननिष्फादिका बलवती पीति उप्पज्जति । पीतिमनस्स
वुत्तप्पकारपीति सहितचित्तस्स । कायचित्तद्वयं ति कायचित्तपस्सद्दीनं पटिपक्खभूता सुखमा-
वत्था उद्धवसहगता किलेसा । पटिप्पस्सम्भन्ती ति सन्निसीदन्ति । अनुक्कमेन एकक्खणे
यदा बुद्धगुणारम्भणा भावना उपरूपरि विसेसं आवहन्ती पवत्तति, तदा नीवरणानि विक्लव्यमि-
तानेव होन्ति, किलेसा सन्निसिन्ना व होन्ति, सुविसदानि सद्धदीनि इन्द्रियानि होन्ति, भावनाय
पगुणताय वितक्कविचारा सातिसयं पटुक्किञ्चा व होन्ति, बलवती पीति उप्पज्जति, पीतिपदद्वाना
सस्सद्धि सविसेसा जायति, पस्सद्धकायस्स समाधिपदद्वानं सुखं थिरतरं हुत्वा पवत्तति, सुखेन
अनुब्रूहितं चित्तं कम्मद्धाने सम्मदेव समाधियति, एवं अनुक्कमेन पुब्बभागे वितक्कादयो
उपरूपरि पटुपटुतरभावेन पवत्तित्वा भावनाय मज्झिमसमथपटिपत्तिया इन्द्रियानञ्च एकरस-
भावेन पटुतमानि हुत्वा एकक्खणे ज्ञानङ्गानि उप्पज्जन्ति । यं सन्धाय वुत्तं भगवता—

“यस्मिं महानाम समये अरियसावको तथागतं अनुस्सरति, नेवस्स तस्मिं

समये रागपरियुद्धितं चित्तं होति...प...सुखिनो चित्तं समाधियती” ति^१ ।

कस्मा पनेत्थ ज्ञानं अप्पनापत्तं न होती ति आह—“बुद्धगुणानं पन गम्भीरत्ताया”
ति आदि । गम्भीरे हि आरम्भणे गम्भीरे उदके पतितनावा बिय समयभावना पतिडं न लभति,

पीतिपदद्वानस्स पस्सद्विया कायचित्तदरथा पटिप्पसम्भन्ति, पस्सद्वदरथस्स कायिकम्पि चेतसिकम्पि सुखं उपपज्जति, सुखिनो बुद्धगुणारम्भणं हुत्वा चित्तं समाधियती ति अनुक्कमेन एकक्खणे ज्ञानज्ञानि उपपज्जन्ति । बुद्धगुणानं पन गम्भीरताय नानप्पकारगुणानुस्सरणाधिमुत्तताय वा अप्पनं अप्पत्वा उपचारप्पत्तमेव ज्ञानं होति । तदेतं बुद्धगुणानुस्सरणवसेन उपपन्नत्ता बुद्धानुस्सतिच्चेव सङ्गं गच्छति ।

४६. इमञ्च पन बुद्धानुस्सतिमनुयुत्तो भिक्खु सत्थरि सगारवो होति सप्पतिस्सो, सद्भावेपुल्लं सतिवेपुल्लं पञ्चावेपुल्लं पुञ्जवेपुल्लं अधिगच्छति, पीतिपामोज्जबहुलो होति, भयमेरवसहो, दुक्खाधिवासनसमत्थो, सत्थारा

“गम्भीरताया” ति च इमिना सभावधम्मता पि सङ्गहिता । सभावधम्मो हि गम्भीरो न पज्जति । ननु च तज्जापञ्चित्तवसेव सभावधम्मो गच्छती ति ? सच्चं गय्हति पुब्बभागे, भावनाय पन वड्डमानाय पज्जति समतिक्कमित्वा सभावे येव चित्तं तिष्ठति । ननु च सभावधम्मे पि कत्थचि अप्पना समिज्जति दुतियारुपज्जानादी ति ? सच्चं समिज्जति, तच्च खो एकप्पकारे आरम्भणे, इदं पन नानप्पकारं ति दस्सेन्तो—“नानप्पकारगुणानुस्सरणाधिमुत्तताया” ति आह । एवम्पि यथा नानप्पकारेसु एकसादिकोद्धासेसु मनसिकारं पवत्तेन्तस्स एकस्मिं येव कोद्धासे अप्पनावसेन भावना अवतिष्ठति, एवमिध कस्मा न होती ति ? विसमोयं उपज्जासो । तत्थ हि सति पि कोद्धासबहुभावे एकप्पकारेनेव भावना वत्तति पटिक्कूलाकारस्सेव गहणतो, इध पन नानप्पकारे न गुणानं नानप्पकारत्ता, न अयमेकस्मिं येव गुणे ठातुं सक्कोति भावना-बलेन पच्चक्खतो बुद्धगुणेषु उपपद्दहन्तेसु सद्भाय बलवभावतो । तेनेव हि “अधिमुत्तताया” ति बुत्तं । यदि उपचारप्पत्तं ज्ञानं होति, कथं बुद्धानुस्सती ति बुत्तं ति आह—“तदेतं” ति आदि ।

४६. सगारवो होति सप्पतिस्सो, सत्थगुणसरीरस्स पच्चक्खतो उपपद्दहन्तो । ततो येव सद्भावेपुल्लं अवेच्चप्पसादसदिसं सद्दामहत्तं । बुद्धगुणानं अनुस्सरणवसेन भावनाय पवत्तत्ता सतिवेपुल्लं । तेसं परमगम्भीरताय नानप्पकारताय च पञ्चावेपुल्लं । तेसं उल्लार-पुञ्जवेपुल्लत्तताय पुञ्जवेपुल्लत्तच्च अधिगच्छति । पीतिपामोज्जबहुलो होति पीतिसम्भो-ज्जज्ञानानीयत्ता बुद्धानुस्सतिया । भयमेरवसहो बुद्धगुणारम्भणाय सतिया भयमेरवाभिभव-

संवाससञ्जं पटिलमति, बुद्धगुणानुस्सतिया अज्झावुत्थञ्चस्स सरीरम्पि
चेतियघरमिव पूजारहं होति, बुद्धभूमियं चित्तं नमति । वीतिक्कमितम्बवत्थु-
समायोगे चस्स सम्मुखा सत्थारं पस्सतो विय हिरोत्तप्पं पच्चुपट्ठाति, उत्तरि
अप्पटिविज्झन्तो पन सुगतिपरायणो होति ।

तस्मा हवे अप्पमादं कयिराम सुमेधसो ।

एवं महानुभावाय बुद्धानुस्सतिया सदा ति ॥

इदं ताव बुद्धानुस्सतियं वित्थारकथासुखं ।

धम्मानुस्सतिकथा

४७. धम्मानुस्सतिं भावेतुकामेना पि रहोगतेन पटिसल्लीनेन
“स्वाक्खातो भगवता धम्मो सन्दिट्ठिको अकालिको एहिपस्सिको

नतो । तेनाह भगवा “अनुस्सरेथ सम्बुद्धं, भयंत्तुम्हाकं नो सिया” ति । दुक्खाधिवासन-
समत्थो बुद्धानुस्सतिया सरीरदुक्खस्स पदुमपलासे उदकस्स विय विनिवट्टनतो । संवाससञ्जं
ति सहवाससञ्जं । बुद्धभूमियं चित्तं नमति बुद्धगुणानं महन्तभावस्स पच्चक्खतो उपट्ठानतो ।
बुद्धानुस्सतिभावनाय सम्बदा बुद्धगुणानं चित्ते विपरिवत्तनतो वुत्तं—“सम्मुखा सत्थारं पस्सतो
विया” ति । उत्तरि अप्पटिविज्झन्तो ति इमाय भावनाय उपरि तं अधिट्ठानं कत्वा सच्चानि
अप्पटिविज्झन्तो । सुगतिपरायणो ति सुगतिसम्परायो ति ।

अप्पमादं ति अप्पमज्जनं सक्कच्चं अनुयोगं । कयिराथा ति करेय्य । सुमेधसो ति
सुन्दरपञ्चो । एवं महानुभावाया ति वुत्तप्पकारेन नीवरणविकल्मभनादिसमत्थेन सत्थरि
सगारवभागादिहेतुभूतेन महता सामत्थियेन समन्नागताय ।

२. धम्मानुस्सतिकथावण्णना

४७. धम्मानुस्सतिं ति एत्थ पदत्थो सभावत्थो च आदितो वुत्तो यैवा ति तं अनाम-
सित्वा भावनाविधानमेव दस्सेत्तुं—“धम्मानुस्सतिं भावेतुकामेना पि” ति आदि आरब्धं ।
कस्मा पनेत्थ बुद्धानुस्सतियं विय “अवेच्चप्पसादसमन्नागतेना” ति न वुत्तं । ननु एता पटि-
पाटिया छ अनुस्सतियो अरियसावकानं वसेन देसन आरुह्हा ति ? सच्चमेतं, एवं सन्ते पि

ओपनेय्यिकोः पञ्चत्तं वेदितब्बो विञ्जूही” ति^२ एवं परियत्तिधम्मस्स चेव नवविधस्स च लोकुत्तरधम्मस्स गुणा अनुस्सरितब्बा ।

४८. स्वाक्खातो ति इमस्मिं हि पदे परियत्तिधम्मो पि सङ्गहं गच्छति, इतरेसु लोकुत्तरधम्मो व । तत्थ परियत्तिधम्मो ताव स्वाक्खातो आदिमज्झपरियोसानकल्याणत्ता, सात्थसव्यञ्जनकेवलपरिपुण्णपरिसुद्धब्रह्मचरियप्पकासनत्ता च ।

“परिसुद्धसीलादिगुणानं पुथुञ्जनानम्पि इज्झन्ती” ति दस्सनत्थं “अवेच्चप्पसादसमन्नागतेना” ति इध न बुत्तं, अरियसावकानं पन सुखेन इज्झन्ती ति । तथा पि पालियं आगतत्ता च बुद्धानुस्सतिनिद्देशे बुत्तं ति दट्ठब्बं, अयञ्च विचारो परतो आगमिस्सतेव ।

४८. परियत्तिधम्मो पी ति पि-सद्देन लोकुत्तरधम्मं सम्पिण्ठेति । इतरेसू ति सन्दिट्ठिकादिपदेसु । लोकुत्तरधम्मो वा ति अवधारणं निप्परियायेन सन्दिट्ठिकादिअत्थं सन्धाय बुत्तं, परियायतो पनेते परियत्तिधम्मे पि सम्भवन्तेव । तथा हि परियत्तिधम्मो बहुसुत्तेन आगतागमेन परमेन सतिनेपक्केन समन्नागतेन पञ्चवता आदिकल्याणतादिविसेसतो सयं दट्ठब्बो ति सन्दिट्ठिको । आचरियपयिरुपासनाय विना न लब्भा ति चे ? लोकुत्तरधम्मे पि समाने कल्याणमित्तसन्निरसयेनेव सिज्झन्तो, तथा सत्थुसन्दस्सने पि । “सन्दिट्ठिया जयती” ति अयं पनत्थो तित्थियभिम्मद्देन निप्परियायतो व लब्भति, किलेसब्बये परियायतो परम्पराहेतुभावतो । “सन्दिट्ठं अरहती” ति अयम्पि अत्थो लब्भतेव, सब्बसो संकिलेसधम्मनं पहानं, बोदानधम्मनं परिब्रूहन्ञ्च उद्दिस्स पवत्तत्ता । अयञ्च अत्थो “ये खो त्वं गोतमि धम्मे जानेय्यासि, इमे धम्मा सरागाय सवत्तन्ति नो विरागाय, सज्जोगाय संवत्तन्ति नो विसज्जोगाय, सउपादानाय संवत्तन्ति नो अनुपादानाय, एकंसेन गोतमि धारेय्यासि ‘नेसो धम्मो, नेसो विनयो, नेतं सत्थुसासनं’ ति”^३, “धम्मा पि वो भिक्खवे पहातब्बा, पगेव अधम्मा” ति^४ च एवमादीहि सुत्तपदेहि विभागेतब्बो । अकालिकाधिगमुपायताय अकालिको । विज्जमानतापरिसुद्धताहि एहिपस्सविधिं अरहती ति एहिपस्सिको । ततो एव वट्ठुक्खनित्थरणत्थिकेहि अत्तनो चित्ते उपनयनं, चित्तस्स वा तत्थ उपनयनं अरहती ति ओपनेय्यिको । विमुत्तायतन-

१. ओपनेय्यिको—सी०, स्या० ।

२. अं०—३—८ ।

३. वि०—४—३७९, अं०—३—३७४ ।

४. म०—१—१८०

४९. यं हि भगवा एकगाथमपि देसेति, सा समन्तमहकत्ता धम्मस्स पठमपादेन आदिकल्याणा, दुतियततियपादेहि मज्झेकल्याणा, पच्छिमपादेन परियोसानकल्याणा । एकानुसन्धिकं सुत्तं निदानेन आदिकल्याणं, निगमनेन परियोसानकल्याणं, सेसेन मज्झेकल्याणं । नानानुसन्धिकं सुत्तं पठमानुसन्धिना आदिकल्याणं, पच्छिमेन परियोसानकल्याणं, सेसेहि मज्झेकल्याणं । अपि च सनिदानसउप्पत्तिकत्ता आदिकल्याणं, वेनेट्ठयानं अनुरूपतो अत्थस्स अविपरीतताय च हेतुदाहरणयुत्ततो च मज्झेकल्याणं, सोत्तूनं सद्वापटिलाभजनेन निगमनेन च परियोसानकल्याणं ।

सीसे ठत्वा परिचयेन सम्मदेव अत्थवेदं, धम्मवेदञ्च भन्तेहि पट्टचत्तं वेदितब्बो विब्बूही ति । एवं सन्दिट्ठिकादिपदैसु परियत्तिधम्ममपि पक्खिपित्वा मनसिकारो युज्जतेव ।

४६. सा ति गाथा । समन्तमहकत्ता ति सब्बभागेहि सुन्दरत्ता । धम्मस्सा ति सासनधम्मस्स । किञ्चापि अवयवविनिमुत्तो समुदायो नाम परमत्थतो कोचि नत्थि, येसु पन अवयवेषु समुदायरूपेन अवेक्खितेषु “गाथा” ति समञ्जा, तं ततो भिन्नं विय कत्वा संसामिवोहारं आरोपेत्वा दस्सेन्तो—“पठमेन पादेन आदिकल्याणा” ति आदिमाह । ‘एकानुसन्धिकं’ ति इदं नातिबहुविभागं यथानुसन्धिना एकानुसन्धिकं सन्धाय वुत्तं, इतरस्स पन तेनेव देसेतब्बधम्मविभागेन आदिमज्झपरियोसानभागा लभन्ती ति । निदानेना ति कालदेस-देसकपरिसादिअपदिसनलक्खणेन निदानगन्थेन । निगमनेना ति “इदमवोचा” ति आदिकेन^१, “इति यं तं वुत्तं, इदमेतं पटिच्च वुत्तं” ति^२ वा यथावुत्तत्थनिगमनेन ।

अयं कथा विसेसतो सुत्तपिटकसंवण्णना ति कत्वा सुत्तपिटकवसेन धम्मस्स आदिकल्याणादिकं दस्सेत्वा इदानीं सुत्तपिटकविनयपिटकानं वसेन तं दस्सेत्तुं—“सनिदानसउप्पत्तिकत्ता” ति आदि वुत्तं । तत्थ सनिदानसउप्पत्तिकत्ता ति यथावुत्तनिदानेन सनिदानताय सअट्ठुप्पत्तिकताय च । वेनेट्ठयानं अनुरूपतो ति सिक्खापदपञ्जित्तिया धम्मदेसनाय च तंतंसिक्खापदभावेन पञ्जापियमानस्स वेनेट्ठयज्झासयानुरूपं पवत्तियमानस्स अनुरूपतो । अत्थस्सा ति देसियमानस्स च सीलादिअत्थस्स । “तं किस्स हेतु^३ १, सेय्यथा पि भिक्खवे” ति आदिना^४ तत्थ तत्थ हेतूपमागइणेन हेतुदाहरणयुत्ततो ।

१. सत्तामिवोहारं—सी० ।

२. सं०—१—२२२ ।

३. अं०—४—१३९ ।

४. सं०—२—३५८ ।

५० सकलो पि सासनधम्मो अत्तनो अत्थभूतेन सीलेन आदिकल्याणो, समथविपस्सनामग्गेहि मज्झेकल्याणो, निब्बानेन परियोसानकल्याणो । सीलसमाधीहि वा आदिकल्याणो, विपस्सनामग्गेहि मज्झेकल्याणो, फलनिब्बानेहि परियोसानकल्याणो । बुद्धसुबोधिताय आदिकल्याणो, धम्मसुधम्मताय मज्झेकल्याणो, संघसुप्पटिप्पत्तिया परियोसानकल्याणो । तं सुत्वा तथत्थाय पटिपन्नेन अधिगन्तव्वाय अभिसम्बोधिया वा आदिकल्याणो, पच्चेकबोधिया मज्झेकल्याणो, सावकबोधिया परियोसानकल्याणो ।

५०. एवं सुत्तविनयवसेन परियत्तिधम्मस्स आदिमज्झपरियोसानकल्याणतं दस्सेत्वा इदानि तीणि पिटकानि एकज्झं गहेत्वा तं दस्सेतुं—सकलो पी” ति आदि बुत्तं । तत्थ सासनधम्मो ति—

“सब्बपापस्स अकरणं कुसलस्स उपसम्पदा ।

सच्चित्तपरियोदपनं एतुं बुद्धान सासनं” ति^१ ॥

एवं बुत्तस्स सत्थुसासनस्स पकासको परियत्तिधम्मो । सीलेन आदिकल्याणो सीलमूलकत्ता सासनस्स । समथादीहि मज्झेकल्याणो तेसं सासनसम्पत्तिया वेमज्झभावतो । निब्बानेन परियोसानकल्याणो तदधिगमतो उत्तरिकरणीयाभावतो । सासने सम्पापटिप्पत्ति नाम पञ्चाय होति, तस्सा च सीलं, समाधि च मूलं ति आह—“सीलसमाधीहि आदिकल्याणो” ति । पञ्चा पन अनुबोधपटिवेधवसेन बुविधा ति तदुभयस्य गण्हन्तो “विपस्सनामग्गेहि मज्झेकल्याणो” ति आह । तस्स निष्पत्ति फलं, किञ्च निब्बानसञ्चिकिरिया, ततो परं कत्तब्बं नत्थी ति दस्सेन्तो आह—“फलनिब्बानेहि परियोसानकल्याणो” ति । फलग्राहणेन वा सउपादिसेसनिब्बानमाह, इतरेन इतरं, तदुभयञ्च सासनसम्पत्तिया ओसानं ति आह—“फलनिब्बानेहि परियोसानकल्याणो” ति ।

बुद्धस्स सुबोधिता सम्मासम्बुद्धता, ताय आदिकल्याणो तप्पभवत्ता । सब्बसो संक्विलेस-प्पहानं वोढानं पारिपूरी च धम्मसुधम्मता, ताय मज्झेकल्याणो तंसरीरुद्धा । सत्थारा यथानुसिद्धं तथापटिप्पत्ति संघसुप्पटिप्पत्ति, ताय परियोसानकल्याणो, ताय सासनस्स लोके सुप्पतिष्ठितभावतो । तं ति सासनधम्मं । तथत्ताया ति यथत्ताय भगवता धम्मो देसितो,

५१. सुय्यमानो चेस नीवरणविकखम्भनतो सवनेन-पि कल्याणमेव आवहती ति आदिकल्याणो, पटिपज्जियमानो समथविपस्सनासुखावहनतो पटिपत्तिया पि कल्याणं आवहती ति मज्झेकल्याणो, तथापटिपन्नो च पटिपत्तिफले निवृत्ते तादिभावावहनतो पटिपत्तिफलेन पि कल्याणं आवहती ति परियोसानकल्याणो ति एवं आदिमज्झपरियोसानकल्याणत्ता स्वाक्खातो ।

तथत्ताय तथभावाय । सो पन अभिसम्बोधि पच्चेकबोधि सावकबोधी ति तिविधो, इतो अज्झथा निब्बानाधिगमस्स अभावतो । तत्थ सब्बगुणेहि अग्गभावतो इतरबोधिद्वयमूलत्ताय च पठमाय बोधिया आदिकल्याणता गुणेहि वेमज्झभावतो दुतियाय मज्झेकल्याणता, तदुभयावरताय, तदोसानताय च सासनधम्मस्स ततियाय परियोसानकल्याणता बुत्ता ।

५१. एसो ति सासनधम्मो । नीवरणविकखम्भनतो विमुत्तायतनसीसे ठत्वा सद्धम्मं सुणन्तस्स नीवरणानं विकखम्भनसम्भवतो । बुत्तं हेतं—

“यथा यथावुसो भिक्खुनो सत्था वा धम्मं देसेति, अज्झतरो वा गरुडानियो सब्बह्म-चारी, तथा तथा सो तत्थ लभति अत्थवेदं लभति धम्मवेदं” ति^१ ।

“यस्मिं भिक्खवे समये अरियसावको ओहितसोतो धम्मं सुणाति, पञ्चस्स नीवरणानि तस्मिं समये पहीनानि होन्ती” ति^२—

च आदि । समथविपस्सनासुखावहनतो ति समथसुखस्स च विपस्सनासुखस्स च सम्पादनतो । बुत्तमपि चेत्तं—

“सो विविक्खेव कामेहि विविक्ख अकुसलेहि धम्मेहि सवितक्कं सविचारं विवेकजं पीतिसुखं” ति आदि^३ ।

तथा—

“यतो यतो सम्मसति खन्धानं उदयब्बयं ।

लभती पीतिपामोज्जं अमतं तं विजानतं ।

अमानुसी रती होति सम्मा धम्मं विपस्सतो” ति^४ च ॥

५२. यं पनेस भगवा धम्मं देसेन्तो सासनब्रह्मचरियं मग्गब्रह्म-
चरियञ्च पकासेति, नानानयेहि दीपेति, तं यथानुरूपं अत्थसम्पत्तिया
सात्थं, व्यञ्जनसम्पत्तिया सब्यञ्जनं । सङ्कासनपकासनविवरणविभजन-
उत्तानीकरणपञ्जत्तिअत्थपदसमायोगतो सात्थं, अक्खरपदव्यञ्जनाकार-
निरुचिनिहेससम्पत्तिया सब्यञ्जनं । अत्थगम्भीरतापटिवेधगम्भीरताहि
सात्थं, धम्मगम्भीरतादेसनागम्भीरताहि सब्यञ्जनं । अत्थपटिभानपटि-

तथापटिपन्नो ति यथा समयविपस्सनासुखं आवहति, यथा वा सत्थारा अनुसिद्धं,
तथा पटिपन्नो सासनधम्मो । तादिभावावहनतो ति छळङ्गुपेक्खावसेन इट्ठादीसु तादिभावस्स
लोकधम्मेहि अनुपलेपस्स आवहनतो । एस भगवा वुत्तनयेन तिविधकल्याणं धम्मं देसेन्तो यं
सासनब्रह्मचरियं मग्गब्रह्मचरियञ्च पकासेति, तं यथानुरूपं अत्थसम्पत्तिया सात्थं, व्यञ्जन-
सम्पत्तिया सब्यञ्जनं ति योजना ।

५२. तत्थ अविसेसेन तिस्सो सिक्खा, सकलो च तन्तिधम्मो सासनब्रह्मचरियं ।
यं सन्धाय वुत्तं—“कतमैसानं खो भन्ते बुद्धानं भगवन्तानं ब्रह्मचारियं न चिरद्वितिकं अहोसी”
ति आदि^१ । सब्बसिक्खानं मण्डभूतसिक्खत्तयसङ्गहितो अरियमग्गो मग्गब्रह्मचरियं । यं
सन्धाय वुत्तं—“खीणा जाति, वुसितं ब्रह्मचरियं, कतं करणीयं” ति^२ । यथानुरूपं ति
यथारहं । सिक्खत्तयसङ्गहं हि सासनब्रह्मचरियं अत्थसम्पत्तिया सात्थं । मग्गब्रह्मचरिये वत्तब्बमेव
नत्थि । अत्थसम्पत्तिया ति सम्पन्नत्थताय । सम्पत्तिअत्थो हि इध सह-सहो । इतरं पन
यथावुत्तेनत्थेन सात्थं, सब्यञ्जनं च । ये पनेत्थ “वचनसभावं सात्थं, अत्थ सभावं
सब्यञ्जनं” ति विभजित्वा वदन्ति, तं न सुन्दरं, तथा विभत्तस्स परियत्तिधम्मस्स अभावतो ।
सदत्था हि अभिन्नरूपा विय हुत्वा विनियोगं गच्छन्ति । तथा हि नेसं लोकियामिस्सीमावं पटि-
जानन्ति । सति पि वा मेदे “सब्यञ्जनं” ति एत्थ यदि तुल्ययोगो अधिप्येत्तो “सपुत्तो
आगतो” ति आदीसु विय, एवं सति “अत्थपटिसरणा भिक्खवे होय, मा व्यञ्जनपटिसरणा”
ति अत्थप्पधानवादो बाधितो^३ सिया, अथ विज्जमानतामसं “सलोकमको सपक्खको” ति आदीसु
विय व्यञ्जनसम्पत्ति अग्गहिता सिया । तस्मा अट्ठकथायं वुत्तनयेनेव अत्थो गहेतब्बो ।

१. वि०—१—१० । २. वि०—३—१७, सं०—४—६८—पिट्ठादीसु ।

३. अत्थप्पधानभावो दीपितो—स्था०, क० ।

सम्मिदाविसयतो सात्थं, धम्मनिरुत्तिपटिसम्मिदाविसयतो सब्यञ्जनं । पण्डित-
वेदनीयतो परिकखकजनप्पसादकं ति सात्थं, सद्देय्यतो लोकियजनप्पसादकं
ति सब्यञ्जनं । गम्भीराधिप्पायतो सात्थं, उत्तानपदतो सब्यञ्जनं ।
उपनेतब्बस्स अभावतो सकलपरिपुण्णभावेन केवलपरिपुण्णं । अपनेतब्बस्स
अभावतो निदोसभावेन परिसुद्धं ।

सात्थं सब्यञ्जनं ति एत्थ नेत्तिनयेना पि अत्थं दस्सेतुं—“सङ्कासन” प “सब्य-
ञ्जनं ति वुत्तं । तत्थ यदि पि नेत्तियं ब्यञ्जनमुखेन ब्यञ्जनत्थगगहणं होती ति “अक्खरं पदं”
ति आदिना^१ ब्यञ्जनपदानि पठमं उद्दिञ्चानि, इध पन पाळियं “सात्थं सब्यञ्जनं” ति आग-
तत्ता अत्थपदानि येव पठमं दस्सेतुं—“सङ्कासनपकासना” ति आदि वुत्तं । तत्थ सङ्केपतो
कासनं दीपनं सङ्कासनं “मञ्जमानो भिक्खु बद्धो मारस्स, अमञ्जमानो मुत्तो” ति आदीसु^२
विय । तत्तकेन हि तेन भिक्खुना पटिविद्धं । तेनाह—“अञ्जातं भगवा” ति आदि । पठमं
कासनं पकासनं । आदिकम्मस्मिं हि अयं प-सदो “पञ्जपेति पट्टपेती” ति आदीसु^३ विय ।
तिक्खिन्द्रियापेक्खं चेतं पदद्वयं उद्देसभावतो । तिक्खिन्द्रियो हि सङ्केपतो पठमञ्च वुत्तमत्थं
पटिपज्जति । संखित्तस्स वित्थारवचनं सकिं वुत्तस्स पुन वचनञ्च विवरणविभजनानि । यथा
“कुसला धम्मा” ति सङ्केपतो सकिंयेव च वुत्तस्स अत्थस्स “कतमे धम्मा कुसला ? यस्मिं समये
कामावचरं कुसलं चित्तं” ति आदिना^४ वित्थारतो विवरणवसेन विभजनवसेन च पुन वचनं ।
मज्झिमिन्द्रियापेक्खमेतं पदद्वयं निद्देसभावतो । विवटस्स वित्थारतराभिधानं, विभत्तस्स च
पकारेहि आपनं वेनेय्यानं चित्तपरितोसनं उत्तानीकरणपळ्ळापनानि । यथा “फस्सो होती”
ति आदिना^५ विवटविभत्तस्स अत्थस्स “कतमो तस्मिं समये फस्सो ? यो तस्मिं समये फस्सो
फुसना सङ्कुसना” ति^६ आदिना उत्तानीकिरिया, पञ्जापना च । मुदिन्द्रियापेक्खमेतं पदद्वयं पटि-
निद्देसभावतो । “पञ्जापनपट्टपनविवरणविभजनउत्तानीकरणपकासनअत्थपदसमायोगतो”—
ति पि पाठो ।

कथं प इयं पाठविकप्पो जातो ति ? वुच्चते—नेत्तिपाळियं आगतनयेन पुरिमपाठो ।
तत्थ हि—

१. सु०-१०-५ नेत्ति । २. सं०-२-३०२ । ३. सं०-२-२४ ।

४. अभि०-३-१८ ।

५. अभि०-१-१९ ।

“सङ्कासना पकासना विवरणा विभजनुत्तानीकम्मपञ्जति ।

एतेहि छहि पदेहि अत्थो कम्मञ्च निदिट्ठ”ति’ ॥

देसनाहारयोजनाय च एतस्सेवत्थस्स “सङ्कासना पकासना” ति आदिना आगतं । पच्छिमो पन “पञ्जपेति पट्टपेति विवरति विभजति उत्तानीकरोति ‘पस्सथा’ ति चाहा”ति^१ सुत्ते आगतनयेन व्यञ्जनमत्तकतो । एवञ्च नेसं द्विन्नं पाठानं विसेसो, न अत्थतो । तथा हि सङ्केपतो “पठमं आपनं पट्टापनं, पठममेव पट्टपनं” ति इमानि पदानि सङ्कासनपकासन-पदेहि अत्थतो अविसिद्धानि । यञ्च पुरिमपाठे छट्ठं पदं “पकारतो आपनं”ति पञ्चापनं वुत्तं । तं दुतियपाठे पकासनपदेन “निम्बिसेसं पकारतो कासनं”ति कत्वा । यस्मा आपनकासनानि अत्थावसासनसभावताय अभिन्नानि, सब्बेसञ्च वेनेय्यानं चित्तरस तोसनं, बुद्धिया च निसानं याथावतो वत्थुसभावावभासने जायती ति । एवं अत्थपदरूपत्ता परियत्तिअत्थस्स यथावुत्तछअत्थ-पदसमायोगतो सार्थं सासनं ।

अक्खरपदव्यञ्जनाकारनिरुत्तिनिर्देशसम्पत्तिया ति एत्थ उच्चारणवेलायं अप-रियोसिते पदे वण्णो अक्खरं । “एकक्खरं पदं अक्खरं” ति एके “आ एवं किर तं”ति आदीसु आ-कारादयो विय । “विमुद्धकारणानं मनसा देसनावाचाय अक्खरणतो अक्खरं” ति अञ्जे । विभत्तियन्तं अत्थआपनतो पदं । सङ्केपतो वुत्तं पदाभिहितं अत्थं व्यञ्जेती ति व्यञ्जनं, वाक्यं । “किरियापदं अव्ययकारकविसेसनयुत्तं वाक्यं”ति हि वदन्ति । पकारतो वाक्यविभागो आकारो । आकाराभिहितं निम्बचनं निरुत्ति । निम्बचनवित्थारो निस्सेसुपदे-सतो निर्देशो । एतेसं अक्खरादीनं व्यञ्जनपदानं सम्पत्तिया सम्पन्नताय सब्बञ्जनं ।

तत्रायमस्स अत्थपदसमायोगो, व्यञ्जनसम्पत्ति च—अक्खरेहि सङ्कासेति, पदेहि पका-सेति, व्यञ्जनेहि विवरति, आकारेहि विभजति, निरुत्तीहि उत्तानी करोति, निर्देशेहि पञ्जपेति, तथा अक्खरेहि उग्घाटेत्वा पदेहि विनेति उग्घटितञ्जुं, व्यञ्जनेहि विपञ्चेत्वा आकारेहि विनेति विपञ्चितञ्जुं, निरुत्तीहि नेत्वा निर्देशेहि विनेति नेय्यं, एवञ्चायं धम्मो उग्घटियमानो उग्घ-टितञ्जुं विनेति, विपञ्चियमानो विपञ्चितञ्जुं, निग्यमानो नेय्यं । तत्थ उग्घटना आदि, विपञ्चना मज्जे, नयनमन्ते । एवं तीसु कालेषु तिष्ठा देसितो दोसत्तयविधमनो गुणत्तयावहो तिविधवेने-

य्यविनयनो ति । एवमपि तिबिधकल्याणोयं धम्मो अत्थव्यञ्जनपरिपूरिया “सात्थो सब्यञ्जनो” ति वेदितब्बो “परिपुण्णो परिमुद्धो”ति च ।

अत्थगम्भीरता ति आदीसु अत्थो नाम तन्तिअत्थो । धम्मो तन्ति । पटिवेधो तन्तिया तन्तिअत्थस्स च यथाभूतावबोधो । देसना मनसा ववत्थापिताय तन्तिया देसना । ते पनेते अत्थादयो यस्मा ससादीहि विय महासमुद्धो मन्दबुद्धीहि दुक्खोगाहा अलब्भनेय्यपतिट्ठा च तस्मा गम्भीरा । अथ वा अत्थो नाम हेतुफलं । धम्मो हेतु । देसना पञ्चत्ति, यथाधम्मं धम्माभिलापो, अनुलोमपटिलोमसङ्केपवित्थारादिवसेन वा कथनं । पटिवेधो अभिसमयो, अत्थानुरूपं धम्मेषु, धम्मानुरूपं अत्थेषु, पञ्चत्तिपथानुरूपं पञ्चत्तीसु अवबोधो, तेसं तेसं वा धम्मानं पटिविज्झितब्बो सलक्खणसङ्गातो अविपरीतसभावो । ते पि चेते अत्थादयो यस्मा अनुपचितकुसलसम्भारेहि ।

दुप्पञ्जेहि ससादीहि विय महासमुद्धो दुक्खोगाहा अलब्भनेय्यपतिट्ठा च, तस्मा गम्भीरा । तेसु पटिवेधस्सा पि अत्थसन्निस्सितत्ता वुत्तं —“अत्थगम्भीरतापटिवेधगम्भीरताहि सत्थं”ति अत्थगुणदीपनतो । तासं धम्मदेसनानं व्यञ्जनसन्निस्सितत्ता वुत्तं—“धम्मगम्भीरतादेसनागम्भीरताहि सब्यञ्जनं” ति तासं व्यञ्जनसम्पत्तिदीपनतो ।

अत्थेसु पमेदगतं आणं अत्थपटिसम्भिदा । अत्थधम्मनिरुत्तिपटिसम्भिदासु पमेदगतं आणं पटिभानपटिसम्भिदा ति इमिस्सा पि पटिसम्भिदाय अत्थविसयत्ता आह—“अत्थ पटिभानपटिसम्भिदाविसयतो सात्थं” ति, अत्थ सम्पत्तिया आसति तदभावतो । धम्मो ति तन्ति । निरुत्ती ति तन्तिपदानं निद्धारेत्वा वचनं । तत्थ पमेदगतानि आणानि धम्मनिरुत्तिपटिसम्भिदा ति आह—“धम्मनिरुत्तिपटिसम्भिदाविसयतो सब्यञ्जनं ति, असति व्यञ्जनसम्पत्तिया तदभावतो । परिकक्खकजनप्पसादकं ति एत्थ इति-सद्दो हेतु अत्थो । यस्मा परिकक्खकजनानं किंकुसलगवेषीनं पसादावहं, तस्मा सात्थं । अत्थसम्पन्नं ति फलेन हेतुनो अनुमानं नदीपूरेन विय उपरि बुद्धिप्पवत्तिया । सात्थकता पनस्स पण्डितवेदनीयताय, सा परमगम्भीरसण्हसुखुमभावतो वेदितब्बा । वुत्तंहेतं—“गम्भीरो दुद्धो” ति आदि^१ । लोक्कियजनप्पसादकं ति सब्यञ्जनं ति यस्मा लोक्कियजनस्स पसादावहं,^२ तस्मा सब्यञ्जनं । लोक्कियजनो हि व्यञ्जनसम्पत्तिया तुस्सति, इथा पि फलेन हेतुनो अनुमानं । सब्यञ्जनता पनस्स सद्धेय्यताय, सा आदिकल्याणदिभावतो वेदितब्बा ।

५३. अपि च पटिपत्तिया अधिगमव्यत्तितो सात्थं । परियत्तिया आगमव्यत्तितो सब्यञ्जनं, सीलादिपञ्चधम्मक्खन्धयुत्ततो केवलपरिपुण्णं, निरुपक्विकलेसतो नित्थरणताय पवत्तितो लोकामिसनिरपेक्खतो च परिसुद्धं ति एवं सात्थसब्यञ्जनकेवलपरिपुण्णपरिसुद्धब्रह्मचरियप्पकासनतो स्वाक्खातो ।

अथ वा “पण्डितवेदनीयतो सात्थं” ति पञ्चापदहानताय अत्थसम्पन्नं आह, ततो पक्खिकजनप्पसादकं । सद्धेय्यतो सब्यञ्जनं ति सद्धापदहानताय व्यञ्जनसम्पन्नं, ततो लोकियजनप्पसादकं ति एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो । गम्भीराधिप्पायतो सात्थं ति अधिप्पायतो अगाधापारताय अत्थसम्पन्नं^१ अञ्जथा तदभावतो । उत्तानपदतो सब्यञ्जनं ति सुबोधसद्धताय व्यञ्जनसम्पन्नं, प मगम्भीरस्स पि अत्थस्स वेनेय्यानं सुविञ्जेय्यभावापादनतो । सब्बोपेस पठमस्स अत्थद्वयस्स पमेदो^२ दट्ठब्बो, तथा चेव तत्थ तत्थ संवणितं । तथा हेत्थ णिकप्पस्स, समुच्चयस्स वा अग्गहणं । उपनेतब्बस्सा ति पक्खिपितब्बस्स वोदानत्थस्स अशुत्तस्स अभावतो । सकलपरिपुण्णभावेना ति सब्बभागेहि परिपुण्णताय । अपनेतब्बस्सा ति संकिलेसधम्मस्स ।

५३. पटिपत्तिया ति सीलविसुद्धियादिसम्मापटिपत्तिया, तन्निमित्तं । अधिगमव्यत्तितो ति सच्चपटिवेधेन अधिगमवेय्यत्तियसम्भावतो सात्थं कपिलवतादि^३ विय तुच्छं निरत्यकं अहुत्वा अत्थसम्पन्नं ति कत्वा । परियत्तिया ति परियत्तिधम्मपरिचयेन । आगमव्यत्तितो ति दुरक्खलातधम्मेसु परिचयं करोन्तस्स विय सम्मोहं अजनेत्वा बाहुसच्चवेय्यत्तियसम्भावतो सब्यञ्जनं । व्यञ्जनसम्पत्तिया हि सति आगमव्यत्तो ति । सीलादिपञ्चधम्मक्खन्धयुत्ततो ति सीलादीहि पञ्चहि धम्मकोट्टासेहि अविरहितत्ता । केवलपरिपुण्णं अनवसेसेन समन्ततो पुण्णं पूरितं । निरुपक्विकलेसतो ति दिङ्मिमाणादिउपक्विकलेसाभावतो । नित्थरणत्थाया ति वट्टदुक्खतो निस्सरणाय । लोकामिसनिरपेक्खतो ति कथञ्चि पि तण्हासन्निस्सयस्स अनिस्सयनतो ।

१—अत्थसम्पन्नं उत्तानाधिप्पाये सति-स्या०, अत्थसम्पन्नं । उत्तानाधिप्पाये सति-क० ।

२—पपञ्चो-सी० ।

३. कपिलमतादि-स्या०, क० ।

५४. अत्थविपल्लासाभावतो वा सुद्ध अक्खातो ति स्वाक्खातो । यथा हि अञ्जतित्थियानं धम्मस्स अत्थो विपल्लासं आपज्जति, अन्तरायिका ति वुत्तधम्मानं अन्तरायिकत्ताभावतो, नित्यानिका ति वुत्तधम्मानं नित्यानिकत्ताभावतो । तेन ते दुरक्खातधम्मा येव होन्ति, न तथा भगवतो धम्मस्स अत्थो विपल्लासं आपज्जति । इमे धम्मा अन्तरायिका, इमे धम्मा नित्यानिका ति एवं वुत्तधम्मानं तथाभावानतिकम्मतो ति । एवं ताव परियत्तिधम्मो स्वाक्खातो ।

५५. लोकुत्तरधम्मो एन निब्बानानुरूपाय पटिपत्तिया पटिपदानुरूपस्स च निब्बानस्स अक्खातत्ता स्वाक्खातो । यथाह—“सुपञ्चत्ता खो

५४. एवं आदिकल्याणतादिअपदेसेन सत्थु पुरिमवेसारज्जद्वयवसेन धम्मस्स स्वाक्खातत्तं विभावेत्ता इदानी पच्छिमवेसारज्जद्वयवसेना पि तं दस्सेतुं—“अत्थविपल्लासाभावतो वा सुद्ध अक्खातो ति स्वाक्खातो” ति वत्ता समत्थं व्यतिरेकमुखेन विभावेन्तो “यथा ही” तिआदिमाह । तत्थ विपल्लासमापज्जती ति तेसं धम्मे “अन्तरायिका”ति वुत्तधम्मानं विपाकादीनं अन्तरायिकत्ताभावतो एकंसेन अपायूपपत्तिहेतुताय अभावतो । नित्यानिकत्ताभावतो ति अतम्मयताभावतो संसारतो च नित्यानिकाति वुत्तधम्मानं एकच्चयञ्जकिरियापकतिपुरिसन्तराणादीनं^१ ततो नित्यानिकत्ताभावतो विपरीतो एव होति । तेना ति अत्थस्स विपल्लासापपञ्चनेन । ते अञ्जतित्थिया । तथाभावावतिक्कमनतो ति कम्मन्तरायादीनं पञ्चन्नं अन्तरायिकभावस्स अरियमग्गधम्मानं नित्यानिकभावस्स कदाचि पि अनत्तिवत्तनतो ।

५५. निब्बानानुरूपाय पटिपत्तिया हि अधिगन्तव्वस्स सब्बसङ्गतविनिस्सट्ठस्स निब्बानस्स अनुरूपाय सब्बसङ्कारनिस्सरणूपायभूताय सपुब्बभागाय सम्मापटिपत्तिया अक्खातत्ता ति योजना । पटिपदानुरूपस्सा ति सब्बदुक्खनित्यानिकभूता आरम्भणकरणमत्तेना पि किलेसेहि अनामसनीया^२ यादिसी पटिपदा, तदनुरूपस्स । सुपञ्चत्ता ति सिलादिक्खन्धत्तयसङ्गहिता सम्मादिट्ठिआदिप्पमेदा मिञ्छादिट्ठिआदीनं पहायिकभावेन सुद्ध सम्मदेव विहिता । संसन्दति किलेसमलविसुद्धिताय समेति । एवं मग्गनिब्बानानं पटिपदापटिपञ्चनीयभावेहि अञ्जमञ्जानुरूपताय स्वाक्खातत्तं दस्सेत्ता इदानी तिविधस्सा पि लोकुत्तरधम्मस्स पञ्चेकं स्वाक्खतत्तं दस्सेतुं—

पन तेन भगवता सावकानं निब्बानगामिनी पटिपदा संसन्दति निब्बानञ्च पटिपदा च । सेय्यथा पि नाम गङ्गोदकं यमुनोदकेन संसन्दति समेति, एवमेव सुपञ्जरा खो पन तेन भगवता सावकानं निब्बानगामिनी पटिपदा संसन्दति निब्बानञ्च पटिपदा चा” ति^१ ।

अरियमग्गो चेत्थ अन्तद्वयं अनुपगम्म मज्झिमा पटिपदाभूतो व “मज्झिमा पटिपदा”ति अक्खातत्ता स्वाक्खातो । सामञ्जफलानि पटिप्पस्सद्व-
किल्लेसानेव “पटिप्पस्सद्वकिल्लेसानी”ति अक्खातत्ता स्वाक्खातानि । निब्बानं
सस्सतामतताणलेणादिसभावमेव सस्सतादिसभाववसेन अक्खातत्ता
स्वाक्खातं ति एवं लोक्कुत्तारधम्मो पि स्वाक्खातो ।

५६. सन्दिट्ठिको ति एत्थ पन अरियमग्गो ताव अत्तनो सन्ताने
रागादीनं अभावं करोन्तेन अरियपुग्गलेन सामं दट्ठब्बो ति सन्दिट्ठिको ।
यथाह—“रत्तो खो ब्राह्मण रागेन अभिभूतो परियादिण्णच्चित्तो अत्ता-
व्यावाधाय पि चेतेति, परव्यावाधाय पि चेतेति, उभयव्यावाधाय पि
चेतेति । चेतसिकं दुक्खं दोमनस्सं पटिसंवेदेति । रागे पहीने नेव
अत्ताव्यावाधाय चेतेति, न परव्यावाधाय चेतेति, न उभयव्यावाधाय चेतेति,
न चेतसिकं दुक्खं दोमनस्सं पटिसंवेदेति । एवम्पि खो ब्राह्मण सन्दिट्ठिको
धम्मो होती” ति^२ ।

“अरियमग्गो चेत्था” ति आदि वुत्तं । तत्थ अन्तद्वयं ति सस्सतुच्छेदं, कामसुखअत्तकिल-
मथानुयोगं, लीनुद्वच्चं, पतिट्ठानायूहनं ति एवं पमेदं अन्तद्वयं । अनुपगम्मा ति अनुपगन्त्वा,
अनुपगमनहेतु वा । पटिप्पस्सद्वकिल्लेसानी ति सुट्ठ वूपसन्तकिल्लेसानी, पटिप्पस्सद्विप्पहानवसेन
सम्मदेव पहीनदोसानी । सस्सतादिसभाववसेना ति “सस्सतत्तञ्च वो भिक्खवे धम्मं देसेस्सामि
अमतत्तञ्च ताणञ्च लेणञ्चा” ति आदिना तेसु तेसु सुत्तेसु सस्सतादिभावकित्तनवसेन ।

५६. “रागादीनं अभावं करोन्तेन अरियपुग्गलेन सामं दट्ठब्बो” ति इमिना
“अरियमग्गेन मम रागादयो पहीना” ति सयं अत्तना अनञ्जनेय्येन दट्ठब्बो ति सन्दिट्ठि,
सन्दिट्ठि एव सन्दिट्ठिको ।

५७. अपि च नवविधो पि लोक्कुत्तरधम्मो येन येन अधिगतो होति, तेन तेन परसद्भाय गन्तव्वतं हित्वा पच्चवेक्खणवाणेन सयं दट्ठव्वो ति सन्दिट्ठिको ।

अथ वा पसत्था दिट्ठि सन्दिट्ठि, सन्दिट्ठिया जयती ति सन्दिट्ठिको । तथा हेत्थ अरियमग्गो सम्पयुत्ताय, अरियफलं कारणभूताय, निब्बानं विसयि-भूताय सन्दिट्ठिया किलेसे जयति । तस्मा यथा रथेन जयती ति रथिको, एवं नवविधो पि लोक्कुत्तरधम्मो सन्दिट्ठिया जयती ति सन्दिट्ठिको ।

अथ वा दिट्ठं ति दस्सनं वुच्चति । दिट्ठमेव सन्दिट्ठं, दस्सनं ति अत्थो । सन्दिट्ठं अरहती ति सन्दिट्ठिको । लोक्कुत्तरधम्मोहि भावनाभिसमयवसेन सच्छिकिरियाभिसमयवसेन च दिस्समानो येव बट्ठभयं निवत्तेति । तस्मा यथा वत्थं अरहती ति वत्थिको, एवं सन्दिट्ठं अरहती ति सन्दिट्ठिको ।

५८. अत्तनो फलदानं सन्धाय नास्स कालो ति अकालो । अकालो येव अकालिको । न पञ्चाहसत्ताहादिभेदं कालं खेपेत्वा फलं देति, अत्तनो पन पवत्तिसमनन्तरमेव फलदो ति वुत्तं होति ।

५७. तेन तेन अरियसावकेन परसद्भाय परस्स सहहनेन परनेय्येन गन्तव्वतं हित्वा आपेतव्वतं पहाय पच्चवेक्खणवाणेन करणभूतेन । पसत्था दिट्ठि सन्दिट्ठि यथा सम्भो-ज्झङ्को । अरियमग्गो अत्तना सम्पयुत्ताय सन्दिट्ठिया किलेसे जयति अरियफलं ताय एव अत्तनो कारणभूताय, निब्बानं आरम्भणकरणेन अत्तनो विसयीभूताय सन्दिट्ठिया किलेसे जयती ति योच्चना ।

भावनाभिसमयवसेन मग्गधम्मो । सच्छिकिरियाभिसमयवसेन निब्बानधम्मो । फलम्पि हेट्ठिमं सकदागामिविपस्सनादीनं पच्चयभावेन उपरि मग्गाधिगमस्स उपनिस्सयभावतो परियायतो “दिस्समानो बट्ठभयं निवत्तेती” ति वत्तव्वतं लभति ।

५८. नास्स कालो ति नास्स आगमेतव्वो कालो अत्थि । यथा हि लोक्कियकुसलस्स “उपपज्जे अपरपरियाये” ति आदिना फलदानं पति आगमेतव्वो कालो अत्थि, न एवमेतस्सा ति अत्थो । तेनाह—“न पञ्चाहा” ति आदि । पक्कट्ठो ति दूरो । फलदानं पतिकालो पक्कट्ठो अस्सा ति

अथ वा अत्तनो फलदाने पक्कटो कालो पत्तो अस्सा ति कालिको । को सो ? लोकियो कुसलधम्मो । अयं पन समनन्तरफलत्ता न कालिको ति अकालिको । इदं मग्गमेव सन्धाय वुत्तं ।

५९. “एहि पस्स इमं धम्मं” ति एवं पवत्तं एहिपस्सविधिं अरहती ति एहिपस्सिको । कस्मा पनेस तं विधिं अरहती ति ? विज्जमानत्ता परिसुद्धत्ता च । रिचामुट्ठियं हि हिरञ्जं वा सुवण्णं वा अत्थी ति वत्वा पि “एहि पस्स इमं” ति न सक्का वत्तुं । कस्मा ? अविज्जमानत्ता । विज्जमानम्पि च गूथं वा मुत्तं वा मनुज्जभावप्पकासनेन चित्तसम्पहंसनत्थं “एहि पस्स इमं” ति न सक्का वत्तुं । अपि च खो पन तिणेहि वा पण्णेहि वा पटिच्छादेतब्बमेव होति । कस्मा ? अपरिसुद्धत्ता । अयं पन नवविधो पि लोकुत्तरधम्मो सभावतो विज्जमानो विगतवलाहके आकासे सम्पुण्णचन्दमण्डलं विय पण्डुकम्बले निक्खितजातिमणि विय च परिसुद्धो । तस्मा विज्जमानत्ता परिसुद्धत्ता च एहिपस्सविधिं अरहती ति एहिपस्सिको ।

६०. उपनेतब्बो ति ओपनेय्यिको^१ । अयं पनेत्थ विनिच्छयो — उपनयनं उपनयो, आदिच्चं चेलं वा सीसं वा अज्झुपेक्खित्वा पि भावनावसेन अत्तनो चित्ते उपनयनं अरहती ति ओपनयिको, ओपनयिको व

कालिको, कालन्तरफलदायी । तेनाह—“अत्तनो फलदाने”ति । पत्तो ति उपनीतो । इदं ति “अकालिको”ति पदं ।

५९. विधिं ति विधानं, “एहि पस्सा”ति एवंपवत्तविधिवचनं । विज्जमानत्ता ति परमेत्थतो उपलब्धमानत्ता । परिसुद्धत्ता ति किलेसमलविरहेन सब्बथा विसुद्धत्ता । अमनुज्जम्पि कदाचिपयोजनवसेन यथासभावप्पकासनेन दस्सेतब्बं भवेय्या ति तदभावं दस्सेन्तो आह—“मनुज्जभावप्पकासनेना”ति ।

६०. उपनेतब्बो ति उपनेय्यो, उपनेय्यो व ओपनेय्यिको ति इमस्स अत्थस्स अधिप्येतत्ता आह—“उपनेतब्बो ति ओपनेय्यिको”ति । चित्ते उपनयनं उप्पादनं ति आह—“इदं

१. ओपनयिको—सी०, स्या० ।

२. ओपनेय्यिको—क०, उपनयिको—स्या० ।

ओपनेय्यिको^१ । इदं सङ्कते लोक्तारधम्मे युज्यति । असङ्कतो पन अतानो चित्तेन उपनयनं अरहतीति ओपनेय्यिको । सच्छिकिरियावसेन अल्लीयनं अरहतीति अत्थो ।

अथ वा निब्बानं उपनेतीति अरियमग्गो उपनेय्यो । सच्छिकातब्बतं उपनेतब्बोति फलनिब्बानधम्मो उपनेय्यो । उपनेय्यो एव ओपनेय्यिको^२ ।

६१. पच्चत्तं वेदितब्बो विब्बूहीति सब्बेहि पि उग्घटितब्बूआदीहि विब्बूहि अत्तनि अत्तनि वेदितब्बो “भावितो मे मग्गो, अधिगतं फलं, सच्छिकतो निरोधो”ति । न हि उपज्झायेन भावितेन मग्गेन^३ सद्धिविहारिकस्स किलेसा पहीयन्ति । न सो तस्स फलसमापत्तिया फासु विहरति । न तेन सच्छिकतं निब्बानं सच्छिकरोति । तस्मा न एस परस्स सीसे आभरणं विय दट्ठब्बो । अत्तनो पन चित्ते येव दट्ठब्बो, अनुभवितब्बो विब्बूहीति वुत्तं होति । बालानं पन अविसयो चेस ।

सङ्कते लोक्तारधम्मे युज्यतीति । चित्ते उपनयनंति पन आरम्भणभूतस्स धम्मस्स आरम्भणभावूपनयने अधिप्पेते असङ्कते पि युज्जेय्य “आरम्भणकरणसङ्कातं उपनयनं अरहतीति ओपनेय्यिको”ति । अल्लीयनंति फुसनं । निब्बानं उपनेति अरियपुग्गलंति अधिप्पायो ।

६१. विब्बूहीति विदूहि, पटिविद्धसब्बेहीति अत्थो । ते पन एकंसतो उग्घटितब्बूआदयो होन्तीति आह—उग्घटितब्बूआदीहीति । “पच्चत्तं”ति एतस्स “पति अत्तनी”ति भुम्मवसेन अत्थो गहेतब्बोति आह—“अत्तनि अत्तनी”ति । वेदितब्बोति वुत्तं, कथं वेदितब्बोति आह—“भावितो मे”ति आदि । तत्थ “मे”ति इमिना “पच्चत्तं”ति पदेन वुत्तमत्थं अन्वयतो दस्सेत्वा पुन व्यतिरेकेन दस्सेत्तुं—“न ही”ति आदि वुत्तं, तं सुविज्जेय्यमेव । “विब्बूही”ति इदं अन्तोगधावधारणंति दस्सेन्तो—“बालानं पन अविसयो चेसा”ति आह ।

१. उपनय्यिकोव ओपनय्यिको—स्या० । सी० पोत्थके पनेतं नत्थि ।

२. उपनेय्यो एव ओपनय्यिको—सी०, स्या० ।

३. भाविते मग्गे—सी०, रो० ।

६२. अपि च स्वाक्खातो अयं धम्मो । कस्मा ? सन्दिड्डिकणा । सन्दिड्डिको, अकालिकत्ता । अकालिको, एहिपस्सिकणा । यो च एहिपस्सिको, सो नाम ओपनेय्यिको होती ति ।

६३. तस्सेवं स्वाक्खाततादिभेदे धम्मगुणे अनुस्सरतो ‘नेव तस्मिं समये रागपरियुद्धितं चित्तं होति । न दोसं पं न मोहपरियुद्धितं चित्तं होति । उजुगतमेवस्स तस्मिं समये चित्तं होति धम्मं आरब्भा’ ति^१ पुरिमनयेनेव विक्खम्भितनीवरणस्स एकक्खणे ज्ञानज्ञानि उपपज्जन्ति । धम्मगुणानं पन गम्भीरताय नानप्पकारगुणानुस्सरणाधिमुत्ताय वा अप्पनं अप्पत्वा उपचारप्पत्तमेव ज्ञानं होति । तदेतं धम्मगुणानुस्सरणवसेन उपबभूवा धम्मनुस्सतिच्चेव सङ्गं गच्छति ।

इमञ्च पन धम्मनुस्सतिं अनुयुत्तो भिक्खु एवं ओपनेय्यिकस्स धम्मस्स देसेतारं इमिना पङ्केन समन्नागतं सत्थारं नेव अतीतंसे समनुपस्साभि, न पनेतरहि अज्जत्र तेन भगवता ति एवं धम्मगुणदस्सनेनेव सत्थारि सगारवो होति सप्पतिस्सो । धम्मे गरुचित्तिकारो सद्वादिवेषुल्लं अधिगच्छति, पीतिपामोज्जबहुलो होति, भयभेरवसहो, दुक्खाधिवासनसमत्थो, धम्मेन संवाससज्जं पटिलभति, धम्मगुणानुस्सतिया अज्झावुत्थञ्चस्स सरीरमि चेतियघरमिव पूजारहं होति, अनुत्तरधम्माधिगमाय चित्तं नमति, बीतिकमितब्बवत्थुसमायोगे चस्स धम्मसुधम्मतं समनुस्सरतो हिरोत्तप्यं पच्चुपट्ठाति । उत्तरि अप्पटिविज्जन्तो पन सुगतिपरायनो होति ।

६४. एवं आदिकल्याणतादिना अज्जमज्जस्स अनुरूपदेसनाय धम्मस्स स्वाक्खाततं दस्सेत्वा इदानीं पुरिमस्स पुरिमस्स पच्छिमं पच्छिमं पदं कारणवचनं ति दस्सेन्तो—“अपि चा” ति आदिमाह । तत्थ सन्दिड्डिकत्ता ति यस्मा अयं धम्मो ज्ञतनयेन सामं दह्ख्खो, सन्दिड्डिया किलेसे विदंसेति, सन्दस्सनञ्च अरहति, तस्मा स्वाक्खातो दुरक्खातो तित्थियधम्मे तदभावतो । इमिना नयेन सेसपद्देषु पि यथारहं अत्थो दह्ख्खो ।

तस्मा हवे अप्पमादं कयिराथ सुमेधसो ।

एवं महानुभावाय धम्मानुस्सतिया सदा ति ॥

इदं धम्मानुस्सतियं वित्थारकथासुखं ।

संधानुस्सतिकथा

६४. संधानुस्सतिं भावेतुकामेना पि रहोगतेन पटिसल्लीनेन “सुप्पटिपन्नो भगवतो सावकसंघो, उजुप्पटिपन्नो भगवतो सावकसंघो, जाय-प्पटिपन्नो भगवतो सावकसंघो, सामीचिप्पटिपन्नो भगवतो सावकसंघो, यदिदं चत्तारि पुरिसयुगानि अट्ठ पुरिसपुग्गला, एस भगवतो सावकसंघो आहुनेय्यो, पाहुनेय्यो, दक्खिणेय्यो, अञ्जलिकरणीयो, अनुत्तरं पुञ्जक्खेतं लोकस्सा” ति एवं अरियसंघगुणा अनुस्सरितव्वा ।

६५. तत्थ सुप्पटिपन्नो ति सुट्ठु पटिपन्नो । सम्मापटिपदं अनिवत्तिपटिपदं अनुलोमपटिपदं अपच्चनीकपटिपदं धम्मानुधम्मपटिपदं पटिपन्नो ति वुत्तं होति । भगवतो ओवादानुसासनिं सक्कच्चं सुणन्ती ति सावका । सावकानं संघो सावकसंघो सीलदिट्ठिसामञ्जताय

६३. तस्सेवं ति आदीसु यं वत्तब्बं, तं बुद्धानुस्सतियं वुत्तनयेन वेदितव्वं ।

३—संधानुस्सतिकथावण्णना

६४. अरियसंघगुणा ति आरक्ता किलेसेहि, अनये नहरियनतो, अये च हरियनतो, सदेवकेन च लोकेन “सरणं” ति अरणीयतो अरियो च सो संघो च, अरियानं वा संघो अरिय-संघो, तस्स गुणा ।

६५. यं सम्मापटिपदं पटिपन्नो “सुट्ठु पटिपन्नो” ति वुच्चति । सा अरियमग्गपटिपदा पटिपक्खधम्मे अनिवत्तिधम्मे वत्त्वा पज्झनतो पयोजनाभावा सयम्पि अनिवत्तिधम्मा अधिगन्त-व्वस्स च निब्बानस्स एकंसतो अनुलोमी ति । ततो एव अपच्चनीका अनुधम्मभूता च, तस्सा च पटिपन्नत्ता अरियसंघो “सुप्पटिपन्नो” ति वुत्तो ति दस्सेतुं—“सुट्ठु पटिपन्नो” ति आदि वुत्तं । तत्थ “अनिवत्तिपटिपदं” ति इमिना उजुप्पटिपत्तिं दस्सेति । पुनप्पुनं निवत्तने हि

संघातभावं आपन्नो सावकसमूहो ति अत्थो । यस्मा पन सा सम्मपटि-
पदा उज्जु अवक्का अकुटिला अजिम्हा, अरियो च जायो ति पि बुच्चति,
अनुच्छविकत्ता च सामीची ति पि सङ्गं गता । तस्मा तं पटिपन्नो अरिय-
संघो उज्जुप्पटिपन्नो जायप्पटिपन्नो सामोचिप्पटिपन्नो ति पि बुत्तो ।

एत्थ च ये मग्गहा, ते सम्मापटिपत्तिसमङ्गिताय सुप्पटिपन्ना । ये
फलहा, ते सम्मापटिपदाय अधिगन्तव्वस्स अधिगतत्ता अतीतं पटिपदं
सन्धाय सुप्पटिपन्ना ति वेदितव्वा ।

सति उज्जुप्पटिपत्ति न होति । “अनुलोमपटिपदं अपञ्चनीकपटिपदं” ति इमिना जायप्प-
टिपत्ति । पटिपज्जितव्वस्स हि निब्बानस्स अनुलोमनेन अञ्चनीकताय चस्सा जायतो ।
धम्मामनुधम्मपटिपदं” ति इमिना सामीचिप्पटिपत्ति अनुच्छविकभावदीपनतो । एतेन पठम-
पदस्स पपञ्चनिर्देशो, इतरानि तीणि पदानि ति दस्सेति । तेनाह—“यस्मा पना” ति आदि ।

यथानुसिद्धं पटिपज्जनेन किञ्चसिद्धितो अरियभावावहं सवनं सक्कच्चसवनं नामा ति
बुत्तं—“सक्कच्चं सुणन्ती ति सावका” ति, तेन अरिया एव निप्परियायतो सत्थुसावका नामा
ति दस्सेति । सीलदिट्ठिसामञ्जसाया ति अरियेन सीलेन अरियाय च दिट्ठिया समानभावेन ।
अरियानज्झि सीलदिट्ठियो मज्झे भिन्नसुवण्णं विय निन्नानाकरणं मग्गेनागतत्ता । तेन ते
यत्थ कत्थचि ठिता पि संहताव । तेनाह—“संघातभावमापन्नो” ति । मायासाठेय्या-
दिपापधम्मसमुच्छेदेन उज्जु । ततो एव गोमुत्तवक्काभावेन अवक्का । चन्दलेखा
वक्काभावेन अकुटिला । नङ्गलकोटिवक्काभावेन अजिम्हा । अवक्कादिभावेन वा
उज्जु । परिसुद्धहेन अरिया । अपण्णकभावेन जायति कमति निब्बानं, तं वा जायति
पटिविज्झीयति एतेना ति जायो । वट्टदुक्खनिव्यानाय अनुच्छविकत्ता । अनुरूपा
सामीचि ओपायिका ति पि सङ्गं समञ्जं गता सम्मापटिपत्ति, ताय समङ्गिताय सुप्पटिपन्ना
“सम्मापटिपज्जन्ती” ति कत्वा । वत्तमानत्थो हि अयं पटिपन्न सदो यथा “सोतापत्तिफल-
सञ्चिकिरियाय पटिपन्नो” ति । अतीतं पटिपदं ति यथावत्तमगसम्मापटिपत्तिं वदति ।
उभयेन च सामञ्जनिर्देशेन, “सुप्पटिपन्ना च सुप्पटिपन्ना च सुप्पटिपन्ना” ति एकसेसनयेन
वा गहितानं समूहो “सुप्पटिपन्नो” ति बुत्तो ति दस्सेति ।

६६. अपि च स्वाक्खाते धम्मविनये यथानुसिद्धं पटिपन्नञ्चा पि अपण्णकपटिपदं पटिपन्नञ्चा पि सुप्पटिपन्नो ।

६७. मज्झिमाय पटिपदाय अन्तद्वयं अनुपगम्म पटिपन्नञ्चा काय-वचीमनोवक्कुकुटिलजिम्हदोसप्पहानाय पटिपन्नञ्चा च उजुप्पटिपन्नता च उजुप्पटिपन्नो ।

६८. आयो वुच्चति निब्बानं । तदत्थाय पटिपन्नञ्चा आयप्पटिपन्नो ।

६९. यथा पटिपन्ना सामीचिपटिपन्नारहा होन्ति, तथा पटिपन्नञ्चा सामीचिप्पटिपन्नो ।

६६. एवं आदिपदत्थनिद्देशभावेन इतरपदानं अत्थं वत्वा इदानीं चतुन्नम्य पदानं अबोमिस्सकं अत्थं दस्सेतुं—“अपि चा” ति आदि वुत्तं । तत्थ यथानुसिद्धं ति सत्थारा यथा अनुसिद्धं, तथा अनुसासनीअनुरूपं ति अत्थो । अपण्णकपटिपदं ति अविरज्जनकपटिपदं, अनवञ्चपटिपत्तिं ति अत्थो । एत्थ च स्वाक्खाते धम्मविनये अपण्णकपटिपदं पटिपन्नञ्चा ति एवं सम्बन्धितम् । पुरिमपदेन सम्बन्धे दुतियपदं न वत्तम्बं सिया, ननु च दुतियपदेन सम्बन्धे पि पठमं पदं न वत्तम्बं सिया ति ? न तस्स पठमं अपेक्खितत्ता । सा पन सावकानं अपण्णकपटिपदा यथानुसिद्धं पटिपदा ति दस्सनत्थं “यथानुसिद्धं पटिपन्नञ्चा” ति वत्तम्बं । उभ-यस्सा पि वा सुप्पटिपन्नभावसाधनत्ता उभयं वुत्तं । तथा हि पि-सद्देन उभयं समुच्चिनोति ।

६७. किलेसजिम्हवसेन अन्तद्वयगाहो ति^१ सम्बसो तं पहाय सम्मापटिपदा कायादि-वक्कूप्पहायिनी उजुप्पटिपत्ति होती ति आह—“मज्झिमाय पटिपदाय”“प”“उजु-प्पटिपन्नो” ति ।

६८. आयो नाम युत्तप्पत्तपटिपत्ति, निब्बानञ्च । सम्बसङ्कारसमथताय आदित्तं चेळं, सीसं वा अज्झपेक्खित्वा पि पटिपजितम्बमेवा ति आह—“आयो वुच्चति निब्बानं” ति । निब्बायनकिरियामुखेन चेत्थ निब्बानं वुत्तं ति दट्ठम्बं, मग्गजाणादीहि वा आयति पटिविज्झी-यति सच्छिकरीयति चा ति आयो निब्बानं ति एवमेत्थ अत्थो दट्ठम्बो ।

६९. गुणसम्भावनाय परेहि कथिरमानं पच्चुपट्ठानादिसामीचिकम्मं अरहन्ती ति सामीचिकम्मारहा ।

७०. यदिदं ति यानि इमानि । चत्तारि पुरिसयुगानी ति युगलवसेन पठममग्गडो फलडो ति इदमेकं युगलं ति एवं चत्तारि पुरिसयुगळानि होन्ति । अट्ट पुरिसपुग्गला ति पुरिसपुग्गलवसेन एको पठममग्गडो एको फलडो ति इमिना नयेन अट्ठेव पुरिसपुग्गला होन्ति । एत्थ च पुरिसो ति वा पुग्गलो ति वा एकत्थानि एतानि पदानि । वेनेय्यवसेन पनेतं वुत्तं । एस भगवतो सावकसंघो ति यानिमानि युगवसेन चत्तारि पुरिसयुगानि, पाटिएकतो अट्ट पुरिसपुग्गला, एस भगवतो सावकसंघो ।

आहुनेय्यो ति आदीसु आनेत्वा हुनितब्बं ति आहुनं । दूरतो पि आनेत्वा सीलवन्तेसु दातब्बं ति अत्थो । चतुन्नं पच्चयानमेतं अधिवचनं । तं आहुनं पटिग्गहेतुं युत्तो तस्स महप्फलकरणतो ति आहुनेय्यो ।

अथ वा दूरतो पि आगन्त्वा सब्बसापतोय्यम्पि एत्थ हुनितब्बं ति आहवनीयो । सक्कादीनम्पि वा आहवनं अरहती ति आहवनीयो । यो चायं ब्राह्मणानं आहवनीयो नाम अग्नि, यत्थ हुतं महप्फलं ति तेसं लद्धि । सचे हुतस्स महप्फलताय आहवनीयो, संघो व आहवनीयो । संघे हुतं हि महप्फलं होति ।

७० यदिदं ति अन्तोगधल्लिक्कवचनमेदो निपातो ति तस्स वचनमेदेन अत्थमाह—“यानि इमानि” ति । एवं ति पकारत्थे निपातो, इमिना पकारेना ति अत्थो । तेन इतरानि तीणि युगळानि दस्सितानि होन्ती ति आह—“एवं चत्तारि पुरिसयुगळानि होन्ती” ति । एतं ति एतं “पुरिसपुग्गला” ति बहुवचनवसेन वुत्तं पदं । पुरिसा च ते पुग्गला च पुरिसपुग्गला । तत्थ “पुरिसा” ति इमिना पठमाया पकतिया गहणं, “पुग्गला” ति पन कुतियाय पि सत्तसामञ्जेना ति एवं वा एत्थ अत्थो दट्ठब्बो । चतुन्नं पच्चयानं कीदीसानं ? आनेत्वा हुनितब्बानं ति अधिकारतो पाकटोयमत्थो । दातब्बं ति वा पच्चवचनं “चतुन्नं पच्चयानं” ति पदं अपेक्खित्वा सामिवसेन परिणामेतब्बं, अञ्जथा येसं केसञ्चि चतुन्नं पच्चयानं “आहुनं” ति समञ्जा सिया । आहुनं अरहती ति वा आहुनेय्यो । सक्कादीनम्पि वा आहवनं सक्कादीहि पि दिव्यमानं दानं । यत्थ हुतं महप्फलं ति

यथाह—

“यो च वस्ससतं जन्तु अग्गिं परिचरे वने ।
एकञ्च भावित्तानं मुहुत्तामपि पूजये ।
सा येव पूजना सेय्यो यञ्चे वस्ससतं हुतं” ति ।

तदेतं निकायन्तरे आहवनीयो ति पदं इध आहुनेय्यो ति इमिना
पदेन अत्थतो एकं, व्यञ्जनतो पनेत्थ किञ्चिमत्तमेव नानं । इति आहुनेय्यो ।

७१. पाहुनेय्यो ति एत्थ पन पाहुनं बुच्चति दिसाविदिसतो आग-
तानं पियमनापानं जातिमित्तानं अत्थाय सकारेण पटियत्तं आगन्तुकदानं ।
तम्पि ठपेत्वा ते तथारूपे पाहुनके संघस्सेव दातुं युत्तं । संघो व तं पटिग्ग-
हेतुं युत्तो । संघसदिसो हि पाहुनको नत्थि । तथा हेस एकबुद्धन्तरे च
दिस्सति, अब्बोकिण्णञ्च पियमनापत्तकरेहि धम्मोहि समन्नागतो ति । एवं
पाहुनमस्स दातुं युत्तं, पाहुनञ्च पटिग्गहेतुं युत्तो ति पाहुनेय्यो । येसं पन
पाहवनीयो ति पाळि, तेसं यस्मा संघो पुब्बकारं अरहति, तस्मा सब्बपठमं
आनेत्वा एत्थ हुनितब्बं ति पाहवनीयो । सब्बप्पकारेण वा आवहनं

यस्मिं आवहनीयग्गिग्गिह हुतं वधिआदि आहुनेय्यग्गिगहपत्तग्गिदक्खिण्येय्यग्गीसु^३ हुततो उल्लार-
फलं ति तेसं ब्राह्मणानं लद्धि । हुतं ति दिन्नं । निकायान्तरे ति सब्बत्थिकवादिनिकाये ।

७१. ठपेत्वा ते ति ते पियमनापे जातिमित्ते अपनेत्वा, तेसं अदत्त्वा ति अधिप्पायो ।
एस एसो । एकबुद्धन्तरे च दिस्सती ति एकस्मिं बुद्धन्तरे वीतिवत्ते दिस्सति । च-सहेन
कदाचि असङ्केय्ये पि कप्पे वीतिवत्ते ति दस्सेति । अब्बोकिण्णं ति पटिपक्खेहि अब्बोमिस्सं,
किरियाविसैसकञ्चेतं । पियमनापत्तकरधम्मा नाम सीलादयो, ते अरियसंघे सुप्पतिष्ठिता ।
अयं हेत्थ अधिप्पायो—जातिमित्ता विप्पयुत्ता न चिस्सेव समागच्छन्ति, अनुवद्धिता च तेसु
पियमनापता, न एवमरियसंघो । तस्मा संघो व पाहुनेयो ति । पुब्बकारं ति अग्गकिरियं ।

१. सु०—१-२७ धम्मपदे ।

२. पाहुनञ्च -रो०, फ० ।

३. दक्खिण्येय्यग्गिगहपत्तेरय्यग्गीसु—सी० ।

अरहती ति पाहवनीयो । स्वायमिध तेनेव अत्थेन पाहुनेय्यो ति बुच्चति ।

७२. दक्खिणा ति पन परलोकं सहहित्वा दातब्बदानं बुच्चति । तं दक्खिणं अरहति, दक्खिणाय वा हितो यस्मा नं महप्फलकरणताय विसो-
धेती ति दक्खिण्येय्यो ।

७३. उभो हत्थे सिरस्मिं पतिट्ठापेत्वा सब्बलोकेन कयिरमानं अञ्जलि-
कम्मं अरहती ति अञ्जलिकरणीयो ।

७४. अनुत्तरं पुञ्जक्खेत्तं लोकस्सा ति सब्बलोकस्स असदिसं
पुञ्जविरुहनट्टानं । यथा हि रञ्जो वा अमच्चस्स वा सालीनं वा यवानं वा
विरुहनट्टानं रञ्जो सालिक्खेत्तं रञ्जो यक्खेत्तं ति बुच्चति, एवं संघो सब्ब-
लोकस्स पुञ्जानं विरुहनट्टानं । संघं निस्साय हि लोकस्स नानप्पकारहित-
सुखसंवत्तनिकानि पुञ्जानि विरुहन्ति । तस्मा संघो अनुत्तरं पुञ्जक्खेत्तं
लोकस्सा ति ।

७५. एवं सुप्पटिपन्नतादिभेदे संघगुणे अनुस्सरतो “नेव तस्मिं समये
रागपरियुद्धितं चित्तं होति । न दोसं...प...न मोहपरियुद्धितं चित्तं होति ।
उज्जुगतमेवस्स तस्मिं समये चित्तं होति संघं आरब्भा” ति^१ पुरिमनयेनेव
विकल्हम्भितनीवरणस्स एकक्खणे ज्ञानङ्गानि उपपज्जन्ति । संघगुणानं पन
गम्भीरताय नानप्पकारगुणानुस्सरणाधिमुत्तताय वा अप्पनं अप्पत्वा उप-
सब्बप्पकारेणा ति आदरगारवबहुमानादिना देय्यधम्मस्स सक्कच्चकरणादिना च सब्बेन
पकारेन । स्वायं पाहवनीय—सदो “पाहुनेय्यो” ति बुच्चति परियायभावेन ।

७६. दक्खन्ति एताय सत्ता यथाधिप्पेताहि सम्पत्तीहि वड्ढन्ती ति दक्खिणा । तथाभाव-
करणेन दक्खिणं अरहति । यथा उळारातिविपुलद्रयलामेन विसोधितं नाम होति, एवं
दक्खिणा विपुलफलताया ति बुत्तं —“महप्फलकरणतायविसोधेती” ति ।

७७. पुञ्जत्थिकेहि अञ्जलि करणीया एत्था ति अञ्जलिकरणीयो ।

७८. यदि पि पाळियं “अनुत्तरं” ति बुत्तं । नत्थि इतो उत्तरं विसिद्धं ति हि
अनुत्तरं । समप्पिस्स पन नत्थि ति दस्सेन्तो—“असदिसं” ति आह । खित्तं बुत्तं बीजं

चारप्पत्तमेव ज्ञानं होति । तदेतं संघगुणानुस्सरणवसेन उप्पन्नता संघानुस्सतिच्चेव सङ्गं गच्छति ।

इमञ्च पन संघानुस्सतिं अनुयुत्तो भिक्खु संघे सगारवो होति सप्प-
तिस्सो । सद्वादिवेपुल्लं अधिगच्छति, पीतिपामोज्जवहुलो होति, भयमेवसहो,
दुक्खाधिवासनसमत्थो, संघेन संवाससज्जं पटिलमति । संघगुणानुस्सतिया
अज्झावुत्थञ्चस्स सरीरं सन्निपतितसंघमिव उपोसथागारं पूजारहं होति,
संघगुणाधिगमाय चित्तं नमति, वीतिक्कमितब्बवत्थुसमायोगे चस्स सम्मुखा
संघ पस्सतो विय हिरौत्तप्पं पच्चुपट्टाति, उत्तरि अप्पटिविज्झन्तो पन
सुगतिपरायनो होति ।

तस्मा हवे अप्पमादं कयिराथ सुमेघसो ।

एवं माहानुभावाय संघानुस्सतिया सदा ति ॥

इदं संघानुस्सतियं वित्थारकथामुखं ।

सीलानुस्सतिकथा

७६. सीलानुस्सतिं भावेतुकामेन पन रहोगतेन पटिसन्लीनेन “अहो
वत मे सीलानि अखण्डानि अच्छिद्धानि असवलानि अकम्मासानि भुजि-
स्सानि विञ्जुप्पसत्थानि अपरामट्टानि समाधिसंवत्तनीकानी” ति^१ एवं
अखण्डतादिगुणवसेन अचानो सीलानि अनुस्सरितब्बानि । तानि च गहट्ठेन
गहट्टसीलानि, पब्बजितेन पब्बजितसीलानि ।

महप्फलभावकरणेन तायति रक्खति, खिपन्ति वपन्ति एत्थ बीजानी ति वा खेत्तं,
केदारदि, खेत्तं विय खेत्तं, पुज्जानं खेत्तं पुब्बक्खेत्तं । सेसं बुद्धानुस्सतियं वुत्तनयानुसारेण
वेदितव्वं ।

४. सीलानुस्सतिकथावण्णना

७६. अहो वत सीलानि^२ अखण्डानि, अहोवत अच्छिद्धानी ति एवं सब्बत्थ
योजेतव्वं । अहो वता ति च सम्भावने निपातो । तेनाह—“अखण्डतादिगुणवसेना”

७७. गहट्टसीलानि वा होन्तु पब्बजितसीलानि वा, येसं आदीग्ग्हि वा अन्ते वा एकम्पि न भिन्नं, तानि परियन्ते छिन्नसाटको विय न खण्डानी ति अखण्डानि । येसं वेमज्जे एकम्पि न भिन्नं, तानि मज्जे विनिविद्ध-साटको विय न छिद्धानी ति अछिद्धानि । येसं पटिपाटिया द्वे वा तीणि वा न भिन्नानि, तानि पिड्डिया वा कुच्छिया वा उट्ठितेन दीघवट्ठादि-सण्ठानेन विसभागवण्णेन काळरत्तादीनं अञ्जतरसरोरवण्णा गावी विय न सबलानी ति असबलानि । यानि अन्तरन्तरा न भिन्नानि, तानि विस-भागविन्दुविचित्रा गावी विय न कम्मासानी ति अकम्मासानि ।

अविसेसेन वा सब्बानि पि सत्तविधेन मेथुनसंयोगेन कोधुपनाहा-दीहि च पापधम्मेहि अनुपहतत्ता अखण्डानि अछिद्धानि असबलानि अकम्मासानि ।

तानि येव तण्हादासब्बतो मोचेत्वा भुजिस्सभावकरणेन भुजिस्सानि । बुद्धादीहि विञ्जूहि पसत्थत्ता विळ्ळुप्पसत्थानि । तण्हादिट्ठोहि अपरामट्ठत्ताय केनचि वा अयं ते सीलेसु दोसो ति एवं परामट्ठु असक्कुणेर्यताय

ति । अखण्डभावादिसम्पत्तिवसेना ति अत्थो । परस्स सीलानि अनुस्सरियमानानि पियमनापभा-वावहनेन केवलं मेत्ताय पदद्धानं होन्ति, न विसुं कम्मद्धानं ति आह—“अत्तनो सीलानि अनुस्सरित्तब्बानी”ति । चागादीसु पि एसेव नयो ।

७७. येसं ति सीलादीनं । पटिपाटिया समादाने समादानक्कमेन, एकज्झं समादाने उद्देसक्कमेन सीलानं आदिअन्तं वेदितव्वं । परियन्ते छिन्नसाटको विथा ति वत्थन्ते दस्सन्ते वा छिन्नवत्थं विय, विसदिसूदाहरणं चेत्तं । एवं सेसानि पि उदाहरणानि । विनिवेध-वसेन छिन्नसाटको विनिविद्धसाटको । विसभागवण्णेन गावी विथा ति सम्बन्धो । सबल-रहितानि वा असबलानि । तथा अकम्मासानि । सत्तविधमेथुनसंयोगो हेट्ठा सीलकथायं बुत्तो एव । कोधूपनाहादीही ति आदि-सद्देन मक्खपळासइस्सामच्छरियमायासाठेय्य-मानातिमानादयो गहिता । तानि येव अखण्डादिशुं नि सीलानि । सीलस्स तण्हादासब्बतो मोचनं विवड्ढूपनिस्सयभावापादनं । ततो एव तंसमज्जीपुग्गलो सेरी सयंवसी भुजिस्सो नाम होति । तेनाह—“भुजिस्सभावकरणेन भुजिस्सानी” ति । “इमिनाहं सीलेन

अपरामह्णानि । उपचारसमाधिं अप्पनासमाधिं वा, अथ वा पन मग्ग-
समाधिं फलसमाधिञ्चा पि संवत्तेन्ती ति समाधिसंवत्तनिकानि ।

७८. एवं अखण्डतादिगुणवसेन अत्तनो सीलानि अनुस्सरतो
“नेवस्स तस्मिं समये रागपरियुद्धितं चित्तं होति । न दोसं पं न
मोहपरियुद्धितं चित्तं होति । उजुगतमेवस्स तस्मिं समये चित्तं होति, सीलं
आरब्भा” ति पुरिमनयेनेव विक्खम्मितनीवरणस्स एकक्खणे ज्ञानङ्गानि
उप्पज्जन्ति । सीलगुणानं पन गम्भीरताय नानप्पकारगुणानुस्सरणाधिमुत्तताय
वा अप्पनं अप्पत्वा उपचारप्पत्तामेव ज्ञानं होति । तदेतं सीलगुणानुस्सरण-
वसेन उप्पन्नत्ता सीलानुस्सतिच्चेव सङ्गं गच्छति ।

इमञ्च पन सीलानुस्सतिं अनुयुतो भिक्खु सिक्खाय सगारवो होति
सभागवुत्ति, पटिसन्थारे अप्पमत्तो, अत्तानुवादादिभयविरहितो, अणुमत्तेसु
वज्जेसु भयदस्सावी, सद्वादिवेपुल्लं अधिगच्छति, पीतिपामोज्जबहुलो होति ।
उत्तारि अप्पटिविज्झन्तो पन सुगतिपरायनो होति ।

तस्मा हवे अप्पमादं कयिराथ सुमेधसो ।

एवं महानुभावाय सीलानुस्सतिया सदा ति ॥

इदं सीलानुस्सतियं वित्थारकथामुखं ।

देवो वा भवेय्यं देवञ्जतरो वा, तत्थ निच्चो धुवो सस्सतो” ति, “सीलेन सुद्धी” ति च एव-
मादिना तण्हादिद्वीहि अपरामह्णत्ता अयं ते सीलेसु दोसो ति चतसु विपत्तीसु याय कायचि
विपत्तिया दस्सनेन परामद्दुं अनुदंसेतुं । समाधिसंवत्तनप्पयोजनानि समाधिसंवत्तनिकानि ।

७८. सिक्खाय सगारवो ति सीलधनं निस्साय पटिलद्धसमादानत्ता सातिसयं सिक्खाय
सगारवो सप्पतिस्सो होति । सभागवुत्ती ति सम्पन्नसीलेहि सभागवुत्तिको, ताय एव वा
सिक्खाय सभागवुत्ति । यो हि सिक्खागारवरहितो, सो ताय विसभागवुत्ति नाम होति विलो-
मनतो । यथा परेहि सद्धिं अत्तनो छिदं न होति, एवं धम्मामिसेहि पटिसन्थरणं पटिसन्थारो ।
सिक्खाय सगारवत्ता एव तत्थ अप्पमत्तो होति । अत्तानुवादभयं परानुवादभयं दण्डभयं
दुग्गतिभयं ति एवमादीनि भयानि इमस्स दूरसमुस्सारितानी ति आह—“अत्तानुवादादिभय-
विरहितो” ति । सेसं सुविज्जेय्यमेव ॥

५. चागानुस्सतिकथा

७९. चागानुस्सतिं भावेतुकामेन पन पकतिया चागाधिमुत्तेन निच्चप्पवत्तदानसंविभागेन भवितव्वं । अथ वा पन भावनं आरभन्तेन इतो दानि पभुति सति पटिग्गाहके अन्तमसो एकालोपमचाम्पि दानं अदत्त्वा न भुञ्जिस्सामी ति समादानं कत्वा तंदिवसं गुणविसिट्ठेसु पटिग्गाहकेसु यथासत्ति यथावलं दानं दत्त्वा तत्थ निमित्तं गण्हित्वा रहोगतेन पटिसल्लीनेन “लामा वत मे, सुलद्धं वत मे, योहं मच्छेरमलपरियुद्धिताय पजाय विगतमलमच्छेरेन चेतसा विहरामि, मुत्ताचागो पयतपाणि वोस्सग्गरतो याचयोगो दानसंविभागरतो” ति एवं विगतमलमच्छेरतादिगुणवसेन अचानो चागो अनुस्सरितव्वो ।

८०. तत्थ लामा वत मे ति मय्हं वत लामा,^१ ये इमे “आयुं खो पन दत्त्वा आयुस्स भागी होति दिव्वस्स वा मानुसस्स वा” इति^२

१—चागानुस्सतिकथावण्णना

७६. पकतिया ति सभावेन । चागाधिमुत्तेना ति देय्यधम्मपरिच्चागे युत्तप्पयुत्तेन तन्निन्नेन तप्पोणेन । निच्चं सदा पवत्ता दानसंविभागा यस्स सो निच्चपवत्तदानसंविभागो, तेन । इधा पि “पकतिया” ति आनेत्वा सम्बन्धितव्वं । यं परस्स पटियत्तं दिय्यति, तं दानं । यं अत्तना परिभुञ्जितव्वतो संविभजति, सो संविभागो । इतो दानि पभुती ति इतो पढाय दानि अज्जतग्गे अज्जदिवसं आदिं कत्ता । अदत्त्वा न भुञ्जिस्सामी ति दानसमादानं कत्वा । तंदिवसं ति तस्मिं भावनारम्भदिवसे । तत्थ निमित्तं गण्हित्वा ति तस्मिं दाने परिच्चागचेतनाय पवत्तिआकारस्स सल्लक्खणवसेन निमित्तं गहेत्वा । विगतमलमच्छेरतादिगुणवसेना ति विगतानि मलमच्छेरानि एतस्मा ति विगतमलमच्छेरो, चागो, तस्स भावो विगतमलमच्छेरता । तदादीनं गुणानं, सम्पत्तीनं, आनिसंसानं वा वसेन ।

८०. सतं धम्मं अनुक्कमं ति साधून् बोधिसत्तानं धम्मं पवेणि अनु अनु कमन्तो ओक्कमन्तो, अवोक्कमन्तो वा । ये इमे दायकस्स लामा आयुवण्णसुखबलपटिभानादयो

१. यथावलं संविभागेन—रो०, क० ।

२. लामा वरं—रो० क० ।

३. अं०—२—३०७ ।

च, “ददं पियो होति भजन्ति न बहू” इति^१ च, “ददमानो पियो होति, सतं धम्ममनुक्कमं” इति च एवमादीहि नयेहि भगवता दायकस्स लाभा संवण्णिता, तो मच्छं अवस्सं भागिनो^२ ति अधिप्पायो ।

सुलद्धं वत मे ति यं मया इदं सासनं मनुस्सत्तं वा लद्धं, तं सुलद्धं वत मे । कस्मा ? योहं मच्छेरमलपरियुद्धिताय पजाय^३ प^४ दान-संविभागरतो ति ।

८१. तत्थ मच्छेरमलपरियुद्धिताया ति मच्छेरमलेन अभिभूताय । पजाया ति पजायनवसेन सत्ता वुच्चन्ति । तस्मा अत्तनो सम्पत्तीनं परसाधारणभावमसहनलक्खणेन चित्तस्स पभस्सरभावदूसकानं कण्हधम्मानं अज्जतरेन मच्छेरमलेन अभिभूतेसु सत्तेसु ति अयमेत्थ अत्थो ।

विगतमलमच्छेरेना ति अज्जेसम्पि रागदोसादिमलानज्जेव मच्छेरस्स च विगतत्ता विगतमलमच्छेरेन । चेतसा विहरामी ति यथा-बुत्तप्पकारचित्तो हुत्वा वसामी ति अत्थो । सुत्तेसु पन महानामसक्कस्स सोतापन्नस्स सतो निस्सयविहारं पुच्छतो निस्सयविहारवसेन देसितत्ता अगारं अज्जभावसामी ति बुत्तं । तत्थ अभिभवित्वा वसामी ति अत्थो ।

पियभावादयो च भगवता संवण्णिता पक्कित्ता । मनुस्सत्तं वा ति वा-सद्दो, अवुत्तविक-प्पत्थो, तेन इन्द्रियपाटवभावकम्मस्सकताजाणादीनं सङ्गहो दट्ठवो ।

८१. मच्छेरमलेना ति मच्छेरसङ्कातेन मलेन । अथ वा मच्छेरञ्च मलञ्च मच्छेर-मलं, तेन मच्छेरेन चैव लोभादिमलेन चा ति अत्थो । पजायनवसेना ति यथासकं कम्म-निव्वत्तनवसेन । कण्हधम्मानं ति लोभादिपक्कन्तकालकानं पापधम्मानं । विगतत्ता ति पहीनत्ता । विगतमलमच्छेरेन चेतसा ति इत्थम्भूतलक्खणे करणवचनं । सोतापन्नस्स सतो ति गेहं आवसन्तस्स सोतापन्नस्स समानस्स । निस्सयविहारं ति निस्साय विहरितव्वविहारं, देवसिकं वलज्जनककम्मट्टानं ति अत्थो । अभिभवित्वा ति अगारं आवसन्तानं अज्जेसं उप्पज्जनकरागादिउपक्किलेसे अभिशुय्य ।

८२. मुत्तचागो ति विस्सट्ठचागो । पयत्तपाणी ति परिसुद्धहत्थो । सकक्कं सहत्था देय्यधम्मं दातुं सदा धोतहत्थो येवा ति वुत्तं होति । वोस्सग्गरतो ति वोस्सज्जनं वोस्सग्गो, परिच्चागो ति अत्थो । तस्मिं वोस्सग्गे सतताभियोगवसेन रतो ति वोस्सग्गरतो । याचयोगो ति यं यं परे याचन्ति, तस्स तस्स दानतो याचनयोगो ति अत्थो । याजयोगो ति पि पाठो । यजनसङ्घातेन याजेन युत्तो ति अत्थो । दानसंविभागरतो ति दाने च संविभागे च रतो । अहं हि दानञ्च देमि, अत्तना परिभुज्जितव्वतो पि च संविभागं करोमि, एत्थेव चस्मि उभये रतो ति एवं अनुस्सरती ति अत्थो ।

८३. तस्सेवं विगतामलमच्छेरतादिगुणवसेन अत्तनो चागं अनुस्सरतो “नेव तस्मिं समये रागपरियुद्धितं चित्तं होति न दोसं पणं न मोहपरियुद्धितं चित्तं होति । उजुगतामेवस्स तस्मिं समये चित्तं होति चागं आरब्भा” ति पुरिमनयेनेव विक्खम्भितनीवरणस्स एकक्खणे ज्ञानङ्गानि उपपज्जन्ति । चागगुणानं पन गम्भीरताय नानप्पकारचागगुणानुस्सरणाधिमुत्तताय वा अप्पनं अप्पत्वा उपचारप्पत्तमेव ज्ञानं होति । तदेतं चागगुणानुस्सरणवसेन उपपन्नत्ता चागानुस्तिकेव सङ्गं गच्छति ।

८२. यो किञ्चि देन्तो पि सापेक्खो व देति, सो मुत्तचागो न होति, अयं पन न एवं ति “मुत्तचागो”ति वुत्तं । विस्सट्ठचागो ति निरपेक्खपरिच्चागो ति अत्थो । यथा पाणातिपातबहुलो पुग्गलो “लोहितपाणी”ति वुच्चति, एवं दानबहुलो पुग्गलो “पयत्तपाणी” ति वुत्तो ति दस्सेन्तो—“दातुं सदा धोतहत्थो येवा” ति आह । तत्थ सदा ति निच्चं, अभिण्हं ति अत्थो । परिच्चागो ति देय्यधम्मपरिच्चागो ति अधिकारतो विज्जायति । यं यं देय्यधम्मं परे याचनका । याचने योगो याचनयोगो, परेहि याचितुं युत्तो ति अत्थो । याजेन युत्तो ति दानेन युत्तो सदा परिच्चजनतो । उभये ति यथावुत्ते दाने संविभागे च रतो अभिरतो ।

८३. यथा परिसुद्धसीलस्स पुग्गलस्स अखण्डतादिगुणवसेन अत्तनो सीलस्स अनुस्सरन्तस्स सीलानुस्तिकभावना इज्झति एवं परिसुद्धउल्लापरिच्चागस्स पुग्गलस्स अनुपक्विकलिद्धमेव अत्तनो

इमञ्च पन चागानुस्सतिं अनुयुत्तो भिक्खु भिक्खोसो मत्ताय चागाधिमुत्तो होति, अलोमज्झासयो, मेत्ताय अनुलोमकारी, विसारदो, पीतिपामोज्जवहुलो, उत्तरि अप्पटिविज्झन्तो पन सुगतिपरायनो होति ।

तस्मा हवे अप्पमादं कयिराथ सुमेघसो ।

एवं महानुभावाय चागानुस्सतिया सदा ति ॥

इदं चागानुस्सतियं वित्थारकथामुखं ।

६. देवतानुस्सतिकथा

८४. देवतानुस्सतिं भावेतुकामेन पन अरियमग्गवसेन समुदागतेहि सद्दादीहि गुणेहि समन्नागतेन भवितव्वं । ततो रहोगतेन पटिसल्लीनेन “सन्ति देवा चातुमहाराजिका, सन्ति देवा तावत्तिंसा, यामा, तुसिता, निम्मानरत्तिनो, परनिम्मितवसवत्तिनो, सन्ति देवा ब्रह्मकायिका, सन्ति देवा ततुत्तरि, यत्थारूपाय सद्दाय समन्नागता ता देवता इतो चुता तत्थ

परिच्चागं अनुस्सरन्तस्स भावना इज्झत ति दस्सेतुं—“विगतमलमच्छेरतादिगुणवसेना” ति आदि वुत्तं, तं वुत्तत्थमेव ।

भिक्खोसो ति उपरि पि । मत्ताय पमाणस्स महतिया मत्ताय, विपुलेन पमाणेना ति अत्थो । चागाधिमुत्तो ति परिच्चागे अधिमुत्तो निन्नपोणपम्भारो । ततो एव अलोमज्झासयो कत्थचि पि अनभिसङ्गचित्तो । पटिग्गाहकेसु मेत्तायनवसेन परिच्चागो होतो ति मेत्ताय मेत्ताभावनाय अनुलोमकारी अनुरूपपटिपत्ति । विसारदो ति विसदो अत्तनो व गुणेन कत्थचि पि अमङ्कुभूतो अभिमुय्य विहारो । सेसं सुविज्जेय्यमेव ।

६. देवतानुस्सतिकथावण्णना

८४. अरियमग्गवसेना ति अरियमग्गस्स अधिगमवसेन । समुदागतेही ति सम्मदेव तदुप्पत्तितो उद्धं आगतेहि । यादिसा हि अरियानं सन्ताने लोकिया पि सद्दादयो, न तादिसा कदाचि पि पोथुज्जनिका सद्दादयो । दिव्वन्ती ति देवा । चत्तारो महाराजानो एतेसं ति चतुमहाराजा, ते एव चातुमहाराजिका । तेत्तिंस सहयुज्जकारिनो तत्थूपपन्ना ति तं सहचरितं ठानं तावत्तिंसं, तन्निवासिनो पि देवा तंसहचरणतो एव तावत्तिंसा । दुक्खतो याता अपयाता ति यामा । दुसाय पीतिया इता उपगता ति तुसिता । भोगानं निम्माने रति एतेसं ति निम्मानरत्तिनो ।

उपपन्ना, मय्हम्पि तथारूपा सद्धा संविज्जति । यथारूपेण सीलेन । यथारूपेण सुतेन । यथारूपेण चागेन । यथारूपाय पञ्जाय समन्नागता ता देवता इतो चुता तत्थ उपपन्ना, मय्हम्पि तथारूपा पञ्जा संविज्जती” ति एव देवता सक्खिद्वाने ठपेत्वा अत्तनो सद्धादिगुणा अनुस्सरितव्वा ।

८५. सुत्ते पन “यस्मिं महानाम समये अरियसावको अत्तनो च तासञ्च देवतानं सद्धञ्च सीलञ्च सुतञ्च चागञ्च पञ्जञ्च अनुस्सरति, नेवस्स तस्मिं समये रागपरियुद्धितं चित्तं होती” ति वुत्तं । किञ्चापि वुत्तं, अथ खो तं सक्खिद्वाने ठपेतव्वदेवतानं अत्तनो सद्धादीहि समानगुणदीपनत्थं वुत्तं ति वेदितव्वं । अट्ठकथायं हि “देवता सक्खिद्वाने ठपेत्वा अत्तनो गुणे अनुस्सरती” ति दळ्हं कत्वा वुत्तं ।

८६. तस्मा पुब्बभागे देवतानं गुणे अनुस्सरित्वा अपरभागे अत्तनो संविज्जमाने सद्धादिगुणे अनुस्सरतो चस्स “नेव तस्मिं समये

पर नम्मिसेसु भोगेसु वसं वत्तेन्ती ति परनिम्मित्तवसवत्तिनो । ब्रह्मानं कायो समूहो ब्रह्मकायो, तप्परियापन्नताय तत्थ भवा ति ब्रह्मकायिका । तत्तत्तरी ति ततो ब्रह्मकायिकेहि उत्तरि, उपरि परित्ताभादिके सन्धाय वदति । देवता सक्खिद्वाने ठपेत्वा ति “यथारूपाय मग्गेनागताय सद्धाय समन्नागता, सीलेन सुतेन चागेन पळ्वाय समन्नागता इतो चुता तत्थ उपपन्ना ता देवता, मय्हम्पि तथारूपा सद्धा सीलं सुत्तं चागो पञ्जा च संविज्जती” ति देवता सक्खिद्वाने ठपेत्वा सक्खिं ओतारेन्तेन विय अत्तनो सद्धादिगुणा अनुस्सरितव्वा ।

८७. यदि एवं सुत्ते उभयगुणानुस्सरणं वुत्तं, तं कथन्ति अनुयोगं मनसि कत्वा आह— “सुत्ते पना” ति आदि । तत्थ किञ्चापि वुत्तं ति “अत्तनो च, तासञ्च देवतानं” ति उभयं समधुरं विय सुत्ते किञ्चापि वुत्तं । अथ खो तं “देवतानं सद्धञ्च सीलञ्चा” ति आदिवचनं । सक्खिद्वाने ठपेतव्वं ति “वुत्तं” ति परतो पदं आनेत्वा सम्बन्धितव्वं । किमत्थं पन सक्खिद्वाने ठपनं ति आह—“देवतानं अत्तनो सद्धादीहि समानगुणदीपनत्थं ति वेदितव्वं” ति । कस्मा पन सुत्ते यथास्तवसेन अत्थं अग्गहेत्वा एवं अत्थो गय्थी ति आह—“अट्ठकथायञ्ही” ति आदि ।

८८. तस्मा ति यस्मा अट्ठकथायं देवता सक्खिद्वाने ठपेत्वा अत्तनो गुणानुस्सरणं दळ्हं

रागपरियुद्धितं चित्तं होति । न दोसं पं न मोहपरियुद्धितं चित्तं होति । उज्जुगतमेवस्स तस्मिं समये चित्तं होति देवता आरब्भा” ति पुरिमनयेनेव विक्खम्भितनीवरणस्स एकक्खणे ज्ञानज्ञानि उप्पज्जन्ति । सद्वादिगुणानं पन गम्भीरताय नानप्पकारगुणानुस्सरणाधिमुत्तताय वा अप्पनं अप्पत्वा उपचारप्पत्तमेव ज्ञानं होति । तदेतं देवतानं गुणसदिससद्वादिगुणानुस्सरणवसेन देवतानुस्सतिच्चेव सङ्गं गच्छति ।

इमञ्च पन देवतानुस्सतिं अनुयुत्तो भिक्खु देवतानं पियो होति मनापो, भिय्योसो मत्ताय सद्वादिवेपुल्लं अधिगच्छति, पीतिगामोज्जवहुलो विहरति, उत्तरि अप्पटिविज्जन्तो पन सुगतिपरायनो होति ।

तस्मा हवे अप्पमादं कयिराथ सुमेधसो ।

एवं महानुभावाय देवतानुस्सतिया सदा ति ॥

इदं देवतानुस्सतिबं वित्थारकथामुखं ।

पकिण्णककथा

८७. यं पन एतासं वित्थारदेसनायं “उज्जुगतमेवस्स तस्मिं समये चित्तं होति तथागतं आरब्भा” ति आदीनि वत्त्वा “उज्जुगतचित्तो खो

कत्वा बुत्तं, सोल्लागानुस्सतीसु विय इधा पि अत्तनो गुणानुस्सरणं ज्ञानुप्पत्तिनिमित्तं युत्तं, तस्मा । पुब्बभागे भावनारम्भे । अपरभागे ति यथा भावेन्तस्स उपचारज्ज्ञानं इज्जति, तथा भावनाकाले । यदि अत्तनो एव इध गुणा अनुस्सरितव्वा, कथमयं देवतानुस्सती ति आह—“देवतानं गुणसदिससद्वादिगुणानुस्सरणवसेना” ति । तेन सदिसकप्पनाय अयं भावना “देवतानुस्सती” ति बुत्ता, न देवतानं, तासं गुणानं वा अनुस्सरणेना ति दस्सेति । पुब्बभागे वा पवत्तं देवतागुणानुस्सरणं उपादाय “देवतानुस्सती” ति इमिस्सा समञ्जा वेदितव्वा । तथा हि वक्खति “पुब्बभागे देवता आरब्भ पवत्तचित्तवसेना” ति । सेसं सुविज्जेय्यमेव ।

पकिण्णककथावण्णना

८७. एतासं ति एतासं बुद्धानुस्सतिआदीनं छन्नं अनुस्सतीनं । वित्थारदेसनायं ति

पन महानाम अरियसावको लभति अत्थवेदं, लभति धम्मवेदं, लभति धम्मूपसंहितं पामोज्जं, पमुदितस्स पीति जायती” ति^१ वुत्तं, तत्थ इति पि सो भगवा ति आदीनं अत्थं निस्साय उप्पन्नं तुट्ठिं सन्धाय लभति अत्थवेदं ति वुत्तं । पाळिं निस्साय उप्पन्नं तुट्ठिं सन्धाय लभति धम्मवेदं । उमयवसेन लभति धम्मूपसंहितं पामोज्जं ति वुत्तं ति वेदितब्बं ।

यञ्च देवतानुस्सतियं देवता आरब्भा ति वुत्तं, तं पुब्बभागे देवता आरब्भ पवत्तचित्तवसेन देवतागुणसदिसे वा देवताभावनिष्फादके गुणे आरब्भ पवत्तचित्तवसेन वुत्तं ति वेदितब्बं ।

८८. इमा पन छ अनुस्सतियो अरियसावकानं येव इज्झन्ति । तेसं हि बुद्धधम्मसंघगुणा पाकटा होन्ति । ते च अखण्डतादिगुणेहि सीलेहि, विगतमलमच्छेरेन चागेन, महानुभावानं देवतानं गुणसदिसेहि सद्भादिगुणेहि समन्नागता ।

महानामसुत्ते^२ च सोतापन्नस्स निस्सयविहारं पुट्ठेन भगवता सोतापन्नस्स निस्सयविहारदस्सनत्थमेव एता वित्थारतो कथिता ।

वित्थारवसेन पवत्तदेसनायं, महानामसुत्तं^३ सन्धाय वदति । भगवा ति आदीनं अत्थं ति भगवा ति आदीनं पदानं अत्थं । अत्थवेदं ति वा हेतुफलं पटिच्च उप्पन्नं तुट्ठिमाह । धम्मवेदं ति हेतुं पटिच्च उप्पन्नं तुट्ठिं । “आरकत्ता अरहं” ति अनुस्सरन्तस्स हि यं तं भगवतो किलेसेहि आरकत्तं, सो हेतु । आपको चेत्थ हेतु अधिप्पेतो, न कारको सम्पापको वा । योनेन जायमानो अरहत्तथो, तं फलं । इमिना नयेन सेसपदेसु पि हेतुफलविभागो वेदितब्बो । धम्मनुस्सतिआदीसु पि “आदिमज्झपरियोसानकल्याणत्ता” ति आदिना, “यस्मा पन सा सम्मापटिपदा” ति आदिना च तत्थ तत्थ हेतुअपदेसो कतो येवा ति । धम्मूपसंहितं ति यथावुत्तहेतुहेतुफलसङ्गातगुणूपसंहितं । गुणे ति अत्तनो गुणे ।

८९. अरियसावकानब्बेव इज्झन्ती ति अरियसावकानं इज्झन्ति येवा ति उत्तरपदावधारणं दट्ठब्बं, अवधारणञ्च तेसं सुल्लसिद्धिदस्सनत्थं । तेनाह—“तेसं ह्वी” ति आदि । न पुशुब्बनानं सब्बेन सब्बं इज्झन्ती ति । तथा हि वक्खति “एवं सन्ते पी” ति आदि । यदि एवं

८९. गेधसुत्ते पि “इध भिक्खवे अरियसावको तथागतं अनुस्सरति, इति पि सो भगवा...प...उजुगतमेवस्स तस्मिं समये चित्तं होति, निक्खन्तं मुत्तं बुद्धितं गेधम्हा । गेधो ति खो भिक्खवे पञ्चमेतं काम-गुणानं अधिवचनं । इदम्पि खो भिक्खवे आरम्मणं करित्वा एवमिधे-कच्चे सत्ता विसुज्झन्ती” ति^१ एवं अरियसावकस्स अनुस्सतिवसेन चित्तं विसोधेत्वा उत्तरि परमत्थविसुद्धिअधिगमत्थाय कथिता ।

९०. आयस्मता महाकच्चानेन देसिते सम्बाधोकासुत्ते पि “अच्छ-रियं आवुसो अब्भुतं आवुसो यावञ्चिदं तेन भगवता जानता पस्सता अरहता सम्मासम्बुद्धेन सम्बाधे ओकासाधिगमो अनुबुद्धो सत्तानं विसुद्धिया ...प...निब्बानस्स सच्छिकिरियाय यदिदं छ अनुस्सतिट्ठानानि । कत-मानि छ ? इधावुसो अरियसावको तथागतं अनुस्सरति...प...एवमिधेकच्चे सत्ता विसुद्धिधम्मा भवन्ती” ति^२ एवं अरियसावकस्सेव परमत्थविसुद्धिधम्म-ताय ओकासाधिगमवसेन कथिता ।

उपोसथसुत्ते पि “कथञ्च विसाखे अरियूपोसथो होति ? उपक्कलि-डस्स विसाखे चित्तस्स उपक्कमेन परियोदपना होति । कथञ्च विसाखे

कस्मा महानामसुत्तादीसु^३ बहूसु सुत्तेसु अरियसावकगहणं कतं ति ? तेसं बहुलविहारताया ति आचरिया ।

८६. निक्खन्तं ति निगगतं निस्सटं । मुत्तं ति विस्सटं । बुद्धितं ति अपेतं । सब्बमेतं विक्खग्भनमेव सन्धाय वदति । गेधम्हा ति पलिबोधतो^४ । इदम्पी ति बुद्धानुस्सतिवसेन लद्धं उपचारज्ज्ञानमाह । आरम्मणं करित्वा ति पञ्चयं कत्वा, पादकं कत्वा ति अत्थो । विसुज्झन्ती ति परमत्थविसुद्धिं पापुणन्ति ।

९०. सम्बाधे ति तण्हासंकिलेसादिना सम्पीळे संकटे धरावासे । ओकासाधिगमो लोक्कतरधम्मस्स अधिगमाय अधिगन्तव्यओकासो । अनुस्सतियो एव अनुस्सतिट्ठानानि ।

१. अं०—३-३१ ।

२. अं०—३-३३ ।

३. अं०—३-८ ।

४. पळिपतो—सी० ।

उपक्किलिडस्स चित्तस्स उपक्कमेन परियोदपना होति ? इध विसाखे अरियसावको तथागतं अनुस्सरती' ति^१ । एवं अरियसावकस्सेव उपोसथं उपवसतो चित्तविसोधनकम्मट्ठानवसेन उपोसथस्स महप्फलभावदस्स नत्थं कथिता ।

एकादसनिपाते पि “सद्धो खो महानाम आराधको होति नो अस्सद्धो । आरद्धविरियो, उपट्ठितसति, समाहितो, षञ्जवा महानाम आराधको होति, नो दुप्पञ्जो । इमेसु खो त्वं महानाम पञ्चसु धम्मेसु पतिट्ठाय छ धम्मे उत्तरि भावेय्यासि । इध त्वं महानाम तथागतं अनुस्सरेय्यासि इति पि सो भगवा” ति एवमरियसावकस्सेव तेसं नोभन्ते नानाविहारेन विहरतं केनस्स विहारेन विहरितव्वं” ति^२ पुच्छतो विहारदस्सनत्थं कथिता ।

९१. एवं सन्ते पि परिसुद्धसीलादिगुणसमन्नागतेन पुथुज्जनेना पि मनसि कातव्वा । अनुस्सववसेना पि^३ बुद्धादीनं गुणे अनुस्सरतो चित्तं पसीदति येव । यस्सानुभावेन नीवरणानि विक्खम्भेत्वा उलारपामोज्जो विपस्सनं आरभित्वा अरहत्तं येव सच्छिकरेय्य कटअन्धकारवासी फुस्सदेवत्थेरो विय ।

सो किरायस्मा मारेन निम्मितं बुद्धरूपं दिस्वा अयं ताव सरागदोसमोहो एवं सोभति, कथं नु खो भगवा न सोभति ? सो हि

विसुद्धिधम्मा ति विसुज्जनसभावा । विसुज्झितुं वा भव्वा । परमत्थविसुद्धिधम्मताया ति परमत्थविसुद्धिया निब्बानस्स भव्वभावेन । उपक्कमेना ति पयोगेन । परियोदपना ति विसोधना ।

६१. एवं सन्ते पी ति एवं महानामसुत्तादीसु^४ अनेकेसु सुत्तेसु अरियसावकस्सेव

१. अं०—१-१९१ ।

२. अं०—४-३७२ ।

३. अनुस्सरणवसेनापि—स्था०, क० ।

४. अं०—३-८ ।

सब्बसो वीतरागदोसमोहो ति बुद्धारम्भणं पीतिं पटिलमित्वा विपस्सनं
वहेत्वा अरहत्तं पाप्पणी ति ।

इति साधुजनपामोज्जत्थाय कते विसुद्धिमग्गे समाधिभावनाधिकारे
छानुस्सतिनिद्देशो नाम सत्तमो परिच्छेदो ।

—:०:—

वसेन छसु अनुस्सतीसु देसितासु पि । यस्सानुभावोना ति यस्स चित्तप्पसादस्स बलेन । पीतिं
पटिलमित्वा ति अनुस्सववसेन बुद्धारम्भणं पीतिं उप्पादेत्वा ।

परमत्थमञ्जुसायं विसुद्धिमग्गसंवण्णनायं

छानुस्सतिनिद्देशवण्णना निद्धिता ।

— : ० : —

८-अनुस्सतिकम्मट्टाननिद्देशो

मरणस्सतिकथा

१. इदानीं इतो अनन्तराय मरणस्सतिया भावनानिद्देशो अनुप्यत्तो । तत्थ मरणं ति एकभवपरियापन्नस्स जीवितिन्द्रियस्स उपच्छेदो । यं पनेतं अरहन्तानं बहुदुक्खसमुच्छेदसङ्घातं समुच्छेदमरणं, सङ्कारानं खणभङ्गसङ्घातं खणिकमरणं, रुक्खो मतो लोहं मतं ति आदीसु सम्मुतिमरणञ्च, न तं इध अधिप्येतं ।

८ अनुस्सतिकम्मट्टाननिद्देशवर्णना

मरणस्सतिकथावर्णना

१. इतो ति देवतानुस्सतिया । सा हि छसु अनुस्सतीसु सब्बपच्छा निदिद्धत्ता आसन्ना पच्चक्खा च । अनन्तराया ति तदनन्तरं उदिद्धत्ता बुत्तं । मरणस्स सति मरणस्सती ति मरणं ताव दस्सेतुं—“तत्थ मरणं” ति आदि बुत्तं । कामञ्चेत्थ खन्धानं मेदो “जरामरणं द्वीहि खन्धे-हि सङ्गहितं” ति^१ वचनतो चुति खन्धानं विनासो मरणन्ति वत्तब्बं, विसेसतो पन तं जीवितिन्द्रियस्स विनासभावेन कम्मट्टानिकानं पच्चुपतिट्ठती ति “जीवितिन्द्रियस्स उपच्छेदो” ति बुत्तं । तेनेवाह निद्देशे “कळेवरस्स निक्खेपो जीवितिन्द्रियस्सुपच्छेदो” ति^२ । तत्थ एकभवपरियाप-न्नस्सा ति एकेन भवेन परिच्छिन्नस्स । जीवितिन्द्रियस्स उपच्छेदो ति जीवितिन्द्रियप्पबन्धस्स विच्छेदो आयुक्खयादिवसेन अन्तरधानं । समुच्छेदमरणं ति अरहतो सन्तानस्स सब्बसो उच्छेदभूतं मरणं । सङ्कारानं खणभङ्गसङ्घातं ति सङ्गतधम्मानं उदयवयपरिच्छिन्नस्स पवत्तिखणस्स भङ्गो निरोधो ति सङ्गं गतं । खणिकमरणं ति यथावुत्तखणवन्तं तस्मिं येव खणे लब्धमानं मरणं । यं खन्धप्पबन्धं उपादाय रुक्खादिसमञ्जा, तस्मिं अनुपच्छिन्ने पि अल्लतादि-विगमनं निस्साय मतवोहारो सम्मुतिमरणं । न तं इध अधिप्येतं ति तं समुच्छेदखणिक-

२. यं पि चेतं अधिप्पेतं, तं कालमरणं अकालमरणं ति दुविधं होति । तत्थ कालमरणं पुञ्जक्खयेन वा आयुक्खयेन वा उभयक्खयेन वा होति । आकालमरणं कम्मपुच्छेदककम्मवसेन ।

३. तत्थ यं विज्जमानाय पि आयुसन्तानजनकपच्चयसम्पत्तिया केवलं पटिसन्धिजनकस्स कम्मस्स विपक्कविपाकत्ता मरणं होति, इदं पुञ्जक्खयेन मरणं नाम । यं गतिकालाहारादिसम्पत्तिया अभावेन अज्जतन-कालपुरिसानं विय वस्ससतमत्तपरिमाणस्स आयुनो खयवसेन मरणं होति, इदं आयुक्खयेन मरणं नाम । यं पन दूसीमारकलाबुराजादीनं विय तं खणं येव ठानाचावनसमत्थेन कम्मणा उपच्छिन्नसन्तानानं पुरिमकम्मवसेन वा सत्थहरणादीहि उपक्कमेहि उपच्छिज्जमानसन्तानानं मरणं होति, इदं अकालमरणं नाम । तं सब्बम्पि वुत्तप्पकारेण जीवितिन्द्रियपुच्छेदेन सङ्गहितं । इति जीवितिन्द्रियपुच्छेदसङ्घातस्स मरणस्स सरणं मरण-स्सति ।

सम्पत्तिमरणं इध मरणानुस्सतियं नाधिप्पेतं अबाहुल्लतो अनुपट्टहनतो असंवेगवत्थुतो चा ति अधिप्पायो ।

२. अधिप्पेतं सत्तिया आरम्भणभावेन । आयुआदीनं खयकाले मरणं कालमरणं । तेसं अपरिक्खीणकाले मरणं अकालमरणं । “कालमरणं पुञ्जक्खयेना” ‘ति इदं यथाधिकारं सम्पत्तिभववसेन वुत्तं, विपत्तिभववसेन पन “पापक्खयेना” ति वत्तब्बं ।

३. आयुसन्तानजनकपच्चयसम्पत्तिया ति आयुपवन्नधस्स पवत्तापनकानं आहार-दिपच्चयानं सम्पत्तियं । विपक्कविपाकत्ता ति अत्तनो फलानुरूपं दातब्बविपाकस्स दिन्नत्ता । गतिकालाहारादिसम्पत्तिया अभावेना ति देवानं विय गतिसम्पत्तिया पठमकप्पियानं विय काल-सम्पत्तिया उत्तरकुरुकादीनं विय आहारसम्पत्तिया च अभावेन । आदि सहेन उतुसुक्कसोणितादिं परिगग्हति । अज्जतनकालपुरिसानं विया ति विय-सद्दो अट्टाने पट्टपितं,^१ अज्जतनकाल-पुरिसानं वस्ससतमत्तपरिमाणस्स विय आयुनो खयवसेना ति योजना । एवं हि अनागतो पि परमा-युनो सङ्गहो गतो होति, अतीते पन गतिसम्पत्तिया विय कालाहारादिसम्पत्तिया भावेन अनेक-

४. तं भावेतुकामेन रहोगतेन पटिसल्लीनेन “मरणं भविस्सति, जीवितिन्द्रियं उपच्छिज्जिस्सती” ति वा, “मरणं मरणं” ति वा योनिसो मनसिकारो पवत्तेतब्बो ।

अयोनिसो पवत्तयतो हि इड्ढजनमरणानुस्सरणे सोको उप्पज्जति विजातमातुया पियपुत्तमरणानुस्सरणे विय । अनिड्ढजनमरणानुस्सरणे पामोज्जं उप्पज्जति वेरीनं वेरिमरणानुस्सरणे विय । मज्झत्तजनमरणानुस्सरणे संवेगो न उप्पज्जति मतकळेवरदस्सने छवडाहकस्स विय । अत्तनो मरणानुस्सरणे सन्तासो उप्पज्जति उक्खित्तासिकं वधकं दिस्वा भीरुकजाति-कस्स विय ।

तदेतं सब्बम्पि सतिसंवेगजाणविरहतो होति । तस्मा तत्थ तत्थ हत-मतसत्ते ओलोकेत्वा दिट्ठपुब्बसम्पत्तीनं सत्तानं मतानं मरणं आवज्जेत्वा सतिश्च संवेगश्च जाणश्च योजेत्वा “मरणं भविस्सती” ति आदिना नयेन मनसिकारो पवत्तेतब्बो । एवं पवत्तेन्तो हि योनिसो पवत्तेति । उपायेन पवत्तेती ति अत्थो ।

वत्ससहस्र^१ परिमाणो पि आयु अहोसि । अयञ्च विभागो वत्तमानस्स अन्तरकप्पस्स वसेन वुत्तो ति दट्ठब्बं । कलाबुराजादीनं ति आदि सहेन नन्दयक्खनन्दमाणवकादीनं सङ्गहो दट्ठब्बो । तं सब्बम्पी ति यं “कालमरणं अकालमरणं, तत्था पि पुञ्जक्खयमरणं आयुक्खयमरणं उभय-क्खयमरणं उपक्कममर” ति वुत्तप्पमेदं मरणं, तं सब्बम्पि ।

४. योनिसो ति उपायेन । मनसिकारो ति मरणारम्भणो मनसिकारो । येन पन उपा-येन मनसिकारो पवत्तेतब्बो तं व्यतिरेकमुखेन दस्सेतुं “अयोनिसो पवत्तयतो” ति आदि वुत्तं । तत्थ अयोनिसोपवत्तयतो ति अनुपायेन सति संवेगं जाणञ्च अनुपड्डपेत्वा मरणं अनुस्सरतो । तदेतं सब्बम्पी ति सोकपामोज्जानं उप्पज्जनं संवेगस्स अनुप्पज्जनं सन्तासस्स उप्पज्जनञ्च यथाक्कमं सतिसंवेगजाणविहरतो होति । यो हि “मरणं नामेतं जातस्स एकन्तिक” ति पण्डि-तानं वचनं सरति, तत्थ संवेगजातो होति सम्पजानो च, तस्स इड्ढजनमरणादिनिमित्तं सोकादयो अनोकासा व । तस्मा ति यस्मा अयोनिसो मनसिकारं पवत्तयतो एते दोसा, तस्मा । तत्थ

एवं पवत्तयतो येव हि एकच्चस्स नीवरणानि विक्खम्भन्ति, मरणा-
रम्मणा सति सण्ठाति, उपचारप्पत्तमेव कम्मङ्गानं होति ।

५. यस्स पन एत्तावता न होति, तेन वधकपच्चुपट्टानतो, सम्पत्ति-
विपत्तितो, उपसंहरणतो, कायबहुसाधारणतो, आयुदुब्बलतो, अनिमित्ततो,
अद्धानपरिच्छेदतो, खणपरित्ततो ति इमेहि अट्ठहाकारेहि मरणं अनुस्स-
रितब्बं ।

६. तत्थ वधकपच्चुपट्टानतो ति वधकस्स विय पच्चुपट्टानतो ।
यथा हि इमस्स सीसं छिन्दिस्सामी ति असिं गहेत्वा गीवाय चारयमानो
वधको पच्चुपट्टितो व होति, एवं मरणप्पि पच्चुपट्टितमेवा ति अनुस्सरि-
तब्बं । कस्मा ? सह जातिया आगततो, जीवितहरणतो च ।

यथा हि अहिच्छत्तकमकुळं मत्थकेन पंसुं गहेत्वा व उग्गच्छति, एवं
सत्ता जरामरणं गहेत्वा व निब्बत्तन्ति । तथा हि नेसं पटिसन्धिचित्तं
उप्पादनन्तरमेव जरं पत्वा पब्बतसिखरतो पतितसिला विय भिज्जति सद्धिं

तत्था ति अरञ्जसुसानादिसु । हतमतसत्ते ति चोरादीहि हते सरसेन मते च सत्ते । दिट्ठपुब्बा
सम्पत्ति येसं ते दिट्ठपुब्बसम्पत्ती, तेसं दिट्ठपुब्बसम्पत्तीनं । योजेत्वा ति उपट्ठपेत्वा ।
एकच्चस्सा ति तिव्विन्द्रियस्स आणुत्तरस्स ।

५. वधकपच्चुपट्टानतो ति धातकस्स विय पति पति उपट्टानतो आसन्नभावतो ।
सम्पत्तिविपत्तितो ति आरोग्यादिसम्पत्तीनं विय जीवितसम्पत्तिया विपज्जनतो । उपसंहरणतो
ति परेसं मरणं दस्सेत्वा अत्तनो मरणस्स उपनयनतो । कायबहुसाधारणतो ति सरीरस्स बहूनं
साधारणभावतो । आयुदुब्बलतो ति जीवितस्स दुब्बलभावतो । अनिमित्ततो ति मरणस्स
ववत्थितनिमित्ताभावतो । अद्धानपरिच्छेदतो ति कालस्स परिच्छन्नभावतो । खणपरित्ततो
ति जीवितक्खणस्स इत्तरभावतो ।

६. वधकपच्चुपट्टानतो ति एत्थ वियसद्दो छुत्तनिदिट्ठो ति दस्सेन्तो “वधकस्स विय
पच्चुपट्टानतो ति वत्ता तमेवत्थं विवरन्तो “यथा ही” ति आदिमाह । तत्थ चारयमानो ति
आणुरेन्तो पहरणाकारं करोन्तो पच्चुपट्टितो व उपगन्त्वा ठितो समीपे एव । जरामरणं गहेत्वा
व निब्बत्तं ति “यथा हि अहिच्छत्तकमकुळं उग्गच्छन्तं पंसुविरहितं न होति, एवं सत्ता निब्बत्तन्ता
जरामरणविरहिता न होन्ती” ति एत्तकेन उपमा । अहिच्छत्तकमकुळं कदाचि कत्थचि पंसुविरहितो पि

सम्पयुत्तखन्धेहि । एवं खणिकमरणं ताव सह जातिया आगतं । जातस्स पन अवस्सं मरणतो इधाधिप्पेतं मरणम्पि सह जातिया आगतं ।

तस्मा एस सत्तो जातकालतो पट्टाय यथा नाम उद्धितो स्वरियो अत्थाभिमुखो गच्छते व, गतगतट्टानतो ईसकम्पि न निवत्तति । यथा वानदी पब्बतेय्या सीघसोता हारहारिनी सन्दते व वत्तते व ईसकम्पि न निवत्तति, एवं ईसकम्पि अनिवत्तामानो मरणाभिमुखो व याति । तेन वुत्तं—

“यमेकरत्तिं पठमं गम्भे वसति माणवो ।

अब्भुद्धितो व सो याति स गच्छं न निवत्तती” ति ॥

७. एवं गच्छतो चस्स गिम्हाभित्तानं कुम्भदीनं खयो विय, पातो आपोरसानुगतबन्धनानं दुमप्फलानं पतनं विय, मुग्गराभिताळितानं मत्तिक-
भाजनानं भेदो विय, स्वरियरस्मिसम्फुट्टानं उस्सावबिन्दूनं विट्ठंसनं विय च मरणमेव आसन्नं होति ।

भवेय्य, सत्ता पन कथञ्चि पि जरामरणविरहिता न होन्ती ति खणिकमरणं ताव उपमाभा-
वेन दस्सेत्वा इधाधिप्पेतं मरणं दस्सेतुं “तथा ही” ति आदि वुत्तं । अथवा यदि मे स ।
जरामरणं गहेत्वा व निव्वत्तन्ति, निव्वत्तिसमनन्तरमेव मरितव्वं ति चोदनं सन्धायाह—
“तथा ही” ति आदि । अवस्सं मरणतो ति अवस्सं मरितव्वतो, एकन्तेन मरणसम्भावतो
वा । पब्बतेय्या ति पब्बततो आगता । हारहारिनी ति पवाहे पतितस्स तिणपण्णादिकस्स
अतिविय हरणसीला । सन्दते वा ति सवति एव । वत्तते वा ति पवाहवसेन वत्तति एव न तिद्धति ।

यमेकरत्तिं ति यस्स एकरत्तियं, भुम्मत्ये उपयोगवचनं दट्ठव्वं, अच्चन्तसंयोगे वा । पठमं
ति सब्बपठमं पटिसन्धिक्खणे । गम्भे ति मातृकुच्छियं । माणवो ति सत्तो । येभुय्येन सत्ता
रत्तियं पटिसन्धिं गण्हन्ती ति रत्तिगगहणं । अब्भुद्धितो वा ति उद्धितअब्भो विय, अभिमुखभा-
वेन वा उद्धितो व मरणस्सा ति अधिप्पायो । सो याती ति सो माणवो याति, पठमक्खणतो
पट्टाय गच्छते व । स गच्छं न निवत्तती ति सो एवं गच्छन्तो खणमत्तम्पि न निवत्तति,
अञ्जदत्तु मरणं येव उपगच्छति ।

७. कुम्भदीनं ति पब्बततो पतितानं खुद्दकनदीनं । पातो आपोरसानुगतबन्धनानं

तेनाह—

“अञ्चयन्ति अहोरत्ता जीवितं उपरुज्झति ।

आयु खीयति मच्चानं, कुम्भदीनं व ओदकं” ॥

“फलानमिव पक्कानं पातो पपततो भयं ।

एवं जातान मच्चानं निच्चं मरणतो भयं ॥

यथा पि कुम्भकारस्स कतां मत्तिकभाजनं २ ।

खुदकञ्च महन्तञ्च यं पक्कं यञ्च आमकं ।

सब्बं भेदनपरियन्तां ३ एवं मच्चान जीवितं ४” ॥

“उस्सावो व तिणग्गाम्हि सूरियस्सुग्गमनं पति ।

एवमायु मनुस्सानं मा मं अम्म निवारया” ति ५ ॥

एवं उक्खित्तासिको वधको विय सह जातिया आगतं पनेतं मरणं
गीवाय असिं चारयमानो सो वधको विय जीवितं हरति येव, न अहरित्वा
निवत्तति । तस्मा सह जातिया आगततो जीवितहरणतो च उक्खित्तासिको
वधको विय मरणमपि पच्चुपट्टितमेवा ति एवं वधकपच्चुपट्टानतो मरणं
अनुस्सरितव्वं ।

ति पुरिमदिवसे दिवा सूरियसन्तापेन अन्तो अनुपविसित्वा पुन रत्तियं बन्धनमूलं उपगतेन
आपोरसेन तिन्तसिथिलबन्धनताय पातो आपोरसानुगतबन्धनानं ।

अञ्चयन्ती ति अतिककमन्ति । उपरुज्झती ति निरुज्झति । उदकमेव ओदकं,
उदकोषं वा । यस्मा अञ्चयन्ति अहोरत्ता, तस्मा जीवितं उपरुज्झति । यस्मा जीवितं उपरुज्झति,
तस्मा आयु खीयति मच्चानं । पपततो ति पपतनतो भयं सामिकानं रुक्खे ठत्वा कम्मे
विनियुञ्जितुमानं, हेट्ठा पविट्टानं वा । उग्गमनं पति उग्गमननिमित्तं । मा मं अम्म
निवारय पब्बज्जाया ति अधिप्पायो ।

कोचि मित्तमुखसत्तुरन्धगवेसी सह वत्तमानो पि न हनेय्य, अयं पन एकसेन हनति
येवा ति दस्सेतुं—“सह जातिया आगततो”ति वत्ता “जीवितहरणतो चा” ति वुत्तं ।

१. सं०—१-१०८ ।

२. कता मत्तिकभाजना—खु०—१-३६० ।

३. सब्बे भेदनपरियन्ता—खु०—१-३६० ।

४. खु०—१-३६० ।

५. खु०—३-१-२२८ ।

६. न आहरित्वा—रो०, क०; अनाहरित्वा न—सी० ।

८. सम्पत्तिविपत्तितो ति इध सम्पत्ति नाम तावदेव सोभति,
याव नं विपत्ति नाभिभवति, न च सा सम्पत्ति नाम अत्थि, या विपत्तिं
अतिक्कम्म तिष्ठेय्य । तथा हि—

“सकलं मेदिनिं भुत्वा दत्त्वा कोटिसतं सुखी ।

अङ्गामलकमचास्स अन्ते इस्सरतं गतो ॥

तेनेव देहबन्धेन पुञ्जमिह खयमागते ।

मरणाभिमुखो सो पि असोको सोकमागतो” ति ॥

९. अपि च सब्बं आरोग्यं व्याधिपरियोसानं, सब्बं योव्वनं
जरापरियोसानं, सब्बं जीवितं मरणपरियोसानं, सब्बो येव लोकसन्निवासो
जातिया अनुगतो, जराय अनुसटो, व्याधिना अभिभूतो, मरणेन अब्भाहतो ।

१०. तेनाह—

“यथा पि सेला विपुला नभं आहच्च पव्वता ।

समन्ता अनुपरियेय्युं निप्पोथेन्ता चतुदिसा ॥

एवं जरा च मच्चु च अधिवत्तन्ति पाणिने ।

खत्तिये ब्राह्मणे वेस्से सुदे चण्डालपुक्कुसे ॥

८. नं ति सम्पत्तिं । सुखी ति दिव्वसदिसेहि भोगेहि आधिपतेय्येन च सुखसमङ्गी ।
देहबन्धेना ति सरीरेन । असोको ति असोकमहाराब्बा । सोकमागतो ति सोचितम्बतं गतो ।

९. आरोग्यं योव्वनानं । व्याधिजरापरियोसानता जीवितस्स मरणपरियोसानताय उदाहरण-
वस्सेन आनीता पच्चयभागवसेन वा । लोको येव लोकसन्निवासो यथा सत्तावासा ति, सन्नि-
वसितम्बताय वा सत्तनिकायो लोकसन्निवासो । अनुगतो ति अनुबन्धो पच्चत्थिकेन विय ।
अनुसटो ति अनुपविट्ठो उपविसेन विय । अभिभूतो ति अज्झोत्थटो महदत्थीहि विय ।
अव्भाहतो ति पहटो भूतेहि विय ।

१०. सेला ति सिलामया, न पंसुआदिमया । विपुला ति महन्ता अनेकयोजनायाम-
वित्थारा । नभं आहच्चा ति विपुलता एव आकासं अभिविहच्च सब्बदिसासु फरित्वा । अनु-

न किञ्चि परिवज्जेति सब्बमेवाभिमद्दति ॥

न तत्थ हत्थीनं भूमि न रथानं न पत्तिया ।

न चापि मन्तयुद्धेन सक्का जेतुं धनेन वा” ति ॥

एवं जीवितसम्पत्तिया मरणविपत्तिपरियोसानतं ववत्थपेन्तेन सम्पत्ति-
विपत्तितो मरणं अनुस्सरितब्बं ।

११. उपसंहरणतो ति परेहि सद्धिं अत्तनो उपसंहरणतो । तत्थ
सत्तहाकारेहि उपसंहरणतो मरणं अनुस्सरितब्बं, यसमहत्ततो, पुञ्जमहत्ततो,
थाममहत्ततो, इद्धिमहत्ततो, पञ्चामहत्ततो, पच्चेकबुद्धतो, सम्मासम्बुद्धतो ति ।

कथं ? इदं मरणं नाम महायसानं महपरिवारानं सम्पन्नधनवाहनानं
महासम्मतमन्धातुमहासुदनदब्बहनेमिनिमिप्पभुतीनम्पि उपरि निरासङ्कमेव
पतितं, किमङ्गं^२ पन मय्हं उपरि न पतिस्सति ।

महायसा राजवरा महासम्मतादयो ।

ते पि मच्चुवसं पत्ता मादिसेसु कथा व का ति ॥

एवं ताव यसमहत्तसो अनुस्सरितब्बं ।

परियेय्युं ति अनुविचरेय्युं । निप्पोथेन्ता ति अत्तना आघातितं^३ चुण्णविचुण्णं करोन्ता ।
अधिवत्तन्ती ति अधिभवन्ति । कुलेन वा रूपेन वा सीलेन वा सुतेन वा सद्धादीहि वा
सेद्धो ति सम्भावनाय खत्तियादीसु न कञ्चि परिवज्जेति । तेहि एव निहीनो ति अवमञ्ज-
मानाय सुद्धादीसु न कञ्चि परिवज्जेति । अञ्जदत्थु सब्बमेव अभिमद्दति निम्मथति ।
दण्डादिउपाया च तत्थ अविसया एवा ति दस्सेतुं—“न तत्थ हत्थीनं भूमी” ति आदि वुत्तं ।
तत्थ मन्तयुद्धेना ति आथब्बणवेदविहितेन मन्तसङ्गामप्पयोगेन । धनेना ति धनदानेन ।
वा-सद्धो अबुत्तविकप्पनत्थो । तेन सामं भेदञ्च सङ्गहति ।

११-१२. परेहि सद्धिं अत्तनो उपसंहरणतो ति परेहि मतेहि सद्धि “ते पि नाम
मता, किमङ्गं पन मादिसा” ति अत्तनो मरणस्स उपनयनतो । यसमहत्ततो ति परिवारमह-

१२. कथं पुञ्जमहत्ततो ?

जोतिको जटिलो उग्गो मेण्डको अथ पुण्णको ।

एते चञ्जे च ये लोके महापुञ्जा ति विस्सुता ।

सब्बे मरणमापन्ना मादिसेसु कथा व का ति ॥

एवं पुञ्जमहत्ततो अनुस्सरितब्बं ।

१३. कथं थाममहत्ततो ?

वासुदेवो बलदेवो भीमसेनो युधिष्ठिलो ।

चानुरो यो महामल्लो^१ अन्तकस्स वसं गता ॥

एवं थामवल्लपेता इति लोकमिह विस्सुता ।

एते पि मरणं याता मादिसेसु कथा व का ति ॥

एवं थाम महत्ततो अनुस्सरितब्बं ।

१४. कथं इद्धिमहत्ततो ?

पादङ्गुलकमचो न वेजयन्तामकम्पयि ।

यो नामिद्धिमत्तं सेट्ठो दुतियो अग्गसावको ॥

सो पि मच्चुमुखं घोरं मिगो सीहमुखं विय ।

पविट्ठो सह इद्धीहि मादिसेसु कथा व का ति ॥

एवं इद्धिमहत्ततो अनुस्सरितब्बं ।

१५. कथं पञ्जामहत्ततो ?

लोकनाथं ठपेत्त्वान ये चञ्जे अत्थि पाणिनो ।

पञ्जाय सारिपुत्तास्स कलं नाग्घन्ति सोळसिं ॥

त्ततो विभवमहत्ततो च । पुञ्जमहत्ततो ति महापुञ्जभावतो । थाममहत्ततो ति वीरियबल-
महत्ततो । युधिष्ठिलो धम्मपुत्तो । चानुरो यो बलदेवेन निब्बुद्धं कत्वा मारितो ।

१४. सह इद्धीहि ति वेजयन्तकम्पननन्दोपनन्ददमनादीसु दिट्ठानुभावाहि अत्तनो
इद्धीहि सद्धिं मच्चुमुखं पविट्ठो ।

१५. कलं नाग्घन्ति सोळसिं ति सोलसन्नं पूरणभागं न अग्घन्ति । इदं बुत्तं होति—

एवं नाम महापञ्चो पठमो अग्गसावको ।

मरणस्स वसं पत्तो मादिसेसु कथा व का ति ॥

एवं पञ्चामहत्ततो अनुस्सरितब्बं ।

१६. कथं पञ्चेकबुद्धतो ? ये पि ते अत्तनो जाणवीरियबलेन सब्ब-
किलेससत्तुनिम्मथनं कत्वा पञ्चेकबोधि पत्ता खग्गविसाणकप्पा सयम्भुनो,
ते पि मरणतो न मुत्ता, कुतो पनाहं मृच्चिस्सामी ति ?

तं तं निमित्तमागम्म बीमंसन्ता महेसयो ।

सयम्भुञ्जाणतेजेन ये पत्ता आसवक्खयं ॥

एकचरियनिवासेन खग्गसिङ्गसमूपमा ।

ते पि नातिगता मच्चुं मादिसेसु कथा व का ति ॥

एवं पञ्चेकबुद्धतो अनुस्सरितब्बं ।

१७. कथं सम्मासम्बुद्धतो ? यो पि सो भगवा असीतिअनुव्यञ्जन-
पटिमण्डितद्वत्तिसमहापुरिसलक्खणविचित्ररूपकायो सब्बाकारपरिसुद्ध-
सीलक्खन्धादिगुणरतनसमिद्धधम्मकायो यसमहत्तपुञ्जमहत्तथाममहत्त-

आयस्मतो थेरस्स सारिपुत्तस्स पञ्चं सोळसभागे कत्वा ततो एकं भागं सोळसधा गहेत्वा लब्धं
एकभागसङ्कातं कलं सम्मासम्बुद्धं ठपेत्वा अञ्जेधं सत्तानं पञ्चा न अगघन्ती ति ।

१६. सब्बस्सा पि संकिलेसपक्खस्स समुग्धातो जायेन आरद्धवीरियस्स होती ति आह—
“जाणवीरियबलेना” ति । सम्मादिट्ठिसम्मावायामेसु हि सिद्धेसु अट्ठङ्गिको अरियमग्गो सिद्धो व
होती ति । एकाकीभावेन खग्गविसाणकप्पा । परतोघोसेन विना सयमेव भूता पटिविद्धा-
कृप्पा ति सयम्भुनो ।

इत्थगतमुवण्णवल्लयानं अञ्जमञ्जं संघट्ठनं वंसकळीरस्स कथंचि असत्तता ति एवमादिकं
तं तं निमित्तं कारणं आगम्म । बीमंसन्ता ति पवित्तिनिवसियो उपपरिक्खन्ता । महन्तानं
सीलक्खन्धादीनं एसनठेन महेसयो । एकचरियनिवासेना ति एकचरियनिवासमत्तेन, न
सीलादिना । खग्गमिगसिङ्गसमा उपमा येसं खग्गमिगसिङ्गं वा समूपमा येसं ते खग्गा-
सिङ्गसमूपमा ।

१७. तम्बनखतुङ्गनखतादिअसीति अनुव्यञ्जनपटिमण्डितेहि सुप्पतिट्ठितपादतादीहि

इद्धिमहत्तपञ्जामहत्तानं पारं गतो असमो असमसमो अप्पट्ठिपुग्गलो अरहं सम्मासम्बुद्धो, सो पि सलिलबुद्धिनिपातेन महाअग्निक्खन्धो विय मरणबुद्धिनिपातेन ठानसो वूपसन्तो ।

एवं महानुभावस्स यं नामेतं महेसिनो ।

न भयेन न लज्जाय मरणं वसमागतं ॥

निन्लज्जं वीतसारज्जं सब्बसत्ताभिमद्दं ।

तयिदं मादिसं सचं कथं नाभिभविस्सती ति ॥

एवं सम्मासम्बुद्धतो अनुस्सरितब्बं ।

तस्सेवं यसमहत्तादिसम्पन्नेहि परेहि सद्धिं मरणसामञ्जसाय अत्तानं उपसंहरित्वा तेसं विय सत्तविसेसानं मग्गम्पि मरणं भविस्सती ति अनुस्सरतो उपचारप्पचं कम्मट्ठानं होती ति । एवं उपसंहरणतो मरणं अनुस्सरितब्बं ।

१८. कायबहुसाधारणातो ति अयं कायो बहुसाधारणो । असीतिया ताव किमिक्कुलानं साधारणो । तत्थ छविनिस्सिता पाणा छविं खादन्ति, चम्मनिस्सिता चम्मं खादन्ति, मंसनिस्सिता मंसं खादन्ति, न्हारुनिस्सिता न्हारुं खादन्ति, अट्ठिनिस्सिता अट्ठिं खादन्ति, मिञ्जनिस्सिता मिञ्जं खादन्ति । तत्थेव जायन्ति जीयन्ति मीयन्ति, उच्चारपस्सावं करोन्ति । कायो

द्वत्तिसाय महापुरिसलक्खणेहि विचित्रो अच्छरियम्भुतो रूपकायो एतस्सा ति असीति...प... रूपकायो । सह वासनाय सब्बेसं किलेसानं पहीनत्ता सब्बाकारपरिसुद्धसीलक्खन्धादिगुणरतनेहि समिद्धो धम्मकायो एतस्सा ति सब्बाकार...प...धम्मकायो । ठानसो ति तङ्कणे येव ।

एवं महानुभावस्सा ति एवं यथावुत्तरूपकायसम्पत्तिया, धम्मकायसम्पत्तिया च विज्जायमानविपुलापरिमेय्यबुद्धानुभावस्स, वसं नागतं अनुपगमनवसेना ति अधिपायो ।

मरणं सामञ्जं एतस्सा ति मरणसामञ्जो, तस्स भावो मरणसामञ्जता, ताय ।

१८. किमिक्कुलानं ति किमिसमूहानं, किमिष्वातीनं वा । जीयन्ती ति वरं पाप्पणन्ति ।

व नेसं सूतिघरञ्चेव^१ गिलानसाला च सुसानञ्च वच्चकुटि च पस्सावदोणिका च ।
स्वायं तेसम्पि किमिकुलानं पकोपेन मरणं निगच्छति येव । यथा च
असीतिया किमिकुलानं, एवं अज्झत्तिकानं येव अनेकसतानं रोगानं
बाहिरानञ्च अहिविच्छिकादीनं मरणस्स पच्चयानं साधारणो ।

यथा हि चतुमहापथे ठपिते लक्खम्हि सब्बदिसाहि आगता सर-
सत्तितोमरपासाणादयो निपतन्ति, एवं काये पि सब्बुपद्वा निपतन्ति ।
स्वायं तेसम्पि उपद्वानं निपातेन मरणं निगच्छति येव । तेनाह भगवा—
“इध भिक्खवे भिक्खु दिवसे निक्खन्ते रत्तिया पटिहिताय इति पटि-
सञ्चिक्खति, बहुका खो मे पच्चया मरणस्स, अहि वा मं ङंसेय्य, विच्छिको
वा मं ङंसेय्य, सतपदी वा मं ङंसेय्य, तेन मे अस्स कालंकिरिया, सो
ममस्स अन्तरायो, उपक्खलित्वा वा पपतेय्यं, भत्तं वा मे भुत्तं व्यापज्जेय्य,
पित्तं वा मे कुप्पेय्य, सेम्हं वा मे कुप्पेय्य, सत्थका वा मे वाता कुप्पेय्यं,
तेन मे अस्स कालंकिरिया, सो ममस्स अन्तरायो” ति^२ । एवं कायबहु-
साधारणतो मरणं अनुस्सरितव्वं ।

१९. आयुदुब्बलतो ति आयु नामेतं अबलं दुब्बलं । तथा हि
सत्तानं जीवितं अस्सासपस्सासूपनिबद्धञ्चेव इगियापथूपनिबद्धञ्च सीतुण्हूप-
निबद्धञ्च महाभूतूपनिबद्धञ्च आहरूपनिबद्धञ्च ।

निक्खन्ते ति वीतिवत्ते । पटिहिताया ति पच्चानुगताय । सो ममस्स अन्तरायो ति
सा यथावुत्ता न केवलं कालकिरिया व, अथ खो मम अतिदुल्लभं खणं लभित्वा ठितस्स^३
सत्थुसासनमनसिकारस्स अन्तरायो अस्स भवेय्य । व्यापज्जेय्या ति विपत्तिं गच्छेय्य । सत्थ-
केन विय अङ्गपच्चङ्गानं कन्तनका मरणकाले सन्धिबन्धनच्छेदनकवाता सत्थकवाता ।

१६. अबलं ति बलहीनं । दुब्बलं ति तस्से व वेवचनं । अभावत्थो हि अयं दु-सद्दो
“दुस्सीलो^४ दुप्पज्जो” ति आदिमु^५ विय । तदेतं आयु । अस्सासपस्सासानं समञ्जित्ता अप-
रापरं पवेसनिक्खमो व । बहि निक्खन्तनासिकवाते अन्तो अपविसन्ते पविट्ठे वा

१—पसतिघरञ्चेव—स्या०, रो०, क० ।

२. अं०—३—२६ ।

३—जीवितस्स—स्या०, क० ।

४—अं०—२—४९१; अं०—४—२१० ।

५.—म०—१—३६० ।

तदेतं अस्सासपस्सासानं समवुत्तितां लभमानमेव पवत्तति, बहि निक्खन्तनासिकवाते पन अन्तो अपविसन्तो, पविट्ठे वा अनिक्खमन्तो मतो नाम होति । चतुर्थं इरियापथानम्पि समवुत्तितां लभमानमेव पवत्तति, अञ्जतरञ्जतरस्स पन अधिमत्तताय आयुसङ्कारा उपच्छिज्जन्ति । सीतुण्हानम्पि समवुत्तितां लभमानमेव पवत्तति, अतिसीतेन पन अतिउण्हेन वा अभिभूतस्स विपज्जति । महाभूतानम्पि समवुत्तितां लभमानमेव पवत्तति, पथवीधातुया पन आपोधातुआदीनं वा अञ्जतरञ्जतरस्स पकोपेन बलसम्पन्नो पि पुग्गलो पत्थद्वकायो वा अतिसारादिवसेन किलिन्नपूतिकायो वा महाडाहपरेतो वा सम्मिज्जमानसन्धिबन्धनो वा हुत्वा जीवितक्खयं पापुणाति । कवलीकाराहारम्पि युत्तकाले लभन्तस्से व जीवितं पवत्तति, आहारं अलभमानस्स पन परिक्खयं गच्छती ति । एवं आयुदुब्बलतो मरणं अनुस्सरितान्वं ।

२०. अनिमित्ततो ति अववत्थानतो, परिच्छेदाभावतो ति अत्थो । सत्तानं हि—

जीवितं व्याधि कालो च देहनिक्खेपनं गति ।

पञ्चेते जीवलोकस्मिं अनिमित्ता न नायरे ॥

अनिक्खमन्ते ति एकस्तेव पवेसनिक्खमो विय वुत्तं, तं नासिकवातभावसामञ्जेना ति दट्ठव्वं । अधिमत्तताय अच्चासन्नअभिद्धानादिना । तदभावो हि इरियापथानं समवुत्तिता । अतिसीतेन अभिभूतस्स कायस्स विपज्जनं महिसरद्धादीसु^१ हिमपातकालेन दीपेतव्वं । तत्थ हि सत्ता सीतेन भिन्नसरीरा जीवितक्खयं पापुणन्ति । अतिउण्हेन अभिभूतस्स विपज्जनं मरुन्तारे उण्हाभितत्ताय पच्छि तत्थ ठपितं उपरि साटकं पुत्तञ्च अक्कमित्वा मताय इत्थिया दीपेतव्वं । महाभूतानं समवुत्तिता पकोपाभावो । पथवीधातुआदीनं पकोपेन सरीरस्स विकारापत्ति परतो धातुकम्मट्टानकथायं^२ आगमिस्सति । युत्तकाले ति भुज्जितुं युत्तकाले सुदाभिभूतकाले ।

२०. अबवत्थानतो ति कालादिवसेन ववत्थानभावतो । ववत्थानं ति चेत्थ परि-

१—महिसरद्धो सी०, स्या० ।

२—विमुद्धि०—११—समाधिनिदेसे ।

तत्थ जीवितं ताव “एत्तकमेव जीवितब्बं, न इतो परं” ति ववत्थानाभावतो अनिमित्तं । कललकाले पि हि सत्ता मरन्ति, अब्बुदपेसि-
घनमासिकद्वेमासतोमासचतुमासपञ्चमासदसमासकाले पि । कुच्छित्तो
निक्खन्तसमये पि । ततो परं वस्ससतस्स अन्तो पि बहि पि मरन्ति येव ।

व्याधि पि “इमिना व व्याधिना सत्ता मरन्ति, न अञ्जेना” ति एवं
ववत्थानाभावतो अनिमित्तो । चक्खुरोगेना पि हि सत्ता मरन्ति, सोतरोगा-
दीनं अञ्जतरेना पि ।

कालो पि “इमस्मिं येव काले मरितब्बं, न अञ्जस्मिं” ति एवं
ववत्थानाभावतो अनिमित्तो । पुब्बण्हे पि हि सत्ता मरन्ति, मज्झन्हिकादीनं
अञ्जतरस्मिम्पि ।

देहनिक्खेपनं पि “इधेव मियमानानं देहेन पतितब्बं, न अञ्जत्रा”
ति एवं ववत्थानाभावतो अनिमित्तं । अन्तोगामे जातानं हि बहिगामे पि
अत्तभावो पतति । बहिगामे जातानम्पि अन्तोगामे । तथा थलजानं वा जले,
जलजानं वा थले ति अनेकप्पकारतो वित्थारेतब्बं ।

गति पि “इतो चुतेन इध निब्बत्तितब्बं” ति एवं ववत्थानाभावतो
अनिमित्ता । देवलोकतो हि चुता मनुस्सेसु पि निब्बत्तन्ति, मनुस्सलोकतो
चुता देवलोकादीनम्पि यत्थ कत्थचि निब्बत्तन्ती ति एवं यन्त्युत्तगोणो
विय गतिपञ्चके लोको सम्परिवत्तती ति एवं अनिमित्ततो मरणं
अनुस्सरितब्बं ।

ञ्छेदो अधिप्पेतो, न असङ्करतो ववत्थानं निच्चयो चा ति आह “परिच्छेदाभावतो” ति ।
न नायरे ति न जायन्ति ।

इतो परं ति एत्थ परं ति परं अञ्जं कालं ति अत्थो । तेन ओरकालस्सा पि सङ्गहो
सिद्धो होति । परमायुतो ओरकालं एव चेत्थ “परं”ति अधिप्पेतं । ततो परं सत्तानं जीवनस्स
अभावतो “ववत्थानाभावतो” ति वत्तु न सक्का ति । अब्बुदपेसी ति आदीसु “अब्बुदकाले
पेसिकाले” ति आदिना काल-सद्दो पच्चेकं योजेतब्बो । कालो ति इध पुब्बण्हादिवेला अधि-
प्पेता । तेनाह—“पुब्बण्हे पि ही” ति आदि । इधेव देहेन पतितब्ब ति सम्बन्धो । अनेकप्प-
कारतो ति नगरे जातानं गामे, गामे जातानं नगरे, वने जातानं जनपदे जनपदे, जातानं वने

२१. अज्ज्ञानपरिच्छेदतो ति मनुस्सानं जीवितस्स नाम एतरहि परिचो अद्वा^१, यो चिरं जीवति, सो वस्ससतं, अप्पं वा भिय्यो । तेनाह भगवा—“अप्पमिदं भिक्खवे मनुस्सानं आयु, गमनीयो सम्परायो, कत्तब्बं कुसलं, चरितब्बं ब्रह्मचरियं, नत्थि जातस्स अमरणं । यो भिक्खवे चिरं जीवति, सो वस्ससतं, अप्पं वा भिय्यो” ति^२ ।

अप्पमायुमनुस्सानं हीळेय्य नं सुपोरिसो ।

चरेय्यादित्तसीसो व नत्थि मच्चुस्स नागमो ति^३ ॥

२२. अपरम्पि आह—“भूतपुब्बं भिक्खवे अरको नाम सत्था अहोसी” ति सब्बं पि सत्तहि उपमाहि अलङ्कृतं सुत्तं वित्थारेतब्बं ।

ति आदिना अनेकप्पकारतो । इतो चुतेना ति इतो गतितो चुतेन । इध इमिस्सं गतियं । यन्तयुत्तगोणो विया ति यथा यन्ते युत्तगोणो यन्तं नातिवत्तति, एवं लोको गतिपञ्चकं ति एत्तकेन उपमा ।

२१. अप्पं वा भिय्यो ति वस्ससततो उपरि “दस वा वस्सानि, वीसति वा” ति आदिना द्वुतियं वस्ससतं अपापुणन्तो अप्पकं वा जीवती ति अत्थो । गमनीयो ति गन्धब्बो उपपज्जनवसेन । सम्परायो ति परलोको ।

हीळेय्या ति परिभवेय्य न सम्भावेय्य । नं ति आयुं । सुपोरिसो ति साधुपुरिसो पञ्जवा । चरेय्या ति सुचरितं चरेय्य । तेनाह—“आदित्तसीसो वा” ति ।

२२. सत्तहि उपमाही ति—

सेय्यथा पि ब्राह्मण तिणग्गे उस्सावबिन्दु सूरिये उग्गच्छन्ते खिप्पं येव पटिविगच्छति, न चिरद्वितिकं होति । उदके उदकपुब्बुळं । उदके दण्डराजि । नदी पन्वतेय्या दूरङ्गमा सीधसोता हारहारिनी । बलवा पुरिसो जिह्मग्गे खेळपिण्डं संयूहित्वा अकसिरेनेव वमेय्य । दिवसं सन्तत्ते अयोकटाहे मंसपेसि पक्खित्ता खिप्पं येव पटिविगच्छति, न चिरद्वितिका होति । गावी वज्झा आघातनं नीयमाना यं यदेव पादं उद्धरति, सन्तिके व होति वधस्स, सन्तिके व मरणस्स, एवमेव खो ब्राह्मण गोवज्झपमं जीवितं मनुस्सानं परित्तं लद्धुं बहुदुक्खं बहुपायासं मन्तायं बोद्धब्बं, कत्तब्बं कुसलं, चरितब्बं ब्रह्मचरियं, नत्थि जातस्स अमरणं” ति^३—

एवमागताहि इमाहि सत्तहि उपमाहि अलङ्कृतं ।

१. एतरहि न परिच्छेदो न तथा अद्वा—सी० ।

२. सं०—१—१०८ ।

३. अं—३—२५८ ।

२३. अपरम्पि आह—“यो चायं भिक्खवे भिक्खु एवं मरणस्सतिं भावेति, अहो वताहं रत्तिन्दिवं जीवेय्यं, भगवतो सासनं मनसिकरेय्यं, बहुं वता मे कतं अस्सा ति । यो चायं भिक्खवे भिक्खु एवं मरणस्सतिं भावेति, अहो वताहं दिवसं जीवेय्यं, भगवतो सासनं मनसिकरेय्यं, बहुं वता मे कतं अस्सा ति । यो चायं भिक्खवे भिक्खु एवं मरणस्सतिं भावेति, अहो वताहं तदन्तरं जीवेय्यं, यदन्तरं एकं पिण्डपातं भुञ्जामि, भगवतो सासनं मनसिकरेय्यं, बहुं वता मे कतं अस्सा ति । यो चायं भिक्खवे भिक्खु एवं मरणस्सतिं भावेति, अहो वताहं तदन्तरं जीवेय्यं, यदन्तरं चत्तारो पञ्च आलोपे सङ्खादित्वा अज्झोहरामि, भगवतो सासनं मनसिकरेय्यं, बहुं वता मे कतं अस्सा ति । इमे वुच्चन्ति भिक्खवे भिक्खू पमत्ता विहरन्ति, दन्धं मरणस्सतिं भावेन्ति आसवानं खयाय ।

यो च खायं भिक्खवे भिक्खु एवं मरणस्सतिं भावेति । अहो वताहं तदन्तरं जीवेय्यं, यदन्तरं एकं आलोपं सङ्खादित्वा अज्झोहरामि, भगवतो सासनं मनसिकरेय्यं, बहुं वता मे कतं अस्सा ति । यो चायं भिक्खवे भिक्खु एवं मरणस्सतिं भावेति, अहो वताहं तदन्तरं जीवेय्यं, यदन्तरं अस्ससित्वा वा पस्ससामि, पस्ससित्वा वा अस्ससामि, भगवतो सासनं मनसिकरेय्यं, बहुं वता मे कतं अस्सा ति । इमे वुच्चन्ति भिक्खवे भिक्खू अप्पमत्ता विहरन्ती, तिक्खं मरणस्सतिं भावेन्ति आसवानं खयाया” ति ।

एवं चतुषश्चालोपसङ्खादनमत्तं अविस्सासियो परित्तो जीवितास्स अद्धा ति एवं अद्धानपरिच्छेदतो मरणं अनुस्सरितान्बं ।

२४. खणपरित्तो ति परमत्थतो हि अतिपरित्तो सत्तानं जीविता-
क्खणो एकचित्तप्पवत्तिमत्तो येव । यथा नाम रथचक्कं पवचमानम्पि

२३. रत्तिन्दिवं ति एकं रत्तिन्दिवं । भगवतो सासनं ति अरियमग्गपटिवेधावहं सत्थु ओवादं । बहुं वता मे कतं अस्सा ति बहुं वता मया अत्तहितं पन्नजितकिञ्चं कतं भवेय्य । तदन्तरं ति तं खणं तत्तकं वेळं । एकं पिण्डपातं ति एकं दिवसं यापनप्पहो नकं पिण्डपातं । दन्धं ति मन्दं चिराय । अविस्सासियो अविस्सासनीयो ।

२४. चित्ते चरन्ते येव सत्तानं जीवितवोहारो, चित्तस्स च अतिहत्तरो खणो लहुपरिव-

एकेनेव नेमिप्पदेसेन पवत्तति, तिड्डमानम्पि एकेनेव तिड्डति, एवमेव एक-
चित्तक्खणिकं सत्तानं जीवितं । तस्मिं चित्ते निरुद्धमतो सत्तो निरुद्धो ति
बुच्चति । यथाह—“अतीते चित्तक्खणे जीवित्थ, न जीवति, न जीवि-
स्सति । अनागते चित्तक्खणे न जीवित्थ, न जीवति, जीविस्सति । पच्चुप्पन्ने
चिक्खवे न जीवित्थ, जीवति, न जीविस्सति ।

त्तिभावतो । यथाह भगवा—“नाहं भिक्खवे अञ्जं एकधम्मम्पि समनुपस्सामि, यं एवं
लहुपरिवत्तं, यथयिदं चित्तं” ति^१ । तस्मा सत्तानं जीवितं एकचित्तक्खणिकत्वा लहुसं इत्तरं ति
दस्सेन्तो—“परमत्थतो” ति आदिमाह । तत्थ ‘परमत्थतो’ ति इमिना यायं^२ यो चिरं जीवति,
सो वस्ससतं ति आदिना^३ सत्तानं जीवित्तप्पवत्तिबुत्ता, सा पबन्धविसयत्ता बोहारवसेना ति तं
पटिक्खिपति । “अतिपरित्तो” ति इमिना—

“सेय्यथा पि भिक्खवे चत्तारो दल्लहधम्मा धनुग्गहा सुसिक्खिता कतहत्था कत्तूपासना
चत्तुहिसा ठिता अस्सु, अथ पुरिसो आगच्छेय्य ‘अहं इमेसं^४ प^५ कत्तूपासनानं चत्तुहिसा
कण्ठे खित्ते अप्पतिट्ठिते पथवियं गहेत्वा आहरिस्सामी’ ति । यथा च भिक्खवे तस्स पुरिसस्स
ज्वो, यथा च चन्दिमसूरियानं ज्वो, ततो सीघ्रतरो । यथा च भिक्खवे तस्स पुरिसस्स ज्वो,
यथा च चन्दिमसूरियानं ज्वो, यथा च या देवता चन्दिमसूरियानं पुरतो धावन्ति, ता^६ देवतानं
ज्वो, ततो सीघ्रतरं आयुसङ्कारा खीयन्ती” ति^७—

एवं बुत्तं परित्तम्पि पटिक्खिपति । तत्र हि गमनस्सादानं देवपुत्तानं हेट्ठपरियेन पटिमुखं
धावन्तानं सिरसि पादे च बद्धखुरधारसन्निपाततो पि परित्तको रूपजीवित्तिन्द्रियस्स सो खणो
बुत्तो, चित्तस्स पन अतिविय परित्ततरो, यस्स उपमा पि नत्थि । तेनेवाह “यावञ्चिदं
भिक्खवे उपमा पि न सुकरा, याव लहुपरिवत्तं चित्तं” ति^८ । जीवितक्खणो ति जीवनक्खणो ।
एकाचित्तप्पवत्तिमत्तो येव एकस्स चित्तस्स पवत्तिमत्तेनेव सत्तानं परमत्थतो
जीवनक्खणस्स परिच्छिन्नत्ता । इदानीं तमत्थं उपमाय पकासेन्तो “यथा नामा” ति आदिमाह ।
तत्थ पवत्तमानं ति पवत्तन्तं । एकचित्तक्खणिक ति एकचित्तक्खणमत्तवन्तं । तस्मिं
चित्तो निरुद्धमत्तो ति येन वत्तमानचित्तक्खणेन “जीवती” ति बुच्चति, तस्मिं चित्ते निरोधं भङ्गं

१. अं—१—१०; अभि०—५—१८८ । २. दी०—२—१;—सं०—१—१०८; अं०—३—

२५९—पिट्ठादीसु । ३. सं०—२—२२१ ।

२५. जीवितं अत्तभावो च सुखदुक्खा च केवला ।
 एकचिन्तासमायुक्ता लहु सो वत्ताते खणो ॥
 ये निरुद्धा मरन्तस्स तिट्ठमानस्स वा इध ।
 सब्बे पि सदिसा खन्धा गता अप्पटिसन्धिका ॥
 अनिब्बत्तेन न जातो पच्चुपन्नेन जीवति ।
 चित्तभङ्गा मतो लोको पञ्जत्ति परमत्थिया' ति' ॥
 एवं खणपरित्ततो मरणं अनुस्सरित्तव्वं ।

पञ्चमत्ते तंसमङ्गी सत्तो निरुद्धो मतो ति वुच्चति । वुत्तमेकत्थं पाळिया विभावेतुं 'यथाहा' ति आदि वुत्तं । तेन तीसु पि कालेसु सत्तानं परमत्थतो जीवनं नाम चित्तकखणवसेनेवा ति दस्सेति ।

२५. जीवितं ति जीवितिन्द्रियं । सुखदुक्खा ति सुखदुःखवेदना । उपेक्खा पि हि सुखदुःखवासु एव अन्तो गधा इट्ठानिष्ठभावतो । अत्ताभावो ति जीवितवेदनाविज्जाणानि ठप्तेत्वा अवसिद्धधम्मा वुत्ता । केवला ति अत्तन निच्चभावेन वा अवोमिस्सा । एकचिन्तासमायुक्ता ति एकेकेन चित्तेन सहिता । लहुसो वत्ताति खणो ति वुत्तनयेन एकचित्तकखणिकताय लहुको इतिइत्तरो जीवितादीनं खणो वत्तति ।

ये निरुद्धा मरन्तस्सा ति चवन्तस्स सत्तस्स चुतितो उद्धं "निरुद्धा" ति वत्तन्वा ये खन्धा । तिट्ठमानस्स वा इधा ति ये वा इध पवत्तियं तिट्ठन्तस्स धरन्तस्स भङ्गप्पत्तिया निरुद्धा खन्धा । सब्बे पि सदिसा ते सब्बे पि एकसदिसा । कथं^२ गता अप्पटिसन्धिका पुन आगन्त्वा पटिसन्धानाभावेन विगता ।

यथा हि चुतिखन्धा न निवत्तन्ति, एवं ततो पुब्बे पि खन्धा, तस्मा एकचित्तकखणिकं सत्तानं जीवितं ति अधिप्पायो ।

अनिब्बत्तेन न जातो ति अनुप्पन्नेन चित्तेन जातो न होति अजातो नाम होति । पच्चुप्पन्नेन वत्तमानेन चित्तेन जीवति जीवमानो नाम होति । चित्तभङ्गा मतो लोको ति चुतिचिन्तास्स विय सब्बस्स पि तस्स तस्स चित्तस्स भङ्गप्पत्तिया अयं लोको परमत्थतो मतो नाम होति निरुद्धस्स अप्पटिसन्धिकता । एवं सन्ते पि पञ्जत्ति परमत्थिया या तं तं धरन्तं चित्तं

२६. इति इमेसं अट्ठमं आकारानं अञ्जतरञ्जतरेन अनुस्सरतो पि पुनप्पुनं मनसिकारवसेन चित्तं आसेवनं लभति, मरणारम्भणा सति सन्ति-
द्वति, नीवरणानि विक्खम्भन्ति, ज्ञानञ्ज्ञानि पातुभवन्ति । सभावधम्मणा
पन संवेजनीयत्ता च आरम्भणस्स अप्पनं अप्पत्वा उपचारप्पत्तमेव ज्ञानं
होति । लोकुत्तरज्ज्ञानं पन दुतियचतुत्थानि च आरुप्पज्ज्ञानानि सभाव-
धम्मे पि भावनाविसेसेन अप्पनं पाप्पुणन्ति । विसुद्धिभावनानुक्कमवसेन
हि लोकुत्तरं अप्पनं पाप्पुणाति । आरम्भणातिककमभावनावसेन आरुप्पं ।
अप्पनापत्तस्सेव हि ज्ञानस्स आरम्भणसमतिकमनमत्तं तत्थ होति । इध पन
तदुभयम्पि नत्थि, तस्मा उपचारप्पत्तमेव ज्ञानं होति । तदेतं मरणस्सति-
बलेन उप्पन्नत्ता मरणस्सतिचेव सङ्गं गच्छति ।

उपादाय ‘तिस्सो जीवति फुस्सो जीवती’ ति वचनप्पवत्तिया विसयभूता सन्तानपञ्जरि, सा
एत्थ परमत्थिया परमत्थभूता । तथा हि वदन्ति “नामगोत्तं न जीरती” ति^१ ।

२६. अञ्जतरञ्जतरेन आकारेन । चित्तं ति कम्मद्वानारम्भणं चित्तं । आसेवनं
लभती ति भावनासेवनं लभति, बहिद्धा विक्खेपं पहाय एकत्तवसेन मरणारम्भणमेव होती ति ।
तेनाह—“मरणारम्भणा सति सन्तिद्वती” ति । सभावधम्मानं भेदो^२ सभावधम्मगतिक्को
एवा ति आह “सभावधम्मत्ता पन आरम्भणस्सा” ति । तेनाह भगवा “जरामरणं भिक्खवे
अनिच्चं सङ्कतं पटिच्चसमुप्पन्नं ति आदि^३ । संवेजनीयत्ता ति संवेजजननतो महाभूतेसु महा-
विकारता विय गग्गमाना मरणं अनुस्सरियमानं उपरूपरि उब्बेगमेव आवहती ति तत्थ न
भावनाचित्तं अप्पेतुं सकोति । यदि सभावधम्मत्ता अप्पनं न पाप्पुणाति, लोकुत्तरज्ज्ञानं,
एकच्चाणि अरूपज्ज्ञानानि च कथं ति आह “लोकुत्तरज्ज्ञानं पना” ति आदि । विसुद्धि-
भावनानुक्कमवसेना ति हेद्धिमविसुद्धिया आनुभावेन अधिगतातिसयाय पटिपदाभाणदस्सन-
विसुद्धिभावनाय सब्बसङ्कारेहि निब्बिन्दनविरज्जनादिविसंयोगाधिमुत्तिअप्पनाय च पटिपक्ख-
भूतानं पापधम्मानं विगमो ति एवंभूताय विसुद्धिभावनानुक्कमस्स वसेन लोकुत्तरज्ज्ञानं
अप्पनापत्तमेव होति । आरम्भणसमतिकमनमत्तं तत्थ होती ति अञ्जेसं सभावधम्मा-

१. —सं०—१—४० ।

२. सभावधम्मानं खयो सभावधम्मानं वयो—सी० ।

३. सं०—२—२४ ।

२७. इमञ्च पन मरणस्सतिं अनुयुत्तो भिक्खु सतातं अप्पमत्तो होति, सब्बभवेसु अनभिरतिसञ्जं पटिलभति, जीवितानिकन्तिं जहाति, पापगरही होति, असन्निधिबहुलो परिक्खारेसु विगतामलमच्छेरो, अनिच्च-सञ्जा चस्स परिचयं गच्छति, तदनुसारेनेव च दुक्खसञ्जा अनत्तसञ्जा च उपट्ठाति । यथा अभावितमरणा सत्ता सहसा वाळमिगयक्खसप्पचोर-वधकाभिभूता विय मरणसमये भयं सन्तासं सम्मोहमापज्जन्ति, एवं अना-पज्जित्वा अभयो असम्मूळ्हो कालं करोति । सचे दिट्ठे व धम्मे अमतं नारा-धेति', कायस्स भेदा सुगतिपरायनो होति ।

तस्मा हवे अप्पमादं कयिराथ सुमेधसो ।

एवं महानुभावाय मरणस्सतिया सदा ति ॥

इदं मरणस्सतियं वित्थारकथासुखं ।

कायगतासतिकथा

२८. इदानि यं तं अञ्जत्र बुद्धप्पादा अप्पवत्तपुब्बं सब्बतित्थियानं अविसयभूतं तेसु तेसु सुत्तन्तेसु "एकधम्मो भिक्खवे भावितो बहुली-कतो महतो संवेगाय संबत्तति । महतो अत्थाय संबत्तति । महतो योगक्खेमाय रम्मणकम्मद्वानानं विय चित्तस्स समाधाने व्यापारो नत्थि । यथा समाहितेन पन चित्तेन आरम्मण-समतिकम्मनमत्तमेव भावनाय कातब्बं, तस्मा सभावधम्मे पि आरुप्पज्ज्ञानं अप्पेती ति ।

२७. सतातं अप्पमत्तो होति संवेगबहुलत्ता, ततो एवस्स सब्बभवेसु अनभिरतिसञ्जा-पटिलाभो । जीवितानिकन्तिं जहा ति मरणस्स अवस्संभावितदस्सनतो । पापगरही होति अनिच्चसञ्जापटिलाभतो, ततो एव असन्निधिबहुलता विगतामलमच्छेरता च । तदनुसारेना ति अनिच्चसञ्जापरिचयानुसारेन । अभावितमरणा ति अभावितमरणानु-स्सरणा । अभयो असम्मूळ्हो कालं करोति पगेव मरणसञ्जाय सूपडितत्ता ।

कायगतासतिकथावर्णना

२८. बुद्धा उप्पज्जन्ति एत्था ति बुद्धप्पादो, बुद्धानं उप्पज्जनकालो, तस्मा । अञ्जत्र तं ठपेत्वा, अञ्जस्मि काले ति अत्थो । न पवत्तपुब्बं ति अपवत्तपुब्बं । ततो एव सब्बतित्थियानं

संबत्तति । महतो सतिसम्पजञ्जाय संबत्तति । आणदस्सनपटिलाभाय संबत्तति । दिट्ठधम्मसुखविहाराय संबत्तति । विज्जाविमुत्तिफलसच्छिकिरियाय संबत्तति । कतमो एकधम्मो ? कायगता सति^१ । अमतं ते भिक्खवे परिभुञ्जन्ति, ये कायगतासतिं परिभुञ्जन्ति । अमतं ते भिक्खवे न परिभुञ्जन्ति, ये कायगतासतिं न परिभुञ्जति । अमतं तेसं भिक्खवे परिभुत्तं । अपरिभुत्तं । परिहीनं । अपरिहीनं । विरुद्धं । अविरुद्धं, येसं कायगतासति आरद्धा^२ ति एवं भगवता अनेकेहि आकारेहि पसंसित्वा “कथं भाविता भिक्खवे कायगता सति कथं बहुलीकता महप्फला होति महानिसंसा ? इध भिक्खवे भिक्खु अरञ्जगतो वा” ति^३ आदिना नयेन आनापानपब्बं, इरियापथपब्बं, चतुसम्पजञ्जपब्बं, पटिकूलमनसिकारपब्बं, धातुमनसिकारपब्बं, नव अविसयभूतं । ननु च सुनेत्तसत्थारादयो^४ अञ्जे च तापसपरिब्बाजका सरीरं “असुभं” ति जानिंसु । तथा हि सुमेधतापसेन सरीरं जिगुच्छन्तेन वुत्तं —

“यन्नूनिमं पूतिकायं नानाकुणपपूरितं ।

छुडुयित्वान गच्छेय्यं अनपेक्खो अनत्थिको” ति^५ —

आदि । कामं बोधिसत्ता, अञ्जे च तापसादयो सरीरं “असुभं” ति जानन्ति, कम्मट्ठानभावेन पन न जानन्ति । तेन वुत्तं — “अञ्जत्र बुद्धप्पादा” ति आदि । संवेगाय संबत्तति याथवतो कायसभावप्पवेदानतो । अत्थाया ति दिट्ठधम्मिकादिअत्थाय । योगक्खेमाया ति चतूहि योगेहि खेमभावाय । सतिसम्पजञ्जाया ति सम्बत्थ सतिअविप्पवासाय च सत्तट्ठानियसम्पजञ्जाय च । आणदस्सनपटिलाभाया ति विपस्सनाभाणाधिगमाय । विज्जाविमुत्तिफलसच्छिकिरियाया ति तिस्सो विज्जा चित्तस्स अधिमुत्ति निब्बानं चत्तारि सामञ्जफलानी ति एतेसं पच्चक्खकरणाय । अमतस्स निब्बानस्स अधिगमहेतुताय अमतसदिसातप्पकसुखसहितताय च कायगतासति “अमतं” ति वुत्ता । परिभुञ्जन्ती ति ज्ञानसमापज्जनेन वल्लज्जन्ति । परिहीनं ति जिनं । विरुद्धं ति अनधिगमेन विरज्जितं । आरद्धं ति साधितं निष्पादितं । अनेकेहि आकारेहि तेसु तेसु सुत्तन्तेसु पसंसित्वा यं तं कायगतासतिकम्मट्ठानं निदिट्ठं ति सम्बन्धो । कथं पन निदिट्ठं ति ? कायगतासतिसुत्ते^६ । तत्थ हि “कथं भाविता

१. अं०—१-४२ ।

२. अं०—१-४५ ।

३. म०—३-१११ ।

४. —अं०—३—८४, २३३, २५६ । ५. खु०—७—३०५ पिट्ठे बुद्धवंसे । ६. म०—३—१५३ ।

सिवथिकपब्बानी ति इमेसं चुइसन्नं पब्बानं वसेन कायगतासतिकम्मट्ठानं निदिडं, तस्स भावनानिदेसो अनुप्पत्तो ।

२९. तत्थ यस्मा इरियापथपब्बं, चतुसम्पज्जपब्बं धातुमनसिकार-
पब्बं ति इमानि तीणि विपस्सनावसेन वुत्तानि । नव सिवथिकपब्बानि
विपस्सनाव्राणेषु येव आदीनवानुपस्सनावसेन वुत्तानि । या पि चेत्य
उद्धमातकादीसु समाधिभावना इज्जेय्य, सा असुभनिदेसे पकासिता येव ।
अनापानपब्बं पन पटिकूलमनसिकारपब्बञ्च इमानेवेत्थ द्वे समाधिवसेन
वुत्तानि । तेषु आनापानपब्बं अनापानस्सतिवसेन विसुं कम्मट्ठानं
येव ।

यं पनेतं “पुन च परं भिक्खवे भिक्खु इममेव कायं उद्धं पाद-
तला अधो केसमत्थका तच्चपरियन्तं पूरं नानप्पकारस्स असुचिनो पच्च-
वेक्खति । अत्थिइमस्मिं काये केसा लोमा...प...मुत्तं” ति^१ एवं मत्थलुङ्गं
अट्टिमिज्जेन सङ्गहेत्वा पटिकूलमनसिकारवसेन देसितं द्वत्तिसाकारकम्मट्ठानं,
इदमिध कायगतासती ति अधिप्पेतं ।

च भिक्खवे” ति आदिना अयं देसना आगता । तत्रायं सङ्खेपत्थो—भिक्खवे केन पकारेन
कायगतासतिभावना भाविता केन च पकारेन पुनपुनं कता आनापानज्झानादीनं निष्फत्तिया
महप्फला तेषं तेषं विज्जाभागियानं अभिज्जा सच्छिकरणीयानञ्च धम्मानं अरतिरतिसहन-
कादीनञ्च संसिद्धिया महानिसंसा च होती ति ? आनापानपब्बं ति आनापानकम्मट्ठानावधि^२ ।
एस नयो सेसेसु पि ।

२९. धातुमनसिकारकम्मट्ठानेन यदि पि उपचारसमाधि इज्जति, सम्मसनवारो पन
तत्थ सातिसयो ति धातुमनसिकारपब्बमि “विपस्सनावसेन वुत्तं” ति वुत्तं । “अयमि खो
कायो एवंधम्मो एवंभावी एवंअनतीतो” ति^३ तत्थ तत्थ असुभानिच्चतादीहि सद्धिं काये
आदीनवस्स विभावनवसेन देसनाय आगतत्ता “नवसिवथिक...प...वुत्तानी” ति वुत्तं ।
एत्थ उद्धमातकादीसू ति एतेसु सिवथिकपब्बेसु आगतउद्धमातकादीसु । आनापानस्सति-

३०. तत्थायं पाळिवण्णनापुब्बङ्गमो भावनानिद्देशो । इममेव कायं
ति इमं चतुमहाभूतिकं पूतिकायं । उद्धं पादतला ति पादतलतो उपरि ।
अधो केसमत्थका ति केसगतो हेट्ठा । तच्चपरियन्तं ति तिरियं तच्च-
परिच्छिन्नं । पूरं नानप्पकारस्स असुचिनो पच्चवेक्खती ति
नानप्पकारकेसादिसुचिभरितो अयं कायो ति पस्सति । कथं ? अत्थि
इमस्सि काये केसा...प...मुत्तं ति ।

३१. तत्थ अत्थो ति संविज्जन्ति । इमस्मिं ति द्वायं उद्धं
पादतला अधो केसमत्थका तच्चपरियन्तो पूरो नानप्पकारस्स असुचिनो ति
बुच्चति, तस्मिं । काये ति सरीरे । सरीरं हि असुचिसञ्चयतो कुच्छित्तानं
सादीनञ्चेव चक्खुरोगादीनञ्च रोगसतानं आयभूततो कायो ति बुच्चति ।

वसेना ति आनापानस्सतिभावनावसेन । यो उपरि “करीसं मत्थलुङ्गं”ति मत्थलुङ्गकोट्टासो गच्छति,
तं इध पलियं अट्ठिमिञ्जेनेव सङ्गण्हित्वा देसना आगता ति दस्सेन्तो—“मत्थलुङ्गं अट्ठिमि-
ञ्जेनेव सङ्गहेत्वा” ति आह । इधा ति इमस्मिं अनुस्सतिनिद्देशे । कायं गता काये वा गता
सति कायगतासती ति सतिसीसेन इदं द्वत्तिसाकारकम्मट्ठानं अधिप्पेतं ति योजना ।

३०. चतुमहाभूतिकं ति चतुमहाभूतसन्निस्सयं । पूतिकायं ति पूतिभूतं परमदुग्ग-
न्धकायं । ठानगमनावत्थं सरीरं खन्धाय तस्स वा अवयवेषु सब्बहेट्ठिमं पादतलं ति बुत्तं
“उद्धं पादतला” ति । तिरियं तच्चपरिच्छिन्नं ति एत्थ ननु केसलोमनखानं तच्चस्स च
अतच्चपरिच्छिन्नता अत्थी ति ? किञ्चापि अत्थि, तच्चपरिच्छिन्नबहुलताय पन कायस्स तच्च-
परिच्छिन्नता होती ति एवं बुत्तं । तच्चो परियन्तो अस्सा ति तच्चपरियन्तो ति एतेन पन वचनेन
कायेकदेसभूतो तच्चो गदितो एव, तप्पट्ठिबद्धा च केसादयो तदनुपविट्ठमूला तच्चपरियन्त व
होन्ती ति द्वत्तिसाकारसमूहो सब्बो पि कायो तच्चपरियन्तो बुत्तो ति वेदितव्वो ।

३१. अत्थो ति वचनविपल्लासेन बुत्तं, निपातपदं वा एतं । तस्मा तीसु पि सङ्कासु
तदेवस्स रूपं । तेनाह “संविज्जन्ती” ति । अक्खरचिन्तकेहि सरीरे काय-सदं वर्णन्तेहि पि
असुचिसमुदायभाव नेव इच्छितव्वो ति दस्सेन्तो—“असुचिसञ्चयतो” ति वत्वा पुन न निरुत्ति-

केसा लोमा ति एते केसादयो द्वत्तिसाकारा । तत्थ अत्थि इमस्मिं काये वेसा, अत्थि इमस्मिं काये लोमा ति एवं सम्बन्धो वेदितब्बो ।

३२. इमस्मिं हि पादतला पट्टाय उपरि, केसमत्थका पट्टाय हेट्ठा, तत्ततो पट्टाय परितो ति एत्तके व्याममत्ते कळेवरे सब्बाकारेण पि विचिन्तो न कोचि किञ्चि मुत्तं वा मणिं वा वेळुरियं वा अगलं वा कुङ्कुमं वा कप्पूरं वा वासचुण्णादिं वा अणुमत्तम्पि सुचिभावं पस्सति, अथ खो परमदुग्गन्ध-जेगुच्छं असिरिकदस्सनं नानप्पकारं केसलोमादिभेदं असुचिं येव पस्सति । तेन वुत्तं—अत्थि इमस्मिं काये केसा लोमा...प...मुत्तं ति । अयमेत्थ पदसम्बन्धतो वण्णना ।

३३. इमं पन कम्मट्ठानं भावेतुकामेन आदिकम्मिकेन कुलपुत्तेन वुत्तप्पकारं कल्याणमित्तं उपसङ्गमित्वा इदं कम्मट्ठानं गहेतब्बं । तेनापिस्स कम्मट्ठानं कथेन्तेन सत्तथा उग्गहकोसल्लं दसथा च मनसिकारकोसल्लं आचिक्खितब्बं । तत्थ वचसा मानसा वण्णतो सण्ठानतो दिसतो ओकासतो परिच्छेदतो ति एवं सत्तथा उग्गहकोसल्लं आचिक्खितब्बं ।

इमस्मिं हि पटिक्कूलमनसिकारकम्मट्ठाने यो पि तिपिटको होति, तेना पि मनसिकारकाले पठमं वाचाय सज्झायो कातब्बो । एकच्चस्स हि

नयेन दस्सेतुं—“इच्छितानं” ति आदि वुत्तं । तत्थ आयभूततो ति उप्पत्तिट्ठानभूतत्ता । “पूरं नानप्पकारस्सा” ति वुत्तं । “के पन ते पकारा ? येहि नानप्पकारं असुचि वुत्तं” ति ते केसादिके दस्सेतुं पालियं “केसा लोमा” ति आदि वुत्तंति इममत्थं दीपेन्तो आह—“एते केसादयो द्वत्तिसाकारा” ति । आकारा पकारा ति हि एको अत्थो ति । एवं सम्बन्धो ति “अत्थि इमस्मिं काये नखा” ति आदिना सब्बकोट्टासेसु “अत्थि इमस्मिं काये” ति पदत्तयेन सम्बन्धो वेदितब्बो ।

३२. परितो ति तिरियं, समन्ततो वा पादतलकेसमूलेसु च तच्चस्स लब्धनतो । सुचि-भावं ति सुचिनो सम्भावं सुचिमेव वा ।

३३. येन विधिना उग्गहे कुसलो होति, सो सत्तविधो विधि “उग्गहकोसल्लं” ति शुच्चति, तन्निब्वत्तं वा आणं । मनसिकारकोसल्ले पि एसेव नयो ।

सज्ज्ञायं करोन्तस्सेव कम्मट्टानं पाकटं होति । मलयवासी महादेवत्थेरस्स सन्तिके उग्गहितकम्मट्टानानं द्विक्कं थेरानं विय । थेरो किर तेहि कम्मट्टानं याचितो चत्तारो मासे इमं येव सज्ज्ञायं करोथा ति द्रत्तिसाकारपाळिं अदासि । ते किञ्चापि नेसं द्वे तयो निकाया पगुणा, पदक्खिणग्गाहिताय पन चत्तारो मासे द्वात्तिसाकारं सज्ज्ञायन्ता व सोतापन्ना अहेसुं । तस्मा कम्मट्टानं कथेन्तेन आचरियेन अन्तेवासिको वत्तब्बो “पठमं ताव वाचाय सज्ज्ञायं करोही” ति ।

३४. करोन्तेन च तच्चपञ्चकादीनि परिच्छिन्दित्वा अनुलोमपटिलोमवसेन सज्ज्ञायो कातब्बो । केसा लोमा नखा दन्ता तचो ति हि वत्वा पुन पटिलोमतो तचो दन्ता नखा लोमा केसा ति वत्तब्बं ।

तदनन्तरं वक्कपञ्चके मंसं न्हारु अट्ठि अट्ठिमिज्जं वक्कं ति वत्वा पुन पटिलोमतो वक्कं अट्ठिमिज्जं अट्ठि न्हारु मंसं तचो दन्ता नखा लोमा केसा ति वत्तब्बं ।

ततो पप्फासपञ्चके हृदयं यकनं किलोमकं पिहकं पप्फासं ति वत्वा पुन पटिलोमतो पप्फासं पिहकं किलोमकं यकनं हृदयं वक्कं अट्ठिमिज्जं अट्ठि न्हारु मंसं तचो दन्ता नखा लोमा केसा ति वत्तब्बं ।

ततो मत्थलुङ्गपञ्चके अन्तं अन्तगुणं उदिरयं करीसं मत्थलुङ्गं ति वत्वा पुन पटिलोमतो मत्थलुङ्गं करीसं उदिरयं अन्तगुणं अन्तं पप्फासं पिहकं किलोमकं यकनं वक्कं अट्ठिमिज्जं अट्ठि न्हारु मंसं तचो दन्ता नखा लोमा केसा ति वत्तब्बं ।

सज्ज्ञायन्ता वा ति सज्ज्ञायं करोन्ता एव । तेसं किर चत्तारो मासे सज्ज्ञायत्तानं सज्ज्ञायमग्गेनेव कोट्टासे उपधारेन्तानं पटपाटिया द्रत्तिसाकारा विभूततरा हुत्वा खायिसु, पटक्कूलसज्ज्ञा सण्ठांस, ते तस्मि नमिच्चे ज्ञानं अप्पेत्वा ज्ञानपादकं वपस्सनं वड्डेत्वा दस्सनमग्गं पटिविज्जिसु । तेन वुत्तं “सज्ज्ञायन्ता व सोतापन्ना अहेसुं” ति ।

३४. परिच्छिन्दित्वा ति तच्चपञ्चकादिवसेनेव परिच्छेदं कत्वा । पथवीधातुबहुलभावतो मत्थलुङ्गस्स करीसावसाने तन्तिआरोपनमाह । एत्थ च मंसं न्हारु अट्ठि अट्ठि-

ततो मेदछक्के पित्तं सेम्हं पुब्बो लोहितं सेदो मेदो ति वत्वा पुन पटिलोमतो मेदो सदो लोहितं पुब्बो सेम्हं पित्त मत्थलुङ्गं करीसं उदरियं अन्तगुणं अन्तां पप्फासं पिहकं किलोमकं यकनं हदयं वक्कं अट्टिमिञ्जं अट्टि न्हारु मंसं तचो दन्ता नखा लोमा केसा ति वत्तब्बं ।

ततो मुत्तछक्के अस्सु वसा खेळो सिङ्घाणिका लसिका मुत्तं ति वत्वा पुन पटिलोमतो मुत्तं लसिका सिङ्घाणिका खेळो वसा अस्सु मेदो सेदो लोहितं पुब्बो सेम्हं पित्तं मत्थलुङ्गं करीसं उदरियं अन्तगुणं अन्तां पप्फासं पिहकं किलोमकं यकनं हदयं वक्कं अट्टिमिञ्जं अट्टि न्हारु मंसं तचो दन्ता नखा लोमा केसा ति वत्तब्बं ।

एवं कालसतं कालसहस्सं कालसतसहस्सम्पि वाचाय सज्झायो कातब्बो । वचसा सज्झायेन हि कम्मट्ठानतन्ति पगुणा होति, न इतो चितो च चित्तं विधावति । कोट्टासा पाकटा होन्ति, हत्थसङ्कलिका विय वतिपादपन्ति विय च खायन्ति ।

३५. यथा पन वचसा, तथेव मनसा पि सज्झायो कातब्बो । वचसा सज्झायो हि मनसा सज्झायस्स पच्चयो होति । मनसा सज्झायो लक्खणपटिवेधस्स पच्चयो होति ।

मिञ्जं वक्कं, वक्कं अट्टिमिञ्जं अट्टि न्हारु मंसं तचो दन्ता नखा लोमा केसा त एवं वक्कपञ्चादीसु अनुलोमसज्झायं वत्ता पटिलोमसज्झायो पुरिमेहि सम्बन्धो वुत्तो । स्वायं सम्मोहव्नोद नयं^१ विसुं तिपञ्चाहं पुरिमेहि एकतो तिपञ्चाहन्ति छपञ्चाहं सज्झायो वुत्तो-तत्थ आदिअन्तदस्सनवसेन वुत्तो ति दट्ठब्बो । अनुलोमपटिलोमसज्झाये पि हि पटिलोम, सज्झायो अन्तिमो होति, सज्झायप्पकारन्तरं वा एतम्पी ति वेदिब्बं ।

हत्थसङ्कलिका ति अङ्गुलिपन्तिमाह ।

३५. मनसा सज्झायो ति चत्तेन चिन्तनमाह, यं मानसं “जप्पनं” ति वुच्चति, सम्मदेव अज्झायो ति वा सज्झायो, चिन्तनं ति अत्थो । चिरतरं सुट्ठु पवत्तनेन^२ पगुणभूता

३६. वण्णतो ति केसादीनं वण्णो ववत्थपेतब्बो ।

३७. सण्ठानतो ति तेसं येव सण्ठानं ववत्थपेतब्बं ।

३८. दिसतो ति इमस्मिं हि सरीरे नाभितो उद्धं उपरिमदिसा, अधो हेडिमदिसा, तस्मा अयं कोट्टासो इमिस्सा नाम दिसाया ति दिसा ववत्थपेतब्बा ।

३९. ओकासतो ति अयं कोट्टासो इमस्मिं नाम ओकासे पतिट्ठितो ति एवं तस्स तस्स ओकासो ववत्थपेतब्बो ।

४०. परिच्छेदतो ति सभागपरिच्छेदो विसभागपरिच्छेदो ति द्वे परिच्छेदा । तत्थ अयं कोट्टासो हेडा च उपरि च तिरियञ्च इमिना नाम परिच्छिन्नो ति एवं सभागपरिच्छेदो वेदितब्बो । केसा न लोमा, लोमा पि न केसा ति एवं अमिस्सकतावसेन विसभागपरिच्छेदो वेदितब्बो ।

४१. एवं सत्तथा उग्गहकोसल्लं आचिक्खन्तेन पन इदं कम्मट्ठानं कम्मट्ठानतन्ति समापज्जित्वा मनसिकरोन्तस्स आदितो पट्ठाय याव परियोसाना कत्थचि असज्जमाना निरन्तरमेव उपट्ठाति, तदनुसारेण तदत्थो पि विभूततरो हुत्वा खायती ति आह “वचसा सज्झायो हि...प०...पटिवेधस्स पच्चयो होती”ति । लक्खणपटिवेधस्सा ति असुभलक्खणपटिवेधस्स ।

३६. पटिक्कूलसभावसल्लक्खणस्स कस्सति वण्णग्गहणमुखेन कोट्टासा ववत्थानं गच्छन्ति कस्सचि सण्ठानग्गहणमुखेन कस्सचि दिसाविभागग्गहणमुखेन कस्सचि पतिट्ठतो— कासग्गहणमुखेन, कस्सचि सब्बसो परिच्छिज्जग्गहणमुखेना ति वण्णादितो सल्लक्खणं उग्गहकोसल्लावहं वुत्तंति तं दस्सेन्तो “केसादीनं वण्णो ववत्थपेतब्बो” ति आदिमाह ।

४०. अत्तनो भागो सभागो, सभागेन परिच्छेदो सभागपरिच्छेदो, हेडुपरितिरियपरियन्तेहि सकोट्टासिककेसन्तरादीहि च परिच्छेदो ति अत्थो । अमिस्सकतावसेना ति कोट्टासन्तरेहि अवोमिस्सकतावसेन । असभागो हि इध “विभागो”ति अधिप्पेतो, न विरुद्धसभागो । स्वायमत्थो केसादिसद्वतो एव लब्धति । सद्वन्तरत्थापोहवसेन सद्वो अर्थं वदती ति “केसा” ति वुत्ते “अकेसा न होन्ती” ति अयमत्थो विज्झायति । के पन ते अकेसा ? लोमादयो, न च घटादीसु पसङ्गोपकरणेनेव नेसं निवसितत्ता ।

४१. पटिक्कूलवसेनेव कथितं धातुविभागस्स सामञ्जसो पि अगहितत्ता । तत्थेव

असुकस्मिं सुत्ते पटिककूलवसेन कथितं, असुकस्मिं धातुवसेना ति अत्वा आचिक्खितब्बं । इदं हि महासतिपट्टाने^१ पटिककूलवसेनेव कथितं । महा-
हत्थिपदोपममहाराहुलोवाधधातुविभङ्गेसु^२ धातुवसेन कथितं । कायगता-
सतिसुत्ते^३ पन यस्स वण्णतो उपट्ठाति, तं सन्धाय चत्तारि ज्ञानानि
विभत्तानि । तत्थ धातुवसेन कथितं विपस्सनाकम्मट्टानं होति, पटिककूलवसेन
कथितं समथकम्मट्टानं । तदेतं इध समथकम्मट्टानमेवा ति ।

४२. एवं सत्तधा उग्गहकोसल्लं आचिक्खित्वा अनुपुब्बतो
नातिसीघतो नातिसणिकतो विक्खेपपटिवाहनतो पण्णात्तिसमतिककमनतो
अनुपुब्बमुञ्चनतो, अप्पनातो तयो च सुत्तन्ता ति एवं दसधा मनसि-
कारकोसल्लं आचिक्खितब्बं ।

तत्थ अनुपुब्बतो ति इदं हि सज्झायकरणतो पट्टाय अनुपटिपाटिया
मनसिकातब्बं, न एकन्तरिकाय । एकन्तरिकाय हि मनसिकारोन्तो, यथा
नाम अकुसलो पुरिसो द्वतिसपदं निस्सेणिं एकन्तरिकाय आरोहन्तो
किलन्तकायो पतति, न आरोहनं सम्पादेति, एवमेव भावनासम्पत्तिवसेन
अधिगन्तव्वस्स अस्सादस्स अनधिगमा किलन्तचित्तो पतति, न भावनं
सम्पादेति ।

विसुं धातुकम्मट्टानस्स कथितत्ता च धातुविभङ्गो पक्कुसातिसुत्तं^४ विभङ्गप्पकरणे धातुविभङ्ग-
पालि^५ च । यस्स वण्णतो उपट्ठाति केसादि, तं पुग्गलं सन्धास ज्ञानानि केसादीसु वण्ण-
कसिणारम्मणानि विभत्तानि । अत्वा आचिक्खितब्बंति पदत्थं बुत्तं, तं दस्सेतुं तत्थ धातु-
वसेना^६ ति आदि बुत्तं । इधा ति इमस्मिं पटिककूलमनसिकारपब्बे । कायगतासतिसुत्ते^३
हि पटिककूलमनसिकारपब्ब गहेत्वा इध कायगतासतिभावना निद्दिसीयति ।

४२. न एकन्तरिकाया ति एकन्तरिकाय पि न मनसि कातब्बं, पगेव द्वन्तरिकादिना-
ति अधिप्पायो । न भावनं सम्पादेति, लक्खणपटिवेधं न पापुणाति एकन्तरिकाय मनसि
करोन्तो ति सन्नन्धो ।

१. दी—२-२१९ । २. म०—१-२३५; म०—२-१००; म० ३-३२५ ।

३. म०—३-१५१ ।

४. म०—३-८२२ ।

५. अभि०—२-१०२ ।

६. म०—३-१५१ ।

४३. अनुपुब्बतो मनसिकरोन्तेना पि च नातिसीघतो मनसिकातब्बं । अतिसीघतो मनसिकरोतो हि यथा नाम तियोजनं मग्गं पटिपज्जित्वा ओक्कमनविस्सज्जनं असल्लक्खेत्वा सीधेन जवेन सत्तक्खत्तुम्पि गमनागमनं करोतो पुरिसस्स किञ्चापि अद्धानं परिक्खयं गच्छति, अथ खो पुच्छित्वा व गन्तब्बं होति, एवमेव केवलं कम्मट्ठानं परियोसानं पापुणाति, अविभूतं पन होति, न विसेसं आवहति, तस्मा नातिसीघतो मनसिकातब्बं ।

४४. यथा च नातिसीघतो, एवं नातिसणिकतो पि । अतिसणिकतो मनसिकरोतो हि यथा नाम तदहेव तियोजनमग्गं गन्तुकामस्स पुरिसस्स अन्तरामग्गे रुक्खपब्बततळाकादीसु विलम्बमानस्स मग्गो परिक्खयं न गच्छति, द्वीहतीहेन परियोसापेतब्बो होति, एवमेव कम्मट्ठानं परियोसानं न गच्छति, विसेसाधिगमस्स पच्चयो न होति ।

४५. विक्खेपपटिवाहनतो ति कम्मट्ठानं विस्सज्जेत्वा बहिद्धा पथुत्तारम्मणे चेतसो विक्खेपो पटिवाहितब्बो । अप्पटिवाहतो हि यथा नाम एकपदिकं पपातमग्गं पटिपन्नस्स पुरिसस्स ओक्कमनपदं असल्लक्खेत्वा

४३. ओक्कमनविस्सज्जनं ति पटिपज्जितब्बविस्सज्जेतब्बे मग्गे । पुच्छित्वाव गन्तब्बं होति गहेतब्बविस्सज्जेतब्बट्ठानस्स असल्लक्खणतो । कम्मट्ठनं परियोसानं पापुणाती ति आदितो पढाय याव परियोसाना मनसिकारमत्तं होती ति अधिप्पायो । अविभूतं पन होति पटिकूलकारस्स सुट्ठु असल्लक्खणतो । ततो एव न विसेसं आवहति ।

४४. कम्मट्ठानं परियोसानं न गच्छती ति पटिपाटिया सब्बकोट्ठासे मनसि करोतो येव विभूता हुत्वा उपट्टहन्ति । ते सातिसयं पाटिकूलतो मनसि करोन्तस्स कम्मट्ठानं परियोसानं गच्छेय्य, इमस्स पन अतिविय दन्धं मनसि करोतो विभूततो उपट्टानमेव नत्थि, कुतो पटिकूलताय सण्ठानं । तेनाह—“विसेसाधिगमस्स पच्चयो न होती” ति ।

४५. बहिद्धा पथुत्तारम्मणे ति “असुचि पटिकूलं” ति केसादीसु पवत्तेतब्बं असुभानुपत्सनं हित्वा सुभादिवसेन गच्छमाना केसादयो पि इध “बहिद्धा पथुत्तारम्मणमेवा” ति वेदितव्वा । रूपादयो हि नीलादिवसेन पथुसभावताय पथुत्तारम्मणं नाम, नानारम्मणं ति

इतो चितो च विलोकयतो पदवारो विरज्जति, ततो सतपोरिसे पपाते पतितब्बं होति, एवमेव बहिद्धा विक्खेपे सति कम्महानं परिहायति परिधंसति । तस्मा विक्खेपपटिवाहनतो मनसिकातब्बं ।

४६. पण्णत्तिसमतिकमनतो ति या अयं केसा लोमा ति आदिका पण्णत्ति, तं अतिकममत्वा पटिक्कूलं ति चित्तं ठपेतब्बं । यथा हि उदकदुल्लभकाले मनुस्सा अरज्जे उदपानं दिस्वा तत्थ तालपण्णादिकं किञ्चिदेव सज्जाणं बन्धित्वा तेन सज्जाणेन आगन्त्वा न्हायन्ति चेव पिवन्ति च । यदा पन नेसं अभिण्हसञ्चारेन आगतागतपदं पाकटं होति, तदा सज्जाणेन किञ्चं न होति, इच्छित्तिच्छित्तक्खणे गन्त्वा न्हायन्ति चेव पिवन्ति च एवमेव पुब्बभागे केसा लोमा ति पण्णत्तिवसेन मनसिकरोतो पटिक्कूलभावो पाकटो होति । अथ केसा लोमा ति पण्णत्तिं समतिकममत्वा पटिक्कूलभावे येव चित्तं ठपेतब्बं ।

अत्थो । असमाधानं चेतसो विरूपो खेपो ति विक्खेपो । सो सति सूपडितं कत्वा सक्कच्चं कम्महानं मनसि करोन्तेन पटिवाहितब्बो । परिहायती ति हायति । परिधंसती ति विनस्सति ।

४६. या अयं केसा लोमा ति आदिका लोकसङ्केतानुगता । पण्णत्ती ति अट्ठधम्मे उपादाय पण्णत्ति । तं केसादिपण्णत्ति । अतिकममत्वा ति पटिक्कूलभावनाय अतिकममत्वा उग्घाटेत्वा । तस्सा उग्घाटितत्ता तस्मिं तस्मिं कोट्ठासे पटिक्कूलतो उपट्ठहन्ते “पटिक्कूल” ति चित्तं ठपेतब्बं । इदानीं तमत्थं उपमाय विभावेन्तो “यथा ही” ति आदिमाह । तत्रिदं उपमासंसन्दनं—मनुस्सा विय योगावचरो । उदपानं विय कोट्ठासा । तालपण्णाः मज्जाणं विय केसादिपण्णत्ति । तेन मनुस्सानं उदपाने न्हाणपिवनादि विय योगावचरस्स पुब्बभागे केसा लोमा ति पण्णत्तिवसेन मनसिकारो । अभिण्हसञ्चारेन मनुस्सानं सज्जाणेन विना उदपाने किञ्चकरणं विय योगावचरस्स मनसिकारवलेन पण्णत्तिं अतिकममत्वा पटिक्कूलभावे येव चित्तं ठपेत्वा भावनानुयोगो । पुब्बभागे प०... पाकटो होती ति “केसा लोमा” ति आदिना भावानामनुयुज्जन्तस्स केसादिपण्णत्तिया सद्धिं येव कोट्ठासानं पटिक्कूलभावो पुब्बभागे पाकटो

४७. अनुपुब्बमुञ्चनतो ति यो यो कोट्टासो न उपट्ठाति, तं तं मुञ्चन्तेन अनुपुब्बमुञ्चनतो मनसिकातब्बं । आदिकम्मिकस्स हि केसा ति मनसिकरोतो मनसिकारो गन्त्वा मुत्तं ति इमं परियोसानकोट्टासमेव आहच्च तिट्ठति । मुत्तं ति च मनसिकरोतो मनसिकारो गन्त्वा केसा ति इमं आदिकोट्टासमेव आहच्च तिट्ठति । अथस्स मनसिकरोतो मनसिकरोतो केचि कोट्टासा उपट्ठहन्ति, केचि न उपट्ठहन्ति । तेन ये ये उपट्ठहन्ति, तेसु तेसु ताव कम्मं कातब्बं याव द्वीसु उपट्ठितेसु तेसम्पि एको सुट्ठतरं उपट्ठहति, एवं उपट्ठितं पन तमेव पुनप्पुनं मनसिकरोन्तेन अप्पना उप्पादेतब्बा ।

४८. तत्रायं उपमा—यथा हि द्वत्तिसतालके तालवने वसन्तं मक्कटं गहेतुकामो लुद्धो आदिग्धि ठिततालस्स पण्णं सरेन विज्झित्वा उक्कुट्ठिं करेय्य, अथ खो सो मक्कटो पटिपाटिया तस्मिं तस्मिं ताले पतित्वा परियन्ततालमेव गच्छेय्य, तत्थ पि गन्त्वा लुद्धेन तथेव कते पुन तेनेव नयेन आदितालं आगच्छेय्य, सो एवं पुनप्पुनं पटिपाटियमानो उक्कुट्ठु-कुट्ठिड्डाने येव उट्ठित्वा अनुक्कमेन एकस्मिं ताले निपतित्वा तास्स वेमज्झे

होति । अथा ति पच्छा भावनाय वीथिपटिपन्नकाले । पटिकूलभावे येव चित्तं ठपेतब्बं ति कोट्टासानं पटिकूलकारे येव भवनाचित्तं पवत्तेतब्बं ।

४७. अनुपुब्बेन मुञ्चनं अनुपुब्बमुञ्चनं, अनुपट्ठहन्तस्स अनुपट्ठहन्तस्स मुञ्चनं ति अत्थो । कथं पन अनुपट्ठानं होती ति आह—“अदिकम्मिकस्सा” ति आदि । परियोसान-कोट्टासमेव आहच्च तिट्ठती ति इदं कम्मद्वानं तन्तिअनुसारेन आदितो कम्मद्वानमनसिकारो पवत्तती ति कत्वा वुत्तं । तथा हिस्स मासा सज्झायो विय मनसिकारो ते ते कोट्टासे आमह-मत्ते कत्वा गच्छति, न लक्खणसल्लक्खणवसेन । यदा पन ने लक्खणसल्लक्खणवसेन सुट्ठ उपधारेन्तो मनसि करोति, तदा केचि उपट्ठहन्ति, केचि न उपट्ठहन्ति । तत्थ पटिपज्जन-विधिं दस्सेन्तो “अथस्सा” ति आदिमाह । तत्थ कम्मं ति मनसिकारकम्मं ताव कातब्बं । कीव चिरं ति^२ याव द्वीसु उपट्ठितेसु, तेसम्पि द्विजं एको सुट्ठतरं उपट्ठहति ताव ।

४८. उक्कुट्ठुक्कुट्ठिड्डाने येव उट्ठित्वा ति पुब्बे विव एकत्थं कताय उक्कुट्ठिया

मकुळतालपण्णसूचिं दळ्हं गहेत्वा विज्झियमानो पि न उट्ठेय्य, एवं सम्पदमिदं दट्ठब्बं ।

तत्रिदं ओपम्मसंसन्दनं—यथा हि तालवने द्रत्तिस ताला, एवं इमस्मिं काये द्रत्तिसकोट्टासा । मक्कटो विय चित्तं । लुद्धो विय योगावचरो । मक्कटस्स द्रत्तिसतालके तालवने निवासो विय योगिनो चित्तस्स द्रत्तिसकोट्टासके काये आरम्मणवसेन अनुसञ्चरणं । लुद्धेन आदिग्धि ठिततालस्स पण्णं सरेन विज्झित्वा उक्कुट्टिया कताय मक्कटस्स तस्मिं तस्मिं ताले पतित्वा परियन्ततालगमनं विय योगिनो केसा ति मनसिकारे आरद्धे पट्टिपाटिया गन्त्वा परियोसानकोट्टासे येव चित्तस्स सण्ठानं । पुन पच्चागमने पि एसेव नयो । पुनप्पुनं पट्टिपाटियमानस्स मक्कटस्स उक्कुट्टुकुट्टिद्वाने उट्ठानं विय पुनप्पुनं मनसिकरोतो केसुचि केसुचि उपट्ठितेसु अनुपट्ठहन्ते विस्सज्जेत्वा उपट्ठितेसु परिकम्मकरणं । अनुक्कमेन एकस्मिं ताले निपतित्वा तस्स मज्झे मकुळतालपण्णसूचिं दळ्हं गहेत्वा विज्झियमानस्स पि अनुट्ठानं विय अवसाने द्वीसु उपट्ठितेसु यो सुट्ठुतरं उपट्ठाति, तमेव पुनप्पुनं मनसिकरित्वा अप्पनाय उप्पादनं ।

अपरा पि उपमा—यथा नाम पिण्डपातिको भिक्खु द्रत्तिसकुलं गामं उपनिस्साय वसन्तो पठमगेहे येव द्वे भिक्खा लभित्वा परतो एकं विस्सज्जेय्य । पुन दिवसे तिस्सो लभित्वा परतो द्वे विस्सज्जेय्य । ततियदिवसे आदिग्धि येव पत्तपूरं लभित्वा आसनसालं गन्त्वा परिशुज्जेय्य । एवं सम्पदमिदं दट्ठब्बं ।

द्रत्तिसकुलगामो विय हि द्रत्तिसाकारो । पिण्डपातिको विय योगावचरो । तस्स तं गामं उपनिस्साय वासो विय योगिनो द्रत्तिसाकारे परिकम्मकरणं । पठमगेहे द्वे भिक्खा लभित्वा परतो एकस्सा विस्सज्जनं विय, दुतियदिवसे तिस्सो लभित्वा परतो द्विन्नं विस्सज्जनं विय च मनसिकरोतो मनसिकरोतो अनुपट्ठहन्तो विस्सज्जेत्वा उपट्ठितेसु याव कोट्टासद्वये परिकम्मकरणं । ततियदिवसे आदिग्धि येव पत्तपूरं लभित्वा आसनसालायं

निसीदित्वा परिभोगो विय द्वीसु यो सुट्ठतरं उपट्ठाति, तमेव पुनप्युनं मनसि-
करित्वा अप्पनाय उप्पादनं ।

४९. अप्पनातो ति अप्पनाकोट्ठासतो केसादीसु एकेकस्मिं
कोट्ठासे अप्पना होती ति वेदित्वा ति अयमेवेत्थ अधिप्पायो ।

५०. तयो च सुत्तन्ता ति अधिचित्तं, सीतिभावो, बोज्झङ्ग-
कोसल्लं ति इमे तयो सुत्तन्ता वीरियसमाधियोजनत्थं वेदित्वा ति अय-
मेत्थ अधिप्पायो । तत्थ—

“अधिचित्तमनुयुत्तेन भिक्खवे भिक्खुना तीणि निमित्तानि
कालेन कालं मनसिकातब्बानि । कालेन कालं समाधिनिमित्तं मनसि-
कातब्बं । कालेन कालं पग्गहनिमित्तं मनसिकातब्बं । कालेन कालं उपेक्खा-
निमित्तं मनसिकातब्बं । सचे भिक्खवे अधिचित्तमनुयुत्तो भिक्खु एकन्तं
समाधिनिमित्तं येव मनसिकरेय्य, ठानं तं चित्तं कोसज्जाय संवत्तेय्य ।
सचे भिक्खवे अधिचित्तमनुयुत्तो भिक्खु एकन्तं पग्गहनिमित्तं येव
सनसिकरेय्य, ठानं तं चित्तं उट्ठचाय संवत्तेय्य । सचे भिक्खवे अधि-

कमेन सब्बतालेसु पतित्वा उट्ठहित्वा उट्ठहित्वा परियन्ततालं आदितालञ्च आगन्त्वा^१ ततो
ततो तत्थ तत्थेव कताय उक्कुट्ठिया उट्ठहित्वा ति अत्थो ।

द्वे भिक्खा ति द्वीसु गेहेसु लद्धभिक्खा^२ ।

४९. अप्पनातो ति अप्पनाकारतो द्वत्तिसाकारे अप्पना होन्ति । किं पच्चेकं कोट्ठासेसु
होति उदाहु अञ्जथा ति विचारणायं आह—“अप्पनाकोट्ठासतो” ति कोट्ठासतो कोट्ठासतो
ति अत्थो । तेनाह—“केसादिसू” ति आदि ।

५०. अधिचित्तं ति समथविपनाचित्तं ।

अनुयुत्तोना ति युत्तप्पयुत्तेन, भावेन्तेना ति अत्थो । कालेन कालं ति कालं काले ।
समाधिनिमित्तं उपलब्धतसमाधानाकारो समाधि एव । मनसिकातब्बं ति चित्ते

चित्तमनुयुत्तो भिक्खु एकन्तं उपेक्खानिमित्तं येव मनसिकरेय्य, ठानं तं चित्तं न सम्मा समाधियेय्य आसवानं खयाय । यतो च खो भिक्खवे अधिचित्तमनुयुत्तो भिक्खु कालेन कालं समाधिनिमित्तं पग्गनिमित्तं उपेक्खानिमित्तं मनसिकरोति, तं होति चित्तं मुदुश्च कम्मञ्जश्च पभस्सरश्च, न च पभङ्गु, सम्मा समाधियति आसवानं खयाय ।

सेय्यथापि भिक्खवे सुवण्णकारो वा सुवण्णकारन्तेवासी वा उक्कं बन्धति, उक्कं बन्धित्वा उक्कामुखं आलिम्पेति, उक्कामुखं आलिम्पेत्वा सण्डासेन जातरूपं गहेत्वा उक्कामुखे पक्खिपित्वा कालेन कालं अभिधमति, कालेन कालं उदकेन परिप्फोसेति, कालेन कालं अज्झुपेक्खति । सचे भिक्खवे सुवण्णकारो वा सुवण्णकारन्तेवासी वातं जातरूपं एकन्तं अभिधमेय्य, ठानं तं जातरूपं डहेय्य । सचे भिक्खवे सुवण्णकारो वा सुवण्णकारन्तेवासी वा तं जातरूपं एकन्तं उदकेन परिप्फोसेय्य, ठानं तं जातरूपं निब्बायेय्य । सचे भिक्खवे सुवण्णकारो वा सुवण्णकारन्तेवासी वा तं जातरूपं एकन्तं अज्झुपेक्खेय्य, ठानं तं जातरूपं न सम्मापरिपाकं गच्छेय्य । यतो च खो भिक्खवे सुवण्णकारो वा सुवण्णकारन्तेवासी वा तं जातरूपं कालेन कालं अभिधमति, कालेन कालं उदकेन परिप्फोसेति, कालेन कालं अज्झुपेक्खति, तं होति जातरूपं मुदुश्च कम्मञ्जश्च पभस्सरश्च, न च पभङ्गु, सम्मा उपेति कम्माय । यस्सा यस्सा च पिळ्ळधनविकतिया

कातब्बं, उप्पादेतब्बं ति अत्थो । समाधिकारणं वा आरम्भणं समाधिनिमित्तं, तं आवज्जितब्बं ति अत्थो । पग्गहनिमित्तउपेक्खानिमित्तेसु पि एसेव नयो । ठानं अत्थी ति वचनसेसो । तं भावना चित्तं कोसज्जाय संबत्तेय्य, एतस्स संवत्तनस्स ठानं कारणं अत्थी ति अत्थो । तं वा मनसिकरणचित्तं कोसज्जाय संबत्तेय्य, एतस्स ठानं कारणं अत्थी ति अत्थो । मुदुं ति सुभावितभावेन मुदुभूतं वसीभावप्पत्तं ति अत्थो । मुदुत्ता एव कम्मळ्वं कम्मक्खमं कम्मयोगं । पभस्सरं ति उपक्खिलेसविगमेन परिसुद्धं, परियोदातं ति अत्थो । न च पभङ्गू ति कम्मनियभावूपगमनेन न च पभिज्जनसभावं मुदन्तं विय सुवण्णं विनियोग-क्खमं । तेनाह—“सम्मा समाधियति आसवानं खयाया” ति ।

आकङ्क्षति यदि पट्टिकाय यदि कुण्डलाय यदि गीवेप्याय यदि सुवर्ण-
मालाय, तच्चस्स अत्थं अनुभोति ।

एवमेव खो भिक्खवे अधिचित्तमनुयत्तेन...प...समाधियति आस-
वानं खयाय । यस्स यस्स च अभिञ्जा सच्छिकरणीयस्स धम्मस्स चित्तं
अभिनिन्नामेति अभिञ्जा सच्छिकिरियाय, तत्र तत्रेव सक्खिभब्बतं
पापुणाति, सति सति आयतने” ति^१ ।

इदं सुत्तं अधिचित्तं ति वेदितव्वं ।

“छहि भिक्खवे धम्मेहि समन्नागतो भिक्खु भब्बो अनुत्तरं सीतिभावं
सच्छिकातुं । कतमेहि छहि ? इध भिक्खवे भिक्खु यस्मिं समये चित्तं
निग्गहतेव्वं, तस्मिं समये चित्तं निग्गण्हाति । यस्मिं समये चित्तं पग्गहे-
तव्वं, तस्मिं समये चित्तं पग्गण्हाति । यस्मिं समये चित्तं सम्पहंसितव्वं,
तस्मिं समये चित्तं सम्पहंसेति । यस्मिं समये चित्तं अज्झुपेक्खतव्वं, तस्मिं
समये चित्तं अज्झुपेक्खति । पणीताधिमुत्तिको च होति निव्वानाभिरतो ।

उक्कं बन्धती ति मूसं सम्पादेति । आलिम्पेती ति आदीपेति जालेति । तच्चा ति
तं पीलन्धनविकतिसङ्कातं अत्थं पयोजनं अस्स सुवर्णकारस्स अनुभोति प्होति साधेति ।
अस्स वा सुवर्णस्स अत्थं सुवर्णकारो अनुभोति पापुणाति ।

अभिञ्जाय इद्धिविधादिआग्गेन सच्छिकरणीयस्स इद्धिविधपच्चनुभवनादिकस्स अभिञ्जा
सच्छिकरणीयस्स । यस्स पच्चक्खं अत्थि, सो सक्खि । सक्खिनो भब्बता सक्खिभब्बता,
सक्खिभभवनं ति वुत्तं होति । सक्खि च सो भब्बो चा ति वा सक्खिभब्बो । अयञ्चि इद्धिविधा-
दीनं भब्बो, तत्थ च सक्खी ति सक्खिभब्बो, तस्स भावो सक्खिभब्बता, तं पापुणाति ।
सति सति आयतने ति तस्मिं तस्मिं पुब्बहेतुआदिके कारणे सति ।

सीतिभावं ति निव्वानं, किलेसदरथवूपसमं वा । निग्गण्हाती ति उद्धटं चित्तं उद्ध-
पाततो रक्खणवसेन निग्गण्हाति । पग्गण्हाती ति लीनं चित्तं कोसज्जपाततो रक्खणवसेन
पग्गण्हाति । सम्पहंसेती ति सम्पपवत्तं चित्तं तथापवत्तियं पञ्जाय तोसेति, उत्तेजेति वा ।
यदा वा निरत्सादं चित्तं भावनाय न पक्खन्दति, तदा जातिआदीनि संवेगवत्थूनि^२ पक्खे-

इमेहि खो भिक्खवे छहि धम्मेहि समन्नागतो भिक्खु भब्बो अनुत्तरं सीति-
भावं सच्छिकातुं” ति^१ ।

इदं सुत्तं सीतिभावो ति वेदितव्वं ।

५१. बोज्झङ्गकोसल्लं पन “एवमेव खो भिक्खवे यस्मिं समये
लीनं चित्तं होति, अकालो तस्मिं समये पस्सद्विसम्बोज्झङ्गस्स भावनाया”
ति^२ अप्पनाकोसल्लकथायं दस्सितमेव ।

इति इदं सत्तविधं उग्गहकोसल्लं सुग्गहितं कत्वा इदञ्च दसविधं
मनसिकारकोसल्लं सुट्ठु ववत्थपेत्वा तेन योगिना उभयकोसल्लवसेन कम्म-
ट्ठानं साधुकं उग्गहेतव्वं ।

सचे पनस्स आचरियेन सद्धिं एकविहारे येव फासु होति, एवं
वित्थारेन अकथापेत्वा कम्मट्ठानं सुट्ठु ववत्थपेत्वा कम्मट्ठानं अनुयुञ्जन्तेन
विसेसं लभित्वा उपरूपरि कथापेतव्वं । अञ्जत्थ वसितुकामेन यथावुत्तेन
विधिना वित्थारतो कथापेत्वा पुनप्पुनं परिवत्तेत्वा सब्बं गण्ठिट्ठानं
छिन्दित्वा पथवीकसिणनिहेसे वुत्तनयेनेव अननुरूपं सेनासनं पहाय
अनुरूपे विहारे वसन्तेन खुद्दकपलिबोधुपच्छेदं कत्वा पटिकूलमनसिकारे
परिकम्मं कातव्वं ।

क्खित्वा सम्पहंसेति समुत्तेजेति । अज्झुपेक्खती ति यदा पन चित्तं अलीनं अतुद्धतं सम्मदेव
भावनावीथिं ओतिण्णं होति, तदा पग्गहनिग्गहत्तम्पहंसनेसु कञ्चि ब्यापारं अकत्वा सम्पवत्तेसु
युगेसु^३ सारथि विय अज्झुपेक्खति उपेक्खको व होति । पणीताधिमुतिको ति पणीते उत्तमे
मग्गफले अधिमुत्तो निन्नपोणपम्भारो ।

५१. सुग्गहितं कत्वा ति यथावुत्तं उग्गहकोसल्लसङ्कातं विधिं सुट्ठु उग्गहितं परिया-
पुणनादिना सुपरिग्गहितं कत्वा । सुट्ठु ववत्थपेत्वा ति मनसिकारकोसल्लसङ्कातं विधिं
सम्मदेव सल्लक्खणवसेन उपधारेत्वा । विसेसं ति पुब्बेनापरं भावनाय विसेसं । पुनप्पुनं
परिवत्तेत्वा ति कम्मट्ठानतन्तिं पगुणभावं पापेन्तो भिय्यो भिय्यो वाचाय, मनसा च परि-
वत्तेत्वा । गण्ठिट्ठानं ति यथा रुक्खस्स दुब्बिनिमैदो अरञ्जस्स वा गहनभूतो पदेसो

५२. करोन्तेन पन केसेसु ताव निमित्तं गहेतब्बं । कथं ? एकं वा द्वे वा केसे लुञ्चित्वा हत्थतले ठपेत्वा वण्णो ताव ववत्थपेतब्बो । छिन्नट्टाने पि केसे ओलोकेतुं वट्ठति । उदकपत्ते वा यागुपत्ते वा ओलोकेतुम्पि वट्ठति येव । काळककाले दिस्वा काळका ति मनसिकातब्बा, सेतकाले सेता ति । मिस्सककाले पन उस्सदवसेन मनसिकातब्बा होन्ति । यथा च केसेसु, एवं सकले पि तचपञ्चके दिस्वा व निमित्तं गहेतब्बं ।

कोट्टासववत्थापनकथा

५३. एवं निमित्तं गहेत्वा सब्बकोट्टासे वण्णसण्ठानदिसोकास-परिच्छेदवसेन ववत्थपेत्वा वण्णसण्ठानगन्धआसयोकासवसेन पञ्चधा पटिकूलतो ववत्थपेतब्बा ।

तत्रायं सब्बकोट्टासेसु अनुपुब्बकथा । केसा ताव पकतिवण्णेन काळका अहारिट्ठकवण्णा । सण्ठानतो दीघवट्ठलिकातुलादण्डसण्ठाना^१ । दिसतो उपरिमदिसाय जाता- । ओकासतो उभोसु पस्सेसु कण्णचूळिकाहि, पुरतो नलाटत्तेन, पच्छतो गलवाटकेन परिच्छिन्ना सीसकटाहवेठनं अल्लचम्मं केसानं ओकासो । परिच्छेदतो केसा सीसवेठनचम्मे वीहग्गमतं पविसित्वा पतिट्ठितेन हेट्ठा अत्तनो मूलतलेन, उपरि आकासेन, तिरियं अज्जमज्जेन

“गण्ठिहानं” ति बुच्चति, एवं कम्महानतन्तिया अत्थतो दुब्बिनिमेदो गहनभूतो च पदेसो “गण्ठिहानं” ति बुच्चति । तं परिपुच्छनादिलब्धेन आणफरसुना छिन्वित्वा ।

५२. निमित्तं ति कम्महाननिमित्तं, असुभाकारो । एदिसेन पयोजनेन लुञ्चनम्पि अन-वज्जं ति दस्सेतुं लुञ्चित्वा^२ ति बुत्तं । छिन्नट्टाने ति मुण्डितहाने^३ । वट्ठति येव निस्सरणज्झा-सथेन ओल्लोकनतो । अस्सदवसेना ति अफलितानं, फलितानं वा बहुलतावसेन । दिस्वा व निमित्तं गहेतब्बं दस्सनयोग्यताय तचपञ्चकस्स, इतरेसु सुत्वा च अत्वा च निमित्तं गहेतब्बं ।

कोट्टासववत्थापनकथावण्णना

५३. अहारिट्ठकवण्णा ति अभिनवारिट्ठफलवण्णा । कण्णचूळिका ति उपरिकण्ण-

१. दीघवट्ठुलं—सी० ।

२. छिन्नट्टानेति लुञ्चितहाने—सी०

परिच्छिन्ना, द्वे केसा एकतो नत्थी ति अयं सभागपरिच्छेदो । केसा न लोमा, लोमा न केसा ति एवं अवसेसएकतिसकोट्टासेहि अभिस्सीकता केसा नाम पाटियेक्को एककोट्टासो ति अयं विसभागपरिच्छेदो । इदं केसानं वण्णादितो ववत्थापनं ।

५४. इदं पन नेसं वण्णादिवसेन पञ्चधा पटिक्कूलतो ववत्थापनं । केसा नामेते वण्णतो पि पटिक्कूला । सण्ठानतो पि गन्धतो पि आसयतो पि ओकासतो पि पटिक्कूला ।

मनुज्जे पि हि यागुपत्ते वा भत्तपत्ते वा केसवण्णं किञ्चि दिस्वा केसमिस्सकमिदं हरथ नं ति जिगुच्छन्ति, एवं केसा वण्णतो पटिक्कूला । रत्तिं भुज्जन्ता पि केससण्ठानं अक्कवाकं वा मक्कचिवाकं वा छुपित्वा पि तथैव जिगुच्छन्ति । एवं सण्ठानतो पटिक्कूला ।

तेलमक्खनपुप्फधूपादिसङ्कारविरहितानञ्च केसानं गन्धो परमजेषुच्छो होति ततो जेषुच्छतरो अग्निमिह पक्खित्तानं । केसा हि वण्णसण्ठानतो अप्पटिक्कूला पि सियुं, गन्धेन पन पटिक्कूला येव । यथा हि दहरस्स कुमारस्स वच्चं वण्णतो हलिद्विवण्णं, सण्ठानतो पि हलिद्विपिण्डसण्ठानं सङ्कारद्वाने छड्डितं च उद्धुमातककाळसुनखसरीरं वण्णतो तालपक्कवण्णं, सण्ठानतो वट्टेत्वा विस्सट्ठमुदिक्कसण्ठानं । दाठा पिस्स सुमनमकुळसदिसा ति उभयम्पि वण्णसण्ठानतो सिया अप्पटिक्कूलं गन्धेन पन पटिक्कूलमेव, एवं केसा पि सियुं वण्णसण्ठानतो अपटिक्कूला, गन्धेन पन पटिक्कूला येवा ति ।

यथा पन असुचिद्वाने गामनिस्सन्देन जातानि सूपेय्यपण्णानि नागरिकमनुस्सानं जेषुच्छानि होन्ति अपरिभोगानि, एवं केसा पि पुब्बलोहितमुत्तकरीसपिचासेम्हादिनिस्सन्देन जातत्ता जेषुच्छा ति इदं नेसं आसयतो पाटिक्कुल्यं ।

सक्खलिकाय परभागं सन्धाय भुत्तं । तिरियं अक्कमक्क्येन परिच्छिन्ना, कथं ? द्वे केसा एकतो नत्थी ति ।

इमे च केसा नाम गूथरासिम्हि उद्धितकण्णिकं विय एकतिसकोट्टास-
रासिम्हि जाता । ते सुसानसङ्कारट्टानादोसु जातसाकं विय परिक्खादिसु
जातकमलकुबलयादिपुण्णं विय च असुचिट्टाने जातत्ता परमजेगुच्छा ति ।
इदं नेसं ओकासतो पाटिक्कुल्यं ।

यथा च केसानं, एवं सब्बकोट्टासानं वण्णसण्ठानगन्धासयोकासवसेन
पञ्चधा पटिक्कूलता वेदितव्वा । वण्णसण्ठानदिसोकासपरिच्छेदवसेन पन
सब्बे पि विसुं विसुं ववत्थपेतव्वा ।

५५. तत्थ लोमा ताव पकतिवण्णतो न केसा विय असम्भिन्न-
काळका, काळपिङ्गला पन होन्ति । सण्ठानतो ओनतग्गा तालमूलसण्ठाना ।
दिसतो द्वीसु दिसासु जाता । ओकासतो ठपेत्वा केसानं पतिट्ठितोकासञ्च
हत्थपादतलानि च येभ्युयेन अवसेससरीरवेठनचम्मे जाता । परिच्छेदतो
सरीरवेठनचम्मे लिखामत्तं पविसित्वा पतिट्ठितेन हेडा अत्तनो मूलतलेन,
उपरि आकासेन, तिरियं अञ्जमञ्जेन परिच्छिन्ना, द्वे लोमा एकतो नत्थि ।
अयं नेसं सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

५६. नखा ति वीसतिया नखपत्तानं नामं । ते सब्बे पि वण्णतो
सेता । सण्ठानतो मच्छसकलिकसण्ठाना । दिसतो पादनखा हेट्ठिमदिसाय,
हत्थनखा उपरिमदिसाया ति द्वीसु दिसासु जाता । ओकासतो अङ्गुलीनं
अगगपिट्ठेसु पतिट्ठिता । परिच्छेदतो द्वीसु दिसासु अङ्गुलिकोटिमंसेहि,
अन्तो अङ्गुलिपिट्ठिमंसेन, बहि चेव अगगे च आकासेन, तिरियं अञ्जमञ्जेन
परिच्छिन्ना, द्वे नखा एकतो नत्थि । अयं नेसं सभागपरिच्छेदो । विसभाग-
परिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

५४. आसयो ति निस्सयो, पञ्चथोति अत्थो ।

५५. असम्भिन्नकाळका अञ्जेन वण्णेन असम्भिन्नकाळका ।

५६. पत्तसदिसत्ता नखा एव नखपत्तानि । नखा तिरियं अञ्जमञ्जेन परि-
च्छिन्ना ति विसुं ववत्थिततं सन्धाय वुत्तं । तमेव हि अत्थं दस्सेतुं—“द्वे नखा एकतो नत्थी”
ति आह ।

५७. दन्ता ति परिपुण्णदन्तस्स द्दत्तिस दन्तट्टिकानि । ते पि वण्णतो सेता । सण्ठानतो अनेकसण्ठाना । तेसं हि हेट्ठिमाय ताव दन्त-पाळिया मज्जे चत्तारो दन्ता मत्तिकापिण्डे पट्टिपाटिया ठपितअलाबुबीज-सण्ठाना । तेसं उभोसु पस्सेसु एकेको एकमूलको एककोटिको मल्लिक-अकुळसण्ठानो । ततो एकेको द्विमूलको द्विकोटिको यानकउपत्थम्भिनि-सण्ठानो । ततो द्वे द्वे तिमूला तिकोटिका । ततो द्वे द्वे चतुमूला चतुकोटिका ति । उपरिमपाळिया पि एसेव नयो । दिसतो उपरि-मदिसाय जाता । ओकासतो द्वीसु हनुकट्टिकेसु पतिट्ठिता । परिच्छेदतो हेट्ठा हनुकट्टिके पतिट्ठितेन अत्तनो मूलतलेन, उपरि आकासेन, तिरियं अञ्जमञ्जेन परिच्छिन्ना, द्वे दन्ता एकतो नत्थि । अयं नेसं सभाग-परिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

५८. तच्चो ति सकलसरीरं बेठेत्वा ठितच्चम्मं । तस्स उपरि काळ-सामपीतादिवण्णा छवि नाम, या सकलसरीरतो पि सङ्कड्डियमाना बदरद्वि-मत्ता होति । तच्चो पन वण्णतो सेतो येव । सो चस्स सेतभावो अग्गि-जालाभिघातपहरणपहारादीहि विट्ठंसिताय छविया पाकटो होति । सण्ठा-नतो सरीरसण्ठानो व होति । अयमेत्थ सङ्केपो ।

वित्थारतो पन पादङ्गुलित्तच्चो कोसकारककोससण्ठानो । पिट्ठि-पादत्तच्चो पुटबन्धउपाहनसण्ठानो । जङ्घत्तच्चो भरापुटकतालपण्णसण्ठानो । अरुत्तच्चो तण्डुलभरितदीघत्थविकसण्ठानो । आनिसदराच्चो उदकपूरित-

५७. दन्तपाळिया ति दन्तावलिया । यानकउपत्थम्भिनी ति सकटस्स धुरट्ठाने उपत्थम्भकदण्डो । दन्तानं आधारभूता अट्ठि हनुकट्ठि ।

५८. सङ्कड्डियमाना ति सम्पिण्डियमाना । कोसकारककोसो उपल्लिण्डुपोट्टलकं^१ यं “कोसेय्यफलं”ति पि वुच्चति । पुटबन्धउपाहनो सकलपिट्ठिपादच्छादनउपाहनो । आनिसदं आसनपदेसो । तूणिरो सरावासो^२ । गलकञ्चुकं कण्ठत्ताणं । कीटकुलावकं खरमुखकुटि^३ ।

१. उपलण्डपोट्टलकं—सी० । उपलण्डपोतलिकं—क० ।

२. सरावापो—सी० । सरावापो—स्या० ।

३. खरमुखकूटं—सी०, स्या० ।

पटपरिस्सावनसण्ठानो । पिडित्तचो फलकोनद्धचम्मसण्ठानो । कुच्छित्तचो
वीणादोणिकोनद्धचम्मसण्ठानो । उरत्तचो येषुच्चेन चतुरस्ससण्ठानो । उभय-
बाहुत्तचो तूणिरोनद्धचम्मसण्ठानो । पिडित्तहत्थचो खुरकोससण्ठानो,
फणकत्थविकसण्ठानो वा । हत्थङ्गुलित्तचो कुञ्चिककोसकसण्ठानो ।
गीवत्तचो गलकञ्चुकसण्ठानो । मुखत्तचो छिद्दवच्छिद्दो कीटकुलावक-
सण्ठानो । सीसत्तचो पत्तत्थविकसण्ठानो ति ।

तत्रपरिगणहकेन च योगावचरेन उत्तरोद्धतो पट्टाय उपरिमुखं आणं
पेसेत्वा पठमं ताव मुखं परियोनन्धित्वा ठितचम्मं ववत्थपेतब्बं । ततो नलाट-
ट्टिचम्मं । ततो थविकाय पक्खित्तपत्तस्स च थविकाय च अन्तरेन हत्थ-
मिव सीसट्टिकस्स च सीसचम्मस्स च अन्तरेन आणं पेसेत्वा अट्टिकेन सट्ठिं
चम्मस्स एकावद्धभावं वियोजेन्तेन सीसचम्मं ववत्थपेतब्बं । ततो खन्धचम्मं ।
ततो अनुलोमेन पटिलोमेन च दक्खिणहत्थचम्मं । अथ तेनेव नयेन वाम-
हत्थचम्मं । ततो पिडित्तचम्मं तं ववत्थपेत्वा अनुलोमेन पटिलोमेन च दक्खिण-
पादचम्मं । अथ तेनेव नयेन वामपादचम्मं । ततो अनुक्कमेनेव वत्थिउदर-
हृदयगीवचम्मानी ववत्थपेतब्बानि । अथ गीवचम्मनन्तरं हेट्ठिमहनुचम्मं
ववत्थपेत्वा अधरोद्धपरियोसानं पापेत्वा निट्ठपेतब्बं । एवं ओळारिको-
ळारिकं परिगणहन्तस्स सुखुमम्पि पाकटं होति । दिसतो द्वीसु दिसासु
जातो । ओकासतो सकलसरीरं परियोनन्धित्वा ठितो । परिच्छेदतो हेट्ठा
पतिट्ठिततलेन, उपरि आकासेन परिच्छिन्नो, अयमस्स सभागपरिच्छेदो ।
विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

अनुलोमेन पटिलोमेन चा ति एत्थ अंसपदेसतो पट्टाय बाहुनो पिडित्तदेसेन ओत्तरणं
अनुलोमो, मणिबन्धतो पट्टाय बाहुनो पुरिमभागेन आरोहनं पटिलोमो । तेनेव नयेना ति
दक्खिणहत्ये वुत्तेन नयेन अनुलोमेन पटिलोमेन चा ति अत्थो । सुखुमम्पी ति यथावुत्तओळारि-
कचम्मतो सुखुमं । अन्तोमुखचम्मादिकोडासेसु वा तचेन परिच्छिन्नत्ता यं दुसुपलक्खणीयं^१, तं

५९. मंसं ति नव मंसपेसिसतानि । तं सब्बम्पि वण्णतो रत्तं किंसुक-
पुप्फसदिसं । सण्ठानतो जङ्घपिण्डिकमंसं तालपण्णपुटभत्तसण्ठानं । ऊरु-
मंसं निसदपोतसण्ठानं । आनिसदमंसं उद्धनकोटिसण्ठानं । पिट्टिमंसं
तालगुळपटलसण्ठानं । फासुकद्वयमंसं कोट्टुलिकाय कुच्छियं तनुमत्तिकालेप-
सण्ठानं । शनमंसं वड्डेत्वा अवक्खित्तमत्तिकापिण्डसण्ठानं । बाहुद्वयमंसं
द्विगुणं कत्वा ठपितनिच्चम्ममहामूसिकसण्ठानं । एवं ओळरिकोळारिकं
परिगण्हन्तस्स सुखुमम्पि पाकटं होति । दिसतो द्वीसु दिसासु जातं ।
ओकासतो विसाधिकानि तीणि अट्ठि सतानि अनुलिम्पित्वा ठितं ।
परिच्छेदतो हेट्ठा अट्ठिसङ्काते पतिट्ठिततलेन, उपरि तचेन, तिरियं अञ्जमञ्जेन
परिच्छिन्नं, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन
केससदिसो येव ।

६०. न्हारू^१ ति नव न्हारूसतानि । वण्णतो सब्बे पि न्हारू सेता ।
सण्ठानतो नानासण्ठाना । एतेसु हि गीवाय उपरिमभागतो पट्टाय पञ्च-
महान्हारू सरीरं विनन्धमाना पुरिमपस्सेन ओत्तिण्णा पञ्च पच्छिमपस्सेन,
पञ्च दक्खिणपस्सेन, पञ्च वामपस्सेन, दक्खिणहत्थं विनन्धमाना पि
हत्थस्स पुरिमपस्सेन पञ्च पच्छिमपस्सेन पञ्च । तथा वामहत्थं विनन्ध-
माना, दक्खिणपादं विनन्धमाना पि पादस्स पुरिमपस्सेन पञ्च, पच्छिम-
पस्सेन पञ्च । तथा वामपादं विनन्धमाना पी ति एवं सरीरधारका नाम सट्ठि

“सुखुमं”ति वुत्तं । तच्चि वुत्तनयेन ज्ञाणेन तच्च विवरित्वा पस्सन्तस्स पाकटं होति । इध छवि
पि तचगतिका एवा ति “तच्चो उपरि आकासेन परिच्छिन्नो” ति वुत्तो ।

५६. निसदपोतो सिलापुत्तको । उद्धनकोटी ति मत्तिकापिण्डेन कतउद्धनस्स कोटि ।
तालगुळपटलं नाम पक्कतालफललसिकं तालपट्टिकादीसु लिम्पित्वा सुक्खापेत्वा उद्धरित्वा
गहितपटलं । सुखुमं ति यथावुत्तमंसतो सुखुमं । पण्हिकमंसादिथूलानं सकलसरीरस्स किसानं
येभुय्येन मंसेन पटिच्छादितत्ता वुत्त “किरियं अञ्जमञ्जेन परिच्छिन्नं”ति ।

महान्हारु कार्यं विनन्धमाना ओतिण्णा । ये कण्डरा ति पि बुच्चन्ति । ते सब्बे पि कन्दमकुलसण्णाना । अञ्जे पन तं तं पदेसं अज्झोत्थरित्वा ठिता । ततो सुखुमतरा सुतरज्जुकसण्णाना । अञ्जे ततो सुखुमतरा पूतिलता सण्णाना, अञ्जे ततो सुखुमतरा महावीणातन्तिसण्णाना । अञ्जे थूलसुत्तकसण्णाना । हत्थपादपिड्डीसु न्हारु सकुणपादसण्णाना । सीसो न्हारु दारकानं सीसजालकसण्णाना । पिड्डियं न्हारु आतपे पसारितअल्लजालसण्णाना । अवसेसा तं तं अङ्गपच्चङ्गानुगता न्हारु सरीरे पटिमुक्कजालकञ्चुकसण्णाना । दिसतो द्वीसु दिसासु जाता । ओकासतो सकलसरीरे अड्डीनि आवन्धित्वा ठिता । परिच्छेदतो हेट्ठा तिण्णं अड्डिसतानं उपरि पतिट्ठिततलेहि, उपरि मंसचम्मानि आहच्च ठितप्पदेसेहि, तिरियं अञ्जमञ्जेन परिच्छिन्ना, अयं नेसं सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

६१. अड्डी ति ठपेत्वा द्वत्तिस दन्तड्डीनि, अवसेसानि चतुसट्ठि हत्थड्डीनि, चतुसट्ठि पादड्डीनि, चतुसट्ठि मंसनिस्सितानि मुदुअड्डीनि, द्वे पण्हकड्डीनि, एकेकस्मि पादे द्वे द्वे गोप्फकड्डीनि, द्वे जङ्घड्डीनि, एकं जण्णुकट्ठि, एकं उरुट्ठि, द्वे कटिड्डीनि, अट्टारस पिड्डिकण्टकड्डीनि, चतुवीसति फासुकड्डीनि, चुइस उरड्डीनि, एकं हृदयड्ठि, द्वे अक्खकड्डीनि, द्वे कोडड्डीनि, द्वे बाहड्डीनि, द्वे द्वे अग्गवाहड्डीनि, सत्त गीवड्डीनि, द्वे हनुकड्डीनि, एकं नासिकड्ठि, द्वे अक्खिड्डीनि, द्वे कण्णड्डीनि, एकं नलाटड्ठि, एकं मुद्धड्ठि, नव सीसकपालड्डीनी ति एवं तिमतानि अड्डिसतानि, तानि मब्बानि पि वण्णतो सेतानि । सण्णानतो नानासण्णानानि ।

तत्थ हि अग्गपादङ्गुलिअड्डीनि कतकबीजसण्णानानि । तदनन्तरानि मज्झपब्बड्डीनि पनसट्ठिसण्णानानि । मूलपब्बड्डीनि पणवसण्णानानि ।

६०. जालकारो कञ्चुको जालकञ्चुको । विसुं बवत्थितभावेनेव न्हारु तिरियं अञ्जमञ्जेन परिच्छिन्ना ।

६१. दन्तानं विसुं गहितत्ता “ठपेत्वा द्वत्तिस दन्तड्डीनी” ति वुत्तं । एकं जण्णुकट्ठि, एकं उरुट्ठि ति एक—ग्गहण “एकेकस्मि पादे” ति अब्बिकत्ता । एवं तिमतानी ति एवं

पिडिपादट्टीनि कोट्टितकन्दलकन्दरासिसण्ठानानि । पण्हकट्टि एकट्टिताल-
फलबीजसण्ठानं ।

गोष्फकट्टीनि बद्धकीळागोळकसण्ठानानि, जङ्घट्टीनं गोष्फकट्टि-
पतिट्टितट्टानं अनपनीततचसिन्दिकरीळसण्ठानं । खुदकजङ्घट्टिकं धनुकदण्ड-
सण्ठानं । महन्तं भिलातसप्पपिट्टिसण्ठानं । जण्णुकट्टि एकतो परिकखीणफेणक-
सण्ठानं । तत्थ जङ्घट्टिकस्स पतिट्टितट्टानं अतिखिणगगोसिङ्गसण्ठानं । अरुट्टि
दुत्तच्छित्तासिपरसुदण्डसण्ठानं । तस्स कट्टिट्टिम्हि पीतिट्टितट्टानं कीळा-
गोळकसण्ठानं । तेन कट्टिट्टिनो पतिट्टितट्टानं अग्गच्छिन्नमहापुन्नागफलसण्ठानं ।

कट्टिट्टीनि द्वे पि एकावद्धानि हुत्वा कुम्भकारिकउद्धनसण्ठानानि ।
पाटियेक्कं कम्मरकूटयोत्तकसण्ठानानि । कोटियं ठितं आनिसदट्टि अधोमुखं
कत्वा गहितसप्पफणसण्ठानं, सत्तट्टिद्वानेसु छिद्दावच्छिद् । पिट्टिकण्टकट्टीनि
अब्भन्तरतो उपरूपरि ठपितसीसपट्टवेठकसण्ठानानि, बाहिरतो वट्टनावळि-
सण्ठानानि । तेसं अन्तरन्तरा ककचदन्तसदिसा द्वे तयो कण्टका होन्ति ।

चतुवीसतिया फासुकट्टीसु अपरिपुण्णानि अपरिपुण्णअसिसण्ठानानि ।
परिपुण्णानि परिपुण्णअसिसण्ठानानि । सब्बानि पि ओदातकुक्कटस्स
पसारितपक्खसण्ठानानि । चुदस उरट्टीनि जिण्णसन्दमानिकपञ्जरसण्ठानानि ।
हृदयट्टि दब्बिफणसण्ठानं । अक्खकट्टीनि खुदकलोहवासिदण्डसण्ठानानि ।
कोट्टट्टीनि एकतो परिकखीणसीहळकुहालसण्ठानानि ।

मत्तसद्देहि आनिसदट्टिआदीनि इध अबुत्तानि पि दस्सेती ति वेदितब्बं । एवञ्च कत्वा
“अतिरेकतिसतअट्टिकसमुत्सथं” ति^१ इदञ्च वचनं समत्थितं होति ।

कीळागोळकानि सुत्तेन बन्धित्वा अञ्जमञ्जं घट्टेत्वा कीळनगोळकानि । धनुकदण्डो
दारकानं कोळनकखुदकधनुकं । तत्थ जङ्घट्टिकस्स पतिट्टितट्टानं ति जण्णुकट्टिम्हि पविसित्वा
ठितट्टानं ति अधिप्पायो । तेन ऊरुट्टिना पतिट्टितं ठानं यं कट्टिट्टिनो, तं अग्गच्छिन्नमहा-
पुन्नागफलसदिसं ।

बाहुट्टीनि आदासदण्डकसण्ठानानि । अग्गबाहुट्टीनि यमकतालकन्द-
सण्ठानानि । मणिवन्धट्टीनि एकतो अल्लियापेत्वा ठपितसीसकपट्टवेठक-
सण्ठानानि । पिट्ठिहत्थट्टीनि कोट्टितकन्दलकन्दरासिसण्ठानानि । हत्थकुलीसु
मूलपब्बट्टीनि पणवसण्ठानानि । मज्झपब्बट्टीनि अपरिपुण्णपनसट्ठिसण्ठानानि,
अग्गपब्बट्टीनि कतकवीजसण्ठानानि ।

सत्त गीवट्टीनि द'डेन विज्झित्वा पटिपाटिया ठपितवंसकळीरचक्कलक-
सण्ठानानि । हेट्ठिमहनुकट्टि कम्मरानं अयोक्कट्टयोत्तकसण्ठानं । उपरिमं
अवलेखनसत्थकसण्ठानं । अक्खिक्कूपनासक्कूपट्टीनि अपनीतमिज्जरुणतालट्टि-
सण्ठानानि । नलाटट्टि अधोमुखट्टपितसङ्ख्खालककपालसण्ठानं । कण्णचूळि-
कट्टीनि न्हापितखुरकोससण्ठानानि । नलाटकण्णचूळिकानं उपरि पट्टवन्धनो-
कासे अट्टिसङ्कुटितघटपुण्णपटलखण्डसण्ठानं । मुट्ठट्टि मुखच्छिन्नवक्कनाळि-
केरसण्ठानं । सीसट्टीनि सिब्बेत्वा ठपितजज्जरलाबुकटाहसण्ठानानि ।

दिसतो द्वीसु दिसासु जातानि । ओकासतो अविसेसेन सकलसरीरे
ठितानि । विसेसेन पनेत्थ सीसट्टीनि गीवट्टिसु पतिट्ठितानि । गीवट्टीनि
पिट्टिकण्टकट्टीसु, पिट्टिकण्टकट्टीनि कटिट्टीसु, कटिट्टीनि ऊरुट्टिसु, अरुट्टीनि
जण्णुकट्टीसु, जण्णुकट्टीनि जङ्घट्टीसु, जङ्घट्टीनि गोप्फकट्टीसु, गोप्फ-
कट्टीनि पिट्ठिपादट्टीसु पतिट्ठितानि । परिच्छेदतो अन्तो अट्ठिमिज्जेन,
उपरितो मंसेन, अग्गे मूले च अज्जमज्जेन परिच्छिन्नानि, अयं नेसं
सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

६२. अट्ठिमिज्जं ति तेसं अट्ठीनं अब्भन्तरगतं मिज्जं । तं
वण्णतो सेतं । सण्ठानतो महन्तमहन्तानं अट्ठीनं अब्भन्तरगतं वेळुनाळियं
पक्खित्तसेदितमहावेत्तग्गसण्ठानं । खुदानुखुदकानं अब्भन्तरगतं वेळुयट्ठि-
पब्बेसु पक्खित्तसेदिततनुवेत्तग्गसण्ठानं । दिसतो द्वीसु दिसासु जातं ।

कुम्भकारेन निष्पादितं उद्धनं कुम्भकारिकउद्धनं । सीसकपट्टवेठकं ठपेत्वा ठपितं
सीसमयं पट्टकं । येन सुचं कन्तं ति, तस्मिं तक्कमिह विज्झित्वा ठपितगोळका वट्टना नाम,
वट्टनानं आवळि वट्टनावळि ।

ओकासतो अट्ठीनं अब्भन्तरे पतिट्ठितं । परिच्छेदतो अट्ठीनं अब्भन्तरतलेहि परिच्छिन्नं । अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

६३. चक्कं ति एकवन्धना द्वे मंसपिण्डिका । तं वण्णतो मन्दरत्तं पाळिभद्दकट्ठवण्णं । सण्ठानतो दारकानं यमककीळागोलकसण्ठानं, एकवण्टपटिवद्धअम्बफलद्वयसण्ठानं वा । दिसतो उपरिमाय दिसाय जातं । ओकासतो गलवाटका निक्खन्तेन एकमूलंन थोकं गन्त्वा द्विधा भिन्नेन थूलन्ह रुना विनिबद्धं हुत्वा हृदयमंसं परिक्खिपित्वा ठितं । परिच्छेदतो वक्कं वक्कभागेन परिच्छिन्नं, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

६४. हृदयं ति हृदयमंसं । तं वण्णतो रत्तपदुमपचापिड्डिवण्णं । सण्ठानतो बाहिरपत्तानि अपनेत्वा अधोमुखं ठपितपदुममकुळसण्ठानं । बहि मट्ठं, अन्तो कोसातकीफलस्स अब्भन्तरसदिसं । पञ्जवन्तानं थोकं विकसितं, मन्दपञ्जानं मकुळितमेव । अन्तो चस्स पुन्नागट्टिपट्टिद्वानमत्तो आवाटको होति, यत्थ अद्धपसतमत्तं लोहितं सण्ठाति, यं निस्साय मनोधातु च मनो-विज्जाणधातु च वरान्ति ।

तं पनेतं रागचरितस्स रत्तं होति, दोसचरितस्स काळकं, मोहचरितस्स मंसधोवनउदकसदिसं, वितक्कचरितस्स कुलत्थयूसवण्णं, सद्वाचरितस्स कणि-कारपुष्पवण्णं, पञ्जाचरितस्स अच्छं विप्पसन्नं अनाविलं पण्डरं परिसुद्धं निद्धोतजातिमणि विय जुतिमन्तं खायति । दिसतो उपरिमाय दिसाय

मण्डलाकारेण छिन्नवंसकळीरखण्डानि वंसकळीरचक्कलकानि । अबलेखनसत्थकं उच्छ्रुतचावेलेखनसत्थकं ।

६३. वक्कभागेन परिच्छिन्नं ति वक्कपरियन्तेन भागेन परिच्छिन्नं । इतो परेषु पि एवरूपेषु एसेव नयो ।

६४. यं निस्सया ति यं लोहितं निस्साय, निस्सयनिस्सयो पि “निस्सयो” त्वेव बुच्चति ।

जातं । ओकासतो सरीरब्भन्तरे द्विभं थनानं मज्झे पतिट्ठितं । परिच्छेदतो हृदयं हृदयभागेन परिच्छिन्नं, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

६५. यकनं ति यमकमंसपटलं । तं वण्णतो रत्तं पण्डुकधातुकं, नातिरत्तकुमुदस्स पत्तपिट्ठिवण्णं । सण्ठानतो मूले एकं अग्गे यमकं कोविट्ठारपत्तसण्ठानं । तच्च दन्धानं एकमेव होति महन्तं, पञ्जवन्तानं द्वे वा तोणि वा खुदकानि । दिसतो उपरिमाय दिसाय जातं । ओकासतो द्विभं थनानं अब्भन्तरे दक्खिणपस्सं निस्साय ठितं । परिच्छेदतो यकनं यकनभागेन परिच्छिन्नं, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केस सदिसो येव ।

६६. किलोमकं ति पटिच्छन्नापटिच्छन्नभेदतो दुविधं परियो-
नहनमंसं । तं दुविधमपि वण्णतो सेतं दुकूलपिलोतिदवण्णं । सण्ठानतो अत्तनो ओकाससण्ठानं । दिसतो पटिच्छन्नकिलोमकं उपरिमाय दिसाय । इतरं द्वीसु दिसासु जानं । ओकासतो पटिच्छन्नकिलोमकं हृदयञ्च वक्कञ्च पटिच्छादेत्वा, अपटिच्छन्नकिलोमकं सकलसरीरे चम्मस्स हेट्ठतो मंसं परियो-
नन्धित्वा ठितं । परिच्छेदतो हेट्ठा मंसेन, उपरि चम्मेन, तिरियं किलोमक-
भागेन परिच्छिन्नं, अयमस्स साभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससादिसो येव ।

६७. पिहकं ति उदरजिह्वामंसं । तं वण्णतो नीलं निग्गुण्डिपुप्फ-
वण्णं । सण्ठानतो सत्तङ्गुलप्पमाणं अवन्धनं काळवच्छकजिह्वासण्ठानं ।
दिसतो उपरिमाय दिसाय जातं । ओकासतो हृदयस्स वामपस्से उदर-
पटलस्स मत्थकपस्सं निस्साय ठितं, यस्मिं पहरणप्पहारेण बहिनिक्खन्ते

भवति हि कारणकारणे पि कारणबोहारो यथा “चोरेहि गामो दद्धो” ति । अथवा यस्मिं
रूपकलापे हृदयवत्सु, ताम्प लोहितगतिकमेव हु वा तिष्ठती ति “यं निस्साया” ति वुत्तं ।

६५. पण्डुकधातुकं ति पण्डुसभाव ।

६६. परियोनहनमंसं ति पटिच्छादकमंसं ।

सत्तानं जीवितवखयो होति । परिच्छेदतो पिहकभागेन परिच्छिन्नं, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

६८. पप्फासं ति द्वत्तिसमंसखण्डप्पभेदं पप्फासमंसं । तं वण्णतो रत्तं नातिपक्कउदुम्बरफलवण्णं । सण्ठानतो विसमच्छिन्नबहलवूपखण्डसण्ठानं । अब्भन्तरे असितपीतानं अभावे उग्गतेन कम्मजतेजुस्माना अब्भाहतत्ता सङ्खादितपलालपिण्डमिव निरसं निरोजं । दिसतो उपरिमाय दिसाय जातं । ओकासतो सरीरब्भन्तरे द्विन्नं थनानमन्तरे हृदयञ्च यकनञ्च उपरि छादेत्वा ओलम्बन्तं ठितं । परिच्छेदतो पप्फासभागेन परिच्छिन्नं, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

६९. अन्तं ति पुरिसस्स द्वत्तिसहत्था, इत्थिया अट्ठवीसतिहत्थं एकवीसतिया ठानेसु ओभग्गा अन्तवट्ठि । तदेतं वण्णतो सेतं सक्खरसुधावण्णं । सण्ठानतो लोहितदोणियं आभुजित्वा ठपितसीसच्छिन्नसप्पसण्ठानं । दिसतो द्वीसु दिसासु जातं । ओकासतो उपरि गलवाटके हेट्ठा च करीसमग्गे विनिबन्धत्ता गलवाटककरीसमग्गपरियन्ते सरीरब्भन्तरे ठितं । परिच्छेदतो अन्तभागेन परिच्छिन्नं, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

७०. अन्तगुणं ति अन्तभोगट्टानेसु बन्धनं । तं वण्णतो सेतं दकसीतलिकमूलवण्णं । सण्ठानतो दकसीतलिकमूलसण्ठानमेव । दिसतो

६७. उदरजिह्वामंसं ति जिह्वासण्ठानं उदरस्स मत्थकास्ते तिङ्गनकमंसं । “नीलं” ति वत्वा नीलं नाम बहुधातुकं ति आह “निग्गुण्ठिपुप्फवण्णं” ति ।

६८. पप्फासमंसं ति यथाट्टाने एव लम्बित्वा थोकं परिवत्तकमंसं । निरसं ति नीहीनरसं । निरोजं ति निप्पभं, ओजारहितं वा ।

६९. ओभग्गा ति अवभुजित्वा ठिता । सक्खरसुधावण्णं ति मरुम्बेहि कतसुधावण्णं । “सेतसक्खरसुधावण्णं” ति पि पाठो, सतेसक्खरवण्णं, सुधावण्णञ्चा ति अत्थो ।

७०. अन्तस्स आभुजित्वा आभुजित्वा ठितप्पदेसा अन्तभोगट्टानानि । तेसं बन्धनभूतं अन्तगुणं नामा ति दस्सेन्तो आह—“अन्तगुणं ति अन्तभोगट्टानेसु बन्धनं” ति कुहालफरसु-

द्वीसु दिसासु जातं । ओकासतो कुद्दालफरसुकम्मादीनि करोन्तानं यन्ता-
कङ्कनकाले यन्तसुत्तकमिव यन्तफलकानि अन्तभोगे एकतो अगळन्ते
आबन्धित्वा पादपुच्छनरज्जुमण्डलकस्स अन्तरा संसिञ्चित्वा ठितरज्जुका
विय एकवीसतिया अन्तभोगानं अन्तरा ठितं । परिच्छेदतो अन्तगुणभागेन
परिच्छिन्नं, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केस-
सदिसो येव ।

७१. उदरियं ति उदरे भवं असितपीतखायितसायितं । तं वण्णतो
अज्झोहटाहारवण्णं । सण्ठानतो परिस्सावने सिथिलबद्धतण्डुलसण्ठानं ।
दिसतो उपरिमाय दिसाय जातं । ओकासतो उदरे ठितं ।

उदरं नाम उभतो निष्पीळ्यमानस्स अल्लसाटकस्स मज्झे सञ्जात-
फोटकसदिसं अन्तपटलं, बहि मट्ठं, अन्तो मंसकसम्बुपलिवेठनकिलिडपावारक-
पुप्फकसदिसं, कुथितपनसतचस्स अब्भन्तरसदिसं ति पि वत्तुं वड्ढति ।
यत्थ तक्कोटका गण्डुप्पादका तालहीरका सूचिमुखका पटतन्तसुत्तका^१ इच्चेव-
मादिद्वतिसकुलप्पभेदा किमयो आकुलव्याकुला सण्डसण्डचारिनो हुत्वा
निवसन्ति, ये पानभोजनादिमिह अविज्जमाने उल्लङ्घित्वा विरवन्ता हृदयमंसं
अभिहनन्ति, पानभोजनादिअज्झोहरणवेलायश्च उद्वंमुखा हुत्वा पठमज्झोहटे
द्वे तयो आलोपे तुरिततुरिता विलुप्पन्ति, यं तेसं किमीनं सूतिघरं वच्चकुटि
गिलानसाला सुसानञ्च होति । यत्थ सेय्यथा पि नाम चण्डालगामद्वारे

कम्मादीनि करोन्तानं अन्तभोगे अगळन्ते एकतो आबन्धित्वा, वि० विय ? यन्तसुत्तकमिव
यन्तफलकानी ति । किमिव तत्थ ठितं ति^२ आह “पादपुच्छनं प० ठितं” ति ।
पुरिमञ्चेत्थ आबन्धनस्स, दुतियं ठानाकारस्स निदस्सनं ति दङ्कम् ।

७१. असितं नाम भुत्तं ओदनादि । पीतं नाम पिवनवसेन अज्झोहटपानकादि ।
खायितं नाम संखादितं पिङ्गमूलफलखज्जादि । सायितं नाम अस्सादितं अम्बपक्कमभुषाणितादि ।

१. पटतन्तुका सुत्तका—सी०, पटतन्तु सुत्तका—स्या०, पटतन्तुसुत्तका—रो० ।

२. कत्थ ठितं ति—सी० ।

चन्दनिकाय निदाघसमये थूलफुसितके देवे वस्सन्ते उदकेन वुग्गमानं मुत्त-
करीसचम्मअट्ठिन्हाखण्डखेळसिङ्घाणिकलोहितप्पञ्चुति नानाकुणपजातं निप-
तित्वा कदमोदकालुळितं द्रोहतीहच्चयेन सञ्जातकिमिकुलं स्वरियातपसन्ताप-
वेगकुथितं उपरि फेणपुप्फुळके^१ मुच्चन्तं अभिनीलवण्णं परमदुग्गन्धजेगुच्छं नेव
उपगन्तुं, न दड्ढुं अरहरूपतं आपज्जित्वा तिड्ढति, पगेव घायितुं वा सायितुं
वा, एवमेव नानप्पकारं पानभोजनादिदन्तमुसलसञ्चुण्णितं जिह्वाहत्थपरि-
वत्तितखेलालापलिबुद्धं तङ्कणविगतवण्णगन्धरसादिसम्पदं तन्तवायखलि-
सुवानवमथुसदिसं निपतित्वा पित्तसेम्हवातपलिवेठितं हुत्वा उदरगिसन्ताप-
वेगकुथितं किमिकुलाकुलं उपरूपरि फेणपुप्फुळकानि मुच्चन्तं परमकसम्बु-
दुग्गन्धजेगुच्छभावं आपज्जित्वा तिड्ढति यं सुत्वा पि पानभोजनादीसु अम-
नुञ्जता सण्ठाति, पगेव पञ्चाचक्खुना अवलोकेत्वा । यत्थ च पतितं
पानभोजनादि पञ्चधा विवेकं गच्छति, एकं भागं पाणका खादन्ति, एकं
भागं उदरग्गि ज्ञापेति, एको भागो मुचं होति, एको भागो करीसं, एको
भागो रसभावं आपज्जित्वा सोणितमंसादीनि उपब्रूहयति । परिच्छेदतो
उदरपटलेन चेव उदरियभागेन च परिच्छिन्नं, अयमस्स सभागपरिच्छेदो ।
विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

७२. करीसं ति वच्चं । तं वण्णतो येभ्य्येन अज्झोहटाहारवण्णमेव
होति । सण्ठानतो ओकाससण्ठानं । दिसतो हेड्डिमाय दिसाय जातं ।
ओकासतो पक्कासये ठितं ।

पक्कासयो नाम हेड्डानाभिपिट्टिकण्टकमूलानं अन्तरे अन्तावसाने
उब्बेधेन अट्ठङ्गुलमत्तो वेद्वनाळिकसदिसो, यत्थ सेय्यथा पि नाम उपरि

यत्था ति यस्मिं उदरे । यं ति च उदरमेव पच्चामसति । यत्थ पानभोजनादीनि
पतित्वा तिड्ढती ति सम्बन्धो । सुवानवमथु सारमेय्यन्तं । विवेकं ति विभागं ।

७२. हेड्डानाभिपिट्टिकण्टकमूलानं अन्तरे ति पुरिमभागवसेन नाभिया

भूमिभागे पतितं वस्सोदकं ओगळित्वा हेट्ठा भूमिभागं पूरेत्वा तिष्ठति, एवमेव यंकिञ्चि आमोसये पतितं पानभोजनादिकं उदरग्गिना फेणुहेहकं पक्कं पक्कं निसदाय पिसितमिव सण्हभावं आपज्जित्वा अन्तबिलेन ओगळित्वा, ओगळित्वा ओमहित्वा वेळुपब्बे पक्खिपमानपण्डुमत्तिका विय सन्निचितं हुत्वा तिष्ठति । परिच्छेदतो पक्कासयपटलेन चैव करीसभागेन च परिच्छिन्नं, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

७३. मत्थलुङ्गं ति सीसकटाहम्भन्तरे ठितमिञ्जरासि । तं वण्णतो सेतं अहिच्छत्तकपिण्डवण्णं । दधिभावं असम्पत्तं दुट्ठुखीरवण्णं ति पि वत्तं वट्ठति । सण्ठानतो ओकाससण्ठानं । दिसतो उपरिमाय दिसाय जातं । ओकासतो सीसकटाहम्भन्तरे चत्तारो सिब्बिनिमग्गे निस्साय समोधानेत्वा ठपिता चत्तारो पिट्ठपिण्डा विय समोहितं तिट्ठति । परिच्छेदतो सीसकटाहस्स अम्भन्तरतलेहि चैव मत्थलुङ्गभागेन च परिच्छिन्नं । अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

७४. पित्तं ति द्वे पित्तानि बद्धपित्तञ्च अवद्धपित्तञ्च । तत्थ बद्धपित्तं वण्णतो बहलमधुकतेलवण्णं । अवद्धपित्तं मिलातआकुलिपुण्फवण्णं । सण्ठानतो उभयम्पि ओकाससण्ठानं । दिसतो बद्धपित्तं उपरिमाय दिसाय जातं, इतरं द्वीसु दिसासु जातं । ओकासतो अवद्धपित्तं ठपेत्वा केसलोमदन्तनखानं मंसविनिमुण्णानञ्चैव थद्धसुक्खचम्मञ्च, उदकमिव तेलविन्दु अवसेससरीरं व्यापेत्वा ठितं, यम्हि कुपितो अक्खीनि पीतकानि होन्ति, भमन्ति, गत्तं कम्पति, कण्डूयति । बद्धपित्तं हृदयपप्फासानं अन्तरे यकनमंसं निस्साय पतिट्ठिते महाकोसातकीकोसकसदिसे पिचाकोसके ठितं, यम्हि कुपिते सत्ता उम्मत्तका होन्ति, विपल्लत्थचित्ता, हिरोत्थप्यं छुट्ठेत्वा अकातब्बं

हेट्ठापदेसस्स पच्छिमभागवसेन हेट्ठिमपिण्डिकण्टकानं वेमज्जे । वेळुनाळिकसदिसो पदेसो ति अधिप्पायो ।

करोन्ति, अभासितब्धं भासन्ति, अचिन्तितब्धं चिन्तेन्ति । परिच्छेदतो पित्तभागेन परिच्छिन्नं । अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

७५. सेम्हं ति सरीरब्भन्तरे एकपत्थपूरप्पमाणं' सेम्हं । तं वण्णतो सेतं नागबलापण्णरसवण्णं । सण्ठानतो ओकाससण्ठानं । दिसतो उपरिमाय दिसाय जातं । ओकासतो उदरपटले ठितं । यं पानभोजनादिअज्झोहरण-काले, सेय्यथा पि नाम उदके सेवालपण्णकं कट्टे वा कथले वा पतन्ते छिज्जित्वा द्विधा हुत्वा पुन अज्झोत्थरित्वा तिट्ठति, एवमेव पानभोजनादिमिह निपतन्ते छिज्जित्वा द्विधा हुत्वा पुन अज्झोत्थरित्वा तिट्ठति । यमिह च मन्दीभूते पक्कगण्डो विय पूतिकुक्कुटण्डमिव च उदरं परमजेगुच्छं कुणपगन्धं होति, ततो उग्गतेन च गन्धेन उद्देको पि मुखमिह दुग्गन्धं पूति-कुणपसदिसं होति । सो च पुरिसो अपेहि दुग्गन्धं वायसी ति वत्तब्धतं आपज्जति, यच्च वड्डित्वा बहलत्तमापन्नं पिधानफलकमिव वच्चकुटियं उदरपटलस्स अब्भन्तरे येव कुणपगन्धं सन्निरुम्भित्वा तिट्ठति । परिच्छेदतो सेम्हभागेन परिच्छिन्नं, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

७६. पुब्बो ति पूतिलोहितवसेन पवत्तपुब्बं । तं वण्णतो पण्डुपलास-वण्णो । मतसरीरे पन पूतिबहलाचामवण्णो होति । सण्ठानतो ओकास-सण्ठानो । दिसतो द्वीसु दिसासु होति । ओकासतो पन पुब्बस्स ओकासो नाम निबद्धो नत्थि, यत्थ सो सन्निकित्तो तिड्ढेय्य । यत्र यत्र खाणुकण्टकपहरणग्गिजालादीहि अभिहते सरीरप्पदेसे लोहितं सण्ठहित्वा

७३. समोहितं ति निचितं ।

७५. पूतिभावं आपन्नं कुक्कुटण्डं पूतिकुक्कुटण्डं । उद्देको पित्तादीहि विना केवलो उदङ्गमवातो ।

पञ्चति, गण्डपीलकादयो वा उपपज्जन्ति, तत्र तत्र तिष्ठति । परिच्छेदतो पुण्वभागेन परिच्छिन्नो, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

७७. लोहितं ति द्वे लोहितानि सन्निचितलोहितञ्च संसरण-लोहितञ्च । तत्थ सन्निचितलोहितं वण्णतो निपक्कवहललाखारसवण्णं । संसरण-लोहितं अच्छललाखारसवण्णं । सण्ठानतो उभयम्पि ओकाससण्ठानं । दिसतो सन्निचितलोहितं उपरिमाय दिसाय जातं । इतरं द्वीसु दिसासु जातं । ओकासतो संसरणलोहितं ठपेत्वा केसलोमदन्तनखानं मंसविनिमुत्तट्टानञ्चैव थद्धसुक्खचम्मञ्च धमनिजालानुसारेण सब्बं उपादिण्णसरीरं फरित्वा ठितं । सन्निचितलोहितं यकनट्टानस्स हेट्ठाभागं पूरेत्वा एकपत्थपूरमत्तं हृदयवक्क-पप्फासानं उपरि थोकं थोकं पग्घरन्तं वक्कहृदययकनपप्फासे तेमयमानं ठितं । तस्मिं हि वक्कहृदयादीनि अतेमेन्ते सत्ता पिपासिता होन्ति । परिच्छेदतो लोहितभागेन परिच्छिन्नं । अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

७८. सेवो ति लोमकूपादीहि पग्घरणकआपोधातु । सो वण्णतो विप्पसन्नतिलतेलवण्णो । सण्ठानतो ओकाससण्ठानो । दिसतो द्वीसु दिसासु जातो । ओकासतो सेदस्स ओकासो नाम निबद्धो नत्थि, यत्थ सो लोहितं विय सदा तिष्ठेय्य । यदा पन अग्गिसन्तापसूरियसन्ताप-उतुविकारादीहि सरीरं सन्तपति, तदा उदकतो अब्बूळहमत्तविसमच्छिन्न-भिसमुलालकुमुदनाळकलापो विय सब्बकेसलोमकूपविवरेहि पग्घरति । तस्मा तस्स सण्ठानम्पि केसलोमकूपविवरानं वसेनेव वेदितव्वं ।

७६. आचामो अवस्सावनकज्जिकं^१ ।

७७. वक्कहृदययकनपप्फासे तेमयमानं ति एत्थ यकनं हेट्ठाभागपूरणेनेव तेमेति, इतरानि तेसं उपरि थोकं थोकं पग्घरणेना ति दट्ठव्वं ।

७८. उतुविकारो उण्हवलाहकादिहेतुको । विसमच्छिन्नो भिसादिकलापो विसमं उदकं

१. अवस्सावितकज्जिकं—सा०, अवस्सावनकज्जिकं—स्या० ।

सेद परिगणहेकेन च योगिना केसलोमकूपविवरे पूरेत्वा ठितवसेनेव सेदो मनसिकातब्बो । परिच्छेदतो सेदभागेन परिच्छिन्नो, अयमस्स सभाग-परिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

मेवो ति थिनसिनेहो । सो वण्णतो फालितहलिद्विण्णो । सण्ठानतो धूलसरीरस्स ताव चम्ममंसन्तरे ठपितहलिद्विण्णदुकूलपिलोतिकसण्ठानो होति । किससरीरस्स जंघमंसं ऊरुमंसं पिड्डिकण्टकनिस्सितं पिड्डिमंसं उदर-वट्टिमंसं ति एतानि निस्साय दिगुणातिगुणं कत्वा ठपितहलिद्विण्णदुकूल-पिलोतिकसण्ठानो । दिसतो द्वीसु दिसासु जातो । ओकासतो धूलस्स सकलसरीरं फरित्वा किसस्स जंघमंसादीनि निस्साय ठितो । यं सिनेहसङ्गं गतम्पि परमजेगुच्छत्ता नेव मुद्धनि तेलत्थाय, न नासतेलादीनं अत्थाय गण्हन्ति । परिच्छेदतो हेट्ठा मंसेन, उपरि चम्मेन, तिरियं मेदभागेन परि-च्छिन्नो, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केस-सदिसो येव ।

७९. अस्मू ति अक्खीहि पग्घरणकआपोधातु । तं वण्णतो विप्प-सन्नतिलतेलवण्णं सण्ठानतो ओकाससण्ठानं । दिसतो उपरिमाय दिसाय जातं । ओकासतो अक्खिक्कूपकेसु ठितं । न चेत्तं पित्तकोसके पित्तमिव, अक्खिक्कूपकेसु सदा सन्नचित्तं तिड्ढति । यदा पन सत्ता सोमनस्सजाता महाहसितं हसन्ति, दोमनस्सजाता रोदन्ति परिदेवन्ति, तथारूपं पा विसमा-हारं आहारेति, यदा च नेसं अक्खीनि धूमरजपंसुकादीहि अमिहञ्चन्ति । तदा एतेहि सोमनस्सदोमनस्सविसभागाहारउत्तूहि समुड्हित्वा अक्खि-क्कूपके पूरेत्वा तिड्ढति वा पग्घरति वा । अस्सुपरिगणहेकेन च योगिना अक्खिक्कूपके पूरेत्वा ठितवसेनेव परिगण्हितव्वं । परिच्छेदतो अस्सुभागेन

पग्घरति, एवमेवं सरीरं केसकूपादिविवरेहि उपरि, हेट्ठा, तिरियञ्च सेदं विसमं पग्घरती ति दस्सेतुं विसमच्छिन्नगण्हणं कतं ।

७६. विसमाहारं ति तदा पवत्तमानसरीरावत्थाय असप्पाहारं, अतिकट्टकअञ्चुण्हा-

परिच्छिन्नं, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केस-
सदिसो येव ।

८०. वसा ति विलीनसिनेहो । सा वण्णतो नाळिकेरतेलवण्णा ।
आचामे आसित्ततेलवण्णा ति पि वत्तुं वड्ढति । सण्ठानतो न्हानकाले
पसन्नउदकस्स उपरि परिब्भमन्तसिनेहविन्दुविसटसण्ठाना । दिसतो द्वीसु
दिसासु जाता । ओकासतो येभ्य्येन हत्थतलहत्थपिट्ठिपादतलपाद-
पिट्ठिनासापुटंनलाटअंसकूटेसु ठिता । न चेसा एतेसु ओकासेसु सदा
विलीनाव हुत्वा तिष्ठति । यदा पन अग्गिसन्तापसूरियसन्ताप उतुविसभाग-
धातुविसभागेहि ते पदेसा उस्माजाता होन्ति, तदा तत्थ न्हानकाले
पसन्नउदकूपरिसिनेहविन्दुविसटो विय इतो चितो च सञ्चरति । परि-
च्छेदतो वसाभागेन परिच्छिन्ना, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभाग-
परिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

८१. खेळो ति अन्तोमुखे फेणमिस्सा आपोधातु । सो वण्णतो सेतो
फेणवण्णो । सण्ठानतो ओकाससण्ठाना, फेणसण्ठानो ति पि वत्तुं वड्ढति ।
दिसतो उपरिमाय दिसाय जातो । ओकासतो उभोहि कपोलपस्सेहि
ओरूय्ह जिह्वाय ठितो । न चेस एत्थ सदा सन्निचितो हुत्वा तिष्ठति ।
यदा पन सत्ता तथारूपं आहारं पस्सन्ति वा सरन्ति वा, उण्हतित्तकटुक-
लोणञ्चिलानं वा किञ्चि मुखे ठपेन्ति, यदा वा नेसं हृदयं आगिलायति,
किस्मिञ्चिदेव वा जिगुच्छा उप्पज्जति, तदा खेळो उप्पज्जित्वा उभोहि

दिविसभागाहारं वा । सम्मोहविनोदनियं^२ पन “विसभागाहारं” तेव वुत्तं तदा पवत्तमानानं
धातुनं विसभागत्ता ।

८०. “न्हानकाले” ति इदं उदकस्य^५ उपरि सिनेहस्स सम्भवदस्सनत्थं वुत्तं । परिब्भ-
मन्तसिनेहविन्दुविसटसण्ठाना ति विसटं हुत्वा परिब्भमन्तसिनेह विन्दुसण्ठाना । उतुवि-
सभागो बहिद्वासमुद्धानो । धातुविसभागो अन्तोसमुद्धानो । ते पदेसा ति ते हत्थतलादिपदेसा ।

८१. किञ्ची ति उण्हादिरसानं अञ्जतरं आहरवत्थु । नेसं ग्ति सत्तानं । हृदयं

कपोलपस्सेहि ओरुह्य जिह्वाय सण्ठाति । अग्गजिह्वाय चेस तनुको होति, मूलजिह्वाय बहलो । मुखे पक्खितञ्च पुथुकं वा तण्डुलं वा अञ्जं वा किञ्चि खादनीयं नदीपुलिने खतकूपकसलिलं विय परिक्खयं अगच्छन्तो व तेमेतुं समत्थो होति । परिच्छेदतो खेळेभागेन परिच्छिन्नो, अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

८२. सिङ्गाणिका ति मत्थलुङ्गतो पग्घरणकअसुचि । सा वण्णतो तरुणतालट्टिमिञ्जवण्णा । सण्ठानतो ओकाससण्ठाना । दिसतो उपरिमाय दिसाय जाता । ओकासतो नासापुटे पूरेत्वा ठिता । न चेसा एत्थ सदा सन्निचिता हुत्वा तिड्ढति, अथ खो यथा नाम पुरिसो पदुमिनिपत्ते दधिं बन्धित्वा हेट्ठा कण्टकेन विज्झेय्य, अथानेन छिद्देन दधिमुत्तं गळित्वा बहि पतेय्य, एवमेव यदा सत्ता रोदन्ति, विसभागाहारउतुवसेन वा सञ्जात-धातुखोभा होन्ति, तदा अन्तो सीसतो पूतिसेम्हभावं आपन्नं मत्थलुङ्गं गळित्वा तालुमत्थकविवरेन ओतरित्वा नासापुटे पूरेत्वा तिड्ढति वा पग्घरति वा । सिङ्गाणिकापरिग्गण्हकेन च योगिना नासापुटं पूरेत्वा ठितवसेनेव परिग्गण्हितव्वा । परिच्छेदतो सिङ्गाणिकाभागेन परिच्छिन्ना, अयमस्सा सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

८३. लसिका ति सरीरसन्धीनं अब्भन्तरे पिच्छिलकुणपं । सा वण्णतो कणिकारनिय्यासवण्णा । सण्ठानतो ओकाससण्ठाना । दिसतो द्वीसु दिसासु जाता । ओकासतो अट्टिसन्धीनं अब्भञ्जनकिच्चं साधयमाना असीतिसतसन्धीनं अब्भन्तरे ठिता । यस्स चेसा मन्दा होति, तस्स उट्ठ-

आगिलायती ति विसभागाहारार्दि पटिच्च हृदयप्पदेसो विवत्तति ।

८२. दधिनो विस्सन्दनअच्छरसो दधिमुत्तं^१ । गळित्वा ति सन्दित्वा । तालुमत्थक-विवरेन ओतरित्वा ति मत्थकविवरतो आगन्त्वा तालुमत्थकेन ओतरित्वा ।

८३. तेलं विय सकटस्स नामिअक्खसीसानं अट्टिसन्धीनं अब्भञ्जनकिच्चं साध-

हन्तस्स निसीदन्तस्स अभिक्कमन्तस्स पटिक्कमन्तस्स समिञ्जन्तस्स पसा-
रेन्तस्स अट्टिकानि कटकटायन्ति, अच्छरासहं करोन्तो विय सञ्चरति । एक-
योजनद्वियोजनमत्तं अट्टानं गतस्स वायोधातु कुप्पति, गत्तानि दुक्खन्ति ।
यस्स पन बहुका होन्ति, तस्स उट्ठाननिसज्जादीसु न अट्टीनि कटकटायन्ति,
दीघन्पि अट्टानं गतस्स न वायोधातु कुप्पति, न गत्तानि दुक्खन्ति ।
परिच्छेदतो लसिकाभागेन परिच्छिन्ना, अयमस्सा सभागपरिच्छेदो ।
विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

८४. मुत्तं ति मुत्तरसं । तं वण्णतो मासखारोदकवण्णं । सण्ठानतो
अधोमुखद्वपितउदककुम्भअब्भन्तरगतउदकसण्ठानं । दिसतो हेट्ठिमाय
दिसाय जातं । ओकासतो वत्थिस्स अब्भन्तरे ठितं । वत्थि नाम वत्थिपुटो
बुच्चत्ति । यत्थ सेय्यथा पि चन्दनिकाय एक्खित्ते अमुखे रवणघटे
चन्दनिकारसो पविसति, न चस्स पविसनमग्गो पञ्जायति, एवमेव
सरीरतो मुत्तं पविसति, न चस्स पविसनमग्गो पञ्जायति, निक्खमनमग्गो
पन पाकटो होति । यम्हि च मुत्तस्स भरिते पस्सावं करोमा ति सत्तानं
आयूहनं होति । परिच्छेदतो वत्थिअब्भन्तरेन चेव मुत्तभागेन च परिच्छिन्नं,
अयमस्स सभागपरिच्छेदो । विसभागपरिच्छेदो पन केससदिसो येव ।

८५. एवं हि केसादिके कोट्टासे वण्णसण्ठानदिसोकासपरिच्छेद-
वसेन ववत्थपेत्वा अनुपुब्बतो नातिसीघतो ति आदिना नयेन वण्णसण्ठान-

यमाना । कटकटायन्ती ति “कटकटा” ति सहं करोन्ति, अनुरवदस्सनं हेतं । दुक्खन्ती ति
दुक्खितानि सञ्जातदुक्खानि होन्ति ।

८४. समूलकुलमासं ज्ञापेत्वा छारिकं अवस्सावेत्वा गहितयूसो मासखारो । उच्छि-
द्धोदकगम्भमलादीनं छड्डनट्टानं चन्दनिका । रवणघटं नाम पकतिया सम्मुखमेव होति । यस्स
पन आरगमत्तम्पि उदकस्स पविसनमुखं नत्थि, तं दस्सेतुं—“अमुखे रवणघटे” ति बुत्तं ।
आयूहनं ति समीहनं ।

८५. एवम्ही ति आदि यथावुत्ताय उग्गहकोसल्लपटिपत्तिया निगमनं । इदानि यथावुत्तं
मनसिकार कोसल्लपटिपत्तिमि । निगमनवसेन गहेत्वा कम्मट्टानं मत्थकं पापेत्वा दस्सेतुं “अनु-

गन्धासयोकासवसेन पञ्चधा पटिक्कूला पटिक्कूला ति मनसिकरोतो पण्णत्तिसमतिक्क मावसाने, सेय्यथा पि चक्खुमतो पुरिसस्स द्रत्तिसवण्णानं कुसुमानं एकसुत्तकगन्धितं मालं ओलोकेन्तस्स सब्बपुष्पानि अपुब्बापरियमिव पाकगानि होन्ति, एवमेव अत्थि इमस्मिं काये केसा ति इमं कायं ओलोकेन्तस्स सब्बे ते धम्मा अपुब्बापरियाव पाकटा होन्ति । तेनं बुत्तं मनसिकारकोसल्लकथायं आदिकम्मिकस्स हि केसा ति मनसिकरोतो मनसिकारो गन्त्वा मुत्तं ति इमं परियोसानकोट्टासमेव आहच्च तिद्वती ति ।

८६. सचे पन बहिद्धा पि मनसिकारं उपसंहरति, अथस्स एवं सब्बकोट्टासेसु पाकटीभूतेसु अहिण्डन्ता मनुस्सतिरच्छानादयो सत्ताकारं विजहित्वा कोट्टासरासिवसेनेव उपद्वहन्ति, तेहि च अज्झोहरियमानं पानभोजनादि कोट्टासरासिम्हि पक्खिपमानमिव उपट्ठाति ।

८७. अथस्स अनुपुब्बमुञ्चनादिवसेन पटिक्कूला पटिक्कूला ति पुनप्पुनं मनसिकरोतो अनुक्कमेन अप्पना उप्पज्जति । तत्थ केसादीनं वण्णसण्ठानदिसोकासपरिच्छेदवसेन उपट्ठानं उग्गहनिमित्तं, सब्बाकारतो

पुब्बतो” ति आदि आरब्धं । तत्थ पण्णत्तिसमतिक्कमावसाने ि केसादिपण्णत्तिसमतिक्कमवसेन पवत्ताय भावनाय अवसाने । अपुब्बापरियमिवा ति एकज्झमिव । केसा ति इति सद्दो आदिअत्थो, पकारत्थो वा, एवमादिना इमिना पकारेण वा ति अत्थो । ते धम्मा ति वण्णादिवसेन ववत्थाति पटिक्कूलाकारतो उपट्ठिता कोट्टासधम्मा ।

८८. बहिद्धा पी ति ससन्तानतो बहि पि परसन्तानकाये पी ति अत्थो । मनसिकारं उपसंहरती ति^१ यथाबुत्तं पटिक्कूलमनसिकारं उपनेति । यथा इदं, तथा एतं ति । एवं सब्बकोट्टासेसु पाकटीभूतेसू ति यथा अत्तनो काये, एवं परेसग्गि काये सब्बेसु केसादिकोट्टासेसु पटिक्कूलवसेन विभूतभावेन उपट्ठितेसू ति अत्थो । अयमेत्थ कसिणेषु बद्धनसदिसो योगिनो भावनाविसेसो दस्सितो ।

८९. अनुपुब्बमुञ्चनादी ति आदि सहेन सुत्तन्तनयेन विभ वितं वीरियसमतायोजनं सङ्गहति । पुनप्पुनं मनसिकरोतो ति बुत्तनयेन अत्तनो काये केसादिके “पटिक्कूला पटिक्कूला”

पटिक्कूलवसेन उपट्ठानं पटिभागनिमित्तं । तं आसेवतो भावयतो वुत्तनयेन असुभकम्मट्ठानेसु विय पठमज्झानवसेनेव अप्पना उप्पज्जति । सा यस्स एको व कोट्ठासो पाकटो होति, एकस्मिं वा कोट्ठासे अप्पनं पत्वा पुन अज्जस्मिं योगं न करोति, तस्स एका व उप्पज्जति ।

यस्स पन अनेके कोट्ठासा पाकटा होन्ति, एकस्मिं वा ज्ञानं पत्वा पुन अज्जस्मिं योगं करोति, तस्स मल्लकत्थेरस्स विय, कोट्ठासगमनाय पठमज्झानानि निव्वत्तन्ति । सो किरायस्मा दीघमाणकअभयत्थेरं हत्थे गहेत्वा आवुसो अभय इमं ताव पव्हं उग्गण्हाही ति वत्वा आह—मल्लकत्थेरो द्वत्तिसकोट्ठासेसु द्वत्तिसाय पठमज्झानानं लामी, सचे रत्तिं एकं दिवा एकं समापज्जति, अतिरेकद्वमासेन पुन सम्पज्जति, सचे पन देवसिकं एकं समापज्जति, अतिरेकमासेन पुन सम्पज्जती ति ।

एवं पठमज्झानवसेन अज्जमानमि चेतं कम्मट्ठानं वण्णसण्ठानादीसु सतिबलेन इज्झनतो कायगतासती ति वुत्तति ।

८८. इमञ्च कायगतासतिं अनुयुत्तो भिक्खु अरतिरतिसहो होति, न च नं अरति सहति, उप्पन्नं अरतिं अभिभुय्य अभिभुय्य विहरति,

ति अभिण्हसो मनसिकारं पवत्तेन्तस्स यदा मद्धादीनि इन्द्रियाणि लद्धसमथानि विसदानि पवत्तन्ति, तदा अस्सद्धिपादीनं दूरोभावेन सातिसयं बलप्पत्तेहि सत्तहि सद्धमेहि लद्धूपत्थम्भानि वितक्कादीनि ज्ञानङ्गानि पटुतरानि हुत्वा पातुभवन्ति । तेसं उजुविपच्चनीकताय नीवरणानि विक्खम्भितानेव होन्ति सद्धिं तदैकद्धेहि पापधम्मेहि । उपचारसमाधिना चित्तं समाधियति, सो तंयेव निमित्तं आसेवन्तो भावेन्तो बहुलीकरोन्तो अप्पनं पापुणाति । तेन वुत्तं—“अनुक्कमेन अप्पना उप्पज्जती” ति । सव्वाकारतो ति वण्णादिवसेन पञ्चधा पि, सा ति अप्पना ।

यदि पनेतं कम्मट्ठानं अविज्जाणकामुभकम्मट्ठानानि विय पठमज्झानवसेन सिज्जति, अथ कस्मा “कायगतासती” ति वुत्तं ति—आह ‘एवं पठमज्झानवसेना’ ति आदि । नानावण्णसण्ठानादीसु द्वत्तिसाय कोट्ठासेसु पवत्तमानाय सतिथा किञ्चमेत्थ सातिसयं ति आह “सतिबलेन इज्झनतो” ति ।

८८. पन्तसेनासनेसु अधिक्कुसलेसु च अरतिं, कामगुणेसु च रतिं सहति अभिभवती ति अरतिरतिसहो सरीरसभावचिन्तनेन अनभिरतिया पहीनत्ता । तथा कोट्ठासमावनाय

भयमेरवसहो होति, न च नं भयमेरवं सहति, उप्पन्नं भयमेरवं अभिभूय्य अभिभूय्य विहरति, खमो होति सीतस्स उण्हस्स...प...पाणहरानं अधिवासकजातिको होति केसादीनं वण्णभेदं निस्साय चतुभं ज्ञानानं लामी होति, छ अभिञ्जा पटिविज्झति ।

तस्मा हवे अप्पमत्तो अनुयुञ्जेथ पण्डितो ।

एवं अनेकानिसंसं इमं कायगतासतिं ति ॥

इदं कायगतासतियं वित्थारकथामुखं ।

आनापानस्सतिकथा

८९. इदानीं यं तं भगवता “अयम्पि खो भिक्खवे आनापान-
स्सतिसमाधि भावितो बहुलीकतो सन्तो चेव पणीतो च असेचनको च
सुखो च विहारो, उप्पन्नुप्पन्ने च पापके अकुसले धम्मे ठानसो अन्तरधापेति
वूपसमेती” ति एवं पसंसित्वा “कथं भावितो च भिक्खवे आनापानस्सति-
समाधि, कथं बहुलीकतो सन्तो चेव पणीतो च असेचनको च सुखो च
विहारो, उप्पन्नुप्पन्ने च पापके अकुसले धम्मं ठानसो अन्तरधापेति
वूपसमेति ? इध भिक्खवे खिक्खु अरञ्जगतो च रुक्खमूलगतो वा
सुञ्जागारगतो वा निसीदति पल्लङ्कं आश्रुजित्वा उजुं कायं पणिधाय
अत्तसिनेहस्स परिक्वीणत्ता भयमेरवं सहति, सीतादीनञ्च अधिवासकजातिको होति ।
अत्थसिनेहवसेन हि पुरिस्स भयमेरवं होति, दुक्खस्स च अनधिवासनं । इमं पन
कोट्टासभावनमनुयुत्तस्स न केवलं पठमज्ज्ञानमत्तमेव, उत्तरि पि पटिवेचो अत्थी ति दस्सेतुं
“केसादीनं” ति आदि वुत्तं ।

आनापानस्सतिकथावण्णना

८९. यं तं एवं पसंसित्वा आनापानस्सतिकम्महानं दिहिद्वं ति सम्बन्धो । तत्थ
यस्मा “कथं भावितो” ति आदिकाय पुच्छापाळिया अत्थे विभाविते थोमनापाळिया पि अत्थो
विभावितो येव होति भेदाभावतो, तस्मा तं लङ्घित्वा “कथं भावितो चा” ति आदिना
आरभति । तत्थ हि इतो पसंसाभावो “अयम्पि खो” ति वचनञ्च विवसेतो । तेषु पसंस.भावं

परिमुखं सति उपट्टपेत्वा । सो सतो व अस्ससति सतो व पस्ससति दीधं वा अस्ससन्तो, दीधं अस्ससामी ति पजानाति, दीधं वा पस्ससन्तो...प... रस्सं वा अस्ससन्तो...प...रस्सं वा पस्ससन्तो, रस्सं पस्ससामी ति पजानाति । सब्बकायपटिसंवेदी अस्ससिस्सामी ति सिक्खति, सब्बकायपटिसंवेदी पस्ससिस्सामी ति सिक्खति । पस्सम्भयं कायसङ्खारं अस्ससिस्सामी ति सिक्खति, पस्सम्भयं कायसङ्खारं पस्ससिस्सामी ति सिक्खति । पीति-पटिसंवेदी । सुखपटिसंवेदी । चित्तसङ्खारपटिसंवेदी । पस्सम्भयं चित्तसङ्खारं । चित्तपटिसंवेदी । अभिप्पमोदयं चित्तं । समादहं चित्तं । विमोचयं चित्तं । अनिच्चानुपस्सी । विरागानुपस्सी । निरोधानुपस्सी । पटिनिस्सग्गानुपस्सी अस्ससिस्सामी ति सिक्खति, पटिनिस्सग्गानुपस्सी पस्ससिस्सामी ति सिक्खती”’ ति एवं सोळसवत्थुकं आनापानस्सतिकम्मद्वानं निदिट्ठं । तस्स भावनानिर्देशो अनुप्पत्तो ।

सो पन यस्मा पाळिवण्णनानुसारेनेव वुच्चमानो सब्बाकारपरिपूरो होति तस्मा अयमेत्थ पाळिवण्णनापुब्बङ्गमो निर्देशो ।

दस्सेतुं “एवं पसंसित्वा” ति वुत्तं । पसंसा च तत्थ अभिरुचिजननेन उस्साहनत्था । तज्झि सुत्वा भिक्खू “भगवा इमं समाधिं अनेकेहि आकारेहि पसंसति. सन्तो किरायं समाधिं पणीतो च असेचनको च मुखो च विहारो पापधम्मे च ठानसो अन्तरधापेती” ति सञ्जाताभिरुचयो उस्साहजाता सक्कच्चं अनुयुज्जितब्बं पटिपज्जितब्बं मज्जन्ति । “अयम्पि खो” ति पदस्स ये इमे मया निब्बानमहासरस्स ओतरणतित्थभूता कसिणञ्ज्ञानअसुभज्ज्ञानादयो देसिता, न केवलं ते एव, अयम्पि खो ति भगवा अत्तनो पच्चक्खभूतं समाधिं देसनानुभावेन तेसम्पि भिक्खून् आसन्नं, पच्चक्खच्च करोन्तो सम्पिण्डनवसेन एवमाहाति सम्बन्धमुखेन अत्थो वेदितब्बो ।

सोळसवत्थुकं ति चतुस्रु अनुपस्सनासु चतुन्नं चतुक्कानं वसेन सोळसद्वानं । सब्बाकारपरिपूरो ति कम्मद्वानपाळिया पदत्थो पिण्डत्थो उपमा चोदना परिहारो पयोजनं ति एवमादीहि सब्बेहि आकारेहि परिपुण्णो । निर्देशो ति कम्मद्वानस्स निस्सेसतो वित्थारो ।

९०. कथं भावितो च भिक्खवे आनापानस्सतिसमाधी ति एत्थ ताव कथं ति आनापानस्सतिसमाधिभावनं नानप्पकारतो वित्थारेतुकम्यता पुच्छा भावितो च भिक्खवे आनापानस्सतिसमाधी ति नानप्पकारतो वित्थारेतु-काम्यताय पुट्ठधम्मनिदस्सनं । कथं बहुलीकतो...प...वूपसमेती ति एत्था पि एसेव नयो ।

तत्थ भावितो ति उप्पदितो, वेड्डितो वा । आनापानस्सतिसमाधी ति आनापानपरिग्गाहिकाय सतिया सद्धिं सम्पयुत्तो समाधि, आनापान-सतियं वा समाधि आनापानस्सतिसमाधि बहुलीकतो ति पुनप्पुनं कतो ।

९०. कथं ति इदं पुच्छनाकारविभावनपदं । पुच्छा चेत्थ कथेतुकम्यतावसेन अञ्जासं असम्भवतो । सा च उपरि देसनं आरुहानं सन्नेसं पकारविसेसानं आमसनववसेना ति इममत्थं दस्सेन्तो “कथं ति...प...कम्यतापुच्छा” ति आह । कथं बहुलीकतो ति एत्था पि “आनापानस्सतिसमाधी” ति पदं आनेत्वा सम्बन्धितव्वं । तत्थ कथं ति आनापानस्सतिसमाधिबहुलीकारं नानप्पकारतो वित्थारेतुकम्यतापुच्छा । बहुलीकतो आना-पानस्सतिसमाधी ति तथापुट्ठधम्मनिदस्सनं ति इममत्थं “एसेव नयो” ति इमिना अतिदिसति । तथा सन्तभावादयो पि तस्स येहि भावनाबहुलीकारेहि सिद्धा, तग्गहणेनेव गहिता होन्ती ति दस्सेतुं—“कथं बहुलीकतो...प...वूपसमेत्ती ति एत्था पि एसेव नयो” ति वुत्तं ।

“पुन च परं उदायि अक्खाता मया सावकानं पटिपदा, यथापटिपन्ना मे सावका चत्तारो सतिपद्धाने भवेन्ती” ति आदीसु उप्पादनवड्डनङ्गेन भावना वुच्चती ति तदुभयवसेन अत्थं दस्सेन्तो “भावितो ति उप्पादितो वड्डितो वा” ति आह । तत्थ भावं विज्जमानतं इतो गतो ति भावितो उप्पादितो पटिलद्धमत्तो ति अत्थो उप्पन्नो पन लद्धासेवना, भावितो पगुणभावं आपादितो वड्डितो ति अत्थो । आनापानपरिग्गाहिकाया ति दीघरस्सादिविसेसेहि सद्धिं अस्सासपस्सासे परच्छिज्जगाहिकताय, ते आरब्ध पवत्ताय, सतियं पच्चयभूतायं ति अत्थो । पुरिमस्मिञ्चि अत्थो समाधिस्स सतिया सहजातादिपच्चयभावो वुत्तो सम्पयुत्तवचनतो, दुतियस्मि पन उपनिस्सयभावो पि । उपचारज्ज्ञानमहगता हि सति अप्पनासमाधिस्स उप-

सन्तो चेव पणीतो चा ति सन्तो चेव पणीतो चेव । उभयत्थ एवसहेन नियमो वेदितब्बो ।

९१. किं वुत्तं होति ? अयं हि यथा असुभकम्मट्ठानं केवलं पटिवेध-
वसेन सन्तश्च पणीतश्च, ओळारिकारम्मणत्ता पन पटिक्कूलारम्मणत्ता च
आरम्मणवसेन नेव सन्तं न पणीतं न एवं केनचि परियायेन असन्तो वा
अप्पणीतो वा, अथ खो आरम्मणसन्तताय पि सन्तो वूपसन्तो निब्बुतो,
पटिवेधसङ्घातअङ्गसन्तताय पि । आरम्मणपणीतताय पि पणीतो अतित्ति-
करो, अङ्गपणीतताय पी ति । तेन वुत्तं—सन्तो चेव पणीतो चा ति ।

निस्सयो होती ति । बहुलीकतो ति बहुलं पवत्तितो, तेन आवज्जनादिवसीभावप्पत्तिमाह । यो
हि वसीभावं आपादितो, सो इच्छितिच्छितक्खणे समापज्जितव्वतो पुनप्पुनं पवत्तोयति । तेन
वुत्तं “पुनप्पुनं कतो” ति । यथा “इधेव भिक्खवे समणो” ति^१ “विबिच्चेव कामेहो” ति^२ च
एवमादीसु पठमपदे वुत्तो एवसहो दुतियादीसु पि वुत्तो एव होति, एवमिधापी ति आह “उभ-
यञ्च एवसहेन नियमो वेदितब्बो” ति ।

९१. उभयपदनियमेन लद्धगुणं दस्से तुं “अयव्ही” ति आि वुत्तं ।

असुभकम्मट्ठानं ति असुभारम्मणज्ञानमाह । तं हि असुमेसु योगकम्मभावतो,
योगिनो सुखविसेसानं कारणभावतो च “असुभकम्मट्ठानं” ति वुच्चति । “केवलं” ति इमिना
आरम्मणं निवत्तेति । पटिवेधवसेना ति ज्ञानपटिवेधवसेन । ज्ञानज्झि भावनाविसेसेन इच्छन्तं
अत्तनो विसयं पटिविज्झन्तमेव पवत्तति, यथा सभावतो पटिविज्झीयति चा ति “पटिवेधो” ति
वुच्चति । ओळारिकारम्मणत्ता ति बीभच्छारम्मणत्ता । पटिक्कूलारम्मणत्ता ति जिगु-
च्छितव्वारम्मणत्ता । परियायेना ति कारणेन, लेसन्तरेन वा आरम्मणसन्तताया ति अनु-
क्कमेन विचेतव्वतं पत्तं आरम्मणस्स परमसुखुमतं सन्धायाह । सन्ते हि सन्निसिन्ने आरम्मणे
पवत्तमानो धम्मो सयम्पि सन्निसिन्नो व होति । तेनाह “सन्तोवूपसन्तो निब्बुतो” ति, निब्बुत-
सव्वपरिलाहोति अत्थो । आरम्मणस तताय तदारम्मणधम्मानं सन्तता लोकुत्तरधम्मारम्मणाहि
पन्चेवेक्खणाहि दीपेतव्वा ।

९२. असेचनको च सुखो च विहारो ति एत्थ पन नास्स सेचनं ति असेचनको, अनासित्तको अब्बोकिण्णो पाटियेक्को आवेणिको । नत्थि एत्थ परिकम्मेन वा उपचारेन वा सन्तता, आदिसमन्नाहारतो पभुत्ति अत्तनो सभावेनेव सन्तो च पणीतो चा ति अत्थो । केचि पन असेचनको ति अनासित्तको ओजवन्तो सभावेनेव मधुरो ति वदन्ति । एवमयं असेचनको च अप्पितप्पितक्खणे कायिकचेतसिकसुखपटिलाभाय संवत्तनतो सुखो च विहारो ति वेदितब्बो ।

६२. नास्स सन्तपणीतभावावह किञ्चि सेचनं ति असेचनको । असेचनकत्ता अनासित्तको । अनासित्तकत्ता एव अब्बोकिण्णो असम्मिस्सो परिकम्मादिना । ततो एव पाटियेक्को विसुंयेक्को । आवेणिको असाधारणो । सम्बमेतं सरसतो एव सन्तमपं दस्सेतुं शुत्तं परिकम्मं वा सन्तभावनिमित्तं, परिकम्मं ति च कसिणकरणादीनि निमित्तुप्पादपरियोसानं, तादिसं इध नत्थी ति अधिप्पायो । तदा हि कम्मट्टानं निरस्साटत्ता असन्तमप्पणीतं सिया । उपचारेन वा नत्थि एत्थ सन्तता ति योजना । यथा उपचारक्खणे नीवरणविगमेन अङ्गापातुभावेन च परेसं सन्तता होति, न एवमिस्सा अयं पन आदिसमन्ना... प...पणीतो च ति योजना । केची ति उत्तरविहारवासिके सन्धायाह । अनासित्तको ति उपसेचनेन न आसित्तको । तेनाह “ओजवन्तो”ति, ओजवन्तसिंसो ति अत्थो । मधुरो त इट्ठो, चेतसिकसुखपटिलाभसंवत्तनं तिकचतुक्कञ्जानवसेन, उपेक्खाय वा सन्तभावेन सुखगति-कत्ता सम्बंसम्पि वसेन वेदितब्बं । ज्ञानसमुद्धानपणीतरूपफुट्टसरीरतावसेन पन कायिकसुखपटिलाभसंवत्तनं दट्ठब्बं, तच्च खो ज्ञानतो बुद्धितकाले । इमस्मिं पक्खे “अप्पितप्पितक्खणे” ति इदं हेतुमिह भुम्मवचनं दट्ठब्बं । अविकखम्भिते ति ज्ञानेन सकसन्तानतो अनीहटे अप्प-हीने । अकोसल्लसम्भूते ति अकोसल्लं बुच्चति अविज्जा, ततो सम्भूते । अविज्जापुब्बङ्गमा हि सम्बे पापधम्मा । खणेनेवा ति अत्तनो पवत्तक्खणेनेव । अन्तरधापेती ति एत्थ अन्तरधापनं विनासनं, तं पन ज्ञानकत्तुकस्स इधाधिप्पेतत्ता परियुद्धानप्पहानं होती ति आह—“विकखम्भेती” ति । वूपसमेती ति विसेसेन उपसमेती विसेसेन उपसमनं पन सम्मदेव उपसमनं होती ति आह—“सुट्ठ उपसमेती”ति ।

ननु च अज्जो पि समाधि अत्तनो पवत्तक्खणेनेव पटिपक्खधम्मे अन्तरधापेति वूपसमेति, अथ कस्मा अयमेव समाधि एवं विसेसेत्वा बुत्तो ति ? पुब्बभागतो पढाय नानावित-

उप्पल्लुपन्ने ति अविक्खम्भिते अविक्खम्भिते । पापके ति लामके । अकुसले धम्मे ति अकोसल्लसम्भूते धम्मे । ठानसो अन्तरधापेती ति खणेनेव अन्तरधापेति, विक्खम्भेति । वूपसमेती ति सुट्ठु उपसमेति, निब्बेधभागियत्ता वा अनुपुब्बेन अरियमग्गबुद्धिप्पत्तो ससु-च्छिन्दति । पटिप्पस्सम्भेती ति वुत्तं होति ।

अयं पनेत्थ सङ्केपत्थो—भिक्षवे केन पकारेण केनाकारेण केन विधिना भावितो आनापानस्सनिसमाधि, केन पकारेण बहुलीकतो सन्तो चेव...प...वूपसमेती ति ।

९३. इदानीं तमत्थं वित्थारेन्तो “इध भिक्षवे” ति आदिमाह । तत्थ इध भिक्षवे भिक्षु ति भिक्षवे इमस्मिं सासने भिक्षु । अयं हि

क्कवूपसमसम्भावतो, वुत्तंहेतं “आनापानस्सति भावेतब्बा वितक्कुपच्छेदाया” ति^१ । अपि च तिक्वपञ्जस्स आणुत्तरस्सेतं कम्मट्ठानं, आणुत्तरस्स च किलेसप्पहानं इतरेहि सातिसयं, यथा सद्धाधिमुत्ते दिट्ठिप्पत्तस्स । तस्मा इमं विसेसं सन्धाय “ठानसो अन्तरधापेति वूपसमेती ति वुत्तं । अथ वा निमित्तपातुभावे सति खणेनेव सङ्गपातुभावसम्भावतो अयमेव समाधि “ठानसो अन्तरधापेति वूपसमेती”ति वुत्तो । यथा तं महतो अकालमेघस्स उद्धितस्स धारा-निपाते खणेनेव पथवियं रजो जल्लस्स वूपसमो । तेनाह—“सेय्यथा पि भिक्षवे महाअकालमेघो उद्धितो” ति आदि^२ । सासनिकस्स ज्ञानभवना येमुय्येन निब्बेधभागिया व होती ति आह—“निब्बेधभागियत्ता” ति । बुद्धानं पन एकसेन निब्बेधभागिया व होती । इममेव हि कम्मट्ठानं भावेत्वा सन्वे पि सम्मसम्बुद्धा सम्मासम्बोधि अधगच्छन्ति । अरियमग्गस्स पादकमूतो अयं समाधि अनुक्कमेन बाद्धत्वा अरियमग्गभावं उपगतो विय होती ति आह—“अनुपुब्बेन अरियमग्गबुद्धिप्पत्तो” ति । अयं पनेत्थो विरागानिरोधपटिनिस्सगगानुपस्सनानं वसेन सम्मदेव युज्जति । हेट्ठा पपञ्चवसेन वुत्तमत्थं सुखग्गहणत्थ सङ्गहेत्वा द सेन्तो—“अयं पनेत्थ सङ्केपत्थो” ति आह, पिण्डत्थो ति वुत्तं होति ।

९३. तमत्थं ति “तं कथ भावितो” ति आदिना पुच्छावसेन सङ्केतो वुत्तमत्थं । “इध तथागतो लोके उप्पज्जती”ति^३ आदीसु इध-सद्दो लोकं उपादाय वुत्तो, “इधेव तिष्ठ-

१—अं०-४-५, खु०-१-१२० । २—सं०-३-२८०; वि०-१-८६ । ३—दी०-१-५५,

म०-१-२२९. अं०-१-१५५ ।

एत्थ इधसहो सब्बप्पकारआनापानस्सतिसमाधिनिब्बत्तकस्स पुग्गलस्स सन्नि-
स्सयभूतसासनपरिदीपनो, अञ्जसासनस्स तथाभावपटिसेधनो च । वुत्तं
हेतं—“इधेव भिक्खवे समणो...प...सुञ्जा परप्पवादा समणेहि अञ्जे”^१
ति । तेन वुत्तं—“इमस्मिं सासने भिक्खू” ति ।

९४. अरळगगतो वा...प...सुञ्जागारगतो वा ति इदमस्स
आनापानस्सतिसमाधिभावनानुरूपसेनासनपरिग्गहपरिदीपनं । इमस्स हि
भिक्खुनो दीघरत्तं रूपादीसु आरम्मणेषु अनुविसटं चित्तं आनापानस्सति-
समाधिआरम्मणं अभिरूहितुं न इच्छति, कूटगोणयुत्तरथो विय उपपथमेव
धावति । तस्मा सेय्यथा पि नाम गोपो कूटधेनुया सब्बं खीरं पिवित्वा वड्डितं
कूटवच्छं दमेतुकामो धेनुतो अपनेत्वा एकमन्ते महन्तं धम्मं निखणित्वा
तत्थ योत्तेन बन्धेय्य, अथस्स सो वच्छो इतो चितो च विप्फन्दित्वा पला-
यितुं असक्कोन्तो तमेव थम्मं उपनिसीदेय्य वा उपनिपज्जेय्य वा, एवमेव

मानस्ता” ति^२ आदीसु ओकासं, “इधाहं भिक्खवे भुत्तावी अस्सं पवारितो” ति आदीसु^३ पद-
पूरणमत्तं, “इध भिक्खु धम्मं परियापुणाती” ति^३ पन सासनं, “इध भिक्खवे भिक्खू” ति
इधा पि सासनमेवा ति दस्सेन्तो—“भिक्खवे इमस्मिं सासने भिक्खू” ति वत्ता तमत्थं पाकटं
कत्वा दस्सेतुं—“अयब्ही” ति आदि वुत्तं । तत्थ सब्बप्पकारआनापानस्सतिसमाधिनिब्ब-
त्तकस्सा ति सब्बप्पकार-ग्गहण सोलसपकारे सन्धाय । ते हि इमस्मिं येव सासने । बाहिरकाहि
जानन्ता आदितो चतुप्पकारमेव जानन्ति । तेनाह—“अञ्जसासनस्स तथाभावपटिसेधनो”
ति, यथावुत्तस्स पुग्गलस्स निस्सयभावपटिसेधनो ति अत्थो । इतेन “इध भिक्खवे” ति इदं
अन्तोगधेवसहं ति दस्सेति । सन्ति हि एकपदानि पि सावधारणानि यथा “वायुभक्खो” ति ।
तेनेवाह—“इधेव भिक्खवे समणो” ति आदि । परिपुण्णासमणकरणधम्मो हि सो, यो
सब्बप्पकारआनापानस्सतिसमाधिनिब्बत्तको । परप्पवादा ति परेसं अञ्जतित्थियानं नानप्पकारा
वादा तित्थायतन नि ।

९४. अरञ्जादिकस्सेव भावनानुरूपसेनासनतं दस्सेतुं—“इमस्स ही” ति आदि वुत्तं ।
दुद्दमो दमत्थं अनुपगतो गोणो कूटगोणो । यथा थनेहि सब्बसो खीरं न पग्घरति, एवं दोह-

इमिना पि भिक्खुना दीघस्सं रूपारम्मणादिरसपानवङ्कितं दुड्ढचित्तं दमेतु-
कामेन रूपादि आरम्मणतो अपनेत्वा अरञ्जं^१ प^२ सुञ्जागारं वा पवि-
सित्वा तत्थ अस्सासपस्सासथम्मं सतियोत्तेन बन्धितब्बं । एवमस्स तं
चित्तं इतो चित्तो च विप्फन्दित्वा पि पुब्बे आचिण्णारम्मणं अलभमानं
सतियोचं छिन्दित्वा पलायितुं सक्कोन्तं, तमेवारम्मणं उपचारप्पनावसेन
उपनिसीदति चेव उपनिपज्जति च ।

९५. तेनाहुपोराणा—

“यथा थम्मं निबन्धेय्य वळ्ळं दमं नरो इध ।

बन्धियेवं सकं चित्तं सतियारम्मणे दळ्ळं” ति^३ ॥

एवमस्सेतं सेनासनं भावनानुरूपं होति । तेन वुचं—“इदमस्स
आनापानस्सतिसमाधि भावनानुरूपसेनासनपरिग्गहपरिदीपनं” ति ।

९६. अथ वा यस्मा इदं कम्मट्ठानप्पमेदे मुद्धभूतं सब्बञ्जुबुद्धपच्चेक-
बुद्धबुद्धसावकानं विसेसाधिगमदिट्ठधम्मसुखविहारपदट्ठानं आनापानस्सति-
कम्मट्ठानं इत्थिपुरिसहत्थिअस्सादिसहसमाकुलं गामन्तं अपरिचजित्वा
न सुकरं भावेतुं, सदकण्टकत्ता ज्ञानस्स, अगामके पन अरञ्जे सुकरं योगाव-
चरेन इदं कम्मट्ठानं परिग्गहेत्वा आनापानचतुत्थज्ज्ञानं निब्वतोत्वा तदेव
पादकं कत्वा सङ्गारे समस्सित्वा अग्गफलं अरहत्तं सम्पापुणितुं, तस्मास्स
अनुरूपसेनासनं दस्सेन्तो भगवा अरञ्जगतो वा आदिमाह ।

पटिबिधनी कूटधेनु । रूपसहादिकेपटिच्च अप्पन्नको अस्सादो रुपपरम्मणादिरसो ।
पुब्बे आचिण्णारम्मणं ति पब्बज्जतो पुब्बे, अनादिमतिं वा संसारे परिंचितारम्मणं ।

९५. निबन्धेय्या ति बन्धेय्य । सतिया ति सम्मदेव कम्मट्ठानसल्लक्षणसम्भवत्ताय
सतिया । आरम्मणे ति कम्मट्ठानारम्मणे दळ्ळं ति थिरं, यथा सतोकारिस्स उपचारप्पनामेदो
समाधि इज्जति, तथा थामगतं कत्वा ति अत्थो ।

९६. विसेसाधिगमदिट्ठधम्मसुखविहारपदट्ठानं ति सब्बेसं बुद्धानं, एकच्चानं
पच्चेकबुद्धानं, बुद्धसावकानञ्च विसेसाधिगमस्स चेव अञ्जकम्मट्ठानेन अधिगतविसेसानं दिट्ठ-
धम्मसुखविहारस्स च पदट्ठानभूतं ।

९७. वत्थुविज्जाचरियो विय हि भगवा । सो यथा वत्थुविज्जा-
चरियो नगरभूमिं पस्सित्वा सुट्ठु उपपरिक्खित्वा “एत्थ नगरं मापेथा” ति
उपदिसति, सोत्थिना च नगरे निट्ठिते राजकुलतो महासक्कारं लभति,
एवमेव योगावचरस्स अनुरूपसेनासनं उपपरिक्खित्वा “एत्थ कम्मट्ठानं
अनुयुञ्जितब्बं” ति उपदिसति । ततो तत्थ कम्मट्ठानं अनुयुत्तेन योगिना
कमेन अरहत्ते पत्ते “सम्मासम्बुद्धो वत सो भगवा” ति महन्तं सक्कारं
लभति ।

९८. अयं पन भिक्खु दीपिसदिसो ति वुच्चति । यथा हि महा-
दीपिराजा अरञ्जे तिणगहनं वा वनगहनं वा पव्वतगहनं वा निस्साय
निलीयित्वा वनमहिंसगोकण्णसूकरादयो मिगे गण्हाति, एवमेव अयं
अरञ्जादीसु कम्मट्ठानं अनुयुञ्जन्तो भिक्खु यथाक्कमेन सोतापत्तिसकदा-
गामि-अनागामि-अरहत्तमग्गे चेव अरियफलञ्च गण्हाती ति वेदितब्बो ।
तेनाहु पोराणा—

“यथा पि दीपिको नाम मिलीयित्वा गण्हाति मिगे ।

तथेवायं बुद्धपुत्तो युत्तयोगो विपस्सको ।

अरञ्जं पविसित्वान गण्हाति फलमुत्तमं” ति ॥

तेनस्स परक्कमजवयोगाभूमिं अरञ्जसेनासनं दस्सेन्तो भगवा
“अरञ्जगतो वा” आदिमाह ।

९९. तत्थ अरञ्जगतो ति “अरञ्जं ति निक्खमित्वा बहि
इन्दखीला सब्बमेतं अरञ्जं” ति च “आरञ्जकं नाम सेनासनं पञ्चधनुसतिकं

६७. वत्थुविज्जाचरियो विय भगवा योगीनं अनुरूपनिवासट्ठानुपदिसनतो ।

६८. भिक्खु दीपिसदिसो अरञ्जे एकिको विहरित्वा पटिपक्खनिम्मथनेन इच्छितत्थ-
साधनतो । फलमुत्तमं ति सामञ्जस्यमाह । परक्कमयवयोगाभूमिं ति भावनुस्साहजवस्स
योगकरणभूमिभूतं ।

६९. एवं वुत्तलक्खणेसू ति अभिधम्मपरियायेन^१, सुत्तन्तपरियायेन^२ च वुत्त-
लक्खणेसु । रुक्खसमीपं ति “यावता मज्झन्धिके काले समन्ता छाया फरति, निवाते

१. वि० ६०-२-१२, वी० ६०-२-३५४; मि० ६०-१-२५३ ।

२. अभि०-२-३०२ ।

३. वि०-१-३७० ।

पच्छिमं” ति च एवं वुत्तलक्खणेसु अरञ्जेसु यंकिञ्चि पविवेकसुखं अरञ्जं गतो । रुक्खमूलगतो ति रुक्खसमीपं गतो । सुञ्जागारगतो ति सुञ्जं विविचोकासं गतो । एत्थ च ठपेत्वा अरञ्जञ्च रुक्खमूलञ्च अवसेस-सत्तविधसेनासनगतो पि सुञ्जागारगतो ति वत्तुं वड्ढति ।

१००. एवमस्स उतुत्तयानुकूलं धातुचरियानुकूलञ्च आनापानस्सति-भावनानुरूपं सेनासनं उपदिसित्वा अलीनानुद्धच्चपक्खिकं सन्तं इरियापथं उपदिसन्तो निसीदन्ती ति आह । अथस्स निसज्जाय दळ्हभावं अस्सास-पस्सासानं पवत्तनसुखतं आरम्भणपरिग्गहूपायञ्च दस्सेन्तो—पल्लङ्कं आभु-जित्वा ति आदिमाह ।

तत्थ पल्लङ्कं ति समन्ततो ऊरुबद्धासनं । आभुजित्वा । ति बन्धित्वा । उज्जुं कायं पणिधाया ति उपरिमसरीरं उज्जुकं ठपेत्वा । अट्टारस पिट्टिकण्टके कोटिया कोटिं पटिपादेत्वा । एवं हि निसीदन्तस्स चम्म-मंसन्हारुनि न पणमन्ति । अथस्स या तेसं पणमनपच्चया खणे खणे वेदना पण्णानि पतन्ति, एत्तावता रुक्खमूलं ति वुच्चती ति एवं वुत्त रुक्खस्स समीपघानं । अवसेस-सत्तविधसेनासनं ति पब्बतं कन्दरं गिरिगुहं सुसानं वनपथं अब्भोकासं पलालपुञ्जं ति एवं वुत्तं ।

१००. उतुत्तयानुकूलं धातुचरियानुकूलं ति गिग्हादिउतुत्तयस्स, सेग्हादिधातुत्त-यस्स मोहादिचरियत्तयस्स च अनुकूलं । तथा हि गिग्हाकाले च अरञ्जं अनुकूलं, हेमन्ते रुक्ख-मूलं, वस्सकाले सुञ्जागारं, सेग्हाधातुकस्स सेग्हापकतिकस्स अरञ्जं, पित्तधातुकस्स रुक्ख-मूलं, वातधातुकस्स सुञ्जागारं अनुकूलं, मोहचरितस्स अरञ्जं, दोसचरितस्स रुक्खमूलं, रागचरितस्स सुञ्जागारं अनुकूलं । अलीनानुद्धच्चपक्खिकं ति असङ्कोचाविकखे-पक्खिकं । सयनञ्चि कोसज्जपक्खिकं, ठानचक्कमनानि उद्धच्चपक्खिकानि, न एवं निमज्जा । ततो एवस्स सन्तता । निसज्जाय दळ्हभावं पल्लङ्काभुजनेन, अस्सास-पस्सासानं पवत्तनसुखतं उपरिमकायस्स उज्जुकद्वपनेन, आरम्भणपरिग्गहूपायं परिमुखं सति या ठपनेन दस्सेन्तो । ऊरुबद्धासनं ति ऊरुनमधोबन्धन^२ वसेन निसज्जा । हेडिमकायस्स अनुज्जुकं ठपनं निसज्जावचनेनेव बोधितं ति “उज्जुं कायं” ति

उप्पज्जेय्युं, ता न उप्पज्जन्ति । तासु अनुप्पज्जमानासु चित्तं एकगं होति, कम्मट्ठानं न परिपतति, बुद्धिं फातिं उपगच्छति । परिमुखं सतिं उपट्ठपेत्वा ति कम्मट्ठानाभिमुखं सतिं ठपयित्वा । अथ वा परी ति परिग्गहट्ठो, मुखं ति निरय्यानट्ठो, सती ति उपट्ठानट्ठो । तेन वुच्चति “परिमुखं सतिं” ति एवं पटिसम्भिदायं^१ वुत्तनयेन पेत्थ अत्थो दट्ठब्बो । तत्रायं सङ्केपो, परिग्गहितनिरय्यानसतिं कत्वा ति ।

१०१. सो सतो व अस्ससति, सतो पस्ससती ति सो भिक्खु एवं निसीदित्वा एवञ्च सतिं उपट्ठपेत्वा तं सतिं अविजहन्तो, सतो एव अस्ससति, सतो पस्ससति । सतोकारी होती ति वुत्तं होति । इदानी येहाकारेहि सतो कारी होति, ते दस्सेतुं दोघं वा अस्ससन्तो ति आदिमाह । वुत्तं हेतं पटिसम्भिदायं सो सतो व अस्ससति, सतो पस्ससती ति एतस्सेव विभङ्गे—

एत्थ काय-सहो उपरिमकायविसयो ति आह “उपरिमसरीरं उज्जुक्कं ठपेत्वा” ति । तं पन उज्जुक्कपनं सरूपतो पयोजनतो च दस्सेतुं “अट्ठारसा” ति आदि वुत्तं । न पणमन्ती ति न ओनमन्ति । न परिपतती ति न विगच्छति वीथिं न विलङ्घति, ततो एव पुब्बेनापरं विसेसुप्पत्तिया बुद्धिं फातिं” उपगच्छति । इध परि-सहो-अभि-सहेन समोहनत्थो ति आह “कम्मट्ठानाभिमुखं” ति, बहिद्धा पुत्तुत्तारम्मणसो निवारत्वा कम्मट्ठानं येव पुरक्खित्वा ति अत्थो । परी ति परिग्गहट्ठो “परिणायिका ति आदीसु विय निरय्यानट्ठो पटिपक्खतो निग्गमनट्ठो । तस्मा परि-ग्गहितनिरय्यानं ति सम्बथा गहितासम्मोसं परिच्चत्तसम्मोः सतिं कत्वा, परमं सतिने-क्कं उपठपेत्वा ति अत्थो ।

१०१. सतो वा ति सतिया समन्नागतो एव सरन्तो एव अस्ससति नास्स काचि सति-विरहिता अस्सासप्पवत्ति होती ति अत्थो । सतो पस्ससती ति एत्था पि सतो व पस्ससती ति, एव-सहो आनेत्वा वत्तब्बो । सतोकारी ति सतो एव हुत्वा, सतिया एव वा कातब्बस्स कत्ता, करणसील्लो वा यदि “सतो व अस्ससति सतो पस्ससती” ति एतस्स विभङ्गे^२ वुत्तं, अथ कस्मा “अस्ससति पस्ससति” च्चेव अवत्ता “सतोकारी” ति वुत्तं ? एकरसं देसनं कातु-

“बत्तिंसाय आकारेहि सतोकारी होति । दीघं अस्सासवसेन चित्तस्स एकगगतं अबिक्खेपं पजानतो सति उपट्ठिता होति । ताय सति या तेन जाणेन सतोकारी होति दीघं पस्सासवसेन...प०...पटिनिस्सग्गानुपस्सी अस्सासवसेन । पटिनिस्सग्गानुपस्सी पस्सासवसेन चित्तस्स एकगगतं अबिक्खेपं पजानतो सति उपट्ठिता होति, ताय सति या तेन जाणेन सतोकारी होती” ति ।

तत्थ दीघं वा अस्ससन्तो ति दीघं वा अस्सासं पवत्तयन्तो “अस्सासो ति बहि निक्खमनवातो, पस्सासो ति अन्तो पविसनवातो” ति कामताय पठमचतुक्के पदद्वयमेव हि वत्तमानकालवसेन आगतं, इतर नि अनागतकालवसेन तस्मा एकरसं देसनं कातुकामताय सम्बत्थ^१ ‘सतोकारि’ च्चेव वुत्तं ।

दीघं अस्सासवसेना ति दीघास्सासवसेन विभत्तिअलोपं क्वा निहेसो । दीघं ति वा भगवता वुत्तअस्सासवसेन । चित्तस्स एकगगतं अबिक्खेपं ति विक्खेपस्स पटिपक्खभावतो “अबिक्खेपो” ति लद्धनामचित्तस्स एकगगभावं पजानतो । सति उपट्ठिता होती ति आरम्भणं उपगन्त्वा ठिता होति । ताय सति या तेन जाणेना ति यथावुत्ताय सति या, यथावुत्तेन च जाणेन । इदं वुत्तं होति—दीघं अस्सासं आरम्भणभूतं अबिक्खित्तचित्तस्स^२ असम्भोहतो वा पजानन्तस्स तत्थ सति उपट्ठिता एव होति, तं सम्पजानन्तस्स आरम्भणकरणवसेन, असम्भोहवसेन वा सम्पजञ्जं, तदधीनसत्तिस्सम्पजञ्जन^३ तंसमङ्गी योगावचरो सतोकारी नाम होती ति । पटिनिस्सग्गानुपस्सी अस्सासवसेना ति पटिनिस्सग्गानुपस्सी हुत्वा अस्ससनस्स वसेन । “पटिनिस्सग्गानुपस्सीअस्सासवसेना” ति वा पाठो । तस्स पटिनिस्सग्गानुपस्सिनो अस्सासा पटिनिस्सग्गानुपस्सीअस्सासा, तेसं वसेना । अत्थो । विनयनयेन अन्तो उद्धितससनं अस्सासो, बहि उद्धितससनं पस्सासो । सुत्तन्तनयेन पन बहि उद्धित्वा पि अन्तो ससनतो अस्सासो, अन्तो उद्धित्वा पि बहि ससनतो पस्सासो । अयमेव च नयो—

अस्सासादिमज्झपरियोसानं सति या अनुगच्छतो अज्झत्तं विक्खेपगतेन चित्तेन कायो पि चित्तमपि सारद्धा च होन्ति इञ्जिता च चन्दि का चा” ति, “पस्सासादिमज्झपरियोसानं सति या अनुगच्छतो बहिद्धा विक्खेपगतेन चित्तेन कायो पि चित्तमपि सारद्धा च होन्ति इञ्जिता च चन्दि का चा” ति^४—

१. खु०-५-२०४ । २-अबिक्खित्तचित्तं ति च-क०; सारत्थ-टी०-२-१८८ पिट्टे पस्सितत्थं ।

३. तदधिना सत्तिस्सम्पजञ्जेन-सी० । ४. खु०-५-१९१-पिट्टे पस्सिमिदामग्गे ।

विनयट्ठकथायं बुत्तं । सुत्तन्तट्ठकत्थासु पन उप्पटिपाटिया आगतं । तत्थ सञ्जेसम्पि गम्भसेय्यकानं मातुकुच्छितो निक्खमनकाले पठमं अब्भन्तरवातो बहि निक्खमति, पच्छा बाहिरवातो सुखुमरजं गहेत्वा अब्भन्तरं पविसन्तो तालुं आहच्च निब्बायति । एवं ताव अस्सासपस्सासा वेदितब्बा ।

१०२. या पन तेसं दीघरस्सता, सा अद्धानवसेन वेदितब्बा । यथा हि ओकासद्धानं फरित्वा ठितं उदकं वा वालिका वा “दीघं उदकं दीघा वालिका, रस्सं उदकं रस्सा वालिका” ति बुच्चति, एवं चुण्णविचुण्णा पि अस्सासपस्सासा हत्थिसरीरे च अहिसरीरे च तेसं अत्तभावसङ्घातं दीघं अद्धानं सणिकं पूरेत्वा सणिकमेव निक्खमन्ति, तस्मा दीघा ति बुच्चन्ति । सुनख-ससादीनं अत्तभावसङ्घातं रस्सं अद्धानं सीघं पूरेत्वा सीघमेव निक्खमन्ति, तस्मा रस्सा ति बुच्चन्ति ।

मनुस्सेसु पन केचि हत्थिअहिआदयो वियकालद्धानवसेन दीघं अस्ससन्ति च पस्ससन्ति च । केचि सुनखससादयो विय रस्सं । तस्मा तेसं

इमाय पालिया समेति ।

पठमं अब्भन्तरवातो बहि निक्खमति, तस्मा पवत्तिकमेन अस्सासो. पठमं बुत्तो ति वदन्ति । तालुं आहच्च निब्बायती ति तालुं आहच्च निदण्णति । तेन किर सम्पत्ति-जातो बालदारको खिपितं करोति । एवं तावा ति आदि यथावुत्तस्स अत्थस्स निगमनं । केचि “एवं तावा ति अनेन पवत्तिकमेन अस्सासो बहिनिक्लमनवातो ति गहेतब्बं ति अधिप्पायो” ति वदन्ति ।

१०२. अद्धानवसेना ति कालद्धानवसेन । अयं हि अद्धान-सदो कालस्स देसस्स च वाचको । तत्थ देसद्धानं उदाहरणभावेन दस्सेत्वा कालद्धानवसेन अस्सासपस्सासानं दीघ-रस्सतं विभावेतुं “यथा ही” ति आदि बुत्तं । तत्थ ओकासद्धानं ति ओकासभूतं अद्धानं । फरित्वा ति व्यापेत्वा । चुण्णविचुण्णा पि अनेककलापभावेन । दीघं अद्धानं ति दीघं पदेसं । तस्मा ति सणिकं पवत्तिया दीघसन्तानताय “दीघा” ति बुच्चन्ति । एत्थ च हत्थिआदि-सरीरे, सुनखादिसरीरे च अस्सासपस्सासानं देसद्धानविसिद्धेन कालद्धानवसेनेव दीघरस्सता बुत्ता ति वेदितब्बा । “सणिकं पूरेत्वा सणिकमेव निक्खमन्ति,” “सीघं पूरेत्वा सीघमेव निक्ख-

कालवसेन दीधमद्धानं निक्खमन्ता च पविसन्ता च ते “दीघा” इत्तरमद्धानं निक्खमन्ता च पविसन्ता च “रस्सा” ति वेदितव्वा ।

१०३. तत्रायं भिक्खु नवहाकारेहि दीधं अस्ससन्तो पस्ससन्तो च दीधं अस्ससामी पस्ससामी ति पजानाति । एवं पजानतो चस्स एकेनाकारेन कायानुपस्सनासतिपट्ठानभावना सम्पज्जती ति वेदितव्वा ।

यथाह पटिसम्भिदायं—

“कथं दीधं अस्ससन्तो दीधं अस्ससामी ति पजानाति । दीधं पस्ससन्तो दीधं पस्ससामी ति पजानाति ? दीधं अस्सासं अद्धान-
मन्ती” ति च वचनतो । मनुस्सेसू ति समानप्पमाणेषु पि मनुस्ससरीरेसु । दीधं अस्ससन्ती ति दीधं अस्सासप्पबन्धं पवत्तेन्ती ति अत्थो । पस्ससन्ती ति एत्था पि एसेव नयो । सुनख-
ससादथो विय रस्सं अस्ससन्ति च पस्ससन्ति चा ति योजना । इदं पन दीधं, रस्सञ्च अस्ससन्, पस्ससनञ्च तेसं सत्तानं सरीरसभावो ति दट्ठब्बं । तेसं ति सत्तानं । ते ति अस्सासपस्सासा इत्तरमद्धानं ति अप्पकं कालं ।

१०३. नवहाकारेही ति भावनमनुयञ्जन्तस्स पुब्बेनापरं अलद्धविसेस्सस्स केवलं अद्धानवसेन आदितो वुत्ता तयो आकारा ते च खो एकच्चो अस्सासं सुट्ठु सल्लक्खेति, एकच्चो पस्सासं, एकच्चो तदुभयं ति इमेसं तिण्णं पुग्गलानं वसेन । केचि पन “अस्ससति पि पस्स-
सतिपी ति एकज्झं वचनं भावनाय निरन्तरं पवत्तिस्सनथं” ति वदन्ति । छन्दवसेन पुब्बे विय तयो तथा पामोज्जवसेना ति इमेहि नवहाकारेहि ।

कामं चेत्थ एकस्स पुग्गलस्स तयो एव आकारा लब्भन्ति, तन्तिवसेन पन सब्बेसं पाळिआवळइत्ता, तेसं वसेन परिकम्मस्स कातब्बत्ता च “तत्रायं भिक्खु नवहाकारेही” ति वुत्तं । एवं पजानतो ति एवं यथावुत्तेहि आकारेहि अस्सासपस्सासे पजानतो, तत्थ मनसिकारं पवत्तेन्तस्स । एकेनाकारेना ति दीधं अस्सासादीसु चतूसु आकारेसु एकेन आकारेन, नवसु तीसु वा एकेन । तथा हि वक्खति—

“दीधो रस्सो च अस्सासो पस्सासो पि च तादिसो ।

चत्तारो वण्णा वत्तन्ति नासिकग्गे व भिक्खुनो” ति ॥

अयं भावना अस्सासपस्सासकायानुपस्सना ति क्त्वा वुत्तं “कायानुपस्सनासतिपट्ठान भावना सम्पज्जती” ति ।

सङ्गाते अस्ससति दीघं पस्सासं अद्धानसङ्गाते पस्ससति । दीघं अस्सासपस्सासं अद्धानसङ्गाते अस्ससति पि पस्ससति पि । दीघं अस्सासपस्सासं अद्धानसङ्गाते अस्ससतो पि पस्ससतो पि छन्दो उप्पज्जति । छन्दवसेन ततो सुखुमतरं दीघं अस्सासं अद्धानसङ्गाते अस्ससति, छन्दवसेन ततो सुखुमतरं दीघं पस्सासं...प...दीघं अस्सासपस्सासं अद्धानसङ्गाते अस्ससति पि पस्ससति पि । छन्दवसेन ततो सुखुमतरं दीघं अस्सासपस्सासं अद्धानसङ्गाते अस्ससतो पि पस्ससतो पि पामोज्जं उप्पज्जति । पामोज्जवसेन ततो सुखुमतरं दीघं अस्सासं अद्धानसङ्गाते अस्ससति । पामोज्जवसेन ततो सुखुमतरं दीघं पस्सासं...प...दीघं अस्सासपस्सासं अद्धानसङ्गाते

इदानीं पाळिवसेनेव ते नवआकारे, भावनाविधिञ्च स्सेतु “यथाहा” ति आदि आरब्धं । तत्थ कथं पजानाती ति पजाननविधिं कथेतुकम्यताय पुच्छति । दीघं अस्सासं ति वुत्तलक्खणं दीघं अस्सासं । अद्धानखङ्गाते ति “अद्धान” ति सङ्गं गते दीघे काले, दीघं खणंति अत्थं । कोट्टासपरियायो वा सङ्गातसदो “थेय्यसङ्गातं” ति आदीसु^१ विय, तस्मा अद्धानसङ्गाते ति अद्धानकोट्टासे, देसभागे ति अत्थो । छन्दो उप्पज्जती ति भावनाय पुब्बेनापरं विसेऽं आवहन्तिया लद्धस्सा तथा तत्थ सातिसयो कत्तुकामतालक्खणो कुसलञ्छो उप्पज्जति । छन्दवसेना ति तथापवत्तछन्दस्स वसेन, सविसेसं भावनमनुयुञ्जन्तस्स कम्मद्वानं बुद्धिं फाति गमे-तस्स । ततो सुखुमतरं ति यथावुत्तछन्दप्पवत्तिया पुरिमतो सुखुमतरं । भावना-बलेन हि पटिप्पस्सददरथपरिळाहाय कायस्स अस्सासपस्सासा सुखुमतरा हुत्वा पवत्तन्ति । पामोज्जं उप्पज्जती ति अस्सासपस्सासानं सुखुमतरभावेन आरम्भणस्स सन्ततरताय, कम्मद्वानस्स च वीथिपटिपन्नताय भावनाचित्तसहगतो पमोदो खुट्ठिकादिभेदो तरुणपीति उप्पज्जति । चित्तं विवत्तती ति अनुक्कमेन अस्सासपस्सासानं अतिविय सुखुमतरभावप्पत्तिया अनुपट्ठहने विचेतब्बाकारप्पत्तेहि चित्तं विनिवत्तती ति केचि । भावनःबलेन पन सुखुमतरभावप्पत्तेसु अस्सासपस्सासेसु तत्थ पटिभागनिमित्ते उप्पन्ने पकतिः अस्सासपस्सासतो चित्तं निवत्तति । उपेक्खा सण्ठाती ति तस्मिं पटिभागनिमित्ते उपचारप्पनामेदे समाधिग्निह उप्पन्ने पुन ज्ञान-निव्वत्तनत्थं व्यापाराभावतो अज्झुपेक्खनं होती ति । सा पनाथं उपेक्खा तत्रमज्झत्तुपेक्खा ति वेदितव्वा ।

अस्ससति पि पस्ससति पि । पामोज्जवसेन ततो सुखुमतरं दीघं अस्सासपस्सासां
अज्ञानसङ्घाते अस्ससतो पि पस्ससतो पि दीघं अस्सासपस्सासा चित्तं
विवत्तति, उपेक्खा सण्ठाति । इमेहि नवहि आकारेहि दीघं अस्सासपस्सासा
कायो । उपट्ठानं सति । अनुपस्सना जाणं । कायो उपट्ठानं, नो सति ।
सति उपट्ठानञ्चेव सति च । ताय सतिया तेन जाणेन तं कार्यं अनुपस्सति ।
तेन बुध्ति काये कायानुपस्सनासतिपट्ठानभावना” ति ।

इमेहि नवहि आकारेही ति इमेहि यथाबुत्तेः नवहि पकारेहि पवत्ता । दीघं
अस्सासपस्सासा कायो ति दीघाकारा अस्सासपस्सासा चुण्णविचुण्णा पि समूहद्वेन कायो ।
अस्सासपस्सासे निस्साय उप्पन्ननिमित्तप्पेत्य अस्सासपस्साससमञ्जमेव^१ बुत्तं । उपट्ठानं
सती ति आरम्भणं उपगन्त्वा तिष्ठती ति सति उपट्ठानं नाम ।

अनुपस्सना जाणं ति समथवसेन निमित्तस्स अनुपस्सना, विपस्सनावसेन अस्सास-
पस्सासे, तन्निस्सयञ्च कायं “रूपं” ति चित्तं तंसम्पयुत्तधम्मो च “अरूपं” ति ववत्थपैत्वा
नामरूपस्स अनुपस्सना च जाणं, तथ यथाभूतावबोधो । कायो उपट्ठानं ति सो कायो
आरम्भणकरणवसेन उपगन्त्वा सति एत्थ तिष्ठती ति उपट्ठानं नाम । एत्थ च “कायो उप-
ट्ठानं” ति इमिना इतरकायस्सा पि सङ्गहो होति यथाबुत्तसम्मसनचारस्सा पि इध इच्छितत्ता ।
नो सती ति सो कायो सति नाम न होति । सति उपट्ठानञ्चेव सति च सरणद्वेन,
उपतिट्ठनद्वेन च । ताय सतिया ति यथ बुत्ताय सतिया । तेन जाणेना ति यथाबुत्तेनेव
जाणेन । तं कार्यं ति तं अस्सासपस्सासकायञ्चेव तन्निस्सयरूपकायञ्च । अनुपस्सती ति
ज्ञानसम्पयुत्तजाणेन चैव विपस्सनाजाणेन च अनु अनु पस्सति । तेन बुध्ति काये कायानु-
पस्सनासतिपट्ठानभावना ति तेन अनुपस्सनेन यथाबुत्ते काये अयं कायानुपस्सनासतिपट्ठान-
भावनाति बुध्ति ।

इदं बुत्तं होति—या अयं यथाहु ते अस्सासपस्सासकाये, तस्स निस्सयभूते करबकाये च
कायस्सेव अनुपस्सना अनुदकभूताय मरीचिया उदकानुपस्सना विय न अनिच्चादिसभावे काये
निच्चादिभावानुपस्सना, अथ खो यथारहं अनिच्चदुक्खानत्तासुभभावस्सेवानुपस्सना । अथ
वा काये “अहं” ति वा “मम” ति वा इत्थी” ति वा पुरितो” ति वा गदेतब्बस्स
कस्सचि अभावतो तादिसं अननुपस्सित्वा कायमत्तस्सेव अनुपस्सना कायानुपसना ताय कायानु-

१०४. एस नयो रस्सपदे पि । अयं पन विसेसो—यथा एत्थ “दीघं अस्सासं अद्धानसङ्घाते” ति बुत्तं, एवमिध “रस्सं अस्सासं इत्तरसङ्घाते अस्ससती” ति आगतं । तस्मा रस्सवसेन याव “तेन बुद्धति काये कायानुपस्सनासतिपट्टानभावना” ति, ताव योजेतब्बं ।

१०५. एवमयं अद्धानवसेन इत्तरवसेन च इमेहि आकारेहि अस्सास-पस्सासे पजानन्तो दीघं वा अस्ससन्तो दीघं अस्ससामी ति पजानाति... प...रस्सं वा पस्ससन्तो रस्सं पस्ससामी ति पजानाती ति वेदितब्बो । एवं पजानतो चस्स ।

दीघो रस्सो च अस्सासो पस्सासो पि च तादिसो ।

चत्तारो वण्णा वत्तन्ति नासिकग्गे व भिक्खुनो ति' ।

१०६. सब्बकायपटिसंवेदो अस्ससिस्सामि'प'पस्ससिस्सामी ति सिक्खति सकलस्स अस्सासकायस्स आदिमज्झपरियोसानं विदितं

पस्सनाय सम्पयुत्त सति येव उपट्टानं सतिपट्टानं, तस्स भावना वट्टना कायानुपस्सनासति-पट्टानभावना ति ।

१०४. एस नयो ति “नवहि आकारेही” ति आदिना बुत्तविधि रस्स-पदे अतिदिसति । एत्था ति एतस्मिं यथादस्सिते “कथं दीघं अस्ससन्तो” ति आदिना^१ आगते पालिनये । इधा ति इमस्मिं रस्सपदवसेन आगते पालिनये ।

१०५. अयं ति योगावचरो । अद्धानवसेना ति दीघकालवसेन । इत्तरवसेना ति परित्तकालवसेन । इमेहि आकारेही ति इमेहि नवहि आकारेहि ।

तादिसो ति दीघो रस्सो च । चत्तारो वण्णा ति चत्तारो आकारा, ते च दीघादयो एव । नासिकग्गे व भिक्खुनो ति गाथाबन्धसुखत्थं रस्सं कत्वा बुत्तं “नासिकग्गे वा” ति, वा-सद्दो अनियमत्थो, तेन उत्तरोट्ठं सङ्गण्हाति ।

१०६. सब्बकायपटिसंवेदो ति सब्बस्स कायस्स पटि पटि पच्चेकं सम्मदेव वेदन-सीलो जाननसीलो, तस्स वा पटि पटि सम्मदेव वेदो एतस्स अत्थि, तं वा पटि पटि सम्मदेव वेदमानो ति अत्थो । तत्थ तत्थ सब्बगगहणेन अस्सासादिकायस्स अनवसेसपरियादाने सिद्धे

करोन्तो पाकटं करोन्तो अस्ससिस्सामी ति सिक्खति । सकलस्स पस्सास-
कायस्स आदिमज्झपरियोसानं विदितं करोन्तो पाकटं करोन्तो पस्ससिस्सामी
ति सिक्खति । एवं विदितं करोन्तो पाकटं करोन्तो आणसम्पयुत्तचित्तेन
अस्ससति चेव पस्ससति च । तस्मा “अस्ससिस्सामि पस्ससिस्सामी” ति
सिक्खती ति बुच्चति ।

एकस्स हि भिक्खुनो चुण्णविचुण्णविसटे अस्सासकाये पस्सासकाये वा
आदि पाकटो होति, न मज्झपरियोसानं । सो आदिमेव परिग्गहेतुं सक्कोति,
मज्झपरियोसाने किलमति । एकस्स मज्झं पाकटं होति, न आदिपरियोसानं ।
एकस्स परियोसानं पाकटं होति न आदिमज्झं । सो परियोसानं येव
परिग्गहेतुं सक्कोति, आदिमज्झे किलमति । एसस्स सब्बम्पि पाकटं
होति, सो सब्बं पि परिग्गहेतुं सक्कोति, न कत्थचि किलमति, तादिसेन
भवितब्बं ति दस्सेन्तो आह—“सब्बकायपटिसंवेदी अस्ससिस्सामी ति...
प...पस्ससिस्सामी ति सिक्खती” ति ।

पि अनेककलापसमुदायभावतो तस्स सब्बसम्पि भागानं संवेदनदस्सनत्थं पटि-सद्गगहणं ।
तत्थ सक्कच्चकारीभावदस्सनत्थं सं-सद्गगहणं ति इमत्तत्थं दस्सेन्तो “सकलस्सा” ति आदिमाह ।
तत्थ यथा समाने पि अस्सासपस्सासेसु योगिनो पटिपत्तिविधाने पच्चेकं सकच्चं येव पटिपज्जि-
तब्बं ति दस्सेतुं विसुं देसना कता, एवं तमेवत्थं दीपेतुं सति पि अत्थस्स समानताय “सकलस्सा”
ति आदिना पदद्वयस्स विसुं विसुं अत्थवण्णना कता ति वेदितब्बं । पाकटं करोन्तो ति विभूतं
करोन्तो, सब्बसो विभावेन्तो ति अत्थो । पाकट्रीकरणं विभावनं तत्थ असम्भुद्दहनं आणेनेव
नेसं पवत्तनेन होती ति दस्सेन्तो “एवं विदितं करोन्तो” ति आदिमाह । तत्थ तस्मा ति
यस्मा आणसम्पयुत्तचित्तेनेव अस्सासपस्सासे पवत्तेति, न विप्पयुत्तचित्तेन, तस्मा एवंभूतो
सब्बकायपटिसंवेदी अस्ससिस्सामि पस्ससिस्सामी ति सिक्खती ति बुच्चति, बुद्धादीही ति
योजना । चुण्णविचुण्णविसटे ति ति अनेककलापताय चुण्णविचुण्णभावेन विसटे । आदि
पाकटो होति सतिआ आणस्स च वसेन तथा पुब्बाभिसङ्कारस्स^१ पवत्तता । तादिसेन

१. कतपुब्बाभिसङ्कारस्स—सार२४-टी०—२-१९,३ ।

१०७. तत्थ सिक्खन्ती ति एवं घटति, वायमति । यो वा तथा भूतस्स संवरो, अयमेत्थ अधिसीलसिक्खा । यो तथाभूतस्स समाधि, अयं अधिचित्तसिक्खा । या तथाभूतस्स पञ्ञा, अयं अधिपञ्ञासिक्खा ति इमा तिस्सो सिक्खायो तस्मिं आरम्भणे, तां सतिया, तेन मनसिकारेन सिक्खति, आसेवति, भावेति, बहुलीकरोती ति एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो ।

१०८. तत्थ यस्मा पुरिमनये केवलं अस्ससितब्बं पस्ससितब्बमेव, न च अज्जं किञ्चि कातब्बं । इतो पट्टाय पन जाणुप्पादनादीसु योगो करणीयो । तस्मा तत्थ अस्ससामी ति पजानाति, पस्ससामी ति पजानातिच्चेव वत्तमानकालवसेन पाळिं वत्वा इतो पट्टाय कत्तब्बस्स जाणुप्पादनादिनो आकारस्स दस्सनत्थं सब्बकायपटिसंवेदी अस्स-सिस्ससामी ति आदिना नयेन अनागतवचनवसेन पाळि आरोपिता ति वेदितब्बा ।

भवितब्बं ति चतुत्थपुग्गलसदिसेन भवितब्बं पगेव सति, आणञ्च पच्चुपट्ठपेत्वा तीसु पि ठानेसु आणसम्पयुत्तमेव चित्तं पवत्तेब्बं ति अधिप्पायो ।

१०७. एवं ति वुत्तप्पकारेन सब्बकायपटिसंवेदनवसेनेव । घटती ति उस्सहति । वायमती ति वायामं करोति, मनसिकारं पवत्तेती ति अत्थो । तथाभूतस्सा ति आनापानस्सति भावेन्तस्स । संवरो ति सति वीरियग्गि वा । तां सतिया ति या आनापाने आरम्भ पवत्ता सति तां । तेन मनसिकारेना ति यो सो तत्थ सतिपुब्बङ्गमो भावनामनसिकारो, तेन सद्धिं ति अधिप्पायो । आसेवती ति “तिस्सो सिक्खायो” ति वुत्ते अधिकुसलधम्मे आसेवति । तदा सेवनञ्हेत्थ सिक्खनं ति अधिप्पेतं ।

१०८. पुरिमनये ति पुरिमस्मिं भावनानये, पठमवत्थुद्वये ति अधिप्पायो । तत्था पि कामं जाणुप्पादनं लब्धतेव अस्सासपस्सासानं याथावतो दीघरस्सभावावबोधसम्भावतो, तथा पि तं न वुक्करं यथापवत्तानं तेसं गहणमत्तभावतो ति तत्थ वत्तमानकालप्पयोगो कतो । इदं पन वुक्करं पुरिसस्स खुरधारायं गमनसदिस्सं, तस्मा सातिसयैनेत्थ पुब्बाभिसङ्कारेन भवितब्बं ति दीपेतुं अनागतकालप्पयोगो कतो ति इममत्थं दस्सेतुं—“तत्थ यस्मा” ति आदि वुत्तं । तत्थ

१०९. पस्सम्मभयं कायसङ्खारं अस्ससिस्सामी ति...प...
पस्ससिस्सामी ति सक्खती ति ओळारिकं कायसङ्खारं पस्सम्भेन्तो
पटिप्पस्सम्भेन्तो निरोधेन्तो वूपसमेन्तो अस्ससिस्सामि पस्ससिस्सामी
ति सिक्खति ।

तत्र एवं ओळारिकसुखुमता च पस्सद्धि च वेदितव्या । इमस्स हि
भिक्खुनो पुब्बे अपरिग्गहितकाले कायो च चित्तञ्च सदरथा होन्ति
ओळारिका । कायचित्तानं ओळारिकत्ते अवूपसन्ते अस्सासपस्सासा पि
ओळारिका होन्ति, बलवतरा हुत्वा पवत्तन्ति, नासिका नप्पहोति, मुखेन
अस्ससन्तो पि पस्ससन्तो पि तिड्ढति । यदा पनस्स कायो पि चित्तम्पि
परिग्गहिता होन्ति, तदा ते सन्ता होन्ति वूपसन्ता । तेसु वूपसन्तेसु
अस्सासपस्सासा सुखुमा हुत्वा पवत्तन्ति, “अत्थि नु खो नत्थी” ति विचे-
तव्यताकारप्पत्ता होन्ति ।

वाणुप्पादनादीसू ति आदि-सहेन कायसङ्खारपस्सम्भनपीतिपटिसंवेदनादिं सङ्गहाति । केचि
पनेत्थ “संवरसमादानानं^१ सङ्गहो” ति वदन्ति ।

१०६. कायसङ्खारं ति अस्सासपस्सासं । सो हि चित्तसमुद्धानो पि समानो करज-
कायप्पटिब्रद्धवुत्तिताय तेन सङ्खरीयती ति कायसङ्खारो ति बुच्चति । यो पन “कायसङ्खारो
वचीसङ्खारो” ति^२ एवमागतो कायसङ्खारो चेतनालक्खणो सति पि द्वारन्तरप्पत्तियं येभ्य्यवुत्तिया
तब्बहुलवुत्तिया च कायद्वारेन लक्खितो, सो इत्थ नाधिप्पेतो । पस्सम्भेन्तो ति आदीसु पच्छिमं
पच्छिमं पदं पुरिमस्स पुरिमस्स अत्थवचनं, तस्मा पस्सम्भनं नाम वूपसमनं, तच्च तथापयोगे
असति उप्पज्जनारहस्स ओळारिकस्स कायसङ्खारस्स पयोगसम्पत्तिया अनुप्पादनं ति दढ्ढं ।
तत्रा ति “ओळारिकं कायसङ्खारं पस्सम्भेन्तो” ति एत्थ । अपरिग्गहितकाले ति
कम्मद्धानस्स अनारद्धकाले, ततो एव कायचित्तानम्पि अपरिग्गहितकाले । “निसीदति पल्लङ्गं
आभुजित्वा उजुं कायं पणिधाया” ति हि इमिना कायपरिग्गहो, “परिमुखं सति उपद्वपेत्वा”
ति इमिना चित्तपरिग्गहो वुत्तो । तेनेवाह “कायो पि चित्तम्पि परिग्गहिता होन्ती” ति ।
कायो ति करजकायो । सदरथा ति सपरिळाहा, सा च नेसं सदरथता गरुभावेन विय

सेय्यथा पि पुरिसस्स धावित्वा पब्बता वा ओरोहित्वा महाभारं वा सीसतो ओरोपेत्वा ठितस्स ओळारिका अस्सासपस्सासा होन्ति, नासिका नप्पहोति, मुखेन अस्ससन्तो पि पस्ससन्तो पि तिट्ठति । यदा पनेस तं परिस्समं विनोदेत्वा न्हत्वा च पिबित्वा च अल्लसाटकं हृदये कत्वा सीताय छायाय निपन्नो होति, अथस्स ते अस्सासपस्सासा सुखुमा होन्ति “अत्थि नु खो नत्था” ति विचेतव्वताकारप्पत्ता, एवमेव इमस्स भिक्खुनो पुब्बे अपरिग्गहितकाले कायो च...प...विचेतव्वताकारप्पत्ता होन्ति ।

तं किस्स हेतु? तथा हिस्स पुब्बे अपरिग्गहितकाले “ओळारिको-
ळारिके कायसङ्गारे पस्सम्भेमी” ति आभोगसमन्नाहारमनसिकारपच्चवेक्खणा
नत्थि, परिग्गहितकाले पन अत्थि । तेनस्स अपरिग्गहितकालतो परिग्ग-
हितकाले कायसङ्गारो सुखुमो होति । तेनाहु पोराणा—

“सारद्धे काये चित्ते च अधिमत्तं पवत्तति ।

असारद्धमिह कायमिह सुखुमं सम्पवत्तती” ति^१ ॥

ओळारिकताय अविनाभाविनी ति आह “ओळारिका” ति । बलवतरा ति सबला^२ थूला ।
सन्ता होन्ती ति चित्तं ताव बहिद्धा विक्खेपाभावेन एकगं हुत्वा कम्मट्ठानं परिग्गहेत्वा
पवत्तमानं सन्तं होति वूपसन्तं, ततो एव तंसमुट्ठाना रूपधम्मा लहुमुदुकम्मज्जभावप्पत्ता
तदनुगुणताय सेसं तिसन्ततिरूपं ति एवं चित्ते, काये च वूपसन्ते पवत्तमाने तन्निस्सिता
अस्सासपस्सासा सन्तसभावा अनुक्रमेण सुखुमतरसुखुमतमा हुत्वा पवत्तन्ति । तेन वुत्तं “यदा
पनस्स कायो पी” ति आदि ।

आभुज्जं आभोगो । “पस्सम्भेमी” ति पठमावज्जना । सम्मा अनु अनु आहरणं
समन्नाहारो, तस्मिं येव अत्थे अपरापरं पवत्तभावज्जना । तस्सेव अत्थस्स मनसि करणं चित्ते
ठपनं मनसिकारो । वीमंसा पच्चवेक्खणा ।

सारद्धे ति सदरथे अपरिच्छादे । अधिमत्तं ति बलवं ओळारिकं । लिङ्गविपल्लासेन
वुत्तं । कायसङ्गारो ति हि अधिप्पेतो । “अधिमत्तं हुत्वा पवत्तती” ति किरियाविसेसनं वा एतं ।
सुखुमं ति एत्था पि एसेव नयो । कायमिह ति एत्थ “चित्ते चा” ति आनेत्वा सम्बन्धितव्वं ।

१. वि० टु०—२—१७ ।

२. पबला—सी०; बहका—क०; सारत्थ—टी०—१-१९४—पिट्ठे पस्सितव्वं ।

११०. परिग्गहे पि ओळारिको, पठमज्झानूपचरे । सुखुमो तस्मिम्पि ओळारिको, पठमज्झाने खुसुमो । पठमज्झाने च दुतियज्झानूपचारे च ओळारिको, दुतियज्झाने सुखुमो । दुतियज्झाने च ततियज्झानूपचारे च ओळारिको, ततियज्झाने सुखुमो । ततियज्झाने च चतुत्थज्झानूपचारे च ओळारिको, चतुत्थज्झाने अतिसुखुमो अप्पवत्तिमेव पापुणाती ति । इदं ताव दीघभाणकसंयुत्तभाणकानं मतं ।

१११. मज्झिमभाणका पन पठमज्झाने ओळारिको, दुतियज्झानूपचारे सुखुमो ति एवं हेडिमहेडिमज्झानतो उपरूपरिज्झानूपचारे पि सुखुमतरं इच्छन्ति । सब्बेसं येव पन मतेन अपरिग्गहितकाले पवत्तकायसङ्कारो परिग्गहितकाले पटिप्पस्सम्भति । परिग्गहितकाले पवत्तकायसङ्कारो पठमज्झानूपचारे प चतुत्थज्झानूपचारे पवत्तकायसङ्कारो चतुत्थज्झाने पटिप्पस्सम्भति । अयं ताव समथे नयो ।

११०. पठमज्झानतो बुट्ठाय करियमानं दुतियज्झानस्स नानावज्जनं परिकम्मं पठमज्झानं विय दूरसमुस्सारितपटिपक्खं ति कत्वा तंसमुट्ठानो कायसङ्कारो पठमज्झाने च दुतियज्झानूपचारे च ओळारिको ति सदिसो बुत्तो । एस नयो सेसूपचारद्वये पि । अथ वा दुतियज्झानादीनं अधिगमाय पटिपज्जतो दुक्खापटिपदादिवसेन किलमतो योगिनो कायकिलमथचित्तपघातादिवसेन, वितक्कादिसङ्कोभेन च सपरिफन्दताय चित्तप्पवत्तिंया दुतियज्झानादिउपचारेसु कायसङ्कारस्स ओळारिकता वेदितव्वा । अतिसुखुमो ति अज्जत्थ लब्धमानो कायसङ्कारो चतुत्थज्झाने अतिक्कन्तसुखुमो । सुखुमभावो पिस्स तत्थ नत्थि, कुतो ओळारिकता अप्पवत्तनतो । तेनाह “अप्पवत्तिमेव पापुणाती” ति ।

१११. लामिस्स मतो अनुपुब्बसमापत्तिसमापज्जनवेळं, एकासनेनेव वा सब्बेसं ज्ञानानं पटिलाभं सन्धयाय मज्झिमभाणका हेडिमहेडिमज्झानतो उपरूपरिज्झानूपचारे पि सुखुमतरं इच्छन्ति । तत्थ हि सोपचारानं ज्ञानानं उपरूपरि विसेसवन्तता सन्तता च सम्भवेय्य, एकावज्जनूपचारं वा सन्धाय एवं बुत्तं । एवञ्चि हेड्ढा बुत्तवादेन इमस्स वादस्स अविरोधो सिद्धो भिन्नविसयत्ता । सब्बेसब्बेवा ति उभयेसम्पि । यस्मा ते सब्बे पि बुच्चमानेन विधिना पस्सद्धिमिच्छन्ति येव । “अपरिग्गहितकाले पवत्तकायसङ्कारो परिग्ग-

११२. विपस्सनायं पन अपरिग्गहे पवत्तो कायसङ्कारो ओळारिको, महाभूतपरिग्गहे सुखुमो । सो पि ओळारिको, उपादारूपपरिग्गहे सुखुमो । सो पि ओळारिको, सकलरूपपरिग्गहे सुखुमो । सो पि ओळारिको, अरूपपरिग्गहे सुखुमो । सो पि ओळारिको, रूपारूपपरिग्गहे सुखुमो । सो पि ओळारिको, पच्चयपरिग्गहे सुखुमो । सो पि ओळारिको, सपच्चयनामरूपपरिग्गहे सुखुमो । सो पि ओळारिको, लक्खणारम्मणिकविपस्सनाय सुखुमो । सो पि दुब्बलविपस्सनाय ओळारिको, बलवविपस्सनाय सुखुमो । तत्थ पुब्बे वुत्तनयेनेव पुरिमस्स पुरिमस्स पच्छिमेन पच्छिमेन पटिप्पस्सद्धि वेदितब्बा । एवमेत्थ ओळारिकसुखुमता च पस्सद्धि च वेदितब्बा ।

११३. पटिसम्भिदायं पनस्स सद्धिं चोदनासोधनाहि एवमत्थो वुत्तो—

“कथं पस्सम्भयं कायसङ्कारं अस्ससिस्सामी...प...पस्ससिस्सामी ति सिक्ख ति ? कतमे कायसङ्कारा ? दीर्घं अस्सासपस्सासा कायिका हितकाले पटिप्पस्सम्भती”ति इदं सदिससन्तानताय वुत्तं । न हि ते एव ओळारिका अस्सासादयो सुखुमा होन्ति । पस्सम्भनाकारो पन नेसं हेट्ठा वुत्तो येव ।

११२. महाभूतपरिग्गहे सुखुमो ति चतुधातुमुखेन विपस्सनाभिनिवेशं सन्नाय वुत्तं । सकलरूपपरिग्गहे सुखुमो भावनाय उपरूपरि पणीतभावतो । तेनेवाह “रूपारूपपरिग्गहे सुखुमो” ति । लक्खणारम्मणिकविपस्सना ति कलापसम्मसनमाह । निब्बिदानुपस्सनतो पट्टाल बलवविपस्सना । ततो ओरं दुब्बलविपस्सना । पुब्बे वुत्तनयेना ति ‘अपरिग्गहितकाले’ ति आदिना समथनये वुत्तेन नयेन “अपरिग्गहे पवत्तो कायसङ्कारो महाभूतपरिग्गहे पटिप्पस्सम्भती” ति आदिना विपस्सनानये पि पटिप्पस्सद्धि योजेतब्बा ति वुत्तं होति ।

अस्सा ति इमस्स “पस्सम्भयं कायसङ्कारं”ति पदस्स । चोदनासोधनाही ति अनुयोगपरिहारेहि । एवं ति इदा न वुच्चमानाकारेन ।

११३. कथं ति यं इदं “पस्सम्भयं...प...सिक्खती”ति वुत्तं, तं कथं केन पकारेन कायसङ्कारस्स पस्सम्भनं, योगिनो च सिक्खनं होती ति कथेतुकम्यताया पुच्छित्वा कायसङ्कारे सरूपतो, ओळारिकसुखुमतो, वूपसमतो, अनुयोगपरिहारतो च दस्सेतुं “कतमे कायसङ्कारा” ति आदि आरब्धं । तत्थ कायिका ति रूपकाये भवा । कायपटिबद्धा ति कायसन्निस्सिता ।

एते धम्मा कायपटिबद्धा कायसङ्कारा । ते कायसङ्कारे पस्सम्भेन्तो निरो-
धेन्तो वूपसमेन्तो सिक्खति...प...यथारूपेहि कायसङ्कारेहि कायस्स
आनमना, विनमना सन्नमना, पणमना, इञ्जना, फन्दना, चलना,
कम्पना—पस्सम्भयं कायसङ्कारं अस्ससिस्सामी ति सिक्खति, पस्सम्भयं
कायसङ्कारं पस्ससिस्सामी ति सिक्खति । यथारूपेहि कायसङ्कारेहि कायस्स
न आनमना, न विनमना, न सन्नमना, न पणमना, अनिञ्जना, अफ-
न्दना, अचलना, अकम्पना—सन्तं सुखुमं पस्सम्भयं कायसङ्कारं अस्स-
सिस्सामि पस्समिस्सामी ति सिक्खति ।

इति किर पस्सम्भयं कायसङ्कारं अस्ससिस्सामी ति सिक्खति,
पस्सम्भयं कायसङ्कारं पस्ससिस्सामी ति सिक्खति । एवं सन्ते वातूपळद्विया

काये सति होन्ति, असति न होन्ति, ततो एव ते अकायसमुद्धानां पि कायेन सङ्कारं यन्तीति
कायसङ्कारा पस्सम्भेन्तो ति ओळारिकोळारिकं पस्सम्भेन्तो । सेसपदद्वयं तस्सेव वेवचनं ।
ओळारिकञ्चि कायसङ्कारं अवूपसन्तसभावं सन्निसीदापेन्तो “पस्सम्भेन्तो” ति वुच्चति,
अनुप्पादनरोधं पापेन्तो “निरोधेन्तो” ति, सुद्ध सन्तसभावं नयन्तो “वूपसमेन्तो” ति ।

यथारूपेही ति यादिसेहि । कायसङ्कारेही ति ओळारिकेहि कायसङ्कारेहि । आनमना
ति अभिमुखभावेन कायस्स नमना । विनमना ति विसुं विसुं पस्सतो नमना । सन्नमना ति
सम्बतो, सुद्ध वा नमना । पणमना ति पच्छतो नमना । इञ्जना दीनि आनमनादीनं वेव-
चनानि, अधिमत्तानि वा अभिमुखं चलनादीनि आनमनादयो, मन्दानि इञ्जनादयो ।
पस्सम्भयं कायसङ्कारं ति तथारूपं आनमनादीनं कारणभूतं ओळारिकं कायसङ्कारं
पस्सम्भेन्तो । तस्मिं हि पस्सम्भिते आनमनादयो पि पस्सम्भिता एव होन्ति ।

सन्तं सुखुमं ति यथारूपेहि कायसङ्कारेहि कायस्स अपरिप्फन्दनहेतुहि आनमनादयो न
होन्ति, तथारूपं दरथाभावतो सन्तं, अनोळारिकताय सुखुमं । पस्सम्भयं कायसङ्कारं ति
सामञ्जसतो एकं कत्वा वदति । अथ वा पुब्बे ओळारिकोळारिकं कायसङ्कारं पटिप्पस्सम्भेन्तो
अनुक्कमेन कायस्स अपरिप्फन्दनहेतुभूते सुखुमसुखुमतरे उप्पादेत्वा ते पि पटिप्पस्सम्भेत्वा परम-
सुखुमताय कोटिप्पत्तं यं कायसङ्कारं पटिप्पस्सम्भेति, तं सन्धाय वुत्तं “सन्तं सुखुमं पस्सम्भयं
कायसङ्कारं” ति ।

च पभावना न होति, अस्सासपस्सासानञ्च पभावना न होति, आनापान-
स्सतिया च पभावना न होति, आनापानस्सतिसमाधिस्स च पभावना न
होति, न च नं तं समापत्तिं पण्डिता समापज्जन्ति पि बुद्धहन्ति पि ।

इति किर पस्सम्भयं कायसङ्खारं अस्ससिस्सामि पस्ससिस्सामी ति
सिक्खति । एवं सन्ते वातूपलद्धिया च पभावना होति, अस्सासपस्सा-
सानञ्च पभावना होति, आनापानस्सतिया च पभावना होति, आनापान-
स्सतिसमाधिस्स च पभावना होति, तञ्च नं समापत्तिं पण्डिता समा-
पज्जन्ति पि बुद्धहन्ति पि । यथा कथं विय ?

सेय्यथा पि कंसे आकोटिते पठमं ओळारिका सदा पवत्तन्ति ।
ओळारिकानं सदानं निमित्तं सुगहितत्ता सुमनसिकतत्ता सूपधारितत्ता

इति आदि चोदकवचनं । तत्थ इती ि प्रकारत्थे निपातो । किरा ति अरुचिसूचने, एवं
चे ति अत्थो । अयञ्हेत्थ अधिप्यायो—बुत्तप्पकारेन यदि अतिसुखुमग्नि कायसङ्खारं पस्सम्भेती ति ।
एवं सन्ते ति एवं सति तथा बुत्ताकारे लब्धमाने । वातूपलद्धिया ति वातस्स उपलद्धिया ।
च—सद्दो समुच्चयत्थो, अस्सासादिवातारम्मणस्स चित्तस्स पभावना उप्पादना पवत्तना न होति,
ते च तेन पस्सम्भेतब्बा ति अधिप्यायो । अस्सासपस्सासानञ्च भावना ति ओळारिके
अस्सासपस्सासे भावनाय पटिप्पस्सम्भेत्वा सुखुमानं तेसं पभावना च न होति, उभयेसं तेसं तेन
पटिप्पस्सम्भेतब्बतो । आनापानस्सतिया ति आनापानारम्माणाय सतिया च पवत्तनं न होति,
आनापानानं अभावतो । ततो एव तंसम्भयुत्तस्स आनापानस्सतिसमाधिस्स च पभावना
उप्पादना पि न होति । न इति कदाचि आरम्मणेन विना सारम्मणधम्मा सम्भवन्ति ।
न च नं नं ति एत्थ तं ति निपातमत्तं । तं बुत्तं विधानं समापत्तिं पण्डिता पज्जवन्तो न चेव
समापज्जन्तिपि ततो न बुद्धहन्तिपी ति योजना । एवं चोदको सब्बेन सब्बं अमावूपनयनं
पस्सम्भनन्ति अधिप्यायेन चोदेति ।

पुन इति किरा ति आदि यथाबुत्ताय चोदनाय विसज्जना । तत्थ किरा ति “यदी” ति
एतस्स अत्थे निपातो । इति किर सिक्खति, मया बुत्ताकारेन यदि सिक्खती ति अत्थो । एवं
सन्ते ति एवं पस्सम्भने सति । पभावना होती सि यदि पि ओळारिका कायसङ्खारा
पटिप्पस्सम्भन्ति, सुखुमा पन अत्थेवा ति अनुक्कमेन परमसुखुम भावप्पत्तस्स वसेन निमित्तपत्तिया
आनापानस्सतिया, आनापानस्सतिसमाधिस्स च पभावना इज्झतेवा ति अधिप्यायो ।

सूपधारितत्ता निरुद्धे पि ओळारिके सदे अथ पच्छा सुखुमका सदा पवत्तन्ति । सुखुमकानं सदानं निमित्तं सुग्गहितत्ता सुमनसिकतत्ता सूपधारितत्ता निरुद्धे पि सुखुमके सदे अथ पच्छा सुखुमसदनिमित्तारम्मणता पि चित्तं पवत्तति, एवमेव पठमं ओळारिका अस्सासपस्सासा पवत्तन्ति । ओळारिकानं अस्सास पस्सासानं निमित्तं सुग्गहितत्ता सुमनसिकतत्ता सूपधारितत्ता निरुद्धे पि ओळारिके अस्सासपस्सासे अथ पच्छा सुखुमका अस्सासपस्सासा पवत्तन्ति । सुखुमकानं अस्सासपस्सासानं निमित्तं सुग्गहितत्ता सुमनसिकतत्ता सूपधारितत्ता निरुद्धे पि सुखुमके अस्सासपस्सासे अथ पच्छा सुखुमअस्सासपस्सासनिमित्तारम्मणता पि चित्तं न विक्खेपं गच्छति । एवं सन्ते वातूपलद्धिया च पभावना होति, अस्सासपस्सासानञ्च पभावना होति, आनापानस्सतिया च पभावना होति, आनापानस्सतिसमाधिस्स च पभावना होति, तञ्च नं समापत्तिं पण्डिता समापज्जन्ति पि बुद्धहन्ति पि ।

पस्सम्भयं कायसङ्कारं अस्सासपस्सासा कायो, उपट्ठानं सति, अनुपस्सना वाणं, कायो उपट्ठानं, नो सति । सति उपट्ठानञ्चेव सति च,

यथा कथं विद्या ति यथावुत्तविधानं तं कथं विद्य दङ्कब्बं, अत्थि किञ्चि तदत्थसम्पटिपादने ओपम्मं ति अधिष्णायो । इवानि ओपम्मं दस्सेतुं “सेय्यथा पी” तिआदि वुत्तं । तत्थ सेय्यथा पी ति ओपम्मत्थे निपातो । कंसे ति कंसमाब्बने । निमित्तं ति निमित्तस्स, तेसं सदानं पवत्ताकारस्सा ति अत्थो । समिअत्थे हि इदं उपयोगवचनं । सुग्गहितत्ता ति मुट्ठु गहितत्ता । सुमनसिकतत्ता ति मुट्ठु चित्ते ठपितत्ता । सूपधारितत्ता ति सम्मदेवउपधारितत्ता सल्लिखितत्ता । सुखुमका सदा ति अनुरवे आह, ये अप्पका । अप्पत्थो हि अयं क-सदो । सुखुमसदनिमित्तारम्मणता पी ति सुखुमो सदो व निमित्तं सुखुमसदनिमित्तं, तदारम्मणताय पि । किं वुत्तं होति ? कार्यं तदा सुखुमा पि सदा निरुद्धा, सदनिमित्तस्स पन सुग्गहितत्ता सुखुमतरसदनिमित्तारम्मणभावेना पि चित्तं पवत्तति । आदितो पट्ठाय हि तस्स तस्स निरुद्धस्स सदस्स निमित्तं अविकिखत्तेन चित्तेन उपधारेन्तस्स अनुक्कमेन परियोसाने अतिसुखुमसदनिमित्तमि आरम्भणं कत्ता चित्तं पवत्तते व । चित्तं न विक्खेपं गच्छति तस्मि यथाउपडित्ते निमित्ते समाधानसम्भावतो ।

ताय सतिया तेन जाणेन तं कायं अनुपस्सति । तेन वुच्चति काये कायानु-
पस्सना सतिपट्टानभावना” ति ।

अयं तावेत्थ कायानुपस्सनावसेन वुत्तस्स पठमचतुक्कस्स अनुपुब्बपद-
वण्णना ।

११४. यस्मा पनेत्थ इदमेव चतुक्कं आदिकम्मिकस्स कम्मट्टानवसेन
वुत्तं । इतरानि पन तीणि चतुक्कानि एत्थ पत्तज्ज्ञानस्स वेदनाचित्तधम्मानु-
पस्सनावसेन वुत्तानि । तस्मा इदं कम्मट्टानं भावेत्वा आनापानचतुत्थज्ज्ञान-
पदट्टानाय विपस्सनाय सह पटिसम्मिदाहि अरहत्तं पापुणितुकामेन आदि-
कम्मिकेन कुलपुत्तेन पुब्बे वुत्तनयेनेव सीलपरिसोधनादीनि सब्बकिच्चानि
कत्वा वुत्तप्पकारस्स आचरियस्स सन्तिके पञ्चसन्धिकं कम्मट्टानं
उग्गहेतव्वं ।

तत्रिमे पञ्च सन्धयो—उग्गहो, परिपुच्छा, उपट्टानं, अप्पना,
लक्खणं ति । तत्थ उग्गहो नाम कम्मट्टानस्स उग्गण्हनं । परिपुच्छा नाम
कम्मट्टानस्स परिपुच्छना । उपट्टानं नाम कम्मट्टानस्स उपट्टानं । अप्पना
नाम कम्मट्टानस्स अप्पना । लक्खणं नाम कम्मट्टानस्स लक्खणं । “एवं
लक्खणमिदं कम्मट्टानं” ति कम्मट्टानसभावूपधारणं ति वुत्तं होति ।

एवं सन्ते ति आदि वुत्तस्सेवत्थस्स निगमनवसेन वुत्तं । तत्थ यस्स सुत्तपदस्स सद्धि
चोदनासोधनाहि अत्थो वुत्तो, तं उद्धरित्वा कायानुपस्सनासतिपट्टानानि विभागतो दस्सेतुं
“पस्सम्भयं” ति आदि वुत्तं । तं सब्बं वुत्तनयत्ता उत्तानमेव ।

११४. आदिकम्मिकस्स कम्मट्टानवसेना ति समथकम्मट्टानं सन्धाय वुत्तं । विप-
स्सनं कम्मट्टानं पन इतरचतुक्केसु पि लभते व । एत्था ति पठमचतुक्के । पञ्चसन्धिकं ति
पञ्चपब्बं, पञ्चभागं ति अत्थो ।

कम्मट्टानस्स उग्गण्हनं ति कम्मट्टानगन्थस्स उग्गण्हनं । तदत्थपरिपुच्छा कम्मट्टा-
नस्स परिपुच्छना । अथ वा गन्थतो अत्थतो च कम्मट्टानस्स उग्गण्हनं उग्गहो । तत्थ
संसयपरिपुच्छना परिपुच्छा कम्मट्टानस्स उपट्टानं ति निमित्तुपट्टानं, एवं भावनमनुयुज्ज-
न्तस्स “एवमिधनिमित्तं उपट्टाती” ति उपधारणं, तथा कम्मट्टानप्पना “एवं ज्ञानमप्पेती”

११५. एवं पञ्चसन्धिकं कम्मट्ठानं उग्गण्हन्तो अत्तना पि न किलमति, आचरियम्पि न विहेसेति । तस्मा थोकं उद्दिसापेत्वा बहुकालं सज्झायित्वा एवं पञ्चसन्धिकं कम्मट्ठानं उग्गहेत्वा आचरियस्स सन्तिके वा अञ्जत्र वा पुब्बे वुत्तप्पकारे सेनासने वसन्तेन उपच्छिन्नखुद्दकपलिबोधेन कतभत्तकिच्चेन भत्तसम्पदं पटिविनोदेत्वा सुखनिसिन्नेन रतनत्तयगुणानुस्सरणेन चित्तं सम्पहंसेत्वा आचरियुग्गहतो एकपदम्पि असम्मुहन्तेन इदं आनापानस्सतिकम्मट्ठानं मनसिकातब्बं ।

तत्रायं मनसिकारविधि—

११६. गणना अनुबन्धना फुसना ठपना सल्लक्खणा ।

विवट्टना पारिसुद्धि तेसञ्च पटिपस्सना ॥

तत्थ गणना ति गणना येव । अनुबन्धना ति अनुवहना । फुसना ति फुट्टट्ठानं । ठपना ति अप्पना । सल्लक्खणा ति विपस्सना । विवट्टना ति मग्गो । पारिसुद्धी ति फलं । तेसञ्च पटिपस्सना ति पच्चवेक्खणा ।

ति । कम्मट्ठानस्स लक्खणं ति गणनानुबन्धनाफुसनानं वसेन भावनं उस्सुक्कापेत्वा ठपनाय सम्पत्ति, ततो परम्पि वा सल्लक्खणादिवसेन मत्थकप्पत्ती ति कम्मट्ठानसभावस्स सल्लक्खणं । तेनाह “कम्मट्ठानसभावूपधारणं ति वुत्तं होती” ति ।

११५. अत्तना पि न किलमति ओधिसो कम्मट्ठानस्स उग्गण्हन्तो । ततो एव आचरियम्पि न विहेसेति धम्माधिकरणम्पि^१ भावनाय मत्थकं पापनतो । तस्मा ति तं निमित्तं अत्तनो अकिलमनआचरियाविहेसनहेतु । थोकं ति थोकं थोकं । उग्गहेतव्वतो उग्गहो, सबो पि कम्मट्ठानविधि, न पुब्बे वुत्तउग्गहमत्तं । आचरियतो उग्गहो आचरियुग्गहो, ततो । एकपदम्पी ति एककोट्टासम्पि ।

११६. अनुवहना ति^२ अस्सासपस्सासानं अनुगमनवसेन सतिथा निरन्तरं अनुपवत्तना । फुसना ति अस्सासपस्सासे गण्यन्तस्स गणनं पटिसंहरित्वा ते सतिथा अनुबन्धन्तस्स यथा अप्पना होति, तथा चित्तं ठपेन्तस्स च नासिकगादिट्ठानस्स नेसं फुसना । य मा पन

१. धम्माधिकरणम्पि वा—सी०, स्या०; सारन्ध—टी०—२-२०६—पिट्ठे पस्सितव्वं ।

२. अनुगहना ति—क० ।

तत्थ इमिना आदिकम्मिकेन कुलपुत्तेन पठमं गणनाय इदं कम्मद्धानं मनसि कातब्बं । गणन्तेन च पञ्चन्नं हेट्ठा न ठपेतब्बं । दसन्नं उपरि न नेतब्बं । अन्तरा खण्डं न दस्सेतब्बं । पञ्चन्नं हेट्ठा ठपेन्तस्स हि सम्भाधे ओकासे चित्तुप्पादो विफन्दति सम्भाधे वजे सन्निरुद्धगोगणो विय । दसन्नमपि उपरि नेन्तस्स गणननिस्सितको चित्तुप्पादो होति । अन्तरा खण्डं दस्सेन्तस्स “सिखापत्तं नु खो मे कम्मद्धानं, नो” ति चित्तं विकम्पति । तस्मा एते दोसे वज्जेत्वा गणेतब्बं ।

गणेन्तेन च पठमं दन्धगणनाय धञ्जमापकगणनाय गणेतब्बं । धञ्जमापको हि नाळिं पूरेत्वा “एकं” ति वत्वा ओकिरति पुन पूरेन्तो । किञ्चि कचवरं दिस्वा तं छडेन्तो “एकं एकं” ति वदति । एस नयो द्वे द्वे ति आदीसु । एवमेव इमिना पि अस्सासपस्सासेसु यो उपट्ठाति, तं गहेत्वा “एकं एकं” ति आदिं कत्वा याव “दस दसा” ति पवत्तमानं पवत्तमानं

गणनादिवसेन विय फुसनावसेन विसुं मनसिकारो नस्थि, फुद्धफुद्धाने येव गणनादि कातव्वंति दस्सेतुं इध फुसनागणहं ति दीपेन्तो “फुसनाति फुद्धद्धानं” ति आह । ठपना ति समाधानं । तं हि सम्मदेव आरम्भणे चित्तस्स आधानं ठपनं होति । तथा हि समाधि “चित्तस्स ठिति सण्ठिती” ति^१ निद्दिट्ठो । समाधिप्पधाना पन अप्पना ति आह “ठपना ति अप्पना” ति । अनिच्चतादीनं सल्लक्खणतो सल्लक्खणा विपस्सना । पवत्ततो, निमित्ततो च विनिवट्टनतो विवट्टना नाम मग्गो । सकलसंकिलेसपटिप्पस्सद्धिभावतो सब्बसो सुद्धी ति पारिसुद्धिफलं । तेसं ति विवट्टना-पारिसुद्धीनं । पटिपस्सना ति पटि पटि दस्सन्नं पेक्खनं । तेनाह “पक्कवेक्खणा” ति ।

खण्डं ति एकं तीणि पञ्चा ति एवं गणनाय खण्डनं । ओकासे ति गणनविधिं सन्धायाह । गणननिस्सितो व न कम्मद्धाननिस्सितो । “सिखापत्तं नु खो” ति इदं चिरतरं गणनाय मनसि करोन्तस्स वसेन वुत्तं । सो हि तथा लद्धं अविकल्पेपमत्तं निस्साय एवं मज्जेय्य । “अस्सासपस्सासेसु यो उपट्ठाति तं गहेत्वा” ति इदं अस्सासपस्सासेसु यस्स एको व पठमं उपट्ठाति, तं सन्धाय वुत्तं । यस्स पन उभो पि उपट्ठहन्ति, तेन उभयमपि गहेत्वा गणेतब्बं । “यो उपट्ठाती” ति इमिना च द्वीसु नासापुट्वातेसु यो पाकटतरो उपट्ठाति, सो गहेतब्बो ति

उपलक्ष्येत्वा व गणेतब्बं । तस्सेवं गणयतो निक्खमन्ता च पविसन्ता च अस्सासपस्सासा पाकटा होन्ति ।

११७. अथानेन तं दन्धगणनं धञ्जमापकगणनं पहाय सीघगणनाय गोपालकगणनाय गणेतब्बं । छेको हि गोपालको सक्खरायो उच्छङ्गेन गहेत्वा रज्जुदण्डहत्यो पातो व वजं गन्त्वा गावो पिड्डियं पहरित्वा पलिघत्थम्भमत्थके निसिम्भो द्वारप्पत्तं द्वारप्पत्तं येव गाविं एका द्वे ति सक्खरं खिपित्वा खिपित्वा गणेति । तियामरत्तिं सम्बाधे ओकासे दुक्खं बुत्थ-गोगणो निक्खमन्तो निक्खमन्तो अञ्जमञ्जं उपनिधंसन्तो वेगेन वेगेन पुञ्जपुञ्जो हुत्वा निक्खमति । सो वेगेन, वेगेन “तीणि चचारि पञ्च दसा” ति गणेति येव ।

एवं इमस्सा पि पुरिमनयेन गणयतो अस्सासपस्सासा पाकटा हुत्वा सीघं सीघं पुनप्पुनं सञ्चरन्ति । ततोनेन पुनप्पुनं सञ्चरन्ती ति अत्वा अन्तो च बहि च अगहेत्वा द्वारप्पत्तं द्वारप्पत्तं येव गहेत्वा “एको द्वे तीणि चचारि पञ्च छ, एको द्वे तीणि चचारि पञ्च छ सचा ...प...अट्ट... नव...दसा” ति सीघं सीघं गणेतब्बमेव । गणनपट्टिबद्धे हि कम्मट्टाने गणन-बलेनेव चिचं एकमां होति, अरित्तुपत्थम्भनवसेन चण्डसोत्ते नावाट्टपनमिव ।

अयम्पि अत्थो दीपितो ति दट्ठब्बं । पवत्तमानं पवत्तमानं ति आमेडितवचनेन निरन्तरं अस्सासपस्सासानं उपलक्ष्णं दस्सेति । एवं ति बुत्तप्पकारेण उपलक्ष्येत्वा वा ति अत्थो । पाकटा होन्ति गणनावसेन बहिद्धा विकल्पेपामावतो ।

११७. पलिघत्थस परिवत्तनं^१, तं यत्थ निक्खिपन्ति, सो पलिघत्थम्भो । तियामरत्तिं ति अच्चन्तसंयोगे उपयोगवचनं । पुरिमनयेना ति सीघगणनाय, गोपालकगणनाया ति अत्थो एको द्वे तीणि चत्तारि पञ्चा ति गणनाविधिदत्तनं । तस्मा अट्टा तिआदीसु पि एकतो पट्टायेव पञ्चेकं अट्टादीनि पापेतब्बानि । सीघं सीघं गणेतब्बमेव । कस्मा ति तत्थ कारणं, निवत्सनञ्च दस्सेति “गणनपट्टिबद्धेही” ति आदिना । तत्थ अरीयति तेन नावा ति अरित्तं, पाचनदण्डो । अरित्तेन उपत्थम्भनं अरित्तुपत्थम्भनं, तस्स वसेव ।

११८. तस्सेवं सीधं सीधं गणयतो कम्मट्टानं निरन्तरं पवचां विय हुत्वा उपट्ठाति । अथ निरन्तरं पवचाती ति अत्वा अन्तो च बहि च वातं अपरिग्गहेत्वा पुरिमनयेनेव वेगेन वेगेन गणेतब्बं । अन्तो पविसनवातेन हि सद्धिं चिचं पवेसयतो अब्भन्तरं वातब्भाहतं मेदपूरितं विय होति । बहि निक्खमनवातेन सद्धिं चिचं नीहरतो बहिद्वा पुथुत्तारम्मणे चिचं विक्खिपति । फुट्टफुट्टोकासे पन सतिं ठपेत्वा भावेन्तस्सेव भावना सम्पज्जति । तेन वुचं—“अन्तो च बहि च वातं अपरिग्गहेत्वा पुरिमनयेनेव वेगेन वेगेन गणेतब्बं” ति ।

कीवचिरं पनेतं गणेतब्बं ति ? याव विना गणनाय अस्सासपस्सासारम्मणे सति सन्तिट्ठति । बहि विसटवितक्कविच्छेदं कत्वा अस्सासपस्सासारम्मणे सतिसण्ठापनत्थं येव हि गणना ति ।

११९. एवं गणनाय मनसिकत्वा अनुबन्धनाय मनसिकातब्बं । अनुबन्धना नाम गणनं पटिसंहरित्वा सतिया निरन्तरं अस्सासपस्सासानं अनुगमनं । तच्च खो न आदिमज्झपरियोसानानुगमनवसेन ।

११८. निष्परियायतो निरन्तरपवत्ति नाम ठपनायमेवा ति आह “निरन्तरं पवचां विया” ति । अन्तो पविसन्तं वातं मनसिकरोन्तो अन्तो चित्तं पवेसेति नाम । बहि चित्तनीहरणे पि एसेव नयो । वातब्भाहतं ति अब्भन्तरगतं वातं बहुलं मनसि करोन्तस्स वातेन तं ठान अब्भाहतं विय, मेदेन पूरितं विय च होति, तथा उपट्ठाति । नीहरतो फुट्टोकासं मुञ्चित्वा, तथा पन नीहरतो वातस्स गतिसमन्नेसनमुखेन नानारम्मणेषु चित्तं विधावती ति आह “पुथुत्तारम्मणे चित्तं विक्खिपती” ति ।

एतं ति एतं अस्सासपस्सासजातं ।

११९. अनुगमनं ति पवत्तपवत्तानं अस्सासपस्सासानं आरम्भणकरणवसेन सतिया अनु अनु पवत्तनं अनुगच्छनं । तेनेवाह “तच्च खो न आदिमज्झपरियोसानानुगमनवसेना ति । नाभि आदि तत्थ पठमं उप्पज्जनतो । पठमुप्पत्तिवसेन हि इध आदिचिन्ता, न उप्पत्तिमत्तवसेन । तथा हि ते नाभितो पट्ठाय याव नासिकग्गा सब्बत्थउप्पज्जन्ते व । यत्थ यत्थ च उप्पज्जन्ति, तत्थ तत्थेव भिज्जन्ति धम्मनं गमनाभावतो । यथापच्चयं पन देसन्तरुप्पत्तिं

बहि निक्खमनवातस्स हि नाभि आदि, हृदयं मज्झं, नासिकागं परियोसानं । अब्भन्तरं पविसनवातस्स नासिकागं आदि, हृदयं मज्झं, नाभि परियोसानं । तच्चस्स अनुगच्छतो विक्खेपगतं चित्तं सारद्धा च होति इज्जनाय च । यथाह—“अस्सासादिमज्झपरियोसानं सति या अनुगच्छतो अज्झत्तं विक्खेपगतेन चित्तेन कायो पि चित्तामि सारद्धा च होन्ति इज्जिता च फन्दिता च । पस्सासादिमज्झपरियोसानं सति या अनुगच्छतो बहिद्धा विक्खेपगतेन चित्तेन कायो पि चित्तं पि सारद्धा च होन्ति इज्जिता च फन्दिता चा” ति^१ । तस्मा अनुबन्धनाय मनसिकरोन्तेन आदिमज्झपरियोसानवसेन न मनसिकातब्बं । अपि च खो फुसनावसेन च ठपनावसेन च मनसिकातब्बं ।

गतिसमञ्जा । हृदयं मज्झं ति हृदयसमीपं तस्स उपरिभागो मज्झं । नासिकागं^२ परियोसानं ति नासिकद्वारं तस्स परियोसानं अस्सास पस्साससमञ्जाय तदवधिभावतो । तथा हेते “चित्तसमुद्धाना” ति बुत्ता, न च बहिद्धा चित्तसमुद्धानां सम्भवो अत्थि । तेनाह “अब्भन्तरं पविसनवातस्स नासिकागं आदी” ति । पविसननिक्खमनपरियायो पन तंसदिसवसेन बुत्तो ति वेदितव्वो । विक्खेपगतं ति विक्खेपं उपगतं, विक्खित्तं असमाहितं ति अत्थो । सारद्धा या ति सदरथभावाय । इज्जनाया ति कम्मद्वानमनसिकारस्स चलनाय ।

विक्खेपगतेन चित्तेना ति हेतुग्धि करणवचनं, इत्थम्भूतलक्खणे वा । सारद्धा ति सदरथा । इज्जिता ति इज्जनका चलनका । तथा फन्दिता ।

आदिमज्झपरियोसानवसेना ति आदिमज्झपरियोसानानुगमनवसेन न मनसि कातब्बं ति सम्बन्धो । “अनुबन्धनाय मनसि करोन्तेन फुसनावसेन च ठपनावसेन च मनसि कातब्बं” ति येनाधिप्पायेन पुत्तं, तं विवरितुं “गणनानुबन्धनावसेन विया” ति आदिमाह । तत्थ विपुं मनसिकारो नत्थी ति गणनाय, अनुबन्धनाय च विना यथाक्कमं केवलं फुसनावसेन ठपनावसेन च कम्मद्वानमनसिकारो नत्थि । ननु फुसनाय विना ठपनाय विय, फुसनाय विना गणनाय पि मनसिकारो नत्थि येव ? यदि पि नत्थि, गणना पन यथा कम्मद्वानमनसिकारस्स मूलभावतो पधानभावेन गहेतव्वा, एवं अनुबन्धना ठपनाय, ताय विना ठपनाय अस-

गणनानुबन्धनावसेन विय हि फुसनाठपनावसेन विसुं मनसिकारो नत्थि । फुट्टफुट्टहाने येव पन गणेन्तो गणनाय च फुसनाय च मनसिकरोति । तत्थेव गणनं पटिसंहरित्वा ते सतिया अनुबन्धन्तो, अप्पनावसेन च चित्तं ठपेन्तो, अनुबन्धनाय च फुसनाय च ठपनाय च मनसिकरोती ति बुच्चति । स्वायमत्थो अट्टकथासु वुत्तपङ्गुळदोवारिरूपमाहि, पटिसम्मिदायं वुत्तककचूपमाय च वेदितब्बो ।

१२०. तत्रायं पङ्गुळोपमा—सेय्यथा पि पङ्गुळो दोलाय कीळतं मातापुत्तानं दोलं खिपित्वा तत्थेव दोलाथम्भमूले निसिन्नो कमेन आगच्छन्तस्स च गच्छन्तस्स च दोला फलकस्स उभो कोटियो मज्झञ्च पस्सति, न च उभोकोटिमज्झानं दस्सनत्थं व्यावटो होति । एवमेवायं भिक्खु

ग्भवतो । तस्मा सति पि फुस्सनाय नानन्तरिकभावे^१ गणनानुबन्धना एव मूलभावतो पधानभावेन गहेत्वा इतरासं तदभावं दस्सेन्तो आह “गणनानुबन्धनावसेन विय हि फुसनाठपनावसेन विसुं मनसिकारो नत्थि” ति । यदि एवं ता कस्मा उद्देसे विसुं गहिता ति आह “फुट्टफुट्टहाने येवा” ति आदि । तत्थ “फुट्टफुट्टहानेयेव गणेन्तो” ति इमिना गणनाय फुसना अङ्गति दस्सेति । तेनाह “गणनाय च फुसनाय च मनसिकरोती” ति । तत्थे वा ति फुट्टफुट्टहाने येव । ते ति अस्सासपस्ससे । सतिया अनुबन्धन्तो ति गणनावीथिं अनुगन्त्वा सतिया निब्रन्धन्तो ।^२ फुट्टोकासे येव ते निरन्तरं उपधारेन्तो ति अत्थो । अप्पनावसेन चित्तं ठपेन्तो ति यथा अप्पना होति, एवं यथा उपद्धिते निमित्ते चित्तं ठपेन्तो समादहन्तो । अनुबन्धनाय चा ति आदीसु अनुबन्धनाय च फुसनाय च ठपनाय च मनसि करोती ति बुच्चती ति योवना । स्वायमत्थो ति स्वायं “फुट्टफुट्टहाने येव गणेन्तो, तत्थेव गणनं पटिसंहरित्वा ते सतिया अनुबन्धन्तो” ति च वुत्तो, सो अयमत्थो । या अच्चन्ताय न मिनोति न विनिच्छिनाति, सामानस्स समीपे ति उपमा यथा “गोणो विय गवयो” ति ।

१२०. पङ्गुळो ति पीठसप्पी । दोला पेखोलो^३ । कीळतं ति कीळन्तानं । मातापुत्तानं ति अत्तनो भरियाय पुत्तस्स च । उभो कोटियो ति आगच्छन्तस्स पुरिमकोटिं, गच्छन्तस्स

१. नान्तरिकभावे—सी०; नानन्तरिकभावे—स्प० ।

२. अनुबन्धन्तो—सी०, स्या० ।

३. पेखोतो—सी०, स्या०; पेखेलो—सकृत; पोखेपो—क० ।

सतिवसेन उपनिबन्धनथम्ममूले ठत्वा अस्सासपस्सासदोलं खिपित्वा तत्थेव निमित्ते सतिया निसीदन्तो कमेन आगच्छन्तानञ्च गच्छन्तानञ्च फुट्टुट्टाने अस्सासपस्सासानं आदिमज्झपरियोसानं सतिया अनुगच्छन्तो तत्थ च चित्तं ठपेन्तो पस्सति, न च तेसं दस्सनत्थं व्यावटो होति । अयं पङ्कुलोपमा ।

१२१. अयं पन दोवारिकूपमा—सेय्यथा पि दोवारिको नगरस्स अन्तो च बहि च “को त्वं ? कुतो वा आगतो ? कुहिं वा गच्छसि ? किं वा ते हत्थे” ति न वीर्मसति । न हि तस्स ते भारा, द्वारप्पत्तं द्वारप्पत्तं येव पन वीर्मसति, एवमेव इमस्स भिक्खुनो अन्तोपविट्ठवाता च बहिनिकसन्त-वाता च न भारा होन्ति, द्वारप्पत्ता द्वारप्पत्ता येव भारा ति । अयं दोवारिकूपमा ।

१२२. ककचूपमा पन आदितो पट्ठाय एवं वेदितब्बा । वुत्तं हेतं—

“निमित्तं अस्सासपस्सासा अनारम्मणमेकचित्तस्स ।

अजानतो च तयो धम्मे भावना नुपलब्भति ॥

निमित्तं अस्सासपस्सासा अनारम्मणमेकचित्तस्स ।

जानतो च तयो धम्मे भावना उपलब्भती” ति ॥

पच्छिमकोटिं ति द्वे पि कोटियो । मज्झं ति दोलाफलकस्से व मज्झं । उपनिबन्धनथम्भो विया ति उपनिबन्धनथम्भो, नासिकगं, मुखनिमित्तं वा, तस्स मूले समीपे ठत्वा । कथं ठत्वा ? सतिया वसेन । सतिञ्चि तत्थ सूपडितं करोन्तो योगावचरो तत्थ ठितो नाम होति, अवयवधम्मेन समुदाय-स्स अपदिसितव्वतो । निमित्ते ति नासिकगादिनिमित्ते । सतिया निसीदन्तो ति सतिवसेन निसीदन्तो । “सतिञ्चि तत्था” ति आदिना ठाने विय वत्तव्वं । तत्था ति फुट्टफुट्टाने ।

१२१. ते ति नगरस्स अन्तोबहिगता मनुस्सा, तेसं सज्झहा च हत्थगता ।

१२२. आदितो पट्ठाया ति उपमेय्यत्थदस्सनतो पट्ठाय । गाथायं निमित्तं ति उप-निबन्धनानिमित्तं । अनारम्मणमेकचित्तस्सा ति एकस्स चित्तस्स न आरम्मणं, आरम्मणं न होन्ती ति अत्थो । अजानतो च तयो धम्मे ति निमित्तं अस्सासो पस्सासो ति इमे तयो धम्मे आरम्मणकरणवसेन अभिन्दन्तस्स । च-सद्दो व्यतिरेके । भावना ति आनापानस्सति-

“कथं इमे तयो धम्मा एकचित्तस्स आरम्भणा न होन्ति, न चिमे तयो धम्मा अविदिता होन्ति, न च विक्खेपं गच्छति, पधानञ्च पञ्जायति, पयोगञ्च साधेति, विसेसमधिगच्छति? सेय्यथा पि रुक्खो समे भूमिभागे निक्खित्तो, तमेनं पुरिसो ककचेन छिन्देय्य । रुक्खे फुट्टककचदन्तानं वसेन पुरिसस्स सति उपट्ठिता होति, न आगते वा गते वा ककचदन्ते मनसि करोति, न आगता वा गता वा ककचदन्ता अविदिता होन्ति, पधानञ्च पञ्जायति, पयोगञ्च साधेति, विसेसमधिगच्छति । यथा रुक्खो समे भूमिभागे निक्खित्तो, एवं उपनिबन्धनानिमित्तं । यथा ककचदन्ता, एवं अस्सास-पस्सासा । यथा रुक्खे फुट्टककचदन्तानं वसेन पुरिसस्स सति उपट्ठिता होति, न आगते वा गते वा ककचदन्ते मनसि करोति, न आगता वा

समाधिभावना । नुपलब्धती ति न उपलब्धति न सिञ्जती ति अयं चोदनागाथाय अत्थो, दुतिया पन परिहारगाथा सुविञ्जेय्या व ।

कथं ति तासं अत्थं विवरितुं कथेतुकम्यतापुच्छा । इमे तयो धम्मा ति आदीसु पदयोजनाय सद्धिं अयमत्थनिद्देशो — इमे निमित्तादयो तयो धम्मा एकचित्तस्स कथं आरम्भणं न होन्ति, तथा पि न चिमे न च इमे तयो धम्मा अविदिता होन्ति, कथं न च होन्ति अविदिता ? तेसद्धिं अविदितत्ते चित्तञ्च कथं विक्खेपं न गच्छति, पधानञ्च भावनानाय निष्पादकं वीरियञ्च कथं पञ्जायति, नीवरणानं विक्खम्भकं सम्मदेव समाधानवहं भावनानुयोगसङ्घातं पयोगञ्च यागी कथं साधेति, उपरूपरि लोकियलोकुत्तरञ्च विसेसं कथमधिगच्छतो ति ।

इदानीं तमत्थं कच्चूपमाय साधेतुं “सेय्यथा पी” ति आदिं वुत्तं । भूमिभागस्स विसमताय चञ्चले रुक्खे छेदनकिरिया न सुकरा सिया, तथा च सति ककचदन्तगतिं दुब्बिञ्जेय्या ति आह “समे भूमिभागे” ति । ककचेना ति खुदकेन खरपत्तेन । तेनाह “पुरिसो” ति । फुट्टककचदन्तानं ति फुट्टफुट्टकचदन्तानं वसेन । तेन ककचदन्तेहि फुट्टफुट्टहाने येव पुरिसस्स सतिया उपट्ठानं दस्सेति । तेनाह “न आगते वा गते वा ककचदन्ते मनसिं करोती” ति । ककचस्स आकट्टनकाले पुरिसाभिमुखं पवत्ता आगता । पेत्तलनकाले ततो विगता “गता” ति वुत्ता । न च आगता वा गता वा ककचदन्ता अविदिता होन्ति सम्बत्थ सतिया उपट्ठितत्ता छिन्दितव्वहानं अफुसित्वा गच्छन्तानं, आगच्छन्तानञ्च ककचदन्तानं अभावतो । पधानं ति रुक्खस्स

गता वा ककचदन्ता अविदिता होन्ति, पधानञ्च पञ्जायति, पयोगञ्च साधेति, विसेसमधिगच्छति, एवमेव भिक्खु नासिकगो वा मुखनिमित्ते वा सति उपट्ठपेत्वा निसिञ्चो होति, न आगते वा गते वा अस्सासपस्सासे मनसि करोति, न आगता वा गता वा अस्सासपस्सासा अविदिता होन्ति, पधानञ्च पञ्जायति, पयोगञ्च साधेति विसेसमधिगच्छति ।

पधानं ति कतमं पधानं ? आरद्धवीरियस्स कायो पि चित्तम्पि कम्मनियं होति, इदं पधानं । कतमो पयोगो ? आरद्धवीरियस्स उपक्किलेसा पहीयन्ति, वितक्का वूपसमन्ति, अयं पयोगो । कतमो विसेसो ? आरद्ध-

छेदनवीरियं । पयोगं ति तस्सेव छेदनकिरियं । विसेसं ति अनेकभावापादनं, तेन च साधेतब्बं पयोजनवित्तेसं ।

यथा रुक्खो ति आदि उपमासंसन्दनं । उपनिबन्धति आरम्भणे चित्तं एताया ति सति उपनिबन्धना नाम, तस्सा अस्सासपस्सासानं सल्लक्खणस्स निमित्तं ति उपनिबन्धना निमित्तं, नासिकगं मुखनिमित्तं वा । एवमेवा ति यथा पि सो पुरिसो ककचेन रुक्खं छिन्दन्तो आगतगते ककचदन्ते अमनसिकरोन्तो पि फुट्टफुट्टहाने येव सति या उपट्ठपनेन आगतगते ककचदन्ते जानाति, सुत्तपदञ्च अविरज्झन्तो अत्थक्किच्चं साधेति, एवमेव । नासिकगो मुखनिमित्ते ति दीघनासिको नासिकगो इतरो मुखं दसनं^१ निमीयति छादीयति एतेना ति मुखनिमित्तं ति लङ्घनामे उत्तरोडे ।

इदं पधानं ति येन वीरियारम्भेन आरद्धवीरियस्स योगिनो कायो पि चित्तम्पि कम्मनियं भावनाकम्मक्खमं भावनाकम्मयोगं होति, इदं वीरियं पधानं ति फलेन हेतुं दस्सेति । उपक्किलेसा पहीयन्ती ति चित्तस्स उपक्किलेसभूतानि नीवरणानि विक्खम्भनवसेन पहीयन्ति । वितक्कावूपसमन्ती ति ततो एव कामवितक्कादयो मिच्छावितक्का उपसमं गच्छन्ति, नीवरणपण्हानेन वा पठमज्झानाधिगमं दस्सेत्वा वितक्कवूपसमापदेसेन दुतियज्झादीनमधिगममाह । अयं पयोगो ति अयं ज्ञानाधिगमस्स हेतुभूतो कम्महानानुयोगो पयोगो । संयोजना पहीयन्ती ति दस पि संयोजनानि मग्गपटिपाटिया समुच्छेदवसेन पहीयन्ति । अनुसया व्यन्ती होन्ती ति तथा सत्त पि अनुसया अनुपपत्तिधम्मतापादनेन भङ्गमत्तस्स पि

वीरियस्स संयोजना पहीयन्ति, अनुसया व्यन्ती होन्ति, अयं विसेसो । एवं इमे तयो धम्मा एकचित्तस्स आरम्मणा न होन्ति, न चिमे तयो धम्मा अविदिता होन्ति, न च चित्तं विक्खेपं गच्छति, पधानञ्च पञ्जायति, पयो-
गञ्च साधेति, विसेसमधिगच्छति ।

आनापानसति यस्स परिपुण्णा सुभाविता ।

अनुपुब्बं परिचिता यथा बुद्धेन देसिता ।

सो इमं लोकं पभासेति अग्भा मुत्तो व चन्दिमा' ति' ॥

अयं ककचूपमा । इध पनस्स आगतागतवसेन मनसिकारमत्तमेव
पयोजनं ति वेदितव्वं ।

१२३. इदं कम्मट्ठानं मनसिकरोतो कस्सचि च चिरेनेव निमित्तञ्च
उप्पज्जति, अवसेसज्ञानङ्गपटिमण्डिता अप्पनासङ्काता ठपना च सम्पज्जति ।

अनवसेसतो विगतन्ता होन्ति । एत्थ च संयोजनप्पहानं नाम अनुसयनिरोधेनेव होति, पहीनेसु
च संयोजनेसु अनुसयानं लेसो पि न भविस्सती ति च दस्सन्तथं “संयोजना पहीयन्ति अनुसय-
व्यन्ती होन्ती” ति बुत्तं । अयं विसेसो ति इमं समाधिं निस्साय अनुक्कमेन लब्धमानो
अयं संयोजनप्पहानादिको इमस्स समाधिस्स विसेसो ति अत्थो ।

यस्सा ति येन । अनुपुब्बं ति अनुक्कमेन । परिचिता ति परिचिण्णा । अयं
हेत्थ सङ्केपत्थो—आनापानस्सति यथा बुद्धेन भगवता देसिता, तथेव येन दीघरस्सपञ्चाननादि-
विधिना अनुपुब्बं परिचिता सुद्धा भाविता, ततो एव परिपुण्णा सोलसन्नं वत्थूनं पारिपूरिया
सव्वसो पुण्णा । सो भिक्खु इमं अत्तनो खन्धादिलोकं पञ्चोभासेन पभासेति । यथा किं अग्भा
मुत्तो व चन्दिमा अग्भुपक्किलेसविमुत्तो चन्दिमा तारकराजा विया ति ।

इधा ति ककचूपमायं । अस्सा ति योगिनो । इधा ति वा इमस्मि ठाने । अस्सा ति
उपमाभूतस्स ककचस्स । आगतगतवसेन यथा तस्स पुरिसस्स अमनसिकारो, एवं अस्सास-
पस्सासानं आगतगतवसेन अमनसिकारमत्तमेव पयोजनं ।

१२३. निमित्तं ति पटिभागनिमित्तं । अवसेसज्ञानङ्गपटिमण्डिता ति अप्पनावितकादि-

कस्सचि पन गणनावसेनेव मनसिकारकालतो पभुति, 'अनुक्कमतो ओळारिकअस्सासपस्सासनिरोधवसेन कायदरथे वूपसन्ते कायो पि चित्तं पि लहुकं होति, सरीरं आकासे लङ्घनाकारप्पत्तं विय होति' यथा सारद्धकायस्स मञ्चे वा पीठे वा निसीदतो मञ्चपीठं ओनमति, विकूजति, पच्चत्थरणं बलिं गण्हाति । असारद्धकायस्स पन निसीदतो नेव मञ्चपीठं ओनमति, न विकूजति, पच्चत्थरणं बलिं गण्हाति, तूलपिचुपूरितं विय मञ्चपीठं होति । कस्मा ? यस्मा असारद्धो कायो लहुको होति । एवमेव गणनावसेन मनसिकारकालतो पभुति अनुक्कमतो ओळारिकअस्सासपस्सासनिरोधवसेन कायदरथे वूपसन्ते कायो पि चित्तमपि लहुकं होति, सरीरं आकासे लङ्घनाकारप्पत्तं विय होति ।

तस्स ओळारिके अस्सासपस्सासे निरुद्धे सुखुमस्सासपस्सासनिमित्ता-रम्मणं चित्तं पवत्तति । तस्मिम्पि निरुद्धे अपरापरं ततो सुखुमतरं निमित्ता-रम्मणं पवत्तति येव ।

कथं ? यथा पुरिसो महतिया लोहसलाकाय कंसथालं आकोटेय्य, एकप्पहारेण महासदो उप्पज्जेय तस्स ओळारिकसहारम्मणं चित्तं पवत्तेय्य ।

अवसेसज्ञानङ्गपटिमण्डिता ति वदन्ति, विचारादी ति^२ पन वत्तब्बं निप्परियायेन वितक्कस्स अप्पनाभावतो । सो हि पाळियं "अप्पना व्यप्पना" ति^३ निदिद्धो, तंसम्पयोगतो वा यस्मा ज्ञानं "अप्पना" ति अट्ठकथावोहारो, ज्ञानङ्गेषु च समाधि पधानं, तस्मा तं "अप्पना" ति दस्सेन्तो "अवसेसज्ञानङ्गपटिमण्डिता अप्पनासङ्गाता ठपना च सम्पज्जीती" ति आह । कस्सचि पन गणनावसेनेव मनसिकारकालतो पभुती ति एत्थ 'अनुक्कमतो...प०...लङ्घनाकारप्पत्तं विय होती' ति एत्तको गन्थो परिहीनो ।

सारद्धकायस्स कस्सचि पुग्गलस्स । ओनमतिपट्टिकादीनं^४ पलम्बनेन । विकूजती ति सद्दं करोति । गत्तानिसदक्कप्परादीनं^५ सन्धिच्चानेषु बलिं गण्हाति तत्थ तत्थ वलितं होति । कस्मा ? यस्मा सारद्धकायो गरुको होती ति कायदरथवूपसमेन सद्धिं सिञ्चमानो ओळारिकअस्सासपस्सासनिरोधो व्यतिरेकयुत्थेन तस्स साधनं विय वुत्तो । ओळारिकअस्सासपस्सास

१-१. रो० पोत्थके अयं पाठो न दिस्सति ।

२-विचारादीनी ति-सी० ।

३-अभि०-१-१९ ।

४-पाटिकादिनं-स्था०, क० ।

५-गत्तनेत्तकप्परादीनं-सी०; वत्तनेत्थ कुप्पलादीनं-स्था० ।

निरुद्धे ओळारिके सदे अथ पच्छा सुखुमसद्दनिमित्तारम्मणं, तस्मिंस्स निरुद्धे अपरापरं ततो सुखुमतरं सुखुमतरं सद्दनिमित्तारम्मणं पवत्ततेव, एवं ति वेदितव्वं । वुत्तस्मिं चेतां—“सेय्यथा पि कंसे आकोटिते” ति वित्थारो ।

१२४. यथा हि अज्जानि कम्मट्ठानानि उपरूपरि विभूतानि होन्ति. न तथा इदं । इदं पन उपरूपरि भावेन्तस्स सुखुमतं गच्छति, उपट्ठानस्मिं न उपगच्छति । एवं अनुपट्ठहन्ते पन तस्मिं तेन भिक्खुना उट्ठायासना चम्मखण्डं पप्फोटित्वा न गन्तव्वं । किं कातव्वं ? “आचरियं पुच्छिस्सामी” ति वा, “नट्ठं दानि मे कम्मट्ठानं” ति वा न वुट्ठातव्वं । इरियापथं विकोपेत्वा गच्छतो हि कम्मट्ठानं नवनवमेव होति । तस्मा यथा निसिन्नेनेव देसतो आहरितव्वं ।

निरोधवसेना ति अन्वयवसेन तदत्थसाधनं । तत्थ कायदरथे वूपसन्ते ति चित्तजरूपानं लहुमुदुकम्मज्जभावेन यो सेसतिसन्तति रूपानस्मिं लहुआदिभावो, सो इध कायस्स लहुभावो ति अधिप्पेतो । स्वायं यस्मा चित्तस्स लहुआदिभावेन विना नत्थि, तस्मा वुत्तं “कायो पि चित्तस्मिं लहुकं होती” ति । ओळारिके अस्सासपस्सासे निरुद्धे ति आदि हेट्ठा वुत्तनयस्मिं विचेतव्वंकारप्पत्तस्स कायसङ्कारस्स विचयनविधिं दस्सेतुं आनीतं ।

१२४. उपरूपरि विभूतानी ति भावनावलेन उद्धं उद्धं पाकटानि होन्ति । देसतो ति पकतिया फुसनदेसतो, पुब्बे अत्तना फुसनवसेन उपधारितट्ठानतो ।

“कत्थ नत्थी” ति ठानवसेन, “कस्स नत्थी” ति पुग्गलवसेन वीमसियमानमत्थं एवज्जं कत्वा विभावेतुं “अन्तोमातुकुच्छियं” ति आदि वुत्तं । तत्थ यथा उदके निमुग्गस्स पुग्गलस्स निरुद्धोकासताय अस्सासपस्सासा न पवत्तन्ति, एवं अन्तोमातुकुच्छियं । यथा मतं नं समुत्थापकचित्ताभावतो, एवं असज्जीभूतानं मुच्छापरेतानं, असज्जीसु वा जातानं, तथा निरोधसमापन्नानं । चतुत्थज्ज्ञानसमापन्नानं पन धम्मतावसेनेव नेसं अनुप्पज्जनं, तथा रूपारूपभवसमङ्गीनं । केचि पन “अनुपुब्बतो सुखुमभावप्पत्तिया चतुत्थज्ज्ञानसमापन्नस्स, रूपभवे रूपानं भवक्कस्स च सुखुमभावतो रूपभवसमङ्गीनं नत्थी” ति कारणं वदन्ति^२ । अत्थि येव ते

तत्रायं आहरणूपायो—तेन हि भिक्खुना कम्मट्ठानस्स अनुपट्ठानभावं
 गत्वा इति पटिसञ्चिक्खितब्बं, इमे अस्सासपस्सासा नाम कत्थ अत्थि,
 कत्थ नत्थि, कस्स वा अत्थि, कस्स वा नत्थी ति ? अथेवं पटिसञ्चिक्खता
 इमे अन्तोमातुकुच्छियं नत्थि, उदके निमुग्गानं नत्थि, तथा असञ्जीभूतानं,
 मतानं, चतुत्थज्ज्ञानसमापन्नानं, रूपारूपभवसमङ्गीनं, निरोधसमापन्नानं ति
 गत्वा एवं अत्तना व अत्ता पटिचोदेतब्बो “ननु त्वं पण्डित नेव मातुकुच्छि-
 गतो, न उदके निमुग्गो, न असञ्जीभूतो, न मतो, न चतुत्थज्ज्ञानसमा-
 पन्नो, न रूपारूपभवसमङ्गी, न निरोधसमापन्नो । अत्थि येव ते अस्सास-
 पस्सासा, मन्दपञ्जताय पन परिग्गहेतुं न सक्कोसी” ति । अथानेन
 पकतिफुट्टवसेन चिचं ठपेत्वा मनसिकारो पवत्तेतब्बो ।

इमे हि दीघनासिकस्स नासापुटं घट्टेन्ता पवत्तन्ति । रस्सनासिकस्स
 उत्तरोट्ठं । तस्मानेन इमं नाम ठानं घट्टेन्ती ति निमित्तं ठपेतब्बं । इममेव
 हि अत्थवसं पटिच्च वुत्तं भगवता—“नाहं भिक्खवे मुट्ठसतिसस्स असम्प-
 जानस्स आनापानस्सतिभावनं वदामी” ति ।

१२५. किञ्चापि हि यं किञ्चि कम्मट्ठानं सतस्स सम्पजानस्सेव
 सम्पज्जाति । इतो अञ्जं पन मनसिकरोन्तस्स पाकटं होति । इदं पन
 अस्सासपस्सासा परियेसतो ति^१ अधिप्पायो, यथावुत्तसत्तट्ठानविनिमुत्तस्स अस्सासपस्सासानं
 अनुप्पजनट्ठानस्स अभावतो । पकतिफुट्टवसेना ति पकतिया फुसनट्ठानवसेन । निमित्तं
 ठपेतब्बं ति सतिया तत्थ तत्थ सुखप्पवत्तत्थं थिरतरसज्ज्ञाननं पवत्तेतब्बं । थिरसज्जापदट्ठाना
 हि सति । इममेवा ति इमं एव अनुपट्ठहन्तस्स कायसङ्कारस्स कण्टकुट्टापननयेन^३ उपट्ठापन-
 विधिमेव । अत्थवसं ति हेतुं । अत्थो ति हि फलं, सो यस्स वसेन पवत्तति, सो अत्थवसो ति ।
 मुट्ठसतिसस्सा ति विनट्ठसतिसस्स । असम्पजानस्सा ति सम्पज्जञ्जरहितस्स, भावेन्तस्स
 अनुक्रमेन अनुपट्ठहन्ते अस्सासपस्सासे वीमंसित्वा “इमे ते” ति उपधारेतुं, सम्मदेव पब्बानि-
 तुञ्च समत्थाहि सतिपज्जाहि विरहितस्सा ति अधिप्पायो ।

१२५. इतो अञ्जं कम्मट्ठानं गरुक्कं ति भारियं । सा चस्स गदकता भावनाय

१—म०-३-१४७; सं०-४-२८७ ।

२—परियेसतो ति—सी०; पारियेसतो ति—सारत्थ-टी०-२-२१७ ।

३—कन्दुकुट्टापननयेन—सी०; कन्दुकुट्टापननयेन—स्या० ।

आनापानस्सतिकम्मद्वानं गरुकं गरुकभावनं बुद्धपच्चेकबुद्धबुद्धपुत्तानं महा-
पुरिसानं येव मनसिकारभूमिभूतं, न चेव इत्तरं, न इत्तरसत्तसमासेवितं ।
यथा यथा मनसि करीयति, तथा तथा सन्तश्चेव होति सुखुमश्च । तस्मा
एत्थ बलवती सति च पञ्ञा च इच्छितव्वा ।

यथा हि मट्टसाटकस्स' तुभ्भकरणकाले सुचि पि सुखुमा इच्छितव्वा ।
सूचिपासवेधनम्पि ततो सुखुमतरं, एवमेव मट्टसाटकसदिसस्स इमस्स
कम्मद्वानस्स भावनाकाले सूचिपटिभागा सति पि सूचिपासवेधनपटिभागा
तंसम्पयुत्ता पञ्ञा पि बलवती इच्छितव्वा । ताहि च पन सतिपञ्ञाहि
समन्नागतेन भिक्खुना न ते अस्सासपस्सासा अञ्ञत्र पकतिफुट्टोकासा
परियेसितव्वा ।

यथा पन कस्सको कसिं कसित्वा बलीवद्दे मुञ्चित्वा गोचरमुखे कत्वा
छायाय निसिम्भो विस्समेय्य अथस्स ते बलीवद्दा वेगेन अटविं पविसेय्युं ।
यो होति छेको कस्सको, सो पुन ते गहेत्वा योजेतुकामो न तेसं अनुपदं
गन्त्वा अटविं आहिण्डति, अथ खो रस्मिश्च पतोदश्च गहेत्वा उजुकमेव
तेसं निपातनतित्थं गन्त्वा निसीदति वा निपज्जति वा । अथ ते गोणे
दिवसभागं चरित्वा निपातनतित्थं ओतरित्वा न्हत्वा च पिवित्वा च पच्चुत्त-
रित्वा ठिते दिस्वा रस्मिया बन्धित्वा पतोदेन विज्झन्तो आनेत्वा योजेत्वा
पुन कम्मं करोति, एवमेव तेन भिक्खुना न ते अस्सासपस्सासा अञ्ञत्र
पकतिफुट्टोकासा परियेसितव्वा । सतिरस्मिं पन पञ्ञापतोदश्च गहेत्वा
पकतिफुट्टोकासे चित्तं ठपेत्वा मनसिकारो पवत्तेतव्वो । एवं हिस्स मनसि-
करोतो न चिरस्सेव ते उपट्टहन्ति, निपातनतित्थे विय गोणा । ततोनेन

सुदुक्करभावेना ति आइ “गरुकभावनं” ति । उपरुपरि सन्तसुखुमभावप्पत्तितो “बलवतो
सुविसदा सूरं च सतिपञ्ञा च इच्छितव्वा” ति क्त्वा, सुखुमस्स नाम अथस्स साधनेना पि
सुखुमेनेव भवितव्वं ति दस्सेत्तुं “यथा ह्री” ति आदि वुत्तं । इदानी अनुपट्टहन्तानं अस्सास-
पस्सासानं परियेसनुपायं दस्सेन्तो “ताहि च पना” ति आदिमाइ । तत्थ गोचरमुखे ति
गोचराभिमुखे । अनुपदं ति पदानुपदं । चरित्वा ति गोचरं गहेत्वा । तस्मिं येव ठाने ति

सतिरस्मिया बन्धित्वा तस्मिं येव ठाने योजेत्वा पञ्चापतोदेन विज्झन्तेन पुनप्पुनं कम्मट्ठानं अनुयुञ्जितव्वं ।

१२६. तस्सेवमनुयुञ्जन्तो न चिरस्सेव निमित्तं उपट्ठाति । तं पनेतं न सम्बेसं एकसदिसं होति । अपि च खो कस्सचि सुखसम्फस्सं उप्पादयमानो तूलपिच्चु विय कप्पासपिच्चु विय वातधारा विय च उपट्ठाती ति एकच्चे आहु ।

१२७. अयं पन अट्ठकथासु विनिच्छयो—इदं हि कस्सचि तारकरूपं विय मणिगुळिका विय मृत्तागुळिका विय च, कस्सचि खरसम्फस्सं हुत्वा कप्पसट्ठि विय दारुसारसूचि विय च, कस्सचि दीघपामङ्गसुत्तं विय कुसुम-दामं विय धूमसिखा विय च, कस्सचि वित्थतं मक्कटसुत्तं विय वलाहक-पटलं विय पटुमपुप्फं विय रथचक्रं विय चन्दमण्डलं विय सूरियमण्डलं विय च उपट्ठाति ।

तश्च पनेतं—यथा सम्बहुलेसु भिक्खुसु सुत्तन्तं सज्झायित्वा निसि-न्नेसु एकेन भिक्खुना “तुम्हाकं कीदिसं हुत्वा इदं सुत्तं उपट्ठाती” ति बुत्ते एको “मय्हं महती पब्बतेय्या नदी विय हुत्वा उपट्ठाती” ति आह । अपरो “मय्हं एका वनराजि विय” । अज्जो “मय्हं एको सीतच्छायो साखासम्पन्नो फलभारभरितरुक्खो विया” ति । तेसं हि तं एकमेव सुत्तं सज्जानानताय

उपनिबन्धनानिमित्तसञ्चित्तद्धाने । योजेत्वा ति मनसिकारेण योजेत्वा । सतिरस्मिया बन्धित्वा ति वा बुत्तमेवत्थमाह “तस्मिं येव ठाने योजेत्वा” ति । न हि उपमेय्ये बन्धनयोजन-द्धानानि विसुं लब्भन्ति ।

१२६. निमित्तं ति उग्गहनिमित्तं, पटिभागनिमित्तं वा । उभयमपि हि इध एकज्झं बुत्तं । तथा हि तूलपिच्चुआदिउपमत्तयं उग्गहे युज्जति, सेसं उभयत्थ । एकच्चे ति एके आचरिया ।

१२७. तारकरूपं चिया ति तारकाय पमारूपं विय । मणिगुळिकादिउपमा पटिभागे वट्टन्ति । कथं पनेतं एकं येव कम्मट्ठानं अनेकाः पारतो उपट्ठाती ति आह “तस्मिं पनेतं” ति आदि । सुत्तन्तं ति एकं सुत्तं । पगुण्यवत्तिभावेन अविच्छेदं, महाविसयतश्च सन्धायाह

नानतो उपट्ठाति । एवं एकमेव कम्मट्ठानं सञ्जानानताय नानतो उपट्ठाति । सञ्जं हि एतं सञ्जानिदानं सञ्जापभवं । तस्मा सञ्जानानताय नानतो उपट्ठातीति वेदितव्वं ।

१२८. एत्थं च अञ्जमेव अस्सासारम्मणं चित्तं, अञ्जं पस्सा-
सारम्मणं, अञ्जं निमित्तारम्मणं । यस्स हि इमे तयो धम्मा नत्थि, तस्स
कम्मट्ठानं नेव अप्पनं, न उपचारं पाप्पुणाति । यस्स पनिमे तयो धम्मा
अत्थि, तस्सेव कम्मट्ठानं उपचारञ्च अप्पनञ्च पाप्पुणाति ।

१२९. वुत्ताहेतं—

“निमित्तं अस्सासपस्सासा अनारम्मणमेकचिचास्स ।

अजानतो च तयो धम्मे भावना उपलब्भति ॥

निमित्तं अस्सासपस्सासा अनारम्मणमेकचिचास्स ।

जानतो व तयो धम्मे भावना उपलब्भती” ति ।

“महती पब्बतेय्या नदी विया” ति । अत्यव्यञ्जन मत्तिया समन्तभद्रकंसुत्तं सब्बभागमनोद्वारा
सब्बपालिकुल्ला वनघटा विया ति आह “एकावनराजि विया” ति । तेनाह भगवा “वनप्पगुम्बे
यथ फुस्सितग्गे” ति^१ नानानुसन्धिकं नानापेय्यालं विविधनयनिपुणं बहुविधकम्मट्ठानमुखसुत्तन्तं
अत्थिकेहि सक्कच्चं समुपजीवितव्वं ति आह ‘सीतच्छयो...प...रूक्खो विया’ ति ।
सञ्जानानताया ति निमित्तपट्ठानतो पुब्बे व पवत्तसञ्जान नानाविधभावतो ।

१२८. इमे तयो धम्मा ति अस्सासो, पस्सासो, निमित्तं ति इमे तयो धम्मा । नत्थी
ति कम्मट्ठानवसेन मनसिकातव्वभावेन नत्थि न उपलब्भन्ति । न च उपचारं ति उपचारप्पि
न पाप्पुणाति, पगेव अप्पनं ति अधिप्पायो । यस्स पना ति विज्जमानपक्खो बुत्तनयानुसारेण
वेदितव्वो ।

१२९. इदानीं वुत्तस्सेव अत्थस्स समत्थनत्थं ककचूपमायं आगता “निमित्तं”ति
आदिका गाथा पञ्चानीता ।

१३०. एवं उपट्ठिते पन निमित्ते तेन भिक्खुना आचरियस्स सन्तिकं गन्त्वा आरोचेतब्बं “मय्हं भन्ते एवरूपं नाम उपट्ठाती” ति । आचरियेन पन एतं निमिच्चं ति वा न वा निमिच्चं ति न वत्तब्बं । “एवं होति आवुसो” ति वत्त्वा पुनप्पुनं मनसिकरोही ति वत्तब्बो । निमिच्चं ति हि वुत्तो वोसानं आपज्जेय्य । न निमिच्चं ति वुत्ते निरासो विसीदेय्य । तस्मा तदुभयम्पि अवत्त्वा मनसिकारे येव नियोजेतब्बो ति । एवं ताव दीघभाणका ।

१३१. मज्झिमभाणका पनाहु—“निमित्तमिदं आवुसो कम्मट्ठानं पुनप्पुनं मनसिकरोहि सप्पुरिसा ति वत्तब्बो” ति ।

अथानेन निमित्ते येव चिच्चं ठपेतब्बं । एवमस्सायं इतो पभुत्ति ठपनावसेन भावना होति ।

१३०. निमित्ते ति यथावुत्ते पटिभागनिमित्ते । एवं होती ति भावनमनुयुत्तस्स एव होति । तस्मा “पुनप्पुनं एवं मनसि करोही” ति वत्तब्बो । वोसानं आपज्जेय्या ति “निमित्तं नाम दुक्करं उप्पादेतुं, तथिदं लद्धं, हन्दाहं दानि यदा वा तदा वा विसेसं निव्वत्तेस्सामी” ति सङ्कोचं आपज्जेय्य । विसीदेय्या ति “एत्तकं कालं भावनमनुयुत्तस्स निमित्तम्पि न उप्पन्नं, अभब्बो मज्जे विसेसस्सा” ति विसादं आपज्जेय्य ।

१३१. “इमाय पटिपदाय जरामरणतो मुच्चिस्सामी ति पटिपन्नस्स निमित्तं” ति वुत्ते कथं सङ्कोचापत्ति, भिय्योसो मत्ताय उस्साहमेव करेय्या ति “निमित्तमिदं प...वत्तब्बो ति मज्झिमभाणका आहु । एवं ति वुत्तप्पकारेन पटिभागनिमित्तंयेव भावनाचित्तस्स ठपनेन । इतो पभुत्ती ति इतो पटिभागनिमित्तुपत्तितो पट्ठाया । पुब्बे यं वुत्तं “अनुबन्धनाय च फुसनाय च ठपनाय च मनसि करोती ति, तत्थ अनुबन्धनं फुसनञ्च विस्सज्जेत्वा ठपनावसेन भावना होती ति ठपनावसेनेव भावेतब्बं ति अत्थो ।

१३२. बुत्तञ्हेतं पोरणोहि—

“निमिच्चे ठपयं चित्तं नानाकारं विभावयं ।

धीरो अस्सासपस्सासे सकं चित्तं निबन्धती” ति^१ ।

तस्सेवं निमित्तुपट्टानतो पञ्चुति नीवरणानि विक्खम्भितानेव होन्ति,
किलेसा सन्निसिन्ना व, सति उपट्ठिता येव, चित्तं उपचारसमाधिना
समाहितमेव ।

अथानेन तं निमित्तं नेव वण्णतो मनसिकातब्बं, न लक्खणतो पच्च-
वेक्खितब्बं । अपि च खो खत्तियमहेसिया चक्कवत्तिगम्भो विय कस्सकेन
सालियवगम्भो विय च आवासादीनि सत्त असप्पायानि वज्जेत्वा तानेव
सत्त सप्पायानि सेवन्तेन साधुकं रक्खितब्बं । अथ नं एवं रक्खित्वा
पुनप्पुनं मनसिकारवसेन बुद्धिं विरूळ्हिं गमयित्वा दसविधं अप्पना कोसल्लं
सम्पादेतब्बं, वीरियसमता योजेतब्बा । तस्सेवं घटेन्तस्स पथवीकसिणे
वुत्तानुक्कमेनेव तस्मिं निमिच्चे चतुक्कपञ्चकज्झानानि निब्वत्तन्ति ।

१३२. पोरणोहि बुत्तोवायमत्थो ति “निमिच्चे” ति गाथमाह । तत्थ निमिच्चे ति
पटिभागनिमिच्चे । ठपयं चित्तं ति भावनाचित्तं ठपेन्तो, ठपनावसेन मनसि करोन्तो ति अत्थो ।
नानाकारं ति “चत्तारो वण्णा” ति^२ एवं बुत्तं नानाकारं । आकारसामञ्जसवसेन हेतं एकवचनं ।
विभावयं ति विभावेन्तो अन्तरधापेन्तो । निमित्तुप्पत्तितो पट्ठाथ हि ते आकारा अमनसिक-
रोतो अन्तरहिता विय होन्ति । अस्सासपस्सासे ति अस्सासपस्सासे यो नानाकारो, तं विभा-
वयं, अस्सासपस्साससम्भूते वा निमिच्चे । सकं चित्तं निबन्धती ति ताय एव ठपनाय अत्तनो
चित्तं उपनिबन्धति, अप्पेती ति अत्थो । ये पन “विभावयं ति विभावेन्तो विदितं पाकटं करोन्तो”
ति अत्थं वदन्ति, तं पुब्बभागवसेन युज्जेय्य । अयञ्हेत्थ अत्थो—धित्ति सम्पन्नत्ता धीरो योगी
अस्सासपस्सासे नानाकारं विभावेन्तो नानाकारतो ते पजानन्तो विदिते पाकटे करोन्तो,
नानाकारं वा ओळारिकोळारिके पस्सग्गेन्तो वूपसमेन्तो तत्थ यं लद्धं निमित्तं, तस्मिं चित्तं
ठपेन्तो अनुक्कमेन सकं चित्तं निबन्धति अप्पेती ति ।

१—वि० टु०—२-३० ।

२. वि० टु०—२-१६, पटिसं०—टु०—२-९०—पिट्ठादीसु ।

१३४. एवं निब्वत्तचतुक्कपञ्चकज्ज्ञानो पनेत्थ भिक्खु सल्लक्खणा-
विवट्टनावसेन कम्मट्ठानं वट्ठेत्वा पारिसुद्धिं पत्तुकामो तदेव ज्ञानं पञ्च-
हाकारेहि वसिष्पत्तं पगुणं कत्वा नामरूपं ववत्थपेत्वा विपस्सनं पट्टपेति ।

कथं ? सो हि समापत्तितो बुद्धाय अस्सासपस्सासानं समुदयो करज-
कायो च चित्तञ्चा ति पस्सति । यथा हि कम्मरगगरिया धममानाय भस्तञ्च
पुरिसस्स च तज्जं वायामं पटिच्च वातो सञ्चरति, एवमेव कायञ्च
चित्तञ्च पटिच्च अस्सासपस्सासा ति । ततो अस्सासपस्सासे च कायञ्च रूपं
ति चित्तञ्च तंसम्पयुत्तधम्मे च अरूपं ति ववत्थपेति । अयमेत्थ सङ्खेपो ।
वित्थारतो पन नामरूपववत्थानं परतो आविभवस्सति ।

१३५. एवं नामरूपं ववत्थपेत्वा तस्स पच्चयं परियेसति । परिये-
सन्तो च नं दिस्सा तीसु पि अद्वासु नामरूपस्स पवत्तिं आरब्भ क्हं

वर्णतो ति पिच्चुपिण्डतारकरूपादीसु विय उपद्धितवर्णतो । लक्खणतो ति खरभावादि-
सभावतो, अनिच्चादिलक्खणतो वा । रक्खितब्बं तं निमित्तं ति सम्बन्धो । निमित्तस्स रक्खणं
नाम तत्थ पटिलद्धस्स उपचारज्ञानस्स रक्खणेनेव होती ति आह—“पुनप्पुनं मनसिकारवसेन
बुद्धिं विरूळ्हिहं गमयित्वा”ति ।

१३४. एत्था ति एतिस्सं कायानुपस्सनायं । पारिसुद्धिं पत्तुकामो ति अधिगन्तुकामो
समापज्जितुकामो च तत्थ सल्लक्खणाविवट्टनावसेन अधिगन्तुकामो, सल्लक्खणावसेन समापज्जितु-
कामो ति योजेतब्बं । नामरूपं ववत्थपेत्वा विपस्सनं पट्टपेती ति सङ्खेपतो बुत्तमत्थं
वित्थारतो दस्सेतुं “कथं”ति आदि बुत्तं । तत्थ यथा ही ति आदि कायस्स चित्तस्स च अस्सास-
पस्सासानं समुदयभावदस्सनं । कम्मरगगरिया ति कम्मरानं उक्कायं अग्गिधमनभस्ता ।
धममानाया ति ममयन्तिया, वातं गाहापेन्तिया ति अत्थो । तज्जं ति तदनुरूपं एवमेवा ति
एत्थ कम्मरगगरी विय करजकायो, वायामो विय चित्तं दट्ठब्बं । किञ्चापि अस्सासपस्सासा
चित्तसमुद्धाना, करजकायं पन विना तेसं अप्पवत्तनतो “कायञ्च चित्तञ्च पटिच्च अस्सास-
पस्सासा” ति बुत्तं ।

१३५. तस्सा ति नामरूपस्स । पच्चयं परियसती ति “अविज्जासमुदया रूपसमुदयो”

वितरति । वितिण्णकङ्खो कलापसम्मसनवसेन तिलक्खणं आरोपेत्वा उदयब्ब-
यानुपस्सनाय पुब्बभागे उप्पन्ने ओभासादयो दस विपस्सनुपक्किलेसे
पहाय उपक्किलेसविमुत्तं पटिपदाजाणं मग्गो ति ववत्थपेत्वा उदयं पहाय
भङ्गानुपस्सनं पत्वा निरन्तरं भङ्गानुपस्सनेन वयतो उपट्टितेसु सव्वसङ्कारेसु
निब्बिन्दन्तो विरज्जन्तो विमुच्चन्तो यथाक्कमेन चत्तारो अरियमग्गे
पापुणित्वा अरहत्तफले पतिट्ठाय एकूनवीसतिभेदस्स पच्चवेक्खणाजाणस्स
परियन्तं पत्तो सदेवकस्स लोकस्स अग्गदक्खिण्यो होति ।

एत्तावता चस्स गणनं आदिं कत्वा पटिपस्सनापरियोसाना
आनापानस्सतिसमाधिभावना समत्ता होती ति अयं सव्वाकारतो पठम-
चतुक्कवण्णना ।

ति आदिना^१ अविज्जादिकं पच्चयं वीमंसति परिग्गण्हाति । कङ्खं वितरती ति “अहोसिं नु खो
अहं अतीतमद्धानं”ति^२ आदिनयप्पवत्तं सोळसवत्थुकं विचिकिच्छं अतिककमति पजहति ।
“यं किञ्चि रूपं अतीतानागतपच्चुप्पन्नं”ति^३ आदिनयप्पवत्तं कलापसम्मसनं । पुब्बभागे
ति पटिपदाजाणदस्सनविसुद्धिपरियापन्नाय उदयब्बयानुपस्सनाय पुब्बभागे उप्पन्ने । ओभासा-
दयो ति ओभासो जाणं पीति पस्सद्धिं सुखं अधिमोक्खो पग्गहो उपेक्खा उपद्धानं निकन्ती ति
इमे ओभासादयो दस । उदयं पहाया ति उदयब्बयानुपस्सनाय गहितं सङ्खारानं उदयं
विस्सज्जेत्वा तेसं भङ्गस्सेव अनुपस्सनतो भङ्गानुपस्सनं जाणं पत्वा आदीनवानुपस्सनापुब्बङ्गमाय
निब्बिदानुपस्सनाय निब्बिन्दन्तो । मुञ्चितुकम्यतापटिसङ्खानुपस्सनासङ्खारपेक्खानुलोमजाणानं
विण्णपरियन्ते उप्पन्नगोत्रभुजाणानन्तरं उप्पन्नेन मग्गजाणेन सव्वसङ्कारेसु विरज्जन्तो
विमुच्चन्तो । मग्गक्खणे हि अरियो विरज्जति विमुच्चती ति च बुच्चति । तेनाह “यथाक्कमेन
चत्तारो अरियमग्गे पापुणित्वा” ति । मग्गफलनिब्बानपहीनावसिद्धिकिलेससङ्घातस्स पच्च-
वेक्खितव्वस्स पभेदेन एकूनवीसतिभेदस्स । अरहतो हि अवसिद्धिकिलेसाभावेन एकून-
वीसतिता । अस्सा ति आनापानकम्मट्ठानिकस्स ।

१. खु०—५-६१—पिट्ठे पटिसम्भिमग्गे । २. म०—१-१२; सं०—२-२५ । ३. म०—१-

२७०; म०—३-७८; अं०—२-१८२—पिट्ठादीसु ।

१३६. इतरेसु पन तीसु चतुक्केसु यस्मा विसुं कम्मट्ठानभावनानयो नाम नत्थि । तस्मा अनुपदवण्णनानयेनेव तेसं एवं अत्थो वेदितब्बो । पोतिपटिसंवेदी ति पीति पटिसंविदितं करोन्तो पाकटं करोन्तो अस्ससिस्सामि पस्ससिस्सामो ति सिक्खवति । तत्थ द्वीहाकारेहि पीति पटिसंविदिता होति आरम्मणतो च असम्मोहतो च ।

१३७. कथं आरम्मणतो पीति पटिसंविदिता होति ? सप्पीतिके द्वे ज्ञाने समापज्जति । तस्स समापत्तिक्खणे ज्ञानपटिलाभेन आरम्मणतो पीति पटिसंविदिता होति, आरम्मणस्स पटिसंविदितत्ता । कथं असम्मोहतो ?

१३६. २३४. विसुं कम्मट्ठानभावनानयो नाम नत्थि पठमचतुक्कवसेन अधिगत-ज्ञानस्स वेदनाचित्तधम्मानुपस्सानावसेन देसितत्ता । तेसं ति तिण्णं चतुक्कानं ।

पीतिपटिसंवेदी ति पीतिया पटि पटि सम्मदेव वेदनासीलो, तस्सा वा पटि पटि सम्मदेव वेदो एतस्स अत्थि, तं वा पटि पटि सम्मदेव वेदयमानो । तत्थ कामं संवेदनगहणेनेव पीतिया सक्कच्चं विदितभावो बोधितो होति, येहि पन पकारेहि तस्सा संवेदनं इच्छितं, तं दस्सेतुं पटि-सद्गहणं “पटि पटि संवेदी ति पटिसंवेदी”ति । तेनाह ‘द्वीहाकारेही’ ति आदि ।

१३७. तत्थ कथं आरम्मणतो पीतिपटिसंविदिता होती त पुच्छावचनं । सप्पीतिके द्वे ज्ञाने समापज्जती ति पीतिसद्गतानि द्वे पठमदुतियज्ञानानि पटिपाटिया समा-पज्जति । तस्सा ति तेन । “पटिसंविदिता” ति हि पदं अपेक्खित्वा कत्तु अत्थे एतं सामिवचनं । समापत्तिक्खणे ति समापन्नक्खणे । ज्ञानपटिलाभेना ति ज्ञानेन समङ्गिभावेन । आरम्मणतो ति आरम्मणमुखेन, तदारम्मणाज्ञानपर्यापन्ना पीति पटिसंविदिता होति आरम्मणस्स पटिसंविदितत्ता । किं बुत्तं होति ? यथा नाम सप्पपरियेसनं चरन्तेन तस्स आसये पटिसंविदिते सो पि पटिसंविदितो गहितो एव होति मत्तागदबलेन तस्स गहणस्स सुकरत्ता, एवं पीतिया आसयभूते आरम्मणे पटिसंविदिते सा पीति पटिसंविदिता एव होति सलक्खणतो सामञ्जसो च तस्सा गहणस्स सुकरत्ता ति ।

कथं असम्मोहतो पीतिपटिसंविदिता होती ति आनेत्वा सम्बन्धितब्बं । विपस्सनाक्खणे ति विपस्सनापञ्जाय तिक्खविसदप्पत्ताय^१ विसयतो दस्सनक्खणे । लक्खणपटिवेत्थेना ति

सम्पीतिके द्वे ज्ञाने समापज्जित्वा बुद्धाय ज्ञानसम्पयुत्तं पीतिं खयतो वयतो सम्मसति तस्स विपस्सनाक्खणे लक्खणपटिवेधेन असम्मोहतो पीति पटिसंविदिता होति ।

१३८. बुत्तब्हेतं पटिसम्भिदायं—

“दीधं अस्सासवसेन चित्तस्स एकगगतं अविक्खेषं पजानतो सति उपट्ठिता होति । ताय सतिया तेन जाणेन सा पीति पटिसंविदिता होति । दीधं पस्सासवसेन । रस्सं अस्सासवसेन । रस्सं पस्सासवसेन । सम्बकाय-पटिसंवेदी अस्सासपस्सासवसेन । पस्सम्भयं कायसङ्कारं अस्सासपस्सासवसेन पीतिया सलक्खणस्स सामञ्ज्यक्खणस्स च पटिविज्जनेन । यं हि यस्स विसेसतो, सामञ्ज्यतो च लक्खणं, तस्मिं विदिते सो याथावतो विदितो एव होति । तेनाह “असम्मोहतो पीति पटिसंविदिता होती” ति ।

१३८. इदानीं तमत्थं पाळिया एव विभावेतुं “बुत्तब्हेतं” ति आदिमाह । तत्थ दीधं अस्सासवसेना ति आदीसु यं वत्तब्बं तं हेद्धा बुत्तमेव । तत्थ पन सतोकारितादस्सनवसेनं पाळि आगता, इध पीतिपटिसंवेदितावसेन, पीतिपटिसंवेदिता च अत्यतो विभत्ता एव । अपि च अयमेत्थ सङ्केपयो—दीधं अस्सासवसेना ति दीधस्स अस्सासस्स आरम्भणभूतस्स वसेन पजानतो सा पीति पटिसंविदिता होति ति सम्बन्धो । चित्तस्स एकगगतं अविक्खेषं पजानतो ति ज्ञानपरियापन्नं “अविक्खेपो” ति लद्धनामं चित्तस्सेकगतं तंसम्पयुत्ताय पञ्चाय पजानतो । यथेव हि आरम्भणमुखेन पीति पटिसंविदिता होति, एवं तंसम्पयुत्तधम्मा पि आरम्भणमुखेन पटिसंविदिता एव होन्ती ति । सति उपट्ठिता होती ति दीधं अस्सासवसेन ज्ञानसम्पयुत्ता सति तस्स आरम्भणे उपट्ठिता आरम्भणमुखेन ज्ञाने पि उपट्ठिता नाम होति । ताय सतिया ति एवं उपट्ठिताय ताय सतिया यथावुत्तेन तेन जाणेन सुप्पटिविदितत्ता आरम्भणस्स तस्सवसेन तदारम्भणा सा पीति पटिसंविदिता होति । दीधं पस्सासवसेना ति आदीसु पि इमिनाव नयेन अत्थो वेदितव्वो ।

एवं पठमचतुक्कवसेन दस्सितं पीतिपटिसंवेदनं आरम्भणतो, असम्मोहतो च विभागसो दस्सेतुं “आवज्जतो” ति आदि बुत्तं । तत्थ आवज्जतो ति ज्ञानं आवज्जन्तस्स । सा पीती ति सा ज्ञानपरियापन्ना पीति । जानतो ति समापन्नक्खणे आरम्भणमुखेन जानतो । तस्सा सा पीती पटिसंविदिता होती ति सम्बन्धो । पस्सतो ति दस्सनभूतेन जाणेन जानतो

चित्तस्स एकगतं अविकखेपं पजानतो सति उपट्ठिता होति । ताया सतिथा तेन आणेन सा पीति पटिसंविदिता होति । आवज्जतो सा पीति पटिसंविदिता होति । जानतो, पस्सतो, पच्चवेक्खतो, चित्तं अधिद्वहतो, सद्वाय अधिमुच्चतो, वीरियं पग्गण्हतो, सतिं उपट्ठापयतो, चित्तं समादहतो, पञ्ञाय पजानतो, अभिञ्ञेय्यं परिञ्ञेय्यं पहातब्बं भावेतब्बं सच्छिकातब्बं सच्छिकरोतो सा पीति पटिसंविदिता होति । एवं सा पीति पटिसंविदिता होती” ति ।

बुद्धाय पस्सन्तस्स । पच्चवेक्खतो ति ज्ञानं पच्चवेक्खन्तस्स । चित्तं अधिद्वहतो ति “एत्तकं वेलं ज्ञानसमङ्को भविस्सामी” ति ज्ञानचित्तं अधिद्वहन्तस्स । एव पञ्ञन्नं वसीभावानं वसेन ज्ञानस्स पजाननमुखेन आरम्भणतो पीतिया पटिसंवेदना दस्सिता ।

इदानीं येहि धम्मेहि ज्ञानं, विपस्सना च सिज्झन्ति, तेसं ज्ञानपरियापन्नानं विपस्सना-मग्गपरियापन्नानञ्च सद्वादीनं वसेन पीतिपटिसंवेदनं दस्सेतुं “सद्वाय अधिमुच्चतो” तिआदि वुत्तं । तत्थ अधिमुच्चतो ति सद्दहन्तस्स, समथविपस्सनावसेना ति अधिण्यायो । वीरियं पग्गण्हतो ति आदीसु पि एसेव नयो । अभिञ्ञेय्यं ति अभिविसिद्वाय पञ्ञाय जानितब्बं । अभिजानतो ति विपस्सनापञ्ञापुब्बङ्गमाय मग्गपञ्ञ य जानतो । परिञ्ञेय्यं ति दुक्खसच्चं तीरणपरिञ्ञाय मग्गपञ्ञाय च परिजानतो । पहातब्बं ति समुदयसच्चं पद्धानपरिञ्ञाय, मग्गपञ्ञाय च पजहतो । भावयतो सच्छिकरोतो भावेतब्बं मग्गसच्चं, सच्छिकातब्बं निरोधसच्चं । केचि पनेत्थ पीतिया एव वसेन अभिञ्ञेय्यादीनि उद्धरन्ति, तं अयुत्तं ज्ञानादि-समुदायं उद्धरित्वा ततो पीतिया निद्वारणस्स अधिप्पेतत्ता ।

एत्थ च “दीधं अस्सावसेना” ति आदिना पठमचतुक्कवसेन आरम्भणतो पीतिपटि-संवेदनं वुत्तं, तथा “आवज्जतो” ति आदीहि पञ्चहि पदेहि । “अभिञ्ञेय्यं अभिजानतो” ति आदीहि पन असम्मोहतो । “सद्वाय अधिमुच्चतो” तिआदीहि उभयथापी ति सङ्केपतो समथ-वसेन आरम्भणतो, विपस्सनावसेन असम्मोहतो पीतिपटिसंवेदनं वुत्तं ति दट्ठब्बं । कस्मा पनेत्थ वेदनानुपस्सनायं पीतिसीसेन वेदना गहिता, न सरूपतो एव ति ? भूमिविभागादिवसेन वेदनं भिन्दित्वा चतुधा वेदनानुपस्सनं दस्सेतुं । अपि च वेदनाकम्मद्वानं दस्सेन्तो भगवा पीतिया ओळारिकत्ता तंसम्पयुत्तमुखं सुखग्गहणत्थं पीतिसीसेन दस्सेति ।

१३९. एतेनेव नयेन अवसेसपदानि पि अत्थतो वेदितव्वानि । इदं पनेत्थ विसेसमच्च—तिण्णं ज्ञानानं वसेन सुखपटिसंविदिता, चतुक्कम्पि वसेन चित्तसङ्कारपटिसंविदिता वेदितव्वी । चित्तसङ्कारो ति वेदनादयो द्वे खन्धा । सुखपटिसंवेदीपदे चेत्थ विपस्सनाभूमिदस्सनत्थं “सुखं ति द्वे सुखानि, कायिकञ्च सुखं चेतसिकञ्चा” ति पटिसम्भिदायं वुत्तं । पस्सम्भयं चित्तसङ्कारं ति ओळारिकं ओळारिकं चित्तसङ्कारं पस्सम्भेन्तो, निरोधेन्तो ति अत्थो । सो वित्थारतो कायसङ्कारे वुत्तनयेनेव वेदितव्वो ।

१४०. अपि चेत्थ पीतिपदे पीतिसीसेन वेदना वुत्ता, सुखपदे सरूपेनेव वेदना । द्वीसु चित्तसङ्कारपदेसु “सञ्जा च वेदना च चेतसिका

१३९. एतेनेव नयेन अवसेसपदानि ति “सुखपटिसंवेदी चित्तसङ्कारपटिसंवेदी” ति पदानि पीतिपटिसंवेदिपदे आगतनयेनेव अत्थतो वेदितव्वानि । सक्का हि “द्वीहाकारेहि सुखपटिसंवेदिता होति, चित्तसङ्कारपटिसंवेदिता होति आरम्भणतो” तिआदिना पीतिद्वाने सुखादिपदानि पक्खित्वा “सुखसहगतानि तीणि ज्ञानानि, चत्तारि वा ज्ञानानि समापज्जती” ति आदिना अत्थं विज्जातुं । तेनाह “तिण्णं ज्ञानानं वसेना” ति आदि । वेदनादयो ति आदिसहेन सञ्जा गहिता । तेनाह “द्वे खन्धा” ति । विपस्सनाभूमिदस्सनत्थं ति पक्किण्णकसङ्कारसम्भसनवसेन विपस्सनाय भूमिदस्सनत्थं “सुखन्ति द्वे सुखानी” ति आदि वुत्तं समये कायिकसुखाभावतो । सो ति सो पस्सम्भनपरियायेन वुत्तो निरोधो । ‘इमस्स हि भिक्खुनो पुब्बे अपरिग्गहितकाले’ ति आदिना वित्थारतो कायसङ्कारे वुत्तो, तस्मा वुत्तनयेनेव वेदितव्वो । तत्थ कायसङ्कारवसेन आगतो, इध चित्तसङ्कारवसेना ति अयमेव विसेसो ।

१४०. एवं चित्तसङ्कारस्स पस्सम्भनं अतिदेसेन दस्सेत्वा यदञ्जं इमस्मिं चतुक्के वत्तव्वं, तं दस्सेतुं ‘अपि चा’ तिआदि वुत्तं । तत्थ पीतिपदे ति “पीतिपटिसंवेदी” तिआदिना वेसितकोडासे । पीतिसीसेन वेदना वुत्ता ति पीतिअपदेसेन तं सम्पयुत्ता वेदना वुत्ता, न पीति ति अधिप्पायो । तत्थ कारणं हेट्ठा वुत्तमेव । द्वीसु चित्तसङ्कारपदेसु ति “चित्तसङ्कारपटिसंवेदी पस्सम्भयं चित्तसङ्कारं” ति चित्तसङ्कारपटिसंयुत्तेसु द्वीसु पदेसु । “विज्जाणपच्चया

एते धम्मा चित्तपटिबद्धा चित्तसङ्कारा” ति^१ वचनतो सञ्जासम्पयुत्ता वेदना ति एवं वेदनानुपस्सना नयेन इदं चतुक्कं भासितं ति वेदितब्बं ।

१४१. ततियचतुक्के पि चतुर्भं ज्ञानानं वसेन चित्तपटिसंवेदिता वेदितब्बा । अभिप्पमोदयं चित्तं ति चित्तं मोदेन्तो पमोदेन्तो हासेन्तो पहासेन्तो अस्ससिस्सामि पस्ससिस्सामी ति सिक्खति । तत्थ द्वीहाकारेहि अभिप्पमोदो होति, समाधिवसेन च विपस्सनावसेन च ।

१४२. कथं समाधिवसेन ? सप्पीतिके द्वे ज्ञाने समापज्जति । सो समापत्तिक्खणे सम्पयुत्तपीतिया चित्तं आमोदेति पमोदेति । कथं विपस्सनावसेन ? सप्पीतिके द्वे ज्ञाने समापज्जित्वा बुड्डाय ज्ञानसम्पयुत्तं पीतिं खययो वयतो सम्मसति । एवं विपस्सनावखणे ज्ञानसम्पयुत्तं पीतिं आरम्भणं कत्वा चित्तं आमोदेति पमोदेति । एवं पटिपन्नो “अभिप्प-मोदयं चित्तं अस्ससिस्सामि पस्ससिस्सामी ति सिक्खती” ति बुच्चति ।

नामरूपं” ति^२ वचनतो चित्तेन पटिबद्धा ति चित्तपटिबद्धा । ततो एव कामं चित्तेन सङ्करीयन्ती ति चित्तखङ्कारा, सञ्जावेदनादयो, इध पन उपलक्खणमत्तं सञ्जावेदनाव अधिप्पेता ति आह “सञ्जासम्पयुत्ता वेदना” ति ।

१४१. चित्तपटिसंवेदी ति एत्थ द्वीहाकारेहि चित्तपटिसंवेदिता होति आरम्भणतो असम्मोहतो च । कथं आरम्भणतो चित्तारि ज्ञानानि समापज्जति, तस्स समापत्तिक्खणे ज्ञानपटिलामेना ति आदिना वुत्तनयानुसारेण सव्वं सुविज्जेय्यं ति आह “चतुर्भं ज्ञानानं वसेन चित्तपटिसंवेदिता वेदितब्बा” ति । चित्तं मोदेन्तो ति ज्ञानसम्पयुत्तं त्रित्तं सम्पयुत्ताय पीतिया मोदयमानो, तं वा पीतिं आरम्भणं कत्वा पवत्तं विपस्सनाचित्तं ताय एव आरम्भणभूताय पीतिया मोदयमानो । पमोदेन्तो तिआदीनि पदानि तस्सेव वेवचनानि पीतिपरियायभावतो ।

१४२. सम्पयुत्ताय पीतिया चित्तं आमोदेती ति ज्ञानचित्तसम्पयुत्ताय पीतिसम्भोज्झ-भूताय ओदग्यलक्खणाय ज्ञानपीतिया तमेव ज्ञानचित्तं सहजातादिपञ्चयवसेन चैव ज्ञानपञ्चय-वसेन च परिव्रूहेन्तो हट्ठपहट्ठाकारं पापेन्तो आमोदेति पमोदेति च । आरम्भणं कत्वा ति उल्लारं ज्ञानसम्पयुत्तं पीतिं आरम्भणं कत्वा पवत्तमानं विपस्सनाचित्तं ताय एव आरम्भणभूताय पीतिया योगावचरो हट्ठपहट्ठाकारं पापेन्तो “आमोदेति पमोदेतो” ति बुच्चति ।

१. खु०-५-२१९; म०-१-३७२ ।

२. वि०-३-१; म०-३-१२७; खु०-१-६३-पिट्ठादीसु ।

१४३. समादहं चित्तं ति पठमज्झानादिवसेन आरम्भणे चित्तं समं आदहन्तो समं ठपेन्तो । तानि वा पन ज्ञानानि समापज्जित्वा बुद्धाय ज्ञानसम्पयुत्तं चित्तं खयतो वयतो सम्मसतो विपस्सनाक्खणे लक्खण-पटिवेधेन उप्पज्जति खणिकचित्तेकगता । एवं उप्पन्नाय खणिकचित्तेकगताय वसेन पि आरम्भणे चित्तं समं आदहन्तो समं ठपेन्तो “समादहं चित्तं अस्ससिस्सामि पस्ससिस्सामी ति सिक्खती” ति बुच्चति ।

१४४. विमोच्चयं चित्तं ति पठमज्झानेन नीवरणेहि चित्तं मोचेन्तो विमोचेन्तो, दुत्तियेन वितक्कविचारेहि, तत्तियेन पीतिया, चतुत्थेन सुख-दुक्खेहि चित्तं मोचेन्तो विमोचेन्तो । तानि वा पन ज्ञानानि समापज्जित्वा बुद्धायज्ञानसम्पयुत्तं चित्तं खयतो वयतो सम्मसति । सो विपस्सनाक्खणे अनिच्चानुपस्सनाय निच्चसञ्जातो चित्तं मोचेन्तो विमोचेन्तो, दुक्खानु-

१४३. समं ठपेन्तो ति यथा ईसकम्पि लीनपक्खं उद्धच्चपक्खञ्च अनुपगम्म अनो-नतं अनुव्रतं यथा इन्द्रियानं समत्तपटिपत्तिया अविशमं, समाधिस्स वा उक्कंसगमनेन आने-ज्जप्पत्तिया सम्मदेव ठितं होति, एवं अप्पनावसेन ठपेन्तो । लक्खणपटिवेधेना ति अनिच्चा-दिकस्स लक्खणस्स पटि पटि विज्झनेन खणे खणे अवबोधेन । खणिकचित्तेकगता ति खण-मत्तद्धितिको समाधि । सो पि हि आरम्भणे निरन्तरं एकाकारेन पवत्तमानो पटिपक्खेन अनभिभूतो अप्पितो विय चित्तं निच्चलं ठपेति । तेन बुत्तं “एवं उप्पन्नाया” ति आदि ।

१४४. मोचेन्तो ति विक्खम्मनविमुत्तिवसेन विवेचेन्तो विसुं करोन्तो नीवरणानि पजहन्तो ति अत्थो । विपस्सनालक्खणे ति भज्जानुपस्सनाक्खणे । भज्जो हि नाम अनिच्चताय परमा कोटि, तस्मा ताव भज्जानुपस्सको योगावचरो चित्तमुखेन सन्वसङ्कारगतं अनिच्चतो पस्सति, नो निच्चतो । अनिच्चस्स दुक्खत्ता दुक्खस्स च अनत्तकत्ता तदेव दुक्खतो अनुपस्सति, नो सुखतो । अनत्ततो अनुपस्सति, नो अत्ततो । यस्मा पन यं अनिच्चं दुक्खं अनत्ता, न तं अभिनन्दितब्बं । यच्च न अभिनन्दितब्बं, न तं रज्जितब्बं । तस्मा भज्जदस्सनानुसारेण “अनिच्चं दुक्खं अनत्ता” ति सङ्कारगते दिट्ठे तस्मिं निव्विन्दति, नो नन्दति । विरज्जति, नो रज्जति । सो एवं निव्विन्दन्तो विरज्जन्तो लोकियेनेव ताव जाणेन रागं निरोधेति, नो समुदेति, नास्स समुदयं करोती ति अत्थो । अथ वा सो एवं विरत्तो यथा दिट्ठं सङ्कारगतं, तथा अदिट्ठं

पस्सनाय सुखसञ्जातो, अनत्तानुपस्सनाय अरासञ्जातो, निब्बिदानुपस्सनाय नन्दितो, विरागानुपस्सनाय रागतो, निरोधानुपस्सनाय समुदयतो, पटिनिस्सगानुपस्सनाय आदानतो चित्तं मोचेन्तो विमोचेन्तो अस्ससति चेव पस्सति च । तेन बुच्चति “विमोचयं चित्तं अस्ससिस्सामि पस्ससिस्सामी ति सिक्खती” ति । एवं चित्तानुपस्सनावसेन इदं चतुक्कं भासितं ति वेदितब्बं ।

१४५. चतुत्थचतुक्के पन अनिच्चानुपस्सी ति एत्थ ताव अनिच्चं वेदितब्बं, अनिच्चता वेदितब्बा, अनिच्चानुपस्सना वेदितब्बा, अनिच्चानुपस्सी अत्तनो जाणेन निरोधेति, नो समुदेति । निरोधमेवस्स मनसि करोति, नो समुदयं ति अत्थो । सो एवं पटिपन्नो पटिनिस्सज्जति नो आदियति । किं वुत्तं होति ? अयञ्चि अनिच्चादिअनुपस्सना सद्धिं खन्धाभिसङ्खारेहि किलेसानं परिच्चजनतो, सङ्गतदोसदस्सनेन तब्बिपरीते निब्बाने तन्निन्नताय पक्खन्दनतो परिच्चागपटिनिस्सग्गो पक्खन्दनपटिनिस्सग्गो चा ति बुच्चति । तस्मा ताय समन्नागतो योगावचरो वुत्तनयेन किलेसे च परिच्चजति, निब्बाने च पक्खन्दति । तेन वुत्तं “सो विपस्सनाक्खणे अनिच्चानुपस्सनाय निच्चसञ्जातो चित्तं मोचेन्तो विमोचेन्तो” प”पटिनिस्सगानुपस्सनाय आदानतो चित्तं मोचेन्तो विमोचेन्तो अस्ससति चेव पस्ससति चा” ति ।

तत्थ अनिच्चस्स, अनिच्चं ति वा अनुपस्सना अनिच्चानुपस्सना । तेभूमकधम्मानं अनिच्चतं गहेत्वा पवत्ताय विपस्सनाय एतं नामं । निच्चसञ्जातो ति सङ्गतधम्मे “निच्चा सस्सता” ति पवत्ताय मिच्छासञ्जाय । सञ्जासीसेन चित्तिदिट्ठीनम्पि गहणं दट्ठब्बं । एस नथो सुखसञ्जादीसु पि । निब्बिदानुपस्सनाया ति सङ्खारेसु निब्बिन्दनाकारेन पवत्ताय अनुपस्सनाय । नन्दितो ति अण्णीतिकतण्हातो । विरागानुपस्सनाया ति तथा विरज्जनाकारेन पवत्ताय अनुपस्सनाय । तेन वुत्तं “रागतो मोचेन्तो” ति । निरोधानुपस्सनाया ति सङ्कारानं निरोधस्स अनुपस्सनाय । यथा सङ्कारा निरुज्झन्तिथेव, आर्यातिं पुनर्भववसेन न उप्पज्जन्ति, एवं वा अनुपस्सना निरोधानुपस्सना । मुञ्चिदुक्कम्यता हि अयं बलप्पत्ता । तेनाह “समुदयतो मोचेन्तो” ति । पटिनिस्सज्जनाकारेन पवत्ता अनुपस्सना पटिनिस्सगानुपस्सना । आदानतो ति निच्चादिवसेन गहणतो, पटिसन्धिगगहणतो वा ति एवमेत्थ अत्थो दट्ठब्बो ।

१४५. अनिच्चंति अनुपस्सी, अनिच्चस्स वा अनुपस्सनसीलो अनिच्चानुपस्सी ति

वेदितव्वो । तत्थ अनिच्चं ति पञ्चक्खन्धा । कस्मा ? उप्पादवयञ्जथत्त-
भावा । अनिच्चता ति तेसं येव उप्पादवयञ्जथत्तं, हुत्वा अभावो वा ।
निव्वत्तानं तेनेवाकारेण अठत्वा खणभङ्गेण मेदो ति अत्थो । अनिच्चानुपस्सना
ति तस्सा अनिच्चताय वसेण रूपादीसु अनिच्चं ति अनुपस्सना । अनिच्चा-
नुपस्सी ति ताय अनुपस्सनाय समन्नागतो । तस्मा एवंभूतो अस्ससन्तो
च पस्ससन्तो च इध “अनिच्चानुपस्सी अस्ससिस्सामि पस्ससिस्सामी ति
सिक्खती” ति वेदितव्वो ।

एत्थ किं पनेतं अनिच्चं, कथं वा अनिच्चं, का वा अनिच्चानुपस्सना, कस्स वा अनिच्चानु-
पस्सना ति चतुक्कं विभावेतव्वं ति तं दस्सेन्तो—“अनिच्चं वेदितव्वं” ति आदिमाह ।

तत्थ निच्चं नाम धुवं सस्सतं यथा तं निव्वानं, न निच्चं ति अनिच्चं, उदयव्यवन्तं,
अत्थतो सङ्गता धम्मा ति आह “अनिच्चं ति पञ्चक्खन्धा । कस्मा ? उप्पादवयञ्ज-
थत्तभावा”ति, उप्पादवयञ्जथत्तसम्भावा ति अत्थो । तत्थ सङ्गतधम्मानं हेतुपच्चयेहि उप्पज्जनं
अहुत्वा सम्भवो अत्तलामो उप्पादो । उप्पन्नानं तेसं खणनिरोधो विनासो वयो । जराय
अञ्जथाभावो अञ्जथत्तं । यथा हि उप्पादावत्थाय भिन्नाय भङ्गावत्थाय वत्थुमेदो नत्थि, एवं
ठितिसङ्गताय भङ्गाभिमुखावत्थायपि वत्थुमेदो नत्थि, यत्थ जरावोहारो । तस्मा एकस्सा पि
धम्मस्स जरा युज्जति, या खणिकजरा ति वुच्चति । एकंसेन च उप्पादभङ्गावत्थासु वत्थुनो अमेदो
इच्छितव्वो, अञ्जथा ‘अञ्जो उप्पज्जति, अञ्जो भिज्जती’ति आपज्जेय्य । तथिमं खणिकजरं
सन्धायाह “अञ्जथत्तं” ति । यं पनेत्थ वत्तव्वं, तं परतो कथयिस्साम ।

यस्स लक्खणत्तयस्स भावा खन्धेसु अनिच्चसमञ्जा, तस्मिं लक्खणत्तये अनिच्चता-
समञ्जा ति “अनिच्चता ति तेसं येव उप्पादवयञ्जथत्तं”ति वत्था विसेसतो धम्मानं खणिकनिरोधे
अनिच्चतावोहारो ति दस्सेन्तो—“हुत्वा अभावो वा” ति आदिमाह । तत्थ उप्पादपुव्वकत्ता
अभावस्स हुत्वागहणं । तेन पाकभावपुव्वकत्तं विनासभावस्स दस्सेति । तेनेवाकारेण ति
निव्वत्तनाकारेणैव । खणभङ्गेण ति खणिकनिरोधेन । तस्सा अनिच्चताया ति खणिकभङ्ग-
सङ्गताय अनिच्चताय । ताय अनुपस्सनाया ति यथावुत्ताय अनिच्चानुपस्सनाय । समन्नागतो
ति समङ्गिभूतो योगावचरो ।

१४६. विरागानुपस्सो ति एत्थ पन द्वे विरागा—खयविरागो च अच्चन्तविरागो च । तत्थ खयविरागो ति सङ्खारानं खणभङ्गो । अच्चन्त-विरागो ति निब्बानं । विरागानुपस्सना ति तदुभयदस्सनावसेन पवत्ता विपस्सना च मग्गो च । तां दुविधाय पि अनुपस्सनाय समन्नागतो हुत्वा अस्ससन्तो पस्ससन्तो च “विरागानुपस्सी अस्ससिस्सामि पस्ससिस्सामी ति सिक्खती” ति वेदितब्बो । निरोधानुपस्सी—पदे पि एसेव नयो ।

१४७. पटिनिस्सग्गानुपस्सो ति एत्था पि द्वे पटिनिस्सग्गा—परिच्चागपटिनिस्सग्गो च पक्खन्दनपटिनिस्सग्गो च । पटिनिस्सग्गो येव अनुपस्सना पटिनिस्सग्गानुपस्सना । विपस्सनामग्गानं एतमधिवचनं ।

१४८. विपस्सना हि तदङ्गवसेन सद्धिं खन्धाभिसङ्खारेहि किलेसे परिच्चजति, सङ्खतदोसदस्सनेन च तब्बिपरीते निब्बाने तन्नित्ताय पक्खन्दती

१४६. खयो सङ्खारानं विनासो, विरज्जनं तेसं येव विलुज्जनं विरागो, खयो एव विरागो खयविरागो । खणिकनिरोधो । अच्चन्तमेत्थ एतस्मिं अधिगते सङ्खारा विरज्जन्ति निरुज्जन्ती ति अच्चन्तविरागो, निब्बानं । तेनाह “खयविरागो सङ्खारानं खणभङ्गो, अच्चन्तविरागो निब्बानं”ति । तदुभयवसेन पवत्ता ति खयविरागानुपस्सनावसेन विपस्सनाय, अच्चन्तविरागानुपस्सनावसेन मग्गस्स पवत्ति योजेतब्बा । आरम्भणतो वा विपस्सनाय खयविरागानुपस्सनावसेन पवत्ति, तन्नित्तभावतो अच्चन्तविरागानुपस्सनावसेन, मग्गस्स पन असम्भोहतो खयविरागानुपस्सनावसेन, आरम्भणतो अच्चन्तविरागानुपस्सनावसेन पवत्ति वेदितब्बा । “एसेव नयो”ति इमिना यस्मा विरागानुपस्सी—पदे वुत्तनयानुसारेण “द्वे निरोधा खयनिरोधो च अच्चन्तनिरोधो चा” ति एवमादि अत्थवण्णनं अतिदिसति, तस्मा विरागद्वाने निरोधपदं पक्खिपित्वा “खयो सङ्खारानं विनासो”ति आदिना इध वुत्तनयेन तस्स अत्थवण्णना वेदितब्बा ।

१४७. पटिनिस्सज्जनं पहातव्वस्स तदङ्गवसेन वा समुच्छेदवसेन वा परिच्चजनं परिच्चागपटिनिस्सग्गो । तथा सब्बूपधीनं पटिनिस्सग्गभूते विसङ्खारे अत्तनो निस्सज्जनं, तन्नित्ताय वा तदारम्भणताय वा तत्थ पक्खन्दनं पक्खन्दनपटिनिस्सग्गो ।

१४८. तदङ्गवसेना ति एत्थ अनिच्चानुपस्सना ताव तदङ्गपहानवसेन निच्चसञ्चं परिच्चजति, परिच्चजन्ती च तथा अप्पवत्ति यं ये “निच्चं”ति गहणवसेन किलेसा, तम्मूलका

ति परिच्चागपटिनिस्सग्गो चेव पक्खन्दनपटिनिस्सग्गो ति च वुच्चति । मग्गो समुच्छेदवसेन सद्धिं खन्धाभिसङ्गारेहि किलेसे परिच्चजति, आरम्भणकरणेन च निब्बाने पक्खन्दती ति परिच्चागपटिनिस्सग्गो चेव पक्खन्दनपटिनिस्सग्गो ति च वुच्चति । उभयम्पि पन पुरिमपुरिमजाणानं अनु अनुपस्सनतो अनुपस्सना ति वुच्चति । ताय दुविधाय पि पटिनिस्सग्गानुपस्सनाय समन्नागतो हुत्वा अस्ससन्तो पस्ससन्तो च “पटिनिस्सग्गानुपस्सी अस्ससिस्सामि पस्ससिस्सामी ति सिक्खती” ति वेदितब्बो ।

इदं चतुत्थचतुक्कं सुद्धविपस्सनावसेनेव वुत्तं । पुरिमानि पन तीणि समथविपस्सनावसेन । एवं चतुन्नं चतुक्कानं वसेन सोळसवत्थुकाय आनापानस्सतिया भावना वेदितब्बा । एवं सोळसवत्थुवसेन च पन अयं आनापानस्सति महप्फला होति महानिसंसा ।

२४९. तत्रस्स “अयम्पि खो भिक्खवे आनापानस्सतिसमाधि भावितो बहुलीकतो सन्तो चेव पणोतो चा” ति आदिवचनतो सन्तभावादि-

अभिसङ्गारा, तदुभयमूलका च विपाकखन्धा अनागते उप्पज्जेथ्युं, ते सब्बे पि अप्पवत्ति-करणवसेन परिच्चजति, तथा दुक्खसञ्जादयो । तेनाह “विपस्सना हि तदङ्गवसेन सद्धिं खन्धाभिसङ्गारेहि किलेसे परिच्चजती”ति ।

सङ्गतदोसदस्सनेना ति सङ्गते तेभूमके सङ्कारगते अनिच्चतादिदोसदस्सनेन । निच्चादिभावेन तच्चिपरीतो । तन्निन्नताया ति तदधिमुत्तताय । पक्खन्दती ति अनुपविसति अनुपविसन्तं विय होति । सद्धिं खन्धाभिसङ्गारेहि किलेसे परिच्चजती ति मग्गेन किलेसेसु परिच्चत्तेसु अविपाकधम्मतापादनेन अभिसङ्गारा, तमूलका च खन्धा अनुपत्तिरह-भावेन परिच्चत्ता नाम होन्ती ति सब्बे पि ते मग्गो परिच्चजती ति वुत्तं । उभयं ति विपस्सनाजाणं, मग्गजाणञ्च । मग्गजाणम्पि हि गोत्रभुजाणस्स अनु पच्छा निब्बानदस्सनतो “अनुपस्सना”ति वुच्चति ।

सोळसवत्थुवसेन चा ति सोळसन्नं वत्थूनं वसेना पि वुच्चमानसन्तभावादिवसेना पी ति समुच्चयत्थो न-सहो । “आनापानस्सति भाविता”ति पदं आनेत्वा सम्बन्धितब्बं ।

१४६. अस्सा ति आनापानस्सतिसमाधिस्स । कामवितक्कादिवितक्कुपच्छेदसमत्थताय पि

वसेना पि महानिसंसता वेदितब्बा, वितक्कुपच्छेदसमत्थताय पि । अयं हि सन्तपणीतअसेचनकसुखविहारत्ता समाधिअन्तरायकरानं वितक्कानं वसेन इतो चितो च चित्तस्स विधावनं विच्छिन्दित्वा आनापानारम्मणाभिमुखमेव चित्तं करोति । तेनेव बुचं—“आनापानस्सति भावेतब्बा वितक्कुपच्छेदाया” ति^१ ।

१५०. विज्जाविमुत्तिपारिपूरिया मूलभावेना पि चस्सा महानिसंसता वेदितब्बा । बुचं हेतं भगवता—“आनापानस्सति भिक्खवे भाविता बहुलीकता चचारो सतिपट्टाने परिपूरेति, चचारो सतिपट्टाना भाविता बहुलीकता सच्च बोज्झङ्गे परिपूरेन्ति, सच्च बोज्झङ्गा भाविता बहुलीकता विज्जाविमुत्तिं परिपूरेन्ती” ति^२ ।

अपि च चरिमकानं अस्सासपस्सासानं विदितभावकरणतो पिस्सा महानिसंसता वेदितब्बा । बुत्तं हेतं भगवता—“एवं भावितायू खो राहुल आनापानस्सतिया एवं बहुलीकताय ये पि च ते चरिमका अस्सासपस्सासा, ते पि विदिता व निरुज्झन्ति, नो अविदिता” ति^३ ।

१५१. तत्थ निरोधवसेन तयो चरिमका—भवचरिमका ज्ञानचरिमका चुतिचरिमका ति । भवेसु हि कामभवे अस्सासपस्सासा पवत्तन्ति, रूपारूपभवेसु नप्पवत्तन्ति, तस्सा ते भवचरिमका । ज्ञानेसु पुरिमे ज्ञानत्तये

महानिसंसता वेदितब्बा ति सम्बन्धो । अयं ति आनापानस्सतिसमाधि । उच्चावचेसु आरम्भणेषु पवत्ति येव इतो चितो च चित्तस्स विधावनं ।

१५० विज्जा नाम मग्गो । विमुत्ति फलं । मूलभावो विपस्सनाय पादकभावो । चत्तारो सतिपट्टाने परिपूरेति कायानुपस्सनादीनं चतुष्मं अनुपस्सनानं वसेन तस्सा भावनाय पवत्तनतो । सच्च बोज्झङ्गे परिपूरेन्ति बोज्झङ्गभावनाय विना सतिपट्टानभावनापारिपूरिया अभावतो । विज्जाविमुत्तिं परिपूरेन्ति बोज्झङ्गभावनाय तासं सिखाप्पत्तिभावतो । चरिमकानं ति अन्तिमकानं ।

१५१. निरोधवसेना ति निरुज्झनवसेन । भवचरिमका ति भववसेन चरिमका

पवत्तन्ति, चतुत्थे नप्पवत्तन्ति, तस्मा ते ज्ञानचरिमका । ये पन चुति-
चित्तस्स पुरतो सोळसमेन चित्तेन सद्धिं उप्पज्जित्वा चुतिचित्तेन सह
निरुज्झन्ति, इमे चुतिचरिमका नाम । इमे इध “चरिमका” ति अधिप्येता ।

१५२. इमं किर कम्मद्वानं अनुयत्तस्स भिक्खुनो आनापानारम्मणस्स
सुट्ठं परिग्गहितत्ता चुतिचित्तस्स पुरतो सोळसमस्स चित्तस्स उप्पादक्खणे
उप्पादं आवज्जयतो उप्पादो पि नेसं पाकटो होति । ठितिं आवज्जयतो ठिति
पि नेसं पाकटा होति । भज्जं आवज्जयतो च भज्जो नेसं पाकटो होति ।

इतो अज्जं कम्मद्वानं भावेत्वा अरहत्तं पत्तस्स भिक्खुनो हि आयु-
अन्तरं परिच्छिन्नं वा होति अपरिच्छिन्नं वा । इमं पन सोळसवत्थुकं आना-
पानस्सतिं भावेत्वा अरहत्तं पत्तस्स आयुअन्तरं परिच्छिन्नमेव होति । सो
“एत्तकं दानि मे आयुसङ्गारा पवत्तिस्सन्ति, न इतो परं” ति अत्वा अत्तनो
धम्मताय येव सरीरपट्टिजग्गननिवासनपारुपनादीनि सब्बकिच्चानि कत्वा
अक्खीनि निमीलेति कोटपब्बतविहारवासी तिस्सत्थेरो विय, महा-

निहीनभवपवत्तिनो^१ । तथा ज्ञानचरिमका वेदितव्वा । चुतिचरिमका ति चुतिया चरिमका
चुतिक्खणपवत्तिनो मब्बपरियोसानका । तस्मा ति तीसु भवेसु निहीने कामभवे पवत्तन्तो । ते
ति अस्सासपस्सासा । पुरतो ति हेट्ठा । यस्मा विभङ्गट्ठकथायं^२ रूपधम्मानं सोळसचित्तक्ख-
णायुक्ता विभाविता, तस्मा “सोळसमेन चित्तेन सद्धिं उप्पज्जित्वा” ति वुत्तं । चुतिचित्तस्स
पुरतो ति वा चुतिचित्तं अवधिभावेन गहेत्वा ततो ओरं सोळसमेन चित्तेन सद्धिं उप्पज्जित्वा ति
एवं पन अत्थे गय्हमाने सत्तरसचित्तक्खणायुक्ताव अस्सासपस्सासानं वुत्ता होति ।

१५५. इमे किर इमं कम्मद्वानं अनुयत्तस्स भिक्खुनो पाकटा होन्ती ति आनेत्वा
सम्बन्धो । तत्थ कारणमाह “आनापानारम्मणस्स सुट्ठं परिग्गहितत्ता” ति । तमेवत्थं
विभावेतुं “चुतिचित्तस्सा” ति आदि वुत्तं ।

करञ्जियविहारवासी महातिस्सत्थेरो विय, देवपुत्तमहारद्धे पिण्डपातिकतिस्स-
त्थेरो विय, चित्तलपब्बतविहारवासिनो द्वे भातियत्थेरा विय च ।

१५३. तत्रिदं एकवत्थुपग्गिदीपनं—द्वेभातियत्थेरानं किरिको पुण्ण-
मुपोसथदिवसे पातिमोक्खं ओसारेत्वा भिक्खुसंघपरिवुतो अत्तनो वसनट्टानं
गन्त्वा चङ्कमे ठितो चन्दालोकं ओलोकेत्वा अत्तनो आयुसङ्कारे उपधारेत्वा
भिक्खुसंघं आह—“तुम्हेहि कथं परिनिब्बायन्ता भिक्खू दिट्ठपुब्बा” ति ? तत्र
केचि आहंसु—“अम्हेहि आसने निसिन्नका व परिनिब्बायन्ता दिट्ठपुब्बा” ति ।
केचि “अम्हेहि आकासे पल्लङ्कं आभुजित्वा निसिन्नका” ति । थेरो आह—
“अहं दानि वो चङ्कमन्तमेव परिनिब्बायमानं दस्सेस्सामी” ति । ततो चङ्कमे
लेखं कत्वा “अहं इतो चङ्कमकोटितो परकोटिं गन्त्वा निवत्तमानो इमं लेखं
पत्वा व परिनिब्बायिस्सामी” ति वत्वा चङ्कमं ओरुह्य परभागं गन्त्वा
निवत्तमानो एकेन पादेन लेखं अक्कन्तक्खणे येव परिनिब्बायि ।

तस्मा हवे अप्पमत्तो अनुयुञ्जेथ पण्डितो ।

एवं अनेकानिसंसं आनापानस्सतिं सदा ति ॥

इदं आनापानस्सतियं वित्थारकथासुखं ।

उपसमानुस्सतिकथा

१५४. आनापानस्सतिया अनन्तरं उद्दिट्ठं पन उपसमानुस्सतिं भावेतु-

तत्थ आयुअन्तरं नाम जीवितन्तरं जीवनक्खणावधि । धम्मताय एवा ति सभावेनेव,
रुचिवसेनेवा ति अत्थो ।

१५३. चन्दालोकं ओलोकेत्वा ति जुण्हपक्खे पदोसवेलायं समन्ततो आसिञ्चमान-
खीरधारं विय गगनतलं, रजतपत्तसदिसवालिकासन्थतञ्च भूमिभागं दिस्वा “रमणीयो वतायं
कालो, देसो च मम अञ्जासयसदिसो, कीव चिरं नु खो अयं दुक्खमारो वहितब्बो” ति अत्तनो
आयुसङ्कारे उपधारेत्वा परिक्लीणे ति अधिप्पायो । लेखं कत्वा ति चङ्कमे तिरियं लेखं कत्वा ।

अनुयुञ्जेथ ति अनुयुञ्जेय्य, भावेय्या ति अत्थो ।

उपसमानुस्सतिकथावण्णना

१५४. एवं ति यथावुत्तेन विरागादिगुणानुस्सरणप्पकारेन । सब्बदुक्खूपसमसङ्गा-

कामेन रहोगतेन षट्सिल्लीनेन—“यावता भिक्खवे धम्मा सङ्गता वा असङ्गता वा विरागो तेसं धम्मानं अगमक्खायति, यदिदं मदनिम्मदनो पिपासविनयो आलयसमुग्धातो वट्टुपच्छेदो तण्हक्खयो विरागो निरोधो निब्बानं” ति^१ एवं सब्बदुक्खूपसमसङ्गातस्स निब्बानस्स गुणा अनुस्सरितव्वा ।

तत्थ यावता ति यत्तका । धम्मा ति सभावा । सङ्गता वा असङ्गता वा ति सङ्गम्म समागम्म पच्चयेहि कता वा अकता वा । विरागो तेसं धम्मानं अगमक्खायती ति तेसं सङ्गातासङ्गतधम्मानं विरागो अगमक्खायति सेट्ठो उत्तमो ति बुच्चति ।

तत्थ विरागो ति न रागाभावमत्तमेव, अथ खो यदिदं मदनिम्म-
दनो...प...निब्बानं ति यो सो मदनिम्मदनो ति आदीनि नामानि
असङ्गतधम्मो लभति, सो विरागो ति पच्चेतव्वो । सो हि यस्मा तं
आगम्म सब्बे पि मानमदपुरिसमदादयो मदा निम्मदा अमदा होन्ति,
विनस्सन्ति, तस्मा मदनिम्मदनो ति बुच्चति । यस्मा च तं आगम्म
तस्सा ति दुक्खदुक्खादिभेदं सब्बग्गि दुक्खं उपसम्मति एत्था ति सब्बदुक्खूपसमो ति
सङ्गातव्वस्स ।

“पञ्जत्तिधम्मा” ति आदीसु असभावो पि आणेन धारीयति अवधारीयती ति धम्मो ति
बुच्चती तिततो निवत्तेन्तो “धम्मा ति सभावा” ति आह । भवनं परमत्थतो विज्जमानता भावो,
सह भावेना ति सभावा, सञ्चिकट्टपरमत्थतो लब्धमानरूपा ति अत्थो । ते हि अत्तनो सभावस्स
धारणतो धम्मा ति, यथावुत्तनट्ठेन सभावा ति च बुच्चन्ति । सङ्गम्म ति पच्चयसमोधान
लक्खणेन सङ्गमेन सन्निपतित्वा । समागम्म ति तस्सेव वेवचनं । पच्चयेही ति अनुरूपेहि
पच्चयेहि । कता ति निव्वत्तिता । अकता ति केहिचि पि पच्चयेहि न कता । असङ्गता ति बहुवच-
नस्स^२ कारणं हेट्ठा वुत्तमेव । अगमक्खायती ति अगो अक्खायति, म कारो पदसन्धिकरो ।
सो असङ्गतलक्खणो सभावधम्मो विरागो ति पच्चेतव्वो, विरज्जति एत्थ संकिलेसधम्मो ति ।
निब्बानं आरम्भणं कत्वा पवत्तमानेन अरियमग्गेन पहीयमाना मानमदादयो तं पत्वा पहीयन्ति नामा
ति आह “तमागम्म...प...विनस्सती” ति तत्थ “सेत्थोहमस्मी” ति आदिना^३ मञ्जनावसेन

१—अं—२-३७; खु०—१-२४१ ।

२—पुथु०—सी०, स्या०, क० ।

३—अभि०—१-२५०; सं०—३-८१—पिट्ठादीसु ।

सब्बा पि कामपिपासा विनयं अब्भत्थं याति, तस्मा पिपासविनयो ति बुच्चति । यस्मा पन तं आगम्म पञ्चकामगुणालया समुग्घातं गच्छन्ति, तस्मा आलयसमुग्घातो ति बुच्चति । यस्मा च तं आगम्म तेभूमकवट्टं उपच्छिज्जति, तस्मा वट्टुपच्छेदो ति बुच्चति । यस्मा पन तं आगम्म सब्बसो तण्हा खयं गच्छति विरज्जति निरुज्जति च, तस्मा तण्हक्खयो विरागो निरोधो ति बुच्चति । यस्मा पनेस चतस्सो योनियो पञ्च गतियो सत्त विज्जाणट्ठितियो नव च सत्तावासे अपरापरभावाय विननतो आबन्धनतो संसिब्बनतो वानं ति लद्धवोहाराय तण्हाय निक्खन्तो निस्सटो विसंयुत्तो, तस्मा निब्बानं ति बुच्चती ति ।

१५५. एवमेतेसं मदनिम्मदनतादीनं गुणानं वसेन निब्बानसङ्घातो उपसमो अनुस्सरितव्वो । ये वा पनञ्जे पि भगवता—“असङ्खतञ्च वो भिक्खवे देसिस्सामि सच्चञ्च । पारञ्च । सुदुदसञ्च । अजरञ्च ।

पवत्तो मानो एव मानमदो । पुरिसभावं निस्साय उप्पज्जनकमदो पुरिसमदो । आदि-सद्देन जातिमदादीनं सङ्गहो दट्ठव्वो । निम्मदा ति विगतमदभावा । इममेव हि अत्थं दस्सेतुं “अमदा” ति वुत्तं । मदा निम्मदीयन्ति एत्थ अमदभावं विनासं गच्छन्ती ति मदनिम्मदनो एतेव नयो सेसपदेसु पि । कामा पिपासा ति कामानं पादुकभ्यता, कामतण्हा । कामगुणा एव आलीयन्ति एत्थ सत्ता ति कामगुणालया । तेभूमकं वट्टं ति तीसु भूमीसु कम्मकिलेसविपाक-वट्टं । एस असङ्खतधम्मो । अपरापरभावाया ति अपरापरं योनिआदितो योनिआदिभावाय । आबन्धनं गण्ठिकरणं । संसिब्बनं तुज्जकारणं । निक्खमनं निस्सरणञ्चस्स तण्हाय विसंयोगो एवा ति आह “विसंयुत्तो” ति ।

१५५. ये गुणे निमित्तं कत्वा मदनिम्मदनादिनामानि निब्बाने निरुज्जहानि, ते मद-निम्मदनादिके यथावुत्ते निव्वत्तितनिब्बानगुणे एव गहेत्वा आह “मदनिम्मदनतादीनं गुणानं वसेना” ति, न पन मदा निम्मदीयन्ति एतेना ति एवमादिके । ते हि अरियमग्गगुणा । भगवता उपसमगुणा वुत्ता ति सम्बन्धो । कत्थ पन वुत्ता ति? असङ्खतासंयुत्तादीसु । तत्थ सच्चं

ध्रुवञ्च । निप्पपञ्चञ्च । अमतञ्च । सिवञ्च । खेमञ्च । अब्भुतञ्च ।
अनीतिकञ्च । अब्यापज्झञ्च । विसुद्धिञ्च । दीपञ्च । ताणञ्च । लेणञ्च वो
भिक्षवे देसिस्सामी” ति^१ आदीसु सुत्तेसु उपसमगुणा वुत्ता, तेसम्पि वसेन
अनुस्सरितव्वो येव ।

तस्सेवं मदनिम्मदनतादिगुणवसेन उपसमं अनुस्सरतो “नेव तस्मिं
समये रागपरियुद्धितं चित्तं होति, न दोस न मोहपरियुद्धितं चित्तं होति ।
उज्जुगतमेवस्स तस्मिं समये चित्तं होति उपसमं आरब्भा” ति बुद्धानु-
स्सतिआदीसु वुत्तनयेनेव विक्खम्भितनीवरणस्स एकक्खण्णे ज्ञानङ्गानि
उप्पज्जन्ति । उपसमगुणानं पन गम्भीरताय नानप्पकारगुणानुस्सरणाधि-
मुत्तताय वा अप्पनं अप्पत्वा उपचारप्पत्तमेव ज्ञानं होति । तदेतं उपसम-
गुणानुस्सरणवसेन उपसमानुस्सतिञ्चेव सङ्गं गच्छति ।

ति अवितथं । निब्बानं हि केनचि परियायेन असन्तभावाभावतो एकस्सेनेव सन्तत्ता अविपरीत-
हेन सच्चं । तेनाह “एकं हि सच्चं, न दुतियमत्थी” ति^२ । पारं ति संसारस्स परतीरभूतं ।
तेनेवाह “तिण्णो पारङ्गतो थले तिष्ठति ब्राह्मणो” ति^३ । “अप्पका ते मनुस्सेसु, ये जना पार-
गामिनो” ति^४ च । सुदुद्दसं ति परमगम्भीरताय, अतिसुखुमसन्तसभावताय च अनुपचित-
आणसम्भारेहि दद्दुं असक्कुण्येयताय सुद्दुं दुद्दसं । नत्थि एत्थ जरा, एतस्मिं वा अधिगते
पुग्गलस्स जराभावो ति अजरं । ततो एव जरादीहि अपलोकियताय थिरहेन ध्रुवं । तण्हादि-
पपञ्चाभावतो निप्पपञ्चं । नत्थि एत्थ मतं ति अमतं । असिवभावकरानं संकिलेसधम्मानं
अभावेन सिवं । चत्तुहि योगेहि अनुपदुत्तत्ता खेमं । विसङ्कारभावेन अच्छरियताय, अभूतपुब्ब-
ताय च अब्भुतं । सब्बासं ईतीनं अनत्थानं अभावेन अनीतिकं । निदुक्खताय अब्याबज्झं ।
सन्नसंकिलेसमलतो अच्छन्तसुद्धिया विसेसतो सुद्धी ति विसुद्धि । चत्तुहि पि ओधेहि अनज्झोत्थ-
रणीयताय दीपं । सकलवद्दुक्खतो परिपालनहेन ताणं ।

“सच्चञ्च वो भिक्षवे देसेस्सामी” ति आदिका पालि संखित्ता ति वेदितव्वो । आदि-
सद्देन अनन्तअनासव निपुण-अज्जजर-अपलोकितअनिदस्सन-पणीत-अच्छरिय-अनीतिकधम्म-

१—सं०—३—३१२, ३२० ।

३. खु०—१—२२२—पिट्ठे इतिवुत्तके ।

२. खु०—१—४०६—पिट्ठे सुत्तनिपाते ।

४. खु०—१—२५—पिट्ठे धम्मपदे ।

१५६. छ अनुस्सतियो विय च अयम्पि अरियसावकस्सेव इज्झति, एवं सन्ते पि उपसमगरुक्केन पुथुज्जनेना पि मनसिकातब्बा । सुतवसेना पि हि उपसमे चित्तं पसीदति ।

इमश्च पन उपसमानुस्सतिं अनुयुचो भिक्खु सुखं सुपति, सुखं पटि-
बुज्झति, सन्तिन्द्रियो होति सन्तमानसो हिरोत्तप्पसमभागतो पासा-
दिको पणीताधिमुत्तिको सब्रह्मचारीनं गरु च भावनीयो च । उत्तरि अप्पटि-
विज्झन्तो पन सुगतिपरायनो होति ।

तस्मा हवे अप्पमचो भावयेथ विचक्खणो ।

एवं अनेकानिसंसं अरिये उपसमे सतिं ति ॥

इदं उपसमानुस्सतियं वित्थारकथामुखं ।

इति साधुजनपामोज्जत्थाय कते विसद्धिमग्गे समाधिभावनाधिकारे

अनुस्सतिकम्मट्टाननिर्देशो नाम

अट्ठमो परिच्छेदो ।

— : ० : —

मुत्ति-लेण-परायण-गम्भीरादिवचनेहि च बोधिता इध अबुत्ता गुणा सङ्गहन्ति, तत्थ नत्थि
एतस्स उप्पादन्तो वा वयन्तो वा ति अनन्तो, असङ्गतधम्मो । आसवानं अनारम्भणताय
अनासवो । निपुणआणगोचरताय निपुणो । सङ्गतधम्मो विय जराय अज्जजरितताय अजज्जरो ।
व्याधिआदीहि अपलोकियताय अपलोकितं । अचक्खुविज्जाणविज्जेय्यताय अनिदस्सनो ।
अ तत्तिकरट्ठेन पणीतो । अपचुरताय अच्छरियो । इतीहि अनभिभवनीयसभावत्ता, अनीतिक-
भावहेतुतो च अनीतिकधम्मो । वट्ठदुक्खमुत्तिनिमित्तताय मुत्ति । संसारं भयतो पस्सन्तेहि
निलीयनीयतो^१ लेणं । तेसं येव परागती ति परायणो । पकतिआणेन अलद्धपतिट्ठताय अगाधट्ठेन
गम्भीरो । कातपुब्बेहि पि दुक्खेन किञ्छेन अनुबुज्झितव्वतो दुरनुबोधो । सच्छिकिरियं
मुञ्चित्वा न तक्कआणेन अवचरितव्वो ति अतक्कावचरो । बुद्धादीहि पण्डितेहेव वेदितव्वतो
अधिगन्तव्वतो पण्डितवेदनीयो ति एवमत्थो वेदितव्वो ।

१५६. अरियसावकस्सेव इज्झति सच्छिकेरियाभिसमयवसेन निब्बानगुणानं पाकट-
भावतो । अट्टाने चायं एव-सद्दो वुत्तो इज्झति एवा ति योजना । सुखसिद्धिवसेन वा एवं
वुत्तं “अरियसावकस्सेवा” ति । तेनेवाह “एवं सन्ते पी” ति आदि । उपसमगरुकेना ति
निब्बाननिन्नेन । मनसि कातब्बा यथावुत्ता उपसमगुणा । सुखं सुपती ति आदीसु वत्तब्बं
मेत्ताकथायं आवि भविस्सति । पणीताधिमुत्तिको होति निब्बानाधिमुत्तत्ता ।

परमत्थमञ्जुसायं विसुद्धिमग्गसंवण्णनायं

अनुस्सतिकम्मद्वाननिद्देसवण्णना

निद्धिता

सोधनपत्तं

पिठे	पन्तियं	असुद्धपाठो	सुद्धपाठो
११	२२	विशुद्धो	विसुद्धी
१२	२२	अनिच्चलक्खमेव	अनिच्चलक्खणमेव
१२	२५	उदयब्बयअणादीनं	उदयब्बयअणादीनं
१३	११	अधिगमूपायो	अधिगमूपायो
१६	२२	चित्तेति	चित्तेति
१६	२४	चित्तं	चित्तं
१६	१६	तिखणं	तिखिणं
२१	२३	सङ्गहेत्वा	सङ्गहेत्वा
२२	८	होती	होति
३६	१२	सक्कुणं ति	सक्कुणन्ति
४६	२१	उत्साहे	उत्साहे
५१	७	फोटुब्बं	फोटुब्बं
५१	८	फुसित्वाप	फुसित्वा
५२	१५	लभं	लभं
५६	११	चाटुकम्पता	चाटुकम्पता
७४	१५	जनन्ति	जानन्ति
७७	५	पणिधाय	पणिधाय
८३	१४	इदं	इदं
६६	१०	अनुव्यञ्जनसो	अनुव्यञ्जनसो
१०३	३	आगच्छती	आगच्छती
२०७	२४	ब्रूह्यमानो	ब्रूह्यमानो
१४३	१७	अपचिन्नं ति न आचिन्नं ति	अपचिन्नन्ति न आचिन्नन्ति
१८८	११	तिकच्चकुक्कज्झानिकेन	चिकच्चकुक्कज्झानिकेन
१९०	२२	आरम्मकरणवसेनापि	आरम्मकरणवसेनापि
२०६	१२	तस्सेव	तस्सेव
१०९	१३	सज्झायन्तस्स	सज्झायन्तस्स
२१२	२०	भावनामनुयञ्जन्तो	भावनामनुयुञ्जन्तो
२१४	२३	षवेणिपालको	पवेणीपालको
२२६	२२	पुम्माला	पुग्गला

पिष्टे	पन्तियं	असुद्धपाठो	सुद्धपाठो
२२६	३	सोमनस्मं	सोमनस्मं
२३७	१	ब्रह्मविहारो	ब्रह्मविहारो
२३८	३	अट्टिकञ्जाय	अट्टिकसञ्जाय
२३९	१६	सब्बदिसास	सब्बदिसासु
२४०	२	तस्सा	तस्मा
२५८	८	आलाभो	अलाभो
२६१	१३	सबस्स	सब्बस्स
२६१	२४	आदियन्तो	आदियन्तो
२८०	१६	तेना	तेनाह
३५७	१३	दान्घायितत्तं	दन्घायितत्तं
३२८	३	भवङ्गनि	भवङ्गानि
३५६	६	एतस्त	एतस्स
३६२	१	स्वो	खो
३५६	६	विवटकणं	विदटकरणं
३७०	१६	अज्जं	अज्जं
३७७	२	गब्बं	गन्तब्बं
३७७	२५	तस्सा	तस्मा
३८१	२३	अच्छासन्ने	अच्चासन्ने
३८३	२२	जिगुच्छुप्पादनसङ्घाते	जिगुच्छुप्पादनसङ्घातेन
३८४	१६	इमिस्स पुरत्थिमाण	इमिस्सा पुरत्थिमाप
३९०	४	आच्छेय्य	आगच्छेय्य
३९०	१३	वियस्सनं	विपस्सनं
४००	१३	उग्गह्निताम्पि	उग्गह्निमित्तम्पि
४००	२१	पुज्जति	युज्जति
४०१	१	उग्ग-	उग्गह-
४०४	२	अरित्तबलेन	अरित्तबलेन
४०८	१६	फलहेतुसम्बन्धभूतो	फलहेतुगम्बन्धभूतो

